तत् सत्

शब्दार्थचिन्तामणिः

अर्थात्

गीर्वाणभाषाशास्त्रानेककोशादिभ्यः सङ्गृहीतानामकाराद्यर्ण
क्रमेण विन्यस्तानां शब्दानां तत्तल्लिङ्गनानार्थैकार्थपर्यायप्रयोगोल्लेखेन
पाणिन्युक्तनिरुक्तिस्वरूपैः तत्तदर्थस्फुटीकरणेन तत्तच्छब्दप्रस्तावागतवे-
दाङ्गस्मृतिपुराणागमेतिहासादिप्रयोगैः छन्दःशिल्पसङ्गीतादिशास्त्रीय
विषयाणां वर्णनैः शब्दधातुरत्नादिपरीक्षाभिः धान्यारस्य पशुप
क्ष्यादिलक्षणैः दकार्गलेन सजलनिर्जलभूमिपरिज्ञानेनोद्यानवृक्षा
युर्वेदेन द्रव्यगुणरोगनिदानादिभिरलङ्कारच्छन्दःप्रभृतिनाम
लक्षणोदाहरणैश्च संयुक्तोऽखिलशास्त्रमताभिद्योतकः
सहृदयहृदयाह्लादको ग्रन्थः ॥

तस्यायम् अवर्गकवर्गात्मकः प्रथमो भागः

ब्रह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथेन विनिर्मितः

एकविंशत्यधिकोनविंशतितमे १९२१ वैक्रमेऽब्दे आगरेति साधारणतया
याविख्याते सुम्रपुरे आदिगौडश्रीघासीरामकनिष्ठात्मजयोर्व्यये
नतयोर्निजे संस्कृतयन्त्रालये श्रीरामप्रसादद्वयाभ्यां मुद्रापिता
ऽभिव्यक्तः

तत् सत् ।

शब्दार्थचिन्तामणौ मुखबन्धः तत्राह

श्रीजगदानन्दनाथः

नमो गुरवे ॥ श्रीमद्गौडकुले नितान्तविपुले ऽतीवप्रथीयस्यतुले जातः पुष्करराज इत्यभिधया ख्यातो धरामण्डले । यत् सौजन्यसुधासरित्यतितरङ्गान्दोलनानन्दिता विद्यौदार्यदयादिशेवधिपराःसर्वे बभूवुर्जनाः ॥ १ ॥ श्रीनन्दलालः सुकृते विभाति सुखादिरामसुमनोऽभिरामः । तदात्मजावप्रतिमप्रभावौ श्रीगोमरामानुजनैजभावौ ॥ २ ॥ श्रीनन्दलालपत्नी सुषुवे सुनुद्वयं सुतामेकाम् । प्रथमस्तु शम्भुनाथोऽन्तरजो रामप्रसादाह्वः ॥ ३ ॥ मोतीरामोऽवरजः सर्वे सकलार्थतत्त्वज्ञाः । देवी सुताथासीद् बाढि सती शीलसम्पन्ना ॥ ४ ॥ विद्वत्तुलारामसुतो भवानीशङ्करोऽभवत् । ज्येष्ठश्रेष्ठमति नीतिसंसारासक्तमानसः ॥ ५ ॥ द्वितीयः समूतो मनपतिपुरो राज इति यं कुलीना नाम्नैनं जगति कृतवन्तो मुमुदिरे । प्रकृत्या ऽऽजन्माऽसौ विरततरकर्मा तिरस्तिको त्यागादपत्यं च निजजनत एकः शिवपुरीम् ॥ ६ ॥ चिचन्द्राब्दायुषान् परमपरतत्त्वं विविदिषुः पठित्वा शास्त्राणि प्रसिद्धरिचरानन्दपदतः ॥ प्रतीतं नाथाख्यं निखिलनिगमार्थैकसुधियं गतोऽयं योगीन्द्रं कुशलमवधूतं कुलगुरुम् ॥ ७ ॥ प्रीत्या नमस्या सन्तुष्टः सद्गुरुः करुणानिधिः । त्वं सुखानन्दनाथोऽसी त्याचष्ट हि यथोचितम् ॥ ८ ॥ साक्षादवधूतपदवीं प्राप्य देशाननेकशः ॥ गाहं गाहं बहुविधान् दर्शं दर्शं जनव्रजान् ॥ ९ ॥ ज्वालामुखीमथा देवीं जालन्धरनिवासिनीम् ॥ जग्मिवान् सुषमं पश्यं तत्र स्थितिमुपाश्रयत् ॥ १० ॥ यात्राप्रसङ्गतोऽस्मिन् भज्जीदेशाधिप स्तदा गतवान् ॥ राणादिरुद्रपालोऽमृतपालसुतो महोदार ॥ ११ ॥ पर्वतराज श्शुर श्वतुर्यु वर्षेषु दीक्षितो विद्वान् ॥ श्रीरुद्रसखो शिष्योऽमुं विचरन्तं यदाद्राक्षीत् ॥ १२ ॥ आहूय श्रुतत्रागोजनितश्रद्धो निनीषुरनुकूलः ॥ शुश्रूषया स्वदेशं तं प्रार्थ्यानी

क्रुद्° .... क्रुद्रादयश्चेतिसाधुः ॥

क्लृ° .... क्लृप्यकादित्वाल्लाट्ठक् ॥

क्षसा° .... क्षसादिभ्योवुन् ॥

खं० .... खण्डिकादित्वादञ् ॥

खु० .... खर्जादित्वात् कारः ॥

खर्° .... खर्जपिष्टादिभ्य करोच्चौ ॥

खला० .... खलादिभ्यइनिर्वक्तव्यः ॥

ग० .... गर्गादिभ्योयञ् ॥

गम्° .... गम्भीरादयश्चेति ईरन् ॥

गहा° .... गहादिभ्यश्चेतिछः ॥

गु० .... गुपादिभ्यःकिदितिइलच् ।

गुहा० .... गुहादिभ्यश्छण् ॥

गौ० .... गौरादिः ॥

गौ० भा० गौडभाषा ॥

गृष्° .... गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढञ् ॥

ग्रहि० .... नन्दिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचइतिणिनिः ॥

चतु० .... चतुर्वर्णादीनांस्वार्थे उपसंख्यानम् । ष्यञ् ॥

चु० .... चुरादिः ॥

छ° .... छत्रादित्वाण्णः ॥

छान्° .... छान्दसः ॥

छा°भा° .. छान्दोग्यभाष्यम् ॥

छे० .... छेदादिभ्यो नित्यमितिठञ् ॥

ज० .... जत्वादयश्चेतिसाधुः ॥

जु० .... जुहोत्यादिः ॥

ज्व० .... ज्वलादित्वाणः ॥

ज्यो° .... ज्योत्स्नादित्वादण् ॥

त° .... तथाच ॥

त०छ०प० ..तदुक्तं छन्दोग परिशिष्टे ॥

तडा० .... तडागादयश्चेतिनिपातः ॥

त० प० .. तत् पथ्यविधम् ॥

तर० .... तरत्यादिभ्यश्चेत्यक्रच्

ता० .... तारकादित्वादितच् ॥

ति० .... तिकादिभ्यःफिञ्

तुन्० .... तुन्दादिभ्यइलच्चेतिइनिश्च

तु० .... तुदादिः

तुषा० .. तुषारादयश्चेत्यारन् ॥

दं° .... दण्डादित्वात् यत् ॥

दाम° .... दामन्यादित्रिगर्त्तषष्ठाच्छः ॥

दि° ...... दिगादिभ्योयदिति यत् । दिवादिः ॥

दी° ...... दीपिका ॥

ह० ...... हठादिः । घण्टठादिभ्यश्च । इनिश्च ॥

नं° ...... नन्द्यादित्वात्ल्युः । नन्दिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचः ॥

नडा° .... नडादित्वात् फक् । नडादीनांकुक्चेतिछः ॥

नद्या° .... नद्यादिभ्योढगितिढक् ॥

न्यङ्° ... न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

न्या° ...... न्यायसूत्रम् ॥

ना० …… नारदः ॥
नि० …… निपातः ॥
नि० …… दिदानम् ॥
नै० …… नैषधं ॥
प० …… पचाद्यच् । पचाद्यच् ॥
प० …… नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्यु- णिन्यचः ॥
प०प० …… पराशरपद्धतिः ॥
पर्प० …… पर्प्फरीकादयश्चेती कन् ॥
प०भा० …… पर्वतभाषा ॥
पर्० …… पर्वादिभ्यश्छन् ॥
पश्वा० …… पश्वादिभ्योधेयादिभ्योऽण्‌ कौ ॥
प०सं० …… पराशरसंहिता ॥
पा० …… पामादिभ्यात् नः ॥
पा०पा० …… पाद्मे पातालखण्डः ॥
पाघ्रा० …… पाघ्राध्मास्थेनेति स्त्रीत्वं- न ॥
पारस्० …… पारस्करादिभ्यात् सुट् ॥
पाश० …… पाशादिभ्योयः ॥
पि० …… पिच्छादिभ्यात् इलच् ॥
पिञ्ज० …… खर्जपिञ्जादिभ्यस्त रोल …चिल्य् लच् ॥
पिना० …… पिनाकादयश्चेत्याकः ॥
पु० …… पुष्करादिभ्योदेशेऽइति इ- निः । पुराणम् ॥
पुरो० …… पत्यन्तपुरोहितादिभ्योयक् ॥
पृ० …… पृषोदरादीनि यथोपदि- ष्टम् ॥
पृथ० …… पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा ॥
प्र० …… प्रसिद्धः । प्रज्ञादिभ्यश्चेति स्वार्थेऽण् प्रत्ययः ॥
प्रति० …… प्रतिजनादिभ्यः खञ् ॥
प्रा०वि० …… प्रायश्चित्त विवेकः ॥
फ० …… फलम् ॥
ब० …… बलादिभ्योमतुप् ॥ बसिष्ठः । बहुलमन्यत्रापीतिवुच् ॥
बहु० …… बह्व्यादयश्चेति किन् ॥
बला० …… बलाकादयश्चेत्याकः ॥
बसं० …… बसन्तादिभ्यष्ठक् ॥
बह्वा० …… बह्वादिभ्यश्चेति ङीष् ॥
व०वृ० …… वर्णवृत्तप्रभेदः ॥
बा० …… बाहुलकात् । बाह्वादि- भ्यादिञ् ॥
वा०पु० …… वायुपुराणम् ॥
वाहि० …… वाहिताग्न्यादिषु ॥
वि० …… विशेषः । विल्वाद्यण् ॥
विडा० …… विडादिभ्यःकिदित्यश्च ॥
विद्वा० …… अन्त्यानन्तर्ये विदादिभ्यो ऽञ् ॥
वि०ध० …… विष्णुधर्मोत्तरम् ॥
विन० …… विनयादिभ्यष्ठक् इति स्वा- र्थेठक् ॥
वि०पु० …… विष्णुपुराणम् ॥
वी० …… वीरमित्रोदयः ॥
वे०भा० …… वेदभाष्यम् ॥

नयङ्क्ष्व यथायोग्यम् ॥ १३ ॥ सोऽयं प्रसन्नहृदयो महाशयाहैतुकीभक्त्या ॥
अर्पितरत्नभद्राख्यं तत्सुतं पाठयन् न्यवसत् ॥ १४ ॥ निश्चिन्तो विरले समन्तत
उपेतेष्टार्थसिद्धि स्तत श्चिन्तां तत्र समासदद् द्विजकुले दृष्ट्वा कलेरापदा ॥ सौ
ख्यं तस्य सुशान्तये निखिलशास्त्रार्थान्जिहीर्षु र्मुदा व्यारचत् कोशकलाधरं
कलिहरं शब्दार्थचिन्तामणिम् ॥ १५ ॥ गङ्गातीरे कटपाले शिवेन शिवतां
कृते ॥ ज्ञात्वा नैमित्तिकाभावं निमित्ताभावसङ्गतौ ॥ १६ ॥ इन्द्रप्रस्थं पुनःप्र
त्यागत्य मनसि चिन्तयन् ॥ कथमेतस्य कोशस्य स्यात् प्रवृत्ति र्निरन्तरा
॥ १७ ॥ प्रस्तुतश्रीनन्दलालदेहिवौ श्रेयसाश्रयौ ॥ कोविदौ व्यवहाराणां
प्राय सुप्रनिवासिनौ ॥ १८ ॥ चुन्नीलालाग्रजो घासीरामनामा प्रतापवान् ॥
धनिमान्यो राजमान्यः स्वभुजार्जितसद्यशाः ॥ १९ ॥ बालप्रवासिनं दैवनोदि
तो दूरदर्शिनम् ॥ स मातुल मनुप्राप्य कृत्वाचार्यमनोगतम् ॥ २० ॥ कोशप्र
शंसां प्रस्तावे श्रुत्वा तस्योत्सुकं मनः ॥ तन्मुद्रीकरणायाशु यदा त्वर्थ मनो
भवेत् ॥ २१ ॥ परेश्वरकराङ्केकमिते १९२१ विक्रमहायने ॥ तदैव मुद्रितोभा
गःप्रथमः साङ्ग इत्यभूत् ॥ २२ ॥ उत्तमश्लोकशिष्येण श्रीपादाम्बुजसेविना ॥
धर्मीसारस्वतेनैभिरिन्द्रप्रस्थनिवासिना ॥ २३ ॥ जगदानन्दनाथेन पारम्प
र्यानुवर्त्तिना ॥ जगदीशोपनाम्नैषा श्लोकैरुद्घाटिता कृतिः ॥ २४ ॥ * ॥ * ॥

अथ शब्दार्थचिन्तामणेः संकेताक्षराणां विवरणम् ॥

अ० ..... अर्द्धर्चाः पुंसि च ॥ अश्वादिभ्यःफञ् ॥

अघ० .. अघ्रादिभ्यश्चेति यक् ॥

अङ्गु० ... अङ्गुल्यादि भ्यष्ठक् ॥

अजा० .... अजादित्वात् टाप् ॥

अध्या० ... अध्यात्मादित्वात् ठञ् ॥

अनु० उ० : अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः ॥

अन्य० .... अन्यत्रापीतिडः ॥

अन्ये० .... अन्येषामपीति दीर्घः ॥ अन्येभ्योपीतिडः ॥ अन्येभ्योपिदृश्यतेइतिवः । वलः ॥

.... अन्येभ्योपि दृश्यते क्विप्॥	ऋ० .... ऋत्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः॥
.... अन्येभ्योपि दृश्यते इति घप्	ए०वि० .... एतद्विवरणम्॥
.... अन्येभ्योपि दृश्यन्ते॥ मनिन्क्वनिप्वनिप् विच् एते॥	कं० .... कण्ड्वादिभ्यो यक्॥
अन्येष्व० .... अन्येष्वपि दृश्यते इति डः॥	क० .... कर्ममीमांसायाम्॥
अव्द० .... अव्दादयश्चेति साधुः॥	कश्चि० .... कश्चित्॥
अर्श० .... अर्शआदिभ्यो ऽच्॥	कच्० .... कच्छादिभ्यश्चेत्यण्॥
अली० .... अलीकादयश्चेति कीकन्॥	कत्० .... कत्र्यादिभ्योढकञ्॥
	कपि० .... कपिलकादित्वाल्लत्वम्॥
अश्रु० .... अश्र्वादयश्चेति साधुः॥	कम० .... कमलादिभ्यः खण्डः॥
अश्व० .... अश्वपत्यादिभ्यश्चेत्यण्॥	कल्या० .... कल्याण्यादित्वाड्ढक् इनङादेशश्च॥
आ० .... आकर्षादिभ्यः कन्॥	
आद्या० .... आद्यादिभ्य उपसंख्यानमिति तसिः॥	का० .... काश्यपः। काश्यादित्वात् ञिठः॥
इ० .... इति॥	का०पु० .... कालीपुराणम्॥
इ०वि०ति० .... इतिविष्णुपुराणतिलके	कालि० .... कालिदासः॥
इ०रा० .... इतराभ्योपि दृश्यन्ते तसिलादयः॥	का० .... काशादिभ्यः किटिटिडः॥
	काशी० .... काशीखण्डम्॥
इष्ट० .... इष्टादिभ्यश्चेति इनिः॥	का०सू० .... कापिलसूत्रम्॥
उ० .... उक्थादित्वात् ठक्॥	कि० .... किसरादिभ्यः ष्ठन्॥
उत्० .... उत्सादित्वादञ्॥	किशो० .... किशोरादयश्च स्योरन्॥
उद्० .... प्रागभृत्यातिवयोवचनोद्रात्रादिभ्योऽञ्॥	कु० .... कुर्वादिभ्योण्यः॥
	कु० .... कुटादिः॥
उदा० .... उदाहरणम्॥	कुला० .... कुलालादिभ्योवुञ्॥ कुलालर्षवः॥
उर्० .... उरःप्रभृतिभ्यः कप्॥	
उल्० .... उल्वादयश्चेति वचनात् साधुः॥	कू० .... कूर्मपुराणम्॥
	के० .... केचित्॥
उलू० .... उलूकादयश्चेत्युकः॥	कृ० .... कृशादिभ्यः संज्ञायां वुन्॥

वेत० ...... वेतनादिभ्यो जीवतीति-ठन् ॥
वै० ...... वैदिकप्रयोगः ॥
वै०प० ...... वैद्यकपरिभाषा ॥
वै०म० ...... वैद्यकमतम् ॥
वृ० ...... वृत्ते ॥
वृषा० ...... वृषादिभ्यःखण्डः ॥
वृषा० ...... वृषादिभ्यश्चिदितिकन्॥
वृह० ...... वृहद्धर्मपुराणम् ॥
व्यु० ...... व्युत्पत्त्या ॥
भा8 ...... भावप्रकाशः ॥
ब्र० ...... ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥
ब्र०पु० ...... ब्रह्मपुराणम् ॥
ब्र०वै०ब्र० ...... ब्रह्मवैवर्त्ते ब्रह्मखण्डम् ॥
ब्रा० ...... गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्म्मणिचेतिष्यञ् ॥
ब्री० ...... ब्रीह्यादिभ्यश्चेतिइनिः ॥
व्या०व० ...... व्यासवचनम् ॥
भा० ...... भागवतम् ॥
भा०प० ...... भाषापरिच्छेद ॥
भा०प्र० ...... भावप्रकाशः ॥
भार० ...... भारतः ॥
भि० ...... भिद्यादिभ्योऽङ् ॥
भिक्षा० ...... भिक्षादिभ्योऽण् ॥
भी० ...... भीमादयोऽपादाने ॥
भू० ...... भूम्नि ॥
भ्वा० ...... भ्वादिः ॥
म० ...... मत्वर्थीयः ॥

मद्गु० ...... मद्गुरादयश्चेति उरच् ॥
मनो० ...... द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेति
म०भा० ...... महाभारतम् ॥
मयू० ...... मयूरव्यंसकादित्वात् ॥
माया० ...... मायाद्यत्तम् ॥ वुञ् ॥
महा० ...... महाभारते ॥ महाभारतम् ॥
मा०तं० ...... मायातन्त्रम् ॥
मि० ...... मिथिलादयश्चेति क्लच् ॥
मित० ...... मितद्र्वादित्वात् डुः ॥
मुं०तं० ...... मुण्डमालातन्त्रम् ॥
मू० ...... कप्रकरणे मूलविभुजादि ॥ भ्यउपसंख्यानमितिकः ॥
मूले० ...... मूलेरादयश्चेत्यरक् ॥
सृ० ...... सृगव्वदयश्चेतिकः ॥
मो० ...... मोक्षधर्मः ॥
य० ...... यवादित्वात् । यथा ॥
या० ...... यावत् । यावादिभ्यःकन् ॥
याज्ञ० ...... याज्ञवल्क्यः ॥
यु० ...... हायनान्तयुवादिभ्योऽण् ॥
यौ० ...... पर्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ ॥
र० ...... रसादिभ्यश्चेति मतुप् ॥
रा० ...... रामायणम् ॥
राज० ...... राजदन्तादिषु परम् ॥
रानि० ...... राजनिर्घण्टः ॥
रेव० ...... रेवत्यादिभ्यष्ठक् ॥

ल० ...... लक्षणम् ॥
ली० .... लीलावती ॥
लो० .... लोमादित्वात् शः
ल्वा० .... ल्वादिभ्यश्चेतिनत्वम् ॥
श० ...... शकन्ध्वादिः ॥
शकं० .... शकादिभ्योटन् ॥
शम्० .... शमादिभ्योऽयच् ॥
शर्० .... शर्करादिभ्योण् ॥
शा० ... शाकपार्थिवादिः । शाखादिभ्योयः ॥
शार्० .. शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् ॥
शि० .... शिवादिभ्योऽण् ॥
शु० .... शुभ्रादिभ्यश्चेतिढक् ॥
शुण्० .. शुण्डिकादिभ्योऽण् ॥
श्री० .... श्रीभागवतम् ॥
स० ... समासः ॥
स०कं० .. सरस्वतीकण्ठाभरणम् ॥
सं० .... सम्पदादित्वात् क्विप् ॥
सङ्घ् .... सङ्घाद्यादिभ्योण्. ॥
संज्ञा० .. संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥
सम्० ... सम्प्रसारणम् ॥
सर्० .... सर्वधातुभ्यो मनिन् ॥
सर्व० .... सर्वधातुभ्यष्ट्रन् । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् । सर्वधातुभ्योऽसुन्
साह० .. साहित्यदर्पणः ॥
सि० .. सिध्मादिभ्यश्चेतिलच् ॥
सिन्० .. सिन्ध्वादित्वादण् ॥
सिमु० .... सिद्धान्तमुक्तावली ॥
सिशि० .. सिद्धान्तशिरोमणिः ॥
स्त्रि० .. स्त्रियाङ्क्तिन् ॥
सु० ... सुषामादिषु चेति षत्वम् ॥
सुवा० .. सुवास्त्वादिभ्योऽण् ॥
स्थूला० .. स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कन् ॥
स्म० .. स्मरणम् । स्मृतिः ॥
स्वा० .. स्वार्थे ॥
ह० .... हरिवंशः ॥
हरि० .... हरितादिभ्योऽञ् ॥
हरी० हरीतक्यादिभ्यश्चेतिफलप्रत्ययस्य लुप् ॥
हे० ... हेमचन्द्रः ॥

इक्० .. इक्कृष्यादिभ्यः ॥
इन्० ... इन्वपादिभ्यः ॥
इण्० .... इणजादिभ्यः ॥
ण्वुल्० ... धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल्वक्तव्यः । संज्ञायाम् ॥
कः० ... अज्ञाते । कुत्सिते । अल्पे । ह्रस्वे ॥
कन्० .. संज्ञायाम् । अनुकम्पायाम् । अवक्षेपे कन् । इवे प्रतिकृतौ । संज्ञायां च ॥
क्षुभ्० .... क्षुभ्नादिषु चेति णत्वाभावः ॥

तत् सत्

श्री गणेशाय नमः

अथ शब्दार्थचिन्तामणौमंगलम्

तत्रादौ मङ्गलाचरणमभिधेयादिकञ्च

नमः श्रीसद्गुरवे ॥ ॥ श्रीमद्धरिहरानन्दनाथाभिन्न स्वदेशिकम् । नारायणमहं वन्दे सच्छास्त्रज्ञान भास्करम् ॥ १ ॥ लम्बोदरं महाकाय मेकदन्त गजाननम् । गौरीप्रिय सुदा वन्दे सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ २ ॥ नमो देवि महाविद्ये भजामि चरणौ तव । देहि ज्ञानप्रकाशं मे निखिलार्थ प्रसिद्धये ॥ ३ ॥ श्री शारदां शारद चन्द्रकान्ति हृदम्बुजे ऽभीतिवरं दधानाम् । पुस्त विपञ्चीं सुकरैः प्रसन्नां ध्याये ऽनिशं जाड्यहरां विनेत्राम् ॥ ४ ॥ वेधः प्रमुखादिभि र्ध्येय योगीन्द्रै र्यन्महत्पदम । तत् तत्त्व तत्त्व मस्यादिवाक्यै रिष्ट भवाम्यहम् ॥ ५ ॥ यद् ज्ञानादिदं जातं यज्ज्ञाने विलयं व्रजेत । तन्निर्गुणं निर्विशेषं ब्रह्मात्मानं समाश्रये ॥ ६ ॥ कोशाननेकानवलोक्य यत्नाच्छास्त्राणि भूयः प्रविचार्य तेभ्यः । बालावबोधाय लिखामि शब्दान् सार्थान् सुसङ्गृह्य मुदे बुधानाम् ॥ ७ ॥

अल्पायुषोऽल्पबुद्धींश्च द्विजान् दृष्ट्वा कृता यथ। सुखानन्दोलिलेखैतत् कोषं सुखसुबोधदम् ॥ ८ ॥ सलिङ्गालिङ्गशब्दानां ज्ञानायतु पुरः पुरः। तत्सदार्थलेखेऽपि समासार्थो विधीयते ॥ ९ ॥ जिज्ञासा यत्र कुत्रापि शास्त्रीये शब्द उद्भवेत्। तदैवैतत् पश्यता ऽनुभूयते कृतकृत्यता ॥ १० ॥ तावद् भ्रमति शब्दार्थचिन्ताव्याकुलमानसः। सुश्रद्दधानः स्थिरधीर्यावदेनं नपश्यति ॥ ११ ॥ चतुर्दशसुविद्यासु प्रायः शब्दो न तादृशः। मातृकानुक्रमे नाऽत्र सपर्यायो निवेशितः ॥ १२ ॥ निदर्शनेषु शब्दानां तत्तच्छास्त्रसमुद्धृता। गद्यपद्यमयी वाणी वर्णितास्मिन् कचित् कचित् ॥ १३ ॥ कोषाब्धि हंसभाषापि गुप्तबोधाय दर्शिता। कृतः परोपकृतये कोऽन्यो भवितु मर्हति ॥ १४ ॥ शब्दार्थचिन्तामणि नामकृतं कोशेषु सर्वेषु च रत्नभूतम्। श्रीमत्सुखानन्दबुधेन कृतं द्विजोपकारार्थ मिदं प्रभूतम् ॥ १५ ॥ पण्डितै राजधनिनां कृता ग्रन्था ह्यनेकशः। धनादये तुष्या देतत् सर्वान्तर्यामितुष्टये ॥ १६ ॥ १९२० ॥ खनेत्रग्रहभूयुक्ते वैक्रमे वत्सरे शुभे। मार्गस्यासितपञ्चम्या मारब्धो मुद्रितुं ह्यसौ ॥ १७ ॥

अथ शब्दार्थचिन्तामणिः

अः

अ। ।। अभावे ॥ स्वल्पार्थे ॥ प्रतिषेधे ॥ अनुकम्पायाम् ॥ सम्बोधने ॥ अधिक्षेपे ॥ स्वराणामादिमेयर्णे ॥ अः। पुं। वासुदेवे ॥ महेश्वरे नञो-

अंशः

यमकारः ॥ यद्वा। अततिसर्वं व्याप्नोति। अततेर्डः। न। परब्रह्मणि ॥ अंशः। पुं। वण्टके। भागे ॥ स्कन्धे ॥ वस्तुन एक देशे ॥ नवांशे ॥ अंसयते।

अंशविभाजने । अदन्तः । कर्मणि घञ् ॥

अंशकः । पुं । दायादे ॥ अंशंहारीत्यवश्यमंशंहरतीत्यर्थः । अंशहारीति कन् ॥ अल्पांशे ॥ अल्पार्थे कन् ॥ न । वासरे । दिने ॥

अंशी । त्रि । भागाधिकारिणि । भागिनि ॥ अंशोऽस्यास्ति । इनिः ॥

अंशुः । पुं । प्रभायाम् ॥ सूत्रादिसूक्ष्मांशे ॥ किरणे ॥ सूर्ये ॥ अंशयति । अंशविभाजने । चुरादिः । मृगय्वादित्वात्कुः ॥ लेशे ॥ वेगे ॥

अंशुकम् । न । सूक्ष्मवस्त्रे ॥ वस्त्रमात्रे ॥ उत्तरीये ॥ परिधानीये । अधोवस्त्रे ॥ अंशून् कायति । कैशब्दे । आत इति कः ॥ यद्वा । अंशुभिः काशते । काशृदीप्तौ । अन्येष्वपीति डः । तेजःपताका पक्षे ॥ त्रि । अल्पांशे । अल्पे इति कन् ॥

अंशुजालम् । न । प्रभापटले । अंशूनां जालमिव ॥

अंशुधरः । पुं । सूर्ये ॥ धरति । धृञ् । अच् । अंशूनां धरः ॥ त्रि । प्रभाविशिष्टे ॥

अंशुपट्टः । पुं । पट्टशाटके ॥

अंशुमान् । पुं । सूर्ये ॥ विश्वव्यापिप्रकाशे परमात्मनि ॥ सूर्यवंशीयनृपान्तरे ॥ त्रि । अंशुविशिष्टे ॥ अंशवो विद्यन्तेऽस्य । तदस्यास्तीति मतुप् ॥

अंशुमती । स्त्री । परदेवतायाम् ॥ अंशवः सन्त्यस्याः । मतुप्ङीपौ ॥ शालपर्णीम् ॥ अंशुमत्याः फलं मूलञ्चांशुमती । अनुदात्तादेश्चेत्यञः फलपाकमूलेष्विति लुपि युक्तवद्भावः ॥

अंशुमत्फला । स्त्री । कदल्याम् ॥ अंशुमन्ति सूक्ष्मावयववन्ति फलान्यस्याः । अंशुमालिव वा फलान्यस्याः । अजादित्वाट्टाप् ॥

अंशुमाली । पुं । रामभेदे ॥ भास्करे ॥ अंशूनां माला । साऽस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वा दिनिः ॥

अंशुलः । पुं । चाणक्यमुनौ । द्रौमिणे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अंशुहस्तः । पुं । सूर्ये ॥

अंशूदकम् । न । हंसोदके ॥ यथा । दिवा रविकरैर्जुष्टं निशि शीतकरांशुभिः । ज्ञेयमंशूदकं नाम स्निग्धं दोषत्रयापहम् ॥ अंशूनामुदकम् ॥

अंसः । पुं । न । भुजशिरसि । स्कन्धे ॥ अंसस्तेसमाहन्यते । अंससमाघाते । घञ् ॥ यद्वा । अमति अम्यते वा

भारादिना । अमगतौ । अमेः सन् । पुं । विभागे । -

अंसकूटः । पुं । ककुदि । वृषाङ्गे । चूंडो ढाठ इति भाषाप्रसिद्धे । अंसेकूटः ।

अंसलः । त्रि । मांसले । पुष्टे । बलवति । अंसोस्यास्ति । वत्सांसाभ्यां काम बले इति लच् ।

अंहतिः । स्त्री । त्यागे । दाने । हन्ति दुरितमनया । हन्तेरंहचे-त्यतिः । रोगे ।

अंहती । स्त्री । अंहतौ । बह्वादित्वात् पक्षेङीप् ।

अंहः । न । दुःखे । स्वधर्मत्यागे । दुरिते । अमति गच्छति प्रायश्चि-त्तादिना । अमगत्यादिषु । अमे-र्हुक्चेत्यसुन् हुगागमश्च । अम न्ति गच्छन्त्यधोऽनेनवा । अङ्हेरसुना सिद्धे अघेरसुनि अघ इतिवा भू-दिति अमेर्हुक्चेतिसूत्रम् । तथा च । स्यान्मधौपञ्चतुर्थस्य अंहसोरं हसस्तयेति द्विरूपकोशः । रत्नश्च। दत्तायाः सिद्ध सद्‌घैविंदधतुङ्गणयः गौममङ्घो विघात मितिपाठोऽनु प्रास रसिकानांप्रामादिक इति व दन्ति ।

अकम् । न । पापे । दुःखे । नकम् कं

सुखं तद्विरुद्धंवा । नलोपोनञः ।

अकचः । पुं । केतुग्रहे । त्रि । केश-हीने ।

अकनिष्ठगः । पुं । बुद्धमुनौ ।

अकम्पनः । पुं । राक्षसान्तरे ।

अकम्पितः । पुं । बौद्धगणाधिपवि-शेषे । त्रि । कम्पशून्ये ।

अकरणिः । स्त्री । शापे । आक्रोशने । यथा । अकरणि रिव भूयाद्यप्रय-त्नस्यधातु रिति । अकरणम् । आ-क्रोशेनञ्यनिः ।

अकरा । स्त्री । आमलक्याम् । त्रि । करशून्ये । अकरः । अकरम् ।

अकरुणः । त्रि । निर्दये । नकरुणः ।

अकर्कशः । त्रि । कोमले ।

अकर्णः । त्रि । बधिरे ।

अकर्त्ता । त्रि । अक्रिये । अव्यापारे । कर्तृत्व रहिते । नकर्त्ता । नलोपो नञः ।

अकर्मण्यः । त्रि । क्रियासुमन्दे । निक म्मा इति भाषा ।

अकर्म । न । तूष्णीम्भावे । मोक्षे । न विद्यते कर्मयस्मिन् तत् । त्रि । का र्याक्षमे ।

अकर्मी । त्रि । ब्रह्मविदि । अकर्मास्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनिः । नकर्मी वा । कर्मा नुष्ठा नरहिते अवधूते ।

अकालः

यथा । अनुतिष्ठन्तु कर्माणि परलो-
कयियासवः । सर्वे खोकात्मकः का-
स्मा दनुतिष्ठामिकिं कथमिति ।
अकल्कनः । वि । } वीतदम्भे ।
अकलमषः । वि । }
अकस्मात् । इ । सहसार्थे । अतर्कित
निमित्तके । यथा । अकस्माद्युवती
वृद्धं केशेष्वाक्षृष्य चुम्बति । पतिंनिर्द-
यथा लिङ्ग्य हेतुस्तत्र भविष्यती
ति ।
अकामः । वि । वाञ्छाविषयकामना
शून्ये । नविद्यतेकामो ऽस्य । यथा ।
दृष्टानुश्रविकाभ्याः कामायस्मन
सन्न्यसी । अकामस्तादृशस्सन्तुनि
ष्कामस्त्वेनसिध्यतीति ।
अकामकारः । पुं । यथेष्टानाचरणे ।
नकामकारः ।
अकामहतः । वि । आब्रह्मलोकाम-
न्दादर्वाचीनेष्वानन्देषु वितृष्णे ।
कामेनहतः कामहतः । नकामह-
तः ।
अकायः । वि । अशरीरे । लिङ्गशरी-
रवर्जिते । नविद्यते कायोयस्य सः ।
अकारः । पुं । अ अक्षरे । वर्णानां
मध्ये भगवद्विभूतौ । अ वर्णनिर्देशे
। वर्णाकारः ।
अकालः । पुं । कालाशुद्धौ । यथा ।

अकृपा

अनुराधर्क्षमारभ्य षोडशर्क्षेषु भास्क-
रः । यावच्चरतिवैतावत्कालं मुनयो
विदुरिति । असमये । त्रि । तद्दि-
शिष्टे ।
अकालवृष्टिः । स्त्री । सस्यादिपुवर्ष-
णे । यथा । पौषादिचतुरो मासान्
प्रोक्ता वृष्टिरकालजा । भूत याचा-
दिकं तत्ववर्जयेत्सततवासरानिति ।
अकिञ्चनः । वि । दीने । नास्ति कि-
ञ्चन यस्य । मयूरव्यंसका दित्वात्स
मासः । निष्कामे ।
अकिञ्चनिमा । पुं । आकिञ्चन्ये ।
अकिञ्चनस्य भावः इमनिच् ।
अकीर्त्तिकरम् । वि । कीर्त्त्यभावकरे
। अपकीर्त्तिकरे । नकीर्त्तिकरम् ।
अकुप्यम् । न । स्वर्णरजतात्मधने ।
कुप्यादन्यत् ।
अकुलतन्त्रः । वि । तिथि वारर्क्ष विशे-
षे । यथा । स्वात्यन्तकादित्यमू पौ-
ष्णाकरानुराधा दिवसभुवाणि विध-
भास्वितयो ऽकुला स्युः । सूर्येन्दु-
मन्दगुरु वश्चेति ।
अकुशलम् । वि । अशोभने । नकुश
लम् ।
अकूपारः । पुं । कूर्मराजे । म
होदधौ । कुंपृथ्वी पियर्त्ति । पृपा
लनपूरणयोः । कर्मण्यण् । अन्येषा

मपीति दीर्घः । नञ्समासः । उप
लादौ । कमठे ।

अकूर्चः । पुं । बुद्धे । त्रि । कैतवहीने ।

अकूपारः । पुं । समुद्रे ।

अकृतम् । त्रि । मिथ्ये । मोघे । अनि
र्मिते । कार्ये । प्रमाणाविषये ।
स्वयमजनिते । अकृतम् । अनि-
ष्पादिते । यथा । कालातीतन्तु
यत्कार्यमकृतन्तद्विनिर्दिशेदितिस्मृ-
तिः । स्त्री । प्रकृतिविशेषे । यथा
ऽपीनिर्दिश्यगमनादिलक्षणया अकृ
तिः सानकेन चितकृता ।

अकृतकः । त्रि । स्वाभाविके । अकृतकः

अकृतज्ञः । त्रि । उपकारामानिनि ।
कृतघ्ने ।

अकृतबुद्धिः । त्रि । शास्त्रार्थादौ यद्
मन्यार्थै रनुमजनितविवेकबुद्धौ ।
अकृताबुद्धिर्यस्य येनवा ।

अकृतात्मा । त्रि । यमादिभिरशोधि
तात्मः करणे । शास्त्रेणासंस्कृतात्मः
करणे ।

अकृताभ्यागमः । पुं । दोषविशेषे ।
अकृतयोः पुण्यपापयोरकस्मात्फ
लप्राप्तौ ।

अकृत्रिमः । त्रि । अकारणे । अजन्ये ।
सिद्धे ।

अकृत्रिमानन्दः । पुं । स्वरूपभूतान

न्दाभिव्यञ्जके निदिध्यासने । अकृ
त्रिमश्चासौ आनन्दश्च । त्रि । कृत्रि
मानन्दविरहिणि । अविद्यमानः
कृत्रिमानन्दो ऽस्य ।

अकृत्स्नवित् । त्रि । अनात्माभिमा
निनि । अकृत्स्नं वेत्ति । विद्
ज्ञाने । क्विप् ।

अकृष्णकर्मा । त्रि । शिष्टदाने । अ
पापकर्मणि । अकृष्णं निष्पापत्वात्
शुद्धं कर्मास्य ।

अकोटः । पुं । गुवाकवृक्षे । छटाफले ।

अकोपवणम् । न । आकोशले ।

अक्का । स्त्री । मातरि । जनन्याम् ।
अम्बायाम् ।

अक्तः । त्रि । व्याप्ते । युक्ते । परिच्छि
न्ने । अष्टौ गतोलाः । अलपरिमाणस्य
वाचका इति भाष्यस्यकैयटेन तथा
व्याख्यातत्वात् । अनक्ति अज्यते-
वा । अञ्जूव्यक्त्यादौ । अजिदधिभ्यः
क्तः ।

अक्रतुः । त्रि । अकामे । दृष्टा दृष्ट्वा
ष्टविषयोपरतबुद्धौ ।

अक्रान्ता । स्त्री । बृहत्याम् । त्रि ।
अनाक्रान्ते ।

अक्रियः । त्रि । श्रौतस्मार्तक्रियात्या
गिनि । अव्यापारे । अकर्त्तरि ।
कुकर्मविशिष्टे ।

अक्रूरः । पुं । श्वफल्कतनये । गान्दिनीसुते । त्रि । अकठिने । अनिष्ठुरे । नक्रूरः । क्रौर्यवान् क्रूरः सनेत्यक्रूरः । यद्वाक्रूरे इतिभावप्रधानो निर्देशः । नविद्यते क्रौर्यमस्येत्यक्रूरः ॥

अक्रोधः । पुं । परैराक्रोशे ताडनेवा कृते सति प्राप्तो यःक्रोधस्तस्य तत्कालोपशमने । त्रि । क्रोधरहिते ।

अक्रोधनः । त्रि । क्रोधरहिते ।

अक्लमः । त्रि । सततव्यापारेप्यश्रान्ते । अविद्यमानः क्लमोयस्यसः ।

अक्षः । पुं । रथावयवे । चक्रे । चक्रधारणदारुभेदे । नभ्ये । ज्ञातार्थे । व्यवहारे । आयव्ययचिन्तायाम् । पाशके । येन द्यूतविद्यायामेजति । रुद्राक्षे । इन्द्राक्षे । विभीतकतरौ । ज्ञाने । आत्मनि । रावणौ । सर्पे । शकटे । षोडशमाषेषु । कर्षे । जात्यन्धे । गरुडे । मलभायाम् । यथा । रुद्राक्षिनिराममलभार्द्धिताक्षदृक्षावधिः स्यादिन्द्रक्षिणोश इति । न । सौवर्चले लवणे । तुत्थे । हृषीके । अक्ष्णोति अक्षति वा, अक्ष्यतेवाऽनेनाक्षवा अक्षू-व्याप्तौ । पचाद्यच् घञ्वा । अश्नुतेऽत्यर्थम् । अशूव्याप्तौ । अशेर्देवने इति सेधा ।

अक्षकः । पुं । तिनिशे । इतिरत्नमाला ।

अक्षगणः । पुं । श्रोत्रादीन्द्रियसङ्घाते । अक्षाणांगणः ।

अक्षचरणः । पुं । अक्षपादे ।

अक्षतम् । न । षण्डे । पुं ० भू ० लाजेषु । क्षननम् । क्षणुहिंसायाम् । नपुंसकेभावेक्तः । अनुदात्तोपदेशेत्यादिनालोपः । नक्षत येर्यांते । मुकुटस्वमरव्याख्यावसरे लाजाः पुंभूम्निते ऽक्षतमितिपठित्वा कार्मणिक्तः । क्षतखण्डितम् । नक्षतमक्षतमितिविगृह्य नित्यपुंल्लिङ्गानित्यबहुवचनान्तास्तु लाजा अक्षतमितिव्याचख्यौ । केचित्तु अखण्डतण्डुला अक्षतमित्याहुः । पुं । यवे । त्रि । अहिंसिते । अव्रणे । अखण्डिते ।

अक्षता । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् । पुरुषसंसर्गरहितायां स्त्रियाम् । नक्षता ।

अक्षदर्शक । पुं । प्राड्विवाके । धर्माध्यक्षे । अक्षबोधके । पश्यति । दृशिर्प्रेक्षणे । ण्वुल् । अक्षाणां व्यवहाराणांदर्शक ।

अक्षदृक् । पुं । व्यवहारस्यज्ञातरि । अक्षदर्शके ।

अक्षदेवी । त्रि । द्यूतकृति । धूर्त्ते ॥ अक्षैर्दीव्यति । दिवुक्रीडादौ । सुपीतिणिनिः ॥

अक्षद्यू । पुं । अक्षदेविनि ॥ अक्षैर्दीव्यति । दिवु० क्विप् । च्छ्वोरि त्यूठ् ॥

अक्षधूर्त्तः । पुं । द्यूतकारे । कितवे ॥ अक्षेषु धूर्त्तः । सप्तमीशौण्डैरिति समासः ॥

अक्षधूर्त्तिल । पुं । वृषे ॥ इति हारावली ॥

अक्षपादः । पुं । गौतमे । नैयायिके ॥

अक्षपीडा । स्त्री । यवतिक्ताख्यलतायाम् ॥

अक्षमः । त्रि । क्षमताशून्ये । क्षमारहिते ॥

अक्षमा । स्त्री । ईर्ष्यायाम् । अक्षान्तौ ॥

अक्षमाला । स्त्री । अक्षसूत्रे । अकारादिक्षकारान्त वर्णमालायाम् । अरुन्धत्याम् । अक्षमाला वशिष्ठेन संयुक्ताधमयोनिजेतिवचनात् ॥ रुद्राक्षमालायाम् ॥

अक्षय । पुं । अनन्ते । अक्षयकालाभिमानिनि । त्रि । क्षयाभावे । क्षयरहिते । अव्यये । ब्रह्मनिष्ठे । अ वासुदेवे तस्मिन् क्षयो निवासो

स्य ॥

अक्षयकालः । पुं । अक्षयकालाभिमानिनि परमेश्वराख्यकाले । अक्षयश्चासौ कालश्च ॥

अक्षयतृतीया । स्त्री । वैशाखशुक्लतृतीयायाम् । यथा । वैशाखे मासि राजेन्द्र शुक्लपक्षे तृतीयिका । अक्षयास्यातिथिः प्रोक्ता कृत्तिकारोहिणीयुता ॥ तस्यां दानादिकं पुण्यमक्षयं समुदाहृतमिति । इयं सत्ययुगाद्या ॥

अक्षया । स्त्री । रथ्यादिवारैः सप्तम्यादितिथिषु । यथा । अमावै सोमवारेण रविवारेण सप्तमी । चतुर्थी भौमवारेण अक्षयादपि साक्षया इति भविष्यपुराणम् । क्षयरहितायाम् । नास्ति क्षयो यस्याः सा ॥

अक्षरम् । न । न क्षरतीति व्युत्पत्त्या अविनाशिनि निर्विशेषे प्रणवाख्ये ब्रह्मणि कूटस्थे नित्ये आत्मनि । यथा । धराद्विरुद्धधर्मत्वादक्षरं ब्रह्म भण्यते । कार्यकारणरूपन्तु नश्वरं क्षरमुच्यते ॥ यत्किञ्चिद्वस्तु लोकेऽस्मिन् वाचो गोचरतां गतम् । प्रमाणस्य च तत्सर्वमक्षरे प्रतिषिध्यते ॥ यदप्रबोधात्कार्यमागच्छत्यवबोधतः । तद-

क्षरं प्रबोद्धव्यं यथोक्तेश्वरवर्त्मनेति ।
ईश्वरवर्त्मनेतिशासितृत्वादि तटस्थ
लक्षणद्वारेत्यर्थः ॥ अकारादिक्ष
कारान्तवर्णे । यथा । षाण्मासिके
तु सम्प्राप्ते भ्रान्तिः संजायते यतः ।
धात्राक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढा
न्यतः पुरेति । तत् पञ्चविधं लिपिश
ब्दे द्रष्टव्यम् ॥ अपामार्गे । गगने
। मोक्षे । अपवर्गे । धर्मे । तपसि ॥
अध्वरे । अव्याकृताख्ये मूलकार
णे । पुं । शङ्करे । जले ।
विष्णौ । कोषे ॥ नक्षरति । क्षरसञ्च
लने । पचाद्यच् ॥ यद्वा । अश्नुते ।
अशूव्याप्तौ । अशेः सरः । त्रि ।
अक्षरणीये । अच्युते ।

अक्षरचणः । पुं । लेखकोत्तमे ।
अक्षरैर्वित्तः । तेनवित्तश्चुञ्चुप्च-
णपावितिचणप् ।

अक्षरचुञ्चुः । पुं । लेखकोत्तमे ।
अक्षरैर्वित्तः । तेनवित्तइतिचुञ्चुप् ।

अक्षरजननी । स्त्री । लेखन्यां ।
प्रकृतौ । अक्षराणा मक्षरस्यवा-
जननी ।

अक्षरजीवकः । पुं । लेखके । लेखको
ऽक्षरपूर्वः स्यादक्षरजीवकचुञ्चव इति
हेमचन्द्रः ।

अक्षरजीविकः । पुं । कायस्थादौ ।

अक्षरैर्जीविकायस्यसः । लेखकः
स्याल्लिपिकरः कायस्थोऽक्षरजीवि
कइतिहलायुधः । त्रि । अक्षरजी-
विनि ।

अक्षरतूलिका । स्त्री । लेखन्याम् । अ
क्षराणां तूलिका । इतिजटाधरः ॥

अक्षरधीः । स्त्री । अक्षरेब्रह्मणिधीर्य
स्य इतिव्युत्पत्त्या श्रुतिषु । त्रि ।
ब्रह्मनिष्ठे ।

अक्षरपङ्क्तिः । स्त्री । छन्दोभेदे ।
यथा । चेद्गणान्तगद्वययोगः । इत्थ
रितोक्ताऽसावक्षरपङ्क्तिरिति ।

अक्षरमुष्टिः । त्रि । कालाक्षरिके ।
शिक्षिताक्षरे । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अक्षरविन्यासः । पुं । लिपौ । अक्ष
राणांविन्यासः ॥

अक्षरसमुद्भवः । पुं । अपौरुषेयत्वेन
निरस्तसमस्ताशङ्केवेदे । अक्षरात्प-
रमात्मनः समुद्भवः आविर्भावोय-
स्यसः ।

अक्षवती । स्त्री । द्यूतक्रीडाविशेषे ।
चौपडइतिभाषा । अक्षाः पाशकाः
सन्त्यस्याम् । मतुप् । लोकात्स्त्री
त्वम् ।

अक्षवाटः । पुं । मल्लभूमौ । नियुद्ध-
भुवि । अखाड़ा इतिभाषा ।

अक्षवित् । त्रि । व्यवहारज्ञे । द्यूतज्ञे ।

अक्षदेवी । त्रि । द्यूतकृति । धूर्ते । अक्षैर्दीव्यति । दिवुक्रीडादौ । सुपीति णिनिः ।

अक्षद्यूः । पुं । अक्षदेविनि । अक्षैर्दीव्यति । दिव० क्विप् । च्छ्वोरिति ऊठ् ।

अक्षधूर्त्तः । पुं । द्यूतकारे । कितवे । अक्षेषु धूर्त्तः । सप्तमी शौण्डैरिति समासः ।

अक्षधूर्त्तिलः । पुं । वृषे । इति हारावली ।

अक्षपादः । पुं । गौतमे । नैयायिके ।

अक्षपीडा । स्त्री । यवतिक्तालतायाम् ।

अक्षमः । त्रि । क्षमताशून्ये । क्षमारहिते ।

अक्षमा । स्त्री । ईर्ष्यायाम् । अक्षान्तौ ।

अक्षमाला । स्त्री । अक्षसूत्रे । अकारादिक्षकारान्तवर्णमालायाम् । अरुन्धत्याम् । अक्षमाला वसिष्ठेन संयुक्ताधमयोनिजेति वचनात् । रुद्राक्षमालायाम् ।

अक्षयः । पुं । अनन्ते । अक्षयकालाभिमानिनि । त्रि । क्षयाभावे । क्षयरहिते । अव्यये । ब्रह्मनिष्ठः । वासुदेवः तस्मिन् क्षयो निवासो ऽस्य ।

अक्षयकालः । पुं । अक्षयकालाभिमानिनि परमेश्वराख्यकाले । अक्षयश्चासौ कालश्च ।

अक्षयतृतीया । स्त्री । वैशाखशुक्लतृतीयायाम् । यथा । वैशाखे मासि राजेन्द्र शुक्लपक्षे तृतीयिका । अक्षया सा तिथिः प्रोक्ता कृत्तिकारोहिणीयुता । तस्यां दानादिकं पुण्यमक्षयं समुदाहृतमिति । इयं सत्ययुगाद्या ।

अक्षया । स्त्री । रव्यादिवारैः सप्तम्यादितिथिषु । यथा अमावास्या सोमवारेण रविवारेण सप्तमी । चतुर्थी भौमवारेण अक्षयादपि चाक्षया इति भविष्यपुराणम् । क्षयरहितायाम् । नास्ति क्षयो यस्याः सा ।

अक्षरम् । न । न क्षरतीति व्युत्पत्त्या अविनाशिनि निर्विशेषे प्रणवाख्ये ब्रह्मणि कूटस्थे नित्ये आत्मनि । यथा । क्षराद्विरुद्धधर्मत्वादक्षरं ब्रह्म भण्यते । कार्यं कारणरूपन्तु नश्वरं क्षरमुच्यते ॥ यत्किञ्चिद्वस्तु लोकेऽस्मिन् वाचो गोचरतां गतम् । प्रमाणस्य च तत्सर्वमक्षरे प्रतिषिध्यते ॥ यदप्रबोधात्प्रपञ्चं ग्राह्यग्राहकात्मबोधतः । तद-

चरं प्रवोढव्यं यथोक्तेश्वरवर्त्मनेति ।
ईश्वरवर्त्मनेतिशासितृत्वादितटस्थ
लक्षणद्वारेत्यर्थः । अकारादिक्ष
कारान्तवर्णे ॥ यथा । षाण्मासिके
तुसम्प्राप्ते भ्रान्तिः सञ्जायते यतः ।
धात्राक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढा
न्यतः पुरेति । तत्पञ्चविधं लिपिश
ब्दे द्रष्टव्यम् ॥ अपामार्गे । गगने
॥ मोक्षे । अपवर्गे । धर्मे । तपसि ॥
अध्वरे । अव्याकृताख्ये मूलका
रणे । पुं । महेशे ॥ अजे ।
विष्णौ । जीवे ॥ न क्षरति । क्षरसञ्च
लने । पचाद्यच् ॥ यथा । अस्मृते ।
यमुत्थास्तौ । अगे स्तरः । त्रि ।
अक्षयोये । अच्युते ।

अक्षरचञ्चु । पुं । लेखकोत्तमे ।
अक्षरैर्वित्तः । तेनवित्तश्चुञ्चुप्च-
णपावितिचणप ॥

अक्षरचुञ्चु । पुं । लेखकोत्तमे ।
अक्षरैर्वित्त । तेनवित्तइतिचुञ्चुप् ।

अक्षरजननी । स्त्री । लेखन्याम् ।
प्रकृतौ । अक्षराणा मक्षरस्यवा
जननी ॥

अक्षरजीवक । पुं । लेखके । लेखको
ऽक्षरजीवी स्यादक्षरजीवकश्चञ्चव इति
हेमचन्द्रः ।

अक्षरजीविक । पुं । कायस्थजातौ ।

अक्षरैर्जीविकायस्य ॥ लेखक
स्याल्लिपिकरः कायस्थोऽक्षरजीवि
कइतिहलायुधः । त्रि । अक्षरजी-
विनि ॥

अक्षरतूलिका । स्त्री । लेखन्याम् । अ
क्षराणां तूलिका । इतिजटाधरः ॥

अक्षरधीः । स्त्री । अक्षरेनक्षविधीर्या
स्य इतिव्युत्पत्त्या अतिसु ॥ त्रि ।
अक्षाभिज्ञे ।

अक्षरपङ्क्ति । स्त्री । छन्दोभेदे ।
यथा । चेद्भगणात्सगणयोगः । इन्दि
रिहोत्वासाऽक्षरपङ्क्तिरिति ॥

अक्षरमुख । त्रि । छात्राधरिके ।
शिक्षिताक्षरे । इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अक्षरविन्यास । पुं । लिपौ । अक्ष
राणांविन्यासः ॥

अक्षरसमुद्भव । पुं । अपौरुषेयत्वेन
निरस्तसमस्तायङ्के वेदे । अक्षरात्प-
रमात्मनः समुद्भव आविर्भावोऽय
स्य ॥

अक्षवती । स्त्री । द्यूतक्रीडाविशेषे ।
चौपड इतिभाषा । अक्षाः पाशकाः
सन्त्यस्याम् । मतुप् । लोकात्स्त्री
त्वम् ॥

अक्षवाट । पुं । मल्लभूमौ । नियुद्ध-
भुवि । अखाड़ा इतिभाषा ॥

अक्षवित् । त्रि । व्यवहारज्ञे । द्यूतज्ञे ।

अक्षविवर्त्तः । पुं । द्यूतप्रभेदे ॥

अक्षसूत्रम् । न । जपमालायाम् ॥

अक्षाग्रकीलकः । पुं । अणौ । रथचक्राग्रस्थितकीले । अणी इति भाषा । अक्षस्य नाभिक्षेप्यकाष्ठस्यान्ते धार्य्यः कीलकः ॥

अक्षान्तिः । स्त्री । परोत्कर्षासहने । ईर्ष्यायाम् । नक्षमक्षम् । क्षमूष सहने । दिवादिः । अस्यापित्वात् क्तिन् । अनुनासिकस्येति दीर्घे नञ्समासः ॥

अक्षारलवणम् । न । अकृत्रिमे सैन्धवादौ ॥ यथा । गोक्षीरं गोघृतञ्चैव धान्यमुद्गास्तिलायवाः । सामुद्रसैन्धवञ्चैव अक्षारलवणंस्मृतमिति स्मृतिर्वारलतायाम् ॥

अक्षि । न । चक्षुषि ॥ अश्नुतेऽनेनवा ॥ अशूव्याप्तौ संघाते च । अशेर्निदिति क्सि । यद्वा । अक्षति । अक्षू व्याप्तौ । इन् ।

अक्षिकूटः । पुं । ईषिकायाम् । गक्षाक्षिपुटके ॥

अक्षिगतः । त्रि । द्वेष्ये ॥ इत्यमरः ॥ अक्षिगतस्य खेदकृत् ।

अक्षिभेषजम् । न । लोध्रे ॥

अक्षिविकूणितम् । न । अपाङ्गदृष्टौ । कटाक्षे ॥

अक्षीणः । त्रि । पूर्णे । अदीने ॥ नक्षीणः । यथा । अलब्ध्वानविषीदेत कालेकाले ऽथनंक्वचित् । लब्ध्वान हृष्येद्धृतिमानुभयं दैवतन्त्रितम् ॥ इतिमत्वाऽदीनोयोवधूतोऽक्षीणउच्यतइति ॥

अक्षीवम् । न । मधिरे । सामुद्रलवणे । पुं । शिग्रौ । त्रि । अमत्ते । नक्षीवति अनेनवा अक्षीवयति वा । क्षीबृमदे । पचाद्यच् ॥ अक्षं वः ईः । अक्षींवाति वायति वा । वागतिगन्धनयोः ओवैशोषणेवा । आतोनुपेतिकः ॥

अक्षेमः । पुं । मनसि । अक्षायामीशः ॥

अक्षोटः । पुं । शैलोत्थपीलौ । कर्पराले । आखरोटइतिख्याते । अक्षयोति । अक्षूव्याप्तौ संघातेच । बाहुलकादोट । अक्षस्येवछटा पर्णान्यस्येतिवा ॥

अक्षोटकः । पुं । कर्परालवृक्षे । पर्वतपीलौ ॥ यथा । अक्षोटकोपिवातादसदृश कफपित्तकृदिति ॥ अक्षोटात्स्वार्थेकः ॥

अक्षोपकरणम् । न । द्यूतसाधने ॥

अक्षोभः । पुं । आलाने । शङ्कौ । हस्तिबन्धनस्तम्भे । त्रि । क्षोभरहिते ॥

अक्षोभ्यः । पुं । शिवे ॥ रागद्वेषादि

भिः शब्दादिविषयैरसुरेषु नष्टो भवते धोमभिर्वेयं वयानप्राप्यते। चुम्बेहें तु मर्गश्यन्ता इत्योयदिति य तमप्यय:। त्रि। अप्रपृष्ठे।

अक्षौहिणी। स्त्री। सेनाविशेषे। इमानी किन्यास्। सा यथा॥ इभाः २१८७०। रथाः २१८७०। अश्वाः ६५६१०। पदातयः १०९३५०। उ तक्ष। अक्षौहिण्यां मित्यधिकैः सप्त त्याष्टभिः शतैः। संयुतानि सहस्राणि गजानामेकविंशतिः॥ एवमेव रथानां तु संख्यानं कीर्तितं बुधैः। पञ्चषष्टिसहस्राणि षट्शतानि दशैव तु। संख्यातास्तु रथैः गौस्तज्ञैर्विना रथतुरङ्गमैः। नृणां शतसहस्रं तु सहस्राणि नवैव तु। शतानि त्रीणि चान्यानि पञ्चाशच्च पदातयः इति॥ सर्वसंख्ययातु। खद्दरस्वरं वस्ति द्वुनेवं रथोविनीमनेति। २१८७०० इत्यसमूहोऽक्षसा इति। अचावामूहिनो। पूर्वपदादिति गत्वम्। अचातूहिन्यामिति वृद्धिः।

अखण्डम्। त्रि। अखण्डे। असम्पूर्णे अशून्यामेसयातिच। कृत्स्नपूर्णयोः कुलः॥ न। काले॥

अखट्टः। पुं। प्रियालवृक्षे। इतिराज निर्घण्टः॥

अखेटिः। पुं। असद्व्यवहारे। इति त्रिकाण्डशेषः।

अखण्डम्। त्रि। पूर्णे। खण्डशून्ये। अनन्ते। नखखण्डते। खण्डिभेदने। घञ्। नास्तिखण्डोऽस्या।

अखण्डनः। पुं। काले। इति शब्दचन्द्रिका॥

अखण्डपरशुः। पुं। परशुरामे। न खण्डः अखण्डः केनाप्यखण्डितः परशुः कुठारोऽस्य।

अखातम्। पुं। न। देवखाते। अकृत्रिमजलाशये। खातात्रिकम्॥

अखिलम्। त्रि। विश्वस्मिन्। कृत्स्ने। नखिलमस्य।

अखिलाधारम्। त्रि। प्रभुणि। अखिलस्याकाशादिप्रपञ्चस्याधारमा धारस्त्वादिति विग्रहः। आम्प्रयशब्दः स्त्रिप्रत्ययोरप्युभयलक्षणार्थं॥

अगः। पुं। पर्वते। वृक्षे। सरीसृपे। भानौ। नगच्छति। गमत्वगतौ। अन्येष्वपीति अन्येष्वपीतिवाङः। नगोऽप्राणिष्विति वाचिकोऽप्रकृति भाव।

अगजः। त्रि। गिरिसम्भवे। न। शिलाजतुनि।

अगतिः। पुं। अनवबोधे। अपरिज्ञा-

ने ॥

अगदः । पुं । औषधे ॥ वि । नीरुजि ॥ गदविरुद्धः । नगदो ऽस्मादितिवा ॥

अगदङ्कारः । वि । चिकित्सके । अगदमरोगंजन्तुंकरोति । कर्मण्यण् । कारेसत्यागदस्येतिमुम् ॥

अगदतन्त्रम् । नं । वैद्यविद्याङ्गविशेषे ॥ यथा । अगदतन्त्रंनामसर्पकीटलूताखुमूषिकादिदष्टविषव्यञ्जनार्थं विविधविषसंयोगविषोपहतोपशमनार्थमितिसुश्रुतः ॥

अगमः । पुं । वृक्षे । नगच्छति । गम्लृगतौ । पचाद्यच् ॥

अगम्यः । वि । अज्ञेये ॥ गमनायोग्ये ॥ नगम्यः ॥

अगस्तिः । पुं । मुनिविशेषे । विन्ध्याख्यम् अगमस्यतीत्यगस्तिः । अस्यतेः क्तिच्कौचेतिक्तिच् । बाहुलकात्तिषौ । शकन्ध्वादिः । वकद्रौ । अगस्तिः पित्तकफजित्तुर्थकहरो हिमः । रूक्षोवातकरस्तिक्तः प्रतिश्यायनिवारणः ॥

अगस्तिद्रुः । पुं । वकपुष्पवृक्षे । मुनिद्रुमे । इतिचिकाण्डशेषः ॥

अगस्त्यः । पुं । वकद्रौ । मुनिभेदे । पुलस्त्यतनये । अगंविन्ध्यंस्त्यायतिस्तभ्नाति । स्त्यैसङ्घाते । आतोनुपसर्गेकः ॥

अगस्त्याश्रमः । पुं । अगस्त्यकुण्डइतिनाम्नाकाश्यांप्रसिद्धेस्थाने । मलयाचलेवर्त्तमाने मुनिवासस्थाने ॥

अगस्तिकुसुमम् । न । मुनिद्रुमपुष्पे ॥ अगस्तिपुष्पशाके ॥ अस्यगुणायथा । अगस्तिकुसुमं शीतंचतुर्थकनिवारणम् । नक्तान्ध्यनाशनंतिक्तंकषायंकटुपाकिच । पीनसश्लेष्मपित्तघ्नंवातघ्नंमुनिभिर्मतम् । आगस्त्यंकुसुमं तथा सद्रुफलंकेना कृतंजन्तुनाधन्यंचापदिर्नं यदर्थमिखितंकस्यास्यमालोकितम् । स्निग्धंतन्मृदुतंसहिंगुलवणं तस्मेहतेपाचितंभोक्ता संततभाषितं प्रियतमेमायापिसम्प्राप्तमिति ॥

अगाधम् । वि । अतलस्पर्शे । अतिगम्भीरे । दुर्बोधाशये । न । श्वभ्रे ॥ नास्तिगाधः स्थितिरत्र । गधोऽस्त्यर्थानामिति बहुव्रीहिः ॥

अगाधजलः । पुं । ह्रदे । वि । अतलस्पर्शजलविशिष्टे । अगाधजलंयत्र ॥

अगारम् । न । गृहे । अगान्वृक्षान्ऋच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

अगारदाही । वि । गृहदाहके ॥

अगुः । पुं । राहुग्रहे ॥ वि । किरणरहिते ॥

अगुरुः । न । जोङ्गके । सुगन्धिकाष्ठ

भेदे । अगर इति भाषा ॥ अगुरु
णं कटु त्वं व्यंतिक्तं तीक्ष्णं च पित्तल
म । लघु कर्णाक्षिरोगघ्नं शीत
वातकफप्रणुत् ॥ अगुर्वी पुंसीति
वोपालितः । शिंशपायाम् ॥ का
लागुरुणि ॥ त्रि । लघुनि । न गुरु
स्मात् ॥

अगूढगन्धम् । न । हिङ्गुनि । इति रा
जनिर्घण्टः ॥

अगोचरम् । त्रि । इन्द्रियजन्यप्रत्य
क्षाविषये ॥

अगौकाः । पुं । शरभे । खगे । सिंहे
॥ त्रि । अद्रिवासिनि । अद्रिगे ॥ अ
गः ओको यस्य सः ॥

अग्नायी । स्त्री । वह्निपत्न्याम् ।
अग्नेः स्त्री इत्यस्मिन्नर्थे वृषाक
प्यग्निकुसितेत्यादिसूत्रेणाग्निशब्द
स्यैकारादेशो ङीप् च ॥ त्रेतायुगे ॥

अग्निः । पुं । अङ्गयन्ति अग्र्यं जन्म प्रा
पयन्तीति व्युत्पत्त्या हविःप्रक्षेपाधि
करणेषु गार्हपत्याहवनीयदक्षिणा
ग्निसभ्यावसथ्यौपासनाख्येषु षड
ग्निषु । पावके । वैश्वानरे । अस्य
गुणा यथा । दहनैकेन्द्रियं पाकः स
न्तापस्तीक्ष्णताऽभृता । वर्णोऽस्याभि
प्लुतामर्षः शौर्यमस्य गुणाश्चमीति ॥
पटसुधूमागन्धादिषु । यथा । अर्के
निष्कासनार्थायज्ञमात्रेयाः षडग्न
यः । धूमाग्निश्चैव दीपाग्निर्मन्दाग्नि
र्मध्यमस्तथा ॥ खराग्निश्च भद्राग्नि
श्च तेषां वक्ष्यामि लक्षणम् । वि
ज्वालो यो धूमशिखो धूमाग्निः स उदा
हृतः ॥ ससारमतिशुष्कं यन्मुष्टिम
ध्ये समेष्यति । तस्माद्गं काष्ठमित्या
हुः खदिरादिसमुद्भवम् ॥ द्वाभ्यां
तस्य चतुर्थाभ्यां दीपाग्निरुच्य
ते । चतुरंशेन तेनैव मन्दाग्निः
परिकीर्तितः ॥ अर्द्धीकृताभ्यां द्वा
भ्यां तु मध्यमाग्निरुदाहृतः । अर्द्धै
क्तैः पञ्चभिः प्रोक्तः खराग्निः सर्वक
र्मसु । मस्तकावधिपावस्य चतुर्दि
क्षु कृतैश्च । प्रसरंतियदाज्वालाः
सभद्राग्निरुदीरितः ॥ सार्द्धयामञ्च
यामञ्च याममेकं मुहूर्त्तकम् । मुहूर्त्त
मात्रमित्येवमेकार्थमन्वयः स्मृताः इ
ति । चित्रकाख्यौषधौ । तृतीये ।
चतुष्कले । आदिगुरोः संज्ञायाम् ।
कृत्तिकानक्षत्रे ॥ अङ्गति ऊर्द्ध्वं गच्छ
ति । अगिगतौ । अङ्गेर्नलोपश्चे
ति निर्नलोपश्च । रक्तचित्रके । भल्ला
तके । निम्बूके । पित्ते । स्वर्णे ।

अग्निकः । पुं । इन्द्रगोपकीटे । इति
हेमचन्द्रः ॥

अग्निकणः । पुं । स्फुलिङ्गे । अग्नेः

कणाः ॥ इत्यमरः ॥

अग्निकारिका । स्त्री । अग्निकार्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

अग्निकार्यम् । न । होमादौ हविर्दानादिपूर्वकाग्निज्वालने । अग्नीन्धने ॥ अग्नौसायंप्रातःसमिद्धोमानुष्ठाने ॥ अग्नावग्नेर्वाकार्य्यम् ॥

अग्निकाष्ठम् । न । अगुरुणि ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अग्निकुक्कुटः । पुं । ज्वलदग्निदग्धोल्कायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥ अग्नेःकुक्कुटः ॥

अग्निक्रीडा । स्त्री । तुबूपादित्यागे । उत्सव इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

अग्निगर्भः । पुं । औषधविशेषे । अग्निनिर्यासे । अग्निजारे ॥ सूर्यकान्तमणौ ॥

अग्निगर्भा । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अग्निचित् । पुं । साग्निके । अग्निचेतरि ॥ इत्यमरः । अग्निमचैषीत् । चिञ्चयने । अग्नौचेरि ति क्विप् तुक् ॥

अग्निचित्या । स्त्री । अग्नेश्चयने ॥ चित्याग्निचित्ययोरितिभावेयप्रत्ययस्तुक्चनिपात्यते ॥

अग्निचूडा । स्त्री । अग्निशिखायाम् ॥

अग्निजः । पुं । भल्लातके । भेला इति ख्याते ॥ अग्निजारवृक्षे ॥ त्रि । अग्नेर्जातमात्रे ॥

अग्निजातः । पुं । } औषधविशेषे । वडवाग्निमले । सिन्धुफले इति राजनिर्घण्टः ॥
अग्निजारः । पुं । }
अग्निजालः । पुं । }

अग्निजिह्वा । स्त्री । अग्नेर्ज्वालायाम् ॥ लाङ्गलीवृक्षे ॥ योगविशेषे ॥ यथा । सप्तपष्ठ्यादितिथयः सोमवारादिभिर्युताः । अग्निजिह्वाः सप्तयोगामङ्गलेष्वतिगर्हिताः ॥ इति ॥ काल्यादिसप्तसु ॥ यथा । काली कराली च मनोजवा च सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनी विश्वरुची च देवीलेलायमाना इतिसप्तजिह्वा ॥ इतिप्रथममुण्डकश्रुतिः ॥

अग्निज्वलिततेजनः । पुं । अग्निना दीप्तफलके । आयुधविशेषे ॥

अग्निज्वाला । स्त्री । वन्हिशिखायाम् ॥ धातकीपुष्पिकायाम् ॥ लाङ्गलिक्यौषधौ ॥ अग्नेरिवज्वालास्याः । अग्नेर्ज्वालेवया । रक्तपुष्पत्वात् ॥

अग्निदमनी । स्त्री । क्षुपविशेषे । बहुकण्टकायाम् । गुच्छफलायाम् ॥

अग्निदीप्ता । स्त्री । महाज्योतिष्मतीवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अग्निदेवा । स्त्री । कृत्तिकानक्षत्रे ॥ इ

ति हेमचन्द्रः ॥

अग्निध्वजः । पुं । अकदाहे । धूमे । धूँआँ इति भाषा प्रसिद्धे ॥

अग्निनिर्यासः । पुं । अग्निजारवृक्षे ॥

अग्निपर्णी । स्त्री । अग्निवली अगिया इतिलोकप्रसिद्धौषधौ ॥

अग्निपुराणम् । न । आग्नेये ॥ तत्र श्लोकसंख्या यथा । षोडशैवसहस्राणिपुराणाग्निसंज्ञितमिति ॥

अग्निभम् । न । स्वर्णे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥

अग्निभूः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ पुराकिल तारकोपद्रुतदेवरक्षार्थं शिवेनाग्निरूपस्ववीजवन्हिमुखेक्षिप्तस्तेनाग्निनाकृत्तिकासुक्षिप्तस्तासांदेवगतगर्भस्तयाः शरवणं प्रविश्यप्रसूताः तेनाग्निभूरितिसर्वानन्दः ॥ न । जले ॥ त्रि । अग्निजाते ॥ अग्नेर्भवति । भू । क्विप् ॥

अग्निभूति । पुं । वौद्धभेदे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अग्निमणिः । पुं । सूर्यकान्ते ॥ इति जटाधरः ॥

अग्निमन्थः । पुं । श्रीपर्णे । गणिकारिकायाम् । अरणीतिख्याते ॥ अग्निमन्थः श्वयथुहृदीर्याण्ड्ककफवातहृत् । पाण्डुनुत् कटुकस्तिक्तस्तुवरोमधुरोऽग्निदः ॥ अग्निमन्थकुसुमशाकस्तु । अग्निमन्थभवशाकस्तु नीता सर्षपतैलमृदुकेसुसाधिता । तक्रतक्रसहितयुतयाचितादिंगुनाजजितवासवासिता ॥ अग्निमन्थोद्भवशाकंपिदोषशमनं सरं । आध्मानच्छर्दिशोथघ्नचूरोगविषापहं ॥

अग्निमाति । मन्थयिलोडने । क संग्रहण ॥ अयपर्ये ॥

अग्निमुखः । पुं । देवे ॥ विप्रे ॥ चित्रके ॥ अग्निर्मुखंयस्य ॥ न । वन्हेर्भेदोपचयस्तु ॥

अग्निमुखी । स्त्री । भल्लातके । भिलावाइतिख्याते ॥ लाङ्गलिक्याम् ॥ अग्निरिवसुखमस्याः । गौरादि ॥

अग्नियन्त्रम् । न । अगन्यस्त्रविशेषे । तोप बन्दूक अगन गन इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥

अग्निरक्षणम् । न । अग्न्याधाने । अग्निपालने ॥ अग्नेः रक्षणम् ॥

अग्निरजाः । पुं । इन्द्रगोपाभिधेकीटे ॥

अग्निरुहा । स्त्री । मांसरोहिणयाम् ॥

अग्निवल्लभः । पुं । राले ॥ सालवृक्षे ॥

अग्निवाहः । पुं । छागे ॥ अग्नेर्वाहः । धूमे ॥

अग्निवित् । पुं । अग्निचिति । अग्निहोत्रिणि ॥

अग्निवीजम् । न । }
अग्निवीर्यम् । न । } स्वर्णे ॥

अग्निव्रतम् । न । भूभुजोव्रतविशेषे ॥ यथा । प्रतापयुक्तस्तेजस्वीनित्यं स्यात्पापकर्मसु । दुष्टसामन्तहिंस्र श्चतदाग्नेयंव्रतंस्मृतमिति ॥

अग्निशरणम् । न । दक्षिणाग्निगार्हपत्याहवनीयसभ्यावसथ्याग्निशालायाम् । अग्नीनांशरणम् ।

अग्निशाला । स्त्री । अग्निशरणे । अग्नीनांशाला ।

अग्निशिखम् । न । कुसुम्भपुष्पे । कुङ्कुमे । अग्नेरिवशिखाकेसरोऽस्य । स्वर्णे । पुं । कुसुम्भवृक्षे । दीपे । वाणे । इतिशब्दरत्नावली ।

अग्निशिखा । स्त्री । लाङ्गलिक्याख्यौषधौ । अग्नेरिवशिखायस्याः । विशल्यायाम् । शाकभेदे । अग्नेरिवशिखासन्तापोयस्याः । ज्वालायाम् ।

अग्निशेखरम् । न । कुङ्कुमे ।

अग्निष्टुत् । पुं । अग्निष्टोमस्यविकृतिरूपे क्रतुविशेषे । अग्निस्तूयते ऽस्मिन् क्रतुविशेषे । ष्टुञ्स्तुतौ । सम्पदादित्वादधिकरणे क्विप् । अग्नेःस्तुत्स्तोमसोमा इति षः ॥

अग्निष्टोमः । पुं । यज्ञविशेषे । अग्नीनांस्तोमः । अग्नेःस्तुत्स्तोमसोमाइतिषः । अग्निष्टोमार्थग्रन्थे ।

अग्निष्ठः । पुं । लोहमयेतण्डुलादिभर्जनपात्रे ॥

अग्निष्वात्तः । पुं । दिव्यपितृभेदे । यथा । अग्निष्वात्ताश्चदेवानांमारीचालोकविश्रुताः इति । अपिच । अग्निष्वात्तादयोलोके पितरश्चिरवासिनःइति । पितृलोकपितरइत्यर्थः । अग्निनास्वदु यथास्यादेवमात्ताः भक्षिताःश्रौतस्मार्त्ताग्निदग्धाइत्यर्थः । एवञ्चात्रमूर्धन्यादेशोनयुक्तः । मन्वादिस्मृतिषु मूर्धन्यषकारवानेवपाठः । निश्चयबहुवचनान्तोयमितिकेचित् ।

अग्निहोत्रम् । न । यज्ञभेदे । अग्न्याधाने । सायंप्रातःकालयोर्नियमेनानुष्ठेयकर्मविशेषे । अग्नयेहोत्रमस्येतिबहुव्रीहिः । पुं । अग्नौ । हविषि । इतिमेदिनिकरः ।

अग्निहोत्रहवणी । स्त्री । यज्ञाङ्गभूते निर्वापसाधने काष्ठपात्रविशेषे ॥

अग्निहोत्री । पुं । अग्निहोत्रयुक्ते । अग्निचिति ॥ अग्निहोत्रमस्यास्ति । अतइनिठनावितीनिः । योनचिपिनुहोत्यग्नौनाश्नात्यिचमानवं । मन्दाग्निरामयावीचदरिद्रश्चसजायते ॥

अग्नीत् । पुं । ऋत्विग्भेदे ॥ अग्निमिन्धे । ञिइन्धी दीप्तौ । क्विप् । नलोपः ॥ यज्ञमण्डपभेदे ॥

अग्नीध्रः । पुं । धनद्वारावरणीये ऋत्विग्विशेषे ॥ तस्यकर्माग्निरक्षणम् ॥ अग्निविशेषे ॥

अग्नीधा । स्त्री । अग्निकार्ये । हविर्दानादिपूर्वकाग्निच्छादने ॥

अग्नीध्रीयः । पुं । दक्षिणाग्नौ ॥

अग्नीन्धनम् । न । अग्निकार्ये ॥ अग्नेः इन्धनम् ॥

अग्नीषोमीयम् । न । अग्नीषोम्येष्टिविधि ॥ अग्नीषोमौ देवते अस्य । द्यावापृथिवीशुनासीरेत्यादिना छः ॥

अग्नीषोम्यम् । न । हविर्विशेषे ॥ अग्नीषोमौ देवते अस्य । द्यावापृथिवीत्यत्र चकारात् यत् ॥

अग्न्याधानम् । न । श्रौताग्निसंस्कृतौ । अग्निहोत्रे । अग्निरक्षणे । अग्नेः आधानम् । अग्निहोत्रमित्यर्थः ॥

अग्न्याधेयम् । न । आहवनीयाद्यग्न्युत्पादके कर्मणि ॥

अग्न्यालयः । पुं । अग्न्याधारकुण्डे ॥ अग्नेः आलयः ॥

अग्न्युत्पातः । पुं । उल्कापातादिदिव्यवैकृते आकाशादिष्वग्निविकारे । उपाद्विते ॥ अग्नेरुत्पातनमुत्पातो वैकृतम् ॥ अग्निनिर्घोत्पाते । मन्त्रादिनाग्नेर्दाहशक्तिनिवारणे इत्यर्थः ॥

अग्रम् । न । पुरस्तात् । उपरि । पलपरिमाणे । आलम्बने । समूहे । धुचादिशिरसि । प्रान्ते । भिक्षाविशेषे । ग्रासचतुष्टये । ग्रासप्रमाणा भिक्षा स्यादग्रं ग्रासचतुष्टयमिति स्मृतेः । त्रि । अधिके । प्रथमे । प्रधाने ॥ अग्यते अगतिवा । अग कुटिलायां गतौ । ऋज्रेन्द्रेतिसाधु ॥

अग्रकाण्डः । पुं । सोमवल्ल्याम् । काण्डीरे ॥

अग्रगः । त्रि । सेवके । अग्रेसरे । अग्रेगच्छति । गम्लृ गतौ । अन्येष्वपीति डः ॥

अग्रगण्यः । त्रि । अग्रेगणनीये । यथा । शमनभवनयाने यद्यानमग्रगण्य इति महानाटकम् ॥

अग्रगामी । त्रि । अग्रगे । अग्रेसरे ॥

अग्रज । पुं । ज्येष्ठभ्रातरि । ब्राह्मणे ॥ त्रि । पूर्वजाते । अग्रेजातः सप्तम्यां जनेर्डः ॥

अग्रजङ्घा । स्त्री । जङ्घाग्रभागे । प्रतिजङ्घायाम् ॥

अग्रजन्मा । पुं । द्विजे । ज्येष्ठभ्रातरि ।

ब्रह्मणि । अग्रेऽग्रादौजन्मास्य ॥

अग्रजातः । पुं । विप्रे ॥ त्रि । पूर्वजाते । अग्रेजातः ॥

अग्रजातिः । पुं । ब्राह्मणे । अग्रेजातिर्जन्मास्य ॥

अग्रणीः । त्रि । अग्रिमे । उत्तमे । अग्रं नयति । श्रीकृष्णप्रापणे । सत्पुरुषविषे । त्रिकिप् । अग्रग्रामाभ्यानितिणत्वम् । विष्णौ ॥ सर्वेषामग्रणीर्विष्णुः सेव्यपूज्यश्च निर्ज्यस इतिमोक्षधर्मः ॥ अग्रमुत्कृष्टमितस्ततकदुःखानुषङ्गं परमानन्दस्वरूपं पदंस्थानंनयतिमुमुक्षूनितितथा ॥

अग्रतः । अ । प्रथमे । पुरोऽर्थे । यथा । अग्रतश्चचतुरोवेदा इति । अग्रेइति । आद्यादित्वात्तसिः । अग्रे ॥

अग्रतःसरः । त्रि । अग्रगामिनि । पुरोगे ॥ अग्रतःसरति । सृगतौ । पुरोग्रतोग्रेषुसर्त्तेरितिटः ॥

अग्रदानी । पुं । आग्रदारिके । प्रेतसंप्रदानकषडङ्गतिलादि द्रव्यग्राहिणि पतितब्राह्मणे । यथा । लोभीविप्रश्चशूद्राणामग्रेदानं गृहीतवान् । ग्रहणेमृतदानानामग्रदानी बभूवस इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

अग्रपर्णी । स्त्री । गौडभाषायामाल्कुशीतिप्रसिद्धौषधौ । अजलोमाख्यवृक्षे ॥

अग्रमांसम् । न । हृदयान्तर्गतमांसभेदे । वुक्कायाम् । अग्रं मुख्यंमांसम् । उदरमध्यवर्त्तिमांसवर्धनरूपरोगविशेषे ॥

अग्रयायम् । न । प्रथमे । नासीरे । सेनाविशेषे ॥

अग्रयायी । त्रि । अग्रेसरे ॥

अग्रलोहिता । स्त्री । चिल्लीशाके । इति राजनिर्घण्टः ॥

अग्रसन्धानी । स्त्री । यमपञ्जिकायाम् । जीवानांशुभाशुभकर्मलिखितयमस्यपुस्तके ॥

अग्रसरः । त्रि । अग्रगामिनि । अग्रेसरति । बाहुलकाट्टः । पुरोगाग्रतोग्रेषुसर्त्तेरितिटोवा ॥

अग्रहः । पुं । वानप्रस्थे ॥

अग्रहायणः । पुं । मार्गमासे । मार्गशीर्षे ।

अग्रायणीयम् । न । वाद्यभेदे ॥

अग्राह्यः । त्रि । परमेश्वरे । इन्द्रियाऽविषये । नग्राह्यः । गृहणायोग्ये ॥ यथा । अग्राह्यं शिवनैवेद्यंपत्रंपुष्पंफलंजलम् । शालग्रामशिलास्पर्शात्सर्वंयातिपवित्रतामिति ॥

अग्रिमः । त्रि । ज्येष्ठे । उत्तमे । अग्रेजातः । तत्रभवोवा । अग्रादिपश्चाड्डिमच् ॥

अग्रिमा । स्त्री । लवलीफले । लोना इतिगौडप्रसिद्धेफलवृक्षे ॥

अग्रियः । पुं । ज्येष्ठसोदरे । त्रि । प्रधाने । इत्यमरः । अग्रेभव । घः ॥

अग्रीयः । त्रि । अग्रियार्थे । अग्रेभवः । छप्रत्ययः ॥

अग्रे । अ । प्रधाने ॥ विभक्तिप्रतिरूपकोनिपात ॥

अग्रेगूः । पुं । अग्रगे । अग्रेगच्छति । गम्लृगतौ । क्विप् । ऊङ्चगमादीनामिति ऊङ् । अनुनासिकलोपश्च । अग्रेगवौ अग्रेगवः इत्यादिबोध्यम् ॥

अग्रेदिधिषूः । पुं । पुनर्भूभर्त्तरि । प्रधानपुनर्भूभार्ये । अग्रेप्रधानंदिधिषूर्यस्य । अग्रेइतिविभक्तिप्रतिरूपकोनिपातः । समासान्तविधेरनित्यत्वान्नकप् ॥

अग्रेदिधिषूः । स्त्री । ज्येष्ठायांसोदरभगिन्यामनूढायां याकनिष्ठा विवाहेन दीयतेतस्याम् । उक्तञ्चलौगाक्षिणा । ज्येष्ठायांयद्यनूढायां कन्यायामुह्यतेऽनुजा । साचाग्रेदिधिषूर्ज्ञेयापूर्वा तु दिधिषु स्मृतेति ॥

अग्रेवणम् । न । वनस्याग्रभागे ॥ वनस्याग्रे । राजदन्तादिषु निपातनात्सप्तम्याअलुक् । वनंपुरगेतिणत्वम् ।

अग्रेसरः । त्रि । अग्रगे । पुरोगमे ॥ अग्रमग्रेणाग्रे वासरति । सृगतौ । पुरोयतोऽग्रेषुसर्त्तेरितिटः अग्रेइति एदन्तत्वंनिपातनात् ॥

अग्रेसरिक । त्रि । अग्रगामिनि ॥

अग्र्य । त्रि । अग्रिमे । प्रधाने । पुं । ज्येष्ठभ्रातरि । प्रतिष्ठिते ॥ अग्रेभवः । अग्राद्यत ॥ अग्रेसाधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् । अग्रइयंवा । शाखादिभ्योयः ॥

अघम् । न । व्यसने ॥ दुःखे । दुरिते । पापे ॥ अपराधे । त्रि । तद्वति । पापाचरणे ॥ अघतेगच्छतिद्वाना दिना । अघिगतौ । पचाद्यच् । आगमशास्त्रस्याऽनित्यत्वान्ननुम् । अङ्घ्यतेऽनेनवा । अघंविद्यतेऽस्यअर्श आद्यच् ॥

अघमर्षणम् । त्रि । पापनाशिमन्त्रविशेषे । सर्वैनसामपध्वंसिजप्ये ॥ अघमर्षति । मृषुसहने । सहनमभिभवः । यद्वा । मृष्यति । ल्युट् । स्त्रियांटित्वान्ङीप् ॥

अघमारः । पुं । यमे ॥ अघेनपापविशेषेणअत्युग्रेण अकाले मारयतिइतिअघमारः अजन्तः ॥

अघायुः । त्रि । पापजीवने ।

अघोरः । पुं । गिरिशे ॥ त्रि । अभयानके ॥

अघोरा । स्त्री । भाद्रकृष्णचतुर्दश्याम् ।

यथा । भाद्रमास्यसितेपक्षेअघोराख्याचतुर्दशी । तस्यामाराधितःस्थाणुर्नयेच्छिवपुरंध्रुवमितिस्मृतिः ॥

अघोः । ? । सम्बोधने ॥

अघन्यः । पुं । प्रजापतौ ॥ अघन्यादित्वात्यन्यंयकुअडागमउपधालोपश्च ॥ हन्तुमशक्यो उघन्यःपर्वतइतिवेदभाष्यम् ॥

अघन्या । स्त्री । सौरभेय्याम् ॥ नहन्यतेनघ्नन्ति वाद्रासारम् । अघन्यादयश्चेतिसाधुः ॥

अङ्कः । पुं । रूपकभेदे । चिन्हे । आजौ । भूषणे ॥ कुक्षभूपायाम् ॥ रूपके ॥ अंगे । अन्तिके । उत्सङ्गे । स्थाने । प्रकरणे ॥ अगे ॥ कठिमदिग्भे । नाटकादिपरिच्छेदे । एकादिरेखायाम ॥ अपराधे ॥ नवसु ॥ नवमाङ्के । अङ्क्यतेऽनेन । अकिलक्षणे । हलश्चेतिघञ् ॥

अङ्कतिः । पुं । अग्निहोत्रिणि । वन्हौ । वेधसि । वायौ । अञ्चति । अञ्चुगतौ । अञ्चेःकेचित्यतिःकश्चान्तादेशः ॥

अङ्कनम् । न । सख्यासस्थाने । चिन्हयुक्तीकरणे । अंकनाइतिख्याते ॥

अङ्कपालिका । स्त्री । आश्लेषे । आलिङ्गने ॥

अङ्कपाली । स्त्री । शरीरक्षे । धात्र्या

म । वेदिकायाम् । इतिमेदिनी । कोटयामितिहेमचन्द्रः ॥

अङ्कलोढ्यः । पुं । चिस्फोटके । चेचकोइतिगौडभाषायामसिद्धे ॥

अङ्गः । न । चिन्हे । शरीरे । अञ्चति । अञ्चुगतिपूजनयोः । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यःकुश्चेत्यसुन् कवर्गश्चान्तादेशः । अङ्कसी । अङ्कांसि ॥

अङ्कितः । त्रि । चिन्हिते । लाञ्छिते । प्रतिव्याडिः ॥

अङ्किनी । स्त्री । अङ्कानांसमूहे । खलादित्वादिनिः ॥

अङ्की । स्त्री । मृदङ्गभेदे । अङ्कयें ।

अङ्कुरः । पुं । रुधिरे । लोम्नि । सलिले । अभिनवोद्भिदि । अङ्क्यते । अकिलक्षणे । मन्दिवाशिमथीत्युरच् ॥

अङ्कुरितः । त्रि । उदयति ॥

अङ्कुशः । पुं । न । सृण्याम् । बाधायाम् । अङ्क्यतेऽनेन । अकि । साभसिसर्वोसियर्वोसितण्डुलाङ्कुशेति निपातनादुशच् ॥

अङ्कुशदुर्द्दरः । पुं । गम्भीरवेदिनि ॥

अङ्कुशी । स्त्री । फलाकाङ्क्षितसाधने । बौद्धमातरि । जिनानांचतुर्विंशतिशासनदेव्यन्तर्गतदेवी विशेषे । इति हेमचन्द्रः ॥

अङ्कूर । पुं । अङ्कुरे । अभिनवोद्भिदि । अक्यते । अकिलचणे । खर्ज्जूरादित्वादूरः ।

अङ्कोटः । पुं । निकोचके । अङ्कोले । टेरादलिख्यातवृक्षे । अङ्कोटकःकटुस्तीक्ष्णःस्निग्धोष्णस्तुवरोलघुः । रेचनःकृमिशूलामशोथग्रहविषापहः । विसर्पकफपित्तास्रमूषकस्यविषापहः । तत्फलंशीतलंस्वादुश्लेष्मघ्नंबृंहणंगुरु । बल्यविरेचनवातपित्तदाहक्षयास्रजित । अङ्क्यते । अकिलचणे । बाहुलकादोटः ।

अङ्कोठ । पुं । अङ्कोटे । टेरादलिख्यातवृक्षे । आकोडइतिगौडभाषाप्रसिद्धे । अङ्क्यतेबाहुलकादोठ ।

अङ्कोलः । पुं । अङ्कोटवृक्षे ।

अङ्कोलिका । स्त्री । आलिङ्गने । इति शब्दमाला ।

अङ्कोलसारः । पुं । स्थावरविषभेदे द्रुमान्तरे । इतिहेमचन्द्रः ।

अङ्क्यः । पुं । मृदङ्गभेदे । यथा । साहितालयायाम ध्वतुर्दशाङ्गुलाननः । हरीतक्याकृतिर्यःस्यादङ्क्योह्यसहियावतेइतिभरतः । अपिच । हरीतक्याकृतिस्त्वङ्क्योयमध्यस्तयोर्द्वकः । आलिङ्ग्यश्चैव गोपुच्छोमध्यदचिणवामगाः ।

अङ्ग । । । सम्बोधने । अङ्गति । अगिगतौ । पचाद्यच् । हर्षे । सङ्गमे । असूयायाम् । पुनरर्थे । अङ्गनम् । घञ् । मूर्खोऽपिनावमन्तव्यःकिमङ्गविद्वान् ।

अङ्गम् । न । काये । गात्रे । अवयवे । प्रतीके । उपाये । श्रुतेःशिक्षादिषट्सु । यथा । शिक्षाकल्पोव्याकरणंनिरुक्तंछन्दएवच । ज्योतिषञ्चषडङ्गानिकथितानिमनीषिभिः । मनसि । यथा । हिरण्यगर्भाङ्गभुवमुनिंहरिरितिमाघः । क्लीवेकर्त्तेतुअप्रधाने । लक्षणयायथा । तदीयमर्थानफलजनकव्यापारजनकत्वेसतितदीयप्रधानफलाजनकत्वमङ्गत्वम् । पुंभूम्नि । नीवृति । यथा । वैद्यनाथसमारभ्यभुवनेशान्तगंशिवे । तावदङ्गाभिधोदेशोयात्रायांनहिदुष्यतीति । अङ्गाःअपियविशेषाःतेषांनिवासोजनपद अङ्गाः । तस्यनिवासइत्यणोजनपदेलुप् । युपियुक्तवद्व्यक्तिवचने । त्रि । अङ्गवति । अन्तिके । अङ्ग्यते ज्ञायतेऽनेन । अगिगतौ । घञ् । अङ्गति । अभ्या । सम्पादके । षट्सु । सप्ते ।

अङ्गमदः । पुं । गात्रवेदनायाम् । इति वैद्यकम ।

अङ्गज । पुं । अनङ्गे । केशे । पुत्रे । गदे । न । रुधिरे । मल्ले । अङ्गात्

अङ्गेभ्योवा जातः । जनी । ड ॥ कन्यायामङ्गजामता ॥ त्रि । कायजे ॥

अङ्गणम् । न । अङ्गने । पृषोदरादित्वा त्साधुः । अङ्गगन्त्यत्र । अगि । ल्युट् । अनादेशस्यशाकुलकाद्यास्त्वमित्येके ॥

अङ्गतिः । पुं । अग्निहोत्रिणि ॥ वह्नौ वेधसि ॥ विष्णौ । इतिशब्दरत्नावली ॥

अङ्गदः । पुं । वालिवानरपुत्रे ॥ न । केयूरे । त्रि । अङ्गदातरि ॥ अङ्गदय तेदायति वातिवा । देहरक्षको दैप शोधनेदो येवखड्गेषा । आतोनु पेतिकः ॥

अङ्गदा । स्त्री । याम्यदिग्दन्तिहस्तिन्याम् ॥

अङ्गनम् । न । प्राङ्गणे ॥ याने । अङ्ग्यत्र । अगिगतौ । करणेत्वधिकर णेल्युट् ॥

अङ्गना । स्त्री । कामिन्याम् ॥ प्रशस्ता न्यङ्गान्यस्याः । अङ्गात्कल्याणादितिन ॥ सौवंभौमस्त्रोत्तरदिग्गजस्ययोषि ति ॥ अङ्गति । अगिगतौ । युच् ॥

अङ्गनाप्रियः । पुं । अशोकपादपे ॥

अङ्गपः । पुं । खड्गे ॥

अङ्गपालिः । पुं । आलिङ्गने ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अङ्गभूः । पुं । पुत्रे ॥ स्मरे ॥

अङ्गमर्दः । पुं । अङ्गसंवाहके । नापि तादौ ॥

अङ्गमर्दकः । पुं । अङ्गमर्दे । अङ्गस र्दिनि ॥

अङ्गमेजयत्वम् । न । अङ्गकम्पने ॥ आ सनस्थैर्यविघाते ॥ सर्वाङ्गगात्रवेप थौ । आसनमनसोःस्थैर्यबाधके ॥

अङ्गरक्षः । पुं । गुप्तकारेचन्याम् । पिका चेरच्ये । त्रि । रक्षिते ॥

अङ्गरक्षणी । स्त्री । आयस्याम् । जा लिकायाम् । लोहेकासंजायादितिभा षामसिद्धायाम् ॥

अङ्गरागः । पुं । चन्दनाद्यैरङ्गलेपे । विलेपने । अङ्गेषुरागः ॥

अङ्गराट् । पुं । अङ्गदेशाधिपे । कर्णे ॥

अङ्गलक्ष्मीः । स्त्री । देहकान्तौ ॥

अङ्गलोड्यः । पुं । चिञ्चोटवृक्षे ॥

अङ्गवः । पुं । शुष्कफले । याने ॥

अङ्गविकृतिः । पुं । अपस्माररोगे ॥ अङ्गविकारे ॥

अङ्गविक्षेपः । पुं । अङ्गुल्याद्यङ्गचाल नरूपेनृत्ये । अङ्गविक्षेपणे । अङ्ग हारे । अङ्गानांविक्षेपोयत्र ॥

अङ्गवैकृतम् । न । अङ्गविकारे । इङ्गिते ॥

अङ्ग । न । पश्चिमि । अव्यये । अव्य यादौ । अञ्चत्यञ्जियुजिभृजिभ्यः

ङ्गश्चेत्यसुन् । कवर्गस्यान्तादेशः । अ
ङ्गसी अङ्गांसि ।

अङ्गसंस्कारः । पुं । परिकर्म्मणि । शरी
रशोभाजनककर्मणि स्नानादौ । अङ्गं
संस्क्रियतेऽनेन । सम्पूर्वात्करोते
र्घञ् ।

अङ्गहारः । पुं । अङ्गविक्षेपे । अङ्गुल्या
दिविन्यासभिदि । अङ्गानांस्थानात्
स्थानान्तरेनयने । अङ्गस्यहरणम् ।
हृञ् हरणे । घञ् ।

अङ्गहारिः । पुं । अङ्गहारे । इतिभरत
धृतोहट्टचन्द्रः ।

अङ्गहीनः । त्रि । व्यङ्गे । कामादौ ।
अङ्गेन अङ्गाभ्यां अङ्गैर्वा हीनः ।

अङ्गारः । पुं । नदीसुते । हिलमध्याम्
। पुं । न । अलाते । निर्धूमाग्निपिण्डे ।
अङ्गति । अगिगतौ । अङ्गिमदि
मन्दिभ्यआरन् । अङ्गमिपर्त्तिवा ।
ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

अङ्गारकः । पुं । कुजे । भौमे । अङ्गा
निप्रयश्चिदीप्तत्वात् । ऋगतौ । कर्म
ण्यण् । संज्ञायांकन् । यद्वा । अङ्गार
इवरक्तवर्णत्वात् । इवेप्रतिकृताविति
कन् । उल्मुकांशे । कुरण्टके । भृङ्ग
राजे ।

अङ्गारकतैलम् । न । स्वनामख्यातपक्व
तैलविशेषे । तस्यपाकप्रकारो यथा ।
मूर्वालाक्षाहरिद्रेद्वेमञ्जिष्ठासेन्द्रवारु
णी । बृहतीसैन्धवंकुष्ठंरास्नामांसी
शतावरी । आरनालाढकेनैवतैलप्र
स्थंविपाचयेत् । तैलमङ्गारकंनाम
सर्वज्वरविमोक्षणमितिसुखबोधः ॥

अङ्गारकमणिः । पुं । प्रवाले । इति
राजनिर्घण्टः ।

अङ्गारकर्कटी । स्त्री । अंगाकडी बाटी
लिट्टी इत्यादि प्रसिद्धिंगतायाम् ।
यथा । शुष्कगोधूमचूर्णन्तुसाम्बुगाढं
विमर्दयेत् । विधायपटकाकारंनिर्धू
मेऽग्नौशनैःपचेत् ॥ अङ्गारकर्कटीख्या
ताबल्याशुक्रलाघुः । दीपनीकफ
कृद्बल्यापीनसश्वासकासजित् ।

अङ्गारचूडकः । पुं । हिलमध्याम् । क्षु
ह्रुपे ।

अङ्गारधानिका । स्त्री । हसन्याम् । स्वा
र्थेकन् ।

अङ्गारधानी । स्त्री । अङ्गारधारिण्या
म् । हसन्त्याम् । अङ्गाराधीयन्तेऽस्या
म् । डुधाञ्धारणपोषणयोः । ल्युट्
ङीप् ।

अङ्गारधारिणी । स्त्री । अङ्गारधान्याम्
। अङ्गाराणांधारिणी ।

अङ्गारपरिपाचितम् । न । शूलादिना
पक्वमांसे । अङ्गारेषुपरितःपाचित
म् । त्रि । अङ्गारपक्वे ।

अङ्गारपर्णः । पुं । चित्ररथाख्यगन्धर्वे । इति महाभारतम् ॥

अङ्गारपुष्पः । पुं । जीवपुत्रद्रुमे । इति रत्नमाला ॥

अङ्गारमञ्जरी । स्त्री । } करञ्जभेदे ।
अङ्गारमञ्जी । स्त्री । }

अङ्गारवल्लरी । स्त्री । करञ्जभेदे । अङ्गारवर्णपर्णमञ्जरी । भार्ग्याम् । गुञ्जायाम् ॥

अङ्गारवल्ली । स्त्री । महाकरञ्जे । भार्ग्याम् । अङ्गारवनवल्लीसंज्ञा । समासान्तविधेरनित्यत्वात् नकप् ॥

अङ्गारशकटी । स्त्री । हसन्त्याम् । अङ्गाराश्मकटी ॥

अङ्गारिः । स्त्री । हसन्त्याम् । इति जटाधरः ॥

अङ्गारिका । स्त्री । इक्षुकाण्डे । किंशुककोरके । इति मेदिनी ॥

अङ्गारिणी । स्त्री । हसन्त्याम् । भास्करत्यक्तदिशि ॥

अङ्गारितम् । त्रि । दग्धे । अङ्गाराणि सञ्जातान्यस्य । तारकादित्वादितच् । न । पलाशकलिकोद्गमे ॥

अङ्गारिता । स्त्री । हसन्त्याम् । लतामाने । नदीभेदे ॥

अङ्गार्या । स्त्री । अङ्गाराणां समूहे । पाशादिभ्यो यः ॥

अङ्गावबद्धम् । न । अङ्गाश्रितोपासने ॥ अङ्गे अङ्गेषु वा अवबद्धम् । त्रि । अङ्गनिबद्धे ॥

अङ्गिका । स्त्री । कञ्चुके । आँगी इति भाषाप्रसिद्धे ॥

अङ्गी । त्रि । प्रधाने । मुख्ये । अवयविनि ॥

अङ्गिराः । पुं । मुनिभेदे । बृहस्पतौ । अङ्गिरआङ्गिरसयोरभेदोपचारात् ॥ प्रभवादिषु षष्ठवर्षे । यथा । निरातङ्कं जगत्सर्वं धनधान्यसमन्वितम् । अङ्गिरसि प्रजाः सर्वा नित्योत्साहपरा जने ॥ इति । अङ्गति । अगिगतौ । अङ्गिरा इति अङ्गतेरसिरिडागमश्चेति निपातितः ॥

अङ्गीकारः । पुं । अभ्युपगमे । अङ्गीकरणम् । अङ्गीति च्व्यन्तम् । तत्पूर्वात् कृञो भावे घञ् ॥

अङ्गीकृतम् । त्रि । स्वीकृते । उरीकृते । यथा । आयातया तेन भवाम्बुराशौ वातो महानेष मम प्रयासः । सोमावनाथस्य पदप्रसादादङ्गीकृतः सम्प्रति कौलमार्ग इति ॥ अनङ्गमङ्गमकारि ॥

अङ्गुः । पुं । अङ्गे ॥

अङ्गुरिः । स्त्री । अङ्गुल्याम् ॥

अङ्गुरी । स्त्री । अङ्गुल्याम् । पाणिपादाङ्गुल्याम् ॥

अङ्गुरीयः । पुं । न । } अङ्गुलिभूषणे ।
अङ्गुरीयकः । पुं । न । }

अङ्गुलः । पुं । अङ्गुष्ठे । अवमाने । वात्स्यायनमुनौ । न । अष्टसंख्ययवोदरमाने । अष्टभिस्तैर्भवेज्ज्येष्ठ मध्यमं सप्तभिर्यवैः । कन्यसं षड्भिरुद्दिष्टमङ्गुलं मुनिसत्तम ॥ मानं सुपार्श्वेन । यवयवाः पार्श्वसम्मिता इति कात्यायनदर्शनात् । अङ्गति । अगि गतौ । बाहुलकादुलः ॥

अङ्गुलिः । स्त्री । करशाखायाम् । गजस्य कर्णिकायाम् । हस्तिशुण्डाग्रभागे । अङ्गति । अगि गतौ । ऋतन्यञ्जीत्यङ्गेरुलिः । यद्वा । अङ्गं पाणिपादमवयवं लाति । बाहुलकात् डिः ।

अङ्गुलितोरणम् । न । अर्द्धचन्द्रे । गलेहस्ताधाने । चन्दनादिद्वाराललाटकृतेऽर्द्धचन्द्रे । इतिहारावली ।

अङ्गुलित्रः । पुं । अङ्गुलिकवचे । अङ्गुलीस्त्रायते । त्रैङ् पालने । कप्रत्ययः ।

अङ्गुलिमुद्रा । स्त्री । साक्षराङ्गुलिभूषणे । अङ्गुल्यां मुदं राति । आतइतिकः ॥ मोदते वा । मुद हर्षे । स्फायितञ्चीतिरक् वा । अङ्गुल्याः मुद्रा ।

अङ्गुलिमुद्रिका । स्त्री । साक्षराङ्गुलिभूषायाम् । अङ्गुलिमुद्रैव । स्वार्थे कन् ।

अङ्गुलिमोटनम् । न । अङ्गुलिध्वनौ । स्वच्छुट्याम् । इतिहारावली ।

अङ्गुलिसन्देशः । पुं । अङ्गुलिशब्दे । अङ्गुलिमोटने । इतिहारावली ॥

अङ्गुली । स्त्री । करशाखायाम् । सा मेषा पञ्चधा । यथा । अङ्गुष्ठस्तर्जनी मध्यमानामिका च कनिष्ठिकेति । गजकर्णिकायाम् । हस्तिशुण्डाग्रे । बह्वादिषु इतः प्राण्यङ्गादिति पक्षे ङीष् ॥

अङ्गुलीकण्टकः । पुं । नखे ।

अङ्गुलीमुद्रिका । स्त्री । साक्षराङ्गुलिभूषायाम् ।

अङ्गुलीयम् । न । पुं । ऊर्मिकायाम् । अङ्गुलीभवम् । जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः ॥

अङ्गुलीयकम् । न । पुं । अङ्गुलीभूषणे । ऊर्मिकायाम् ॥ यथा । अयं मैथिल्यभिज्ञानं काकुत्स्थस्याङ्गुलीयक इतिभट्टिः । स्वार्थे कन् ॥

अङ्गुलीसम्भूतः । पुं । कररुहे । नखे ।

अङ्गुष्ठः । पुं । अङ्गुलिभेदे । वृद्धाङ्गुली । अङ्गे पाणौ तिष्ठति । ष्ठा । सुपीतिकः । अम्बाम्बेति षत्वम् ।

अङ्गुष्ठमात्रः । त्रि । अङ्गुष्ठपरिमाणे । अङ्गुष्ठपरिमाणं हृदयपुण्डरीकं तच्छिद्रवर्त्त्यन्तःकरणोपाधिरङ्गुष्ठमात्रः । अङ्गुष्ठमात्रपर्वमध्यवर्त्त्यम्बरवत् ।

अङ्घः । पुं । नकुले । वायौ । इत्युणादिकोषः ॥

अङ्घः । पुं । पातके । दुरिते । अङ्घ्यतेऽनेन । अघि गत्याक्षेपे । घञ् ॥

अङ्घ्रिः । पुं । पादे । द्रुमूले । अंहति । अनेनवा । अहि गतौ । वंक्यादयश्चेतिसाधुः ॥

अङ्घ्रिनामकः । पुं । वृक्षमूले । इत्यमरः ॥

अङ्घ्रिनाम । न । वृक्षमूले । अङ्घ्रेर्नामनामधस्य । इतिहेमचन्द्रः ॥

अङ्घ्रिपः । पुं । द्रुमे । अघिभिःपिबति । पापाने । सुपीतियोगविभागात्कः ॥

अङ्घ्रिपर्णिका । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । पिठवनीतिख्यातायाम् ॥ अङ्घ्रेराकारपर्णान्यस्याः । ङीष् ॥ स्वार्थेकन् ॥

अङ्घ्रिपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥

अङ्घ्रिवल्लिः । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ अङ्घ्रेराकारपत्रविस्तारस्याः ॥

अङ्घ्रिवल्लिका । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । चाकुलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धायाम् ॥

अङ्घ्रिवल्ली । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥

अङ्घ्रिस्कन्धः । पुं । गुल्फे ॥

अचक्षुः । त्रि । मन्दचक्षुषि । नेत्रहीने । अन्धे । नचक्षुर्यस्य ॥

अचण्डी । स्त्री । सुकरायाम् । अकोपनस्त्रियाम् । नचण्डी ॥

अचरः । पुं । स्थावरे ॥ चरति । चरतेरच् । नचरः ॥ त्रि । स्थिरे ॥

अचरमम् । त्रि । प्रधाने । श्रेष्ठे ॥

अचलः । पुं । शैले ॥ कीले ॥ शिवे ॥ त्रि । अकम्पे । स्थिरे ॥ अविकारिणि । कूटस्थे ॥ नस्वरूपान्नसामर्थ्यान्नच ज्ञानादिकाद्गुणात् । चलनंविद्यते यस्मेस्यचलः कीर्त्तितोच्युतः ॥ सुषुप्तिमूर्च्छालस्थीभावादिरूपचयलच्च यचलनरहिते । दीर्घकालादरनैरन्तर्यसत्कारसेवनैर्विजातीयप्रत्ययादूषिते आत्मतत्त्वे । अधक्रिये । चलति चलकम्पने । पचाद्यच् ॥ नचलः ॥

अचलकीला । स्त्री । भूमौ ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अचलत्विट् । पुं । कोकिले ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

अचलप्रतिष्ठः । त्रि । अनतिक्रान्तमर्यादे ॥ पुं । समुद्रे । अचलानांमैनाकादीनांप्रतिष्ठायस्मिन् ॥

अचलभ्राता । पुं । बौद्धगणाधिपविशेषे ॥ सतुश्चेष जैनाचार्यस्यैकादशशिष्यान्तर्गत इतिहेमचन्द्रः ॥

अचला । स्त्री । भुवि । नचलति । चल कम्पने । पचाद्यच् ॥ यद्वा । अचला भूधराः सन्त्यस्याम् । अर्शआदिभ्योऽज्

न्यच् ॥

अचलाधिप । पुं । हिमवति ॥ अचलानामधिपः ॥

अचापलम् । न । चापलाभावे ॥ नचापलम् ।

अचिन्त्यः । त्रि । सत्यमीदृशइतिप्रपञ्चलक्षणत्वेनचिन्तयितुमशक्ये। मनसोऽविषये परब्रह्मणि । चिन्त्योनुमेयस्तद्भिन्नत्वे । शब्दवृत्तेरियमनोवृत्तेरप्यविषये । इयत्तयापरिच्छेत्तुमयोग्ये । प्रमाणादिसाधित्वेनसर्वप्रमाणागोचरे । नचिन्त्यः । अचिन्त्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणयोजयेत् । प्रकृतिभ्यःपरंयञ्चतदचिन्त्यस्यलक्षणम् ।

अचिन्त्यात्मा । पुं । सर्वभूतप्रणेतरि । परमेश्वरे ॥

अचिरद्युतिः । स्त्री । विद्युति ॥ अचिरंद्युतिर्यस्याःसा ।

अचिरप्रभा । स्त्री । विद्युति । अचिरंप्रभायस्याःसा ।

अचिररोचिः । स्त्री । विद्युति । अचिरंरोचिर्यस्याःसा ।

अचिरा । स्त्री । अर्हतांमातृविशेषे ।

अचिरांशुः । स्त्री । तडिति । अचिरःअंशवोयस्याःसा ।

अचिराभ्रलता । स्त्री । विद्युति । अचिरमभ्रलतायस्याःसा ।

अचिरात् । अ । अविलम्बे । शीघ्रे ।

अचिराभा । स्त्री । सौदामिन्याम् । अचिरमाभायस्याःसा ।

अचेतनम् । त्रि । व्यक्ते ॥ प्रधाने । जडे ॥ सर्वएवप्रधानबुद्ध्यादयोऽचेतनाः ननुवैशेषिकयत्रैतन्यंबुद्धेः । नचेतनम् ॥ सेन्द्रियंचेतनंद्रव्यं निरिन्द्रियमचेतनमितिचरकः ।

अचेताः । त्रि । विवेकशून्ये । दुष्टचित्ते । नास्तिचेतोयस्य ।

अचैतन्यम् । न । चेतनाभावे । अज्ञाने । यथा । अचैतन्यमिदंविश्वंचैतन्यंदेवमेवतत् । नजानन्त्यपिशास्त्राण्यश्रमन्त्ये मोक्षकेवलमिति । त्रि । तद्वति ।

अच्छः । पुं । भल्लूके । स्फटिके । त्रि । निर्मले । छोछेदने । नछ्यतिदृष्टिम । सुपीतियोगविभागात्कः । नछ्यतेवा । अन्येष्वपीतिडः ।

अच्छटाभा । स्त्री । विद्युति ।

अच्छभल्लः । पुं । भल्लूके । अच्छमभिमुखेनभल्लते हिनस्ति । भल्लपरिभाषणहिंसादानेषु । पचाद्यच् ।

अच्छम् । अ । आभिमुख्ये ।

अच्छावाकः । पुं । ऋत्विग्विशेषे ।

अच्छावाकीयम् । न । अच्छावाकस्यकर्मभावयोः । छोपाश्च न्छः । सूत्रवि

शेषे । अच्छीयाक्शब्दोऽस्मिन्नस्ति । मतौ छः सूक्तसाम्नोरितिच्छः ॥

अच्युतः । पुं । विष्णौ । अप्रच्युतसच्चिदानन्दस्वभावे । देशकालवस्तुषुच्युतिरहिते । सर्वदानिर्विकारे । कृष्णे । वासुदेवे । स्वरूपभूतसामर्थ्यात् न च्युतोनच्यवते नच्यविष्यतेयःसोऽच्युतः । यस्मान्नच्युतपूर्वोऽहमच्युतस्तेन कर्मणेतिभगवतोवचनम् ॥ नास्तिच्युतंस्खलनंस्वपदाद्यस्य । यद्वा । नच्योतिष्ट । च्युङ्गतौ । भौवादिकः । गत्यर्थेतिक्तः । खादश्सर्गे । चि । स्थिरे ॥

अच्युतभावः । पुं । विष्णुभक्तौ । अच्युते भावः ॥

अच्युतमूर्त्तिः । पुं । विष्णौ ।

अच्युताग्रजः । पुं । बलदेवे । अग्रे अच्युतस्याग्रजः । षष्ठीतत्पुरुषः ।

अच्युतावासः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ।

अजः । पुं । हरे ॥ विष्णौ । अजतिगच्छतिभक्तहृदयम् अजतिक्षिपतिवा रानसुरान्प्रति । अजगतिक्षेपणयोः । अच् ॥ नहिजातोनजायेयंनजनिष्येकदाचन । क्षेत्रज्ञःसर्वभूतानां तस्मादहमजस्मृत इतिभारते ॥ वेधसि । स्मरे ॥ आदित्योरजायत । जनीप्रादुर्भावे । पञ्चम्यामजातावितिडः । छागे । अजति । अजगतौ । पचाद्यच् । अजाविभ्यामिति निर्द्देशात्नवीभावः ॥ मेषे । मेषराशौ ॥ रघुराजपुत्रे । जन्मादिविक्रियारहिते आत्मनि ॥ माक्षिकधातौ । विधौ । सोमे । चि । जन्मशून्ये । नजायते इतिव्युत्पत्त्याआद्यविकारशून्ये ॥ अवयवावयविविभागरहिते ॥ नजायते । जनीप्रादुर्भावे । अन्येष्वपीतिडः ॥ जातविष्णोर्जायतेवा ।

अजएकपात् । पुं । एतन्नामके देवविशेषे ॥

अजकर्णः । पुं । छागकर्णे ॥ सालतरोः प्रभेदे । सरिषपके ॥ अजकर्णःकट्टुतिक्तःकषायोष्णोव्यपोहति । कफमारुभ्रुतिगदान्मेहकुष्ठविषव्रणान् ॥

अजकर्णकः । पुं । सालवृक्षे ।

अजकवम् । न । पुं । शिवधनुषि ॥ अजौविष्णुब्रह्माणौ वाति । वागतिगन्धनयोः । सुपीति आतोनुपसर्गइतिकः ॥

अजकावः । पुं । न । पिनाके । अलौविष्णुःको ब्रह्मातावपवतीत्यजकावः ।

अजगः । पुं । विष्णौ ।

अजगन्धा । स्त्री । वर्वरायाम् । अजमोदायाम् । अजस्येवगन्धोयस्याः । अजगन्धःस्यगन्धेनाचगाकः ।

अजगन्धिका । स्त्री । बर्बरायाम् । वा वुइ इतिख्याते शाकान्तरे । अजस्येव गन्धोऽस्याः । अजशब्दः स्वगन्धेषाच धिक. । उग्रगन्धायाम् ॥

अजगन्धिनी । स्त्री । अजशृङ्ग्याम् ॥

अजगरः । पुं । अहिभेदे । वाहसे ॥ गिरतीतिगरः । शुनिगरणे । पचा द्यच् । अजस्यगरः । अजोनित्योगरोविषयस्येतिवा ॥

अजगवम् । न । पिनाके । शिवचापे ॥ अजेनत्रह्मणा गम्यते प्राप्यते । गम्लृ गतौ । अन्येष्वपिदृश्यतेइतिडः । अजश्चा गगच्छतियत्नेनप्रविशतीतिवा । अजोविष्णुरस्तिशरत्वेनास्मिन् । गा पश्चजगाल्यं धायामितिच ॥

अजगावम् । न । ईशचापे । पिनाके । इतिशब्दमाला ॥

अजजीवकः । पुं । अजाजीविनि । जाबाले ॥ अजैर्जीविकायस्य ॥

अजटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥

अजडा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । कपिकच्छ्वाम् ॥

अजथ्या । स्त्री । स्वर्णयूथिकायाम् । अजाय अजायैवा हिता । अजाविभ्यां थ्यन् । तसिलादिष्वितिपुंवद्भाव ॥

अजदण्डी । स्त्री । ब्रह्मदण्डीगुल्मे ॥

अजननि. । पुं । अनुत्पत्तौ ॥ आक्रोशने ॥ अजननम् । आक्रोशेनञ्यनिः ॥ यथा । तस्याजननिरेवास्तु ।

अजनयोनि । पुं । ब्रह्मणि । चतुरानने ॥

अजनाभः । पुं । अस्मिन्वर्षे । भरताधिकारात्भारतइतिव्यपदेश पूर्वंतु अजनाभइति ॥

अजन्यम् । न । उत्पाते ॥ त्रि । निन्द्ये । अजनेसाधु । तत्रसाधुरितियत् । नञ्न्यतेवा । जनेर्यक् । तकिशसिचतियतिजनिभ्योयद्वाच्य इतियदा ।

अजपः । त्रि । असदध्येतरि । जपाभाववति ॥ पुं । छागपालके ॥ यथा । श्रोषधीनामरूपाभ्यांजानतोह्यजपायने इतिचरक. । अजान् अजान्पयापाति । पारक्षणे । आतोनुपसर्गेइतिक. ॥

अजपा । स्त्री । सन्ध्यावन्दनहीनायाम् । देवताभेदे ॥ गायत्रीविशेषे ॥ यथा । अजपानामगायत्रीकीयोजपतिनिश्चयः । अजपांजपतोनित्य पुनर्जन्मनविद्यते इति । अस्याविधानंदक्षिणामूर्त्तिसंहितायांस्तदृष्टम ॥

अजपात् । पुं । पूर्वभाद्रपदनक्षत्रे ॥

अजपाद । पुं । विष्णुपदे ॥

अजभक्ष । पुं । वर्वुरवृक्षे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अजमीढ । पुं । युधिष्ठिरे ॥ इतिविकाण्डशेषः ॥

अजमोदा । स्त्री । उग्रगन्धायाम् । यवान्याम् ॥ अजमोदयति । मुदहर्षे । ण्यन्तः । कर्मण्यण् । अजादित्वाट्टाप् । यद्वा । अजेन मोदते मोद्यते वा । पचाद्यच् यद्वा ॥ अजमोदा कटुस्तीक्ष्णा दीपनी कफवातनुत् । उष्णा विदाहिनी हृद्या वृष्या बलकरी लघुः । नेत्रामयकृमिच्छर्दिहिक्काबस्तिरुजो हरेत् ॥

अजम्भः । पुं । भेके । न सन्ति जम्भा दन्ता अस्य ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

अजयः । पुं । पराजये । राढदेशमध्ये नदविशेषे ॥

अजया । स्त्री । भङ्गायाम् । विजयायाम् ॥

अजय्यम् । त्रि । जेतुमशक्ये ॥ न जय्यम् ॥

अजरः । त्रि । जरारहिते ॥ पुं । आत्मनि । देवे ॥ न जीर्यते न विपरिणमते इत्यजरः आत्मेत्यर्थः ॥

अजरा । स्त्री । जीर्णदारुणि । गृहकन्यायाम् । घृतकुमारीति प्रसिद्धायाम् ॥

अजर्य्यम् । न । सङ्गते । सौहृदे ॥ न जीर्यति । क्षयवयोहानौ । नञ्पूर्वात् जीर्यतेः सङ्गतेऽभिधेये अजर्य्यं सङ्गतमिति कर्त्तरि यन्निपात्यते ॥ तेन सङ्गतमार्येण रामाजर्य्यं कुरु द्रुतम् ॥ सङ्गतं युतम् ॥

अजलम्बनम् । न । स्रोतोऽञ्जने ॥

अजलोमा । पुं । शूयाशिम्बीति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे । महाहस्वायाम् ॥ न । अजलोम्नि ॥

अजवल्ली । स्त्री । मेषशृङ्ग्याम् । विषाण्याम् ॥

अजवीथी । स्त्री । दक्षिणमार्गे नक्षत्रविशेषाणां संज्ञाविशेषे ॥ यथा । मूलाषाढोत्तराषाढा अजवीथ्यभिशब्दितेति ॥

अजशृङ्गी । स्त्री । विषाणिकायाम् । मेषशृङ्ग्याम् । मेढासींगीति ख्यातायाम् ॥ अजः शृङ्गमस्याः । अजशब्दोऽजशृङ्गसदृशफललक्षणिकः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

अजस्रम् । न । निरन्तरे । सन्तते ॥ कालत्रयावस्थायिनि ॥ न जस्यति । जसु मोक्षणे । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः इति रः । क्रियाविशेषणत्वेऽस्य क्लीबत्वम् । द्रव्यविशेषणत्वे तु वाच्यलिङ्गत्वम् ॥

अजस्रम् । अ । नित्ये । सातत्ये ॥

अजहत्स्वार्था । स्त्री । उपादानलक्षणायाम् । अजहल्लक्षणायाम् । स्वार्थापरित्यागिन्यां लक्षणायाम् ॥ यथा । कुन्ताः प्रविशन्तीत्यत्र कुन्तधारिणि पुरुषे लक्षणा ॥

अजहल्लक्षणा । स्त्री । अजहत्स्वार्थाया म् । वाच्यार्थापरित्यागेनतत्सम्बन्धिनिवृत्तिरजहल्लक्षणेति । यथा । श्वेतोधावतीत्यत्रवाक्येश्वेतगुणागमनलक्षणस्य वाक्यार्थस्यविरुद्धत्वात्तदपरित्यागेनतदाश्रयाश्वादिलक्षणयातद्विरोधपरिहारसंभवादजहल्लक्षणा । श्वेतपदेस्ववाच्यश्वेतगुणापरित्यागेन तदाधारलक्षणेत्यर्थः ॥

अजहल्लिङ्गः । पुं । स्वलिङ्गात्यागिनि । विशेषणभूतोपि स्वलिङ्गात्यागीश ब्दोऽजहल्लिङ्गइत्युच्यते ।

अजा । स्त्री । भूकर्षिंव्याम् । कापिकच्छ्वाम् ।

अजा । स्त्री । मायायाम् । छागल्याम् । अजति । अजगती । पचाद्यच् । अजाद्यष्टाम्भ्यामितिनिर्देशान्नवी । अजाद्यतष्टाप् ॥ नजायते इतिवा ।

अजागरः । पुं । भृङ्गराजे । त्रि । जागरणरहिते ।

अजाजी । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । कृष्णजीरके । श्वेतजीरके । इतिराजनिर्घण्टः । अजमजति । अजगतिक्षेपणयोः । कर्मण्यण् । ङीप् । बहुलंछन्दसीतिवीन ।

अजाजीवः । पुं । छागोपजीविनि । जाबाले । अजाअजीवो जीविकाऽस्य ।

अजातशत्रुः । पुं । युधिष्ठिराख्यपाण्डवे । स्वयमविद्वेषकत्वान्नजातःशत्रुर्यस्य ॥

अजातिः । स्त्री । अनुत्पत्तौ । हेतुफलयोः कार्यकारणभावानुपपत्तौ । पूर्वापरापरिज्ञानमजातेःपरिदीपकम् ॥ निश्चितेपौर्वापर्येनिर्द्धारितेजातिःसिद्धातिंतदभावेतदसिद्धिरित्यर्थः । त्रि । जन्मरहिते । जातिर्जन्मतद्रहितः । अविद्यमानाजातिरस्यवा ।

अजादनी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

अजादुग्धम् । न । छागीदुग्धे ।

अजानेयः । पुं । अश्वभेदे । उत्तमाश्वे । त्रि । निर्भये ॥

अजान्त्री । स्त्री । नीलबुह्नायाम् । नीलाबोना इतिभाषा । वृद्धदारके ॥

अजापालः । पुं । अजाजीवे । अजां पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

अजाप्रिया । स्त्री । बदर्याम् ॥

अजिः । पुं । तेजसि । अजति । वीयते या । अजगतिक्षेपणयोः । खनिकष्यजीत्यादिनाइप्रत्ययः ।

अजितः । पुं । विष्णौ । तीर्थङ्करजिनभेदे । भाविबुद्धे । त्रि । अनिर्जिते । नजीयतेस्म । जिजयेऽभिभवे । क्तः । नजितः ।

अजितसम्भवः । पुं । मनोजे । बुद्धभेदे ।

अजितात्सम्भवोयस्य । त्रि । आभ्यामन्यस्मिन् ॥

अजिनम् । न । चर्मणि ॥ त्रि । अनुद्धके ॥ अजंति वीयतेवा ।अजगतौ । अजेरजवेति इनच् ॥

अजिनपत्रा । स्त्री । चर्मचट्याम् ।जतुकायाम् ॥ अजिनमिवपत्रमस्याः ।

अजिनपत्री । स्त्री । जतुकायाम् ॥

अजिनयोनिः । पुं । हरिणे ॥ अजिनस्ययोनिः ॥ कदलीकन्दलीचीनचमूरुप्रियकावपि । समूरुश्चेतिहरिणामी अजिनयोनयः ॥

अजिरम् । न । प्राकारादहिःक्रीडास्थाने । प्राङ्गणे । वाते । विषये । कुमादौ ॥ दर्दुरे । तनौ । अजन्यघानेनवा ।अजगतौ । अजिरशिशिरेतिसाधु । अजीर्यति । जृषवयोहानौ । अजिरशिशिरेतिकिरच्प्रत्ययोवर्णलोपश्चनिपात्यतइत्युणादिवृत्तौ ॥

अजिरा । स्त्री । चण्ड्याम् ।

अजिह्मः । त्रि । सरले ।ऋजौ । भिन्नोजिह्मात् ।

अजिह्मगः । पुं । शरे । जिह्मस्याभावः । अजिह्ममृजुगच्छति । गम्लृगतौ । अन्येष्वपीतिडः । त्रि ।अवक्रगे ।

अजिह्वः । पुं । भेके ॥ भित्तौ । यथा । इदमिष्टमिदंनेति योऽश्नन्नपिनसज्जते । हितंसत्यंमितंवक्तितमजिह्वंप्रचक्षते ॥ त्रि । जिह्वाशून्ये ॥ नविद्यतेजिह्वायस्य ॥

अजीकवः । पुं । शङ्करधनुषि । पिनाके ॥

अजीगर्त्तः । पुं । शुनःशेफस्यपितरि । ऋषिविशेषे ॥

अजीर्णम् । न । अपाके । पक्वाशये । रोगभेदे । नजीर्णम् ॥ अनात्मवन्तःपशुवद्भुञ्जतेयेऽप्रमाणतः । रोगानीकस्यतेमूलमजीर्णं प्राप्नुवन्तिहि ॥ अनात्मवन्तःअबुद्धिमन्तः । त्रि । जीर्णाभावविशिष्टे ॥

अजीर्यन् । त्रि । वयोहानिमप्राप्नुवति ॥

अजीवः । त्रि । मृते ॥ अवसन्ने ॥ अनेकान्तवादिनां द्वितीयेपदार्थे । सचपुद्गलाकाशधर्माधर्मास्तिकायैश्चतुर्धा ॥

अजीवनिः । स्त्री । शापोक्त्यजीवनाभावे । जीवनाभावे ॥ शापे । अजीवनिस्तवभूयात् ।

अजैकपात् । पुं । रुद्रविशेषे ॥ पूर्वभाद्रपदानांदेवते ॥

अजैकपादः । पुं । रुद्रविशेषे ॥

अञ्जुका । स्त्री । नाट्योक्त्यागणिकायाम् ॥ अर्जति । अर्जअर्जने । समि

कसइतिबाहुलकादुकनरस्यनः ।

अज्झटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वितुन्नके । अदृश्यमाश्चर्ये । तत्राश्चर्यकारी झट संघातोऽस्याः । अत्तिक्विप् । झटति । झटसंघाते । अच् । टाप् । अद्यासौ झटाचेति ।

अज्झलः । पुं । अङ्गारे । कोकिले । अगाराइति भाषायाम् । इतित्रिकाण्डशेषः । न । फलके । चर्मणि । ढाल इति भाषायाम् । इतिहेमचन्द्रः ॥

अज्ञः । त्रि । जडे । श्रुतितात्पर्यानभिज्ञे । अनधीतशास्त्रत्वेनात्मज्ञानशून्ये अविवेकिनि । मूर्खे । नजानाति । ज्ञा अवबोधने । इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः ॥

अज्ञातः । त्रि । अज्ञानेनावृते । अविदिते । नज्ञातः । यथा । अज्ञातकुलशीलस्य वासोदेयोनकस्यचित् । मार्जारस्यहिदोषेणहतोगृध्रोजरद्गवइति हितोपदेशः ॥

अज्ञानम् । न । अविद्यायाम् । ज्ञानविरुद्धमज्ञानम् । ज्ञाननिवर्त्यत्वात् । यथा । एक एव हि तीर्थोऽस्ति शत्रुरज्ञानतुल्यः पुरुषस्य राजन् । येनावृतः कुरुते कार्यते च घोराणि कर्माणि सुदारुणानीति । विपरीतदर्शने । यत्प्रसादादविद्यादिसिध्यतीत्यविद्यानिशम् ।

तमप्यपन्हुतेऽविद्याज्ञानस्यास्ति दुष्करम् । प्रपञ्चोपादाने । अविवेके । आवरणविक्षेपशक्तिमति । अनाद्यनिर्वाच्ये । अनृते । अनर्थगतमूले । आत्माश्रयविषये । यथा । यस्याज्ञानभ्रमस्तस्याभ्रान्तःसम्यक्चवेत्सिसः । अतएव विद्यादेश्चाच्चादतोऽज्ञानजडाश्रयमिति । अविद्यामायादिशब्दवाच्येतमसि । अनात्मन्यात्मादिविपरीतं यन्मानित्वादिविंशतिसंख्याकं तस्मिन् । कर्त्तव्याकर्त्तव्यादिविषयविवेकाभावे । लक्षणन्तु । सदसद्भ्यामनिर्वचनीयं त्रिगुणात्मकं ज्ञानविरोधि अहमज्ञोमेति इत्यनुभवात् भावत्वेनव्यपदेशरूप यत्किञ्चिदितिवदन्ति । तच्च । मूलकारणत्वात् सत्त्वरजस्तमोगुणानां साम्यावस्थारूपत्वाच्च मूलप्रकृति प्रलयावस्था अव्यक्तम् अव्याकृतम् महासुषुप्तिः कूटवन्निर्विकारेण तिष्ठतीति कूटस्थम ज्ञान विनानश्वरत्वाक्षरमितिव्यपदिश्यते ॥ अविज्ञातं चाज्ञानमिति न्यायसूत्रम् । ५ । २ । ६० । भाष्यं । चकारस्य परिषदाविज्ञातस्येत्याद्यनुकर्षणार्थं । तथा च । परिषदाविज्ञातस्य वादिनाभिरभिहितस्याप्यविज्ञानमित्यर्थः । इदञ्च किम्वदसि बुध्यतएवनेत्यादा

विस्फारणेनज्ञातुंशक्यते इत्यर्थः। तन्मात्रादिपञ्चसु। तमः१। मोहः२। महामोहः ३। तामिस्रम् ४। अन्धतामिस्रम् ५। इति सृष्टिकाले ब्रह्मा प्रथमम् पञ्चप्रकारमज्ञानं ससर्ज इतिश्रीभागवतम्।

अज्ञानकार्य्यम्। न। स्थूलसूक्ष्मप्रपञ्चद्वये। अज्ञानस्यकार्य्यम्॥

अज्ञानजम्। त्रि। अज्ञानोपादाने। अज्ञानादावरणशक्तिरूपादुद्भूते। अज्ञानाज्जातम्। जनी०। डः।

अज्ञानप्रभवः। पुं। अज्ञानात् स्वस्वरूपास्फुरणात् प्रभवतीति व्युत्पत्त्या समस्तप्रपञ्चे॥ त्रि। अज्ञानादुत्पन्ने॥

अज्ञानशक्तिः। स्त्री। आवरणशक्तिविक्षेपशक्त्योः। अज्ञानस्यशक्तिः।

अज्ञानसम्भूतः। त्रि। अविवेकादुत्पन्ने। अज्ञानात्सम्भूतः।

अज्ञानसम्मोहः। पुं। अज्ञाननिमित्तविपर्य्यये। अज्ञानेनसम्मोहः।

अज्ञानी। त्रि। अविदुषि। अज्ञानविशिष्टे। आतत्त्वबोधमज्ञानीवध्यतेनन्तजन्मभिः।

अज्ञेयः। त्रि। ज्ञानाविषये।

अञ्चतिः। पुं। मारुते। अञ्चति। अञ्चु। अञ्चेः कोचित्यतिः।

अञ्चलः। पुं। वस्त्रान्ते। आँचर इति आचल इतिच भाषा प्रसिद्धे।

अञ्चितम्। त्रि। पूजिते। शोभने। अञ्च्यतेस्म। अञ्चुपूजायाम्। क्तः। अञ्चेः पूजायामितीट्। नाञ्चेःपूजायामितिनलोपाभावः।

अञ्जनम्। न। कज्जले। अक्तौ। सौवीरे। रसाञ्जने। मसौ। पुं। दिङ्मतङ्गजे। अञ्जनवर्णप्रतीचिदिग्गजे। उपाधौ। व्यक्त्याम्। अज्ञाने। ज्ञापने। अज्यतेनयनमनेन। अञ्जूव्यक्त्यादौ। करणेल्युट्। दिवानतुप्रयोक्तव्यं नेत्रयोस्तीक्ष्णमञ्जनम्। विरेकाद्दुर्बलादृष्टिरादित्यं प्राप्यसीदति।

अञ्जनकेशी। स्त्री। हट्टविलासिनीनामगन्धद्रव्ये। अञ्जनमिवकेशाअस्याः॥

अञ्जना। स्त्री। वायुपत्न्याम्। हनुमन्मातरि।

अञ्जनाधिका। स्त्री। अञ्जनिकायाम्।

अञ्जनावती। स्त्री। सुप्रतीकाख्यदिग्गजभार्य्यायाम्। अञ्जनवर्णत्वात्अञ्जनमस्त्यस्याः। मतौवस्यचइतिदीर्घः।

अञ्जनिका। स्त्री। ज्येष्ठीविशेषे। अञ्जनहारी इतिभाषाप्रसिद्धे। हालिन्याम्। क्षुद्रमूषिकायाम्।

अञ्जनी। स्त्री। लेप्यनार्य्याम्। चन्दनादिलेपनयोग्यायाम्। कटुकायाम्

ये। कालाञ्जनीवृक्षे।

अञ्जलिः। पुं। हस्तसम्पुटे। मिलितप्रसृत्योः। कुडवपरिमाणे। अञ्ज्यतेऽनेन। अञ्जूव्यक्त्यादौ। ऋतन्यञ्जीत्य केरलिच्।

अञ्जलिकारिका। स्त्री। लज्जालुके। सन्नायाम्। पुत्तलिकायाम्। त्रि। साञ्जलौ। अञ्जलेःकारका।

अञ्जलिनी। स्त्री। लज्जालुके।

अञ्जसः। त्रि। प्राञ्जले। अवक्रे।

अञ्जसा। अ। साचात्। तत्त्वे। शीघ्रे। आर्जवे। अनायासे। अञ्जनम्। अञ्जूव्यक्त्यादौ। कृत्यल्युटोबहुलमिति भावेपचाद्यच्। अञ्जस्यति साचतिषा। षो अन्तकर्मणि पैचयेमा। मचाद्यच् त्रियवा।

अञ्जसाकृतम्। त्रि। आर्जवेनकृते। अञ्जसउपसङ्ख्यानादलुक्।

अञ्जिः। पुं। प्रेषणिके। प्रेरके।

अञ्जिष्ठः। पुं। भास्करे। अनक्ति। अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु। ऋतन्यञ्जीत्यादिनाऽञ्जेरिष्ठच्।

अञ्जीरम्। न। ख्यातेवृक्षभेदे। अस्यगुणाः। शीतलत्वम्। स्वादुत्वम्। गुरुत्वम्। वायुपित्तरक्तक्रिमिशूलहृत्पीडाकफमुखवैरस्यनाशित्वम्। अग्निकारित्वञ्चेतिराजनिर्घण्टराजवल्लभौ। स्वम् क्षीरमस्मादल्पगुणम्।

अट्। अ। आश्चर्ये।

अटनम्। न। भ्रमणे। अटगतौ। भावेल्युट्।

अटनिः। स्त्री। चापाग्रभागे। अटति गुणोऽत्र। अटगतौ। बहुलकादनिः।

अटनी। स्त्री। चापाग्रभागे। धनुष्कोट्याम्। कृदिकारादितिवाङीष्।

अटरुषः। पुं। वासके। अटाम्गच्छतो रुषति। रुषहिंसायाम्। मूलविभुजादित्वात्कः।

अटरूषः। पुं। वासके। अटेः रूष्यति। रूषभिस्रवो। इगुपधेतिकः।

अटविः। स्त्री। वने। अटन्त्यत्र। अटगतौ। षष्टिभ्यामविः।

अटवी। स्त्री। अरण्ये। अटन्त्यत्र। अटगतौ। षष्टिभ्यामविः। कृदिकारादितिवाङीष्।

अटा। स्त्री। भ्रमणे। पर्य्यटने। इति रत्नकोषोमेलकमालश्च। अटनम्। अट०। भिदादिपाठादङ्।

अटाट्या। स्त्री। भ्रमणे। पर्य्यटने। अटनम्। अट०। परिचर्य्यापरिसर्य्यामृगयाऽटाट्यानामुपसंख्यानमित्यटतेःश यक्चिवशब्दस्यद्वित्वम् पूर्वभागेयकारनिवृत्तिर्दीर्घश्चनिपात्यते।

अट्टः। पुं। हर्म्यपृष्ठे परिनिक्रेणे। चौ

के । अत्यर्थे । हट्टे । गृहान्तरे ॥ चतुष्के । प्राकाराग्रस्थितरणगृहे । न । ओदने । अश्यते । अट्टअतिक्रमणे । कर्मणिघञ् । अट्टयतिवा । अच् । शुष्के ॥

अट्टट । त्रि । उच्चैरवे । अत्युच्चे ।

अट्टमम् । न । चक्रफलाख्ये ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥

अट्टहासः । पुं । महाहासे । अत्यर्थहासे । हसिते ॥ अट्टप्रहासौहासश्च ॥ शिवे । शिवस्थानविशेषे ॥ अट्टहासेमहानन्दादेवीवर्त्तते । अट्टहासेमहानन्दोमहानन्दामहेश्वरीत्यागमः ॥

अट्टहासकः । पुं । कुन्दपुष्पवृक्षे ।

अट्टहासी । पुं । शिवे ॥ अट्टहासोऽस्यास्ति । इनिः ।

अट्टालः । पुं । सौधोच्चगृहे । प्राकारादुपरितने उच्चतस्थाने । यथा । भद्रमानपुरोद्यानप्राकाराट्टालगोपुरमिति श्रीभागवतम् ।

अट्टालकः । पुं । सौधोच्चगृहे । उपरितनगृहे । चौमे । अट्टे । अटारीति भाषायाम् ।

अट्टालिका । स्त्री । सौधोच्चगृहे । अटारी इतिभाषाप्रसिद्धे । नृपागारे । इति जटाधरः ।

अट्टालिकाकारः । पुं । शूद्रागर्भे चित्रकारौरसजातजातिविशेषे । राजद्गतिभाषा । यथा । कुवटायाञ्च शूद्रायां चित्रकारस्य वीर्यतः । बभूवाट्टालिकाकारः पतितोजारदोषतः ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

अड्डिका । स्त्री । शाकादिवद्धमुष्टौ । अटी इतिभाषा ।

अड्या । स्त्री । भ्रमणे । पर्यटने । तीर्थ चिर्वृयाव्याचकामजोद्ययोगगतिमनुः ॥

अडहुः । पुं । लकुचद्रुमे ।

अणकः । त्रि । कुत्सिते । गर्ह्ये । अणति । अणशब्दे । पचाद्यच् । कुत्सायांकन् ।

अणव्यम् । न । ब्रीह्यादिभित्क्षेत्रे । अणवीने ॥ अणूनांभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतियत् ॥

अणिः । स्त्री । पुं । अक्षाग्रकीलके । रथचक्राग्रस्थितकीले । अश्रौ । सूच्यग्रे । सीम्नि । अणति । अणशब्दे । सर्वधातुभ्यइन् ।

अणिमा । पुं । ऐश्वर्यविशेषे । सत्त्वभ्रष्टविभूतिष्वेका । यतःअणुर्भवतिशिलामपिप्रविशति । यत्प्रभावाद्देवाःसिद्धाश्चसूक्ष्मीभूयालक्षिताः सर्वत्रविचरन्ति ॥ अणोर्भावः । इमनिच् । टेरिति टिलोपः । इष्ठेमेयस्सु ।

अणिष्ठः । त्रि । अणुतमे ।

अणीयान् । त्रि । अतिसूक्ष्मे । अत्यल्पे । सूक्ष्मतरे । कनीयसि । अयमनयोरतिशयेनाणुः । अजादीगुणवचनादेवेतीयसुन् ।

अणु । पुं । चीनाइतिख्याते व्रीहिविशेषे । लेशे । परमाणौ । पुरुषे । आत्मनि । सौक्ष्म्यातिशयशालित्वादणुः । पृथिव्यादावयवानांभूतानांपूर्वपूर्वमपेक्ष्योत्तरोत्तरस्य सौक्ष्म्यातिशयान्मूलकारणस्य सर्वातिशायिसौक्ष्म्यवत्तयाऽणुरिवाणुरितिसौक्ष्म्यगुणयोगादात्मनोऽणुरिति। त्रि ।सूक्ष्मे । अणति अणुरोमा । अणशब्दे। [illegible]भ्युः। धान्येनद्विन्दुर्या।

अणुकः । त्रि । निपुणे । अल्पे । सूक्ष्मे । अणुप्रकारः । स्थूलादिभ्यः प्रकारवचनेकन् । ग्रामादिष्वणुनिपुण इतिस्वार्थेकनवा ।

अणुभा । स्त्री । विद्युति ।

अणुमात्रिक । पुं । पुर्य्यष्टकयुक्तेजीवे । अणवोमात्राः पुर्य्यष्टकरूपायस्यसोऽणुमात्रिकः ।

अणुरेवती । स्त्री । दन्तीवृक्षे ।

अण्डम् । न । मुष्के । पेशीकोशे । पक्ष्यादिप्रादुर्भावककोशे । अण्डाइतिभाषाप्रसिद्धे । नातिस्निग्धानिरथ्याणि[illegible]पाकरत्नानिच।यातमान्यति मुष्काणि गुरूण्यण्डानि पक्षिणाम् । वीर्ये । अमत्यस्मात् अमगत्यादिषु । अमन्ताड्डः । अमन्तिसंप्रयोगयान्त्यनेनेतिवा ।

अण्डक । पुं । मुष्के । अण्डकोशे । इति हेमचन्द्रः ।

अण्डकोटरपुष्पी । स्त्री । नीलराजिकायाम् । नीलबुह्नेतिख्यातायाम् ।

अण्डकोषः । पुं । वृषणे । मुष्के । अण्डयोःकोष [illegible] ।

अण्डजः । पुं । सरटे । मत्स्ये । खगे । झषे । अण्डजाःपक्षिणःसर्पानक्रामत्स्याश्चकच्छपाः। यानिचैवंप्रकाराणिस्थलजान्यौदकानिचे तिमनुः । अण्डाद्दौसम्भवतिततोजायतेस्म । जनीप्रादुर्भावे । पञ्चम्यामजातावितिडः । त्रि । अण्डजातमात्रे । अण्डेजातः।सप्तम्यांजनेर्डः ।

अण्डजा । स्त्री । मृगनाभौ । इतिविश्वमेदिनीहेमचन्द्राः ।

अण्डाम्बुः । पुं । मत्स्ये । इतिशब्दचन्द्रिका ।

अण्डीरः । पुं । पुरुषे । शक्ते ।

अतटः । पुं । प्रपाते । शैलोप्रदेशे । नतटमत्र ।

अतद्गुणः । पुं । अलङ्कारविशेषे । यथा । तद्रूपाननुहारश्चेदस्यतत्स्यादत

गुणः। यदितुतदीयवर्णसम्भवन्त्यामपियोग्यतायामिदंन्यूनगुणं नगृह्णीयात् तदाभवेदतद्गुणोनाम। उदाहरणम्। धवलोऽसि जइवि सुन्दर तहवितुए मज्झ रंजिअं हिअअम्। राअभरिएवि हिअए सुहअ णिहित्तो णरत्तोसि। ※॥ अस्यसंस्कृतन्तु। धवलोसि यद्यपिसुन्दर तथापित्वया ममरञ्जितं हृदयम्। रागभरितेपि हृदये सुभगनिहितोनरक्तोसीति। धवलोनिर्मलः श्वेतश्च रागोलौहित्यमनुरागश्च। धवलपदस्य वृषभपरत्वमपिकेचिदाहुः। अत्रोत्तरार्द्धमप्रस्तुतेननायकेननिवेदनीयत्वात्तयाप्रकृतस्यहृदयस्यगुणाननुहरणादतद्गुणोऽलङ्कारः। ※॥ अन्यातिरक्तेनापिमनसासंयुक्तो नरक्ततामुपगतइत्यतद्गुणः। किञ्च। तदित्थमकृतमस्येतिच प्रकृतमत्र निर्दिश्यते तेनयद् प्रकृतस्यरूपं प्रकृतेन कुतोपिनिमित्तान्नानुविधीयते सोऽतद्गुणइत्यपिप्रतिपत्तव्यम्। यथा। गाङ्गमम्बुसितमम्बुयामुनं कज्जलाभमुभयत्रमज्जतः। राजहंसतवसैवशुभ्रता चीयतेनचनचापचीयते।

अतद्व्यावृत्तिः। स्त्री। प्रपञ्चनिरसने। तच्छब्देनप्रपञ्चोच्यते।अतच्छब्देनतदतिरिक्तम्ब्रह्मादि। नतत् अतत्। तस्यातदः प्रपञ्चस्य व्यावृत्तिः निरसनमित्यर्थात्।

अतन्द्रितः। त्रि। अनलसे। नतन्द्रितः।

अतर्कितः। त्रि। अविचारिते।

अतर्क्यः। पुं। स्वबुध्यभ्यूहेनकेवलेनतर्केणतर्कितुमशक्योपरमात्मनि। स्वबुध्यभ्यूहेनकेवलेनतर्केणतर्क्यमाणेऽणुपरिमाणेकेनचित्स्थापितेआत्मनि। ततोऽप्यणुतरमन्योऽभ्यूहति। ततोप्यन्योऽप्यणुतरमिति। नहितर्कस्यनिष्ठाक्वचिद्विद्यते। त्रि। तर्कितुमशक्ये।

अतलम्। न। पाताल‌भेदे। त्रि। उपरि।

अतलस्पर्शम्। त्रि। अतिगम्भीरे। अगाधे इत्यमरः॥ तलस्याधोभागस्यस्पर्शः। नास्तितलस्यस्पर्शोऽत्र।

अतलस्पृक्। त्रि। अगाधे॥ इतिहेमचन्द्रः।

अतलादिः। पुं। अधोऽधोविद्यमानेष्वतलवितलसुतलरसातलतलातलमहातलपातालनामकेषुसप्तसु॥ अतलमादिर्यस्य वितलादिसमूहस्य सोयमतलादिः॥

अतः। त्र। हेतौ। कारणे। अपदेशे॥ निर्देशे। एतस्मात्। तसिल्।

एतदोम् ।

अतसः । पुं । वायौ । व्योम्नि । प्रवरणे । आत्मनि । अतति । अतसातत्यगमने । अत्यविचमितमिनमीत्यादिना असच् ।

अतसी । स्त्री । क्षुमायाम् । प्रसिद्धया न्ये । यथा । अतसीमधुरातिक्तास्निग्धापाकेकटुर्गुरुः । उष्णाद्दक्शुक्रवातघ्नीकफपित्तविनाशिनीति भावप्रकाश. । । गौरादित्वं ।

अतसीतैलम् । न । अतसीक्षेहे । स्नेहे तैलच् । अतसीतैलमाग्नेयं स्निग्धोष्णंकफपित्तकृत् । कटुपाकमचक्षुष्यंबल्यवातहरंगुरु । मलकृद्रसत स्वादुग्राहित्वग्दोषहृद्घनम् । बस्तौ पाने तथाभ्यंगेनस्येकर्णस्यपूरणे । अनुपानविधौचापि प्रयोज्यंवातशान्तये ।

अतस्य । त्रि । अतसयतेद्रिये ।

अति । । प्रशंसायाम् । प्रकर्षे । लङ्घने । अतिशये । नितान्ते । असम्पृतिचेपे । स्तुतौ । पूजायाम् । अतति । अतसातत्यगमने । इनप्रत्यय ।

अतिकटु । त्रि । निम्बादौ । अतिशयेनकटु ।

अतिकथः । त्रि । श्रश्रद्धेये । नष्टधर्मे । नष्टे । अतिक्रान्ता कथायस्य ।

अतिकथा । स्त्री । अयार्थभाषणे ।

अतिकन्द । पुं । हस्तिकन्दवृक्षे ।

अतिकृति । स्त्री । पञ्चविंशत्यक्षरायां दृत्तौ ।

अतिकृच्छ्रम् । न । व्रतविशेषे । यथा । एकैकंग्रासमश्नीयात्त्र्यहाणित्रीणिपूर्ववत् । त्र्यहञ्चोपवसेदन्त्यमतिकृच्छ्रं चरन् द्विज । इतिकृति प्रायश्चित्तविवेके ।

अतिक्रम । पुं । अतियाते । क्रमोल्लङ्घने । अतिक्रमणम् । क्रमुपादविक्षेपे । घञ् । नोदात्तोपदेशेतिन वृद्धि । अभिक्रमे । अहितान् प्रत्यभीतस्य रणेयानमतिक्रमइत्यमरः ।

अतिक्रमणम् । पुं । उचिताद्अधिकस्यानुष्ठाने । मिथ्याप्रतिपत्तिनिक्रियामप्रवृत्तौ । यथा । अतिसिक्तमेव भवता । अयातिरतिक्रमणचेतिकर्मप्रवचनीयसंज्ञायापत्वाभाव. ।

अतिक्रमणीय । त्रि । अतिक्रमणार्हे । यथा । महात्मानातिक्रमणीयोऽसि जानतेति ।

अतिक्रान्त । त्रि । अतीते । कृतातिक्रमे ।

अतिगण्ड । पुं । यद्गयोगे । अत्रजातस्य फलयथा। कलिमिथोवेदविनिन्दकश्चधूर्त्तं कृतघ्नोगलरोगयुक्त । सरोमदे

ह'पुरुषोत्तिदी र्घ प्रकाण्डगण्डस्वेति गण्डजन्मेति। त्रि। वृहद्गण्डे।

अतिगन्ध । पुं । भूतृणे । चम्पके । मुद्गरवृक्षे । गन्धके । इतिराजनिर्घण्टः।

अतिगन्धालुः । पुं । पुत्रदात्रीलतायामितिराजनिर्घण्टः।

अतिगम्भीरः । त्रि । दुष्प्रवेशे । मध्यासमुद्रवतप्रवेष्टुमशक्ये।

अतिगर्वितः । त्रि । अहङ्कारातिशयशालिनि । समुन्नद्धे । अतिशयेनगर्वितः।

अतिगुहा । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । त्रि । गुहातिक्रान्तके।

अतिगुह्याष्टकम । न । श्रीशैलादिषु । यथा । श्रीशैलकल्पवे दारभैरवामरकेश्वराः । हरिश्चन्द्रमहाकालमध्याः सातिपदाष्टचाविति मृगेन्द्रसंहिता।

अतिचरः । त्रि । शीघ्रगे।

अतिचरा । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् । चारव्याम् । पद्मचारिण्योषधौ । अतिचरति । चरगतिभक्षणयोः । पचाद्यच्।

अतिचारः । पुं । शीघ्रगमने। अतिक्रम्य गमनम् । कुजादिपञ्चग्रहाणांराशिभोगकालासमाप्तौ राश्यन्तरगमनम् । तत्पूर्वराशिगमनेप्यतिचारः। परराशिगमनेअतिचारः। एतौगुरोश्चेद्कालोभवति । गुरुस्तुयदिपुनःपूर्वराशिनायाति तदामहातिचारः। तेनलुप्तसम्वत्सरोभवतिग्रहाणांस्वभोग्यमानराशा वपिवक्रातिचारौभवतः। तच्चनाकालः॥ इतिस्मृतिज्योतिषे उत्तम्।

अतिच्छत्रः । पुं । छत्रायाम् । भूस्तृणविशेषे । रक्तवर्णेकोकिलाक्षके तालमखानादितिभाषाप्रसिद्धे पारसे । अश्वगन्धभेदे । अतिक्रान्तश्छत्रम्।

अतिच्छत्रकः । पुं । भूतृणे।

अतिच्छत्रा । स्त्री । शतपुष्पायाम् । शलुपा इति मौरीइतिच गौडभाषाप्रसिद्ध शताह्वायाम् । सौंफ इति भाषा। छत्रमतिक्रान्ता अत्यादय इतिसमासः।

अतिजगती । स्त्री । त्रयोदशाक्षरायां वृत्तौ।

अतिजवः । त्रि । अतिवेगाढ्ये । जङ्घाले । अतिशयितोजवोवेगोयस्य।

अतिजागरः । पुं । नीलक्रौञ्चे । नीलवके॥

अतिडीनम् । न । पक्षिणःप्रचण्डगमने डीनपतनेषु।

अतितितीर्षत् । त्रि । अतितर्तुमिच्छति।

अतितीक्ष्ण । त्रि । मरीचादौ । पुं । शोभाञ्जने ॥

अतितीव्रा । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

अतिथिः । पुं । कुशपुत्रे ॥ त्रि । आगन्तुके । अदृष्टपूर्वगृहमागते । कोपे ॥ तिथिभिन्ने । अतति । अतंसातत्यगमने । अतन्यकीच्यतेरिथिन् । नविद्यतेतिथिर्यस्मात्तिथिरस्मेतिवा ॥ यथा । एकरात्रंतुनिवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः । अनित्यं हिस्थितोयस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ नैकग्रामीणमतिथिंविप्रंसाङ्गतिकंतथा । उपस्थितंगृहेविद्याद्भार्यायत्राग्नयोपिवा इतिमनुः ॥ अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयइतियमस्मृतिः ॥ सर्वास्ववस्थास्वतिथि र्नीमेच्छोदिगृहस्थितेः ॥ अतिथी । स्त्री ॥

अतिथिपूजनम् । न । न्यवपे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अतिथिसपर्या । स्त्री । अतिथिसेवायाम् । पञ्चमहायज्ञेष्वन्यतमे । अतिथीनामदृष्टपूर्वाणां गृहमागतानांसपर्येणम् । सपर्यापूजायाम् । कण्ड्वादिभ्योयक् । अप्रत्ययात् । सपर्यापूजा ॥

अतिदिष्टः । त्रि । अतिदेशविशिष्टे । यथा । नसमानगोत्रांभार्यांविन्देतइत्यनेनशूद्रस्यापिसगोत्राकथंननिषिध्यते इति चेत् अत्रोपदिष्टातिदिष्टगोत्रस्यैवनिषेधो नत्वतिदिष्टातिदिष्टशूद्रगोत्रादेरित्युदाहृतत्वम् ॥

अतिदीप्यः । पुं । रक्तचित्रकवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अतिदेशः । पुं । अन्यधर्मस्यान्यत्रान्वये । यथा । अन्यत्रैवप्रणीतायाः कृत्स्नायाधर्मसन्ततेः । अन्यत्रकार्यतःप्राप्तिरतिदेशोभिधीयते ॥ इति ॥ प्रकृतात्कर्मणोयस्मात्तत्समानेषु कर्मसु । धर्मप्रवेशोयेनस्यात् सोतिदेशइतिस्मृतः ॥ इतिचदर्शितोऽतिदेशः पूर्वाचार्यैः ।

अतिधन्वा । पुं । ऋष्यन्तरे । शौनके ।

अतिधृतिः । स्त्री । ऊनविंशत्यक्षराणां छन्दसि ॥

अतिनुः । त्रि । अतीतनौके ॥ नावमतिक्रान्तः अत्यादयइतितत्पुरुषः । इस्वोनपुंसकइतिह्रस्वः ॥ अतिनौः पुमान् स्त्री वा ॥

अतिपतनम् । न । अत्यये । अतिक्रमणे ॥

अतिपत्तिः । स्त्री । अतिपाते ॥

अतिपत्रः । पुं । हस्तिकन्दवृक्षे । शाकवृक्षे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अतिपन्थाः । पुं । सत्पथे । अतिःपूजायाम् । कुगतीतिसमासः । सुपूजनात् ।

अतिपातः । पुं । अतिक्रमे । पर्यये ॥ अतिक्रम्यपतनम् । पत्लृगतौ ।

घञ् ।

अतिपातकम् । न । नवविधपापमध्ये गुरुतरपातके । तत्त्रिविधम् । पुंसो मातृदुहितृस्नुषागमनजन्यम् । स्त्रियास्तु पुत्रपितृश्वशुरगमनजन्यमिति प्रायश्चित्तविवेकः ।

अतिपातकी । पुं । स्त्री । पापिविशेषे । यथा । मातरं भगिनीं वापि तथा दुहितरं स्नुषाम् । गन्तारो चानतो ये च महागुर्वनिघातकाः । कुलधर्मं समाश्रित्य पुनस्त्यक्तकुलक्रियाः । विश्वासघातिनो लोका अतिपातकिनः स्मृताः । इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ।

अतिपातितः । त्रि । अतिक्रान्ते ।

अतिपेलवता । स्त्री । सुकुमारतरतायाम् ।

अतिप्रसक्तिः । स्त्री । अत्यन्तसेवने ।

अतिप्रसङ्गः । पुं । अतिप्रसक्तौ । अन्यस्योद्देशेन अन्यदीयस्यापि तद्धानुप्राप्ते ।

अतिबला । स्त्री । कङ्कतिकायाम् । पीतबाट्यालके । विद्याविशेषे । पथ्यबलम् । त्रि । बलिनि । अतिशयितं बलं यस्य यस्मिन् वा ।

अतिभरः । पुं । अतिविस्तारे ।

अतिभीः । पुं । वज्रज्वालायाम् । त्रि । अतिभयान्विते ।

अतिभूमिः । स्त्री । अतिशये । आधिक्ये । अमर्यादायाम् । अतिक्रान्ता भूमिः । विपदिन दूषितातिभूमिरिति माघः ।

अतिमङ्गल्यः । पुं । बिल्वे । त्रि । मङ्गलाढ्ये । अतिशयमङ्गलजनके ।

अतिमर्यादम् । न । अतिशये । निर्भये । त्रि । तद्युक्ते । अतिशयिते ।

अतिमात्रम् । न । अतिमर्यादे । अतिशये । मात्रां लोकं तामतिक्रान्तम् । गोस्त्रियोरिति ह्रस्वः । अस्य क्रियाविशेषणत्वे क्लीबता । द्रव्यत्रापित्वे विशिष्टता ।

अतिमानिता । स्त्री । आत्मनि पूज्यत्वातिशयभावनायाम् ।

अतिमुक्तः । त्रि । निःसङ्गे । निष्फले । अतिशयेन मुक्तः । पुं । माधव्याम् । अतिक्रान्तो मुक्तां शौक्ल्यात् । गोस्त्रियोरिति ह्रस्वः । यद्वा । मुक्तान् विरक्तान् । तिनिशे । अतिशयितो मुक्तो विस्तारोऽस्य ।

अतिमुक्तकः । पुं । अतिमुक्तार्थे । तिनिशे । तिन्दुकवृक्षे । पुष्पवृक्षविशेषे । भ्रमरानन्दायाम् । अतिशयितो मुक्तो विस्तारोऽस्य ।

अतिमैत्रः । पुं । नवमतारायाम् । त्रि । परममित्रे ।

अतिमोदा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥
अतियाराः । त्रि । अतिक्रमगते ॥
अतिरथः । पुं । योद्धृविशेषे । यथा । अमितान्योधयेद्यस्तु सम्प्रोक्तोऽतिरथस्तु स इति ॥
अतिरसा । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ रास्नायाम् । क्षीतनके ॥
अतिरात्रः । पुं । यागविशेषे । अतिक्रान्तो रात्रिम् । अहःसर्वैकदेशेत्यच् ॥
अतिरिक्तः । त्रि । अतिशयिते । श्रेष्ठे । भिन्ने । अधिके । अतिरिच्यतेस्म । रिचिर् विरेचने । क्तः ।
अतिरुट् । न । कोपाधिक्ये ।
अतिरूक्षः । त्रि । स्नेहशून्ये । पुं । कङ्गु कोद्रवादौ । अतिमात्रो रूक्षः । अत्यादयश्चेति समासः ।
अतिरेकः । पुं । पृथग्भावे । अतिशये ।
अतिरोगः । पुं । यक्ष्मव्याधौ ।
अतिरोमशः । पुं । वनच्छागे । त्रि । रोमातिशययुक्ते ॥
अतिरोमशा । स्त्री । नीलबुह्नायाम् ।
अतिवक्ता । त्रि । वावदूके । वाचोयुक्तिपटौ । अतिवक्ति । साधुकारिणि टृन् ॥
अतिवर्णाश्रमी । पुं । पञ्चमाश्रमिणि । स च सूतसंहितायां मुक्तिखण्डे पञ्चमाध्याये परमेश्वरेण वर्णितः । यथा ।

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः । अतिवर्णाश्रमी तेभ्यः पञ्चमः श्रुतिविश्रुतः ॥ अतिवर्णाश्रमी प्रोक्तो गुरुः सर्वाधिकारिणाम् । न कस्यापि भवेच्छिष्यो यथाहं पुरुषोत्तम । अतिवर्णाश्रमी सोऽयं साक्षात् गुरूणां गुरुरुच्यते । तत्समो नाधिकश्चास्मिन् लोकेऽस्त्येव न संशयः । यः शरीरेन्द्रियादिभ्यो विभिन्नं सर्वसाक्षिणम् । पारमार्थिकविज्ञानसुखात्मानं स्वयम्प्रभम् ॥ परं तत्त्वं विजानाति सोऽतिवर्णाश्रमी भवेत् ॥ यो वेदान्तमहावाक्यश्रवणेनैव केवलम् । आत्मानमीश्वरं वेद सोऽतिवर्णाश्रमी भवेत् ॥ योऽवस्थात्रयनिर्मुक्तमवस्थासाक्षिणं सदा । महादेवं विजानाति सोऽति० । वर्णाश्रमादयो देहे मायया परिकल्पिताः । नात्मनो बोधरूपस्य मम ते सन्ति सर्वदा । इति यो वेद वेदान्तैः सोऽति० । आदित्यसन्निधौ लोकश्चेष्टते स्वयमेव तु । तथा मत्सन्निधावेव समस्तं चेष्टते जगत् । इति यो वेद० ॥ सुवर्णे हारकेयूरकटकस्वस्तिकादयः । कल्पिता मायया तद्वज्जगन्मय्येव सर्वदा । इति यो वेद० ॥ शुक्तिकायां यथा तारं कल्पितं मायया तथा । महदादि जगन्मायामयं मय्येव कल्पितम् । इति यो० । चाण्डालदेहे पश्वादिश

रीरेब्रह्मविग्रहे । अन्येषुतारतम्येन
स्थितेषुपुरुषोत्तमः । व्योमवत्सर्वदा
व्याप्तः सर्वसम्बन्धवर्ज्जितः । एकरूपो
महादेवः स्थितःसोऽहंपरामृतः इति
यो० । विनष्टदिग्भ्रमस्यापियथापूर्वो
विभातिदिक् । तथाविज्ञानविध्वस्तं
जगन्मेभातितन्नहि । इतियो० । य
थास्वप्नप्रपञ्चोयंमयिमायाविजृम्भितः
तथाजाग्रत्प्रपञ्चोपिमयिमायाविजृ
म्भितः । इतियो० । यस्यवर्णाश्रमा
चारोगलितःस्वात्मदर्शनात् । सवर्णा
श्रमान्सर्वानतीत्यस्वात्मनिस्थितः
। यस्त्यक्त्वा स्वाश्रमान्सर्वान्स्वात्म
न्येवस्थितः पुमान् । सोतिवर्णाश्रमी
प्रोक्तःसर्ववेदार्थवेदिभिः । नदेहोने
न्द्रियं प्राणोनमनो बुद्ध्यहंकृती । न
चित्तंनैवमायाचव्योमादिकंजग
त् ॥ नकर्त्तानचभोक्ताचनचभोजयि
ता तथा । केवलंचित्सदानन्दब्रह्मै
वात्मायथार्थतः । जलस्यचलनादेव
चञ्चलत्वंयथारवेः । तथाहंकारसंसा
रादेवसंसारआत्मनः । तस्मादन्यग
तावर्णाआश्रमाअपिकेशव । आत्म
न्यारोपितासर्वभ्रान्त्यातेनात्मवेदि
ना । नविधिर्ननिषेधश्चनवर्ज्यावर्ज्य
कल्पना । आत्मविज्ञानिनामस्ति
तथानान्यज्जनार्दन । आत्मविज्ञानि

नांनिष्ठामीदृशीमम्बुजेक्षण । माय
यामोहितामर्त्त्यानैवजानन्तिसर्वदा
। नमांसचक्षुषानिष्ठाब्रह्मविज्ञानिना
मियम् । द्रष्टुंशक्यास्वतःसिद्धाविदुषां
सैवकेशव । यत्रसुप्ताजनानित्यंप्रबु
द्धस्तत्रसंयमी । प्रबुद्धायत्रतेविद्वान्
सुषुप्तस्तत्रकेशव । एवमात्मानमद्व
न्द्वंनिराकारंनिरञ्जनम् । नित्यशुद्धं
निराभासंसच्चिन्मात्रंपरामृतम् । योवि
जानातिवेदान्तैःस्वानुभूत्याचनिश्चि
तम् । सोतिवर्णाश्रमीमोक्षः सएवगु
रुत्तमः इति ।
अतिवर्त्तुलः । पुं । वंटुलाकलाइति
गौड़भाषाप्रसिद्धकलायविशेषे ॥
अतिवादः । पुं । पारुष्यवादे । अप्रियव
चसि । अतिक्रम्यउक्तिरतिवादः ।
घञ् ।
अतिवादी । त्रि । सर्वानतीत्यवदितु
शीले ॥
अतिवाहितः । त्रि । गमिते ।
अतिविकटः । पुं । दुष्टहस्तिनि । त्रि ।
अतिकराले ॥ अतिशयेनविकटः ॥
अतिविदाही । त्रि । सन्तापकेराजि
कादौ । अतिशयेनविदाही ।
अतिविषा । स्त्री । अतीसारघ्ने । पर्याया
स्तु । अतिविषाशुक्लकन्दाज्ञेयाविश्वा
चमङ्कुरा । श्यामकन्दाप्रतिविषाशृ

ङ्गौ चोपविषाविषेति । अपिच । वि
षाख्यातिविषा विश्वा शृङ्गी प्रतिविषारु
णा । शुक्लकन्दा चोपविषा भङ्गुरा घुण
वल्लभा । विषासोष्णा कटुस्तिक्ता पाच
नी दीपनी हरेत् । कफपित्तातिसारा
मविषकासवमिक्रमीनिति भावप्रका
शः । त्रिविधेतिविषा ज्ञेया शुक्ला कृष्णा
तथारुणा । रसवीर्यविपाकेषु निर्विशेष
गुणाधिका इति राजनिर्घण्टः । त्रि । वि
षातिक्रामके । विषमतिक्रान्ता ।

अतिवेलम् । न । अतिशये । त्रि ।
अतिशयिते । अतिक्रान्तवेलो मर्यादा
म् । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयये
ति समासः । अस्य क्रियाविशेषणत्वे
क्लीबत्वम् । द्रव्यविशेषणत्वे तु त्रिलि
ङ्गत्वम् ।

अतिव्यथा । स्त्री । पीडायाम् । अति
शययातनायाम् ।

अतिव्याप्तिः । स्त्री । अतिशयव्यापने ।
अलक्ष्ये लक्षणगमने । यथा । साध्याभा
ववद्वृत्तित्वमिति व्याप्तिलक्षणे धूम
वान् वह्नेरित्यत्र धूमाभावाधिकरणह्र
दवृत्तित्वाभावमादाय अतिव्याप्तिरि
ति तार्किकाः । स्वाव्यवहितप्राक्क्ष
णावच्छेदेन रविभुज्यमानराशीय
रविसंयोगविशिष्टस्वान्तिमक्षणकत्वं
अधिमासत्वम् । भानुसर्तितेष्वति

व्याप्तिवारणाय चौत्पातिकभिन्नत्वे
न विशेषणीयम् । मुख्यफलजनक
व्यापारजनकत्वे सति मुख्यफलाजन
कत्वमङ्गत्वम् घटादावतिव्याप्तिवार
णाय सत्यन्तम् इति तिथ्यादितत्त्व
टीका ।

अतिशक्तिता । स्त्री । विक्रमे । वीरता
याम् । अतिशयितशक्तियुक्तस्य । त
स्य भावः । तल् ।

अतिशक्तिभाक् । त्रि । अतिशयशक्ति
विशिष्टे ।

अतिशयः । पुं । उत्कर्षे । आधिक्ये । अ
तिशेते । अतिपूर्वात् शीङ पचाद्यच्
। यद्वा । अतिशयनम् । भावे एरच् ।
अस्य द्रव्यवचनत्वेऽपि पुंस्त्रिलिङ्गत्वेन । घ
ञजबन्ताः पुंसीति अनुशासनात् । सतत
क्रियान्तरेणाव्यवधानम् । अतिशय
स्तु पौनःपुन्यमिति भेदः ।

अतिशयितः । त्रि । अतिक्रान्ते ।

अतिशयोक्तिः । स्त्री । अर्थालङ्कारभेदे ।
अस्य लक्षणादयो यथा । निगीर्याध्य
वसानन्तु प्रकृतस्य परेण यत् । प्रस्तुत
स्य यदन्यत्वं यद्यर्थोक्तौ च कल्पनम् । का
र्यकारणयोर्यश्च पौर्वापर्यविपर्ययः ।
विज्ञेयातिशयोक्तिः सेति । उपमाने
नान्तर्निगीर्णस्योपमेयस्य यदध्यवसा
नं सैका । यथा । कमलमनम्भसि क

भलेच कुवलये तानिकनकलतिका याम् । साचसुकुमारसुभगेत्युत्पात परंपराकेयम् ॥ अत्र मुखादिकमला द्रूपतयाध्यवसितम् । यच्चतदेवा न्यत्वेनाध्यवसीयते सापरा । यथा । अन्यत्सौकुमार्यमन्यैवकापि च वर्त्तनच्छाया । सा मा सामान्य प्रजापते रेखैवेनभवतीति ॥ अन्यत्सैवातीति च तस्येव रीरं तस्यच्छायाकान्तिः श्यामा पोडश वार्षिकीस्त्री सामान्यतः सर्वसाधारणः । रेखैवेतिनिर्माणपरिपाटीरेखामात्रेणापिनास्तीतिभावः । इयमन्यत्वप्रयोगरूपातिशयोक्तिः ॥ यद्यर्थस्य यदि शब्देनचेच्छब्देनवा कोऽप्युत्कल्पनमर्थो द्रष्टुम्संभाव्यते तस्यास्तृतीया । यथा । राकायामकलङ्कं चेदमृतांशोर्भवेद्वपुः । तस्यामुखंतदासाम्यपराभवमवाप्नुयात् ॥ कारणस्यशीघ्रकारितां वक्तुंकार्यस्यपूर्वमुक्तौ चतुर्थी । यथा । हृदयमधिष्ठितमादौ मालत्याः कुसुमचापबाणेन । चरमंरमणीवल्लभलोचनविषयंत्वयाभजतेति ।

अतिशर्करी । स्त्री । पञ्चदशाक्षरा छन्दोजातिः ।

अतिशायनम् । न । आधिक्ये । प्रकर्षे । अतिपूर्वाच्छेतेर्ल्युट् । अतिशयनमेव । अतिशायनेतमबिष्ठनाविति निर्देशाद्दीर्घः ।

अतिशीतलम् । त्रि । अतीतानिशीतानि । प्रतिविग्रहे अव्ययंविभक्तीत्यादिनाव्ययीभावः । त्रि । शीतातिशयविशिष्टे ।

अतिशेषः । त्रि । अतिशिष्टे । अवशिष्टे ।

अतिशोभनम् । त्रि । अतिशयशोभायुक्ते । श्रेष्ठे । अतिशयेनशोभनः ।

अतिसर्गः । पुं । कामचारानुज्ञायाम् । दाने ।

अतिसर्जनम् । न । विश्रम्भे । दाने । वधे । सृजविसर्गे । ल्युट् ।

अतिसह् । त्रि । अतिसहिष्णौ । अत्यन्तंसहते । षहमर्षणे । पचाद्यच् ।

अतिसारः । पुं । उदरामये । बहुद्रवमलनिःसरणरोगे ।

अतिसारकी । त्रि । अतिसारान्विते । सातिसारे । अतिसारोऽस्यास्ति । धातीसाराभ्यांकुक्चेतीनिः ।

अतिसृष्टः । त्रि । दत्ते । नियुक्ते ।

अतिसौरभः । पुं । सहकारे । अतिशयितंसौरभमस्य ।

अतिसौहित्यः । त्रि । अत्यन्तपीने । अस्य

लचणम् । मेदोमांसातिवृद्धत्वा-
च्चलस्फिगुदरस्तनः । अयथोपचयो
त्साहो नरोऽतिस्थूल उच्यते । अयथो
पचयोत्साह । नयथाउचितः उपच
योमांसोपचयः उत्साहोवबम्वयस्य
सः ॥
अतिस्फिरः । चि । चञ्चले । अतिमयित
स्फूर्त्तिशालिनि ॥
अतिहसितम् । नं । अतिशयहास्ये ।
अतिहासः । पुं । हास्यभेदे । तमवृत्त
वे । अतिहसनम् । हसेहसने । भा
वेघञ् ॥
अतिहिमम् । । हिमस्यात्यये ॥
अतीतः । चि । वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगि
नि । अतिक्रम्यगते । मृतकाले । मरे
। भूते । यथा । ननस्यन्यूनसमाब्दे
नातीतामीतिसवत्सरे । इतिवैद्यकप
रिभाषा ॥ मानप्रभेदे । इतिसक्षी
तमांसम् । अतिपूर्वादिणोगत्यर्थो
कर्मकेतिकर्त्तरिक्तः ॥
अतीतकालः । पुं । हेत्वाभासविशेषे ।
बाधिते । यथा । कालात्ययापदिष्ट
कालातीतः । इतिन्यायसूचम् १।२।
४९। अतीतकालस्यसमानार्थकत्वा
त् कालातीतशब्देनोक्तम् । कालस्य
साधनकालस्य अत्ययेअभावे अपदि
ष्टः प्रयुक्तोहेतुः । एतेनसाध्याभाव

प्रमाणबलार्थ इतिसूचितम् । सा
ध्याभावनिर्णये साधनासम्भवादयमे
वबाधितसाधक इतिगीयते । यथा ।
वह्निरनुष्णः कृतकत्वादित्यादौ ।
अतीतद्वैतम् । न । प्रत्यगात्मतत्त्वे ।
चि । द्वैताभाववति । अतीतं द्वैतं
यस्मादिति ॥
अतीतद्वैतभानम् । न । प्रत्यगात्मन
साक्षात्कारे ॥ अतीतद्वैतस्यात्मनो
भानंसाक्षात्कारः ॥
अतीन्द्रः । पुं । विष्णौ । ज्ञानैश्वर्यादि
भि स्वभावसिद्धैरिन्द्रमतीत्यस्थित ।
इन्द्रमतीतः अत्याद्य क्रान्ताद्यर्थे द्वि
तीययेतिसमासः ॥
अतीन्द्रियम् । चि । इन्द्रियाग्राह्यवस्तुनि
। अप्रत्यक्षे । इन्द्रियमतिक्रान्तम् ॥
मनसि । इन्द्रियमतीत्यवर्त्तमान
त्वात् ॥
अतीन्द्रियग्राह्यः । चि । मनोग्राह्ये । प
रमात्मनि । यथा । नैवासौ चक्षुषा
ग्राह्योनचशिष्टैरपीन्द्रियैः । मनसा
तुप्रसन्नेनगृह्यते सूक्ष्मदर्शिभिरिति
व्यासः ॥
अतीर्थम् । चि । दुस्तरे ॥
अतीव । । अतिशये । अतिच इवच ।
अतीसारः । पुं । उदरामये । अतिसर
ति । व्सगतौ । व्याधिमत्स्यबलेषुचेति

वार्त्तिकाद्घञ्। अन्तर्भावितण्यर्थो चरतिः। रुधिरादिकमतिशयेनसा रयतीत्यर्थः। उपसर्गस्यघञीति दीर्घः।

अतीसारकी। त्रि। अतीसाररोगयुक्ते। अतीसारोऽस्त्यस्य। वातातीसारा भ्यांकुक्चेतीनिः।

अतीसारभेषजम्। न। लोध्रे। अतीसारस्यभेषजम्।

अतुलः। पुं। तिलवृक्षे। इतिशब्दच न्द्रिका। त्रि। तुलोज्झिते। निरुप मे। अपरिमिते। तुलाउपमानम् अविद्यते। येषांनिमापीतिविक ल्पात्कप्। उपसर्जनह्रस्वः।

अत्का। त्रि। पथिके। रक्षुआदिको पः। अतति। अतसातत्यगमने। दृग्मीकाप्यायक्षासिमर्दिभ्यःकन्।

अत्ता। स्त्री। ज्येष्ठभगिन्याम्। मात रि। प्राकृतभाषयाश्वश्वाम्।

अत्तिः। स्त्री। नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगिन्याम्। मातरि।

अत्तिका। स्त्री। नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगि न्याम्। मातरि। अत्तामाता। सैव संज्ञायांकन्।

अत्तुः। पुं। भानौ। सूर्ये।

अत्यः। पुं। तुरङ्गे। अश्वे। वैदिकोयं शब्दः।

अत्यध्यर्चः। त्रि। इन्द्रियागोचरे। अ तीन्द्रिये। अर्चेषु अध्यर्चम्। विभ क्त्यर्थे ऽव्ययीभावः। अतिक्रान्तोऽध्य र्चम्।

अत्यन्तम्। न। अतिशये। यथा। अत्य न्तकठिनी तथापिहृदया नन्दायत खोर्विहावितिनरहरिकविः। त्रि। स द्युते। सर्वानन्तानमर्यादानति क्रान्ते। निरतिशये। नितान्ते। अन्त मात्यन्तमतिक्रान्ते।

अत्यन्तकठिनम्। न। उलूखलेषुसत्वस् सुसेवम्नादिसर्वद्रव्ये। त्रि। अति शयकाठिन्यविशिष्टे।

अत्यन्तकोपनः। त्रि। चण्डे। अत्यन्तं कुप्यति। कुपक्रोधे। अनुदात्तेतश्च हलादेरितियुच्।

अत्यन्तगामी। त्रि। अत्यन्तिके। अति शयगमनशीले। इतिहेमचन्द्रः।

अत्यन्तसंयोगः। पुं। साकल्येनसम्ब न्धे। निरन्तरसन्निकर्षे। अन्तमर्यादा नमतिक्रान्तोऽत्यन्तः। सचासौसंयो गश्च।

अत्यन्तसुकुमारः। पुं। कङ्गुनीधान्ये। इतिराजनिर्घण्टः। त्रि। अतिको मले।

अत्यन्ताभावः। पुं। त्रैकालिकसंसर्गाव च्छिन्नप्रतियोगिताको अभावविशेषे।

यथाभूतलेघटोनास्तीति ॥

अत्यन्ताभावसम्पत्तिः । स्त्री । स्वरूपेणाप्यप्रतीतौ ॥

अत्यन्तिकः । पुं । अत्यन्तगामिनि । अतिशयभ्रमणकारिणि ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अत्यन्तीनः । त्रि । अतिशयितगतिशीले । अत्यन्तगामिनि ॥ अन्तस्याऽत्ययः । अत्ययेऽव्ययीभावः । अत्यन्तं गामी । अवारपारात्यन्तानुकामंगामीतिखः ॥

अत्यम्लम् । न । वृक्षाम्ले । तंतडीकइति भाषायांप्रसिद्धफलविशेषे ॥

अत्यम्लपर्णी । स्त्री । वल्लिकन्दे । अत्यम्लानिपर्णानियस्या । माककर्णस्यादिनाङीप् ॥

अत्यम्ला । स्त्री । अत्यम्लपर्णीम् । वनबीजपूरे । मधुटाना, इतिगौडभाषामसिद्धे ॥

अत्ययः । पुं । अतिक्रमे । दण्डे । अभावे । विनाशे । दोषे । कृच्छ्रे । अतिगमने । कार्यस्यावश्यमानि । अत्ययनम् । अनेनवा । इणगतौ इगतौवा । एरच् ।

अत्यर्थम् । न । अतिशये । त्रि । अतिशययुक्ते ॥ अर्थोनिवृत्तिविषयोवा तमतिक्रान्तमत्यर्थम् । अस्यक्रियाविशेषणत्वे क्लीबत्वम् । द्रव्यवाच्यत्वे वाच्यलिङ्गत्वम् ॥ इत्यमरः ॥

अत्यल्पम् । त्रि । अल्पीयसि ॥ इत्यमरः । अतिशयेनाल्पम् ॥

अत्यष्टिः । स्त्री । सप्तदशाक्षरायांवृत्तौ । सप्तदशसंख्यायाम् ॥

अत्याकारः । पुं । न्यक्कारे । तिरस्कारे । त्रि । महादेहे ॥

अत्यागी । पुं । कर्मफलत्यागिन्यैषिकमोक्षप्रायिनि । भेदे । गौणसन्यासिनि ॥

अत्याधानम् । न । अतिक्रमे । उपक्षेपे । उपरिस्थापने ॥

अत्यायम् । न । अतिगमने ॥

अत्यालः । पुं । रक्तचित्रकवृक्षे ॥

अत्याशा । स्त्री । असम्भावनीयवाञ्छायाम् । अत्यन्तस्पृहायाम् । यथा । अक्लिश्यमिश्रपार्थैर्भगवान्यन्मामीतापितान् नेयसर्पयितुंक्षमो भिक्षमतद्दुःखैमनोदूयते ॥ रघुः ॥

अत्याश्रमः । पुं । परमहंसे । ब्रह्मचर्यादीनहंसचतुःश्रान्ताश्रमसंवतआश्रमानतिक्रम्यवर्त्तमानोयःसअत्याश्रमशब्देनोच्यते ॥

अत्याश्रमी । पुं । उत्तमाश्रमिणि । पूर्वाश्रमचयमतीत्यसर्वकर्मत्यक्तास्थितेपरमहंसपरिव्राजके ॥

अत्यासः । पुं । व्यतिक्रमे ।

अत्याहितम् । न । महाभीतौ । जीवानपेक्षिकर्मणि ॥ अतीवाधीयतेऽस्मिन्मनसि । डुधाञ् । क्तः । दधातेर्हिः ॥ अतीवासमन्ताद्धितं वा ।

अत्युक्तिः । स्त्री । असम्भवोक्तौ । आरोपितस्य कथने । अलङ्कारविशेषे । यथा । अत्युक्तिरद्भुतातथ्यशौर्य्यौदार्य्यादिवर्णनम् । त्वयि दातरि राजेन्द्र याचकाः कल्पशाखिनः इति चन्द्रालोकः ।

अत्युक्था । स्त्री । स्त्रीछन्दसि । गौर्य्यां । गोपस्त्रीभिः । कृष्णोरेमे ।

अत्युच्छ्रितः । त्रि । अतिमहति । अत्युच्छ्रितस्य दंसनमुचितस्य श्रुतौ श्रुतम् ।

अत्यूहः । पुं । दात्यूहे । कालकण्ठके । अतिशयवितर्के । त्रि । बहुतर्कवति ।

अत्यूहा । स्त्री । नीलिकायाम् । नीलसिन्दुवारे । इतिमेदिनी ।

अत्र । । अधिकरणे । अस्मिन् । एतस्मिन् । सप्तम्यास्त्रल् । एतदोऽन् ॥

अत्रभवान् । त्रि । श्लाघ्ये । पूज्ये । इति हेमचन्द्रः । इतराभ्योऽपि दृश्यन्त इति प्रथमार्थे प्राग्दीव्यतीयस्त्रल् । सुप् सुपेतिसमासः ।

अत्रिः । पुं । मुनिविशेषे । अनसूयापतौ । अत्रिश्चरोषा । चन्द्रमसो । अदे-

स्त्रिनिश्चेति चकारादपि । अत्रिः । अत्री । अत्रयः ।

अत्रिजातः । पुं । विधौ । चन्द्रे । द्विजे ।

अत्रिदृग्जः । पुं । चन्द्रे । इतिहेमचन्द्रः ।

अत्री । पुं । मुन्यन्तरे । अत्ति । अद° । अदेस्त्रिनिश्चेति त्रिनिः । अत्री । अत्रिणौ । अत्रिणः ।

अत्रिनेत्रजः । पुं । चन्द्रमसि । इतिजटाधरः ।

अत्रिनेत्रप्रसूतः । पुं । शशिनि । इति हलायुधः ।

अत्रिनेत्रभूः । पुं । सोमे । शशधरे । इति त्रिकाण्डशेषः ।

अथ । । संशये । अधिकारे । अथ स्नानविधिः । मङ्गले । अथ परस्मैपदानि । विकल्पे । अनन्तरे । स्नातोऽभुङ्क्ते । अन्वादेशे । प्रतिज्ञायाम् । मोदादिभवामथेतिसूत्रः । प्रश्ने । अथ शक्तोऽसि भोक्तुम् । कार्त्स्न्ये । आरम्भे । अथ शब्दानुशासनम् । समुच्चये । भीमोऽथार्जुनः । अर्थ्यते । अर्थ्यायाम् । अन्येभ्योऽपीति डः । पृषोदरादित्वाद्रलोपः ।

अथकिम् । । स्वीकारे ।

अथर्वणः । पुं । शिवे । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अथर्वणिः । पुं । अथर्ववेदब्राह्मणे । पु

रोधसि। इतिमेदिनी। ईश्वरे।

अथर्वा। पुं। ब्राह्मणे। अथर्वणा प्रोक्ते ग्रन्थे धर्मे आम्नाये वा अथर्वा। अथर्वणोवेतिवार्त्तिकोदणोवासुक्प्रत्ययेऽथर्वणः। न। वेदे।

अथर्ववित्। पुं। अथर्ववेदाभिज्ञवसिष्ठादौ।

अथर्ववेदः। पुं। प्रायेणाभिचारार्थेऋग्वेदांशे। छान्दोग्यांसुपनिषत्प्रसिद्धेच तुर्यवेदेपञ्चाशच्छाखात्मके॥

अथर्वाधिपतिः। पुं। बुधे। ग्रहभेदे॥

अथवा। ।। पक्षान्तरे।

अथो। ।। अथार्थेषु। अधिकारभेदे।

अथ्यर्थे। अर्थयते। अर्थयाज्ञायाम्। धातुरयमकाण्डकोः। पृषोदरादित्वाल्लोपः।

अद्। ।। आश्चर्ये। अस्ति। अदभक्षणे। क्विप।

अदत्क। चि। दन्तरहिते। भक्षयितरि। इतिछान्दोग्योपनिषत्॥

अदत्ता। स्त्री। अपरिणीतायाम्। इतिस्मृति।

अदत्तादायी। चि। चौरे।

अदनम्। न। भक्षणे। इतिहेमचन्द्रः।

अदनीयः। चि। भक्ष्ये।

अदभ्रम्। चि। बहुले। अनल्पे। दभ्रादन्यत्। नञ्समासः।

अदभ्रचक्षुः। न। ज्ञानचक्षुषि। चि। तद्वति।

अदर्शनम्। चि। अतीन्द्रिये। न। नाशे। लोपे। दर्शनस्याभावः।

अदक्षः। पुं। विक्लवे। चि। दक्षत्वर्जिते। दक्षरहिते।

अदक्षा। स्त्री। घृतकुमार्याम्।

असौ। चि। परस्मिन्। परत्र। पुरोवर्त्तिनोनिर्देशे। असौपुमान्। असौ स्त्री। अदः कुलम्।

अदाता। चि। कृपणे। दानशक्तिरहिते। यथा। अदातापुरुषस्त्यागीत्यधनं संत्यज्यगच्छतीति।

अदान्तः। चि। तपःक्लेशासहिष्णौ। अकृतबाह्येन्द्रियनिग्रहे।

अदाह्यः। पुं। परमात्मनि। चि। दहनानर्हवस्तुनि।

अदितिः। स्त्री। भुवि। देवमातरि। पार्वत्याम्। पुनर्वसुनक्षत्रे। चि। अखण्डे। दितिभिन्ना अदितिः। नञोदाञोदितिरिति शाकटायनोक्तेर्दितिः अव्ययान्तोवा। अदनाददितिर्वा।

अदितिनन्दनः। पुं। देवे। अदितेर्नन्दनइतिविग्रहः। कृद्योगाचषष्ठीसमस्य तइतिसमासः।

अदिती। स्त्री। अदित्याम्। कृदिका

अदेव

...रादित्तिनदत्यदितिशब्दान्ङीष् ।
अदीनः । त्रि । उदारे । न दीनः ।
अदीनात्मा । त्रि । अतिव्यसनपरम्परायामप्यक्षुभितान्तःकरणे । अदीनआत्मायस्य ।
अदृढः । त्रि । अस्थिरे ।
अदृक् । त्रि । अन्धे । अक्षे । नदृगस्य ।
अदृश्यम् । न । द्रष्टृरूपे । अधिष्ठानत्वि रूपे । त्रि । इन्द्रियागम्ये । यथा । कन्याद्रेरतिकोमला त्रिभुवनव्यासाय दृश्योजनैरिति । नदृश्यः ।
अदृष्टम् । न । भाग्ये । प्राग्जन्मकर्मणि । वह्निभुजां वह्नितोयादिजेभये । आदिना दुर्भिक्षमनोजव्याधिदुर्भिक्षमरणं तथा । अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषकाः शलभादयोग्रहाः भयहेतुत्वाद् अयम् अदृष्टहेतुकत्वाददृष्टम् । त्रि । अनीक्षिते । यथा । अदृष्टदर्शनोत्कण्ठादृष्टविच्छेदभीरुतेति ।
अदृष्टपूर्वः । त्रि । पूर्वमदृष्टे । पूर्वं दृष्टो दृष्टपूर्वः । सुप्सुपेतिसमासः । ततो नञ्समासः ।
अदृष्टभेदः । पुं । गुणपरिणामे ।
अदृष्टिः । स्त्री । सरोषवक्रदृष्टौ । क्रूरदृष्टौ । विरुद्धादृष्टिरदृष्टिः ।
अदृष्टिका । स्त्री । सरोषवक्रदृष्टौ ।
अदेयमातृकः । पुं । नदीमातृकदेशे ।

अद्यतन

अद्धः । पुं । पुरोडाशे । अत्ति अद्यते वा । अदभक्षणे । गमगम्योरितिगन् ।
अद्धा । अ । तत्त्वे । सत्यार्थे । स्फुटे । अवधारणे । अतिशये । अत्ति सन्ततमगमयति दधाति वा । क्विप् ।
अद्भुतम् । न । उत्पातभेदे । विस्मये । चेतसो विस्मयाख्यविकारे । पुं । शृङ्गारादिनवरसान्तर्गतरसभेदे । अत्र अकस्मिन्कार्येऽर्थ्यम् । तत्संभवनम् । अदिभुवोडुतच् ।
अद्भुतस्वनः । पुं । महादेवे । इति त्रिकाण्डशेषः ।
अद्मनिः । पुं । पावके । अग्नौ । अत्ति । अदेर्मुट् चेत्यनिः ।
अद्मरः । त्रि । बहुभोक्तरि । भक्षके । अत्ति । अदभक्षणे । सृघस्यदः क्मरच् ।
अद्य । अ । इदानीम् । वर्त्तमानदिने । अस्मिन्नहनि । सद्यः परुत्परार्य्यैषम इतिदृक्सोऽशभोवाऽब्यनिपात्यते ।
अद्यतनः । पुं । कालभेदे । अतीतायारात्रेरन्त्ययामेन आगामिन्यारात्रेराद्ययामेन च सहिते दिवसे । अतीतरात्रेरन्त्ययामद्वयेन आगामिरात्रेराद्ययामद्वयेन च सहिते दिवसे । त्रि । अद्यभवे । सायंचिरंप्राह्णेत्यादिना ट्युल्तुट्च ।

अद्यत्वे । ऽ । इदानीमित्यर्थे ॥

अद्यश्वीना । स्त्री । आसन्नप्रसवायाम् ॥ अद्यश्वोवाविजायते । अद्यश्वीनावष्टब्ध इतिखप्रत्ययान्तः साधुः ॥ अवष्टब्ध मात्वेधानिपातनम् ॥ त्रि । आसन्न मृत्युके ॥

अद्रिः । पुं । पर्वते । शाखिनि । सूर्ये । मानभेदे ॥ अत्ति अद्यतेवा । अद भक्षणे । अद्रिशदीतिक्रिन् ॥ स-सांके ॥

अद्रिकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥

अद्रिकीला । स्त्री । भूमौ ॥ अद्रयः कीलायस्याम् ॥

अद्रिकूट । पुं । देव्याःस्थानविशेषे ॥ यथा । अद्रिकूटेमहायोगी रुद्राणी परमेश्वरीति ॥

अद्रिजम् । नं । शैलजे । शिलाजतुनि ॥ त्रि । अद्रिसम्भवे । अद्रेर्जातम् । जनी । सप्तम्यांजनेर्डः । अद्रेर्वा जातम् । पञ्चम्यामितिडोवा ॥

अद्रिजतु । नं । शिलाजतुनि । शैलनिर्यासे ॥ अद्रेर्जन्विव । षष्ठीतत्पुरुष ॥

अद्रिजा । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ अद्रेर्जाता । जनी । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥ सैंहलीवृक्षे ॥

अद्रिजित । पुं । वासवे ॥ अद्रीनजयति । जि० । सत्सूद्विषेतिक्विप । तुक् ॥

अद्रितनया । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ अद्रेः तनया ॥

अद्रिभिद् । पुं । मघवति । इन्द्रे ॥ अद्रीन् गोत्रानभिनत्ति । भिदे क्विप् तुक् ॥

अद्रिभूः । पुं । आखुकर्णीलतायाम् ॥

अद्रिराजः । पुं । हिमाद्रौ ॥ अद्रीणांराजा । टच ॥

अद्रिसारः । पुं । लोहे ॥ अद्रेः सार ॥

अद्रीशः । पुं । हिमाद्रौ ॥ शिवे ॥ अद्रीणामीशः ॥

अद्रोह । पुं । द्रोहाभावे ॥ नद्रोह ॥ त्रि । तद्वति ॥ अद्रोहोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

अद्वयम् । त्रि । स्वगतभेदशून्ये । अद्वितीये ॥ पुं । बुद्धे ॥

अद्वयकारणम् । न । जगतोऽभिन्ननिमित्तोपादानेब्रह्मणि ॥

अद्वयवादी । पुं । बुद्धे ॥ वेदान्तिके ॥ अद्वयमद्वैतवदत्यवश्यम् । आवश्यकेणिनि ॥ त्रि । अद्वयवक्तरि ॥

अद्वितीय । त्रि । केवले । एकस्मिन् ॥ न । विजातीयभेदरहिते आत्मतत्त्वे ॥ नविद्यतेद्वितीयोऽस्य ॥

अद्वेष्टा । त्रि । द्वेषाभावविशिष्टे ॥ सर्वाणिभूतान्यात्मत्वेनपश्यन्नात्मनोदुःखहेतावपिप्रतिकूलबुध्यभावाद्योनद्वेष्टितस्मिन् ॥

अद्वैतः। त्रि। सजातीयविजातीयद्वितीयशून्ये पूर्णपरमात्मनि॥ भेदविकल्परहिते॥ यथा। द्वैतामतीतानाऽनर्थः किन्त्वानन्दो महानिति। अचलैकिकदृष्टान्तःस्त्रीवाक्येनेरितःश्रुतौ। स्त्रियाविशुक्तसङ्गेदंपश्यन्कामेनपीड्यते। आलिङ्गितस्तयैकत्वंमाप्यानन्देनतृप्यति। चित्तानुरागसिद्ध्यर्थंप्रियेयेतिविशेषणम्। दुष्टायांसत्यपिस्त्रीत्वेचेतोनैवानुरज्यति। चेचारामादिकेवाह्यंगृहकृत्यंतथान्तरम्। आलिङ्गितःसुखाविष्टोनवेत्तिद्वयमप्यसौ। अभेदेनतद्वानिद्दृष्टोश्चिन्तांपरित्यजन्। आप्यचित्तविक्षेपंमज्जत्यानन्दसागरे॥ एवंसुतीसुपुसीपालिङ्गितःपरमात्मना। नवहिर्जागरंनान्तःस्वप्नंचद्वैतमीक्षते। आनुकूल्यमातिकूल्येद्वैतादर्शनतोनहि। ततःकामभयाभावादात्मानन्देनिमज्जतीति॥

अद्वैतवादी। पुं। बुद्धे। त्रि। विवेकिनि। ब्रह्मात्मैक्यवादिनि। अस्यमतंयथा। ब्रह्मैवसत्यवन् प्रत्ययवादिमताः सिद्धम्। विश्वन्तुब्रह्मण्यारोपितम्। यथा रज्जु रज्जुस्वरूपाज्ञानात् सर्पवत् प्रतिभाति तथा ब्रह्मस्वरूपाज्ञानात् विश्वंवस्तुवत् प्रतिभाति। प्रकृतिर्नोपियापिपर्यवसाने ब्रह्मैव ब्रह्मा न्यतसद्वस्तुनास्तीति॥

अधःक्रिया। स्त्री। अपमाने॥ अधःकारणम्। कृत्यःशब्दः॥

अधःचित्तम्। त्रि। न्यश्चिते। अधस्थितवस्तुनि॥

अधःपुष्पी। स्त्री। अवाक्पुष्पिकायाम्। हेठाहुली इतिगौडभाषा॥ गोजिह्वायाम्। अधःपुष्पाण्यस्याः। गौरादित्वान्ङीष्॥

अधन्। त्रि। भार्यादिभिषु॥ यथा। भार्यादासस्तथापुत्रस्त्रय एवाधनाःराजन्भार्यादासस्तथासुतः। यत्तेसमधिगच्छन्तियस्यतेतस्यतद्धनमितिमात्स्ये ३१ अध्यायः॥

अधमः। त्रि। कुत्सिते॥ न्यूने॥ पुं। उपपतिभेदे॥ अवस्यस्मादात्मानम्। अवरस्यादौ। अवद्यायमार्थमावरेफाःकुत्सितेइत्यमप्रत्ययोनिपातः। तस्यैवकारस्यपचेधकारः॥ यद्वा। नेधस्यते धमतिवा। धमध्मानेसोपः। पचपाद्यच्। यद्वा। अधोभवः। अवेधमोऽपश्चेतिस्वामी॥

अधमर्णः। त्रि। ऋणिनि। ऋणकारिणि॥ अधमंकुत्सितमृणंयस्य। अधमर्णाइतिऋणमाधमर्ण्यइतिनिपातनात्सप्तम्यन्तोत्तरपदेनवासमासः॥

अधमर्णिक। त्रि। अधमर्णः॥

अधमा। स्त्री। नायिकाभेदे।

अधमाङ्गम् । न । चरणे । पादे ॥

अधरः । पुं । ओष्ठे । उत्तराधरोष्ठमात्रे । अधरलक्षणं यथा । पाटलोवर्त्तुलः स्निग्धोरेखाभूषितमध्यभूः । सीमन्तिनीनामधरोराज्ञाम्बैवप्रियाभवेत् । श्याम स्थूलोधरोष्ठस्याद्धैधव्यकलहप्रदः । मक्षोमत्तकामिन्याश्चोत्तरोष्ठः सुभोगदः । इतिसामुद्रकम । पुं । न । स्मरागारे । रतिमन्दिरे । त्रि । हीने । तले । अमूर्द्धनि । नधरति । धृञ्धारणे । पचाद्यच । यद्वा । धरादुच्चात्कठिनाद्वाऽन्यः । न म्रियते । धृङ्अवस्थाने । पुंसीतिघोषा । नञ्समासः । धरासम्बन्धरहिते । हीनवादिनि ॥

अधरतः । । अधोभागे । अधरस्मात् तसिल् ॥

अधरमधु । न । अधरामृते । वक्त्रासवे ॥

अधरस्तात् । । अधोभागे । अधरत ॥

अधरा । स्त्री । अधोदिशि । नीचायाम् ॥

अधरात् । । अधोभागे । उत्तराधरदक्षिणादातिरितिस्वार्थेआति । वसत्यागतोरमणीयवा ॥

अधरीकृत । त्रि । तिरस्कृते ॥

अधरीण । त्रि । धिक्कृते । तिरस्कृते ॥

अधरेण । । अधो दिशि देशे कालेच । एनबन्यतरस्यामदूरेऽपंचम्या इतिस्वार्थे एनप् । वसति रमणीयंवा ॥

अधरेद्युः । । परस्मिन्नहनि । अधरस्मिन्नहनि । सद्य पहृदित्यादिनाऽधरशब्दात् एद्युस्प्रत्ययोनिपात्यते ॥

अधर्मः । पुं । ब्रह्मवधादिनिषिद्धकर्मजन्ये पापे । वेदेनिषिद्धे । नानाविधदुःखसाधने । धर्मविरोधिनि । धर्मविरुद्धोऽधर्मः । न । परमेश्वरि । धर्मरहितत्वात् । त्रि । ब्रह्मविदि ।

अधर्मचः । त्रि । धर्मविचारनिष्ठारहिते । तथासारस्वप्रत्ययवति ॥

अधर्म्मांमित्रः । पुं । कलियुगे ॥ अधर्मो मित्रंयस्य । त्रि । अधर्मप्रिये । मिथ्यावादिनि ।

अधर्म्मास्तिकायः । पुं । धर्म्मप्रतिबन्धकृति ॥

अधश्चरः । पुं । चौरे ॥ त्रि । अधोगामिनि ॥

अधश्शय्या । स्त्री । अखट्वाशयने ॥

अधश्शल्य । पुं । अपामार्गे । ऊणाइति ख्याते ॥

अधश्शाख । पुं । संसाराश्वत्थवृक्षे । अधइति अर्वाचीना कार्योपाधयोहिरण्यगर्भाद्याशाखान्ते ते नानादिकृमृतत्वात् शाखाइवशाखाअस्येतिव्युत्पत्त्यामायामय संसाराश्वत्थवृक्षोऽध

अधिक

शाखशब्देनोच्यते ॥

अध । त्रि । पाताले । नीचैरर्थे । तले । अधोभागे । स्मरालये । अधस्मिन् अधरस्याम् अधरस्मात् अधरस्याः अधरः अधरावा । वसस्यागतोरम् नीचवा । पूर्वाधरावराणामित्यसिर धादेशश्च ॥

अधस्तात् । त्रि । कामगेहे । योनौ । अनुद्वार्थे । अधोभागे । अधरस्मिन् अधरस्याम् अधरस्मात् अधरस्याः अधरः अधरावा दिक् । दिक्शब्देभ्य सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यस्तातिप्रत्ययस्तयोगेनास्तातिचेत्यधरस्या धादेशः ॥

अधस्तादगमन । न । अधमेनसुतला दिपुगमने । अधोगमने ॥

अधार्मिक । त्रि । पापिनि । अधर्मेण व्यवहर्त्तरि । शास्त्रमतिविहागम्याग मनाद्यनुप्रातरिमानुषे ॥ नाधार्मिके वसेद्ग्रामेनरगृद्वव्हुलेभृशमिति मनुः ॥

अधार्ष्ट्य । न । असामर्थ्ये ॥

अधि । त्रि । अधिकारे । ईश्वरे । अधिकृत्यार्थे । आधिक्ये । उपरि । अधिकार्थे ॥ यथा अधिमास । अधिको मासइत्यर्थः ॥

अधिक्रम । न । अर्थालङ्कारभेदे । य-

अधिक

था । महतोर्यन्महीयांसावाश्रिता श्रययो क्रमात् । आश्रिताश्रयिणो स्यातांतनुत्वेप्यधिकन्तुतत् ॥ आश्रितमाधेयम् । आश्रयस्तदाधार । त योर्महतोरपि विषयेतद्भेदयोसन् अप्याश्रयाश्रयिणो महत्तवत्तुमकर्यविवक्षया यथाक्रमयदधिकतरत्वान् जतस्तद्द्विविध अधिकनाम । क्रमेणोदाहरणाम् । अहोविशालभूपाल भुवनत्रितयोदरम् । मातिमातुमशक्यापियशोराशिर्यदत्र ते ॥ युगान्त कालप्रतिसंहृतात्मनोजगन्तियस्यांस विकाशमासत । तनौममुस्तत्रनकैटभद्विषस्तपोधनाभ्यागमसम्भवा मुद इति ॥ पते । अध्यारूढम् । अधिकमिति अध्यारूढशब्दाकन उत्तरपदलोपश्च । ० । हेतूदाहरणाभिकमधिकम् । न्या ५ । ५६ । हेतूदाहरणोत्पुनर्वचनम् दूषणाद्यधिकमपि वोधम् । तथाच । कृतकर्त्तव्यापुनरुक्ताभिधानमितिफलितम् । अनुवादस्तु नकृतकर्त्तव्य साभिप्रायत्वात् । प्रतिज्ञाधिकाश्वपुनरुक्तम् धूमादालोकात् महानसवन्नत्वदित्यादिक न्तुविनासमयवन्धदार्थादिरूमादुक्तमधिकम् । यथा । महानसमहानसवदितितुनाधिकइकिन्तु पुनरुक्तम् ॥

त्रि। उत्कृष्टे। अतिरिक्ते। समधिके॥

अधिकरणम्। न। आधारकारके। यत्र भवति तस्मिन्। कर्तृकर्मद्वारा क्रियाश्रय इत्यर्थः॥ एकन्यायोपपादने। मीमांसाग्रन्थे॥ अधिक्रियते वेदविचारोऽस्मिन्ननेन वेत्यधिकरणं वेदविचारग्रन्थात्मिका मीमांसेत्यर्थः॥ यथाहुः। विषयो विषयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तरम्॥ निर्णयश्चेति पञ्चाङ्गं शास्त्रेऽधिकरणं स्मृतमिति। एककर्मणि वैवचनमेवाधिक्रियत इत्यधिकरणम्। अधिपूर्वात्कृञो ल्युट्।

अधिकरणविचाल। पुं। द्रव्यस्य सङ्ख्यान्तरापादने॥ यथा। एकराशिं पञ्चधा कुरु। अनेकराशिमेकमाकुरु। स एवाधिकरणविचालो यदेकमनेकं क्रियते यद्यप्यनेकमेकं क्रियते सोऽप्यधिकरणविचाल इति भाष्यम्।

अधिकरणसिद्धान्त। पुं। सिद्धान्तविशेषे। यथा। यत्सिद्धावन्यप्रकरणसिद्धिः सोऽधिकरणसिद्धान्तः। १। ३० यस्यार्थस्य सिद्धौ जायमानायामेव अन्यस्य प्रकरणस्य सिद्धिर्भवति सोऽधिकरणसिद्धान्त इत्यर्थः॥

अधिकर्त्तव्यम्। न। अधिकरणे यद्भवति तस्मिन्॥

अधिकर्द्धि। त्रि। महासम्पद्युक्ते। समृद्धे। इत्यमरः॥ अधिका ऋद्धिरस्य॥

अधिकर्म्मिक। पुं। हट्टाध्यक्षे। हाटका चौधरी इति भाषाप्रसिद्धे॥

अधिकाङ्गम्। न। कञ्चुकादिनिबन्धने। सारसने। कञ्चुकादिदार्ढ्यार्थं शूरैर्बध्यकाये निबद्धे पट्टिकादौ। त्रि। एकाधिकयुक्ताङ्गुल्यादौ॥ अधिकमङ्गात्॥

अधिकार। पुं। विधिपूर्व्वसम्बन्धे। प्रक्रियायाम्। राज्यधारणादिव्यापारे। अधिकाधिकस्य करणम्। कृ भावे घञ्॥ अधिकृतदेशादौ। यथा। तिबधिकारोऽयम्। अयम्परोऽधिकार। प्रकरणे। यथा। नैमित्तिकोऽयं प्रायश्चित्ताधिकारः। क्रियाजन्यफलभागित्वरूपे प्रतिकर्माभिन्ने। स्वामित्वे। यथा। सर्वे स्युरधिकारिण इति स्मृतिः॥ प्रभुयोजने॥ व्याकरणमते पूर्वसूत्रस्थितपदस्य परसूत्रेषूपस्थितौ। अनुवृत्तौ। सन्धिविधौ यथा। सिंहावलोकितं चैकमण्डूकप्लुतिरेव च। गङ्गास्रोत इति ख्याता अधिकारास्त्रयो मता इति।

अधिकारविधि। पुं। कर्मजन्यफलस्वाम्यबोधके विधौ। कर्मजन्यफलस्वाम्यञ्च कर्मजन्यफलभोक्तृत्वम्। स च यजेत स्वर्गकाम इत्यादिरूपः। स्वर्गमुद्दिश्य यागं विदध्यात् अनेन स्वर्गकामस्य या

राजन्यफलभोक्तृत्वंप्रतिपाद्यते । य
थास्वाहिताग्नेरग्निर्गृहान्दहेत् सोऽग्न
ये क्षामवतेऽष्टाकपालंनिर्वपेदित्या
दिनाऽग्निदाहादौनिमित्ते कर्मविद्
धतांनिमित्तवतःकर्मजन्यपापक्षयरू
पफलस्वाम्यंप्रतिपाद्यते । एवमहरहः
सन्ध्यामुपासीतेत्यादिनाशुचिविहि
तकालजीविनं सन्ध्योपासनजन्यप्रत्य
वायपरिहाररूपफलस्वाम्यंबोध्यते ।
तत्रफलस्वाम्यंतस्यैवयोऽधिकारविधि
ष्टः । अधिकारश्चसएव यद्विधिवाक्ये
मुमुक्षुविशेषणत्वेनश्रूयते । यथाका
म्येकर्म्मणिफलकामना । नैमित्तिके
निमित्तनिश्चयः । नित्येसन्ध्योपास
नादौ शुचिविहितकालजीवित्वम् ।
अतएवराजाराजसूयेनस्वाराज्यका
मो यजेतेत्यनेनविधिवाक्येनस्वारा
ज्यमुद्दिश्यराजसूयंविदधतापि नस्वा
राज्यकामस्यास्य तत्फलभोक्तृत्वं प्र
तिपाद्यते । किन्तुराज्ञःसतःस्वाराज्य
कामस्यैव राज्ञस्तस्याप्यधिकारिविशे
षणत्वेनश्रवणात् । विशेषःशास्त्रे ।

अधिकारी । पुं । प्रमातरि । यथा । वि
धिवदधीतवेदवेदाङ्गत्वेनापाततोऽधि
गताखिलवेदार्थोऽस्मिन्जन्मनिजन्मा
न्तरेवा काम्यनिषिद्धवर्जनपुरःसरंनि
त्यनैमित्तिकप्रायश्चित्तोपासनानु

ष्ठानेननिर्गताखिलकल्मषतयानिता
न्तनिर्मलस्वान्तः साधनचतुष्टयसम्प
न्नः प्रमातावेदान्ताधिकारीतिसच
॥लचिते पुरुषे । त्रि । अधिकारवि
शिष्टे । प्रभौ । अधिकारोऽस्त्यस्य ।
अतइनिठनावितीनिः ।

अधिकार्थवचनम् । न । स्तुतिनिन्दाफ
लकेऽध्यारोपितार्थवचने ।

अधिकृतः । त्रि । अध्यक्षे । आयव्ययाऽवे
क्षके । व्यापारिते । कृताधिकारश्च
ख्ये । अधिअधिकउपरिवाकियतेस्म
क्त ।

अधिक्रमः । पुं । आक्रमणे । अधिक्रम
णम् । क्रमुपादविक्षेपे । घञ् । अधि
क्रम्यते या कर्मणिघञ् । नोदात्तेति
वृद्ध्यभावः ।

अधिक्षिप्तः । त्रि । स्थापिते । प्रक्षिप्ते
। कुत्सिते । भर्त्सिते । प्रतिक्षिप्ते ।
कृताक्षेपे । अधिक्षिप्यतेस्म । क्षिप
प्रेरणे क्त ।

अधिक्षेप । पुं । तिरस्कारे ।

अधिगतः । त्रि । प्राप्ते । यथा । अधि
गतपरमार्थाः पण्डिताइति । अधि
गम्यतेस्म । गम्लृ ० । क्त ।

अधिगमः । पुं । साक्षात्कारे । प्राप्तौ ।
स्वीकरणे । अधिगमनम् । गम्लृ ।
घञ् ।

अधित्यका । स्त्री । शैलस्योर्ध्वभूमौ । अद्रेरध्यारूढाभूमिः । उपाधिभ्यांत्यकन्नासन्नारूढयोरितित्यकन् । त्यकन्स्वनिपूर्वइतिनेत्त्वम् ।

अधिदैवतम् । न । पुरुषे । पुरुषोहिरण्यगर्भः दैवतान्यादित्यादीन्यधिकृत्य चक्षुरादिकरणान्यनुगृह्णातीति तथोच्यते । देवताविषयदर्शने । देवताया अधियत्तदधिदैवतम् ॥

अधिनाथः । पुं । सर्वे । [illegible]

अधिपः । त्रि । प्रभौ । राज्ञि । अधिपाति । पारयते । आतश्चोपसर्गेइति कः । [illegible]

अधिपतिः । पुं । प्रभौ । राज्ञि । अधिप्रायपालयितरि । अधिपाति । पारयते । पातेर्डतिः ॥

अधिभूः । पुं । प्रभौ । अधिभवति । भूसत्तायाम् । भुवः संज्ञान्तरयोरिति क्विप् ॥

अधिभूतम् । न । चरभावे । चरतीति चरोविनाशी भावोयत्किञ्चिज्जनिमद्वस्तुभूतं प्राणिजातमधिकृत्यभवतीतितथोच्यतइतिस्वामी ।

अधिमांसकः । पुं । दन्तरोगविशेषे । यथा । हानव्येपश्चिमेदन्ते महान्शोथो महारुजः । लालास्रावीकफकृतो विज्ञेय सोऽधिमांसकः ॥ ११ ॥

अधिमासः । पुं । असंक्रान्तिमासे । रविसंक्रान्तिरहितेचान्द्रमासे । मलमासे । यथा । असंक्रान्तमासोऽधिमासः स्फुटः स्यादिति ॥ अधिकः । द्वात्रिंशद्भिर्गतैर्मासैर्दिनैःषोडशभिस्तथा । घटिकानांचतुष्केणपतत्यधिमासक इति । एतद्वचनार्थमनुनियमार्थम् । अधिकोऽधिकोमासः ।

अधियज्ञः । पुं । विष्णौ । अधियज्ञोऽहमेवात्रदेहेइतिवचनात् सर्वयज्ञाधिष्ठाता सर्वयज्ञफलदायकः सर्वयज्ञाभिमानिनीविष्ण्वाख्यादेवता । यज्ञोवैविष्णुः सचअधियज्ञः । अयं वासुदेवएव न भिन्नः कश्चित् । अतएव परब्रह्मणःसकाशात्अत्यन्ताभेदेनैवात्मानमतिपद्यते । सचात्र मनुष्यदेहे यज्ञरूपेण वर्तते । बुद्ध्यादिव्यतिरिक्तो विष्णुरूपत्वात् मनुष्यदेहेच यज्ञस्यस्थानम् । यज्ञस्यमनुष्यदेहनिर्वर्त्यत्वादित्यर्थः ॥

अधियोगः । पुं । यात्रायोगान्तरे । यथा । बुधगीष्पतिभार्गवाणांमध्ये द्वौ यद्येकश्चेत्केन्द्रे अथवापञ्चमनवमेस्थाने स्थानभेदेन स्थानैक्येन वा स्थितौ स्यातां तदाऽधियोगोभवति तदा यातुर्जयोभवेत् ।

अधिरथः । पुं । कर्णस्यपितरि ॥

अधिराट् । पुं । सम्राजि ॥ अधिअधिकं राजते । राज् । क्विप् ।

अधिराज्यभाक् । पुं । अधिराजि ।

अधिरूढम् । न । अङ्कुरे । तालव्याङ्कुरास्थिमज्जादौ । त्रि । आक्रान्ते ।

अधिरूढिः । स्त्री । आरोहणे ।

अधिरोहिणी । स्त्री । अंशकाष्ठादिरचितसोपाने । निःश्रेण्याम् । अधिरुह्यतेऽनया । वृक्षप्रादुर्भावे । करणे ल्युट् । [illegible]

अधिवचनम् । न । नामनि । संज्ञायाम् । इति त्रिकाण्डशेषः ।

अधिवासः । पुं । गन्धमाल्यादिसंस्कारे । निवासे । अधिवसनम् । वस । घञ् । [illegible]

अधिवासनम् । न । पूजार्थं गन्धमाल्यादिभिः संस्कारे । गन्धमाल्यादिभिः संस्कारे । अधिकं वास्यते । वास उपसेवायाम् । चुरादिः । ल्युट् ।

अधिवासितः । त्रि । सञ्जातगन्धे । कृताधिवासे ।

अधिविन्ना । स्त्री । अनेकभार्यस्य प्रागूढायां स्त्रियाम् । कृतसापत्निकायाम् । अध्यूढायाम् । अधिकं परिविन्दं लाभो यस्याः यद्वा । अधिका विन्ना लब्धा यस्याः ।

अधिश्रयणम् । न । चुल्ल्याद्युपरिस्थापने । [illegible]

अधिश्रयणी । स्त्री । चुल्ल्याम् । अमरः । अधिश्रीयतेऽत्र । श्रीञ् पाके । अधिकरणे ल्युट् । ङीप् ।

अधिष्ठाता । त्रि । अध्यक्षे । प्रवृत्तिनिवृत्तिकारणे । यो यस्य प्रवर्तको निवर्तकश्च स तस्याधिष्ठातेति व्यवहारः ।

अधिष्ठानम् । न । पुरे । चक्रे । प्रभावे । अध्यासने । स्थाने । कल्पनाधारभूते । इच्छाद्वेषसुखदुःखचेतनादिभिव्यक्तेराश्रये । कूटस्थचैतन्ये । [illegible] मात्मज्ञाथि । अधितिष्ठन्ति भूतान्युपादानकारणत्वेनेति व्याख्यानात् । शरीरे । जीवरूपेण प्रविश्य दैवा अधितिष्ठन्त्यस्मिन्निति व्याख्यानात् । अध्यस्तस्य स्वरूपे । अधिष्ठीयतेऽनेनास्मिन्वा । ष्ठा । भावकरणादौ ल्युट् । अधिष्ठानावशेषो हि नाशः कल्पितवस्तुन इति न्यायः ।

अधिष्ठितः । त्रि । आहिते । आश्रिते ।

अधीतः । त्रि । पठिते । कृताध्ययने । अधिगते । आप्ते । अधिपूर्वादिणो गत्यर्थाकर्मकेति क्तः ।

अधीतिः । स्त्री । अध्ययने । पठने ।

अधीती । त्रि । अध्ययनविशिष्टे । अधीतवति । अधीतमनेन । इष्टादिभ्यश्चेति कर्तरीनिः ।

अधीनः । त्रि । आयत्ते । इनमधिगतः । अत्यादयइतिसमासः । अधिउपरि इनोऽस्येतिवा ।

अधीयानः । त्रि । पठमाने । वेदाध्ययनवति । यथा । अधीयानः पण्डितम्मन्यमानोयोविद्ययाहन्तियशः परेषाम् । तस्यान्तवन्तस्तुभवन्तिलोकानचास्यतद्ब्रह्मफलंददातीति महाभारतम् ।

अधीरः । त्रि । कातरे । चञ्चले । न धीरोधैर्य्ययस्य ।

अधीरा । स्त्री । विद्युति । मानिनीभेदे । यथा । व्यालेऽन्यासङ्गिनिपतौ खण्डितेर्ष्याकषायिता । अधीरास्रुविमुञ्चन्तीविक्रोशाभर्त्सनाधिकेतिदर्पकरूपके ।

अधीशः । त्रि । प्रभौ । ईश्वरे । यथा । अधीशेनाविर्तविश्वंनाशयान्तिनिनर्थकः । तत्पापसम्पातिविश्लेशस्तस्मात्लोकापितोभवेदिति । निर्नाशवीनाशयितुमिच्छवः । नश्यतिरवान्तर्भावितण्यर्थः । कामे ॥

अधीश्वरः । पुं । वृद्धे । पुं । स्त्री । प्रणताखिलसामन्तावनिपाले । सर्वसन्निहितन्वपनप्रकारिणि । अधिकईश्वरः । राजातुप्रणताशेषसामन्तःस्यादधीश्वरः । स्त्रियामधीश्वरी ।

अधीष्टः । पुं । सत्कारपूर्वकेव्यापारे । त्रि । सत्कृत्यव्यापारिते ।

अधुना । ।। संप्रत्यर्थे । अस्मिन्काले । अधुनेतिनिपातितः इदमोऽशभावोधुनाचप्रत्ययः ॥

अधुनातनम् । त्रि । इदानींतने । वर्त्तमानकालवृत्तौ । अधुनाभवः । सायंचिरमितिट्युप्रत्ययः । स्त्रियांङीपि । अधुनातनी ।

अधृष्टः । त्रि । लज्जान्विते । प्रौढीने । नधृष्टः ।

अधृष्यः । त्रि । प्रगल्भे । अधर्षणीये । अनभिभवनीये । नधृष्यः ।

अधृष्या । स्त्री । नदीप्रभेदे ॥ नधृष्या ।

अधोंशुकम् । न । परिधेयवस्त्रे । अन्तरीये । अधः अधोभागस्यअंशुकम् ।

अधोक्षः । त्रि । जितेन्द्रिये ।

अधोक्षजः । पुं । विष्णौ । अधः अक्षजं ज्ञानं यस्मादितिव्युत्पत्तेः ॥ अधः कृतमक्षजमैन्द्रियकंज्ञानंयेन । अधोक्षाणांजितेन्द्रियाणांजायते प्रत्यक्षोभवतिवा । अक्षमिन्द्रियं अधइन्द्रियं पादौ ताभ्यांजातः । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिडः । अधोनक्षीयते जातुयस्मात्तस्मादधोक्षजइत्युद्योगपर्वोक्तिः । यद्वा ॥ अधःशब्देनपृथिवीवाचिना-अण्डस्याधरकपालमुच्यते स्रुवाचके

नाम्नशब्देनचोपरितनकपालमुच्यते । ताभ्यांशब्दाभ्यांतन्मध्यंलक्ष्यते । तथाचाधोऽक्षयोरण्डस्याधरकपालोत्तरकपालयोर्मध्ये वैराजरूपेणाजायत तेनाध्यधोक्षजः । सप्तम्यांजनेर्डइतिड प्रत्ययःइत्यभिप्रेत्यनिर्वचनान्तरमाह भगवत्पादः । द्यौरुत्तरोऽक्ष पृथिवी चाधस्तयोर्यस्मादजायत मध्ये वैराजरूपेणेतिवा अधोक्षजः ॥

अधोगतिः । स्त्री । नरके ॥

अधोघण्टा । स्त्री । अपामार्गे ॥ इति रत्नमाला ॥

अधोजिह्विका । स्त्री । तालुमूलस्थक्षुद्रजिह्वायाम् ॥

अधोदृष्टि । त्रि । निजविनयख्यापनाय सततमधएवनिरीक्षणकर्त्तरि । विनीते । अधो दृष्टिर्यस्य ॥

अधोभुवनम् । न । पाताले । बलिसद्मनि । इत्यमरः ॥ अधश्चतद्भुवनञ्च ॥

अधोमर्म । न । गुदे । गुह्यद्वारे । इति हेमचन्द्रः ॥

अधोमुख । त्रि । अवाङ्मुखे । न । नक्षत्रविशेषेषु । यथा । मूलाश्लेषाकृत्तिकाश्चविशाखाभरणी तथा । मघापूर्वात्रयंचैव अधोमुखगणः स्मृत इति ॥

अधोमुखा । स्त्री । गोजिह्वायाम् ॥

अधोलोकः । पुं । पाताले । अधश्चासौ लोकश्च ॥

अधोवायुः । पुं । अपानवायौ । पर्द्दे ॥

अध्यक्षः । पुं । क्षीरिकावृक्षे । त्रि । अधिकृते । राज्ञोऽस्यामात्यपदाख्यायां दिस्थानेषु कर्मान्वेषितरिपुरुषे । आर्य्यक्षयादिभिरीक्षके । अधिगतोऽक्षं व्यवहारम् । प्रादयइतिसमासः । इन्द्रियजन्यज्ञाने । मध्यक्षो नियन्तरि । अधिगतोऽक्षम् । अधिगतोऽक्षेता । वा । अक्षेषु व्यवहारेषु न्यायव्यवस्थासु योगक्षेमप्रापणरूपव्यवहारेषु वा अधिकृतोऽध्यक्षः । अधिकृता ध्यक्षाण्यस्य वा । अध्यक्षणोतिवा । अक्षूव्याप्तौ । पचाद्यच् । अध्यक्षतिवा । अध्यक्षयति मध्यक्षयतीति अध्यक्ष शब्दात् तत्करोतीतिण्यन्तात् पचाद्यच्‌वा ॥

अध्यग्नि । न । अध्यग्निधने ॥ अग्निमध्ये ॥

अध्यग्निधनम् । न । विवाहकालेऽग्निसन्निधौ पित्रादिभिर्द्दत्तधने । यथा । विवाहकालेयत् स्त्रीभ्योदीयतेह्यग्निसन्निधौ । तदध्यग्निकृतंसद्भिः स्त्रीधनपरिकीर्त्तितमिति ॥

अध्यण्डा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् । भूम्यामलक्याम् । अधिकमण्डंवीजम-

स्याः । [illegible]

अध्यधीनः । त्रि । अत्यन्तपरतन्त्रे । गर्भदासे । [illegible]

अध्ययनम् । क्ली । पठने । विधिवद्गुरुमुखादध्यात्मादिविद्यानामक्षरस्वरूपग्रहणे । गुरूच्चारणानूच्चारणे । अधीयते । इङ् अध्ययने नित्यमधिपूर्वः । करणलक्षणात्कर्मणिल्युट् । प्राङ्मुखत्वादिनियमसहितस्य पुरुषस्य अक्षरादेरभ्यासे । अध्ययनलक्षणप्रयत्नसिद्धिरक्षरमुच्यते । यस्यविध्यार्थसम्बन्धेनसाक्षात्प्रयुज्यतेऽर्थस्तस्याधीत्यचालमुत्पद्यतेतस्या ध्ययनहेतुकासिद्धिः अध्ययनम् । किंत्वाध्ययनेनाप्रहृत्तसम्बन्धकरणस्य पठितस्यार्थज्ञानात् । इत्युपदेशोमुमुक्षु । [illegible]

अध्यर्द्धम् । त्रि । सार्द्धे । अधिकमर्द्धयस्य । अध्यारूढमर्द्धयस्मिन्वा । प्रादिभ्योधातुजस्येतिसाधुः । [illegible]

अध्यवसायः । पुं । निश्चये । इदमित्थमेवेतिविषयपरिच्छेदे । उत्साहे । अध्यवसानम् । षोल्कर्मणि घञ् । आतोयुक् । अध्यवसायस्बुद्धिव्यापारोध्यानम् । उपात्तविषयाणामिन्द्रियाणांदृष्टौसत्त्वांबुद्धेः रजस्तमोभिभवेसतियः सत्त्वसमुद्रेकः सोऽध्यवसा-

य इतिवृत्तिरितिव्याख्यायते । बुद्धौ । क्रियाक्रियावतोरभेदविवक्षया सोऽध्यवसायः आलोच्य मत्वा अहमत्राधिकृतइत्यभिमत्य कर्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति ततश्च प्रवर्त्तते इतिलोकसिद्धम् । तत्र कर्त्तव्यमितियोऽयंनिश्चयश्चितिसन्निधानापन्नचैतन्याया बुद्धेः सोऽध्यवसायोबुद्धेरसाधारणोव्यापारः । [illegible]

अध्यशनम् । क्ली । अजीर्णेपरिभोजने । यथा । भुक्तोपरिभुज्यतेयत्तदध्यशनमुच्यतेइति । अधिकमशनमध्यशनम् । [illegible]

अध्यस्तः । त्रि । कृताध्यासे । [illegible]

अध्यात्मम् । क्ली । आत्मतत्त्वे । स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते । अस्यार्थः । स्वोभावः स्वरूपंब्रह्मचैतन्यम् । आत्मानंकार्यकारणसंघातदेहमधिकृत्यभोक्तृतयावर्त्तमानमध्यात्ममुच्यतेइतिमधुसूदनः । परस्यब्रह्मणःप्रतिदेहंप्रत्यगात्मभावः स्वभावइति । स्वोभावःस्वभावोऽध्यात्ममुच्यते । आत्मानंदेहमधिकृत्यप्रत्यगात्मतयाप्रवृत्तं परमार्थब्रह्मावसानंवस्तुस्वभावोऽध्यात्ममुच्यतेऽध्यात्मशब्देनाभिधीयतेइतिभाष्यकाराः । स्वस्यैवब्रह्मणःअंशतयाजीवरूपेणभवनंस्वभावःसएवात्मानंदेहमधि

कृत्यभोक्तृत्वेनवर्त्तमानोऽध्यात्मशब्दे नोच्यतइत्यर्थइतिश्रीधरस्वामिनः। आत्मविषयदर्शने। करणग्रामे। आत्मनीतिविभक्त्यर्थेऽव्ययीभाव। अनश्चेतिटच्। मस्तद्धितइतिटेर्लोप। आत्मनोऽधि आत्मविषयमध्यात्मम्।

अध्यात्मज्ञानम्। न। आत्मानमधिकृत्य प्रवृत्ते आत्मानात्मविवेकज्ञाने॥

अध्यात्मनित्यः। त्रि। परमात्मस्वरूपालोचनतत्परे॥ अध्यात्मे आत्मज्ञानेनित्यः परिनिष्ठितः॥

अध्यात्मयोगः। पुं। विषयेभ्य प्रतिसंहृत्यचेतस आत्मनि समाधाने॥

अध्यात्मविद्या। स्त्री। आत्मतत्त्वविद्याम्॥

अध्यापकः। त्रि। अध्यापयितरि। उपाध्याये॥ अध्यापयति। इङ् अध्ययने ण्वुल्॥

अध्यापनम्। न। विप्रस्यासाधारणकर्मविशेषे। प्रवचने। पाठने। विद्याप्रदाने॥ अध्यापनस्य ब्राह्मणासाधारण्वृत्तिनं चाशक्तं तमुपस्थिष्यन्तिशिष्याइतिकैयटः। अतोब्राह्मणेनावश्यं शब्दाज्ञेयाः। नचान्तरेणव्याकरणंलघुनोपायेन शब्दा शक्याविज्ञातुमितिभाष्यम्॥

अध्यापयिता। त्रि। पाठगुरौ। अध्यापके। उपाध्याये॥

अध्यापितः। त्रि। पाठिते॥

अध्यायः। पुं। अध्ययने। प्रकरणे। पुराणपरिच्छेदे। यथा। "सर्गोवर्गः परिच्छेदोद्घाताध्यायाङ्कसङ्ग्रहाः। उच्छ्वासः परिवर्त्तश्चपटलः काण्डमेवच। स्थानंप्रकरणञ्चैवपर्वाह्निकानिच॥ पुराणादौपरिच्छेदा अनेकेपरिकीर्त्तिताइति"॥ त्रि। ध्यानशून्ये। अधीयतेऽसौ। इङ्। निष्पन्नमधिपूर्वः। इङश्चेतिघञ्। यद्वा। अधीयतेऽस्मिन्। अधीयन्त्यायेति घञन्तोनिपात्यते॥

अध्यारूढम्। त्रि। समारूढे। कृतारोहणे। अभ्यधिके। अध्याङ्पूर्व्वाद्रुहेर्गत्यर्थाकर्मकेत्यादिनाकर्त्तरि-कर्मणिवाक्तः। ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः॥

अध्यारोपः। पुं। असर्पभूतायांरज्जौ सर्पारोपवत् वस्तुन्यवस्त्वारोपे। सच्चिदानन्दानन्ताद्वयब्रह्मण्यज्ञानादिसकलजडसमूहस्यारोपणे॥

अध्यावाहनिकम्। न। पितृगृहात्भर्त्तृगृहंनीयमानयास्त्रियालब्धेधने। यथा। "यत्पुनर्लभतेनारीनीयमाना हि पैतृकात्। अध्यावाहनिकंनाम तत्स्त्रीधनमुदाहृतमितिकात्यायनः॥ पैतृकादित्येकशेषात्पितृमातृकुला

अध्यूढः	अध्वा
त्यङ्गमतेधनमिति दर्यः ।	अध्यूढा । स्त्री । कृतसापत्निकायाम् ।
अध्याशनम् । न । भुक्तस्योपरिभूयोभोजने ॥ यथा । रात्रावध्याशनं त्याज्यं तथा स्थितं तु विषमाशनम् । त्वजेदित्युसाह तं तत्सर्वं दोषकारकमिति ॥	कृतानेकविवाहस्यप्रागूढयोषिति ॥ अधिवपरिकठ्मूढहनमस्याः ॥
अध्यासः । पुं । स्मृतिरूपेपरत्रपूर्वदृष्टावभासे । यत्रयद्ध्यासस्तद्विरेकाग्रहणनिबन्धने भ्रमे । यत्रयद्ध्यासस्तस्यैव विपरीतधर्मत्वकल्पनायाम् । अन्यचाप्यधर्माविभासे । वस्तुन्यन्यवुद्धौ । अधिष्ठायाम् । आसनम् । आसनप्रवेशने । घञ् । अधिउपरिवासः ॥	अध्येषणाम् । न । गुर्वादेराराधस्यप्रवर्त्तनायाम् । प्रार्थनायाम् । समानस्याधिकस्यवाकृत्यिगाचार्यादेः प्रवर्त्तनायाम् ॥
अध्यासितः । त्रि । निषेवितेः । अधिष्ठिते । अध्यावरयाम् । न । उत्तने । सङ्कोचे । अध्याङ् पूर्वादृरतेर्ल्युट् ॥	अध्येषणा । स्त्री । याचने ॥ निकृष्टस्योत्कृष्टं प्रतिप्रवर्त्तनायाम् । गुर्वादेःप्रार्थनयाज्ञाद्विषयेनियोजनेइतिस्वामी । सनेः । गुर्वाराधने । अध्येषणम् । इषेरनिच्छार्थस्येसियुच् ॥
अध्याहारः । पुं । तर्के । ऊहे । आकांक्षासमीपकपदानुसन्धाने । अध्याहरणम् । अध्याङ् पूर्वाद्धृञोभावेघञ् । अपूर्वोत्प्रेक्षणे ॥	अध्येष्यमाणः । त्रि । अध्ययनकरिष्यमाणे ॥
अध्युषितः । त्रि । उषिते । वसाइति भाषा ॥	अध्रुवः । त्रि । अनित्ये ॥ अस्थिरे । फलनकतानियमशून्ये । नध्रुवः ॥
अध्युष्टः । त्रि । सार्द्धत्रिसंख्यायाम् ।	अध्वगः । पुं । पथिके ॥ सूर्य्ये ॥ उष्ट्रे ॥ खेसरे । खच्चरइतिभाषा प्रसिद्धे ॥ अध्वानंगच्छतीतिविग्रहे अन्तात्यन्ताध्वदूरेत्यादिनागमेडः प्रत्ययः ॥
अध्युष्ट्रः । पुं । उष्ट्रयुक्तरथे ॥ उष्ट्रवाह्यप्रेह्वायाम् ॥ इतिहारावली ॥	अध्वगभोग्यः । पुं । आम्रातकवृक्षे ॥
अध्यूढः । पुं । ईश्वरे । त्रि । अधिकवृध्याढ्ये । समृद्धे । उपरिभावेनस्थिते । यथा । स्त्र्यध्यूढंसामेति ॥	अध्वगा । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ टाप् ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥
	अध्वजा । स्त्री । स्वर्णुलीवृक्षे । हेमपुष्पयाम् ॥
	अध्वा । पुं । मार्गे । गन्तव्यत्वेनलोकप्रसिद्धेक्रोशयोजनादौनियतपरिमा

अध्वान्त — अनघः

—गो ॥ सस्थाने । अवस्कन्दे । काले ॥ अस्तिवलम् । अद्भचणे । अदेद्वंचेति क्वनिप् धध्वान्तादेशः ।

अध्वनीनः । त्रि । पथिके । अध्वानम् लगच्छति । अध्वनोयतखाविति खः । आत्माध्वानौखे इतिटिलोपोन ॥

अध्वन्यः । त्रि । पथिके । अध्वानमल गच्छति । अध्वनोयतखावितियत् । येचाभावकर्मणोरितिटिलोपोन ॥

अध्वरः । पुं । क्रतौ । सावधाने । वसुभेदे । नध्वरति । ध्वृकौटिल्ये । अच ॥ अध्वामरातिवा । आलोनुपे तिकः ॥

अध्वरथः । पुं । परिघातिके । अध्वगमनेोपयुक्तरथे । इतिहेमचन्द्रः । दूतेअध्वनेरथः । अध्वारथोऽस्यवा ॥

अध्वर्युः । पुं । यजुर्वेदर्त्विजि । अध्वरमिच्छति । सुपइतिक्यच् । कथ्यध्वरपृतनस्यर्चिलोपः । क्याच्छन्दसी युः । नध्वरति । ध्वृकौटिल्ये । विच् । अध्वरयाति । यौतिवा मिवतद्रवादित्वाद्गुणः ॥

अध्वर्युः । स्त्री । अध्वर्युभार्यायांजाम् । अध्वर्युशाखाध्येत्र्यङ्गनायाम् । योपधत्वाद्ङ्न ॥

आध्वक्षन्यः । पुं । अपामार्गे ।

आध्वान्तशाखः । पुं । स्योनाकट्टी ॥

अनः । पुं । प्राणे । अनिति । अनप्राणने । अच् ॥

अनंगुमत्फला । स्त्री । कदल्याम् । इति जटाधरः ॥

अनचम् । त्रि । अचशून्ये । अन्धे । अक्षिविहीने ॥

अनचरम् । न । दुर्वचने । गुणाक्षेपकदोषोत्यवाक्ये । अवाच्ये । निन्दावचने । दुर्वचसि । गाली इतिभाषाया म् । नमप्रसान्यक्षरायियस्मिन् । अक्षराणामप्राप्तस्यवार्यदारकम् ॥

अनचि । न । अन्धाचिषु । त्रि । तद्वति ॥

अनगारः । पुं । ऋषौ । मुनौ ॥ त्रि । अगारशून्ये ॥

अनग्निः । पुं । श्रौतस्मार्तकर्महीने ॥ यथा । अनग्निरशरणाया:कथाचित् । अग्निसंस्काररहितेपरिव्राजके । यथा । शौनकः । सर्वसङ्गनिवृत्तस्यध्यानयोगरतस्यचानतस्यदहनकार्यंनैवपिण्डोदकक्रिया । निदध्यात्प्रणवेनैवबिलेभिक्षोः कलेवरम् । प्रोक्षणंखननंचैवसर्वतेनैवकारयेदिति ।

अनग्निका । स्त्री । दृष्टरजस्कायांकन्यायाम् ।

अनघः । त्रि । निर्मले । अपापे । मनोज्ञे । रुचे । अदुःखे । अव्यसने । अघनिपतेयस्य ॥

अनङ्गम् । न । आकाशे । मनसि । पुं । मदने । नास्ति अङ्गमस्य । नाङ्गमस्मादितिवा ॥ दशास्यावस्था भवन्ति । तद्यथा । दृङ्मनस्सङ्गसंकल्पाजागरःकृशतारतिः । ह्रीत्यागोन्मादमूर्च्छा इत्यनङ्गदशा दशेति ॥ त्रि । अङ्गरहिते ॥

अनङ्गकम् । न । मनसि ॥

अनङ्गशेखरः । पुं । दण्डकवृत्तभेदे ॥ यथा । प्रतापतापतापितप्रतीपभूपते शरन्निशानिशाकरप्रभासयशोधन त्वदाश्रवारिधारयादरिद्रतानलस्फुरद्विलासितापहारकस्वभावशोभन । भुजङ्गमप्रलोदितःप्रसङ्गसङ्गतैःसमासरैर्निवेदितोविधायकःकविश्रियःक्रमात्क्षयोगुरैरयत्नेयानिवेशिते भवेदनङ्गशेखरःसुधांसुशेखरप्रियइति ॥

अनङ्गासुहृत् । पुं । शिवे । इति हेमचन्द्रः ॥

अनच्छः । त्रि । कलुषे । भिन्नाच्छात् । नञ्तत्पुरुषः । नलोपोनञः । तस्मात् नुडचि ॥

अनञ्जनम् । न । व्योम्नि । तत्त्वे । पुं । नारायणे । त्रि । अञ्जनशून्ये । नास्तिअञ्जनमस्मिन् ॥

अनडुज्जिह्वा । स्त्री । गोजिह्वाख्ये ॥

अनड्वान् । पुं । षण्डे । वृषभे । अनः शकटंवहति । वहप्रापणे । अनसिवहेःक्विप् अनसोडश्चेतिक्विप् अनसोडान्तादेशश्च । यजादित्वात् सम्प्रसारणम् ॥

अनडुही । स्त्री । सौरभेय्याम् । गौरादित्वान्ङीष् ॥

अनड्वाही । स्त्री । सौरभेय्याम् । आमनडुहः स्त्रियांवावक्तव्यइतिअनडुहआमिगौरादित्वान्ङीष् ॥

अनतिरेकः । पुं । अभेदे ॥

अनलः । पुं । गौरसर्षपे । इतिराजनिर्घण्टः ॥

अनध्यक्षः । त्रि । अध्यक्षभिन्ने । अप्रत्यक्षे ॥

अनध्यायः । पुं । अनध्ययने । सचद्विविधोनित्योनैमित्तिकश्चेति । तथाहि । चातुर्मास्यद्वितीयासुमन्वादिषुयुगादिषु । अष्टकासुचसंक्रान्तावयनेवैधनेश्वरे । अनध्यायंप्रकुर्वीततथासोमग्रहासुच ॥ नैमित्तिकास्तु । निर्घातभूकम्पोल्कादिपतनादिसर्वाङ्गेषु । अग्न्युत्पाते । अकालवृष्टौ । सन्ध्यागर्जने । चौरैकपदृतेग्रामे । सङ्ग्रामे । सोमसूर्यग्रहे । दिग्दाहे । विद्युत्सन्निपाते । इत्यादिषुनैमित्तिकानध्यायः । छिद्राण्येतानिविप्राणांयेऽनध्यायाःप्रकीर्त्तिताः । छिद्रेभ्यःसर्वतन्त्रा

ब्राह्मणेन यदर्जितम् । तत्कालेतस्य र्चांसिश्चियं ब्रह्मयशोबलम् । सर्वमादायगच्छन्ति वर्जयन्तीप्सितंफलमिति ॥

अननुगतम् । न । आत्मतत्त्वे । त्रि । अनुगतभिन्ने ।

अननुभाषणम् । न । विचारितस्यपरिषदा त्रिरभिहितस्याप्यप्रत्युच्चारणमननुभाषणम् ।

अनन्तः । पुं । केशवे । यथा । गन्धर्वाप्सरसः सिद्धाः किन्नरोरगचारणाः । नान्तंगुणानांगच्छन्तितेनाऽनन्तोयमव्ययइतिविष्णुपुराणम् । अन्तःसीमाद्यस्यनविद्यतेयस्य । शेषे । नागजातिराजे । बलदेवे । सिन्दुवारवृक्षे । अनन्तजिति । त्रि । अनवधौ । अपरिच्छिन्ने । अविनाशिनि । व्यापित्वान्नित्यत्वात्सर्वात्मत्वात्देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्ये परमेश्वरे । अविद्यमानोऽन्तः कार्योयस्य । अखण्डे । ■ । सुरवर्त्मनि । अभ्रके । नास्त्यन्तोयस्य ॥

अनन्तकरः । त्रि । असमाप्तिकरे । अनन्तंकरोति । दिवाविभेतिटः ।

अनन्तजित् । पुं । सुद्दगणभेदे । जिनानांचतुर्विंशत्यन्तर्गतचतुर्दशजिने । अनन्ते । अनन्तंजयतिलेप्यति

वा । जिनये । क्विप् । तुक् ॥ विष्णौ ॥ अनन्तान्यसंख्यातानिभूतानि युद्धक्रीडादिषुसर्वाचिन्त्यशक्तितयाजयतीति ॥

अनन्ततीर्थकृत् । पुं । अनन्तजिति । बुद्धगणभेदे । इतिहेमचन्द्रः ।

अनन्तमायः । त्रि । एतावत्त्वमस्येतिपरिच्छेत्तुमशक्ये । मायापरिच्छित्तिःसा अनन्तायस्य ॥

अनन्तमूर्त्तिः । पुं । सर्वात्मनि । परमात्मनि । अखण्डैकरसे । अनन्तादेशतः कालतोवस्तुतःस्वरूपतस्तावत् परिच्छेदरहितामूर्त्तिः स्वभावोयस्य ।

अनन्तमूलः । पुं । करालाख्यौषधौ । सुगन्धायाम् । सूत्रग्रन्थौ । यवासप्रभेदे ।

अनन्तरम् । न । पराचीनकाले । पश्चादर्थे । त्रि । चिदेकरसेपरमात्मनि । नयस्यअन्तरंभिन्नजातीयंकिञ्चिद्विद्यतेसः । छिद्रशून्ये । संनिहिते । अव्यवहिते । संसक्ते । अन्तरंछिद्रंतच्छून्यम् ।

अनन्तरितम् । त्रि । अव्यवहिते ॥

अनन्तरूपः । पुं । भगवति । विश्वरूपे । त्रि । अनन्तरूपविशिष्टे । अनन्तानि रूपाणियस्य ॥

अनन्तलोकः । पुं । स्वर्गलोके । अनन्तश्चासौलोकश्च ।

अनन्तविजयः । पुं । युधिष्ठिरस्यराज्ञःश
ङ्खे । अनन्तोविजयोयस्मिन् ।
अनन्तवीर्यः । पुं । अर्हद्गणभेदे । भावि
कल्पेजिनानांचतुर्विंशत्यन्तर्गतेत्रयो
विंशेतीर्थकरेजिने । त्रि । स्वर्वीर्ये ।
अनन्तप्रभावे । अनन्तानिवीर्याणियं
स्मिन् । अनन्तंवीर्यंयस्यवा ।
अनन्तव्रतम् । न । भाद्रशुक्लचतुर्दशीक
र्तव्येऽनन्तदेवव्रते ।
अनन्तशीर्षा । स्त्री । वासुकेः पत्न्याम् ।
अनन्ता । स्त्री । विशल्यायाम् । शाकभ
भेदे । शारिवायाम् । दुरालभायाम्
। दूर्वायाः । कणायाम् । पथ्यायाम् ।
पार्वत्याम् । आमलक्याम् । विश्वम्भ
रायाम् । गुडूच्याम् । अग्निमन्थवृक्षे
। यवासे । वृहत्यन्तरे । तारायाम्
। नास्त्यन्तोऽस्याः । अनन्तः शेषोऽस्ति
धारकोऽस्याः अर्शआद्यच् ।
अनन्तात्मा । पुं । नारायणे । देशतः का
लतोवस्तुतश्चापरिच्छिन्नस्वरूपत्वा
त्अनन्तः आत्माऽस्य ।
अनन्तिका । स्त्री । माघोर्जमाधवेषाख्यां
पूर्णमासीषु ।
अनन्तेशः । पुं । हरे ।
अनन्दः । त्रि । अनानन्दे । असुखे । औ
पनिषदोयम् ।
अनन्यः । त्रि । सर्वभोगनिस्पृहे । सर्वात्म
तद्दर्शिनि । अहमेवभगवान् वासु-
देवः सर्वात्मा नमद्व्यतिरिक्तंकिञ्चि
दस्तीतिज्ञानवतिब्रह्मात्मैक्यनिष्ठे ।
अपृथग्दर्शिनि । नविद्यतेऽन्योविष
योयस्य यस्मिन्वा । अन्योभेददृष्टि
विषयोनविद्यतेयस्यवा । नविद्यते
स्वेष्टविनाऽन्यद्ध्यानंयस्येतिवा ।
अद्वितीये । एकाकिनि ।

अनन्यगतिकः । त्रि । एकाश्रये । गत्य
न्तररहिते । यथा । अनन्यगतिकेज
नेविगतपातकेचातकेयशाश्चितया
कुरुभियत्तथापिमान्यभक्तेर्घ्युद्धटः ।
अनन्यचेताः । त्रि । तदेकचित्ते । नअ-
न्यचेताः ।
अनन्यजः । पुं । कामे । नास्त्यन्यद्य-
स्मात्अनन्योविष्णुः । ततोजातः । म
नसोऽन्यस्मान्नजायते इतिवा । त्रि ।
अनन्यभवे ।
अनन्यभवः । त्रि । अन्यस्मादसाध्ये । अ-
न्यस्मान्नभवतीति तथा । पश्चादनन्तो
त्तरपदेननञ् समासः ।
अनन्यभावः । त्रि । एकान्तभक्ते । नवि-
द्यतेऽन्यस्मिन् भावो यस्य ।
अनन्यवृत्तिः । त्रि । एकाग्रे । एकताने ।
इत्यमरः । नअन्यावृत्तिरस्य ।
अनन्वक् । त्रि । अननुगते । अनुअञ्च
तीत्यन्वक् । नअन्वक् अनन्वक् ।

ब्राह्मणेन यदर्जितम् । तत्कालेतस्य रघांसिश्रियं ब्रह्मयशोबलम् । सर्व मादायगच्छन्ति वर्जयन्तीसितंफल मिति ॥

अननुगतम् । न । आत्मतत्त्वे । वि । अनु गतभिन्ने ।

अननुभाष्यणम् । न । विज्ञातस्यपरिषदा त्रिरभिहितस्याप्यप्रत्युच्चारणमननु- भाषणम् । मनु० ७४।१६२ ।

अनन्तः । पुं । कैशवे । यथा । गन्धर्वा प्सरसः सिद्धाः किन्नरोरगचारणाः । नान्तंगुणानांगच्छन्तितेनाऽनन्तोयम व्ययःइतिविष्णुपुराणम् । अन्तःसीमा प्रयत्नानविद्यतेयस्य । शेषे । नागरा जे । बलदेवे । सिन्दुवारवृक्षे ।

अनन्तजिति । वि । अनवधौ । अप रिच्छिन्ने । अविनाशिनि । व्यापिस्वा त्रिविधपरिच्छेदशून्ये परमेश्वरे । अवि- द्यमानोऽन्तः कार्योयस्य । अभ्रखण्डे । न । सुरवर्त्मनि । अभ्रके । नास्य न्तोयस्य ॥

अनन्ताकारः । वि । असमानाकारे । अ नन्ताकारोति । द्वियाविभेतिटः ।

अनन्तजित् । पुं । सुट्टगणभेदे । वि नानाधनुर्विंशत्यन्तर्गतचतुर्दशजि- ने । अनन्ते । अनन्तंजयतिजेयति

वा । जिनये । क्विप् । तुक् ॥ विष्णौ ॥

अनन्तान्यसंख्यातानिभूतानि युद्धकी डादिषुसर्वाचिन्त्यशक्तितयाजयती ति ।

अनन्ततीर्थकृत् । पुं । अनन्तजिति । बु द्धगणभेदे । इतिहेमचन्द्रः ।

अनन्तभावः । वि । एतावत्त्वमस्येतिपरि च्छेत्तुमशक्ये । भावापरिच्छित्तिःसा अनन्तायस्य ॥

अनन्तमूर्त्तिः । पुं । सर्वात्मनि । परमात्म नि । अखण्डैकरसे ॥ अनन्तादेशतः कालतोवस्तुतःस्वरूपतस्तावत् परि च्छेदरहितामूर्त्तिः स्वभावोयस्य ।

अनन्तमूलः । पुं । करारवौषधौ । सु गन्धायाम् । सूलग्रन्थौ । वचाप्रभेदे ।

अनन्तरम् । न । पराचीनकाले । प श्चादर्थे । वि । चिदेकरसेपरमात्म नि । नयस्यअन्तरंभिन्नजातीयंकिञ्चि द्विद्यते । छिद्रशून्ये । सन्निहिते । अव्यवहिते । संसते । अन्तरंछिद्रंत- च्छून्यम् ।

अनन्तरितम् । वि । अव्यवहिते ॥

अनन्तरूपः । पुं । भगवति । विश्वरूपे॥ वि । अनन्तरूपविशिष्टे ॥ अनन्तानि रूपाणियस्य ॥

अनन्तलोकः । पुं । स्वर्गलोके । अन न्तश्चासौलोकश्च ।

अनन्तविजयः । पुं । युधिष्ठिरस्य शङ्खे । अनन्तो विजयो यस्मिन् ॥

अनन्तवीर्यः । पुं । अर्हद्गणभेदे । भाविकल्पे जिनानां चतुर्विंशत्यन्तर्गते त्रयोविंशे तीर्थकरजिने । त्रि । बहुवीर्ये । अनन्तप्रभावे । अनन्तानि वीर्याणि यस्मिन् । अनन्तं वीर्यं यस्य वा ।

अनन्तव्रतम् । न । भाद्रशुक्लचतुर्दशीकर्तव्ये अनन्तदेवस्य व्रते ॥

अनन्तशीर्षा । स्त्री । वासुकेः पत्न्याम् ।

अनन्ता । स्त्री । विशल्यायाम् । शाकभेदे । शारिवायाम् । दुरालभायाम् । दूर्वायाम् । कणायाम् । पथ्यायाम् । पार्वत्याम् । आमलक्याम् । विश्वम्भरायाम् । गुडूच्याम् । अग्निमन्थवृक्षे । यवासे । बृहद्यवान्तरे । तारायाम् । नास्त्यन्तोऽस्याः । अनन्तः शेषोऽस्ति धारकोऽस्याः अर्शआद्यच् ।

अनन्तात्मा । पुं । नारायणे । देशतः कालतो वस्तुतश्चापरिच्छिन्नस्वरूपत्वात् अनन्तः आत्मा अस्य ।

अनन्तिका । स्त्री । माघोर्जमाधवेयायां पूर्णमासीषु ।

अनन्तेशः । पुं । हरे ।

अनन्दः । त्रि । अनानन्दे । असुखे । औपनिषदोऽयम् ।

अनन्यः । त्रि । सर्वभोगनिस्पृहे । सर्वाद्वैतदर्शिनि । अहमेव भगवान् वासुदेवः सर्वात्मा न मद्व्यतिरिक्तं किञ्चिदस्तीति ज्ञानवति ब्रह्मात्मैक्यनिष्ठे । अपृथग्दर्शिनि । न विद्यतेऽन्यो विषयोऽस्य यस्मिन् वा । अन्यो भेददृष्टिविषयो न विद्यते यस्य वा । न विद्यते स्वेष्टं विनाऽन्यदालम्बनं यस्येति वा । अद्वितीये । एकाकिनि ।

अनन्यगतिकः । त्रि । एकाश्रये । गत्यन्तररहिते । यथा । अनन्यगतिके जने विगतपातके चातके यथार्थचितथा कृतमियं तथापि नान्यं भजे इत्युद्भटः ।

अनन्यचेताः । त्रि । तदेकचित्ते । नान्यचेताः ।

अनन्यजः । पुं । कामे । नास्त्यन्यदस्मात् अनन्यो विष्णुः । ततो जातः । मनसोऽन्यस्मान्न जायते इति वा । त्रि । अनन्यभवे ।

अनन्यभवः । त्रि । अन्यस्मादसाध्ये । अन्यस्मान्न भवतीति तथा । पचाद्यजन्तोत्तरपदेन नञ् समासः ।

अनन्यभावः । त्रि । एकान्तभक्ते । न विद्यतेऽन्यस्मिन् भावो यस्य ।

अनन्यवृत्तिः । त्रि । एकाग्रे । एकताने । इत्यमरः । नास्त्यन्या वृत्तिरस्य ।

अनन्वक् । त्रि । अननुगते । अनु अञ्चतीत्यन्वक् । न अन्वक् अनन्वक् ।

अनन्वयः। पुं। अर्थालङ्कारविशेषे। यथा। उपमानोपमेयत्वे एकस्यैवैकवाक्यगे। अनन्वयः। उपमानान्तरसम्बन्धाभावोऽनन्वयः। यथा। नक्के भाति नितान्तकान्तिर्नितम्बिनी सैव नितम्बिनीव। यावद्विलासायुधलास्यवासास्ते तद्विलासा इव तद्विलासाः॥ अत्र एवकारेऽभिधर्मः। सा नितम्बिन्येव केवलं नितम्बिनीव नितान्तकान्तिर्भातीति न यावत् अपि त्वन्या। ते अनुभवैकगोचरास्तस्या विलासास्तद्विलासा इव भान्तीति, अत्रापि परिणामेनान्वयः। कीदृशाः। विलासायुधस्य कामस्य लास्ये नृत्ये तस्य वासभूताः। नितम्बिनी सैव नितम्बिनीव तन्मात्रनितम्बिनीसदृशीति भावः। लोकस्फुटतया व्यक्तैकसाभः। एवमतस्तैवतदुपमा नाऽन्येतीत्यनन्वयोऽलङ्कारः। तत्फलञ्च निरुपमत्त्वबोधः। इति काव्यप्रकाशोदाहरणस्यार्थः॥

अनपदेशः। पुं। असाधके।

अनपरम्। त्रि। पश्चाद्भाविकार्यसम्बन्धविधुरे मन्त्वगभिन्नेत्यस्ति। अपरं कार्यं न विद्यते यस्य तत् अकार्यमिति यावत्। इतरशून्ये।

अनपवर्गीयः। त्रि। अन्योन्यप्रभावे।

अनपायी। त्रि। अपायविधुरे। अनश्वरे। निश्चले।

अनपेक्षः। त्रि। निरपेक्षे। सर्वपुंभोगोपकरणेषु यदृच्छोपनीतेष्वपि निःस्पृहे। अपेक्षावर्जिते।

अनभिज्ञः। त्रि। अविदुषि। मूर्खे। न अभिज्ञः। यथा। धिक्त्वां पूततरोपरांपरपरिज्ञानादनभिज्ञोऽभवानिति।

अनभियुक्तः। त्रि। अनाहूते। असम्भाते।

अनभिलाषः। पुं। अरुचौ। अभिलाषाभावे।

अनभिव्यक्तिः। स्त्री। अनुद्भूतरूपवत्त्वे। अव्याकृते।

अनभिष्वङ्गः। त्रि। पुत्रदारादिविषये। अन्यस्मिन् सुखिनि दुःखिनि वाऽस्मिन्नेव सुखी दुःखी चेति अनन्यभावनया प्रीत्यतिशयोऽभिष्वङ्गस्तद्वर्जिते।

अनभ्युदितम्। त्रि। अनभिप्रकाशिते।

अनमः। पुं। द्विजे। ब्राह्मणे। इति त्रिकाण्डशेषः।

अनमितम्पचः। त्रि। कृपणे। न मितम्पचोऽमितम्पचः। तद्भिन्नोऽनमितम्पचः॥

अनम्बरः। पुं। बौद्धविशेषे। इति सिद्धान्तशिरोमणौ गोलाध्यायः।

अनयः। पुं। अशुभदैवे। विपदि। व्य

सर्गे । अनीतौ । द्यूतविद्याप्रसङ्ग
तौ । तेषामप्रदत्विभागमने । ननय
नम् अनेनवा । सौम्यप्रापणे । एरच्
। विरोधेर्नञ् । यथातुभावश्चवि-
धेरन्यः ।

अनर्गलम् । त्रि । प्रतिबन्धकरहिते । नि
राबाधे ॥ नविद्यते अर्गलंयस्मिन् ॥

अनर्घ्यः । त्रि । अमूल्ये ।

अनर्थः । पुं । हरौ ॥ नविद्यतेऽर्थः प्रयो
जनमस्य आप्तकामत्वात् । त्रि । अ
र्थिनःप्रतिकूले ॥ यथा । अर्थमनर्थं
भावयनित्यंनास्तिततःसुखलेशः स
त्यम् । पुत्रादपिधनभाजांभीतिः
सर्वत्रैषाविहितारीतिरितिमोहमु-
द्गरः ॥ नञर्थः । अर्थरहिते ॥

अनर्थकम् । न । अलाभे । समुदायार्थ
रहितसार्थवाक्ये । अबद्धवाक्ये । त्रि ।
व्यर्थे ॥ नअर्थोयस्य । अर्थोन्मदुरः
प्रभृतिषु पाठान्नित्यंकप्समासान्तः ।

अनर्थमूलम् । न । आत्मघाते । यथा ।
आत्माघ्नानमनर्थानांमूलंलोकेपिने-
तरत् । स्वपराक्रममज्ञात्वायुध्यन्प्रि
यतस्वतीति ।

अनर्थान्तरम् । न । अभेदे । एकार्थे ।

अनर्थी । त्रि । निस्पृहे ।

अनलः । पुं । वह्नौ ॥ नविद्यते अलं प-
र्याप्तिर्यस्येत्यनलः ॥ वसुभेदे ॥ नत्वा
भावे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥ त्रिषु ॥ चि
त्रके ॥ रक्तचित्रके ॥ भल्लातके । पित्ते
। अनिर्थनेन । अनप्राशने । द्वेपा-
दिव्यालिखन् । पुं० वत्सरे ॥ यथा ।
दुर्भिक्षंजायतेघोरंधान्यौषधिमपीड
कम् । अनलेचसमाख्यातेनात्रकार्या
विचारणेति । भगवतिवासुदेवे । अल
मम् अलः । अलेर्भूपर्याप्त्यर्थाद्भावेघ
ञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः । घञर्थेको
वा । अलः पर्याप्तिः प्राप्तिसम्पदांपरि
च्छित्तिरियत्तासानविद्यतेस्येत्यन-
लः ॥

अनलदः । पुं । वज्रे । अनलं सन्तापं द्य-
तिखण्डयति इतिविग्रहः ।

अनलनामा । पुं । चित्रके ।

अनलप्रभा । स्त्री । ज्योतिष्मतीलता-
याम् ।

अनलप्रिया । स्त्री । अग्नायाम् । अन-
लस्यप्रिया ।

अनलिः । पुं । मुनिद्रुमे । वकवृक्षे ।
इति त्रिकाण्डशेषः ।

अनलसः । त्रि । पटुषु ।

अनवः । त्रि । प्राचीने । ननवः ।

अनवधानम् । न । अमनोयोगे । प्रमा
दे । त्रि । तद्विशिष्टे । नअवधान
मस्य ।

अनवधानता । स्त्री । प्रमादे । अविमृष्ट

क्लीवे। नञवधानमस्य। तस्य भावः। तत्त्व। यथा। कर्त्तव्याकरणं यत्र सम्यक् कस्यचिद्भवेत्। उच्यतेऽक्रियं तत्त्र प्रमादोऽनवधानतेति शब्दरत्नावली॥

अनवनः। त्रि। अरक्षके। रक्षारि। अवतेः कर्त्तरि ल्युट्। न अवनं रक्षणं यस्मात्॥

अनवमः। त्रि। समाने। सदृशे। नञ् अवमः। तस्मादन्यस्मिन्॥ अनवमः।

अनवरः। त्रि। प्रधाने। श्रेष्ठे। अकनिष्ठे। नञवरः॥

अनवरतम्। न। अविरते। निरन्तरे। उत्कृष्टे। नास्ति अवरतं यत्र। क्रियाविशेषणत्वेऽस्य क्लीबत्वम्। द्रव्यविशेषये तु विशिष्टत्वम्॥

अनवरार्द्ध्यः। त्रि। मुख्ये। अवरस्मिन्नर्द्धे भवः। अर्द्धाद्यत्। परावराधमोत्तमपूर्वाच्च। नअवरार्द्ध्यः। नञिति समासः॥

अनवलोभनम्। न। सीमन्तोन्नयनानन्तरं चतुर्थमासिककर्त्तव्यसंस्कारविशेषे। चतुर्थेऽनवलोभनमित्याश्वलायनः।

अनवसरः। त्रि। निरवकाशे। पुं। अवसरस्याभावे।

अनवस्करम्। त्रि। निशोध्ये। निर्विष्के। अपनीतमले। नावस्करोऽत्र।

अनवस्थः। त्रि। अवस्थितिरहिते। नअवस्था प्रतिष्ठा यस्य सः॥

अनवस्था। स्त्री। तर्कविशेषे। तस्य स्वरूपं यथा। उपपाद्योपपादकयोरविश्रान्तिरिति मीमांसकाः। अव्यवस्थितपरम्परारोपाधीनानिष्टप्रसङ्गः। यथा। यदि घटत्वं घटजन्यवृत्तित्वव्याप्यं स्यात् कपालसमवेतत्वव्याप्यं न स्यात्॥ स्थित्यभावे।

अनवस्थानम्। न। अव्यवस्थाने। पुं। वायौ। पवने। त्रि। चपले। नअवस्थानं यस्य॥

अनवस्थितः। त्रि। अव्यवस्थिते।

अनवस्थितत्वम्। न। सन्ध्यायामपि समाधिभूमौ मय लब्धायां चित्तस्य तत्राप्रतिष्ठितत्वे।

अनवस्थितिः। स्त्री। चापले। मात्सर्यद्वेषरागादेश्चापल्यन्त्वनवस्थितिः। नअवस्थितिः॥

अनशनम्। न। उपवासे। कामानशने। त्रि। तद्वति। नअशनं भक्षणं यस्मिन् यस्य वा तत्॥

अनश्नन्। त्रि। अभुञ्जाने।

अनश्वरः। त्रि। शाश्वते। ननश्वरः।

अनः। न। शकटे। मातरि। ओदने। प्राणिजननि। अनिति चीत्करोति। अनप्राणने। असुन्॥

अनसूया । स्त्री । अत्रेःपत्न्याम् । कर्द्दमस्य मुनेःकन्यायाम् । त्रि । असूयाशून्ये । अस्यालक्षणंयथा । नगुणान्गुणिनोहन्तिस्तौतिमन्दगुणानपि । नान्यदोषेषुरमतेसानसूयाप्रकीर्त्तितेति बृहस्पतिः ।

अनसूयुः । त्रि । अनिन्दके । सन्तःप्रत्यर्थिवाक्यानिरहस्यमसूयवदतिम हूपाद्याः ।

अनहंवादी । त्रि । गर्वोक्तिरहिते । यः कर्त्ताऽहमितिवदनशीलो न भवति सः ।

अनहङ्कारः । त्रि । अहङ्कारविधुरे ।

अनहङ्कृतिः । स्त्री । गर्वाभावे । अशौचे । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अनाकारः । त्रि । निराकृतौ । निराकारे ।

अनाकुलम् । त्रि । अव्यग्रमनसि । एकाग्रमनसि । स्थिरे । एकाग्रे । असङ्कीर्णे । नआकुलम् ।

अनाक्रान्तः । त्रि । अपराजिते । नआक्रान्तः ।

अनाक्रान्ता । स्त्री । कण्टकार्य्याम् । न आक्रान्ता ।

अनागतः । त्रि । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोगिनिकाले । भविष्यति । अनागते । अनुपस्थिते । अज्ञाते । यथा । अनागतादिलिङ्गेननस्यादनुमितिस्तदेतिकारिकावली । नआगतः ।

अनागतार्त्तवा । स्त्री । अरजस्कस्त्रियाम् । नग्निकायाम् । अनागतमार्त्तवंरजोऽस्याः ।

अनाचारः । पुं । कदाचारे । श्रुतिस्मृतिविरुद्धकर्मकरणे । सर्वदेशेष्वनाचारःप्रथितास्तूखचर्वणम् । त्रि । तद्विशिष्टे ।

अनातपः । पुं । छायायाम् । रौद्राभावे ।

अनात्मा । पुं । शरीरादौ । यथा । अप्राप्तःप्राप्यतेयोयमप्युत्तत्त्यज्यतेतया । आनीयात्तमनात्मानंबुद्ध्यन्तंपुत्रादिकमिति ।

अनाद्यः । त्रि । रागादिदोषरहिते । आत्मनिर्मनसिभवम् रागादि । तद्रहितः ।

अनाथः । त्रि । स्वतन्त्रे । प्रभुहीने । नविद्यतेनाथोयस्य ।

अनादरः । पुं । परिभवे । तिरस्कृतौ । नआदरः ।

अनादिः । पुं । परमेश्वरे । चतुर्थ्यत्रह्मणि । त्रि । आदिरहिते । नविद्यते आदिःकारणंयस्यसः । यथा । जीवईशोविशुद्धाचित्तथाजीवेशयोर्भिदा परस्परम् । अविद्यातच्चितोर्योगः षडस्माकमना

द्वयः ॥ इति वेदान्तरहस्यम् ॥

अनादित्वम् । न । उत्पत्तिमत्त्वे सति सहेतुत्वे सति केनाप्यविदितमूलकारणत्वे ॥ भावेत्वः ॥

अनादिनिधनः । वि । आद्यन्तशून्ये षड्भावविकारवर्जिते परमेश्वरे । आदिर्जन्म निधनं विनाशः । आदिश्च निधनञ्च आदिनिधने अनयोर्विपरीत ह्यर्थनविपरीतयस्य सः ॥

अनाहतम् । वि । अक्षते । कृतलिरस्कारे ॥ नञाहतम् ॥

अनापन्नः । वि । अप्राप्ते । नआपन्नः ॥

अनामकम् । न । अर्शोरोगे ॥ पुं । मलमासे ॥ अप्रशस्तंनामास्य ॥

अनामयम् । । न । आरोग्ये । अविद्यातत्कार्यात्मकरोगरहिते मोचाख्ये पुरुषार्थे । आत्मरूपे । अस्तिजायते वर्द्धते इत्यादिषड्भावविकाररूपधर्माक्रूपस्तेषां विकाराणां देहोपाधिनिष्ठत्वात् आत्मनश्चदेहाभावात्तद्विकाररहितमनामयमात्मैवेत्यर्थः । आमयस्याऽभावः । अर्थाभावे ऽव्ययीभावः । वि । तद्विशिष्टे । अनामयस्तस्य । अच् ॥

अनामयावी । वि । व्याधिविवर्जिते । दीप्ताग्नौ । न आमयावी ।

अनामा । स्त्री । उपकनिष्ठाङ्गुलौ । न नामग्रहणयोग्यमस्याः । ब्रह्मणोऽनयाशिरश्छेदनात् । अतएवास्या अपवित्रीक्रियते । डाप् ॥

अनामिका । स्त्री । अनामायाम् । अनामैव । स्वार्थेकः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

अनायत्तः । वि । अनधीने । अवशीभूते । यथा । एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तितेति ॥

अनायस्तः । वि । आयासहीने ॥

अनायासः । पुं । अक्लेशे । यत्नाभावे ॥ अस्वस्थवशात्तु । शरीरंपीड्यते येन सुशुभेनापि कर्मणा ॥ अत्यन्तंतन्न कुर्वीतअनायासः सउच्यतइत्येकादशीतत्त्वम् । यथा । अनायासेनमरणं विना दैन्येनजीवनम् । अनाराधितगोविन्दचरणस्यकथंभवेदिति ॥

अनायासकृतम् । वि । विनायत्नकृते ॥ न । फाण्टे । अनायासेनकृतम् ।

अनारतम् । न । सतते ॥ वि । सन्तते । आङ्पूर्वारमिर्विरामे । अविरामानमारतंयस्मिन् । क्रियाविशेषणत्वे क्लीवत्वम् । द्रव्यविशेषणेतु त्रिलिङ्गत्वम् ॥

अनारम्भणस् । वि । निरालम्बे ॥

अनारम्भः । पुं । अननुष्ठाने । नआरम्भः ॥

अनार्जवः । पुं । रोगे । ऋजुत्वाभावे । त्रि । तद्वति ॥

अनार्त्तवम् । न । पौषादिमासचतुष्टये वर्षाभवेजले । यथा । अनार्त्तवम्प्रमुञ्चन्तिवारिवारिधरास्तु यत् । तद्धि दोषाय सर्वेषां देहिनामपरिकीर्त्तितमिति ॥ ऋतौभवम् आर्त्तवम् । न-आर्त्तवम् ॥

अनार्य्यः । त्रि । दुर्ज्जने । दुःशीले । न-आर्य्यः ॥

अनार्य्यकम् । न । अगुरुकाष्ठे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अनार्य्यजम् । न । लौहके ॥ इतिहेमचन्द्रः । त्रि । नीचजाते ॥

अनार्य्यजुष्टम् । त्रि । मुमुक्षुभिरसेविते ॥ अनार्य्यजुष्टम् ॥

अनार्य्यतिक्तः । पुं । भूनिम्बे । चिरातिक्ते । अनार्य्यप्रियत्वात्तिक्तश्च शाकपार्थिवादिः ॥

अनाविद्धः । त्रि । अनभिभूते । न-आविद्धः ॥

अनाविलः । त्रि । निर्म्मले ॥ न-आविलः ॥

अनावृतः । त्रि । प्रथमे । आवरणवर्जिते ॥

अनावृष्टिः । स्त्री । वर्षणाभावे । ईतिविशेषे ॥

अनाशकम् । न । कामानशने । ननु-भोजननिवृत्तिरनाशकम् भोजननिवृत्तौस्थितस्यैवेति तपसानाशकेनेत्यत्रत्यभाष्यम् ॥

अनाशकायनम् । न । उपवासपरायणत्वे ॥

अनाशी । पुं । अपरिच्छिन्ने । आत्मनि ॥

अनाश्रितः । त्रि । अनपेक्षमाणे । फलाभिसन्धिरहिते । नआश्रितः । आश्रयप्राप्तिरहिते ॥

अनाश्वान् । त्रि । अशनमकुर्वाणे । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेतिनञ्पूर्वादश्नातेःक्वसुरिडभावश्चनिपात्यते । भुक्तवपुतेरनाशुषइतिभारविः ॥

अनासिकः । त्रि । नासिकारहिते । विखे ॥

अनास्था । स्त्री । अनादरे । आस्थाभावे ॥

अनाहतम् । न । षट्चक्रान्तर्गतहृदयस्थेद्वादशदले चतुर्थचक्रे । यथा । शब्दब्रह्ममयंशब्दानाहतंतत्रदृश्यते । अनाहताख्यंतत्पद्मंमुनिभिःपरिकीर्त्तितम् । आनन्दसदनंतत्तुपुरुषाधिष्ठितंपरमितिदेवीभागवतम् । अनाहतोनामताडनंविनाजायमानःशब्दः ।

सेनार्हतःशब्दोयस्मिंस्तच्छब्दानाह्तम्। वा हिताग्न्यादित्वात्साधु। पुरुषाधिष्ठितम् रुद्राधिष्ठितम्। अनाहतशब्दो मध्यमावाणीरूपोज्ञेयः। चिह्नेदेभोगः आघातम् हननम् तद्रहिते वस्त्रे। नूतनवस्त्रे। आघातरहिते। अगुणितांके। आहन्यते स्म क्तः। न आहतं वा।

अनिकेतः। त्रि। नियतनिवासरहिते। नास्ति निकेतोऽस्य।

अनिक्षुः। पुं। इक्षुतुल्यायाम्। खाकुडेति भाषा गुडख्याते। न इक्षुः। सादृश्येनञ्।

अनिगीर्णः। त्रि। अनुक्ते। विपस्यानिगीर्णस्येतिसाहित्यदर्पणम्।

अनिङ्गनम्। त्रि। अचले। निर्वातस्थदीपकल्पे।

अनित्यः। त्रि। अध्रुवे। विनाशिनि। बाधयोग्ये। व्यक्ते। कालाद्यवच्छिन्ने। नस्थास्यतीतिलोकागमयोर्व्यवहारयोग्ये। ननित्यः। यथा। धर्मोनित्यः सुखदुःखेत्वनित्ये जीवोनित्योहेतुरस्याप्यनित्यः। इति भारते भारतसाविची।

अनिद्रः। पुं। स्वापावस्थया सर्वशून्ये परमात्मनि। त्रि। निद्राशून्ये।

अनिभृतः। त्रि। चपले। अविनीते। ननिभृतः।

अनिमिषः। पुं। स्त्री। सुरे। मत्स्ये। पुं। विष्णौ। असुसंहृष्टित्वात्। काले। ननिमिषति। मिषस्पर्धे। इगुपधेतिकः। नञ्समासः।

अनिमिषचेत्यम्। न। कैलासकैलासे।

अनिमिषाचार्यः। पुं। गुरौ। बृहस्पतौ। अनिमिषाणांदेवानामाचार्यः।

अनिमेषः। पुं। देवे। अविद्यमानोनिमेषोऽस्य। मत्स्ये।

अनियतः। त्रि। अनैकान्तिके। अनित्ये। अस्थायिनि। ननियतः।

अनियन्त्रितः। त्रि। उच्छृङ्खले। उद्दामे।

अनिर्वक्तः। त्रि। वाचामगोचरे।

अनिरुद्धः। पुं। कामपुत्रे। मनसोऽधिष्ठातरि। उषापतौ। नर्नसन्धाने। चम्पादिवन्धनरज्जौ। त्रि। अप्रतिरुद्धे। चरे। ननिरुद्धो ऽनिरुद्धः। युद्धेकेनापिननिरुद्धः।

अनिरुद्धपथम्। न। व्योम्नि। त्रि। अवारितपथे। अनिरुद्धः रोधशून्यः पन्थायस्मिन् यस्यवा।

अनिरुद्धभामिनी। स्त्री। स्वैरिण्याम्। बाणकन्यायाम्। उषायाम्। अनिरुद्धाचासौभामिनी। अनिरुद्धस्यभामिनीवा।

अनिरोधः । पुं । अप्रतिबन्धे ।

अनिर्देश्यः । त्रि । निर्देष्टुमशक्ये ॥ मन

नागोचरे परमेश्वरे ॥ स्वसंवेद्यत्वात्

परस्मै इदं तदिति निर्देष्टुमशक्यत्वात्

॥ अनिर्देश्यः । निर्विशेषे सच्चित्सुखमा

त्रलक्षणे यस्तु निधर्माणामभावादिद-

मित्थमित्यादिसाधारणशब्दैर्ग्रथं युक्तः

पाचकत्वादिविशेषशब्दैश्चानिर्देष्टु

मशक्यतः स्थनिर्देश्यः परमेश्वरः । अ-

स्यापि जातिगुणक्रियासंज्ञाभिर्निर्दे-

ष्टुमशक्यत्वस्यार्थः ।

अनिर्माल्या । स्त्री । अम्लापिकायाम् ॥

त्रि । निर्माल्यशून्ये ।

अनिर्वचनीयः । त्रि । निर्वचनायोग्ये ।

वाक्यागम्ये ।

अनिर्विसः । त्रि । विषादरहिते । नवि

र्विणः । नविद्यते निर्वेदोऽस्य । अ

विरक्ते ।

अनिर्विस्सचेताः । त्रि । अविरक्तचित्ते ।

दूरजन्मनि जन्मान्तरे वा अस्मिन् मर्थे

वर्षान्तरे वा अदृश्योवासेत्स्यति चिन्त्य

येति धैर्ययुक्ते । अनिर्विणं चेतो यस्य ।

अनिलः । पुं । वाते । अनन्यनेन । अ

नप्राणने । सलिकल्यनिलपिमहिभ

हिडयाण्डिपिचिडतुपिडकुकिभ्य इल

च् ॥ गणदेवताभेदे । वाताः पंचाश

दूनकाः । इलति प्रेरयां करोति इ

ति इलच् । तद्रहितः । वसुभेदे । स्वा

तिनक्षत्रे । त्रि । इच्छाशून्ये ।

अनिलघ्नकः । पुं । विभीतकवृक्षे ॥ इति

राजनिर्घण्टः ।

अनिलमन्थुः । पुं । कृत्तिकायाम् ॥

वन्हौ ।

अनिलयनः । त्रि । अनाधारे ॥

अनिलसखः । पुं । वन्हौ । अनिलस्य

सखा । राजाहः सखिभ्योष्टच् ।

अनिलान्तकः । पुं । इङ्गुदीवृक्षे ।

अनिलामयः । पुं । वातरोगे ।

अनिशम् । नं । सदा । सना । अविरते ।

निशा व्यापारराहित्यमुपचारात् ।

नास्ति निशाऽस्मिन् । क्रियाविशेषण

त्वेऽस्यक्लीबत्वम् द्रव्यविशेषणे तु विशि

ष्टत्वम् ॥ रात्रिवर्जिते ।

अनिषम् । [। सातत्ये ।

अनिष्टम् । न । प्रतिकूलवेदनीये नार

कतिर्यगादिलक्षणे पापफले ॥ अप

कारे । नइष्टमितिविग्रहः । त्रि । अ

नभिलषिते ॥ यथा । इष्टानामादिनि

ष्टानां कर्मणां स्वीर सौ भवेदितिसांख्य

प्यदर्पणः ।

अनिष्टा । स्त्री । नागबलायाम् ॥

अनिष्टुतः । त्रि । अनियते ।

अनीकः । पुं । न । रणे । सैन्ये । सेना

मात्रे । अनित्यनेन । अनप्राणने ।

अनिहृषिभ्यांकिच्चेतिईकन् । अनन म् । अनंगतौ प्राणनेवा । अनीकाद यश्चेतिसाधुः । अनंयनंवा । खीच्- मापणे । बाहुलकात्कन् । नभस मासः ।

अनीकस्थ: । पुं । रणगते । हस्तिशि क्षाविचक्षणे । रक्षिवर्गे । राजरक्षि णि । चिह्ने । वीरमर्दलवाद्ये । जय ढक्केतिप्रसिद्धवाद्ये । त्रि । सैन्यस्थे । अनीकेतिष्ठति । ष्ठा । सुपीतिकः ।

अनीकाधिकृत: । त्रि । सेनापतौ ।

अनीकिनी । स्त्री । सेनायाम् । तिसृषु चमूषु । इभाः २१८७ । रथाः २१८७ । अश्वाः ६५६१ । पदातयः १०९३५ । एतत्परिमाणविशिष्टसेनाभेदे । समस्तसंख्या २१८७०, सप्तत्यधिकाष्ट शताधिकसहस्राधिकायुतद्वये । अ क्षौहिणीदशमांशेयं संख्या । अनी कोरणोऽस्तिप्रयोजनत्वेनयस्याः । इ निः । ङीप् । त्रि । अनीकिनि ।

अनीचदर्शी । पुं । बुद्धभेदे ।

अनीश: । पुं । विष्णौ । नविद्यते ईशो नियन्ता स्वामीयास्य । ईश्वरभिन्ने । मरणिनिरस्योरस्यनन्ते । यथा । अ ज्ञोजन्तुरनीशोयमात्मनः सुखदुःख योः । ईश्वरप्रेरितोगच्छेत्स्वर्गंवाश्व भ्रमेववेतिस्मृतिः ।

अनीशा । स्त्री । दीनभावे ।

अनीश्वर: । त्रि । नास्तिशुभाशुभयोः कर्मणोःफलदातेश्वरइतिवादिनि ।

अनीह: । त्रि । फलाशारहिते । निश्चे ष्टे । नास्तिईहायस्यसः ।

अनु । अ । हीने । सहार्थे । पश्चादर्थे । सादृश्ये । लक्षणे । इत्थंभूताख्या ने । भागे । वीप्सायाम् । अनुक्रमे । आयामे । समीपे । अनिति । अन प्राणने । बाहुलकादुः ।

अनुक: । त्रि । कामिनि । कामयितरि । अनुकामयते । अनुकामिकेति साधुः ।

अनुकम् । । विसर्गे ।

अनुकम्पा । स्त्री । दयायाम् । आन्वर्थ्ये । अनुकम्पनम् । कपिकम्पिचल ने । गुरोश्चहलः ।

अनुकम्प्य: । त्रि । कृपायोग्ये । अनुक म्पितुंयोग्यः । यत् ।

अनुकरणम् । न । अनुकृतौ । सदृशी करणे । तद्द्विविधम् । शब्दानुकरण म् अर्थानुकरणञ्च । यथार्थरहितस्य केवलशब्दस्यसदृशकरणम् तच्छब्दा नुकरणम् । यथार्थविशिष्टस्यसदृशक रणम् तदर्थानुकरणम् । इतिवैया करणाः ।

अनुकर्ष: । पुं । रथाधःस्थदारुणि । र

यस्याधस्तनभागे यद्दारुधारकाष्ठं तिष्ठति यतोधस्तकमुपरिपट्टकमं यत्र यकंतदनुकर्षशब्दवाच्यमित्यर्थः इतिभरतः। अवकर्षणे। अनुकृष्यते। कृषविलेखने। घञ्।

अनुकर्षणम्। न। आकर्षणे। अवकर्षणे।

अनुकल्पः। पुं। मुख्यकल्पादधमे गौणकल्पे। प्रतिनिधौ। गौणविधौ। अनुगतीनःकल्पः। प्रादिसमासः। यथा

त्रीहिभिर्यजेतेतिमुख्योविधिः। यवैर्भावेनीवारैर्यजेतेतिगौणोविधिः। इसयत्नेनानुग्राह्यः। यथा। प्रभुःप्रथमकल्पस्ययोनुकल्पेनवर्तते। नसाम्परायिकंतस्यदुर्मतेर्विद्यतेफलम्।

इतिमनुः।

अनुकामीनः। त्रि। कामङ्गामिनि। यथेष्टगमनशीले। कामस्यसदृशम्। यथार्थेव्ययीभावः। अनुकामंगामीत्यर्थे। अवारपारात्यन्तानुकामंगामीतिखः।

अनुकारः। पुं। सुसदृशक्रियायाम्। अनुहारे। अनुकरणम्। सदृशरूपवेशभाषाद्याविष्करणम्। अनुकृ०। घञ्। उपमायाम्। अनुकूलकरणे।

अनुकूलः। पुं। पतिभेदे। अस्यलक्षणं यथा। सर्वदापराङ्गनापराङ्मुखत्वेसतिसर्वदास्वस्त्रियानुकूलत्वमिति। त्रि। तत्तदिच्छाचरणशीले। अनुरक्ते। सहाये। सहकारिणि। अनुकूलादितिविग्रहः।

अनुकूलता। स्त्री। दाक्षिण्ये। भावे तल्।

अनुकूला। स्त्री। स्यादनुकूलाभतनगगाश्चेदितिलक्षणकवितायांवृत्तौ। यथा। वल्लववेशामुररिपुमूर्त्तिर्गोपसुगाधीकृतरतिपूर्त्तिः। वाञ्छितसिद्धौ प्रणतिपरस्य स्यादनुकूलाजगतिनकस्येति। दन्तीवृक्षे।

अनुकृतिः। स्त्री। अनुकरणे। अनुकरणम्। कृञ्०। क्तिन्।

अनुक्रमः। पुं। यथाक्रमे। परिपाट्याम्। अनुक्रमणम्। क्रमुपादविक्षेपे। घञ्। नोदात्तोपदेशेतिनवृद्धिः। अनुक्रमणिकायाम्।

अनुक्रमणिका। स्त्री। भूमिकायाम्। ग्रन्थादेर्मुखबन्धे। पुराणादेरुक्तविषयाणांसंक्षेपेणपुनःकथने।

अनुक्रमणी। स्त्री। ग्रन्थादेर्मुखबन्धे। भूमिकायाम्।

अनुक्रान्तः। त्रि। अनुक्रमेणोक्ते।

अनुक्रियमाणः। त्रि। विडम्ब्यमाने।

अनुक्रोशः। पुं। दयायाम्। यथा। गुणाधिकान्मुदंलिप्सेदनुक्रोशंगुणाध-

अनुगि	अनुजि
मात् । मैत्रीसमानादृन्विच्छेअता	समासान्तष्टच् ।
पैःपरिभूयते इति । अनुक्रोयन्त्यने-	अनुग्रहः । पुं । प्रसन्नतायाम् । फलदा
न । कुशआद्धानिरोदनेचा । कृत्स्व	ने । इष्टसम्पादनेच्छायाम् । अभ्युप
लिदश्च ॥	पत्तौ । अनिष्टनिवारणपूर्वकेष्टसाध
अनुगः । त्रि । अनुगते । अन्वयः । अ-	ने । यथा । विद्वेषोऽस्मसनिःस्वाना
नुगच्छति । गम्लृगतौ । अन्येभ्योपी	अकृत्तापूर्वकःक्रियत । पूर्वादानमा
त्यतिडः ।	माथामनुग्रहउदाहृतइति । तारका
अनुगतः । त्रि । सेवके । अनुगे । पश्चा	... अनुग्रहणम् । प्रहूप्रादने । अ
द्धासे । नियमैः । अनुगम्यतेस्म । ग	वृद्धिश्च ।
...	अनुग्राहकः । त्रि । समर्थके । अनुग्र
अनुगमः । पुं । उपसर्पके । यथा । कृ	ह्णातीतिग्रहेर्ण्वुल् ।
तेसृङ्गोयतेंगत्वोतायामांकुतायवे	अनुचरः । त्रि । सहायै । दासे । सेव
। वापरेयावस्मानायकरोअनुगमा	के । अनुचरति । चरगतौ । चरेष्टः ।
न्वितै । इतिस्मृतिः । पश्चाद्गमने ।	अनुचिन्तनम् । न । अनुध्याने ।
न्वायमते येनक्रमेण तावत्पदार्थग-	अनुच्छिष्टम् । त्रि । पवित्रे । नोच्छिष्ट
तः तदेवदर्शतावत्पदार्थानुगमक-	म् ।
स्तस्यक्रियायाम् ।	अनुजः । पुं । कनीयसि । कनिष्ठसोद
अनुगमनम् । न । पश्चाद्गमने । सह	रे । अनुपश्चाज्जातः । उपसर्गेचसं
गमने ।	ज्ञायामितिडः । त्रि । पश्चाज्जाते ।
अनुगवीनः । पुं । गोपाले । गोःपश्चा	न । प्रपौण्डरीकनामकसुगन्धि
त् इतिअनुगु । पश्चादर्थेऽव्ययीभावः	द्रव्ये ।
। गोः पश्चात् पर्याप्तंगच्छतीत्यर्थे	अनुजन्मा । पुं । कनीयसि । अनुपश्चा
अनुग्वलंगामीतिखः ।	ज्जन्मयस्य ।
अनुगामी । त्रि । कामगामिनि । पश्चा	अनुजा । स्त्री । त्रायमाणायाम् । कनि
द्गामिनि । स्त्री । अनुगामिनीइ	ष्ठायांभगिन्याम् ।
अनुगिरम् । । गिरेःसमीपम् । सामी	अनुजाता । स्त्री । कनिष्ठायांभगिन्याम् ।
प्येऽव्ययीभावः । गिरेश्चसेनकस्येति	अनुजिघृक्षा । स्त्री । अनुग्रहीतुमिच्छा ।

याम् । ग्रहेःसन्नन्तादप्रत्ययेटाप् ॥

अनुजीवी । त्रि । सेवके । अनुजीवितुंशीलः सुपीतिणिनिः ॥

अनुज्ञा । स्त्री । अनुमतौ ॥ यथा । नान्योन्यवाक्ययोर्नगुरुशिष्ययोरन्तराध्येयात् अनुज्ञयाप्यध्येयात् इतितिथ्यादितत्त्वम् ॥ समस्य सम्मत्युत्कर्षनिकर्षौदासीन्येन प्रवर्त्तनायाम् । अनुज्ञायते इति अनुपूर्वात् ज्ञानातेरातश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥

अनुज्ञातः । त्रि । अनुमते ।

अनुज्येष्ठम् । न । ज्येष्ठानुक्रमेणेत्यर्थे । ज्येष्ठस्य आनुपूर्व्येण । अव्ययंविभक्तीत्यव्ययीभावः ॥

अनुतर्षः । पुं । सुरापानपात्रे । तृष्णायाम् । अभिलाषे । सीधुपाने । सरके । अनुतर्षणम् । जिहपासिया सायाम् । घञ् । मद्ये । अनुतर्ष्यय नेन इति ॥

अनुतर्षणम् । न । अनुतर्षे । अनुतर्ष्यम् अनेनवा । जितृषा° । भावेकरणेवाल्युट् ॥

अनुतापः । पुं । पश्चात्तापे । अनुतपनम् । तपस्सन्तापे । घञ् ॥

अनुत्तमः । त्रि । वरे । मुख्ये । ईश्वरे । नउत्तमोऽस्मात् । अधमे । नउत्तमः ॥

अनुत्तमाम्भः । न । सांख्यानांतुष्टिविशेषे । शब्दादिभोगाभ्यासात् प्रवर्द्धन्ते कामाः तेषुविषयप्राप्तौ कामिनं दुन्वन्तीति भोगदोषंभावयतोविषयोपरमेयातुष्टिः साचतुर्थीअनुत्तमाम्भउच्यते ॥

अनुत्तरः । त्रि । श्रेष्ठे । निरुत्तरे । प्रतिजल्पविवर्जिते । शुभे । दक्षिणस्यांदिशि । अधमे । स्थिरे । अनतिशये । उत्तरस्याभावः उत्तरविवर्ज्जिता । नउत्तरोयस्मात् ॥

अनुदर्शनम् । न । पुनः पुनरालोचने । अनुवारं वारं दर्शनम् ॥

अनुदात्तः । पुं । स्वरभेदे । नीचैरनुदात्तः इतितत्स्वरूपम् ॥ नउदात्तः ॥

अनुदितः । पुं । उदयात् पूर्वमव्यक्तिरव्यक्तिप्रविरलतारके कालविशेषे । त्रि । अनुक्ते । अनुत्थिते । नउदितः ॥

अनुद्घातः । त्रि । प्रतिबन्धनिवृत्तौ । प्रतिघातरहिते ॥

अनुद्दिष्टः । त्रि । उद्देशहीने ।

अनुद्रुतः । त्रि । अनुगामिनि । अनुगते । न । तालविशेषे ॥ सतुद्रुतार्द्धमात्राचतुर्थभागोवा । यथा । अर्द्धमात्रंद्रुतंज्ञेयंद्रुतार्द्धंचाप्यनुद्रुतमिति शब्दरत्नावली ॥

अनुद्विग्नमनाः । त्रि । स्वस्थचित्ते । नउद्विग्नंमनोयस्यसः ।

अनुद्वेगकरः । त्रि । कस्यचिदप्यदुःखकरे । यथा । अनुद्वेगकरोराजेति ।

अनुधावनम् । न । पश्चाद्धावने । अनुसन्धाने । यथा । तस्मिन् कुरङ्गमाचिमुहुश्चिसंनिवारय । जतम्मनस्वाधीनं दृश्यतेनानुधावनम् । इत्युद्भटः ।

अनुध्या । स्त्री । अनुध्याने ।

अनुध्यानम् । न । अनुचिन्तने । अनुग्रहे । आसक्तौ ।

अनुध्येयः । त्रि । अनुग्राह्ये ।

अनुनयः । पुं । विनये । प्रणिपाते । सान्त्वने । प्रार्थने । अनुनयनम् । यौन्° । स्त्व ।

अनुनासिकः । पुं । मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणे वर्णविशेषे । त्रि । नासिकामनुगते ।

अनुनेयः । त्रि । अनुनयार्हे ।

अनुन्नः । त्रि । अविद्धे । ननुन्नः ।

अनुपकारी । त्री । प्रत्युपकाराजनके । नउपकारी ।

अनुपथः । त्रि । अनुवर्त्तिनि । भृत्ये । अनुपथ्यात्पन्थायस्य । ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे इत्यः ।

अनुपदम् । न । अनुके । पश्चाक्रमने । पदस्यपश्चात् । पश्चादर्थेऽव्ययीभावः ।

अनुपदी । त्रि । अन्वेष्टरि । अनुपदमन्वेष्टा । अनुपदमन्वेष्टेतिसाधुः । अनुपदीनगवाम् । गोःपदात् पश्चादन्वेष्टव्यगवामेव । तेनचिह्नग्रहणाद्वान्वेषणेनभवतीति हरदत्तः । हलायुधस्तुसामान्येनान्वेषणकर्त्तरीत्याह । जोजी इतिभाषायाम् ।

अनुपदीना । स्त्री । पदव्याम् । पादायामपरत्वांपादुकायाम् । पदस्यानुयत्त्वायामित्यव्ययीभावः । अनुपदंपादायामममात्रा बद्धा । अनुपदसर्वेतिखः ।

अनुपपत्तिः । स्त्री । अभावे । नउपपत्तिः । असङ्गतौ ।

अनुपमः । त्रि । उत्तमे । नास्तिउपमायस्य ।

अनुपमा । स्त्री । कुमुदाख्यदिग्गजकरिण्यामित्यमरः । सुमतीकाख्यदिग्गजकरिण्यामितिमेदिनिः । श्रेष्ठत्वाच्चास्याउपमाऽस्य ।

अनुपरतः । त्रि । अविरते । सन्तते । नउपरतः ।

अनुपलब्धिः । स्त्री । प्राप्त्यभावे । ज्ञानाभावे । तत्कारणयथा । अतिदूरात् सामीप्यादिन्द्रियघातान्मनोऽन

वस्थानात्। सौक्ष्म्यार्द्व्यवधानादभिभवात्समानाभिहाराच्च ॥ ७१ उदाहरणानि यथा। उत्पतन् वियति पतत्री अतिदूरतया सन्नपि न प्रत्यक्षेणोपलभ्यते। लोचनस्यञ्जनमतिसामीप्यान्न दृश्यते। वाङ्गेन्द्रियघातोऽन्धत्वबधिरत्वादिलक्षणात् रूपादयो नोपलभ्यन्ते। अविकारमात्रेण मनाः स्फीतालोकमध्यवर्तिनमिन्द्रियसन्निकृष्टमप्यर्थं मनोऽनवस्थानान्न पश्यति। इन्द्रियसन्निकृष्टं परमाण्वादि प्रणिहितमना अपि सौक्ष्म्यान्न पश्यति। कुड्यादिव्यवहितं राजदारादि व्यवधानान्न पश्यति। अभिभवाद्यथा ग्रहनक्षत्रमण्डलं न पश्यति। तोयदमुक्तजलविंदून् जलाशये समानाभिहारादपि न पश्यति। चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। तेनानुद्भवोऽपि संगृहीतः। तद्यथा क्षीराद्यवस्थायां दध्याद्यनुद्भवान्न दृश्यते।

अनुपमयः। त्रि। असात्म्ये।

अनुपसंहारी। पुं। हेत्वाभासविशेषे। स च अन्वयव्यतिरेकदृष्टान्तरहितोऽनुपसंहारी। यथा। सर्वमनित्यं प्रमेयत्वादिति। अत्र सर्वस्यापि पक्षत्वात् दृष्टान्तो नास्ति। नाऽपसंहारी।

अनुपस्कृतम्। त्रि। अविकृते। अविगर्हिते।

अनुपहितः। त्रि। समष्ट्यज्ञानतदुपहितेश्वरयोराश्रये स्वमहिमप्रतिष्ठिते अक्षरशब्दवाच्ये चिन्मात्रे॥

अनुपाकृतः। पुं। मन्त्रैः पश्चोः स्पर्शनमुपाकरणं तद्रहिते पशौ।

अनुपातः। पुं। त्रैराशिकगणिते। उपयुक्तपतने। पूर्वाङ्कपातानुसारेण पराङ्कपाते।

अनुपातकम्। न। पञ्चविंशतिप्रकारभिन्नेषूपपातकसदृशपापविशेषेषु।

अनुपात्ययः। पुं। क्रमेणास्थानमतिपाते। पर्याये।

अनुपानम्। न। भेषजाङ्गे पेयविशेषे। भेषजेन सह तत्पश्चाद्वा यत्पीयते तस्मिन्। यथा। अनुपानविशेषेण करोतिविविधान्गुणानिति वैद्यकम्। समीपस्थोदके। अनुगतंपानम्।

अनुपुष्पः। पुं। शरे। इति शब्दचन्द्रिका।

अनुपूर्वशः। अ। क्रमेणेत्यर्थे।

अनुपेतः। त्रि। आसमुपनयमेत्युपनयनार्थमनुपसन्ने। अननुगते। एकाकिनि।

अनुप्रविष्टः। त्रि। विषयविकारविज्ञानैः प्रच्छन्ने।

अनुप्रभूतः। त्रि। अनुव्याप्ते।

अनुप्रासः । पुं । शब्दालङ्कारभेदे । स यथा । वर्णसाम्यमनुप्रासः । स्वरवैसादृश्येपि व्यञ्जनसदृशत्वं वर्णसाम्यम् । रसाद्यनुगतः प्रकृष्टो न्यासोऽनुप्रासः ॥ उदाहरणं यथा । आदाय बकुलगन्धानन्धीकुर्वन् पदे पदे भ्रमरान् । अयमेति मन्दमन्दं कावेरीवारिपावनः पवन इति । छेकवृत्तिगतो द्विधा । छेकाः विदग्धाः । वृत्तिर्नियतवर्णगतो रसविषयो व्यापारः । गत इति छेकानुप्रासो वृत्त्यनुप्रासश्चेति सङ्क्षेपः ।

अनुप्लवः । त्रि । सहाये । अनुगे । अनुपश्चात् प्लवते । प्लुङ् गतौ । पचाद्यच् ।

अनुबन्धः । पुं । बन्धे । दोषोत्पादे । इच्छातोऽपराधकरणे ॥ यथा । अनुबन्धमवस्थां च दृष्ट्वा दण्डं निपातयेदिति । वातादिदोषाणाम प्राधान्ये । उच्चरितप्रध्वंसिनि । विनश्वरे । प्रकृतिप्रत्ययागमादेशानाम् यः कार्यार्थमासज्यते नच प्रयोगसमवायी सोऽनुबन्ध उच्यते । मुख्यानुयायिनि शिशौ । मुख्यं पित्रादिकमनुयाति यः शिशुस्तस्मिन् । प्रकृतस्यानुवर्त्तने । प्रकृतस्यारब्धस्य अनुवर्त्तने । सम्बन्धे । पश्चाद्भाव्यशुभपरिणामे । अधिकारिविषयसम्बन्धप्रयोजनेषु । लेशे ।

फलसाधने । अनुबध्यते । बन्ध बन्धने । घञ् ।

अनुबन्धी । त्रि । सहचारिणि । अविच्छेदेन व्यापके । अनुबध्नातीति ।

अनुबन्धी । स्त्री । हिक्कायाम् । तृष्णायाम् ।

अनुबोधः । पुं । प्रबोधने । गतगन्धस्य पुनः प्रयत्नेनोद्बोधने । यथा । कस्तूरिकादिगन्धद्रव्यादेः ॥ पश्चाद्बोधे ॥ अनुबोधनम् । बुध अवगमने । भावे घञ् ।

अनुब्राह्मणी । त्रि । अनुब्राह्मणाध्ययनकर्त्तरि । ब्राह्मणसदृशो ग्रन्थोऽनुब्राह्मणम् । तदधीते । अनुब्राह्मणादिनिः ।

अनुभवः । पुं । स्मृतिभिन्नज्ञाने । स द्विविधः यथार्थोऽयथार्थश्चेति । तद्वति तत्प्रकारकानुभवो यथार्थानुभवः । सैव प्रमेत्युच्यते । तदभाववति तत्प्रकारकश्चायथार्थानुभवः । उपलम्भे । उपलब्धौ । साक्षात्कारे । साक्षात्स्वरूपबोधे ॥ अस्य मा यात्यन्तु । यस्यानुभवपर्यन्ता दृष्टिस्तत्त्वे प्रवर्त्तते । तद्दृष्टिगोचराः सर्वे मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैरिति । प्रत्ययादौ । अनुभवनम् । भू॰ । ऋदोरप् ।

अनुभविता । त्रि । चेतने ।

अनुभावः । पुं । कोषदण्डजतेजसि । प्रभावे । निश्चये । सतांमतिनिश्चये । सतामभिप्रायस्यनिश्चये । भावबोधके रोमांचादौ । कटाक्ष भुजाक्षेप प्रभृतिषु । यथा । भावंमनोगतसाक्षात्स्वहेतुंव्यञ्जयन्तिये । तेऽनुभावाइतिख्याताभ्रूविक्षेपस्मितादय इतिरसार्णवसुधाकरः । भवनंभावः । स्थिरीभवतीतिघञ् । अनुगतोभावोऽनुभावः । प्रादियोगतार्थइतिसमासः । सामर्थ्ये । अनुभावयति । भुवःणिच् । घञ् ।

अनुभाव्यः । त्रि । अनुभवविषये ।

अनुभूतः । त्रि । परिचिते । यथा । जयतिश्रीगुरुदेवोयत्प्रसादादिदंजगत् । अनुभूतंमयासम्यग्दृष्टंनसारमस्वपीति ।

अनुभूतिः । स्त्री । ज्ञानभेदे । अनुभवे । यथा । अनुभूतिंविनामूढोवृथाब्रह्मणिमोदते । प्रतिबिम्बितशाखाग्रफलास्वादनमोदवदिति । प्रत्यक्षानुमित्युपमितिशब्दभेदात्साचतुर्विधाभवति ॥

अनुमतः । त्रि । कृतोऽक्तात्रे । अनुज्ञाते ।

अनुमतकर्मकारी । त्रि । आज्ञयाकार्यकर्त्तरि । लिखितपत्राद्यनुसारेणकर्मकर्त्तरि ।

अनुमतिः । स्त्री । कलोनेन्दुपूर्णिमायाम् । अहुरात्रनयामध्याम् । उदयकालेमतिपद्योगात्कलाहीनेचन्द्रेसाऽनुमतिशब्दवाच्यापूर्णिमाभवति । अनुज्ञायाम् । राजादेःसम्मतौ । तांविनायागादिक्रियायाअनिष्पत्तेः । सम्मतिपूर्वकाज्ञायाम् । अनुमन्यतेक्तिच् ।

अनुमन्ता । त्रि । यदनुमतिंविनाकर्तुंनशक्यतेतस्मिन् । अनुमतिदातरि । कार्यकारणप्रवृत्तिषुस्वयमप्रवृत्तोपिपरमात्मा प्रवृत्तस्यसन्निधिसत्तामात्रेणतदनुकूलत्वात्स्वव्यापारेषुप्रवृत्तान्देहेन्द्रियादीन्ननिवारयतिकदाचिदपि । अतसाक्षिभूतःपुरुषःसाक्षीअनुमन्ता ।

अनुमरणम् । न । अनुसंस्थायाम् । यथाक्रमेण । भर्त्तरिदेशान्तरस्थेतत्पादुकादिकमुरसिनिधायज्वलितारोहणपूर्वकंब्राह्मणीभिन्नस्त्रियाः मरणे । यथा । देशान्तरमृतेपत्यौसाध्वीतत्पादुकाद्वयम् । निधायोरसिसंशुद्धाप्रविशेज्जातवेदसमितिब्रह्मपुराणम् । पृथक्चितिंसमारुह्यनविप्रागन्तुमर्हतीतिस्मृतिः । तवस्वरूपारमणीजगत्याञ्छन्नविग्रहा । मोहादङ्गर्त्तुंश्चितारोहाङ्गेन्नरकगामिनी-

तिसहमरणानुमरणयोःसामान्यतो निषेधकमागमवचनम् ॥ सहमरणे ॥

अनुमा । स्त्री । अनुमितौ । अनुमाने ॥

अनुमानम् । न । कल्पने ॥ सांख्यस्मृतिपरिकल्पिते प्रधाने । स्मृतौ ॥ अनुमीयतेऽस्मृतिर्यथेतिव्युत्पत्त्या स्मृतेरपिप्रामाण्यम्प्रतिसापेक्षत्वात् । अनुमितिकरणे ॥ लिङ्गलिङ्गिपूर्वके । पूर्ववत् शेषवत् सामान्यतो दृष्टञ्चेति त्रिविधे अनुमितिसाधने । अन्योक्तं-भाष्यकारैः । सत्सु च वेदान्तवाक्येषु जगतो जन्मादिकारणवादिषु तदर्थ ग्रहणदार्ढ्यायानुमानमपि वेदान्तवाक्याविरोधि भवन् न निवार्यते इति ।

अनुमानोक्तिः । स्त्री । तर्के । अनुमानस्य उक्तिः ॥

अनुमितिः । स्त्री । अनुभवविशेषे । परामर्शजन्यज्ञाने । व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानजन्यज्ञाने ॥ यथा । धूमदर्शनाद्वह्निमान् पर्वत इत्याकार-ज्ञानमनुमितिः । अस्या व्यापारकार्यं परामर्शः । अस्याः करणं व्याप्तिज्ञानम् । अनुमानम् । डुमिञ् प्रक्षेपणे । क्तिन् ॥

अनुमेयः । त्रि । अनुमातुं योग्ये ॥

अनुमोदः । पुं । एवमस्तु इत्याकारे अनुमोदने ॥

अनुमोदनम् । न ॥ अनुमोदे ॥

अनुमोदितः । त्रि । अनुज्ञाते । कृतानुमोदने । अनुमते ॥ यथा ॥ भवता यद्व्यवसितं तन्मे साध्वनुमोदितमिति श्रीभागवतम् ॥

अनुयाजः पुं । यज्ञाङ्गे ॥ प्रयाजानुयाजाः । यज्ञेषु । यजेर्घञि प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे इति कुत्वाभावो निपातसिद्धः ॥

अनुयायी । त्रि । सदृशे ॥ पश्चाद्गामिनि ॥

अनुयुक्तः । पुं । भृतकाध्येतरि ॥ इति-महाभारतम् ।

अनुयोक्ता । पुं । भृतकाध्यापके ॥ इति महाभारतम् ॥

अनुयोगः । पुं । प्रश्ने ॥ अनुयोजनम् । युजेर्घञ् ॥

अनुयोगकृत् । पुं । आचार्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

अनुयोजनम् । न । प्रश्ने ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

अनुरक्तः । त्रि । अनुरागवति ॥ यथा । अनुरक्तो गुणान्भूतेर्विरक्तो दूषणानि चेति । अनुकूले ॥

अनुरञ्जनम् । न । अनुरागे । हर्षजनने ॥

अनुरतः । त्रि । अनुरागविशिष्टे । प्रीते । अनुरक्ते ॥ अनुपूर्वात् रमेः क-

त्तिरिक्तः ।

अनुरतिः । स्त्री । अनुरागे ।

अनुरहसम् । न । एकान्ते । रहोऽनु । अनुगतंरहः । अनुगतं रहोऽस्मिन्वा । अन्ववतप्तात्रहसत्त्वच ।

अनुरागः । पुं । अन्योन्यप्रीतौ । स्नेहे । अनुगतोरागः ।

अनुरागी । त्रि । अनुरक्ते । अनुरागोऽस्यास्तिप्रक्षिप्तम्वा । मत्वर्थेइनिः ।

अनुराधा । स्त्री । सप्तदशेभभवे । अव्रजातस्यफलंयथा । सत्कीर्तिकान्तिस्सदोत्सवःस्याज्जेतारिपूणाम्बकलाप्रवीणः । स्यात्सम्प्रवेयस्यकिलानुराधासम्प्रसूतौदैविविधौ भवेताम्भि-तिकोष्ठीप्रदीपः । राधामनुगता ।

अनुरुद्धः । त्रि । निरुद्धे ।

अनुरूपम् । त्रि । सदृशे । योग्ये ।

अनुरूपम् । त्रि । सदृशे । प्रतिरूपे । रूपस्ययोग्यम् । यथार्थे योग्यतायामव्ययं विभक्तीत्यव्ययीभावः । अव्ययीभावश्चेत्यव्ययत्वम् ।

अनुरोधः । पुं । अनुवृत्तौ । अनुवर्त्तने । आराध्यादेरिष्टसम्पादने । अनुरोधनम् । रुधिर्आवरणे । घञ् ।

अनुलब्धः । त्रि । अनुविद्धे ।

अनुलापः । पुं । मुहुर्भाषणे । वारंवारं भाषणे । अनुलपनम् लपव्यक्तायांवा-

चि । भावे घञ् ।

अनुलिप्तः । त्रि । रञ्जिते । कृतानुलेपने ।

अनुलेपः । पुं । चन्दनादौ । अनुलेपनम् । लिपेर्घञ् ।

अनुलेपनम् । न । चन्दनादौ । गात्रेगन्धद्रव्यादिलेपने । अनुलिप्यते । लिपउपदेहे । कर्मणिल्युट् ।

अनुलोमः । पुं । यथाक्रमे । अचमर्त्यन्वेत्यच् ।

अनुलोमजः । त्रि । अनुलोमजाते । अप्रतिलोमजे । यथा । ब्राह्मणात् च त्रियागर्भजातः । क्षत्रियात् वैश्यायां जातइत्यादिज्ञेयम् ।

अनुवत्सरः । पुं । सम्वत्सरे ।

अनुवर्त्तनम् । न । अनुरोधे । आराध्यादीष्टसम्पादने । अनुगम्यवर्त्तनमाराधनम् । अनुवृत्तौ ।

अनुवर्त्तितः । त्रि । सेविते ।

अनुवर्त्ती । त्रि । अनुकूले ।

अनुवाकः । पुं । अङ्के । अमगीतऋग्जाते । ऋग्यजुःसमूहे । अनुउच्यते । वचपरिभाषणे । घञ् । चजोरिति कुत्वम् ।

अनुवाक्या । स्त्री । प्रभास्तुपाध्यायादेवताह्वान्यामृचि । अनुउच्यते । यचेर्ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ।

। शब्दसंज्ञत्वात् वचोशब्दसंज्ञायोमितिनप्रतिषेधः ॥

अनुवातः । पुं । वायुविशेषे । यःशिष्यदेशाद्गुरुदेशमागच्छतिवायुः सोनुवातइत्युच्यते ।

अनुवादः । पुं । प्राप्तस्यपुनः कथने । ज्ञातार्थस्यप्रतिपादने । सिद्धस्योपन्यासे । प्रमाणान्तरावगतस्यार्थस्यशब्देनोक्तिरनुवादः । ज्ञातस्यकथने । यथा । अग्निर्हिमस्यभेषजमित्यादिः । हिमविरोधित्वस्याग्नेःप्रत्यक्षावगतत्वात् । अनुवदनम् । वदअभिवादनस्तुत्योः । घञ् । कुत्सितेर्थे । विधिविहितस्यानुवचनमनुवादः । न्या० २ । ६५ ॥

अनुवासः । पुं । सौरभ्ये ।

अनुवासनम् । न । स्नेहने । धूपने । वैद्यकोक्तस्नेहवस्तौ । यथा । द्विधावस्तिः परिज्ञेयानिरूहश्चानुवासनम् । कषायाद्यैर्निरूहः स्यात्स्नेहाद्यैरनुवासनमिति । वासच्छेदेचु० । अनुपूर्वात् भावेल्युट् ।

अनुविद्धः । त्रि । अनुलग्ने ।

अनुविष्टः । त्रि । व्याप्ते ॥

अनुविपराम् । त्रि । अनुगते ।

अनुविचितः । त्रि । अनुमर्शिनि ॥ कारिकः ॥

अनुवृत्तः । त्रि । प्रविष्टे । व्याप्ते । पालिते । अनुवृत्तिविशिष्टे ।

अनुवृत्तिः । स्त्री । प्रवाहरूपेणानुगतौ । अनुरोधे । आनुकूल्ये । सेवायाम् । अन्वये । अनुवर्त्ततेव्याप्नोति । वृतुवर्त्तने । क्तिन् । अनुवर्त्तनंवाक्तिन् ।

अनुवेश्यः । त्रि । तदन्तर्गृहवासिनि ।

अनुव्रजनम् । न । अनुव्रज्यायाम् । गृहागतानांशिष्टानांगमनसमयेकियद्दूरपर्यन्तंपश्चाद्गमनरूपे शिष्टाचारे । यथा । आयान्तमग्रतोगच्छेत् गच्छन्तंमनुव्रजेदितिनिगमकल्पद्रुमस्थम् ।

अनुव्रज्या । स्त्री । गच्छतोऽनुगमने । अनुव्रजने । अनुव्रजनम् । अनुव्रज्या । क्यप् ।

अनुशयः । पुं । द्वेषे । पश्चात्तापे । अनुबन्धे । दीर्घद्वेषे । शास्त्रोक्तकर्मणि । अनुशयनम् अनेनवा । शीङ्स्वप्ने । एरच् पुंसीतिघोवा ।

अनुशयी । त्रि । चन्द्रस्थलस्खलितेऽवरोहतिनीह्यादिदेहसंश्लिष्टे वेदविहितकर्मानुष्ठातरि कर्मिणि । जीवे । अनुशयवत्प्रथमेश्वरस्यमूलेशेते इति तथा ।

अनुशयी । स्त्री । क्षुद्ररोगान्तर्गतपादरोगविशेषे । तल्लक्षणादिर्यथा ।

गम्भीरामम्बुशोभांच सवर्णामुपरि-स्थिताम्। पादस्यानुशयीं तान्तु विद्याद्दन्तः प्रपाकिनीम्। हरेदनुशयीं विद्धः क्रियया श्लेष्मविद्रधेरिति भावप्रकाशः।

अनुशरः। पुं। राक्षसे। अनुशृणाति हिंसायाम्। अनुपूर्वः शृधातोरप्।

अनुशायी। पुं। जीवे।

अनुशासनम्। क्ली। अनुशिष्टौ। आज्ञायाम्। उपदेशे। नियोगवचने। अनुशिष्यते आख्यायते शब्दादिर्येन। शासु अनुशिष्टौ अनुपूर्वः ल्युट्। व्युत्पादने। यथा। शब्दानामनुशासनम्। अनुशिष्यन्ते असाधुशब्देभ्यः प्रविभज्य बोध्यन्ते येनेति करणे ल्युट्।

अनुशासितः। त्रि। अनुशिष्टे। अनुशिक्षिते।

अनुशासिता। त्रि। नियन्तरि। प्रशासितरि।

अनुशिष्टः। त्रि। ज्ञापिते। शिक्षिते। आज्ञप्ते।

अनुशिष्टिः। स्त्री। कर्त्तव्याकर्त्तव्ययोर्विविच्य ज्ञापने। अनुशासने। अनुशासनम्। शासु०। स्त्रियां क्तिन् नावादिभ्यः। शास इदङ्हलोः।

अनुशीलनम्। न। आलोचने। मुहुः सेवने। पुनः पुनरभ्यासे।

अनुशोचनम्। न। शोके। शुचशोके अनुपूर्वः। ल्युट्।

अनुश्रवः। पुं। वेदे। गुरुमुखादनुश्रूयत एव न केनचित्क्रियते अनुपूर्वश्रुधातोः कर्म्मादावप्।

अनुषक्। अ। अनुमाने।

अनुषक्तः। त्रि। अनुविषक्ते। अनुगते। अनुसज्यते स्म। षञ्ज०। क्तः।

अनुषङ्गः। पुं। करुणायाम्। [illegible]। एकत्रान्वितार्थानामपरेणान्वये। आसत्तौ। न्याये। उपनयस्याप्यनुपदस्य निगमने। यथा। वह्निव्याप्यधूमवांश्चायमतस्माद्वह्निमानिति। अनुषज्यतेऽत्र। षञ्जसङ्गे। हलश्चेति घञ्। अन्योद्देशेन वृत्तावन्यस्यापि सिद्धौ।

अनुषङ्गि। त्रि। व्यापके।

अनुष्टुप्। स्त्री। सरस्वत्याम्। अष्टाक्षरायां वृत्तौ। यथा। पञ्चमो लघुः षष्ठो गुरुः सप्तमस्तु समे लघुः। पादे चिविषमे गश्चेत् श्लोकोऽनुष्टुप् चकीर्त्तितः। क्वचित्पादे तु विषमे पञ्चमाद्यास्त्रयोपि चेत्। तेऽपि सर्वगाः श्लोके क्वचित् केवलपञ्चमद इति। अनुस्तुभाति। स्तुनमु ०। क्विप्।

अनुष्ठानम्। न। क्रियारम्भे। करणे। अनुष्ठीयतेऽनेन। स्था०। ल्युट्।

अनुष्ठितः। त्रि। कृते।

अनुष्ण: । त्रि । अलसे । मन्दे । शीतले ॥ उष्णोदच: उष्णादन्य: । न । उत्पले ॥

अनुष्णवल्लिका । स्त्री । नीलदूर्वायाम् ॥

अनुसंस्था । स्त्री । अनुमरणे ॥

अनुसञ्चरन् । त्रि । गमनागमने कुर्वति ॥

अनुसन्ततम् । त्रि । अनुस्यूते । अनुगते ॥

अनुसन्धानम् । न । अन्वेषणे । अनुसन्धीयते । सुधान् ० । ल्युट् ॥

अनुसमुद्रम् । । समुद्रस्य समीपे । समुद्रं समया । अनुर्यत्समयेत्यव्ययीभावः ॥

अनुसरणम् । न । अनुवृत्तौ । अनुसृ - धात् घर्त्तो ल्युट् ॥

अनुसर्ग । पुं । प्रतिसर्गे । ब्रह्मादीनाम् । मन्तरे त्पत्तिक्रमे ॥

अनुसवम् । न । त्रिकाले ॥

अनुसवनम् । । सर्वदार्थे ॥

अनुसार: । पुं । पूर्वानुक्रमे । अनुसरणे । अनुक्रमे । अनुसर्त्तौ घञ् ।

अनुसारी । त्रि । अनुसरणवर्त्तमाने ॥

अनुसृत: । त्रि । उपासिते ॥

अनुस्मृति: । स्त्री । ध्याने ॥ अनुस्मरणम् । स्मृ० । क्तिन् ॥

अनुस्यूतम् । त्रि । अनुसन्तते ॥ अनुसीव्यतेस्म । षिवु० । क्त । च्छ्वोः शूडित्यूठ् ॥

अनुस्वार: । पुं । अं इति वर्ण: परे यिस्वौ । स्वरति । स्वृशब्दोपतापयो: ।

- अन् । तत: प्रमाणाय । स्वरणम् भावे घञ् वा । अनुगत: स्वार: । स्वरमनुभवतिवा ॥

अनुहार: । पुं । अनुकारे । सदृशकरणे । सदृशरूपवेशभाषाद्याविष्करणे ॥

अनुहरणम् । अनुकरणे । घञ् । उपमायाम् ॥

अनूक: । पुं । गतजन्मनि ॥ न । कुले शीले ॥ अनूच्यति । उपसमवाये उगुपधेतिक: । न्यंक्वादि: । निपुणो नूकमित्यभवत् । नीनूपुरयामनुकायति । कैयटे । आतश्चेतिक: । अन्येषामपीति दीर्घ: ॥

अनूचान: । पुं । साङ्गवेदविचक्षणे । अनुवचनसमर्थो । यथा । अनूचान: प्रवचने साङ्गे धीती च अधीयते । न तेन स्थविरो भवति येनास्य पलितं शिर: । यो वै युवाप्यधीयान-स्तं देवा: स्थविरं विदु: ॥ परेषाम् । तस्मात्तमनूचानमाहुर्महाभारतम् । त्रि । सविनये । विनीते ॥ अन्ववोचत् । वेदस्यानुवचनं कृतवान्वा । उपेयिवानिति साधु: ॥

अनूचानमानी । त्रि । अनूचानंमन्ये । अनूचानमात्मानं मन्यते इत्यर्थयोग: । आत्ममाने खश्चेतिचके णिनि: ॥

अनूप: । त्रि । वामने । नीचे ॥

अनूढ: । त्रि । अविवाहिते । नञ: । नञ्समास: । नलोपोनञ: । तास्मा

सुड़चि ।

अनूद्यम् । त्रि । अवक्तव्येगुर्वादिनामनि । यथा । आत्मनाम गुरोर्नाम नामा तिकृपणस्य च । श्रेयस्कामो न गृह्णी याज्ज्येष्ठापत्यकलत्रयोरिति ॥ यदः सुपि क्यप् चेति वदेर्भावेक्यप् ।

अनूनः । त्रि । पूर्णे । नञ्समासे अनिषि तेः । नास्तिनूनं यस्य ।

अनूनकः । त्रि । पूर्णे । ऊनयति । ऊन परिहाणे । ण्वुल् । स्वार्थेकन् । नञ् नकः ।

अनूपः । पुं । वैरिभे । महिषे । त्रि । जलप्राये । अम्बुप्रायदेशे । अस्य लक्षणं यथा । वहम्बु बहुवृक्षश्च वातश्ले ष्मामयान्वितः । देशोऽनूप इति ख्या तः शास्त्रेषु मुनिभिरिति ॥ अपि च । नदीभिरल्पशैलाभिः फुल्लोत्पल कुलैर्युतः । हंससारसकारण्डवकाकाला दिसेवितः । सरोवराहमहिषवराहादि कुलाकुलः । संभूतद्रुमगुल्मानामप्यफलान्वितः । अनेकशालि केदारकदलीक्षुविभूषितः । अनूपदेशो ज्ञातव्यो वातश्लेष्मामयान्वितः ॥ भावप्रकाशः ॥ अनुगता आपोऽत्र । मादिभ्यो धातुजस्यवाच्यो वा चोत्तरपदलोप इति बहुब्रीहिः । ऋक्पूरित्यः । ऊदनोर्देशे ।

अनूपजम् । नी । आर्द्रके । इति राजनिर्घण्टः । त्रि । अनूपोत्पन्नमात्रे ॥

अनूबन्धः । पुं । अनुबन्धे । अनुबध्यते । बन्धबन्धने । घञ् । उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलमिति दीर्घः ।

अनूरुः । पुं । अरुणे । सूर्यसारथौ । अविद्यमानौ ऊरू यस्य ।

अनूरुसारथिः । पुं । सूर्ये । अनूरुः सारथिर्यस्य ॥

अन्वक्षः । पुं । माषवर्के । अविद्यमाना ऋचोऽस्य । ऋक्पूरित्यप्रत्ययः ।

अन्वृजुः । त्रि । शठे । निकामये । नञ्ऋजुः ।

अन्वर्थी । त्रि । अर्थमूले ॥ यथा । एक मप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् । पृथिव्यां नास्ति तद्द्रव्यं यद्दत्वा सोऽनृणीभवेदिति तिथ्यादितत्त्वम् ।

अनृतम् । न । कृषौ । असत्ये । अय- थार्थकथने । अयथार्थभाषणे ॥ तत्कथने दोषः । समूलो वा एष परिशुष्यति योऽनृतमभिवदतीति श्रुतेः ॥ अवध्यहिंसानुबन्धियथार्थभाषणेन नानृतम् । अन्यतम् ॥ विवाहादिसम्बन्धे त्वनृतभाषणे पापाभावो यथा । विवाहकाले रतिसंप्रयोगे प्राणात्यये सर्वधनापहारे ॥ विप्रस्य चार्थे ह्यनृतं वदेत पञ्चानृतान्याहुरपातकानी-

तिकर्णपर्वणि जिष्णुंप्रति श्रीकृष्णो क्तिः ॥

अनेकः । त्रि । एकभिन्ने । बहुषु । तन्नीयते । प्रतिपुरुषं सुखादीनां भेदात् ॥ पृथिव्यादिकमपि शरीरघटादिभेदेनाऽनेकमेव । नएकः ।

अनेकजः । पुं । पक्षिणि । विष्णौ । पक्षिणः गर्भगुप्तयेऽण्डक्वायुर्मातस्त्वात् । त्रि । बहुजाते ॥

अनेकता । स्त्री । परस्परभिन्नतायाम् । न एकता ।

अनेकधा । अ । अनेकप्रकारे ।

अनेकपः । पुं । स्त्री । हस्तिनि । अनेकेन करेण मुखेनच पिबति । पाथाने कुमीतिकः ।

अनेकरूपम् । त्रि । विविधे । अनेकानि रूपाणियस्मिन् ।

अनेकसंयुक्तम् । न । लिङ्गशरीरे । अनेकैर्देवमनुष्यादिनानास्थूलशरीरैः संयुक्तम् । अनेकाभिः श्रोत्रादिषु ध्वन्तसप्तदशकलाभिः संयुक्तत्वा । त्रि । बहुभिः सम्बद्धे ।

अनेकान्तः । त्रि । अनियते । अनतिशये ।

अनेकान्तवादी । त्रि । आर्हते । सप्तपदार्थवादिनि नास्तिकप्रभेदे । यथा । एतस्सप्तपदार्थाःस्युर्जीवाजीवास्रवाः संवरोनिर्ज्जरश्चैवबन्धमोक्षौ तौ उभावपि । स्याद्वादलाञ्छितास्त्वेते सर्वेनैकान्तिकत्वतइति ।

अनेकाश्रितगुणः । पुं । बहुनिष्ठगुणे । यथा । संयोगः विभागः द्वित्वपृथक्त्वादिः एकत्वान्यसङ्ख्येतिसिद्धान्तमुक्तावली ।

अनेजत् । त्रि । चलनरहितेऽसदैकरूपे । एजतीत्येजत् । एजृकम्पने । चलनं स्थिरत्वमप्युक्तिः । नञ्समासः ।

अनेडमूकः । त्रि । शठे । मूकबधिरे । वाक्श्रुतिवर्जिते । नास्त्येडमूकोऽस्मात् । एडमूकसदृशोऽनेडमूकइतिवा । सादृश्यस्यनञर्थत्वात् । अन्धे ।

अनेनाः । त्रि । निर्दोषे ।

अनेहा । पुं । काले । समये । नहन्यते । नञिहनएहचेत्यसिरेशादेशश्च । ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां चेत्यनङ् ।

अनैकान्तिकः । पुं । हेत्वाभासविशेषे सव्यभिचारे । साधारणा साधारणानुपसंहारिभेदादनैकान्तिकस्त्रिविधः । ऐकान्तिकोऽव्यभिचारी । नएकान्तिकः । त्रि । ऐकान्तिकादितरस्मिन् ।

अनैक्यम् । त्रि । एकताशून्ये । अनेकतायाम् । एकस्यभावऐक्यम् । नऐक्यम् ।

अनैपुण्यम् । न । अनिपुणतायाम् ।

अनैश्वर्यम् । न । अनीश्वरतायाम् ॥ असामर्थ्ये ॥

अनोकहः । पुं । कुठे । वृक्षे । अनसः शकटस्याकं गतिं घ्नन्ति । अन्येष्वपीति ड-त्वेर्डः ।

अनौचिती । स्त्री । लोकमर्य्यादातिक्रमे ॥ न औचिती ।

अनौपम्यम् । त्रि । आत्मरूपे । यदित्वत्सदृशो द्वितीयः पदार्थो जगत्यां स्यात् तदा तदुपमानेनस आत्मोपमेयः स्यात् नतु तदस्ति तस्मादनौपम्यमात्मरूपम् ।

अन्तम् । न । स्वरूपे ॥ यथा । मनोन्तभूः । पुं । नाशे । पुं । न । अवसाने । चरमे । त्रि । अन्तिके । प्रदेशे । यथा । रम्यं हर्म्यतलं न किंवसतये श्राव्यं नगीतादिकं किंवाप्राणसमासमागमसुखं नैवाधिकप्रीतये । किन्तुभ्रान्तपतत्पतङ्गपवनव्यालोलदीपाङ्कुरच्छायाचञ्चलमाकलय्यसकलं सन्तोवनान्तंगताइति । परिग्रहापेचयासमासे । अतिमनोहरे । रुचिरे । अवयवे । निर्णये । इयत्तायाम् । सीमायाम् । यथा । सवणजलान्तानद्यः स्त्रीभेदान्तञ्च मैथुनम् । पैशुन्यंजनवार्त्तान्तं वित्तंदुःखत्रयान्तकम् । राज्ञश्रीर्ब्राह्मणोन्ताश्चत्वांन्त ब्रह्मवर्चसम् । आचारोघोषवासान्तः कुलस्यान्तं स्त्रियःस्मृताः ॥ सर्वेचयान्तानिचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः । संयोगाविप्रयोगान्तामरणान्तञ्च जीवितमितिगारुडे-१९५ अध्यायः । अमति । अमगत्यादौ । हसिमृग्रिणितम् । अमन्तिसा अतिबन्धने । पचाद्यच् । अन्तनम् । घञ्वा ।

अन्तःकरणम् । न । मनोबुध्यहङ्कारचेतसु । यथा । मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तंकरणमान्तरम् । संशयो निश्चयोगर्वःस्मरणं विषयाअमी इति । अस्योत्पत्तिर्यथा । मिलितैस्तुतैः । अन्तःकरणमेकंस्यादिति । तैः पञ्चभूतस्य सत्त्वांशैर्मिलितैरन्तःकरणं भवतीत्यर्थः । आभ्यन्तरवृत्तित्वादन्तःकरणम् । अन्तःअभ्यन्तरे करणम् ।

अन्तःकरणदेवता । स्त्री । चन्द्राच्युतचतुर्मुखशङ्करेषु । यथासंख्यंचतुर्षु ।

अन्तःकरणविषयः । पुं । सङ्कल्पविकल्पनिश्चयाहङ्काराख्ये चैत्यारव्येषु । यथासंख्यंचतुर्थो चत्वारो विषयाश्चेयाः । अन्तःकरणवृत्तित्वेनाप्येषांव्यवहारः ॥

अन्तःकरणवृत्तिः । स्त्री । मनोवृत्तौ । साचत्रिविधा । यथाहुः । शान्ताघो

रास्तथामूढामनसोवृत्तयस्त्रिधा । वैराग्यचान्तिरौदार्यमित्याद्याः शान्तवृत्तयः ॥ तृष्णास्नेहोरागलोभामित्याद्याघोरवृत्तयः । सम्मोहोभयमित्याद्याःकथितामूढवृत्तयइति ॥ वृत्तिभेदादन्तःकरणं चतुर्विधंभवति ॥ वृत्तिभेदोयथा । यदातुसङ्कल्पविकल्पकृत्यंतदाभवेत्तन्मनइत्यभिख्यम् । स्याद्बुद्धिसंज्ञंचयदाप्रवेत्तिसुनिश्चितंसंशयहीनरूपम् । अनुसन्धानरूपंतच्चित्तञ्च परिकीर्त्तितम् । अहङ्कृत्यात्मवृत्त्यातुतदहङ्कारतांगतमिति ॥ सङ्कल्पविकल्पकृत्यंयदान्तःकरणंकरोतितदातदन्तःकरणंमनःसंज्ञंभवति । एवमग्रेप्यूह्यम् ॥

अन्तःकुटिलः । पुं । शङ्खे । त्रि । पश्चान्तःकरणे ॥

अन्तःपद्वी । स्त्री । सुषुम्णायाम् ॥

अन्तःपुरम् । न । भूभुजांस्त्र्यगारे । शुद्धान्ते ॥ अन्तरभ्यन्तरेपुरंगृहम् । तास्त्यागाद्राजदारेषु ॥

अन्तःपुराध्यक्षः । पुं । शुद्धान्ताधिकृते ॥ तल्लक्षणमाहयुक्तिकल्पतरुः । यथा । वृद्धः कुलोद्गतः शान्तः पितृपैतामहः शुचिः । राज्ञामन्तः पुराध्यक्षोविनीतश्चतथेष्यत इति ॥

अन्तःप्रज्ञः । पुं । तैजसे । इन्द्रियापेक्षयामनसोन्तःस्थत्वात् तद्वासनारूपा प्रज्ञायस्यसः ॥

अन्तःसत्त्वा । स्त्री । गर्भिण्याम् । अन्तः अभ्यन्तरे सत्त्वंयस्याःसा । भल्लातक्याम् ॥

अन्तःसुखः । त्रि । बाह्यविषयजनितसुखशून्ये । स्वरूपसुखे । अन्तः अभ्यन्तरे सुखंयस्यसः ॥

अन्तःस्वेदः । पुं । स्त्री । गजे ॥ अन्तः अभ्यन्तरे स्वेदोयस्य सः ॥

अन्तकः । पुं । नाशकारिणि । यमे । अन्तंकरोति अन्तयति । तत्करोतीतियन्तात् ण्वुल् । मरणाम् ॥

अन्तकरः । त्रि । नाशकरे । अन्तंकरोति । दिवाविभेतिटः ॥

अन्तकर्म । न । नाशने । राघवस्य शरैर्घोरैर्रावणमाहवे । अन्तराघवेतिसम्प्रदायकम् ॥ स्येतियोऽन्तकर्मणोऽस्यस्तेयासमध्यमैकवचनम् ॥

अन्तकालः । पुं । मरणसमये । समस्तकारणग्रामचेयध्वनति । अन्तश्चासौकालश्च ॥

अन्तगः । त्रि । अन्तगामिनि । पारगे । अन्तंगच्छतीतिविग्रहे अन्तात्यन्तेत्यादिनागमे ड प्रत्ययः ॥

अन्तेगतः । त्रि । अवसानंप्राप्ते । अन्तेगतः ॥

अन्तर

अन्ततः । ।। संभावनायाम् । अवयवे । पक्षान्यर्थे । भासने । इतिहेमचन्द्रः । अन्त इत्यर्थे । आद्यादित्वात्तसिः ।
अन्तपालः । पुं । बाह्यरक्षके ।
अन्तः । ।। मध्ये । प्रान्ते । अभ्युपगमे । चित्ते । असति । अमगत्यादिषु । अभिसन्तु देवस्य रम् । तस्यतुडागमः । रेफादकारउच्चारणार्थः ।
अन्तरम् । न । अवकाशे । यथा अन्तरं देहि । अवधौ । यथा मासान्तरे देयम् । परिधानीशुके । यथा अन्तरे शाटकाः परिधानीया इत्यर्थः । अन्तर्हौ । यथा पर्वतान्तरंगताः स्त्रियः । भेदे । परस्परवैलक्षण्ये । विशेषे । यथा अन्तरं भो भव सदा धनस्य च जनस्य च । विशेषश्च इत्यर्थः । ताद्रर्थ्ये । ओदमान्तरखलुचः । ओदमार्थइत्यर्थः । छिद्रे । यथा । अन्तरं लब्ध्वा अरेःप्रहरेत । आत्मीये । अयमेषोऽन्तरोमम । विनार्थे । यथा । अन्तरेण पुरुषकारं न किञ्चित्सिध्यति । बहिरर्थे । यथा । अन्तरे चाण्डालगृहः । बाह्यइत्यर्थः । अवसरे । यथा । अन्तरज्ञोऽपि सेवकः । मध्ये । यथा । आवयोरन्तरे जाताः पर्वताः सरितो द्रुमाः । आत्मनि । यथा । प्रमान्तरं वेद । अन्तरात्मानं जानातीत्यर्थः । सदृशे । यथा । इकार

अन्तरा

अन्तरा । स्वावकाशोन्तरतमः । अन्तरालि । राद्राने । आतोनुमेतिकः ।
अन्तरङ्गः । त्रि । आत्मीये । अन्तःअङ्गनियमः ।
अन्तरजः । त्रि । नीचानीजादिविशेषाभिषे ।
अन्तरप्रभवः । त्रि । सङ्कीर्णजातौ । अनुलोम-प्रतिलोमजाते ।
अन्तरा । न । निकटार्थे । मध्यार्थे । विनार्थे । अन्तरेति । इणगतौ । डाप्रत्ययः ।
अन्तरात्मा । पुं । अन्तःकरणे । अन्तःअन्तरे-आत्मा । सर्वान्तरे परमात्मनि ब्रह्मलोकशब्दवाच्ये । यथा । न कर्मणाकनीयस्ता द्विवानान्तरात्मनः । इतिवा कुमिवोक्तञ्च वेदान्तैर्वै यथाकृतेति ।
अन्तरापत्या । स्त्री । गर्भिण्याम् । अन्तरे अपत्यं यस्याः ।
अन्तरायः । पुं । विघ्ने । अन्तरायस्तदृष्टितो योगहृदयोगे । व्याधिस्त्यानसंशयप्रमादालस्याविरतिभ्रान्तिदर्शनालब्धभूमिकत्वाऽनवस्थितत्वानीति- । चित्तविक्षेपे । अन्तर्मध्ये अन्तरस्य व्यवधानस्यवा अयनम् अयगतौ । इगतौवा । घञ्अच्वा । यागे ।
अन्तरारामः । त्रि । त्यक्तसर्वपरिग्रहत्वे

नवाद्यसुखसाधनशून्ये । अन्तःआरा मोऽयस्य ॥

अन्तरालम् । न । मध्ये । अभ्यन्तरे । अन्तरं व्याप्ति । आतोऽनुपेतिकः । आन्येषामपीति दीर्घः । आङ्मर्यादायां वा । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

अन्तरालकम् । न । अभ्यन्तरे ।

अन्तरिक्षम् । न । अम्बरे । पतत्रिविशेषसंचारप्रदेशे । भूलोकस्वर्गमध्यवर्तिनि । द्यावापृथिव्योरन्तरीक्षते । ईक्षदर्शने । कर्मणिघञ् । वेदेत्वांदसंह्रस्वत्वम् । अन्तर्ऋक्षाणि नक्षत्राण्यस्य पृषोदरादित्वाद्दित्वं वा ॥

अन्तरिक्षचित् । पुं । वायौ । अन्तरिक्षे चयति वसति । चिं । क्विप् । तुक् ॥

अन्तरितम् । त्रि । तिरस्कृते । व्यवहिते । व्यवकलिताङ्के । वस्यमाकोरेति भाषा ॥

अन्तरिन्द्रियम् । न । अन्तःकरणे ॥ अन्तः अभ्यन्तरे इन्द्रियम् ॥

अन्तरीक्षम् । न । नभसि । पतत्रिविशेषसंचारप्रदेशे । द्यावापृथिव्योरन्तरीक्ष्यते । ईक्षदर्शनाकनयोः । कर्मणिघञ् । अन्तरीक्षतेजगदस्मिन्निति अधिकरणव्युत्पत्तिस्तुनोचिता । ल्युटा घञ्बाधप्रसङ्गात् । अम्बकथासौ ॥

अन्तरीक्षजलम् । न । आकाशजले । दिव्योदके ।

अन्तरीपः । पुं । न । द्वीपे ॥ अन्तर्गता आपोऽत्र । ऋक्पूरित्यः समासान्तः । द्यन्तरुपसर्गेभ्य इत्यपईदादेशः ॥

अन्तरीयम् । न । अधोंशुके । परिधानवस्त्रे ॥ अन्तरेभवम् । गहादित्वाच्छः । नीवीबन्धनव्यवहरितं नाभ्यादयोरितजानुनी । अन्तरीयं प्रशस्तं तदच्छिन्नमुभयोस्तयोः ॥

अन्तरे । । मध्ये । अन्तरेति । इणगतौ । विच् ॥

अन्तरेण । । विनार्थे । मध्यार्थे । अन्तरेति । इणोणः ॥

अन्तर्गडुः । त्रि । निरर्थके । रबौली इति भाषायाम् ॥

अन्तर्गतम् । त्रि । मध्यप्राप्ते ॥ विस्मृते । अन्तर्गम्यतेस्म अन्तर्गच्छतिस्म वा । गमलृगतौ । क्तः ॥

अन्तर्गेहम् । न । गृहमध्ये ।

अन्तर्घनः । पुं । वाहीकग्रामविशेषे । घन० । अन्तर्घनोदेशःइति हन्तेर्घनादेशोऽप् प्रत्ययश्च निपातनात् ॥

अन्तर्जठरम् । न । कोष्ठे । कुक्षिमध्ये ।

अन्तर्जलम् । न । अन्तर्जलसाध्येऽघमर्षणपादौ ॥

अन्तर्ज्योतिः । न । अन्तरात्मनि ।

अन्तर्दपनम् । न । मद्यबीजे । किण्व । इतिशब्दचन्द्रिका ॥

अन्तर्दाहः । पुं । कोष्ठसन्तापे । शरीरा
भ्यन्तरज्वालायाम् ।
अन्तर्द्धा । स्त्री । अन्तर्द्धाने । व्यवधायाम् ।
अन्तर्द्धानम् । डुधाञ् । अन्तःशब्द
स्याङ्किविधिणत्वेषूपसर्गत्वाद्धान-
स्योपसर्गइत्यङ् ।
अन्तर्द्धानम् । न । अन्तर्द्धैः । तिरोधाने
। शरीरत्यागे ।
अन्तर्द्धिः । पुं । पिधाने । व्यवधाने ।
अन्तर्द्धानम् । अन्तःशब्दस्याङ्किवि
धिणत्वेषूपसर्गत्वादुपसर्गेघोः किरि
ति किप्रत्ययः ।
अन्तर्द्वारम् । न । गृहाभ्यन्तर्गूढद्वारे । प्र
च्छन्ने । अन्तःस्थितंद्वारम् । शाकपा
र्थिवादिः । खिड़कीतिख्याते । यथा ।
प्रच्छन्नमन्तर्द्वारंस्यात्पक्षद्वारंतदुच्यत
इतिशब्दरत्नावली ।
अन्तर्भूतः । त्रि । मध्यस्थिते । अन्त
र्गते ।
अन्तर्मनाः । त्रि । व्याकुलचेतसि । दुः
खितमनसि । दुर्मनसि । विमनसि ।
अन्तर्मनोऽस्य ।
अन्तर्यामी । पुं । वायौ । यथा । अन्तःप्र
विश्यभूतानियोबिभर्त्त्यात्मकेतुभिः ।
अन्तर्यामीश्वरः साक्षात्पातुनोयद्व
शेस्फुटमिति । केतुभिः प्राणादिवृ
त्तिभिः । ईश्वरे । प्रत्यक्षे । अन्त
रनुप्रविश्यसर्वेषांभूतानांनियन्तरि ।
सूत्रादप्यान्तरंतत्त्वमन्तर्याम्याख्यमु
च्यते । त्रि । अन्तर्स्थे । मनोगतत्वे ।
अन्तर्वंशिकः । पुं । अन्तःपुराधिकृते ।
कुब्जवामनादिजने । अन्तरभ्यन्तरे
वंशोगृहम् । अन्तर्वंशेनियुक्तः । तत्र
नियुक्तइतिठक् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृ
द्धिः । यद्वा अन्तर्वंशोऽस्यास्ति अतइ
निठनाविति ठन् ।
अन्तर्वत्नी । स्त्री । गर्भिण्याम् । अन्तरस्त्य
स्यांगर्भइतिविग्रहे अन्तःशब्दस्याधि
करणप्रधानत्वेन प्रथमासमर्थत्वाभा
वाद्विनासामानाधिकरण्याऽसम्भ
वाद्मतुबप्राप्तौमतुप् अन्तर्वत्पतिवतोर्नु
गित्यनेननिपात्यते नुगागमश्चवि
धीयते ततस्तत्स्त्रीभ्य इतिङीप् ।
अन्तर्वमिः । पुं । अजीर्णे । अपाके । इ
तित्रिकाण्डशेषः ।
अन्तर्वाणिः । त्रि । शास्त्रज्ञे । अन्तर्वाण्य
स्य । समासान्तविधेरनित्यत्वान्नशृत
श्चेतिनकप् । गोस्त्रियोरितिह्रस्वः ।
यद्वा । अन्तर्वाणयति । प्रणशब्दे । स्वा
र्थेणिजन्तादिच् ।
अन्तर्विगाहः । पुं । प्रवेशे ।
अन्तर्विगाहनम् । न । प्रवेशने ।
अन्तर्वेदी । स्त्री । नौमृदन्तरे । प्रयागस्य
स्थाम् । हरिद्वारादारभ्य प्रयागपर्य

न्निदेशे। इतित्रिकाण्डशेषः॥

अन्तर्हासः। पुं। उदहने। गूढहास्ये। ...न्तर्हसति।

अन्तर्हितम्। त्रि। संवीते। तिरोभूते। अन्तर्धीयते स्म। डुधाञ्। क्त। दधातेर्हिः।

अन्तवत्। त्रि। विनाशिनि। अन्तोऽस्त्यस्य। मतुप्।

अन्तवह्निः। पुं। कालानले।

अन्तवासी। पुं। शिष्ये। अन्ते समीपे वस्तुं शीलमस्य। सुपीतिणिनिः॥

अन्तशय्या। स्त्री। मृतौ। भूमिशय्यायाम्। पितृकानने। अन्ते शय्या।

अन्तसत्। पुं। अन्तेवासिनि। अन्ते अन्तिके सीदति। षद्लृ०। सत्सूद्विषेति क्विप्।

अन्तस्था। स्त्री। पुं। यरलवेषु। अन्तःस्पर्शोष्मणोर्मध्ये तिष्ठति। ष्ठा०। सुपिस्थ इति कः। टाप्। खर्परे शरि वेति विसर्गलोपः।

अन्तस्थीयः। त्रि। अन्तस्थेषु भवे। गहादिभ्यश्छः।

अन्तावसायी। पुं। श्वपचे। मुनिभेदे। नापिते। ...अन्ते अवसातुं शीलमस्य। योन्तकर्मणि पैत्र्येवा। सुपीतिणिनिः। आतोयुक्।

अन्ति। अ। समीपे। यथा। मुग्धमभीतवदुपेयतुरन्ति मात्रोरिति भागवतम्॥

अन्तिः। स्त्री। नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगिन्याम्।

अन्तिकम्। त्रि। निकटे। अन्तोऽस्यास्ति। अतइनिठनाविति ठन्॥ अन्त्यते वा। अतिबन्धने। ण्वुल्। सामीप्ये इति धरणिः।

अन्तिकतमः। त्रि। अत्यासन्ने। नेदिष्ठे। अतिशयेनान्तिकम्। अतिशायने तमबिष्ठनाविति तमप्।

अन्तिका। स्त्री। सातलौषधौ। चुल्ल्याम्। नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगिन्याम्। अन्तोऽस्यामस्ति। ठन्। अन्त्यते वा। अतिबन्धने। ण्वुल्। प्रत्ययस्थादितीत्वम्। समीपवर्त्तिन्याम्।

अन्तिकाश्रयः। पुं। समीपस्थावलम्बने। उपघ्ने। अन्तिके आश्रीयते आश्रयणं वा। एरच्।

अन्तिमः। त्रि। चरमे। अन्तभवे। परस्मिन्। अन्तभवः। अन्ताच्चेति डिमच्।

अन्तेवासी। पुं। शिष्ये। अन्ते समीपे वस्तुं शीलमस्य। सुपीतिणिनिः। शयवासवासिष्वित्यलुक्। चण्डाले। ग्रामादेरन्ते वसति। प्रान्तगे।

अन्त्यः। पुं। चण्डाले। मुस्तायाम्। त्रि। अधमे। अन्तभवे। चरमस्थे।

न। रेवतीनक्षत्रे। मीनराशौ। दशजलधिसंख्यायाम्। सहस्रलक्षकोटौ १००००००००००००००००। अन्ते भवः। दिगादित्वाद्यत्॥ शब्दरत्नावली॥

अन्त्यजः। पुं। स्त्री। शूद्रे। नीचजातौ। यथा। रजकश्चर्मकारश्च नटो वरुड एवच। कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते अन्त्यजाः स्मृता इतियमः॥

अन्त्यजन्मा। पुं। स्त्री। शूद्रे।

अन्त्यजातिः। पुं। चण्डालादिसप्तसु। यथापस्तम्बः। अन्त्यजातिरविज्ञातो निवसेद्यस्यवेश्मनि। सम्यग्ज्ञात्वातु कालेनकुर्य्यात्तत्र विशोधनम्। चान्द्रायणंपराकोवा द्विजातीनांविशोधनम्। प्राजापत्यन्तुशूद्राणां तेषांसंगेदूषणो। यैस्तत्रभुक्तपक्वान्नंकृच्छ्रं तेषांविनिर्दिशेत्। तेषामपिचवैर्भुक्तं तेषामर्द्धंविधीयते। तेषामपिचवैर्भुक्तंकृच्छ्रपादोविधीयत इतिप्रायश्चित्ततत्त्वम्।

अन्त्यभम्। न। मीनराशौ। रेवतीनक्षत्रे।

अन्त्यवर्णः। पुं। स्त्री। शूद्रे। अन्त्यश्चासौवर्णश्च। पुं। अन्तिमाक्षरे॥

अन्त्यावसायी। पुं। स्त्री। चण्डालेन निषाद्यांजनिते। यथा। निषादस्त्रीतु चण्डालात्पुत्रमन्त्यावसायिनम्। श्मशानगोचरं सूते वाह्यानामपिगर्हितम्। इतिमनुः॥ चण्डालादिसप्तजातिषु। यथा। चण्डालः श्वपचः क्षत्तासूतोवैदेहकस्तथा। मागधायोगवौचैवसप्तैतेऽन्त्यावसायिनः इत्यङ्गिराः।

अन्त्येष्टिः। स्त्री। शवदाहादिक्रियारूपे चरमसंस्कारे। अन्त्याचासाविष्टिश्च।

अन्त्रम्। न। पुरीतति। अमति अनेनवा। अमगतौ। सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन्। यद्वा। अमिचिमिदिशसिभ्यः क्तः। संज्ञापूर्वकत्वान्नदीर्घोनुनासिकलोपौ। अन्ततिवा। अतिबन्धने। ष्ट्रन्। उक्तः संस्त्रियोरथ्यामाः पुंसामंत्राणिसूरिभिः। अत्रध्यामेनचीनानि योषितोऽत्राणिनिर्दिशेदितिवैद्यः।

अन्त्रवृद्धिः। स्त्री। पुं। रोगविशेषे।

अन्त्रमांसम्। न। आन्त्रिके। यथा। आन्त्रिकंछिद्रमार्गं यथोक्तं निर्मलवारिणा। तस्यखण्डान् सुविधायसंस्कारयुतान् पचेत्। निःसारं विरसोहारमान्त्रमांसमुदाहृतमिति।

अन्दुकः। पुं। हस्तिनिगडे। पादकटके। अन्द्यतेऽनेन। अदिबन्धने। अन्दूदृन्भूजम्बितिकूः। स्वार्थेकः। स्वा

-र्थिकाः प्रकृतितो लिङ्गवचनान्यति-
वर्त्तन्तेपीति पुंस्त्वम् । यद्वाविनयादि
त्वाट्ठक् । इसुसुक्तान्तात्कः । केषेति
ह्रस्वः । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येतिवा
। यद्वा । अन्दूशब्दात् संज्ञायांकन् ।
केणइतिह्रस्वः ॥

अन्दूः । स्त्री । निगडे । स्त्रीपादभूषणे ।
अनूघ्यतेऽनेन । अदिबन्धने । अन्दूदृ
न्भिरितिकूः ॥

अन्धः । पुं । न । तिमिरे । अदर्शनात्म
कात्वाने । त्रि । अदृष्टि । चक्षुर्हीने ।
पुं । भिक्षौ । यथा । तिष्ठतो व्रजतो
वापियस्यचक्षुर्नदूरगम् । चतुष्पदांभु
वंसुताऽपरिशाद्बोऽन्धउच्यतेइति ॥
राशिविशेषे । यथा । मेषोवृषोऽथमृगे
न्द्रश्चदिवान्धाः परिकीर्त्तिताः । ह्रयु
क्कर्कटकन्यास्तुरात्र्यन्धाः प्रकीर्त्तिताः
इति । अन्धयति । अन्धदृष्ट्युपघा-
ते । पचाद्यच् ॥

अन्धकः । पुं । दैत्यविशेषे । देशभेदे ।
नृपान्तरे । मुनिविशेषे । यादवप्र
भेदेषु । हिरण्याक्षसुते ॥

अन्धकरिपुः । पुं । शिवे । अन्धक
स्य दैत्यस्यरिपुः । अथवा अन्धकाद्वा अन्ध
कारनाशकत्वात् सूर्ये । चन्द्रमसि ।
अग्नौच ॥

अन्धकवर्त्तः । पुं । पर्वतान्तरे ॥

अन्धकान्तकः । पुं । शिवे । अन्धकस्य
अन्तकः ॥

अन्धकारः । पुं । न । तेजस्सामान्यभा
वे । ध्वान्ते । महाप्रभाख्यो यच्छिन्ना
भावो ऽन्धकारइतिसामान्यलक्षणा
योजगदीशः । भयदृष्टितेजोवरोध
कारित्वं तिलत्वं सर्वथाधिकारत्वञ्चे
त्यस्यगुणाइतिराजवल्लभः । मिथ्या
प्रत्ययलक्षणे स्वविषयावरणे तत्पा
दानाज्ञाने । अन्धदृष्ट्युपघाते । चु
रादिः । अन्धनम् । घञ् । अन्धंकरो
ति कर्मण्यण् ॥

अन्धकारिः । पुं । हरे । शिवे । अन्धक
स्यअरिः ॥

अन्धकासुहृत् । पुं । ईश्वरे । शिवे । अ
न्धकासून् हरति । क्विप् ॥

अन्धकूपः । पुं । कर्कटान्धुके । सान्धका
रकूपे । मोहे । नरकविशेषे । अंध
श्चासौ कूपश्च ॥

अन्धतमसम् । न । गाढान्धकारे । अ
न्धयति । अन्धदृष्ट्युपघाते चुरादिः
। अच् । अंधञ्चतत्तमश्च । अवसमन्धेभ्य
स्तमसइत्यच् ॥

अन्धतामिस्रः । पुं । अभिनिवेशे । स
चाष्टादशविधः । तथाहि । देवाः
खल्वणिमादिकमष्टविधमैश्वर्यमासा
द्यशब्दादीन् भुञ्जानाः शब्दादयो

भोग्यास्तदुपायाश्चाणिमाद्योऽस्मा कमसुरादिर्मोपघातिघतेतिविश्यति तदिदंभयमभिनिवेशोन्धतामिस्रो- ष्टादशविषयत्वादष्टादशधेतिसां- ख्याः। न। निबिडान्धकारमये नरक विशेषे॥ पञ्चप्रकाराज्ञानान्तर्गता ज्ञानविशेषे। तत्वविशेषेयथा। देह नाशे अहमेवमृतोऽस्मीतिबुद्धिः॥

अन्धमूषिका। स्त्री। देवताडे।

अन्धवर्त्मा। पुं। वायोःसप्तमेस्कन्धे। यथा। मर्वदिन्द्रःसरभसःसामप्रोमा मुपीतिपाः। देवीविशोन्धवर्त्मावस्क न्धः सप्तमंप्राप्नुयादिति ७।

अन्धः। न। चोदने। अर्दने। अदभ यशे। अदेर्नुम् धौचेत्यसुन्। अन्ध यतिवा अन्धदृप्युपघाते। असुन्।

अन्धतामसम्। न। अत्यन्धे। अन्धा न्धकारे। अन्धञ्च तत्तमश्च। अव समन्धे भ्यस्तमस इत्यच्। अन्धेधाम धीतिदीर्घः।

अन्धाहिः। पुं। कुंचियाहतिगौडप्रसि द्धे मीनभेदे। इतिविकाण्डशेषः।

अन्धिका। स्त्री। द्यूतभेदे। रजन्या म्। सर्षपाम्। सिद्धात्यौषधौ। स्त्रीविशेषे। चक्षुर्योरोग विशेषे।

अन्धुः। पुं। कूपे। अध्यते। अनग ग्यादौ। अर्निदृशिकम्यमीति कु धुंकच। यद्वा। अन्धयति। अन्धदृ- प्युपघाते। मृगय्वादित्वात्कुः।

अन्धुलः। पुं। शिरीषद्रौ।

अन्ध्रः। पुं। वैदेहेन कारावरस्त्रिया मुत्पादिते अन्त्यजविशेषे। देशविशे षे॥ यथा। जगन्नाथादूर्ध्वभागमर्वाक् श्रीभ्रमरात्मिकात्। तावदन्ध्राभि धोदेशःप्रोक्तःश्रीशक्तिसङ्गमे।

अन्नम्। न। भक्ते। चोदने। सिक्तपद्ग ले। यथा। सस्यंक्षेत्रगतंप्राहुःसतुषं धान्यमुच्यते। आमंवितुषमित्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतमिति वसिष्ठः। ग्रीहियवादौ॥ भक्ष्यभोज्यलेह्यचो ष्यभेदाच्चतुर्विधमन्नंभवति॥ पृथि- व्याम्। उपकरणे। औपचारिकम यंप्रयोगोऽस्य हृष्टव्योपकरणेऽन्नशब्दः। यथा त्रियोन्नम् पशवोऽन्नम् विशो ऽन्नं राज्ञामित्यादौ। पि। भुक्ते। अनिति। अन्यतेऽनेनवा। अनप्राणने। कृदृजसिद्भ्यन्यनिस्वपिभ्योनित्दिति न्॥ यद्वा। अद्यतेस्म। अदभक्षणे। क्तः। अदोऽना इतिनियातनात्पञ्चु संतखीतिया जग्धिः। यद्वा। अत ति। अत। धापूवस्यज्यतिभ्योनइ ति न।

अन्नकोष्ठकः। पुं। तण्डुलादिसञ्चय स्थाने। कोष्ठादतिकार्यांधस्यपदि

द्विः । इतिहेमचन्द्रः ।

अन्नगन्धिः । पुं । अतिसारे । उदरामयरोगे । इतित्रिकाण्डशेषः । अन्नस्येव गन्ध इव गन्धोऽस्य । उपमानाच्चेतीत्त्वम् ।

अन्नदः । त्रि । अन्नदातरि ।

अन्नदा । स्त्री । अन्नपूर्णायां देव्याम् ।

अन्नदासः । पुं । मधौ । अन्नस्य दातरि ।

अन्नपूर्णा । स्त्री । स्वनामख्यातिप्रसिद्धायां देव्याम् ।

अन्नपूर्णास्थानम् । न । काश्यामसिद्धे सिद्धिस्थाने ।

अन्नप्राशनम् । न । अन्नाशने । यथाविधि बालकस्य प्रथमान्नभोजने । षष्ठे अष्टमे वा मासि बालकस्य पञ्चमे सप्तमे वा मासि बालिकायाः प्रथमान्नभक्षणरूपसंस्कार इति स्मार्ताः । अन्नस्य प्राशनम् यस्मिन् तत् ।

अन्नमयः । पुं । स्थूलशरीरे । प्रथमकोषे । यथा । पितृभुक्तान्नजाद्वीर्याज्जातोऽन्नेनैव वर्द्धते । देहः सोऽन्नमयो नात्मा प्राक्चोर्द्ध्वं तदभावत इति ॥ अन्नस्य विकारः मयट् । यद्वा । प्रकृतमन्नम् । अन्नं प्रकृतमुच्यतेऽस्मिन् वा । तत्प्रकृतवचने मयट् । स्थूलसमष्ट्याम् । पञ्चीकृतपञ्चमहाभूततत्कार्यात्मके विराड्मूर्त्तौ ।

अन्नविकारः । पुं । रेतसि । शुक्रे । इति राजनिघण्टः ।

अन्नादः । त्रि । अन्नस्य भोक्तरि । अन्नमत्तीति विग्रहे कर्मण्यण् । दीप्ताग्नौ । आमयाविरहिते । पुं । विष्णौ ।

अन्नाशनम् । न । अन्नप्राशने ।

अन्यः । त्रि । असदृशे । इतरस्मिन् । भिन्ने । [illegible] । सदृशे । अनिति । अनप्राणने । अघ्न्यादि स्वायः ।

अन्यत् । । अन्यार्थे ।

अन्यतमः । त्रि । भिन्नतमे । बहूनां मध्ये निर्द्धारिते कस्मिन् । न्यायमते अनेकभेदावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदे । अव्युत्पन्नोऽयम् ।

अन्यतरः । त्रि । निर्द्धार्ये । द्वयोर्मध्ये निर्द्धारितैकस्मिन् । निर्द्धारणे इतरच ॥ न्यायमते द्वयावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदे । [illegible] अल्पाच्तरादिषु पष्ठलोपायते ॥ अन्यतर [illegible] तत्तमप्रतिवत्स्वार्थे तरप् । अन्यतमशब्दात्प्रत्ययौ स्वभावसिद्धत्वच ॥ [illegible] बहुविषये निर्द्धारणे वर्त्तते इति [illegible] रामाश्रमादिभिः [illegible] डतमच् [illegible] तरप्रत्ययान्तयोरन्यतर [illegible]

अन्यतरेद्युः । । अन्यतरदिवसे । अन्यतरस्मिन्नहनि । सद्यः परुदित्या

दिनान्यतरशब्दादेषु सप्तम्यर्थे नि-
पातितः ।

अन्यतः । अ । अन्यत्रार्थे । अन्यस्मात्
तसिल् ॥

अन्यतरस्यकार्यी । त्रि । सपक्षजयशीले ।

अन्यत्र । अ । व्यतिरेके । अन्यस्मिन् ।
त्रल् । विनार्थे । यथा । अन्यत्रभिष
नात्पन्थाः यत्नी केशान्नवापयेत् इति
। स्थानान्तरे ।

अन्यथा । अ । वितथे । अपरार्थे । दुष्टे ।
अन्येनप्रकारेण । प्रकारवचनेथाल् ।

अन्यथासिद्धिः । स्त्री । कार्याव्यवहित
पूर्ववर्त्तित्वेसतिकार्यानुत्पादकत्वे ।
सापञ्चविधा । यथा यत्कार्यम्प्रति
कारणस्यपूर्ववर्त्तिता येनरूपेण गृ-
ह्यते तत्कार्यम्प्रति तद्रूपं अन्यथा
सिद्धम् । यथा घटं प्रति दण्डत्वम् ।
१ । यस्यस्वातन्त्र्येण अन्वयव्यतिरे
कौ नस्तः किंतु कारणमादायान्वय
व्यतिरेकौ तदन्यथासिद्धम् । यथा
घटं प्रतिदण्डरूपम् । २ । अन्यम्प्र
तिपूर्ववर्त्तितां गृहीत्वैवयस्य यत्का
र्य्यंप्रति पूर्ववर्त्तित्वं गृह्यते तस्य त
त्कार्य्यंप्रति अन्यथासिद्धत्वम् । यथा-
घटादिकं प्रतिआकाशस्य । ३ । यत्
कार्य्यजनकं प्रति पूर्ववर्त्तित्वंगृहीत्वै
व यस्य यत् कार्य्यं प्रति पूर्ववर्त्तित्वं
गृह्यते तस्य तत्कार्य्यंप्रति अन्यथा
सिद्धत्वम् । यथा कुलालपितुर्घटम्प्र
ति । ४ । अवश्यक्लृप्तनियत पूर्ववर्त्ति
नएव कार्यसम्भवे तद्भिन्नमन्यथा
सिद्धम् । यथा घटम्प्रति रासभादि
रितिसिद्धान्तमुक्तावली । ५ । यस्य
कारणस्याभावेपिविनाप्यन्यप्रकारेण-
कार्यसिद्धिर्भवेत् सोऽन्यथा सिद्धः तद्ध
र्मोऽन्यथासिद्धिः ।

अन्यदा । अ । कालान्तरे । अन्यस्मिन्का
ले । सर्वकान्यकिंयत्तदः कालेदा ।

अन्यपूर्वा । स्त्री । पौनर्भवायां कन्याया
म । एकस्मैवागादिनादत्तायांपुनर
न्येनविवाहितायां कुमार्याम् । सा-
सप्तधा । यथा । सप्तपौनर्भवाः कन्या
वर्जनीयाः कुलाधमाः । वाचादत्ता
मनोदत्ता कृतकौतुकमङ्गला । उ
दकस्पर्शिता याच याचपाणिगृहीति
का । अग्निंपरिगतायालु पुनर्भूप्रस
वाचया । इत्येताः कश्यपेनोक्ता दह
न्तिकुलमग्निवत् । इत्युदाहृतत्वम् ।

अन्यभृत् । पुं । काके । इति हेमचन्द्रः ।
त्रि । परेषांपोषके । अन्यंबिभर्त्ति
डुभृञ् । क्विप् ।

अन्यभृतः । पुं । कोकिले । अन्येनभृतः
। इतिहलायुधः ।

अन्यवर्द्धितः । त्रि । अन्येन प्रति पालिते

अन्यपुष्टे । पुं । कोकिले । अन्येन पुष्टितः ॥

अन्यवादी । त्रि । अन्यथावादिनि । अस्थिरवादिनि । व्यवहारे पञ्चविधहीनजनान्तर्गतहीनविशेषोयम् । यथा । अन्यवादीक्रियाद्वेषीनोपस्थायीनिरुत्तरः । आहूतप्रपलायी च हीनः पञ्चविधः स्मृतइतिनारदः ॥

अन्यमातृकः । पुं । भ्रातृखले । स्वमातुरन्यमात्रोक्तकर्मकारिणि । अन्या माता यस्य सः । कप् ।

अन्यादृक् । त्रि । अन्योपमे । अन्यप्रकारे । अन्यइवदृश्यते । दृशिरप्रेक्षणे । त्यदादिषु दृशइतिक्विन् । आसर्वनाम्नः ॥

अन्यादृशः । त्रि । अन्योपमे । अन्यप्रकारे । अन्यइवपश्यति दृश्यतेवा । दृशिर् । त्यदादिष्विति कञ् । आसर्वनाम्नः ।

अन्यायः । पुं । अविचारे । परस्वहरणादौ । न्यायभिन्ने । अनौचित्ये । यथा । अन्यायेनाभियुक्तं पितापूर्वतरैस्त्रिभिः । नतच्छक्यमपाकर्तुं क्रमात्त्रिपुरुषागतमितिनारदः ॥ नन्यायः ॥

अन्याय्यम् । त्रि । अयोग्ये । यथा । दृष्टार्थसत्त्वेऽदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वमिति । नन्याय्यम् ।

अन्येद्युः । १ । दिवसान्तरे । अन्यस्मिन्नहनि । सद्यःपरुदित्यन्यशब्दादेद्युस् प्रत्ययोनिपातितः ॥

अन्येद्युष्कः । पुं । विषमज्वरविशेषे ॥ यथा । अन्येद्युष्कस्त्वहोरात्रादेककालं प्रवर्त्ततइति । एककालंदोषाभेदात् एककालमपि द्वितीयं प्रथमकालेऽन्येद्युर्दोषस्थितेः ॥

अन्योदर्य्यः । पुं । स्त्री । वैमात्रेये ॥

अन्योन्यम् । त्रि । परस्परार्थे । अर्थालङ्कारविशेषे ॥ यथा । क्रिययातुपरस्परं वस्तुनोर्जनने ऽन्योन्यम् । अर्थयोरेकक्रियामुखेनपरस्परं कारणत्वेसत्यन्योन्यं नामालङ्कारः । उदाहरणम् । हंसाणं सरेहिं सिरीसारिज्जइअहसराणं हंसेहिम् । अन्योन्यमि एव एए अप्पाणं णवरमलङ्करन्ति । अस्य संस्कृतंयथा । हंसानांसरोभिःश्रीःसारीक्रियते अथसरसांहंसैः । अन्योन्यमेवएतेआत्मानंकेवलंगुरूकुर्वन्तीति ॥ श्रीः शोभा सारीकरणं श्रेष्ठता सम्पादनम् । अत्रसरोहंसयोः परस्परंशोभोत्कर्षहेतुभीकरणरूपोपकारजनकतिकौयदःअन्योन्यालङ्कारः ॥ अत्रोभयेषामपि परस्परजनकता स्त्रियः स्त्रीसारतासम्पादनद्वारेण ॥ कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नोद्वेभवतइतिद्वित्वम् ॥

असमासवद्भावे पूर्वपदस्थस्य सुपः सुर्वक्तव्यः ।

अन्योन्यद्वयः । त्रि । इतरेतराश्रये ।

अन्योन्याध्यासः । पुं । अन्योन्यस्मिन्नन्योन्यात्मकतामन्योन्यधर्मांश्चाध्यस्यार्थं निरूपिते तादात्म्याध्यासे । यथा । अयमात्मा घटाकाशो यथा सर्वस्फिरोऽपि तः । तथापि देहकूटस्थः सोऽन्योन्याध्यास उच्यत इति ।

अन्योन्याभावः । पुं । तादात्म्यावच्छिन्नप्रतियोगिताके । यथा घटः पटो न भवतीति ।

अन्योन्याश्रयः । त्रि । अन्योन्यापेक्षे । स्वग्रहसापेक्षग्रहसापेक्षग्राहके इति तार्किकाः । तर्कविशेषे । स चात्माश्रयवन्त्रेधा । तत्र त्रयाणाम् । सापेक्षापेक्षित्वनियन्धनोऽनिष्टप्रसंगोऽन्योन्याश्रयः । अपेक्षा च ज्ञप्तौ उत्पत्तौ स्थितौ च ग्राह्या । तत्राद्या यथा । घटोऽयं यद्येतद्घटज्ञानजन्यज्ञानविषयः स्यात् तदैतद्घटभिन्नः स्यात् । द्वितीया यथा । घटोऽयं यद्येतद् घटजन्यजन्यः स्यात् तदैतद् घटजन्यभिन्नः स्यात् । तृतीया यथा । घटोऽयं यद्येतद्घटवृत्तिवृत्तिः स्यात् तथात्वेनोपलभ्येत इति जगदीशः । परस्परज्ञानसापेक्षज्ञानाश्रयोऽन्योन्याश्रय इति स्मार्त्ताः ।

। अन्योन्यसमाश्रयः ।

अन्वक्षम् । त्रि । अनुगामिनि । अनुपदे । अनुगतमक्षमिन्द्रियम् । [illegible]

अन्वक्षम् । अ । अक्ष्णोः समीपे । अनुर्यत्समया इत्यव्ययीभावः । प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्ण इति समासान्तष्टच् ।

अन्वक् । त्रि । अनुगे । अन्वञ्च । अन्वञ्चति । अनुगतौ । क्विन् ।

अन्वयः । पुं । सन्ततौ । कुले । पदानां परस्परेण सम्बन्धे । यथा । विशेषणं पुरस्कृत्य विशेष्यं तदनन्तरम् । कर्त्तृकर्मक्रियायुक्तमेतदन्वयलक्षणमिति । अनुगमे । अनुवृत्तौ । कार्यकारणयोरनुवृत्तौ । तत्सत्त्वे नियतसत्ताकत्वे । द्रव्यस्वामिना सम्बन्धे । अन्वीयते । इण् गतौ । एरच् ।

अन्वयव्यतिरेकि । त्रि । अन्वयेन व्यतिरेकेण च व्याप्तिमति हेतौ । यथा वह्नौ साध्ये धूमवत्त्वम् । यत्र धूमस्तत्राग्निरित्यन्वयव्याप्तिः । यत्राग्निर्नास्ति तत्र धूमो नास्तीति व्यतिरेकव्याप्तिः । यथा महानसह्रदादौ । अन्वयव्यतिरेकोऽस्त्यस्मिन् । इनिः ।

अन्वयव्याप्तिः । स्त्री । यत्र धूमस्तत्राग्निरित्येवंरूपायां व्याप्तौ । यथा महान

से । अन्वयेनव्याप्तिः ।

अन्ववसर्गः । पुं । कामचारानुज्ञायाम् ।
अन्ववसर्जनम् । सृजेर्घञ् ।

अन्ववायः । पुं । वंशे । कुले । अन्ववाय्यते । वंशगतैः । घञ् ।

अन्वष्टका । स्त्री । सप्तमीनामाष्टम्यकोष्ठा दुकाख्यविशेषे । अष्टकापश्चाद्दिवसे । सा तु गौणचान्द्रपौषमाघफाल्गुनाश्विनमासानां कृष्णनवमी । तस्यां साम्नीनीमातृकश्राद्धमिति । श्राद्धविवेकः ।

अन्वक्षम् । अव्य । प्रत्यक्षमित्यर्थे ।

अन्वाजे । अव्य । दुर्बलस्य सामर्थ्याधाने । सप्तमीप्रतिरूपकोऽयं निपातः ।

अन्वाजेकृत्य । अव्य । दुर्बलस्य बलमाधा
अन्वाजेकृत्वा । अव्य । येत्यर्थे । समासेऽन्वाजे इति गतिसंज्ञा । कृगतीति समासः ।

अन्वाचयः । पुं । चार्थविशेषो मुख्यसिद्धावप्रधानसिद्धिः । यथा भिक्षामट गाश्चानयेति । एकस्य प्राधान्यादनुरोधेनेतरदन्वाचीयते । चीञ् । कर्मण्येरच् ।

अन्वादेशः । पुं । किञ्चित्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यान्तरं विधातुं पुनरुपादानमन्वादेश इति सिद्धान्ते कथितानुकथनमात्रे । यथा । अनेनव्याकरणमधीतम् एनं छन्दोऽध्यापयेति । अनयोः पवित्रं कुलम् एनयोः प्रभूतं स्वमिति ।

अन्वाधिः । पुं । एकस्मिन् यदर्पितं वस्तु तेन पुरुषान्तरे अमुष्मिन् स्वामिनि त्वं दास्यसीति यन्निक्षिप्तं तस्मिन् इति विवादार्णवसेतुः । कार्येषु याचनेन अमुष्मिन् पुरुषे त्वं देया इति परिभाष्य यत्समर्पितं तस्मिन् । यथा । अर्थमार्गेण कार्येषु अन्यस्मिन् अर्पणाक्रमः । दद्यास्त्वमिति योऽन्यः तदत्रान्वाधिरुच्यते । इतिकात्यायनः । पुनर्बन्धके । पश्चान्न्यस्तेऽध्याधायाम् ।

अन्वाधेयम् । न । स्त्रीधनविशेषे । यथा विवाहात्परतो यत्तु लब्धं भर्तृकुलात्स्त्रिया । अन्वाधेयं तदुक्तं तु लब्धं बन्धुकुलात्तथेति कात्यायनः । अन्यच्च । ऊर्ध्वं लब्धं तु यत्किञ्चित्संस्कारात् प्रीतितः स्त्रिया । भर्तुः पित्रोः सकाशाद्वा अन्वाधेयं तु तद्भृगुरिति । बन्धुपदेन मातापित्रोरुपादानम् ।

अन्वायत्तः । त्रि । अनुगते ।

अन्वारूढः । त्रि । अधिष्ठिते । अन्वाङ्पूर्वात् रुहेर्गत्यर्थे क्तः । दन्त्यधस्त्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ।

अन्वासनम् । न । शुश्रूषणे । उपास्तौ । सेवायाम् । अनुशोचने । शिल्पादि

गृहे । अनु असु० । ल्युट् ॥

अन्वाहार्य्यम् । न । मासिके । दर्शश्राद्धे । पितृयज्ञपिण्डानामनुपश्चात् आह्रियते ॥ हृञ् हरणे । ऋहलोर्ण्यत् । यथा । पितृयज्ञन्तु निर्वर्त्य विप्रश्चेन्दुक्षयेऽग्निमान् । पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं कुर्यान्मासानुमासिकम् । पितॄणां मासिकं श्राद्धमन्वाहार्यं विदुर्बुधाः । तच्चामिषेण कर्त्तव्यं प्रशस्तेन प्रयत्नतः ॥ इति मनुः ॥ दक्षिणायाम् ॥ अन्वाहार्य्यौ ॥

अन्वाहार्य्यपचनः । पुं । दक्षिणाग्नौ ॥

अन्वाधितम् । त्रि । यदेकस्य हस्ते निहितं द्रव्यं तेनापि पश्चादन्यस्य हस्ते स्थापितं नेदेहीति निहितम् तस्मिन् द्रव्ये ॥

अन्विच्छा । स्त्री । अन्वेषणे ॥

अन्वितम् । त्रि । मिलिते । युक्ते । अनुगते । कृतान्वयेपदादौ ॥

अन्विष्टम् । त्रि । अन्वेषिते ॥ अन्विष्यते स्म । इषऽच्छायाम् । क्तः ॥

अन्विष्यन् । त्रि । विचिन्वति ॥

अन्वीक्षितम् । त्रि । विचारिते ॥

अन्वीतम् । त्रि । अन्विते ॥ अनुगते ॥ अनुपूर्वादिण्गतावितिधातोः कर्मणि क्तः । पृषोदरादिः । ईङ् गतावित्यस्मादातः ॥

अन्वेषणम् । न । अनुसन्धाने । गवेषणे ॥ इषेरनिच्छार्थस्येति युच् ॥

अन्वेषणा । स्त्री । अनुमार्गणे । गवेषणायाम् । तर्कादिना यथाबोधितयथार्थान्वेषणे । टाप् ॥

अन्वेषितम् । त्रि । गवेषिते ॥ अन्वेष्यते स्म । एषृ गतौ । इषिगत्यर्थत्वाद्वा क्तः ॥

अन्वेष्टव्यः । त्रि । ध्यातव्ये । एषितव्ये ॥

अन्वेष्टा । त्रि । अनुपदिनि । अन्वेषणकर्त्तरि । पैरम्पराबनेत्वारा इति भाषा ॥

आपः । स्त्री । भू० । जले ॥ शब्दस्पर्शरूपरसवत्यः । शीतस्पर्शवत्यो वाऽपः । आप्नुवन्ति । आप्लृ व्याप्तौ । आप्नोतेर्ह्रस्वश्चेति क्विप् ह्रस्वत्वं च ॥

अप । अ । अपकृष्टार्थे । वर्जनार्थे । वियोगे । विपर्यये । विकृतौ । चौर्ये । निर्देशे । हर्षे । अपोवियोगे विकृतौ विपरीते निदर्शने । आनन्दे वर्जने चौर्ये धात्वोर्सम्यगीरितः ॥ वियोगे । अपयाति । विकृतौ । अपाकृतवान् । विपरीते । अपशब्दः । निदर्शने । अपदिशति । आनन्दे । अपहसति । वर्जने । अपविगर्त्ताद्वृष्टो देवः । चौर्ये । अपहरति ।

अपकर्म । न । दुष्क्रियायाम् । अपेयकर्म शब्दस्य कर्मधारयः ।

अपकर्षः । पुं । विद्यमानधर्मापचये । अपकृष्यते । कृषविलेखने । घञ् ।

अपकारः । पुं । द्वेषे । अनिष्टे । अपकरणम् । कृञ् । घञ् ।

अपकारकः । त्रि । अनिष्टकारिणि । अपकरोति । कृ० । ण्वुल् ।

अपकारगीः । स्त्री । भर्त्सने । अपकारार्थगीर्वाक् ।

अपकारी । त्रि । धूर्ते । शठे । अपकारके । यथा । अपकारिणि चेत् क्रोधः क्रोधे क्रोधः कथं नहि । धर्मार्थकाममोक्षाणां चतुर्णां परिपन्थिनीति ।

अपकुशः । पुं । दन्तरोगविशेषे । यथा । वेष्टेषु दाहः पाकश्च ताभ्यां दन्ताश्चलन्ति च । अश्माहताः प्रसवन्ति शोणितं मन्दवेदना । आध्मायन्ते स्रुतेरक्ते मुखं पूति च जायते । यस्मिन्सोऽपकुशो नाम पित्तरक्तकृतो गदइति ।

अपकृतः । त्रि । अपकारिणि । न । अपकारे । मित्रस्यैवापकृते विविधो विग्रहः स्मृतः । तद्द्वयन्न मित्रस्यापकारे शत्र्वर्थदर्शनात् ।

अपकृष्टः । त्रि । अधमे । हीने । अपकृष्यतेस्म । कृषविलेखने । क्तः ।

अपक्रमः । पुं । पलायने । अपक्रमणम् । क्रमुपादविक्षेपे । घञ् । अक्रमे ।

अपक्रिया । स्त्री । द्रोहे । अपकरणम् । कृञः शश्चेतिशः ।

अपक्रोशः । पुं । निन्दने । जुगुप्सने । अपक्रोशनम् । क्रुश० । घञ् ।

अपक्वम् । त्रि । अपरिणते । आमे । न पक्वम् ।

अपक्षेपणम् । न । अधोदेशसंयोगहेतौ कर्मविशेषे । अपपूर्वात् क्षिपेर्ल्युट् ।

अपगतः । त्रि । मृते । पलायिते । दूरीभूते । गते । अपगच्छतिस्म । गम्लृ० । गत्यर्थेतिक्तः ।

अपगमः । पुं । अपगमने । गमेरप् ।

अपगा । स्त्री । नद्याम् । त्रि । अपगामिनि । अपगच्छति । गम्लृगतौ । अन्येभ्योपीतिडः । टाप् ।

अपघनः । त्रि । घनशून्ये । पुं । हस्तपादाद्यङ्गेषु । अवयवे । अपहन्यते । अपघनोऽङ्गमिति करणे ऽपघनादेशश्च ।

अपघातः । पुं । अपहनने । अपहननम् । हनोर्वधः । हस्यघः । त्यस्तः ।

अपचयः । पुं । व्यये । हानौ । अपकारे । अपचयनम् । चिञ्चयने । एरच् ।

अपचायितम् । त्रि । अर्च्चिते । अपचाय्यतेस्म । चायृपूजानिशामनयोः । क्तः ।

अपचारः । पुं । अहिताचरणे । यथा । योनिप्रदोषाच्चभवन्ति शिष्टे मन्त्रोप

ष्टंयाविविधोपचारैरिति। अर्थधर्मव्य तिक्रमे। दोषे। अविनये।

अपचारिणी। स्त्री। अभिचारिण्याम्। अपचारोऽस्त्यस्याः।

अपचारी। त्रि। अपचारयति।

अपचितम्। त्रि। अर्चिते। क्षीणे। व्ययिते। अपचाय्यते स्म। चायृ पूजानिशामनयोः क्त। चायतेश्चिरिति चि भावः।

अपचितिः। स्त्री। पूजायाम्। व्यये। निष्कृतौ। हानौ। अपचीयते अपचाय्यते स्म वा। अपचायिनेवा। चायृ पूजादौ। क्तिन्। चायतेः क्तिनि चिभावो वाच्यः।

अपचीः। स्त्री। गण्डमालाया अवस्थाविशेषे। यथा। तेऽग्रंथयः केचिदवाप्तपाकाः स्रवन्ति नश्यन्ति भवन्ति चान्ये। कालानुबन्धं चिरमादधाति सैवापचीति प्रवदन्ति केचिदिति। ते अन्येषु गण्डमालायाः एवावस्था।

अपजयः। पुं। भङ्गे। पराजये। अपजयनम्। जिजये। एरच्।

अपटान्तरम्। त्रि। आसक्ते। अव्यवहिते। संसक्ते। पटेन तिरस्करिण्या अन्तरम्। नपटान्तरमप।

अपटी। स्त्री। काण्डपटे। वस्त्रावरणे। कनात इति भाषा। इति हेमचन्द्रः।

त्रि। पटभिन्ने।

अपटुः। त्रि। अचतुरे। कार्याक्षमे। पटोरन्यः। रोगिणि। आमयाविनि।

अपतर्पणम्। क्ली। रोगादौ भोजनाभावे। लङ्घने। इति हेमचन्द्रः। अपपूर्वात् तृपेर्ल्युट्।

अपतानकम्। क्ली। वायुरोगविशेषे। अपताने। यथा। दृष्टिं संस्तभ्य संज्ञां च हत्वा कण्ठेन कूजति। हृदि मुक्ते नरः स्वास्थ्यं याति मोहं वृते पुनः। वायुना दारुणं प्राहुरेके तदपतानकमिति।

अपत्यम्। क्ली। सन्ताने। दुहितरि। पुत्रे। न पतन्ति पितरोऽनेन। यद्वा ... अपत्यादिवंशो ... तस्य अपत्यमिति ... पितामहादीनामपतनहेतुरिति ... अपत्यं भवति।

अपत्यदा। स्त्री। क्षुपविशेषे। गर्भदात्र्याम्।

अपत्यपथः। पुं। भगे। योनौ।

अपत्यशत्रुः। पुं। कुलीरे। कर्कटे।

अपत्रः। पुं। करीरे। न विद्यन्ते पत्राणि यस्य। त्रि। पत्रहीने।

अपत्रपः। त्रि। निर्लज्जे। अपगता त्रपा यस्य सः।

अपत्रपा। स्त्री। परलोकभियाम्। पिश

दे: पुरतोजातलज्जायाम् ॥ स्त्री
भावे । इतिरत्नकोश: ॥
अपत्रपिष्णु: । त्रि । लज्जाशीले । लज्जा
शीले । स्वभावत: सत्रपे । अपत्रपते
। अलंकृञिति इष्णुच् ॥
अपथम् । न । १ । अमार्गे । पथोऽभा
व: । नञिसितत्पुरुष: । पथोविभाषे
तिपाक्षिकोऽप्रत्यय: । अपथानिगा
पते मूढ: । अपथंनपुंसकम् । तत्पु
रुषस्येव । अपथोदेश: । अप्रधान
द्वी । अपथे पदमर्पयन्तिहि श्रुतव
न्तोपिरजोनिमीलिता: ॥ योनौ ॥
अपन्था: । पुं । अपथे । मार्गाभावे ॥
पथोऽभाव: नञिसितत्पुरुष: । अप
थंनपुंसकमिति कृतसमासान्तस्यनि
र्देशात्क्लीबत्वम् ॥
अपथ्यम् । त्रि । रोग्यभोज्ये । अहिते ॥
नपथ्यम् ॥
अपदस्थ: । त्रि । स्वकर्मच्युते ॥
अपदानम् । न । वृत्तकर्मणि । अव
दाने । वृत्ति: प्रवर्तनं सा प्रशस्ता
विद्यते यत्र तत् । यत्र कर्मणि वृत्ति:
सर्वै: प्रशस्यते तत्कर्मेत्यर्थ: ॥ दैप
शोधने । भावे ल्युट् । निन्दादाने ।
अपकृष्टदानम् ॥
अपदान्तरम् । त्रि । अनन्तरे । अव्यव
हिते । नपदान्तरमत्र ॥

अपदिशम् । न । दिक्कोणे । दिशो
र्मध्ये । विदिशि । दिशोर्मध्यम् । अ
व्ययमिति योगविभागात्समास: ।
दिग्शब्दस्य शरदादिषु पाठाट्टच् ।
अव्ययीभावश्चेतिसूत्राभ्यां क्लीबत्वा-
व्ययत्वयोर्विधानम् । तेनना व्ययीभा
वादतोऽमत्व पंचम्या इत्यादिर्मप्रवृत्ति:
॥ अपेतिमध्यमार्थी आवन्तेन समा
सेतु टजनापेक्षित: ॥
अपदिष्ट: । त्रि । प्रयुक्ते । यथाकाश्या
दिश्यर्थापदिष्ट: ॥ अपदिश्यते । दि
श अतिसर्जने । क्त: ॥
अपदेश: । पुं । शरव्ये । लक्ष्ये । निमि
त्ते ॥ व्याजे ॥ स्थाने ॥ अपदेशनम्-
अपदिश्यते वा । दिश अतिसर्जने ।
घञ् ॥
अपध्वंसज: । पुं । वर्णसङ्करे । यथा ।
शूद्रायांतु सवर्णाया: सर्वेऽपध्वंसजा:
स्मृता इतिमनु: ॥
अपध्वस्त: । त्रि । परित्यक्ते । निन्दिते ।
अवचूर्णिते । अपध्वंसते स्म । ध्वंसु अ
ध:स्रंसने गतौ च । क्त: ॥
अपनयनम् । न । अध:प्रापणे । दूरीक
रणे । खण्डने ॥
अपनीत: । त्रि । विनीते । हृते ॥
अपनुति: । स्त्री । अपनोदे । खण्डने ॥
अपनेय: । त्रि । अपनेये । निरस्ये ॥

अपनोदः । पुं । अपनोदने ॥

अपनोदनम् । न । दूरीकरणे ॥

अपपात्रितः । त्रि । उत्कटदोषे ज्ञातिभिर्बहिष्कृते । यथा । अपपात्रितस्य रिक्थपिण्डोदकानि निवर्त्तन्त इतिमनुव्याख्या ॥

अपभ्रंशः । पुं । अपशब्दे । असाधुशब्दे । असंस्कृतशब्दे । ग्राम्यभाषायाम् । यथा दण्डी । आभीरादिगिरः काव्येष्वपभ्रंशइतिस्मृताः । शास्त्रेषुसंस्कृतादन्यदपभ्रंशतयोदितमिति । संस्कृतादपभ्रश्यति । भ्रंशु अधःपतने । पतने । यथा । अन्याकृतिर्भवति भवतामप्यपभ्रंशनिग्रहेष्वभिमानमहत्ता ॥

अपमः । पुं । क्रान्तौ । सूर्यगमनार्थतिर्य्यग्गोलरेखायाम् ॥

अपमानम् । न । अनादरे । तत्पर्याया यथा । स्यादवमानपरीभावः परिभावः पराभवः । अपमानपरिभवस्तिरस्कारस्तिरस्क्रिया । अवहेलावहेला स्यादवहेलनहेलने । धिक्कारोनिकार धिक्कारौपर्यायाःस्युरनादर इतिशब्दरत्नावली । यथा । वेदस्याध्ययनात् अपमानाद्योगसिद्धिरिति ॥

अपमित्यकम् । न । ऋणे ॥

अपमृत्युः । पुं । विनारोगेणमरणे । पतितमद्यसर्पदंष्ट्रिशृङ्गिनखिपतनानलजलाग्निविषबन्धनप्रयोगाख्यज्ञातेनदिव्यमरणे इतिकेचित् । अपकृष्टोमृत्युः ॥

अपस्पषितम् । न । अविस्पष्टवाक्ये ॥

अपयानम् । न । पलायने । याधातोरपपूर्वः ल्युट् ॥

अपरम् । न । गजपश्चाद्भे । त्रि । इतरस्मिन् । अर्वाचीने । निकृष्टे । द्वयादिसामान्ये । कार्ये । सन्निकृष्टे । परं नभवतीत्यपरम् । पुं । पादेपश्चिमे । अपरःपश्चिमःपादः इतिगजप्रकरणे वैजयन्ती ॥

अपरक्तः । त्रि । अननुकूले । विरक्ते ॥

अपरशैलः । पुं । गिरिविशेषे ॥

अपरतिः । स्त्री । निवृत्तौ । अपरमेभवे लिङ् ॥

अपरत्र । अ । अन्यस्मादर्थे ॥

अपरत्वम् । न । अपरव्यवहारकारणे । तद्द्विविधम् । दिक्कृतं कालकृतञ्चेति । समीपस्थे दिक्कृतम् कनिष्ठे कालकृतमिति । अपरस्यभावः ॥

अपरपक्षः । पुं । कृष्णपक्षे ॥

अपररात्रः । पुं । रात्रिशेषे । उषन्ते । अपरंरात्रेः । पूर्वापराधरेति समासे अहः सर्वैकदेशेत्यच् ॥

अपरवक्त्रम् । न । वैतालीयसंज्ञके वृत्ते ॥

अपरवैराग्यम् । क्ली । वैराग्यविशेषे । यतमानसंज्ञाव्यतिरेकसंज्ञैकेन्द्रियसंज्ञावशीकारसंज्ञाभेदाच्चतुर्विधे स म्प्रज्ञातस्यान्तरङ्गे । असम्प्रज्ञातस्य बहिरङ्गे ।

अपरस्परः । त्रि । क्रियायाः क्रियावतां च सातत्ये । अपरस्परस्येति द्वन्द्वः । अपरस्पराः क्रियासातत्ये इति सुट् निपात्यते क्रियासातत्ये । अपरस्परं गच्छन्ति । सततमविच्छेदेन गच्छन्तीत्यर्थः । निर्दिष्टं कर्मसातत्ये सुधीभिरपरस्परम् । क्रियावतां सातत्येऽनुष्ठितं यम् । अपरस्पराः सार्थाः क्रियावन्त गच्छन्ति अपरस्पराणि ज्ञानानि ।

अपरा । स्त्री । अपरा च सा दिशेति पश्चिमदिशि ।

अपरागः । पुं । अप्रीतौ । द्वेषे ।

अपराङ्गम् । न । गुणीभूतव्यङ्ग्यभेदे । इति काव्यप्रकाशः ।

अपराजितः । पुं । ईशे । विष्णौ । ऋषिभेदे । अपराजितः । शैलधूपे । त्रि । अजिते ।

अपराजिता । स्त्री । शमायाम् । जयायाम् । जावीतिप्रसिद्धायाम् । जयन्त्याम् । अपर्णपर्णीयाम् । शेफालिकायाम् । शमीभेदे । शङ्खिन्याम् । क्षुपविशेषभेदे । स्वल्पफलायाम् । गिरिकर्ण्याम् । विष्णुक्रान्तायाम् । श्वेतनीलपुष्पभेदाद्द्विविधे अपराजिते । अपराजिते कटू मेध्ये शीते कण्ठ्ये सुदृष्टिदे । कुष्ठमूत्रत्रिदोषामशोथव्रणविषापहे । कषाये कटुपाके च तिक्ते च स्मृतिबुद्धिदे । ऐन्द्र्यादिदिशि । अपराजिता । ब्रह्मलोके हिरण्यगर्भपुर्याम् । ब्रह्मचर्यसाधनवद्भ्योऽन्यैर्न जीयते इति ।

अपराद्धः । त्रि । अपराधिनि । अपराद्धपृषत्कः । त्रि । लक्ष्यभ्रष्टशरे । अपराद्धः पृषत्को बाणोऽस्य । अपराद्धपृषत्कोऽसौ लक्ष्याच्च्युतसायकः ।

अपराधः । पुं । आगसि । द्वयोर्व्यक्तीर्मिथि । अपराधनम् । राधसंसिद्धौ । घञ् । विरं राधाभावमेति ॥

अपराधी । त्रि । कृतापराधे । भेददर्शिनि । अकोर्तविचारस्य गुरुभिः विप्रस्य वतमिव लोकदिमभूतादिकं । अपात् स्वेच्छाद्देवं मस्यस्तं क्रोधये दपराधिनम् । यदस्ति तत्र जानाति यन्नेवास्ति तदीर्यते । तस्येयमपरघोऽस्य विद्यते भेददर्शिनं इति । योऽन्यथासन्तमात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते । किं तेन न कृतं पापं चौरेणात्मापहारिणेति ।

अपरान्त । पुं । पाश्चात्त्ये ॥ अपरान्ताः सुपार्श्वाख्या इति यादवः । समुद्रमध्य

देशवर्त्तिजने । यथा । अपक्रान्तकि-
-लोदन्वान् रामायाभ्यर्थितोददौ ।
अपरान्तमहीपालव्याजेन रघवे कर
मिति ॥

अपराप्रकृतिः । स्त्री । भूमिरापोऽनलो
वायुः खं मनो बुद्धिरेव च । अहङ्कार इ
तीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ अपरेय
मिति भगवद्गीता । क्षेत्रज्ञचेतनायाम्
अपरायां शक्तौ । अपराचासौ प्रक
तिश्च ।

अपरामुक्तिः । स्त्री । पीताम्बरादिकला
न्ताव्यक्तिविधिवैश्वर्यसम्पन्नतत्तद्
लोकवासित्वमात्रे ।

अपरामुक्तिः । स्त्री । सन्न्यासभेदे ।
अपराचासौ मुक्तिश्च ।

अपराविद्या । स्त्री । ऋग्वेदादिविद्या
याम् । ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यावेदा
श्चत्वारि वेदाङ्गानि च । शिक्षा कल्पो व्याक
रणं निरुक्तं ज्योतिषाङ्गतिः । छन्दोभि
धानं मीमांसा धर्मशास्त्रं पुराणकम् ।
न्यायो वैद्यकगान्धर्वं धनुर्वेदोऽर्थशास्त्र
कम् । अपरेयं पराविद्या यया ब्रह्मा
धिगम्यते । अपराचासौ विद्या च ।

अपराभक्तिः । स्त्री । अपराप्रकृतौ ।
अपराचासौ भक्तिश्च ।

अपराह्णः । पुं । दिनान्तांशे । तस्य भे
दाः । द्विधाविभक्तस्य दिनस्य शेषभागः

त्रिधाविभक्तस्य दिनस्य तृतीयभागः ।
सतु विंशद्दण्डदिनमाने विंशतिदण्डा
त्परं दशदण्डं यावत् । पञ्चधाविभ
क्तस्य दिनस्य चतुर्थभागः । सचाष्टाद
शदण्डात्परं षट्दण्डं यावदिति श्रुति
स्मृतिप्रसिद्धाः । अह्नः अपरं अपराह्णः ।
पूर्वापरेत्येकदेशिसमासः । टच् । अ
ह्नोऽह्न एतेभ्यः इत्यह्नादेशः । अह्नोऽद
न्तादिति णत्वम् ।

अपराह्णतनः । त्रि । अपराह्णे भवं वस्तु
। आपराह्णिके । अपराह्णः शेषो
ऽस्य । विभाषा पूर्वाह्णापराह्णाभ्यामि
ति ट्युल्युलौ तुट् च ।

अपराह्णेतनः । त्रि । अपराह्णे भव
स्तुति । आपराह्णिके । अपराह्णे भ
वः । ट्युल्युलौ तुट् च । घकालतनेष्वि
ति सप्तम्या अलुक् ।

अपरिकल्पितः । त्रि । अप्रमाते । अदृष्टे
। नपरिकल्पितः ।

अपरिग्रहः । पुं । असङ्ग्रहे । अस्वीका
रे । नपरिग्रहः । परिव्राजि । नवि
द्यते कन्थाकौपीनाद्यन्यवस्त्रादिव्यतिरि
क्तपरिग्रहो यस्य । त्रि । परिग्रहहीने ।

अपरिच्छदः । त्रि । दरिद्रे । नविद्यते
परिच्छदो यस्य सः ।

अपरिच्छिन्नम् । त्रि । परिच्छेदरहिते ।
असीमनि ।

अपरित्यागम् । न । तत्त्वाविवेके । मू [illegible]
[illegible] तायेऽर्थे [illegible]
अपरिम्लानिः । पुं । रक्तांम्लानवृक्षे । त्रि ।
म्लानिरहिते । [illegible]
अपरिसंख्यानम् । न । आनन्त्ये । अप
रिसंख्यानम् [illegible]
अपरिहार्यः । त्रि । परिहर्तुमशक्ये
[illegible] अवश्याज्ये । [illegible]
अपरेद्युः । अ । अपरदिने । अपरे अह
नि । सद्यः परेद्यविपरेद्यश्चादे द्युस् ।
अपरोक्षम् । त्रि । प्रत्यक्षे । असंभाव
नीतादिनिरासेन विचारविपाकजेनैव
प्रमाणेन जनितं ज्ञानं अतिपन्धाभ्य
र्हितत्वं फलं अनयद्परोक्षमित्युच्यते ।
[illegible] इन्द्रियाणां परोऽतीतो न भव
तीति अपरोक्षम् । अपरोक्षा ।
अपर्णा । स्त्री । पार्वत्याम् । अपर्णान्य
स्याः । [illegible] पर्णानामप्यनशनात् ।
त्रि । पर्णशून्ये । [illegible]
अपर्यन्तः । त्रि । निःसीमनि । [illegible]
अपर्याप्तम् । त्रि । असमर्थे । अपर्याप्त
शून्ये । [illegible]
अपर्वदण्डः । पुं । रामशरवृक्षे । इति
राजनिर्घण्टः । [illegible]
अपलम् । न । कीलके । निर्मांस
[illegible]
अपलापः । पुं । प्रेमणि । अपह्नवे । स

[illegible] रोपसत्त्वेनकथने । धार्यमाणे न
। [illegible] धर्मीस्थान्युक्तौ । अपलपनम् ।
[illegible]
अपलाषिका । स्त्री । तृष्णायाम् । इ
[illegible]
अपवरकः । पुं । अर्वाकृतिः । गर्भगृहे
[illegible] अपव्रियते [illegible]
[illegible] संज्ञायां वुन् । कृष्णेन सा
[illegible] प्रतिमणिवेन आवरके । य
था । दीपोऽपवरकस्थान्तर्वर्तते त
[illegible] भावकारिति [illegible]
[illegible]
अपवर्गः । पुं । त्यागे । मोक्षे । कार्य
समाप्तौ । फलप्राप्तिपूर्विकायां
क्रियापरिसमाप्तौ । कर्मफले । तद
[illegible] अपवर्गः । [illegible]
[illegible] तस्य दुःखस्य अत्यन्तविमोक्षः
[illegible] दुःखसमानकालीनो
[illegible] । तस्य च अभीमांसा [illegible]
[illegible] दुःखेन [illegible]
[illegible] विमुक्तिरपवर्ग इति भाष्यम् । दुःखे-
[illegible] अपवर्जनम
[illegible] जीववर्त्तने । भावेघञ् । दुः
खाभावे । नाशे । पूर्णतायाम् [illegible]
[illegible]
अपवर्गगुरुः । पुं । सदाशिवे । शरीर
मोक्षमार्गप्रदर्शके । [illegible]

अपवर्जनम्। क्ली। दाने। निर्वाणे। मोक्षे। परित्यागे। वृजी वर्जने अपिपूर्व्वः भावे ल्युट्। इति।

अपवर्जितः। त्रि। परिहृते। त्यक्ते।

अपवर्त्तनम्। क्ली। परिवर्त्ते। विनिमये।

अपवर्त्तितः। त्रि। संवर्त्तिते।

अपवादः। पुं। निन्दायाम्। आज्ञायाम्। विश्वासे। प्रणये। बाधके। अपवादो नाम रज्जुविवर्त्तस्य सर्पस्य रज्जुमात्रत्ववत् वस्तुविवर्त्तस्यावस्तुनः प्रपञ्चादेः प्रपञ्चस्य वस्तुमात्रत्वमिति। कार्य्यस्य कारणमात्रत्वावभासनम्। कार्य्यस्य कारणव्यतिरेकेण [illegible] ऽसत्तावधारणं वाऽपवाद इत्य- [illegible]।

अपवदनम्। क्ली। [illegible] स्तुत्योः। भावे ल्युट्। [illegible]

[illegible]

अपवारणम्। क्ली। अन्तर्द्धौ। व्यवधाने। चुरादिवृञ्धातोर्ण्यन्तात् भावे ल्युट्।

अपवारितम्। त्रि। अन्तर्हिते। आच्छादिते। [illegible]

अपविद्धः। त्रि। [illegible]। अपविद्धः।

अपविद्धम्। त्रि। प्रतिक्षिप्ते। प्रत्याख्याते। ध्वस्ते। त्यक्ते। पुं। पुत्रविशेषः। यथा। मातापितृभ्यामुत्सृष्टं तयोरन्यतरेण वा। यं पुत्रं परिगृह्णीयादपविद्धः स उच्यते इति मनुः।

अपविद्धा। स्त्री। निर्विषीतृणे। इति राजनिर्घण्टः।

अपवृत्तिः। स्त्री। अपचारत्वे।

अपवृत्तः। त्रि। पराङ्मुखीभूते।

अपशब्दः। पुं। असंस्कृतशब्दे। निषिद्धशब्दे। अपभ्रंशः शब्दोऽपशब्दः। [illegible] विभाषपशब्दो [illegible]। यथा [illegible] तेऽसुरा हेलयो हेलय इति कुर्व्वन्तः पराबभूवुरिति श्रुत्या [illegible] न म्लेच्छितवै नापभाषितवै म्लेच्छो ह वा एष यदपशब्दः म्लेच्छा मा भूमेत्यध्येयं व्याकरणमिति। म्लेच्छितवै [illegible] पशब्दस्य पर्य्यायोऽपभाषितवा इति कृत्यार्थे तवै प्रत्यय इति कैयटः। यथैव हि शब्दज्ञाने धर्म्मः एवमपशब्दज्ञानेऽप्यधर्म्मः। इति महाभाष्यम्। एवञ्च अपशब्दज्ञानमधर्म्मसाधनम् धर्म्महेतुशब्दज्ञानविरोधित्वात् यत् यद्विरोधि तत्तद्विरोधिफलकम् यथा औषधिकद्रव्यसेवायोग्यतः [illegible] मानम्। औषधिकद्रव्यसेवया औषधिक [illegible] व्याधिसत्त्वपक्ते तद्विपरीतसेवया व्याधेरि व्यभिचारः।

अपशुक्। पुं। आत्मनि। अपगता शुक् यस्मात्।

अपशोकः। पुं। अशोकपादपे।

अपष्ठु। न। [illegible]। इति हेमचन्द्रः।

अपष्ठु । त्रि । निरवद्ये । शोभनार्थे । विपरीते ।

अपष्ठुः । पुं । काले । त्रि । वामे । प्रतिकूले । विरुद्धार्थे । अपतिष्ठति । दुर्गतिनिर्वृत्तौ । अपदुःसुषु स्थ इति कुः सुषामादित्वात् षत्वम् ।

अपष्ठुरम् । त्रि । निन्दिते । विपरीते ।

अपष्ठ । न । यष्टकाये । अपष्ठशब्दार्थे । आप्नोति । आप्लृ । आपः कर्मास्या बाहुलकात् सेऽगुद्धमिति त्यचर्थे पाचिकोऽनुषभावः ।

अपसदः । पुं । अधमे । नीचे । अपकृष्टजातौ । अपकृष्टेषा जातीरस्ति । षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु । पचाद्यच् ।

अपसरः । पुं । अपसरणे । सर्तेरप् ।

अपसरणम् । न । स्थानात् स्थानान्तरगमने ।

अपसर्जनम् । न । परिवर्जने । दाने । आत्मादेरपवर्ज्यते । सृज + ल्युट् । मोक्षे । मारणे ।

अपसर्पः । त्रि । चरे । अपसर्पति । सृप्लृ गतौ । पचाद्यच् । पुं । अभिभेदे । अपक्रमे ।

अपसर्पणम् । न । प्रतिलोमगमने ।

अपसलवि । अ । पितृतीर्थे । प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये । यथा । प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा अपसलवि अपसव्यं वा तेनापि,

दर्भेभ्यो निदधाति इति श्राद्धतत्त्वे भट्टसांख्यधृतवचनम् ।

अपसव्यम् । त्रि । शरीरदक्षिणे । शरीरस्य दक्षिणभागे । प्रतिकूले । विरुद्धार्थे । न । पितृतीर्थे । अपसलवि । अपगतम् अपक्रान्तं वा सव्यात् ।

अपसारणम् । न । अपनयने ।

अपसारितः । त्रि । उत्सारिते ।

अपसिद्धान्तः । पुं । स्वीकृतसिद्धान्तात् प्रच्यवे । तल्लक्षणं च । सिद्धान्तमभ्युपेत्यानियमात् कथाप्रसङ्गोऽपसिद्धान्तः । १ । ६ । सिद्धान्तं स्वशास्त्रसिद्धार्थमभ्युपगतमर्थं स्वीकृत्य अनियमात् तद्विरुद्धकथनात् कथाप्रसङ्ग इति । तथा च कथायां स्वीकृतसिद्धान्तप्रच्यवोऽपसिद्धान्तः । तथा प्रसंख्यमेतेनाहं वदिष्यामीत्यभ्युपेत्यारब्धायां कथायाम् आविर्भावस्याविर्भावाभ्युपगमेऽनवस्थेति दूषणोद्धाराय आविर्भावस्यासत्त्वं तदुत्पत्तिं चाभ्युपैतीति तस्यापसिद्धान्तः । यस्त्वेकदेशिमतेन कथामारभते तस्य शास्त्रकाराभ्युपगमविरोधेनापसिद्धान्त इति विरोधयितुमभ्युपेत्य क्रमः । सौगतास्त्वपसिद्धान्तं दूषणं न मन्यन्ते इत्यन्यदेतत् ॥ अपकृष्टः सिद्धान्तः ।

अपसोपानः । पुं । हस्तिनखे ।

अपस्करः । पुं । रथाङ्गे । चक्रभिन्नेरथारम्भके । अपकीर्यन्तेऽस्य स्वस्वस्थाने क्षिप्यन्ते । कृविक्षेपे । अपादारेप अपस्करोरथाङ्गमितिसाधुः ॥

अपस्नातः । त्रि । मृतस्नाते । मृतमुद्दिश्यस्नातजने । अपकृष्टस्नातः । प्रादयोगताद्यर्थइतिसमासः । संज्ञारायैस्नापितेमृते ॥ इतिस्वामी ॥

अपस्नानम् । न । मरणनिमित्तस्नाने । मृतस्नाने । अपकृष्टस्नानम् ॥

अपस्मारः । पुं । रोगभेदे । भूतविक्रियायाम् । मिरगीतिख्याते । तस्यसामान्यरूपम् । तमःप्रवेशःसंरम्भोदोषोद्रेकहतस्मृतिः । अपस्मार इतिज्ञेयो गदोघोरश्चतुर्विधः ॥ अस्यौषधंयथा । यःखादेत्क्षीरभक्ताशीमाक्षिकेण वचारजः । अपस्मारंमहाघोरं चिरोत्थंसनयेद्ध्रुवमिति । वचाचूर्णञ्च । अपिच । द्वैकीटमेषोविधिवद्गृहीतं यरेविवासरे । कण्ठेभुजेवासन्धार्य्य नयेदुग्रामपस्मृतिमिति । अयंकीटो नदीतीरेसिकतामध्येतिष्ठति । इति भावप्रकाशः ॥

अपस्मारी । त्रि । अपस्माररोगिणि । तल्लक्षणम् । क्रुद्धैर्धातुभिराकृतेऽप्यमनसिमग्नोमनःसन्दधन्दन्तानक्षाः दृशिफेनमुद्गिरतिदोःपादौक्षिपन्भूढ्यौः । पश्यन्रूपमसत् क्षितौनिपतति करोतिक्रियां विभ्यत सस्वस्थमेयशाम्यतिगतेवेगेत्वपस्मारवान् । इति ॥

अपहतः । त्रि । अपनीते । नष्टे । अपहन्यतेऽस्म । हन । क्तः ।

अपहतपाप्मा । पुं । वेदान्तवेद्यात्मनि । अपहतःपाप्माधर्माऽधर्माख्योयस्यसः ।

अपहतिः । स्त्री । विनाशे । उच्छेदे ।

अपहन्ता । त्रि । विनाशयितरि ॥

अपहर्त्ता । त्रि । अपहारिणि । यथा । आपदामपहर्त्तारं दातारं सर्वसम्पदाम् । लोकाभिरामं श्रीरामं भूयोभूयोनमाम्यहमिति ॥

अपहसितः । त्रि । निरस्ते ।

अपहारः । पुं । अपचये । हानौ । अपहरणे । चौर्य्ये । संकोचने । धनस्यानुपयोगिव्यये । इतिदायभागः । अपहरणम् । हृञ्हरणे । घञ् ॥

अपहारकः । त्रि । अपहारिणि । अपहरणकर्त्तरि । अपहरति । हृञो ण्वुल् ॥

अपहारी । त्रि । अपहरणशीले । अपहर्त्तरि ।

अपहासः । पुं । अकारणहास्ये ।

अपहृतः । त्रि । अपनीते ।

अपह्नवः । पुं । स्नेहे । अपलापे । इति मेदिनी हेमचन्द्रौ ॥ अपह्नवनम् । ह्नुङ् अपनयने । ऋदोरप् ॥

अपह्नुतिः । स्त्री । अपलापे । अर्थालङ्कारे ॥ प्रकृतं यन्निषिध्यान्यत् साध्यते साऽपह्नुतिः ॥ उपमेयमसत्यं कृत्वोपमानं सत्यतया यत् स्थाप्यते साऽपह्नुतिः ॥ उदाहरणम् ॥ अवाप्तः प्रागल्भ्यं परिणतरुचः शैलतनये कलङ्को नैवायं विलसति शशाङ्कस्य वपुषि । अमुष्येयं मन्ये विगलदमृतस्यन्दशिशिरे रतिश्रान्ता शेते रजनिरमणी गाढमुरसि ॥ इत्यत्र ॥ अतसखि कियदेतत् पश्य वैरं स्मरस्य प्रियविरहकृशेऽस्मिन् रागिलोके तथा हि । उपवनसहकारोद्भासिभृङ्गच्छलेन प्रतिविशिखमनेनोट्टङ्कितं कालकूटम् ॥ अत्र हि न भृङ्गाणि सहकाराणि अपि तु सकालकूटाः शरा इति प्रतीतिः ॥ एवं वा । अमुष्मिन्नावण्यामृतसरसि नूनं मृगदृशः स्मरः शर्वप्लुष्टः पृथुजघनभागे निपतितः । यदङ्गाङ्गाराणां प्रशमपिशुना नाभिकुहरे शिखा धूमस्येयं परिणमति रोमावलिवपुः ॥ अत्र रोमावलिधूमशिखेयमिति प्रतिपत्तिः ॥ एवमियं भङ्ग्यन्तरैरप्यूह्या ॥ अपह्नवनम् ॥ ह्नुङ्

किनः ॥

अपांनाथः । पुं । समुद्रे । अकूपारे । इति राजनिर्घण्टः ॥

अपाकः । पुं । अजीर्णतायाम् । त्रि । पाकाभावविशिष्टे ॥

अपाकरणम् । न । निराकरणे । अपापूर्वात् कृञो ल्युट् ॥

अपाकशाकम् । न । आर्द्रके । इति राजनिर्घण्टः ॥

अपाकृतम् । त्रि । अपोहिते । त्यक्ते । अपाकारि । डुकृञ् । क्तः ॥

अपाकृतिः । स्त्री । विकारे । अपाकरणे ।

अपाक्षम् । त्रि । प्रत्यक्षे । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अपाङ्क्तेयः । त्रि । पङ्क्तिभोजनानर्हे । सपङ्क्तिः सहैकपङ्क्त्यां भोजनायोग्ये । ते च । ये स्तेनपतितक्लीबा ये च नास्तिकवृत्तयः । इत्यादिवचनैर्मनुनाऽवबोध्याः ॥

अपाङ्गः । पुं । नेत्रान्ते । तिलके । त्रि । अङ्गहीने ॥ अपगतोऽङ्गात् । निरादय इति समासः ॥ अपकृष्टोऽङ्गात् । अपकृष्टाङ्गमस्माद्वा । अपाङ्गति । अभिगतौ । पचाद्यच् ॥

अपाङ्गकः । पुं । अपामार्गे । नेत्रान्ते । त्रि । अङ्गहीने ॥

अपाङ्गदर्शनम् । न । कटाक्षे । अपाङ्गेन नेत्रान्तेन दर्शनम् । इति हेमचन्द्रः ॥

अपाक् । त्रि । दक्षिणदिग्भवे वस्तुनि । अपाचीने ।

अपाची । स्त्री । दक्षिणदिशि ॥ अञ्चो मध्ये अंचतिसूर्यम् ॥ अपेत्यव्ययं ध्यार्थे अपदिशमित्यर्थः ॥ अंचुगति पूजनयोः । ऋत्विगादिनाक्विन उगितश्चेति ङीप् ।

अपाचीनम् । त्रि । विपर्यस्ते । अपाग्र्थे । दक्षिणदिग्भववस्तुनि । अपागेव । विभाषाञ्चेरदिक् स्त्रियामिति खः । तस्य ईनादेशः ॥

अपाच्यम् । त्रि । दक्षिणदिग्भवे । पाकानर्हे । चुमाणपाणित्यादिना अपि क्रोयत । न पाच्यम् ।

अपाटवम् । न । रोगे । अपटुत्वे । न विद्यते पाटवं यस्मिन् ।

अपात्रम् । न । योग्यताहीने । निन्दिते । विद्यातपोहीने । नटविटादौ । अपात्रे । नपात्रम् । अपात्रे पातयेद्यो सुवर्णं नरकार्णवे । इतिमत्स्य सूक्तम् ।

अपात्रीकरणम् । न । नवविधपापमध्ये पापविशेषे । नवतुर्विधं भवति यथा । निन्दितधनादानम् १ । वाणिज्यम् २ । शूद्रसेवनम् ३ । असत्यभाषणम् ४ । इति । यथाहमनुः । निन्दितेभ्योधनादानंवाणिज्यंशूद्रसेवनम् । अपात्रीकरणं ज्ञेयमसत्यस्य च भाषणमिति ।

अपादानम् । न । विश्लेषेऽवधिभूते । पंचमीकारके । यस्माद्वस्तुनोवस्त्वन्तरस्य चलनं भवति तस्मिन् । विश्लेषहेतु क्रियाश्रयत्वे सति विश्लेषाश्रय इत्यर्थः । तच्चैकादशधा यत्र पंचमी स्यात् । यथा । यतोऽपायः । यथा वृक्षात्पत्रं पतति १ । यतो भीः । यथा व्याघ्राद्बिभेति २ । यतो जुगुप्सा । यथा पापात् जुगुप्सते धीरः ३ । यतः पराजयः । यथा सिंहात् पराजयते हस्ती ४ । यतः प्रमादः । यथा धर्मात् प्रमाद्यति नीचः ५ । यत आदानम् । यथा भूपात् धनमादत्ते विप्रः ६ । यतो भूः । यथा पितुः पुत्रो जायते ७ । यतस्त्राणम् । यथा व्याघ्रात् गां रक्षति गोपः ८ । यतो विरामः । यथा पापाद्विरमति विप्रः ९ । यतोऽन्तर्धिः । यथा गुरोरन्तर्धत्ते शिष्यः १० । यतो वारणम् । यथा यवेभ्यो गां वारयति ११ । इति मुग्धबोधटीका ।

अपान । पुं । गुदस्थवायौ । नाभेरधस्तात्गमनवर्ति मलापनयनव्यापारे यथा मलादिस्थानवर्ती निर्गमी । यथा । अधोनयत्यपानस्तु आहारं च क्रमात् अधः । मूत्रशुक्रवहो वायुरपान

सेनकीर्त्तितः ॥ कृकाटिकाग्रपार्श्वे पायूपस्थयोरिति वायुः ॥ न । गुदे ॥ अपसरत्वेनानित्यनेन ॥ [illegible]

अपामार्जनमाः । पुं । वेदाचार्यभुर [illegible] र्षिविशेषे । स च कश्चिद्द्वापरयोः सन्धौ विष्णुनियोगात् कृष्णद्वैपायनः सम्भूतेति स्मृतौ प्रसिद्धम् ॥

अपामात् । पुं । एतन्नामधेये देवे ।

अपापः । त्रि । पापशून्ये । निष्पापे ॥

अपापविद्धः । त्रि । पापसम्बन्धवर्जिते ॥ न पापविद्धः ॥ [illegible]

अपामार्गः । पुं । मल्लकपर्क्षोषि ॥ अपमार्ज्यतेऽनेन अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादिरिति वा । मृजूष् । करणे [illegible] घञ् । निष्ठायामनिट्त्वात्कुत्वम् । उपसर्गस्य घञीति दीर्घः । अपकृष्टमासमन्तान्मार्गोऽस्येति वा । अपामार्गः सरस्तीक्ष्णो दीपनस्तिक्तकः कटुः । पाचनो रोचनश्छर्दिकफमेदोऽनिलापहः । निहन्ति हृद्रुगाध्मार्शः कण्डूशूलोदरापचीः । अपामार्गोऽरुणो वातविष्टम्भी कफकृद्धिमः । रूक्षः पूर्वगुणैर्न्यूनः कथितो गुणवेदिभिः । अपामार्गफलं स्वादुरसे पाके च दुर्जरम् । विष्टम्भि वातलं रूक्षं रक्तपित्तप्रसादनमिति भावप्रकाशः ।

अपाम्पतिः । पुं । समुद्रे । वरुणे ॥ अपांपतिः । तत्पुरुषे कृतिबहुलमित्यलुक् । [illegible]

अपाम्पित्तम् । न । अग्नौ । अपांपित्त [illegible] शिखंदाहकत्वात् । अलुक् । [illegible]

अपायः । पुं । विश्लेषे ॥ अप्यये । नाशे । अपगमे । [illegible]

अपारः । त्रि । उत्तरावधिवर्जिते ॥ अपारः संसारः [illegible] अनन्तमहि [illegible] नि । नविद्यते पारं उत्तरावधिर्यस्य । न । अपारे । [illegible] पारे [illegible]

अपार्थः । त्रि । अर्थशून्ये ॥ [illegible]

अपार्थकम् । न । [illegible] गतम् । पौर्वापर्ययोगादप्रतिसम्बद्धार्थमपार्थकम् ॥ ५ । २ । [illegible] । पौर्वापर्येणायोगादेकार्थसमेतयोगादसम्बद्धात् शाब्दबोधजनकाकांक्षाभावादिति फलितार्थः । अप्रतिसंबद्धोऽसम्बद्धोऽर्थः प्रयोजनं शाब्दबोधरूपं यस्य । यद्यपि दशदाडिमानि षडपूपाः कुण्डमजाजिनमित्यादावर्थान्तरवाक्यादर्थबोधसत्त्वादव्याप्तिरतिव्याप्तिश्च निरर्थके । तथाप्यभिमतवाक्यार्थबोधानुकूलाकांक्षादिशून्यबोधजनकपदत्वं तत् अविज्ञातार्थे तुल्यस्य बोधाभवत्येवेति नातिव्याप्तिः । उदा

हरणान्तु । अयोर्थ्यानासमानाकांच वाक्यम् ॥ ५ ॥ अनर्थके । अर्थे ॥

अपावृतः । त्रि । पिहिते । असंनिबद्धे । स्वतन्त्रे । उद्घाटिते । अपगतमावरणमस्य ॥

अपावृत्तम् । त्रि । लुठिते । पराबृत्ते ॥

अपाश्रयः । पुं । चन्द्रातपे । प्राङ्गणावरणे । त्रि । आश्रयशून्ये । अधीने ॥

अपासनम् । न । मारणे । असुक्षेपे । भावेल्युट् ॥

अपास्तः । त्रि । निरस्ते । अवधीरिते ॥

अपि । र । सम्भावनायाम् । प्रश्ने । शङ्कायाम् । गर्हायाम् । समुच्चये । युक्तपदार्थे । क्रियाकार क्रियायाम् । कामचारक्रियासु । अनुज्ञायाम् । अवधारणे । पुनरर्थे । अपिगतौ । पिगतौ । क्विप् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वात्तुक ॥

अपिगीर्णम् । त्रि । ईरिते । स्तुते । वर्णिते । गीर्णे । अपिगीर्यतेस्म । गनिगरणे । क्तः । निष्ठातस्यनः ॥

अपितु । र । किन्त्वर्थे । यद्यर्थे । यद्यपि ॥

अपिधानम् । न । आच्छादने । अपिपूर्वकात्डुधाञोल्युट् ॥ त्रि । पिधानरहिते ॥

अपिनद्ध । त्रि । परिच्छिते वस्त्रादौ । पिनद्धे । अपिनह्यतेस्म । णहबन्धने । क्तः ॥

अपिहितः । त्रि । छादिते । अपिधीयते स्म । डुधाञ् । क्तः । दधातेर्हिः ॥

अपीच्यम् । त्रि । अतिसुन्दरे ॥

अपीतिः । स्त्री । प्रलये । अप्यये । एकीभावे ॥

अपीनसम् । न । पीनसरोगे । इतिरभसः । त्रि । तद्रहिते ॥

अपुच्छा । स्त्री । शिंशपावृक्षे । त्रि । पुच्छहीने ॥

अपुनरावृत्तिः । स्त्री । मुक्तौ । कैवल्ये ॥

अपुनर्भवः । पुं । मुक्तौ । त्रि । मुक्ते । पुनर्जन्माभावे ॥ यथाचरकः । हेतौव्याधौ प्रशमने रोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानंचतुर्विधंयस्यसराजार्हो भिषक्तमइति । अपुनर्भवोयस्यसः ॥

अपुष्पफलदः । पुं । पनसोडुम्बरादिवनस्पतौ ॥

अपूपः । पुं । पिष्टके । गोधूमे । अपूयते । पूयीविशरणे । बाहुलकात्पः । अस्त्रिलोपः ॥ यद्वा । पयनं पूः । पूञ् पवने । संपदादिक्विप् । अपुवं पाति पिबतिवा । पा । आतोनुपेतिकः ॥

अपूपीयम् । त्रि । अपूपार्थकपिष्टादौ । अपूपेभ्योहितम् । विभाषाहविरपूपादिभ्यइतिछः ॥

अपूप्यम् । त्रि । अपूपीये । गोधूमचूर्णे ॥

अपूपेभ्यो हितम् । यत् ॥

अपूरणी । स्त्री । शाल्मलितरौ ॥

अपूर्वः । त्रि । अदृष्टपूर्वे । अविदिते । आश्चर्ये । यथा । अपूर्वेयं हरेर्माया विगुणारज्जुरूपिणी । यथामुक्तो नच खलति बद्धो धावति धावति । पुं । पूर्वभावविकारसंस्पर्शशून्ये अकार्ये परमात्मनि । नविद्यते पूर्वं कारणं यस्य सः । न । यागादावान्तरव्यापारे । धात्वर्थातिरिक्ते कालान्तरभाविकस्य फलस्य साधने । अत्र पक्षद्वयं मीमांसकानाम् । तदानीमेव तद्यागक्षणेनोत्पन्नं फलमेवापूर्वम् । कालान्तरफलोत्पादिका शक्तिर्वेति । तदुक्तम् । यागादेव फलं तद्धि शक्तिद्वारेण सिध्यति । सूक्ष्मशक्त्यात्मकं वापि फलमेवोपजायते ॥ इति ॥

अपूर्वता । स्त्री । अपूर्वत्वे । भावेतल् ॥

अपूर्वत्वम् । न । अपूर्वतायाम् । षड्विधलिंगेषु तृतीये लिङ्गे । प्रकरणप्रतिपाद्यस्य प्रमाणान्तरेणाविषयत्वम् अपूर्वत्वम् । यथा छान्दोग्ये षष्ठप्रपाठकेऽद्वितीयवस्तुनो मानान्तरेणाविषयीकरणम् ॥ भावेत्वः ॥

अपूर्वप्रवेशः । पुं । प्रथमप्रवेशे । नवं गृहं निर्माय तत्र प्रथमप्रवेशे ॥

अपूर्वविधिः । पुं । प्रमाणान्तरेणाऽप्राप्तस्य प्रापके विधौ । यथा । यजेत स्वर्गकाम इत्यादिः । स्वर्गार्थकयागस्य प्रमाणान्तरेणाप्राप्तस्यानेन विधानात् ॥ अपूर्वश्चासौ विधिश्च ॥

अपेक्षणीयः । त्रि । अपेक्षायोग्ये । अपेक्षितव्ये ॥

अपेक्षा । स्त्री । आकांक्षायाम् । कार्यनिमित्तयोरन्योन्याभिसम्बन्धे । अपेक्षणम् । ईक्ष० । गुरोश्चहलः इत्यः । टाप् ॥

अपेक्षाबुद्धिः । स्त्री । अनेकैकत्वविषयकबुद्धौ । नानैकत्वावगाहिबुद्धौ । अयमेकः अयमेक इत्याकारबुद्धौ । इति कारिकावली ॥

अपेक्षितः । त्रि । ईप्सिते ॥

अपेतः । त्रि । रहिते । अपहते । अपगतः ॥

अपेतकृत्यः । त्रि । कृत्यशून्ये । कृतकृत्ये ॥

अपेतराक्षसी । स्त्री । तुलस्याम् । बृन्दाख्ये । इति राजनिर्घण्टः ॥

अपेताखिलचापलः । त्रि । नियतेन्द्रिये ॥

अपोगण्डः । त्रि । वलिभे । अतिभीरौ । विकलाङ्गे । शिशौ ॥ पचते पुनाति वा । पूङः पुञो वा यिच् । पोगण्ड एकदेशोऽस्य । नपोगण्डः ॥

अपोढः । त्रि । निरस्ते । वाधिते । यथा । चातुर्येण परोढात्मा सोविद्या

कल्पितः स्मृतः । अपोढेविद्यथात स्मिन् रज्वांसर्परवादयः । इत्युपदेशसाहस्रयां १४ प्रकरणे १७ पद्यम् ॥

अपोढकर्म्मा । त्रि । त्यक्तव्यापारे ॥

अपोहिका । स्त्री । उपोदिकायाम् । शाकान्तरे । अपगतमुदकमस्याः ॥

अपोनपात् । पुं । एतन्नामधेयेदेवता विशेषे ॥

अपोहः । पुं । तर्कनिराकरणे । वितर्काभावे । शुश्रूषाद्यष्टधीगुणान्तर्गत षष्ठगुणे । त्यागे । अतद्व्यावृत्तौ । अपगतऊहः । अपोहनम् । ऊह० घञ् ॥

अपोहनम् । न । कामक्रोधशोकादिभ्या कुलचेतसां स्मृतिज्ञानयोरपाये । अपोहे ॥

अपोहितम् । त्रि । अपाकृते ॥

अप्तम् । न । यज्ञकार्ये ॥

अप्तुः । पुं । शरीरे । अभिलषितार्थे । अंगे । आप्नोति । आप्लृव्याप्तौ । आप्नोतेस्तुट्चेतिक्तुः ॥

अप्नः । न । अम्भुनि । आप्नोति । आप्लृ० । आपःकर्माख्यायांह्रस्वोनुट् चवेत्यसुन् । वैदिकोयमितिकश्चित् ॥

अप्पतिः । पुं । वरुणे । अम्बुधौ । अपां पतिः ॥

अप्पित्तम् । न । अग्नौ । चित्रकौषधौ । अपांपित्तमिवदाहकत्वात् ॥

अप्ययः । पुं । परब्रह्मणि । अपियन्ति लीयन्तेजगन्त्यस्मिन् । अपपूर्वादि णो ऽधिकरणे ऽच्प्रत्ययः । अपाये । अपीतौ । लये । अप्येत्यस्मिन् । इण् गतौवा । एरच् ॥

अप्रकाण्डः । पुं । झिण्टिकादौ । स्तम्बे । गुल्मे । नप्रकाण्डोऽस्य ॥

अप्रकाशः । पुं । सन्ध्युपदेशादौ वाक्यकारणेसर्वथाबोधायोग्ये । प्रकाशाभावे । जनान्तिके । गोपने । ३ प्रकाशाभाववति । नप्रकाशः ॥

अप्रखरः । त्रि । मतीक्ष्णे । प्राखर्यरहिते ॥

अप्रगुणम् । त्रि । व्याकुले । अप्रकृष्टगुणे । भिन्नःप्रगुणात् ॥

अप्रणयः । पुं । अप्रीतौ । प्रणयनम् प्रणयः । नप्रणयः ॥

अप्रतर्क्यः । त्रि । मनोऽगोचरे । अनुमानादिविषयेष्वैकसमधिगम्ये परमेश्वरे ॥

अप्रतिकरः । त्रि । विश्वस्ते । विश्वासपात्रे । प्रतिनटाधरः ॥

अप्रतिघः । त्रि । अप्रतिघर्षे । नप्रतिघः ॥

अप्रतिपक्षः । त्रि । अप्रतियोगिनि । विपक्षशून्ये । नास्तिप्रतिपक्षोयस्यसः ॥

अप्रतिपत्तिः । स्त्री । प्रकृताज्ञाने ॥

अप्रतिबद्धः । त्रि । उद्दामे । नप्रतिबद्धः ।

अप्रतिभः । त्रि । अधृष्टे । लज्जिते । अप्रत्युत्पन्नमतौ । अप्रगल्भे । नास्ति प्रतिभा नवनवोन्मेषशालिनी प्रज्ञा यस्य सः ।

अप्रतिमा । स्त्री । सिंहलस्थानविशेषे । यथा । "उत्तरस्यामसंप्राप्तमप्रतिमे- तिमोत्तमः । ४ । ६२ । उत्तरार्थे प- रोक्तं बुद्धापियथोत्तरसमये उत्तरं न प्रतिपद्यते तथाऽप्रतिभा निग्रहस्था- नम्" ।

अप्रतिमः । त्रि । असदृशे । नविद्यते प्र- तिमा उपमा यस्य सः ।

अप्रतिरथम् । न । याचायाम् । अप्र- ले । सामवेदे । इतित्रिकाण्डशेषो भूरिप्रयोगश्चेति शब्दकल्पद्रुमेराधा- कान्तः । पुं । भटे । वीरे । नविद्यते प्रतिरथः प्रतिपक्षोऽस्य । तुल्ययोद्- धृतिते इतिपुराणम् ।

अप्रतिरूपकथा । स्त्री । अप्रतिवचना- र्थायाचि । सद्गिरिकायाम् । इतित्रि- काण्डशेषः ।

अप्रतिष्ठः । त्रि । अप्रतिष्ठिते । प्रतिष्ठा- रहिते । नास्तिप्रतिष्ठायस्य सः ।

अप्रतिष्ठानम् । न । अस्थैर्ये ।

अप्रतिष्ठितः । त्रि । अप्रतिष्ठे । प्रतिष्ठार- हिते । नप्रतिष्ठितः ।

अप्रतिसम्बद्धः । त्रि । असम्बद्धे ।

अप्रतिहतः । त्रि । विघ्नैरनभिभूते ।

अप्रत्यक्षम् । न । प्रत्यक्षभिन्ने । प्रत्यक्षा- भावे । त्रि । प्रत्यक्षशून्ये । अतीन्द्रि- ये । भिन्नप्रत्यक्षात् ।

अप्रत्ययः । पुं । अविधीयमाने । अवि- श्वासे । प्रतीयते विधीयते इतिप्र- त्ययः । न प्रत्ययः । नास्तिप्रत्ययो यस्य वा ।

अप्रधानम् । न । अप्राधान्ये । अंगभूते । गौणे । प्रधानादन्यत् । प्राध्यापि- कोप्ययम् ।

अप्रधृष्यः । त्रि । अधार्ष्ये । नप्रधृष्यः ।

अप्रमत्तः । त्रि । प्रमादवर्जिते । सावधा- ने । नप्रमत्तः । नप्रमादवतिवा । मद्दो० । क्त ।

अप्रमेयः । त्रि । अचिंत्यप्रभावे । इयत्ता- स्यमितिपरिच्छेदशून्यमस्य । स्वप्रका- शचैतन्यरूपे । फलोद्याप्ये । अनवग- म्यमानप्रमेये । यथाहि । परमेश्वरो हि शब्दादिरहितत्वात्प्रत्यक्षः । ना- प्यनुमानविषयो व्याप्तिलिंगाद्यभा- वात् । नाप्युपमानसिद्धो निर्विभाग- त्वेनसादृश्याभावात् । नाप्यर्थापत्ति ग्राह्यः तद्विनानुपपद्यमानस्या सम्भ- वात् । नाप्यभावगोचरो भावरूपत्वा- दभावसाधकत्वाच्च । नापिशास्त्रप्र

अप्रस्तु

मागेयः। प्रमाणजन्यातिशयाभा-
वात्। यद्येवं प्रामेययोर्निरूपकत्वं उच्य
ते। प्रमाणादिसाधितेमं प्रकारस्य
रूपस्य प्रमाणाविषयत्वे अप्रस्तुत
रूपनिरूपकत्वेन प्रामेयप्रमाणत्वम्
इत्यप्रमेयो भवतीत्यर्थः। प्रमाणेयो
ग्यः प्रमेयः। प्रमेयः अप्रमेयः।
अप्रमत्तम्। ... अविविक्ते। अरोचे।
चि। तद्वति। ...
अप्रमत्तम्। चि। अश्रेष्ठे। अविविक्ते।
यथा। अप्रमत्तं निषिद्धानं राष्ट्रोर
न्यप्रदृश्यं मा दितिपरागरः। ...
अप्रमत्तः। पुं। अव्यतिकरे। ...
अप्रमत्तम्। त्रि। अनर्थे। अतुष्टौ।
अप्रस्तुतः। त्रि। अनुपस्थिते। प्रकरणा
प्राप्ते। अप्रस्तुतः। ...
अप्रस्तुतप्रशंसा। स्त्री। अर्थालंकारवि
शेषः। अप्राकरणिकस्यार्थस्याभिधा
नेन प्राकरणिकस्याक्षेपे। यथा। अ
प्रस्तुतप्रशंसा सा यात्रैव प्रस्तुताश्र
याः सा च। कार्ये निमित्ते सामान्ये
विशेषे प्रस्तुते सति। तदन्यस्य वचस्तु
ल्ये तुल्यस्येति च पञ्चधा। तदन्यस्य का
रणादेः। क्रमेणोदाहरणम्। याताः
किन्नमिश्यन्ति सुंदरिपुन स्थित्वा त्व
या मत्कृते नो कार्यानितरां कृशा
सि कथयत्येवं सवाष्पे मयि। लज्जाम

अप्रस्तु

न्थरतारकेण निपतत्पीताश्रुणा च
क्षुषा दृष्ट्वा मां हसितेन भाविमरणो
त्साहस्तया सूचितः। अत्र प्रस्थानात्
किमिति निवृत्तोसीति कार्ये पृष्टे कार
णमभिहितम्। १। राजन् राज
सुता न पाठयति मां देव्योपि तूष्णीं
स्थिताः कुब्जे भोजय मां कुमार स
चिवैर्नाद्यापि किं भुज्यते। इत्थं नाथ
शुकस्तवारिभवने मुक्तोध्वगैः पञ्जरा
च्चित्रस्थानवलोक्य शून्यवलभावेकै
कमाभाषते। अत्र प्रस्थाने स्वलंभ
नीयस्ते प्रतापो यत्र समस्तदस्य: पलाय्य
गता इति कारणे प्रस्तुते कार्यमुक्तम्।
२। एतत्तस्य मुखात् कियत्कमलि
नीपत्रे कणं वारिणो यन्मुक्तामणि रि
त्यमंस्त स जडः शृणु यदन्यस्मादपि।
अङ्गुल्यग्रलघुक्रिया प्रविलयिन्यादी
यमाने शनैः कुत्रोड्डीय गतो ममे
त्यनुदिनं निद्राति नान्तः शुचा। अ
त्रास्थाने जडानां ममत्वसंभावना
भवतीति सामान्ये प्रस्तुते विशेषः क
थितः। ३। सुहृद्वधूबाष्पजलप्रमा
र्जनं करोति वैरप्रतियातनेन यः। स
एव पूज्यः स पुमान् स नीतिमान्
जीवनं तस्य स भाजनं श्रियः। अत्र
कृष्णं निहन्तुं नरकासुरवधूनां यदि
दुःखं प्रशमयसि तत्त्वमेव श्लाघ्य इति-

अपस्तु

विशेषे प्रकृते सामान्यमुदितम् । ४
तुल्ये प्रस्तुते तुल्याभिधानेत्रयः प्र
कारा: । श्लेषः समासोक्तिः सादृश्य
मात्रं वा । तुल्यात्तुल्यस्याक्षेपे हे
तुः । क्रमेणोदाहरणम् । पुंस्त्वाद-
पि प्रविचलेद्यदि यद्यधोपि यायाद्य
दि प्रणयनेन महानपि स्यात् । अभ्यु
द्धरेत्तदपि विश्वमितीदृशीयं केनापि
दिक्प्रकटिता पुरुषोत्तमेन ॥ येना
सम्पुटितेन चन्द्रगमितः क्रान्तिं रवे
तपतेपुण्येन प्रतिकर्तुमेवमपुनस्स्वे
व पादग्रहः । लोके नैतदनुष्ठितं यदि
ततः किंवर्ज्सेनोभिमागत्वेयंकथा
मतात् भवतायशोभिविस्फूर्जसे ।
आदाय वारि परितः सरितां मुखेभ्यः
किं तावदर्जितमनेन दुरर्णवेन ।
क्षारीकृतं च वडवादहने हुतं च पा-
तालकुक्षिकुहरे विनिवेशितं च ॥ इ
यं च काचिदाक्षेपे प्रतीयमानार्थान-
ध्यारोपेणैव भवति । यथा । अन्ये
रक्तः स्वगिसमुच्चनाभोगपातालकु-
क्षेः पोतोपाया इह हि बहवो लंघने
सिद्धयन्ति । आहोस्वित्कथमपि भ
वेदेषु दैवात्तदानीं कोनामस्यादय
टकुहरालोकने व्यसनकल्पः ॥ काचि
दध्यारोपेणैव यथा । कस्त्वं भोः कथ
यामि दैवहतकं मां विद्धि शाखोटकं-

अप्राप्त

वैराग्यादिव वक्षि साधु विदितं कस्मा
दिदं कथ्यते । वामेनात्रवटस्तमध्वग
जनः सर्वात्मना सेवते । न च्छायापि प
रोपकारकरणी मार्गस्थितस्यापि मे
॥ क्वचित्सर्वथाध्यारोपेण । यथा । सो
पूर्वो रसनाविपर्ययविधिस्तत्कर्णयो-
श्चापलं दृष्टिः सा मदविस्मृतस्वपर
दिक्किं भूयसोक्तेन वा । सर्वं विस्मृतवा
नसि भ्रमर हे यद्वारणोऽद्याप्यसावन्तः
शून्यकरो निषेव्यत इति भ्रातः क ए
ष ग्रहः । अत्र रसनाविपर्ययः शून्यक
रत्वं च भ्रमरस्यासेवने न हेतुः कर्ण-
चापलं तु हेतुः । मदः प्रस्तुतसेवनेनि
मित्तम् । इति काव्यप्रकाशः ।
अप्रहतम् । त्रि । अनाहते । कथायाम्
कृष्टभूमौ । खिले । अमरकोषः ।
[illegible] कर्मविशिष्ट [illegible]
अप्राकृतः । त्रि । मलोके । सामान्ये ॥
अप्राग्र्यम् । त्रि । अप्रधाने ॥ प्राग्र्यापि
नम् ॥ [illegible]
अप्राचीनम् । त्रि । नव्ये ॥ प्राचीनतरदि
न्नभवे ॥ नप्राचीनम् ।
अप्राप्तः । त्रि । अलब्धे । नप्राप्तः ।
अप्राप्तकालम् । न । सभाचोभ्यामो
हादिनाव्यवस्थाभिधाने ॥ यथा-
क्रमोत्तमः । अवयवविपर्यासवचनम
प्राप्तकालमिति । ५ । ५४ । अवय

पस्य क्रथैकदेशस्य विपर्यासो वैपरी
त्यम् । तथाच संमयबन्धविषयीभूत
कथाक्रमविपरीतक्रमेणाभिधानं प्र
थ्यंवस्तम् ॥ तत्रायंक्रमः । वादिना
साधनमुक्तं सामान्यतो हेत्वाभासा
उद्धरणीया इत्येकः पादः । प्रतिवा
दिनश्च तत्प्रमाणमो द्वितीयः पादः
प्रतिवादिनः स्वपक्षसाधनं तच्छे
त्वाभासोद्धरणञ्चेति तृतीयः पादः ।
जयपराजयव्यवस्थायां चतुर्थः पादः ॥ ए
वं प्रतिज्ञाहेत्वादीनां क्रमः ॥ तस्य
भावोऽभ्यामोहादिनाप्यन्य स्ताभि
धानमप्राप्तकालमिति । त्रि ॥ अप्र
व्यसमये ॥ अमीहः कोशेऽयस्य ॥
अप्राप्तव्यवहारः । त्रि ॥ व्यवहारानभि
ज्ञो । अप्राप्तवयस्के । यथा । अप्राप्त
व्यवहारायां धनं व्ययविवर्जितम् ।
न्यसेयुर्बन्धुभिस्तेषु प्रोषितानां तथैव
च ॥ इतिदायतत्त्वे कात्यायनः । कि
ञ्च । गर्भस्थैः सदृशो ज्ञेय अष्टमात्
व
त्सराच्छिशुः । बालआषोडशाद्वर्षा
त् पौगण्डोऽपि निगद्यते ॥ परतो व्य
वहारज्ञः स्वतन्त्रः पितरावृते । इति
व्यवहारतत्त्वेनारदः ॥
अप्राप्तिः । स्त्री । अलाभे । दानप्रभ
—धने ।
अप्रामाणिकः । त्रि । प्रमाणानभिज्ञे ।

प्रमाणासिद्धे ।
अप्रामाण्यम् । न । प्रमाणाभावे ।
अप्रियम् । त्रि । अहिते । अनिष्टवस्तु
नि । नप्रियम् ।
अप्रिया । स्त्री । मद्गुरमत्स्ये । शृङ्गी
मत्स्ये ।
अप्रीतिः । स्त्री । दुःखे ।
अप्रीत्यात्मकः । पुं । रजोगुणे ।
अप्सराः । स्त्री । उर्वश्यादिस्वर्वेश्या
याम् । अद्भ्यः सरति । सरतेरप्पूर्वा
त् अप्सरावयसिः । स्त्रियांबहुत्व
मप्सरसःस्यादेकत्वेऽप्सराअपीति अ
व्दार्णवः । एकाप्सरःप्रार्थितयोर्विवा
द इतिरघुः ।
अप्सरसः । स्त्री । भूम्नि । उर्वश्यादि
स्वर्वेश्यायाम् । यथा । उर्वशीमेन
कारंभाघृताची पुञ्जिकस्थली । सु
केशीमञ्जुघोषाद्यमहारम्भवतीति-
ताइति । अद्भ्यःसरन्ति । सृगतौ । सर
तेरप्पूर्वादसुन् इत्यसिः । भूम्नीति
प्रायोवादः । अनयिचेतिसूत्रे अप्स
रा इतिभाष्यप्रयोगात् । बह्निपुरा
णोक्तभेदनामान्याद्यादप्सरसः
प्रोक्ताःयथा । उर्वशीमेनकारम्भामि
श्रकेशीघृतस्थला । विश्वाचीचघृता
चीचपञ्चचूडातिलोत्तमा । भानुम
त्यथलावण्यादयोऽप्सरसः शुभा-

इति ।

अफलः । पुं । झावुके । इति शब्दचन्द्रिका । त्रि । अवकेशिनि । निष्फले । नफलान्यस्य ।

अफलप्रेप्सुः । त्रि । फलाभिलाषरहिते ।

अफला । स्त्री । घृतकुमार्याम् । भूम्यामलक्याम् । इति शब्दचन्द्रिका ।

अफेनम् । क्ली । अहिफेने । तच्चतुर्विधम् । श्वेतवर्णम् अजीर्णसाकारकत्वान्नाम जारणम् । द्वितीयं कृष्णवर्णम् मृत्युकारकत्वान्नाम मारणम् । तृतीयम् पीतवर्णम् वयःस्तम्भनकारकत्वान्नाम धारणम् । चतुर्थं कर्बुरवर्णम् मलसारकत्वान्नाम सारणम् । इति राजनिर्घण्टः ।

अबद्धम् । त्रि । समुदायार्थशून्यवाक्ये । यथा । अरहंः कम्बलपादुकाभ्यां द्वारि स्थितो गायति मङ्गलानि । तं ब्राह्मणी पृच्छति पुत्रकामा राजन् रुमायां लशुनस्य कोऽर्घः । इत्याद्यभिधेयः । अबन्धने । नबध्यते स्म । बन्धने ।

अबद्धमुखः । त्रि । अप्रियवादिनि । मुखरे । न बद्धं नियन्त्रितं मुखमस्य ।

अबद्धम् । त्रि । अवबद्धे । अनर्थकवचसि । इति मेदिनी हेमचन्द्रौ ।

अबन्ध्यः । त्रि । फलेग्रहौ । सफले । वन्ध्येसाधुः । तत्र साधुरिति यत् । न बन्ध्यः ।

अबलः । पुं । वरुणद्रौ । त्रि । बलशून्ये । दुर्बले । नास्ति बलं यस्य ।

अबला । स्त्री । वनितायाम् । यथा । हृदये वससि गिरीन्द्रो त्रिभुवनजयिनी कटाक्षैः । अबलास्वयदि मन्येकीव अबलोवयं न जानीम इति । अल्पं बलमस्याः । अल्पार्थे नञ् । पराक्रमी न विद्यते बलं यस्याः सकाशादन्यतः ।

अबलिमा । पुं । अबलभावे । देहस्य रोगादिनिमित्ते जरादिनिमित्ते वा कृशीभावे ।

अबाधः । त्रि । निरर्गले । अनिवारिते । नास्ति बाधा यस्य ।

अबाध्यः । त्रि । सह्ये । स्थानान्तरे वा । धायेऽन्ये ।

अबिन्धनः । पुं । वाडवाग्नौ । विद्युति । आपइन्धनं दाह्यमस्य ।

अबोधः । पुं । अज्ञाने । त्रि । बोधहीने ।

अबोधविक्लवः । त्रि । अज्ञानोपहते । अबोधेन विक्लवः ।

अब्जः । पुं । न । शङ्खे । पुं । निचुले । धन्वन्तरौ । हिमकिरणे । न । पद्मे । संख्यान्तरे । दशार्बुदे । शतकोटिसंख्यायाम् । १००००००००० । निरक्रान्तरेण अद्भ्योजातः । पञ्चम्यामजा

तावितिडः । अप्सुजायते । जनीमा दुर्भावे । सप्तम्यामितिडोवा ॥

अब्जकर्णिका । स्त्री । संवर्त्तिकायाम् ।

अब्जजः । पुं । ब्रह्मणि । योगान्तरे । यथा । स्वराशिस्थांशगे सौम्ये लग्ने वाभूगोः सुते । जीवेवाऽब्जयोगेयं यातः पृथुविनाशकृदिति ॥

अब्जभोगः । पुं । वराटके । पद्मकन्दे ।

अब्जयोनिः । पुं । धातरि । ब्रह्मणि । अब्जयोनिरुत्पत्तिस्थानमस्य । विष्णोर्नाभिकमलजत्वात् ॥

अब्जवाहनः । पुं । शिवे । इतित्रिका ण्डशेषः । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥

अब्जहं । न । रूपे । आप्नोति । आप्° । रूपेजुट्पेत्यसुन् ह्रस्वत्वंचधातोः प्रत्ययस्यजुट्च । अब्जसी अब्जांसि ।

अब्जहस्तः । पुं । दिवाकरे ।

अब्जिनी । स्त्री । नलिन्याम् । पद्मसमूहे ॥ पद्मलतायाम् । अब्जानिसन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशइतीनिः ।

अब्जिनीपतिः । पुं । सूर्ये ।

अब्दः । पुं संवत्सरे । सचसावनःसौरश्चान्द्रोनाक्षत्रोबार्हस्पत्यश्चेतिपञ्चविधः । वारिवाहे । मुस्तके । शैलभेदे । आप्यते । आप्लृव्याप्तौ । अब्दादयश्चेतिदन् ह्रस्वत्वञ्च । अवतिवा । अव° । पूर्ववत्साधुः । अपोददाति । इदा च° । आसोनुपेतिकोवा ।

अब्दपर्य्ययः । पुं । समाप्ते वर्षे द्वितीयवर्षस्यप्रवृत्तौ ।

अब्दसारः । पुं । कर्पूरप्रभेदे ॥

अब्दुर्गम् । न । जलदुर्गे । अगाधोदकेनसर्वतः परिवृतेराजोवासपुरे ।

अब्धिः । पुं । समुद्रे । आपोधीयन्तेऽत्र । कर्मण्यधिकरणे चेति घोः किः । सरसि ।

अब्धिकफः । पुं । सिन्धुफेने । विषडीरे । द्रव्यमदः । अब्धेः कफइव ।

अब्धिजः । पुं । विधौ । अब्धेर्जातः । जनी° । डः ।

अब्धिद्वीपा । स्त्री । पृथिव्याम् । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अब्धिनगरी । स्त्री । कृष्णपुरि । द्वारावत्याम् । अब्धौ नगरी ।

अब्धिनवनीतम् । न । शशिनि । अब्धेर्नवनीतमिव ।

अब्धिफेनः । पुं । समुद्रफेने ।

अब्धिमण्डूकी । स्त्री । शुक्तौ । मुक्तास्फोटे । सीपी इतिभाषा । इतिहेमचन्द्रः ।

अब्धिशयनः । पुं । नारायणे । अब्धिः शयनमस्य ।

अब्ध्यग्निः । पुं । वाडवानले । इतिहेमचन्द्रः ।

अब्धुत्थम् । त्रि । समुद्रभवे ॥

अभक्षः । पुं । सर्पे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि । जलाहारिणि ॥

अभ्रमातङ्गः । पुं । ऐरावते ॥ अभ्रमातङ्गे ।

अभ्रिः । स्त्री । तीक्ष्णाग्रेलोहदण्डे । अभ्रिं काष्ठीयसीं दद्यात् सर्वकर्मसु द्विजोत्तम इति मनुः । अभ्रूति । अभ्रगत्यामित्यस्मात् इन् ।

अब्रह्मचर्यकम् । न । मैथुने ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अब्रह्मण्यम् । न । अवध्योऽयं अवध्योक्तौ । वधं नार्हतीति वक्ति । ब्रह्मणि साधुः ब्रह्मणि साधुरिति यत् । ततो नञ्समासः । ब्रह्मण्याभावे । त्रि । तद्वति ।

अब्राह्मणः । पुं । ब्राह्मणपदवाच्येषु षट्सु ॥ ते चोक्ताः शातातपेन यथा । अब्राह्मणास्तु षट्प्रोक्ता ऋषिशातातपवेदिना । आद्यो राजभृतस्तेषां द्वितीयः क्रयविक्रयी ॥ तृतीयो बहुयाज्यः स्याच्चतुर्थो ग्रामयाजकः ॥ पञ्चमस्तु भृतस्तेषां ग्रामस्य नगरस्य च ॥ अनादित्यां तु यः पूर्वां सादित्यां चैव पश्चिमाम् । नोपासीत द्विजः संध्यां स षष्ठोऽब्राह्मणः स्मृतः इति ॥

अभक्ष्यः । त्रि । भक्षणायोग्ये ग्राम्यकुक्कुटादौ । यथा । अभक्ष्यो ग्राम्यकुक्कुटः अभक्ष्यो ग्राम्यशूकर इति महाभाष्यम् । एवं च ग्राम्यकुक्कुटादौ विशेषनिषेधस्येतराभ्यनुज्ञाफलकतया आरण्यादिभक्षणे दोषाभाव इति विवरणम् ॥

अभद्रः । त्रि । दुःखकर्मे ॥

अभयम् । न । वीरणमूले । उशीरे ॥ गर्भवासादिदुःखाभावे ॥ मोक्षे ॥ अशेषभयनिवृत्तिसाधने आत्मदर्शने ॥ त्रि । भयशून्ये । सर्वपरिग्रहशून्ये एकाकिनि । शास्त्रोपदिष्टेऽर्थे सन्देहं विनाऽनुष्ठाननिष्ठे । पुं । यात्रायोगान्तरे । यथा । उत्तमूलत्रिकोणेषु वर्तते गुरुभार्गवौ । अभयाभिधयोगोऽयं भयंकरविनाशनः इति । अन्यच्च । शनैकादशगश्चन्द्रो भानुर्लग्नबलः शुभः । अभयो नाम योगोऽयमरिभूतविनाशकृदिति । अभयम् अस्मात् । आत्मनि ॥ आत्मातिरिक्तस्य कस्यचिदभावात् ॥

अभयडिण्डिमः । पुं । युद्धवाद्यविशेषे । रणतूर्ये । सङ्ग्रामपटहे ॥

अभया । स्त्री । हरीतक्याम् । पञ्चरेखा मया प्रोक्तेति लक्षणलक्षितायाम् ॥ नेत्ररोगे प्रशस्तेयम् । नभयमस्याः ॥

अभवः । पुं । मोक्षे ।

अभव्यः । त्रि । अविनीते । निर्भाग्ये ।

नभस्यः ।

अभावः । पुं । मरणे । असत्त्वे । द्रव्यादिषट्कभिन्ने । स चतुर्विधो यथा । प्रागभावः प्रध्वंसाभावः अत्यन्ताभावः अन्योन्याभावश्चेति तर्कसंग्रहः । संसर्गाभावोऽन्योन्याभावश्चेति द्विविधोऽभाव इति भाषापरिच्छेदः ॥ भावो । त्रि । प्रेमशून्ये । भावहीने । भावः स्थायिभावादिरित्यालङ्कारिकाः ।

अभावसम्पत्तिः । स्त्री । चातुर्थ्येयशोभिव्याप्तवृद्धौ ।

अभावनम् । न । ध्याने । नभावनम् । भावव्यक्तायामपि । भावेल्युट् ॥

अभिगा । इत्थंभूतकथने । आभिमुख्ये । अभिलाषे । वीप्सायाम् । लक्षणे ।

अभिकः । त्रि । कामुके । अभिकामयते । अनुकाभिकेति साधुः ।

अभिक्रमः । पुं । अभीतयोधादि युद्धेषु सम्मुखगमने । आरोहणे । इति हेमचन्द्रः । अभिक्रमणम् । क्रमु० । घञ् । नोदात्तोपदेशेति वृद्ध्यभावः । अभिक्रम्यते कर्मणा प्रारभ्यते इति व्युत्पत्त्या कर्मारब्धफले । प्रारंभे ।

अभिक्लृप्तः । त्रि । अभिसमर्थिते । अभिप्रकाशिते ।

अभिख्या । स्त्री । अभिधाने । शोभायाम । यशसि । अभिख्यानम् । ख्याप्रकथने चक्षिङादेशो वा । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ।

अभिगतः । त्रि । सेविते ।

अभिगन्तव्यः । त्रि । अभितःसमासाद्ये । यथाक्षरमभिप्रतिवसिष्ठः । सन्तः सदाभिगन्तव्या यद्युपदिशन्ति न । या हि स्वैरकथास्तेषामुपदेशा भवन्ति ताः इति ।

अभिगीतम् । न । शोभनगीते ।

अभिग्रहीतपाणिः । त्रि । संयोजितहस्ते ।

अभिग्रहः । पुं । अभिग्रहणे । अभियोगे । आभिमुख्येनोद्यमे । गौरवे । अभिग्रहणम् । ग्रह उपादाने । ग्रहवृदित्यप् ।

अभिग्रहणम् । न । चौर्ये । अभिहारे । आभिमुख्येन ग्रहणे । अभिग्रहे ल्युट् ।

अभिघातः । पुं । प्रहारे । अभिहननम् । हन० । घञ् । हनस्तोऽचिण्णलोः । हो हन्तेरिति कुत्वम् । क्रियाविशिष्टद्रव्यस्य द्रव्यान्तरेण संयोगविशेषोऽभिघातः । यथोदूखलनिपतितमुसलस्योदूखलेन संयोग इति व्याख्यातारः ॥ सम्बन्धे ।

अभिघातिः । पुं । शत्रौ । अभिघातेः तिष् बाहुलकात्स्त्रियाम् ।

अभिघाती । पुं । रिपौ । अभिहन्तुं शी

लः। सुपीतिणिनिः।

अभिघारः। पुं। अभितः सेचने। घृते। इतिराजनिर्घण्टः।

अभिघरः। पुं। दासे। इतिहेमचन्द्रः।

अभिचारः। पुं। हिंसाकर्मणि। अथर्ववेदोक्तमन्त्रयन्त्रादिनिष्पादितेमारणोच्चाटनादिहिंसात्मकेकर्मणि इतिभरतः। मारणादिफलकेतान्त्रिककर्मयोगविशेषे। सचषड्विधः। मारणमोहनस्तंभनविद्वेषणोच्चाटनवशीकरणभेदादितितन्त्रशास्त्रम्। उपपातकविशेषोयम्। नाशोऽभिचारतोनास्ति धर्म्मिष्ठानांनसंशयः। अतएव। यथा। कार्यंधार्मिकंभूपंवनितामाक्तिकंनरम्। वदान्यंसदयंनित्यमभिचारे न योजयेत्। अभिचरणम्। चरेर्घञ्।

अभिजनः। पुं। कुले। ख्यातौ। जन्मभूम्याम्। कुलध्वजे। अभिजायतेऽस्मिन्। जनीप्रादुर्भावे। हलश्चेति घञ्। जनिवध्योश्चेति वृद्धिर्न। थिलोपस्यस्थानिवत्त्वात्। अभिजन्यते। कर्मणिघञ् वा। अभितोऽभिमुखोवाजनोजन्मात्र। अभिजनोनाम यत्र पूर्वैरुषितमिति भाष्यम्।

अभिजनवान्। त्रि। कुलीने। अभिजनोऽस्यास्ति। मतुप्। वत्वम्।

अभिजातः। त्रि। कुलीने। न्याय्ये। पण्डिते। यथा। नम्लेच्छितव्यंयद्वा दैवीषुनामकुत्सयेत्। सङ्कीर्णनाभिजातेषुनाप्रबुद्धेषुसंस्कृतमिति। अभिजायतेस्म। जनीप्रादुर्भावे। गत्यर्थेतिक्तः।

अभिजातकोविदः। पुं। जातककर्मकोविदे। जातकज्ञे।

अभिजित्। न। नक्षत्रविशेषे। उत्तराषाढायाश्चतुर्थांशस्य श्रवणादिचतुर्दण्डस्य च संज्ञा ऽभिजिदिति। अत्र जातस्यफलं यथा। अतिसुललितकान्तिः सम्मतःसज्जनानाम् भवतिविनीतश्चारुकीर्त्तिःसुवेशः। द्विजवरसुरभक्तो व्यक्तवाङ्मानवःस्यादभिजितियदिसूतिर्भूपतिः स्ववंशे। इतिकोष्ठीप्रदीपः। यात्रामुहूर्त्तान्तरे। यथा। मध्यंव्योमप्रयातेरविनलमिमेकेऽपरे चार्कबिम्बे छायासौम्यचक्रान्ता प्रचलतिपुरुषे यत्नत्याक्षमा। तावत्तौरिमहादृष्टिःकुलकृतमशुभं नैवतत्क्षणयोगः सन्मानारोग्यसम्पत् चित्तिमयंगुधतीतिचगन्तालभेत। अभिमुखीभूयजयतिमतिपञ्चाननेन। जि०। क्विप्। कृतपक्षालइतिमसिद्धेदिवसस्याष्टमेमुहूर्त्ते। यथा। अपराह्णेतुसम्प्राप्तेअभिजिद्रौहिणोदये। यदत्रदीयतेजन्तो

सद्‌वयमुदाहृतमितिमल्लपुरोधा- [illegible]

अभिज्ञः । त्रि । निपुणे । अभिज्ञा नाति [illegible] स्था० आतश्चोपसर्ग इतिकः [illegible]

अभिख्या । स्त्री । आख्याने । स्तुतौ । अभिख्यायते [illegible] ख्या० । आतश्चोपसर्ग इत्यङ् । टाप् । [illegible]

अभिख्यानम् । न । चिह्ने । नामभेदे । अभिख्यायतेऽनेनेतिसंख्या [illegible] ख्या० । ल्युट् । [illegible]

अभिख्यापकः । त्रि । बोधके । [illegible]

अभिडीनम् । न । पक्षिणः आभिमुख्येनपुनःपुनःपतने [illegible]

अभितप्तः । त्रि । पीडिते । अभितप्तः [illegible]

अभितः । अ । शीघ्रे । साकल्ये । सम्मुखे । उभयतः । अन्तिके । सर्वतः । पर्यभिभ्यां चेत्यभिशब्दात्तसिल् ।

अभिद्रवणम् । न । वेगेनगमने । [illegible]

अभिद्रोहः । पुं । आक्रोशे । [illegible]

अभिधर्षणम् । न । रक्षःपिशाचभूतादे रभिसङ्गे । सर्वतोभावेनधर्षणे । [illegible]

अभिधा । स्त्री । शब्दमतभावनायाम् । आह्वये । वाचके । न्यायमतेनशब्दशक्तौ । मीमांसकमतेन,विधिसमवेतविधिव्यापारीभूतपदार्थे । अभिधानम् । डुधाञ्० । आतश्चोपसर्गेत्यङ् ।

अभिधानम् । न । संज्ञायाम् । कथने । अभिधीयते अनेनवा । डुधाञ् धारणपोषणयोः । कर्मणि-करणे वा ल्युट् । शब्दकोषे । यथा । कृत्तद्धितसमासानामभिधानंनियामकम् । इति सिद्धान्तकौमुदी ।

अभिधायकः । त्रि । वाचके । [illegible]

अभिधेयम् । न । संज्ञायाम् । त्रि । वाच्ये । शब्दप्रतिपाद्ये । अभिधातुं शक्यम् । डुधाञ् [illegible] अचोयत् । ईद्यति । गुणः । [illegible]

अभिध्या । स्त्री । अन्यवस्तुन्यायाम् । परस्वविषये स्पृहायाम् । परस्वविषये चौर्यादिनाभिलाषायामितिमुकुटः । परस्वविषयेयिषयिणीचास्याभिध्या- यामितिरामाश्रमः । विषयप्रार्थनाऽभिध्येतिस्वामी । विपूर्वोमाइभिध्येतिकश्चित् । स्यस्यचतुर्थसैमफलो । अभिध्यानम् । ध्यै आध्याने । आतश्चोपसर्गेत्यङ् । टाप् । [illegible]

अभिनद्धः । त्रि । बद्धे । यथा इति माघ । अभितोनिद्धः [illegible]

अभिनन्दः । पुं । सुखलेप । अथ सर्वसुखहेतुः व्यक्तसपादिः सगुणोपियथः तद्‌कथनादिमर्पकाद्युत्क्षिप्तोन्तिकपापाअभिनंदःसपतामसः । अभितोनन्दः आनंदः । [illegible]

अभिनन्दनः। पुं। बुद्धभेदे। चतुर्थेऽर्हति। संवरविनेयम्। न। स्तवने। त्रि। सर्वतो भावेनानन्दजनके। अभितो नन्दनः॥

अभिनयः। पुं। विवक्षितार्थप्रतिपत्त्यर्थं असाधारणे शारीरव्यापारे। व्यञ्जके। अन्तर्गतभावस्य व्यञ्जके उक्ते चेष्टाविशेषे॥ अभिनयश्चतुर्द्धा। वाचिकाङ्गिकाऽऽहार्यसात्त्विकभेदात्। विशेषो दशरूपकादिष्वनुसंधेयः। अभिनयत्यर्थम्। पचाद्यच्॥

अभिनवः। पुं। कोपे। त्रि। नूतने। अभिनूयते। स्तुतौ। कर्मण्यप्॥

अभिनवतामरसम्। न। तामरसाख्यजगतीछन्दोभेदे॥ अभिनवतामरसं नजजाय इति लक्षणोक्तिः॥

अभिनवोद्भिद्। पुं। अङ्कुरे। उद्भिनत्ति भुवम्। भिदिर् विदारणे। सम्पदादित्वात्क्विप्। अभिनवश्चासावुद्भिच्च।

अभिनहनम्। न। बन्धने। मुसक इति भाषा।

अभिनिर्मुक्तः। पुं। सूर्यास्तकाले निद्राङ्कते ब्राह्मणादौ। अभिसर्वतःसायंतनेन कर्मणा निश्चयेनमुक्तः। अभिसर्वसायन्तनकर्मनिश्चयेनमुक्तयेनवा॥

अभिनिर्याणम्। न। विजिगीषोः प्रस्थितौ। गमने। अभिनिर्पूर्वात् या-

तेर्ल्युट्॥

अभिनिविष्टः। त्रि। अभिनिवेशविशिष्टे। दुराग्रहग्रस्ते।

अभिनिवेशः। पुं। अन्धतामिस्रे। पञ्चमक्लेशे। सर्वदायुरभावियतः शरीरेन्द्रियादिभिरनित्यैरभिवियोगोमाभूदित्यभिमहान्भावस्वाभाविकः सर्वप्राणिसाधारणोमरणत्रासरूपोविपर्ययविशेषः। मनोयोगे। आग्रहे। अभितोनिवेशः।

अभिनिष्टानः। पुं। अक्षरमात्रे। विसर्जनीये। विसर्गे। अभिनिस्तननम्। स्तन०। भावे घञ्। अभिनिसःस्तनः शब्दसंज्ञायामिति मूर्द्धन्यः॥

अभिनिष्पत्तिः। स्त्री। सिद्धौ। उत्पत्तौ॥

अभिनिस्तानः। पुं। अभिनिष्टाने। षत्वमूर्द्धन्याभावः॥

अभिनीतः। त्रि। न्याय्ये। क्रोधने। अमर्षिणि। संस्कृते। अभिनीयतेऽस्म। णीञ् प्रापणे। क्तः।

अभिनीतिः। स्त्री। अभिनये।

अभिनेता। त्रि। नाटकप्रसिद्धे अभिनयकर्त्तरि। स्वांगी स्वांगवाला इति भाषा प्रसिद्धे।

अभिपन्नः। त्रि। अपराद्धे। अभिग्रस्ते। आपद्गते। स्वीकृते। आभिमुख्येन प्राप्ते। अभिद्रुते। अभिपद्यतेऽस्म।

पद्गतौ । गत्यर्थेतिक्तः । कर्मणि वा ।

अभिमसारी । पुं । वेदप्रसिद्ध ऋषिविशेषे । कात्यसेनौ ।

अभिमायः । पुं । आग्रवे । मानससम्भतौ । अभिमयणम् । प्रीत्यर्थतये । घञ् ।

अभिमेतः । त्रि । सम्मते । अभिप्रायविषयीभूते । अभीष्टे । अभितः प्रेतिसम्मतिम् । इण । क्तः ।

अभिभवः । पुं । अनादरे । जये । नाशे । भावे घञ् ।

अभिभूतः । त्रि । गर्वासे । पराभूते । आसेगवे । इतिकल्पवल्लमूलेआनरचिते । आकुले । अभिभूयतेस्म । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः ।

अभिभूतिः । स्त्री । निकारे । अवमानासे ।

अभिमतः । त्रि । सम्मते । आहते । अभीष्टे ।

अभिमन्त्रणम् । न । निमन्त्रणे । आह्वाने । आकारणे । आङ् मन्ति॰ ल्युट् ।

अभिमन्युः । पुं । पचिरोगे । अभिमन्युस्यचतुर्विधः । यथा । वन्यादृष्टिष्टैपित्तिकः सम्रपातादभिमन्योरक्तजः पश्चादाताप । पश्चात् पश्चादभिमन्यातिकः संनि- अभिमन्याभिष्याधारात् पैत्तिकः सद्य एवेतिमाधवः ।

अभिमन्युः । पुं । अर्जुनात्सुभद्रायाम् । त्यजे ।

अभिमन्युसुतः । पुं । परीक्षिते । श्रीकरदे ।

अभिमरः । पुं । युद्धे । वधे । स्वबलसाधने । इतिमेदिनीकारः । संकेतस्थानगमे । स्वबलसाध्वसे । इतिहेमचन्द्रः । प्राणसंशयेनोयोद्रव्यहेतोर्याति दुस्तिमंवा धोधयति । सोऽभिसरइत्युक्ते ।

अभिमर्दः । पुं । मर्दे । युद्धे । सम्परायुद्धेरिति हेमचन्द्रः । पीडने । अभिमर्दनम् । मर्दयोदे । घञ् ।

अभिमर्षः । पुं । घाते ।

अभिमर्षितः । त्रि । स्पृष्टे ।

अभिमानः । पुं । अहङ्कारहस्ते । धनस्वजनादिनिमित्ते मनःस्तम्भारणहेतौ गर्वविशेषे । आत्मन्यनात्मपूज्यत्वातिशयाध्यारोपे । अर्थादिदर्पे । आदिना कुलरूपगुणादिग्रहः । ज्ञाने । प्रणये । हिंसायाम् । अभिमर्दतेमानः । अभिमननम् । मननाने । घञ् । सोऽपहिंसायांवा । मीनातीत्यात्स्वम् ।

अभिमानितम् । न । सुरते । त्रि । अभि

मानयुक्ते । अभिमानः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ।

अभिमानी । त्रि । मानिनि । सर्वतो मानास्पदे । अभिमानोऽस्यास्ति । इनिः ।

अभितोमानीवा ।

अभिमुखः । त्रि । सम्मुखे । अभिगतो मुखम् । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीययेतिसमासः ।

अभिरूष्टः । त्रि । संरुष्टे ।

अभियातः । त्रि । स्वयंप्राप्ते ।

अभियुक्तः । त्रि । परैरुद्धे । तत्परे । प्रा मिनि । अभियोगविषयीभूते । प्रा सामीतिख्याते । प्रतिवादिनि । यथा । अभियुक्तोऽभियोगस्य यदि कुर्यादपह्नवम् । मिथ्यातत्तु विजानीया दुत्तरं व्यवहारत इति नारदः । अभियोगयुक्तः ॥

अभियोक्ता । पुं । अर्थिनि । विवादस्य कर्त्तरि । फरियादीति इतरजनेषु ख्याते । यथा । अभियोक्ताऽप्रगल्भत्वाद्वक्तुं नोत्सहते यदि । तदा कालः प्रदातव्यः कार्यशक्त्यनु रूपतः । इति नारदः ॥

अभियोगः । पुं । अन्यकृतस्वधर्षणस्य राजनिवेदने । अन्येन विरोधे स्वार्थसम्बन्धितया राजसमीपे कथने । नालिश इति इतरजनेषु ख्याते । सच द्विविधः । यथाह नारदः । अभियोग स्तु विज्ञेयः शङ्कातत्त्वाभियोगतः । शङ्काऽसतां तु संसर्गात् तत्त्वं होढाभिदर्शनादिति । अभिग्रहे । आग्रहे । अभिगम्याक्रमणे । शपथे । आवेशे । अभियोजनम् । युजिर् योगे । घञ् । उद्योगे ॥

अभिरक्षा । स्त्री । सर्वतस्त्राणे ।

अभिरतः । त्रि । रतौ ।

अभिराद्धः । त्रि । आराधिते ।

अभिरामः । त्रि । सुन्दरे । मनोज्ञे । प्रिये । अभिरमन्तेऽस्मिन् । रमः अधिकरणे घञ् ॥

अभिरामकथा । स्त्री । आख्यायिका ।

अभिरूपः । पुं । हरे । विष्णौ । इन्दौ । कामे ॥ त्रि । बुधे । पण्डिते । मञ्जुले । सुन्दरे । मनोहरे ॥ अभिरूपं रूपमस्य ॥ सदृशे ॥ समाप्तमेवाभिरूपं इतिलक्षणम् ॥

अभिलषितः । त्रि । अभीप्सिते ।

अभिलापः । पुं । सङ्कल्पाङ्गवाक्ये । यथा । काम्याभिलापसहितः शुभतिलजलत्यागरूपः सङ्कल्पः शास्त्रार्थदूतिप्रक्रमाधिकरणस्य । अभिलप्यतेऽनेनेति व्युत्पत्त्याधाकरणेऽभिपूर्वात् लपेर्घञ् ॥ शब्दे इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अभिलावः। पुं। छेदने। लवने। अभिलवनम्। लूञ् छेदने। निरभ्योः पूल्वोरिति घञ्।

अभिलाषः। पुं। लोभे। मनोरथे। अभिलषणम्। अभिकान्तौ। घञ्। भोग्यवस्तुनि। अभिलष्यते। कर्मणि घञ्। सङ्गमेच्छायाम्।

अभिलाषी। त्रि। इच्छावति। अभिलाषयुक्ते।

अभिलाषुकः। त्रि। लुब्धे। अभिलषति। अभिकान्तौ। लषपतपदस्थेत्युकञ्।

अभिलासः। पुं। अभिलाषार्थे। अभिलसनम्। लस श्लेषणक्रीडनयोः। घञ्।

अभिवादः। पुं। प्रणामे। अभिवदनम्। वदेर्घञ्।

अभिवादकः। त्रि। प्रणामयुते। वन्दारौ। वन्दनशीले। अभिवादयति। वदि अभिवादनस्तुत्योः। ण्वुल्।

अभिवादनम्। न। पादग्रहणे। नामोच्चारणपूर्वकसंस्कृतप्रयोगेण नमस्कृतौ। वाचा नतौ। अभिमुखीकरणार्थं वादनं वदनम्। वद वाक्सन्देशयोः चुरादिः। ल्युट्। अभिमुखे नयनाय्यते आशीः कार्यतेऽनेन वा। ण्यन्तादेः करणे ल्युट्। अभिवादनविधिमाह मनुः। अभिवादात् परं विप्रो ज्यायांसमभिवादयन्। असौ नामाहमस्मीति स्वं नाम परिकीर्त्तयेत्। नामधेयस्य ये केचिदभिवादं न जानते। तान् प्राज्ञोऽहमिति ब्रूयात् स्त्रियः सर्वास्तथैव च। भोःशब्दं कीर्त्तयेदन्ते स्वस्य नाम्नोऽभिवादने। नाम्नां स्वरूपभावो हि भोभावऋषिभिः स्मृतः। तथाच अभिवादये शुभशर्माहमस्मि भोः इत्यभिवादनवाक्यम्। तन्निषेधो यथा। समिदाद्युदकुम्भपुष्पान्नहस्तो नाभिवादयेज्जप्ययुक्तमिति बौधायनः। जपयज्ञजलस्थं च समित्पुष्पकुशानलान्। दन्तकाष्ठं च बिभ्रन्तं नाभिवादयेदिति लघुहारीतः। अन्यत्रापि। समित् पुष्पकुशाज्याम्बुमृदन्नाक्षतपाणिकः। जपं होमं च कुर्वाणो नाभिवाद्यो द्विजो भवेदिति।

अभिवाद्यः। त्रि। अभिवादनार्हे।

अभिविधिः। पुं। तेन सहेत्यर्थे। व्याप्तौ।

अभिविलीनः। त्रि। सर्वतःश्लिष्टे।

अभिविमानम्। न। आभिमुख्येन विश्वं मिमीते जानासीति योगादीश्वरात्मनि।

अभिव्यक्तः। त्रि। सर्वतःप्रत्यक्षे।

अभिव्यक्तिः। स्त्री। प्रत्यक्षे। उद्भूते। अभितोव्यक्तिः।

अभिव्याप्तिः । स्त्री । साकल्येन योगे । सम्पूर्णे । सर्वतोव्याप्तौ ॥ अभिव्यामयम् । आप्लृव्याप्तौ । क्तिन्नावादिभ्य इति क्तिन् ॥

अभिशंसनम् । न । अभिकथने ।

अभिशपनम् । न । अभिशापे ।

अभिशस्तः । त्रि । अपवादग्रस्ते ॥ मासाभिशापे ।

अभिशस्तः । पुं । पापे । अभितःशस्तः प्रशस्तः । त्रि । अपवादग्रस्ते । परस्त्रियां परपुरुषेण मैथुनं प्रतिमिथ्यादूषिते । पापग्रस्ते । अभिचारिते । अभिशीलेपितस्मिन्नकापातकादौ आत्माभिशापे । अभिशस्यते स्म । अभिहिंसायाम् । क्तः । नश्यभिशापेति नेट् । घृधिशसीतिवा ॥

अभिशस्तिः । स्त्री । लोकापवादे । प्रार्थनायाम् । याचनायाम् ॥ अभिशंसनम् । शंसुस्तुतौ याचनेच । स्त्रियां क्तिन् ।

अभिशापः । पुं । मिथ्याभिशंसने ॥ स्वर्णस्तेयंत्वया कृतमित्यादिमिथ्यादूषणाभिधायकेवाक्ये । ब्राह्मणगुरु इस्तिदानामनिष्टाभिशंसने ॥ अभिशपनम् । शपआक्रोशे । घञ् ।

अभिषङ्गः । पुं । पराभवे । आक्रोशे । शपथे । सर्वतोभावेनसङ्गे । भूताद्यावेशे । अभिषञ्जनम् । षञ्जसङ्गे । घञ् । उपसर्गादितिषः ।

अभिषवः । पुं । अवभृथस्नाने । यज्ञे । स्नपने । पीडने । मद्यसन्धाने । सुराकरणे । सुरोत्पादनप्रकारे । सवने । सुत्यायाम् । अभिषूयते अभिषवणं वा । षुञ् अभिषवे । ऋदोरप् । उपसर्गादितिषः । न । कांजिके ॥ इतिवसुधः ॥

अभिषवणम् । न । स्नाने । षुञ् । ल्युट् ।

अभिषह्य । अ । प्रसह्यार्थे । अभिपीड्य वा । बलमर्षणे । क्त्वा । ल्यप् ।

अभिषिक्तः । त्रि । अभिषेचिते ।

अभिषिषेणयिषुः । त्रि । सेनयाऽभियातुमिच्छति । सेनयाभियात्यादिना सेनायन्दाशिषि सनि सनाशंसेच्छुः । स्थादिष्वितिषात्वभ्यास सकारयोः षत्वम् ।

अभिषुतम् । न । कांजिके । अभिषूयते स्म । षुञ् अभिषवे । क्तः । उपसर्गादितिषत्वम् ।

अभिषेकः । पुं । शान्तिस्नाने । स्नाने । यद्राभिषेकादौ । पूर्णाभिषेकश्चालाभिषेकराजाभिषेकादिपदवाच्ये अधिकारप्राप्त्यर्थस्नाने ॥ मार्जने । अभिषेचनम् । षिच् । घञ् । जले । अभिषिच्यतेऽनेन घञ् ।

अभिषेचनम् । न । अभिषेके । षिच० । ल्युट् । [illegible]

अभिषेणनम् । न । शत्रोरभिमुखगतौ । युद्धयात्रायाम् । सेनया अभिगमनमरौ तदभिषेणनम् । सेनयाऽभियानम् । सत्यामेतिसेनाशब्दात्णिच् । ल्युट् । उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वम् । [illegible]

अभिष्टुतम् । त्रि । स्तुते । वर्णिते । ईडिते । अभिष्टूयतेस्म । ष्टुञ् स्तुतौ । क्तः ।

अभिष्यन्दः । पुं । अतिवृद्धौ । आस्रावे । अक्षिगदविशेषे । अभिष्यन्दनम् । स्यन्द० घञ् । [illegible]

अभिष्यन्दिरमणम् । न । शाखानगरे । प्रधाननगरसन्निहितनगरे । इतिजटाधरः । [illegible]

अभिष्वङ्गः । पुं । उत्कटरागे । अन्यविषयासक्तौ । अभिष्वञ्जनम् । ष्वञ्ज० घञ् । [illegible]

अभिसंरब्धः । त्रि । कुपिते । [illegible]

अभिसंसृप्तिः । स्त्री । अवधारे —

अभिसन्तापः । पुं । युद्धे । अभिशापे । अभितः सन्तापोऽत्र । [illegible]

अभिसन्धः । पुं । सत्यत्वाभिमाने ।

अभिसन्धानम् । न । वञ्चने । प्रतारणे ।

अभिसन्धिः । पुं । अभिसन्धाने । उद्देशे ।

अभिसम्पातः । पुं । युद्धे । अभिसम्पतनम् । पत्लृ गतौ । घञ् ।

अभिसरः । त्रि । अनुचरे । सहाये । अभितः । सरति । सृ गतौ । पचाद्यच् । [illegible]

अभिसर्जनम् । न । दाने । वधे । अभिपूर्वात् सृजेर्भावे ल्युट् । [illegible]

अभिसारः । पुं । बले । युद्धे । सहाये । साधने । स्त्रीपुंसयोरन्यतरस्याऽन्यतरार्थं सङ्केतस्थानगमने । अभिसारणम् । सृ० । घञ् । [illegible]

अभिसारिका । स्त्री । नायिकाविशेषे । सङ्केतस्थलेस्वयङ्गमनकर्त्रीम् । एवं प्रियगमनकारयित्रीम् । कान्तार्थिनी तु या याति सङ्केतं साभिसारिका इत्यमरः । भरतस्य । हित्वा लज्जाभये श्लिष्टा मदेन मदनेन च । अभिसारयते कान्तं सा भवेदभिसारिकेति । अभिसरति । सृ गतौ । ण्वुल् । [illegible]

अभिसारिणी । स्त्री । अभिसारिकायाम् ।

अभिसृष्टः । त्रि । दत्ते । [illegible]

अभिहतः । त्रि । विद्धे । ताडिते । [illegible]

अभिहारः । पुं । अभियोगे । अभिगम्याक्रमणे । अभिग्रहणे । आभिमुख्येन ग्रहणे । चौर्ये । कवचादिधारणे । सन्नहने । सञ्चये । अभिहरणम् । हृञ् हरणे । घञ् । —

अभिहितम् । त्रि । कथिते । प्रोक्ते । उ

भिधीयतेऽस्य । डुधाञ् धारणपोषण यो: । क्त: । दधातेर्हि: ।

अभीक: । त्रि । कामुके । क्रूरे । निर्भये । पुं । कवौ । अभिकामयते । अनुकाभिकेतिसाधु: । स्वामिनि ।

अभीक्ष्णम् । अ । निश्चये । अजस्रार्थे ॥ भृशे । पौन:पुन्ये । अभिक्ष्णौति । क्ष्णु तेजने । बाहुलकाद्डमु: । अन्येषामपीतिदीर्घ: ॥ यद्वा । अभिक्ष्णयनम् । क्ष्णु तेजने । डम् । पृषोदरादित्वादभेर्दीर्घ: ॥ भीक्ष्ये प्रकर्षे ।

अभीक्ष्णम् । न । भृशे । पौन:पुन्ये । नित्ये । सर्वदार्थे । त्रि । भृशयुक्तक्रियायाम् । नित्ययुक्तक्रियायाम् ॥

अभीत: । त्रि । अभिव्याप्ते अभिपूर्वात् इण्गतौ क्त: । अभितरइतोवा । निर्भये । नभीत: ।

अभीप्सितम् । त्रि । वाञ्छिते । अभीष्टे । अभ्याप्तुमिष्यतेऽस्य । आप्ल्व्याप्तौ सनन्त: । आप्ज्ञप्यृधामीत् । क्त: ।

अभीर: । पुं । आभीरे । गोपे । अभिईरयति । ईरगतौ कम्पनेच । पचाद्यच् ।

अभीरु: । त्रि । निर्भये । स्त्री । शतमूल्याम् । नभीरु: । स्थिरपत्रत्वात् ।

अभीरुपत्री । स्त्री । शतमूल्याम् । अभीरूण्यपि पत्राण्यस्या: । पाककर्णेति ङीष् ।

अभीशु: । पुं । प्रग्रहे । किरणे । रश्मौ ।

अभीषङ्ग: । पुं । आक्रोशने । शापे । षञ्जसङ्गे । घञ् । उपसर्गस्य घञीति दीर्घ: ।

अभीषु: । पुं । किरणे । अश्वास्यरज्जौ । प्रग्रहे । कामे । अनुरागे । त्रि । इच्छति । ईषतेहिनस्ति ईष्यतेवा । ईषगतिहिंसादर्शनेषु । ईषे: किद्ध्रस्वश्च । आदेरिकारादिरुभयो: । अभिगतईषु: । प्रादयोगतेति समास: ।

अभीष्ट: । त्रि । ईप्सिते । प्रिये । अभिइष्यतेऽस्य । इषुइच्छायाम् । क्त: ॥

अभीष्टा । स्त्री । रेणुकाभिधगन्धवस्तुनि ।

अभुक्त: । त्रि । उपवासिनि । यथा अभुक्तस्यदिवानिद्रापापायाञ्जपिनीयती-ति । अभुक्तभोअनेवस्तुनि ।

अभुक्तमूल: । पुं । न । ज्येष्ठान्त्यघटीचतुष्टयसहितमूलाद्यघटीचतुष्टये ॥ ज्येष्ठान्त्यैकघटीसहितमूलाद्यघटिकाद्वये ॥ ज्येष्ठान्त्यघटिकार्द्धसहितमूलादिघटिकार्द्धे ॥ ज्येष्ठान्त्यपञ्चघटिकासहितमूलाद्यवसुनाडिकासु ।

अभूत: । त्रि । अविद्यमाने ।

अभूताभिनिवेश: । पुं । असतिअस्तित्वनिश्चये ।

अभेदः । पुं । ऐक्ये । अवियोगे । नभेदः । यथा । रलयोर्डलयोस्तद्वज्जयोर्बवयोरपि । शसयोर्मनयोश्चान्ते सविसर्गाविसर्गयोः । सबिन्दुकाबिन्दुकयोः स्यादभेदेन कल्पनमिति । यथा वा । गुणगुणिनोः क्रियाक्रियावतोश्चाभेदः ।

अभेद्यम् । न । हीरके । त्रि । अभेदनीये ।

अभोगः । त्रि । भोगशून्ये । भोगानर्हे । नास्ति भोगो यस्य ।

अभोजनम् । न । भोजनाभावे । उपवासे । यथा । अजीर्णे भोजनं येषां जीर्णे येषामभोजनम् । रात्रावभोजनं येषां तेषां नश्यन्ति धातवः । इति वैद्यकम् । अपिच । वेदादिशास्त्राणां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे । स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनमिति मलमासतत्त्वम् ।

अभ्यक्तः । त्रि । कृततैलाभ्यङ्गे । अभितोऽक्तः ।

अभ्यग्रम् । त्रि । आसन्ने । समीपे । अभिमुखमग्रमस्य ।

अभ्यङ्गः । पुं । तैलमर्द्दने । स्नेहने । यथा । तैलमल्पं यदङ्गेषु यस्मादङ्गतर्पणम् । सामान्यैः पृथगभ्यङ्गो मस्तकादौ प्रकीर्त्तितः । अभ्यङ्गमाचरेन्नित्यं स जराश्रमवातहा । शिरःश्रवणपादेषु तं विशेषेण शीलयेदित्यायुर्वेदः । पादगते वेश्मिरे । अपि च सम्वद्धेऽस्तः अतश्च हितार्थिनाऽप्यौषधाभ्यङ्गः करणीयः । कफग्रस्तकृतभेदवमनाजीर्णिभिर्नाभ्यङ्गः कारणीयः । अपिच । मूर्द्धिदत्तं यदा तैलं भवेत्सर्वाङ्गसङ्गतम् । स्रोतोभिस्तर्पयेद्धातूनभ्यङ्गस्तच्चोरित इति । तैलादिना शिरस्थितदेहमर्द्दने ।

अभ्यञ्जनम् । न । तैले । अभ्यङ्गे । न । लेपस्थाने । अभितोऽञ्जनम् ।

अभ्यधिकः । त्रि । सर्वोत्कृष्टे ।

अभ्यनुज्ञा । स्त्री । अनुमतौ । अभितः अनुज्ञा ।

अभ्यनुज्ञातः । त्रि । आभिमुख्येन ज्ञाते ।

अभ्यन्तकम् । त्रि । प्रकाशिते ।

अभ्यन्तरम् । न । अन्तराले । मध्यभागे । अभिगतमन्तरम् ।

अभ्यमितः । त्रि । रोगिणि । अभ्यमेस्तः । अमरोगे । क्तः । घुरादीनां णिचो वैकल्पिकत्वात् णिजभावे इट् । अभ्यमतिस्यथा । अमगत्यादौ । गत्यर्थेतिक्तः । अभ्यमत्वरेतिवेट ।

अभ्यमित्रीणः । त्रि । अभ्यमित्र्ये । अभ्यमित्रमलंगामी । अभ्यमित्र्ये च्छ चेतिखः ।

अभ्यमित्रीयः । त्रि । अभ्यमित्र्ये । अभ्यमित्रमलंगामी । अभ्यमित्राच्छ चेतिछः । अमित्राभिमुखंसुष्ठु गच्छतीत्यर्थे ।

अभ्यमित्र्यः । त्रि । स्वशक्तितःशत्रोरभिमुखंगच्छति वीरे । अभ्यमित्रीणे । अमित्रस्याभिमुखम् । लक्षणेनाभिमती इत्यव्ययीभावः । अभ्यमित्रमलंगामी । अभ्यमित्राच्छचेतियत् ।

अभ्यर्णम् । त्रि । समीपे । अभ्यर्दतेस्म अभ्यर्दितिक्षेतिर्वा । अर्दगतौ । कर्मणिकर्तरिवाक्तः । अभेश्चाविदूर्येइती डभावः । एहाभ्यामितिनत्तस्यचणत्वम् ।

अभ्यर्दितः । त्रि । पीडिते । अभिपूर्वादर्दः क्तः । इट् ।

अभ्यर्हणीयः । त्रि । पूज्ये ।

अभ्यर्हितः । त्रि । उचिते । श्रेष्ठे ।

अभ्यवकर्षणम् । न । शल्यादेः समुत्पाटने । निर्हारे । शल्यादेर्बलान्निःसारणे । अभ्यवकृषेर्ल्युट् ।

अभ्यवस्कन्दः । पुं । रिपोराक्रमणे । निःशतीकरणाय शत्रुभिर्दीयमानेप्रहारे । अभ्यासादने । प्रपाते ।

अभ्यवस्कन्दनम् । न । रिपोराक्रमणे । अभ्यासादने । प्रहारादिना शत्रोर्निःशतीकरणे । बलादाक्रमणे इतिस्वामी । शत्रोः सम्मुखगमने । स्कन्दिर्गतिशोषणयोः । ल्युट् ।

अभ्यवहारः । पुं । भक्षणे । सर्वभक्ष्यभोज्यलेह्यपेयचोष्यभेदेन पञ्चविधः ।

अभ्यवहृतम् । त्रि । भुक्ते । अभ्यवह्रियतेस्म । क्तः ।

अभ्यसनम् । न । अभ्यासे । पौनः पुन्येनचिन्तने करणेच ।

अभ्यसूयकः । त्रि । गुणादीनां वैदिकमार्गस्थानां कापट्यादिगुणेषु प्रतारणादिदोषारोपके । अभितोऽसूयकः ।

अभ्यसूया । स्त्री । गुणेषुदोषारोपे । अभ्यसूयनम् । असूञ् अभ्यसूयायाम् । कण्ड्वादित्वाद्यकिअप्रत्ययाद्भिन्नः ।

अभ्याकाङ्क्षितम् । न । अभ्याकांभियोगे । मिथ्यादावा इतिख्याते । अभ्याख्याने । त्रि । ईप्सिते । अभितःकाङ्क्षितम् ।

अभ्याख्यानम् । न । मिथ्याभियोगे । शतंमे धारयसीत्यादिमिथ्योद्भावने । मिथ्यावादे । अभ्याङ्पूर्वात्ख्यिडोभावेल्युट् ।

अभ्यागतः । पुं । अतिथौ । दृष्टपूर्वेणद्वागते । त्रि । सम्मुखागते । अभितआगतः । आभिमुख्येन आगतोवा ।

अभ्यागमः । पुं । विरोधे । समरे । अन्तिके । अभिघाते । अभ्युद्गमने । भोगे । स्वीकारे । फलसम्बन्धे । अभ्यागमनम् । गम्लृ गतौ । ग्रहवृद्रित्यप् ।

अभ्यागारिकः । त्रि । कुटुम्बव्यापृते । पुत्रदारादिपोषणव्यग्रे । अभ्यागारेनियुक्तः । अगारान्ताट्ठन् । अभिअधिक आगारिकोवा ।

अभ्याघातः । पुं । चौर्याद्यनर्थोपद्रवे ।

अभ्यात्तः । त्रि । अभिव्याप्ते । व्याप्यस्थिते । कर्तरि कर्मणिवा निष्ठा ।

अभ्यादानम् । न । आरम्भे । आभिमुख्येनादानम् ।

अभ्यान्तः । त्रि । रोगिणि । अभ्यम्यते स्म । अमरोगे । क्तः । ध्वरादीनामिट्वैकल्पिकत्वात् निषेधपक्षे ॥ अम तिस्रावे । अमगत्यादौ । गत्यर्थेति क्तः । रुष्यमत्वरेतिवेट् । इडभावे अनुनासिकस्येतिदीर्घः ।

अभ्यामर्दः । पुं । रणे । समरे । अभ्यामर्दनम् । मृदक्षोदे । घञ् ।

अभ्याशः । पुं । अभ्यासमेव । अन्तिके । अभ्यश्यते । अशूव्याप्तौ । घञ् ।

अभ्यासः । पुं । अभ्यसने । आवृत्तौ । आकर्णनं विचारोद्भवः शिष्येभ्योदानमावृत्तिश्चेति पञ्चविधोऽभ्यासो भवति । खुरल्याम् । शराभ्यासे । पुनःप्रयोगे । संस्कारबाहुल्ये । दृढतरसंस्कारे । षड्विधलिङ्गेषु द्वितीये लिङ्गे । यथाहुः । प्रकरणप्रतिपाद्यस्य तन्मध्ये पौनःपुन्येनप्रतिपादनमभ्यासः । यथाछान्दोग्योपनिषत्षष्ठप्रपाठके अद्वितीयवस्तुनोमध्ये तत्त्वमसीति नवकृत्वः प्रतिपादनमिति । द्वितीयप्रत्ययानन्तरिते सजातीयप्रत्ययप्रवाहे । अतिपरिचये । त्रि । अन्तिके । अभ्यासीदतीति । अन्येभ्योपीतिडः ।

अभ्यासयोगः । पुं । एकस्मिन् प्रतिमाद्यालम्बने सर्वतः समाहृत्य चेतसः पुनःपुनः स्थापनमभ्यासस्तत्पूर्वकस माधौ ।

अभ्यासादनम् । न । रिपोरश्वादेर्निःशतीकरणे । अभ्यवस्कन्दने । शत्रोरभिमुखगमने । षद्लृ विशरणादौ । चुरादिः । ल्युट् ।

अभ्याहारः । पुं । अभिग्रहणे । चौर्ये । आभिमुख्येनाहरणम् । हृञ् हरणे । घञ् ।

अभ्याहितः । त्रि । उपचिते । इन्धनैरुपचितेऽग्नौ पुं ।

अभ्युक्तः । त्रि । प्रकाशिते

अभ्युत्थानम् । न । गौरवोत्थमभ्युद्गमने । गौरवंदृष्ट्वासनादुत्थाने ।

उद्यमे । उद्भवे॥ आभिमुख्येनउत्था नम्॥

अभ्युत्पतनम् । न । आभिमुख्येनोत्पतने॥

अभ्युदयः । पुं । पराक्रमे॥ वृद्धिश्राद्धे॥ अभीष्टानांकार्याणामाभिमुख्येनोदयः प्रादुर्भावोयेनेतिविग्रहः। सर्वतोभावेनधनजनादीनांवृद्धौ॥ यथा। राजन्नभ्युदयोस्तु मङ्गलकथे शस्ते किमास्तेतव श्लोकैः कस्यकयैरमुष्य कुतिनस्तत्पथ्यतांपथ्यते। किन्त्वास्मैरविन्दसुन्दरदृशां द्राक्चामरान्दोलनोद्वेल्लद्भुजवल्लिकङ्कणभणत्कारः क्षणं वार्यताम्॥ अस्यपूर्वार्द्धंवल्लभकविकर्णाटराजयोर्वाक्यं शेषार्द्धंकालिदासस्य॥

अभ्युदितः । त्रि । सूर्योदयकालेनिद्राकृते। सुप्तेयस्मिन्सूर्यउदितस्तस्मिन्॥ अभिसर्वतः उदतिअयेन इतं गतं प्रातस्तनंकर्मास्मात्। उदिते। प्रकाशिते॥

अभ्युद्यतम् । त्रि । अयाचितोपनीते ऽन्नादौ। आभिमुख्येन स्थापिते॥

अभ्युपगतः । त्रि । स्वीकृते। अभ्युपगम्यतेस्म। गम्लृ गतौ। क्तः। अभ्युदिते॥

अभ्युपगमः । पुं । स्वीकारे। अङ्गीकारे। समीपागमने। अन्तिकसमागमे।

अभ्युपेत्युपसर्गद्वयपूर्वाद्गमे र्भावेऽप्‌ इति अभ्युपगमश्चेत्यप्॥

अभ्युपगमसिद्धान्तः । पुं । न्यायाश्रयसिद्धान्तविशेषे॥ यथा। अपरीक्षिताभ्युपगमात्तद्विशेषपरीक्षणमभ्युपगमसिद्धान्तः॥ १। ३१॥ अपरीक्षितस्य साक्षादसूत्रितस्य विशेषपरीक्षणं विशेषधर्मकथनम्। अभ्युपगमादिति ज्ञापकत्वे पञ्चमी अभ्युपगमज्ञापकमित्यर्थः। विशेषपरीक्षणात्ज्ञायते, सूत्रकृतोऽभ्युपगतमिदमिति॥ तथाच साक्षादसूत्रिताभ्युपगमोऽभ्युपगमसिद्धान्तः॥ यथा मनसइन्द्रियत्वमिति॥

अभ्युपपत्तिः । स्त्री । अनुग्रहे। विपत्सम्पादनाद्विपन्निवारणप्रवृत्तौ॥ अभ्युपपदनम्। पद गतौ। क्तिन्॥

अभ्युपायः । पुं । स्वीकारे। इतिहेमचन्द्रः॥ उपाये। यथा। तत्स्वीकृतव्यतिकरे कइहाभ्युपायइतिकाव्यप्रकाशः॥

अभ्युपायनम् । न । उपढौकनद्रव्ये। उपायने॥ यथा। तावानय समं गोपैर्नन्दाद्यैः साभ्युपायनैरितिविष्णुभागवतम्॥

अभ्युपेतः । पुं । उपगते। स्वीकृते॥

अभ्युषः । पुं । ईषत्पक्के। भर्जिते॥

हस्तियवादौ । पीलौ । अभ्योषति । उपदाहे । हगुपधेतिकः । अभ्यूष्यतेवा । यत्र ।

अभ्यूषः । पुं । आपके । अभ्युषे । अभ्यूषति अभ्यूष्यतेवा । जपरलीयाम् । हगुपधेतिकोघञ्वा ।

अभ्यूषितः । त्रि । जाते । अभितः ज्वलितः ॥

अभ्योषः । पुं । अभ्यूषे । पौलि ॥ अभ्योषति । उपदाहे । पचाद्यच् । गुणः ।

अभ्रम् । न । मेघे ॥ आपोबिभर्त्ति । डुभृञ् । मूलविभुजादित्वात्कः ॥ यद्वा । नभ्रंश्यन्त्यापोऽस्मात् । भ्रंशुअधः पतने । अन्येभ्योपीतिडः । अभ्रकधातौ । काञ्चने । गगने । नबिभर्त्ति किञ्चित् । मूलविभुजादित्वात्कः । यद्वा । आपोभ्रंश्यन्त्यस्मात् । अन्येभ्योपीतिडः । यद्वा । अभ्रतिस्थैर्यं गच्छति । अभ्रवभ्रमभ्रचरगत्यर्थाः । अच् । यद्वा नभ्राजते । भ्राजृदीप्तौ । अन्येभ्योपीतिडः ॥

अभ्रंलिहः । पुं । वायौ । त्रि । मेघस्पर्शिनि । उच्चतरे । अभ्रंलेढि । लिहआस्वादने । वहाभ्रेलिहइत्यभ्रोपपदाल्लिहेः कर्त्तरिखश् प्रत्ययः । अरुर्द्विषदितिमुमागमः ।

अभ्रकम् । न । धातुभेदे । अभ्रे । गिरिजामले । अस्योत्पत्त्यादिकं यथा । पुरावधायवृत्रस्य वज्रिणा वज्रमुद्धृतम् । विस्फुलिङ्गास्ततस्तस्य गगने परिसर्पिताः । तेनिपेतुर्घनध्वाना च्छिखरेषु महीभृताम् । तेभ्य एव समुत्पन्नं तत्तद्गिरिषु चाऽभ्रकम् । तद्वज्रं वज्रजातत्वादभ्रमभ्ररवोद्भवात् । गगनात् स्खलितं यस्मात् गगनं च ततो मतम् । विप्रक्षत्रियविट्शूद्रभेदात्तत्स्याच्चतुर्विधम् । क्रमेणैव सितैरक्तंपीतं कृष्णं च वर्णतः । प्रशस्यते सितं तारे रक्तं तत्तु रसायने । पीतं हेमनि कृष्णन्तु गदेषु द्रुतयेपिच । पिनाकं दर्दुरं नागं वज्रंचेति चतुर्विधम् । मुञ्चत्यग्नौ विनिःक्षिप्तं पिनाकं दलसञ्चयम् । अज्ञानाद्भक्षणात्तस्य महाकुष्ठप्रदायकम् । दर्दुरं त्वग्निनिःक्षिप्तं कुरुते दर्दुरध्वनिम् । गोलकान् बहुशः कृत्वा सस्यान्मृत्युप्रदायकः । नागन्तु नागवत् वह्नौ फूत्कारं परिमुञ्चति । तद्भक्षितमवश्यन्तु विदधाति भगन्दरम् । वज्रन्तु वज्रवत्तिष्ठेत्तन्नाग्नौ विकृतिं व्रजेत् । सर्वाभ्रेषु वरं वज्रं व्याधिवार्द्धक्यमृत्युहृत् । अभ्रसत्त्वं रसेलोह्य बहुसत्त्वं गुणाधिकम् । दक्षिणाद्रिभवंस्वल्पसत्त्वमल्पगुणप्रदम् । अदमारिताभ्रस्यगुणाः । मन्दंक

पायं मधुरं सुशीतमायुष्करं धातुविवर्द्धनंच । हन्यात्त्रिदोषं व्रणमेहकुष्ठप्लीहोदरग्रन्थिविषक्रिमींश्च ॥ रोगान् हन्ति दृढयति वपुर्वीर्य्यवृद्धिं विधत्ते तारुण्याढ्यं रमयति शतं योषितां नित्यमेव । दीर्घायुष्कान् जनयति सुतान् विक्रमैः सिंहतुल्यान् मृत्योर्भीतिं हरति सततं सेव्यमानं मृताभ्रमिति ॥ अथाशोधिताभ्रदोषाः । पीडां विधत्ते विविधां नराणां कुष्ठं क्षयं पाण्डुगदं च शोथम् । हृत्पार्श्वपीडां च करोत्यसह्यामशुद्धमभ्रं गुरुवह्निहृत्स्यात् ॥ अस्य शोधनविधिर्यथा । कृष्णाभ्रकं धमेद्वह्नौ ततः क्षीरे विनिःक्षिपेत् । भिन्नपत्रं तु संकृत्वा तण्डुलीयाम्लयोर्द्रवैः । भावयेदष्टयामं तदेवमभ्रं विशुध्यति ॥ मारणन्तु । कृत्वा धान्याभ्रकं तत्तु शोधयित्वा प्रमर्द्दयेत् । अर्कक्षीरैर्दिनं खल्वे चक्राकारं च कारयेत् । वेष्टयेदर्कपत्रैश्च सम्यग्गजपुटे पचेत् । पुनर्मर्द्यं पुनः पाच्यं सप्तवारान् पुनः पुनः ॥ ततो वटजटाक्वाथैस्तद्वद्देयं पुटत्रयम् । म्रियते नात्र सन्देहः प्रयोज्यं सर्व्वकर्म्मसु । तुल्यं घृतं मृताभ्रेण लौहपात्रे विपाचयेत् । घृते जीर्णे तदभ्रन्तु सर्व्वरोगेषु योजयेदिति भावप्रकाशः ॥ अभ्रति अभ्रयते वा । अभ्र० । कुन् ।

नी अभ्रस्याकृतिर्वा । इवे प्रतिकृताविति कन् ।

अभ्रङ्कषः । पुं । समीरणे । अभ्रं कषतीति विग्रहे सर्व्वकूलाभ्रेत्यादिना कषेः खच्प्रत्ययः । मुमागमः ।

अभ्रपिशाचः । पुं । राहौ । इति त्रिकाण्डशेषः ।

अभ्रपुष्पम् । न । जले । अभ्रस्य पुष्पमिव ॥ पुं । वेतसे । अभ्रमिव अभ्रसमं वा पुष्पमस्य ।

अभ्रमांसी । स्त्री । आकाशमांसीलतायाम् । इति राजनिर्घण्टः ।

अभ्रमातङ्गः । पुं । ऐरावते । अभ्रमेघस्तदात्मको मातङ्गः । आकाशपार्थिवादिः । अभ्रे आकाशे मेघे वा विचरमाणो मातङ्ग इति वा ।

अभ्रमुः । स्त्री । ऐरावतपत्न्याम् । अभ्रे खे माति मन्थरगामिनीत्वात् । माङु खकाडुः । अभ्रे आकाश एव माति । मीमाने । मितद्र्वादित्वाड्डुः । न भ्राम्यति । भृत्तुचरीत्युः । मन्थरगामिनीत्यर्थ इति वा ।

अभ्रमुप्रियः । पुं । अभ्रमातङ्गे । अभ्रमोः प्रियः ।

अभ्रमुवल्लभः । पुं । ऐरावते । अभ्रमोर्वल्लभः ।

अभ्ररोहम् । न । वैदूर्य्यमणौ । इति

राजनिर्घण्टः ॥

अभ्रिलिही । स्त्री । अभ्रैरभ्रैर्लिह्यतेऽसौ । अभ्रैर्लिहा का दृश्याख्यायामितिङीप् ॥

अभ्राटिकः । पुं । आम्रातके ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अभ्रावकाशकः । पुं । तापसान्तरे । यो वातातपवर्षेषु केवलमाकाशे असंवृतमदेशे तपश्चरति सोऽभ्रावकाशकः ॥

अभ्रिः । स्त्री । काष्ठकुद्दाले । नौमलोत्सारके । नौकादेर्मलापमयनार्थं काष्ठघटितकुद्दाले । अभ्रति । अभ्र गतौ । सर्वधातुभ्य इन्निति इन् ।

अभ्रियम् । त्रि । अभ्रभवे । अभ्रेभवम् । समुद्राभ्राद्घः । छांदसत्वं प्रायिकम् ॥ स्त्रियामभ्रिया ॥

अभ्री । स्त्री । काष्ठकुद्दाले । अभ्रति । अभ्र गतौ । सर्वधातुभ्य इन्निति इन् । कृदिकारादक्तिन इति ङीष् ॥

अभ्रेषः । पुं । न्याये । उचिते । भ्रेषणमभ्रेषः । भ्रेषृ चलने । घञ् । भ्रेषादन्यः ॥

अभ्रोत्थम् । न । कुलिशे । त्रि । अभ्रभवे ॥

अम । । । अल्पे । शीघ्रतायाम् । इति व्याडि ॥

अमः । पुं । रोगे ॥ त्रि । अपक्वफलादौ ॥

अमङ्गल । पुं । एरण्डवृक्षे ॥ त्रि । मङ्ग

लहीने । अमुभशुभके ।

अमगडः । त्रि । मण्डहीने ।

अमतः । पुं । मृत्यौ । काले । रोगे । त्रि । असंमते । अविज्ञाते । अतर्कितेः । अमति । अमगत्यादिषु । भीमृगमियजीत्यादिना तन् ॥

अमतिः । पुं । काले । दण्डे । चन्द्रे । त्रि । दुष्टे । अमति । अमगत्यादिषु । अमेरतिः ॥

अमत्रम् । न । भाजने । भाण्डे । अमति अत्रमत्र । अमगत्यादिषु । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् ॥

अमदनः । पुं । शिवे ।

अमनाः । त्रि । स्नेहशून्ये ।

अमनस्कः । त्रि । अमगृहीतमनस्के । पुं । योगग्रन्थविशेषे ।

अमनिः । स्त्री । वर्त्मनि । गतौ ॥ अमति । अमगत्यादिषु । अर्तिसृधृ इत्यादिनाऽनिः ॥

अमन्दः । त्रि । धृष्टे ॥ मन्दभिन्ने ॥

अमम । पुं । भाविजिनविशेषे ॥ त्रि । ममताशून्ये ॥

अमर । पुं । सुरे ॥ अष्टशाब्दिकान्तर्गतवैयाकरणविशेषे । येननामलिङ्गानुशासनंकृतम् ॥ विक्रमादित्यसभास्थनवरत्नान्तर्गतरत्ने ॥ यथा इत्यतिकथित । स्नुहीवृक्षे । पारदे ।

अस्थिसंहारे । त्रि । मरणवर्जिते । नम्रियते इतिअमरः । मृङ्प्राणत्यागे तुदादि. । पचाद्यच् ।

अमरजः । पुं । खदिरवृक्षभेदे । कोषस्कन्धे । पत्नतरौ ।

अमरदारुः । पुं । देवदारुवृक्षे ।

अमरद्विजः । पुं । देवले । देवाजीवे । पुजारीतिप्रसिद्धे । अमराणांद्विजः ।

अमरपुष्पकः । पुं । काशे । इक्षुगन्धायाम् । इतिरत्नमाला ।

अमरपुष्पी । स्त्री । अवाक्पुष्प्याम् । अधःपुष्प्याम् ।

अमरप्रभुः । पुं । विष्णौ । अमराणांप्रभुः ।

अमररत्नम् । पुं । स्फटिके । इतिराजनिर्घण्टः ।

अमरवल्लरी । स्त्री । आकाशवल्ल्याम् ।

अमरा । स्त्री । गुडूच्याम् । अमरावत्याम् । दूर्वायाम् । स्नुह्याम् । जरायौ । इन्द्रवारुण्याम् । वटीवृक्षे । महानील्याम् । घृतकुमार्याम् । नाभिनालायाम् । नम्रियते । मृङ्प्राणत्यागे । पचाद्यच् । टाप् ।

अमराद्रिः । पुं । सुमेरौ । अमराणामद्रिः ।

अमरालयः । पुं । स्वर्गे । अमराणामालयः ।

अमरावती । स्त्री । इन्द्रपुर्याम् । यथा । नानारत्नप्रभाजालमण्डलालङ्कृतोदरैः । सिद्धसाध्यमरुज्जुष्टाशक्रभूरमरावतीति । अमराः सन्त्यस्याम् । मतुप् । मतौबह्वचोनजिरादीनामितिदीर्घः ।

अमरेशः । पुं । अमरकण्टकतीर्थस्थदेवे । अमरेशोऽमरकण्टकस्यागमोक्तेः । अपिच । अमरेशमहापीठे कुम्भलुङ्गारसंज्ञकः । तंचतुर्गयंनाम च ण्डिकाचमहेश्वरीति ।

अमर्त्यः । पुं । त्रिदशे । नम्रियते । मर्त्यः । नमर्त्यः इतिनञ्समासोवा ।

अमर्त्यनदी । स्त्री । गङ्गायाम् । अमर्त्यानांनदी ।

अमर्त्यभुवनम् । न । स्वर्गे । अमर्त्यानां भुवनम् ।

अमर्षः । पुं । कोपे । क्रुधि । परोत्कर्षासहनरूपेचित्तवृत्तिविशेषे । कृतापराधे ऽसमर्थस्यद्वेषे । अमर्षणम् । मृषतितिक्षायाम् । भावेघञ् । नञ्समासः ।

अमर्षणः । त्रि । क्रोधने । नमर्षशीलः । युच् । असहने ।

अमलम् । न । अभ्रके । त्रि । निर्मले । रक्तसोमलरहिते । अमति । अमगतौ । वृषादित्वात्कलच् । नम

अमस्येतिवा ।

अमला । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ भूम्यामलक्याम् । सातलावृक्षे । नाभिनालायाम् । टाप् ।

अमलात्मा । पुं । निवृत्तरागादिमले ।

अमसः । पुं । काले । निर्बोधे । रोगे ।

अमहात्मा । पुं । क्षुद्रहृदये ॥ नमहात्मा ।

अमा । अ । सहार्थे । निकटे ॥ अमाति मा माने । क्विप् ।

अमा । स्त्री । दर्शे । अमावास्यायाम् ॥ नामैकदेशेनामग्रहणात् । चंद्रलोकस्थसूर्यदीधितौ ॥

अमांसः । त्रि । दुर्बले ॥ अल्पमांसयुक्ते । मांसरहिते ॥ नमांसमस्य । अल्पार्थेनञ् ।

अमांसाशी । त्रि । निरामिषाशिनि । यथा । नभक्षयेत् वृथामांसममांसाशी भवत्यपीतिशान्तौ मोक्षधर्मे भीष्मः ।

अमात्यः । पुं । मन्त्रिणि । यथा । शान्तो विनीतः कुशलः सत्कुलीनः शुभान्वितः । शास्त्रार्थतत्त्वगोऽमात्यो भवेद्भूमिभुजामिहेतियुक्तिकल्पतरुः । त्रि । सहभवे । अमासह समीपे वा भवः । अव्ययात्त्यप् ।

अमात्रः । त्रि । कार्यकारणभावशून्येतुरीयेपरमात्मनि । मात्रापरिच्छित्तिः सानविद्यतेयस्य सः । निर्धने ।

अमाननम् । न । अनादरे ॥ नमाननम् ।

अमानस्यम् । न । पीडायाम् । त्रि । पीडायुक्ते । मानसाय हितम् मानसे साधुवा । उगवादित्वात् यत् साध्विति वा यत् । नमानस्यममानस्यम् ।

अमामसी । स्त्री । दर्शे । कृष्णपक्षान्ततिथौ ।

अमामासी । स्त्री । अमावास्याम् ।

अमावसी । स्त्री । अमावस्याम् ॥

अमावस्या । स्त्री । अमायाम् । अमासहवसतोऽस्याम् चन्द्रार्कौविश्वमेरपश्यादावसे रमावस्यदन्यतरस्यामित्यधिकरणे ण्यत् पाक्षिकोह्रस्वश्चनिपातसिद्धः । सूर्याचन्द्रमसोर्यः परःसन्निकर्षः सामावस्येतिगोभिलः । परःसन्निकर्षस्तुउभयोर्भावस्य पक्षसमरूपन्यायेनैकरावस्थापच्छेदेन सहावस्थानरूपोबोध्यः ।

अमावासी । स्त्री । दर्शे । इतिशब्दरत्नावली ।

अमावास्या । स्त्री । दर्शे ॥ अमासहवसतोऽस्यांचन्द्रार्कौ । अमावस्यदन्यतरस्यामितिण्यत् । णित्त्वाद्वृद्धिः ।

अमितः । त्रि । अपरिच्छिन्ने ॥ अपरि-

अमूढ

च्छेदे ।

अमितौजाः । त्रि । अतिवीर्यशालिनि । अमितमपरिच्छेद्यमोजः सामर्थ्यं यस्य ।

अमित्रः । पुं । रिपौ । अमति गच्छति आमगतौ रोगेवा । अमेर्द्विषतिचि दितिइत्रः ।

अमी । त्रि । रोगिणि । अमोरोगस्तद्वान् । इनिः ।

अमीवम् । न । कौर्ये । पापे । दुःखे । अमीवमिति ख्यम ।

अमुकम् । न । छुरिकाविशेषे । ...रीति यत्र भाषा । त्रि । मुक्तिरहिते । ...

अमुतः । । । अमुष्मादित्यर्थे । तसिल् ।

अमुत्र । । । भवान्तरे । परलोके । अमुष्मिन् । अदसः सप्तम्यास्त्रल् ।

अमुर्हि । । अमुष्मिन्काले ।

अमुष्यपुत्रः । पुं । स्त्री । प्रख्यातवंशजे । ...

अमूढः । त्रि । वेदान्तप्रमाणसञ्जातसम्यक्ज्ञाननिवारितात्माज्ञाने ।

अमूदृशः । त्रि । एवं प्रकारे । एतद्रूपे ।

अमूर्तः । त्रि । निरवयवे । वाय्वन्तरीक्षयोः । यथा । सन्निवेशेनैव द्रव्यो यस्तन्मूर्तमुच्यते । विपर्ययमूर्तममूर्तंस्यादद्रव्यमिति वै

अमृत

...दविदः । न्यायमते नाकाशकालदिगात्मसु । एषां सामान्यगुणाः संख्यापरिमितिपृथक्त्वसंयोगविभागाः । तत्राकाशस्य विशेषगुणः शब्दः । कालदिशोर्विशेषगुणोनास्ति । आत्मनो विशेषगुणास्तु बुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नभावनाख्यसंस्काराधर्माधर्माश्चेति ।

अमूर्त्तवित् । त्रि । शून्यवादिनि । अमूर्त्तः सर्वाकारशून्यो निस्स्वभावः परमार्थः इति शून्यवादिनां कथनैव । यतः परमार्थो निस्स्वभावस्वेति व्याघातः ।

अमूलः । त्रि । मूलहीने ।

अमूलकम् । त्रि । मूलरहिते । प्रमाणशून्ये । नास्ति मूलं यस्य ।

अमूला । स्त्री । अग्निशिखा वृक्षे । ओषधिविशेषजातौ । मूलाभावइति टाप् ।

अमृणालम् । न । नलदे । वीरणमूले । मृणालमिव । सादृश्ये नञ् ।

अमृतम् । न । यज्ञशेषे । होमावशिष्टाज्यपुरोडाशादौ । अमृतमिव । अमृतसाधनत्वात् । पीयूषे । सलिले । घृते । अयाचितागतवस्तुनि । अमृतं स्यादयाचितमिति मनुः । मोक्षे । अविद्यमानं मृतं मरणमत्र । स्वर्गे । नम्रियन्तेऽनेन । तन्निमित्तम्...

किञ्चेतितत् । राजनिर्घण्टे, अमृतशब्देन विषसामान्यं वत्सनाभः पारदश्चोक्तः ॥ काञ्चने । स्वादुनि । आनन्दे । रसायने । स्वर्गिन् । दुग्धे । गोरसे । देवानां सर्वमाविर्भाव्य वी घने । पदे पदे स्वादुनि । सुरायाम् । आभूतसम्प्लवस्थाने । योगविशेषे ॥ स यथा । बुधसन्दगतामन्दाक्रजेभ्द्रा जयागुरौ । श्रीरितामृतमोक्तं पूर्णाचरमिचंद्रयोरिति । पञ्चमाक्षिकस्य बितीयपर्याये । पुं । धन्वन्तरौ । देवे । मत्स्यादिदेहेन्द्रियमनोधर्मवर्जिते आत्मनि । वाराहीकन्दे । वनमुद्गे ॥ त्रि । अविनाशिनि । अमरत्वधर्मिणि । देवतात्मभावे ।

अमृतगतिः । स्त्री । छन्दोविशेषे । यथा । यदिह युगमं गुरुयिचितं विरिञ्चिमित सुकविचितम् । अमृतगतिः फणिकथिता द्रुतगतिकाव्यविदितेति ।

अमृतजटा । स्त्री । जटामांस्याम् ।

अमृततरङ्गिणी । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ।

अमृततिलका । स्त्री । वर्णवृत्ते । यथा । नगणपयोधररुचिरा कुसुमविराजितसुकरा । यमुलघुदीर्घयुगयुता भवतिसखेऽमृततिलकेति । स्वरितगतिश्चनजनरौः ।

अमृतत्वम् । न । अमरत्वभावे । स्वात्मन्यवस्थानो मोचे ।

अमृतदीधितिः । पुं । इन्दौ ।

अमृतनालिका । स्त्री । कर्पूरनालिकप्रभेदे पक्वान्नविशेषे ।

अमृतफलम् । नं । नासपातीति यवने पुं भाषिते रुचिफले । यथा । अमृतफलं सुपथ्यं सुस्वादु चीनप्रदेशोपागदेशेषु सुलभतां यहुवर्णतज्ञाभ्यते लोकैरिति । पारे वतद्रौ । पटोले ।

अमृतफला । स्त्री । द्राक्षायाम् । आमलक्याम् ।

अमृतयोगः । पुं । पथ्यामृते योगविशेषे । यथा । हस्तमूलोत्तरापुष्या रोहिणी रेवती रवौ । सोमे भद्राश्विनी हस्ताफल्गुनीर्विधिविष्णुयुक् । कुजेदित्यपुष्याश्विसार्पपौष्ण्यसमीरणाः । बुधे मतभिषा मैत्रकृत्तिकारोहिणी शशाः । गुरौपुष्यानुराधाच स्वातीचैवपुनर्वसुः । भृगौभगायुक् मित्रतुरङ्गश्रवणानिच । मनोस्वातीरोहिणीचामृतयोगं विदुर्बुधाइति । मन्त्रस्य । आदित्यभौमयोर्नन्दाभद्राशुक्रशशाङ्कयोः । जयाचैवगुरौरिक्तापूर्णार्के चामृताशुभाइति । अपरस्य । रवौ मूला । सोमे श्रवणा । भौमे उत्तराभाद्रपदा । बुधे कृत्तिका । गुरौ पुनर्वसु । शुक्रे पूर्वफाल्गुनी ।

शनैश्चातिनक्षत्रे चेत्तदाऽमृतयोगो भवतीति ।

अमृतरसा । स्त्री । अंदरसा इति भाषाप्रसिद्धे पक्वान्नभेदे । यथा । तृतीयभागखण्डेन मिश्रितं षष्टिपिष्टकम् । शुभ्रमीषद्दधियुतं मर्दयेद्धस्तपाणिना । एवं सुहितं कृत्वा स्थापयेद्दिनमीमितम् । ततोऽन्यस्मिन्नहनि तच्चिपिटं निक्षिपेत्तिलैः । विधाय पूपकं तेन तन्निकायां घृते पचेत् । ततोऽमृतरसा जाता वातघ्नी बलवर्द्धिनी । भरोचकघ्नी वृष्या सुगौ तामिका पुष्टिमेति । कपिलद्राक्षायाम् ।

अमृतवल्ली । स्त्री । गुडूच्याम् ।

अमृतसंयावः । पुं । पक्वान्नविशेषे । स यथा । समितां मधुदुग्धेन मर्दयित्वा सुशोभनम् । पचेद्घृते ततोऽमृतसे न्यस्य कांस्यपटे । ततो मरिचचूर्णेन पञ्चचूर्णविचूर्णितम् । कुर्यात्कर्पूरसंयुक्तं संयावममृतोपमम् । संयावममृतं स्वादु पित्तघ्नं मधुरं स्मृतम् । वृष्यं बाल्यं हृद्यं विपाके गुरु भाषितमिति ।

अमृतसम्भवा । स्त्री । गुडूच्याम् ।

अमृतसारजः । पुं । गुडे । तवराजो इक्षुखण्डे ।

अमृतसिद्धियोगः । पुं । योगविशेषे । यथा । हस्तामृगश्विरायानौ मैत्र

पुष्ये च रेवती । रोहिण्यर्कादिषु क्रमे याऽमृतसिद्धिर्यथाक्रममिति ।

अमृतसूः । पुं । विधौ । स्त्री । अदितौ । अमृतानां देवानां सूः प्रसूतिः ।

अमृतसोदरः । पुं । घोटके । इतिराजनिर्घण्टः ।

अमृतस्रवा । स्त्री । रुदन्त्याम् । उपवल्लिकायाम् । घनवल्ल्याम् ।

अमृता । स्त्री । मागध्याम् । पथ्यायाम् । कथिता मांसचाऽमृतेति लक्षणाम् । विरेचने प्रशस्तेयम् । गुडूच्याम् । अमृतसमस्याः । आमलक्याम् । नचियन्तेऽनया । तन्निरुक्त्याश्विसेति तत् । मदिरायाम् । इन्द्रवारुण्याम् । ज्योतिष्मत्याम् । गोरक्षदुग्धायाम् । अतिविषायाम् । रक्तत्रिवृ-इति । दूर्वायाम् । तुलस्याम् ।

अमृतान्धाः । पुं । देवे । अमृतमन्धोऽन्नं यस्य सः ।

अमृताफलः । पुं । पटोले । इति द्रव्याभिधानम् ।

अमृतायमानः । त्रि । अमृतरसभरिते । आनन्दसुधारसपुष्टे ।

अमृताशः । पुं । विष्णौ । आत्मामृतं समश्नाति इति तथा । अमृतवद्भूतस्वरूपानन्दरसमश्नात्यनुभवति । अश॰ । कर्मण्यण्वा ।

अमृताशनः। पुं। देवे। अमृतमशनमस्य।

अमृतासङ्गम। नि। कर्परिकातुत्थे।

अमृताहरणः। पुं। गरुडे। अमृतमाहरणं यस्य सः।

अमृताह्वम्। न। लघुबिल्वफलाकृति। खुरासानदेशजफलविशेषे। अमृतफले। भाषया नाशपातीतीख्याभाषाप्रसिद्धे।

अमृतोत्पन्नम्। नि। खर्परीतुत्थे।

अमृतोत्पला। स्त्री। मक्षिकायाम्। इतिराजनिर्घण्टः।

अमृतोद्भवम्। न। खर्परीतुत्थे। तुत्थे।

अमृतोपमम्। त्रि। प्रीत्यतिशयस्पदे। अमृत मुपमायस्य।

अमृष्यमाणः। त्रि। असहमाने।

अमेधाः। त्रि। मूढे।

अमेध्यम्। न। पुरीषे। अयशसे। अशुचिमांसादौ च त्रि। अपवित्रे। नमेध्यमितिविग्रहः।

अमेयः। त्रि। अपरिच्छेद्ये। इयानितिमातुमशक्यः। नमेयः।

अमोघः। पुं। नदविशेषे। त्रि। सफले। अव्यर्थे। परमेश्वरे। सकृद्पूजितःस्तुतःसंस्मृतःसर्वफलंददातिनृणा करोतीत्यमोघः। नमोघः।

अमोघदृक। त्रि। यथार्थवीर्ये।

अमोघा। स्त्री। हरीतक्याम्। विडङ्गे। पाटलावृक्षे।

अम्बर। १। [illegible] मौघे। साम्प्रतिके।

अम्बस्। [illegible]

अम्बकम्। न। लोचने। ताम्रे। अम्बकपितेतिव्यम्बकेरामाश्रमः।

अम्बरम्। न। पतत्रिभिर्घसञ्चारप्रदेशे। वायुपरिसिद्धविद्याधरसञ्चारप्रदेशे। आकाशे। स्वनामख्यातसुगन्धिद्रव्ये। वस्त्रे। कार्पासे। आश्रयातौ। शिवागमे। अम्बते शब्दायते। अबिशब्दे। भावेघञ्। अम्बः शब्दः। तं राति। राते:क। अम्बरम्। अम्बते अम्बतेवा। अविशब्दे। बाहुलकादरोवा।

अम्बरलेखि। न। अभ्रङ्कषे।

अम्बरीषः। पुं। आम्रातकवृक्षे। ययभ्रीयनाभाणालेपरजभागवतेनरकभेदे। किशोरे। भास्करे। विष्णौ। समरपराणी। आम्रातके। अनुतापे। न। रणे। भ्राष्ट्रे। भर्जने। मपक्लितस्मिन्नम्बरीषम्। निपातनात्साधु। अम्ब्यतेऽनेवा। अबिशब्दे। अम्बरीषप्रतिसाधुः। मण्डकपाकभाजने।

अम्बष्ठः। पुं। देशभेदे। विप्राद्विवाहितवैश्यासुते। ब्राह्मणादवैश्यकन्या

योमम्बष्ठोनामजायते। अयंचिकि-
त्साटृत्तिर्वैद्यइतिख्यातः। हस्तिप
के। कायस्थजातिविशेषे। अम्बेतिष्ठ
ति। प्रागतिनिवृत्तौ। सुपीतिकः।
अम्बाम्बेतिषत्वम्।
अम्बष्ठकी। स्त्री। पाठायाम्। मटां
कूइतिविन्ध्यगिरि प्रसिद्धलतायां
म्।
अम्बष्ठा। स्त्री। अम्ललोण्याम्। यूथि
काम्। मठाम्बायाम्। पाठायाम्। यू
थिकायाम्। जूहीतिख्यातपुष्पे।
आम्रातकेस्त्र्यायामुत्पन्नायाम्। अ
म्बेव जातेवतिष्ठति। सुपिस्थइति
कः। अम्बाम्बेतिषत्वम्। कर्णामोरि
तिहस्वः।
अम्बष्ठिका। स्त्री। अम्बष्ठायाम्। पा
ठायाम्। आम्रपत्राम्। अम्बनेटी इ
तिभाषाप्रसिद्धायाम्।
अम्बष्ठी। स्त्री। अम्बष्ठायाम्।
अम्बा। स्त्री। मातरि। दुर्गायाम्।
अम्बिकायाम्। मातरि। पाण्डुराज्ञो-
मातुःस्वसायाम्। अम्बष्ठायाम्।
मठाम्बायाम्।
अम्ब्यते अव्यते। अविशब्दे। गुरोश्च
हलइत्यः।
अम्बामखः। पुं। नवरात्रोत्सवे।
अम्बालिका। स्त्री। अम्बार्थे। काशि-
राजस्यसुतायाम्। पाण्डुराज्ञो मात
रि।
अम्बासुतः। पुं। गणेशे।
अम्बिका। स्त्री। पार्वत्याम्। अम्बैषा
म्बिका। अगम्यात्वत्वात्। मातरि।
धृतराष्ट्रजनन्याम्। काशिराजसुत-
कन्यायाम्। जैनदेवन्तरे। कटुक्याम्
अम्बष्ठायाम्।
अम्बु। न। जले। चतुर्थभवने। ह्रीवे
रे। अम्बते। अविशब्दे। बाहुल
कादुः।
अम्बुकण्टकः। पुं। कुम्भीरे। शृङ्गाट
के।
अम्बुकिरातः। पुं। कुम्भीरे। इतिषि
काण्डशेषः।
अम्बुकीशः। पुं। कूर्मइतिप्रसिद्धे जल
जन्तुविशेषे। शिशुमारे। इतिहे
मचन्द्रः।
अम्बुकूर्मः। पुं। शिशुमारे। इतिहेम
चन्द्रः।
अम्बुकेशरः। पुं। छोलङ्गवृक्षे। इतिर
त्नमाला।
अम्बुचामरम्। न। शैवले। इतिजटा
धरः।
अम्बुजः। पुं। हिज्जले। निचुले। न
। कमले। वज्रे। शंखे। अम्बुनिजातः
। जनीप्रादुर्भावे। सप्तम्यां जनेर्डः।

अम्बुजन्म । न । पद्मे ॥ इतिराजनिर्घ-
ण्टः ॥ त्रि । जलोद्भवे ॥
अम्बुतालः । पुं । शैवाले ॥ इतित्रिका
ण्डशेषः ॥
अम्बुदः । पुं । मेघे ॥ मुस्तायाम् ॥
अम्बुददाति । डुदा । कः ॥
अम्बुधरः । पुं । मुस्तके । मेघे ॥
अम्बुधिः । पुं । पारावारे ॥ अम्बूनिधी
यन्तेऽत्र । डुधाञ् । कर्मण्यधिकर
णे चेतिकिः ॥
अम्बुधिस्रवा । स्त्री । गृहकन्यायाम् ॥
अम्बुपः । पुं । चक्रमर्द्दे ॥ वरुणे ॥ शत
भिषाख्येनक्षत्रे ॥
अम्बुपतिः । पुं । वरुणे ॥
अम्बुपत्रा । स्त्री । उच्चटायाम् ॥
अम्बुपर्णी । स्त्री । पृश्न्याम् ॥
अम्बुप्रसादः । पुं । कतकवृक्षे ॥
अम्बुप्रसादनम् । न । कतके । निर्मली
इतिख्याते फले ॥
अम्बुमायम् । न । अनूपे ॥ अम्बु मा
यंयत्र ॥
अम्बुभृत् । पुं । समुद्रे ॥ मेघे ॥ मुस्त
के ॥ अम्बुबिभर्त्ति । डुभृञ् धारण
पोषणयोः । क्विप्तुकौ ॥
अम्बुमाम् । पुं । कच्छे ॥
अम्बुमात्रजः । पुं । शम्बूके ॥ अम्बुमात्रे
जायते जनी । डः ॥

अम्बुरः । पुं । द्वाराधःकाष्ठे । गोबराट
इतिगौडभाषा प्रसिद्धे ॥ इतिहेम-
चन्द्रः ॥
अम्बुरुहम् । न । कमले ॥ अम्बुनि रो
हति । रुहेःकः ॥
अम्बुरुहा । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् ॥
अम्बुवाहिनी । स्त्री । नलिन्याम् ॥
अम्बुवाची । स्त्री । रजस्वलायांभूमौ ॥
यथा । सहार्द्रे यत्काले मिथुनस्थम
युं भूतं सहाराभ्यन्तरे तावत्कालाव
धिविम्बव्यादि दशाधिकदिनत्रयम
म्बुवाची । सा चार्द्रानक्षत्रप्रथमपाद
भुक्ते दूरतिष्ठति । तस्यादिनत्रयमपि पृ
थ्व्यामृतुं ज्योतिःशास्त्रे । यथा । मृगशि
रसिनिवृत्ते रौद्रपादेम्बुवाचीऋतुम
तीखलुपृथ्वीवर्ज्जयेत् बीजवापम् ।
यदि वपति कृषाणः सेवमानस्तदानी
कं भवतिफलभागी । यस्य वा पडा
जपाकः ॥ तस्यां वायौ प्रपठ्कारोनदे
वपितृपूजनम् । नापिपाठोबीजवापो
नवाभूखननादिकमित्यादि । विशे-
षः सद्विशिष्टे ॥ तत्रसर्वभयोपशमना
य दुग्धपेयम् । यथोक्तं ज्योतिषे । र
जोयुक्तस्याम्बुवाचौ चरौद्रायपाद-
गेरवौ । नास्यां पाठो वीजवापो ना
मोदुग्धपानतदति ॥ रजोयुक्ता
ऋतुमतीपृथ्वीत्यर्थः ॥

अम्बुवासिनी । स्त्री । पाटलौ ॥

अम्बुवासी । स्त्री । पाटलावृक्षे ।

अम्बुवाहः । पुं । अम्बुदे ॥ अम्बुवहति । वह॰ । कर्मण्यण् ॥ मुस्तके ॥

अम्बुवेतसः । पुं । जलवेतसे ॥ अम्बुनिजातो वेतसः । शाकपार्थिवादिः ॥

अम्बुशिरीषिका । स्त्री । शिरीषिकायाम् । जलशिरीषे ॥

अम्बुसंरोधः । पुं । जलधौ ॥ अम्बुसंरुध्यतेऽनेन ॥

अम्बुसर्पिणी । स्त्री । जलौकायाम् ॥

अम्बूकृतम् । त्रि । सनिष्ठीवे । सथूकारनिर्गमसहितवचसि । अम्बुशब्द उपचारात्सवति । अनम्बु अम्बु अकारि । च्चिः । च्वौ चेति दीर्घः । क्तः ।

अम्ब्लः । पुं । अम्लरसे ॥ इम्यु सादिको घः । अम्लते । अपि शब्दे । मूषकाम्बिभ्यः क्तः ॥

अम्भः । न । जले । आमोति आप्यते वा । आप्व्याप्तौ । उदकेनुम् भौवे ति ह्रस्वोभाश्चादेशो नुमागमश्च । अम्भतेर्वा । अभि शब्दे । असुन् । देवे । मनुष्ये । पितरि । असुरे । तानि ह्या एतानि चत्वार्यम्भांसि देवा मनुष्याः पितरोऽसुरा इति श्रुतेः । बाले । ह्रीबेरे । लग्नाच्चतुर्थराशौ । नवविधतुष्टिषु प्रकृत्याख्यातुष्टि रम्भात्मिका अम्भ उच्यते । यथा कस्यचिदुपदेशः विवेकसाक्षात्कारोऽपि प्रकृतिपरिणामभेदः तञ्च प्रकृतिरेव करोति इति कृतं तेध्यानाभ्यासेन तस्मादेवमेवास्तु वत्सेति येयमुपदिष्टस्य शिष्यस्य प्रकृतौ तुष्टिः साम्भ इत्या-ख्यायाम्भ उच्यते ।

अम्भःसारम् । न । } मुक्तायाम् । इति रा
अम्भस्सारम् । न । } जनिर्घण्टः ।

अम्भःसूः । पुं । } धूमे । इति हेमचन्द्रः ।
अम्भस्सूः । पुं । }

अम्भोजम् । न । अम्बुजे । पुं । चन्द्रमसि । त्रि । जलोद्भवे । अम्भसिजातः । जनी॰ । सप्तम्यां जनेर्डः ।

अम्भोजखण्डम् । न । अम्भोजानां समूहे । कमलादिभ्यः खण्डः ।

अम्भोजन्म । न । कमले ।

अम्भोजयोनिः । पुं । वेधसि । अम्भोजं योनिः प्रादुर्भावस्थानमस्य । नारायणनाभिकमलजत्वात् ॥

अम्भोजिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । नलिन्याम् । पद्मवति देशे । अम्भोजानि सन्त्यत्र । पुष्करादिभ्यो देशे इनिः ।

अम्भोदः । पुं । जलदे । मुस्तके । अम्भो ददाति । दा॰ । कः ॥

अम्भोधरः । पुं । अम्बुधौ । मेघे । मुस्तके । धरति । धृञ्धारणे । अच् । अ

अंसांधरः ॥

अम्भोधिः । पुं । सिन्धौ । समुद्रे ॥ अम्भांसि धीयन्तेऽत्र । धाञः कर्मण्यधिकरणे चेति किः ॥ जलाशये ॥

अम्भोधिवल्लभः । पुं । प्रवाले । इतिराजनिर्घण्टः ॥

अम्भोनिधिः । पुं । अब्धौ । समुद्रे । अम्भांसि निधीयन्तेऽस्मिन् । कर्मण्यधिकरणे चेति धाञः किः ॥ अम्भसां निधिर्वा ॥ स्त्री ॥ अम्भांसि देवादयो निधीयन्तेऽस्मिन्निति । देवमनुष्य पितृसुरादेयादयः ॥

अम्भोरुहम् । न । अम्बुजे । अम्भसि रोहति । बहुलमात्रभावे । इगुपधेतिकः ॥

अम्मयम् । त्रि । अम्मये । आप्ये । जलविकारे फेनादौ । अपांविकारः । एकाचो नित्यम्मिति मयट् । स्त्रियाम् अम्मयी ॥

अम्रः । पुं । आम्रवृक्षे । न । आम्रफले ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अम्रातः । पुं । आम्रातके ॥

अम्रातकः । पुं । आम्रातके । अम्बाडा इतिख्याते ॥ अम्रमतति । अततात्यगमने । कृञादिभ्योवुन् । रलयोरैक्यम् ॥

अम्लः । पुं । रसान्तरे । खट्टा इतिभाषा ॥ तोयाग्निगुणबाहुल्यादम्लइतिसुश्रुतः । अस्यगुणायथा । अम्लोऽपाको बह्निःशीतोलघ्व्यःपित्तकफास्रदः । विबन्धानाहदृष्टिघ्नो दन्ताक्षिभ्रूनिकोचनइति ॥ अम्लवेतसे । इतिराजनिर्घण्टः । न । तक्रे ॥ अम्यते भक्ष्यते भोक्तृभिः । अमगत्यादिषु । सूक्ष्य म्विभ्यः क्त इतिबाहुलकाद्मेःक्तः ॥ त्रि । अम्लरसवति । आम्लआदय ।

अम्लकः । पुं । लकुचवृक्षे । इतिशब्दरत्नावली ॥

अम्लखण्डम् । न । खण्डचूर्णे ॥

अम्लकेसरः । पुं । मातुलुङ्गे । अम्लाः केसराः अस्य ॥

अम्लचूडः । पुं । अम्लद्रव्यविशेषे । शाकाम्ले । चिञ्चासारे । इतिराजनिर्घण्टः ॥

अम्लजम्बीरः । पुं । अम्लनिम्बूके ।

अम्लद्रवः । पुं । बीजपूरादिरसे ।

अम्लनायकः । पुं । अम्लवेतसे ।

अम्लनिशा । स्त्री । शट्याम् ।

अम्लपञ्चफलम् । न । अम्लरसयुक्तपञ्चप्रकारफले । तद्यथा । कोलम् १ । दाडिमम् २ । वृक्षाम्लम् ३ । चुक्रिका ४ । अम्लवेतसमिति ५ । मतान्तरेतु । जम्बीरम् १ नारङ्गम् २ अम्लवेतसम् ३ तिन्तिडीकम् ४ बीजपूरमिति ५ राजनिर्घण्टः

अम्लपत्रः । पुं । अश्मन्तकवृक्षे ।

अम्लपत्री । स्त्री । क्षुद्राम्लिकायाम् । पलाशीलतायाम् ।

अम्लपनसः । पुं । लिकुचे । अम्लश्चासौ पनसश्च ॥

अम्लपूरम् । न । वृक्षाम्ले ।

अम्लफलम् । न । अम्लो रसः० वृक्षाम्ले । पुं । आम्रवृक्षे ॥

अम्लभेदनः । पुं । अम्लवेतसे ।

अम्ललता । स्त्री । मालवदेशजनागवल्लीप्रभेदे ॥

अम्ललोणिका । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥

अम्लवती । स्त्री । क्षुद्राम्लिकायाम् । चाङ्गेर्याम् ॥

अम्लवर्गः । पुं । आम्रादिगणे । यथा । आम्रमाम्रातकं वापि लकुचं च कपित्थकम् । नारङ्गं द्विविधं जम्बूः करमर्द्दं पियारकम् । दाडिमं पर्वतीद्राक्षा द्विविधं बदरं तु टङ्कम् । बीजपूरं चणकाम्लीरं निम्बकं लीकाम्लवेतसम् । वृक्षाम्लं हरिमन्थं च चाङ्गेरी त्वम्लवर्गकः ॥ निम्बूकं दाडिमं धात्री फलमम्लं प्रकार्त्तितम् । प्रदद्यादम्लसात्म्याय काञ्जिकं वा पुरातनमिति । ज्वराधिकारस्थोऽयं श्लोकः ॥

अम्लवल्ली । स्त्री । त्रिपर्णिकानामकन्दविशेषे ।

अम्लवाटिका । स्त्री । नागवल्लीभेदे ॥

अम्लवातकः । पुं । आम्रातके ।

अम्लवास्तूकम् । न । चुक्रे । चूका इति प्रसिद्धशाके ।

अम्लबीजम् । न । वृक्षाम्ले ।

अम्लवृक्षम् । न । वृक्षाम्ले । इम्ली इति प्रसिद्धवृक्षे ।

अम्लवेतसः । पुं । स्वनामख्यातवृक्षे । सहस्रवेधिनि । चुक्रे । गुणा यथा । अम्लवेतसमत्यम्लं भेदनं लघुदीपनम् । हृद्रोगशूलगुल्मघ्नं पित्तलोमित दूषणम् । रूक्षं विण्मूत्रदोषघ्नं प्लीहोदावर्त्तनाशनम् ॥ हिक्कानाहारुचिश्वासकासाजीर्णवमिप्रणुत् । कफवातामयध्वंसिच्छागमांसद्रवत्वकृत् ॥ बस्तकाम्लगुणं चैवं लोहसूचीद्रवत्वकृदिति ॥ अम्लश्चासौ वेतसश्चेति समासात् ॥

अम्लसारकः । पुं । अम्लचूडे । न । चुक्रे ॥ वृक्षाम्ले ।

अम्लसारः । पुं । अम्लवेतसे । निम्बूके ॥ हिन्ताले । न । काञ्जिके ॥

अम्लहरिद्रा । स्त्री । शट्याम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्ला । स्त्री । चिञ्चायाम् ।

अम्लाङ्कुशः । पुं । अम्लवेतसे ।

अम्लातकः । पुं । अम्लाटके ।

अम्लोदनः । पुं । कुरण्टके । अम्लानेति पीयावांसा इतिप्रसिद्धे । प्राग्नद्य इतिगौडेषु विख्याते । गुणा अथा । अम्लोदनः कषायोष्णः स्निग्धः स्वादुस्तिक्तकइति ।

अम्लानः । पुं । महासहायाम् । कठसरय्यावृत्तिख्याते । वि । निर्मले । न । मलायतिस्म । क्ली० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । संयोगा देरातोधातोर्यण्वत इतिनिष्ठानत्वम् ।

अम्लानिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् । मुक्ष मूर्द्ध्ने ।

अम्लिका । स्त्री । तिन्तिडायाम् । अस्या गुणास्तु । अम्लिकाका गुरुर्वातहरीपित्तकफास्रकृत् । पक्वातु दीपनी रूक्षासरेचन्याकफवातनुत् । अम्लिकायाः फलंपक्वं मर्दितं वारिणाद्रढम् । शर्करामरिचोन्मिश्रं सकर्पूरेन्दुवासितम् । अम्लिकाफलसम्भूतंपानकं वातनाशनम् । पित्तश्लेष्मकरं किंचित्सुरुच्यं वह्निबोधकमितिप्रम्लोद्गारे । चाङ्गेरिकायाम् । पलाशीलतायाम् । श्वेताम्लिकायाम् । अम्लोरसोऽस्याअस्ति । अतइनिठनौ इतिठन् ।

अम्लिकावटकः । पुं । भोरीवराइति लोके । विधिर्यथा । अम्लिकास्विन्नं विल्वाद्धंजलेनसहमर्दयेत् । तस्मिन्सुसंस्कारे वटकान्मज्जयेज्जनः । अम्लिकावटकास्ते तुरुच्यावह्निप्रदीपनाः । वटकगुणैः पूर्वैरेतेपिचसमन्विताः इतिभावप्रकाशः ।

अम्ली । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ।

अम्लीका । स्त्री । तिन्तिड्याम् ।

अम्लोटकः । पुं । अम्लकृवाद् इति गौडदेशभाषाप्रसिद्धे अश्मन्तकवृक्षे । इतिरत्नमाला ।

अयः । पुं । शुभावहविधौ । प्राक्तनशुभकर्मणि । कल्याणमापके दैवे । अयत्यनेनसुखम् । इणगतौ । पुंसिसंज्ञायामितिघः । प्राप्तस्यगमने । कार्मिंस्थिभागे । अ तयुतौ गइगति गमने । अयतेः कार्तर्दिपचादच् ।

अयः पानम् । न । नरकविशेषे ।

अयः प्रतिमा । स्त्री । सूर्म्याम् । अयसः प्रतिमा ।

अयः शूलम् । न । तीक्ष्णउपाये ।

अयत्नः । पुं । दैवाटिपपमिश्रे । त्रि । यत्नरहिते ।

अयथितः । त्रि । यथानर्थे । पुं । मार्ये ।

अयत्नः । त्रि । चेष्टाशून्ये ।

अयथा । । । उचितस्यान्यथात्वे । मिथ्यार्थे ।

अयथार्थानुभवः । पुं । तदभावमतित

त्प्रकारकानुभवे ॥ सचसंशयविपर्ययतर्कभेदात्त्रिविधः ॥ अयथार्थश्चासावनुभवश्च ॥ अयथार्थानुभवोवा ॥

अयथार्थस्मृतिः । स्त्री । अप्रमाजन्यायांस्मृतौ ॥ अयथार्था चासौस्मृतिश्च ॥

अयनम् । न । पथि ॥ अयन्तेऽयन्तेवाऽनेन । करणेति ल्युट् युजवा ॥ भानोरुदग्दक्षिणतोगतौ ॥ यथा । मृगकर्कटसङ्क्रान्तौ । द्वे उदग्दक्षिणायने इति ॥ अपिच । द्युमणिसङ्क्रमतो मृगकर्किणोरयनके भवतइति ॥ अयतेऽनेन । अयगतौ ॥ ल्युट् ॥ न्हतुद्वये ॥ यथा ॥ वीरस्तु नितयं प्रदिष्टमयनमिति ॥ अयते यात्यनेन क्त्वतुषयेणाकूर्यो दक्षिणामुत्तरांवा चेति ॥ समरसमारंभकाले योधानां यथा प्रधानं युद्धभूमौपूर्वं परादिदिग्विभागेनावस्थिति स्थानानि यानि नियम्यन्ते तेषु भेरवाद्दरतौलरभाषाप्रसिद्धेषु ॥ व्यूहप्रवेशमार्गे ॥ गतौ ॥ आश्रये ॥ स्थाने ॥ गेहे ॥ शास्त्रे ॥ यथा ॥ ज्योतिषामयनंनेत्रमिति ॥

अयनांशः । पुं । सूर्यगतिविशेषस्य भागे ॥ यथाह कालिदासः ॥ शाकःशरांभोधियुगोनितोहृतोमानंखतर्कैरयनांशकाः स्मृताइति ॥

अयन्त्रितः । त्रि । अनर्गले ॥ नयन्त्रितः ॥

अयवान् । त्रि । भाग्यवति ॥ मतुप् ॥

अयशः । न । अधर्मनिमित्तायाः लोकनिन्दायाः प्रसिद्धौ ॥ अकीर्तौ ॥ नयशः ॥

अयः । न । लोहे ॥ एति अयतिवा ॥ इण्गतौ ॥ असुन् ॥

अयस्कान्तः । पुं । चुम्बकाश्मनि ॥ अयः कान्तोऽस्य ॥ कान्तोसार इतिख्याते कान्तलोहे ॥ सचतुर्विधः ॥ भ्रामकचुम्बकरोमकस्वेदकभेदात् ॥ एते रसायने उत्तरोत्तरंगुणिनः ॥ भ्रामे यदाख्याङ्कान्तिकात्सर्वरोगहामि नहृतिरामनिर्बद्धः ॥

अयस्कारः । पुं । लौहकारे ॥ अयः करोति । कुकृञ् करणे । कर्मण्यण् ॥

अयाचितम् । न । अमृतरूपे ॥ यथा । ऋतमुञ्छशिलंप्रोक्तममृतंस्यादयाचितमितिमनुः ॥ त्रि । याचनांविनालब्धेवस्तुनि ॥ अनर्थिते ॥ पुं । मुनिभेदे ॥ उपवर्षे ॥ व्रतविशेषे ॥ न याचितम् ॥

अयाज्यः । त्रि । व्रात्ये ॥ नयाज्यः ॥

अयानम् । न । स्वभावे ॥ इतिहारावली ॥ अगमने ॥

अयान्तयम् । न । द्यूतिनांस्थलविशेषे ॥ तेषांगतिविशेषे ॥ अयसहितऽनतं-

नियं ॥ [illegible]

अयानयीनः । पुं । शारे । अचोपकरणे । अयानयस्त्रसेविशेषेनेतव्यः । अनुपदसर्वाय्यानयमित्यादिना । अयेयंवृत्तमास्यसमयोः । ... चोयंयः प्रत्येकंद्वादशकोष्ठेप्रेताः ... शारास्तु नियतं । तेन एकैकेनक्षितये अपंचदशस्थामपाश्र्वस्थ प्रथमकोष्ठे पर्यसंमर्दविना प्रसंख्यगतिर्भानेयाः । सैव्यायानयीनाः । तत्राक्षस्य ... रस्यपरैराक्रम्यते । पदसे ... प्रसाय तु शारेण परकीयेणप्राप्यते इत्या दि तच्छास्त्रात्बोध्यम् । [illegible]

अयाः । पुं । वह्नौ । ... इति । ... सिः । [illegible]

अयि । अ । मन्ते । अनुनये । सम्बोधने । अनुरागे । ... इत्यमरटीका ... [illegible]

अयुक्छदः । पुं । सप्तपर्णवृक्षे । [illegible]

अयुक्तः । त्रि । अजितचित्ते । सर्वदापि ... युपाप्रहृतचित्तत्वेन कर्त्तव्येष्वनवहिते । अनुचिते । अभिन्निते । नयुक्तः । [illegible]

अयुतम् । न । अनर्थे । [illegible]

अयुग्मः । पुं । विषमे । [illegible]

अयुग्मच्छदः । पुं । सप्तपर्णवृक्षे । अयुग्माः छदायस्य । [illegible]

अयुतः । त्रि । असंयुक्ते । अयुते । न दशसहस्रे । ... अयुतम् ।

अयुतसिद्धे । पुं । ययोर्द्वयोर्मध्ये एकमपराश्रितमेवतिष्ठते तावयुतसिद्धौ । यथा । अवयवावयविनौ गुणगुणिनौ क्रियाक्रियावन्तौ जातिव्यक्तौ विशेषनित्यद्रव्येचेति । [illegible]

अये । अ । क्रोधे । विषादे । सम्भ्रमे । स्मरणे । सम्बुद्धौ । [illegible]

अयेयः । त्रि । अयातव्ये । ... विजेयसाध्ये । यातुं योग्यः । ... इत्यमरः ... नयेयः । [illegible]

अयोगः । पुं । विधुरे । कूटे । विश्लेषे । कठिनोद्यमे । वमनविरेचनादीनां प्रतिलोमसंदत्तौ ... असमदत्तौ च । तद्दुरंविवेचके । योगःसम्यक्प्रवृत्तिः ... इतियोगोगतिवर्णनम् । अयोगिनः । प्रातिलोम्येन ... असम्यक्त्वेन ... मितिः । नयोगः । [illegible]

अयोगवः । पुं । आयोगवे । शूद्रादैश्य कन्यायामुत्पन्ने । इत्यमरटीका । [illegible]

अयोगुडः । पुं । लौहगुलिकायाम् । गोली इतिभाषा प्रसिद्धायाम् । [illegible]

अयोग्रम् । न । मुसले । अयोऽग्रेऽस्य । [illegible]

अयोग्रकम् । न । मुसले । [illegible]

अयोघनः । पुं । लोहमुद्गरे । हथौडा इत्यादिभाषाप्रसिद्धे लोहमुद्गरे । अ

सिंहाह्वे। सिंहाख्ये सिंहकन्ययोरि-
त्याचारमार्त्तण्डः [illegible]
अरन्ध्रः। त्रि। निविडे। [illegible]
अरपाः। त्रि। अपापे। नास्ति रपः
पापं यस्य। [illegible]
अरम्। अलमर्थे। अलमित्यव्ययस्य
बालमूलेत्यादिना पत्वे रेफः। शीघ्र-
अर्थे [illegible]
अररम्। त्रि। छदे। कपाटे। ऋच्छति।
अस्मिन्नरित्यरः। अपिधाने। [illegible]
अररिः। पुं। कपाटे। ऋच्छति
गच्छति। अरं ऋच्छति। सर्वधातुभ्य
इत्यौणादिक इन्। [illegible]
अररी। स्त्री। कपाटयाम्। ऋच्छति।
ऋगतौ। [illegible]
[illegible]
अरलुः। पुं। बलद्वारे। अग्नौ। ऋच्छ-
ति अर्यते वा। ऋगतिप्रापणयोः।
अर्त्तेरलः। [illegible]
अररे। आयुसंबुद्धौ। त्वरान्वितस
म्बोधने। इति शब्दरत्नावली। [illegible]
अरलुः। पुं। श्योनाकवृक्षे। ऋच्छति।
ऋगतौ। अर्त्तेरलुः। कपिलकादिः।
अरविन्दम्। क्ली। पद्मे। अराकारपर्णा-
दियुक्ततया आदरात् तान् विन्दति
लभत इत्यर्थे गवादिषु विन्देः संज्ञाया-
मिति कर्मण्युपपदे श। मुम्

आदीनामिति नुम्। अरं शीघ्रं लिम्पां
विन्दति वा। सारसपक्षिणि। नीलो-
त्पले। रक्तकमले। ताम्रे। इति राज
निर्घण्टः। [illegible]
अरविन्दिनी। स्त्री। नलिन्याम्। पद्म-
समूहे। तडागे। अरविन्दानि सन्त्य
स्याः। पुष्करादिभ्य इनिः। ङीप्॥
अरसिकः। त्रि। अरसज्ञे। अविदग्धे।
यथा। अरसिकेषु रसस्य निवेदनं
शिरसि मा लिख मा लिख मा लिख
[illegible]
अराजकः। त्रि। राजशून्यदेशादौ॥
यथा। चैरिमायं जनपदं धीनसत्त्व
मराजकमिति श्रीभागवतम्। अरा
जके हि लोकेऽस्मिन् सर्वतो विद्रुते भ
यात्। रक्षार्थमस्य सर्वस्य राजानम
सृजत् प्रभुरिति मनुः। [illegible]
अरातिः। पुं। अरौ। अरातिसूदन।
रोदाने। क्तिच् तिवो। [illegible]
अरालः। पुं। सर्ज्जरसे। समदहस्तिनि
। त्रि। कुटिले। ऋच्छति। ऋगतौ
[illegible] अरः। अरमा ह्याति। मूलवि
भुजादित्वात् कः। अरः आख्या
तिवा। नरात्तिर्दुःखमं। बाहुलका
[illegible]
अराला। स्त्री। वेश्यायाम्। [illegible]
अरिः। पुं। शत्रौ। स्वकृतापकारमन-

पेत्य स्वभावात् क्रौर्य्यापकर्त्तरि । अरेर्गुणा यथा । मातंकुलीनंशूर ममदद्यंदातारमेवच । कृतघ्नंधृतिमन्तंचकष्टमाहुररिंबुधा इति । यमुग्राहे । चट्टस्र । रथाङ्गे । चक्रे । खदिर प्रभेदे । खदिरपर्णिकायाम् । इयर्त्ति विरोधम् । ऋगतौ । अच इः ।

अरित्रम् । न । कर्णे । केनिपातके ॥ ऋच्छत्यनेन । ऋगतौ । अर्त्तिलूपू इतित्रः ।

अरिन्दमः । पुं । पराभिभावके । अरिं दाम्यतीति विग्रहे संज्ञायां भृतॄवृजि धारिसहितपिदम इत्यनेनदाम्यतेः खचि पूर्वपदस्यामन्तस्यचामुमाग- मः । अरीन्कामादीन् दमयतीति वा ।

अरिमर्द्दः । पुं । कासमर्द्दे ॥

अरिमेदः । पुं । इरिमेदे । विट्खदिरे ॥ अरिरिवमेदः स्नेहोऽस्य । अयंक षायउष्णस्तिक्तोभूतविनाशनः शोथा तिसारकासविषपैसर्पनाशीचेतिरा जनिर्घण्टे नरसिंहकोषः ॥

अरित्रा । स्त्री । मात्रावृत्तभेदे । यथा । छन्दसिषोडशकलेविरामिणि प्र तिपदमन्त्ययमकविराजिनि । अरि त्रानामपयोधरधारिणि ज्ञेयेनियत पघुदयधारिणि ॥ यथा । किंकोना

सपाशधरमर्जासिमामुपगम्यवासभ- रमर्भसि । शरिस्वरणंशरणं नहिमा ध्यसियन्नामसंस्मरणादपिनश्यसीति ।

अरिषः । पुं । अपानमांसजेरोगे । धारासम्पाते ।

अरिषड्वकम् । न । विवाहाद्युपयोगि नि गणनाविशेषे । यथा । मकरःस रिकुलरिपुणा कन्यामेषेणसह भ षस्तुलया । कर्किघटौ हयधनुषौ वृश्चिकमिथुनौषड्वकिधाविति ।

अरिषड्वर्गः । पुं । कामक्रोधलोभमोह मदमात्सर्येषु । षडोवर्गः षड्वर्गः । अरीणामन्तःशत्रूणांषड्वर्गः । यथा । इत्यान्यविस्तरंकिंचित्कामादीनाम- मगपि । आसुसेराम्रतेःकार्यमयेष्ट द्यान्तश्चिन्तयेत्युपदेशः ॥

अरिष्टः । पुं । लशुने । निम्बे । कङ्क निकटवर्त्तिनि पर्वतविशेषे । काके । करिष्टमकस्तु । कङ्के । फेनिलद्रौ । रीठाइतिख्याते । मत्स्यगुणास्तु । अरि ष्टकस्त्रिदोषघ्नोग्रहनिग्रहपातन इ- ति । वृषभासुरे । न । अशुभे । तक्रे । सूतिकागारे । सन्ताने । आ सवे । यथा । पक्वोषधाम्बुसिद्धंयन् म द्यंतत्स्यादरिष्टकम् । अरिष्टं मद्यम् तिलोके । यथा । द्राक्षारिष्टम् दश मूलारिष्टम् । मधूकारिष्टमिति । म

मणिभिश्च तनोति राजनिघ-
ण्टुः ॥

अरण्यकुलत्थिका । स्त्री । कुलत्थ्याम्
वनकुलथी इतिभाषा ॥

अरण्यकुसुम्भः । पुं । वनकुसुम्भे । अस्य
गुणाः । कौसुम्भे । पाके कटुः सोपनामी
जठराग्निविवृद्धिकृत् इत्यस्य गुणाः ।

अरण्यगोधी । स्त्री । पत्रशाकविशेषे ।
वनगोध्याम् ।

अरण्यचटकः । पुं । धूसरे । वनचटके ।

अरण्यजार्द्रका । स्त्री । वनार्द्रकायाम्
ऐन्द्रे । बन अद्रक इतिभाषा ।

अरण्यजीरः । पुं । वनजीरे ।

अरण्यधान्यम् । नी । नीवारे ।

अरण्यमक्षिका । स्त्री । दंशे । अरण्य
स्थमक्षिका ।

अरण्यमुद्गः । पुं । मकुष्ठे ।

अरण्यवायसः । पुं । द्रोणकाके ।

अरण्यवासिनी । स्त्री । अत्यम्लपर्णीब
ल्लीविशेषे ।

अरण्यवास्तूकः । पुं । कण्टारे ।

अरण्यशालिः । पुं । नीवारे । वनधान्ये ।

अरण्यशूरणः । पुं । वनशूरणे ।

अरण्यश्वा । पुं । वृके ।

अरण्यषष्ठी । स्त्री । ज्येष्ठशुक्लषष्ठ्याम्
यथा । ज्येष्ठमासिसिते पक्षे षष्ठी
चारण्यसंज्ञिता । व्यजनैककराक्

ण्यामटन्तिविपिनेस्त्रियः । सा विन्ध्यवा
सिनीं स्कन्दषष्ठीमाराधयन्ति च । फ
न्दमूलफलाहारा लभन्ते सन्ततिं शुभा
म् । कन्दमूलादि तदितरन्मूकम्
। इतिराजमार्तण्डः ॥

अरण्यानी । स्त्री । महावने । महदरण्य
मित्यर्थे इन्द्रवरुणेतिसूत्रेण
हिमारण्ययोर्महत्त्व इतिवार्त्तिकेना
ऽरण्यशब्दस्यानुगागमस्ततो ङीष् ।

अरण्यायनम् । न । अरण्यवासे ।

अरत्नपः । पुं । मुनि । वकपुच्छे ।

अरतिः । पुं । क्रुधि । स्त्री । अनवस्थि
त चित्तत्वे । क्रोधाभावे । रतिविर
हे । उद्वेगे । दृष्टवियोगान्मनस्ताप
लोभात् । यथा । स्त्रीभोगेष्वस्याभि
न चेतसोऽनवस्थितिः । अरतिः
रत्येति । त्रि । रतिहीने । म्लेच्छति
। अविवस्यन्ति भर्तिंदिष्यतिः
। अत्र श्येन्यतिर्वा ।

अरत्निः । पुं । सप्रकोष्ठततकनिष्ठिके ।
विस्तृतकनिष्ठवद्धमुष्टिहस्तपरिमा -
णे । कफोणौ । रत्निभिन्नः । न्यस
मासः । यद्वा । अरत्न्यन्त्रीण्यसौ
कनिष्ठा बद्धमुष्टिकरोऽरत्निः । मोरः
त्निः प्रसृताङ्गुलिः । सकनिष्ठः ।

अरन्धनम् । न । [illegible] इति प्रसिद्धे
पाकाभावे । यथा । [illegible] वमयोत

सिंहाहे। सिंहार्ध सिंहकन्ययोरि-
स्याचरिमात्तेषु [illegible]

अरन्ध्रः । त्रि । निविडे ॥ [illegible]

अरपाः । त्रि । अपापे ॥ नविद्यते रपः
पापंयस्य ॥ [illegible]

अरम् । [illegible] अर्व्ययं । अलमित्यव्ययस्य
[illegible] वाखमूलैस्यादिना पचेरेफः [illegible]
[illegible]

अररम् । त्रि । छद्दे ॥ कपाटे ॥ इयर्ति ।
अर्तिकमीत्यरच् ॥ अपिधाने [illegible]

अररिः । पुं । न । कपाटे ॥ ऋच्छति
[illegible] विच् । अरं ऋच्छति । सर्वधातुभ्यर
[illegible] तीति [illegible]

अरद्दी । स्त्री । कपाट्याम् ॥ इयर्ति ।
[illegible] ऋगतौ । अर्तिकमीत्यरन् । [illegible]
[illegible] रादिङीष् ॥ [illegible]

अरहः । पुं । अंगड़ाड़े ॥ अन्नौ । ऋच्छ
[illegible] ति अर्थतेवा । ऋगतिप्रापणयोः ।
अर्त्तेरहः ॥ [illegible]

अरंरे । [illegible] आयुसंबुद्धौ । त्वरान्वितस
म्बोधने । इतिमुग्धरत्नावली । [illegible]

अरलुः । पुं । श्योनाकवृक्षे ॥ इयर्ति ।
ऋगतौ । अर्त्तेरहः । कपिलकादिः ॥

अरविन्दम् । न । पद्मे ॥ अराकाराणि
दलानितद्वाहुल्यादराः सन्त्यस्मिन्निति
[illegible] अरविन्दति । [illegible] लभतेत्वर्षी [illegible] संज्ञायां
मिति । [illegible] वाधकाः [illegible] । शेमु [illegible]
[illegible] चौद्गोमासितिनुम् । अरंशीघ्रं विन्दतिवा । सारसपक्षिणि । नीलो
त्पले । रक्तकमले । ताम्रे । धूतिराज
निर्घण्टः ॥ [illegible]

अरविन्दिनी । स्त्री । नलिन्याम् ॥ पद्म
[illegible] तडागे । अरविन्दानि सन्त्य
[illegible] पुष्करादिभ्यादिनिः । ङीप् ॥

अरसिकः । त्रि । अरसज्ञे । अविदग्धे ।
यथा । अरसिकेषु रसस्यनिवेदनं
शिरसि मालिख मालिख मालिख [illegible]

अराजकः । त्रि । राजशून्यदेशादौ ॥
यथा । चैरिभाय जनपदं हीनसत्त्व
मराजकमितिश्रीभागवतम् ॥ अरा
[illegible] जके हिलोके स्मिन् । सर्वतो विद्रुते भ
यात् । रक्षार्थमस्य सर्वस्य राजानम
सृजत् प्रभुरिति मनुः । [illegible]

अरातिः । पुं । अरौ । नरातिसुखम् [illegible]
[illegible] रादाने । क्तिचातिर्वा । [illegible]

अरालः । पुं । सर्जरसे । समदहन्तिनि
। त्रि । कुटिले । ऋच्छति । ऋगतौ
[illegible] विचि अरः । अरमलाति । मूलवि
भुजादित्वात्कः । अराः आखा
तिवा । नरातिदुःखम् । बाहुलका
[illegible]

अराला । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ [illegible]

अरिः । पुं । शत्रौ । स्वकृतापकारमन-

येच्च स्वभावात् क्रौर्य्यव्यापकत्वंरि। अरेर्गुणा यथा। प्राकुलीनंशूरम्वदर्पदातारमेयच। कृतघ्नंधृतिमन्तंचकष्टमाहुररिंबुधाःइति। षड्गुणे। षट्सु। रथाङ्गे। चक्रे। खदिरप्रभेदे। खदिरपत्रिकायाम्। इयत्तिं विरोधम्। ऋगतौ। कथ च। पुः।

अरित्रम्। न। कर्णे। कोनिपातके। ऋच्छत्यनेन। ऋगतौ। अर्त्तिलूधू इतित्रः।

अरिन्दमः। पुं। पराभिभावके। अरिं दाम्यतीति विग्रहे संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदम इत्यनेनदाम्यतेः खचि पूर्वपदस्याजन्तस्यचर्यो मुमागमः। अरीन्कामादीन् दमयतीति वा।

अरिमर्दः। पुं। कासमर्दे॥

अरिमेदः। पुं। इरिमेदे। विट्खदिरे। अरिरिवमेदः स्नेहोऽस्य। मयकषायवन्ध्यास्तिरोभूतविनाशनः शोथातिसारकासविषवैसर्पनाशी चेतिराजनिर्घण्टे नरहरिपण्डितः॥

अरिल्ला। स्त्री। मात्रावृत्तभेदे। यथा। छन्दसि षोडशकलोयिपाशिनि प्रतिपदमन्त्ययमकविभाजिनि। अरिल्लानामपर्यायपरपारिचि ...। लघुद्वयधारिणि॥ यथा। किंकीना

मपायपरगर्व्वसिमामुपगम्यदासभरमर्जसि। इरिचरणंशरणं नहिपश्यसिर्यन्नामस्मरणादपिनश्यसीति।

अरिषः। पुं। अपानिमांसजेरोगे। धाराप्रवर्षे।

अरिषड्वर्गकम्। न। विवाहाद्युपयोगिनि गणनाविशेषे॥ यथा। मकरःअरिक्रुरिपुणा कन्यामेषौसवृषभः तुलया। कर्किघटौ हर्षधनुषी वृश्चिकमिथुनौ षड्वर्गविधाविति।

अरिषड्वर्गः। पुं। कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्येषु॥ षडरिवर्गः षड्वर्गः। अरीणामन्तःस्थानांषड्वर्गः॥ यथा। इदानींयत्नतःकिंचित्कामादीनामेनाग पि। आतुमेरामतेःकार्यंनयेद्दामस्विन्तयेत्युपदेशः॥

अरिष्टः। पुं। लशुने। निम्बे। लङ्कानिकटवर्त्तिनि पर्वतविशेषे। काके। कारिष्टमस्तु। कङ्के। फेनिलद्रौ। रीठाइतिख्याते। मस्तुग्लस्तु। अरिष्टकश्चिदोषघ्नोग्रहविद्धर्भपातने इति। वृषभासुरे। न। अशुभे। तक्रे। सूतिकागारे। उत्पाते। आसवे। यथा। पक्वौषधाम्बुसिद्धेयन् मद्यंतत्स्यादरिष्टकम्। अरिष्टं मद्यमितिलोके। यथा। द्राक्षारिष्टम्। दशमूलारिष्टम्। वच्छुलारिष्टमिति। अ

अरिष्टिः

रिष्टं श्रघुपाकेन सर्वतस्तुगुणाधिक
म् । अरिष्टस्य गुणा ज्ञेया बीजद्रव्यगु
णैः समाः ॥ मद्ये पुंल्लिङ्गेऽपीति सुभूत
टीका । शुभे । नास्ति रिष्टमत्र न रिष्य
ते अस्मिंस्तैरिति वा । रिषहिंसायाम् ।
क्तः । नरिष्टमशुभमस्मात् । अनेक
मिति समासः । मरणलिङ्गे । यथा ।
रोगिणो मरणं यस्मादवश्यंभावि लक्ष
ते । तल्लक्षणमरिष्टं स्याद्रिष्टमप्य
भिधीयत इति । अरिष्टम् । त्रि । अ
विनाशिनि ।
अरिष्टकः । पुं । निम्बे । फेनिले । रीठा
इति ख्याते ।
अरिष्टतातिः । त्रि । क्षेमङ्करे । शुभ
ङ्करे ।
अरिष्टदुष्टधीः । त्रि । विबुधे । आसन्न
मरणसूचितचयेन दूषितबुद्धौ । अ
रिष्टेन दुष्टा धीरस्य ।
अरिष्टनेमिः । पुं । तुरुगव्याम्तरे । मुनि
विशेषे । जिनानां चतुर्विंशमध्यान्तर्गत
द्वाविंशतितीर्थङ्करे ।
अरिष्टसूदनः । पुं । विष्णौ । अरिष्टसू
दनो । अरिष्टसंज्ञक मसुरं सूदितवा
न् सूदयति वा । सूदः । नन्द्यादित्वा
ल्ल्युः ।
अरिष्टा । स्त्री । कटुकायाम् ।
अरिष्टिः । स्त्री । शरपक्षे । सङ्गलाधि

॥ अरुणा

ष्ठोध्यभावे ।
अरिंदुः । त्रि । नाशने । अरिं द्विषति
भुङ्क्ते । कः ।
अरुचिः । पुं । अन्नानभिलाषरूपे रोग
भेदे । अरोचके । रुचा सत्त्वाभि
लापेऽस्यनचारासामर्थ्यरूपेऽबोधः ।
कच्चभावे ।
अरुणः । पुं । आरग्वधे ।
अरुणः । पुं । अर्के । अर्कसारथौ । अव्य
क्तरागे । कृष्णलोहिते । कृष्णाभि
लोहितरक्ते । सन्ध्यारागे । निःशब्दे ।
कपिले । दानवान्तरे । कुष्ठभेदे ।
पुन्नागपादपे । गुडे । क्ली । कुङ्कुमे ।
सिन्दूरे । त्रि । गुणिनि । ऋ च्छति ।
ऋगतौ । ऋ तेश्चेत्युनन् । अरुणोष
धौऽस्यास्ति । अर्श आद्यच् ।
अरुणकमलम् । न । रक्तोत्पले ।
अरुणलोचनः । पुं । पारावते ।
अरुणसारथिः । पुं । सूर्ये । अरुणः सूर
स्ततः सारथिर्यस्य ।
अरुणा । स्त्री । अतिविषायाम् । श्यामा
याम् । मञ्जिष्ठायाम् । त्रिवृतायाम् ।
इन्द्रोपस्थनद्यन्तरे । इन्द्रवारुण्याम्
। गुञ्जायाम् । मुण्डितिकायाम् । क
दम्बपुष्पायाम् । ऋच्छति । ऋ गतौ
। ऋतेश्चेत्युनन् । टाप् । अरुणोवर्णो
ऽस्त्यस्याः । अर्श आद्यच् । टाप् ।

अरुणात्मजः । पुं । जटायुनामविहगे । अरुणस्यात्मजः ॥

अरुणावरजः । पुं । गरुडे ॥

अरुणोदकम् । न । सरोविशेषे । मेरोः प्राच्यांदिशियो विष्कम्भशैलस्तस्य मूले सरोऽरुणोदकंनाम तत्र हेमाजमण्डितम् ॥

अरुणोदयः । पुं । ब्राह्ममुहूर्ते । सूर्योदयात् पूर्वमुहूर्त्तद्वये । यथा । रव ...मेययामस्यपादमरुणोदयः इति अभिधा । चतस्रो घटिकाः प्रातररुणोदय उच्यते । यतीनां स्नानकालोऽयं गङ्गाम्भः सदृशः स्मृतः इति ॥ सप्तम्यामरुणोदयं इति देवी भागवतम् । अपरस्तु पञ्चाशत् घटिकोत्तरमरुणोदय इति तदर्थः । अरुणस्योदयो यस्मिन् ॥

अरुणोदयसप्तमी । स्त्री । माघस्य भविष्योक्तविवरणायां तपः शुक्लसप्तम्याम् ॥

अरुणोदा । स्त्री । मन्दरगिरिशिखरान्निपतन्त्यां सरिति ॥ अरुणो यथाम्रफलरसः संपदुदकं यस्याः ॥

अरुणोपलः । पुं । पद्मरागे । चुन्नीतिलोके ॥ अरुणोऽरुणवर्णश्चासावुपलः पाषाणश्च ॥

अरुन्तुदः । त्रि । मर्मस्पृशि । मर्मपीडके ॥ अरूंषि मर्माणि तुदति । तुद व्यथने ॥ विध्वरुषोस्तुद इति खश् ॥ अरुर्द्विषदिति मुमि कृते संयोगान्तस्येत्यरुषः सकारस्य लोपः ॥

अरुन्धती । स्त्री । वशिष्ठपत्न्याम् । अक्षमालायाम् ॥ कर्दममुनेः कन्यायाम् ॥

अरुन्धतीजानिः । पुं । वशिष्ठे । अरुन्धती जाया यस्य सः ॥ जायाया निङ् ॥

अरुन्धतीनाथः । पुं । वशिष्ठे । अरुन्धत्या नाथः स्वामी ॥

अरुष्कः । पुं । भल्लातके । इति शब्दरत्नावली ।

अरुष्करः । पुं । भल्लातकवृक्षे । न । भल्लातकफले । त्रि । व्रणकृति । अरुर्व्रणं करोति । दिवाविभेरिटः । नित्यंसमासेऽनुत्तरपदस्थेति षः ॥

अरुः । न । मर्मणि । पुं । रक्तखदिरे । अर्के । पुं । न । व्रणे । चरो । इयर्त्ति । ऋगतौ । अर्त्तिपृवपियजि... उसिः ॥

अरुहा । स्त्री । भूधात्र्याम् । भूमि आँवला इति ख्यातायाम् ॥

अरूपः । त्रि । रूपशून्ये । कुत्सितरूपे ॥

अरूपः । पुं । रवौ । सर्पविशेषे । ऋच्छति अर्थान् । ऋ गतिप्रापणयोः

। स्तुतनिभ्यामूषन् ॥

अरे । अ । नीचसम्बोधने । यथा । अरे खलभटाः शठाः कपटविग्रहेर्पूङ्गटानि येद्यतवोवचसातंनचाधिकारोमयि । भवन्तु शिवसुन्दरीचरणपादपङ्कजस्खलन्मधुसुधासवंसमपिबंनजानीतरेइति । कपाह्वाने । अपाकृतौ । असूयायाम् ॥

अरेरे । अ । नीचसम्बोधने । यथा ह्वानेः सक्रोधाह्वाने ।

अरोकः । त्रि । निष्प्रभे । छिद्ररहिते । रोचनम् रोकः । रुचदीप्तौ । घञ् । नरोकोऽस्य ॥

अरोगः । त्रि । व्याधिरहिते ॥ पुं । देहसाम्ये । रोगाभावः । नरोगोऽस्य ॥

अरोचकः । पुं । रोगविशेषे । अरुचिरोग इतिभाषा ।

अर्कः । पुं । रक्तार्के । अर्कपर्णे । अस्य गुणायथा । अर्कद्वयं सरंवातकुष्ठकण्डूविषव्रणान् । निहन्तिप्लीहगुल्माशः श्लेष्मोदरशकृत् क्रिमीन् । अर्कद्वयं रक्तार्कः श्वेतार्कश्च । शुक्लार्ककुसुमंदृष्यंलघुदीपनपाचनम् । अरोचक प्रसेकार्शः कासश्वासनिवारणम् । रक्तार्कपुष्पंमधुरंसतिक्तं कुष्ठक्रिमिघ्नंकफनाशनञ्च । अर्शोविषंहन्तिचरक्तपित्तं संग्राहिगुल्मे श्वयथौ हितंतत् । क्षीरमर्कस्यतिक्तोष्णंस्निग्धंसलवणं लघु । कुष्ठगुल्मोदरहरं श्रेष्ठमेतद्विरेचनमिति भावप्रकाशः । स्फटिके । रवौ । सप्तसंख्यारविधारे । ताम्रे । दिवस्पतौ । विडौजसि । वीरतरौ । ब्रह्मादिभिः पूज्यत्वेनार्चनीयत्वात् । द्वादशांके । ज्येष्ठभ्रातरि । सर्वदर्शिभिः अर्च्यते । अर्चपूजायाम् । कर्मणिघञ् । चजोरितिकुत्वम् । यद्वा । स्फुटारादिभ्यः क इति कः । अर्च्यतेनेन । अर्कस्तवने । घञ् । अर्कः इतिप्रसिद्धे क्षुपविशेषे । यथा । द्रव्यकः पञ्चधाख्यातकल्को भूयो रक्तया । तैलमर्कः क्रमात्कषायोत्तरगुणोमिये इतिरविः ।

अर्ककान्ता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् ।

अर्कचन्दनम् । क्लि । रक्तचन्दने ।

अर्कजः । पुं । यमे । शनैश्चरे ।

अर्कजौ । पुं । अश्विनीसून्वोः । नित्यद्विवचनान्तोयम् ॥

अर्कतनयः । पुं । कर्णे । राधेये । वैवस्वतमनौ । सावर्णिमनौ । शनौ । यमे ।

अर्कतनया । स्त्री । यमुनायाम् । तपत्याम् ।

अर्कनन्दनः । पुं । अर्कतनये । सुग्रीवे ।

अर्कस्य नन्दनो ।

अर्कनामा । पुं । रक्तार्के ।

अर्कपुत्रः । पुं । आदित्यपत्नचे ।

अर्कपत्ना । स्त्री । सुनन्दायाम् । अर्कमूलायाम् ।

अर्कपर्णः । पुं । अर्काह्वो मन्दारे । अर्कस्येव शोभानि, तीक्ष्णानि, पर्णान्यस्य ॥

अर्कपादपः । पुं । निम्बे । इति त्रिकाण्डशेषः ।

अर्कपुष्पिका । स्त्री । सूर्यपत्न्याम् ।

अर्कपुष्पी । स्त्री । कुट्टुम्बिनीवृक्षे । अर्कपुष्पी कृमिश्लेष्मकेह पित्तविकारजिदिति भावप्रकाशः ।

अर्कप्रिया । स्त्री । जवायाम् ।

अर्कबन्धुः । पुं । गौतमे । बुद्धे । सच इक्ष्वाकुकुले उत्पन्नत्वात्, अर्कवंशीयो बोद्धव्यः । अर्कस्य बन्धुः, सूर्यवंशजत्वात् । अकेन्दु ... । अर्को बन्धुर्यस्य सः ।

अर्कबान्धवः । पुं । अर्कबन्धौ । अर्कवीथीयस्य सः । बुद्धे । सुगतमिदि । अर्कस्य बान्धवः ।

अर्कभम् । न । सूर्याक्रान्तनक्षत्रे ।

अर्कभक्ता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हुलहुल इति प्रसिद्धे शाके ।

अर्कमूला । स्त्री । अर्कपत्रायाम् । इश्वरमूलेति गौडेषु प्रसिद्धायाम् ।

अर्करेतोजः । पुं । सूर्यात्मजविशेषे ।

रैवन्ते । इति हेमचन्द्रः ।

अर्कवल्लभः । पुं । बन्धूकवृक्षे ।

अर्कवेधम् । न । तालीशपत्रे ।

अर्कव्रतम् । न । राजव्रतविशेषे । यथा । अष्टौ मासान् यथादित्यस्तोयं हरति रश्मिभिः । तथा हरेत्करं राष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतं हि तदिति मनुः । आ रोग्यसप्तम्यादि सूर्यव्रते ।

अर्कसूनुः । पुं । शनौ । यमे । सुग्रीवे । कर्णे । अर्कस्य सूनुः । विश्वकर्मा । अश्विनेययोः ।

अर्कसोदरः । पुं । ऐरावते । इति हेमचन्द्रः ।

अर्कहिता । स्त्री । अर्कभक्तायाम् ।

अर्काश्मा । पुं । सूर्यकान्तमणौ । अर्कस्य अश्मा । सूर्यकान्तमणौ ।

अर्काह्वः । पुं । रक्तार्के । अर्कपर्णे । अर्कस्याह्वा यस्य ।

अर्की । पुं । अर्कवति । प्रशस्तकमन्त्रवति होतरि ।

अर्कोपलः । पुं । सूर्यकान्तमणौ ।

अर्गलम् । न । कपाटद्वयमध्यस्थदण्डे । दुर्गापाठादौ पाठ्ये देवीस्तोत्रविशेषे । यथा । मार्कण्डेय उवाच । प्रश्नानेकेन प्रकारेण यद्दुर्गामाहात्म्यमुत्तमम् । गोपितं विद्यते तत्र सर्वं कथय मे प्रभो । ब्रह्मोवाच । अर्गलं कीलकं-

स्वादौ पठित्वा कवचं पठेत् । अर्गेत् सप्तशतीं पश्चात् क्रमएष शिवोदितः इति । त्रि । कल्लोले ॥ अर्ज्यते अ र्ज अर्जने । टषादित्वात् कलच ॥ न्यङ्क्वादिः ॥

अर्गला । स्त्री । आगल इति भाषाप्रसिद्धे कपाटबन्धककाष्ठविशेषे । कपाटान्तरविष्कम्भदण्डे । त्रि । कल्लोले । टाप् ।

अर्गलिका । स्त्री । अर्गले । आगलीर इति भाषाप्रसिद्धायां क्षुद्रार्गलायाम् ।

अर्गली । स्त्री । कपाटरोधनार्थं तन्मध्यस्थे क्षुद्रदण्डे ॥ गौरादित्वान् ङीष् ।

अर्गवधः । पुं । राजवृक्षे ।

अर्घः । पुं । मूल्ये । पूजाविधौ ॥ पूजोपचारभेदे । अर्घ्यतेऽनेन । अर्हपूजायाम् । हलश्चेति घञ् । न्यङ्क्वादिः । अर्घोऽस्त्रियाम् । अर्घशब्दः सामान्यतः सर्वत्राभिधानमेव कार्यो न पुंस्त्व । कश्चिन्नैषम योग्यः ॥ अन्यवेदिनां निर्णयः पुल्लिंगेन प्रयोज्यः । इति श्राद्धतत्त्वे रघुनन्दनः ।

अर्घीशः । पुं । ईश्वरे । शिवे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

अर्घ्यम् । न । जरत्कारुमुनेस्तपोवनस्थ रुद्रस्थमधुनि । उपचारभेदे । मस्तके दीयमाने अर्घजले । अर्घायेद

म । पादार्घाभ्यां चेति यत् । त्रि । पूजार्हे । अर्घस्य योग्ये ॥ अर्घमर्हति । दण्डादिभ्यश्चेति यत् । पुं । मूल्ये । पूजाविधौ ।

अर्चकः । त्रि । पूजके । यथा । अर्चकस्य तपोयोगादर्चनस्यातिशायनात् । आभिरूप्याच्च विम्बानां देवः सान्निध्यमृच्छतीति तिथ्यादितत्त्वम् । अर्चति । अर्च० । ण्वुल् ।

अर्चनम् । न । पूजायाम् । यथा । अन्यकर्तृनिर्वृत्य गुरुदेवद्विजार्चनमिति । अर्चपूजायामस्माच्चुरादिकात्स्वार्थाणि ल्युट् । त्रि । पूजाद्रव्ये ।

अर्चना । स्त्री । पूजायाम् । टाप् ।

अर्चा । स्त्री । प्रतिमायाम् । यथा । अर्चाश्रुणोर्थो सादीन् मति । किंस्वल्पतपसां नॄणामर्चायां देवचक्षुषाम् । दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्वपादार्चनादिकमिति दशमस्कन्धे ८४ अध्यायः ॥ पूजायाम् । अर्चनम् अर्च्यते वा । अर्च पूजायामस्माच्चौरादिकाद्गुरोश्च हल इत्यप्रत्ययः । टाप् ।

अर्चिः । स्त्री । ज्वालायाम् । इसन्तः । अर्च० । णिजन्तादर्चइस्वी ।

अर्चितम् । त्रि । पूजिते । अर्च्यते स्म० । अर्च पूजायाम् । क्तः ।

अर्चिरादिमार्गः । पुं । उत्तरमार्गे ।

अर्चिराद्युपलक्षिते देवयानपथि ।

अर्चिष्मान् । पुं । वह्नौ । भास्करे । दीप्ते । अर्चिर्विद्यतेऽस्यास्मिन्वा । मतुप् ।

अर्चिः । न । स्त्री । मयूखे । वह्निशिखायाम् । दीप्तौ । अर्च्यते । अर्च पूजायाम् । अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्य इसिः । अर्चिः सान्तः ।

अर्च्यः । त्रि । पूज्ये । अर्च्यते । अर्च स्तुतौ । ण्यत् । यजयाचरुचप्रवचर्चश्चेति कुत्वनिषेधः ।

अर्जकः । पुं । वाबुई इति भाषाप्रसिद्धे श्वेतपर्णासे । अस्य गुणाः । कटुरुष्णः कफवातामयघ्नो रोगनाशी वृष्यविकारी सुखप्रसवकारकश्चेति राजनिर्घण्टः । अर्जयति । अर्ज संस्कारे अर्जने । स्वगतिस्थानार्जनोपार्जनेषु वा । पर्यन्तः । ण्वुल् । त्रि । उपार्जनस्य कर्त्तरि ।

अर्जनम् । न । अर्जयितृव्यापारे । स्वामित्वहेतुभूतव्यापारे । सङ्ग्रहे । सम्पादने । अर्ज । ल्युट् ।

अर्जुनः । पुं । ककुभद्रुमे । कोह इति ख्याते । अस्य गुणा यथा । क्षतक्षयरक्तस्रावनमूत्रकृच्छ्ररोगे पथ्यत्वमिति राजवल्लभः । कषायत्वमुष्णत्वं व्रणशोधनत्वम् कफपित्तश्रमतृष्णार्त्तिनाशित्वं वायुरोगप्रकोपकारित्वमिति राजनिर्घण्टः । सर्वसम्प्रतिपत्यपराक्रमे तृतीये पाण्डुतनये । कार्त्तवीर्ये । मयूरे । मातुरेकसुते । धवले । करवीरे । न । तृणे । नेत्रगदे । यथा । एकोयः शुक्लरुधिरोपमस्तु बिन्दुः शुक्लो भवति तदर्जुनं वदन्तीति । त्रि । धवलवर्णवति । अर्ज्यते । अर्ज अर्जने । अर्जेर्णिलुक्चेत्युनन् । हृषाख्यायां विधिरयं वोनन् ।

अर्जुनधनुः । न । गाण्डीवे । अर्जुनस्य धनुः ।

अर्जुनध्वजः । पुं । वायुसुते । हनूमति ।

अर्जुननामा । पुं । ककुभद्रुमे ।

अर्जुनी । स्त्री । गवि । अर्जुनवर्णयोगात् । अन्यतोङीष् । उषायाम् । बाहुदानद्याम् । कुट्टन्याम् ।

अर्जुनोपमः । पुं । शाकद्रौ । महापत्रे । सेगन इति गौडदेशे ख्याते । अर्जुनस्योपमा यस्य ।

अर्णः । पुं । अक्षरे । शाकद्रुमे । अर्णः सान्तः ।

अर्णवः । पुं । अम्बुनिधौ । अर्णांसि सन्ति । अर्णसो लोपश्चेति वः सलोपश्च ।

अर्णवजः । पुं । न । समुद्रफेने ।

अर्णवमन्दिरः । पुं । वरुणे । अर्णवेम

अर्थः

[illegible] न्दिरमर्थ [illegible]
अर्थघोङ्कमा । पुं । अधिकारस्थो
अर्थं [illegible] न । जले [illegible] कृतिना स्वग
[illegible] तै । उद्केनुट्चेत्यर्थेसुन् । तस्य
[illegible] श्वनुट् [illegible]
अर्थाहः । पुं । मुसके । भेवे ।
अर्थाभिवः । पुं । शङ्खे । इतिराजनि
। घिवः । [illegible]
अर्थगृहः । पुं । नीलभिर्चासेन
अर्थनम् । न । जुगुप्सायाम् । हृणीय
[illegible] याम् । इति । चैाचोभानुः । च यङ्भा
वेल्युट् । [illegible]
अर्थिः । स्त्री । पीडायाम् । धनुष्कोटौ
। अर्दनम् । अर्द हिंसायाम् । क्विना
[illegible] र्थादिभ्यः तिलुपेतिनेट् । [illegible]
अर्थः । पुं । विषये । अर्थनायाम् । अर्थ
दे । गम्यते ऋच्छतिवा । ऋगतौ । उ
। षिकुषिगार्त्तिभ्यस्थनितिथन् । सुखा
[illegible] अर्थ्यते प्रार्थ्यतेसुखरूपत्वात्सर्वैः
। अर्थउपयाञ्चायाम् । अकर्त्तरीतिघ
[illegible] अ । कारणे । वस्तुनि । [illegible]
व्दानामभिधेये । यथा । अर्थोवाच्य
[illegible] श्च लक्ष्यश्चव्यङ्ग्यश्चेति त्रिधामतः
[illegible] वाच्योर्थोऽभिधया बोध्योलक्ष्यो ल
क्षणायामतः । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाता-
स्तु तिस्रः शब्दस्यशक्तय इतिसाहित्य
दर्पणः । अर्थिनोऽनुकूले । निवृत्तौ ।

अर्थेन

। प्रयोजने । [illegible] र्थ्यते [illegible] कर्मणि घञ् ।
[illegible] फले । धने । प्रकारे । द्वितीयमंथने ।
[illegible] अभिलाषो । अर्थनमर्थः । भावेघञ् ।
अर्थक्रमः । पुं । क्रमनिर्णये । यथा ।
[illegible] यत्रप्रयोजनवशेन क्रमनिर्णयः स अ
र्थक्रमः । यथा अग्निहोत्रंजुहोतिय
[illegible] वागूपचतीत्यग्निहोत्रहोमयवागू-
पाकयोः । [illegible]
[illegible] वस्त्वेनतत्पाकः प्रयोजनवशेन पूर्व
[illegible] मनुष्ठीयते । सचायं पाठक्रमाद्बला
न् । यथा पाठक्रमनुष्ठानेक्रमप्रयोज
[illegible] नयाघोऽदृष्टार्थत्वं स्यात् । अग्निहो
[illegible] मानत्वं क्रियमाणस्य पाकस्य कि
[illegible] दृष्टं प्रयोजनमस्ति [illegible]
अर्थदूषणम् । न । कोधव्यसनेषु षट्सु ।
[illegible] अर्थानामपहरणे । देयानामदाने ।
अर्थना । स्त्री । याञ्चायाम् । अर्थ या
[illegible] याम् । चुरादिः । ण्यासेतियुच् ।
अर्थपतिः । पुं । राज्ञि । कुवेरे । अर्था-
[illegible] र्थापतिः [illegible]
अर्थप्रयोगः । पुं । कुसीदे । अर्थस्यप्र
योगः । [illegible]
अर्थभावना । स्त्री । आर्थीभावनायाम्
[illegible] स्वर्गं यागेन प्रयाजादिभिरुपकृत्य
[illegible] साधयेदितिपुरुषप्रवृत्तिरर्थभावनो
[illegible] च्यते । [illegible]
अर्थमर्यादा । स्त्री । सत्त्वांकारसाम

अर्थवा

ध्यांकार्यैत्यादे ।
अर्थवान् । त्रि । धनिनि । अर्थः सन्निहि
तोऽस्यास्य । मतुप् । असन्निहितेतु
अर्थीत्यत्र । मेजनार्ति । पुं । पु
रुषे, इतिराजनिर्घण्टः ।
अर्थवादः । पुं । विधिशेषे । स्तुतौ ।
काम्यनिष्फलश्रुतौ । अङ्गफल-
श्रुतौ । तल्लक्षणं यथा । अभिधे-
यया गौणया वा वृत्त्या भूतमर्थं व
दन् स्वाध्यायविध्यापादित प्रयोज
नवत्त्वलाभाय विधिसाकाङ्क्ष इति ।
सर्वोपनिषद्धक्षेषु प्राप्तम् । यथा ।
मकरन्दमतिपावनं तत्र तत्र प्रशंसन
मर्थवादः । यथाछान्दोग्ये षष्ठेऽध्याये
के श्वेतकेतुमादेशमप्राक्षो येनाश्रुतं श्रु
तं भवति अमतं मतं मविज्ञातं वि-
ज्ञातमित्यं द्वितीयवस्तुप्रशंसनमि
ति । अर्थस्य प्रयोजनस्य वदनं विध्य
र्थप्रशंसापरं वचनम् । अर्थवादोहि
स्तुत्यादिद्वारा विध्यर्थं प्रशस्तये
प्रशंसतीति । स्तुतिनिन्दापरकृतिःपु
राकल्पश्चार्थवाद इति न्याय स्तु
तिम् । स्तुतिःसाधा विध्यर्थस्य प्रशं
सार्थकं वाक्यम् । यथा । सर्वजिता
वैदेवाः सर्वमजयन् सर्वस्य प्राप्त्यै
सर्वस्य जित्यै सर्वमेवैते नाप्नोति
सर्वं जयतीत्यादि । अनिष्टबोधकं वा

रा विध्यर्थप्रवर्तकं निन्दा । यथा ।
स एष वाव प्रथमो यज्ञानां यज्ज्योतिष्टो
मो य एतेनानिष्ट्वा अन्येन यजते स
गर्ते पतत्ययमेवैतज्जीर्यते प्रमामी
यत इत्यादि । पुरुषविशेषनिष्ठमि
थो विरुद्धकथनं परकृतिः । यथा ।
हुत्वा वपामेवाग्रेऽभिघारयन्ति अथ
पृषदाज्यं तदु ह चरकाध्वर्यवः पृषदा
ज्यमेवाग्रेऽभिघारयन्त्यग्नेः प्राणाः पृ
षदाज्यमित्यभिदधतीत्यादि । ऐ
तिह्यसमाचरितत्वपाकीर्तनं पुराक
ल्पः । यथा । तस्माद्वा एते पुरा ब्राह्म
णा बहिष्पवमानं सामस्तोममस्तौ-
षन् यज्ञं प्रतनवामह इत्यादी त्यर्थः
प्राशस्त्येनिन्दान्यतरपरं वाक्यमर्थ-
वाद इति गौतमभाष्यकारः । यथा ।
विरोधे गुणवादः स्यादनुवादोऽवधा-
रिते । भूतार्थवादस्तद्धानादर्थवाद
स्त्रिधामत इति । अस्यार्थः । विरोधेऽ
न्यविशेषणयोः सामानाधिकरण्ये-
नान्वयविरोधे गुणवादः अन्यकथन
प्रस्तात् । यथा यजमानः प्रस्तर इति
। अत्र प्रस्तरः कुशमुष्टिः तस्य यजमा
नेऽभेदान्वयबाधात् यजमानस्य कुश
मुष्टिधारणरूपार्थवादरूपत्वात् गु-
णवादः । अवधारिते प्रमाणान्तरसि
द्धेऽनुवादः । यथा नाम्नीचेऽग्नि

ज्ञेतव्यः अग्निर्हिमस्य भेषजमित्या-
दि च । अन्तरीक्षेऽग्निचयनस्यासम्भ-
वेन तदभावस्य अग्नेर्हिमनाशकत्व-
स्य च लौकिकप्रमाणसिद्धत्वादनुवा-
दः । तद्भिन्नो तयोर्विरोधावधारण-
योरभावे भूतार्थवादः । यथा इन्द्रो
वृत्रहन्नित्यादि । सोऽपि द्विविधः स्तु-
त्यर्थवादो निन्दार्थवादश्च । यथा ।
सन्ध्यामुपासते ये त्वित्यादि स्तु-
त्यर्थवादः । यो तैलमांससम्भोगी पर्व-
स्वेतेषु वै पुमान् । विण्मूत्रभोजनं
नाम प्रयाति नरकं मृत इत्यादिनि-
न्दार्थवाद इति ॥ तन्त्रसम्मोहनी-
मते तु सप्तविधः । यथा । स्तुत्यर्थ-
वादः १ फलार्थवादः २ सिद्धार्थवा-
दः ३ निन्दार्थवादः ४ परकृतिः ५
पुराकल्पः ६ मन्त्रः ७ । एषामुदाहर-
णानि च तानि ग्रन्थगौरवभिया न
लिखितानि ॥

अर्थविज्ञानम् । न । शुश्रूषाद्यष्टधीगु-
णान्तर्गतगुणविशेषे । शब्दार्थज्ञाने ।

अर्थविप्रकर्षः । पुं । पूर्वपूर्वमपेक्ष्योत्त-
रोत्तरस्य विलम्बेनार्थोपपादकत्वे ॥

अर्थव्यपाश्रयः । पुं । प्रयोजनसम्बन्धे ।

अर्थव्ययज्ञः । त्रि । धनव्ययप्रकारविदि ।
मुकुले ॥ अर्थव्ययौ जानाति । ज्ञा ।
कः ॥

अर्थशास्त्रम् । न । अथर्ववेदस्योपवेदे ।
चतुःषष्टिकलान्तर्गतके औशनसा-
दिशास्त्रभेदे । दण्डनीत्याम् । यथा
बृहस्पतिप्रभृतिभिः प्रणीतमर्थ-
शास्त्रकम् । तथैव दण्डनीतिः स्यादन्व-
र्थेनैव न यायायिति । अर्थ्यते गम्यते
ऽनया ॥ कृषिकुसीदगोरक्षिभ्यस्य
वितियम् । अर्थस्य भूमिधनादेः शा-
स्त्रम् ॥

अर्थसमाहर्त्ता । त्रि । सम्यगर्थार्ज-
नशीले ॥

अर्थसिद्धकः । पुं । सिन्दुवारवृक्षे ।

अर्थागमः । पुं । आये ।

अर्थान्तरम् । न । प्रकृतानाकाङ्क्षिता-
र्थे । यथाह गौतमः । प्रकृतादर्थाद-
सम्बद्धार्थमर्थान्तरम् । ५ । २ । ७ प्रकृता-
त् प्रकृतोपयुक्तात् । व्यक्तोऽयमर्थः । ते-
नाप्रकृतोपयुक्तस्य अनपेक्ष्य असम्बद्ध-
स्याभिधानमर्थान्तरम् । प्रकृताना-
काङ्क्षिताभिधानमिति फलितार्थः ।
यथा शब्दोऽनित्यः कृतकत्वादित्यु-
क्त्वा शब्दो गुणः स चाकाशस्येत्यादि ॥

अर्थान्तरन्यासः । पुं । अर्थालङ्कारभेदे ।
यथा । सामान्यं वा विशेषो वा तदन्ये-
न समर्थ्यते । यत्र सोऽर्थान्तरन्यासः
साधर्म्येणेतरेण वा ॥ साधर्म्यवैध-
र्म्ये ■ यासामान्यं विशेषेण यत्समर्थ्य-

तेविशेषोयंसामान्येनसोऽर्थान्तरन्यासः। क्रमेणोदाहरणम्। निजदोषावृतमनसा, अतिसुन्दरमेवभाति विपरीतम्। पश्यतिपित्तोपहतःशशिशुभ्रं शंखमपिपीतम्। सुसितवसनालङ्कारायां कदाचन कौमुदीमहसि सुदृशिस्वैरंयान्त्यांगतोऽस्तमभूद्विधुः। तदनु भवतःकीर्त्तिःकेनाप्यगीयत येनसा प्रियगृहमगान्मुक्ताशङ्का क्वनासिशुभप्रदः। गुणानामेवदौरात्म्याद्धुरिधुर्यो नियुज्यते। असञ्जातकिणस्कन्धः सुखंस्वपितिगौर्गलिः। अहोहिमेबह्वपराद्धमायुषा यदप्रियं वाच्यमिदंमयेदृशम्। तएवधन्याः सुहृदः पराभवंजगत्यदृष्ट्वैवहियेक्षयंगताइति॥

अर्थापत्तिः। स्त्री। प्रमाणविशेषे। जीवतश्चैत्रस्य गृहाभावदर्शनेन बहिर्भावस्यादृष्टस्य कल्पनायाम्। अनुपपद्यमानेनार्थेनोपपादककल्पने॥ यथा दृष्टयामेयभानं दृष्टयाश्च मेयस्य वैयधिकरण्यात्त्राप्तिरिति नानुमानेऽन्तर्भावः। उक्तेनानुक्तस्याधिगतिर्याया सा अर्थापत्तिः॥ अलङ्कारान्तरे। एकस्य वस्तुनोभावाद्यवस्त्वन्यदापतेत्। कैमुत्यन्यायतः सास्याद् अर्थापत्तिरलंक्रिया। दण्डापूपिकया अर्थाभिरत्यापतनमर्थापत्तिरितिस्मृतम्॥

अर्थार्थी। त्रि। इत्यमुना यद्योगोपकरणं तदभीप्सौ। पर्यस्त अर्थी।

अर्थिकः। पुं। वैतालिके। निद्रागतस्य राजादेः सुखार्थिनां प्रातर्जागरयितरि॥

अर्थितः। त्रि। याचिते। अर्थ्यतेस्म। अर्थ+क्तः।

अर्थी। त्रि। याचके। सेवके। विवादिनि। धनिनि। सहाये। अर्थ+इन्। सन्निहितोऽस्यास्ति। अर्थोऽभिलषितो इति इनिः॥ अर्थयते वा गोऽर्थयाचने। ग्रह्यादिभ्योणिनिः। विवादिनि।

अर्थ्यः। त्रि। पण्डिते। सम्प्राप्ये। न्याय्ये। अर्थशालिनि। न। शिलाजतुनि। अर्थेसाधुः। तत्रसाधुरिति यत्॥ अर्थादनपेतः। धर्मपथ्यर्थन्यायात् इति यत्। अर्थ्यते। अर्थ उपयाञ्चायाम्। यत्। अचोयत्॥

अर्दनम्। न। गमने। पीडने। याचने। हनने। अर्द्द भावेल्युट्।

अर्दना। स्त्री। याञ्चायाम्। अर्द्दगतौयाचनेच। ण्यासश्रन्थ। णयासे लियुच्। टाप्।

अर्दितम्। त्रि। याचिते। हिंसिते।

योगिखि । गते ॥ न । वातव्याधिविशेषे ॥ तस्य लक्षणम् । वक्रीभवति वक्त्रार्द्धं ग्रीवा चाप्यपवर्त्तते ॥ शिरश्चलति वाक्सङ्गो नेत्रादीनाञ्च वैकृतम् । ग्रीवाचिबुकदन्तानां तस्मिन् पार्श्वे च वेदना ॥ तमर्द्दितमिति प्राहुर्व्याधिं व्याधिविशारदा इति । यस्मिन् पार्श्वे स्यादर्दितं तस्मिन् पार्श्वे ग्रीवादीनां वेदनेत्यर्थः । अस्यौषधं यथा ॥ रसोनकल्कं तिलतैलमिश्रं योऽश्नाति नित्यं विषमार्दितरोगयुक्तः । तस्यार्दितं नाशमुपैति शीघ्रं वृन्दं घनानामिव वायुयोगादिति । विषमज्वरेऽप्येतद्देयम् ॥ अर्च्यते ऽस्य । अर्द्धगतौ याचने च । क्तः ।

अर्द्धः । पुं । भित्ते । खण्डे । न । समांशे । आधा इति भाषा ॥ स्थाने । रूपकार्द्धे । अमोऽन्यनेन । अर्धयुद्धौ । नौ च खण्डश्चेति घञ् ॥ अन्नार्यविवेकः । अर्द्धशब्दः खण्डमात्रविवक्षायां पुंलिङ्गस्य । जसि घार्द्धे अर्द्धाः । समखण्डविवक्षायां क्लीबत्वस्य । यदाप्यर्द्धशब्दो धर्मिपरस्तदापि नपुंसकमेवेति ॥

अर्द्धगङ्गा । स्त्री । कावेर्याम् । अर्द्धगङ्गायाः । अर्द्धं नपुंसकमिति समासः ।

अर्द्धगुच्छः । पुं । चतुर्विंशतिलतिकहारे ॥ गुच्छार्द्धे । अर्द्धं गुच्छस्य ।

अर्द्धचन्द्रः । पुं । नखक्षते । रूपाश्वये । बाणभेदे । चन्द्रार्द्धे । अर्द्धचन्द्राकारे स्त्रीणां ललाटाभरणविशेषे ॥

अर्द्धचन्द्रा । स्त्री । कृष्णत्रिवृति । अर्द्धश्चन्द्रो यस्याः । एतद्विदलस्यार्द्धचन्द्राकारत्वात् ।

अर्द्धचन्द्रिका । स्त्री । कर्णस्फोटालतायाम् । चित्रपर्ण्याम् ।

अर्द्धचोलकः । पुं । कूर्पासे । काँचुली इति प्रसिद्धे वस्त्रे । कुर्त्ती इति च प्रसिद्धे । इति शब्दरत्नावली ॥

अर्द्धजाह्नवी । स्त्री । कावेर्याम् ।

अर्द्धतिक्तः । पुं । नेपालनिम्बे ॥

अर्द्धनारीश्वरः । पुं । शिवे । उमामहेश्वरे । अस्य ध्यानं यथा । नीलप्रवालरुचिरं विलसत्त्रिनेत्रं पाशारुणोत्पलकपालकशूलहस्तम् । अर्द्धाम्बिकेशमनिशं प्रविभक्तभूषं बालेन्दुबद्धमुकुटं प्रणमामि रूपमिति ॥

अर्द्धनावम् । न । नावोऽर्द्धे । नावोऽर्द्धम् । अर्द्धं नपुंसकमिति तत्पुरुषः । अर्द्धो विभाषावट्च ।

अर्द्धपारावतः । पुं । चित्रकण्ठे । तित्तिरिपक्षिणि ॥

अर्द्धपुलायितम् । न । अश्वस्य मध्यमगतिविशेषे । यथा । शताद्वैकसादृ न्सैरञ्जायितमग्रिमैः । उन्मुखस्याश्वस्य गतिरर्द्धपुलायितमिति ।

अर्द्धभ्रमकः। पुं। कांस्यवाद्यभेदे।

अर्द्धमाणवकः। पुं। द्वादशयष्टिकेहारे।

अर्द्धमात्रा। स्त्री। बिन्दुचन्द्ररूपिण्याम् ब्रह्मरूपिण्याम्। अर्द्धमात्रापरं पदम्। यथा। अकारो भगवान् ब्रह्मा उकारो विष्णुरुच्यते। मकारो भगवान् रुद्रोऽप्यर्द्धमात्रा महेश्वरी। उत्तरोत्तरभावेनाप्युत्तमत्वं स्मृतं बुधैः। परापरेषु शास्त्रेषु देवी सर्वोत्तमा स्मृता। अर्द्धमात्राश्रितानि स्युर्योगानुग्राहीणि विशेषतः इति।

अर्द्धयामः। पुं। वारवेलायाम्। यामार्द्धे। कालवेलायाम्। कुलिकवेलायाम्।

अर्द्धरथः। पुं। रथाङ्गे।

अर्द्धरात्रः। पुं। निशीथे। रात्र्यर्द्धभागे। अर्द्धं रात्रेः। अर्द्धं नपुंसकमिति समासः। अहः सर्वैकदेश।

अर्द्धर्च्चः। पुं। न। ऋचोऽर्द्धे।

अर्द्धलक्ष्मीहरिः। पुं। विष्णौ। तद्ध्यानं यथा। उद्यत्प्रद्योतनशतरुचिं तप्तहेमावदातं पार्श्वद्वन्द्वे जलधिसुतया विश्वधात्र्या च जुष्टम्। नानारत्नोल्लसितविविधाकल्पमापीतवस्त्रं विष्णुं वन्दे दरकमलकौमोदकीचक्रपाणिमिति।

अर्द्धवीक्षणम्। न। कटाक्षे। अपाङ्ग-

दर्शने।

अर्द्धवैनाशिकः। पुं। वैशेषिके। वैशेषिको हि सावयवं परिणामभेदेन देशादेशान्तरविनाशित्वाङ्गीकारात् आत्मनः स्थायित्वाङ्गीकाराच्चार्द्धवैनाशिकत्वेनाभिमतस्तस्य।

अर्द्धशनम्। न। अर्द्धभुक्तौ। अर्द्धाशने।

अर्द्धशफरः। पुं। क्षुद्रमत्स्यविशेषे। इचड पाव्डे। डाँडिकाना इति गौडभाषयाख्याते।

अर्द्धहारः। पुं। चौसठलडाहार इति लोकभाषा प्रसिद्धे चतुष्षष्टियष्टिकहारे।

अर्द्धाशनम्। न। अर्द्धभोजने।

अर्द्धासनम्। न। पूज्येऽर्द्धदाने। अभिनन्दने। इति धरणिः।

अर्द्धेन्दुः। पुं। अर्द्धचन्द्रे। चन्द्रार्द्धभागे। गलहस्ते। नखाङ्के। अतिसौक्ष्म्येऽन्यच्छिद्रेजने। अर्द्धचन्द्राख्ये। अर्द्धश्चन्द्रोरिति विग्रहः।

अर्द्धोदयः। पुं। पर्व्वविशेषे। सर्वोक्तकामधेनुतन्त्रे। यथा। माघे मासि अमावास्या यदि श्रवणयुता भवेत्। न चैत्रश्रवणे यदि व्यतीपातो भवेद्दिवा। अर्द्धोदयः स विज्ञेयः सूर्यपर्व्वशतैः समः। दिवैव योगः शस्तोऽयं न च रात्रौ कदाचन। अर्द्धोदयेतु सम्प्रासे स

अर्बुदः

वङ्गासमंजसम्। शुद्धात्मानो द्विजाः सर्वे भवेयुर्येऽस्मत्संनिभाः। यत्किञ्चित्क्रियते दानं तद्दानं स्तुतसंनिभमिति स्कान्दपुराणम्।

अर्बुदकम्। न। चण्डीतकौ अर्वार द्गीकादन्तांशुके। उत्तमस्त्रीणाम् द्गीसमर्पते चोलकाकारे परिधेयव स्त्रे। अपीरहूम। अर्द्धनपुंसकमि तिसमासः। अर्द्धोरी कामते। का भूदीती। अन्येभ्योपी तिडः।

अर्ह्यम्। त्रि। अर्हभवे। अर्हभवः। अर्होघम्।

अर्पणम्। न। समर्पणे। अर्प्यतेऽनेनेति व्युत्पत्त्या जुह्वादौ। नव्यादौ। अर्प्यतेऽस्मै इति व्युत्पत्त्या देवतादिरूपे सम्प्रदाने। अर्प्यतेऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्या अधिकरणे देशकालादौ। हविरादौ। अर्प्यते यत्तत् कर्मणि ल्युट्।

अर्पितः। त्रि। समावेशिते। न्यासे।

अर्पिसः। पुं। हृदये। अग्रमांसे। अर्पयति। ऋ गतौ। ऋतन्यञ्जीत्या दिना अर्पयतेरिसन्।

अर्बुदः। पुं। न। मांसकीले। स्वैत्तीतिख्याते रोगविशेषे। दशकोटिसंख्यायाम्। १०००००००० । पुं। आबू इति प्रसिद्धे महीधरविशेषे। न।

अर्थमा

अर्थुलफलाद्यौ। [illegible]

अर्भः। पुं। बाले। उत्तानशये। ऋच्छति। इयर्त्ति वा। ऋ०। अर्त्तिगृभ्यां भन्।

अर्भकः। पुं। बाले। मूर्खे। कृशे। सदृशे। अल्पे। अर्य्यते इति मापयते। ऋ गतौ प्रापणे च। अर्भकपृथुकपाकावयसीति साधुः। यद्वा। इयर्त्ति च छति इति गच्छति वा। अर्त्तिगृभ्यांभन्। स्वार्थे कः। यद्वा। ऋच्छतीति। वट घृवृद्धौ। अर्भकपृथुकेति भक्षणान्तादेशः।

अर्म्मः। पुं। न। नेत्ररोगभेदे। तत्पञ्चविधम्। प्रस्तार्य्यर्ममशुक्लार्म्मरक्तार्म्माधिमांसार्म्मस्नाय्वर्म्मभेदात्। एषोपचयावितसच्छव्येद्रष्टव्यानि। ऋच्छति। ऋगतिप्रापणयोः। अर्त्तिस्तुसु इति मन्।

अर्म्मणः। पुं। द्रोणपरिमाणे। द्रोणवैद्यकपरिभाषा। [illegible]

अर्यः। पुं। स्वामिनि। वैश्ये। त्रि। श्रेष्ठे। ऋ श्रुतेः। ऋ गतौ। अर्यः स्वामिवैश्ययोरिति साधुः।

अर्यमा। पुं। सूर्ये। अर्कवृक्षे। पितृगणाधिपतिः। उत्तरफल्गुन्याम्। इयर्त्ति अर्यः। ऋ गतौ। श्वनुक्षन्पूषन् प्लीहन्नादिनाऽर्यपूर्वात् माङः कनि-

न निपातितः ॥

अर्य्याणी । स्त्री । वैश्यजातीयायाम् । स्वामिन्याम् । अयं च त्रियाम्यांवास्याथ इति वानुगागमाभावेटाप् ॥

अर्य्याणी । स्त्री । वैश्यजातीयायाम् । स्वामिन्याम् । अयं च स्त्रियाम्यांवास्याथ इति पक्षे वानुगागमोऽणीपच ॥

अर्य्यी । स्त्री । वैश्यप्रियायाम् । अर्य्यस्य स्त्री । पुंयोगलक्षणोङीष् ॥

अर्य्येती । स्त्री । कुम्भदास्याम् । वडवायाम् । घोटक्याम् । तुरग्याम् ॥

अर्वा । पुं । तुरङ्गमे । ऋच्छति गच्छतीति । अन्येभ्योपीति क्वनिप् । दीत्यादि नाप्रोवनिप् । यद्वा । अर्वति वा । अर्व गतौ । बाहुलकात् कनिप् । अर्वेन्द्रे । स्वरकर्षपरिमाणे । त्रि । अधमे । ऋच्छतेः अवद्यावमाधमार्वरेफाः कुत्सितइतिवर्जन्तो निपातः ॥

अर्वाक्तनः । त्रि । निर्मुक्ते । अवेदमूले । स्वेच्छाकृते । अर्वाक्भवः । सायंचिरमित्यादिना ट्युः ॥

अर्वाक् । अ । अवरे । पूर्वकालतः पश्चादर्थे । अवरे अञ्चति । अस्ताति । अञ्चेर्लुक् । पृषोदरादिः । अर्वन्तम् अञ्चति वा । विपर्यस्ते । इति धरणिः ।

अर्वाचीनः । त्रि । अर्वाचि पश्चाज्जाते । अर्वागेव । विभाषाञ्चेरदिक्

स्त्रियामिति खः ॥

अर्शम् । न । गुदव्याधौ । इति शब्दरत्नावली ॥

अर्शः । न । अर्श । गुदव्याधिभेदे । दुर्नामके । गुदकीले । अस्य सामान्यलक्षणं यथा । दोषास्त्वङ्मांसमेदांसि सन्दूष्य विविधाकृतीन् । मांसाङ्कुरानपानादौ कुर्वन्त्यर्शांसि तान् जगुरिति । अथास्य सामान्यतो निदानं यथा । पृथग्दोषैः समस्तैश्च शोणितात् सहजानि च । अर्शांसि षट्प्रकाराणि विद्याद् गुदवलित्रये ॥ सामान्यतोऽर्शसश्चिकित्सा यथा । यथा शोषाः शुष्यन्ति लोम्याय यदग्निवलवृद्धये । अस्य पानौषधं सर्वं तत्सेव्यं नित्यमर्शसैरिति । ऋच्छति । ऋगतौ । व्याधौ ऋटं चेच्यत्तेरसुन् ॥

अर्शसः । त्रि । गुदव्याधियुक्ते । अर्शांसि सन्त्यस्य । अर्शआदिभ्योऽच् ॥

अर्शसानः । पुं । अग्नौ । ऋच्छति । अर्शतेर्गुणः शुट् चोच्यसानच् ॥ अर्शसानाय शमूर्ध्ने शिरसि चेति वेदभाष्यम् ॥

अर्शी । त्रि । गुदव्याधियुक्ते । इति शब्दरत्नावली ॥

अर्शोघ्नः । पुं । सूरणे । भल्लातके । अ

शांसि घ्नन्ति । अमनुष्येभ्यः केषुचे
तिष्ठन्तेष्टक ।
अर्शोघ्नी । स्त्री । तालमूल्याम् । भल्लात
क्याम् । टित्वान्ङीप् ।
अर्शोरोगयुतः । त्रि । अर्शसे । मूलव्याधि
मति । अर्शोरोगोपयुतः ।
अर्शोऽन्वितः । पुं । अर्शोघ्ने । अर्शसोऽ
न्वितः ।
अर्हत्तः । पुं । क्षपणे । बुद्धे । त्रि । मा
न्ये । इतिमेदिनीमुद्राङ्किता ।
अर्हः । पुं । पूजामर्हसात्तु तिनमस्कारा
दिभिः पूजनीये परमेश्वरे । अर्हति
पूज्यते सोऽयमिन्द्रयपचारैरित्यर्हः ।
अर्हः कर्मणि अच् । शक्ते । त्रि । योग्ये
अर्हति । अर्ह पूजायाम् । पचाद्यच् ।
अर्हणः । पुं । जिने । न । पूजने ।
उपायने । पुष्पादौ ।
अर्हणा । स्त्री । अर्हायाम् । योग्यायां
पूजायाम् । अर्ह पूजायाम् चुरादिः ।
ण्यासश्रन्थो युच् । टाप् ।
अर्हणीयः । त्रि । पूज्ये ।
अर्हन् । पुं । जिने । जिनभेदे । अना
दिसिद्धनीयास्तिकाये । क्षपणके । बुद्धे
। कोङ्कवेङ्कटकाभाराजिन्नृषभदे
वे । त्रि । पूज्ये । अर्हति । अर्ह० अ
र्हः प्रशंसायामिति शतृप्रत्ययः ।
अर्हत्तमः । त्रि । शुभाचाराभिजनादि
भिः पूज्यतमे ।
अर्हन्तः । पुं । सुगते । क्षपणे । अर्हति
। अर्ह० । बाहुलकाज्झच् ।
अर्हा । स्त्री । पूजायाम् । अर्ह० । गुरो
श्च हलः इत्यकारप्रत्ययः । टाप् ।
अर्हितम् । त्रि । अर्चिते । अर्च्यते स्म । अ
र्ह पूजायाम् क्तः ।
अलम् । न । वृश्चिकपुच्छकण्टके । ह
रिताले ।
अलकः । पुं । न । चूर्णकुन्तले । अलति
भूषयति मुखम् अल्यते वा । अलभू
षादौ । कृमादिभ्यो वुन् ।
अलकनन्दा । स्त्री । कन्यायाम् । गङ्गा
याम् । यथा । तथैवालकनन्दापि दक्षि
णेनैतिभारतम् । प्रयातिसागरंभू
त्वासप्तभेदा तपोधने इति । तथासो
ताभवेत् ।
अलकप्रभा । स्त्री । यक्षेशपुर्याम् ।
अलकप्रियः । पुं । पीतसालके । विजय
सारइतिख्याततरौ ।
अलका । स्त्री । कुबेरपुर्याम् । अष्टव
र्षादिदशवर्षपर्यन्तवयस्कायां कन्या
याम् । अलति भूषयति । अलभूष
णादिषु । कुनशिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्या
पि । क्षिपकादित्वान्नेत्वम् ।
अलकाधिपः । पुं । धनपतौ । अलका
याअधिपः ।

अलक्तः । पुं । लाक्षारसे । अस्य गुणाः । तिक्तत्वम् उष्णत्वम् कफवातरोगघ्नत्वम् दीर्घनाशित्वम् कण्ठरोगशमनत्वम् कृमिकारित्वञ्चेति राजनिर्घण्टः । लाक्षायाम् । नवलक्तेस्य बोध जीशोबस्मीवीचे । पादुकालत्तन । यथा । नवस्वतेष । अभ्यञ्जनात् । कः । यथा । नरकोऽस्मात् कवि लकादित्वात् स्वम् ।

अलक्तकः । पुं । लाक्षारसे । निर्मलने । लाक्षायाम् । यथा । कदाकालेभातः कथयकशितालकाकारसंभिमेयविद्या- धीतनवरयानिर्बन्धनमलमिति । अलकमेवालक्तकम् ।

अलक्ष्यः । त्रि । परोक्षे । अननुमेये । निश्चितेऽलक्षयितुम् । दुर्ल- क्ष्ये । लिंग लक्षति ।

अलक्षितः । त्रि । अज्ञाते ।

अलक्ष्मीः । स्त्री । निर्ऋतौ । नैकदे- वतेति कश्चित् । अशोभायाम् । अ- लक्ष्मीः । विरुद्धा ।

अलगर्दः । पुं । जलव्याले । नागोदप- कृष्टसर्पजातौ । लगति । लगेसङ्गे । क्विप् । अर्दयति । अच् । लक् चासौ अर्दश्च । लग्नः सन् पीडकत्वार्थः । निर्विषत्वात्तल्लिङ्गोऽलगर्दः । यद्वा । अलति । अलगाद्या दौ गर्दः शब्दे । भाष । अलगासौ गर्दश्चेति ।

अलगर्द्दः । पुं । जलव्याले । अलं गर्धति । गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ।

अलङ्करणम् । न । भूषायाम् । कृञ् । ल्युट् ।

अलङ्करिष्णुः । त्रि । भूषके । मण्डने । अलङ्करोति तच्छीलः । अलंकृञ् निराकृञ् इष्णुच् ।

अलङ्कर्त्ता । त्रि । अलङ्करिष्णौ । अलङ्करणशीले । अलङ्करोति । तृच् ।

अलङ्कर्मीणः । त्रि । कार्ये कर्मणि समर्थे । क्रियाकरणसमर्थे । अलं कर्मणे योग्याय अलंसमर्थः । अषडक्षेतिखः । आसांपदार्थपूर्वेतिमयूरव्यंसकादित्वात् समासः । मर्यादयोग्य- त्वार्थे इति वा ।

अलङ्कारः । पुं । हारादौ । अङ्गधारणा- भरणे । अथालङ्कारधारणादिनमुच्य- न्ते । हेमरत्नाभिवाद्यनिष्कानुबन्धादिध- पिधत्तु । गुरुशुक्रबुधस्यासिद्धा- लङ्कारधारणम् । अनिष्टेष्वपि निर्दि- ष्टंसद्यालङ्कारधारणम् । उद्वाहे राज- सम्माने ब्राह्मणानाश्च सम्मते । धिर- स्त्रमुकुटंहारः कुण्डलं चाङ्गदं तथा । कङ्कणं चालकश्चैव समे स्यात् ष्टाचितिम- मात् । प्रधानभूषणान्येषु येषां संख्या

नि निर्णयः । पद्मरागश्च वज्रं च विद्रु योगे विदास्तथा । मुक्ता वैदूर्यनीलानि तथा मरकतं क्रमात् ॥ आदित्यादिग्रहाणां सर्वसम्पत्तिदाः स्मृताः । सुवर्णेनापि घटना सर्वेषामुपयुज्यते । प्रधानभूषणेष्वेवमप्रधाने न निश्चयः । प्रधानभूषणं प्रायः शिरसोऽभिधीयते । तस्य प्रधानभूषत्वादिष्याद्भगुनन्दनः ॥ सुसद्दाम शुद्धा दुःखदादोषशालिनः । अतोऽम बीनां वामिश्च बालानि यथाक्रममित्युक्तिकल्पतरुः । मणिविशेषबन्धामितस्त्वच्छेद्दृष्टव्यानि । काव्यालङ्कारे उपमादौ । स द्विविधः । शब्दालङ्कारोऽर्थालङ्कारश्च । तल्लक्षणोदाहरणान्यु पमादिशब्देष्वेवलोकनीयानि । अनुकूले शमगुरोः संचायाम् । अलंक्रियतेऽनेन । कृञ् । घञ् ।

अलङ्कृतः । त्रि । भूषिते । अलंक्रियते स्म । क्त ।

अलङ्क्रिया । स्त्री । भूषायाम् अलङ्कारसाध्यशोभायाम् । अलंकरणम् । कृञः श च । टाप् ।

अलन्धूमः । पुं । धूमसंहतौ ।

अलब्धः । त्रि । अप्रासे ।

अलब्धभूमिकत्वम् । न । कुतश्चिन्निमित्तात् समाधिभूमेरलाभे ।

अलम् । अ । भूषणे । पर्याप्तौ । शक्तौ । निषेधे । निरर्थके । शक्तौ । अन्यर्थे । अवधारणे । अलति अलनं वा अलभूषणादौ । बाहुलकादम् ।

अलम्पुरुषीणः । त्रि । प्रतिमल्लादौ । अलंपुरुषायेत्यर्थे अषष्चेतिखः ।

अलम्बुषः । पुं । प्रहस्ते । छर्दे । राक्षसान्तरे ।

अलम्बुषा । स्त्री । मुण्डीर्याम् । स्वर्वेश्याभेदे । लज्जालुप्रभेदे । गन्धावाम् । अलम्बुषा लघुः स्वादुः क्रिमिपित्तकफापहा । तस्या गुणाः ।

अलम्बुसः । पुं । भूमि देशविशेषेषु ।

अलर्कः । पुं । प्रतापवे । धवलार्कवृक्षे । अलर्ककुसुमं हृद्यं लघुदीपनपाचनम् । अरोचकप्रसेकार्शः कासश्वासनिवारणमिति । उन्मत्तशुनि । श्वेतार्के । नृपान्तरे । अलति । अलभूषणादौ । क्विप् । अलश्चासावर्कश्च । यद्वा । अलमर्क्यते अर्च्यते वा । अर्क स्तवने अर्चपूजायां वा । घञ् । अकन्बादिः । उन्मुविशेषे ।

अलर्ककः । पुं । अलर्कार्थे ।

अलले । ? । पिशाचभाषयासंबोधने ॥

अलवालम् । न । आलवाले । लवमा

सीति। सम्प्रदाने। मूलविभुजादित्वात् कः। नञ्समासः।

अलसः। त्रि। अवश्यकर्त्तव्येऽप्यप्रवृत्तिशीले। क्रियामन्दे। क्रियाजडे। यो ऽलसः। यथा। स्त्रीभिः सम्पद्यते यो भिरलसः परिभूयते। इति कामन्दके। श्रियं हि सततोत्साही दुर्बलोऽपि समश्नुते। इति च। पुं। पादरोगभेदे। यथा। क्लिन्नाङ्गुल्यन्तरौ पादौ कण्डूदाहरुजान्वितौ। दुष्टकर्दमसंस्पर्शादलसं तं विभावयेदिति। द्रुमभेदे। अलसति। अलसेषचे। पचाद्यच्।

अलसकः। पुं। उदररोगविशेषे। अलसस्वरूपन्तु। कुक्षिरानह्यतेऽत्यर्थं प्रताम्येत् परिकूजति। निरुद्धो मारुतश्चैव कोष्ठे चाप्युपरिधावति। वातवर्चोनिरोधश्च यस्यात्यर्थं भवेदपि। तस्यालसकमाचष्टे तृष्णोद्गारौ च यस्य तु। इति।

अलसा। स्त्री। हंसपद्याम्। टाप्।

अलसीका। स्त्री। शरीरजोदकविशेषे। उक्तञ्च चरकेण। आमगन्धित्तु यत् सत्वगन्तरे ह्यगतमुदकं तदलसीकाशब्दं लभते इति।

अलसेक्षणा। स्त्री। स्त्रीविशेषे। अलसे ईक्षणे यस्याः।

अलातः। पुं। न। अङ्गारे। उल्मुके। अर्द्धदग्धकाष्ठे। लानम्। लादाने। कः। [illegible]

अलाबुः। स्त्री। तुम्ब्याम्।

अलाबूः। स्त्री। तुम्ब्याम्। न लम्बते। लबि अवस्रंसने। नञि लम्बेर्नलोपश्चेत्यूणित्। अलाबुः कथिता तुम्बी द्विधा दीर्घा च वर्त्तुला। मिष्टतुम्बीफलं हृद्यं पित्तश्लेष्मापहं गुरु। वृष्यं रुचिकरं प्रोक्तं धातुपुष्टिविवर्द्धनम्। अलाबुका फलं दीर्घं घृतेपक्वं सजीरकम्। दुग्धसैन्धवचूर्णेन संसिक्तं तु पितम्।

अलाबूकटम्। नं। तुम्बीरजसि। अलाबूनां रजः। अलाबूतिलोमाभङ्गाभ्यो रजस्युपसंख्यानमिति कटच्।

अलारम्। न। कपाटे।

अलिः। पुं स्त्री। सुरायाम्। पुष्पलिहि। कोकिले। काके। वृश्चिके। अलति दंशे समर्थो भवति। अल भूषणादौ। सर्वधातुभ्य इन्।

अलिकम्। न। ललाटे। अलति भूष्यतेऽनेन। अल। बाहुलकादिकन्।

अलिकुलसङ्कुलः। पुं। कुब्जकवृक्षे।

अलिङ्गः। त्रि। सर्वसंसारधर्मवर्जिते परमात्मनि। लिङ्गं सुखादिविद्यमानमस्येति। सन्निहितमपि न लिङ्ग्यत इति वा। धर्मध्वजित्वरहिते। गम्यत

सिङ्गे ।

अलिजिह्वा । स्त्री । अलर्जरसने । जिह्वो परिस्थद्रजिह्वायाम् ।

अलिञ्जरः । पुं । मणिके । माँट इति ख्याते । अलनम् । अलंभूषणादौ । खजकृष्योदिभ्यः । इनच् । अलिं साम र्थ्यं जरयति जृणातिवा । जृधयोर्वा नौ जृवयोरनौवा । अलं अर्थवा । पृषोदरादिः ।

अलिदूर्वा । स्त्री । मालादूर्वायाम् ।

अली । पुं । वृश्चिके । भ्रमरे । अलमर्थो ऽस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः । अ व्ययानां भमात्रेटिलोपः । यद्वा । अ लेः वृश्चिकलाङ्गूलस्य । तदिवाकृत्य अतइनिः ।

अलिन्दः । पुं । प्रघाणे । बहिर्द्वारप्रको ष्ठे (द्वारप्रकोष्ठ) बहिर्द्वारप्रघणसिंच तुष्के । द्वारबहिर्भागे । अल्यते भूष्य ते । अलंभूषणादौ । बाहुलकात् किन्दच् ।

अलिपकः । पुं । पिके । भृङ्गे । कुक्कुरे ।

अलिपत्रिका । स्त्री । वृश्चिकासञ्ज्ञके क्षुपे ।

अलिपर्णी । स्त्री । वृश्चिकाख्याम् ।

अलिप्रियम् । न । कोकनदे । रक्तोत्प ले । अलेः प्रियम् ।

अलिप्रिया । स्त्री । पाटलावृक्षे ।

अलिमकः । पुं । भेके । पिके । अली । भ्रमरे । पद्मकेशरे । मधूके । इति मेदिनिकरः ।

अलिमोदा । स्त्री । गणिकारीवृक्षे ।

अलिम्पकः । पुं । पिके । अली । पद्मके केशरे । मधूके । भेके । इतिहेम चन्द्रः ।

अलिवत् । पुं । संततगगनचारिविद्या धरमसिद्धेमुनिविशेषे । तथाचोक्तं हरिवंशे वेदान्तेषु वार्त्तिकपादाः अ लिवत् पवित्रःपुण्यगगनचारिभूत ग्रामः स्वर्गीयभावतः स्वस्वोधिया श्रमरंपुनरिति ।

अलिवल्लभा । स्त्री । पाटलीगफलेवृक्षा मवीमतः ।

अलिवासिनी । स्त्री । केवेररसिकोकम देशेप्रसिद्धे केविकापुष्पे ।

अलीकम् । न । अप्रिये । दिवि । भाले । अलति अल्यतेवा । अलभूषणादौ । अलीकादयश्चेतिसाधुः । असत्ये । वितथ्यनेना । अधोगतिम् । असत्ये अलीकादिः ।

अलीकमत्स्यः । पुं । चिकवकइतिख्याते । यथा । माषपिष्टिकयालिप्तं नागव ल्लीदलंमतम् । तत्तुसंस्वेदयेत्पुक्त्वा स्थाल्यामास्तारकोपरि । ततोनि ष्कास्यतंसवर्जं ततस्तैलेन भर्जयेत् ।

अलीकमत्स्य उक्तोयंप्रकारः पाकप-
तैः । तंद्रल्लीकमटिवेष्य यास्तकेन
चभजयेत् । अलीकमत्स्यकोद्युच्यो
हृष्योवल्योऽतिपुष्टिदः । वातहृच्छु
क्रदःमोत्त.किञ्चित्पित्तं प्रकोपयेदि-
ति ।

अलुब्धः । त्रि । निर्लोभे । लोभहीने ।

अले । न । पिशाचोक्त्यासम्बुद्धौ ।

अलेपकम् । न । निरंधे ।

अलेले । न । पिशाचोक्त्यासम्बुद्धौ ।

अलोकः । पुं । असत्यादिरूपत्ते । न लो-
क्यते अस्माभिः । लोकृ॰ । घञ् ।

अलोकाकाशास्तिकायः । पुं । लोका-
भावो धर्माधर्मशून्याकाशे ।

अलोभः । पुं । लोभाभावे । त्रि । तद्व-
ति । यथा । अलोभीस्यात् प्रजावि-
सर्गेच्छोयान् सम्मितंकरम् । अनु-
ज्ञीकृतधर्मं पुत्रवत्पालयेत् प्रजा
इतिराजोर्थः ।

अलोभी । त्रि । लोभरहिते । अलो-
भीस्यात्सिद्धिः ।

अलोलुपः । त्रि । इन्द्रियाणां विषयस-
न्निधानेप्यविक्रियायुक्ते ।

अलौकिकः । त्रि । लोकातीते । लौ-
किकप्रत्यक्षाविषये । अमानुषिके ।
नलौकिकः ।

अल्पम् । त्रि । किञ्चिदर्थे । ईषत् । मना-
क् । स्तोके । अल्पतेपर्याप्ते । अल्प
मूषकादौ । बाहुल्यकात्पः । सूक्ष्मे ।
स्वल्पे । मर्त्ये ।

अल्पकम् । त्रि । अल्पार्थे । कृपणे ।
पुं । यवासे । अल्पमेवस्वार्थेकः ।

अल्पकेशी । स्त्री । भूतकेश्याम् ।

अल्पगन्धम् । न । रक्तकैरवे ।

अल्पतनुः । त्रि । स्वल्पदेहवति । पुस्त्री
। खर्वे । दुर्बले । अस्याऽस्थियुक्ते ।
अल्पातनुःशरीरमस्य ।

अल्पप्रभः । त्रि । अल्पप्रभावति । अल्पा
प्रभायस्यासः ।

अल्पप्रमाणकः । पुं । चोरहरने । चोरो । चो-
रकातरसूत्र इतिगौडभाषाप्रसिद्धे
फललताविशेषे । त्रि । अल्पमाने ।
अल्पंप्रमाणमस्य ।

अल्पबुद्धिः । त्रि । मन्दे । अल्पाबुद्धिरस्य ।

अल्पमारिषः । पुं । तण्डुलीये । चंवरा
ई इतिप्रसिद्धशाके । अल्पयावोमा
रिषस्य ।

अल्पमेधाः । पुं । मन्दप्रभावेनवस्तुवि
वेकासमर्थे । अल्पमत्ते । अल्पामेधा
यस्य । नित्यमसिच् प्रजामेधयोः ।

अल्पमशी । स्त्री । शमीरे ।

अल्पसरः । न । वेशन्ते । अल्पंचतत्सर
श्च ।

अल्पायुः । पुं । छागे । त्रि । मितायुषि

अल्पम् आयुर्यस्य ।

अल्पिका । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । अल्पमाषायाम् ।

अल्पिष्ठः । त्रि । स्वल्पे । अत्यल्पे । अयमेषामतिशयेनाल्पः । अल्पादीगुणवचनादेवेतीष्ठन् ।

अल्पीयान् । त्रि । स्वल्पे । अणीयसि । अयमनयोरतिशयेनाल्पः । अल्पादी गुणवचनादेवेतीयसुन् ।

अल्ला । स्त्री । मातरि । अम्बायाम् । अथर्वाह्लोकायापरदेवतायाम् ।

अव । अ । व्याप्तौ । निश्चये । अनादरे । असाकल्ये ।

अवकटः । त्रि । अर्वाचीने । अवकुटारे । अवाचीनः । अवात् कुटारश्चेति वातकटच् । न । वैरूप्ये ।

अवकम्पितः । त्रि । कम्पिते । पुं । मुद्गान्तरे ।

अवकरः । पुं । सम्मार्जन्यादिक्षिप्ते धूल्यादौ । सङ्करे । अवकीर्यते । कृ विक्षेपे हिंसायां वा । ऋदोरप् ।

अवकर्षः । पुं । अनुकर्षे । अवकृष्यते । कृष० । घञ् ।

अवकलितम् । त्रि । दृष्टे । इतिधरणिः ।

अवकल्कनम् । न । मिश्रीकरणे । चिन्तने ।

अवकाशः । पुं । अन्तरे । कर्मरहितप्रकाले । प्रस्तावे । यथा । अवकाशेषु चोक्षेषु नदीतीरेषु चैव हीति मनुः । अवपूर्वात् काशतेर्घञ् ।

अवकीर्णः । त्रि । अवध्वस्ते । विक्षिप्ते । अव कृ० । क्तः ।

अवकीर्णी । त्रि । क्षतब्रह्मचर्यादिनियमे । व्रतभ्रष्टे । स्त्रीसंपर्कात् विप्लुतब्रह्मचर्ये प्रथमाश्रमिणि यतौ च । ब्रह्मचार्यवकीर्णी स्यात् कामतस्तु स्त्रियं व्रजन्निति स्मृतेः । अवकरणम् । कृ विक्षेपे हिंसायां वा । भावे क्तः । अवकीर्णं विध्वस्तं व्रतं हिंसनं वा अस्य । इष्टादिभ्यश्चेतीनिः ।

अवकुटारः । त्रि । अवकटे । अवाचीनः । अवात् कुटारश्च ।

अवकृष्टः । त्रि । बहिष्कृते । निष्कासिते । अवकृष्यतेऽस्म । कृषविलेखने । क्तः ।

अवकेशी । त्रि । कालात् उत्पन्नफलद्रुमे । वन्ध्ये । अफलेवृक्षे । अवसन्नाः केशायस्य सोऽवकेशो निष्केशः । सोऽस्ति दृष्टान्तत्वेन अस्य । अतइनिः । सयथा निष्केशः एवमयं निष्फलः । अवकंशून्यमीष्टेतच्छीलः । सुप्यजातौ णिनिर्वा ।

अवक्रः । त्रि । अकुटिले ।

अवक्रचेताः । पुं । परमात्मनि । अवक्रमा-

दिव्यप्रकाशवन्नित्यमेव अवस्थित मेकरूपंचेतो विज्ञानमस्येति । त्रि । अकुटिलचित्ते । अपकसरलंचेतो यस्य ।

अवक्रयः । पुं । मूल्ये । वेत्ते । राजग्राह्यद्रव्ये । वणिग्भिः शुल्कस्थानेमतिभाण्डमधिपतये देये । एतावत् कालमुपयोगार्थं भाण्डवस्त्राश्वादि मयादीयते मह्यंच युष्माभिरेताव द्रव्यंदेय मित्येवंविधेभाटके । भाडा इति प्रसिद्धे । अवक्रीयते ऽनेन द्धंक्रोमद्रव्यविनिमये । पुंसीतिघः सरजित्यचतुन ल्युटावाधात ।

अवक्लेदनम् । न । किञ्चिदार्द्रत्वे ।

अवक्षुतम् । न । उपरिक्षुतक्षुते ।

अवक्षेपः । पुं । निन्दायाम् ।

अवक्षेपणम् । न । भर्त्सने ।

अवक्षेपणी । स्त्री । वल्गायामितिहेम चन्द्रः ।

अवगणितम् । त्रि । तिरस्कृते । परिभूते । अवगण्यतेस्म । गणसंख्याने । क्त ।

अवगण्डः । पुं । गण्डस्थव्रणे । सरण्डे । अवगच्छति । गम्लृ गतौ । समन्ताड्ड ।

अवगतः । त्रि । मते । ज्ञाते । विदिते । अवगम्यतेस्म । गम्लृ गतौ । क्तः ।

अवगतिः । स्त्री । ज्ञानमात्रे । ज्ञानसाम्ये । अवगम्यतेऽनया । गम्लृ । क्तिन् ।

अवगथः । त्रि । प्रातःस्नाते । अवगीयते । इत्थ० । निशीथगोपीथावगथा इतिथक् गाडोह्रस्वश्च निपातनात् ।

अवगमः । पुं । माने । अवगम्यतेऽनेन । फले । अवगम्यते प्राप्यते । गम० । अप् ।

अवगाढः । त्रि । निविडे । अन्तः प्रविष्टे । निमग्ने । अवपूर्वाद्गाहेः कर्त्तरि । क्तः ।

अवगाहः । पुं । अवग्रहोपग्राम । नौका जलसेचनकाष्ठपात्रे इतिहलायुधः ॥

अवगाहः । पुं । स्नाने । स्नानगृहे ।

अवगाहनम् । न । अवलोडने । निमज्जने । अवगाहे । गोतांमारके न हाना इतिभाषा ।

अवगीतः । त्रि । निर्वादे । जनापवादे । मुहुर्दृष्टे । दुष्टे । गर्हिते । ख्यात गर्हणे । अवगीयतेस्म । गैशब्दे । क्तः । घुमास्थेतीत्वम् । मुहुर्गीते ॥

अवगीर्णः । त्रि । वर्णिते । अवगीर्यतेस्म । गॄशब्दे । क्त । अपानान्निर्गते द्रव्ये ।

अवगुणः । पुं । दोषे ।

अवगुण्ठनम् । न । योषाशिरः प्रावरणक्रियायाम । घूंघट करना इतिभाषा ।

योषाननावरकसूक्ष्मवस्त्रे । स्त्रीमुखाच्छादनवस्त्रे । आच्छादनं सम्यग्दिष्टमवगुण्ठनमीश्वरि ॥ धूल्यादिप्रचयो-॥ वेष्टने । मुद्राविशेषे ।

अवगुण्ठिका । स्त्री । योषाग्रावरणक्रियायाम् । अवगुण्ठने ॥ अवतिकायाम् ॥

अवगुण्ठितम् । त्रि । चूर्णिते ॥

अवग्रहम् । न । प्रातिशाख्यादिषु पदविशेषे । यस्य पदस्यावग्रहः क्रियते स चेत्यर्थः ॥ अवग्रहणे ग्रहणोपादाने । विच्छेदे अग्रहैरसैः । पदान्यैरिवाद्या मध्ये पुष्पेतिव्यर्थ । प्रक्रियेति सम्यक्तारणम् । प्रगतीतिसमासः ॥

अवगोरणम् । न । ताडनार्थं यष्ट्यादीनामुद्यमे । मारणेकं उद्ठावना इतिभाषा ॥

अवग्रहः । पुं । वृष्टिरोधे । ज्ञानभेदे ॥ प्रतिबन्धे । गजालिके । हस्तिललाटे ॥ अवगृह्यतेऽनेन । ग्रहेरप् ॥ विच्छेदे । अवान्तरपदसंज्ञां सूचयितुं पदपाठकाले किञ्चित्कालमवसाने ॥ अवग्रहणमवग्रहः । ग्रहणोपादाने । अवपूर्वात् ग्रहेर्घञोऽभावे ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥ स्वभावे

अवग्रहणम् । न । प्रतिरोधे । तिरस्कृतौ । अनादरे ।

अवग्राहः । पुं । वृष्टिरोधे ॥ अवग्रहणमवग्राहः । अवेग्रहो वर्षप्रतिबन्धे इति अवपूर्वात् ग्रहेर्वा घञ् ॥ शापे । आक्रोशेऽवन्योर्ग्रह इति घञ् । अवग्राहस्ते भूयात् अभिभवं दत्यर्थः ॥

अवघट्टः । पुं । गर्त्ते । भूरन्ध्रे ।

अवघातः । पुं । अवहनने । तण्डुलादिकण्डने । अवहननम् । हन्हिंसागत्योः । घञ् । हनस्तोऽचिण्णलोः । हो हन्तेरिति कुत्वम् ।

अवचयः । पुं । पुष्पफलादीनां छेदने ॥

अवचूडः । पुं । अवचूले । अधोलम्बिकलापे ॥

अवचूर्णितम् । त्रि । पेषिते । अवचूर्णिते । ध्वितसुधादिचूर्णस्य लेखादौ ॥ फल्गुचूर्णैराचिते । अवचूर्ण्यते स्म । सत्यापेति णिजन्तात् क्तः । यद्वा । चूर्णमेषु राहि:

अवचूलः । पुं । अधाध्वजकञ्चुके । ध्वजाग्रवद्धो मुखवस्त्रे । भाण्डेका पटका इतिभाषाप्रसिद्धे ।

अवचूलकम् । न । चामरे ।

अवच्छिन्नः । त्रि । सङ्कुचिते ॥ अवच्छेदकतानिरूपके । विशिष्टे अवच्छेदाश्रये ॥ अवच्छिद्यते स्म । छिदिर् । क्तः ।

अवच्छुरितम् । न । अट्टहासे । अवच्छु

अवटी	अवता

रणम् । छुरच्छेदने । भावे क्तः ॥

अवच्छेदः । पुं । विरामे ॥ सङ्कोचे ॥ विशेषणत्वे ॥ एकदेशे ॥ परिच्छेदे ॥

अवच्छेदकम् । त्रि । न्यायमतेन अव्याप्यवृत्त्यधिकरणसम्बन्धैकदेशे ॥ इतरव्यावर्त्तके । विशेषणे ॥

अवच्छेदकावच्छेदः । पुं । व्यापकत्वे ॥

अवच्छेद्यम् । त्रि । अवच्छेदाऽवच्छेदकोभयनिरूपणीये ॥

अवज्ञा । स्त्री । अनादरे ॥ अवज्ञानम् । ज्ञातश्चोपसर्गे इत्यङ् । टाप् ॥

अवज्ञातम् । त्रि । अवमानिते ॥ अवज्ञायते स्म । ज्ञा अवबोधने । क्तः ॥

अवमानम् । न । तिरस्कारे ॥

अवटः । पुं । छिद्रे ॥ गर्त्ते ॥ यथा । रसातलगतस्थानानि पशवः सनातनाः । अवटे येनिधीयन्ते तेषां लोकाः सनातना इति रामायणम् । कूपे ॥ कुहकजीविनि ॥ अवन्यवनात् अवर्त्तयादौ । शकादिभ्योऽटन् ॥

अवटनिरोधनः । पुं । नरकविशेषे ॥

अवटिः । स्त्री । गर्त्ते ॥ इति शब्दायुधः ॥

अवटीटः । त्रि । नतनासिके । अवनाटे ॥ अवनमनं नासिकायाः । नते नासिकायाः संज्ञायां टीटच् नाटच् भ्रटच । अवटीटम् नासिकायानतमस्याः । अर्श आद्यच् । अवटीटा नासिका सा अस्त्यस्य पुरुषस्य । अर्श आद्यच् ॥

अवटुः । पुं । वृक्षभेदे ॥ गर्त्ते ॥ कूपे ॥ पुं । स्त्री । घाटायाम् । ग्रीवापश्चाद्भागे । ग्रीवायामुन्नतभागे । अवटति । टवर्गैकाख्ये । अवटीकतेवा । टीकृगतौ । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥ यद्वा । अवटति । वट वेष्टने वटभाषणे वा । बाहुलकादुः ॥

अवटोदा । स्त्री । भारतवर्षस्य नद्यन्तरे ।

अवडीनम् । न । पक्षिणामवरोहणे । पक्षिणामधोगमने ॥

अवतंसः । पुं । न । कर्णपूरे ॥ शेखरे । शिरोभूषाभेदे । उत्तंसे । अवतंसयति अवतंस्यतेऽनेनवा । तसिः सैरोभूषार्थः । पचाद्यच् घञ्वेति घञ्वा ॥

अवतमसम् । न । क्षीणान्धकारे । अवहीनं तमः । अवसमन्धेभ्यस्तमस इत्यच् ॥

अवतरणम् । न । अवतारे ॥

अवतारः । पुं । अवतरणे । अवरोहे । पुष्करिण्यादौ । देवानां विशेषतो विष्णोर्मूर्त्यन्तरेण पूर्णांशावेशरूपेण पृथिव्यां प्रादुर्भावे । अवतारास्त्वसङ्ख्यातास्तेष्वेते विशेषतः प्रसिद्धाः

मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः । रामो रामश्च रामश्च बुद्धः कल्की च ते दश ॥ अपिच । प्रकृतिर्विष्णुरूपा च पुरुषश्च महेश्वरः । एवं प्रकृतिभेदेन भेदास्तु प्रकृतेर्दश ॥ कृष्णरूपा कालिका स्यात् रामरूपा च तारिणी । बगला कूर्ममूर्तिः स्यात् मीनो धूमावती भवेत् ॥ छिन्नमस्ता नृसिंहः स्यात् राघवश्चैव भैरवी । सुन्दरी जामदग्न्यः स्यात् वामनो भुवनेश्वरी । कमला बौद्धरूपा स्यात् मातङ्गी कल्किरूपिणी । स्वयं भगवती काली कृष्णस्तु भगवान् स्वयम् । स्वयञ्च भगवान् कृष्णः काली ह्यंशो भवेद् ध्रुवम् ॥ इति मुण्डमाला । विशेषास्तु तत्तदाख्याने द्रष्टव्याः । पुनश्च श्रीभागवते १ स्कन्धे ३ अध्याये स एव प्रथमं देवः कौमारं सर्गमास्थित इत्यादि नाद्रष्टव्यः । तीर्थे । नद्यादितीर्थे ॥ अवतरत्यनेनास्मिन्वा । तृ अवगमने ल्युट् । अवतृ ओ घञ् ।

अवतारणम् । न । भूतादिग्रहे । वस्त्राञ्चले । अर्चने । अवरोहणे ।

अवतीर्णः । त्रि । अवतरणविशिष्टे । प्रादुर्भूते । जलादौ कृतावरोहे । प्रविष्टे ।

अवतोका । स्त्री । स्रवद्गर्भा शाम । प्रतितगर्भा गवि । अवगलितं तोकम्

अन्यं यस्याः ।

अवदंशः । पुं । दंशने । भक्षितद्रव्यचर्वणे । मद्यपानरुचिजनकभक्ष्यद्रव्ये । अवदंश्यते पानरुच्यर्थम् । दंश दंशने कर्मणि घञ् भावे वा ।

अवदातः । पुं । सिते । गौरे । त्रि । विशुद्धे । शुक्लगुणविशिष्टे । पीतवर्णे सि । मनोज्ञे । अवदायते स्म । दैप् शोधने । क्तः ।

अवदानम् । न । खण्डने । पराक्रमे । अतिक्रमे । शुद्धकर्मणि । यथा । विपञ्चराग गायन्ती विविधमवदानं मुररिपोरिति । उभो रे । दो अवखण्डने दैप् शोधने वा भावे ल्युट् ।

अवदारकः । पुं । खनित्रे । त्रि । विदारयकर्तरि ।

अवदारणम् । न । खनित्रे । अवदार्यते ऽनेन । दृ विदारणे । करणे ल्युट् ।

अवदाहः । पुं । अवदहने । न । वीरणमूले । अवलीयते दाहोऽस्मात् ।

अवदीर्णम् । त्रि । खण्डिते । द्रुते । द्रवीभूते घृतादौ । अवदीर्यते स्म । दृ विदारणे क्तः ।

अवदोहः । पुं । दुग्धे । अवदुह्यते । दुह० । कर्मणि घञ् ।

अवद्यम् । त्रि । अधमे । पापे । निन्द्ये । नवदति परं गुणम् न उद्यते न उच्यते

या । अवधावमाथमावैरेषः कुत्सि-
तेऽहमिदंनैभिक्कर्त्तरियत । अवधूय
ययेतितु कर्मक्रियत् ॥

अवद्योतनम् । न । प्रकाशे । त्रि । त
इति ।

अवद्रङ्गः । पुं । हट्टे ॥

अवधानम् । न । मनोयोगे ॥ अवडुधा
ञोल्युट् ।

अवधारणम् । न । निश्चये । अवधृतौ ।
इयत्तादिपरिच्छेदे । परिमाणनि-
श्चये ।

अवधारितः । त्रि । निश्चिते । कृतावधा-
रणे ।

अवधार्य्यः । त्रि । अवधारणीये । निर्णे-
ये ।

अवधिः । पुं । अवधाने । सीम्नि । परस्यां
काष्ठायाम् । काले । बिले । अवधान
म् । डुधाञ्० । उपसर्गे घोः किः ।

अवधीरितः । त्रि । अवज्ञाते ।

अवधूतः । त्रि । अभिभूते । निवर्त्सिते ।
यथा । अवधूतभयः । धात्रौ । अव
धुनोति धूञ्० । क्तः ॥ कनाहूते ।
योगेश्वरे । संन्यासाश्रमिणि । तच्चि-
ह्नमिर्यथा । अचरत्वादक्षरत्वाद्धूत
संसारसङ्कटात् । तत्त्वमस्यर्थसिद्
त्वादवधूतोभिधीयत इति । अपि
च । योविलङ्घ्याश्रमान् वर्णान् आ-
त्मन्येवस्थितः पुमान् । अतिवर्णाश्र-
मीयोगी अवधूतः सकथ्यतइति । य
था रविः सर्वरसान् प्रभुङ्क्ते हुताशन
श्चापिहि सर्वभक्षकः । तथैवयोगी
विषयान् प्रभुङ्क्ते नलिप्यते पुण्यपा
पैश्चशुद्धरश्यपि । अवध्यो विशेषो
दृश्यैद्रष्टव्यः ।

अवधूननम् । न । तिरस्करणे ।

अवधूलनम् । न । अवचूर्णने ।

अवधृतः । त्रि । आकर्णिते । निश्चिते ।

अवधृतिः । पुं । अवधारणे ।

अवध्यः । त्रि । मारणायोग्ये । यथा ।
अवध्यान्स्त्रियं प्राहुस्तिर्य्यग्योनिगता
स्त्वपीति । अपिच । किंत्वयान श्रुतं
लोके अवध्याः पशवोपितइति । अव
ध्यवधे पापमुक्तं मनुना । यथा नवध्य
स्यवधेतावान् वध्यस्य मोक्षणे । अ
धर्मोनृपतेर्दृष्टोधर्मस्तु विनियच्छत इ
ति । ९ ऽध्याये २४९ श्लोकः ।

अवध्वंसः । पुं । परित्यागे । निन्दने ।
अवचूर्णने ।

अवध्वस्तः । त्रि । परित्यक्ते । निन्दिते
। अवचूर्णिते । अवध्वस्यतेस्म । ध्वं
सुगतौच । क्तः ।

अवनम् । न । प्रीतौ । रक्षणे । प्रीण
ने । अवरक्षणादौ । ल्युट् ।

अवनतम् । त्रि । अधोभूते । आनते ।

अवनमतिस्म । प्रह्वत्वे । गत्यर्थेति क्तः । अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः ।

अवनतिः । स्त्री । विनये । अनौद्धत्ये ।

अवनद्धः । त्रि । [illegible] ।

अवनाटः । त्रि । नतनासिके । नासिकायाः नतम् । नतेनासिकाया इति नाटच् । तद्योगान्नासिकाऽवनाटा । साऽस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ।

अवनामः । पुं । प्रणामे । अवनमनम् । भावे घञ् ।

अवनायः । पुं । अधोनयने । निपातने । अवनयनम् । णीञ् प्रापणे । अवोदोर्नियः इति घञ् ।

अवनिः । स्त्री । भुवि । अवति अव्यते वा । अवरक्षणादौ । अर्त्तिसृधृधम्यश्यवितॄभ्योऽनिः ॥

अवनिक्तः । त्रि । शोधिते ।

अवनी । स्त्री । शिरायाम् । भूमौ । वा यमाद्यायाम् । कृदिकारादितिवा ङीप् ।

अवनीपतिः । पुं । राजनि । अवन्याः पतिः ॥ अवनीं पातिवा । पारक्षणे पातेर्डतिः ॥

अवनेजनम् । न । प्रक्षालने । श्राद्धसंस्कारे । अव णिजिर् । ल्युट् । पिण्डप्रदानार्थमास्तृतकुशोपरिजलसे-चने ।

अवन्तयः । पुं । देशभेदे । मालवेषु । अवति । अवरक्षणादौ । बाहुलकात् झिच् ।

अवन्तिका । स्त्री । उज्जयिन्याम् ।

अवन्तिसोमम् । न । काञ्जिके । अवन्तिषु अभिषुतं सोमम् । शाकपार्थिवादिः ।

अवन्ती । स्त्री । देशभेदे । यथा । ताम्रपर्णीं समासाद्य पश्चाद्धिमगिरेरतः । अवन्तीसंज्ञको देशः कालिकालंपति श्रुतीति ।

अवपातः । पुं । बिले । निपाते । अधः पतने । अवपतनम् । पत्लृ । घञ् । गजग्रहणगर्त्ते । अवपातस्तु हस्त्यर्थे गर्त्ते छन्नेतृणादिनेत्यादेः । बांधी इति भाषा ।

अवपाचितः । त्रि । भिक्षोदकीकृते अपपाचिते ।

अवपाशितः । त्रि । बद्धे ।

अवप्लुतः । त्रि । अवतीर्णे । सम्यगवतीर्णे ।

अवबुद्धः । त्रि । अनुभूते ।

अवबोधकः । पुं । परिदीपके । अवबोधयति । बुध । ण्वुल् ॥

अवभर्जितः । त्रि । दग्धे ।

अवभासः । पुं । साक्षात्कारे ॥

अवभासकः । त्रि । प्रकाशके ।

अवभृथः । पुं । दीक्षान्तयज्ञे । मुख्ययज्ञशेषयज्ञविशेषे । प्रधानकर्मसमाप्तौ क्रियमाणेष्टिविशेषे । यज्ञाङ्गभूतस्नानविशेषे ॥ अवभ्रियतेऽनेन । भृञ्धारणपोषणयोः भृञ्भरणे वा । अवेभृञ इति क्थन् ।

अवभ्रटः । त्रि । नतनासिके ॥ अवनतं नासिकायाः । नतेनासिकायाः संज्ञायामिति अटच् ॥ अवभ्रटं नासिकायानतमस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् । अवभ्रटानासिकास्य पुरुषस्य । [illegible]

अवमः । त्रि । कुत्सिते । अवरक्षणादौ । अवरस्यादौ । अवतेरमः प्रत्ययो निपातितः । अवोभवोवा । अवोधसोर्लोपश्चे तिमः । न । अवमदिने ।

अवमतम् । त्रि । अवमानिते । अवमन्यतेस्म । मनज्ञाने । क्तः ।

अवमतिथिः । स्त्री । द्युस्पृक्त्रितये वारे एकस्मिन्नवमा तिथिरिति च्युततिथौ ।

अवमदिनम् । न । अवमे । यथा । तिथ्यन्तद्वयमेकोदिनवारः स्पृश तियत्र तद्वयस्यावमदिनम् । अस्यार्थः । दिनेतद्वारद्वयं भवति वारप्रवृत्तिकालात् पूर्वमेकोवारस्ततःपरं चान्यः । तत्र दिनस्याहोरात्रस्य एकोवारस्तिथ्यन्तद्वयं तिथित्रयंवा यद्दिने स्पृशति तद्दिनम् । वारप्रवृत्तिकालात् परं परदिनसूर्योदयावध्येकवारेण तिथ्यन्तद्वयस्पर्शो तिथित्रयस्पर्शोवा अवमदिनंस्यादित्यर्थः ।

अवमन्ता । त्रि । अवमानस्यकर्त्तरि ॥ अवमन्यते । अवपूर्वान्मनेस्तृच् ।

अवमर्दः । पुं । पीडने । अवमर्दनम् । मृदक्षोदे । घञ् ।

अवमर्शः । पुं । नाटकसन्ध्यन्तरे ।

अवमानना । स्त्री । अवज्ञायाम् । अवमाननम् । मनेर्ण्यन्तात् युच् ।

अवमानितम् । त्रि । अवज्ञाते । अवमान्यतेस्म । मानपूजायाम् । क्तः ।

अवमूर्द्धशयः । त्रि । अधोमुखशायिनि ॥ अवनतो मूर्द्धा यस्य सः । अवमूर्द्धः सन् शेते । शीङ्स्वप्ने । पार्श्वादिषूपसंख्यानात् अच् ।

अवमोटनम् । न । परिवर्त्तने ।

अवमोटनी । स्त्री । परिवर्त्तनशीलायाम् । [illegible]

अवयवः । पुं । अङ्गे । प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनान्यनुमानावयवाः । अवयौति । युमिश्रणे । अप्राद्[illegible]

अवरः । त्रि । चरमे । पश्चाद्भवे । अधमे ।

कार्ये । न । गंगाद्यवज्ञादिदेशे ।
अवराति । रा दाने । आतश्चोपसर्गे
इति कः । यद्वा । न वरमिति विग्रहः ।
इति च वरणे । अन्त अवरद्विज्ञा ।
अवरजः । पुं । कनिष्ठभ्रातरि । चतुर्थ
शिसि । शूद्रे । अवरस्मिन् काले जा
तः । ससम्याजनेऽर्हः । [illegible]
अवरजा । स्त्री । कनिष्ठायां भगिन्याम् ।
अवरतः । अ । पश्चादर्थे । अवरस्मात्
। तसिल् । अवरस्मादर्थे । विभाषाप
रावराभ्यामित्यतसुच् । अवरतोऽव
सत्यागतो रमणीयं वा । [illegible]
अवरतिः । स्त्री । विरतौ । उपरामे । अ
वरमणम् । रमु क्रीडायाम् । क्तिन् ।
अवरमोक्ष । त्रि । प्राकृतहृद्विलोके । सो
नमतिनापोतो । अवरे यामोक्षः ।
अवरवर्णः । पुं । स्त्री । शूद्रे । शूद्रेऽव
रवर्णः पदेऽधमो वर्णो यस्य । अवरस्यासौ
वर्णश्चेति वा । [illegible]
अवरवर्णकः । पुं । स्त्री । शूद्रे । अवरस्य
वर्णस्य । [illegible]
अवरव्रतः । पुं । अर्के । चि । दीनव्रते ।
अवरस्तात् । अ । अवरः । अवस्तादर्थे ।
अवरस्मिन् अवरस्याम् अवरस्मात्
अवरस्याः अपरेऽवरो वा सत्याग-
तो रमणीयं वा । दिक्शब्देभ्य इत्यस्ता
तिः अस्तातिप्रत्यये विभाषावरस्येति

अवरस्य पश्चो वादेशाभावः । [illegible]
अवरा । स्त्री । भवान्याम् । पार्वत्याम् ।
अवरार्द्धम् । त्रि । अवरार्द्धे भवे । अवरा
र्द्धभवम् । परावरार्द्धमेतिमपूर्वावे-
तियम् । [illegible]
अवरीणम् । त्रि । धिक्कृते । अवरीयते
स्म । रीङ् स्रवणे । [illegible]
अवरुग्णः । त्रि । भग्ने । [illegible]
अवरुद्धः । त्रि । आवरिते । आच्छादिते ।
अवरुद्धा । स्त्री । अन्तःपुरचारिण्यामभि-
व्यायां कर्मकर्याम् । [illegible]
अवरूढः । त्रि । अवतीर्णे । [illegible]
अवरोधः । पुं । तिरोधाने । राजदारेषु
। सुवर्णः । राजस्त्रीगृहे । अवरुध्य
तेऽत्र । बहिर् आवरणे । घञ् ।
अवरोधकः । त्रि । रोधकारके । अवरो
धके सति । अवरोधयति । अनपूर्वा
त् रुधेर्ण्वुल् । [illegible]
अवरोधनम् । न । राज्ञामन्तःपुरे । अ
वरुध्यतेऽत्र । रुधिर् आवरणे ।
ल्युट् । अवरोधकार्ये रोधने इति
भावे । यथा । काष्ठावरोधनमिति ।
अवरोधायनम् । न । अन्तःपुरे ।
अवरोधिकः । पुं । अन्तःपुराध्यक्षो रक्ष
कोऽयं नियुक्तः । तत्र नियुक्त इति ठक् ।
तत्त्वापूर्वकस्याद्धुभावेन अवरोधो
रस्यास्ति । ठन् । [illegible]

अवरोपितः । त्रि । उद्वासिते । [illegible]

अवरोप्यमाणः । त्रि । अवतार्यमाणे । [illegible] विहेर्ग्यन्तात्कर्मणि शानच् । अ- [illegible] इः पोन्यतरस्यामिति पः । [illegible]

अवरोहः । पुं । अवतारे । अवतरणे । [illegible] आरोहे । लतामूलात्प्रभृतिशाखाग्र [illegible] पिन्तं गतायां गुडूच्यादिलतायाम् । [illegible] लितोऽमे । अधोगतौ । स्वर्गे । [illegible] [illegible] रोहतिऽसौ । अवरोहजन्मनि । [illegible] मावाचच् ॥ [illegible]

अवरोहशाखी । पुं । अवरोहे । [illegible]

अवरोहिका । स्त्री । अश्वगन्धाख्यला- [illegible] याम् ॥ [illegible]

अवरोही । पुं । वटद्रुमे । [illegible]

अवर्णः । पुं । निन्दायाम् । परिवादे । [illegible] वर्ण्यते । वर्णं वर्णने । घञ् । वर्णः [illegible] मिर्यासां । तद्विरुद्धोऽवर्णः । [illegible]

अवलक्षः । पुं । न । देवमध्ये । त्रि । [illegible] लक्षमणि । लक्षो । आयतेऽस । स [illegible] गतेगे । वुध्यस्यान्तेतिसाधु । यद्वा । [illegible] सक्तसेऽस । [illegible] मीढले । [illegible] स्पर्धेतिकः । [illegible] कोरिति सलोपः । [illegible] दितस्येतिनत्वम् । न्वीदितइतिनेट् । अवकृष्टमयसम्ब वा वश्चम् । प्रादेर [illegible] गतेतिसमासः । [illegible]

अवलगः । पुं । आमोदेन अवलम्बने । अवलम्बनम् । न । आश्रये । यथा । म

[illegible] तिकूलतामुपगतेहि विधौ विफलत्व मेतिबहुसाधनता । अवलम्बनायदि [illegible] नमेसुरभूत्पतिष्यतः करसहस्रम पीतिमाघे ९ सर्गः । पुं । हृदयस्य [illegible] कफे । [illegible]

अवलम्बितम् । त्रि । अविलम्बिते । आ [illegible] श्रिये । संश्रिते । आश्रिते । वस्त्वादि [illegible] आरूढे । अधोलम्बायमाने । अवल [illegible] म्बतेऽस । [illegible]

अवलिप्तः । त्रि । गर्वे । अविवेकयोनिः ।

अवलिप्तता । स्त्री । अहङ्कारे । [illegible]

अवलोकः । पुं । अवलभूमि । देहल्याः [illegible] मादिनिर्मिते । [illegible] रादिनिर्मिते । [illegible] भाभावे । [illegible]

अवलीढः । त्रि । भक्षिते । कृतावलेहे ।

अवलीला । स्त्री । अनायासे । [illegible] लायाम् । [illegible]

अवलुञ्चनम् । न । लुञ्चने । लोटनाइति [illegible] भाषा । [illegible]

अवलेपः । पुं । गर्वे । लेपने । दूषणे । सङ्गे । अवलेपनम् । लिप्त उपदेह । [illegible]

अवलेपनम् । न । मदने । विलेपने । [illegible] इति भाषा । [illegible]

अवलेहः । पुं । लेहे । पथे । अवलिह्य [illegible] ते । लिह्यते । [illegible]

अवश्य

यथा । क्वाथादेर्यत्पुनः पाकात् घनत्वं सा रसक्रिया । सोऽवलेहश्च लेहश्च सोऽभि धीयते बुधैरिति । वैद्यकपरिभाषा ।

अवलेहनम् । न । लेहने । जिह्वयाऽऽस्वादने । चाटना इतिभाषा ।

अवलोकनम् । न । आलोके । दर्शने । अनुसन्धाने । लोकदर्शने । ल्युट् ।

अवलोकितम् । त्रि । निरीक्षिते । देखा इतिभाषा । पुं । लोकनाथे । बुद्धविशेषे । नपुंसके भावे क्तः । न । प्रेक्षण क्रियायाम् ।

अवल्गुजः । पुं । सोमराज्याम् । त्रि । असाधुजे । अवल्गोरसाधोर्जातः । कृष्णावर्ण सोमराज्याम् । हाकुच इति गौडभाषा ।

अववादः । पुं । निन्दायाम् । आज्ञायाम् । विस्रम्भे । अवाऽऽलम्बने । कार्ये । अववक्ष्यमदनमथ । वदेर्घञ् ।

अवशः । त्रि । निःश्रेयससाधनाया ऽप्रयतमाने । परतन्त्रे । अस्वाधीनशरीरे । अविद्याकामकर्मादिपरवशे । प्रतिकूले । नविद्यते वश आयत्तत्वं यस्य ।

अवशिष्टः । त्रि । उर्वरिते । परिशिष्टे ।

अवश्यम् । नि । निश्चये । अवश्यनिवार्ये । निश्चये ॥ अयत्ने ॥ अवश्यायते

अवष्ट

श्यैङ्गतौ । डम्प्रत्ययः ॥ सुप्सुपेति समासः । कृत्ये । यथा । अवश्यपाच्यम् । अवश्यमासम्भवे इति कृत्वं न । त्रि । अनायत्ते ।

अवश्या । स्त्री । कुज्झटिकायाम् । त्रि । अनायत्ते ।

अवश्यायः । पुं । नीहारे । अभिमाने । दर्पे । अवश्यायते । शैत्यमापद्यते । श्यैङ्गतौ । श्याद्व्यधेति णः । आतो युगिति युक् ।

अवश्रयणम् । न । चुल्ल्यादितोऽवतार्य स्थापने ।

अवष्टब्धः । त्रि । अविदूरे । आसन्ने । आक्रान्ते । अवस्थिते । अवष्टम्भे । वा । ष्टभिस्तम्भे सम्मुखोधनेषा । तत्त्वे अवाद्वेति षः । अवाँश्चालम्बनेतिसूत्रेण आविदूर्यसत्त्वे चाविधानादवष्टब्धशब्दः आसन्नपर इति अवष्टीभावष्टब्धे इत्यनमनोरमायां स्थितम् ।

अवष्टम्भः । पुं । स्वर्णे । स्तम्भे । आरम्भे । सौष्टवे । अवष्टम्भनम् । स्तम्भरोधे ।

अवष्वाणम् । न । भक्षणे ।

अवष्ट । [illegible] । माद्ये । पश्चिमार्थे । अर्वाग्गच्छति । अवस्तादर्थे । अवरस्मिन् अवरस्याम् अवरस्मात् अवरस्याः अव

रो ऽवरावाऽवसर्यागतोरमध्यीयंवा। पूर्वाधरावराणामित्यसिसन्नेसेचि। येोगेनावरस्यावादेशश्च।

अवसः। पुं। अर्के। भूमे। अवतिन अ वरत्वादौ। अत्यविषमीत्यादि नाऽसच॥

अवसकः। त्रि। लग्ने।

अवसक्थिका। स्त्री। पर्य्यङ्कबन्धे। पर्य्यङ्के॥

अवसपीनम्। न। पक्षिणोऽधःपतने शोभनवस्त्रायाम्।

अवसन्नः। त्रि। प्राप्तावसादे। विरक्ते। अथासदत्। पङ्के। गत्यर्थेति क्तः।

अवसन्नता। स्त्री। खेदे। भावे तल्।

अवसरः। पुं। प्रस्तावे। त्रिषुविषा सानित्यात्तावयव्यवतत्त्वस्वरूपे सङ्गतिविशेषे। अनन्तरवक्तव्यत्वमवसरः। यथोपमानेऽवसरसङ्गतिरितिगङ्गाधरकौस्तुभ्कारः। वत्सरे। मन्त्रभेदे। वर्षणे। अवसरणम्। सृगतौ। वाहुलकादप्। अधिकरणेपुंसिसंज्ञायामितिघोषा। योग्यकाले।

अवसरालयः। पुं। अर्द्धराजे।

अवसर्गः। पुं। निरवग्रहे। स्वतन्त्रे। अवसर्जनम्। अवसृज्यतेऽसौ। सृज्। घञ्॥

अवसर्पः। पुं। चारे। अवसर्पति। सृप्

गतौ। पचाद्यच्।

अवसर्पिणी। स्त्री। वौद्धकल्पे। सेतुदशकोटिकोटिसागरवर्षैरसमाप्यते।

अवसादः। पुं। अवसन्नत्वे। विषादे। अवसदनम्। षद्लृ। भावे घञ्।

अवसादनम्। न। नाशे। शैथिल्यापादने।

अवसानम्। न। समापने। विरामे। पर्य्यन्ते। मृत्यौ। सीमायाम्। षोऽन्तकर्मणि। ल्युट्॥

अवसायः। पुं। शेषे। समाप्तौ। निश्चये॥

अवसायकः। पुं। अवसानकरे। स्यते पर्य्यन्तात् ण्वुल्।

अवसितम्। त्रि। ज्ञाते। परिपक्वमर्हितधान्ये। ज्ञाते। गतौ। अवसाने। अवसानगते। समाप्ते। सम्बद्धे। पिन् बन्धने इत्यतस्यावपूर्वस्यनिष्ठायांरूपम्। अवस्यतिस्म अवसीयतेस्मावा। षोऽन्तकर्मणि। क्तः। द्यतिस्यतीतीत्त्वम्।

अवस्कन्धम्। त्रि। निःशेषे।

अवसेकिमः। पुं। घटके। यद्वावतिष्यते। इति हेमचन्द्रः।

अवस्कन्दः। पुं। शिविरे। विजिगीषूणाम् अभियोगस्थाने। अवस्कन्दति। स्कन्दि

१० । पचादयः । अवगाहने ।

अवस्कन्दनम् । न । अवतरणे । अवगाहने ।

अवस्करः । पुं । विष्ठायाम् । अपाने । गुह्ये । उपस्थे । गोप्ये । अवकीर्यते क्षिप्यते । क्षविशेषे । कुदोरप् । कस्कादि । यद्वेस्कोऽवस्कर इतिवाला- धुः ।

अवस्तात् । ऽ । अवरे । अधो । अवरस्मिन् अवरस्याम् अवरस्मात् अवरस्याः अवरो ऽवरावा वसत्यागतोऽरमणीयोवा । दिक्शब्देभ्य इत्यस्ताति । विभाषावरस्येतिपक्षेऽवादेशः ।

अवस्तारः । पुं । जवनिकायाम् । कनात इति चिक इति प्रसिद्धायाम् । आस्तरणे । अवस्तृणात्यनेनास्मिन्वा । स्तृञ् आच्छादने । अधिकरणेघञ् ।

अवस्तु । न । अज्ञानादिसकलजडसमुदायस्वरूपे प्रपञ्चे । वस्तुनोऽन्यस्मिन् । असद्वस्तुनि ।

अवस्था । स्त्री । दशायाम् । कालकृतविशेषे । कालकृतोऽपसीमपयुवी यौवनादिविशेषस्तस्मिन् । यथाहुः । कौमारं पञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापञ्चदशाद्यौवनंतु ततः परमिति । अपिच । आषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्ततउच्यते । वृ-

द्धस्सप्ततेरूर्ध्वंवर्षीयान्नवतेःपरमिति । अवस्थाने । अवतिष्ठति । अवपूर्वात्स्थाधातोर्थेऽवस्थायामिति चापकात्साधुः । अवतिष्ठतेऽनयावा । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ।

अवस्थाचतुष्टयम् । न । वैद्यकमतेकालकृतचतुर्विधदशायाम् । यथा । आपञ्चदशवर्षंबाल्यम् । आविंशद्वर्षं कौमारम् । आपञ्चाशद्वर्षं यौवनम् । पञ्चाशतऊर्ध्वंवृद्धत्वमिति ।

अवस्थानम् । न । स्थितौ । वासे । अवतिष्ठायाम् । अवपूर्वात्तिष्ठतेर्ल्युट् ।

अवस्थितः । त्रि । प्रतिफलिते । आसीने । कृतावस्थाने । स्थिते । अवपूर्वः । ष्ठागतिनिवृत्तौ । क्तः । यतिष्ठतीतीत्थम् ।

अवस्थितिः । स्त्री । अवस्थाने ।

अवस्पन्दनम् । न । नाट्ये ।

अवस्रंसनम् । न । अधः पतने ।

अवस्रंसितः । त्रि । च्यविते ।

अवहः । पुं । वायोस्तृतीयेस्कन्धे । यथा । स्तःसप्तप्रधावैवायोर्विवर्त्तश्च विधारयः । चरणस्तनुतीयोयमाच न्द्रादवहोगणः । इति ।

अवहननम् । न । अवघाते ।

अवहस्तः । पुं । हस्तपृष्ठे ।

अवहारः । पुं । चौरे । युद्धादिवि-

श्रमे। निमन्त्रणोपनेतव्यद्रव्ये। ग्राहाय्ययादसि। अवहरति। अवपूर्वात् हृञः स्याद्यधेतिघः। यद्वा। अव ह्रियन्तेऽस्मिन्। हृञ्। अवहाराधारेति घञ्। धर्मान्तरे।

अवहारकः। पुं। अवहारार्थे। सागर। इतिख्याते जलजन्तुविशेषे। नक्रादौ। अवहार एव। स्वार्थे कः।

अवहार्य्यः। त्रि। समर्पणीये। दण्डनीये।

अवहालिका। स्त्री। प्राचीरे। इति हारावली।

अवहासः। पुं। परिहासे। अवहसनम्। हसे०। घञ्।

अवहितम्। त्रि। सावधाने। विख्याते। प्रवेशिते। निहिते। अवधीयते स्म। डुधाञ् धारणपोषणयोः। क्तः। दधातेर्हिः।

अवहित्थम्। न। स्त्री। आकारगुप्तौ। अवहिः स्थितम्। सुपिस्थ इत्यत्र स्थ इतियोगविभागात्कः। पृषोदरादिः। अवहित्थमपीष्यतेति भरतोक्तेः क्लीवम्।

अवहित्था। स्त्री। आकारगोपने। अवहिःस्थितिः अवहित्था। सुपिस्थ इत्यत्र स्थ इतियोगविभागात्कः। पृषोदरादिः। टाप्।

अवहेलम्। न। स्त्री। अनादरे। अवज्ञायाम्। अवहेलनम्। हेडृ अनादरे। घञर्थे कः। डलयोरेकत्वस्मरणात् लः।

अवहेलनम्। न। अनादरे। तिरस्कारे।

अवहेला। स्त्री। अनादरे।

अवहेलितम्। त्रि। कृतावहेले।

अवाक्पुष्पी। स्त्री। मधुरिकायाम्। शतपुष्पायाम्। सौंफ इतिख्यातायाम्। अवाञ्चि पुष्पाण्यस्याः। गौरादिः। अधःपुष्प्याम्। अङ्क्यायाम्। हि-डाहुलीति गौडप्रसिद्धे दृषे।

अवाक्शाखः। पुं। स्वर्गनरकादिभ्यो कमेतादिशाखाभि यथाखिलसंसारवृक्षे। अवाञ्चो निकृष्टाः कार्य्यमाय योहिरण्यगर्भादयो महदहङ्कारतन्मात्रादयो वा शाखा इव यस्य स्यतः।

अवाक्शिराः। पुं। अधोमुखे। अवाक् शिरोऽस्य।

अवाचः। त्रि। परिरथके।

अवाचः। त्रि। नम्रे। अवनते। अवनतमस्तके।

अवाङ्मनसगोचरम्। त्रि। वाङ्मनसयोरविषये। वाङ्मनसयोर्गोचरम्। न वाङ्मनसगोचरम्।

अवाङ्मुखः । त्रि । अधोमुखे ॥ अवाङ्मुखं यस्य सः ॥

अवाक् । अ । अधोदेशे ॥ अवाचि देशे अवाचो देशात् अवाग्देशो वा । दिक्शब्देभ्यः सप्तमी पञ्चमी प्रथमाभ्य इत्यस्तातिः । अञ्चेर्लुक् ।

अवाङ् । त्रि । अधोमुखे । नते ॥ अवाञ्चत्यधोमुखीभवति । ऋत्विगिति क्विन् ॥

अवाक् । त्रि । मूके । न वाग् यस्य ॥

अवाची । स्त्री । दक्षिणदिशि । अधोदिशि । अधोमुख्याम् । अधोमध्यार्थः । अञ्चोऽधो व्यतिहृत्यैम । ऋत्विगादिना क्विन् । उगितश्चेति ङीप् । अचोऽतिस्वामी । वस्तुतस्तु दक्षिणदिशि असाधुरेवायम् ॥ अवपूर्वस्याञ्चतेरधोमुखीभावे वृत्तेः ।

अवाचीनम् । त्रि । दक्षिणदिग्भवे । अधोमुखे । अधोगे । विभाषाञ्चेरिति खः ॥

अवाच्यम् । न । दुर्वचने । अनक्षरे ॥ न वचनार्हम् । वचेः । अचोऽशब्दसंज्ञायामिति न कुत्वम् । त्रि । अनिन्दिते । अवक्तव्ये ॥ यथा । नैव पश्येन्नशृणुयादवाच्यं जातु कस्यचित् । श्लेष्माणां विशेषेण नैव ब्रूयात् यथा च न । यद्गृह्याणां कुपित तद्वैमतत्त्ववेदन् । तूष्णीमासीत निन्दायां कुर्वन् भैषज्यमात्मन इति महाभारतम् ॥

अवाच्यदेशः । पुं । योनौ । भगे ॥ अवाच्यश्चासौ देशश्च ।

अवाच्यवचनम् । न । दोषविशेषे । यदेतावाच्यवचनम् वोच्यवचनमिति ।

अवान्तरः । त्रि । प्रधानाङ्गमातिनि । इयं फलश्रुतिर्नैश्रेयसपरमपुरुषार्थसाधनपरा भवति । किन्तु बहिर्मुखानां मोक्षविमुखानां अवान्तरकर्मफलैः कर्मसु रुच्युत्पादनमात्रम् ॥ यथा । पिबनिम्बं प्रदास्यामि खलु ते खण्डलड्डुकान् । पित्रैवमुक्तः पिबति तिक्तम् प्यतिबालकद्दति ॥

अवासः । त्रि । माते ॥

अवाप्तिः । स्त्री । प्राप्तौ ॥

अवाप्यः । त्रि । साध्ये ॥

अवारम् । न । नद्यादेः पूर्वतीरे । अर्वाक्तटे । अर्वाकूलीरमवारम् । अवव्रियते । वृञ् गतौ । कर्मणि घञ् ॥ नवारमस्यचेतिवा । अवारश्चावश्च ।

अवारपारः । पुं । समुद्रे ॥

अवारपारीणः । त्रि । पारगे ॥ अवारपारं गच्छति अवारपारयोर्मध्ये वा तत आगतो वा । राष्ट्रावारपाराद्घखाविति खः ॥ अवारपारं गामिनि ॥ अवारपारात्यन्तानुकामं गामी तिखः ।

अवारिका । स्त्री । धन्याके ॥ अवरिका पिपाठ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अवारितः । त्रि । अकृतवारणे ॥

अवारीणः । त्रि । अवारगामिनि । अवारं गच्छतीत्यर्थेषु । अवारपाराद्वि गृहीतादपि विपरीताच्चेति खः । अवारं गामीत्यत्र अवारपारात्यन्तानुकामं गामीति खः ॥

अवांवटः । पुं । द्वितीयेन पित्रा सवर्णायामुत्पादिते । यथा । द्वितीयेन तु यः पित्रा सवर्णायां प्रजायते । अवावट इति ख्यातः शूद्रधर्मः सजातितः इति स्मृतिः ॥

अवासाः । त्रि । नग्ने । नवासोऽस्य ॥

अवीच्यः । त्रि । आभ्यन्तरे । प्रतीचि । प्रतीचोऽप्यस्यवाच्यत्वाभावात् । न विद्यते वाच्यमन्यदस्य ॥

अविः । पुं । नाथे । रवौ । मेषे । शैले । मूषिककम्बले । अवति अव्यतेवा । अवरक्ष्यादौ । इन् । स्त्री । स्त्रीधर्मिण्याम् । अवतिरक्षत्याचार्यः । सर्वधातुभ्य इन् ॥

अविकः । पुं । मणिमन्दार्थे । अविरेव । अवेः कद्दतिकः ॥

अविकटः । पुं । मेषसमूहे । अवीनां संघातः । सङ्घातेकटच् ॥

अविकम्प । त्रि । अचचले । नास्ति विशिष्टः कम्पो येषु यस्य वा अस्य ॥

अविकम्पितः । त्रि । अचलिते । न विकम्पितः ॥

अविकल्पः । त्रि । एकरूपे । न विकल्पोऽस्मिन् ॥

अविकारी । त्रि । विक्रियाशून्ये । कूटस्थेऽपरमात्मनि ॥

अविकृतिः । स्त्री । मूलप्रकृतौ । नास्ति विकृतिर्यस्याः ॥

अविगन्धिका । स्त्री । अजगन्धायुष्ये ॥

अविगीतम् । त्रि । अनिन्दिते ॥

अविघ्नः । पुं । करमर्दके । विजयतेऽस्य चेष्टिजीभयघटनयोः । गच्छतेति-कः । चोऽदितयचेतिमत्कम् । अविघ्नः ॥

अविचारः । पुं । अन्याये । विवेकाभावे । यथा । अविचारविहुर्येय पिता-सितीवमाया यतसोऽपिभामानुपश्यं यस्तीपरपुरुषं पश्यतीति । त्रि । विचार रहिते ॥

अविचारकः । त्रि । मूढे ॥

अविचारितम् । त्रि । अकृतविचारे । अविवेचिते ॥

अविचाली । त्रि । देशान्तरमगमिनि स्थिते ॥

अविच्युतः । त्रि । निश्चले ॥

अविदः । त्रि । अनभिज्ञे । अप्रवीणे ॥

अविद्यातः । त्रि । अर्थापरिज्ञानाद-

निर्मिते । यथा । "यदधीतमविज्ञातं निगदेनैव शब्द्यते । अनग्नाविव शुष्कैधो न तज्ज्वलति कर्हिचिदिति ॥ न तज्ज्वलतीति निष्फलं भवतीत्यर्थः ॥ ईश्वरे ॥ यन्न विज्ञायते पुम्भिर्नामभिर्वा क्रियागुणैरिति निरुक्तेः ॥

अविज्ञातार्थम् । पुं । परिषत्प्रतिवादिभ्यां त्रिरभिहितमप्यविज्ञातमविज्ञातार्थम् ॥ ५ । ५२ । त्रिरभिहितं वादिनेति शेषः ॥

अविज्ञानवान् । पुं । अनिपुणे । अविवेकिनि । अविज्ञानमस्ति अस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

अविज्ञेयम् । न । प्रमाणान्तरानवगाह्ये आत्मनि परब्रह्मणि । तद्धि स्वप्रकाशत्वाद्रूपादिहीनत्वात् दृश्यमेव मितिविषयतामापन्नं न भवति ॥ अविज्ञेयम् । त्रि । प्रमाणानवगाह्ये । दुर्ज्ञेये ।

अविडीनम् । न । पक्षिणामाभिमुख्याभिगमने ॥

अवितम् । त्रि । रक्षिते । अव्यते स्म । घपरघटादौ । क्तः ॥

अवितथम् । न । सत्ये । तथ्ये । अवितथम् । त्रि । तद्विशिष्टे ।

अवितर्क्यम् । त्रि । अनूहनीये । अचिन्त्ये ।

अविता । त्रि । पालयितरि ।

अविस्थनः । पुं । न । पारदे । इति राजनिर्घण्टः ॥

अविदग्धः । त्रि । अनभिज्ञे । निर्गन्धे । अचतुरे ॥

अविदासी । त्रि । उपक्षयशून्ये ।

अविदितः । त्रि । विदितविपरीते । अव्याकृते । अज्ञाते । विज्ञानापेक्षे । अविदितविभवाना यत्प्रलोकमहसः ॥

अविदूसम् । न । मेषीदुग्धे । अवेर्दुग्धम् । अवेर्दुग्धे सोढदूसमरीसचः ॥

अविद्धकर्णी । स्त्री । पाठायाम् ॥ अविद्धौ कर्णौ यया । पाककर्णेति ङीप् । अविद्धोऽच्छिद्रः पर्णरूपः कर्णोऽस्या वा ।

अविद्यः । त्रि । विद्यारहिते ।

अविद्यमाना । स्त्री । मायायाम् ॥ त्रि । अभावे । अवर्त्तमाने ॥

अविद्या । स्त्री । अकस्मृतौ ॥ अज्ञाने । यथाहुः । अविद्याया अविद्यात्वमिदमेव तु लक्षणम् । यत्प्रमाणासहिष्णुत्वमन्यथा वस्तु साधयेदिति ॥ अन्यच्च । सेयं भ्रान्तिर्निरालम्बा सर्वन्यायविरोधिनी । सहते न विचारं सा तमो यद्वद्दिवाकरमिति ॥ पुनश्च । दुर्घटत्वमविद्याया भूषणं न तु दूषणम् । कथंचिद्घटमानत्वेऽविद्यात्वं दुर्घटं भवेदिति ॥ अनित्याशुचिदुःखानात्मसु नित्यशुचिसुखात्मख्यातौ । अध्यस

महदहङ्कारपञ्चतन्मात्रेष्वनात्मस्वा-
त्मबुद्धौ। अतस्मिंस्तद्बुद्धौ। विपर्य-
ये। मिथ्याज्ञाने। अनात्मन्यात्मख्या-
तौ। यथा शरीरे मनुष्योऽहमित्यादि
। इयञ्च सर्वक्लेशमूलभूता तमः शब्दोच्य-
ते। कर्मोद्भावरूपाज्ञाने। अग्नि-
होत्रादिलक्षणे कर्मणि। अविद्यास्त-
मधामायाम्। संसृतौ। परमानन्द-
स्वरूपात्माच्छादने। भेदनविद्या। विद-
ज्ञाने। संसाराय समन्ततनिपदनिपते
इति बाम्। विद्याविरुद्धा अविद्या॥

अविद्वान्। त्रि। मूर्खे। न विद्वान्॥

अविधिः। पुं। शास्त्राविहिते। अविधा-
ने॥ यथा। पच्यते नरके घोरे दि-
नानि पशुरोमभिः। समितानि दुरा-
चारो योहन्त्यविधिना पशून्निति का-
लिकायामवचः॥

अविनः। पुं। ऋत्विजि। अध्वर्यौ। अव-
ति। अमरटीकादौ। व्याख्यातृम-
विश्वदत्तः। वि। यद्वदि॥

अविनतः। त्रि। उन्नते॥

अविनयः। पुं। विनयाभावे। त्रि। अ-
विनीते॥

अविनाभावः। पुं। व्याप्तौ। व्याप्य-
निरूप्यापकनिरूपितधर्मे। यथा।
वह्निमान् धूमादित्यादौ धूमनिष्ठ-
वह्निनिरूपिताव्याप्तिरिति न्यायमी-

मांसयोर्मतम्। तत्पदार्थे तत्पदा-
र्थाभाववृत्तित्वाभावे। यथा। वे-
यमाकाङ्क्षा न तावद्विनाभावः।
नीलं सरोजमित्यादौ तदभावात्।
विमलं जलं नद्याः कच्छे महिषश्च-
रक्षान्वितनद्या अविनाभावात् क-
च्छे साकाङ्क्षतापत्तेश्च। इत्याका-
ङ्क्षा चिन्तामणिः। अविनाभाव इ-
ति। तत्पदार्थेन विनायोऽभावः स
एव तदभावद्वृत्त्यर्थः। तत्पदार्थे त-
त्पदार्थाभाववद्वृत्तित्वाभावस्तत्पदा-
र्थे तत्पदार्थाकाङ्क्षा इतिभाव इति-
सट्टीकामाथुरी।

अविनाशी। त्रि। अव्ययविकारवर्जिते।
नित्ये। सत्ये। अबाध्ये सर्वप्रकार-
परिच्छेदशून्ये। अपरिच्छिन्नात्मनि।
विनष्टुं शीलमस्येति विनाशी। न वि-
नाशी॥

अविनीतः। त्रि। विपाते। समुद्धते। अ-
धमाये। वीण्०। सः॥

अविनीता। स्त्री। कुलटायाम्। न वि-
नायि। सीलमापवे। अः। न विनी-
ता॥

अविन्ध्यः। पुं। राक्षसान्तरे॥

अविपटः। पुं। मेघविस्तारे। अवीनां
विस्तारः। विस्तारे पटच्। इत्यम-
रादौ॥

अविपश्चित्। पुं। विचारजन्यतात्पर्यपरिज्ञानशून्ये। अविवेकिनि। नविपश्चित्।

अविप्रकृष्टः। त्रि। आसन्ने।

अविप्रियः। पुं। श्यामाकतृणे।

अविप्रिया। स्त्री। श्वेतालतायाम्।

अविभक्तम्। त्रि। अभिन्ने। एकमेवार्थं अध्याहसे सर्वत्राऽनुस्यूते अधिष्ठानतयाबाधावधितयाच सर्वेष्वपि वर्त्तमाने। नविभक्तम्।

अविभावितः। त्रि। अनुपलक्षिते।

अविमरीसम्। क्ली। मेषीदुग्धे। अवेर्दुग्धम्। अवेर्दुग्धेमरीसच् प्रत्ययः।

अविमुक्तम्। क्ली। काशीक्षेत्रे। अविमुक्ते मत्तादिभ्यो भिक्षाचार्य्योर्निवापरेत्यागमः। यथा। मुनेर्मलयकालेऽपि तत्तु क्षेत्रं कदाचन। विमुक्तं न शिवाभ्यां यदविमुक्तं ततो विदुरिति। अविमुक्तं मोक्षव्यं सर्वथैव मुमुक्षुभिः। किन्तु विघ्ना भविष्यन्ति काश्यां निवसतां सतामिति श्रीदेवीभागवतम्। त्रि। अत्यक्ते। नविमुक्तम्।

अविरतम्। न। सन्तते। अनवरते। अनुपरते। नास्ति विरतमस्य। क्रियाविशेषणे वर्त्तमानं क्लीवम्। सत्त्वगामितु त्रिलिङ्गम्।

अविरतिः। स्त्री। चित्तस्य विषयसम्प्रयोगात्मनिगर्द्धे।

अविरलः। त्रि। घने। निविडे।

अविरुद्धः। त्रि। अनुकूले। अप्रतिषिद्धे। नविरुद्धः।

अविरोधः। पुं। विवादाभावे। यथा। श्रुतिस्मृतिविरोधेतु श्रुतिरेव गरीयसी। अविरोधे सदा कार्य्यं स्मार्त्तं वैदिकवत् सतेति। नविरोधः।

अविलम्बितम्। त्रि। आशुगे। उच्चण्डे। न। आशुनि। शीघ्रे। विलम्बतेस्म। अविलम्बस्रंसने। भ्वा० आत्मनेपदी। अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः। नञ्समासः।

अविला। स्त्री। मेष्याम्। भेड्याम्।

अविवरः। त्रि। नीरन्ध्रे।

अविवाक्यम्। न। दशरात्रस्य दशमेऽह्नि।

अविवादः। पुं। विवादाभावे। नविवादः।

अविवेकः। पुं। विषयविरक्त्यभावे। असम्यक्कारितायाम्। नहि किञ्चिदकार्य्यं पर्याप्तमपि तु सम्भूय। विपर्यासे। व्याकुलत्वहेतौ मोहे। अविमृश्यकारित्वे। सदसद्विवेचनाराहित्ये। त्रि। तद्वति। नविवेकः।

अविवेकी। त्रि। विवेकहीने। अविवेचके। तस्माद्विवेकिनः सुखमात्रन्नि प्रयोनाऽनधिकारित्व इति मुक्तिवाद

स्वगादाधरीटीका ॥ अन्नमुक्तिविचारे ॥

अविवेकि । न । अव्यक्ते । प्रधाने ॥ महदादौ ॥ यथा प्रधानं स्वतोनविविच्यते एवं महदादयोपि न प्रधानाद्विविच्यन्ते ॥ त्रिलिङ्गे । मूर्खे । गुणग्राह्यागुणदोषरहिते । नविवेकी ॥

अविशिष्टम् । त्रि । समाने । नविशिष्टम् ॥

अविशेषः । पुं । तन्मात्रेषु । तानि शब्दादिभिः परस्परव्यावृत्तानि शान्तघोरमूढत्वादिविशेषाः सूक्ष्माख्योच्यन्ते । निष्प्रपञ्चे । विशेषाभावे ॥ त्रि । विशेषरहिते । तुल्ये ॥

अविश्रान्तम् । न । अनवरते ॥ त्रि । विश्रामहीने ॥

अविश्वस्तः । त्रि । प्रत्ययायोग्ये । विश्वासानर्हे ॥ यथा । नविश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत् । विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृन्ततीति ॥

अविश्वासा । स्त्री । चिरप्रसूतायां गवि ॥

अविषः । पुं । अब्धौ । राजनि । अवतीति । अमरटीकादौ । अविषच्छोटिषच् । त्रि । निर्विषे ॥

अविषा । स्त्री । निर्विषायाम् ॥

अविषी । स्त्री । नद्याम् । टिड्ढाणञ्ङीप् ॥

अविसोढम् । न । अविमरीसे । अवेर्दुग्धम् । अवेर्दुग्धेसोढदूसमरीसचो वक्तव्याः ॥ [illegible]

अविस्पष्टम् । न । क्लिष्टे । अस्फुटवचनि । नविस्पष्टं यत्तेन । स्पष्टसाधनस्पष्टीनयोः । कर्मस्थितः । अविस्पष्टेति मिहे मादिस्वभावः ॥ त्रि ॥ [illegible]

अवी । स्त्री । ऋतुमत्याम् ॥ अवति लज्जायाः । उणादौ । अवितृस्तृतन्त्रिभ्य ईः ॥ [illegible]

अवीचिः । पुं । नरकभेदे । तरङ्गे ॥ नास्तिवीचिः सुखमत्र । त्रि । तरङ्गशून्ये ॥ [illegible]

अवीचिमयः । पुं । नरकभेदे ॥ यः साक्ष्ये द्रव्यदाने अनृतं वदति स नरके अवीचिमये ऽधःशिरा निपात्यते ॥ इति श्रीभागवतम् ॥

अवीजा । स्त्री । ईषद्बीजायां द्राक्षायाम् । किसमिस् इति लोके ॥

अवीतम् । न । अनुमानप्रभेदे । व्यतिरेकमुखेन प्रवर्त्तमाने निषेधके । तत् । प्रावीतं शेषवत् । विशेषेणाऽस्पष्टमितो वीतः स न भवतीत्यवीतः ॥

अवीरः । त्रि । निःसत्त्वे । निर्वीर्ये ॥

अवीरा । स्त्री । निष्पतिसुतायाम् । वीरयति । वीरविक्रान्तौ । अच् । पतिपुत्रवतीनारी वीराप्रोक्ता मनीषिभिः । नवीरा । अवीरानपत्यविधवा

ऽवीरेतिस्मृतिः ।

अवृजिनः । त्रि । यथोक्तकारितयानिष्पापे ।

अवेक्षणम् । न । दर्शने । ईषद्दर्शने । ल्युट् ।

अवेक्षा । स्त्री । अवेक्षणे । प्रतिजागरे । अवधाने । अवेक्षणम् । ईषद्दर्शने । गुरोश्चहलः । टाप् ।

अवेक्षिता । न । अवेक्षके । अध्यक्ष । कार्यव्ययादिनिरीक्षके । अवेक्षते । ईक्ष० । तृच ।

अवेद्यः । पुं । गोवत्से । त्रि । अज्ञेये ।

अवेलः । पुं । अपलापे । त्रि । वेलाशून्ये ।

अवेला । स्त्री । पूगचक्रिते । सवाई सुपारी इतिभाषा ।

अवैधम् । त्रि । विधिविवर्जिते । विधविषये । यथा । अवैधपश्वमं कुर्वन् राघोदण्डेनशुध्यतीति ।

अवोदम् । त्रि । अवक्लेदने । उन्दीक्लेदने अवपूर्वः । भावेघञ् । अवोदैधो द्मेतिनिपातनान्नलोपः ।

अव्यक्तः । पुं । हरौ । स्मरहरे । सर्वकारणे । रूपादिहीनतया चक्षुराद्यगोचरे योगाभ्याससवसेये भावे । कश्चित्तेपुसर्वकार्येपुसद्रूपेणानुगते । हिरण्यगर्भे । सूक्ष्मशरीरे । स्यापासंज्ञायाम् । निर्विकारे । शब्दप्रवृत्तिनिमित्तैर्जातिगुणक्रिया सम्बन्धै रहिते । व्यक्तःस्पष्टोनेत्यव्यक्तः । यत्र ध्वनेर्वाचका राद्योवर्णा विशेषरूपेण नव्यज्यन्तेसध्वनिरव्यक्तः । मूर्खे । कल्पे । न । प्रकृतौ । तयाहि । यत् सर्वस्यजगतो बीजभूतं मव्याकृतनामरूपसतत्वम् । सर्वकार्यकारणशक्तिसमाहाररूपम् अव्यक्ताव्याकृताकाशादिनामवाच्यंपरमात्मन्योतमोतभावेनसमाश्रितम् घटकर्णिकायामिव वटवृक्षशक्तिः । संख्यादिक्रमेण निरूप्यमाणे व्यक्तिरस्य नास्तीत्यव्यक्तम् । तदुक्तम् । हेतुमदनित्यमव्यापिसक्रियमनेकमाश्रितंलिङ्गम् । सावयवंपरतन्त्रं व्यक्तं विपरीतमव्यक्त मिति । साङ्ख्योक्तमहदादौ । आत्मनि । परमात्मनि । मायोपाधिके ब्रह्मणि । त्रि । अवयवरहिते । अव्यक्तमितिविज्ञेयंलिङ्गग्राह्यमतीन्द्रियम् । सूक्ष्मे । अचिन्त्ये । अस्फुटे । नव्यज्यतेऽस्मा । अत्रव्यक्त्यादौ । क्तः । अव्याकृतकार्यभूतस्वच्छे । भूतसूक्ष्माम्यधिकरणे । नव्यक्तम् इतिवा ।

अव्यक्तमूलप्रभवः । पुं । संसारवृक्षे ।

अव्यक्तरागः । पुं । अरुणवर्णे । किञ्चिल्लोहिते । अव्यक्तोरागोयस्य ।

अव्यक्तलिङ्गः । त्रि । अदृश्येनश्रुतिस्मृत्युक्तप्रकारेण श्रमवति । नव्यक्तंदृश्यं नगृहीतंलिङ्गमाश्रमचिह्नमनेन ।

अव्यग्रः । त्रि । अनाकुले । नव्यग्रः ।

अव्यङ्गः । त्रि । अविकले । परिपूर्णे । अविकलाङ्गे । नव्यङ्गः ।

अव्यङ्गा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ।

अव्यञ्जनः । पुं । शृङ्गहीनपशौ । त्रि । अव्यक्ते । अस्फुटे । अविद्यमानंव्यञ्जनंचिह्नंयस्य यस्मिन्वा ।

अव्यण्डा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् । कौंच इतिख्यातायाम् । नविगतमण्डमस्याः ।

अव्यतिकरः । पुं । असम्पर्के ।

अव्यथः । पुं । सर्पे । त्रि । निर्भये । नव्यथायस्य । नव्यथते । व्यथभयसञ्चलनयोः । पचाद्यच् ।

अव्यथा । स्त्री । पथ्यायाम् । चारख्याम् । ओषधीभेदे । मुग्ध्याम् । नव्यथिस्याः । नव्यथते । व्यथ । पचाद्यच् । टाप् ।

अव्यथी । पुं । अश्वे । नव्यथते तच्छीलः । व्यथ । जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्चेतीनिः ।

अव्यथिषः । पुं । अर्णवे । सूर्ये । नव्यथते । व्यथ । नञिव्यथेरितिटिषच् ।

अव्यथिषी । स्त्री । धरायाम् । रात्रौ । टित्वान्ङीप् ।

अव्यभिचारी । त्रि । केनापिप्रतिकूलेन हेतुनानिवारयितुमशक्ये ।

अव्ययः । पुं । नञ् स्वरादिशब्दे । पुं । विष्णौ । शिवे । अनाद्यनन्ते देहादिसंस्तानाश्रये आत्मनि मानमस्तरेवानुच्छेदेमायामयेसंसारदुःखे । त्रि । उत्पत्तिविनाशादिसर्वक्रियाशून्ये । नित्ये । अविनाशिनि । अपरिच्छिन्ने । यथा । सदृशंत्रिषुलिङ्गेषु सर्वासुचविभक्तिषु । वचनेषुचसर्वेषु यन्नव्येति तदव्ययमिति । निषिद्धोव्ययोऽवयवापचयोगुणापचयोविनाशोवा यस्य । यद्वा । नव्येति विकारं नभजत इत्यव्ययम् । विपूर्वादिणः पचाद्यच् । नव्ययः ।

अव्ययात्मा । पुं । अनश्वरस्वभावे ।

अव्ययीभावः । पुं । प्रायः पूर्वपदार्थप्रधानेसमासविशेषे ।

अव्यलीकः । पुं । सत्ये ।

अव्यवसायवान् । त्रि । शिक्षौ । व्यवसायरहिते । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अव्यवस्था । स्त्री । शास्त्रविरुद्धव्यवस्थायाम् । अपसिद्धान्ते । अविधौ ।

अव्यवस्थितः । त्रि । नीतिशास्त्रादिव्यवस्थानभिज्ञे । सिद्धान्तरहिते ।

अव्यवहार्य्यः । त्रि । अभिधानाभिधेयक

यथोर्वाङ्मनसयोरविषये । अव्यवहा
रायोग्ये । नव्यवहार्यः ॥

अव्यवहितम् । त्रि । व्यवधानशून्ये । संस
क्ते । अपदान्तरे । नव्यवधीयते स्म ।
दधातेर्हिः ॥

अव्याकृतः । पुं । बीजरूपे । अविवेके
। अव्यक्ते प्रकृतौ । असम्भूतौ । सां
भीसाख्याने । अनिर्वाच्ये । अव्याकृ

अव्याकृताकाशः । पुं । अव्यक्ते ।

अव्याजः । पुं । छलाभावे । शौचे ।

अव्यापकम् । त्रि । परिच्छिन्ने । अव्या
प्यकम् ।

अव्यापि । त्रि । व्यक्ते ।

अव्याप्यम् । त्रि । व्याप्तिरहिते । अव्या
पनीये । अनधीने ।

अव्याप्यवृत्तिः । त्रि । किञ्चिदवच्छिन्न
वृत्तौ । स्वसमानाधिकरणाभावप्र
तियोगिनि । दैशिककालिकभेदेन
स द्विविधः । तत्पर्यायः । प्रादेशिकः
। आत्मनो विशेषगुणाः । बुद्धिसुख
दुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मभावनाख्य-
संस्काराः ९ । आकाशस्य विशेषगुणः
शब्दः १० । सामान्यगुणौ संयोगवि
भागौ १२ । एते सर्वे अव्याप्यवृत्तयः
स्युरिति न्यायभाषा ।

अव्युत्पन्नः । त्रि । अनभिज्ञे ।

अशक्यम् । त्रि । अशक्ते ।

अशक्तुम्भी । स्त्री । पातीयपुञ्जे । का
ईइति यस्याः प्रसिद्धिः ॥

अशक्तः । त्रि । असमर्थे । सामर्थ्यहीने
। यथा । वर्षवासेष्वशक्तानामकर्मी
जनमिष्यतइति । नशक्तिरस्य । अ
नदुःसुभ्योर्विभाषयोरिति पाठास्प-
क्षेऽर्थः ।

अशक्तिः । स्त्री । कार्य्यवैकल्यहेतुबु
द्धिधर्मे । सा चाष्टाविंशतिभेदभिन्ना
। यथा । एकादशेन्द्रियवधाः सहबुद्धि
वधैरशक्तिरुद्दिष्टा । सप्तदशधा बुद्धे
र्विपर्ययात्तुष्टिसिद्धीनामिति ॥ एका
दशेन्द्रियवधास्तु । बाधिर्यं कुष्ठतान्ध
त्वं जड़ताजिघ्रता तथा । मूकताकौ
ण्यपङ्गुत्वक्लैव्योदावर्त्तमत्तताः ॥ यथा
संख्यं श्रोत्रादीनामिन्द्रियाणां वधाः ।
एतद्धेतुका बुद्धेरशक्तिः स्वव्यापारेऽ
शक्तिः । तथा चैकादश हेतुत्वादेकाद
शधा बुद्धेरशक्तिरुच्यते । हेतुहेतुम
तोरभेदविवक्षया सामानाधिकर-
ण्यम् । तदेवमिन्द्रियवधद्वारेण बुद्धे
रशक्तिमुक्त्वा स्वरूपतोऽशक्तिमाह ।
सहबुद्धिवधैरिति । कति बुद्धेः स्वरूप
तो वधा इत्यत आह । सप्तदशधा बु
द्धेः । कुतः । विपर्ययात्तुष्टिसिद्धीनाम्
। तुष्टयो नवेति तद्विपर्ययात्तन्निरूप

यात्वेभवंति। एवंसिद्धयेऽष्टौविति तद्विपर्ययात्त्रिरूपणादष्टौभवंति इतिसंख्या। अपिच। अशक्ति कारकापायेसद्यःप्रभविष्णुता। कारिकाणामिता करणविस्तारव्याना समाप्तेविनाशोऽस्ति विद्यमानेपदार्थे अप्रभवत्वेशक्त्यभावशक्तिः। बधिरादेरिवरूपशब्दादावितिः।

अशक्यः। त्रि। असाध्ये। अशक्तीये।

अशनुः। पुं। चन्द्रे। विनानुरहिते।

अशनम्। न। भोजने। भक्षणे। अश् भावे ल्युट्। स्वरूपात्मविरतिर्जितो। धर्मोद्युक्तं वर्धयत्यशनंदिनानीये।

अशनाया। स्त्री। बुभुक्षायाम्। क्षुधायाम्। अशितुमिच्छा अशनमिच्छा अशना अशनायतिवाग सुपरितिक्यच्। अशनायेति ईर्ष्याभावः। अशनायया दिवः।

अशनायितम्। त्रि। क्षुधिते। अशन सेच्छा। अशनायेतिसाधु। अश मायाजाताश्च्य। तारकादिः।

अशनिः। स्त्री। पुं। चञ्चलायाम्। विद्युति। पवौ। वृक्षादिविनाशकमे घोत्पन्नज्योतिषि। अश्नाति सङ्घातं करोति। अश्यतेऽनेनेतिवा। अशिसृपृधर्मीत्यादिना अनिः।

अशनिवर्षे। उल्काविशेषे।

अशनिच्चिट्। स्त्री। विद्युति। अशने: त्विट्।

अशब्दः। पुं। न। अवेदमूलके।

अशमः। पुं। इदंकृत्वेदंकरिष्यामीति सङ्कल्पप्रवाहानुपरमे।

अशयः। पुं। तापसान्तरे। यो कदाचिनशेते।

अशरीरः। पुं। स्वेनरूपेणाकामकल्पे। परमात्मनि। त्रि। शरीररहिते। यथा। प्रपीय प्राणशिखिवक्तेमिच्या ज्ञानेसहेतुके। नेतिनेतिसत्यपश्चा दशरीरोऽभवत्स्वयमिति।

अशर्म। न। दुःखे। त्रि। पीडायुते। शर्मसुखम् तद्विरुद्धम्। नञ्मिति समासः।

अशाखा। स्त्री। शूलीतृणे।

अशान्तः। त्रि। इन्द्रियलौल्यादनुपरते। आत्मसाक्षात्काररहिते। नशान्तः।

अशाश्वतः। त्रि। अस्थिरे। इष्टनष्टप्राये। नशाश्वतः।

अशास्त्रम्। न। वेदादिविरुद्धे। नशास्त्रमस्मिन्।

अशास्त्रविहितम्। त्रि। वेदेनप्रत्यक्षेण दिनाचाविहिते। बुद्धयागमेनविहिते। शास्त्रेणविहितम्। नशास्त्रविहितम्।

अशिचित्तः । त्रि । अनिपुणे । शिक्षारहिते । [illegible]

अशितम् । त्रि । भुक्ते । तृप्ते । अश्यते स्म । अशभोजने । क्तः । [illegible]

अशित्रम् । त्रि । चौरे । पुं । चौरौ । अश्नातीति अन्नेन । अशभोजने । अशित्रादिभ्यइत्रोत्रौ इतीत्रप्रत्ययः । [illegible]

अशिरः । पुं । वीतिहोत्रे । राक्षसे । भास्करे । वायौ । न । हीरके । [illegible]

अशिरा । स्त्री । अशिररसनायाम् ।

अशिश्विका । स्त्री । पुत्ररहितायाम् । न शिशुर्यस्याः । सा अशिश्वीति साधुः । स्वार्थे कन् । [illegible]

अशिश्वी । स्त्री । अशिश्विकायाम् । नास्ति शिशुरस्याः अर्थे अशिश्वीति भार्यायामिति निपातनात् ङीप् ।

अशीतिः । स्त्री । सङ्ख्याविशेषे ८० । सङ्ख्येये । अष्टदशतः परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतीत्यादिना निपातनात् प्रकृतेरशीभावस्तिप्रत्ययश्च ।

अशीतिकः । त्रि । अशीतिर्वसति । व्रीह्यादिपुत्रीपौत्राद्यादिपाठात् कः ।

अशीलः । त्रि । दुःशीले । [illegible]

अशुचिः । पुं । विप्रसेवकादौ । त्रि । शास्त्रोक्तशौचहीने । यथा । अतामा [illegible] सुपवाराणां [illegible] क्रमे [illegible] करोतीयः चौरकर्मसोऽशुचिः सर्वकर्मस्विति । न शुचिः । [illegible]

अशुद्धः । त्रि । विधानतत्कार्यमलयुक्ते । अपवित्रे । अकृतशोधने । न शुद्धः ।

अशुभम् । क्ली । पापे । अनिष्टफले । यथा । स्वेन्द्रियाणामसामर्थ्ये स्वकर्मा[illegible] मुहुर्मुहुः [illegible] दिग्भागमनरति [illegible] अमङ्गले । [illegible] युक्ते । अशुभम् । [illegible]

अशून्यशयनव्रतम् । न । श्रावणकृष्णद्वितीयायां कर्तव्यमत्स्यपुराणोक्तव्रतविशेषे । [illegible]

अशृतम् । त्रि । अपक्वे । न शृतम् ।

अशेषः । त्रि । निःशेषे । सम्पूर्णे । नास्ति शेषोऽस्य । [illegible]

अशोकः । पुं । कङ्केलिपादपे । यथा । अशोकेऽस्य [illegible] जायते पुष्पभारइति । अस्य गुणा यथा । अशोकः शीतलस्तिक्तो ग्राही वर्ण्यः कषायकः । दोषापचीतृषादाहकृमिशोषविषास्रजिदिति । नशोकोऽस्मात् । वकुलद्रुमे । न । पारदे । पुष्पे । अशोकस्य पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमिति यणो विकारावयवार्थस्य लुक् । त्रि । सन्तापवर्जिते । निःशोके ।

अशोकरोहिणी । स्त्री । कटुकायाम् । कटुरोहिण्याम् । अशोकरोहिणीति । क

पौर्य्यपर्य्यन्ते इतिचिन्तिः ।

अशोकषष्ठी । स्त्री । चैत्रशुक्लषष्ठ्याम् ।

अशोका । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । बुद्धशासनदेवीविशेषे । अशोकोऽस्याः ।

अशोकारिः । पुं । कदम्बवृक्षे ।

अशोकाष्टमी । स्त्री । चैत्रशुक्लाष्टम्याम् ।

अशोचः । पुं । अनहङ्कृतौ ।

अशोच्यः । त्रि । शोचितुमयोग्ये । निरपराधे ।

अशौचम् । न । आशौचे । वैदिककर्मानर्हत्वप्रयोजके संस्कारविशेषे । विहितकर्मविरोध्यदृष्टविशेषे । शुचित्वाभावे । यथा । क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च । यथेष्टाचरणस्या हुर्मरणान्तमशौचकमिति ॥ क्रियाहीनस्य नित्यनैमित्तिकक्रियानमुष्ठायिनः । मूर्खस्य गायत्रीरहितस्य सावित्रीरहितस्येति रुद्रधरः । महारोगिणः उन्मादादिपापरोगाष्टकान्यतमरोगवतः । यथेष्टाचरणस्य च्युताचारस्य यथाशास्त्रमस्पर्शः ॥ अशौचम् ।

अश्मकदली । स्त्री । काष्ठकदल्याम् ।

अश्मकीटः । पुं । नारकीटे ।

अश्मकुट्टः । न । तपोविशेषाल्लब्धसंचेतापसान्तरे । मध्वर्थे प्रियङ्ग्वादौ । अश्मनैव कुट्टयति । कुट्ट॰ अच् ॥

अश्मकेतुः । पुं । क्षुद्रपाषाणभेदाख्ये ।

अश्मगर्भः । पुं । हरिन्मणौ । मरकते ।

अश्मनो गर्भः ।

अश्मगर्भजम् । पुं । पन्ना इति प्रसिद्धे मरकतमणौ ।

अश्मघ्नः । पुं । पाषाणभेदनवृक्षे । पाथरचूडीति भाषा ।

अश्मजम् । न । शिलाजाते । शिलाजतुनि । अश्मनो जातम् । जनी प्रादुर्भावे । पञ्चम्यामजातामितिडः ॥ [illegible]

अश्मजतुकम् । न । शिलाजतुनि ।

अश्मजातिः । स्त्री । मरकतादिरत्ने ।

अश्मनो जातिः ॥

अश्मदारणः । पुं । टाँकी इति प्रसिद्धे । टङ्के । दारयति । दॄ॰ णिच् । ल्युः । अश्मनो दारणः दार्यतेऽनेनवा । ल्युट् ।

अश्मा । पुं । पाषाणे । अश्नुते । अशू व्याप्तौ सङ्घाते च । अन्येभ्योऽपीति मनिन् । अशिशकिभ्यां छन्दसीति विनिन्वा । भाषायामप्येष्यते छन्दसीति तु शकिनैवान्वेतिव्याख्यानात् ।

अश्मन्तम् । न । अशुभे । चुल्ल्याम् । मरणे । अनवधौ । चेचे । अश्मनोऽप्यन्तो ऽन्त । शकन्ध्वादिः ।

अश्मन्तकः । पुं । न । उद्दाने । चुल्ल्याम् । मल्लिकाच्छदने । दीपाधारा च्छादने ।

अशिक्षितः । त्रि । अनिपुणे । शिक्षा-रहिते । [illegible]

अशितम् । त्रि । भुक्ते । तृप्ते । अश्यते स्म । अशभोजने । [illegible]

अशिरम् । त्रि । क्षीरे । पुं । वह्नौ । अश्नाति तेन । अशभोजने । अशिरादित्वात् इरक्प्रत्ययः ॥ [illegible]

अशिरः । पुं । वीतिहोत्रे । राक्षसे । भास्करे । वायौ । न । हीरके ॥

अशिरा । स्त्री । अशिररक्षसनार्याम् ।

अशिश्विका । स्त्री । पुत्ररहितायाम् । नशिशुर्यस्याः । सख्यशिश्वीतिसाधुः । स्वार्थे कन् । [illegible]

अशिश्वी । स्त्री । अशिश्विकायाम् । नास्याः शिशुरस्त्यर्थे । सख्यशिश्वीति भाषायामिति निपातनात् ङीप् ।

अशीतिः । स्त्री । सङ्ख्याविशेषे ८० । सङ्ख्येये । अष्टदशतः परिमाणमस्याः । षट्कतिविंशतिविंशत्त्रिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतीत्यादिना निपातनात् प्रकृतेरशीभावस्तिप्रत्ययश्च ।

अशीर्षिकः । त्रि । अशीर्षवति । व्रीह्यादिषु शीर्षान्न इति पाठात् ठन् ॥

अशीलः । त्रि । दुःशीले । [illegible]

अशुचिः । पुं । विण्मूत्रलेपादौ । त्रि । शास्त्रोक्तशौचहीने । यथा । प्रमाणामुपयाज्ञानां ब्राह्मणादीनाञ्च सङ्गमे । [illegible] रोतियः चौरकर्मणोऽशुचिः सर्वकर्मस्विति ॥ नशुचिः ॥ [illegible]

अशुद्धः । त्रि । अज्ञातकार्यमन्त्रयुक्ते । अपवित्रे । अकृतशोधने । नशुद्धः ।

अशुभम् । क्ली । पापे । अनिष्टफले । यथा । [illegible] स्वेन्द्रियाणामसामर्थ्यं स्वकर्मविकृतानि च । सुहृदुःखस्वप्नविभ्रमे दशुभागमनमिति । अमङ्गले । त्रि । तद्युक्ते । नशुभम् ॥ [illegible]

अशून्यशयनव्रतम् । न । श्रावणकृष्णद्वितीयायां कर्त्तव्यं मत्स्यपुराणोक्तव्रतविशेषः । [illegible]

अशृतम् । त्रि । अपक्वे । नशृतम् ।

अशेषः । त्रि । निःशेषे । सम्पूर्णे । नशेषोऽस्य ॥ [illegible]

अशोकः । पुं । कङ्केलिपादपे । यथा । अशोकस्याघाताज्जायते पुष्पम् इति । अस्य गुणपर्यायाः । अशोकः शीतलस्तिक्तो ग्राही वर्ण्यः कषायकः । दोषापचीतृट्दाहकृमिशोषविषास्रजिदिति । नशोकोऽस्मात् । बकुलद्रुमे । न । पारदे । पुष्पे । अशोकस्य पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यणो विकारावयवार्थस्य लुक् । त्रि । सन्तापवर्जिते । निःशोके ।

अशोकरोहिणी । स्त्री । कटुकाम् । कटुरोहिण्याम् । अशोकरवरोहति । क

संयुपर्मीने इतिमिनिः ॥ [illegible]

अशोकषष्ठी । स्त्री । चैत्रशुक्लषष्ठ्याम् ।

अशोका । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । बुद्ध शासनदेवीविशेषे । अशोकोऽस्याः ।

अशोकारिः । पुं । कदम्बवृक्षे ।

अशोकाष्टमी । स्त्री । चैत्रशुक्लाष्टम्याम् ॥

अशोचः । पुं । अनहङ्कृतौ ।

अशोच्यः । त्रि । शोचितुमयोग्ये । निरपराधे ।

अशौचम् । न । आशौचे । वैदिकक-र्मानर्हत्वप्रयोजके संस्कारविशेषे । विहितकर्मविरोधिदेहविशेषे । अशुचित्वाभावे । यथा । क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिणएव च । यथेष्टाचरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकमिति । क्रियाहीनस्य नित्यनैमित्तिकक्रियाननुष्ठायिनः । मूर्खस्य गायत्रीरहितस्य सार्थगायत्रीरहितस्येति कल्पतरुः । महारोगिणः उन्मादादिरोगपरीतस्य गात्रकाम्पतत्रोगवतः । यथेष्टाचरणस्य बृतवेदाध्यासतस्येत्यर्थः ॥ नञ्शौचम् ।

अश्मकदली । स्त्री । काष्ठकदल्याम् ।

अश्मकीटः । पुं । नारकीटे ।

अश्मकुट्ट । त्रि । तपोविशेषाश्रितसंन्यासान्तरे । अचबार्थे प्रियंवदादी नश्मन्येवकुट्टयति । कुट्ट । अच् ।

अश्मकेतुः । पुं । क्षुद्रपाषाणभेदाख्ये ।

अश्मगर्भः । पुं । हरिन्मणौ । मरकते ॥ अश्मनो गर्भः ।

अश्मगर्भजम् । पुं । पन्नाइतिप्रसिद्धे मरकतमणौ ।

अश्मघ्नः । पुं । पाषाणभेदनवृक्षे । पाखानभेदीति भाषा ।

अश्मजम् । त्रि । शिलाजाते । न । शिलाजतुनि । अश्मनोजातम् । जनीप्रादुर्भावे । पञ्चम्यामजातौविति डः । [illegible] लौहे ।

अश्मजतुकम् । न । शिलाजतुनि ॥

अश्मजातिः । स्त्री । मरकतादिरत्ने । अश्मनोजातिः ।

अश्मदारणः । पुं । टाँकी इति प्रसिद्धे । टङ्के । दारयति । दृ । अश्मन्ताम् अश्मनोदारणः दार्यतेऽनेनया ।

अश्मन् । पुं । पाषाणे । अश्मते । अशू व्याप्तौ सङ्घाते च । अन्येभ्योऽपीति मनिन् । अशिशकिभ्यांछन्दसीतिमनिन्वा । भाषायामपीष्यते छन्दसीतितु शकिनैवान्वेतिव्याख्यानात् ।

अश्मन्तम् । न । अशुभे । चुल्ल्याम् । मरणे । अनवधौ । क्षेत्रे । अश्मनोप्यन्तो ऽत्र । शकन्ध्वादिः ।

अश्मन्तकः । पुं । न । उद्दाने । चुल्ल्याम् । मल्लिकाच्छदने । [illegible] च्छादने

अश्निचित्रः । त्रि । अनिपुणे [illegible] रहिते । [illegible]

अशितम् । त्रि । भुक्ते । तृप्ते । अश्यते स्म । अशभोजने । क्तः । [illegible]

अशित्रम् । क्लि । चौरे । पुं । चरौ । अश्नाति तेन । अशभोजने । अशित्रादि भ्यश्चेत्रोचाविति इत्रप्रत्ययः ।

अशिरः । पुं । वीतिहोत्रे । राक्षसे । भास्करे । वायौ । न । हीरके ।

अशिरा । स्त्री । अशिरशब्दार्थाम् ।

अशिश्विका । स्त्री । पुत्ररहितायाम् । नशिशुर्यस्याः । संख्यशिश्वीति साधुः । स्वार्थे कन् ।

अशिश्वी । स्त्री । अशिश्विकायाम् । नास्ति शिशुरस्याः अर्थे संख्यशिश्वीति भाषायामिति निपातनात् ङीप् ।

अशीतिः । स्त्री । सङ्ख्याविशेषे ८० । सङ्ख्येये । अष्टदशतः परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशति त्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतमिति निपातनात् प्रकृतेरशीभावस्तिप्रत्ययश्च ।

अशीर्षिकः । त्रि । अशीर्षवति । शीर्षादिषु यो यो च इति पाठात् कन् ।

अशीलः । त्रि । दुःशीले । [illegible]

अशुचिः । पुं । विसूचरोगादौ । त्रि । शास्त्रोक्तशौचहीने । यथा । स्नाना सुपवासानां न्यायादीनाभ्यसङ्गमे । करोतियः चौरकर्मसोऽशुचिः सर्वकर्मस्विति । नशुचिः । [illegible]

अशुद्धः । त्रि । अज्ञानतत्कार्यसंयुक्ते । अपवित्रे । अकृतशोधने । नशुद्धः ।

अशुभम् । क्लि । पापे । अनिष्टफले । यथा । स्वेन्द्रियाणां स्वसामर्थ्यं स्वकर्मविकृतानि च । मुहुर्मुहुः स्वविसर्गे शिरसोऽशुभान्यनहति । अमङ्गले । त्रि । तद्युक्ते । नशुभम् । [illegible]

अशून्यशयनव्रतम् । न । आषाढकृष्णद्वितीयायां कर्त्तव्ये मत्स्यपुराणोक्तव्रतविशेषे । [illegible]

अशृतम् । त्रि । अपक्वे । नशृतम् ।

अशेषः । त्रि । निःशेषे । सम्पूर्णे । नशेषोऽस्य । [illegible]

अशोकः । पुं । कङ्केल्लिपादपे । यथा । अशोके स्वरबाधा जायते पुष्पसार इति । अस्य गुणा यथा । अशोकः शीतलस्तिक्तो ग्राही वर्ण्यः कषायकः दोषापचीतृष्णादाहकृमिशोषविषास्रजिदिति । नशोकोऽस्मात् । वकुलद्रुमे । न । पारदे । पुष्पे । अशोकस्य पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यणो विकारावयवार्थस्य लुक् । त्रि । सन्तापवर्जिते । निःशोके ।

अशोकरोहिणी । स्त्री । कटुक्याम् । कटुरोहिण्याम् । अशोकस्य रोहति । क

स्वर्युः पंमाने इतिविनिः ॥

अशोकषष्ठी । स्त्री । चैत्रशुक्लषष्ठ्याम् ॥

अशोका ॥ स्त्री । कटुरोहिण्याम् । वृद्ध
अस्यास्तु न दोषो विशेषेण न शोकोऽस्याः ॥

अशोकारिः । पुं । कदम्बद्रौ ।

अशोकाष्टमी । स्त्री । चैत्रशुक्लाष्टम्याम् ॥

अशोषः । पुं । अनहङ्कृतौ ।

अशोच्यम् । त्रि । शोचितुमयोग्ये । निर
पराधे ।

अशौचम् । न । अशौचे । वैदिकक-
र्मानर्हत्वप्रयोजकसंस्कारविशेषे ।
विहितकर्मविरोध्यदृष्टविशेषे । शुचि
त्वाभावे । यथा । क्रियाहीनस्य मूर्खस्य
महारोगिण एव च । यथेष्टाचरणस्या
हुर्मरणान्तमशौचकमिति ॥ क्रिया
हीनस्य नित्यनैमित्तिकक्रियाननुष्ठा
यिनः । मूर्खस्य गायत्रीरहितस्य सावि
त्रीगायत्रीरहितस्येति कल्पतरुः । महारो
गिणः उन्मादादिपापरोगाक्रान्त
स्य रोगवतः । यथेष्टाचरणस्य शूद्र
स्याचारत्यक्तस्येत्यर्थः ॥

अश्मकदली । स्त्री । काष्ठकदल्याम् ।

अश्मकीटः । पुं । नारकीटे ।

अश्मकुट्टः । त्रि । तपोविशेषात्मव्यसंचेता
पक्षान्तरे । भक्षणार्थं प्रियङ्ग्वादी
नश्मनैव कुट्टयति । कुट्ट अच ।

अश्मकेतुः । पुं । क्षुद्रपाषाणभेदाख्ये ।

अश्मगर्भः । पुं । हरिन्मणौ । मरकते ॥
अश्मनोगर्भः ।

अश्मगर्भजम् । पुं । पन्ना इति प्रसिद्धे म
रकतमणौ ।

अश्मघ्नः । पुं । पाषाणभेदनवृक्षे । पा
खानभेदीति भाषा ।

अश्मजम् । त्रि । शिलाजाते । न । शिला
जतुनि । अश्मनो जातम् ।
सिद्धभावे । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥
लौहे ।

अश्मजतुकम् । न । शिलाजतुनि ॥

अश्मजातिः । स्त्री । मरकतादिरत्ने ॥
अश्मनो जातिः ।

अश्मदारणः । पुं । टाँकी इति प्रसिद्धे ।
टङ्के । दारयति । दॄ । णिच् । ल्युः ।
अश्मनो दारणः । दार्यतेऽनेनेति ।

अश्मा । पुं । पाषाणे । अश्नुते । अश
व्याप्तौ सङ्घाते च । अन्येभ्योऽपीति
मनिन् । अशिमत्किम्यां छन्दसी तिमन्
निन्दा । भाषायामपीष्यते छन्दसी
तितु यकिनैवाम्वेतिव्याख्यानात् ।

अश्मन्तम् । न । अशुभे । चुल्ल्याम् । म
रणे । अनवधौ । क्षेत्रे । अश्मनोऽप्य
न्तोऽत्र । शकन्ध्वादिः ।

अश्मन्तकः । पुं । न । उद्दाले । चुल्ल्याम् ।
मल्लिकाच्छदने । दीपाधारे । छादने ॥

अश्मसा

अच्युतः

पुं। तृणविशेषे। आस्फोटके। द्व्याम्लरे। आवुडेति प्रसिद्धे। द्रन्दुके। कुरोल्यामि। आलपुष्पे। कोविदारस वृक्षे।

अश्मपुष्पम्। नि। शैलेये। कालानुसार्ये। शिलाजतुनि। अश्मनःपुष्पमिव।

अश्मभेदम्। नि। लौहभाण्डे। महस्राम इति ख्याते।

अश्मभित्। पुं। अश्मभेदे। पाषाणभेदे। त्रि। पाषाणभेदके। अश्मानं भिनत्ति। भिदिरः। क्विप् तुक्।

अश्मभेदः। पुं। पाषाणभेदे। गुल्मान्। अश्मभेदो हिमस्निग्धः कषायोवस्ति-शोधनः। भेदनो हन्ति दोषार्शोगुल्म कृच्छ्राश्महृद्रुजः। योनिरोगान् प्रमेहांश्च प्लीहमूत्रव्रणानि चेति।

अश्मरः। पुं। पाषाणजाते। प्रस्तर सम्बन्धिनि।

अश्मरी। स्त्री। मूत्रकृच्छ्रे। अश्मानं राति। रादाने। आतोनुपसर्गे कः। गौरादिः।

अश्मरीघ्नः। पुं। वरुणद्रुमे। अश्मरीं हन्ति। हनः। हन्ते रमनुष्यकर्तृके टक्।

अश्मरीहरः। पुं। देवधान्ये।

अश्मसारः। पुं। न। लौहे। अश्मनः सारः।

अश्मोरः। पुं। ना। अर्शोरीरोगे।

अश्मोत्थम्। न। शिलाजतुनि।

अश्यमानः। त्रि। भुज्यमाने।

अश्रम्। नि। नेत्राम्बुनि। अश्नुते कक्षम्। अश्नू व्याप्तौ। अन्यत्रापीति रक्।

अश्रद्धानः। त्रि। श्रद्धाहीने। पापेषु रिति। अश्रुरसम्पदमाश्रुते। गुरुवेदान्तवाक्यार्थे। वेदमेवमवधवेशिनि। विपर्यस्तपानासिक्यबुद्धि रश्रद्धान इति।

अश्रान्तम्। नि। सततं। त्रि। श्रमरहिते। अश्रुतपरखेदेश्च। भाविता अनुनासिकस्येतिदीर्घः। अविदमानःश्रान्त श्रमः। क्रियाविशेषणत्वेलीवत्वम्। द्रव्यविशेषणे तु त्रिलिङ्गम्।

अश्रिः। स्त्री। कोणे। खड्गाद्यग्रभागे। गृहादिकोणे। अश्नोतिव्याप्नोतीति। अशभोजने अश्नू व्याप्तौ वा। विडम्बादि। आश्रयत्वेमहाराण्यम। अक्षितिनिर्दिष्टस्वत्वयतीति। स चडित। डित्वाट्टिलोपश्चाडो ह्रस्वः।

अश्रु। न। नेत्रजले। अश्नुते कक्षम्। अश्नू व्याप्तौ। अश्वादयश्चेति, क्रिन्यप्रत्ययान्तं साधु। नञ्पूर्वाच्छ्रयतेर्डु वा। न श्रूयते इति विग्रहः।

अश्रुतः। त्रि। मूर्खे। अश्रुतश्रवणे। अनाकर्णिते।

अश्लीकम् । नि । अश्लीके । यीमे । रेफस्खलकारः ॥

अश्लीलम् । न । ग्राम्यवाचि । मण्डादिवचने ॥ श्रियं राति । आलोनुमेतिकः । तद्भिन्नम् । कपिलकादी नामुपसङ्ख्यानमिति लत्वम् ॥ श्रीश्रीभातस्याः सिध्मादित्वाल्लच् । अश्लीलं तदमङ्गल्यं जुगुप्साव्रीडाकरम् ॥

अश्लेषा । स्त्री । नक्षत्रभेदे । तत्रजातस्य फलं यथा । भूयात्कनःस्यादतिदुष्टचेताः कष्टप्रदश्चापि वियोजमानाम् । सर्पैः सदर्पैः शठार्पितार्थः कन्दर्पसक्तः समनामनु प्रसिहि । अश्लेषाभ्ये ।

अश्लेषाभवः । पुं । केतुग्रहे ॥ अश्लेषायां भवोयस्य ॥

अश्लेषाभूः । पुं । केतुग्रहे ॥

अश्वः । पुं । तुरगे । अस्यमांसगुणा यथा । अश्वमांसं तु लवणं वह्निकृत्कफपित्तलम् । मारुतघ्नं दृष्यंवल्यं चक्षुष्यं मधुरं लघु ॥ इति । लगणोभयगुणः संज्ञायाम् । पुं । सप्ताङ्के । पुंजातिभेदे । यथा । कामुतं व्यवपुर्धृष्टो मिथ्याचारश्च निर्भयः । वाद्यायाङ्गुलमेढ्रश्च दरिद्रश्च हयोत्तमः ॥ इत्यस्य लक्षणम् ॥ अश्नुते । अश्नुव्याप्तौ संघाते च । अशूमुषिलटी तिकन् ।

अश्वकन्दिका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

अश्वकर्णः । पुं । सालवृक्षे । सखुआ इति ख्याते ॥ अश्वकर्णद्वयपत्रमस्य । अश्वकर्णः कषायः स्याद्विस्वेदकफकृमीन् । वृषविद्रधिवाधिर्ययोनिकर्णगदान्हरेत् ॥

अश्वकर्णकः । पुं । शालवृक्षे । सर्जद्रुमे ॥

अश्वकिनी । स्त्री । अश्विनीनक्षत्रे ॥

अश्वखरजः । पुं । खेसरे । खच्चर इति भाषाप्रसिद्धे ॥

अश्वखुरः । पुं । नखीतिख्याते गन्धद्रव्ये ।

अश्वखुरा । स्त्री । अपराजितायाम् ॥

अश्वगन्धा । स्त्री । वराहकर्ण्याम् । अश्वगन्धइतिख्यातौषधी ॥ अश्वगन्धानिलश्लेष्मश्वित्रशोथक्षयापहा । बल्या रसायनी तिक्ता कषायोष्णातिशुक्रला ॥

अश्वगन्धिका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । अश्वगन्धैव । स्वार्थे कः ॥

अश्वगोयुगम् । नी । अश्वयुग्मे ॥ द्वाय स्त्री । द्विश्वेगोयुगच् ॥

अश्वगोष्ठम् । न । मन्दुरायाम् ॥ अश्वानां स्थानम् । गोष्ठजादयः स्थानादिषु पशुनामभ्य इतिगोष्ठच् प्रत्ययः ।

अश्वग्रीवः । पुं । विष्णुदैत्यसुरविशेषे ।

अश्वघ्नः । पुं । करवीरे ॥ अश्वं हन्ति । हनः । अमनुष्यकर्त्तृके चेतिटक् । गमहनेत्युपधालोपः । कुत्वम् ॥ नि

...। हयमे। ...

अश्वतरः। पुं। गन्धर्वविशेषे। नागभेदे। वेसरे। गर्दभेनाश्वायामुत्पन्ने। घोटकाद्गर्दभ्यां जाते। तनुत्वः। वत्सो वाश्वर्षभेभ्यः... अश्वेनाश्वायामुत्पन्नोऽश्वः अश्वस्य जातिः तस्य तनुत्वमिति... धर्मस्य तनुत्वमन्यूपित्... ङीपि। अश्वतरी।

अश्वत्थः। पुं। पिप्पलद्रौ। वृक्षादीनां मध्ये भगवद्विभूतौ। गर्दभाण्डे। ... पारसपिप्पले। अश्वत्थनक्षत्रयुक्ते। मूले सिंकनात्। ... अश्वत्थवत् कामकर्मवातेरितनित्यप्रचलितस्वभावत्वात्... ...अश्विश्वः ... संसारवृक्षे। ...अश्वत्थ इति ... पृषोदरादित्वात्पूर्वोत्तरपदान्तायोः सकारयोर्लकारौ। ... स्वार्थिकः। अस्थिरत्वेऽपि संसारवृक्षः। न। जले। ...

अश्वत्थकम्। न। ... ... अश्वत्थफल... ...अश्वत्थे अश्वत्थफलोत्पत्तिकाले देयम् ... ...

अश्वत्थफली। स्त्री। ... ।

अश्वत्थभेदः। पुं। ... ।

अश्वत्थव्रतम्। न। कन्यानां वालवैधव्यदोषनिवारके व्रतविशेषे। यथा। ... कन्या ... गणेशः। कार्त्तिकादिपूर्णिमासे संप्रतिवासरम्। चैत्रे चाश्विने मासे चतुर्थीयां सितपक्षतः। यावत्पूर्णा तु सा तु यास्याम्मासमेकं यथाविधि। ब्राह्मणान् भोजयेन्नित्यं पूजनं च समाचरेत्। तदाशिषामृतात् कन्यासौभाग्यं च सुखान्वितम्। प्रतिमां पार्वतीं वा वैदिकैर्विधिना ... यथाविधि। अथवा दैर्घ्याभ्यां ... प्रतिवासरम्। ... आश्विनेऽन्यकार्त्तिक... ...

अश्वत्था। स्त्री। पूर्णिमातिथौ। इष पौर्णमास्याम्। ...

अश्वत्थामा। पुं। द्रोणाचार्यपुत्रे। कृपीसूनौ। अश्वस्येव स्थाम बलं यस्य। पृषोदरादित्वात् सलोपः। यद्वा। अश्वत्थवत् तिष्ठति। ष्ठा०। आतोमनिन्।

अश्वत्थिका। स्त्री। } वृक्षविशेषे। प-
अश्वत्थी। स्त्री। }

त्रिनायाम्। पिप्पलिकायाम्।

अश्वनायः । पुं । अश्वपाले । अश्वान् नयति । कर्म्मण्यण् ।

अश्वपतिः । पुं । रामायणप्रसिद्धनृपतौ । कैकेये ।

अश्वपालः । पुं । घोटकरक्षके ।

अश्वपुच्छी । स्त्री । माषपर्ण्याम् ।

अश्वबालः । पुं । काशे । अश्वस्य बाले ।

अश्वमहिषिका । स्त्री । अश्वमहिषयोः स्वाभाविकवैरे । अश्वमहिषयोर्वैरम् । द्वन्द्वात् वुन् वैरमैथुनिकयोः ।

अश्वमारः । पुं । करवीरे ।

अश्वमारकः । पुं । करवीरे । अश्वानां मारकः ।

अश्वमुखः । पुं । किन्नरे । अश्वस्येव मुखमस्य ।

अश्वमुखी । स्त्री । किम्पुरुषयोषिति । अश्वस्येव मुखं यस्याः ।

अश्वमेधः । पुं । यागभेदे । क्रतुराजि ।

अश्वमेधीयः । पुं । यज्ञे । अश्वमेधयज्ञे । अश्वमेधाय हितः । अश्वमेधाश्वः । अस्य लक्षणं यथा । गोक्षीरसवर्णाश्च कुन्देन्दुहिमसन्निभम् । पीतपुच्छं श्यामकर्णं सर्व्वतोगतिमुत्तमम् । श्यामंधापिमहोपाख्यचेधिंसुरगं विदुरिति ।

अश्वयुक् । पुं । आश्विने । स्त्री । अश्विनीनक्षत्रे । अश्वं युनक्ति रूपेणानुकरोति । युजिर् योगे । सत्सूद्विषेति क्विप् । क्विनि अश्वयुजि जाते । जातार्थप्रत्ययस्य वा लुक् । पक्षे आश्वयुजः ।

अश्वयुजः । पुं । आश्विने । अश्वयुजा युक्ता पौर्णमासी अस्मिन्निति । संज्ञापूर्व्वकत्वात् वृद्ध्यभावः ।

अश्वरोधकः । पुं । करवीरवृक्षे ।

अश्वलः । पुं । वेदप्रसिद्ध ऋषिभेदे ।

अश्वलक्षणम् । न । घोटकलक्षणे ।

अश्वलोमा । स्त्री । सर्पविशेषे । जलहले । अश्वलोमेत्यपि पाठः इति त्रिकाण्डशेषः ।

अश्ववक्त्रः । पुं । किन्नरे । अश्वस्येव वक्त्रमस्य ।

अश्ववारः । पुं । सादिनि । असवार इति ख्याते । अश्वं वारयति । इण् । अण् ।

अश्ववारणः । पुं । गवये । गोसदृशे । इति हेमचन्द्रः ।

अश्ववाहः । पुं । सादिनि ।

अश्ववित् । पुं । नले । दमयन्तीपतौ । त्रि । अश्वविद्यान्विते ।

अश्ववैद्यः । पुं । घोटकचिकित्सके । शालिहोत्रादिः । सारोतरी इति ख्याते ।

अश्वशाला । स्त्री । मन्दुरायाम् ।

अश्वशृगालिका । स्त्री । अश्वशृगालवैरे । अश्वशृगालयोर्वैरम् । द्वन्द्वात् वुन् वै

रमैथुनिकयोरितिवुन्। रि

अश्वषट्कम्। न। अश्वानां षट्कः। अश्वानां षट्त्वम्। अषट्त्वे षट्कश्च।

अश्वसेननृपनन्दनः। पुं। सनत्कुमारः। इतिहेमचन्द्रः।

अश्वस्तनः। पुं। वृत्तिविशेषे।

अश्वस्तनिकः। पुं। एकदिननिर्वाहोपितान्ने। श्वोभवं श्वस्तनं भक्तं तदस्यास्तीति मत्वर्थीयष्ठन्। नञ्समासः।

अश्वा। स्त्री। वडवायाम्। अजादिषु पाठाट्टाप्।

अश्वाक्षः। पुं। देवसर्षपे।

अश्वाभिधानी। स्त्री। अश्वबन्धनरज्जौम्।

अश्वारिः। पुं। महिषे। अश्वस्यारिः।

अश्वारूढः। पुं। अश्वारोहे।

अश्वारूढा। स्त्री। देवीविशेषे।

अश्वारोहः। पुं। अश्वारोहः सादिनि। त्रि। अश्ववाहके। अश्वमारोहति। रक्तबीजजन्मनि। प्रादुर्भावेच। कर्मण्यण्।

अश्वारोहा। स्त्री। अश्वगन्धायाम्।

अश्वावरोहकः। पुं। अश्वगन्धायाम्।

अश्विजौ। पुं। द्विवचनान्तः। अश्विनीकुमारयोः।

अश्विनौ। पुं। स्वर्वैद्ययोः। अश्विनीकुमारयोः। तौ चाश्विसुतत्वमभवौ। प्र

शस्ताः अश्वाः सन्त्यनयोः। इनिः। यदा। अश्विन्यां जातौ। संध्यवेले त्यश्वो नक्षत्रेभ्यो बहुलमिति लुकि सुकृत इति लुकि तद्धितलुकीति ङीषो लुक्। विशिष्टाश्वयोः। यथा। कपोलयोस्तथा वर्त्तौ विधत्ते वाजिनोर्यदि। तावश्विनाविति मोक्तौ राज्यवृद्धिकरौ पराविति।

अश्विनी। स्त्री। अश्वयुजि। प्रथमनक्षत्रे। अश्वाकारत्वात्। यथा। सदैव देवाभ्युदितो विनीतः सत्त्वान्वितः प्राप्तसमस्तसम्पत्। योषाविभूषात्मजभूपितोऽयं स्यादश्विनीजन्मनि मानवस्येति कोष्ठीप्रदीपः। अश्वः अश्वरूपमस्त्यस्याः। इनिः। ङीप्।

अश्विनीकुमारौ। पुं। अश्विनीसुतयोः। अश्वीभूतसंज्ञानामसूर्यपत्न्यां यमजपुत्रौ तौ च देवचिकित्सकौ। नित्यद्विवचनान्तोऽयम्।

अश्विनीपुत्रौ। पुं। स्वर्वैद्ययोः।

अश्विनीसुतौ। पुं। नासत्ययोः। स्वर्वैद्ययोः। वडवारूपिणी संज्ञाऽश्वरूपयोगादश्विनी। अश्विन्याः सुतौ।

अश्वीयन। न। आश्वे। वाजिसङ्घे। त्रि। अश्वहिते। अश्वानां समूहः। केशाश्वाभ्यां यञ्छावन्यतरस्यामिति छः। अश्वेभ्यो हितं वा। अपूपादित्वाच्छः।

अश्वेङ्गितम्। न। घोटकेङ्गिते।

अष्टके

अष्ठीरसम् । न । मुखाष्ठे । अष्ठाना-
मुरवम् । अग्राख्यायामुरसष्टतिटच् ।
अष्ठ्यम् । त्रि । अष्ठीये । अष्ठेभ्योहित
मि । पद्येयत् ।
अपेडचीरियः । त्रि । तृतीयावेदमभे ।
द्वाभ्यामियकुलेसंभे । अविद्यमानानि
पदेङ्गीरियेत्र । अपेडचाश्रितश्चवत्र
मलिखः स्वार्थे । अपेक्ष्योभ्योवि
त्रियवर्त्तते । वस्तुमीहसकथ्यस्था
रितिषत् ।
अषाढः । पुं । मासभेदे । पालाशदण्डे
। त्रि । अषाढायांजाते । व्यविप्राफ
ल्गुनीभ्योलुक् । लुक्तद्धितलुकि
। स्त्रियाम् । पैलाभ्यषाढाभ्यामित्येन
टाप् । अषाढा ।
अषाढकः । पुं । अषाढार्थे ।
अषाढा । स्त्री । पूर्वाषाढायाम् । उत्त
राषाढायाम् । अषाढायामुत्पन्ना
इत्र ।
अष्टकम् । न । पाणिनेःसूत्रपाठे । अष्टा
ध्यायाः परिमाणमस्य । सङ्ख्याया
अतिशदन्तायाः कन् । त्रि । अष्टसङ्
ख्यायाम् । अष्टसङ्ख्याकाध्यायादिप
रिमिते ग्रन्थे । अष्टसङ्ख्याविशिष्टे ।
यथा गङ्गाष्टकं नामाष्टकमिति ।
अष्टकर्णः । पुं । ब्रह्मणि । अष्टौकर्णा-
अस्य ।

अष्टका

अष्टकर्म । न । पुं । अष्टगतिकेनृपे । अ-
ष्टौकर्माण्यस्य । तानि चोक्तान्युशनसा
यथा । आदाने च विसर्गे च तथा प्रेष-
निषेधयोः । पञ्चमे चार्थवचने व्यव-
हारस्य चेक्षणे । दण्डशुद्ध्योः सदायु
क्तस्तेनाष्टगतिको नृपः । अष्टकर्मा दि
वं याति राजा शक्राभिपूजितः । इति मनुः
। तत्रादानं करादीनाम् । विसर्गो भृ-
त्यादिभ्यो धनदानम् । प्रेषोऽमात्या
दीनां दृष्टादृष्टानुष्ठानेषु । निषेधो दृ
ष्टादृष्टविरुद्धक्रियासु । अर्थवचनं का
र्यसन्देहे राजाज्ञयैव संशयनिर्णये ।
व्यवहारे चेक्षा प्रमाणाश्रयणादिभिः
निर्णयः । दण्डः पराजितानां यथा शा
स्त्रं धनग्रहणम् । शुद्धिः पापे कर्मणि जा
ते तन्नाशायनिमित्तप्रायश्चित्तानि
त्रिधा । अथवा अष्टौ कर्माणि । अकृता
रम्भः । कृतानुष्ठानम् । अनुष्ठितवि
शेषणम् । कर्मफलसङ्ग्रहः । तथा सा
मदानभेददण्डाः । एतदष्टविधं कर्म
स्यात् । अथवा वणिक्पथः । उदक-
सेतुबन्धनम् । दुर्गकरणम् । कृतस्य
संस्कारनिर्णयः । हस्तिबन्धनम् । ख
निखननम् । सैन्यनिवेशनम् । दा
रुवनच्छेदनञ्चेत्यष्टौ ।
अष्टका । स्त्री । सप्तम्यादिदिनत्रये । य
या । अष्टकातसमाख्यातासप्तम्यादि

- द्विनचयम् । शाखांतमनाधीयीतवन् वर्ज्यविवर्जयेदितित्ववाक्यपुराणम् ॥ श्राद्धभेदे । पं। पादिमासनवयाङ्का-प्याष्टम्यास् ॥ यथा । तिस्रोष्टकास्त्र-ति पूर्वाष्टका मांसाष्टकाशाकाष्टका-चेति । तत्रापूपरूपतया तत्र च दतिघनसयारूपम् । मांस-मांसेकयोरस्तूपकरणानेनान्वयो यथास-उत्तमष्टकाव्ये मुख्यद्रव्यमोदनादि-कमेव । अन्नस्तिपितरोऽश्नाम् । अथ भोजने । द्रव्यमिश्रांसकन् । अष्टका पितृदेवत्ये ॥

अष्टकाकुल- । न । नवपीयाम् । पा-शाद्रक्त प्रतिगौडभाषा प्रसिद्धे । इ-तिविकाण्डशेषः ।

अष्टौ । त्रि । सङ्ख्याविशेषे ८ । सं-ख्येये । अश्नुते । अश्नुव्यासौ सङ्घाते च । सप्तयुभ्यांतुट्चेतिकनिन् ॥

अष्टपात् । पुं । शरभे । लूतायाम् ।

अष्टपादः । पुं । किमनौ । ऊर्णनाभवि-शेषे । शरभे ॥

अष्टपादिका । स्त्री । शापरमाची इति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे ॥

अष्टमः । त्रि । अष्टानाम् पूरणः । तस्यपू-रणेडट् । नान्तादसङ्ख्यादेर्मट् ॥ पञ्चदशभागे । मानपञ्चदशयोः कन् लुकौचेतिसूत्रमनोयाकृत ॥

अष्टमङ्गलः । पुं । श्वेतोरः खुरपुच्छास्यकेशतुरङ्गमे ॥ न । द्रव्यान्तरे ॥ तथा । मृगराजोवृषोनागः कलशो व्यजनंतथा । वैजयन्तीतथाभेरी दीपइत्यष्टमङ्गलमिति ॥ अन्यञ्च । लोके स्मिन्मङ्गलान्यष्टौ ब्राह्मणोगौर्हुताशनः । हिरण्यंसर्पिरादित्यआपोराजातथाष्टम इतिस्मृतिः । अष्टौमङ्गलानियस्य । अष्टानांमङ्गलानांसमाहारः ॥ अष्टौद्रव्ययुक्तघृते । यथा वचाकुष्ठंतथाब्राह्मी-सिद्धार्थकमथापिच । सारिवासैन्धवञ्चैवपिप्पलीघृतमष्टमम् । सिद्धंघृतमिदंमेध्यंपिबेत्प्रातर्दिनेदिने । इत्युक्तिः कुमारायांपिबतामष्टमङ्गल-मिति ॥

अष्टमानम् । न । कुडवपरिमाणे । अस्त्रा-र्थे ॥

अष्टमिका । स्त्री । युक्तिपरिमाणे । चतु-स्तोलके । इतिवैद्यकपरिभाषा ॥

अष्टमी । स्त्री । चोरकाकोल्याम् । तिथिविशेषे ॥ अष्टम्यांप्रदृगवी । क्लीप । अपनातरापानक्तु । भूपालतः मा-तघनः कृशाङ्गः सुखीकृपालुर्युवति-प्रियश्च । बलयद्राष्ट्रोधनधान्ययुक्तः स्यादष्टमीजोमनुजः सुधीरः इति ॥

अष्टमूर्त्तिः । पुं । शिवे । अष्टौमूर्त्त

योऽस्य । यथा । पृथिवी सलिलं तेजो वायुराकाशमेव च । सूर्याचन्द्रमसौ याजिरष्टौ शङ्करमूर्त्तयः इत्यादयः । क्षितिमूर्त्तिः सर्वः १ । जलमूर्त्तिर्भवः २ । अग्निमूर्त्तीरुद्रः ३ । वायुमूर्त्तिरुग्रः ४ । आकाशमूर्त्तिर्भीमः ५ । यजमानमूर्त्तिः पशुपतिः ६ । चन्द्रमूर्त्तिर्महादेवः ७ । सूर्यमूर्त्तिरीशानः ८ । एताःअष्टमूर्त्ति शिवस्याष्टपादाः । [illegible]

अष्टरसः । पुं । मेघनादे । [illegible]

अष्टलोहकम् । न । अष्टसङ्ख्यकधातुविशेषे । यथा । सुवर्णम् । रजतम् । ताम्रम् । वङ्ग । सीसम् । कान्तलोहम् । मुण्डलोहम् । तीक्ष्णलोहमिति ॥ [illegible]

अष्टवर्गः । पुं । आदिकादिवर्गेषु । औषधादौ । यथा । जीवकर्षभकौ मेदे काकोल्यावृद्धिवृद्धिके । अष्टवर्गोऽष्टभिर्द्रव्यैः कथितश्चरकादिभिः । अष्टवर्गो हिमः स्वादुर्बृंहणः शुक्रलो गुरुः । भग्नसन्धानकृत्कामबलासबलवर्द्धनः । वातपित्तास्रतृड्दाहज्वरमेहक्षयप्रणुत् । राज्ञामप्यष्टवर्गस्तु यतोऽयमतिदुर्लभः । तस्मादस्य प्रतिनिधिं गृह्णीयात्तद्गुणं भिषक् । मेदाजीवककाकोली ऋद्धिद्वन्द्वेऽपि चासति । वरीविदार्यश्वगन्धावाराहीश्च क्रमात् क्षिपेत् । मेदामहामेदास्थाने शतावरीमूलम् । जीवकर्षभयोः स्थाने विदारीमूलम् । काकोलीक्षीरकाकोल्योः स्थाने अश्वगन्धामूलम् । ऋद्धिवृद्ध्योः स्थाने वाराहीकन्दं क्षिपेत् ॥ नीतिवेदिनां मतान्तरे । कृषिर्वणिक्पथो दुर्गं सेतुः कुञ्जरबन्धनम् । खन्याकरबलादानं सैन्यानां च निवेशनम् । अष्टवर्गमिमं साधुः स्वं वृद्धोऽपि वर्द्धयेदिति । अष्टानां वर्गः ।

अष्टश्रवाः । पुं । ब्रह्मणि । द्रुहिणे ॥

अष्टाकपालः । पुं । हविर्भेदे ॥ यथाष्टसु कपालेषु पुरोडाशः प्रकाश्यते तस्मिन् यज्ञे ॥ अष्टसु कपालेषु संस्कृतः । संस्कृतं भक्षा इत्यण् तस्य द्विगोर्लुगनपत्य इति लुक् । अष्टनः कपाले हविषीत्यात्वम् ।

अष्टाङ्गः । पुं । योगभेदे । अष्टावङ्गान्यस्य । तानि यथा । यमं नियममासनं प्राणायामं ततः परम् । प्रत्याहारं धारणाञ्च ध्यानं साङ्गं समाधिना । अष्टाङ्गान्याहुरेतानि योगिनां योगसाधने इति । पापके । प्रणतिविशेषे । यथा । जानुभ्याञ्च तथा पद्भ्यां पाणिभ्यामुरसा धिया । शिरसा वचसा दृष्ट्या प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरित इति ।

अष्टाङ्गार्घः । पुं । अष्टद्रव्यघटितपूजोपकरणविशेषे । यथा । आपः क्षीरं कुशाग्राणि दधि सर्पिः सतण्डुलाः । यवाः सिद्धार्थकाश्चैव अष्टाङ्गार्घः प्रकीर्तितः ॥ इति तन्त्रसारः ॥ अपिच । आपः क्षीरं कुशाग्राणि घृतं मधु तथा दधि । रक्तानि करवीराणि तथा रक्तञ्च चन्दनम् । अष्टाङ्ग एष अर्घो वै भानवे परिकीर्तितः ॥ इति काशीखण्डम् ॥

अष्टादशः । त्रि । अष्टादशानां पूरणे । डट् ।

अष्टादश । त्रि । साष्टदशसङ्ख्यायाम् । साष्टदशसङ्ख्येये । अष्टौ च दश च अष्टाधिका दश वा । अष्टनः सङ्ख्यायामिति आत्वम् ॥ अथाष्टादशवाचकाः शब्दाः ॥ द्वीपः । विद्या । पुराणम् । स्मृतिः । धान्यमिति ॥

अष्टादशाङ्गः । पुं । अष्टादशद्रव्यात्मके पाचने ।

अष्टापदः । पुं । न । कनके । शारीणां खेलनाधारपट्टे । शारीफलके । पुं । शरभे । मर्कटे । मकडा इति भाषाप्रसिद्धे । कृमौ । कैलासे । कीलके ॥ पतौ पतौ अष्टौ पदान्यस्य । अष्टौ धातवः पदान्यस्य ॥ अष्टसु धातुषु पदं प्रतिष्ठा अस्येति वा । अष्टनः संज्ञायामिति दीर्घः । यद्वा । अष्टाना मष्टपदम् ।

अष्टापदी । स्त्री । चन्द्रमल्ल्याम् । लूतायाम् । अष्टौ पादाः अस्याः । सङ्ख्यासुपूर्वस्येति पादस्यान्त्यलोपे पादोऽन्यतरस्यामिति ङीपि पादः पत् ।

अष्टापाद्यम् । क्ली । अष्टभिर्गुणिते । अष्टभिरापाद्यते गुण्यते इति तत् ।

अष्टारचक्रवान् । पुं । मञ्जुघोषे । जिनविशेषे । अष्टारचक्रमस्त्यस्य मतुप् ।

अष्टिः । स्त्री । बीजे । अस्यते भूमौ क्षिप्यते । असु० । कर्मणि क्तिन् । पृषोदरादिः । षोडशाक्षरायाञ्च स्त्री । षोडशाङ्के ।

अष्टिदिनाक्षराख्यः । त्रि । षोडशदिनसाध्यकार्ये ।

अष्ठीला । स्त्री । नाभेरधोभागे पाषाणपिण्डिकावद्वातव्याधिविशेषे । यथा । आध्मापयन् वस्तिगुदं रुद्ध्वा वायुश्चलोन्नताम् । कुर्यात्तीव्रार्त्तिमष्ठीलां मूत्रविण्मार्गरोधिनीमिति ॥ वर्त्तुलपाषाणखण्डे ।

अष्ठीवत् । न । पुं । जानुनि । ऊरुपर्वणि । अतिशयितमस्थि यस्मिन् । मतुप् । आसन्दीवदष्ठीवदिति निपातनादस्थिशब्दस्याष्ठीभावः । जानूर्वोः सन्धौ ।

असः । पुं । अन्यस्मिन् । स न भवति । न

असम.सः ।

असंवीतः । त्रि । नग्ने ।

असंस्कृतः । त्रि । गर्भाधानादिसंस्कारविधुरे । अनुपनीते । नसंस्कृतः । सुसंस्कृतःसुतः श्रेष्ठोनापरोभेदपात्रगः ।

असंस्तुतः । त्रि । अपरिचिते । नसंस्तुतः ।

असंहतः । पुं । सेनानांपृथग्वृत्तिमति व्यूहे । असंलग्ने ।

असकृत् । ।। पौनःपुन्ये । अनेकशः । नसकृत् ।

असक्तः । त्रि । सर्वसम्बन्धशून्ये । फलाभिलाषरहिते कर्तृत्वाभिमानहीने यथाविधिकर्मकर्त्तरि । नसक्तः ।

असक्तबुद्धिः । त्रि । अहमेवाममैतेदृत्यभिष्वङ्गरहितबुद्धौ । असक्ताबुद्धिर्यस्य ।

असक्तात्मा । त्रि । अनासक्तचित्ते । दृष्टानुश्रविकविषयतया विरक्ते । असक्त आत्मा अन्तःकरणंयस्य ।

असक्तिः । स्त्री । सङ्गाभावे । नमेऽस्मिन्नर्थे तावन्मात्रेणप्रीतिः सक्तिस्तदभावे । नसक्तिः ।

असक्तसुखः । त्रि । स्थिरमतौ । नसक्तसुखः ।

असङ्कुलः । पुं । गजाद्यध्वनि । विस्तृतेपथि । नसङ्कुलः ।

असङ्क्रान्तमासः । पुं । मलमासे । मलिम्लुचे ।

असङ्ख्यः । त्रि । सङ्ख्यावर्जिते । परार्द्धातीतसंख्यायाम् । सामान्यतोगणनारहिते ।

असङ्ख्यातः । त्रि । अप्रमितसङ्ख्ये । अगणिते इतिभाषा ।

असङ्ख्येयः । पुं । परमात्मनि । हरौ । यस्मिन्संख्यानामरूपभेदादिर्नविद्यते । त्रि । सङ्ख्यातुमयोग्ये ।

असङ्गः । पुं । सङ्गविरोधिनि । पुत्रवित्तलोकैषणात्यागरूपे वैराग्ये । निर्विषये चिदात्मनि । यथा । आत्मखात्मस्थविश्वाततामसङ्गोनस्पृशत्यसौ । अप्रातरेविवित्ततस्पृश्यौ वियता यथा । नदहत्यग्निरते व्योमनाशमेवापिशुष्यति । अविद्या विद्यामात्मान्यतिग्रयस्तथेति । त्रि । रागाभाववति । आशायातु निरासस्त्वमभावयातुभावना । अमनस्त्वंमनोयातुतथासङ्गे नजीवतः । नास्तिसङ्गोयस्य ।

असङ्गतः । त्रि । अनुचिते । नसङ्गतः । सङ्गतिरहिते । नासङ्गतंप्रयुञ्जीत ।

असङ्गतिः । स्त्री । अर्थालङ्कारभेदे । यथा । भिन्नदेशतयात्यन्तंकार्यकारणभूतयोः । युगपद्धर्मयोर्यत्रख्यातिः

अष्टाङ्गार्घ्यः । पुं । अष्टद्रव्यघटितपूजोपकरणविशेषे । यथा । आपः क्षीरं कुशाग्राणि दधि सर्पिः सतण्डुलाः । यवाः सिद्धार्थकाश्चैव अष्टाङ्गार्घ्यः प्रकीर्त्तितः ॥ इति तिथ्यादितत्त्वम् । अपिच । आपः क्षीरं कुशाग्राणि घृतं मधु तथा दधि । रक्तानि करवीराणि तथा रक्तञ्च चन्दनम् । अष्टाङ्ग एष अर्घो वै भानवे परिकीर्त्तितः ॥ इति काशीखण्डम् ॥

अष्टादशः । त्रि । अष्टादशानां पूरणे । डट् ।

अष्टादश । त्रि । साष्टदशसङ्ख्यायाम् । साष्टदशसङ्ख्येये । अष्टौ च दश च अष्टाधिका दश वा । अष्टनः सङ्ख्यायामित्यात्वम् । अथाष्टादशवाचकाः शब्दाः ॥ द्वीपः । विद्या । पुराणम् । स्मृतिः । धान्यमिति ।

अष्टादशाङ्गः । पुं । अष्टादशद्रव्यात्मके पाचने ।

अष्टापदः । पुं । न । कनके । शारीणां खेलनाधारपट्टे । शारीफलके । पुं । शरभे । मर्कटे । मकडी इति भाषाप्रसिद्धे । कृमौ । कैलासे । कीलके । पदौ पदौ अष्टौ पदान्यस्य । अष्टौ पादाः पदान्यस्य ॥ अष्टसु धातुषु पदं प्रतिष्ठाऽस्येति वा । अष्टनः संज्ञायामिति दीर्घः । यद्वा । अष्टानामस्पदम् ।

अष्टापदी । स्त्री । चन्द्रमल्ल्याम् । लूतायाम् । अष्टौ पादाः अस्याः । सङ्ख्यासुपूर्वस्येति पादस्यान्तलोपे पादोऽन्यतरस्यामिति ङीपि पादः पत् ।

अष्टापार्श्वम् । न । अष्टभिर्गुणिते । अष्टभिरापार्श्वे गुण्यते इति तसि ।

अष्टारचक्रवान् । पुं । मञ्जुघोषे । जिनविशेषे । अष्टारचक्रमस्यास्तीति मतुप् ।

अष्ठिः । स्त्री । बीजे । अश्यते भूमौ क्षिप्यते । अशू० कर्मणि क्तिन् । पृषोदरादिः । षोडशाक्षरायां वृत्तौ । षोडशाङ्के ।

अष्टिदिनान्तरालः । त्रि । षोडशदिवसाभ्यन्तरे ।

अष्ठीला । स्त्री । नाभेरधोभागे पाषाणपिण्डिकावद्वातव्याधिविशेषे । यथा । आध्मापयन् वस्तिगुदं रुद्ध्वा वातश्चलोन्नतम् । कुर्यात्तीव्रार्त्तिमष्ठीलां मूत्रविण्मार्गरोधिनीमिति ॥ वर्त्तुलपाषाणखण्डे ।

अष्ठीवत् । न । पुं । जानुनि । ऊरुपर्वणि । अतिशयितमस्थि यस्मिन् । मतुप् । आसन्दीवदष्ठीवदिति निपातनादस्थिशब्दस्याष्ठीभावः । जान्वोः सन्धौ ।

असः । पुं । अन्यस्मिन् । सनभयेति । न

असबद्ध:। त्रि। असङ्गते। पण्डितम्मन्ये। दृप्ते। हृतिनटाधरः। अकृतसन्नाहे। नसबद्धः॥

असपत्न:। त्रि। शत्रुवर्जिते। नविद्यतेसपत्नोयस्य॥

असभ्य:। त्रि। सभायामनर्हेग्राम्यवर्णनादौ। सभायामनुपयुक्ते। खले॥

असम:। पुं। बुद्धे। त्रि। विषमे। अतुल्ये। नविद्यते समोयस्य॥

असमञ्जसम्। त्रि। अयुक्ते॥ नसमञ्जसम्। पुं। केशिन्यामुत्पन्नेसगरात्मजे॥

असमर्थ:। त्रि। सापेक्षे। अशक्ते। दुर्बले। नसमर्थः॥

असमवायिकारणम्। न। कार्येणकारणेनवासहैकस्मिन्नर्थेसमवेतत्वेसति कारणे। यथातन्तुसंयोगःपटस्य तन्तुरूपंपटरूपस्य। यथावा। परमाणुद्वयसंयोगोद्व्यणुकस्य कपालरूपंच घटरूपस्य। असमवायिकारणन्तु सर्वंद्रव्येगुणः गुणेगुणः कर्मच। असमवायिच तत्त्वैःरणञ्च॥

असमानयानकर्मा। पुं। सन्धेः प्रभेदे। यत्र त्वमनयाहमनयायास्यामीति सांप्रातिकोत्तरकालीनफलार्थितयै पक्रियते सोऽसमानयानकर्मासन्धिबोध्यः॥

असमाहित:। त्रि। अनेकाग्रमनसि विक्षिप्तचित्ते। नसमाहितः॥

असमीक्ष्यकारी। त्रि। जाल्मे। अविचार्यकर्त्तरि। असमीक्ष्याविचार्यकर्तुं शीलमस्य। सुपीतिणिनिः॥

असमेषु:। पुं। अनङ्गे। असमाःइषवोयस्य॥

असम्पृक्त:। त्रि। असम्बद्धे। नसंपृक्तः॥

असम्प्रज्ञातसमाधि:। पुं। निर्विकल्पकसमाधौ। निरुक्तचेतोव्यापारे यः परमानन्दसाक्षात्कारः सोयुमान् असाक्षात्कारवत् सोऽसम्प्रज्ञातसमाधिः॥

असम्बद्धम्। त्रि। अबद्धे। अनर्थकवाक्ये। नसम्बद्धम्॥

असम्बद्धप्रलाप:। पुं। सन्ध्यस्यापिराजदेशचौरवार्त्तादिर्निष्प्रयोजनपर्याने। त्रि। तद्वति॥

असम्बाध:। त्रि। अन्योन्यपीडारहिते।

असम्भूति:। स्त्री। प्रकृतौ। चित्तन्त्रायांमायायां परमेश्वरस्योपाधौ। सा अव्यनसम्भूतिःकार्यम्। तस्याःअन्या॥

असम्भेद:। पुं। अविदारणे। अविनाशे। सम्भेदनम्। भिदिर् विदारणे। घञ्। नसम्भेदः॥

असम्मतम्। त्रि। अप्रमाण्ये। अनभिमते। नसम्मतम्॥

साध्यादसङ्गतिः । एकयद्देशकालावच्छिन्न
देशमेवकार्यमुत्पद्यमानंदृष्टम् । य
था धूमादि । यत्र हेतुफलरूपयोरपि
धर्मयोः केनाप्यतिशयेन नानादेश
तयायुगपदवभासनंतयोःस्वभा-
वोत्पन्न परस्परसङ्गतित्यागादसङ्ग-
तिः। उदाहरणम् । चस्रे च यथो त
स्रे च वेदना भव इतं जम्बोऽखिलम्
दिन्तनखौघं कपोले बहुधा वेषणीसव
त्नीयाम् । अस्यसंस्कृतं यथा । यस्ये
वत्रणस्तस्यैव वेदनाभवति तत्क्षणो ऽ
खोकम् । इन्तघतंकपोलेमत्स्यावेद
नासमनीमामिति ।

असत् । पुं । इन्द्रे । इतित्रिकाण्डशेषः ॥
त्रि । निरुपाख्ये । प्रागभावप्रतियोगि
नि । निःस्वरूपे । यत्सम्बन्धितयाथ
नविद्यते तत्तदसदित्युच्यते । नि
षेधमुखेन प्रतीयमाने अभावत्वाश्र-
ये । अश्रद्धयाहुतंदत्तंतपस्तप्तं कृतं
चयत् । असदित्युच्यतेपार्थ नचतत्
प्रेत्यनो इह । यत्कालतो देशतो व
स्तुतोवा परिच्छिन्नं तदसत् । अवि
द्यमाने । प्रत्यक्षाद्यगोचरत्वात् सत्
स्वभावमिवावर्त्तमाने कारणात्मनि ।
असज्जने । दुराचारा दुर्विचेष्टा दु
ष्प्रज्ञाः प्रियसाहसाः । असन्तास्त्विति
विख्याताः सन्तश्चाचारलक्षणाः ।

सदत्यन्ताभावोऽसदितिबौद्धाः ।

असती । स्त्री । व्यभिचारिण्याम् । कु
लटायाम् । सत्याभिन्ना ।

असतीसुतः । पुं । स्त्री । कौलटेरे । अ
सत्यासुतः ।

असत्कृतः । त्रि । परिभूते । प्रियभाषण
पादप्रक्षालनपूजादिसत्कारशून्ये ।
नसत्कृतः ।

असत्पथः । पुं । मन्दमार्गे । कुपथे । न
सत्पथः ।

असत्यम् । त्रि । मिथ्यायाम् । सत्त्वंना
स्तियत्तस्मिन् ॥

असदध्येता । त्रि । कुपाठिनि । अधमे ।
असदध्ययनशालिनि । नसदध्येता ॥

असद्ग्रहः । पुं । दुराग्रहे । नसद्ग्रहः । अ
खट्टौ । बालकोकाकठ इतिभाषा ।

असद्योनिः । स्त्री । पश्वादियोनौ । [illegible]
स्यांस्थितामसमनिष्टफलंभुज्यते । न
सद्योनिः ।

असद्रूपः । त्रि । देहादिप्रपञ्चे । असदा
ध्यस्तरूपं स्वरूपंयस्य ।

असनम् । न । क्षेपणे । पुं । जीवकद्रुमे ।
प्रियसालके । विजयसाराख्ये । अन
[illegible] । महासर्जद्रुमे । अस्यते । अ
सुक्षेपणे । ल्युः ।

असनपर्णी । स्त्री । शातकन्ये । गीत
मधातके ।

। षिञ्बन्धने । असिवसिषिभ्यः क्तः । य द्वा । सीयतेऽस्मा । क्तः । सितः शुक्ले याति भिन्ना । छन्दसिक्तमे कदतिविसा क्ता । नात्वान्ङीप् । बीरिखाम् ।

असिगण्डः । पुं । सुद्रोपधाने । छोटा सिरान इति भाषा ।

असितः । पुं । श्यामवर्णे । व्यासशिष्य ऋषिविशेषे । शनौ । कृष्णपक्षे । न । कासीसे । त्रि । कृष्णवर्णवति । श्यामले । सितविरुद्धोऽसितः ।

असितफलः । पुं । मधुनालिकेरे ।

असिता । स्त्री । सन्नतायाम् । नील्याम् । असितपलितयोः प्रतिषेधात् व र्णादनुदात्तादिति ङीप् तकारस्य न कारादेशश्च न ।

असिताभ्रशेखरः । पुं । बुद्धभेदे ।

असितार्चिः । पुं । अनले । असिता अर्चिर्ज्वाला यस्य ।

असितालुः । पुं । नीलालो ।

असितोत्पलम् । न । नीलोत्पले ।

असिदंष्ट्रः । पुं । मकराख्ययादसि ।

असिद्धः । पुं । हेत्वाभासविशेषे । स च त्रिविधः । आश्रयासिद्धः स्वरूपासिद्धः व्याप्यत्वासिद्धश्चेति । त्रि । अपक्वे । अनिष्पन्ने । सिद्धिरहिते ।

असिद्धिः । स्त्री । अनिष्पत्तौ । न्यायमते सा त्रिविधा । यथा असिद्धिः १ यथा काञ्चनमयपर्वतो वह्निमानित्यादिः । स्वरूपासिद्धिः २ यथा पर्वतः काञ्च नमयवह्निमानित्यादिः । व्याप्यत्वा सिद्धिः ३ यथा पर्वतो वह्निमान् ज्वल न्नीलात् इत्यादि ।

असिधाराव्रतम् । न । असिधारायामवस्थानतुल्ये व्रतविशेषे । यथा । सुबोधु मत्वा साध्वी यन्मुग्धाभर्तृ वदाचरेत् । अन्तर्निवृत्तसङ्गः स्यादसिधाराव्रतं हि तदिति योद्धव्यः ।

असिधावः । पुं । अस्त्राणामोज्ज्वल्ये । असिं धावति । धावु० गतिशुद्ध्योः ।

असिधावकः । पुं । शस्त्रमार्जके । असिं धावयति । धावुगतिशुद्ध्योः । कर्मण्य ण् । स्वार्थे कन् । कुनेथा ।

असिधेनुः । स्त्री । छुरिकायाम् । असेः धेनुरिव । स्वल्पखड्गे ।

असिधेनुका । स्त्री । छुरिकायाम् । असेर्धेनुकेव ।

असिपत्रः । पुं । इक्षौ । नरकान्तरे । खड्गकोषे । गुण्डनामकतृणे । यस्य कन्दः काशेरु । खड्गाकारदलवृक्ष विशेषे । आसन्नघातुके ।

असिपत्रकः । पुं । इक्षौ ।

असिपत्रवनम् । न । नरकविशेषे । यथा । यस्त्विह वै निजवेदपथादनाप द्यपगतः पाखण्डञ्चोपगतस्तमसिप

असम्मूढः । त्रि । स्थितमत्ते । सम्मोहव-
र्जिते । भ्रान्तिरहिते ॥ नसम्मूढः ॥

असम्मोहः । पुं । प्रत्युत्पन्नेषु मोहव्येषु
कर्त्तव्येषु वा अव्याकुलतयाविवेकेन
प्रवृत्तौ ॥ नसम्मोहः ॥ त्रि । तद्वति ॥

असम्यग्व्ययः । पुं । आयतुरीयांशादधि-
कव्यये । व्यसनविषयव्यये ।

असहः । पुं । कुकरोधा इतिविश्रुते
स्तुमे ॥

असहम् । न । लोहे ॥ असमन्वि-
षये ।

असहनः । पुं । स्त्री । शत्रौ ॥ असमर्थे ।

असाधारणम् । त्रि । तन्मात्रसम्बन्धि-
नि ॥ साधारणाद्भिन्ने । विशेषे ।
न्यायमते साध्यव्यापकीभूताभावप्र-
तियोगिनि हेतौ । यथा । वह्निमान्
जलत्वादित्यादि ।

असाधारणत्वम् । न । तदितरावृत्ति-
त्वे सति सकलतद्वृत्तित्वे ।

असाधारणानैकान्तिकः । पुं । हेत्वाभा-
सविशेषे । सर्वसपक्षव्यावृत्ते । यथा
शब्दोनित्यः शब्दत्वादिति । शब्दत्वं
सर्वेभ्योनित्येभ्योव्यावृत्तं शब्दमात्रवृ-
त्ति ।

असाधुः । त्रि । खले ॥ सहजान्धदृशःस्व-
दुर्नये परदोषेक्षणदिव्यचक्षुषः ।
स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः परवर्ण-
ग्रहणेष्वसाधवः ॥

असाध्यः । त्रि । याप्ये । अप्रतिक्रिये । अ-
साधनीये ॥ बुद्धिमदसाध्यंनकिञ्चि-
दिति वात्स्यायनः ॥ नसाध्यः ॥

असान्द्रम् । त्रि । विरले । नसान्द्रम् ॥

असाम्प्रतम् । अ । अयुक्ते ॥ यथा । भिन्न-
सर्वमर्यादांनान्यथाह्यपेक्षते ।
अस्यदग्धोदरस्यार्थे कोनकुर्यादसा-
म्प्रतमिति ॥ नसाम्प्रतम् ॥

असारः । पुं । एरण्डवृक्षे ॥ न । अगुरु-
णि ॥ त्रि । फल्गौ । निस्सारे । नसारो-
ऽस्य ॥

असि । अ । त्वमित्यर्थे ॥ यथा, वेत्थासि ॥
वाक्यालङ्कारे ॥

असिः । पुं । निस्त्रिंशे । खड्गे ॥ स्त्री । न-
दीभेदे ॥ अस्यते असु क्षेपणे । अ-
सतिवा असदीप्तौ । सर्वधातुभ्यइन्
। खनिकष्यज्यसिवसीत्यादिनासूत्रः ॥

असिकम् । न । अधरचिबुकयोर्मध्य-
भागे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

असिकारः । पुं । खड्गकारिणि । असिं-
करोति । कृञ् । कर्मण्यण् ॥

असिक्निका । स्त्री । असिक्न्याम् । दा-
स्याम् ॥ यथा । गतोगणस्तूर्णमसि-
क्निकानामिति ॥

असिक्नी । स्त्री । अवृद्धान्तःपुरचारि-
ण्यांप्रेष्यायाम् । नदीभेदे । सिनोति

स्वादिकिप्रत्ययादित्वः। रोषे। मयूरसृयांकुटिलंददर्शेति रघुः।

असृयुः। पुं। समच्छदे। असृयति। असूञ् उपतापे। कण्ड्वादित्वात् साधुः।

असृर्यम्। न। अनादरे। सूचीसाहरे सरेफः। तस्मात् टः। मेन समासः।

असूर्यम्पश्यः। त्रि। सूर्योदर्शिनि। गुप्तिपरे प्रयोगोयम्। यद्यपि राज्ञां दारासूर्यमपि न पश्यन्तीति सत्यपि सूर्यदर्शने प्रयोगो भवति। यदा तु सूर्यदर्शनाभावमात्रम् सूर्येतरस्य चन्द्रादेर्दर्शनं चाक्षिप्यते तदा सम्भवति असम्भिधानात्। सूर्यं न पश्यति। दृशिर् प्रेक्षणे। असूर्यललाटयोरिति खश्। मुम्।

असृक्करः। पुं। शरीरस्थरसधातौ।

असृक्पः। पुं। स्त्री। राक्षसे। असृक् पिबति। पा। कः।

असृग्दरः। पुं। प्रदरे। फलितयोनेः कादिस्रावलक्षणे॥

असृग्धरा। स्त्री। त्वचि॥ अस्य जोरक्तधरा।

असृक्। न। रक्ते। ताम्बूलरसादियन्माध्येनसृज्यते सज्जस्वात्। नसंजनिया। सृजविसर्गे। क्विप्। क्विन् प्रत्ययस्तेति कुत्वम्। क्विनप्रत्ययोयस्मादिति बहुव्रीहिः। ऋत्विगित्यादिनोक्तृत्विजेः क्विनविहितः। यदा असृशे। असुच् पर्यवादि बाहुलकात्। कुञ्ज। कुंकुमे। पोतकयोगे। तस्य संस्थलभग्नः। पनोक्तदः कुमेति दुरालाभिदश्रगमारुधिरमकोपः। महामल्लोभो पुरपो रक्तोथान्सृक्-अंस्तासिर्हस्यामजारिरिति।

असृष्टान्नम्। त्रि। अन्नदानहीने। मखेदमक्रियेनसह।

असेचनकम्। त्रि। अत्यन्तप्रियदर्शने। यस्यदर्शनान्नतृप्यति किन्तु पुनः पुनर्दिदृक्षत एव तस्मिन्। तदसेचनकं तस्मादस्य नास्ति येन तृप्तिः। नसिच्यते मनोऽत्र। षिच् क्षरणे। कर्मणि ल्युट्। संज्ञायां कन्।

असौम्यस्वरः। त्रि। मन्दस्वरे। अन्ये। असौम्योऽदृष्टः स्वरो यस्य तः।

अस्खलितः। त्रि। अपतिते।

अस्तः। पुं। चरमाचले। पश्चिमाचले। नष्टात्ससमे। त्रि। क्षिप्ते। अवसिते। अवसानम्राप्ते। निर्धने। असु क्षेपणे। क्तः। यद्वा। असति। अदर्शने। गन्धोऽस्मिन्। न। स्थिते। कामधर्मे।

अस्तकः। पुं। निर्वाणे। मोक्षे।

वनं प्रवेश्य कशया प्रहरन्ति ततस्ता-
डितस्ततो धावमान उभयतो धारैस्त-
लवनासिपत्रैश्छिद्यमानसर्वाङ्गो हाह-
तोऽस्मीति परमया वेदनया मूर्च्छि-
तः पदे पदे निपतति स्वधर्मत्यागी पा-
खण्डानुगतं फलं भुङ्क्ते ॥ इति ॥
असिपत्रवतम् । न । अस्त्रमेधिकम् ।
। खेमतविशेषे ॥
असिपुच्छः । पुं । शिशुमारे ॥
असिपुत्रिका । स्त्री । छुरिकायाम् ।
असेः पुत्रीव । स्वार्थे कन् ॥
असिपुत्री । स्त्री । छुरिकायाम् । असेः
पुत्रीव ॥
असिमेदः । पुं । विट्खदिरे ॥
असिहेतिः । त्रि । खड्गयोद्धरि । नैस्त्रिं-
शिके । असिर्हेतिर्यस्य ॥
असु । न । चित्ते । तापे ॥ असवः । पुं ।
भूम्नि प्राणादिपञ्चवायुषु । असन्ते
अस्यन्ति वा । असु क्षेपणे ॥ अस्यन्ते वा
भिरिति वा । असदीप्तौ । भूस्वपि
दीप्त्यादिना उः । भूम्नि वायुः प्राणा-
दिपदवाच्य आध्यात्मिक एक एव । प्रा-
णापानादयस्तु पञ्च तस्य वृत्तयः । एवं
चैकस्मिन्नपि लिङ्गः सैषीतस्य दारा-
स्वप्यादिवद्बहुवचनमेव प्रयोज्यम् । प्रा-
णानामसुरित्यादौ तु पृथ्वर्थः प्राण-
शब्द इति नैकवचनं विरुध्यते ॥

असुखम् । न । दुःखे ॥
असुतरः । त्रि । दुस्तरे । सुतरो न भव-
तीत्यसुतरः ॥
असुधारणम् । न । जीवने । असूनां
धारणम् ॥
असुरः । पुं । दैत्ये । विरोचनादौ ।
असुरस्त्रि । राहुग्रहे । सूर्ये । अ-
स्यति क्षिपति देवान् असुरः ॥ असेश्च
उरन् । वा । न सुरः असुरः ।
नञीति तत्पुरुषः । अविद्यमानाः सु-
रा यस्येति वा । असुरमनेषाः । अ-
न्योन्योपोतिङ । सुरेभ्योऽन्यो वा ॥
असुररिपुः । पुं । विष्णौ । कृष्णे । अ-
सुराणां रिपुः ॥
असुरा । स्त्री । रात्रौ । राशौ ॥
असुराह्वम् । न । कांस्ये दलिह्वमचन्द्रः ॥
असुर्यः । त्रि । असुरेभ्यो हिते । गवा-
दित्वाद्यत् । असुराणामभूते ॥
असूक्षणः । पुं । बाणे । असून् क्षुणत्ति ।
पूर्वेण सिंध्वादिपक्ष्यादिना क्विप् ॥
असूयकः । त्रि । असूयाशीले । अ-
सूयति । तच्छीलादिः । असुउपता-
पे । निन्दाहिंसेति तुच् ॥
असूया । स्त्री । परगुणेषु दोषावि-
ष्कारे । अर्थदानादिगुणेषु दाम्भिक-
त्वादिरूपदोषारोपणे । असूयनम् ।
असूञ् असूयायाम् । कण्ड्वादि

न्दस्थले । अनधिकारिणि । अस्थाने हिस्थाप्यमानेयथाचामितिवच्यम् ।

अस्थायम् । त्रि । अगाधे ।

अस्थायी । त्रि । नश्वरे । स्थितिरहिते ।

अस्थारम् । न । गभीरे ।

अस्थावरम् । त्रि । स्थावरेतरद्रव्ये । ज ङ्गमवस्तुनि ।

अस्थि । न । कीकसे । बीजे । अस्यते । असुक्षेपणे । असिसञ्जिभ्यांक्थिन् । अस्थीनि तरुण नलककपालरुचकव लयभेदात् पञ्चविधानिभवन्तीतिवै द्याः ।

अस्थिकम् । न । अस्थिनि । स्वार्थे याव दिभ्यात्कन् ।

अस्थिकृत् । पुं । शरीरस्थमेदोधातौ ।

अस्थिजः । पुं । मज्जनि ।

अस्थितुण्डः । पुं । स्त्री । पक्षिणि ।

अस्थिधन्वा । पुं । शम्भौ ।

अस्थिपञ्जरः । पुं । शरीरास्थिसमूहे । करङ्के ।

अस्थिभक्षः । पुं । स्त्री । पक्षिभेदे । कु क्कुरे ।

अस्थिभुक् । पुं । स्त्री । कुक्कुरे । शुनि ।

अस्थिमाली । पुं । रुद्रे । अस्थ्नांमालाऽस्ति यस्य । व्रीह्यादित्वादिनिः ।

अस्थिरः । त्रि । चञ्चले । सङ्कुसुके । न स्थिरः ।

अस्थिविग्रहः । पुं । भृङ्गरीटे । भृङ्गिना मकशिवद्वारपाले ।

अस्थिशृङ्खला । स्त्री । ग्रन्थिमति । अस्थि संहारे ।

अस्थिसंहारः । पुं । हस्तिशुण्डाम् । ग्र न्थिमति । यथा । अस्थिसंहारकः प्रो क्तोवातश्लेष्महरोऽस्थियुक् । उष्णःसरः कृमिघ्नश्चदुर्नामघ्नोऽक्षिरोगजित् ॥ रूक्षः स्वादुर्लघुर्वृष्यः पाचनःपित्त- लःस्मृतः । काण्डत्वक्रहितमस्थि शृङ्खलायामाषाढ्ं विदलमकञ्चुकंत द्धृतम् । सम्पिष्टंसुरानुततस्तिलस्य तै लेसम्पक्वंवटकमतीवस्वादकारि ।

अस्थिसंहारिका । स्त्री । ग्रन्थिमति । हा डजोडा इतिख्यातौषधौ ।

अस्थिसंहारी । पुं । अस्थिसंहारके ग्रन्थिमति ।

अस्थिसारः । पुं । मज्जायाम् ।

अस्थिस्नेहस्वकः । मज्जनि । मज्जा- याम् ।

अस्नायिरम् । त्रि । शिरावर्जिते । सूक्ष्म शरीरवर्जिते । अविद्यमानाःस्नावाः- शिरा यस्मिन् ।

अस्निग्धदारु । न । देवदारुभेदे । दे वकाष्ठे ।

अस्पर्शः । त्रि । स्पर्शमायपति । सम्बन्ध शून्ये ।

अस्ततन्द्रिः । त्रि । अनलसे । अस्ता तन्द्रिरालस्यं यस्य ।

अस्तम् । अ । विनाशे । अदर्शने । अस्तानम् । अमुत्वे पर्यो । तम पर्य्ययः ।

अस्तमनम् । न । सूर्य्याद्यदर्शने । यथा । तिरोधानश्च यच्चैतत्तदेवास्तमनं रवेः । नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा सतः ॥ इति ।

अस्तमयः । पुं । प्रलये । अर्कादीनामदर्शने । पर्य्यायास्तौ । यथा । रविरस्तमये योगे ध्रियेतामुदयो भवेदिति ।

अस्तमितः । त्रि । दरिद्रे ।

अस्तसन्ध्या । स्त्री । अहः कालस्तमना घटिकाद्वयसम्मिते काले ।

अस्ताचलः । पुं । अस्तमाद्रौ । पश्चिमपर्वते । अस्तश्चासावचलश्चेति ।

अस्ताद्रिः । पुं । अस्ताचले ।

अस्ति । अव्य । विद्यमाने । सत्त्वे । यथा । अस्ति पुन्तिका । अस्त्वेव राजाभार्यातथैव रितिवा । जनास्तिनजानन्ति । इति ... पुनःपुनरिति । अस्तनम् । अ । सद्दीसे । तिष्ठतिवा ।

अस्ति... । त्रि । धनिनि ।

अस्तु । अ । अभ्यनुज्ञाने । अङ्गीकारे । असूयायाम् । पीडायाम् । प्रतिषेधे । प्रशंसायाम् । प्रकर्षे । स्वीकारे । असम्मत्यर्थे । असूयापूर्वकाङ्गीकारे ।

... असति अस्तिवा ...

अस्तुङ्कारः । पुं । अभ्युपगमे । अस्तुकरो इति । कर्मण्युपपदे । अस्तु इति तिङन्तप्रतिरूपकमव्ययम् । अस्तोश्चेति मल्व्यमितिमुम् ॥

अस्तेयम् । न । अदत्तादानरूपपरस्वहरणादिराहित्ये ।

अस्त्यानम् । न । निन्दायाम् । भर्त्सने ।

अस्त्रम् । न । क्षेप्यशरादौ । धनुषि ॥ ... खड्गे । असु क्षेपणे । अस्यते । अस्तु क्षेपणे । असतिवा । असहीसैः । सर्वधातुभ्यष्ट्रन् ।

अस्त्रकण्टकः । पुं । बाणे ।

अस्त्रगृहम् । न । आयुधागारे ।

अस्त्रचिकित्सकः । पुं । शस्त्रवैद्ये ।

अस्त्रजित् । पुं । कपाटवक्षे । कपोतबकच्छे ।

अस्त्रमार्जः । पुं । अस्त्रसंस्कारिणि । शस्त्रमार्जे । धावके । असिधावे ।

अस्त्रसायकः । पुं । नाराचास्त्रे । समुद्रयलोहमयबाणे ।

अस्त्रागारः । पुं । अस्त्रस्थापनगृहे ।

अस्त्री । त्रि । धन्विनि । अस्त्रं धनुरस्यास्ति । अतइनिः ।

अस्थागम् । त्रि । अतलस्पृशि । अगाधे ।

अस्थावस् । त्रि । अगाधे ।

अस्थानम् । त्रि । अतलस्पर्शे । न । स

याम् ॥

अस्वाक्षः । पुं । श्वेतलुचयाम् ।

अस्वी । त्रि । अस्ववति । अस्वोऽस्यास्ति । सुखादित्वादिनिः ॥

अस्नु । न । नेत्रजले । अस्यति । अस्नु क्षेपणे । अस्नादिषु दन्त्यमध्यस्यापि पाठात् साधु ॥

अस्वच्छन्दः । त्रि । अतन्त्रे । अधीने । नास्ति स्वः छन्दोऽस्य ॥

अस्वन्तम् । न । अशुभे । चुल्ल्याम् । मरणे । अनर्थहेतौ । चेने । अस्वनामन्तोऽत्र ॥

अस्वन्तरः । त्रि । अत्यन्तादुरन्ते ॥

अस्वप्नः । पुं । देवतायाम् । त्रि । अनिद्रे । अविद्यमानः स्वप्नो निद्रा यस्येति विग्रहः ॥

अस्वरः । त्रि । असौम्यस्वरे । काकादिवद्रूक्षस्वरे । अप्रशस्तः स्वरो यस्य ॥

अस्वर्ग्यम् । त्रि । स्वर्गहेतुधर्मविरोधिनि । अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्नतु । स्वर्गायहितं न भवतीति ॥

अस्वादुकण्टकः । पुं । गोक्षुरके । अस्वादुः कण्टको यस्य सः ॥

अस्वाध्यायः । पुं । विधिपूर्वकवेदाध्ययनवर्जिते । निराकृतौ । नास्त्याध्यायो वेदाध्ययनमस्य ॥

अस्वामिकम् । त्रि । स्वामिरहितेवस्तुनि । यथा । एतच्चाग्रदानं स्वभूमावस्वामिकायाञ्चनद्यात् । अस्वामिकान्याहयमः । अटव्यःपर्वताःपुण्यानद्यस्तीर्थानियानिच । सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहिरोषुपरिग्रहः । पुण्याइतिविशेषणात् अटव्यो नैमिषाद्याः । पर्वताहिमालयादयः । नद्यो गङ्गाद्याः । तीर्थानिपुरुषोत्तमादिक्षेत्राणि । वाराणस्यायतनानिच । स्वाम्यभावेहेतुमाह नहितेष्विति । इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥

अस्वैरी । पुं । परतन्त्रे । नस्वैरी ॥

अह । ? । प्रशंसायाम् । क्षेपणे । नियोगे । विनिग्रहे । आचारातिक्रमे । पूजायाम् ॥

अहंयुः । त्रि । अहङ्कारिणि । अहमस्यास्ति । अहमितिमान्तमव्ययम् । अहंशुभमोर्युस् ॥

अहङ्कारः । पुं । अहमितिकरणे । गर्वे । अहङ्कारस्तुसर्वेषां पापबीजमङ्गलम् । ब्रह्माण्डेषु च सर्वेषां गर्वमयेन्तमुन्नतिः । सच द्विविधः । विशेषरूपःसामान्यरूपश्चेति । तथाय मद्दमेतस्य पुत्रस्त्वेवंस्थतमभिसन्धमानो विशेषरूपोऽप्यप्यवहङ्कारः । अस्मीत्येतावन्मात्रमभिसन्धमानः सामान्यरूपः समष्ट्यहङ्कारः । सचवि-

अस्मि | अस्तरो

अस्पर्शयोगः । पुं । ब्रह्मस्वभावे ॥ स्पर्शं नस्पर्शः सम्बन्धोनविद्यतेयस्ययोगस्य केनचित्कदाचिदपिसः ॥ यथाहुः । अस्पर्शयोगोवैनामसर्वसत्त्वसुखोहितः । अविवादोऽविरुद्धश्चदेशितस्तंनमाम्यहमिति ॥ अद्वैतानुभवोऽस्पर्शः । सएवयोगो जीवस्य ब्रह्मभावेनयोजनात् । सर्व सम्बन्धास्पर्शवर्जितत्वात् अस्पर्श योगः ॥

अस्पष्टम् । त्रि । अव्यक्ते ॥ नस्पष्टम् ।

अस्फुटम् । त्रि । अस्पष्टे ॥ नस्फुटम् । सर्वःशब्दोवर्णात्मकएव व्यञ्जकविशेषाभावादस्फुटः ॥

अस्फुटवाक् । त्रि । अव्यक्तभाषि । लोडजे ॥ नस्फुटावागस्य ॥

अहम् । त्रि । अस्मच्छब्दस्यप्रथमैकवचने । देहत्रयविशिष्टचैतन्यबुद्धेर्गौरोवे । कर्त्तासुखीत्यादिव्यवहियमाणे ॥ अहंशब्दप्रत्ययालम्बने । अहंप्रत्ययवेद्ये । अहंशब्दप्रत्ययालम्बनत्वेनप्रत्यक्षे । सर्वदोपलब्धिस्वरूपे प्रत्यगात्मनि ॥ अस्ति । असभुवि । युष्मदिमादिक् ॥

अस्मि । । । अस्मिरयर्थे । यथा । दासेकृतागसिभवत्युचितः प्रभूणां पादप्रहार इतिसुन्दरिनास्मिदूये इति । त्वमोऽस्यसदृर्थानुवादकमर्षणी

तिगद्याख्यानम् ॥

अस्मिता । स्त्री । दृग्दर्शनशक्त्योरेकात्मतायाम् ॥ बुद्धिपुरुषयोरभेदाभिमाने ॥ मोहे ॥ सचाष्टविधः । देवादिअष्टविधमैश्वर्यमासाद्या अमृताभिमानिनोऽणिमादिकमात्मीयंशाश्वतमभिमन्यन्त इति । सोयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्यविषयत्वादष्टविधः ॥

अस्नः । पुं । कोणे । कचे ॥ न । अश्रुणि ॥ शोणिते ॥ अस्यते । असुक्षेपणे । बाहुलकाद्रः ॥

अस्नकण्ठः । पुं । शरे ॥ अस्नःकण्ठे यस्य ॥

अस्नखदिरः । पुं । रक्तखदिरवृक्षे ॥

अस्नजम् । न । मांसे ॥

अस्नपः । पुं । राक्षसे ॥ अस्नं रक्तंपिबति । पा° । आतोनुपेतिकः । न । मूलर्क्षे ॥

अस्नपत्रकः । पुं । भिण्डायाम् । भिण्डीतिमसिद्धशाके ॥

अस्नपा । स्त्री । जलौकायाम् ॥ अस्नं पिबति । पा° कः । टाप् ॥

अस्नफला । स्त्री । सल्लकीवृक्षे ॥

अस्नबिन्दुच्छदा । स्त्री । नक्षत्रानाम कन्दे ॥

अस्नमातृका । स्त्री । शरीररसे ॥

अस्नरोधिनी । स्त्री । लज्जालुलता-

याम् ।

अस्वाप्नक: । पुं । श्वेततुलस्याम् ।

अस्वी । त्रि । अस्ववति । अस्वोऽस्य । सुखादित्वादिनिः ।

अस्तु । न । नेत्यर्थे । अस्यति । असु क्षेपणे । अस्वादिपु दन्त्यमध्यस्यापि पाठात् साधु ।

अस्वच्छन्दः । त्रि । अस्वतन्त्रे । अधीने । नस्वः छन्दोऽस्य ।

अस्वस्तम् । न । अशुभे । शुल्याम् । मरणे । अनर्थधी । क्षेपे । अस्वनामन्नोऽन्य ।

अस्वन्तरः । त्रि । अत्यन्तदुरन्ते ।

अस्वप्नः । पुं । देवतायाम् । त्रि । अनिद्रे । अविद्यमानः स्वप्नो निद्रा अस्येति विग्रहः ।

अस्वरः । त्रि । असौम्यस्वरे । काकादिवद्रूक्षस्वरे । अप्रशस्तः स्वरोऽस्य ।

अस्वर्ग्यम् । त्रि । स्वर्गहेतुधर्मविरोधिनि । अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्नतु ॥ स्वर्गायहितंनभवतीति ॥

अस्वादुकण्टकः । पुं । गोक्षुरके । अस्वादुः कण्टकोऽयस्य सः ।

अस्वाध्यायः । पुं । विधिपूर्वकवेदाध्ययनवर्जिते । निराकृतौ । नस्वाध्यायो वेदाध्ययनमस्य ।

अस्वामिकम् । त्रि । स्वामिरहितेवस्तुनि ॥ यथा । एतच्चायद्दानंस्वभूमावस्वामिकायाश्चनदद्यात् । अस्वामिकान्याहयमः । अटव्यःपर्वताःपुण्या नद्यस्तीर्थानियानिच । सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहितेषुपरिग्रहः ॥ पुंस्त्वाहतिविशेषणात् अटव्योनैमिषाद्याः । पर्वताहिमालयाद्यः । नद्यो गङ्गाद्याः । तीर्थानिपुरुषोत्तमादिक्षेत्राणि । वाराणस्याद्यायतनानिच ॥ स्वाम्यभावेहेतुमाह नहितेष्विति । इतिश्राद्धतत्त्वम् ।

अस्वैरी । पुं । परतन्त्रे । नस्वैरी ।

अह । अ । प्रशंसायाम् । क्षेपणे । नियोगे । विनिग्रहे । आचारातिक्रमे । पूजायाम् ।

अहंयुः । त्रि । अहङ्कारिणि । अहमस्यास्ति । अहमितिमान्तमव्ययम् । अहंशुभमोर्युस् ॥

अहङ्कारः । पुं । अहमितिकरणे । गर्वे । अहङ्कारस्तुसर्वेषां पापबीजमहत्तम् । ब्रह्माण्डेपुसर्वेषां गर्वपर्यन्तमुन्नतिः । सचद्विविधः । विशेषरूपःसामान्यरूपश्चेति । तथाय महमेतस्य पुनरस्यैवंव्यतामभिनन्यमानोविशेषरूपोऽप्यहङ्कारः । अस्मीत्येतावन्मात्रमभिमन्यमानः सामान्यरूपः समष्ट्यहङ्कारः । सचत्रि

-रण्यगर्भो महान् आत्मेति च सर्वानु-स्यूतत्वादुच्यते। अयमेव पराहन्तारूपो बृहदारण्यके। योवेदाहं ब्रह्मास्मीति श्रुतिरूपउक्तः। अहमभिमानरूपो योऽहङ्कारः स सर्वसाधारणः। आरोपितैर्गुणैरात्मनो महत्त्वाऽभिमाने। अहमेव श्रेष्ठ इति दुरभिमाने। यथा कुलमहतोऽहं महतांशिष्यो ऽतिविरक्तोऽस्मि नास्ति द्वितीयो मत्समः इत्यभिमाने। आत्मश्लाघनाभावेऽपि मनसि प्रादुर्भूते हं सर्वोत्कृष्ट इति गर्वे। महाभूतकारणभूतेऽभिमानलक्षणे, अभिमानात्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ॥ कोनाममानवोलोके देवो वा दानवोऽपि वा। अहङ्कारजयं कृत्वा सर्वदा सुखभाग्भवेत्॥ अहङ्कारस्य मनस्यन्तर्भावः। तस्य सङ्कल्पात्मकत्वाविशेषात्। तथाहि मनसो बाह्य आभ्यन्तरश्च यथायोगं सर्वोविषयः। अहङ्कारस्तु अनात्मा परमात्मैवेति अतो विषयभेदविम्बरूपाभेदादपि तदन्तर्भावः॥ पुराणमते सात्त्विकराजसतामसभेदात् त्रिविधः। तत्र सात्त्विकाहङ्कारात् इन्द्रियाधिष्ठातारो देवा मनश्च जातम्। राजसाद् दशेन्द्रियाणि जातानि। तामसात्तु पञ्चभूतानि जातानीति।

यथोक्तं विष्णुपुराणे। वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चैव तामसः। त्रिविधोऽयमहङ्कारो महतत्त्वादजायतेति॥ वैकारिकः सात्त्विकाहङ्कारः। तैजसो राजस इन्द्रियादिषु। भूतादिस्तामसः॥

अहङ्कारवान्। त्रि। अहंयौ॥ अहङ्कारोऽस्यास्ति। मतुप्॥

अहङ्कारी। त्रि। अहङ्कारयुक्ते। अभिमानिनि॥

अहङ्कृतः त्रि। अहङ्कारवति॥

अहङ्कृतिः। स्त्री। गर्वे। स्वरूपे॥

अहतम्। न। नूतनांशुके॥ यथा। ईषद्धौतं नवं श्वेतं सदशं यन्नधारितम्। अहतं तद्विजानीयात् पावनं सर्वकर्मस्विति। त्रि। अनाहते। अनुपहते॥

अहः। न। दिवसे। नजहाति। ओहाक्त्यागे। नञि जहातेरिति कनिन्। रोमुपीतिरः॥

अहन्ता। स्त्री। अहम्भावे॥

अहन्धीः। पुं। देहादावनात्मन्यात्मबुद्धौ॥

अहम्। ।। अहङ्कारार्थे। विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम्॥

अहमहमिका। स्त्री। परस्पराहङ्कारे। अहमहं शब्दोऽस्यास्ति। शौण्डादित्वात् ठन्। अनित्यत्वा-

द्व्ययानामिति नटिलोपः ॥

अहमुत्तरः । पुं । अभिमानाधिक्ययुक्ते ॥ अहमहंभावः अहंकार अभिमानउत्तरोऽधिकोयस्य ।

अहम्पूर्विका । स्त्री । अभिमानविशेषे । अहम्पूर्वमहम्पूर्वमितियोधानांधावनक्रियायाम् ॥ अहम्पूर्वं अहम्पूर्वमित्यहम्पूर्विकास्त्रीयामित्युक्तः । अहम्पूर्वम् । सुप्सुपेतिसमासः । स्वार्थेकन् । अहम्पूर्वमित्यक्तियस्याम् । ठञ्वा ।

अहम्मतिः । स्त्री । अज्ञाने । अविद्यायाम् ॥ अहमितिविभक्तिप्रतिरूपकमव्ययमहङ्कारार्थकम् । अहम्प्रधानामतिः ॥

अहर्गणः । पुं । मासे । अह्नां गणः ॥ ग्रहाणां मध्यादिसाधनार्थं श्वेतवराहकल्पावधि कल्पप्रभवधि प्रसिद्धान्तोक्तकल्पावधिकल्पाब्दावधिवा पृष्टकालपर्यन्तं परिगणिते दिनसमूहे । दिनपिण्डे । द्युवृन्दे ।

अहर्करः । पुं । संवत्सरे । वत्सरोहि अहोभिःपरिवर्त्तमानो लोकान् जरयतीति अहानिभाऽस्मिन् जीर्यन्त्यन्तर्भवन्तीतिभाष्यकृतांव्याख्यानात् । छान्दोपनिषदोयं प्रयोगः ॥

अहर्दिवम् । न । अहन्यहनि ॥ अहनि चदिवाच । अचतुरेत्यादिनायोसा

यांद्वन्द्वोऽच्प्रत्ययश्च ।

अहर्पतिः । पुं । सूर्ये । अहःपतिः । अहरादीनांपत्यादिषुवारेफः ॥ पक्षे अहःपतिः ।

अहर्बान्धवः । पुं । दिवाकरे ।

अहर्मणिः । पुं । भास्करे ॥ अह्नोमणिरिव । अर्कवृक्षे ॥

अहर्मुखम् । न । प्रत्यूषे ॥ अह्नोमुखम् । रोऽसुपीतिरः ।

अहल्यम् । त्रि । हलानाकृष्टक्षेत्रे । देशभेदे ।

अहल्या । स्त्री । गौतमर्षिपत्न्याम् । द्रुयम्ब्यकन्यास्येका । सरोभेदे ।

अहस्करः । पुं । भास्करे । अहःकरोति । दिवाविभेतिटः । कस्कादित्वात्सः ।

अहस्पतिः । पुं । यदाद्वियमासोभवति तदाद्ययमासस्यपूर्वोत्तरामधिमासौ भवतः तयोः मरस्मिन्नधिमासे ।

अहह । अ । अद्भुते । खेदे । परिक्लेशे । प्रकर्षे । सम्बोधने ॥ अहंजहातिजिहीतेवा । ओहाक्त्यागेओहाङ् गतौ । अन्येभ्योपीतिडः । पृषोदरादित्वान्मलोपः । मायेवाप्रत्ययः ।

अहहा । अ । अहहेत्यस्यार्थेषु । अहंजहातिजिहीतेवा । ओहाक्त्यागेओहाङ् गतौ । क्विप् । पृषोदरादित्वान्मलोपः । भावेवाप्रत्ययः ।

अहार्य्यः । पुं । पर्व्वते ॥ त्रि । हर्त्तुमशक्ये । ह्रियते । हृञ् हरणे । ऋहलोर्ण्यत् । नहार्य्यः । अभेद्ये ॥

अहिः । पुं । वृत्रासुरे ॥ सर्पे । सूर्य्ये । सीसके । राहौ । पथिके । खले । यथा । विषधरतोप्यतिविषमः खल इतिनमृषावदन्तिविद्वांसः । यदहिर्नकुलद्वेषीस्वकुलद्वेषीपुनःपिशुन इति । वप्रे । अश्लेषानक्षत्रे । अष्टमे । षष्ठांशिकस्यषष्ठे ॥ आङ्पूर्व्वात् हन्ति । हनहिंसागत्योः । आङिश्रिहनिभ्यांह्रस्वश्चेतीण् । सचडित् । डित्त्वाट्टिलोपः । आङोह्रस्वश्च ॥

अहिंसा । स्त्री । वाङ्मनःकायैःपरपीडावर्ज्जने । प्राणिनोपीडायानिवृत्तौ । अयात्मीयप्राणिपीडनाभावे । यथाह मनुः । यावेदविहिताहिंसानियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेवतांविद्या वेदाद्धर्मोहिनिर्बभाविति ॥ हिंसनम् हिंसा । नहिंसा ।

अहिंस्रा । स्त्री । ओषधिभेदे । कुलेखारा इतिगौडभाषा । कुशिकद्रुमे । हिंस्राख्यौषधिभेदे ।

अहिकः । पुं । सुवर्णे ।

अहिका । स्त्री । शाल्मलिद्रुमे ।

अहिकान्तः । पुं । समीरे । अहेःकान्तः ।

अहिगणः । पुं । पन्नगाधिपस्यसम-

म ऽ॥ प्रभेदे ॥ सर्पाणांसमूहे ।

अहिच्छत्रः । पुं । देशविशेषे । मध्यप्रदेशोत्तरे ।

अहिच्छत्रा । स्त्री । कान्यकुब्जदेशप्रसिद्धे पुरीविशेषे । चीनीति प्रसिद्धायां शर्करायाम् ।

अहिजित् । पुं । हरौ । शक्रे । अहिंसर्पमिन्द्रोवाऽजैषीत् । जिजये । क्विप् ॥

अहिजिह्वा । स्त्री । नागजिह्वाख्यलतायाम् ।

अहितः । त्रि । शत्रौ । अपथ्ये । नहितमस्मात् ।

अहितुण्डिकः । पुं । व्यालग्राहिणि । भिक्षार्थंसर्पखेलके । सँपेला इति ख्याते । अहेस्तुण्डंमुखम् शेनदीव्यतीतिठक् । संज्ञापूर्व्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ।

अहिद्विट् । पुं । गरुडे । शक्रे । मयूरे । नकुले । हरौ । अहिंद्वेष्टि । द्विष० । क्विप् ।

अहिनकुलिका । स्त्री । अहिनकुलयोर्वैरे । अहिनकुलयोर्वैरम् । द्वन्द्वाद्वुन् वैरमैथुनिकयोरितिवुन् ।

अहिनिर्ल्वयनी । स्त्री । सर्पनिर्मोके । सर्पत्वचि । अहिर्निर्ल्वीयतेऽस्यां सा अहिनिर्ल्वयनीति व्याख्यातारः ।

अहिपतिः । पुं । वासुकिनागे । शेषना-

गे।अहीनांपतिः

अहिपुत्रकः । पुं । तराली । नौकाज
लोत्तारके ।

अहिपूतनः । पुं । क्षुद्ररोगविशेषे ॥

अहिफेनम् । न । आफूके । अफीमइ
तिविख्याते । इतिराजनिर्घण्टः ॥

अहिबुध्नः । पुं । रुद्रविशेषे । शिवे ॥

अहिबुध्नदेवता । स्त्री । उत्तरभाद्रपदा
याम् । अहिबुध्नोदेवतास्याः ॥

अहिभयम् । न । राज्ञांस्वपक्षप्रभवेभये
॥ अहिरिवगूढपक्षत्वात् आतताका
रित्वाच्च स्वपक्षप्रभवःअहिः । अहेर्भ
यम् । निजोपमित्रस्वसमाश्रितपक्ष-
सम्बन्धतः कार्यसमुद्भवञ्च । भूत्या
गृहीतोविविधोपचारैः यद्बुधाः स
सविषंवदन्ति । सर्पभये ॥

अहिभयदा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥

अहिभुक् । पुं । गरुडे ॥ मयूरे ॥ ना
कुल्याम् । गन्धनाकुल्याम् ॥ अहिं
भुङ्क्ते । भुजअभ्यवहारे । क्विप् ॥

अहिमः । त्रि । शीतस्पर्शशून्ये ॥

अहिमर्दनी । स्त्री । गन्धनाकुलीनाम
कन्दे ॥

अहिमारः । पुं ।
अहिमेदकः । पुं । } अरिमेदकवृक्षे ॥

अहिलता । स्त्री । नागवल्ल्याम् । अहि
लोकस्यपाताललक्षणतां । नागपाशे

वादिः । गन्धनाकुल्याम् ।

अहीनः । पुं । अहर्गणसाध्यसुत्याकक्र
तौ । अह्नांसमूहः । अह्नःखःक्रतौ ।
अहीनयजनमशुचिकरमितिश्रुतिः
। अहिस्थाजिनि ।

अहीरणिः । पुं । द्विमुखाहौ । द्विमुख
सर्पे । इति त्रिकाण्डशेषः ।

अहुतः । पुं । ब्रह्मयज्ञाख्येजपे ॥

अहेर । अ । खेदे । वियोगे ।

अहेरुः । स्त्री । शतमूल्याम् । नहिनो
ति । हिनोतेः । बाहुलकाद्रुः ।

अहैतुकः । त्रि । फलाभिसन्धानरहिते ।

अहो । अ । धिगर्थे । शोके । करुणा
र्थे । विषादे । सम्बोधने । प्रशंसा
याम् । विस्मये । पादपूरणे । असू
यायाम् । वितर्के । अहानम् । प्रा
शाङ्गतौ । डोप्रत्ययः ।

अहोरात्रः । पुं । दिनरात्रिमात्मके
काले । सूर्योदयद्वयपरिच्छिन्ने त्रिं
शन्मुहूर्त्तात्मकेकाले । सच(मानुषा
होरात्र) षष्टिघटिकाभिर्भवति ।
यथा । अहोरात्रेविभजतेसूर्योमा
नुषदैविके । रात्रिःस्वप्नायभूतानां
चेष्टायैकर्मणामह इति ॥ मतान्तरे
तुचतुर्विंशतिहोराभिर्मानुषाहोरा
त्रोभवति । यथोक्तंवह्निपुराणेगणभे
दनामाध्याये । चतुर्विंशतिवेलाभि

रहोरात्रंप्रचक्षते । पश्चिमादिक्रैरा चाद्यहोरात्राणांविद्यतेक्रमंद्रमि । (पित्र्याहोरात्रः) पैत्र्येरात्र्यहनीमासःप्रविभागस्तुपक्षयोः । कर्मचेष्टास्वहःकृष्णःशुक्लः स्वप्नायशर्वरी । (दैवाहोरात्रः) दैवेरात्र्यहनीवर्षंप्रविभागस्तयोःपुनः । अहस्तत्रोदगयनंरात्रिःस्याद्दक्षिणायनम् । (प्राजापत्याहोरात्रः) युगसहस्राभ्यांप्राजापत्यमेकमहोरात्रम् । अहश्चरात्रिश्चतयोः समाहारः । रात्राह्नाहाः पुंसि । चेत्र: सर्वैकदेशेभ्यश्च समासान्तः ।

अहोवत । अ । अनुकम्पायाम् । खेदे । सम्बोधने । अहोच वतच ।

अहोस्वित् । अ । चिन्ते । अहोच हीच ।

अह्नाय । अ । द्रुते । क्षवनेम । कृच्छ्रप्रनयने । बाहुलकाद्ध्वावेघञ् । हृद्रि । पृषोदरादित्वाद्धसः । ततोनञ् समासः ।

अह्नीयः । पुं । क्षपणके ।

अह्लशा । स्त्री । भल्लातकवृक्षे ।

आ॰ स्मृतौ । स्मृतिसूचने यथा । आ

एवं किलतत । वाक्ये । वाक्यस्यान्यथात्वेद्योत्ये यथा । आ एवंमन्यसे । पूर्वमैवंमंस्था इदानीन्त्वेवंमन्यसइत्यर्थः । अनुकम्पायाम् । आ देवदत्तो दरिद्रः । समुच्चये । देवेभ्यश्चपितृभ्यश्च आ । आप्नोति । आप्रष्वासी । क्विप् । पृषोदरादित्वात् पलोपः । स्वीकारे । अयंप्रगृह्यसंज्ञकत्वात्तु तमगृह्याभचीतिसन्धिंनयाति ।

आः । पुं । महेश्वरे । पितामहे ।

आकम्पितः । त्रि । कम्पविशिष्टे । मेदिन्याते । आकम्प्यतेस्म । कम्पिचलने । णिजन्तत्वात्क्तः ।

आकरः । पुं । निवहे । धातुरत्नाद्युत्पत्तिस्थाने । खनौ । श्रेष्ठे । आकुर्वन्त्यत्र एत्यकुर्वन्तिघअत्राकरसंज्ञिन्या । डुकृञ्करणे । आकीर्यन्तेधातवोऽस्मिन्वा । कविक्षेपे । पुंसिसंज्ञायामिति घः ।

आकरिकः । त्रि । आकरेनियुक्ते । तत्रनियुक्त इतिठक् ।

आकर्णनम् । न । श्रोत्रकर्मणि । श्रवणे ।

आकर्णितः । त्रि । अवधृते । श्रुते ।

आकर्षः । पुं । द्यूते । इन्द्रिये । पाशके । शारिफलके । धन्वाभ्यासाङ्गे । कोदण्डाभ्यासवस्तुनि । आकर्षणे । निकषोपले । आकर्षत्य माकृष्यते आ

र्षन्त्यस्मिन्वा । कृषविलेखने । घ
ञ् । काष्ठविशेषे । आकृष्यतेऽनेन
खलादिगतं धान्यमित्याकर्षः ।
आकर्षकः । पुं । अयस्कान्ते । चुम्बके
। त्रि । कर्षके । आकर्षणकर्त्तरि । आ
कर्षे कुशले । आकर्षे कुशलः । आक
र्षादिभ्यः कन् ।
आकर्षणम् । न । आकर्षे । बलादान
यने ।
आकर्षणी । स्त्री । फलपुष्पाद्याकर्षक
यष्टिकाविशेषे । आँकडा इतिभाषा ।
आकर्षिकः । पुं । वणिग्विशेषे । आक
र्षेण चरति । आकर्षात् ष्ठल् । स्त्री
। आकर्षिकी । ङीष् ।
आकलनम् । न । आकाङ्क्षायाम् ।
परिसंख्याने । बन्धने । कलशब्दस
ङ्ख्यानयोः । आङ्पूर्वात् ल्युट् ।
आकलितः । त्रि । अनुसृते । धृते ।
आकल्पः । पुं । कल्पने । वेषे । मण्ड
ने । आभरणे । त्रि । कल्पान्ताव
धिके । आकल्पनम् । कृपूसामर्थ्ये ।
घञ् । कृपोरोलः । आकल्प्यते या
आकल्पयति वा स्वार्थे घञन्तः ।
आकल्यकः । पुं । तमोमोहग्रन्थौ । उ
त्कण्ठायाम् । मुदि ।
आकषः । पुं । निकषोपले । कसौटी
इतिख्याते वा पाषाणे । आङ्पूर्वात्

कषेरच् ।
आकर्षकः । त्रि । आकर्षे कुशले । आ
कर्षादिभ्यः कन् ।
आकस्मिकम् । त्रि । अकस्माद्भवे ।
आकाङ्क्षा । स्त्री । अभिलाषे । वाक्यार्थ
ज्ञानहेतौ पदस्य पदान्तरव्यतिरेक
प्रयुक्तान्वयाभावे । आकाङ्क्षारहितं
वाक्यं नप्रमाणम् । यथा गौरश्वः पु
रुषो हस्तीति नप्रमाणमाकाङ्क्षावि
रहात् । न्यायमते यत् पदस्य यत्प
दाभावेऽन्वयबोधो न भवति तत्पदे तत्पद
स्य सेति । प्रतीतपर्य्यवसानविरह
इत्यालङ्कारिकाः ।
आकायः । पुं । निवासे ।
आकारः । पुं । इङ्गिते । अभिप्रायानु
रूपचेष्टाविष्करणे । आकृतौ । मुख
प्रसादवैवर्ण्यादिरूपे मीष्यभीतिसू
चके देहधर्मे । मूर्त्तौ । आकरणम्
। घञ् । आकारश्छाद्यमानोऽपि न श
क्यो विनिगूहितुम् । बलाद्धि विवृणो
त्येव भावमन्तर्गतं नृणाम् ।
आकारकरभः । पुं । अकर्करा इतिप्रसि
द्धे ।
आकारगुप्तिः । स्त्री । रत्याद्युत्थरागा
दिगोपने । अवहित्थायाम् । आका
रस्य शोकादिजनितमुखम्लान्यादेर्गो
पनम् । क्तिन् । रत्यादिसूचकोम-

खरागादिराकारः अङ्गवैकृतमिति यावत्। गुप्तिर्गोपनम्। आकारस्य यत्नादिना गुप्तिः आकारगुप्तिः।

आकारगोपनम्। न। आकारगुप्तौ।

आकारणम्। न। आह्वाने। आकारणम्। आङ्पूर्व्वात् कृणोतेर्ण्यन्ताल्ल्युट्।

आकारणा। स्त्री। आकारणार्थे। कुत्तौ। आकारणम्। कृणोतेर्ण्यन्ताद्युच्। टाप्।

आकारहीनम्। न। अवचनमात्रे।

आकालिकम्। त्रि। क्षणध्वंसिनि। आशुविनाशिनि। पूर्वदिवसे यथाकालादुत्पद्यदिनान्तरे तस्मिन्नेव नश्यति। समानकालावाद्यन्तौ यस्य। आकालिकाद्यन्तवचनमिति समानकालस्याकालादेशः इकट्प्रत्ययश्च निपात्यते। स्त्रियाम्। अकालोत्पन्नवस्तुनि। कालमर्यादीकृत्येत्याकालम्। अकाले भवम्। ठञ्।

आकालिकप्रलयः। पुं। कपिलशापेन काले जगत्प्लावनरूपप्रलयविशेषे।

आकालिका। स्त्री। विद्युति। आकालार्हत्वेति ठन्।

आकालिकी। स्त्री। सौदामिन्याम्। आकालार्हत्वेति पकारात् ठञ्। ङीप्।

आकाशः। पुं। न। शब्दतन्मात्रादुत्पन्ने। वियति। आकाशगुणास्तु। शब्दः। श्रोत्रेन्द्रियञ्चापि च्छिद्राणि च विविक्तता। वियतः कथिताश्चैते गुणा गुणविचारिभिरिति। आसमन्तात् काशते इति योगाद्ब्रह्मणि। असङ्गस्वभावे। यथाहुः। आसमन्तात् काशतेऽयमित्याकाशश्चमात्मनः। जगत्कारणतातस्य सर्ववेदान्तसम्मतेति। आसमन्तात् काशन्ते सूर्य्यादयोऽत्र। काशृ दीप्तौ। हलश्चेति घञ्। दिशोऽनतिरिक्तमेवाकाशमित्याहुः।

आकाशकल्पः। त्रि। आकाशादीयज्ज-कल्पमात्रेणन्यूनेपरमात्मनि। तथाचोक्तम्। निरंशत्वाद्विभुत्वाच्च तथाऽम्बरभावतः। ब्रह्मव्योम्नोर्नभेदोऽस्ति चैतन्यं ब्रह्मणोऽधिकमिति॥

आकाशजननी। स्त्री। प्रगण्डीमध्यस्थितजनानां बाह्यार्थदर्शनार्थे पुष्कुद्रच्छिद्रेषु। यद्द्वारा आयोधका गुप्ताः प्रक्षिप्यन्ते इति राजधर्मः।

आकाशनिलयः। पुं। तापसविशेषे। योह्याकाश एव वायुधारणाबलेन निलीयते न भूमौ सः।

आकाशप्रदीपः। पुं। तुलायां दीयमाने राधादामोदरसम्प्रदानके आकाशदीपे।

आकाशमांसी। स्त्री। निरालम्बायाम्। सूक्ष्मजटामांस्याम्। केदारे

उत्पत्तिरस्याः ।

आकाशमूली । स्त्री । पाना इतिगौड भाषाप्रसिद्ध कुम्भिकायाम् ॥ जलवल्कले ।

आकाशरक्षी । पुं । प्रगिड स्थितमधि धौ । दुर्गवहिः प्राचीरोपरिस्थिते चरे । इतिराजधर्मः । मत्वर्थीयइन् ।

आकाशवल्ली । स्त्री । अमरबेल आकाशबेल इतिख्याते लताविशेषे । व्योमवल्ल्याम् ।

आकाशवाणी । स्त्री । अशरीरिवाण्याम् । दैववाण्याम् ।

आकाशसलिलम् । न । दिव्योदके ॥

आकाशास्तिकायः । पुं । अजीवपदार्थे । सच लोकाकाशास्तिकायोऽलोकाकाशास्तिकायश्चेति द्विरूपः ।

आकिञ्चन्यम् । न । अकिञ्चनस्मिन् । अकिञ्चनतायाम् ॥ भावे ष्यञ् ।

आकीर्णम् । त्रि । व्याप्ते । सङ्कीर्णे । नानाजातीयसम्मिलिते ॥ आकीर्यतेस्म । कृविक्षेपे । क्तः ।

आकुञ्चनम् । न । न्यायमते पञ्चप्रकारकर्मान्तर्गतकर्मविशेषे । सङ्कोचे ।

आकुञ्चितः । त्रि । आभुग्ने ।

आकुलम् । त्रि । व्यस्ते । व्याकुले ॥ सुभिते । लोले । आकोलति । कुल संस्त्याने । इगुपधेतिकः ।

आकुलाकुलम् । त्रि । आकुलप्रकारे । प्रकारेगुणवचनस्येति द्विर्भावः ।

आकुलितम् । त्रि । चोभिते । आकुलीकृते । सम्बाधिते ॥

आकूतम् । न । अभिप्राये । आशये । इतिहेमचन्द्रः ॥

आकूतिः । स्त्री । स्वायम्भुवमनोः कन्यायाम् ॥ क्रियायाम् ॥

आकृतिः । स्त्री । रूपे । वपुषि । जातौ । अवयवसंस्थानविशेषे । आकृतिर्जातिलिङ्गाख्या । न्यायसूत्रम् । जातिलिङ्गमित्याख्या यस्याः जातेर्गवादेः सास्नादिसंस्थानविशेषो लिङ्गम् । तस्य च परम्परया द्रव्यवृत्तित्वम् । जातिर्द्रव्यासमवायिकारणतावच्छेदिका लिङ्गं धर्मो यस्याः सेत्यर्थ इति कश्चित् । जातिमात्रपरायांवृत्तौ । आकरणम् । कृञ्० । क्तिन् । आक्रियतेऽर्थो गौरयमश्व इतिव्यज्यतेऽनेनेति आकृतिः संस्थानम् ।

आकृतिच्छत्रा । स्त्री । घोषातक्याम् ।

आकृष्टम् । त्रि । आकर्षिते । कृताकर्षणे । आकृष्यतेस्म । कृषविलेखने क्तः ।

आकेकरा । स्त्री । दृष्टिविशेषे ॥ यथा । दृष्टिराकेकरा किञ्चित्स्फुटापाङ्गे म

सारिता । मौलिंताङ्घ्रिपुरांखेकैता
राध्यावर्त्तनोक्तरेति न्त्यविलासो-
ते: ॥

आकोकेरः । पुं । मकरराशौ ॥

आकौशलम् । न । अकौशले ॥

आक्रन्दः । पुं । क्रन्दने । आह्वाने ॥ मि
त्रे । दारुणयुद्धे । भ्रातरि ॥ शब्दे
॥ पार्ष्णिग्राहात् परस्मिन्राज्ञि । दे
शाक्रमणाद्यावरतः पार्ष्णिग्राहस्य यो
नियामकस्तस्याऽनन्तरोऽन्यपार्ष्णिरित्य
र्थः । न । दुःखिनोरोदनस्थाने । सा
रोयमदिते । आक्रन्दनम् आक्रन्दते
ऽस्मिन् आक्रन्दयतिवा ।
कोरिकाह्वानेरोदनेच । आङः क्रन्द
सातत्ये । घञ् ॥ पचाद्यच् वा ॥

आक्रन्दिकः । त्रि । दुःखिनोरोदनस्था
ने गमनकर्त्तरि । आक्रन्दं धावति ।
आक्रन्दाद्वेतिठञ् । स्त्री । ङीप् ।

आक्रमः । पुं । अधिक्रमे । आक्रमणा
म् । आङ् पूर्वात् क्रमेर्भावेघञ् ।

आक्रमणम् । न । आक्रमकरणे । व्या
पने । आङः क्रमेर्भावेल्युट् ।

आक्रान्तः । त्रि । कृताक्रमणे । व्याप्ते
। अभिभूते । आक्रामतिस्म । क्रमु
पादविक्षेपे । क्तः ।

आक्रीडः । पुं । उद्याने । राज्ञः क्रीडा
साधनेसाधारणेवने । क्रीडास्थाने
॥ आक्रीडन्त्यत्र । क्रीडृविहारे । ह
लश्चेतिघञ् ॥

आक्रुष्टः । त्रि । निन्दिते । क्रोशतेः क
र्मणिक्तः । व्रश्चेतिषत्वेष्टुत्वम् ॥

आक्रोशः । पुं । अभिशापे । शापे ।
विरुद्धानुध्याने । आक्रोशनम् । क्रुश
आह्वाने । भावे घञ् ॥

आक्रोशनम् । न । अभीषङ्गे । आ
क्रोशे । आङ्पूर्वात् क्रुशेर्ल्युट् ।

आक्षद्यूतिकम् । न । अक्षद्यूतेन निर्वृ
त्तेवैरे । निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यइति
ठक् ॥

आक्षपाटिकः । पुं । अक्षदर्शके । धर्मा
ध्यक्षे ॥

आक्षपादः । पुं । नैयायिके । न । न्या
यशास्त्रे ॥

आक्षारः । पुं । आक्षारणायाम् ॥

आक्षारणम् । न । मैथुनाद्याक्रोशे ।
परसम्बन्धने । प्रयोजकण्यन्तात् ल्युट् ।

आक्षारणा । स्त्री । मैथुनं प्रत्याक्रोशे ।
परस्त्रीनिमित्तं पुंसः परपुरुषनिमि
त्तं स्त्रियावा दूषणे । यथा कृताऽग
स्यागमनस्त्वं स्थानान्तरं गच्छेति ।
आक्षारणम् । ण्यन्तात् प्रयोजकण्यन्ता
न्युच् ।

आक्षारितः । त्रि । अभिशस्ते । मिथ्याभि
वाददूषिते । परस्त्रियां परपुरुषे वा

मैथुनं प्रति मिथ्या दूषिते । आचार्येते स्म । चरेराङ्पूर्वात् क्तः । आचारः सञ्जातो ऽस्येतितारकादित्वादितच्वा ।

आचिकः । पुं । आचेरगाछ इतिगौड भाषा प्रसिद्धे आलुकदम्बे । रञ्जनद्रौ । त्रि । अचदेविनि । अचैर्दीव्यति अदेवीत् देविष्यति वा तैर्जयति वा । तेन दीव्यतीति ठक् । अचैर्जिते ।

आचितः । त्रि । चिप्ते । आचिप्यते स्म । चिपेः क्तः ।

आचीवः । पुं । शोभाञ्जने । अचीवे । त्रि । मत्ते । आचीवति आचीवयति वा । चीवृ मदे । पचाद्यच् ।

आक्षेपणम् । न । अक्षेपणे ।

आक्षेपः । पुं । अपवादे । भर्त्सने । आकृष्टौ । धनादिन्यासकरणे । काव्यार्थालङ्कृतिभेदे । यथा । निषेधोवक्तु मिष्टस्य यो विशेषाभिधित्सया । वक्ष्यमाणोक्तविषयः सआक्षेपो द्विधामतः । विधित्सा प्राकरणिककथ्या दनुपसर्जनीकार्यस्याप्रकृतस्य भणितिमसिद्धत्वं वा विशेषं वक्तुं निषेधो निषेध इव यः स वक्ष्यमाणविषय उक्तविषयश्चेति द्विधा आक्षेपः । क्रमेणो दाहरणम् । एहि किं पिकोर बनिकरणिकिं भणामि अलमथवा । अविचारितकार्यरम्भकारिणी मरउ ण भणिस्सम् । अस्य संस्कृतं यथा । एहि किमपि कस्याप्यिकृते निष्कृप भणामि अलमथवा । अविचारितकार्यारम्भकारिणी म्रियतां न भणिष्ये । एतत्प्रयंसानुभयसम्बोधने एहि आगच्छ । एहि इतिपाठे इदानीमपीत्यर्थः । अथवेतिपूर्वोक्तेचे । अलंन भणिष्यामीत्यर्थः । खेदातिशयात् पुनरुक्तिः । अलमर्थमिति । अविचारितेतिस्वभावमनालोच्य अनुरागवर्द्धनपरेत्यर्थः । अत्रविरहदुर्दशातिशयोवक्ष्यमाणोवक्तुमभिप्रेत इति निषिद्ध इत्याक्षेपालङ्कारः । ज्योत्स्नाभौलिकदाम चन्दनरसः शीतांशुकान्तद्रवः कर्पूरं कदलीदलानि मृणालवलयान्यम्भोजिनी पल्लवाः । अन्तर्मानसमास्त्वया प्रभवतात्तस्याः स्फुलिङ्गोत्कर व्यापाराय भवन्ति हन्तकिमनेनोक्तेन न ब्रूमहे इति । आक्षेपणम् । चिपमेरणे । घञ् ।

आक्षेपकः । पुं । निन्दाकरे । व्याधे । अनिलव्याधिविशेषे । तस्य कारणलक्षणे यथा । यदा तु धमनीः सर्वाः कुपितोऽभ्येतिमारुतः । तदाचिपत्या

भुमुहुर्मुहुर्देश्मुहुश्चरः ॥ मुहुर्मुहुस्तदाक्षेपादाक्षेपकइतिस्मृतइति ॥ आक्षिपति । खुल् ।

आक्षोटः । पुं । शैलपीलौ । अक्षोट एव । स्वार्थे अण् ॥

आक्षोडः । पुं । अक्षोटवृक्षे ॥

आखः । पुं । खनित्रे । आखनन्त्यनेन । खनु अवदारणे । खनेर्डः ।

आखण्डलः । पुं । सहस्राक्षे । आखण्डयति । खडि भेदने । वृषादिभ्यः कलच् ।

आखनः । पुं । खनित्रे । आखनन्त्यनेन । खनु० । खनो घ चेति घः ।

आखनिकः । पुं । चौरे । शूकरे । मूषिके । देवताडवृक्षे । त्रि । खनितरि । आखनति । खनु० । आङ्पूर्वात्पनिपतिखनिभ्यइति इकन् ॥ पुं । खनित्रे । आखनन्त्यनेन । खनेः उँडरइकइकवकाचाच्याइतिइकप्रत्ययः ॥

आखनिकवकः । पुं । खनित्रे । आखनन्त्यनेन । खनु० । इकवकप्रत्ययः ।

आखरः । पुं । खनित्रे । आखनन्त्यनेन । खनु० । खनेर्डडरइकेति डर प्रत्ययः । डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापिटेर्लोपः ।

आखानः । पुं । खनने । आखनन्त्यनेन । खनु० । खनो घ चेतिचकाराद्घञ् ।

आखुः । पुं । मूषिके । शूकरे । चौरे । कृपणे । यथा । विमवेसतिनैवात्ति नैददातिजुहोतिन । तमाहुराखुंतस्मान्नंभुक्त्वाकृच्छ्रेणमुह्यतीति । देवताडवृक्षे । आखनति । खनु० । आङि परयोःखनिशृभ्यांडिच्चेतिकुः ।

आखुकर्णपर्णिका । स्त्री । आखुपर्णीम ।

आखुकर्णी । स्त्री । मूसाकानीइतिभाषाप्रसिद्धायां भूमिचर्य्याम् । मूषककर्ण्याम् । पाककर्णेतिङीप् ॥

आखुगः । पुं । गजानने । गणेशे ।

आखुघातः । पुं । शूद्राधमे । आखुं हन्ति । हन० । बाहुलकादण् ।

आखुपर्णिका । स्त्री । लताविशेषे । उपचित्रायाम् । वृषायाम् । स्वार्थे कः ॥

आखुपर्णी । स्त्री । उँदुरकनी इतिप्रसिद्धायांमूषकपर्ण्याम् । दृषायाम् । आखुः पर्णमस्याः । तत्कर्णाकारपत्रत्वात् । पाककर्णेति ङीप् । आखुपर्णी कटुस्तिक्ता कषाया शीतला लघुः । विपाके कटुकामूत्रकफामयकृमिप्रणुत् ॥

आखुपाषाणः । पुं । पाषाणप्रभेदे ॥ आखुपाषाणनामायं लोहसङ्करकारकः । इतिराजनिघंटः ।

आखुभुक् । पुं । बिडाले । आखून् भु-
क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयोः । क्वि
प् ॥

आखुरथः । पुं । गणेशे । आखूरथोऽस्य ॥

आखुविषहा । पुं । देवताडवृक्षे । देव
दाली लतायाम् ॥

आखेटः । पुं । मृगयायाम् । आखिद्य-
न्ते प्राणिनोऽत्र । खिटत्रासे । हलश्चे
ति घञ् ।

आखेटकः । पुं । मृगयायाम् । स्वार्थे-
कन् ।

आखेटशीर्षकम् । न । सुडङ्ग इति गौड
भाषाप्रसिद्धे कुट्टिमान्तरे । यथा ।
कपिशीर्षं द्रुमशीर्षं तथाचाखेटशी
र्षकम् । इति कुट्टिमभेदाः स्युःशाब्दि-
कैः समुदाहृता इति ।

आखेटिकः । पुं । चित्रकद्रौ । मृगयाकु
शलकुक्कुरे ॥

आखोटः । पुं । अक्षोटे । पार्वतीये ।

आख्या । स्त्री । नाम्नि । संज्ञायाम् । उ
क्तौ । आख्यानम् । ख्याप्रकथने । आ
तश्चोपसर्गइत्यङ् ।

आख्यातम् । त्रि । कथिते । व्याख्याते ।
न । तिङि । क्रियाप्रधानमाख्यातमि
ति वैयाकरणाः । भावप्रधानमाख्यात
मिति नैगमाः । आख्यायतेऽस्म । ख्या
। चक्षिङ् आदेशो वा । क्तः ।

आख्याता । त्रि । प्रतिपादयितरि । व
क्तरि तृच् ।

आख्यानम् । न । सौपर्णमैत्रावरुणा
द्युपाख्याने । आङ्पूर्वात्ख्यातेर्ल्युट् ।

आख्यानकी । स्त्री । आख्यानकी तौ लगु
रुगश्चोजि । ततावनेजिजगुरुगुरुश्चे
दिति लक्षणा वर्णितवृत्ते ।

आख्यायिका । स्त्री । उपलब्धार्थकथायाम्
। यथा । प्रबन्धकल्पनास्तोकसत्यामा
ख्याःकथाविदुः । परम्पराश्रयायास्या
त् सामताख्यायिका क्वचिदिति ॥ ग
द्यपद्यमयग्रन्थे । त्रि । कथके । आख्या
ते । चक्षिङःख्याञ् । ण्वुल् ।

आगतम् । त्रि । आयाते । उपस्थिते
। प्राप्ते । गम० । क्तः ।

आगतिः । स्त्री । आगमने । क्तिन् ।

आगन्तुः । त्रि । अतिथौ । आगमनशी
ले । अनियते । आगन्तूनामन्ते स
न्निवेशः । आगच्छति । गम्लृ गतौ
। सितनिगमीतितुन् ।

आगन्तुकः । त्रि । अतिथौ । आहार्ये
। अनित्यस्थायिनि । स्वार्थे कन् ।

आगमम् । न । तन्त्रशास्त्रे । तल्लक्षणम् ।
आगतंशिववक्त्रेभ्योगतञ्चगिरिजामुखे
। मतंश्रीवासुदेवस्यतस्मादागममु-
च्यतेइति । तल्लक्षणं यथा । सृष्टि
प्रलयश्चैवदेवतानांतथार्चनम् ।

साधनञ्चैव सर्वेषांपुरश्चरणमेवच ॥ षट्कर्मसाधनंचैवध्यानयोगश्चतुर्विधः । सप्तभिर्लक्षणैर्युक्तमागमंतद्विदुर्बुधाः इति ॥ अपिच । पुं । सिद्धंसिद्धैः प्रमाणैस्तु हितं चात्रपरत्रच ॥ आगमः शास्त्रमासैर्निमासास्तत्त्वार्थवेदिनइति । शास्त्रमात्रे । उपदेशपरम्परायाम् । आगतौ । साक्षिपत्रादौ । वेदे । प्रकृतिप्रत्ययानुपघातिनि कार्ये । एकादशभवने ॥ आगमनम् । गम्लृ० । ग्रहवृद्धनिश्चिगमश्चेत्यप् ।

आगमनम् । न । आगतौ । आवना इति भाषा ॥

आगमवेदी । पुं । गौडपादाचार्ये । शङ्कराचार्यस्य परमगुरौ ।

आगमापायी । त्रि । उत्पत्तिविनाशवति । आगमापायौ विद्येतेऽस्य । इनिः ॥

आगमार्थः । पुं । अद्वैतदर्शने ॥

आगमावर्त्ता । स्त्री । विछाटी इति गौडभाषा प्रसिद्धे क्षुपविशेषे । वृश्चिकाल्याम् ॥

आगमितम् । त्रि । अधीते । पठिते ॥

आगरा । स्त्री । सुप्रपुरे । यथा । कालपीमन्दिरे-कालपीनगरी आगरीका सदासाम्प्रतिप्रियम् । नागराजी महामोदकोदण्डिनी आगराम गतः सहजन्माखद्वीतियवनाधिकारप्रसिद्धोयंशब्दः ॥

आगवीनः । त्रि । गोःप्रत्यर्पणपर्यन्तं कर्मकर्त्तरि । आङ्मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभावेउपसर्जनह्रस्वे चकृते आगवीन इतिखः । गुणादेशौ ॥

आगः । न । अपराधे । पापे । अति । इण्गतौ । इण आग अपराधे चेत्यसुन् आगादेशश्च ॥

आगस्कृत् । त्रि । अपराधिनि ।

आगस्त्यः । पुं । अगस्त्यतनये । अगस्त्यस्यापत्यम् । अण् । बहुत्वे अगस्तयः ॥ न । अगस्तिकुसुमादौ ॥

आगाधम् । न । अगाधे । अतिगभीरे ।

आगामी । त्रि । आगन्तुके । प्रवासिनि ॥ भविष्यत्काले । आगमिष्यति । गम्लृ० । आङिणिद्दितिगमेरिनिः ॥

आगारम् । न । मन्दिरे । गृहे ॥ अग्यते । अगकुटिलायांगतौ । कर्मणिभावेवाघञ् । आगमच्छति । आगतौ । कर्मण्यण् ॥

आगूः । स्त्री । प्रतिज्ञाने । आगमनम् । आगमेः क्विपि गमः क्वावित्यन्तलोपे ऊठ्गमादीनामित्यूकारादेशः । ओःसुपीतियणि कृते गगित्र । आगमश्चाङ्गः । शेषंयथूयत् ॥

आग्निमारुतम् । न । अग्निमरुतोर्देव

ग्निमरुतौ देवते अस्य । सास्यदेवते त्यण् । देवताद्वन्द्वे चेत्युभयपदवृद्धिः ।

आग्निष्टोमिकः । पुं । अग्निष्टोमविदि ॥ अग्निष्टोममधीते वेद वा । क्रतूक्थादीतिठक् । ग्रन्थे । अग्निष्टोमस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वा । क्रतुयज्ञेभ्यश्चेति ठञ् ।

आग्नीध्रः । पुं । प्रियव्रतपुत्रेन्द्रपतिविशेषे । आग्नीध्रोनामनृपतिर्जम्बूनाधीम नेःकुले । तज्जातन्वमसंज्ञाभिः कथ्यन्ते भारतादयः । न । होतुर्गृहे । अग्निमिन्धे । इन्धी दीप्तौ । क्विप् । नलोपः । अग्नीधः स्थानम् । अग्नीधः शरणे रञ् भञ्च । तात्स्थ्यात्तदृत्विगप्याग्नीध्र उच्यते । आग्नीध्रसाधारणादञ्स्यात्तङीपि आग्नीध्रीति वेद्यम् ।

आग्नेयम् । न । स्वर्णे । रक्ते । महापुराणे । यथा । अग्निनोक्तं पुराणं यदाग्नेयं वेदसम्मितम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं पुण्यं पठतां शृण्वतां नृणामिति । देशविशेषे । अग्निकृते । अग्निदेवताके । स्थालीपाके । अग्निर्देवता अस्य अग्नायी देवता अस्य वा । अग्नेर्ढक् । भस्याढेतद्धिते पुंवद्भावः ।

आग्नेयास्त्रम् । न । अग्निदेवताके अस्त्रविशेषे ।

आग्नेयी । स्त्री । अग्निकोणे । अग्नियोषिति । स्वाहायाम् ॥ अग्निदेवताकायामृचि । ङीप् ।

आग्रयणम् । न । नवसस्येष्टाम् ।

आग्रहः । पुं । अनुग्रहे । आसङ्गे । आक्रमे । ग्रहणे । आग्रहणम् । ग्रह उपादाने । ग्रहवृद्धिश्चेत्यप् । आवेशे ।

आग्रहायणः । पुं । मार्गशीर्षे । आग्रहायणी युक्ता पौर्णमासी अस्मिन् । ज्योत्स्नादित्वादण् ।

आग्रहायणिकः । पुं । मार्गशीर्षे । आग्रहायणी मृगशिरसा युक्ता पौर्णमासी अस्मिन् । आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक् । मतान्तरे वत्सरादिमासोयम् ।

आग्रहायणी । स्त्री । मार्गपूर्णिमायाम् । मृगशिरोनक्षत्रे । अग्रे हायनमस्याः । मतभेदे मार्गशीर्षमारभ्यवर्षप्रवृत्तेः । प्रज्ञाद्यण् । पूर्वपदादिति णत्वम् । गौरादित्वान्ङीप् । आग्रहायणीभोगमासो तद्योगान्मघवम-पितथा ।

आग्रहारिकः । पुं । अग्रदानिनि ।

आघट्टकः । पुं । रक्तापामार्गे ।

आघाटः । पुं । सीमायाम् । अपामार्गे ।

आघातः । पुं । वधस्थाने । आघट्टनायाम् । हनने । चोट इति भाषा । आहन्यते अत्र आहननं वा । हन० ।

घञ् ॥

आघातनम् । न । वधस्थले । हनने ।

आघारः । पुं । घृते । वैदिकानां कर्मविशेषे । ऋग्वेदिनां स्रुवेण चतुराज्यं स्रुचि दत्त्वा प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा तूष्णीं मनेर्वायव्यकोणादारभ्याग्नेयीं यावदविच्छिन्नाघृतधारा दीयते पुनश्च स्रुवेण चतुराज्यं स्रुचि दत्त्वा इन्द्रं ध्यात्वा नैर्ऋतीदिशमारभ्य ऐशानीं दिशमवधीकृत्य सन्तत्या घृतधारायै तस्मिन् कर्मणि ॥ यजुर्वेदिनां तु स्रुवेण मन्त्रोच्चारणपूर्वकं पूर्वोक्तक्रमेण घृतधारादाने । इति पशुपतिः ॥ आ+घृच क्षरणदीप्त्योः । घञ् । सेके ।

आघारणम् । न । सेचने ।

आघूर्णितः । त्रि । आहते । घूर्णिते । भ्रामिते । घूर्णितनेत्रादौ ।

आघोटः । त्रि । अत्यासन्नशब्दवक्तरि ।

आघ्राणम् । न । तृप्तिसाकल्ये । गन्धग्रहणे ॥ आघ्रायतेऽनेन । घ्राणन्धोपादाने । क्तः । नुदविदेति नत्वम् ।

आघ्रातम् । त्रि । जिघ्रिते । घ्राणविषयीकृते । आक्रान्ते । तृप्ते । आघ्रायते स्म । घ्रा० । क्तः । नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्यामिति पाक्षि-

कौ नञ्भावः ।

आङ् । अ । सीमायाम् । मर्यादायाम् । तेन विनेत्यर्थे । यथा । आसमुद्रक्षितीशानाम् । अभिव्याप्तौ । तेन सहेत्यर्थे । यथा । आकुमारं यशः । क्रियायोगे । धातुना योगे सति योऽर्थो जायते तत्र । यथा । आरोहति । ईषदर्थे । यथा । आपिङ्गलः । अतसातत्यगमने । आहुस्वकात् ङादम्ब्ययः ।

आङ्कम् । न । कोमलाङ्गे । त्रि । अङ्काधिकारीये । अङ्कसम्बन्धिनि । अङ्कस्येदम् । अण् ।

आङ्गारम् । न । अङ्गारवृन्दे । अङ्गाराणां समूहः । भिक्षादिभ्योऽण् ।

आङ्गिकः । त्रि । आहङ्गिके । अङ्गनिष्पन्नभावव्यञ्जकभ्रूक्षेपादौ । अङ्गजाते । अङ्गेन वक्त्रादिना निर्वृत्तम् । निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्य इति ठक् ।

आङ्गिरसः । पुं । वाचस्पतौ । जीवे । अङ्गिरसोऽपत्यम् । ऋष्यन्धकेत्यण् । बहुत्वे अत्रिभृग्वित्यणो लुक् । आङ्गिरसः आङ्गिरसौ अङ्गिरसः ॥

आचचामः । त्रि । व्युत्पन्ने ।

आचमः । पुं । आचमने । जलभक्षणे ।

आचमनम् । न । उपस्पर्शे । वैधकर्मारम्भात् पूर्वं वारत्रयजलपानान्तरं-

यथा । कर्माद्यङ्गस्पर्शरूपशुद्धिमनेक-क्रियाभिरस्य यः । अत्र प्रमाणम् । प्रक्षाल्य पाणी पादौ च त्रिः पिबेदम्बु-वीक्षितम् । सम्मृज्याङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्यात् ततो मुखम् । संहत्य ति-सृभिः पूर्वमास्यमेवमुपस्पृशेत् । अ-ङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं पश्चादनन्तर-म् । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां च चक्षुःश्रोत्रे पुनः पुनः । नाभिं कनिष्ठाङ्गुष्ठेन हृदयन्तु तलेन वै । सर्वाभिश्च शिरः पश्चात् बा-हू चाग्रेण संस्पृशेत् ॥ इति दक्षः ॥ आ-यतं पर्वणाङ्गुल्या गोकर्णाकृतिवत् क-रम् । संहताङ्गुलिना तोयं गृहीत्वा पाणिना द्विजः । मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठाभ्यां शेषेणाचमनं चरेत् । माषमज्जनमा-त्रास्तु संक्षिप्ताः पिबेदपः । इति भार-द्वाजः ॥ दक्षिणेनोदकं पीत्वा वामेन संस्पृशेदपः । तावन्न शुध्यते तोयं याव-द्वामेन न स्पृशेदिति देवीभागवतम् ॥ अद्भिस्तु प्रकृतिस्थाभिर्हीनाभिः फेन-बुद्बुदैः । हृत्कण्ठतालुगाभिश्च यथा-संख्यं द्विजातयः ॥ शुध्येरन् स्त्री च शूद्र-श्च सकृत्स्पृष्टाभिरन्ततः । इति याज्ञव-ल्क्यः । क्रियाकर्दमिकं तीर्थं शूद्र-जातेस्तथैव च । सकृदाचमनाच्छु-द्धिरेतयोरेव चोभयोरिति । चमु भ-क्षणे । भावे ल्युट् । अदनं चाप मस-स्यैवेति व्याख्यातारः । आचम्यते अ-नेन । अधिकरणे वा ल्युट् ।

आचमनकः । पुं । निष्ठीवनपात्रे । पत-द्ग्रहे । मोणे ।

आचमनीयम् । न । मुखप्रक्षालनार्थ-जले । यथा । उदकं दीयते यत्तु प्रत-वंफेनवर्जितम् । आचमनाय देवेभ्य-स्तदाचमनमुच्यत इति ॥ कालिका-पुराणम् ॥

आचरणम् । न । आचारे । व्यवहारे । आङ्पूर्वाच्चरतेर्भावे ल्युट् । रथा-दौ ॥ आचरति गच्छत्यनेनेति कर-णे ल्युट् ।

आचरितम् । त्रि । कृताचरणे । अथ तेत्र पारिभाषिकं यथा । दारपुत्र-पशून् हत्वा कृत्वा द्वारोपवेशनम् । य-दर्थो ह्याप्यते तेन तदाचरितमुच्य-ते ॥ इति ॥

आचर्यः । पुं । गन्तव्यदेशे । चरेराङि चागुराविति यत् ।

आचान्तः । त्रि । कृताचमने ।

आचामः । पुं । आचमने । भक्तमण्डे । मासरे । आचम्यते । चमु । अक-संरीति घञ् । वृद्धिः । भावे घञ् ।

आचारः । पुं । मन्वाद्युक्तस्नानाचमना-दिव्यवहारे । चरित्रे । शीले । सर्व-स्य प्राधान्यं यथा । सर्वागमानामा-

चारः प्रथमं परिकल्प्यते। आचारप्रभवो धर्मो धर्मस्य प्रभुरच्युत इति महाभारतम्। आचारः परमो धर्मः श्रुत्युक्तः स्मार्त्त एव चेति मनुः। अपि च। आचाराद्विच्युतो विप्रो न वेदफलमश्नुते। आचारेण तु संयुक्तः सम्पूर्णफलभाग्भवेत्। एवमाचारतो दृष्ट्वा धर्मस्य मुनयो गतिम्। सर्वस्य तपसो मूलमाचारं जगृहुः परमिति च। आचर्य्यते। चरण घञ्।

आचारवर्जितः। त्रि। आचारविभ्रष्टे। आचारेण वर्जितः। आचारहीने। लोकधर्मव्यवहर्त्तरि।

आचारहीनः। त्रि। गुर्व्वतिथिप्रत्युत्थानाद्याचारवर्जिते। आचारेण आचाराद्वा हीनः। आचारहीनं न पुनन्ति वेदा यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः।

आचारी। त्रि। आचारवति। श्रुतिस्मृत्युक्ताचारयुक्ते। स० इनिः।

आचारी। स्त्री। हिलमोचिकायाम्।

आचार्य्यः। पुं। मन्त्रव्याख्याकृति। साङ्गसकल्पवेदाध्यापयितरि। यथाह मनुः। उपनीय तु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्द्विजः। सकल्पं सरहस्यञ्च तमाचार्य्यं प्रचक्षते इति। मोक्षसाधनस्योपदेष्टरि श्रीगुरौ। स चोक्तः श्रीशाश्वते। स्वयमाचरते शिष्यानाचारे स्थापयत्यपि। आचिनोति हि शास्त्रार्थमाचार्य्यस्तेन कथ्यते। आचायतत्त्वविधानाद्वा चराचरसमानतः। यमादियोगसिद्धत्वादाचार्य्य इति कथ्यते। इति। श्रीशङ्कराचार्य्ये। द्रोणाचार्य्ये। आचर्य्यते। चरेर्ण्यत्।

आचार्य्यकम्। क्ली। आचार्य्यकर्म्म। द्वन्द्वोपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ्।

आचार्य्यमिश्रः। पुं। गौरवान्विते।

आचार्य्या। स्त्री। स्वयंमन्त्रव्याख्यानकारिण्याम्। पुंयोगाभावाच्चानुगागमो ङीषेव। टाप्।

आचार्य्यानी। स्त्री। आचार्य्ययोषिति। आचार्य्यस्य स्त्री इत्यर्थे इन्द्रवरुणभवशर्व्वेत्यादिना आचार्य्यशब्दस्यानुगागमो ङीप् च। आचार्य्यादणत्वं चेति णत्वाभावः।

आचिख्यासा। स्त्री। आख्यातुमिच्छायाम्।

आचितः। पुं। शकटोन्मेये। शाकटे भारे। छकडेकाभार इति भाषा। अयुतपले। न। दशभारपरिमाणे। २५ मन इति भाषा। त्रि। सङ्कलिते। छन्ने। व्याप्ते। आचीयते स्म। चिञ् चयने। क्तः। ग्रथिते। गुम्फिते।

आच्छन्नम्। त्रि। आच्छादिते। आवृ

ते।

आच्छादः। पुं। वस्त्रे। इतिहेमचन्द्रः।
आच्छादनम्। न। पिधाने। वस्त्रे। अपवारणे। छादयति। छद अपवारणे। आङ्पूर्वः। ण्यन्तात् ल्युट्। आच्छाद्यते अनेन वा।
आच्छादितः। त्रि। आवृते। कृताच्छादने।
आच्छिन्नः। त्रि। बलाद्धृते।
आच्छुकः। पुं। आचगाछ इतिगौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे। स्वार्थे कः। रत्नमाला।
आच्छुरितम्। न। सशब्दहासे। नखवाद्ये। नखाघातविशेषे। आच्छुरणम्। छुर छेदने।
आच्छुरितकम्। न। सशब्दहासे। परस्परं भयजनकेहासे। नखाघातविशेषे। आच्छुरणमपरच्छेदनम्। आच्छुरैर्भावितः। स्वार्थे कः।
आच्छोदनम्। न। मृगयायाम्। आच्छिद्यन्तेऽत्र। छिदिर्। ल्युट्। पृषोदरादिः।
आजम्। न। एते। त्रि। अजसम्बन्धिनि। यथा। तिलजतैलसुपाकसुपाचितांकासमर्दसुरसेविमर्दितम्। सुपभूपभवधूपधूपितंयज्ञिमान्द्यानरं रुजापहम्। आजगायातवोनृणाम्

आजानामपिताहशाः। अतोधातुविदर्थमार्जमांसंप्रशस्यते। इति। अजस्येदं-निर्वृत्तं-अण्।
आजकम्। न। छागवृन्दे। अजानां समूहः। गोत्रोक्षोष्ट्रेतिवुञ्।
आजकारः। पुं। भरोवृषे। शिवस्य वृषे।
आजगवम्। न। शिवस्यधनुषि। अजगवे। प्रज्ञादित्वात्।
आजन्मसुरभिपत्रः। पुं। मरुवके।
आजमीढः। पुं। युधिष्ठिरपाण्डवे। स्वार्थे अण्।
आजानम्। न। देवलोके। स्वभावे।
आजानदेवः। पुं। देवताविशेषे। यथा। सृष्टेरादावाजानादेव देवत्वं प्रयेदिरे। आजानदेवास्तेवसुः पूर्वेभ्यः सृष्ट्यम्भसंभवाः इति। पूर्वेभ्यः पूर्वपूर्वेभ्यः। अपिच। कल्पादावेव देवत्वं गता आजानदेवता इति।
आजानुबाहुः। त्रि। जानुपर्यन्तदीर्घबाहुविशिष्टे। यथा। आजानुबाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रम इति रामायणम्।
आजानेयः। पुं। स्त्री। कुलीनाश्वे। शोभनाश्वे। यथा। शक्तिभिर्भिन्नहृदयाः स्खलन्तश्चपदेपदे। आजानन्ति यतः संज्ञामाजानेयास्ततः स्मृताः।

दृत्यम्बशास्त्रम् । अजनम् । अजग
ति क्षेपणयोः । घञ् । आजेन क्षेप
णा आनेयः प्रापणीयः आयत्तावा ।
आजिः । स्त्री । समभूमौ । सङ्ग्रामे ।
आक्षेपे । क्षणे । मर्यादायाम् । य-
था । आजेः शरणम् । अजन्त्यस्या-
म् । अज० । अज्यतिम्यावेतीव ।
अजनम् । इणजादिभ्यइतीक् विधा
नसामर्थ्याद्वीभावो । अन्यथा । व्यादि
भ्यः स्थेवावक्ष्यत् । बहुलतवेति वा ।
आजीवः । पुं । जीविकायाम् । आजी
व्यते अनेन । जीवप्राणधारणे । हल
श्चेति घञ् ।
आजीवी । पुं । एकदण्डिनि ।
आजीव्यम् । न । उपजीव्ये ।
आजूः । स्त्री । वेतनविनाकर्मकर्त्तरि ।
रेफान्तः ।
आजूः । स्त्री । वेतनविनाकर्मकर्त्तरि ।
विष्टिरास् । वेठी वेठु इ० हिमस्रे-
ष्ठाप्रसिद्धम् बेगारीत्यन्यत् ॥ आज
वेति । जुगतौ । क्विब्वचिप्रच्छीतिक्वि-
प् दीर्घे । कठादभृतिकः क्लेशावि
ष्टिराजूरचकीर्त्यते ।
आज्ञप्तः । त्रि । आदेशिते । मासान्ते ।
आज्ञा । स्त्री । निदेशे । शासने । स-
म्पादृगमस्थाने । आज्ञानम् । आ-
अवबोधने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ।

टाप् ॥
आज्ञाकारी । त्रि । आज्ञानुवर्त्तिनि ।
आज्ञयाकर्मकारिणि ।
आज्ञाचक्रम् । न । भ्रुवोर्मध्ये । षटच
क्रान्तर्गतषष्ठचक्रे । आज्ञासंज्ञकं-
चक्रम् । यथा । आज्ञाचक्रंतदूर्ध्वेतु
आत्मनाधिष्ठितंपरम् । आज्ञासङ्क्रम
णंतत्रतेनाज्ञेति प्रकीर्त्तितम् । तत्र
निहितचित्तस्यपुरुषस्यसर्वमहामसा
क्षात्कारेण एवं भूतमेवंवर्त्तते एवंभ
विष्यतीतिज्ञानेन आज्ञायाइतः पर
त्वयैवंकर्त्तव्यमिति परमेश्वराज्ञायाः
सङ्क्रमणंभवति तेनहेतुनातदाज्ञा
चक्रमितिकीर्त्तित मित्यर्थः ।
आज्ञापकः । त्रि । आज्ञाकर्त्तरि ।
आज्ञापत्रम् । न । आदेशलिपौ । नि-
देशलिखने । हुकम्नामा इतिपा
रस्यभाषा ।
आज्ञापनम् । न । विज्ञापने । जनाव-
ना इति भाषा ।
आज्ञाप्तः । त्रि । आज्ञाप्तिविशिष्टे । ल
ब्धाज्ञे ।
आज्यम् । न । घृते । आअज्यतेऽनेन ।
अञ्जूव्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु । आ
ङ्पूर्वादञ्जेः संज्ञायामितिक्यप् । आ
अनक्ति अनेनवा । श्रीयासे ।
आज्यपाः । पुं । पुलस्त्यस्यतनयेषु वैश्या

नोपिबृषु । आज्यंपिबति । पापाने । क्विप् ।

आज्यभागः । पुं । वैदिकानामाहुतिविशेषे । तत्र । ऋग्वेदिनामग्नेरुत्तरभागे स्रुवेणाग्निसम्प्रदानक घृताहुतिः । तद्दक्षिणभागे सोमसम्प्रदानकाहुतिश्च । यजुर्वेदिनान्तुअग्नेरुत्तरदक्षिणयोः पश्चिमादिमाध्यस्तघृतधारेति पशुपतिः ।

आज्यस्तोत्रम् । न । सामगानां प्रातःसवनेगायत्रसाम्नागीयमानेषु चतुर्षुस्तोत्रेषु ।

आञ्जनेयः । पुं । हनूमति । यथा । उल्लङ्घ्यसिन्धोः सलिलंसलीलंयः शोकवह्निंजनकात्मजायाः । आदायतेनैवददाहलङ्कांनमामितंप्राञ्जलिराञ्जनेयमिति । अञ्जनायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ।

आञ्जिनेयः । पुं । अञ्जनहारी इतिभाषाप्रसिद्धे जन्तुविशेषे । इतिशब्दमाला ।

आटरूषः । पुं । वृषे । वासके । अटरूषएव । स्वार्थेऽण् ।

आटिः । पुं । शरारिपक्षिणि । आअटति । अटगतौ । इन् ।

आटिकी । स्त्री । अनुपजातपयोधरादिस्त्रीव्यञ्जनायाम् । शब्दान्तरात्अटनार्हत्वादाटिकी ।

आटिकः । त्रि । अटनायप्रवृत्ते ।

आटीकनम् । न । वत्सानांगमने । आ ईषत् । टीकृगतौ । ल्युट् ।

आटीकरः । पुं । वृषे ।

आटीकसम् । न । वत्सानांक्रीडास्थानम् ।

आटोपः । पुं । दर्पे । संरम्भे । आनाहे । उदरेवायुजन्यगुडगुडाशब्दे ।

आडम्बरः । पुं । तूर्यस्वने । पक्ष्मणि । संरम्भे । क्रोधे । गजगर्जिते । युद्धपटहे । वर्षे । आरम्भे । दर्पे । यथा । असारस्यपदार्थस्यप्रायेणाडम्बरोमहान् । नहितादृक् ध्वनिःस्वर्णेयादृक्कांस्येप्रजायते इति । आडम्बते । इतिक्षेपे । चु० । घञ् । भावेवा । आडम्बंराति रायतिवा । आतोनुपेतिकः । मूलविभुजेतिकाकः । आडम्बयतिवा । बाहुलकादरन् ।

आडिः । स्त्री । शरालिपक्षिणि । व्यनाम्नाख्याते मत्स्यविशेषे । इति गौडाः । आअडति । अडउद्यमने । इन् ।

आडिका । स्त्री । शरारिविहगे ।

आडी । स्त्री । शरालिपक्षिणि । कृदिकारादिति ङीष् ।

आडूः । पुं । उडुपे । भेले । जलप्रवहणे । ठौंगा ठोंगी इतिभाषाप्रसिद्धे ।

अणति । अणशब्दे । अणोडर्श्चेच्यु: । आढकः । पुं । न । धान्यमानभेदे । स र्वतोदशाङ्गुलमाने । प्रस्थचतुष्टये । चतुःप्रस्थमयाढकमित्युक्तेः । कुडु पुष्कलमितिधान्यमानपात्रे । पुष्कला नितुचत्वारिआढकः । परिकीर्तित इतिवचनात् । द्रोणचतुर्थभागइति लीलावतीं । अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चि रित्यादिवचनात् चतुःषष्ट्यादधिक द्विशतमुष्टिर्भवति । व्यवहारे पोड शसेरीमितिसेरोवार्ता वैद्यकमते अष्टशरावपरिमाणम् । तत्पर्यायः । पात्रम् । कंसम् । भाजनमितिपरिभा षा ॥ अण्वयेविवक्षायामाढकिके त्यपिरूपंदितिसारसुन्दरी ॥

आढकिकः । त्रि । आढकपरिमितधा न्यादिवापयोग्येक्षेत्रे । आढकसंभ वः । तस्यवापइतिठञ् । आढकंपच तिसम्भवत्यवहरतिपचतीतिठञ् ।

आढकिकी । टिड्ढेतिङीप् आढकिकी ।

आढकी । स्त्री । शमीधान्यविशेषे । तु वरीभ । अरहर इतिभाषा । अस्या गुणायथा । आढकीतुवराकृच्चासधु राशीतलालघुः । ग्राहिणी वातजन नीयवर्णपित्तकफास्रजिदिति । वि परिमाणसारे । आसमन्तात्ढौ कतेदौयतेयो । ढौकृगतौ । अच् पृषोदरादि । आढकमस्ति अस्याःपरिच्छेदकत्वेन । अर्शआद्य च् । गौरादित्वान्ङीष् ।

आढकीनः । त्रि । आढकिके । आढकं सम्भवति अवहरति पचति वा । आढ काचितपात्रात्खोऽन्यतरस्यामिति खः ।

आढ्यः । त्रि । युक्ते । विशिष्टे । यथा गु णाढ्यो धनाढ्यइति । सम्यक्‌ ध्यै । दीप्त्यादिष्वपिज्ञानेपि । आध्यायतिन ध्यै । कः । पृषोदरादित्वात् । यद्वा । आढौक ते जनाःयम् । ढौकृगतौ । बाहुल काद्‌ ध्यः । रक्तंशरीरं मानुष्यंगुणा ढ्यो ह्याढ्यउच्यते ।

आढ्यचरः । त्रि । पूर्वमाढ्ये । आढ्योभू तपूर्वः । भूतपूर्वेचरट् । ङीपि आ ढ्यचरी ।

आणकः । त्रि । अधमे । अणकएव । स्वार्थेऽण् ।

आणवम् । न । अणिमनि । अणुत्वे । अणोर्भावः । इगन्ताच्चेत्यण् ।

आणवीनम् । त्रि । अणव्ये । अणुधान्यो द्भवे क्षेत्रे । अणूनां भवनं क्षे त्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणु भ्यइतिखञ् ।

आणिः । पुं । स्त्री । अक्षाग्रकीले । रथ चक्राग्रस्थितकीले । अण्याम । तो

टौ। सीमनि।

आण्डम्। त्रि। अण्डसम्भवे।

आण्डजः। त्रि। अण्डजे॥ स्वार्थेऽण्॥

आण्डीरः। त्रि। आण्डवति॥ आण्डो ऽस्यास्ति। काण्डाण्डादीरन्नीरचाविति ईरन्।

आतः। २। द्वतेपीश्वर्ये।

आतङ्कः। पुं। रोगे। सन्तापे। शङ्कायाम्। मुरजध्वनौ॥ भये। ज्वरे॥ आतङ्कनम्। तङ्किकृच्छ्रजीवने। घञ्। हलश्चेतिकरणेवा॥

आतञ्चनम्। न। प्रतीवापे। शलितस्य स्वादोर्दुग्धस्यान्तरेण सूर्णने। इति स्वामी। निःक्षेपणमिति सुभूतिः। उपद्रव इति रायमुकुट। द्रव्यद्रव्यमचेपणोचित चूर्णमिति सारसुन्दरी। दुग्धादेर्दध्यादिभावार्थं तक्रादि प्रचेपे। जवने। वेगे॥ प्राणे। आप्यायने। तञ्चुगतौ। ल्युट्॥

आतरः। त्रि। विस्तृते। व्याप्ते। आसमन्तात्ततम्। आतन्यतेस्मा। तनु विस्तारे। तनिसृङ्भ्यांकिच्चेतितन्। आतन्यतेस्मवा। क्तः। अनुदात्तोपदेशेतिनलोपः॥

आततायी। त्रि। वधोद्यते। सयथा। अग्निदोगरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः। क्षेत्रदारापहारी च षडेते ह्याततायिनः॥ आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन्। नाततायिवधे दोषोहन्तुर्भवतिकश्चनेति। ग्रीष्मादिभ्यः। आततंयथा तथा अयितुंशीलमस्य।

आतपः। पुं। प्रकाशे। घोते। सूर्यालोके॥ अस्यगुणा यथा। आतप: कटुकोरूक्षः स्वेदमूर्छातृषापहः। दाहवैवर्ण्यजननो नेत्ररोगप्रकोपणः इति। आतपति। तपसन्तापे। अच्॥

आतपत्रम्। न। छत्रे॥ आतपात् त्रायते। पैङ्पालने। आतोनुपेति कः। सुपीतियोगविभागात्कः।

आतपवारणम्। न। छत्रे। आतपस्य वारणम्।

आतपाभावः। पुं। छायायाम्।

आतपोदकम्। न। मृगतृष्णाजले। आतपेनोत्थोदकं। आतपस्यउदकम्।

आतरः। पुं। तरपण्ये। नद्यास्तरणाय देयेकपर्दकादौ। यथा॥ आतरस्तावद्धेतोर्मुररिपुसरणौ तथा लम्बे दम। अपणंपणंमित्युरुणे नाविक पुरुषे न विश्वासइति॥ आतरन्त्यनेन। पुंसिसंज्ञायामितिघः।

आतर्पणम्। न। प्रीणने। तृप्तौ। मङ्गलालेपने। आङ्पूर्वात्तृपप्रीणनेल्युट्।

आतापी । पुं । असुरविशेषे ॥

आतायी । पुं । चिल्ले । चील इति प्र° खगे । आतायते तच्छीलः । तायृ सन्तानपालनयोः । सुप्यजाताविति णिनिः । यद्यप्यत्र वृत्तिकारादिभिरनुपसर्गे ण्युत्कर्म तथापि भाष्ये उपसर्गे णिनिः स्वीकृतः ॥

आतारः । पुं । तरपण्ये । आतरे ॥

आतिः । स्त्री । शरारिविहगे । आप्नोति । अत° । अज्यतिभ्यां चेति इण् ॥ यद्वा । अतनम् । इणजादिभ्य इति इण् ॥

आतिथेयम् । न । आतिथ्यार्थे । अतिथिभोजनादौ । त्रि । अतिथौ साधौ । अतिथिसेवके । तत्र साधुरित्यधिकारे । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् ॥ स्त्रियां ङीप् ॥

आतिथ्यः । पुं । अतिथौ । त्रि । अतिथ्यर्थे वस्तुनि भक्ष्यभोज्यादौ । अतिथिसेवायाम् ॥ अतिथये इदम् । अतिथेर्ञ्यः ॥

आतिवाहिकः । पुं । अर्चिरादिमार्गेण । शरीरान्तरे । देवतायेन शरीरेण विशिष्टं जीवं परलोकं नयति तदातिवाहिकं शरीरान्तरमिति व्याख्यानात् ॥

आतुः । पुं । उडुपे । भेलके । डोंगा डोंगी इति भाषा ॥

आतुरः । त्रि । आमयाविनि । रोगिणि । कातरे । आतुतोर्त्ति । तुर त्वरणे । छान्दसा अपि क्वचिद्भाषायां प्रयुज्यन्ते । इगुपधेति कः ॥

आतृप्यम् । न । आता इति गौडभाषाप्रसिद्धे फलविशेषे । सरीफा इति भाषाप्रसिद्धे । अस्य गुणास्तु । तृप्तिजनकत्वं वृंहकत्वं स्वादुत्वं गुरुशीतत्वम् । बलमांसवर्धकत्वं हृद्यत्वं दाहरक्तपित्तवायुनाशित्वं चेति द्रव्यगुणः ॥

आतोद्यम् । न । वीणावंश्यादिवाद्ये । तच्चतुर्विधं भवति यथा । ततं वीणादिकं वाद्यमानद्धं मुरजादिकम् । वंश्यादिकन्तु सुषिरं कांस्यतालादिकं घनमिति । आसमन्तात् तुद्यते ताड्यते । तुद व्यथने । यत् ॥

आत्तः । त्रि । गृहीते । ग्रस्ते ॥

आत्तगन्धः । त्रि । दूरीभूताहङ्कारे । अभिभूते । आत्तः अरिणा गृहीतः गन्धो गर्वो यस्य सः । गृहीतगन्धे ।

आत्तगर्वः । त्रि । भग्नाहङ्कारे । आत्तगन्धे । आत्तः वैरिणा गृहीतो गर्वो यस्य ॥

आत्मगुणः । पुं । तार्किकसमयप्रसिद्धेषु बुद्ध्यादिष्वष्टसु गुणेषु ॥ ते चोक्ताः । बुद्ध्यादिषट्कं सङ्ख्यादि पञ्चकं भावना तथा । धर्माधर्मौ गुणा एते

आत्मनः सुखदुःखादिषु समानत्वाद् । साधारणगुणाः । पञ्चसाधारणगुणाः । इति । अत्राहुः । काणादजैमिनीयैर्विशेषाश्चात्मनोगुणाः । उक्तावस्मा- । स्मनेनैनैते किन्तु [illegible]त्मनोविते- इति ॥

आत्मगुप्ता । स्त्री । कौंचरति प्र० लता विशेषे । कपिकच्छ्वाम् । शूकशिम्ब्याम् । आत्मनोगुप्ता दुःस्पर्शत्वात् । कर्त्तृकरणे इति समासः । वि । स्वरक्षिते ।

आत्मग्राही । त्रि । कुक्षिम्भरौ । स्वोदरपूरके । स्वार्थिनि ।

आत्मघाती । त्रि । आत्महन्तरि । अवैधबुद्धिपूर्वकात्महनने । यथा । व्यापादयेत् एवात्मानं स्वयंयोऽग्न्युदकादिभिः । विहितं तस्य नाशौचं नाग्निर्नाप्युदकादिकमिति कूर्मपुराणम् ॥

आत्मवोधः । पुं । काके । कुक्कुटे । का इति शब्दात् आत्मानं बोधयति । द्युपिदि [illegible] शब्दे । अच् ।

आत्मचैतन्यम् । न । निरुपाधिस्वरूपे ।

आत्मजः । पुं । तनये । पुत्रे । आत्मनो देहाज्जातः । पञ्चम्यामजातावितिजनेर्डः ।

आत्मजन्मा । पुं । पुत्रे । सुते । आत्मनो जन्मास्य ।

आत्मजा । स्त्री । कन्यायाम् । दुहितरि । पुत्र्याम् । आत्मनोजाता । डः । टाप् ।

आत्मतत्त्वम् । न । तत्सङ्घासे केलिस्वगुरुसुखमुक्तसेव्यमविमलस्वरूपचैतन्ये ॥

आत्मदः । पुं । अविद्यानिरासेन बोधस्वरूपाभिव्यञ्जके श्रीगुरौ । हरौ ॥ आत्मानं ददाति डुदाञ् दाने । आतोऽनुपसर्गे कः ॥

आत्मदर्शः । पुं । दर्पणे । आत्मानमात्मरूपं दृश्यतेऽनेन करणे । पुंसीति घः ॥

आत्मध्यानम् । न । आत्मनश्चिन्तने । ब्रह्मैवास्मीति सम्यग्ज्ञानिरालम्बस्थितिः । ध्यानशब्देन विख्याता परमानन्ददायिनी इत्याचार्योक्तेः ॥

आत्मा । पुं । स्वभावे । यथा । पुण्यात्मा । प्रयत्ने । यथा । महात्मा । शरीरे । यथा । कृष्णात्मा । परमात्मनि । यथा । मैत्रेणात्मनाकृतम् । मनसि । धृती । मनीषायाम् । अर्के । हुताशने । वायौ । ज्ञाने । क्षेत्रज्ञे । त्वंपदार्थे । निरुपाधिस्वभावे । प्रत्यगात्मनि । यथा । पञ्चरूपः परागक्षपादस्वाङ्गुष्ठान्तु- मण्यात्मकः । प्रयत्नेयः स्वात्मेति माण्डूक्यनिदेशादुपदर्शितः । अयमात्माऽनन्तरमबाह्यः प्रज्ञानघन इत्यस्य श्रुत्यभिप्रायेण सर्वज्ञानादिम्य-

रूपे । निरुपचरितस्वरूपे । ज्ञानसुखयोराश्रये । सर्वजन्तूनां प्रत्यक्चेतनेस्वसंवेद्ये प्रसिद्धे । मुख्यगौणमिथ्येतित्रिविधेषु साक्षिपुत्रादिदेहादिलक्षणेषु । भूतात्मा चेन्द्रियात्मा च प्रधानात्मा तथा भवान् । आत्मा च परमात्मा च त्वमेकः पञ्चधा स्थितः । त्वक्षमाने पि न च्यवः प्रोच्यमाने पि नाप्यते । आगमापायसाक्षीयःस्वात्मानुभवात्मकः । विशुद्धचिद्रूपेत्यद्वयरूपे तुरीये । अहंप्रत्ययवेद्ये । इच्छाद्वेषप्रयत्नसुखदुःखज्ञानान्यात्मनो लिङ्गम् । न्यायसूत्रम् । १।१०। यच्चाप्नोति यदादत्ते यच्चात्ति विषयानिह । यच्चास्य सन्ततो भावस्तस्मादात्मेति कीर्त्तितः । सन्ततिसन्ततभावेन जाग्रदादिसर्वावस्थास्वनुवर्त्तते । अततसातत्यगमने । सातिभ्यां मनिन्मनिणाविति मनिण् । भावे । ब्रह्मणि । यथा । आत्मैवेदंसर्वम् । छान्दोग्ये ।

आत्मनीनः । पुं । सुते । स्याले । भाखरे । विदूषके । त्रि । आत्मनेहिते । यथा । अद्यापि नैवात्मनीनं कृतं कर्म्मयातं जन्तुः क्वापि जन्मंनवै भर्म । किंदारदेहात्मसुखस्वर्गैरन्येनचेतोरतिंविन्दस्वेचेन मुकुन्देनेति । प-

-थ्ये । आत्मनेहितम् । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः ।

आत्मपरिज्ञानम् । न । ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे । आत्मनः परिज्ञानम् ।

आत्मप्रकाशः । पुं । आत्मनः प्रकाशे । आत्मनस्तत्प्रकाशस्वंयत् पदार्थावभासनम् । आनन्दादिदीप्तिवद्दीप्तिर्भवत्यान्ध्यं यतोग्निषि ॥

आत्मबन्धुः । पुं । पितृष्वसुः पुत्रे । मातुलपुत्रे । मातृष्वसुः पुत्रे । आत्मनोबन्धुः ।

आत्मवीरः । पुं । मायावति । श्यालके । विदूषके ।

आत्मभवः । पुं । सुरज्येष्ठे । हिरण्यगर्भे । विष्णौ ।

आत्मभावः । पुं । मनोवृत्तौ ।

आत्मभूः । पुं । ब्रह्मणि । पितामहे । चतुराननें । कामदेवे । विष्णौ । शिवे । आत्मनो विष्णोः सकाशात् आत्मना स्वयमेव वा भवति । भू० । भुवःसंज्ञान्तरयोरिति क्विप् ।

आत्मम्भरिः । पुं । दुरालभायाम् ।

आत्मम्भरिः । त्रि । स्वोदरपूरके । आत्मोदरमात्रस्य भरणकर्त्तरि । आत्मानं विभर्त्तीति विग्रहे फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति आत्मनोमुमागमोभृञ्जइन्प्रत्ययश्च निपात्यते ।

आत्मयाजी । त्रि । सर्वत्रपरमात्मभावनापुरःसरं नित्यं विहितकर्मणोऽनुष्ठातरि । आत्मशुद्ध्यर्थमेवस्वर्गाद्याकाङ्क्षांहित्वायोदेवान्यजतेसतथा ॥

आत्मयापनम् । न । कालक्षेपे । शरीररक्षणे । आत्मनः स्वस्ययापनम् ।

आत्मयोनिः । पुं । कामदेवे । परमेष्ठिनि । शिवे । विष्णौ । आत्मैवयोनिः उपादानकारणमस्य ।

आत्मरक्षा । स्त्री । महेन्द्रवारुणीवृक्षे । आत्मनोरक्षणे ।

आत्मलाभः । पुं । ज्ञाने । आत्मनोलाभः ज्ञानमेव तस्मात् ज्ञानमेवात्मनोलाभः । नद्यामाधनात्मलाभवदप्राप्तिवचनात्मलाभः स्वरूपलब्ध्योर्भेदाभावात् । आत्मलाभात् परोलाभोनास्तीति मुनयो विदुः ।

आत्मलोकः । पुं । स्वस्वरूपे । आत्मैवलोकः ।

आत्मलोम । न । श्मश्रुणि । स्वलोमसाचे ।

आत्मवान् । त्रि । अप्रमत्ते । अप्रमादिनि । सर्वदासावधाने । ज्ञानिनि । स्वेसच्छिन्नसदामतिशालिने । धृतिमति । मनस्विनि । अस्त्यर्थेमतुप् । आत्मवान्सत्त्ववानुक्तद्व्युत्पन्नमाता ।

आत्मवश्यः । त्रि । मनोधीने । स्वाधीने । आत्मनोवश्यः । आत्मावश्योयस्यवशः ।

आत्मवित् । त्रि । मुक्ते । आत्मानंस्वंशरीरादिविपर्ययबुद्धिप्रत्ययशून्यं यो वेद स तथा । कर्मिणि । आत्मानंशरीरेन्द्रियाद्यतिरिक्तंनित्यत्वादिकरणे परलोकेदुःखभागिनंवेत्ति विजानातीतितथा ।

आत्मसख्या । स्त्री । शतावर्याम् ।

आत्मशुद्धिः । स्त्री । चित्तशुद्धौ । आत्मनःशुद्धिः ।

आत्मसम्भावितः । त्रि । सर्वगुणविशिष्टोऽहमित्यात्मनैव पूज्यतांप्रापितो नकैश्चित् साधुभिस्तथ । आत्मनासम्भावितः ।

आत्मसाक्षी । त्रि । बुद्धि[illegible] ।

आत्मस्थः । त्रि । हृदिस्थे ।

आत्महत्या । स्त्री । आत्मघाते । स्ववधे ।

आत्महा । पुं । देवाजीवे । देवले । त्रि । आत्मघातिनि । उदरभेदिनि । अनात्मन्यात्माभिमानिनि । अविदुषि । आत्मघातस्य प्रायश्चित्तविधानादर्शनात् संसरणमेवफलं निश्चितम् ॥ आत्मानंहन्तीतिक्विप् । आत्माज्ञानंसर्वपापस्यमूलम् । अविद्यादोषेणाविद्य

मानस्यात्मनस्तिरस्कारः स्यात् । विद्यमानस्यात्मनो यत्कार्यं फलमजरामरत्वादिसंवेदनादिलक्षणं तदुक्तस्य व्यतिरोभूतं भवतीति प्राकृतोऽविद्वानात्महेत्युच्यते । येयथासन्तमात्मानमकर्त्तारं स्वयंप्रभुम् । कर्त्ता भोक्तेति मन्यन्ते त एवात्महनो जनाः । यथाहुराचार्य्याः । लब्ध्वा कथञ्चिन्नरजन्मदुर्लभं तत्रापि पुंस्त्वं श्रुतिपारदर्शनम् । यस्त्वात्ममुक्त्यै न यतेत मूढधीः स ह्यात्महा स्वं विनिहन्त्यसद्ग्रहादिति । नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारम् । मयानुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान् भवाब्धिं न तरेत् स आत्महेति श्रीभागवतम् ॥

आत्माधीनः । पुं । सुते । पुत्रे । प्राणधारे । श्याले । विदूषके । इति हेमचन्द्रः । त्रि । स्वायत्ते । आत्मनोऽधीनः ।

आत्माशी । पुं । मत्स्ये । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

आत्माश्रयः । पुं । दोषविशेषे । स्वापेक्षत्व आत्माश्रयः । स्वस्य स्वापेक्षत्वेऽनिष्टप्रसङ्ग आत्माश्रयः । स चोत्पत्तिस्थितिज्ञप्तिद्वारा त्रेधा । यथा । यद्ययं घट एतद्घटजन्यः स्यात् तदा एतद्घटानधिकरणक्षणोत्तरवर्त्ती न स्यात् । यद्ययं घट एतद्घटवृत्तिः स्यात् एतद्घटव्याप्यो न स्यात् । यद्ययं घट एतद्घटज्ञानाभिन्नः स्यात् ज्ञानसामग्रीजन्यः स्यात् । एतद्घटभिन्नः स्यादिति वा सर्वत्रापाद्यम् ॥

आत्मीयः । त्रि । आत्मन इदम् । स्वकीये ॥

आत्मोद्भवः । पुं । आत्मजे । पुत्रे ॥

आत्मोद्भवा । स्त्री । दुहितरि । पुत्र्याम् । माषपर्ण्याम् ॥

आत्मोपजीवी । पुं । भारिकादौ । देहक्लेशोपजीविनि । आत्मना देहेन उपजीवितुं शीलमस्य । सुप्यजातौ णिनिः ॥

आत्यन्तिकम् । त्रि । अतिशयेन जाते ॥

आत्ययिकः । त्रि । अत्ययः प्रयोजनमस्येत्यर्थे । अत्ययार्थे । विनयादित्वात् स्वार्थे ठक् ॥

आत्रेयः । पुं । अत्रिसुते । पुत्रे पुंसि च त्रयः । दत्तो दुर्वासाश्चन्द्रश्चेति । अत्रेरपत्यम् । इतश्चानिञ इति ढक् । आत्रेयो रसधातौ । इति हेमचन्द्रः ॥

आत्रेयिका । स्त्री । ऋतुमत्याम् । इति हलायुधः ॥

आत्रेयी । स्त्री । ऋतुमत्याम् । पुष्पवत्याम् । नदीविशेषे । आत्रेयीयाः गम्यत्वात् । अपत्ये ढक् । ङीप् ।

आथर्वणः । पुं । अथर्ववेदज्ञब्राह्मणे । पुरोहिते । आथर्वणिकस्यायं धर्मः आम्नायो वा । आथर्वणिकस्येकलोपश्च । अण् । इकोलोपश्च । न । अथर्वणा सूक्ते । भिक्षादिभ्योऽण् ।

आथर्वणिकः । पुं । अथर्वाध्ययनपरे । अथर्वाणमधीते । वसन्तादिभ्यष्ठक् । दाण्डिनायनेति निपातनाट्टिलोपो न भवति ।

आददानः । त्रि । उपादानं कुर्वति ।

आदमः । पुं । मुनिविशेषे । अयम्बरसमप्रवर्त्तकोऽपराक्ते बभूव ।

आदरः । पुं । आरम्भे । सम्माने । समादरे । दृ विदारणे । आङ्पूर्वः ऋदोरप् ।

आदर्शः । पुं । टीकायाम् । दर्पणे । प्रतिपुस्तके । आदृश्यते रूपमनेनेति दृशिर् प्रेक्षणे । करणे घञ् ।

आदव । उपक्रमे । कुन्तने । हिंसायाम् ।

आदाता । त्रि । ग्रहीतरि ।

आदानम् । न । ग्रहणे । स्वीकारे । वाजिनामलङ्कारे । रोगलक्षणे । आङ्पूर्वाद्दाञो ल्युट् ।

आदानी । स्त्री । नेनुयां इति प्रसिद्धे फलशाके । दन्तिघोषायाम् ।

आदास्यमानः । त्रि । गृहीष्यमाणे ।

आदिः । पुं । प्रथमे । प्रागसत्त्वावस्थायाम् । नियतपूर्ववर्त्तिकारणे । उत्पत्तौ हेतौ । आदिशब्दः पदान्ते तु गवस्थत्र्यर्थको मतः । यथा गर्गादिः । सामीप्ये व्यवस्थायां प्रकारेऽवयवे तथा । आदिशब्दन्तु मेधावी चतुर्ष्वर्थेषु लक्षयेत् । आप्रथमं दीयते गृह्यते । डुदाञ् । उपसर्गे घोः किः । यद्वा । अदनम् । अद॰ । इगुजादिभ्यस्ती । आ । पूर्वकायस्थित्वसादित्वम् ।

आदिकरः । पुं । प्रथमकर्त्तरि । आदेः कर्त्तरि । आदिं करोति । दिवाविभेति टः ।

आदिकविः । पुं । ब्रह्मणि । वाल्मीकिमुनौ । प्राचेतसे । आदौ कविः । कर्मधारयो वा ।

आदिकारणम् । न । पूर्वनिमित्ते । मूलहेतौ । निदाने । आदौ कारणम् । आदिर्मुख्यं कारणम् ।

आदिगदाधरः । पुं । गयास्थदेवताविशेषे ।

आदिजिनः । पुं । ऋषभदेवे ।

आदितः । अ । आदावित्यर्थे । आद्यादिभ्य उपसंख्यानात् तसिः ।

आदितालः । पुं । तालविशेषे । यथा सकृदेकलघुर्यत्रादितालः स कथ्यते ।

गुरुस्तत् पुरतोवाच्यः प्रायेणैतन्निदर्शनमितिसङ्गीतदामोदरः ॥

आदितेयः । पुं । देवे । अदित्याः अपत्यम् । कृदिकारादक्तिन इतिङीषन्तात् स्त्रीभ्योढक् । तस्य एयादेशः ।

आदित्यः । पुं । सवितरि । सूर्ये ॥ देवे ॥ आदित्याद्वादशप्रोक्ताइतिवचनात् गणेषबहुवचनान्तः । यथा । तत्रचद्वादशादित्याश्चैवादिपुत्रयस्विन्ये । विष्णुपञ्चविंशन्यन्ताशुमान् पर्जन्य इत्यपि । वरुणोन्द्रधातृमित्राःपूषात्वष्टाभगःपरइति । विष्णौ । आदित्येनषडक्षान्तस्थे हिरण्मयेपुरुषे । अर्करूपे । अदिते रादित्यस्यवाऽपत्यमित्यर्थे दित्यदित्येतिण्यः ॥ अदितेरखण्डितायामह्याः अर्यंपतिरित्यर्थेवा अण्प्रत्ययः । पुनर्वसुनक्षत्रे द्विवचनान्तः । न । उपपुराणविशेषे ॥

आदित्यपत्रः । पुं । क्षुपविशेषे । अर्कपत्रे ॥

आदित्यपुष्पिका । स्त्री । लोहितार्के ।

आदित्यभक्ता । स्त्री । सुवर्चलायाम् । हुरहुरु इति प्रसिद्धे शाके ।

आदित्यभवनम् । न । उदयाद्रौ । आदित्योऽस्मिन्भवति प्रादुर्भवति ।

आदित्यवर्णं । त्रि । सर्वजगतोऽवभासके स्वभासान्यप्रकाशानपेक्षे । आदित्यःवर्णोऽस्य ।

आदित्यसूनुः । पुं । सुग्रीववानरे । यमे । कर्णे । शनौ । सावर्णिमनौ । वैवस्वतमनौ । आदित्यस्यसूनुः ॥

आदिदेवः । पुं । देवदेवे । महादेवे । नारायणे । विष्णौ । जगदुपादानादिगुणवति वासुदेवे । विधातरि । आदिःकारणम् सचदेवश्च ।

आदिपुरुषः । पुं । ब्रह्मणि । चतुर्मुखे ।

आदिवराहः । पुं । विष्णौ । हरौ ॥

आदिमम् । त्रि । आद्ये । प्रथमभववस्तुनि । आदौ भवम् । अन्यान्तद्रुत्य आदेश्चेतिवर्चनात् मः । यद्वा । आदिपश्चाद्डिमच् ।

आदिमत । त्रि । आद्ये । सकारणे ॥ आदिर्विद्यतेऽस्य मतुप् ॥

आदिराजः । पुं । पृथुसंज्ञके नृपे । आदौराजा । टच् ।

आदिशक्तिः । स्त्री । परमात्मशक्तौ ।

आदिष्टम् । त्रि । आदेशिते । उपदिष्टे । न । आघसे । उच्छिष्टे । आदिश्यते । दिशः क्तः । आदिष्टमादेशितेषिषु । आघसोच्छिष्टयोः क्लीबमिति मेदिनी ।

आदिष्टी । त्रि । आदेशकर्त्तरि । आदिष्टमनेन । इष्टादिभ्यश्चेति इनि ।

॥ पुं। ब्रह्मचारिणि। व्रतादेशनम् आदिष्टं तदस्यास्ति इनिः।

आदीनवः। पुं। दोषे। परिक्लिष्टे। दुरन्ते। आदानम्। दीङ् क्षये। भावे ल्युट्। स्यादयञ्चोदितः। आदितश्चेतिनत्वम्। आदीनमस्यवानम्। घञर्थे क इति बाहुलकादातोः कः।

आदीपनम्। न। आलिम्पने। सन्दीपने।

आदृतः। त्रि। कृतादरे। सादरे। अर्चिते। पूजिते। आद्रियते स्म। दृङ् आदरे। क्तः।

आदेशः। पुं। आज्ञायाम्। शासने। उपदेशे। आज्ञाचार्योपदेशगम्ये। वार्त्तासम्वादे। ज्योतिश्शास्त्रफले। शब्दस्थाने वर्णान्तरोत्पत्तौ। प्रकृतिप्रत्यययोर्घातिकार्ये। आदेशनम्। आदिश्यते येन वा। दिश॰। घञ्।

आदेशी। पुं। दैवज्ञे। गणके। त्रि। आदेशवति। म॰ इनिः। उपदेशके। आदिशति तच्छीलः।

आदेष्टा। पुं। आदेशकर्त्तरि। यतिनि। यजमाने। यागविषये अभीष्टसम्पादनाय यथार्थं कर्म कुर्वन्ति ऋत्विगादीन् प्रेरके। आदिशति ऋत्विगादीन् यागादिष्वभीष्टसम्पादनाय प्रेरयति। दिश अतिसर्जने। तृच्॥

आद्यः। त्रि। प्रथमे। आदिभवे। अद्वितीये। न। धान्ये। आदौभवः। दिगादिभ्यो यत्।

आद्यकविः। पुं। धातरि। वाल्मीकौ।

आद्यमाषकः। पुं। माषकपरिमाणे। पञ्चगुञ्जासु। द्वे कृष्णले समधृते विज्ञेयो रौप्यमाषक इत्युपदेशेनाष्टौ ते। केचित् पञ्चभिस्त्रिनकालैरित्याहुः। पूर्वन्तु माषकं सप्तकृष्णलानि मध्ये। अपहिंसायाम्। इत्यस्य स्तिधर्म। कः। आद्यो मुख्यश्चासौ माषकश्च।

आद्यवीजम्। न। आदिकारणे। निमित्ते। आद्यं मुख्यं वीजम्।

आद्या। स्त्री। उमायाम्। दुर्गायाम्। काल्याम्। तारायाम्। त्रिपुरसुन्दर्याम्। भुवनेश्वर्याम्। प्रकृतौ। यथा। सत्येतु सुन्दरी आद्या त्रेतायां भुवनेश्वरी। द्वापरे तारिणी आद्या कलौ काली प्रकीर्त्तितेति मुण्डमालातन्त्रम्। आदौ भवा। दिगादित्वाद्यत्। टाप्।

आद्याकाली। स्त्री। परायां प्रकृतौ। यथा। कालसङ्कलनात् काली सर्वेषामादिरूपिणी। कालत्वादादिभूतत्वादाद्याकालीति गीयत इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम्।

आधूनः । त्रि । आदिहीने । औदरिके । विजिगीषाविवर्जिते । विजिगीषा व्यवसायः कश्चित् प्रकर्षो वा आलस्यात् तेन विहीनोऽयः केवलमुदराधीन इति भरतः । आङ्पूर्वात् आङ् पू वाहीत्यस्य अकर्मकत्वात् क्तः । दिवो विजिगीषायामिति निष्ठातस्य नत्वम् । यस्य विभाषेति नेट् । च्छ्वोः शूडिति ऊठ् ।

आधोपान्तम् । न । पूर्वापरमित्यर्थे ।

आधमनम् । न । बन्धके । इति स्मृतिः ।

आधर्म्मिकः । त्रि । अधर्मशीले । अधर्म्मं चरति । अधर्म्माच्चेति वार्त्तिकात् ठक् चरतिरिहासेवायाम् । तत्सम्प्रदानभावे । तेन दैववशात् अधर्मे प्रवृत्तोऽपि सकृत् आधर्म्मिक इति नोच्यते ।

आधर्षितः । त्रि । अवमानिते ।

आधानम् । न । अग्न्याधाने । गर्भाधाने । बीजप्रक्षेपकाले । आधीयते डुधाञ् । ल्युट् । बन्धके । स्थापितद्रव्ये ।

आधानिकम् । न । गर्भाधानसंस्कारे । आधानम् प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमिति ठक् ।

आधारः । पुं । अधिकरणे । आश्रये । औपश्लेषिको वैषयिकोऽभिव्यापक श्चेत्याधारस्त्रिधा । यथा । कटे आस्ते । मोक्षे इच्छास्तीति वैषयिकस्य । सर्वस्मिन्नात्मास्तीत्यभिव्यापकस्योदाहरणम् । अम्बुधारणे । आलवालादिसेकार्थं सेतुना बहुनालं जलं निरुध्य यत्र स्थाप्यते स आधारो वृहत्क न्यरादिः आधवेत्य इति ख्यातः टीका इति वेतिर्भरतः । अस्यार्थं वृक्षबन्धनमाधार इति वैकुण्ठः । आलवालादिसेकार्थं जलाधारस्थानमाधार इति मधुः । आलवाल । आध्रियन्ते अस्मिन्निति आधारः । अध्यायन्यायेतिसूत्रे अवहाराधार इत्युपसंख्यानादधिकरणे घञ् ।

आधारशक्तिः । स्त्री । सर्वाधारशक्तिरूपायां परदेवतायाम् ।

आधार्मिकः । त्रि । अधार्मिके । इति त्रिकाण्डशेषः । नाधार्मिके वसेद् ग्रामे अल्पाधिकहुले भृशम् ।

आधिः । पुं । मनःपीडायाम् । मनस्थायाम् । अधिष्ठाने । बन्धके । यथा । आधिर्दिनत्रयेऽह्नि गुणोधनेयत्निनमोच्यते इति । व्यसने । यथा । आधिमासी योनमुग्धेत् सधीरः । आधीयते दुःखमनेन आधानं वा । डुधाञ् धारणपोषणयोः । उपसर्गे घोः किः ।

आधिक्यम् । न । अतिशयतायाम् । अधिकत्वे । अधिकस्य भावः । ष्यञ् ।

आधिचः । त्रि । मकेन स्थिते । इति जयपालः ॥
आधिदैविकम् । त्रि । दाहशीतावुत्थे दुःखे । अतिवाता तिदष्यादिहेतुकेदुःखे । दैवान् अग्निवाय्वादीन् अधिकृत्य प्रवृत्तम् । अधिदैवं तत्र भवम् । अध्यात्मादित्वात् ठञ् । अनुशतिकादीनाञ्च उभयपदवृद्धिः । यथा । ग्रहविनायकग्रहाद्यावेशनिबन्धनमाधिदैविकं दुःखमिति सांख्याः ।
आधिपत्यम् । क्ली । अधिपतित्वे । प्रभुत्वे । स्वामित्वे । अधिपतेः कर्म भावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ।
आधिभोगः । पुं । बन्धकद्रव्यस्य भोगे ।
आधिभौतिकम् । त्रि । व्याघ्रसर्पादिभूतकेदुःखादि । भूतान्यधिकृत्य प्रवृत्तमधिभूतं तत्र भवम् । अध्यात्मादित्वात् ठञ् । अनु० उ० ।
आधिमन्थवः । पुं । स्वराग्नौ ।
आधिवेदनिकम् । क्ली । स्त्रीधनविशेषे । पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् । आधिवेदनिकञ्चैव स्त्रीधनं परिकीर्तितमित्युक्त्वा आधिवेदनिकस्य पृथक्त्वेनोक्तत्वात् तत्स्वरूपमाह । द्वितीयं परिणेतुकामेन पूर्वस्त्रियै यत्पारितोषिकं धनं यद्दत्तं तदाधिवेदनिकमुच्यते । यथा । अधिविन्नस्त्रियै देयमाधिवेदनिकं समम् । न दत्तं स्त्रीधनं यस्यै दत्ते त्वर्द्धं प्रकीर्तितम् । इति याज्ञवल्क्यः ।
आधिस्तेनः । पुं । बन्धकचौरे । यथा । अनयोस्तथोबलादाधिं भुञ्जानो वृद्धिमुत्सृजेत् । मूल्येन तोषयेच्चैनमाधिस्तेनोऽन्यथा भवेदिति मनुः ।
आधुतः । त्रि । आधूते । आधुयते स्म । धुञ् कम्पने क्तः ।
आधुनिकः । त्रि । इदानीन्तनो नव्ये । अधुनाजातो ठञ् ।
आधूतः । त्रि । ईषत् कम्पिते । आधूयते स्म । धूञ् कम्पने क्तः । यस्य विभाषेति नेट् ।
आधेयम् । त्रि । आधारस्थिते । आधारस्थितवस्तुनि । आधातुं योग्यम् । डुधाञ् धारणपोषणयोः इति । अचो यत् । अग्न्याधेयकर्म्मविशेषे । कृतायुषाञ्च संयोगादिनाभिव्यापके ।
आधोरणः । पुं । निषादिनि । हस्तिपके । आधोरयति । धोर गतिचातुर्य्ये । ल्युः ।
आध्मातः । पुं । शब्दिते । दग्धे । त्रि । वातरोगविशेषविशिष्टे । यथा । साटोपमत्युग्ररुजमाध्मातमुदरं भृशमिति । जानीयादित्यन्वयः ।
आध्मानः । पुं । वातव्याधिविशेषे । त

स्थिरस्वरूपम् । स्वाटोपमत्युग्रकम्मा तोध्मातमुदरं भृशम् । आध्मानमिति जानीयाद्घोरं वातनिरोधजमिति निदानम् । आनाहे । [illegible] आध्मानी । स्त्री । शिकानामगन्ध द्रव्ये । [illegible] आध्या । स्त्री । [illegible] आध्यात्मिकम् । त्रि । शरीरादेर्गुणो कामक्रोधज्वरशिरोरोगादिनिमित्त दुःखादौ । दुःखविशेषे । आत्मा संस्वसङ्घातमधिकृत्य प्रवृत्तम् । अ ध्यात्मं भवं वा । अध्यात्मादिगुण् कृतश्चिविधम् । शारीरम् मानसञ्च । तत्र शारीरं व्याध्यादुत्यम् मानसं का माद्युत्थम् । [illegible]

आध्यानम् । न । चिन्तने । उत्कण्ठापूर्वकस्मरणे । ध्यै चिन्तायाम् ल्युट् ।

आध्यापकः । पुं । अध्यापके । स्वार्थे ण ।

आध्वर्य्यवम् । न । यजुर्वेदविहिते अध्वर्युसम्बन्धिनि । अध्वर्योरिदम् यथाध्वर्युपरिपट्ट्येष्यम् । अध्व र्योःकर्मभावोवा । उद्गात्रादित्वा देञ् । [illegible]

आनः । पुं । सन्मुखश्वासे । उच्छ्वासे ।

आनकः । पुं । पटहे । भेय्याम् । सदे मे । ध्वनदम्बुदे । शब्दमेघे । आ नयति प्रापयति । [illegible] करो

तियेधाने आङ् पूर्वकात् अनया णद्युच्यस्मात् ख्वुल् । [illegible]

आनकदुन्दुभिः । पुं । कृष्णजनको व सुदेवे । आनकदुन्दुभिश्चोपलक्षितः वसुदेवजन्मनि देवैरानकदुन्दुभि वादनात् । पुं । स्त्री । वृहड्ढका याम् । [illegible]

आनतः । त्रि । नते । प्रणामे । अधोमु खे । विनयनम्रे । आनमति [illegible] मम् क्ते । गत्यर्थेति क्तः । [illegible]

आनतिः । स्त्री । नम्रतायाम् । [illegible]

आनद्धम् । त्रि । चर्मवद्धमुखवाद्यभाण्डे मुरजपटहादौ । वेशभूषादिक सिणमाते । त्रि । सन्नद्धे । [illegible] बद्धे । व्यासे । यथा । आनद्धलिपि लिदीर्घैरिति । आनद्यते मुखे चर्म वाध्यते । णहबन्धने [illegible] न छोधः [illegible]

आननम् । न । मुखे । आ अनन्त्यनेन अनप्राणने । ल्युट् । [illegible]

आनन्तर्य्यम् । न । अनन्तरे । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् । [illegible]

आनन्त्यम् । न । अनन्तमित्यर्थे । देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्ये । अनन्त मेव । अनन्तो वस्तयेतिः मेयलाघ [illegible]

आनन्दः । पुं । सम्पदे । हर्षे । सुखे ।

मदे । छन्दोभेदे । ढगणे । आदि गुरुत्रिकले । प्राकपश्चिमोत्तरद्वार गृहे । आत्मनि । बुद्ध्यादौ प्रतिविम्बतया अवस्थितस्य प्रियादिशब्दवाच्यस्य आनन्दमयसंज्ञकस्य मूले ब्रह्मणि । आनन्दनम् । टुनदि समृद्धौ । घञ् । ४८ वत्सरे । निष्पत्तिः सर्वसस्यानां सर्वशस्यसमर्घता । एतस्मिन् समये याति आनन्देनान्दतिमजादिति सतफलम् । त्रि । आनन्दविशिष्टे । सुखिनि । हर्षयुक्ते । आनन्दः स्वरूपमस्य । आनन्दोऽस्ति अस्य अस्मिन् वा । अर्शआदिभ्योऽच् ।

आनन्दथुः । पुं । सुखे । आनन्दे । त्रि । सुखिनि । टुनदि° । द्वितोऽथुच् ।

आनन्दद्रव्यः । पुं । मेहने ।

आनन्दनम् । न । गमनागमनसमये सुहृदादेरालिङ्गनारोग्यप्रश्नादिद्वारानन्दोत्पादने । सभाजने । आप्रश्ने । टुनदि° । ल्युट् ।

आनन्दपटः । पुं । न । नवोढावस्त्रे ।

आनन्दप्रभवम् । न । रेतसि । वीर्य्ये । आनन्दात् प्रभवोऽस्य ।

आनन्दभुक् । पुं । प्राज्ञे । यथा लोके निरायासस्थितः सुखी आनन्दभुगुच्यते तथा सुषुप्तोऽपि आनन्दभुक् । अत्यन्तानायासरूपा हीयं सुषुप्तिरूपा

अविद्यावृत्तिरनेन प्राज्ञेनानुभूयते तस्मादानन्दभुक् । आत्मा ।

आनन्दमयः । पुं । जीवे । आनन्दप्रचुरे । मोक्षे । मनसो विषयविरुद्ध्याकारस्यानन्तनाशाद् दुःखाभावादानन्दमयः । आनन्दमायः । स उच्यते । कारणशरीरे सर्वं परमकारणं सुसुप्तौ स्थूलसूक्ष्मप्रपञ्चलयस्थाने । पञ्चमकोषे । आविद्यकसुखं दृष्टिमिदान्धमतिनिविभाक् । पुण्यभोगे भोगक्षये निद्रारूपेणावर्तते । कादाचित्कत्वेन नात्मा स्यादानन्दमयो ह्ययमात्मा । प्राचुर्ये मयट् । त्रि । आनन्दप्रधाने । न । ब्रह्मणि ।

आनन्दसम्मवः । पुं । परमानन्दे । आनन्दसम्भवे स्त्रीणां नाम पश्चात् भवति मुने ।

आनन्दा । स्त्री । विजयायाम् । आरामशीतलायाम् ।

आनन्दाद्यैः । पुं । परमेश्वरे । यागान्तरे । यथा । स्यात्तमूर्खविकोणास्तु सौम्यपापविवर्जितः । आनन्दाख्यं योगोऽयं धर्म्मोणैव जयावह इति ।

आनन्दिः । पुं । कौतुके । हर्षे ।

आनन्दितः । त्रि । आनन्दयुक्ते । आह्लादिते । हृष्टे । आनन्दः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ।

आनन्दी । त्रि । सुखिनि । हृष्टे । आ

नन्दविशिष्टे ॥ सर्वसम्पदासमृद्धे ॥ आनन्दोऽस्यास्ति । इनिः ॥

आनन्दी । स्त्री । आकनपाता इति गौडभाषाप्रसिद्धे हक्षविशेषे ॥

आनमनम् । न । सर्वतोभावेन नमने ॥

आनमितः । त्रि । आवर्जिते ॥

आनयः । पुं । उपनयने ॥

आनयनम् । न । स्थानान्तरात् स्थानान्तरानीनीते । लायी इति भाषा ॥

आनर्त्तः । पुं । द्वारकाइतिख्याते देशे ॥ यथा ॥ आनर्त्तानिःसपत्नर्क्षयसृद्वान् जनपदान् स्वकान् । दध्मौदरवरं तेषां विषादं शमयन्निवेति ॥ आनर्त्तदेशवासिनि जने । जले । रणे । नृत्यशालायाम् ॥ आनृत्यन्त्यत्र नर्त्तकीगणा इति विग्रहे कलश्चेति घञ् ॥

आनर्त्तपुरम् । न । द्वारावत्यां पुर्याम् ॥

आनर्त्तितः । त्रि । कम्पिते ॥

आनाम्यः । त्रि । अभिनमनीये । आङ्पूर्वस्य नमतेरभिनमनार्थात् ण्यत् । पोरदुपधादिति यत्प्रसङ्गे निपातनात् ण्यत् ॥

आनायः । पुं । जाले ॥ नयनम् । णीञ् प्रापणे । श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे इति घञ् ॥ आसमन्तान्नायोऽनेनेति यद्वा । आनयन्ति मत्स्याननेन । जालमानाय इति घजन्तो निपातितः ॥

आनाय्यः । पुं । दक्षिणाग्नौ । आनीयते । णीञ् प्रापणे । आनाय्योऽनित्ये इति ङ्यत् । आङ्पूर्वान्नयतेर्ण्यदायादेशश्च निपात्यते दक्षिणाग्निविषये ॥ दक्षिणाग्निर्हि गार्हपत्यादानीयते अनित्यश्च सततमप्रज्वलनात् ॥

आनाहः । पुं । विण्मूत्ररोधकरोगे । विबन्धे । विष्टम्भे । तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । आमं शकृद्वा निचितं क्रमेण भूयो विबद्धं विगुणानिलेन । प्रवर्त्तमानं न यथास्वमेनं विकारमानाहमुदाहरन्तीति निदानम् ॥ दैर्घ्ये ॥ आनहनम् आनह्यतेऽनेन वा । णह बन्धने ॥ भावे करणे वा घञ् ॥

आनिलिः । पुं । हनूमति । भीमे ॥ अनिलस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

आनिली । स्त्री । स्वातिनक्षत्रे ॥ अनिलो देवता अस्याः । अण् । ङीप् ॥

आनीतः । त्रि । आहृते । आनीयते स्म । णीञ् । क्तः ॥

आनीलः । पुं । नीलघोटके ॥ त्रि । ईषन्नीले ॥

आनुकल्पिकः । पुं । अनुकल्पज्ञे । अनुकल्पमधीते वेद वा । ठक् ॥

आनुकूलिकः । त्रि । अनुकूले । अनुकूलं वर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमिति ठक् ॥

आनुकूल्यम् । न । अनुकूलतायाम् । साहाय्ये । भावे कर्मणि वा ष्यञ् ॥

आनुपदिकः । त्रि । अनुपदं धावमाने । अनुपदं धावति । आयोधनपदप्रद्यनुपदं धावतीति । ठक् । अनुपदमधीते । ठक् ॥

आनुपूर्व्यम् । न । अनुक्रमे । पूर्वं पूर्वं पूर्वानुक्रमेण वा । वीप्सायां योग्यतायां वाऽव्ययीभावः । अनुपूर्वस्य भावः । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् चेति ष्यञ् । ङीष् । यस्येति च हलस्तद्धितस्येति यलोपः । स्त्रियां चेति पक्षे क्लीवता ॥

आनुपूर्वी । स्त्री । परिपाट्याम् । अनुक्रमे । अनुपूर्वं भावः । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् चेति ष्यञ् । षित्वात् ङीष् । यलोपः ॥

आनुमानिकम् । न । प्रकृतौ । प्रधाने । त्रि । युक्तिसिद्धे । लिङ्गज्ञाने । अनुमानविषयीभूते । अनुमानसम्बन्धीये ।

आनुरक्तिः । स्त्री । अनुरागे ।

आनुलोमिकः । त्रि । अनुलोमे । अनुलोमं वर्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमित्यादिना ठक् ।

आनुश्रविकः । पुं । स्वर्गादिसाधनेकर्मकलापे । गुरूपाठादनुश्रूयते इत्यनुश्रवो वेदः । तत्र भवस्तदर्थे ठक् प्रत्ययः ॥

आनुषक् । अ । आनुपूर्व्ये ।

आनूपम् । न । मांसपानीयभेदे । यथा । जलद्वम्भुनं कुक्कुटवराहादिमांसम् आनूपितः । देशोऽनूप इति ख्यात आनूपं तद्भवं जलम् । आनूपं वाथ्यभिष्यन्दि स्वादु स्निग्धं घनं गुरु । वह्निहृत् कफकृन्निन्द्यं विकारान् कुरुते बहुन् । ति । पुं । अनूपदेशजजन्तुमांसे ।

आन्वतः । त्रि । अन्वतस्यभावे । अनतं शीलमस्य । छत्रादिभ्यो ऽण् ।

आन्वर्यम् । न । अनुकम्पायाम् । अनिष्ठुरतायाम् । भावे ष्यञ् ।

आनेयः । पुं । आप्राप्ते श्यक्षपादा आनीते दक्षिणाग्नौ । त्रि । आनेतुं ज्ञेयघटादौ । आनीयते । योग्ये । अचोयत् ।

आन्तरः । त्रि । अभ्यन्तरे ।

आन्तरप्रपञ्चः । पुं । आभ्यन्तरे वेतवि कारे । सचान्नमयादिपञ्चकोषशरीरादिनयास्तीत्यादिषड्भावविकारत्वङ्मांसादिषाट्कौशिकाशनापिपासादिषडूर्म्यश्चोत्रादिज्ञानेन्द्रियपञ्चकवागादिकर्मेन्द्रियपञ्चकमाकाशादिपञ्चकमनआदन्तःकरणचतुष्टयसङ्कल्पादन्तःकरणरूपञ्चयस्मात्तत्रापरस्तदभिमानिविश्वतैजस

प्राणसमाधिमूर्च्छाकरणत्रयकाम-
क्रोधाद्यरिषड्वर्गसाधनचतुष्टयसा-
त्त्विकादिगुणत्रयसुखदुःखज्ञानाज्ञा-
नपञ्चक्लेशमैत्र्यादिचतुष्टययमाद्य-
ष्टाङ्गमर्थ्यशास्त्रादि प्रमाणचतुष्टयरो-
गारोग्यादिसमुदायो यथायोग्यं
विविधनामरूपगुणधर्मयुक्ताश्रयो-
ऽवोध्यः ।

आन्तरालः । पुं । आत्मनोऽणुत्वधादि
नि ॥ अणुवदन्त्यान्तरालो ह्यस्मिन्
डीप्रचारतः । योऽयं सचन्नमार्गेण
तुल्यासु मन्त्ययम् ।

आन्तरीक्षम् । न । अन्तरीक्षे । गगने ।
त्रि । अन्तरीक्षभववस्तुनि ।

आन्तिका । स्त्री । अन्तिकायाम् ।

आन्त्रम् । न । अन्त्रे । अमतिष्ठनेनवा ।
अमगतौ । अमिचिमीतिक्तः । अनु-
नासिकस्य क्विझलोरिति दीर्घः । त्रि
। अन्त्रसम्बन्धिनि ॥

आन्दोलनम् । न । पुनःपुनरालोचना-
यायाम् । कम्पने । चलने ।

आन्दोलितम् । त्रि । कृतान्दोलने । का
म्पिते । चलिते ।

आन्धसिकः । त्रि । पाचके । सूपकारे ।
अन्धोभक्तं शिल्पमस्य । शिल्पमिति
ठक् ।

आन्ध्रः । त्रि । अन्धेमधि । अन्धेमधा ।

अन्वायः ।

आन्यभाव्यम् । न । अन्यभावे । अन्यस्य
भावोऽन्यभावः । ततो ब्राह्मणादित्वा-
त् स्वार्थे ष्यञ् । अथवा अन्यो भावो-
ऽन्यद्वस्तु तस्य भाव इति भावे ष्यञ् ।

आन्वयिकः । त्रि । प्रशस्तकुलजे । सत्
कुलोद्भवे । कौले । दिव्यभावरते कु-
लाचाररिक्तसाधके । औद्धस्तोऽसि
कः शैवः कौलः आन्वयिकः स्मृत इति
त्रिकाण्डशेषः । अन्वये कुले भवः ।
ठक् ।

आन्वाहिकम् । त्रि । प्रतिदिनसम्भाव्ये
पाकादौ ।

आन्वीक्षिकी । स्त्री । तर्कविद्यायाम् ।
गौतमादिप्रणीते न्यायशास्त्रे । आ
त्मविद्यायाम् । अनुश्रवणोत्तरमी-
क्षणं परीक्षणमन्वीक्षा । सा प्रयोज
नमस्याः । प्रयोजनमिति ठञ् ।

आन्वीपिकः । त्रि । अनुकूले । अन्वीपं
वर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकू
लमिति ठक् ।

आपः । पुं । अष्टवसुमध्ये वसुविशेषे ।
न । अपांसमूहे । तस्य समूह इत्य
ण् ।

आपक्कम् । न । अभ्यूषे । भर्जितचरित
यवादौ । ईषत् पक्कम् । आङीषद
र्थे इति समासः ।

आपगा । स्त्री । नदीमात्रे । अपांसमूहः आपः तेनगच्छति । गम् । अन्येभ्योपीति डः ।

आपणः । पुं । हट्टे हाट इतिभाषाप्रसिद्धायां क्रयविक्रयशालायाम् । निषद्यायाम् । आसमन्तात्पण्यन्तेऽत्र । पण । गोचरसञ्चरेतिघान्तःसाधुः ।

आपणिकः । पुं । वणिजि । पण्याजीवे । आपणो व्यवहारोऽस्यास्ति । अत इति ठन् ॥ आपणेन व्यवहरति इत्यर्थेवाठक् । यद्वा । आपणायते । पणव्यवहारे । आङिपणिपतिखनिभ्यइति इकन् । आपणस्यधर्म्यं । तस्यधर्म्यमितिठक् । आपणस्थानक्रये । अवक्रय इति ठक् ।

आपतिकः । पुं । श्येने । बाज इतिभाषायामसिद्धखगे । त्रि । दैवायत्ते । आपतति । पत्लृगतौ । आङिपणी ति इकन् ।

आपत्तिः । स्त्री । आपदि । प्राप्तौ । दोषे । आपदनम् अनयावा । पद गतौ । स्त्रियांक्तिन् ।

आपत्प्राप्तः । त्रि । आपन्ने । विपद्युक्ते । आपदंप्राप्तः ।

आपद् । स्त्री । विपत्तौ । विपदि । क्लेशे । मनस्तापंनकुर्वीतआपदंप्राप्यपार्थिवः । समबुद्धि. प्रसन्नात्मासुखदु खेतमोमवेदित्युपदेशः ॥ आपदाम् अपहर्त्तारं दातारं सर्वसम्पदाम् । लोकाभिरामंश्रीरामंभूयोभूयोनमाम्यहम् ॥ आपदनमनयावा । पदि. सम्पदादित्वात् क्विप् ॥ आपत्कालेनास्तिमर्यादा ।

आपदा । स्त्री । विपत्तौ । भागुरिमते हलन्तादपि टाप् ।

आपनम् । न । मरिचे । प्रापणे ।

आपनिकः । पुं । इन्द्रनीलमणौ । किराते । आपनायते । पनव्यवहारे । आङिपणिपनीति इकन् ।

आपनेयः । त्रि । प्रापणीये । लभ्ये ।

आपन्नः । त्रि । विपद्ग्रस्ते । आपत्प्राप्ते ॥ प्राप्ते । यथा । आपन्नः संसृतिं घोरां यन्नाम विवशो गृणन् । ततः सद्योविमुच्येतयद्बिभेतिस्वयं भयमिति भागवतम् । आपद्यतेस्म । पद्गतौ । क्तः । आगते ।

आपन्नसत्त्वा । स्त्री । गर्भवत्याम् । आपन्नः सत्त्वोजन्तुरनया स्त्रीया ।

आपमित्यकम् । न । विनिमयात् प्राप्ते । परिवर्त्तनेनाप्ते । बदले फर्मेन योजावस्तु इति भाषा । अपमानम् । मेङ्प्रणिदाने । उदीचां माङो व्यतीहारे इतिक्त्वा । कुगतीतिसमासः । समासेऽनञिति ल्यबादेशः । म.

यतेरिदन्यतरस्यामितीत्वम् । अप-
मित्य निवृत्तम् । अपमित्ययाचि-
ताभ्यां कक्कनाविति कक् ॥
आपराह्णिकम् । त्रि । अपराह्णतने । अ-
पराह्णभवम् । कालाट्ठञ् ॥
आपवः । पुं । वशिष्ठमुनौ ॥
आपः । न । जले । आपोभिर्मार्जनं कु-
र्य्यादिति स्मृतिः । आप्नोतेरसुनि सान्तं
क्लीवम् । आपःकर्माख्यायां ह्रस्वो नु-
ट् च वेत्यत्र बहुलकात् आपः आप-
सो इत्युक्तं कौमुद्याम् । तत्र बाहुल-
कादित्युपलक्षणम् ह्रस्वनुटौ वास्त
इति व्याख्यानात् । तथा च वर्त्तते कि-
तमेपि नपुंसकमाप इति कामन्द-
कस्य सर्वमापोमयं जगदिति प्र-
योगो दुर्घटश्चेति समर्थितमिति ।
आपस्तम्बः । पुं । कल्पसूत्रकारे । शा-
खान्तरे ॥
आपस्तम्बिनी । स्त्री । त्रिहिन्ध्यविता-
याम् ॥
आपाकः । पुं । आवाँ इति प्रसिद्धकुम्भका-
रस्य भाण्डादिदहनस्थाने । पवने ॥
आपातः । पुं । पतने । तत्काले । तदा-
त्वे । पातने । मार्गे । आपतन्ति
सञ्चरन्ति यस्मिन् । घञ् ॥
आपाततस् । अ । अवधारणविनेत्यर्थे ।
अकस्मादर्थे ।
आपानम् । न । पानगोष्ठीम् । सुरा-
पानाय सम्भूयोपवेशने । मद्यपानार्थ-
सभायाम् । आसम्भूय पिबन्त्यत्र ।
आपापाने । ल्युट् ॥
आपानभूमिः । स्त्री । मधुपानस्थाने ॥
आपिञ्जरम् । न । स्वर्णे ॥
आपीडः । पुं । शेखरे । शिखामाल्ये ।
शिरोभूषणे । वहिर्निःसृतदारणि ।
आपीडयति पीडमवगाहते । पचा-
द्यच् ॥
आपीडिता । त्रि । आकृष्टे । समन्ता-
त्पीडिते ॥
आपीतम् । न । माक्षिकधातौ ॥
आपीनम् । न । ऊधसि । आप्यायते
स्म । ओप्यायी वृद्धौ । गत्यर्थे क्तः ।
प्यायःपी निष्ठायाम् । सोपसर्गस्य न
। आङ्पूर्वस्यान्धूधसोः स्यादेवेति पी-
भावः । ओदित इति निष्ठानत्वम् ।
पुं । अन्धौ कूपे । इति वोपदेवः ॥
त्रि । अतिस्थूले । ईषत्स्थूले ॥
आपूपिकम् । न । पिष्टकसमूहे । अ-
पूपानां समूहः । अचित्तहस्तिधेनो-
ष्ठक् । त्रि । पिष्टकाजीवे । कान्दवि-
के । भक्ष्यकारे । अपूपाः पण्यमस्य
। तदस्य पण्यमिति ठक् । यद्वा । अपू-
पभक्षणं शीलमस्य । शीलमिति अ-
पूपभक्षणशीलमस्य । त्रि । तद्भक्षा [illegible]

तिवाठक् । अपूपेसाधुर्धा । गुडादिभ्यष्ठ्यञ् ॥

आपूप्यः । पुं । सक्तुषु । अपूपार्थकपिष्टादौ । चूर्णके ॥

आपूरितः । त्रि । अभिव्याप्ते । परिपूर्णे । यथा । आपूरितं महापात्रमिति ॥

आपूर्त्तिः । स्त्री । ईषत्पूरणे । सम्यक्पूरणे ।

आपूषम् । न । रङ्गे । रांग इतिभाषा ॥

आपृच्छा । स्त्री । आलापे । आभाषणे । आपृच्छनम् । पृच्छ० । गुरोश्चहल इत्यः ।

आपृष्टः । त्रि । अनुज्ञाते ।

आपोक्लिमम् । न । लग्नात्तृतीयषष्ठनवमद्वादशभवनेषु ।

आप्तः । त्रि । प्रत्ययिते । विश्वासपात्रे । प्राप्ते । लब्धे । सत्ये । रागद्वेषादिविनिर्मुक्ते । यथार्थवक्तरि । हितोपदेष्टरि । युक्ते । भ्रमादिशून्ये । तत्त्वार्थवेदिनि ॥ पुं । भ्रमप्रमादविप्रलिप्साकरणापाटवरूपदोषचतुष्टयरहितेऋष्यादौ । आप्यतेस्म । आप्+व्याप्तौ । क्तः । स्वस्मिन् । जिने ।

आप्तकामः । त्रि । प्राप्तस्वरूपानन्दतृप्ते । आप्तः कामो येन ।

आप्तगर्भः । त्रि । प्राप्ताहङ्कारे ।

आप्तजनः । पुं । हिते । हितोपदेष्टरि । आप्तश्चासौ जनश्च ।

आप्तवचनम् । न । आप्तश्रुतौ । शब्दे । आप्तस्य वचनम् । कर्मधारयो वा ॥

आप्तवाक्यम् । न । आगमे ।

आप्तवाक् । स्त्री । वेदे । कर्मधारयः ॥ बहुव्रीहिश्चामुनौ । पुं ।

आप्तश्रुतिः । स्त्री । आप्तवचने । वेदे । आप्ताचासौ श्रुतिश्च ।

आप्ता । स्त्री । जटायाम् । इति हारावली ।

आप्तिः । स्त्री । सम्बन्धे । योगे । लाभे । समाप्तौ । व्याप्तौ । आप्यते । आ । सू० । स्त्रियांक्तिन्नाबादिभ्यः ।

आप्तोक्तिः । स्त्री । राद्धे । सिद्धान्तवाक्ये ।

आप्यम् । न । कुष्ठौषधौ । त्रि । अम्मये । जलविकारे फेनादौ । कर्मण्येषभूते मन्त्रादौ । प्राप्ये । अपां विकारः । तस्यविकारइत्यणन्ताच्चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् । स्त्री । आप्या ।

आप्यायकः । पुं । पुष्टिकरे ।

आप्यायनम् । न । तर्पणे । तृप्तौ । प्रीणने । परिपूरणे ।

आप्यायितः । त्रि । तृप्ते । प्रीते । पूरिते ।

आप्रच्छनम् । न । आनन्दने । पृच्छ

चीमायाम् । आङ्पूर्वायमानन्दनार्थः । ल्युट् ॥

आप्रदानम् । न । आदाने ॥

आप्रपदम् । न । पादाग्रपर्यन्ते ॥

आप्रपदीनम् । त्रि । पादाग्रपर्यन्तलम्बमाने वस्त्रादौ । पादस्याग्रं प्रपदम् । तन्मर्यादीकृत्य आप्रपदम् । आप्रपदं प्राप्नोतीत्यर्थे अनेन खः ॥

आप्रवणम् । न । उत्प्लवने । उद्गरणे ॥ त्रि । ईषद्वनते ॥

आप्लवः । पुं । स्नाने । आप्लवनम् । प्लुङ् गतौ । घञर्भावपक्षे ऋदोरप् ॥

आप्लवव्रती । पुं । स्नातके । समाप्तवेदाध्ययनकृतस्नाने । आप्लवते । प्लुङ्० अच् । आप्लवस्यासौ व्रती च । आप्लवः स्नानम् । तत्रव्रती नित्यस्नायीतिमुकुटः ॥

आप्लावः । पुं । स्नाने । आप्लवनम् । प्लुङ्० । विभाषाङिरुप्लुवोरितिवा घञ् ।

आप्लाव्यम् । न । आप्लवे । आप्लवते । प्लुङ्० । भव्यगेयेतिसाधु ।

आप्लुतः । त्रि । स्नाते । कृतस्नाने । पुं । स्नातके । आप्लवनम् । प्लुङ्० । क्तः ।

आप्लुतव्रती । पुं । श्रुतेः पाठात् स्नाते । स्नातके । आप्यमान्तरमगते समासचेदव्रते । आप्लवते । प्लुङ्० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । सचासौव्रतीच । मुकुटस्तु आप्लुतं स्नानं तत्रव्रती नित्यस्नायीत्याह ॥

आप्वा । पुं । वायौ । आप्नोतिसर्वम् । आप्० । श्वेवयज्वेतिवन्तः ॥

आफूकम् । न । अहिफेने । आफूकंशोषणंग्राहिश्लेष्मवातपित्तलम् । तथा खसफलोद्भूतवल्कलप्रायमित्यपि ॥

आबद्धः । पुं । दृढबन्धे । प्रेम्णि । अलङ्कारे । भूषणे । पुं । योक्त्रे । त्रि । आसक्ते । आवध्यते स्म । बध० । क्तः ।

आबन्धः । पुं । बन्धने । प्रेम्णि । योक्त्रे । आबध्यतेऽनेन । बन्धबन्धने । हलश्चेति घञ् ।

आबाधा । स्त्री । पीडायाम् । दुःखे ॥ भूखण्डे । त्रिकोणक्षेत्रमध्यरज्जुनिक्षेपेण यत्खण्डद्वयं जायते तस्मिन् । बाधृलोडने । आङ्पूर्वःगुरोश्चेत्यः ।

आबिद्धः । त्रि । क्षिप्ते । प्रसक्ते । कूपे । आविध्यति । छिद्रभेदने । इगुपधेतिकः ।

आबिलकन्दः । पुं । मालाकन्दे ।

आबुत्तः । पुं । नाट्योक्त्या भगिनीपतौ ॥ आपनम् आप् । सम्पदादित्वात् क्विप् । आपमुत्तनोति । अन्येभ्योपीति डः ।

आभण्डनम् । न । निरूपणे ॥

आभरणम् । न । अलङ्कारे । भूषणे ॥

आभिम्रतेऽनेन भूषभरणे ल्युट्।

आभा। स्त्री। उपमायाम्। कान्त्याम्। शोभायाम्। दीप्तौ। बबूले। आभा बबूलपर्यायः कथितः कोविदैरिति भावप्रकाशे वर्तयाधोः त्रिकाणू लविविक्ता॥

आभातिः। स्त्री। छायायाम्।

आभाषणम्। न। आलापे। कथने। भाषण्यक्तायांवाचि। आङ्पूर्वः ल्युट्।

आभाषितः। त्रि। अभिमुखीकृते।

आभासः। पुं। प्रतिबिम्बे। दीप्तौ। संहृष्टे। आभिमुख्येनभासते। भास०। पचाद्यच्। ईषद्भासनंवा॥

आभास्वरः। पुं। चतुष्षष्टिसङ्ख्यकगणदेवताविशेषे। आभास्वराश्चतुष्षष्टिरित्युक्तः॥ द्वात्रिंशत्सङ्ख्यकेगणदेवताविशेषे। आत्माज्ञाताद्यैर्दान्तः शान्तिश्चानिमयस्तथा। कामः क्रोधस्तथा दोषोऽहङ्कारश्चाऽऽभास्वराइमे। आसमन्ताद्भासनशीलः। भासदीप्तौ। स्थेशभासपिसकसोवरजितिवरच।

आभिजात्यम्। न। कौलीन्ये। पाण्डित्ये। अभिजातस्यभावः। ष्यञ्।

आभिमन्यवः। पुं। परीक्षिति नृपे। अभिमन्योरपत्यम्। अण्।

आभिरः। पुं। गोपे। आसमन्तात् भियं राति। रादाने। आत इतिकः।

आभिरूप्यम्। न। अभिरूपत्वे।

आभीक्ष्ण्यम्। न। भृशे। अत्यन्ते। अतिशये। नित्ये। त्रि। सततक्रियायाम्॥

आभीरम्। न। पीनः पुन्ये। भृशार्थे। भावेष्यञ्।

आभीरः। पुं। अहीर इतिप्रसिद्धेगोपे। ब्राह्मणादम्बष्ठायामुत्पन्ने। वैश्यभेदेच। आभीरेगणदायुपमी वीतिस्यामी। देशविशेषे। यथा। श्रीकोङ्कणादधोभागेतापीतः पश्चिमेपदे। आभीरदेशो देवेशिविन्ध्यशैलेव्यवस्थितः इतिशक्तिसङ्गमतन्त्रम्। न। मात्रावृत्तभेदे। यथा। ऐकादशकलधारि कविकुलमानसहारि। इदमाभीरमवेहिजगणमन्तमनुधेहि। यथा। तरुणनयनचलितेन मदमन्थरचलितेन। सुमुखिहृदय मभिलाषि सपदिनकस्यकरोषीति॥ आसमभिईरयति। ईरगतौकम्पनेच। पचाद्यच्।

आभीरपल्लिः। स्त्री। गोपग्रामे। गोपस्थस्थले। आभीरग्रामादपल्लिः।

आभीरपल्ली। स्त्री। गोपग्रामे। घोषे। अहीरपाडा इति भाषा। आ

भीराणांपल्ली ।

आभीरी । स्त्री । महाशूद्री । अहीरनी इति भाषा । आभीरस्त्रीजातौ वा । पुंयोगादिति जातेरिति च ङीष् ।

आभीलम् । न । कृच्छ्रे । दुःखे । त्रि । कष्टयुक्ते । भयानके । आसमन्तात् भियं लाति । ला० । कः ।

आभुग्नः । त्रि । ईषद्वक्रे । आकुञ्चिते ।

आभेरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ।

आभोगः । पुं । वरुणस्य छत्रे । परिपूर्णतायाम् । यत्ने । आभोजनम् । भुज० । भावे अधिकरणे वा घञ् । कविनामयुक्तगानसमापककाव्ये । यथा । यत्रैव कविनाम स्यात् स आभोग इतीरितः इति सङ्गीतदामोदरः ।

आभ्यन्तरः । त्रि । अभ्यन्तरभवे । तत्र भव इत्यण् ।

आभ्युदयिकः । त्रि । अभ्युदयनिमित्ते श्राद्धादिकर्मणि ।

आभ्रिकः । पुं । काष्ठकुद्दालेन खननकर्त्तरि । अभ्रया खनति तेन दीव्यतीत्यादिना ठक् ।

आम् । अ । अङ्गीकारे । ज्ञाने । निश्चयस्मृतौ । प्रतिवचने । आमयति । अमगत्यादिषु अस्मात् क्विप् ।

आमः । पुं । रोगभावे । रोगविशेषे । मलवैषम्यरोगे । न । षट्प्रकाराजीर्णरोगमध्ये रोगविशेषे । आहारस्य रसः सारो यो न पक्वोऽग्निलाघवात् । आमसंज्ञां स लभते बहुव्याधिसमाश्रयः । आमस्य रसं केचित् वै विषमलसञ्चयम् । प्रथमां दोषदुष्टिं वा केचिदामं प्रचक्षते । अपि च । अविपक्वमसंसक्तं दुर्गन्धि बहुपिच्छिलम् । सादनं सर्वगात्राणामाममित्यभिशब्दितम् । तेनामेन सदा युक्ता दोषा दूष्याश्च तादृशाः । तदुद्भवा आमयाश्च सामा इति बुधैः स्मृताः । त्रि । अपक्वे । असिद्धे । पाकरहिते ।

आमगन्धि । न । अपक्वत्वगन्धयुक्ते विस्रे । अपक्वमांसादिगन्धाढ्ये ।

आमण्डः । पुं । शुक्लैरण्डे ।

आमनस्यम् । न । पीडायाम् । व्यथायाम् । अमनसो भावः । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ।

आमन्त्रणम् । न । सम्बोधने । आनन्दने । निमन्त्रणे । कामचारानुज्ञायाम् । व्याकरणे प्रत्यवायो न स्यात् । यथा । इह अधीत भवान् । मन्त्रि गुप्तभाषणे । आङ्पूर्वः । ल्युट् ।

आमन्त्रणा । स्त्री । पृच्छायाम् ।

आमन्त्रितम् । न । सम्बोधनप्रथमायाम् । त्रि । निमन्त्रिते ।

आमन्दः । पुं । वासुदेवे ॥

आमिन्दा । स्त्री । खड्गभेदे ।

आमयः । पुं । रोगे । अमरोगे । भावे घञ् । आमयात्यनेन । याभाप र्गे । अन्येभ्योपीतिडः । यद्वा । आमयनमनेनवा । मीङ् हिंसायाम् । एरच् । योवा । न । कुष्ठौषधौ ॥

आमयावी । त्रि । रोगिणि । मन्दानलयुक्ते । विकृते । आमयो स्यास्ति । आमयस्योपसंख्यानंदीर्घश्चेति विनिः ॥

आमर्दनम् । न । स्पर्शे ।

आमर्षः । पुं । कोपे । अपर्षणम् । मृष तितिक्षायाम् । घञ् । नञ् समासः । अन्येषामपीतिदीर्घः । निष्क्रो नामिनिरामर्षः निर्वीर्यमरिनन्दनमिति प्रयोगः ॥

आमलकः । पुं । वासकवृक्षे । न । धात्रीफले । क्षुद्रामलके । आमलते । मल मल्ल धृतौ संभवयोः । आमलक्याः फलम् । फलेलुगिति विकारावयवप्रत्ययस्य लुक् । त्रि । धात्री द्रुमे । तिष्यफलायाम् ।

आमलकी । स्त्री । अमृतायाम् । तिष्यफलाद्रुमे । आमलते । मलधारणे । क्वुन् । जातेरितिङीष् ।

आमवातः । पुं । स्वनामख्यातेरोगविशेषे । तल्लक्षणं यथा । युगपत्कुपितावेतौ त्रिकसन्धिप्रवेशकौ । स्तब्धञ्चकुरुतो गात्रमामवातःसउच्यते । एतौवातकफौ । त्रिकसन्धिप्रवेशकौ वेदनयेतिबोद्धव्यौ ॥

आमश्राद्धम् । न । आमान्नविहितश्राद्धे । आपद्यनग्नौतीर्थे च चन्द्रसूर्यग्रहेतथा । आमश्राद्धंद्विजैःकार्यंशूद्रेणतुसदैवहि । अपत्नीकः प्रवासी च भार्यायस्यरजस्वला । आमश्राद्धंद्विजैःकार्यंशूद्रेणतुसदैवहीतिच ।

आमातीसारः । पुं । षट्प्रकारातीसारमध्येरोगविशेषे ।

आमात्यः । पुं । अमात्ये ।

आमानस्यम् । न । पीडायाम् ॥

आमान्नम् । न । अपक्वतण्डुलादौ ।

आमाशयः । पुं । नाभिस्तनयोर्मध्यभागे अपक्वस्थाने ।

आमिक्षा । स्त्री । पयस्याम् । तप्ते पयसि दध्यानयेत्सा वैश्वदेवी आमिक्षा । दधियोगतो जातायांदुग्धविकृतौ । सम्यग्घनीभूतः पिण्डआमिक्षा जलंवाजिनम् । आमिष्यते । मिष सेचने । बाहुलकात्सक् । यद्वा । आमघ्नति । मस रोषे सङ्घातेच । क्षप् । पृषोदरादिः ।

आमिक्षीयम् । न । आमिक्षा । दधिनि । आमिक्षार्थेहितम् । विभाषाह

विरूपादिभ्यइति ढः ॥

आमिक्ष्यम् । न । आमिक्षीयं । आमिक्षायैहितम् । यत् ।

आमिषम् । न । पुं । भोग्यवस्तुनि ॥ सम्भोगे ॥ उत्कोचे ॥ पलले । मांसे ॥ सुन्दराकाररूपादौ । लोभसम्पन्ये । लाभे । कामगुणे । रूपे । भोजने । लोभ्यवस्तुनि । विषये । आमिषमिति । मिषस्पर्धायाम् । मेषतिवा । मिषु सेचने । इगुपधेतिकः । यद्वा । अमति । अमगन्त्यादिषु । अमेर्दीर्घश्चेतिटिषच् ॥ यद्वा । आमिष्यते भुज्यते । मिषस्पर्धाने । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः । यत्तर्षे कः इति सुपरिगणनाद्युक्तम् ।

आमिषप्रिय । त्रि । मांसाभिलाषिणि । पुं । कङ्कपक्षिणि ।

आमिषाशी । त्रि । मत्स्यमांसभोजनशीले । मांसाशिनि । आमिषमश्नाति । अशभोजने । सुपीतिणिनिः ।

आमीक्षा । स्त्री । आमिक्षायाम् । आङ् पूर्वान्मिहेर्दीर्घश्चेतिसः ॥

आमुक्त । त्रि । पिनद्धे । परिहितवस्त्रादौ । परिहितकवचेऽजने । आमुच्यते स्म । मुचुमोचणे । क्तः ।

आमुषः । पुं । कवटकयुक्तवंशविशेषे ।

आमुष्मिक । त्रि । स्वर्गसुखादनुभवे । अमुष्मिन् परलोके भवः । ठक् ।

आमुष्यायणः । त्रि । ख्यातवंशोद्भवे । सत्कुलजाते । अमुष्यापत्यम् । नडादित्वात्फक् । षष्ठ्याः अलुक् ॥

आमूलम् । न । मूलपर्यन्ते ।

आमोदः । पुं । अतिदूरगामिनिगन्धे । गन्धे । हर्षे । निर्ह्रासगन्धे । सुगन्धे । आमोदनम् आमोदयतिवा । मुदहर्षे । आङ् पूर्वः । भावे घञ् । स्वार्थेणिलुकः । पंचाद्यच्वा ।

आमोदनम् । न । आमोदकरणे । ल्युट् ।

आमोदितः । त्रि । आनन्दिते ॥ सहर्षे । सुगन्धिते । आमोद सञ्जातोऽस्य तारकादित्वादितच् ।

आमोदी । त्रि । मुखवासने । कर्पूरादिनानाद्रव्यरचितमुखवासोद्रव्ये । आमोदो ऽस्त्यस्य अर्शिमया । इनि ।

आम्नातः । त्रि । अभ्यस्ते । यथा । अम्नातैयमन्त्रस्त्वमिति ।

आम्नायः । पुं । आगमे । निगमे । वेदे । सम्प्रदाये । गुरुपरम्परागतसदुपदेशे । उपदेशे । कथने । कुलधर्मे । अभ्यासे । यथा । तस्यसन्दिग्धे बुद्धिर्मुहुः सीतांनिरीक्षच । धर्माणामाम्नायोगेनदिवामशिथिला

मिवेति रामायणम् ॥ आम्नीयते अ
भ्यस्यते । म्ना अभ्यासे । कर्मणि घञ्
स्याद्यधेतिणः । आम्नानम् । भावे
घञ् । आत इति युक् ।

आम्बिकेयः । पुं । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ।
धृतराष्ट्रराजनि । अम्बिकायाः अप
त्यम् । स्त्रीभ्योढक् ।

आम्भसिकः । पुं । मत्स्ये । अम्भसाचर
ति । ओजःसहोम्भसावर्त्ततेइतिठक् ।
ठस्येकः ।

आम्रः । पुं । चूते । रसाले । अथाम्रपु
ष्पादीनांगुणाः । आम्रपुष्पमतीसा
रकफपित्तप्रमेहनुत् । असृग्दुष्टि
हरंशीतंरुचिकृद्ग्राहि वातलम्
॥*॥ आम्रंबालंकषायाम्लं रुच्यंमारुत
पित्तकृत् । तरुणंतु तदत्यम्लंरूक्षं
दोषत्रयास्रकृत् ॥*॥ आम्रमामंत्व
चाहीन मातपेतीवशोषितम् । अ
म्लंस्वादुकषायंस्याद्भेदनंकफवातजि
त् ॥ । पक्वन्तु मधुरंवर्ण्यंस्निग्धं शुक्र
बलप्रदम् । गुरुवातहरंहृद्यंवर्ण्यंशी
तमपित्तलम् । कषायानुरसं वह्नि
श्लेष्मशुक्रविवर्द्धनम् ॥*॥ तदेववृक्ष
सम्पक्वं गुरुवातहरंपरम् । मधुरा
म्लंसरंकिञ्चित् भवेत् पित्तप्रकोपन
म् ॥ । आम्रंकृत्रिमपक्वंयत्तद्भवे
त् पित्तनाशनम् । रसस्याम्लस्यहाने

स्तु माधुर्य्यस्य विशेषतः । चूषितंतत्
परंरुच्यंबलवीर्य्यकरंलघु । शीतलं-
शीघ्रपाकिस्यात् वातपित्तहरंसरम् ॥*
॥ तद्रसोगालितो बल्योगुरुर्वातहरः
सरः । अहृद्यस्तर्पणोऽतीवबृंहणः-
कफवर्द्धनः ॥ । तस्यखण्डंगुरुतरंरो
चनं चिरपाकिच । मधुरंबृंहणंबल्यं
शीतलंवातनाशनम् । वातपित्तह
रंहृद्यंबृंहणं बलवर्द्धनम् । रुच्यंवर्ण
करंस्वादुदुग्धाम्रंगुरुशीतलम् ॥*॥
मन्दानलत्वं विषमज्वरंरक्तामयं
बद्धगुदोदरञ्च । आम्रातियोगेन
यनामयञ्चकरोति तस्मात् दतितानि
नाद्यात् ॥ । एतदम्लविषयेमधुरा
णिपरंनतु । मधुरस्य परंनेत्रहितत्वा
योगुणायतः ॥*॥ शुण्ठ्यम्बुस्वनुपा
नंस्यादाम्राणां अतिभक्षणे । जीरकं
वाप्रयोक्तव्यं सहसौवर्च्चलेनच ॥*॥
आम्रबीजं कषायंस्यात् छर्द्यतीसार
नाशनम् । ईषदम्लञ्चमधुरं तथा हृ
दयदाहनुत् ॥*॥ आम्रस्यपल्लवंरुच्यं
कफपित्तविनाशनम् । पल्लवमेचन
दटलम् । अस्य शाकप्रकारस्तु । स्वि
न्ना निष्पीडिताः कामंकोकिलाम्र
रपल्लवाः । एतस्मिन्नुत्पसंसृष्टाद्या
रामठवासिताः । सर्व्विधाम्बण्डयुक्ता
स्तैलसिताम्बलम्भपजयाः । चंद्रार्द्रक

-सयुक्तामरीचैरुचिकारकाः॥ अ-
स्यपक्वस्य मुकुलानां प्रकारस्तु । आम्र-
स्यैव नवताम्ररुचिप्रवालाः खण्डी-
कृतालवणमिश्रितपिण्डिताश्च । मा-
षोक्तधूपनजुषो घृतदुग्धसिद्धाः सन्दी-
पयन्ति पवनस्य सखं हि एते ॥ मुकुलः
सहकारस्याखिनः शृतखण्डीकृतवै-
स्वशान्वितः । दधिमध्यमरीचसंस्कृत-
श्चिरयातामरुचिं छिनत्ति हि ॥ कफ-
पित्तहरौ हृद्यौ मुखवैरस्यनाशनौ ।
वह्निसन्दीपनौ रुच्यौ चूतजौ पुष्पपल्ल-
वौ ॥ आम्रमामं जलस्विन्नं मर्द्दितं
हस्तपाणिना । सिताशीताम्बुसंयुक्तं
कर्पूरमरिचान्वितम् । प्रपानकमि-
दं श्रेष्ठं भीमसेनेन निर्म्मितम् । सद्योरु-
चिकरं बल्यं शीघ्रमिन्द्रियतर्पकमिति
॥ अम्यते । अमगत्यादौ । अमित-
म्योर्द्दीर्घश्चेतिरक् दीर्घश्च ॥

आम्रगन्धकः । पुं । समष्ठिलायाम् । शा-
कविशेषे ॥

आम्रपेषी । स्त्री । शुष्काम्रखण्डे ॥

आम्ररसाकृति । स्त्री । रसालायाः प्र-
भेदे । यथा । किञ्चित्कुङ्कुमसंयुक्तं
विमस्तु दधिगालितम् । सशर्करं भवे-
त् पीतापक्वाम्ररससन्निभा ॥ पीता
शिखरिणीया सालब्धोवर्णवतीति-
सा । सुरुच्या मधुरा बल्या वातपित्तघ्-
रा परेति ॥

आम्रवणम् । न । चूतवने । प्रनिरन्तः-
शरेत्यादिनावस्य नकारस्य णत्वम् ।

आम्रातः । पुं । आमडा अम्बाडा इति
विश्रुते फलवृक्षविशेषे ॥ कपीतने ।
पीतने । आम्रातकमम्लं वातघ्नं गुरूष्णं रु-
चिकृत्परम् । पक्वन्तु तुवरं स्वादुरस-
पाकं हिमं स्मृतम् ॥ तर्पणं श्लेष्मलं स्नि-
ग्धं वृष्यं विष्टम्भि बृंहणम् । गुरु बल्यं
वातपित्तक्षतदाहक्षयास्रजित् ॥ अ-
मारुट इतिख्याते आम्रातके ॥ रा-
जाम्रे ॥

आम्रातकः । पुं । आम्राते । कपीतने-
वृक्षे । अमौट इतिख्याते । आम्रावर्त्ते
। पक्वस्य सहकारस्य पटे विस्तारितो
रसः । घर्म्मशुष्को मुहुर्दत्त आम्रात-
क इतिस्मृतः ॥ आम्रमतति । अत
सातत्यगमने । कृत्रादिभ्याद्वुन् ॥

आम्रातकेश्वरः । पुं । लिङ्गस्थानविशेषे
॥ आम्रातकेश्वरे सूक्ष्मा सूक्ष्माख्याप-
रमेश्वरी ख्यातमः । सूक्ष्माचाम्रात-
केश्वरे इति देवीगीताच ॥

आम्रावर्त्तः । पुं । आम्रातके । अमावट
अमौट इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ आम्रा-
वर्त्तस्तृषाछर्द्दिवातपित्तहरः सरः ।
रुच्यः सूर्य्यांशुभिः पाकाल्लघुश्च स हि-
कीर्त्तितः ॥

आयत	आयसः

आम्रेडितम् । न । द्विस्त्रिरुक्ते ॥ यथा । सर्पःसर्प इति । आम्रेड्यते आधिक्ये नो व्यसेस्त । म्रेडृउन्मादे । क्तः ॥

आम्लवेतसः । पुं । अम्लवेतसवृक्षे ॥

आम्ला । स्त्री । अम्लिकायाम् ॥ तिन्ति डीवृक्षे । श्रीपर्णाम् ॥

आम्लिका । स्त्री । चिञ्चायाम् ॥ अम्लो द्गारे ॥

आयः । पुं । धनागमे । मासौ । लाभे । एकादशभवने ॥ वास्तुविषये ध्वजा... । आयाध्वजोधूमहरिश्व गोखरेभध्वाङ्क्षकाः ... ह्यादिषु स्वामिग्राह्ये भागे । स्त्र्यगार रक्षके ।

आयःशूलिकः । त्रि । तीक्ष्णकर्माणि । तीक्ष्णोपायेनयोऽन्विच्छेत्तत्सा... अयःशूलिकोमतः । अयःशूलेन अर्था नन्विच्छति । अयःशूलदण्डाजिना भ्यांठक् ठञावितिठक् ॥

आयतः । त्रि । दीर्घे । यथा आयता इति भा षा ॥ आयम्यतेस्म । क्तः । आयतते या । यतीप्रयतने । पचाद्यच् ॥ आकृ ष्टे । अतिप्रसक्ते ।

आयतच्छदा । स्त्री । कदल्याम् ॥ आय ताच्छदाः यस्याः सा ॥

आयतनम् । न । आश्रये । विश्रामस्था ने । यज्ञस्थाने । चैत्ये । देवस्थाने । आयतन्तेऽत्र यतीः । अधिकरणे ल्युट् ॥

आयतिः । स्त्री । दैर्घ्ये । प्रभावे । कोशदण्डजे तेजसि । उत्तरकाले । आ गामिकाले । फलदानकाले । प्राप्तौ । सङ्गे । संयमे । आयम्यते अनया क तया आयमनं वा । यमउपरमे । स्त्रि यां क्तिन् । आयात्यतिवा । याते र्वा हुलकाद्डुतिः ॥

आयती । स्त्री । भविष्यत्काले । कृदि कारादिति ङीष् ।

आयत्तः । त्रि । अधीने । वशीभूते । आयततेस्म । यतीः । अकर्मकत्वा त्कर्तरि क्तः ॥

आयत्तिः । स्त्री । स्नेहे । वशित्वे । वास रे । बले । स्थाने । सामर्थ्ये । सीम नि । आयतनम् । यतीः । स्त्रियां क्तिन् ॥

आयमनम् । न । आकर्षणे ॥ यथाहृद यधनुरायमनमिति । आकृष्य दीर्घीकरणे ॥

आयल्लकम् । न । उत्कण्ठायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

आयसम् । न । लौहे । त्रि । अयसो विकारे । अयोनिर्मिते ॥ अण् ॥

आयसी । स्त्री । लोहमयकवचे । अङ्ग रक्षिण्याम् । जालिकायाम् । ङीप् ।

आयत्तः । त्रि । तेजिते । शाणादिना तीक्ष्णीकृते । चिरे । क्रोधिते । कुपिते । हते । उत्सुके । प्रयत्नकुर्वाणे । यस्तुप्रयत्ने । कर्त्तरिक्तः ।

आयत्नानम् । न । स्वामिग्राह्योभागः आयः स यस्मिन्नुत्पद्यतेतस्मिन् ।

आयातः । त्रि । आगते ।

आयानम् । न । स्वभावे । इतिजटाधरः ॥

आयामः । पुं । दैर्घ्ये । आयम्यते अनेन वा आयमनं वा । घञ् । यद्वा । आयातीति । यां । अस्मिन् सुद्गिति मन् ।

आयामवान् । त्रि । आयामिनि । आयामोऽस्ति अस्यअस्मिन् वा । यवादिभ्योमस्तुवन्यतरस्यामिति मतुप् ।

आयामी । त्रि । आयामवति । पक्षे इनिः ।

आयासः । पुं । व्यायामे । श्रमे । आयसनम् । यसु । घञ् ।

आयी । त्रि । लाभवति । मत्वर्थे इनिः ।

आयुः । पुं । छान्दसः । मनुष्ये । एति इयत्° । छन्दसीणउणित्युण् । बहुलवचनात् भाषायामपीतिव्याख्यानकृत् । जीवितस्याप्यकाले । आयुधि । वायुनाजगदायुनेतिवर्णविवेकः । आयुधियुगर्जटायुंसोमितिभट्टिः । तटीविन्ध्यस्याद्रेरभजतकटायोः प्रथमज इत्यादिप्रयोगार्थानुकूलास्तेषाम् । आयाति । या° । मृगय्वादिवो ।

आयुक्तः । त्रि । व्यापारिते । ईषद्युक्ते । कर्माध्यक्षे । नियोगिनि ।

आयुतः । त्रि । समन्तात्युक्ते ।

आयुधम् । न । शस्त्रमात्रे । आयुधानां त्रयोभेदः प्रहरणानि पाणिमुक्तानि यन्त्रमुक्तानि चेति । तत्र । प्रहरणानि खड्गादीनि । पाणिमुक्तानि चक्रादीनि । यन्त्रमुक्तानि शरगोलकादीनि । आयुध्यन्तेऽनेनि । युधसम्प्रहारे घञर्थे कविधानम् ।

आयुधधर्मिणी । स्त्री । जयन्तीवृक्षे ।

आयुधागारम् । न । अस्त्रगृहे । अत्र नियुक्तस्यस्वत्वमुक्तमात्स्ये १८९ अध्याये । स्थापत्याजानितत्वज्ञः सततं प्रतिजागरः । राज्ञःस्यादायुधागारेदक्षःकर्म सुचोदित इति ।

आयुधिकः । पुं । शस्त्रजीविनि । शस्त्रजीवे । काण्डपृष्ठे । आयुधेनजीवति । आयुधाच्छ्चेतिचाट्ठन् ।

आयुधीयः । पुं । आयुधिके । आयुधेन जीवति । छः ।

आयुर्द्रव्यम् । न । औषधे ।

आयुर्वेदः । पुं । आष्टाङ्गविद्यान्तर्गतध

न्वन्तरिप्रणीत विद्याविशेषः । चिकित्साशास्त्रे । रोगोपशमपूर्वकानन्दफलके अष्टस्थानसंयुते अथर्ववेदस्योपाङ्गे । आयुः शरीरेन्द्रियसत्त्वात्मसंयोगः तदस्मिन् विद्यते । अथवा आयुरनेन विन्दतीत्यायुर्वेदः । ऋग्वेदस्योपवेदे । इति शौनकीयचरणव्यूहः ॥

आयुर्वेदी । त्रि । आयुर्वेदज्ञे । चिकित्सके । वैद्ये ॥

आयुर्योगः । पुं । औषधे ॥

आयुष्मान् । त्रि । चिरंजीविनि । दीर्घायुषि । अतिशयित आयुरस्य । मतुप् । तस्यास्त्यर्थे ॥ पुं । तृतीययोगे । तत्कालस्य फलं यथा । यस्यायुष्मान् जन्मकालेऽनुष्मान् यानेयानं तस्य देशेषु कार्य्यम् । कुर्यान्नूनं क्रीडनं पुष्पधान्यादिभिर्वैरन्वितो गर्वितश्चेति ॥

आयुष्यम् । त्रि । पथ्ये । आयुषोनिमित्ते । आयुषे हिते ॥ यत् ॥

आयुः । न । जीवितकाले । परमायुषि । पथ्याशिनां शीलवतां नराणां सद्वृत्तिभाजां विजितेन्द्रियाणाम् । एवं विधानामिदमायुरुक्तं चिन्त्यं सदाष्टद्रुमुनिप्रवादः ॥ इते । अष्टमभवने । एति । इण् गतौ । एतेर्णिच्चेत्युसिः । णित्वाद्वृद्धीकृतायामायादेशः ॥

आयुष्करः । त्रि । परमायुर्जनके ॥

आयोगः । पुं । गन्धमाल्योपहारे । व्यापृतौ । व्यापारे । रोधे । आयोजनम् । युजिर् । घञ् ॥

आयोगवः । पुं । शूद्राद्वैश्यायामुत्पन्ने जातिविशेषे । कापुतशकसकर्मणि ॥

आयोजनम् । न । आहरणे । द्रव्यासादने । यथा । अक्षरिततण्डुलाः स्निग्धश्चाखोकर्षेन्धनम् । तेषामायोजनं कुर्वन् सुखः कर्त्ताभिधीयते इति ॥

आयोधनम् । न । युद्धे । वधे । युधसमाहारे । भावे ल्युट् ॥

आरः । पुं । मङ्गलग्रहे । शनिग्रहे । पित्तले । रेफस इति गौडभाषाप्रसिद्धे मधुराम्लफले । वृक्षविशेषे ॥ न । सुघडलोहे । पित्तले । रीत्याम् ॥ कोणे । प्रान्तभागे । ऋ गतौ । भावे घञ् ॥

आरकूटः । पुं । न । पित्तले । रीत्याम् । यथा । अकाञ्चनेकाञ्चनतामिवाङ्के किमारकूटाभरणेन न स्थिरयतीति ॥ आरं कूटयते । कूटदाहे । पचादच् ॥

आरवः । पुं । हस्तिकुम्भाधःस्थले । गजकुम्भसन्धौ । हस्तिशीर्षमर्मणि । सैन्ये ॥ त्रि । रवके । रवशीये ।

। स्त्री । रक्षायाम् । आरक्षति । र क्षपालने । पचाद्यच् ।

आरग्वधः । पुं । धन्वहेडा सोनालु गि रमालव अमलतास इतिभाषाप्रसि द्धे राजवृक्षे । व्याधिघाते । अस्यगु णाः । आरग्वधोगुरुःस्वादुःशीतलः स्रंसनोत्तमः । ज्वरहृद्रोगपित्ता स्रवातोदावर्त्तशूलनुत् । तत्फलंस्र सनंरुच्यंकुष्ठपित्तकफापहम् । ज्वरे तुसततं पथ्यंकोष्ठशुद्धिकरंपरमिति ॥ आरंगणम् । रोगशङ्कायाम् । सम्प दादित्वात् क्विप् । आरंगरोगशङ्का मभिहन्ति । कर्मण्यण् । बहुव्रीहौ तिहलोपश्च अदन्तः । यद्वा । रुजारो गे । सम्पदादित्वात् क्विप् । आरुजं रोगशङ्कामभिहन्ति ।

आरट्टः । पुं । अश्वयोनौ देशविशेषे ।

आरट्टजः । पुं । आरट्टदेशोद्भवघोटके । बाल्हीके । आरट्टे जातः । जनी० डः ।

आरणिः । पुं । पयसांभ्रमे । आवर्त्ते । कुल्लहण्डके । इतिहारावली ॥

आरण्यः । त्रि । रुरुपक्षिमृगादौ । अ रण्ये भवः । अरण्याण्णः । गोमये । वागोमयेषु ।

आरण्यकः । पुं । पथि । अध्याये । न्या यें । विहारे । मनुष्ये । हस्तिनि । गजे । अरण्ये भवः । पथ्यध्यायन्या येंऽरण्यान्मनुष्येइतिवुञ् । गोम ये । वा गोमयेषु । न । काण्वानां माध्यन्दिनानाञ्चवेदशाखाविशेषे । अ रण्येऽनूच्यमानत्वात् तस्य । अर ण्येऽध्ययनादेतदारण्यकमुदाहृतम् ।

आरण्यकुक्कुटः । पुं । वनकृकवाकौ । आरण्यकुक्कुटः स्निग्धोबृंहणःश्लेष्मलो गुरुः । वातपित्तक्षयवमीविषमज्वर नाशनः ।

आरण्यपशुः । पुं । अरण्यजातपशौ । सचसप्तधा । यथा । महिषो वान रः । ऋक्षः । सरीसृपः । रुरुः पृष त । मृगः । इतितिथ्यादितत्त्वे मैठी नसिः ॥

आरण्यमुद्गा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् ।

आरण्यराशिः । पुं । मेषे । वृषे । सिं हे । मकरप्रथमार्द्धे ।

आरतिः । स्त्री । उपरमे । निवृत्तौ । आरमणम् । रमक्रीडायाम् । क्ति न् ।

आरत्नः । पुं । एकास्थगन्त्याम् ।

आरनालम् । न । काञ्जिके । आरना लन्तुगोधूमै रामैः स्यान्निस्तुषीकृ तैः । पक्वैर्वासन्धितैस्तत्तुसौवीरंसह यौगुणैः । आरन्नति । इगतौ । अच् । नलति । चलगन्धे । ज्वलतीतियाः ।

आरो नालोऽस्य ।

आरनालकम् । न । काञ्जिके । आरो नालोऽस्य । शेषाद्विभाषेति कप् ।

आरबी । स्त्री । आरबनाम्नो म्लेच्छविशेषदेशस्य भाषायाम् । अस्य पठनमुक्तं पारसीवद्बोध्यः ।

आरब्धः । त्रि । कृतारम्भे । न । आरम्भे ।

आरबः । पुं । म्लेच्छदेशभेदे ।

आरबभाषा । स्त्री । आरबीभाषायाम् ।

आरभटी । स्त्री । नाट्यवृत्तौ ।

आरभणम् । न । आरम्भे ।

आरम्भः । पुं । त्वरायाम् । उद्यमे । स्वार्थपरोपकारार्थमारब्धचेष्टादिषु । स्पादनमर्दने । वधे । दर्पे । प्रस्तावनायाम् । उपक्रमे । प्रथमकृतौ । प्रारम्भे । आरभणम् । रभराभस्ये । घञ् । रभेरशब्लिटोरिति नुम् ।

आरम्भवादः । पुं । तार्किकाणां मीमांसकानाञ्च वादे । स यथा । आत्माकाशाणुमुखतः कारणं पूर्वमिष्यते । शुक्लाकारादिव दण्डान्तु घटवज्जन्मनाशभाक् । सृष्ट्यादौ क्षितिवायूनां कर्मसंयोजिताणवः । द्व्यणुकादिक्रमेणैतदारभन्ते जगदिति ।

आरम्भवादी । पुं । वैशेषिके । त्रि । आरम्भवादिनि ।

आरम्भसिद्धिः । स्त्री । कार्यसिद्धौ ।

आरम्भी । पुं । आरम्भवादिनि । वैशेषिके । समवाय्यसमवायिनिमित्तकारणेभ्योऽभिन्नस्य कार्यस्योत्पत्तिं यो वक्ति तस्मिन्नित्यर्थः । स च वैशेषिकः ।

आरवः । पुं । शब्दमात्रे । आरवणम् । वयस्ये । विभाषाङिरुप्लुवोरिति घञोभावेऽवादेशः ।

आरा । स्त्री । चर्मप्रभेदकास्त्रे । चर्मप्रभेदिकायाम् । आरयन्ति म्लेच्छलिंघा । ऋगतौ । णिच् । कार्यतेया । भिदादिष्वाराशब्दस्यापि पाठात् साधुः । प्रतोदे । पर्यन्तेऽनयाऽऽर्याः । आद्यपूर्वार्त्तिः । आदौ तेऽस्य । उपसर्गाद्धातौ इति वृद्धिः ।

आराग्रम् । न । अर्द्धचन्द्राग्रमुखे । अर्द्धचन्द्रक्षुरप्रादिधाराग्रमुखमुख्ये । आराग्रस्तु सुरक्तोपापुष्पदलादिभेदतः । इति शस्त्रायुधः ।

आरात् । अ । दूरे । समीपे । आराति । रा दाने । बाहुलकादातिप्रत्ययः ।

आरातिः । पुं । अरौ । शत्रौ ।

आरातीय । त्रि । दूरस्थे । निकटस्थे । आराद्भवः जातः आगतो वा । वृद्धाच्छः ।

आरात्रिकम् । न । नीराजनायाम् ॥ नीराजननिमित्तदीपे । नीराजनासचे । आदौ चतुष्पादतले च विष्णोर्द्वौ नाभिदेशे मुखमण्डलैकम् । सर्वेषु चाङ्गेष्वपि सप्तवारानारात्रिकं भक्तजनस्तु कुर्य्यात् ॥

आराधनम् । न । पचने । साधने । अवाप्तौ । तोषणे । पूजने । असारसंसारविवर्त्तनेषु मायात तोषं प्रसभं प्रवीर्मि । सर्वत्र दैत्याः समतामुपेत सम्यक्त्वमाराधनमच्युतस्येति प्रह्लादः ॥ असारोऽयं संसारस्तत्र विवर्त्तनानि देवमनुष्यतिर्य्यगादिजन्मानि तेषु तत्तदुचितैर्भोगैस्तोषं मायात किन्तु सर्वेषु भूतेषु समतां समदर्शितामुपेत प्राप्नुत ॥ तदेवाच्युतस्याराधनमित्यर्थः ॥ आराध्यतेऽनेन । राधसंसिद्धौ । भावकरणादौ ल्युट् ॥

आराधना । स्त्री । साधनायाम् । सेवायाम् । परिचर्य्यायाम् । टाप् ॥

आराधनीयः । त्रि । आराधयितुं योग्ये ॥

आराध्यः । त्रि । उपास्ये । सेव्ये ॥

आरामः । पुं । उपवने । कृत्रिमवने । क्रीडार्थवने ॥ आरमन्त्यत्र । रमक्रीडायाम् । हलश्चेति घञ् ॥

आरामशीतला । स्त्री । सुगन्धिपत्रविशेषे । आनन्दायाम् । गन्धाढ्यायाम् ॥

आरालिकः । त्रि । पाचके । सूपकारे । जिह्मगामिनि ॥ आरालं कुटिलं चरति । चरतीति ठक् ॥

आरावः । पुं । आरवे । निनादे । निस्वने । आरवणम् । रुशब्दे । विभाषाङि रुप्लुवोरिति घञ् ॥

आरुः । पुं । वृक्षविशेषे । कर्कटे । शूकरे ॥

आरुणिः । पुं । उद्दालके । गौतमे । अरुणस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

आरुणेयः । पुं । श्वेतकेतुमुनौ । आरुणेरपत्यम् । ढक् ॥

आरुरुक्षुः । त्रि । आरोढुमिच्छौ ॥

आरुः । पुं । तरोर्भेदे । कर्कटे । दंष्ट्रिणि । शूकरे । पिङ्गलवर्णे । त्रि । पिङ्गलवर्णवति । ऋच्छति । अर्त्तेषा । ऋगतिप्रापणयोः । कृतकासिपवर्त्तेरिण्युः ॥

आरुकम् । न । वीरसेनवचे । आरू इति भाषा । हिमाचलप्रसिद्धौषधीविशेषे । आड् इति गौडभाषा ॥ तत्पत्रपुष्पादिभेदस्तत्रैवेति ॥

आरूढः । त्रि । कृतारोहणे ॥ उच्चस्थानगते । आङ्पूर्वाद्रुहेर्गत्यर्थे क्तः । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥ आरूढो नैष्ठिकं धर्मं यस्तु प्रच्यवते पुनः । प्रायश्चित्तं न पश्यामि येन शुध्येत्स आ

त्मर्था ॥

आरेवतः । पुं । आरग्वधे । राजवृक्षे । न । पारेवतवृक्षफले । आरेवयति निस्सारयति मलम् आरेवकत्वात् । रेवृ प्लवगतौ । णिच् । क्विप् । अत ति । अत० अच् । आरेवश्चासौ अ-तश्च ॥

आरोग्यम् । न । अनामये । स्वास्थ्ये । रोगराहित्ये । अरोगस्य भावः । ब्रा-ह्मणादित्वात् ष्यञ् । रोगाभावसम्पन्ने ॥

आरोग्यशाला । स्त्री । चिकित्सालये । यथा । धर्मार्थकाममोक्षाणामारोग्यं साधनं यतः । अतस्त्वारोग्यदानात् नरो भवति सर्वदः । आरोग्यशालां कुर्वीत महौषधपरिच्छदाम् । विदग्धवैद्यसंयुक्तां भृत्यवर्गसमन्विताम् । वैद्यस्तु शास्त्रवित् प्राज्ञो दृष्टौषधपराक्रमः । औषधीमूलतत्त्वज्ञः समुद्धरण-कालवित् । रसवीर्यविपाकज्ञः शास्त्रमार्गौषधीगणे । त्यागिवद्भिर्विना तद्वदनुक्रूरः प्रियंवद इति वैद्यकम् ।

आरोपः । पुं । मिथ्यारोपणे । यथा रज्जौ सर्पारोपणं वस्तुन्यवस्त्वारोपः । मिथ्याविष्करणं ॥

आरोपणम् । न । न्यासे । संस्थापने ।

आरोपितः । त्रि । कल्पिते । कृतारोपणे । निहिते । न्यस्ते ।

आरोहः । पुं । अवरोहे । वरारोहाकटौ । वरस्त्रियाः श्रोणिभागम् । आरोहणे । गजारोहे । दीर्घत्वे । समुच्छ्राये । परिमाणविशेषे । नितम्बे । आरुह्यते अनेनवा आरोहणम् आरोहतिवा । रुहेः करणेभावेवा घञ् । अथवा ।

आरोहकः । त्रि । आरोहणकर्तरि ।

आरोहणम् । न । सोपाने । पैंडी इति भाषा । पाषाणादिनिर्मिते सौधादिपरिगमनमार्गे । समारोहे । नीचादूर्ध्वगमने । चढना इति भाषा । प्ररोहणे । अङ्कुरादिजनने । कारणात् तेजसेन । रूपप्रादुर्भावे । करणे ल्युट् ।

आर्किः । पुं । अर्कपुत्रे । शनैश्चरे ।

आर्गवधः । पुं । राजवृक्षे । आरग्वधे ।

आर्घा । स्त्री । मधुमक्षिका विशेषे । यापीतादीर्घतुण्डा षट्पदसन्निभा भवति ।

आर्घ्यम् । न । मधुभेदे । मधुकवृत्ता निर्यासंजरत्काष्ठ्यिमोऽङ्कयाः । स्वच्छाश्वेतदाग्ध्यानं श्वेतर्कं मामवेदुनः । तीक्ष्णतुण्डास्तुयाः पीताममिषाः षट्पदोपमाः । चार्घ्यास्तत्त्सात् कृतं जलतदार्ध्यमिप्रवदर्षेऽङ्गुः । आर्घ्यम् ज्वति चक्षुष्यं कफपित्तहरं परम् ।

कषायं कटुकं पाके तिक्तं स्वर्य्यं पुष्टि
कृत्। इति ।
आर्त्तः। त्रि। अशौचेति। अर्त्तीत अस्य
अस्मिन्वा। प्रज्ञाद्यर्चाभ्योण् इति
पाणिनिकोषः।
आर्त्विकः। पुं। ऋत्वर्थव्याख्याने। त्रि।
ऋत्वनुभवे। ऋग्वेदब्राह्मणप्रथमाध्या
रपुरश्चरणमाख्यातात्ठक्।
आर्जवम्। न। अकौटिल्ये। आर्जवेन
अकुटिलेषु नीतिः। यथा हृदयं वचः
चरणे। परप्रेतोरखाराश्च। पर
चित्तानुसारित्वे। यद्धानेषु प्रोढ
पुरुषार्थतासङ्क्षेपने। विहितप्रति
षिद्धयोरेकरूपप्रवृत्तिमित्यस्मिंशालि
त्वं शारीरमार्जवम्। आर्जीभी
रगन्ताष्वर्घपूर्वादिभ्यण्।
आर्त्तः। त्रि। पीडिते। अस्वस्थे। जरा
व्याध्यादिभिः समासे। दुःखाभि
भूते। पुत्रवियोगादिदुःखिते।
आर्त्तगलः। पुं। नीलझिण्टाम्। वा
यायाम्। आर्त्तः धीयोगलति गल
अदने। पच। आच।
आर्त्तभागः। पुं। ऋषिविशेषे। ऋतभा
गस्य गोत्रापत्यम्। बिदादयण्।
आर्त्तवम्। न। रजसि। स्त्रीपुष्पे। पु
ष्पे। त्रि। ऋतुजे। ऋतुसम्बन्धि
नि। ऋतुः प्राप्तोऽस्य। ऋतोरण्

। ऋतुरेवा। प्रज्ञादिभ्यश्चेत्यण्।
आर्त्तवी। स्त्री। घोटक्याम्। वाजि
न्याम्।
आर्त्तिः। स्त्री। पीडायाम्। रोगे।
आङ् ऋच्छतेः क्तिन् उपसर्गादृती
ति वृद्धिः।
आर्त्विजीनः। पुं। ब्राह्मणे। यजमाने
। ऋत्विक्कर्मार्हतीति। ऋत्विजं वा
अर्हति। यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञाविति
सूत्रेण यज्ञर्त्विग्भ्यां तत्कर्मार्हती
तिचोपसंख्याने खञिति वार्त्तिकेन
खञ्। विद्वान् यजेत विद्वान् याज
येदिति द्वयोरपि विदुषोरधिकारा
त्। योवाङ्मांपदशःस्वरभोवरभो
र्त्वं विदधाति स आर्त्विजीनोऽभव
ति आर्त्विजीनाः स्मामेत्युद्योतकार
णमिति भाष्यम्।
आर्त्विज्यम्। न। ऋत्विक्साध्यकर्मणि
। ऋत्विजः कर्म। ष्यञ्।
आर्थिकः। त्रि। अर्थग्राहके। अर्थादा
गते। अर्थं गृह्णाति प्रतिकरणार्थ
ं ब्रह्मणेतिठक्।
आर्थीभावना। स्त्री। भावनाविशेषे
। प्रयोजनेच्छाजनितयोगादिक्रिये
च्छाविषयव्यापारः आर्थीभावना।
सा चाख्यातत्वांशेनोच्यते। आख्यात
सामान्यस्य व्यापारवाचित्वात्। सा

चाभिव्यमपेक्षते । साध्यं साधनमि-
तिकर्त्तव्यतां च । किं भावयेत् केन
भावयेत् कथं भावयेदिति ॥ तत्र सा-
ध्याकाङ्क्षायां स्वर्गादिफलं साध्यत्वे-
नान्वेति । साधनाकाङ्क्षायां यागा-
दिः करणत्वेनान्वेति । इतिकर्त्त-
व्यताकाङ्क्षायां प्रयाजाद्यङ्गजात-
मितिकर्त्तव्यतात्वेनान्वेति ॥

आर्द्रिकः, पुं, कृषके । इति ।
आर्द्रः, त्रि, सजलवस्तुनि । क्लिन्ने ।
स्तिमिते । भीजा गीला इति भाषा ।
अर्द्यतेऽसौ । आर्द्रगतौ । अर्द्देर्दीर्घ-
श्चेति रक् ॥ आर्द्रं द्रव्यं द्विधा प्रोक्तं सर-
सं नीरसं तथा । सदुग्धं सरसं कदि-
धा नीरसमुच्यते । बालुकं चार्द्रपंका-
कं मिगुणाश्चैरण्डमार्द्रकम् । धत्तूरा-
श्चेदं सर्वमार्द्रं सरसमुच्यते । अटाश्व-
श्विकरीरादि मार्द्रद्रव्यन्तु नीरसम् ।
सर्वन्तु द्विधा प्रोक्तं सद्गुतीक्ष्णमिति
क्रमात् । आतस्थासकृत्सीक्षुफलवैरि-
राद्यास्तु तीक्ष्णकाः । दुग्धिकार्क-
क्षीरिण्याद्याश्च सद्गुधा प्रकीर्त्ति-
ताः ॥ [illegible]

आर्द्रकम्, क्ली, मूलविशेषे । अपाकशा-
के । शृङ्गवेरे । अदरख इति भाषा ।
आर्द्रिका भेदिनी गुर्वी तीक्ष्णोष्णा
दीपनी च सा । कटुका मधुरा पाके

रूक्षा वातकफापहा ॥ ये गुणाः कथि-
ताः शुण्ठ्यास्तेऽपि सन्त्यार्द्रकेऽखिलाः ।
भोजनाग्रे सदा पथ्यं लवणार्द्रकभक्षण-
म् । अग्निसन्दीपनं रुच्यं जिह्वाकण्ठ-
विशोधनम् ॥ कुष्ठे पाण्ड्वामये कृच्छ्रे
रक्तपित्ते व्रणे ज्वरे । दाहे निदाघे
शरदि नैव पूजितमार्द्रकम् ॥ अपि च ।
चक्षुष्यं रोचनं स्वर्य्यं विकाशि विमर्दस-
रम् । आध्मानोपानिलमास्यमलमार्द्र-
कमपथ्यम् ॥ गुडार्द्रकं वातहरं चक्षु-
ष्यं पित्तनाशनम् । ज्वरमन्दाग्निहृष्य
स्वरघ्नं भेदिकफापहम् ॥ अन्यच्च ।
रचितमकूरतः सततमार्द्रितं विमलकै-
र्मधुतोयैः । स्विन्नं लवणमिश्रपयो-
भिर्विलसदार्द्रकमुपैति योऽशनम् ।
तैलसुरीरजमितिन्धुजपङ्कसन्निभ-
सन्दमानवनिम्बुसमसत्तम् । स्वा-
दुस्तरांशिशिरवासरभोजनेषु कस्ये-
तिवर्जनपथ्यमलघुशृङ्गवेरम् ॥ रुच्यो
ग्निदीपनं हृद्यं तक्रं तद्युपाचनम् ।
रोचनं तर्पणं स्वच्छार्द्रकं परिकीर्त्ति-
तम् ॥ वातपित्तकफे भानाम्बरिव
न चारिणाम् । शुक्रप्रवृत्तिहन्ता सि-
तमणार्द्रकेश्वरी । आर्द्रीयां जातम्
। पूर्वाह्णापराह्णार्द्रेति वुन् । आर्द्र-
यतिजिह्वायां । कुन् । आर्द्रसंज्ञ-
कं या संज्ञायामितिकन् । आर्द्रयतिक

फंवा । अर्द्दः । अर्द्देर्दीर्घश्चेतिरक् ।
। कः ॥

आर्द्रकषटः । पुं । सुस्त्राद्रकवटे ।

आर्द्रता । स्त्री । पङ्किलत्वे ।

आर्द्रपटवासाः । पुं । तापसविशेषे ।
आर्द्रपटवास आच्छादनं यस्य ।

आर्द्रमाषा । स्त्री । माषाणीति गौड
भाषा प्रसिद्ध माषपर्ण्याम् ।

आर्द्रशाकम् । न । आर्द्रके ।

आर्द्रा । स्त्री । षष्ठनक्षत्रे । तत्रजात
स्य फलं यथा । क्षुधाधिकोवक्रगरी
रकान्तिः कलिप्रियः कोपयुतोऽविनी
तः । प्रसूतिकाले यदि यस्यचार्द्रान
चार्द्रेति । अरण्यागतेपीति । टाप् ।

आर्द्रालुब्धकः । पुं । केतुग्रहे ।

आर्ष्टिः । स्त्री । अष्ट्या इरेटी । स्त्री ।

आर्य्यः । पुं । स्वामिनि । वृद्धे । गुरौ ॥
सुहृदि । त्रि । श्रेष्ठकुलोत्पन्ने । सत्कु
लोद्भवे । पूज्ये । श्रेष्ठे । सङ्गते । ना
ट्योक्त्या मान्ये । उदारचरिते । स्व
कर्त्तव्ये । कर्त्तव्यमाचरन् काम
मकर्त्तव्यमनाचरन् । तिष्ठति प्रकृता
चारे स तु आर्य्य इति स्मृतः । ऋ तु यो
ण्यत् । अर्य्यते । गत्वा । स्वर्ल्लो
क्यस्ल ।

आर्य्यकः । पुं । पितामहे । मातामहे ।
न । पिण्डप्रवादिपितृकार्ये । इति

त्रिकाण्डशेषः ॥

आर्य्यिका । स्त्री । श्रेष्ठायां नार्याम् ।
उदीचामातः इति पक्षे इत्त्वाभावः ।

आर्य्यगृह्यः । त्रि । आर्य्यपक्षाश्रिते । आ
र्य्यैर्गृह्यते । पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु चे
ति ग्रहेः पक्षे क्यप् ।

आर्य्यधर्म्मः । पुं । सदाचारे । त्रिका त
इति ।

आर्य्यपुत्रः । पुं । भर्त्तरि । गुरुपुत्रे ।

आर्य्यमिश्रः । त्रि । गौरवयुक्ते ।

आर्य्यसत्त्वम् । न । सत्यत्कारे ।

आर्य्या । स्त्री । उमायाम् । गौर्य्याम् ।
पार्वत्याम् । मात्रावृत्तभेदे । य
स्याः प्रथमे द्वादशमात्रास्तथा
ष्टादश द्वितीये हि । पञ्चदश चेत् तुरी
ये कथिता गाथा तथैवार्य्या सान
यथा । यथ्या विपुला चपला मुखचप
ला जघनचपला च । गीत्युपगीत्यु
द्गीतय आर्य्यागीतिस्त्वनवधा गीतिः

आर्य्यावर्त्तः । पुं । देशविशेषे । पुराणभू
मौ । यथा । आसमुद्रात्तु वै पूर्वादा
समुद्रात्तु पश्चिमात् । हिमवद्विन्ध्य
योर्मध्यं आर्य्यावर्त्तमनुर्बुधाः ॥ आ
र्य्याः आसमन्तात् वर्त्तन्ते पुनः पुन
रुद्भवन्त्यत्र । वृतु ॥ हलश्चेति घञ् ।

आर्य्यिका । स्त्री । आर्य्यिकायाम् । उदी
चामिति पक्षे इत्त्वम् ।

आर्षः । त्रि । ऋषिप्रणीते । वेदोक्ते ॥ पुं । विवाहविशेषे । वरात् गोद्वयं गृहीत्वा तेनैवसह कन्यादाने । यत्र स्यायर्त्विग्नेदैव आर्षं आदाय गोयुगम् । चतुर्दशप्रथमजः पुनात्युत्तरजश्चषट् । इति याज्ञवल्क्यः । ऋषेरिदम् । अण् । ऋषिणाप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥

आर्षयज्ञः । पुं । सम्यग्विनिष्पुखारोत याज्ञवल्क्यादिप्रणीतेऽधर्मे ।

आर्षभिः । पुं । चक्रवर्त्तिनि । भरते । ऋषभस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

आर्षभी । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् । मध्यमनार्गे नक्षत्र विशेषाणांसंज्ञाविशेषे । यथा । तथाश्वोपापिफल्गुन्यौमघाचे-वार्षभीमतेति ।

आर्षभ्यः । पुं । षण्ढतायोग्येवृषे । ऋषभस्यप्रकृतिः । ऋषभोपानहोर्ञ्यः ।

आर्ष्टिषेणः । पुं । मुनिविशेषे । ऋष्टिषेणस्यापत्यम् । विदादय् । अपत्यसामान्ये शिवाद्यण् ।

आर्हतः । पुं । सप्तपदार्थवादिनि जिनविशेषे । स्याद्वादिनि ।

आर्हन्ती । स्त्री । योग्यतायाम् । अर्हतोभावः । ब्राह्मणादिषु अर्हतोनुम्चेतिनु मागमः ष्यञ्च । ङीष् । यलोपः ।

आर्हन्त्यम् । न । योग्यत्वे । अर्हतोभावः । नुम्ष्यञौ ॥

आलम् । न । हरिताले । त्रि । अनर्थे । आ आलयति । अलभूषादौ । अच् । आलासिया । खा० । आलस्वेमैतिकः ॥

आलक्षितः । त्रि । ज्ञाते ।

आलगर्दुः । पुं । अलगर्दे । स्वार्थेऽण् ।

आलभनम् । न । स्पर्शने ।

आलम्बः । पुं । अवलम्बे । आश्रये । घञ् ।

आलम्बनम् । न । आश्रये । विभावविशेषे । रसिकमनःसंतने । आङ्पूर्वात् ल्युट् ॥

आलम्बितः । त्रि । धृते ।

आलम्बी । त्रि । आलम्बितुंशीले । णिनि । सुपीतिणिनिः ॥

आलम्भः । पुं । वधे । मारणे । स्पर्शे । आलभनम् । डुलभष् प्राप्तौ । घञ् । लभेश्च । उपसर्गात्खलघञोरितिनुम् ॥

आलम्भ्य । त्रि । वधार्हे ।

आलयः । पुं । गृहे । आलीयतेऽत्र । स्त्रीश्चेयये । पुंसीतिघः ।

आलयम् । न । सोपानपर्यन्ते । मर्यादयो टीकाच ।

आलयविज्ञानम् । न । अहङ्कारास्पदे

पूर्वापरानुसन्धातरि ।

आलवालम् । न । वृक्षमूलसेकार्थस्य जलस्याधारे । आवाले । आसमन्तात् लवं जललवमालाति । ला आदाने । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

आलसः । त्रि । अलसे । क्रियामन्दे । आ लसति । लस श्लेषणे । पचाद्यच् ।

आलस्यम् । न । अलसत्वे । सतिसामर्थ्ये अवश्यकर्त्तव्यकार्य्यानुत्साहे अनुद्यमे । कौसीद्ये । सत्यामप्यौदासीन्यप्रवृत्तौ कफादिना तमसा च कायचित्तयोर्गुरुत्वे ॥ आधिक्येन प्रसिद्धम् प्रियोगविषये प्रवृत्तिविरोधिनि । प्रशस्यसामर्थ्यं रजः कार्यविरोधि आलस्यम् ॥ त्रि । अलसयुक्ते । तुन्दपरिमृजे । अलसे । आलस एव । स्वार्थे ष्यञ् । अलसस्य कर्मभावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् । आलस्यमस्यास्ति । अ° अच् ।

आलातम् । न । अङ्गारे ॥ स्वार्थेऽण् ।

आलानम् । न । करिणो बन्धनस्तम्भे । गजबन्धनरज्वौ । बन्धने । आलीयतेऽत्र । लीङ् श्लेषणे । अधिकरणे ल्युट् । विभाषालीयतेरित्यात्वम् ।

आलापः । पुं । आभाषणे । कथोपकथने । सम्भाषणे । आलपनम् । लपे घञ् ।

आलाप्यः । त्रि । आलापयोग्ये ।

आलावर्त्तम् । न । वस्त्रनिर्मितव्यजने ।

आलाबुः । स्त्री । आलाबूः । स्त्री । } अलाबाम् । तुम्ब्याम् ।

आलास्यः । पुं । कुम्भीरे । इति हेमचन्द्रः ॥

आलिः । पुं । भ्रमरे । वृश्चिके । स्त्री । वयस्यायाम् । सख्याम् । सेतौ । क्षुद्रसेतौ । आगन्तुजलधारणार्थायां वृतौ । सस्यार्थजलधारणे । पङ्क्तौ । आरामस्थपुष्पादिगुल्मपङ्क्त्याम् । सन्ततौ । त्रि । विशदाशये । शुद्धान्तःकरणे । अनर्थे । अलति इंधे समर्थो भवति । अलेर्णाद्युणकादिच् । आलयति । अलभूषणे । अलद्द । आ अलत्यसः । अलधारणे । सर्वधातुभ्य इन् । अलतेऽनया वा । अलभूषादौ । इन्नजादिभ्यः । आलति । आडिङ्न् ।

आलिङ्गनम् । न । प्रीतिपूर्वकमिथोदेहसंश्लेषे । उपगूहने । परिरम्भे । कामशास्त्रे तत्सप्तधा । यथा । आमोदालिङ्गनम् । मुदितालिङ्गनम् । प्रेमालिङ्गनम् । आनन्दालिङ्गनम् । रत्यालिङ्गनम् । मदनालिङ्गनम् । विनोदालिङ्गनमिति ।

आलिङ्गितः । त्रि । आश्लिष्टे ॥

आलिङ्गी । पुं । मृदङ्गविशेषे । आलिङ्ग्ये ।

आलिङ्ग्यः । पुं । यवाकृतिमृदङ्गे । गोपुच्छाकृतिरालिङ्ग्यः ॥ शब्दार्णवे तु । चतुरङ्गुलहीनोऽङ्गान्मुखेनैकाङ्गुलेमयः । यवाकृतिः स आलिङ्ग्य- आलिङ्ग्यसहिमाघते इत्युतम् । आलिङ्ग्यते । लिगिगतौ । कर्म- णि ण्यत् ।

आलिञ्जरः । पुं । माट कुण्डा गोल जाला इत्यादि भाषाप्रसिद्धे मणिके । जलभाण्डे । अलिञ्जर एव । स्वार्थे अण् ॥

आलिन्दः । पुं । अलिन्दे । स्वार्थे प्र० अण् ।

आलिम्पनम् । न । मङ्गलालेपने । का- तर्पये । अच्छोदके । इति त्रिकाण्ड- शेषः ॥

आली । स्त्री । आलिशब्दार्थे ॥ कृदि- कारादिति ङीष् ।

आलीढम् । न । धन्विनः पादन्यासभे- दे । दक्षपतसङ्कोचान्यपादप्रसारके । दक्षिणजानुप्रसार्य्यवामपादसङ्को- चरूपावस्थाने च । लक्षणं यथा । नमितापूर्व्वजङ्घाच पश्चिमायतु- याभवेत् । अस्मिन्मध्यकायस्थस्या दालीढस्य लक्षणमिति । त्रि । अ-

मिते । भुक्ते । च्युते । येनाभ्यसा सीढमिवसुरान्निरीति घृतेश्च घम् । आलेहनम् । लिहेर्नपुंसके भावे क्तः ।

आलीढकम् । न । तर्णकानांस्खलीपु क्रीडने ।

आलीनकम् । न । रङ्गे । राँग इति- भाषा ।

आलुः । पुं । कोकणदेशप्रसिद्धे कन्दवि- शेषे । कासकन्दे । कासालौ । विशा- लपत्रे ॥ मेचके । स्त्री । झारी इति भाषाप्रसिद्धे सनालजलपात्रे । कर्क- र्य्याम् ॥ न । कचालु इत्यादिप्रसिद्धे- षु मूलविशेषेषु । अथोच्यते । कन्दोव हुविधोलोकेआलुशब्देनभण्यते । क क्षालुश्चैवघटालुपिण्डालुशर्करा- दिकम् । इत्थं नैयंस्तमानीतंमिखाती पद्पूर्व्वकम् कोशादिपुनष्टंतत्त्वभ- क्षितव्याविवेकिभिः ॥ निघण्टौनास्य पर्य्यायानगुणाःपरिकीर्त्तिताः । आ- र्य्यैर्नतद्धवक्ततमभक्ष्यंतद्धितार्थिभिः । सामूद्रानायथाऽभक्ष्यस्थैतत्काय संपुधीः । निजधर्म्मसलानङ्गिर्गंधोत्तं शास्त्रिगैर्युवेति । भेलके । आल्माति । आ० । मितद्रवादित्वात् डुः । इय सिं स्यंतेया । अनु० । शेरदल्लर- पयम शोरितितिहिवासूधातोरपि म-

श्लेषात्पुं सितिकेचित् ।

आलुकः । पुं । नागाधिपे । शेषनागे । कासालौ । न । मूलविशेषे । तद्विवरणं यथा । आलुकमप्यालूकं तत्कथितं वीरसेनश्च । काष्ठालुकशङ्खालुकहस्त्यालूकानिकथ्यन्ते । पिण्डालुकमध्वालुकरक्तालूकानिकथितानि । काष्ठालुकंकाठिन्ययुक्तंकठाव । शङ्खालुकं श्वेततायुक्तंसांशालु । हस्त्यालुकं दीर्घतयुक्तं महाशरीरम् । पिण्डालुकंवर्त्तुलं । सुथनी । मध्वालुकं मधुरतायुक्तं रोमान्वितदीर्घ-सुथनी । रक्तालुकं रक्ताक रतपडा इतिच । एषांगुणाः । आलुकं शीतलंसर्वंविष्टम्भिमधुरं गुरु । सृष्टमूत्रमलंरूक्षंदुर्जरंरक्तपित्तनुत् । कफानिलकरं वल्यंवृष्यंस्तन्यविवर्द्धनम् । लक्षितिभावप्रकाशः । एलवालुके ।

आलुकी । स्त्री । अरुई घुइया इतिख्याते । रक्तालुप्रभेदे । रक्तालुभेदेया दीर्घातन्वीचप्रथितालुकी । आलुकीवल्लकृत् स्निग्धागुर्वीश्लेष्मकफनाशिनी । विष्टम्भकारिणीतैलेतलिता तिक्तचिप्रदा ।

आलू । स्त्री । आलुशब्दार्थे । आलुनाति । लूञ० । क्विप् ।

आलूकम् । न । आलुके । वीरसेने ॥

आलूकं शीतलंसर्वंविष्टम्भिमधुरंगुरु । सृष्टमूत्रमलंरूक्षंदुर्जरंरक्तपित्तनुत् । कफानिलकरं वल्यं वृष्यंस्तन्यविवर्द्धनम् । एलवालुके ।

आलूनः । त्रि । छिन्ने ।

आलेख्यम् । न । चित्रे । नामार्थे ।

आलेख्यशेषः । त्रि । मृते ।

आलेपः । पुं । उपलेपे ।

आलोकः । पुं । द्योते । प्रकाशे । चाँदनाइतिभाषा । दर्शने । देखना इति भाषा । वन्दिभाषणे । स्तुताविति-यावत् । आलोकनम् । लोकृदर्शने । घञ् ।

आलोकनम् । न । दर्शने । लोकृ-ल्युट् ।

आलोकितः । त्रि । दर्शिते ॥

आलोचनम् । न । दर्शने । विवेचने ।

आलोचितः । त्रि । विवेचिते । कृतालोचने । इतिकर्त्तव्यतयावधारिते ॥

आवनेयः । पुं । भौमग्रहे । त्रि । अवनीसम्भूते ॥

आवन्त्यः । पुं । व्रात्यधाने । व्रात्याद्ब्राह्मणात्सवर्णायामुत्पन्ने ॥

आवपनम् । न । द्रव्यस्थापनपात्रे । भाण्डे । गोणशालं । वपनमत्रिप्य धान्यादिनीयते तस्मामित्यर्थः । उप्यते निक्षिप्यते धान्यमत्र । टुवपवी

जतन्तुसन्ताने । स्तृट्। वपने। सम्य कच्युरिकर्मणि। ...

आवरकः। पुं। अपवरके। आच्छादके। आव्रियतेऽनेन। करणे। कुम्भादि ...

आवरणम्। न। ढाल इतिप्रसिद्धफलके। आच्छादने। अविद्यादि ...

आवरणच्युतिः। स्त्री। बन्धनाशे।

आवरणशक्तिः। स्त्री। अज्ञानशक्तौ। यथा ऽल्पोपि मेघोऽनेकयोजनायतमादित्यमण्डलमवलोकयितृनयनपथपिधायकतयाच्छादयतीव स्वयं त्था ऽज्ञानं परिच्छिन्नमपि आत्मानमपरिच्छिन्नम संसारिणमवलोकयितृबुद्धिपिधायकतयाच्छादयतीव तादृशं सामर्थ्यम्। अनया आवरणया ऽऽ च्छन्नस्यात्मनः कर्तृत्वभोक्तृत्व सुखित्वदुःखित्वादिसंसारसंभावनापि भवति। यथा स्वाज्ञाने नावृतायां रज्ज्वौ सर्पत्वसम्भावना भवति। अन्तर्दृग्दृश्ययोर्भेदं बहिश्च ब्रह्मसर्गयोर्भेदं वा स्वात्मावलोकयितृबुद्धिमखण्डसच्चिदानन्दस्वरूपं वा आवृणोति। इत्यर्थे। कर्तरि ल्युट्। तद्वेदशक्तिः।

आवर्जितः। त्रि। आनते। नमिते।

यथा। हविरावर्जितं होतस्त्वया विधिवदग्निषु। इति। आनमिते।

आवर्तः। पुं। चक्राकारेवारिभ्रमे। ध्रुवाख्यरोमसंस्थानविशेषे। आवर्तने। चिन्तने। राजावर्तनामोपरत्ने। मेघनायकचतुष्टयान्तर्गतमेघाधिपविशेषे। आवर्तो मिश्रं लोमसं... न। माक्षिकधातौ।

आवर्तनम्। इत्यु०। भावेधर्म्।

आवर्तकी। स्त्री। लताविशेषे। भगवल्ली इति लोकप्रसिद्धायाम्। सनौषधायाम्। रक्तपुष्प्याम्।

आवर्तनम्। न। अह्नोमध्यभागे। सूर्यस्य पश्चिमदिग्वस्थितच्छायायाः पूर्वदिग्गमनारम्भसमये। आवर्तनात्तु पूर्वाह्णो ह्यपराह्णस्ततः परम्। दुग्धादेरालोडने। औटाना इति भाषा। धातुद्रव्यस्य द्रवीकरणे। गलावना इति भाषा। पुं। जम्बुद्वीपस्योपद्वीपविशेषे। ब्योहरी। पुनःपुनर्जन्ममरणादिप्रलयादिरूपं संसारं चक्रमावर्तयति। इत्यु०। बहुलमन्यत्रापीति युच्।

आवर्तनमणिः। पुं। राजावर्तनामोपरत्ने।

आवर्तनी। स्त्री। ताम्रादिधातुद्रव्यद्रावणार्थे तप्तपात्रविशेषे। तैजसावर्त

न्यासः । सूर्य्याम् ।

आवर्त्तितः । त्रि । गुणिते ॥

आवर्त्ती । त्रि । आवर्त्तनशीले । आवर्त्तयति । प्रशंसायां णिनिः ॥

आवर्त्तिनी । स्त्री । अजशृङ्गीवृक्षे ॥

आवर्हः । पुं । उत्पाटने । आवर्हणम् । उद्धरणे । घञ् ॥

आवर्हितः । त्रि । उत्पाटिते । उन्मूलिते ॥

आवलिः । स्त्री । पंक्त्याम् । श्रेण्याम् । हस्त्यादिपंक्तौ ॥ आवलति । बल सम्वरणे । आच्छिदन् । परम्परायाम् ।

आवलितः । त्रि । वलिते ॥

आवली । स्त्री । आवलिः । श्रेण्याम् ॥

आवश्यकम् । न । दौर्बल्ये । भावेषु च ।

आवश्यकम् । न । अवश्यभावे । मनोज्ञादित्वाद्वुञ् । अव्ययानां भमात्रे टिलोपः । अवश्यकर्त्तव्ये ।

आवसथः । पुं । गृहे । वेश्मनि । आ...र्थिकोषे । आर्यच्छन्दसि प्रभेदे । व्रतविशेषे । न । गृहे । गेहे । द्व...सिते । वसतिस्थाने । विश्रामस्थाने । आवसन्त्यत्र यत्र वसन्ति यत्र वा । वसनिवासे । उपसर्गे वसेरथः ॥

आवसथिकः । पुं । गृहस्थे । त्रि । गृहवासिनि । आवसथे वसति । आवस...

...यात् ठञ् । स्त्री । ङीप् ।

आवसथ्यः । पुं । आवसथसम्बन्धिनि लौकिकेऽग्नौ ॥ आवसथ एव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः ।

आवसितम् । त्रि । मर्द्दिते । निष्पन्नधान्ये ॥ आ अवसीयते स्म । षो अन्तकर्मणि । क्तः । रक्षार्थमाच्छादिते धान्ये ॥ आवस्यते स्म । वस आच्छादने । क्तः । मर्द्दनानन्तरमपनीततृणेन तु ष्कीकरणयोग्ये धान्यराशौ वितिरा प्रायसुन्नटः ।

आवहः । पुं । कामदेवे । वायोः प्रथमस्कन्धे । भूमिवायौ । यथा । दीप्तमुक्तज्योतिरादिस्थो नन्दोवस्त्यमास्त- ... विवत्ज्योतिःसप्तर्षिज्योतिर्ज्योतिषामन्यश्च आवहति । आभिमुख्ये गमयतीति । अभिमुखमागच्छन् वा वायुरावहः । पचाद्यच् ॥

आवहमानः । त्रि । आगते ।

आवापः । पुं । आलवाले । पानभेदे । प्रक्षेपे । भाण्डपवने । आपाके । वलये । शत्रुचिन्तने । परराष्ट्रचिन्तायाम् । निम्नोन्नभूमौ । प्रधानहोमे । आवपन्ति जलमत्र । टुवप बीजतन्तुसन्ताने । हलश्चेति घञ् ।

आवापकः । पुं । वलये । प्रकोष्ठाभरणे । आउप्यते । टुवप । कर्मणि घञ्

। स्वार्थे संज्ञायां वा कन्‌ ॥ ।
आवापनम् । नं । सूत्रयन्त्रे । तांत इति
। भाषा ॥
आवापस्थानम् । न । आहुतिप्रक्षेपप्र
देशे ।
आवारि । न । हट्टालये । हट्टे वेशनि
हाटघर इति भाषा । दरखुवाड्डिकी
पदः ॥
आवारितः । त्रि । छादिते ।
आवासम् । । वालमभिव्याप्येत्यर्थे-
नि । आङ्‌ मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययी
भावः ।
आवासम् । न । आलवाले । वृक्षमूल-
कृतजलाधारे । आवसन्ति अस्मिन्नेन
। वसनिवासे । तवादेतिघञ् । आ
। ईषत्वालाद्या: अथवा
आवासः । पुं । गेहे । वासस्थाने । आ
वसन्त्यत्र । वसेरधिकरणेतिघञ् ।
आवाहनम् । न । आह्वाने । यथा ।
विनायकं तथादुर्गा वायुमाकाशमे-
व च । आवाहयेद्ग्रहानेभिस्तथैवा-
श्विकुमारकाविति मत्स्यपुराणम् । नि
मन्त्रणे ।
आवाहनी । स्त्री । मूत्रायां द्राविशेषे ।
आविकः । पुं । कम्बले । त्रि । मेषस
म्बन्धिनि मांसादौ । मेषीदुग्धे ।
आविकंसवर्यं स्वादुस्निग्धोष्णंचाश्म-

रीप्रणुत् । अहृद्यंतर्पणं केश्यंशुक्र
पित्तकफप्रदम् । गुरुकासेनिलो-
द्विते केवलेचानिले वरम् ।
आविग्नः । पुं । करमर्दे । करोंदा इति
भाषा । आविजतेस्म । ओविजीभ-
यचलनयोः । आङ्‌पूर्वः । गत्यर्था-
कर्मकेति क्तः । ओदितश्चेतिनिष्ठा
भोवे ।
आविद्धः । त्रि । कुटिले । पराहते । चि
प्ते । मूर्खे । अभिमूर्ते । विद्धे । आ
विध्यतेस्म । व्यध । क्तः । सम्प्रसारण-
म् ।
आविद्धकर्णी । स्त्री । पाठायाम् ।
आविधः । पुं । वेधशस्त्रे । वेधसाधने
भ्रमरव्याद्दौ । भ्रमरव्याद्दौ । भ्रमी इ
तिभाषा । आविध्यन्त्यनेन आविध्य
ते येनवा । व्यध । घनर्थेकः ।
आविध्यः । पुं । रावणमन्त्रिवृद्धे ।
आविः । । प्राकाश्ये । प्रादुः । भवते ।
उडशब्दे । इस् ।
आविर्भावः । पुं । प्रकाशे । प्रादुर्भावे ।
देवावतरणे । उत्पत्तौ ।
आविर्भूतः । त्रि । प्रकाशिते । प्रादुर्भूते
। अवतीर्णे ।
आविष्कारः । पुं । प्रकाशे ।
आविष्कृतः । त्रि । प्रकटिते । प्रकटीकृ
ते । आविः प्रकाशि । दुकृञ् ।

आविः । क्रियते स्मवा ।

आविष्टः । त्रि । प्रेतवाधिते । भूतादिग्रस्ते । आवेशयुक्ते । निविष्टे । व्याप्ते ।

आविस् । अ । प्राकाश्ये । स्फुटत्वे । प्रादुः । अयं निपातः प्रकाशवाची ।

आवीतः । पुं । व्यतिरेकन्याये । यथा । यत्कृतकं तदनित्यमित्यन्वयादनित्यत्वमवगम्य यत्रानित्यत्वं नास्ति तत्कृतकमिति व्यतिरेकदृष्टिः । विशेषेऽप्यस्पष्टमितीयं वीतः सन् भवति स्पष्ट अवीतः । अवीत एव आवीतः ।

आबीरचूर्णम् । न । फाग इति आबीर इति भाषाविदिते फल्गुनि । यथा । चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमद्रवसंयुतम् ॥ आबीरचूर्णकचिरं घ्रातापरसेश्वरेति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ८ अध्यायः ॥

आवुकः । पुं । नाट्योक्त्या जनके । अवति । अव० । वाहुलकादुण् । गिलालुपधावृद्धिः ।

आवृत् । स्त्री । अनुक्रमे । परिपाट्याम् । आवर्त्तनमनया । वृत् + वर्त्तने । सम्पदादिक्विप् ।

आवृतः । त्रि । कृतावरणे । आच्छादिते । वेष्टिते । संवीते । आव्रियते स्म । वृञ् वरणे । क्तः । ब्राह्मणाद्वैश्यायामुत्पन्ने ।

आवृतिः । स्त्री । आवरणे ।

आवृत्तः । त्रि । व्यावृत्ते । निवृत्ते । यथा । आवृत्तानां गुरुकुलाद्विप्राणां पूजको भवेदिति । कृतावरणे । आवर्त्तते स्म । वृत० । क्तः ।

आवृत्तचक्षुः । त्रि । कार्यकारणभावादुपरतकरणग्रामे । आवृत्तानि विमुखीकृतानि विषयेभ्य श्चक्षूंषि करणानि येन चक्षुर्ग्रहणस्योपलक्षणार्थत्वात् । निवृत्तचक्षुषि ।

आवृत्तिः । स्त्री । अभ्यासे । पुनःपुनःकरणे । आवर्त्तनम् । वृत० । क्तिन् । ध्याने ।

आवेगः । पुं । त्वरायाम् । वेगे । आवेजनम् । आविजी० घञ् ।

आवेगी । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे । आवेगोऽस्याः । अर्शआद्यच् । गौरादिः ।

आवेदनम् । न । निवेदने । आङ्पूर्वात् विदेर्ल्युट् ।

आवेशः । पुं । अहङ्कारविशेषे । आटोपे । संरम्भे । अभिनिवेशे । सङ्गे । अनुप्रवेशे । ग्रहामये । भूतसञ्चारे । भूतादिनारोगे । अपस्माररोगे । आवेशनम् । विश० घञ् ।

आवेशनम् । न । शिल्पशालायाम् । गृहादन्यस्मिन् कारूणां कर्मस्थाने । भूतावेशे । प्रवेशे । कोपे । परिवेशे ।

। सूर्यादिपरिधौ । आविशन्त्यत्र । विशप्रवेशने । करणे इति ल्युट् युक्ता ।

आवेशिकः । त्रि । अतिथौ । असाधारणे । स्वीये । आवेशे अग्रहे भवः अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ।

आवेशितः । त्रि । निवेशिते । स्थापिते । यथा । मय्यावेशितधियां कामः कामायकल्पते । भर्जिता कथिताधानाः प्रायो बीजायनेष्यते इति श्रीभागवते श्रीकृष्णोक्तिः । मयि परमात्मनीत्यर्थः ।

आवेष्टकः । पुं । प्राचीरादौ । वेष्ट इतिभाषा ।

आशंसा । स्त्री । इच्छायाम् । स्पृहायाम् । अप्राप्तप्राप्तीच्छायाम् । आशंसनम् । शंसुस्तुतौ । गुरोश्चेत्यः टाप् ।

आशंसितः । त्रि । वांछिते । आख्याते । उक्ते । नपुंसके भावे क्तः ।

आशंसिता । त्रि । इच्छावति । आकाङ्क्षाशीले । आशंसते । आङः शासुइच्छायाम् । तृन् ।

आशंसुः । त्रि । इच्छौ । इच्छाशीले । इष्टार्थप्राप्तीच्छौ । आशंसितरि । आशंसते । आङःशा० । सनाशंस उः ।

आशक्तः । त्रि । सम्यक्शक्तिविशिष्टे ।

आशङ्का । स्त्री । भये । त्रासे । सङ्कोचे । ईषद्वितर्के ।

आशनः । पुं । असनवृक्षे ।

आशयः । पुं । अभिप्राये । मनसि । आधारे । विभवे । अजीर्णे । चेतसि । वासनाख्ये संस्कारे । आफलविपाकाच्चित्तभूमौ शेते इत्याख्यानात् । कोष्ठागारे । स्थाने । आलयविज्ञाने । आशेरते ऽस्मिन् कर्मानुभववासना इत्यर्थः । किम्पचाने । धर्माधर्मे । अदृष्टे । शयने । आश्रयनम् । ओङ्स्वप्ने । एरच् । देशे । यथा । अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थित इति ।

आशयाशः । पुं । पावके । वह्नौ । आशेरते ऽस्याशयः । एरच् । आधारः । तमश्नाति । कर्मण्यण् ।

आशयिता । त्रि । भोजयितरि । अश्नातेः तृच् ।

आशरः । पुं । अग्नौ । राक्षसे । आश्रृणाति । शॄहिंसायाम् । पचाद्यच् ।

आशा । स्त्री । दीर्घाकाङ्क्षायाम् । अशक्योपायार्थविषयायां तृष्णायाम् । अनवगतोपायार्थविषयायां याचनायाम् । असमासवस्त्वाकाङ्क्षायाम् । अनिश्चितमासीष्टार्थप्रार्थनायाम् । आयतायां तृष्णायाम् ।

यथा । पिशाचमोचनतीर्थं कतिधा नाशगाहितम् । तथाप्याशा पिशाचीनामाशामिर्थनमुच्यतीति । ह- रितिः दिशि । आसमन्तादश्नुते अश्रूङ्व्याप्तौ । पचाद्यच् ।

आशापुरसम्भवः । पुं । भूमिजगुग्गुलौ । आसापुरीधूप इतिभाषा ।

आशाबन्धः । पुं । समाश्वासे । मर्कट जालके । दिग्बन्धे ॥ आशयाबन्धः । आशायाः बन्धो वा ॥

आशाम्बरः । त्रि । दिगम्बरे ।

आशास्यम् । त्रि । आशंसनीये । आ शीःसाध्ये ।

आशित. । त्रि । अशिते । भुक्ते । आ- शयतेर्क्त । भोजनकरणे । कः । आ- श्चोऽन्यतरस्यामितीत्वम् ।

आशितङ्गवीनम् । त्रि । पुरागोभृति कृतस्थली । परलोगायजचांचरी ई इतिभाषा । विश्वाशितङ्गवीनं तत् गाथीयत्राशिता पुरा । आशिताः- भोजिताः गावोयत्र । अषङ्क्षाशित ङ्ग्वलमितिखः । निपातनात्पूर्वस्य मुम ।

आशितम्भवः । पुं । ङसौ । न । अन्ना दौ । आशितो भवत्यनेन आशि तस्य भवनं वेतिविग्रहे । आशिते भु वःकरणभावयोरित्याशितशब्दात् यदाङ्गवतेः करणभावयोः खच्प्रत्य यः । मुमागमः पूर्वपदस्य । यावता उन्नेना तिथ्यादिर्भोजितो भवतिसए वमुच्यते । भावे आशितम्भवम् ॥

आशिता । त्रि । अश्नरि । बहुभोजन शीले ।

आशिरः । पुं । अग्नौ । सूर्ये । रा- क्षसे । अश्नुते । अशूङ्व्याप्तौ सङ्घा तेच । अश्नातिवा । अशभोजने । अशेर्थिदितिकिरच् ।

आशीः । स्त्री । हितस्याशंसने । यस्य यद्दपेक्षितं सम्प्रतितद्दभिहितप्रार्थ ने । आशीर्वादे ॥ सर्पतोलुगदंष्ट्रे । आशीस्तालुगतादंष्ट्रा तयाविद्धोन- जीवति । इति विश्वयिता ॥ फलद्द ष्ट्रायाम् । अप्राप्तप्रार्थने । इट्टिनाशौ पधौ । आशास्ते इतिविग्रहे । आङः शासुइच्छायाम् । शासुअनुशिष्टौ । अस्मात् क्विप्चेति क्विप् । आशासः क्वौ उपधायाइत्वम् । यद्वा आशासन मनयावा । सम्पदादिः । आशासः क्वा वितीत्वम् ।

आशीः । स्त्री । सर्पदंष्ट्रायाम् । सर्पविषे । हिताशंसने ॥ आशीभिवकला मि न्द्रोरितिराजशेखरोक्त्या ईकारा- न्तोयम् । आशीराश्यहिदंष्ट्रायामिति द्विरूपकोशाच्च ।

आशीर्वादः। पुं। आशीर्वचने। मङ्गलप्रार्थनायाम्। आशिषोवादः।

आशीविषः। पुं। विषधरे। सर्पे। आशिषि विषमस्य। पृषोदरादिः।

आशु। अ। क्षिप्रे।

आशु। पुं। न। व्रीहिभेदे। वर्षाभवधान्ये षष्टिकादौ। पाटले व्रीहौ। न। द्रुते। शीघ्रे। शीघ्रक्रियाविशेषणत्वेक्लीबम्। सत्वगामित्वे वाच्यलिङ्गम्। अश्नुते। अशूव्याप्तौ। कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्यउण्। इत्युण्।

आशुगः। पुं। वायौ। बाणे। शरे। शीघ्रगामिनि। आशु गच्छति। अन्यत्रापीतिगमेर्डः।

आशुतोषः। पुं। महादेवे। महेश्वरे। त्रि। शीघ्रसन्तुष्टे। आशुशीघ्रतोषस्तुष्टिर्यस्य।

आशुपत्री। स्त्री। शणभक्ष्यायाम्। शल्लकीलतायाम्।

आशुव्रीहिः। पुं। आशुधान्ये। पाटले। आशुसंज्ञकोव्रीहिः॥

आशुशुक्षणिः। पुं। अग्नौ। वायौ। आसमन्तात् शोष्टुमिच्छति। शुष्। पूर्वात्स्फुलत्वात् आङिशुषेः सनश्छन्दसीत्यनि। छान्दसानाम् पिकचिङ्गत्यर्थं प्रयोगः।

आशैकुटी। पुं। पर्वते। इति शब्दमाला।

आशौचम्। न। अशुद्धौ। वर्णाश्रमविहितकर्मानुष्ठानसङ्कोचावस्थायाम्। अशौचमेव। स्वार्थे अण्।

आश्चर्यम्। न। अपूर्वे। अद्भुते। चित्रे। विस्मये। त्रि। अद्भुतवति। आङ्पूर्वात् चरतेः अभिनीयते। आश्चर्यमनित्ये इति अद्भुतवाविसुट्निपात्यते। यथा। आश्चर्यंयदिसभुक्षीत। अद्भुतमित्यर्थः।

आश्मः। पुं। अश्मनोविकारे। तस्यविकारइत्यण्।

आश्मनः। पुं। अरुणे। सूर्यसारथौ।

आश्मरथ्यः। पुं। ऋषिविशेषे। अश्मरथस्य गोत्रापत्यम्। गर्गादिभ्योयञ्॥

आश्यान। त्रि। शोषिते॥

आश्रम। पुं। न। ब्रह्मचारिणि। गृहिणि। वानप्रस्थे। भिक्षौ। यथा। ब्रह्मचारीगृहस्थश्चवानप्रस्थोयतिस्तथा। एतेगृहस्थप्रभवाश्चत्वारः पृथगाश्रमाः। सर्वेपिक्रमशस्त्वेते यथाशास्त्रंनिषेविताः। यथोक्तकारिणं विप्रंनयन्ति परमाङ्गतिमिति। अत्र कलौविशेषो यथा। ब्रह्मचर्याश्रमो नास्तिवानप्रस्थोपिनप्रिये। गार्ह-

स्थोभैक्षुकश्चैव आश्रमौ द्वौ कलौ युगे इति ॥ वने । मठे । मुनीनां वासस्थाने । आश्रमन्त्यनेनेन वा । श्रमुतपसि खेदे च । घञ् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्धिर्न । यद्वा । आसमन्तात् श्रमो ऽत्र स्वधर्मसाधनक्लेशात् ॥ परमात्मनि । आश्रमवत् सर्वेषां संसारारण्ये भ्रमतां विश्रामस्थानत्वादाश्रमः परमात्मा । अस्यार्थः । आश्रमवदाश्रमः यथारण्ये चरतामाश्रमश्छायादानादिना विश्रामस्थानम् एवं संसारारण्ये भ्रमतां प्राणिनां सुषुप्ते मोक्षे च विश्रामस्थानं भवति परमेश्वर इति ।

आश्रमधर्मः । पुं । आश्रमाणां ब्रह्मचारिप्रभृतीनां शास्त्रविहिते साधने । यथा । ब्रह्मचारिणः स्वाध्यायः । गृहस्थस्य दानं दमश्च यज्ञश्च । वानप्रस्थस्य तपः । परिव्राजकस्य अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिरिति । यस्त्वाश्रमं समाश्रित्य अधिकारः प्रवर्त्तते । स खल्वाश्रमधर्मस्तु भिक्षादण्डादिको यथा । यतीनान्तु शमो धर्मो नियमोऽयनवासिनाम् । दानमेव गृहस्थानां शुश्रूषा ब्रह्मचारिणामिति श्रुतिः । महानिर्वाणे तु । पुरैव कथितं तावत् कश्चित् सम्यक् चेष्टितम् । तपःस्वाध्यायहीनानां नृणामल्पायुषामपि । क्लेशप्रयासाशक्तानां कुतो देहपरिश्रमः । ब्रह्मचर्य्याश्रमो नास्ति वानप्रस्थोऽपि न प्रिये । गार्हस्थो भैक्षुकश्चैव आश्रमौ द्वौ कलौ युगे । गृहस्थस्य क्रियाः सर्वा आगमोक्ताः कलौ शिवे । नान्यमार्गैः क्रियासिद्धिः कदापि गृहमेधिनाम् । भैक्षुके चाश्रमे देवि वेदोक्तं दण्डधारणम् । कलौ नास्त्येव तत्त्वज्ञे यतस्तच्छ्रौत संस्कृतिः । शैवसंस्कारविधिना च धृताश्रमधारणम् । तदेव कथितं भद्रे संन्यासग्रहणं कलौ । विप्राणामितरेषाञ्च वर्णानां प्रबले कलौ । उभयत्राश्रमे देवि सर्वेषामधिकारिता । सर्वेषामेव संस्काराः कर्म्माणि शैववर्त्मना । विप्राणामितरेषाञ्च कर्म्मभिन्नं पृथक् पृथक् । इत्युक्ते रागमोक्त एव आश्रमधर्मः कलावनुष्ठेयः । स च तत्तदेव सम्यक् समादनुसन्धेयः ।

आश्रमवित् । पुं । दक्षप्रभृतिषु । तैर्हि आश्रमाः परमार्था इति समर्थ्यन्ते । तदसत् । वेदस्याश्रमशब्दार्थत्वे शूद्रादेरपि प्रसङ्गात् । जातेस्तदुपदेचनत्वात् । तन्मूलस्याश्रमस्य दर्शयितुमशक्यत्वात् । संस्कारस्य च देहसमवायित्वे पारलौकिकत्वायोगात् । अस

ङ्के चात्मनितदसम्भवात् ।

आश्रमिकः । त्रि । आश्रमयुक्ते ।

आश्रमी । पुं । ब्रह्मचर्याद्याश्रमविशिष्टे । अनाश्रमी न तिष्ठेत दिनमेकमपि द्विजः ।

आश्रयः । पुं । व्यपदेशे । सामीप्ये । आधारे । अवलम्बे । यथा । परिजनस्य राजादिः । निकेते । आयतने । गृहे । राज्ञां सन्ध्यादिषड्गुणान्तर्गतगुणविशेषे । अरिणा पीड्यमानस्य जिगीषोर्बलवदाश्रयणे । विषये । आश्रयणम् । श्रिञ् सेवायाम् । एरच् ।

आश्रयाशः । पुं । वह्नौ । पावके । चित्रकवृक्षे । त्रि । आश्रयनाशके । आश्रयध्वंसिनि । आश्रयमाश्नाति अश्नाति भोजने । कर्मण्यण् ।

आश्रयासिद्धः । पुं । हेत्वाभासविशेषे । यथा । गगनारविन्दं सुरभि अरविन्दत्वात् सरोजारविन्दवत् इति । अत्र गगनारविन्दमाश्रयः सचनास्त्येव । आश्रये असिद्धो यस्य सः ।

आश्रवः । पुं । अङ्गीकृतौ । क्लेशे । त्रि । प्रवृत्तिनिवृत्त्योर्विधातुं शक्ये । वचनस्थिते । आशृणोतिवाक्यम् । आङ्पूर्वक श्रुधातोः । पचाद्यच् । आङ्पूर्वाच्छृणोतेर्वा दीर्घश्च ।

आश्रितः । त्रि । आश्रयमाप्ते । शरणागते । आधेये । उपविष्टे । न्यायमते परमाण्वाकाशादिनित्यद्रव्यभिन्नसमवेतद्रव्याणामाश्रितत्वं साधर्म्यम् । आश्रयति आश्रीयते स्म वा । श्रिञ् । गत्यर्थेति कर्मणि वा क्तः ।

आश्रुतः । त्रि । अङ्गीकृते । स्वीकृते । कृतश्रवणे । आकर्णिते । आश्रूयते स्म । श्रु श्रवणे । क्तः ।

आश्लिष्टः । त्रि । आलिङ्गिते । श्लिष आलिङ्गने । गत्यर्थाकर्मकेति क्तः ।

आश्लेषः । पुं । आलिङ्गने । एकदेशसम्बन्धे । आश्लेषणम् । श्लिष । घञ् ।

आश्वम् । न । अश्वीये । अश्ववृन्दे । अश्वानां समूहः । इत्थाभावे अण् । अश्वस्य कर्मभावयोः । मायाभृत्यादि स्वीत वञ् । त्रि । रथादौ । अश्वेन उह्यते येषत्त्यण् ।

आश्वतराश्विः । पुं । ऋषिविशेषे । अश्वतराश्वस्यापत्यम् । इञ् ।

आश्वत्थम् । न । अश्वत्थफले । अश्वत्थस्य फलम् । प्लक्षादिभ्योऽण् विधेर्न लुक् ।

आश्वयुजः । पुं । आश्विनमासे । आश्वयुजी पौर्णमास्यस्मिन्नस्ति । तस्मिन् पौर्णमासीति अण् ।

आश्वयुजी । स्त्री । आश्विनपूर्णिमायाम् । अश्वयुजायुक्ता पौर्णमासी । नक्ष-

नेणयुक्तः कालोऽस्यण् । टिड्ढेति ङीप् ॥

आश्वलायनः । पुं । ऋषिविशेषे । अश्वलस्य गोत्रापत्यम् । नडादिभ्यः फक् ॥

आश्वस्तः । त्रि । जातविश्वासे ॥

आश्वासः । पुं । निर्वृतौ । आख्यायिकापरिच्छेदे । आश्रयप्रदाने । आश्वासनम् । सुसमाधाने । घञ् ॥

आश्वासकः । त्रि । आश्वासकारिणि ॥

आश्विनः । पुं । शरदः प्रथमे मासे । इषे । तत्र जातस्य फलम् । राजप्रियः कार्यकुशलो विदग्धः स्त्रीभङ्गभोग्यसुतोऽर्थवृद्धिः । सुखी वदान्यो बहुमानशाली रसको भवेदाश्विनमासजन्मा इति । अश्विन्या युक्ता पौर्णमासी अस्मिन्निति । साश्विनी पौर्णमासीत्यण् । रवेः कन्याराशिस्थितिकाले ॥

आश्विनेयौ । पुं । अश्विनीकुमारयोः । स्वर्वैद्ययोः । अश्विन्याः अपत्ये । स्त्रीभ्यो ढक् । नित्यद्विवचनान्तः ॥

आश्वीनः । त्रि । एकाह्नेनैकाश्वगम्यमार्गे । अश्वेनैकाह्नेनातिक्रम्यते । अश्वस्यैकाहगम इति खञ् ॥

आषाढः । पुं । ग्रीष्मद्वितीयमासे । शुचौ । आषाढी पौर्णमासी अस्मिन् । साश्विन् पौर्णमासीत्यण् । तत्र जातस्य फलम् । अनल्पजल्पो प्रमदाभिलाषी प्रमादशीलो गुरुवत्सलश्च बहुव्ययो मन्दसुताङ्गनः स्यादाषाढमासप्रभवो मनुष्य इति ॥ व्रतिनां पालाशदण्डे । आषाढी पूर्णिमास्योगिनमस्य । विशाखाषाढादण् मन्थदण्डयोरित्यण् । मलयाचले ॥ रवेर्मिथुनराशिस्थितिकाले ॥

आषाढकः । पुं । आषाढमासे ॥

आषाढभवः । पुं । भौमग्रहे ॥

आषाढजाते ॥

आषाढभूः । पुं । सुजे । मङ्गलग्रहे ॥

आषाढा । स्त्री । पूर्वाषाढायाम् । उत्तराषाढायाम् ॥

आषाढाभूः । पुं । मङ्गलग्रहे ॥

आषाढिः । पुं । रसदिग्धस्थाने ॥

आषाढी । स्त्री । आषाढमासस्य पूर्णिमायाम् । आषाढया युक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रेण युक्तः कालस्त्यण् । ततो ङीप् ॥

आषाढीयः । त्रि । आषाढायां जाते । श्रविष्ठाषाढाभ्यां छण् वक्तव्यः ॥

आष्पम् । न । आकाशे । वियति । असुते अभ्यासो सङ्घाते च । अष्णाति वा । अशभोजने । अस्तिगमिनमीत्यादिना प्रवृद्धिश्च ॥

आस । । आसरणे । अपाकरणे ॥ को-

पोश्चारेवलितलिङ्ग। सन्तापे। यथा। विश्वासात् मा प्रदर्श्यन्तमनु-न् भिक्षामहे निस्तपाइति। पीडायाम्। आःशीतम्। कोपाविष्कारे। सा-टोपतर्जने। आस्ते। आसउपवेशने। क्विप्। आङ्पूर्वादसतेर्वा। गो-आस।। समूवेस्त्यर्थः॥

आसः। पुं। धनुषि। अस्यन्त्येषरां अने-न। असु॰। अकर्त्तरिचकारकेसं-ज्ञायामितिघञ्॥

आसक्तः। त्रि। आसक्तिविशिष्टे। विषयान्तरपरिहारेण सर्वदाभिनिविष्टे। सततपरे। प्रसिते। कर्म्मण्यन्तरते। क्त। नित्ये। अनवरते। आसक्तिः। अध्यासङ्गे। कर्म्मणि क्तः॥

आसक्तिः। स्त्री। अनुरागे। प्रीतौ। आनुरक्तौ। आङ्पूर्वात्षञ्जेः क्तिन्।

आसङ्गम्। न। अनवरते। नित्ये॥ पुं। अभिनिवेशे। परिष्वङ्गे। प्राप्तो-पस्थितेपि विनाशे संरक्षणाभिलाषे। कर्त्तृत्वाभिमाने। भोगाभिलाषे। त्रि। सयुक्ते। स्त्री। तुवर्य्याम्। सौराष्ट्रमृदि। आसञ्जनम्। पञ्ज॰ घञ्।

आसङ्गिनी। स्त्री। वातभ्रमे। वात्यायाम्।

आसत्तिः। स्त्री। संसर्गे। लाभे। आ-सन्निधौ। पदसन्निधानकारणोन्यत-पदार्थस्यतत्पदार्थेनान्वयोपेक्षित-योरव्यवधानेनोपस्थितिकारण-मिति न्यायमुक्तावली।

आसनः। पुं। जीवकद्रुमे। अस्यति। असुक्षेपणे। ल्युः। अश्राणम्। न। द्विरदस्कन्धदेशे। यवमत्यामाशे। निवसति। पीढ़ा चौकी इत्यादिभाषाप्रसिद्धे पीठे। विष्टरे। विजिगीषोः दुर्गादीनवष्टभ्यतःस्थितौ। याचानिवर्त्तने। अरिविजिगीष्वोः प्रतिपक्षयोः कालप्रतीक्षयातूष्णीमवस्थाने। यथा। परस्परस्यसैन्यानां सामर्थ्याविघातः। आसनं स्वामिनेधूयान्नाम्नीस्वामिविकेतनेति। अष्टाङ्गयोगस्यतृतीययोगाङ्गे। पद्मप्रकारकरचरणादिसंस्थानविशेषे। यथा। पद्मासनंस्वस्तिकाख्यं भद्रं वज्रासनं तथा। वीरासनमितिप्रोक्तं क्रमादासनपञ्चकमिति। एषांलक्षणानि यथास्थानेद्रष्टव्यानि। अन्यच्च। आसनानिकुलेशानि यावत्यो जीवजन्तवः। चतुरशीतिं लक्षाणि चैकैकं समुदाहृतम्। आसनेभ्यःसमस्तेभ्यः साम्प्रतंद्वयमुच्यते। एकंसिद्धासनंनाम द्वितीयंकमलासनम्। इतिनिरुत्तरतन्त्रम्। सिंहमुखासनमिति

पतञ्जलिः । सुखेनैव भवेद्यस्मिन्नज-
स्रं ब्रह्मचिन्तनम् । आसनं तद्विजानी-
यान्नेतरत्सुखनाशनमिति पूज्यपा-
दाः । आस्यतेऽनेन । आस उपवेशने
। करणे ल्युट् । भृङ्गारासनानि
च वन्यं गव्ये द्रष्टव्यानि ॥

आसनबन्धः । पुं । उपवेशने ॥

आसना । स्त्री । स्थितौ । आस्यतेऽस्या
म् । आस० । ण्यासश्रन्थो युच् ॥

आसनी । स्त्री । विपणौ । स्थितौ ।

आसन्दः । पुं । वासुदेवे । श्रीकृष्णे ॥

आसन्दी । स्त्री । क्षुद्रखट्वायाम् । पीठि
कायाम् । सभामध्यवेदिकायाम् ।
आस्यतेऽस्याम् । आस० । अव्यादिय
श्चेति साधुः ॥

आसन्नः । त्रि । निकटे । उपस्थिते ॥ आ
सीदति स्म । गत्यर्थेति क्तः । आसा
द्यते स्मेति वा । क्तः ।

आसन्यः । पुं । प्राणे । त्रि । आस्यभवे ।
आस्ये भवः । यत् । पद्दन्नित्यास्यादे
शः प्रभृतिग्रहणस्य प्रकारार्थत्वात् ॥

आसवः । पुं । मद्यभेदे । मद्यविशेषे ।
मैरेये । शीधौ । शीधुरिक्षुरसैः प
क्वैरपक्वैरासवो भवेत् । मैरेयं धात
की पुष्पगुडधानाम्लसंहितमिति मा
धवेन भेदः कृतः । आयुर्वेदमतेन तु
यत्तैरासवमध्वीकाः पुष्पासवफला

सवाः । वासचूर्णैश्च विविधैः द्रष्टास्ते
पृथक् पृथगित्युक्तम् ॥ कुल्लूकभट्टस्तु
आस्यतेऽत्र इत्यासवो मद्यानामवस्था-
विशेषः सच कृतसंसाधनः सञ्जातम
द्यभावस्त्याद्य ॥ यदपक्वौषधाम्बुभ्यां
सिद्धं मद्यं स आसवः । आसवस्य गुणा
ज्ञेया बीजद्रव्यगुणैः समाः । आसू
यते । पुं । अभिषवे । ऋदोरप् ॥

आसवद्रुः । पुं । तालवृक्षे ॥

आसादनम् । न । सन्निधापने । स्थापने ॥

आसादितः । त्रि । प्राप्ते । लब्धे । आक्षि
प्तश्चाधिगतो कामकेलीपरो । किं मया सा
दितं मे नमारोपितम् । आयोजिते
सन्निधापिते ॥ आसाद्यते स्म ।
षद्लृ० । ण्यन्तः । क्तः ।

आसारः । पुं । धारासम्पाते । वेगवद्वृष्टौ
। सुहृद्बले । प्रसरणे । सैन्यानां सर्व
तोव्यासौ । अन्यागच्छद्बले । आस
रणम् । आस्रियतेऽनेन वा । वृगतौ ।
घञ् ।

आसिकः । त्रि । खड्गधारिणि । असिः
प्रहरणमस्य । प्रहरणमिति ठक् ।

आसिका । स्त्री । आसने । आस उपवे
शने । धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल् ॥

आसिक्तः । त्रि । ईषत्सिक्ते ॥

आसितम् । न । स्थानविशेषे । आस्यते
ऽस्मिन् । आस० । क्तोऽधिकरणे च ध्र

धिकरणे क्तः ॥

आसीनः । त्रि । उपविष्टे । वैठा इतिभाषा । आसनोपविष्टे । अचेले ॥ बुद्ध्यभिव्यक्तविज्ञानप्रकाशने । आस्ते । आस० लटःशानच् । ईदासः ।

आसीनप्रचलायितम् । न । उपविश्य निद्रावशेनदोलने । ऊंघना इतिभाषा ॥

आसुतिः । पुं । अभिषवे । मद्यसन्धाने । मद्य चुवानाइतिभाषा । सुञ् । क्तिन् ॥

आसुतीवलः । पुं । कल्यापाले । शूद्रजातिविशेषे ॥ यज्वनि । यौष्ठिके । आसुति रस्यास्ति । रजःकृष्यासुतिपरिषदोवलच् । वले इति दीर्घः ।

आसुरः । पुं । असुरेण प्रचारितः । ब्राह्माद्यष्टविधान्तर्गतविवाहविशेषे । असुरोद्भवविवाहोनामतद्भतियाचवलेकः । ज्ञातिभ्योद्रविणंदत्वा कन्यायै चैवशक्तितः । कन्याप्रदानंस्वाच्छन्द्यादासुरोधर्म उच्यते इतिमनुः । अयमानुषङ्गिकपिसंज्ञा । शुल्केनमानुपदतिष्ठारीतस्मात् । असुराणामिवायम् । अण् । न । विड्लवणे । असुरस्यकर्मभावोवा । त्रि । असुरसम्बन्धिनि । अण् ।

आसुरनिश्चयः । पुं । वेदार्थविरोधिनिश्चये । आसुरो विपर्यासरूपोवेदार्थविरोधीनिश्चयोयस्य ॥

आसुरभावः । पुं । हिंसानृतादिस्वभावे । आसुराणामसुरप्रकृतीनां भावःस्वभावः ।

आसुरत्वम् । न । अयज्ञनाधने । यागादिशून्यानांविप्रे । अयज्ञमात्तुयद्वित्तमासुरस्वं तदुच्यतेइतिमनोः । आसुराणांस्वम् ॥

आसुरिः । पुं । कपिलमुनेःशिष्ये ब्राह्मणे ॥

आसुरी । स्त्री । राजिकायाम् । छेदभेदाद्यात्मिकायां चिकित्सायाम् । असुरस्येयम् । तस्येदमित्यण् । अस्त्रचिकित्सा । असेवरन् । मद्यार्थे । टिड्ढेतिङीप् ॥

आसुरीप्रकृतिः । स्त्री । शास्त्रनिषिद्धविषयभोगहेतुरागप्रधानायां राजस्यां प्रकृतौ । वैदिकनिषेधातिक्रमेण स्वभावसिद्धरागद्वेषानुसारि सर्वानर्थहेतुप्रवृत्तिहेतुभूतायां राजस्यां प्रकृतौ । विषयभोगप्राधान्येन रागप्राधान्यादासुरीत्वम् ।

आसुरीसम्पत् । स्त्री । असुरत्वसम्पत्हेतुभूतायां रजस्तमोमय्यां सम्पदि । अशुभवासनासन्ततौ । यथा । दम्भोदर्पोभिमानश्चक्रोधःपारुष्यमेवच । अज्ञानंचाभिजातस्य पार्थसम्पदमासुरीमिति । शरीरारम्भकालेपापकर्मभि

रभिव्यक्ता मभिलक्ष्यजातस्यक्लुपुरुष स्यदस्माद्या:अयानान्नादोषास्तभवन्ति नत्वभयाद्वागुणादन्यथः॥

आसेकः। पुं। आसेचने॥

आसेक्यः। पुं। नपुंसकविशेषे। तल्लक्षणंयथा। पित्रोस्तुस्वल्पवीर्यत्वादासेक्यः पुरुषो भवेत्। स शुक्रंमाप्य लभते ध्वजोत्थानमसंशयमिति॥

आसेचनः। त्रि। अतृप्तिकृति। असेचनके। न आसिच्यतेमनोय। पिधरणे। करणेतिल्युट्॥

आसेचनकम्। त्रि। असेचनके। आसेचने॥ संचायांकन्। तदासेचनकं दृष्टेनोक्त्यन्तोयस्यदर्शनात्॥

आसेदिवान्। त्रि। आसन्ने॥

आसेधः। पुं। राजाज्ञया ऽवरोधे॥

आसेवनम्। न। पौनः पुन्ये॥

आसेवा। स्त्री। स्यारसिक्यां प्रवृत्तौ॥

आस्कन्दनम्। न। तिरस्कारे। रणे। संशोषणे॥ स्कन्दिर्गतिशोषणयोः भावे ल्युट्॥

आस्कन्दितम्। न। अश्वगतिविशेषे। उत्तेरितास्वेवेगे॥ स च सम्यग्गति। आस्कन्दने। स्कन्देः स्वार्थणिजन्तात् भावेक्तः। आस्कान्द. सञ्जातोऽस्य। तारकादित्वादितच्॥

आस्कन्दितकम्। न। आस्कन्दिते। अ-

श्वानांपञ्चमगतौ। उत्तेरिते। उपकण्ठे॥

आस्तः। त्रि। क्षिप्ते॥

आस्तरः। पुं। करिकम्बले। वस्त्राद्यास्तरणे॥

आस्तरणम्। न। हस्तिपृष्ठस्थितचित्रकम्बले। प्रवेण्याम्। भूषणतिभाषा। आस्तीर्यते ऽनेनवा। स्तृञ्आच्छादने। कर्मणि करणेवा ल्युट्॥

आस्तारकः। पुं। माषवडीप्रभृतिखाद्यद्रव्यसिद्ध्यर्थं स्वाखीस्थलोपरिदीयमाने दृष्यादौ। मर इतिभाषा॥

आस्तावः। पुं। यज्ञीयदेशविशेषे। याज्ञिकानां संवाददेशे॥ आगत्य स्तुवन्त्यस्मिन्। ष्टुञ् स्तुतौ। घञ्॥

आस्तिकः। पुं। मुनिविशेषे। सतु जरत्कारुमुनेः पुत्रः। सतपिता गर्भस्थं तं मात्रा अस्तीत्युक्त्वा गतस्तस्यमातृकः। इतिमहाभारतम्॥ आस्तीके॥ त्रि। नास्तिकभिन्ने। वेदप्रमाण्यवादिनि। श्रद्धालौ। अस्तिपरलोक इत्येवं मतिर्यस्य सः। अस्ति नास्तिदिष्टंमतिरिति अस्तीतिनिपातात् यद्वा वचनसामर्थ्यात् दस्तीत्यस्यातात् ठक्॥

आस्तिकार्थदः। पुं। जनमेजयेराज्ञि॥

आस्तिक्यम् । न । श्रद्धायाम् । आस्तिकस्यकर्म भावो वा । पुरो° यक् ।
आस्तीकः । पुं । मनसापुत्रे आस्तिकमुनौ ।
आस्तीकजननी । स्त्री । मनसादेव्याम् ।
आस्था । स्त्री । आलम्बनायाम् । स्थाने । यत्ने । अपेक्षायाम् । आस्थायाम् । आतिष्ठन्त्यस्याम् आस्थानं वा । घा° । आतश्चोपसर्गे अङ् । टाप् । ता त्पर्य्येणवर्त्तने ।
आस्थानम् । न । सभायाम् । निवासस्थाने । आतिष्ठन्त्यस्मिन् । घा° अधिकरणे ल्युट् । यत्ने ।
आस्थाननिकेतनाजिरम् । न । सभामण्डपाङ्गने ।
आस्थानी । स्त्री । सभायाम् । आतिष्ठन्त्यस्याम् । घा° । अधिकरणे ल्युट् । ङीप् ।
आस्थानीधूर्त्तः । त्रि । सभाधूर्त्ते ।
आस्थितः । त्रि । आरूढे । प्राप्ते । आङ्पूर्वात्तिष्ठतेर्गत्यर्थेतिक्त । याति स्मतीतीत्थम । अङ्गीकृतवति ।
आस्थितिः । स्त्री । आस्थायाम् । तात्पर्य्येणवर्त्तने ।
आस्पदम् । न । पदे । स्थाने । प्रतिष्ठायाम् । यथा । अनुयाय मनुज्ञातु नविषेयमुदीरयेत् । नह्यलब्धास्पदं किञ्चित्क्कचित् प्रतितिष्ठतीति । कृत्ये । प्रभुत्वे । दशमगृहे । आ पद्यते अस्मिन् । आत्मनः पदंस्थानं वा । आस्पदं प्रतिष्ठायामितिनिपातनात् सुट् ।
आस्पन्दनम् । न । कम्पने । स्पन्दने ।
आस्फालः । पुं । हस्तिकर्णास्फालने । आस्फालनम् ।
आस्फालनम् । न । ताडने । आटोपे । प्रागल्भ्ये ।
आस्फुजितः । पुं । शुक्राचार्य्ये ।
आस्फोटः । पुं । अर्कद्रुमे । भूरादेवी धातिशब्दे । आस्फोटयति । स्फुटि र् विकसने । अच् ।
आस्फोटकः । पुं । खरोट इति भाषाम् सिद्धे शैलपीलौ ।
आस्फोटनम् । न । मुद्गरे । विकाशे । वाह्वादिशब्दे । स्फुटने । आ स्फुटे ल्युट् ।
आस्फोटनी । स्त्री । वेधनिकायाम् । मुक्तादिवेधिन्याम् । आस्फुट्यते अनया । स्फुटभेदनेचुरादिः । करणे ल्युट् ।
आस्फोटा । स्त्री । नवमल्ल्याम् । वनमल्ल्याम् । आस्फोटयति । स्फुटिर° । पचाद्यच् ।

आस्फोटितम् । न । करास्फोटे ।
आस्फोत: । पुं । अर्कवृक्षे । कोविदारे । भूपलाशवृक्षे ॥ आस्फोटयति । स्फुटिर् । पचाद्यच् । पृषोदरादि: ।
आस्फोतक: । पुं । अर्कपर्णे ।
आस्फोता । स्त्री । अपराजितायाम् ॥ वनमल्लिकायाम् । सारिवायाम् । हापरमालीति गौडभाषाप्रसिद्धलताविशेषे । कुष्ठविषरोगनाशिन्ता मस्यगुणा: । टाप् ।
आस्माक: । त्रि । अस्मत्सम्बन्धिनि । युष्मदस्मदोरिति पक्षेऽण् । तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ ।
आस्यम् । न । मुखे । मुखमध्ये । त्रि । मुखमध्यभवे । आस्यन्दो... ना प्रस्रवति । आस्यन्दते ... दिना द्रवीक्रियते । स्यन्द प्रस्रवणे । अन्येभ्योपीति ड: । यद्वा । अस्यते ... येन अस्यतेऽत्रासोऽस्मिन्वा । ... क्षेपणे । कृत्यल्युट इति यत् ।
आस्यपत्रम् । न । पद्मे । आस्यमिव पत्रं यस्य ॥
आस्यलाङ्गल: । पुं । शूकरे ।
आस्यलोम । न । श्मश्रुणि ।
आस्यशुद्धि: । स्त्री । मुखस्वच्छकृतरसे ।
आस्या । स्त्री । स्थितौ । आसनम् । आसउपवेशने । स्त्रियां भावे ... बहुलकात् यक् वा ।
आस्रासव: । पुं । लालायाम् ।
आस्रप: । पुं । मूलनक्षत्रे ।
आस्रव: । पुं । क्लेशे । अनेकान्तवादिनां पदार्थान्तरे । चक्षुरादीन्द्रियपथकस्य यथास्वं प्रवृत्तौ ॥ वृत्ति: पञ्चविकल्पा शुभाशुभा चक्षुरादिमार्गस्य । येषा... तस्मात् ... तावित्यास्रव:प्रो ... नामेकरीम ...
आस्वाद: । पुं । रसे ... ग्रहणे ...
आस्वादवान् । त्रि । ... । वर इति ... युक्ते ।
आस्वादित: । त्रि । भुक्ते ... विशेषे ।
आह । अ । क्षेपे । नियोगे । ... समाधाने ॥ उक्तार्थेस्वार्थे ॥ कालमाहेनि ... हु: ... प्यम ॥
... अनुमर्गी ... । पुं । नासाज्वरइतिप्रसिद्धरोगविशेषे । तल्लक्षणं यथा । ... रक्तशोथेन युक्तो नासापुटाख्ये ॥ गात्रशूलज्वरकर: क्षेपणाद्याहलाज्वरइति ॥
आहत: । त्रि । गुणिते । ताडिते । मिथ्योक्ते । अपार्थके । बन्ध्यासुतोसीत्यादिवचने । ज्ञाते । पुं । आनके । ढक्कायाम् । न । पुरातनेवस्त्रे । नूतनेवस्त्रे । अपार्थकवाक्ये । आहू

गिते। आहन्यतेऽस्मै। हन्० क्तः॥

आहतलक्षणः। त्रि। कृतलक्षणे। गुणैः प्रसिद्धे। आहतमस्य लक्षणं यस्य।

आहरः। पुं। उच्छ्वासे। अन्तर्मुखश्वासे॥

आहरणम्। न। द्रव्याद्यानयने। आनीते [illegible]

आहवः। पुं। युद्धे। यज्ञे॥ आह्वानम् आहूयते ऽस्मिन्निति। ह्वेञ् स्पर्द्धायां शब्दे च। आङ्पूर्व्वस्त मसारणञ्च। [illegible]

आहवनम्। न। योगे। आसमन्तात् जुह्वोत्यस्मिन्। ल्युट्। [illegible]

आहवनीयः। पुं। यज्ञाग्निविशेषे। होमार्थं आहूयधिकरणे। गार्हपत्याग्ने रानीय होमार्थं येऽग्निः संस्क्रियते तस्मिन्। आहूयते प्रक्षिप्यते वा हविरत्र। कृत्यल्युट इत्यधिकरणे अनीयर्। यद्वा। आहवनमर्हति। तदर्हतीतिछः॥

आहाः। पुं। अभियोगादि। आभिश्चीते। कोपाद्भूतौ। त्रि। विश्वपावतप्रक्रिया। [illegible]

आहारः। पुं। द्रव्यगलाधःकरणे। जेमने। भोजने। चर्व्यचोष्यलेह्यपेयात्मके। दृष्टफले। सात्त्विकराजसतामसभेदात्त्रिविधे। आहरणम्। हृञ्। घञ्। यद्वा। आहरन्ति रसिमस्मात्। अकर्त्तरिचेति घञ्। आह्रियते हृ० व्युं० अन्ने। हारे। आहरणे। [illegible]

आहारसम्भवः। पुं। शरीरस्थरसधातौ।

आहार्य्यम्। त्रि। आगन्तुके। आहरणीये। आरोप्यमाणे। आहर्त्तुं योग्यः। हृञ्। ऋहलोर्ण्यत्। पुं। नाट्योक्तौ भूषादिना रचिते अभिनयविशेषे। [illegible]

आहार्य्यशोभा। स्त्री। कृत्रिमशोभायाम्॥ चित्रभूषादिना अलङ्कृतौ।

आहावः। पुं। निपाने। कूपसमीपे पश्वादीनां जलपानाय प्रस्तरादिनिर्मिते जलाशये। खेत्र इतिभाषा। आह्वाने। युद्धे। विग्रहे। आहूयन्ते ऽत्र। ह्वेञ् स्पर्द्धायांशब्देच। निपानमाहाव इति ह्वेञः। समसारणमप्रत्ययश्चनिपाने निपात्यते।

आहिकः। पुं। पाणिनिमुनौ। केतुग्रहे।

आहितुण्डिकः। पुं। नियादेन वैदेह्यां जनिते अन्त्यजविशेषे। अस्य च नगरनस्थानेषु वाद्यसंरक्षणं डाहितुण्डिकानामित्यौशनसे दृष्टिरस्ति। कारावराहितुण्डिकयोः समानमातापितृकत्वेपि वृत्तिभेदात् संज्ञाभेदः।

आहितः। त्रि। अर्पिते। निहिते। न्यस्ते। स्थापिते। संपादिते। कृते।

यथा । आहितोजयविपर्ययोपिमे श्लाघ्य एव परमेष्ठिनात्वयेति रघुवंशे रामं प्रतिभार्गववाक्यम् । आधीयतेस्म । डुधाञ् क्तः । दधातेर्हिः ।

आहितलक्षणः । त्रि । सौन्दर्य्यादिगुणविशिष्टे । गुणैः प्रतीते । प्रख्यातगुणे । आहितानिलक्षणानि यस्मिन् ॥

आहिताग्निः । पुं । अग्निहोत्रविधि । साग्निके ॥ आहितः अग्निर्येन । वाहिताग्न्यादिः ।

आहितुण्डिकः । त्रि । व्यालग्राहिणि । अहेस्तुण्डं मुखं तेन दीव्यति । तेन दीव्यतीति ठक् ॥

आहुकः । पुं । उग्रसेने ।

आहुतम् । न । भूतयज्ञे । पञ्चमहायज्ञान्तर्गतयज्ञे । त्रि । हुतवस्तुनि । समिधादिहविर्भिराभिमुख्येन हुते ।

आहुतिः । स्त्री । देवयज्ञे । होमे । देवमुद्दिश्य मन्त्रोच्चारणपूर्वकाग्नौ हविर्निक्षेपे । तद्विशेषो यथा । अल्पे रूक्षेसस्फुलिङ्गे वामावर्त्ते भयानके । आर्द्रकाष्ठैः समुत्पन्ने फुत्कारवति पावके । कृष्णार्चिषि सुदुर्गन्धे तथा लिहति मेदिनीम् । आहुतिं जुहुयादस्तु तस्य नाशो भवेद्ध्रुवमिति ।

आहुल्यम् । न । तरवट इ० काश्मीरादिषु प्रसिद्धेक्षुपविशेषे । काञ्चनपुष्पे । बिम्बीफले ।

आहूतः । त्रि । कृताह्वाने । ह्वयतेः कर्मणि क्तः सम्प्रसारणदीर्घौ ।

आहूतसम्प्लवः । त्रि । प्रलयकालपर्य्यन्ते । आहूतस्य विश्वस्य सम्प्लवः सलिले सम्यक् प्लवनं यत्र ।

आहूतिः । स्त्री । आह्वाने । आङ्पूर्वात् ह्वेञः स्त्रियां क्तिन्निति भावे क्तिन् । सम्प्रसारणम् ।

आहृतः । त्रि । आनीते ।

आहेयम् । त्रि । अहिसम्बन्धिविषास्थ्यादौ । अहेरिदम् । इति कुर्वीत्यादिना ढञ् । स्त्री । आहेयी ।

आहो । अ । प्रश्ने । विकल्पे । विचारे । आहन्ति । बहुलेडो प्रत्ययः ।

आहोपुरुषिका । स्त्री । दर्पात्मसम्भावनायाम् । आत्मनि शक्त्याविष्करणे । अहो अहम्पुरुषः । सुप्सुपेतिसमासः अहोइति अव्ययमित्यर्थे । मयूरव्यंसकादित्वात्समासः । अहोपुरुषस्यभावः मनोज्ञादि वुञ् । आहोपुरुषिकाटोपाद्याख्यात् सम्भावनात्मनीत्यमरः ।

आहोस्वित् । अ । विकल्पे । आहो । आहो अस्ति च ।

आह्नः । पुं । अह्नां समूहे । गुण्डिका

आह्वः

द्विस्वा दृश् । अग्रष्टेवोरेवेति नियमा द्विलोपेन ॥

आह्निकः । दिननिर्वर्त्ये । दिनसाध्ये । दिनसम्बन्धिनि । न । प्रकरणसमूहे । ग्रन्थभागे । भोजने । नित्यक्रियायाम् । अह्नानिर्वृत्तम् । तेननिर्वृत्तमितिठञ् । आह्निकमपिसन्ध्यास्वभवति ।

आह्रादः । पुं । मेघशब्दे । स्तनने ।

आह्लादः । पुं । आनन्दे । हर्षे ।

आह्लादितः । त्रि । आनन्दिते । हृष्टे ।

आह्वयः । पुं । नाम्नि । आह्वयति इत्याह्वः । आतोनुपसर्गे इति के प्राप्ते कविधौ सर्वत्रप्रसारणिभ्यो ड इतिडः । तैर्यायते प्राप्यते । घ० । घञर्थेकः ॥

आह्वा । स्त्री । नाम्नि । संज्ञायाम् । आह्वानमाह्वा । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥

आह्वानम् । न । आवाहने । आकारणे । हूतौ ॥ नाम्नि । आङ्पूर्वात् ह्वेञो ल्युट् ।

इः

इ । अ । भेदे । कोपोक्तौ । अपाकरणे ।

इक्षुः

अनुकम्पायाम् । खेदे । सम्बोधने । जुगुप्सायाम् । विस्मये । प्रत्यक्षसन्निधावितिकश्चित् ।

इः । पुं । कामदेवे । मदने । इकारे ।

इकटः । पुं । [illegible] ।

इक्कटः । पुं । तृणविशेषे । बहुमूले ।

इक्षवः । पुं । इक्षुमात्रे । इतिशब्दरत्नावली ॥

इक्षालिका । स्त्री । [illegible] ।

इक्षुः । पुं । इक्षु इतिख्यातस्वनामप्रसिद्धरसाले । मधुतृणे । गुडतृणे । असिपत्रे । मधुपुष्पे । अथगुणाः । इक्षवो रक्तपित्तघ्ना बल्यावृष्याः कफप्रदाः । स्वादुपाकरसाः स्निग्धागुरवोमूत्रलाहिमाः ॥ अस्यभेदाः । पौण्ड्रकोभीरुकश्चैव वंशकः शतपोरकः । कान्तारस्तापसेक्षुश्च काष्ठेक्षुःसूचिपत्रकः । नैपालोदीर्घपत्रश्च नीलपोरोऽथकोशकृत् । इत्येताजातयस्तेषांगुणाश्चेयायथाक्रमम् ॥ मौलइक्षुः कफकृत्र्व्यान्मेदोमेहकरस्तथा । युषोतुथा तद्वत्स्वादुरीषल्लोवणश्चापित्तनुत् ॥ रक्तपित्तहरोवृद्धश्चतद्वद्बलवीर्यकृत् । मूलेतुमधुरोऽत्यर्थं मध्ये पिमधुरःस्मृतः ॥ अग्रेग्रन्थिषु चक्षेयश्चुः पटुरसोजनैः । * । दन्तनिष्पीडितस्येक्षोरसः पित्तास्रनाशनः ।

शर्करासमवीर्यःस्यादविदाहीकफप्रदः। मूत्राघ्मानत्वगन्ध्यादिपीडनान्मलसङ्करात्। किञ्चित्कालंविधृत्याचविकृतिंयाति यान्त्रिकः। तस्मादिदाहीविष्टम्भीगुरुःस्याद्यान्त्रिकोरसः। रसः पर्युषितोनेष्टोऽम्लोवातापहोगुरुः। कफपित्तकरःशोषीभेदनस्सातिमूत्रलः। * । पक्वोरसोगुरुःस्निग्धःसुतीक्ष्णःकफवातनुत्। गुल्मानाहप्रशमनःकिञ्चित्पित्तहरःस्मृतः। * । इक्षोर्विकारास्तृड्दाहमूर्च्छापित्तास्रनाशनाः। गुरवोमधुराबल्याःस्निग्धावातहराःसराः। वृष्यामोहहराःशीताबृंहणाविषहारिणइति॥ इष्यते। इषइच्छायाम्। इषेःक्सुः। षठोःकःसि। आदेशप्रत्यययोः। कषयोर्गेक्षः। अस्यविकाराः। लसीकाफाणितगुडखण्डमत्स्यण्डिकासिताः। निर्मलास्वच्छतरा शीतवीर्यावलोत्तरमिति॥ कोकिलाक्षवृक्षे।

इक्षुकाण्डः। पुं। मुञ्जे। काशतृणे॥

इक्षुकुट्टकः। पुं। गौडिके। इक्षून्कुट्टयति। कुट्टच्छेदने। कुनशिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि॥

इक्षुगन्धः। पुं। काशतृणे। क्षुद्रगोक्षुरे।

इक्षुगन्धा। स्त्री। कोकिलाक्षे। क्रोष्ट्रीम। शुक्लविदार्याम्। कूष्माभूमिकूष्माण्डे। काशे। गोक्षुरे। इक्षुगन्धइवगन्धोऽस्याः। वा इक्षोःगन्धोऽस्याः। इक्षुशब्दस्तद्गन्धसदृशेगौणः।

इक्षुगन्धिका। स्त्री। भूमिकूष्माण्डे। इक्षुगन्धैव।

इक्षुजः। पुं। फाणितादिषु। फाणितञ्चैवमत्स्यण्डीगुडःखण्डकमेवच। सितासितोपलाचैवेतेषड्भेदाइक्षुजाः स्मृताः।

इक्षुतुल्या। स्त्री। आमाखुइतिगौडभाषाप्रसिद्धेतृणविशेषे। इक्षुवालिकायाम्।

इक्षुदर्भा। स्त्री। तृणविशेषे। तृणपत्रिकायाम्। सुदर्भायाम्।

इक्षुनेत्रम्। न। इक्षुमूले।

इक्षुपत्रः। पुं। जुन्हरीजुवार इतिचप्रसिद्धेधान्ये। यावनाले।

इक्षुमः। पुं। शरतृणे॥

इक्षुवाटिका। स्त्री। तालमखाणा इतिप्रसिद्धे क्षुरके। इक्षवालिकायाम्। काशे।

इक्षुमती। स्त्री। सरिद्विशेषे।

इक्षुमूलम्। न। मोरटके। वंशलेपेतृणे।

इक्षुयन्त्रम्। न। कोल्हू वेलना इतिचप्रसिद्धे इक्षुनिष्पीडनयन्त्रे॥

इक्षुयोनिः । पुं । पुण्ड्रकेक्षौ ।

इक्षुरः । पुं । गोक्षुरे । तालमखाना इति भाषाप्रसिद्धे कोकिलाक्षे । काशे । इक्षुम् इक्षुगन्धं राति । रा दाने । आतोनुपेतिकः ।

इक्षुरकः । पुं । कोकिलाक्षे । स्थूलशरे । काशतृणे ।

इक्षुरसः । पुं । काशतृणे ।

इक्षुरसक्वाथः । पुं । गुडे ।

इक्षुरसोदः । पुं । इक्षुसमुद्रे ।

इक्षुवल्लरी । स्त्री । } क्षीरकन्दे । क्षीर
इक्षुवल्ली । स्त्री । }
विदारीम् । विदारी इति हिमगिरिभाषा ।

इक्षुवाटिका । स्त्री । } पुण्ड्रके ।
इक्षुवाटी । स्त्री । }

इक्षुवेष्टन । पुं । भद्रमुञ्जे ।

इक्षुमरः । पुं । काशे ।

इक्षुशाकटम् । न । इक्षुक्षेत्रे । इक्षूणां भवनं क्षेत्रम् । भवने क्षेत्रे शाकटशाकिनौ ।

इक्षुशाकिनम् । न । इक्षुशाकटे । शाकिनः ।

इक्षुसारः । पुं । गुडे ।

इक्ष्वाकुः । पुं । वैवस्वतमनुपुत्रे । सत्ययुगे अयोध्यायां सूर्यवंशीयआदिराजः । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् । इक्षुमाकरोतीति मितद्र्वादित्वात् डुः । [illegible] इक्षुरिति शब्दमकरोत् । अकर्तरि । [illegible] ॥

इखारिः । पुं । } काशतृणे ।
इखालिकः । पुं । }

इखालिका । स्त्री । इक्षुतुल्यायाम् ।

इङ्गः । पुं । अद्भुते । ज्ञाने । जङ्गमे । चलिते । इङ्गनम् । इगि गतौ । इङ्गति । पचाद्यच् ।

इङ्गना । स्त्री । संज्ञायाम् ।

इङ्गितम् । न । हृदतभावे । चेष्टायाम् । अभिप्रायसूचकवचनस्वरादौ । शरीरव्यापारे । आकारे । अभिप्रायानुरूपचेष्टाविकारणे । इङ्गनम् । इगि° क्तः । इङ्गिताकाराभ्यां भावज्ञानमित्यादौ तु गोबलीवर्दन्यायेन इङ्गितं चेष्टितम् आकारो मुखरागादिरित्यभियुक्ताः ॥ गमने ॥

इङ्गितज्ञः । त्रि । भावज्ञे ॥ इङ्गितं जानाति । ज्ञा° । आतइति कः । नहीङ्गितज्ञोऽवसरेऽवसीदति ।

इङ्गुदः । पुं । इङ्गुदीवृक्षे । इंगुआ हिंगोटा इति च प्रसिद्धे तापसतरौ ॥ इङ्गं द्यति । दो अवखण्डने । आतोनुपेतिकः । इं° । इङ्गुदः कुष्ठभूतादिग्रहव्रणविषकृमीन् । हन्त्युष्णः श्वित्रशूलघ्नस्तिक्तकः कटुपाकवान् ॥

इङ्गुदी। स्त्री। तापसतरौ। अनुपचे। विषकण्टे। तैलफले। हिंगोटा इतिभाषा। इङ्गुदाज्जातेरिति ङीष्।

इङ्गुदः। पुं। } इङ्गुदस्यार्थे।
इङ्गुदी। स्त्री। }

इङ्गुजः। पुं। संघजन्ने। लेखके॥ यथा। पूर्वोनाथे नवशतपञ्चाशीतिः मकीर्त्तिताः। फिरङ्गभाषयामन्त्रा स्तेषांसंसाधनात् कलौ। अधिपाम एड्वानामपि सङ्ग्रामे अपराजिताः। इङ्गुजानां नवषटपञ्चलोकेषु भाषाभि विन इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रकाशः॥

इच्छुकः। पुं। वृक्षके। टाबानेबू इति गौडभाषाप्रसिद्धे। त्रि। इच्छायुक्ते।

इच्छा। स्त्री। मनोधर्मविशेषे। वाञ्छायाम्। लिप्सायाम्। सुखे तत्साधने चेदंमे भूयादिति स्पृहात्मा चित्तवृत्तिः कामइति रागइतिचोच्यते। न्यायमते अस्याः कारणम्। निर्दुःखत्वे सुखे चेच्छातज्ज्ञानादेवजायते। इच्छातुतदुपायेस्यादिष्टोपायत्वधीर्यदि। चिकीर्षाकृतिसाध्यत्वप्रकारेच्छातुयाभवेत्। तद्धेतुः कृतिसाध्येष्टसाधनत्वमतिर्भवेत्। अस्याः प्रतिबन्धः। बलवदिष्टहेतुत्वमतिः स्यात् प्रतिबन्धिकेति भाषापरिच्छे

दः। एषणमिच्छा। इच्छेतिसूत्रेण इषेः शप्रत्ययेन निपातितः॥

इच्छावती। स्त्री। धनादीच्छायुक्तायां स्त्रियाम्। कामुकायाम्। इच्छास्य स्याः। मतुप्।

इच्छावसुः। पुं। कुबेरे।

इच्छितः। त्रि। वाञ्छिते। इच्छासञ्जाताऽस्य। तार० इतच्।

इच्छुः। त्रि। इच्छाविशिष्टे। आकाङ्क्षायुक्ते। इच्छाशीले। इच्छतीतिच्छुः। इषरुच्छायाम्। भिन्दुरिच्छुरितिसाधुः।

इज्जलः। पुं। हिज्जलवृक्षे। निचुले। यति। इष०। क्विप् तुक्। इत् जलमस्य।

इज्यः। पुं। सुरगुरौ। बृहस्पतौ। पुज्यनचने। योष्टरि। येयजन्तिमखैः पुरुषैर्देवतादीन् बहूनपि। आत्मानमात्मनानित्यं विष्णुमेवयजन्ति ते॥ इतिहरिवंशः। त्रि। पूज्ये। अध्योगुरौ॥ इज्याऽस्यास्ति। अर्शआद्यच्।

इज्या। स्त्री। दाने। अध्वरे। अर्चायाम्। सङ्गमे। गवि। कुट्टन्याम्। यजनम्। यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु। व्रजयजोर्भावेक्यप्। वचिस्वपीत्यादिनासम्प्रसारणम्। टाप्।

इज्याशीलः। पुं। यायजूके। पुनः पुन

इता:

[illegible]यभकर्सरि। इर्व्यावेसिमर्स। इर्व्या शीलति शीलयतिवा। शीलसमाधी इ॥ शीलिकामिमर्व्याचारिभ्योत्रइति सः। [illegible]

इर्ष्वाकः। पुं। इंचवा मोचाचिकडी प्रहतिगौड़भाषा प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे।

इठचरः। पुं। मब्जे। जोपतौ। [illegible] म। [illegible] इर्षा [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] [illegible]

इडविडा। स्त्री। पुलस्त्यभार्यायाम्॥

इडा। स्त्री। इच्छाकोलिमर्यायाम्। बुधपत्नभार्यायाम्॥ गविम चैार भेयाम्॥ वचने। भूमौ। प्रसुमत्या। [illegible]। स्वर्गे॥ नाडीविशेषे। वामम् [illegible] ध: [illegible] पर्यन्त- गताया। नाडोसेष्ठेन्युच्यते। [illegible]

इडाचिका। स्त्री। गोन्धोव्यामि। [illegible] [illegible] तितैयावरडैभिरड भिमवी [illegible] दिभार्या प्रसिद्धायाम्। [illegible]

इडीवत्सरः। पुं। संवत्सरे। [illegible]

इडिका। स्त्री। भूमौ॥ इडैव। स्वार्थे कः। इडकम्। [illegible]

इडिक्कः। पुं। मनच्छगले॥ [illegible] [illegible] [illegible]

इडुत्सरः। पुं। संवत्सरे। [illegible]

इत। अ। इत्यमेव। [illegible]

इत। त्रि। गते। प्राप्ते॥ इण्। गत्य

इतः

[illegible] तिर्क:। मासे। चाते। एतेके [illegible] रिक:। [illegible]

इतरः। त्रि। अन्यस्मिन्। पामरे। नी चे। इतरथंतरः। [illegible] रप्। ए: कामस्पतरः। [illegible] मेन नीयते वासरतिवा। पचाद्यच्। यद्वा। इतं ग मनं करोति। तत्करोतीतिणिच्॥ यद्वा। इतेनमानेनचीयते। प्रीतिप दिकाद्धात्वर्थ इतिणिच्। वाहुलका [illegible] यद्वा। इदमध्ययमेपकर्षे। दि वचनेतितरप्। द्रव्यप्रकर्षेत्वाम्नाम।

इतरविशेषः। पुं। अन्यप्रभेदे। [illegible]

इतरेतरम्। त्रि। अन्योन्यस्मिन्। परे स्परे॥ [illegible]

इतरेतरयोगः। पुं। संबन्धप्राधान्ये चा र्थविशेषे। यथा। प्रवृत्तन्यग्रोधै प्रवन्यग्रोधौ। धवश्च खदिरश्च पलाश [illegible] धवखदिरपलाशाः। [illegible]

इतरेतराश्रयः। पुं। इतरेतरयोराश्र ये। [illegible]

इतरेद्युः। अ। अन्यदिने। इतरस्मिन् नि। सद्यःपरुत् परार्ध्येषमःप्रभृत्या दिना इतरशब्दादेद्युस् प्रत्ययः॥

इतश्चेतश्च। अ। अनियतदिग्देशे। [illegible]

इतस्ततः। अ। अत्रतत्र। [illegible]

इतः। अ। अपादानार्थे। पञ्चम्यर्थे। अ स्मात्। पञ्चम्यास्तसिल् इदमइश्।

इति। अ। हेतौ। प्रकाशने। निदर्शने। प्रकारे। परकृतौ। अनुकर्षे। समाप्तौ। प्रकरणे। स्वरूपे। सान्निध्ये। विवक्षानियमे। मते। प्रत्यक्षे। अवधारणे। व्यवस्थायाम्। परिसमाप्तौ। परामर्शे। माने। इत्थमर्थे। एवमर्थे। प्रकर्षे। उपक्रमे। [illegible]

इतिकथः। त्रि। अपार्थवाचि। अश्रद्धेये। नष्टे। इति इत्थम्प्रकारेण कथयितव्य।

इतिकर्त्तव्यता। स्त्री। कल्पे। पद्धतौ।

इतिह। अ। उपदेशपारम्पर्ये। ऐतिह्ये। इति एवम् ह किल।

इतिह्यम्। अ। पारम्पर्यप्राप्तोपदेशे।

इतिहासः। पुं। पूर्ववृत्तकथायाम्। पुरावृत्ते। व्यासादिप्रणीते पुरावृत्तम-कामिनि भारतादिग्रन्थे। धर्मार्थकाममोक्षाणामुपदेशसमन्वितम्। पूर्ववृत्तकथायुक्तमितिहासं प्रचक्षते। इतिस्मृतिः। इति ह इति पारम्पर्योपदेशोऽयम्। सकलस्तेऽस्मिन्नासः। आस०। इत्यस्येति यत्।

इतिहासपुराणम्। न। आथर्वणव्याख्याभागे। प्रसिद्धयोरितिहासपुराणयोः। [illegible]

इत्कटः। पुं। शोकडा इति गौडभाषा।

इङ्गुदः। प्रसिद्धे वृक्षविशेषे। बहुमूले। खर-कण्टके।

इक्षिका। स्त्री। रोचनायाम्। गन्धद्रव्यविशेषे।

इत्थम्। अ। एवम्प्रकारे। अनेन एतेन वा प्रकारेणेत्यर्थे इदमस्थमु प्रत्ययः। एतेतौ रथोरिति इदादेशः।

इत्थम्भूतः। त्रि। एवम्प्रकारसमे। कञ्चित् प्रकारं प्राप्ते। इममेतं वा प्रकारमापन्ने। तृतीयान्तादपि यथा। लक्षणेत्थम्भूताख्यानेत्यादिः। एतेन कथम्भूतो व्याख्यातः।

इत्था। अ। इत्थमर्थे। अनेन एतेन वा प्रकारेणेत्यर्थे प्रकारवचने थाल्।

इत्यः। त्रि। गम्ये।

इत्या। स्त्री। शिबिकायाम्। ईयते ऽनया। इण् संज्ञायां समजेति क्यप्।

इत्वरः। त्रि। क्रूरकर्मणि। पथिके। दुर्विधे। नीचे। पुं। षण्ढे। एति तच्छीलः। इण् नशजिसर्त्तिभ्यः क्वरप्।

इत्वरी। स्त्री। अभिसारिकायाम्। असत्याम्। एति तच्छीला। इण्। क्वरप्। टिड्ढेति ङीप्।

इत्या। स्त्री। गन्त्र्याम्।

इदम्। त्रि। पुरोवर्त्तिनि। दृग्गोचरप

रात्मके जगति । सन्निकर्षे । सन्नि धानादनन्तरोक्तमिदमेवेति विग्रहः । एति । इण् गतौ । इणोदसुगितिदश्च पादीद्दीप्तिः । इन्दति । इदि परमैश्वर्ये । इन्देः कमिर्नलोपश्चेतिदीर्घितः । पुं । प्रथमैकवचने । अयम् । तथैतद्वयमाख्याहे । इष्टोयमितिकीर्त्यते । स्त्री । प्रथमैकवचने । इयम् ।

इदङ्कार्यी । स्त्री । दुरालभायाम् ।

इदानीम् । अ । सम्प्रत्यर्थे । वाक्यालङ्कारे । अस्मिन्काले । इदानीञ्च । इदमद्य ॥

इदानीन्तनः । त्रि । आधुनिके । सम्प्रतिजाते । इदानीन्तनः । सायञ्चिर मित्यादिनाट्युः ।

इदावत्सरः । पुं । संवत्सरादिपञ्चान्तर्गतवत्सरविशेषे ।

इद्धम् । न । आतपे । दीप्ते । आश्चर्ये । त्रि । निर्मले । वर्द्धिते । ञिइन्धी दीप्तौ । भीतःक्तइतिवर्त्तमानेक्तः ।

इद्धशासनः । त्रि । अप्रतिहताज्ञे ।

इद्धा । अ । प्राकाश्ये ॥ समिद्धमिद्धेश्मसोदास्ति ।

इध्मम् । न । समिधि । अग्निसन्दीपनकाष्ठे । इध्यते अग्निरनेन । ञिइन्धी । इषियुधीतिमक् । अनिदितामिति नलोपः ।

इनः । पुं । अर्के । सूर्ये । पत्यौ । प्रभौ । नृपभेदे । एति ईयतेवा । इण० । इणषिञिति नक् ॥

इनानी । स्त्री । षट्पत्रीवृक्षे ॥

इन्दम्बरम् । न । इन्दीवरे । नीलोत्पले ॥

इन्दिन्दिरः । पुं । भ्रमरे । षट्पदे ।

इन्दिरा । स्त्री । श्रियाम् । लक्ष्म्याम् ।

इन्दिरामन्दिरम् । न । विष्णौ । इति राजवल्लभः ।

इन्दिरालयम् । न । पद्मे ॥ इन्दिरायाआलयः । क्लीवत्वमभिधानात् ।

इन्दिरावरम् । न । नीलोत्पले । इन्दिरायावरम् प्रियमिष्टमितियावत् ।

इन्दिवरम् । न । नीलोत्पले । इन्दति । इदिपरमैश्वर्ये । इगुपधात्किदिति इन् । इन्दिः लक्ष्मीः तस्याःवरमिष्टम् ।

इन्दीवरम् । न । उत्पलये । नीलाम्भोजे । इन्देरिवन्तात्कृदिकारादिति ङीप् । इन्दी लक्ष्मीस्तस्याः वरमिष्टम् ।

इन्दीवरिणी । स्त्री । उत्पलिन्याम् ।

इन्दीवरी । स्त्री । शतमूल्याम् । शतावर्याम् । इन्दीवरमस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् । गौ० । ङीप् ।

इन्दुः । पुं । चन्द्रमसि । कर्पूरे । मृगशिरोनक्षत्रे । एकाङ्के । उनत्ति अ-

न्तरसेन सर्वामपि भुवंरक्षितां करो ति। उन्दी क्लेदने। उन्देरिच्चादेश इत्युः॥

इन्दुकः। पुं। अश्मन्तकवृक्षे॥

इन्दुकमलम्। न। सितोत्पले॥

इन्दुकलिका। स्त्री। केतक्याम्॥

इन्दुकान्तः। पुं। चन्द्रकान्तमणौ॥ इन्दुः कान्तोऽस्य॥

इन्दुकान्ता। स्त्री। रजन्याम्॥ इन्दुः कान्तोयस्याः॥

इन्दुक्षयः। पुं। अमावास्यायाम्॥

इन्दुजनकः। पुं। समुद्रे॥ इन्दोः जनकः॥

इन्दुजा। स्त्री। नर्मदायाम्। सोमोद्भवायाम्॥

इन्दुपुत्रः। पुं। बुधग्रहे। इन्दोः पुत्रः॥

इन्दुपुष्पिका। स्त्री। सिंपिकाङ्गला इति विषलाङ्गलिया इति च गौडभाषाप्रसिद्धे कलिकारीवृक्षे। स्वर्णपुष्प्याम्।

इन्दुभम्। न। मृगशिरोनक्षत्रे॥

इन्दुभा। स्त्री। कौमुद्याम्। ज्योत्स्नायाम्॥

इन्दुभृत्। पुं। शिवे॥ इन्दुं बिभर्ति। डुभृञ्०। क्विप्।

इन्दुमती। स्त्री। पूर्णिमायाम्।

इन्दुरत्नम्। न। मुक्तायाम्॥

इन्दुलेखा। स्त्री। अमृतायाम्। गुडूच्याम्॥ सोमलतायाम्॥ शशिनः कलायाम्॥ यमानिकायाम्। इन्दोर्लेखेव॥

इन्दुलोहकम्। न। रौप्ये॥

इन्दुवल्ली। स्त्री। सोमलतायाम्। गुडूच्याम्॥

इन्दुव्रतम्। न। चान्द्रायणे॥

इन्दूरः। पुं। मूषिके॥

इन्द्रः। पुं। देवराजे। पुरन्दरे। शक्रे॥ अन्तरात्मनि। परमेश्वरे। इन्द्रोमायाभिःपुरुरूपईयते इतिश्रुतौपरमेश्वरस्य प्रकरणात्॥ आदित्यविशेषे॥ कुटजवृक्षे। रात्रौ। भारतवर्षोपद्वीपविशेषे। वरणावस्यचतुर्थे ऽ॥ऽ प्रभेदे। ज्येष्ठानक्षत्रे। विष्कम्भादिषु षड्विंशेयोगे। तत्रजातस्यफलम्। प्रतापवीर्योबलवान्गुणज्ञः सोमाधिकःश्रीकमलाभ्युपेतः। किलेन्द्रयोगे यदिजन्मकालेमहेन्द्रतुल्यःपुरुषः प्रसन्न इति। इन्दति। इदि०। ऋज्रेन्द्रेत्यादिनारन्॥

इन्द्रकम्। न। सभागृहे॥ इति हेमचन्द्रः॥

इन्द्रकीलः। पुं। हिमवतोदक्षिणेकुमानपीठसन्निहितेऽद्रिविशेषे। मन्दरपर्वते॥

इन्द्रकुञ्जरः। पुं। ऐरावते॥ इन्द्रस्यकु

ज्वरः ।

इन्द्रकोपः । पुं । मध्वके । खट्वायाम् ।

इन्द्रगोपः । पुं । तीज इति वीरबहुटी इति च भाषाप्रसिद्धे वर्षाभवरक्तवर्णकीटे । शक्रगोपे । अग्निके । इन्द्रो गोपोऽस्य ॥

इन्द्रचन्दनम् । न । हरिचन्दने ॥

इन्द्रचिर्भिटी । स्त्री । लताविशेषे । गुम्मफलायाम् । दीर्घकुम्भायाम् ॥

इन्द्रच्छदः । न । सपक्षगुच्छहारे ॥

इन्द्रजालम् । न । कुहके । जाले । कुसृतौ । मन्त्रौषधादिना यथास्थितस्य वस्तुनोऽन्यथाप्रख्यापने । मायाकर्मणि । भानुमतीकाखेल इति भाषा । वृद्धास्तु । एतस्मात्किमिवेन्द्रजालमपरं यद्गर्भवासस्थितं रेतश्चेतति हस्तमस्तकपदप्रोद्भूतनानाङ्कुरम् । पर्यायेण शिशुत्वयौवनजरावेषैरनेकैर्वृतं पश्यत्यत्ति शृणोति जिघ्रति तथा गच्छत्यथागच्छतीत्याहुः । इन्द्रेण योगविशेषेण जालम् । क्षुद्रोपायविशेषे ॥

इन्द्रजालिकः । पुं । कुहककारिणि । शौभिके । भानमती इतिभाषा ॥

इन्द्रजित् । पु । रावणात्मजे । मेघनादे । इन्द्रमजैषीत् । जि० । क्विप्तुकौ ।

इन्द्रजिद्विजयी । पुं । लक्ष्मणे ॥

इन्द्रतूलम् । न । आकाशेउड्डीयमानेतूले । ग्रीष्मह्रासे । वंशकफे ॥

इन्द्रतूलकम् । न । इन्द्रतूले ।

इन्द्रदारु । न । देवदारुणि ॥

इन्द्रदिक् । स्त्री । पूर्वदिशि ॥

इन्द्रद्युम्नः । पुं । ऋषिविशेषे । भाल्लवेये । नृपतिविशेषे ।

इन्द्रद्रुः । पुं । अर्जुनवृक्षे । कुटजवृक्षे ॥ इन्द्रस्यद्रुः ॥

इन्द्रधनुः । न । वर्षाभूतेरोहिते । शक्रधनुषि । रविकिरणा मेघमध्यपाते नविच्छिन्नविततानभसि । शक्रायुधसंस्थानाद्दृश्यन्ते तत्तु इन्द्रधनुः ।

इन्द्रध्वजः । पुं । राजाह्वयार्थं क्रियमाणे उत्सवविशेषे । शक्रध्वजे । यथोक्तंभविष्योत्तरपुराणे । पर्वतः कुरुते यात्रामिन्द्रकेतोर्युधिष्ठिर । पर्जन्यकामवर्षार्थ्यात्तस्मिन राज्येनसंशय इति ॥

इन्द्रनीलः । पुं । पन्ना इतिभाषाप्रसिद्धे मरकतमणौ । क्षीरमध्येक्षिपेन्नीलंक्षीरंचेन्नीलतांव्रजेत् । इन्द्रनीलमितिख्यातमितिपरीक्षा ।

इन्द्रपुष्पा । स्त्री । लाङ्गलिकीवृक्षे । विषलाङ्गला इतिगौडभाषा प्रसिद्धे ।

इन्द्रपुष्पिका । स्त्री । विषला...

गौड भाषा प्रसिद्धे कालिकारीवृक्षे॥
इन्द्रप्रस्थः। पुं। न। युधिष्ठिरनिर्मितपुरोत्तमे। वज्रराजधान्याम्॥ पार्थनगरे। दिल्ली इतियवनभाषा॥
इन्द्रप्रहरणम्। न। पवौ। वज्रे। इन्द्रस्यप्रहरणम्॥
इन्द्रभम्। न। ज्येष्ठानक्षत्रे॥
इन्द्रभूतिः। पुं। अर्हतांगणाधिपभेदे॥
इन्द्रभेषजम्। न। शुण्ठ्याम्॥
इन्द्रमहकामुकः। पुं। कुक्कुरे॥
इन्द्रयवः। पुं। न। इन्द्रजौ इतिभाषाप्रसिद्धेतिक्तबीजविशेषे। कलिङ्गे। भद्रयवे। कुटजबीजे। ऐन्द्रंयवं त्रिदोषघ्नं सङ्ग्राहि कटुशीतलम्। ज्वरातिसाररक्तार्शः कृमिवीसर्पकुष्ठनुत्। दीपनं गुदकीलास्रवातास्रश्लेष्मशूलजित्। यवाकारबीजत्वात् यवम्॥ इन्द्रसंबन्धस्य यवम्॥
इन्द्रलुप्तः। पुं। केशनाशकरोगे। केशघ्ने। न। मस्तकोद्भवरोगविशेषे। खालित्ये। तस्यलक्षणम्। रोमकूपानुगं रक्तं पित्तेनसहमूर्छितम्। प्रच्यावयति रोमाणि ततः श्लेष्मा सशोणितः। रुणद्धि रोमकूपांस्तु ततो न्येषामसम्भवः। तदिन्द्रलुप्तं खालित्यं रुज्येतिचविभाष्यते॥ खालित्यंरुज्ये[illegible]पर्यायकथनम्। तथा च मो-
जः। तदिन्द्रलुप्तमित्याहुः खल्लीरुज्यापकेचनेति। कार्त्तिकस्त्वाह। इन्द्रलुप्तं श्मश्रुणि भवति खालित्यं शिरोरुहेष्वेवकल्यासवेदनेति आगमसंज्ञमाप्नोति निदानटीका॥
इन्द्रलुप्तकम्। न। इन्द्रलुप्तरोगे॥
इन्द्रलुप्तिकः। त्रि। इन्द्रलुप्तरोगान्विते॥ निष्केशशिरसि॥
इन्द्रवंशा। स्त्री। वर्णवृत्तविशेषे। वंशस्थेन्द्रवंशे यदि पूर्वमक्षरं दीर्घं प्रयुक्तं कवितावतारकैः। गौडावनीनाथकुलप्रकाशक स्यादिन्द्रवंशेत्यभिधानतस्तदा॥
इन्द्रवज्रा। स्त्री। वर्णवृत्तविशेषे। कर्णे जौ गण्डखगेन्द्रहारा राजन्ति यस्याश्चरणे समस्ते। तामिन्द्रवज्रामतिमात्रकान्तां भोगीन्द्रवक्त्राज्जमरन्ध्रराम्। यथा। रत्ताम्बुदे नेन्दितकमलमाला श्रीतांशुचण्डातपकुण्डलाभ्याम्। ताराङ्गुतारावलिहारहारैः स्वीयांश्रियम्प्रयतीयसन्त्येति॥
इन्द्रपत्रादत्तपर्वः। पुं पर्वते॥
इन्द्रवारुणिका। स्त्री। इन्द्रवारुण्याम्॥
इन्द्रवारुणी। स्त्री। राखालशसा इति गौडप्रसिद्धलतायाम्। विशालायाम्। पीतपुष्पायाम्। गोसतुंपी

कीजड़ जोश्वेतवर्ण और अतिकड़ वीहोती है इन्द्रारुणीतिचभाषा। इन्द्रंधारयति। धृञ्०। चु०। कृवृदा दीतिबाहुलकाद्युन्नादुनन्।

इन्द्ररचः। पुं। देवदारुणि।

इन्द्रवृद्धा। स्त्री। व्रणरोगविशेषे। तल्लक्षणम्। पक्वकर्णिकवृन्मध्येपिडकांपिडकाचिताम्। इन्द्रवृद्धान्तुतांविद्याद्वातपित्तोत्थितांभिषगिति।

इन्द्रव्रतम्। न। राजोव्रतविशेषे। यथा। वार्षिकांश्चतुरोमासान् यथेन्द्रोऽभिप्रवर्षति। तथाभिवर्षेत्स्वंराष्ट्रंकामैरिन्द्रव्रतंचरन्निति।

इन्द्रशत्रुः। पुं। वृत्रासुरे। इन्द्रस्यशत्रुः शातयिता हन्तेतिषष्ठीसमासेन स्वरस्यकृद्वत्कृत्त्वम्। इन्द्रे। इन्द्रःशत्रुर्यस्येतिबहुव्रीहिर्हतस्येन्द्रेणवध्यत्वात्।

इन्द्रसावर्णिः। पुं। चतुर्दशेमनौ।

इन्द्रसुतः। पुं। जयन्ते। वालिनामवानरराजे। अर्जुनपाण्डवे। अर्जुनवृक्षे। इन्द्रस्यसुतः।

इन्द्रसुरसः। पुं। इन्द्रसुरिसे।

इन्द्रसुरिसः। पुं। निर्गुण्ड्याम्। सिन्दुवारे। म्योंडी इति काशी भाषा। सभालूइतिभाषा। वन्ध्या इतिपर्वतभाषा।

इन्द्रसूनुः। पुं। इन्द्रसुतस्यार्थे।

इन्द्रसेनः। पुं। भद्रद्वीपस्थेऽद्रिविशेषे।

इन्द्रा। स्त्री। फणिज्झकेवृक्षे॥

इन्द्राह्वः। पुं। ऋषभौषधौ।

इन्द्राग्निधूमः। पुं। हिमे।

इन्द्राणिका। स्त्री। इन्द्रसुरिसे। निर्गुण्ड्याम्। इन्द्रस्यजन्या। इन्द्रवरुणेतिङीषानुकौ। अन्यमनकत्वचयोर्पिपुंयोगस्त्वगृह्यते। कन्। ह्रस्वत्वञ्च। यद्वा। इन्द्रमानयति। अनेर्ण्यन्तात् कर्मण्यण्। ङीप्। कन्। ह्रस्वः।

इन्द्राणी। स्त्री। इन्द्रपत्न्याम्। शच्याम्। इन्द्रस्यस्त्री। इन्द्रवरुणेति ङीषानुकौ। दुर्गायाम्। यथा। ऐश्वर्यं परमंयस्याःसर्वेवै ससुरासुराः। इन्द्रियपरमैश्वर्यं इन्द्राणीतेनसाशिवेतिदेवीपुराणम्। इन्द्रसुरिसे। स्त्रीगांकरसे। नीलसिन्दुवारे। सूक्ष्मैलायाम्। स्थूलैलायाम्। मातृकाविशेषे॥

इन्द्रानुजः। पुं। विष्णौ।

इन्द्रायुधम्। न। इन्द्रधनुषि। शक्रायुधे।

इन्द्रारिः। पुं। असुरे। इन्द्रस्यअरिः।

इन्द्रावरजः। पुं। विष्णौ। इन्द्रस्यावरंजातः। अन्येष्वपीतिडः।

इन्द्राशनः। पुं। भङ्गायाम्। संविदि।

इन्द्रासनम्। न। पञ्चमात्रिकस्यप्रथमे

।ऽऽ प्रभेदे ।

इन्द्रियम् । न । विषयिणि । हृषीके । चक्षुरादिषु । सात्त्विकाहङ्कारोपादानानि इन्द्रियाणि । तानिच बुद्धीन्द्रियकर्मेन्द्रियभेदाद्द्विविधानि । उभयमपि इन्द्रस्यात्मनो विषयोपलब्धिकरणतया लिङ्गत्वादिन्द्रियमुच्यते । तत्र श्रोत्रत्वक्चक्षूरसनाघ्राणाख्यानि ज्ञानेन्द्रियाणि भवन्ति । वाक्पाणिपादपायूपस्थानिच कर्मेन्द्रियाणिभवन्ति । उभयात्मकंमनः । मिलित्वैकादशानीन्द्रियाणि भवन्ति ॥ भूतप्रकृतिकानीन्द्रियाणीति नैयायिकाः । तथाच गौतमप्रणीतं सूत्रम् । घ्राणरसनचक्षुस्त्वक्श्रोत्राणीन्द्रियाणिभूतेभ्यः । १ । १२। विषयग्रहणकार्यानुमेयंकरणमिन्द्रियम् । इन्द्रस्यात्मनो लिङ्गम् इन्द्रेणदृष्टं ज्ञातं ममचक्षुर्मम श्रोत्रमित्यादिक्रमेण इन्द्रेणसृष्टम् इन्द्रेणजुष्टम् प्रीणितं सेवितंवा इन्द्रेणदत्तं यथायथंविषयेभ्यः । इतिशब्दः सप्तमे प्रकारे तेनइन्द्रेण दुर्जयम् इत्याद्यर्थेषु इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गेत्यादिनिपातनादिन्द्रशब्दात्घच् । रेतसि । वीर्य्ये ।

इन्द्रियकर्म्म । न । घ्राणानांश्रोत्रवागादीनामान्तरयोश्चमनोबुद्ध्योःकर्म्मसु । तानिचशब्दश्रवणस्पर्शग्रहणरूपदर्शनरसग्रहणगन्धग्रहणानि वचना दानगमनविसर्गानन्दाख्यानि सङ्कल्पाध्यवसायौच यथासङ्ख्यमवन्ति ।

इन्द्रियग्रामः । पुं । इन्द्रियसमूहे ।

इन्द्रियनिग्रहः । पुं । विषयेभ्य श्चक्षुरादिवारणे । चक्षुश्श्रोत्रादिज्ञानेन्द्रियाणां वाक्पाण्यादिकर्मेन्द्रियाणाञ्च तत्तद्गोलकोपरोधमात्रेणहठान्निरोधइत्यर्थः ॥ इन्द्रियाणान्तु सर्वेषांयद्येकं क्षरतीन्द्रियम् । तेनास्य क्षरतिप्रज्ञादृतेःपात्रादिवोदकम् ।

इन्द्रियवधः । पुं । एकादशविधे इन्द्रियाणांवधे । यथा । बाधिर्य्यंकुष्ठतान्धत्वं जडताऽजिघ्रता तथा । मूकताकौण्यपङ्गुत्वक्लैव्योदावर्त्तमत्तताः ॥ यथा सङ्ख्यमेकादशानामेकादशवधाभवन्ति ॥

इन्द्रियवृत्तिः । स्त्री । श्रोत्रादीनांशब्दादिषु । वागादीनां वचनादिषु । मनोबुद्ध्योः सङ्कल्पाध्यवसाययोः ॥ यथाहुः साङ्ख्याः । शब्दादिषुपञ्चानामालोचनमात्र मिष्यतेवृत्तिः । वचनादानविहरणोत्सर्गानन्दाश्चपञ्चा

नाम् ॥ बुद्धीन्द्रियाणां सम्मुग्धवस्तुमा
त्रदर्शनमालोचनमुक्तम् । यथाहुः ।
सम्मुग्धं वस्तुमात्रन्तु प्राग्गृह्णात्य
विकल्पितम् । तत्सामान्यविशेषा
भ्यां कल्पयन्ति मनीषिणः ॥ इति । त
था । अस्ति ह्यालोचनं ज्ञानं प्रथमं नि
र्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञान
सदृशं शुद्धवस्तुजम् ॥ ततः परं पुनर्व
स्तु धर्म्मैर्जात्यादिभिर्यया । बुद्ध्याऽवसी
यते सापि प्रत्यक्षत्वेन सम्मतेति ।

इन्द्रियस्वापः । पुं । प्रलये ।

इन्द्रियात्मा । पुं । इन्द्रियेषु ।

इन्द्रियादिः । पुं । इन्द्रियाणां कारणे रा
जसाहङ्कारे ॥

इन्द्रियार्थः । पुं । शब्दस्पर्शरूपरसग
न्धाख्ये । विषये । गोचरे । गन्धर
सरूपस्पर्शशब्दाः पृथिव्यादिगुणास्त
दर्थाः । इति न्यायसूत्रम् । १ । १४
। वैशेषिकायां द्रव्यगुणकर्म्मसु अर्थ
शब्दाभिधेयत्वमात्रतः पञ्चानां गन्धा
दीनामेव कथं तत्त्वमित्याशङ्कानिरा
साय तदर्थाश्च प्युत्ताम् । तेषामिन्द्रि
याणामर्थाविषयाउद्दिष्टा अपि तत्र
वेष्याशयः । इत्यथ तदर्थसंलक्षण
मितिमन्तव्यम् । तच्छब्देन बहिरि
न्द्रियाणि परामृश्यन्ते । तथाच एकै
कस्य बहिरिन्द्रियस्य ग्राह्यविशेषगुण-
त्वं बहिरिन्द्रियद्वयाग्राह्यबहिरिन्द्रि
यग्राह्यगुणत्वं वा तदर्थः । पृथिव्यादि
गुणा इति वच्यनिर्देशः । तेके गुणा
इत्याकाङ्क्षायां गन्धेत्यादि । पृथि
व्यादीनां गुणा इति षष्ठीसमासो भा
ष्यसम्मतः तेन गुणगुणिनोरभेदा-
नेति सूचितम् । इन्द्रियैरर्थ्यते । अ
र्थयाञ्चायाम् । कर्म्मणि घञ् ।

इन्द्रियायतनम् । न । शरीरे ।

इन्द्रियार्थसन्निकर्षः । पुं । प्रत्यक्षज्ञान
हेतौ । सच षड्विधः । संयोगः । सं
युक्तसमवायः । संयुक्तसमवेतसमवा
यः । समवायः । समवेतसमवायः ।
विशेषणविशेष्यभावश्चेति ॥

इन्द्रियेशः । पुं । आत्मनि । जीवे ॥

इन्द्रेज्यः । पुं । बृहस्पतौ । इन्द्रस्येज्यः ॥

इन्धनम् । न । वह्निसन्दीपनार्थतृणका
ष्ठयोः । पाकार्हकाष्ठे । एधसि । इ
न्धेऽग्निरनेन । ञिइन्धी० । करणे ल्
युट् ॥

इभः । पुं । गजे । हस्तिनि । उत्तरप
दस्थः श्रेष्ठे । अष्टमे । एति ईयते वा
। इण्० । इणः किदिति भः ॥

इभकणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । इभक
णका ॥

इभदन्ता । स्त्री । नागदन्त्याम् । पर्वपु
ष्प्याम् । विषौषधी ॥

इभनिमीलिका। स्त्री। भङ्ग्याम्॥ छलेनिपञ्चवैदग्ध्यांभङ्गिश्चेभनिमीलिकेतित्रिकाण्डशेषः॥

इभपालकः। पुं। हस्तिपके॥

इभभरः। पुं। गजसमूहे॥ इभानांभरः॥

इभमाचलः। पुं सिंहे॥

इभया। स्त्री। स्वर्णक्षीरीवृक्षे॥

इभाख्यः। पुं। नागकेशरवृक्षे॥

इभोषणा। स्त्री। गजपिप्पल्याम्॥

इभ्यः। त्रि। आढ्ये। धनवति। पुं। राजनि। हस्तिपके। इभमर्हति। दण्डादित्वात्यत्। यद्वा। इः कामात् भयते। भयसभये। अन्येष्वपीति डः॥

इभ्यग्रामः। पुं। हस्तिपकानांसमवाये॥

इभ्या। स्त्री। शल्लकीवृक्षे॥ करेण्वाम्। टाप्॥

इभ्यिका। स्त्री। इभ्यायाम्। इभ्यैव स्वार्थेकन्। उदीचामितीदा देशः। पक्षे इभ्यका॥

इयत्। त्रि। इदम्परिमाणविशिष्टे। एतावति। इदम्परिमाणमस्य। किमिदम्भ्यांवोघ इतिवतुप् वस्यघः। इदङ्किमोरीश्की। यस्येतिलोपः। प्रत्ययमाणमवशिष्यते। पठन्तिचा पवैयाकरणाश्चापनिषदाश्च। उदितवतिपरस्मिन्प्रत्ययेशास्त्रयोनौगतवतिविलयञ्चप्राकृतेपिप्रपञ्चे। सपदिपदमुदीतं केवलं प्रत्ययोयत् तदियदितिमिमीतेकोहदामपिडतोपीति। पुं। इयान्। स्त्री। इयती॥

इयत्ता। स्त्री। सीमायाम्। परिमाणे। संख्यायाम्॥ इयतोभावः। तल्॥

इरम्मदः। पुं। मेघज्योतिषि। वज्राग्नौ। इरावुदकम् तेनमाद्यतिदीप्यते अविन्धनत्वात् इरयर्थेउपपदेरम्मदेत्यादिनाखश् प्रत्ययोमुमागमश्चनिपातितः। वाडवोपिइरम्मद इतिकेचित्।

इरा। स्त्री। भुवि। वाचि। वारुण्याम्। सुरायाम्। इं कामंराति। रादाने। आतोनुपेतिकः। अम्बुनि। जले। इण्गतौ। एति इयतेवा। ऋज्रेन्द्राग्रेतिसाधुः। निपातनाद्गुणाभावः। अन्ने॥

इराचरम्। न। करकायाम्। घर्षोपले। त्रि। भूचरे। अम्बुचरे। इरायांचरति। चरेष्टः॥

इराजः। पुं। कन्दर्पे॥

इरावती। स्त्री। वटपत्रीवृक्षे। पाषाणभेदीविशेषे। परीक्षिन्नृपतेर्भार्यायाम्॥

इरिणम् । न । ऊषरभूमौ । शून्ये । निराश्रये । ऋच्छति । ऋगतिप्रापणयोः । अर्त्तेः किदिच्चेतीनन् ।

इरिमेदः । पुं । अरिमेदे । विट्खदिरे । इरिमेदः कषायोष्णोमुखदन्तगदास्रजित् । हन्तिकण्डुविषश्लेष्मक्रिमिकुष्ठविषव्रणान् ।

इरिवेल्लिका । स्त्री । मस्तकोद्भवव्रणजन्यपीडाविशेषे । तल्लक्षणम् । पिडकामुत्तमाङ्गस्थांवृत्तामुग्ररुजाज्वराम् । सर्वात्मिकांसर्वलिङ्गांजानीयादिरिवेल्लिकामिति ।

इरेशः । पुं । विष्णौ । वरुणे । वागीशे । राज्ञि । इरायाः ईशः ।

इर्वारुः । स्त्री । कर्कट्याम् ।

इर्वारुशुक्तिका । स्त्री । फूट इतिभाषा प्रसिद्धे इर्वारुविशेषे । निर्भिन्नकर्कट्याम् ।

इलः । त्रि । प्रेरके । इलति प्रेरयांकरोति । इलप्रेरणे । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः ।

इलविला । स्त्री । पुलस्त्यभार्यायाम् । हविर्भुवि । कुवेरस्यजनन्याम् ।

इला । स्त्री । सौम्यकलत्रे । बुधयोषिति । धरित्र्याम् । गवि । वाचि । इलति । इलगतौक्षेपे । इगुपधेतिकः ।

इलावृतम् । न । जम्बुद्वीपस्य नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । तत्रसुमेरुःसंवेष्ट्यास्ते । पश्चान्माल्यवतः प्राच्यांगन्धमादनशैलतः । इलावृतंनीलगिरेर्याम्यतोनिषधादुदक् ।

इलिका । स्त्री । अवन्याम् । भुवि । इलैव । स्वार्थेकः ।

इली । स्त्री । ईल्याम् । करवालिकायाम् । कटारी शायकुरी इतिभाषा । इलगतौ क्षेपेच । इन् । कृदिकारादक्तिनइतिवाङीष् ।

इलीशः । पुं । इल्लिशे । हिलशे माछ इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ।

इल्लिशः । पुं । इलीशे । इल्लिशोमधुरः स्निग्धोरोचनो वह्निवर्द्धनः । पित्तघ्नः कफकृत किञ्चिल्लघुर्वीर्योनिलापहः ।

इल्लीशः । पुं । इल्लिशे ।

इल्वकाः । स्त्री । इल्वलासु । नित्यंबहुवचनान्तः ।

इल्वलः । पुं । वातापेर्भ्रातरि दैत्यविशेषे । मत्स्यप्रभेदे । पक्षिविशेषे । इलति । इलस्वप्ने क्षेपणेच । सालसिवर्यंसि पर्यसीत्यादिनावलच् गुणाभावश्च निपात्यते ।

इल्वलाः । स्त्री । मृगशिरःशिरोदेशस्थतारकासु । मृगशिर शिरस्थानां पञ्चानांस्वल्पतारकाणां यास्तारकास्तच्छिरोदेशेनिवसन्ति ताः इल्व

लाः। इषन्ति। इष०। निपातनाद्लच् गुणाभावश्च। नित्यबहुवचनान्तोऽयम् ॥

इव। अ। उपमायाम्। सादृश्ये। साम्ये। ईषदर्थे। उत्प्रेक्षायाम्। वाक्यालङ्कारे।

इषः। पुं। आश्विनमासि। इषगतौ। एषणम् इष्ट्यात्रा। भावेक्विप्। सोऽस्मिन्नस्ति जिगीषूणाम्। अच् आद्यच् ॥

इषिका। स्त्री। गजाक्षिगोलके। ईष्यते। ईषउञ्छे। ईषगतिहिंसादर्शनेषु। ईषेः किद्ध्रस्वश्चेतीकन्। धातोर्ह्रस्वः। तूलिकायाम्। इष्यते। इष० गत्यादौ। क्वुनादिभ्योवुन्।

इषितः। त्रि। अभिप्रेते। इष्टे।

इषिरः। पुं। अग्नौ। इष्यति। इषगतौ। इच्छतिवा। इषइच्छायाम्। इषमदीत्यादिना किरच्।

इषीका। स्त्री। काशे। मुञ्जामध्यवर्त्तितृणे। सींक तुली इतिभाषा। ईषति ईषतेवा। ईषउञ्छे। ईषगतिहिंसादर्शनेषु। ईषेः किद्ध्रस्वश्चेतीकन् ॥ दर्भशलाकायाम्।

इषुः। पुं। स्त्री। बाणे। सायके। पन्थसु। ईष्यतेऽनेन। ईषगत्यादौ। ईषते हिनस्तिवा। ईषेः किच्चेत्युरादेरिच्च।

इषुधिः। पुं। स्त्री। इषूणांस्थाने। तूणीरे। इषवोधीयन्तेऽत्र। डुधाञ्० कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः ॥

इषुपुङ्खा। स्त्री। शरपुङ्खायाम्।

इषुमाला। स्त्री। शरावल्याम्।

इषुपलयन्त्रम्। न। शरशिलाक्षेपके यन्त्रविशेषे।

इष्टम्। त्रि। आशंसिते। पूजिते ॥ मिथे। इष्यमाणे। इष्यते। इषइच्छायाम्। मतिबुद्धीतिक्तः। पुं। ससन्तौ। यज्ञे ॥ एरण्डवृक्षे। न। संस्कारे। क्रतुकर्मणि ॥ क्रतुर्यज्ञः कर्म्मदानादि तयोः समाहारः तदिष्टमन्वयाध्यम्। अतएव मनुः। एकाग्निकर्म्महवनं त्रेतायां यच्चहूयते। अन्तर्वेद्याञ्च यद्दानमिष्टन्तदभिधीयते इति। अग्निहोत्रंतपः सत्यं वेदानाञ्चार्थपालनम्। आतिथ्यं वैश्वदेवञ्चप्राहुरिष्टमनाकदम्। यजनम्। यजदेवपूजादौ। नपुंसके भावेक्तः। अनुकूलवेदनीये देवादिलक्षणेयागादिफले। ईश्वराराधनादौ। एयषम्। इषेःक्तः। परमानन्दरूपत्वेन सर्वेषां प्रियत्वादिष्टः परमात्मैव।

इष्टका। स्त्री। गृहादिनिर्माणार्थं दग्धमृत्खण्डविशेषे। ईंटइतिप्रसिद्धे। इष्यते। इष०। इष्यसिम्यांतकन्।

इष्टकेषीकामालानामितिनिर्देशात् प्रत्ययस्थादितिनेत्वम् ॥

इष्टकापथम् । न । इष्टकाभिर्निर्मितेपथि । उशीरे । वीरणमूले । इष्टकापथमस्य कर्षोवायुकरत्वात् । यद्वा । इष्टकेव दृढः पन्थायस्य । इष्टकायामपि पन्थायस्येतिवा ॥

इष्टकामधुक् । त्रि । अभीष्टभोगप्रदे । इष्टानांकामधुक् ।

इष्टकावः । त्रि । इष्टकावति । इष्टकाः सन्त्यस्यास्मिन् वा । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिवप्रत्ययः ॥

इष्टगन्धः । त्रि । सुगन्धौ । नं । वालुके । इष्टस्तावौ गन्धश्च । इष्टोगन्धोयस्ययस्मिन् वा ।

इष्टा । स्त्री । शमीवृक्षे ।

इष्टापूर्त्तम् । न । यज्ञखातादिकर्मणि ॥ यथा । अग्निहोत्रंतपः सत्यं वेदानां चानुपालनम् । आतिथ्यं वैश्वदेवश्च इष्टमित्यभिधीयते । वापीकूपतडागादिदेवतायतनानि च । अन्नप्रदानमारामः पूर्त्तमित्यभिधीयते । इष्टञ्च पूर्त्तञ्च अनयोः समाहारः ।

इष्टार्थोद्युक्तः । त्रि । उत्सुके । उत्साहयुक्ते । इष्टश्चासावर्थश्च तत्रउद्युक्तः ।

इष्टिः । स्त्री । यागे । दर्शपूर्णमासेष्ट्याम् । अभिलाषे । लोकसङ्ग्रहे । एषणाम् । इष० । क्तिन् । इष्यतेऽनयेति वा । यज० क्तिन् ॥

इष्टिकापथिकम् । न । लामज्जकतृणे । इतिराजनिर्घण्टः ।

इष्टिपचः । पुं । दैत्ये । दनुजे ।

इष्टिमुट् । पुं । दैत्ये । इष्टिंमुष्णाति । मुषस्तेये । क्विप् ।

इष्टुः । स्त्री । इच्छाविशेषे ॥

इष्मः । पुं । कामे । वसन्ते । इष्यति । इषगतौ । इच्छतिवा । इषइच्छायाम् । इषियुधीतिमक् ।

इष्यः । पुं । वसन्तर्त्तौ ॥

इष्वः । त्रि । उपदेष्टरि । इष्यतेऽसौ । इष० । सर्वनिघृष्वरिष्वलष्वशिवपद्वप्रह्वेष्वाअतन्त्रेइतिवन्गुणाभावश्च निपात्यते ॥

इष्वसनः । पुं । चापे । अस्यतेअनेनेष्वसनः । इषूणामसनः ।

इष्वासः । पुं । धनुषि । त्रि । इषुक्षेपके । धन्विनि । इषवोऽस्यन्ते अस्मिन्ननेन । असु० । हलश्चेतिघञ् ।

इस । अ । दुःखभावनायाम् । सन्तापे । कोपे ।

इह । अ । अस्मिन् । अत्र । अधिकरणे । व्यवहारभूमौ । अस्मिन् । इहलोकः । इहमुत्र ।

इहत्यः । त्रि । इहभवे । इहजातादौ

ला: । इलन्ति । इल० । निपातनाद्व लच् गुणाभावश्च । निघण्टुवचनान्तोयम् ॥

इव । अ । उपमायाम् । सादृश्ये । साम्ये । ईषदर्थे । उत्प्रेक्षायाम् । वाक्यालङ्कारे ।

इषः । पुं । आश्विनमासि । इषगतौ । एषणम् इट् यात्रा । भावे क्विप् । साऽस्मिन्नस्ति जिगीषूणाम् । अर्श आद्यच् ॥

इषिका । स्त्री । गजाक्षिगोलके ॥ ईष्यते । ईषउञ्छे । ईषगतिहिंसादर्शनेषु । ईषेः किद्ध्रस्वश्चेतीकन् । धातोर्ह्रस्वः । तूलिकायाम् ॥ इष्यते । इषगत्यादौ । कृषादिभ्योवुन् ।

इषितः । त्रि । अभिप्रेते । इष्टे ।

इषिरः । पुं । अग्नौ । इष्यति । इषगतौ । इच्छतिवा । इषइच्छायाम् । इषमदीत्यादिना किरच् ।

इषीका । स्त्री । काशे । मुञ्जामध्यवर्त्तितृणे । सींक तृणो इतिभाषा । ईषति ईषतेवा । ईषउञ्छे । ईषगतिहिंसादर्शनेषु । ईषेःकिद्ध्रस्वश्चेतीकन् । दर्भशलाकायाम् ।

इषुः । पुं । स्त्री । बाणे । सायके । पश्यन्तु । ईष्यतेऽनेन । ईषगत्यादौ । ईषते हिनस्तिवा । ईषेःकिच्चेत्युणादेरिच्च ।

इषुधिः । पुं । स्त्री । इषूणांस्थाने । तूणीरे । इषवोधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः ॥

इषुपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् ।

इषुमाला । स्त्री । शरावल्याम् ।

इषूपलयन्त्रम् । न । शरक्षेपणाक्षेपकयन्त्रविशेषे ।

इष्टम् । त्रि । आशंसिते । पूजिते । प्रिये । इष्यमाणे । इष्यते । इषइच्छायाम् । मतिबुद्धीतिक्तः । पुं । ससतन्तौ । यज्ञे ॥ एरण्डवृक्षे । न । संस्कारे । क्रतुकर्मणि ॥ क्रतुर्यज्ञः कर्मचदानादि तयोः समाहारः तदिष्टशब्दवाच्यम् । अतएव मनुः । एकाग्निकर्म हवनं त्रेतायां यच्चहूयते । अन्तर्वेद्यां चयद्दानमिष्टन्तदभिधीयते इति । अग्निहोत्रंतपः सत्यं वेदानाञ्चानुपालनम् । आतिथ्यंवैश्वदेवञ्चप्राकुरिष्टमिष्टनाकदम् । यजनम् । यजदेवपूजादौ । नपुंसके भावेक्तः । अनुकूलवेदनीये देवादिलब्धयागादिफले । ईश्वराराधनादौ । एषणम् । इषेःक्तः । परमानन्दरूपत्वेन सर्वेषां प्रियत्वादिष्टः परमात्मैव ।

इष्टका । स्त्री । गृहादिनिर्म्माणार्थदग्धमृत्खण्डविशेषे । ईंटइतिप्रसिद्धे । इष्यते । इष० । इष्यसिभ्यांतकन् ।

रीशकी।

ईदृशः। त्रि। ईदृशि॥ अयमिव दृश्यते। इदमिव पश्यति वा। दृशेःक्सदिति कञ्। इदम ईश्।

ईप्सा। स्त्री। आप्तुमिच्छायाम्॥

ईप्सितः। त्रि। अपेक्षिते॥ अभिप्रेते। इष्टे। आप्तुमिष्टम्। आप्लृ व्याप्तौ। सन्। क्तः। आपज्ञप्यृधामीत्। अत्र लोपेऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः॥

ईप्सुः। त्रि। आप्तुमिच्छौ।

ईयिवान्। त्रि। उपगते। इण्०। उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेति क्विटः कसुर्द्वित्वमभ्यासदीर्घत्वं यणोरिट्च निपात्यते। सूत्रे उपस्थविवचितम्।

ईरणः। पुं। वायौ। ईरति ईरयतिवा। ईर०। युच्। ल्युट्। न। चलने।

ईरितम्। त्रि। प्रोक्ते। प्रेरिते॥ क्षिप्ते। ईर्यतेस्म। ईरगतौ कम्पनेच। क्त।

ईरितात्मा। पुं। प्रकटितस्वरूपे।

ईर्म्मम्। न। व्रणे। ईरति सुखम्। ईर गतिप्रेरणयोः। बाहुलकान्मक्॥

ईर्य्या। स्त्री। ध्यानमौनादिकस्य भिक्षुप्रतस्यानुष्ठाने। चर्य्यायाम्॥ चर्य्या त्वीर्य्यापिदुर्बुधाः। ईर्य्यते। ईरगतौ। ऋहलोर्ण्यत्।

ईर्य्यापथः। पुं। ध्यानाद्युपाये। ईर्य्यायाः पन्थाः। ऋक्पूरिति अः॥

ईर्वारुः। पुं। स्त्री। कर्कट्याम्। ईरणम्। ईर०। सं० क्विप्। ईरंवारयतीति वारयतिवा। वृञ्०। बाहुलकादुण्।

ईर्षा। स्त्री। अक्षमायाम्।

ईर्षालुः। पुं। अक्षमे। ईर्षायुक्ते॥

ईर्ष्यकः। पुं। दृष्टियोन्याख्यक्लीवे। दृष्ट्वाव्यवायमन्येषां व्यवाये यः प्रवर्त्तते। ईर्ष्यकः सतुविज्ञेयोदृष्टियोनिश्च सस्मृतः॥

ईर्ष्या। स्त्री। अक्षान्तौ। परोत्कर्षासहिष्णुत्वे। परोत्कर्षाऽक्षमेर्ष्या स्यादैश्वर्याद्यनुरोधिनी। ईर्ष्यणम्। ईर्ष्य ईर्ष्यायाम्। गुरोश्चेत्यः॥

ईर्ष्यालुः। त्रि। अक्षान्तिशीले। क्रुद्धे। बोध्ये। ईर्ष्यांलाति। ला। मितद्र्वादित्वाड्डुः।

ईला। स्त्री। धरित्र्याम्। गवि। वाचि। बौम्यकरणे।

ईलिः। स्त्री। ह्रस्वगदाकारेषत्वदण्डे। करपालिकायाम्। कटारी कटार इत्यादिभाषा। ईर्त्ते ईर्य्यतेवा। ईर०। इन्। कपिलकादिः। ईड्यते वा। ईड०। डलयोरभेदः।

ईडितः। त्रि। स्तुते। ईड्यतेस्म। ई

। अव्ययात्यप् ॥

इहामुत्रार्थफलभोगविरागः । पुं । ऐहिकपारत्रिकविषयभोगेभ्यो नितरांविरतौ । मुक्तेर्द्वितीयसाधने । ऐहिकानांस्रक्चन्दनादिविषयभोगानां कर्मजन्यतया अनित्यत्ववत् आमुष्मिकाणाममृतादिविषयभोगानामनित्यतया तेभ्यो नितरांविरतौ ।

इही । अ । तन्त्रच्छेस्यर्थे । अन्तमतिरूपकम् ।

ईः

ई । अ । विषादे । दुःखभावने । अनुकम्पायाम् । क्रोधे । प्रत्यक्षे । सन्निधौ । सम्बोधने ॥

ईः । स्त्री । लक्ष्म्याम् । अस्य स्त्री । ङीष् ।

ईक्षणम् । न । दर्शने । चक्षुषि । दृशि । ईक्षतेऽनेन । ईक्ष० । ल्युट् ।

ईक्षणिकः । पुं । हस्तरेखाद्यवलोकनपूर्वकशुभाशुभफलकथनेनजीविनि । शुभाशुभयोरीक्षणमस्यास्ति ठन् ।

ईक्षणिका । स्त्री । दैवज्ञायाम् । या च स्पर्शादिना जनानामशुभाशुभनिरूपयित्री याम् । म० ठन् । ईक्षते । ईक्ष

दर्शनाङ्कनयोः । ल्युत्वा ।

ईक्षणीयः । त्रि । शोभमाने । ईक्षितुं योग्यः । अनीयर् ॥ अवलोकनीये ।

ईक्षा । स्त्री । दृष्टौ । ईक्षणम् । ईक्ष० । गुरोश्चहलः । टाप् ।

ईक्षितः । त्रि । अवलोकिते । ईक्ष० । नपुंसके भावे क्तः ।

ईजानः । पुं । यजमाने । कर्मिणि । ईजते । ईज० । शानच् ।

ईडा । स्त्री । स्तुतौ । ईडनम् । ईड स्तुतौ । गुरोश्चहलः । टाप् ।

ईडितः । त्रि । स्तुते । कृतस्तवे । ईड्यते स्म । ईड० । क्तः ।

ईड्यः । त्रि । स्तुत्ये । वन्द्ये । श्लाघ्ये । ईडितुंयोग्यः । ण्यत् ॥

ईतिः । स्त्री । डिम्बे । अजन्ये । उत्पाते । प्रवासे । कृषेः षट्प्रकारोपद्रवविशेषे । यथा । अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभामूषकाः शुकाः । अत्यासन्नाश्च राजानः षडेता ईतयः स्मृताः इति । ईयतेऽनया । ईङ् गतौ । क्तिन् ।

ईदृक्षः । त्रि । ईदृशे । इदमिवेतिईदृश् ॥

ईदृक् । त्रि । ईदृशे । एतस्मिन्नाय इदम् मकार इशिभावः । अयमिव दृश्यते । इदमिव पश्यति वा । दृशिर्प्रे० । त्यदादिषु दृश इति क्विन् । इदंकिमो

रीभकी ॥

ईदृशः । त्रि । ईदृशि ॥ अयमिव दृश्यते । इदमिव पश्यति वा । दृशेस्त्यदादिष्विति कञ् । इदम ईश् ।

ईप्सा । स्त्री । आप्तुमिच्छायाम् ॥

ईप्सितः । त्रि । अपेक्षिते । अभिप्रेते । इष्टे । आप्तुमिष्टम् । आप्लृ व्याप्तौ । सन् । क्तः । आप्ज्ञप्यृधामीत् । अत्र लोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः ।

ईप्सुः । त्रि । आप्तुमिच्छौ ।

ईयिवान् । त्रि । उपगते । इण्° । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेति लिटः कसुर्द्विर्वचनमभ्यासदीर्घत्वं यलोपरिटच निपात्यते । सूत्रे उपत्वमविवक्षितम् ।

ईरणः । पुं । वायौ । ईरति ईरयति वा । ईर° । युच् । ल्युट् वा । न । चलने ।

ईरितम् । त्रि । प्रोक्ते । प्रेरिते । क्षिप्ते । ईर्यते स्म । ईर गतौ कम्पने च । क्तः ।

ईरितात्मा । पुं । प्रकटितस्वरूपे ।

ईर्मम् । न । व्रणे । ईरति सुखम् । ईर गतिप्रेरणयोः । बाहुलकान्मक् ।

ईर्या । स्त्री । ध्यानमौनादिकस्य भिक्षुव्रतस्यानुष्ठाने । चर्यायाम् ॥ चर्यान्तीर्यैविदुर्बुधाः । ईर्यते । ईर गतौ । ऋहलोर्ण्यत् ।

ईर्यापथः । पुं । ध्यानाद्युपाये । ईर्यायाः पन्था: । ऋक्पूरित्यः ॥

ईर्वारुः । पुं । स्त्री । कर्कट्याम् । ईरयम् । ईर° । सं° क्विप् । ईरं ईरयतीति वारयति वा । वृञ्° । बाहुलकादुण् ।

ईर्षा । स्त्री । अक्षमायाम् ।

ईर्षालुः । पुं । अक्षमे । ईर्षायुक्ते ॥

ईर्ष्यकः । पुं । दृष्ट्वान्यव्यवायं क्लीवे । दृष्ट्वा व्यवायमन्येषां व्यवायेया प्रवर्तते । ईर्ष्यकः स तु विज्ञेयो दृष्टियोनिश्च सम्मतः ॥

ईर्ष्या । स्त्री । अक्षान्तौ । परोत्कर्षासहिष्णुत्वे । परोत्कर्षाऽक्षमेर्ष्या स्यात् ईर्ष्यान्मन्युतोऽपि च । ईर्ष्यणम् । ईर्ष्य ईर्ष्यायाम् । गुरोश्चहलः ॥

ईर्ष्यालुः । त्रि । अक्षान्तिशीले । कुत्सने । सेर्ष्ये । ईर्ष्यां लाति । ला । मितद्वादित्वाड्डुः ।

ईला । स्त्री । धरित्र्याम् । गवि ॥ वाचि । सौम्यकलत्रे ।

ईलिः । स्त्री । हस्तगदाकारे हस्तदण्डे । करपालिकायाम् । कटारी कटार इत्यादि भाषा । ईरते ईर्यते वा । ईर° । इन् । कपिलकादिः । ईड्यते वा । ईड° । डलयोरभेदः ।

ईलितः । त्रि । स्तुते । ईड्यते स्म । ई

उ०। क्तः। उलयोरभेदात्तः॥

ईली। स्त्री। ह्रस्वगदाकारे हस्तदण्डे। करपालिकायाम्। कृदिकारादिति। पाक्षिकोङीष्॥

ईट्। पुं। परमेश्वरे॥ ईष्टे। ईश ऐश्वर्ये। क्विप्॥

ईशः। पुं। महादेवे। सदाशिवे। ईशानकोणाधिपतौ। सर्वेषामीशितरि। विशुद्धसत्त्वप्रधानमायोपाधिके परमेश्वरे। हिरण्यगर्भे। त्रि। प्रभौ। स्वामिनि। एकादशसु। ईष्टे। ईश०। इगुपधेति कः॥

ईशत्वम्। न। पाशुपतानां द्वितीये पाशे। ईष्टे स्वातन्त्र्येणेति ईशः। तदीयं कर्त्तृबोधशक्तिर्द्विसीयः पाशः। तथाचोक्तम्। तासां माहेश्वरी शक्तिः सर्वानुग्राहिकाशिवा। धर्मानुवर्त्तनादेव पाश इत्युपचर्य्यते इति॥

ईशसखः। पुं। कुबेरे। ईशः सखास्य॥

ईशा। स्त्री। पार्वत्याम्। दुर्गायाम्। ईष्टे। ईश०। कान्तात् टाप्॥

ईशानः। पुं। शिवे। महादेवे॥ एकादशरुद्रान्तर्गतरुद्रविशेषे॥ शिवाष्टमूर्त्त्यन्तर्गतसूर्य्यमूर्त्तौ। शमीवृक्षे। न। ज्योतिषि। त्रि। ईशितरि। नियन्तरि। स्वामिनि। ईष्टे तच्छीलः। ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश्॥

ईशानी। स्त्री। स्कन्दमातरि। दुर्गायाम्। ईशानस्य स्त्री। पुंयोगलक्षणो ङीष्॥ शमीवृक्षे॥

ईशिता। स्त्री। ईशित्वे। अणिमाद्यष्टैश्वर्य्यान्तर्गतैश्वर्य्यविशेषे। प्रभुत्वे॥ येनस्थावरा अप्याज्ञाकारिणो भवन्ति॥ ईशोऽस्यास्ति। अतइनिठनाविति इनिः। ईशिनो भावः। तस्य भावस्त्वतलाविति तल्॥

ईशिता। त्रि। ईश्वरे। अधिपतौ। प्रभौ। नियन्तरि। ईष्टे। ईश०। तृन् तृचौ॥

ईशित्वम्। न। ईशितायाम्। देवानामष्टैश्वर्य्यान्तर्गतैश्वर्य्यविशेषे॥ यद्भूतभौतिकानां प्रभवव्यूहव्ययानामीशिता भवति। ईशिनोभावः। त्वः॥

ईश्वरः। पुं। शिवे। मन्मथे॥ विशुद्धसत्त्वप्रधानाज्ञानोपहितचैतन्ये। ईशनादिशक्तियुक्ते जगदधिष्ठातरि। हिरण्यगर्भे। विविधशक्तित्वात् सर्वसमर्थे सर्वनियन्तरि नारायणे॥ उक्तञ्चाध्यात्मीगीतायाम्। तत्रयाप्रकृतिःप्रोक्तासाराजन् द्विविधामता। सत्त्वात्मिकातुमायास्यादविद्यागुणमिश्रिता। स्वाश्रयं यातु संरक्षेत् सा मायेतिनिगद्यते। तस्यां यत्प्रति

बिम्बस्यादिम्बभूतस्यचेशितुः । सर्वेश्वरःसमाख्यातः स्वाश्रयज्ञानवान् परः ॥ तस्यां स्वाश्रयाव्यामोहकारिण्यां शुद्धसत्त्वप्रधानायां मायायामीशितुःपरमात्मनोयत् प्रतिबिम्बंपतति तत् प्रतिबिम्बमीश्वरः । सचेश्वरः स्वाश्रयं व्यापकं ब्रह्मतज्ज्ञानवान्भवति मायातदाधारब्रह्मणोर्नावरणात् । सर्वज्ञः सर्वकर्त्ताचसर्वानुग्रहकारकः । इति । देहेन्द्रियसङ्घातस्यस्वामिनिजीवे ॥ ईशनशीले । समर्थे । सर्वान्तर्यामिणि । क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेषईश्वरः इतिपतञ्जलिः । ईश्वरमाज्ञमप्यर्थंनचयामीशतेपरः । दशाभिषसदैश्वर्यमीश्वरत्वेनकीर्त्तितः । प्रभवादिष्वेकादशेऽब्दे । सुभिक्षंक्षेममारोग्यंकार्पासस्यमहार्घता । त्वपर्णं मधुगन्धञ्चईश्वरेदुर्लभं प्रिये । त्रि । आढ्ये । स्वामिनि । ईशितुं शीलमस्येति । स्थेशभासपिसकसोवरच् इतिवरच् । ईष्टे । ईश० । वरच् ॥ यद्वा । अश्नुते । अशूव्याप्तौ सङ्घातेच । अश्नोतेराशुकर्मणिवरट्चेतिवरट् । चादुपधाया ईत्वम् ।

ईश्वरप्रणिधानम् । न । शौचादिपञ्चनियमेषु पञ्चमे नियमे । ईश्वरस्यमानसैरुपचारैरभ्यर्चने । सर्वकर्मणां तस्मिन् परमगुरौफलनिरपेक्षतयाऽर्पणे ॥ ईश्वरे प्रणिधानम् ॥

ईश्वरभावः । पुं । प्रजापालनार्थमीशितव्येषु प्रभुशक्तिप्रकटीकरणे ।

ईश्वररथचरणः । पुं । कालचक्रे । ईश्वररथस्यचरणः ।

ईश्वरसेतुः । पुं । मर्यादायाम् । वर्णाश्रमादिधर्मे । ईश्वरस्यसेतुरिव ।

ईश्वरा । स्त्री । उमायाम् । श्रीवाण्यादिशक्तिषु । वरजन्तादीश्वरशब्दात् टाप् । पुंयोगविवक्षाभावान्न ङीप् ।

ईश्वरी । स्त्री । गौर्याम् । दुर्गायाम् । श्रीवाण्यादिशक्तिषु । अश्नुते विश्वम् । वरजन्तादीश्वरात् ङीप् । यद्वा । ईष्टे । ईश० वनिप् । वनोरचेतिङीपौ ॥ लिङ्गिनीवृक्षे । वन्ध्याकर्कोटक्याम् । रुद्रजटालतायाम् । नाकुलीकन्दे ॥

ईषत् । अ । अल्पे । किञ्चित् । ईषयास । ईषगत्यादौ । अतप्रत्ययः ।

ईषत्करः । पुं । अत्यल्पे । अनुपन्थे । गन्धे । लेशे । त्रि । ईषत्क्रियमाणे वस्तुनि । ईषत्क्रियते । ईषद्दुःसुष्विति भावे कर्मणिवा अकृच्छ्रार्थेषु ख

लु प्रत्ययः ॥

ईषत्पाण्डुः । पुं । धूसरवर्णे ॥

ईषदुष्णम् । न । कवोष्णे । मन्दोष्णे ॥ त्रि । तद्वति । ईषच्चतदुष्णञ्च ॥

ईषद्धास्यम् । न । मन्दहास्ये । स्मिते । ईषच्चतद्धास्यञ्च । त्रि । तद्वति ।

ईषद्रक्तः । पुं । अरुणे । त्रि । तद्वति ।

ईषा । स्त्री । हलयुगयोर्मध्यस्थकाष्ठे । लाङ्गलदण्डे । ईषते । ईषगत्यादौ । इगुपधेतिकः । करके गुरोश्चेत्यो वा ॥

ईषादन्तः । पुं । दीर्घदन्तगजे । उदग्रदन्ते । ईषेवदन्तावस्य ।

ईषिका । स्त्री । अक्षिकूटे । गजाक्षिगोलके । ईषालाङ्गलकीलिका सेव । इवेप्रतिकृताविति कन् । तूलिकायाम् । अस्त्रविशेषे । यथा । सोभिमन्त्र्यशरैषीका मोषिकास्त्रेणवीर्यवान् । काकंतमभिसन्धायससर्जपुरुषर्षभः ॥ इतिरामायणम् ॥ ईष्यते ईषतिवा । ईषगत्यादौ ईषउच्छेवा । क्वुन् ।

ईषिरः । पुं । अग्नौ । पावके ॥

ईषीका । स्त्री । इषीकायाम् । तूलिकायाम् । ईषीकास्यादिषीकापीति द्विरूपकोष । पर्फरीकादित्वान्न साधुः ।

ईसः । पुं । कामदेवे । वसन्तर्त्तौ । ईषति ईषतेवा । ईषउञ्छे ईषगतिहिंसादर्शनेषु । इगुपधेतिकः (?) ईषीति दीर्घादि पाठस्याप्युक्तत्वान्नसक् ।

ईहा । स्त्री । उद्यमे । चेष्टायाम् ॥ वाञ्छायाम् ॥ ईहचेष्टायाम् । गुरोश्चेत्यः । टाप् ।

ईहामृगः । पुं । वृकिमृगे । नाटकरूपकभेदे । कोके । वृके । भेडिया इतिभाषा ॥ ईहा मृगेष्वस्य । ईहां मृगयते वा । मृगअन्वेषणे । कर्मण्यण् ॥ ईहाप्रधाना मृगोवा । शा कपार्थिवादिः ।

ईहितः । त्रि । अपेक्षिते । न । उद्योगे । चरिते ।

उः

उ । अ । सम्बोधने । रोषोक्तौ । अनुकम्पायाम् । नियोगे । पदपूरणे ॥ पादपूरणे । विस्मये । मदनम् । उङ शब्दे । क्विप् । तुडन् ।

उः । पुं । शम्भौ । चन्द्रमौलौ । शिवे । उकारे ।

उक्तनादः । पुं । पीतरक्तवर्णे तुरङ्गे ।
उक्तः । त्रि । कथिते । भाषिते । जल्पिते । अभिहिते । न । एकाक्षरायां वृत्तौ । श्रीछन्दसि । उच्यतेस्म । वचपरिभाषणे । मूलोधर्षिणा । क्तः । सम्प्रसारणम् ।
उक्तिः । स्त्री । व्याहारे । वचने । वच४ । क्तिन । सम्प्रसारणम् ।
उक्थः । पुं । यज्ञविशेषे । न । प्राणे । सामभक्तौ । सामभेदे । यज्ञायज्ञीयातपरेण यानिसामानिगीयन्ते सान्युक्थानि । महाव्रताख्येक्तौ प्रथमभूतंशस्त्रमुक्थशब्दार्थः । उच्यते । वच० । पातृतुदीत्यादिनाथक् ।
उक्थशाः । पुं । यजमाने । उक्थानि उक्थैर्वा शंसति । शंसुस्तुतौ । मन्त्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोणिन्निच्च श्वेतवहादीनांडस् पदस्येतिवक्तव्यम् । यत्नपदत्वंभावि तत्रवस् । उक्थशोभ्याम् । अन्यत्रपिस्तः । उक्थशासौ उक्थशास इत्यादिबोध्यम् ।
उक्था । स्त्री । एकाक्षरवृत्ते । सादिविधा । श्रीः १ सर्वगुरुः । श्रीस्ते सास्ताम् । उः २ सर्वलघुः । उरवतु ।
उक्लेदः । पुं । पान्तौ ।
उक्षः । त्रि । सिक्ते । धौते ।
उक्षणम् । न । सेचने ।

उक्षतरः । पुं । तृतीयंवयःप्राप्तेवृषे । तनुत्वा । वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्चतनुत्वइतिष्टरच् । ङीपि । उक्षतरी ।
उक्षा । पुं । बलीवर्दे । वृषे । उक्षति उक्षसेचने । श्वन्नुक्षन्निति सिकनिन् । ऋषभौषधौ । त्रि । सेक्तरि ।
उक्षितः । त्रि । सिक्ते । क्लिसे ।
उखर्वलः । पुं । तृणविशेषे । भूरिपर्णे । सुवर्णिः ।
उखलः । पुं । उखर्वले । तृणोत्तमे ।
उखा । स्त्री । पिठरे । रन्धनस्थाल्याम् । हाँडी भरथिया भाडू इत्यादिभाषा । ओखति । उखगतौ । इगुपधेतिकः । उखन्त्यतेया । खनुअवदारणे । अन्येष्वपीतिडः । टाप् ।
उख्यम । त्रि । पैठरे । उखायां पक्केमांसादौ । उखायां संस्कृतम् । शूलोखाद्यत् ।
उग्रः । पुं । महादेवे । रुद्रे । वायुमूर्त्तौ रयम । क्षत्रियाच्छूद्रायामुत्पन्ने । आगुरि इतिगौडभाषामसिद्धे जातिविशेषे । क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायांक्रूराचारविहारवान् । क्षत्रशूद्रवपुर्जन्तुरुग्रोनामप्रजायते । सत्पुरुषुक्कसानान्तुबिलौकोवधबन्धनमिति मनुः । कारुगेनरुभाचास्यवृत्ति भीषंयनिर्मिता । शोभाञ्जनद्रुमे । केर

रुद्देशे ॥ याष्टीके ॥ न । क्रूरसंज्ञक-
नक्षत्रेषु ॥ पूर्वोत्तरद्वारगृहे ॥ वत्स
नाभाख्यविषे ॥ त्रि । उत्कटे । दारु-
णकर्मकर्त्तरि । उच्यति क्रुधासम्बध्य
ते । उच समवाये । ऋज्रेन्द्रेत्यादि
नारक् गश्चान्तादेशः ॥

उग्रकर्मा । पुं । हिंस्रे । उग्रंकर्मास्य ॥

उग्रकाण्डः । पुं । कारवेल्ले ।

उग्रगन्धः । पुं । चम्पके । कट्फले । अ-
र्जकवृक्षे । लशुने ॥ न । हिङ्गुनि ।
त्रि । उत्कटगन्धयुक्ते । उग्रोगन्धो-
ऽस्य ॥

उग्रगन्धा । स्त्री । अजमोदायाम् । व-
चायाम् । छिक्किकौषधौ । अजग-
न्धायाम् । यवान्याम् । उग्रोगन्धोऽ
स्याः ॥

उग्रचण्डा । स्त्री । देवीविशेषे ।

उग्रतारा । स्त्री । देवीविशेषे । उग्राद्
विभयात् त्राति यस्माद्भक्तान् सदा-
त्विकेनिरुक्तिः ॥

उग्रत्वम । न । उग्रतायाम् । चण्डता-
याम् । उग्रस्य भावः । त्वः ।

उग्रधन्वा । पुं । इन्द्रे । शत्रुक्षयोद्यत
धनुष्के । उग्रंधनुर्यस्य । धनुषश्चेति
नङ् ।

उग्रनासिक. । त्रि । दीर्घनासाविशिष्टे ॥

उग्ररेपुरा । स्त्री । मोपमातरि । म

ज्ञायाम् ।

उग्रश्रवाः । पुं । रोमहर्षणसुते । सूते ।

उग्रसेनः । पुं । आहुके । कंसजनके ।

उग्रसेनसुतः । पुं । कंसे ॥

उग्रा । स्त्री । कमखलाधिष्ठात्र्या मम्बा
याम् । वचायाम् । यवान्याम् । छि
क्किकौषधौ । उग्रजातेर्भार्यायाम् ॥
धन्याके । मत्सरायांनार्याम् ॥ टाप् ॥

उचितम् । त्रि । न्यस्ते । परिमिते । स
मञ्जसे । ग्राह्ये । उच्यते । वचपरि-
भाषणे । श्विवचिक्षिचिक्लदिभ्यः कि
तच् । युक्ते ॥ ख्याते । विदिते ।

उच्चः । त्रि । उन्नते । तुङ्गे । प्रांशौ ॥
उच्चिनोति । चिञ् ० । अन्येभ्योपी
तिडः ॥ उच्चैस्त्वम् अस्ति अथवा । अ
र्श आद्यच् । अव्ययानामितिटिलोपः
। नारिकेरे ।

उच्चैः । अ । अतिशयोच्चे । उच्चैः ।
अव्ययसर्वनाम्नामितिप्रागिवीयेष्वर्थे
षुटेः प्रागकच् ।

उच्चटा । स्त्री । दम्भे ॥ चर्य्यायाम् । ल
शुनप्रभेदे । गुञ्जायाम् । भूम्याम
लक्याम् । नागरमुस्तायाम् । जटि
कौषधौ । चूडालायाम । मुक्तावि
शेषे । श्वेतागुञ्जोच्चटामोतेतिभाव
प्रकाशः । उच्चटति । चटगतौ । अ-
न्तर्भावितण्यर्थः । पच् ।

उच्चण्डः । त्रि । त्वरायुक्ते । अविलम्बिते ॥ प्रचण्डे । उच्चण्डनम् । चण्डिकोपे । घञ् ।

उच्चतरुः । पुं । नारिकेले ।

उच्चतालम् । न । पानगोष्ठ्यां नृत्ये । इति हेमचन्द्रः ।

उच्चदेवः । पुं । श्रीकृष्णे । गोविन्दे ।

उच्चन्द्र । पुं । रात्रिशेषे ।

उच्चयः । पुं । नीव्याम् । परिधानवस्त्रग्रन्थौ । इति हेमचन्द्रः ।

उच्चलम् । न । मनसि । चञ्चले । पुं । व्यजस्योर्द्धकूर्चे ।

उच्चललाटा । स्त्री । उन्नतललाटयुक्तायाम् ।

उच्चलितः । त्रि । प्रस्थिते ॥

उच्चाटनम् । न । वैरिणः एकदेशेऽनवस्थाकरणे । उच्चाटनं स्वदेशादेर्भ्रंसनं परिकीर्त्तितमिति शारदातन्त्रम् ॥

उच्चारः । पुं । उच्चारणे । विष्ठायाम् । उच्चार्यते त्यज्यते । चरगतौ । ण्यन्तः । घञ् ॥

उच्चारणम् । न । कथने । शब्दप्रयोगे ।

उच्चारितः । त्रि । उदाहृते ॥ प्रकाशिते ॥

उच्चावच. । त्रि । बहुविधे । नैकभेदे । उत्कृष्टापकृष्टे । उदक्च अवाक्च । मयूरव्यंसकादित्वात्साधुः ।

उच्चिक्रमिषा । स्त्री । उत्क्रान्तुमिच्छायाम् । उठवेकी इच्छा इतिभाषा ।

उच्चिङ्गटः । पुं । दृणगडमत्स्ये । त्रि । कोपनपुरुषे ।

उच्चूडः । पुं । ध्वजोर्ध्वस्थिते चूडाख्ये ध्वजाग्रवस्त्रे । मत्स्योध्वजचूडाख्या चूडाधोमुखचूडकाविति ध्वजाङ्गेषु स्यायुधः ।

उच्चूलः । पुं । ध्वजस्योर्द्धकूर्चे । कण्ठे कौषाघ इतिभाषा ।

उच्चैःश्रवाः । पुं । श्वेतवर्णे समुद्रमन्थनोत्थिते इन्द्रस्यघोटके ।

उच्चैर्घुष्टम् । न । घोषणायाम् ॥ उच्चैर्घुष्यतेऽस्य । घुषिर्विशब्दने । क्तः ।

उच्चैःश्रवाः । पुं । इन्द्राश्वे । अश्वानां मध्ये भगवतो विभूतौ । अयं समुद्रः । यथोक्तं भागवते । गरलीलो म्भः समुद्रस्तथान्यथवलात्किलेति । उच्चैर्महान्श्रवो यशोयस्य । उच्चैःश्रवसीयस्य । यद्वा । उच्चैः शृणोति । श्रु श्रवणे । असुन् । उच्चैः श्रावसं संज्ञानुपणिपक्षसमर्पितामित्यर्थस्तु प्रयोदरादित्वात् आगमेरबोध्यः । आकाशस्येदिर्यैकस्येरिति च दिर्यग्रोतिवत् । त्रि । बधिरे ॥

उच्चैः । अ । अत्यर्थे । महति । उन्नते । उच्चीयते । चिञ् । उच्चैर्डैसिः ।

उच्छन्नम् । त्रि । नष्टे ।

उच्छलत् । त्रि । उत्पतति ॥ ...

उच्छशितः । त्रि । उल्लङ्घिते । शशमुतगताविच्छस्मात् । क्तः ।

उच्छादनम् । न । उत्सादने । उद्वर्त्तने । गन्धद्रव्यद्वाराशरीरनिर्मलीकरणे ...

उच्छासम् । त्रि । शासमतिक्रान्ते । शासनविरुद्धे । उद्गतं शासनात् ।

उच्छिखः । त्रि । उद्गतज्वाले ।

उच्छित्तिः । स्त्री । उच्छेदे । उच्छेदनम् । क्तिन् ...

उच्छिन्नः । त्रि । नष्टे । उच्छेदिते । उच्छिद्यतेस्म । छिदिर्द्वैधीकरणे । क्तः ।

उच्छिलीन्ध्रम् । न । कवाके । छत्रिकायाम् ।

उच्छिष्टः । त्रि । भुक्तावशेषे । जंठ जंठन जंठा इतिभाषा ॥ त्यक्ते ।

उच्छिष्टभोजनम् । त्रि । देवनैवेद्यबलिभोजनकर्त्तरि । इति हेमचन्द्रः ।

उच्छिष्टमोदनम् । न । सिक्थके । मैन का सिल्या इतिभाषा ।

उच्छीर्षकम् । न । शिरःप्रदेशे । उपधाने । सिराहना इतिभाषा ।

उच्छूनः । त्रि । स्फीते । उन्नते । वर्द्धिते । प्रशोदीरयन्ति माघीनाः । कामिन्याःकियदुच्छूनमुरःप्रेयानसमीघते । नवंशालिमिवोत्पन्नमितिदोनोक्षणीवलइति ॥ उतश्वयतेस्म । टुओश्विगतिवृद्ध्योः । क्तः । श्वोदितश्चेतितस्यनः । यजादित्वात्सम्प्रसारणे पूर्वरूपेचकृतेदीर्घः ॥ ...

उच्छूमता । स्त्री । जृम्भायां । भावेतल् ।

उच्छृङ्खलः । त्रि । अबाधे । मर्यादारहिते । अनियमितस्वैरसंचारिणि । निरर्गले । उद्गतंशृङ्खलंनिगडंयस्य ॥

उच्छेदः । पुं । विनाशे ।

उच्छेदी । त्रि । विनाशिनि ।

उच्छेषणम् । न । उच्छिष्टे ।

उच्छोषणः । त्रि । सन्तापकरे ॥

उच्छ्रयः । पुं । हस्तादीनामुन्नतायाम् । उत्सेधे । उच्छ्रयणे । श्रिञ् सेवायाम् । बाहुलकादेरच् ।

उच्छ्रायः । पुं । उच्छ्रये । उच्छ्रयणम् । श्रिञ् । उच्छ्रियेतिपैतीति घञ् । उत्कृष्टः श्रायोवा ।

उच्छ्रितः । त्रि । सञ्जाते । समुन्नद्धे । उन्नते । प्रवृद्धे । उच्छ्रयति उच्छ्रीयतेस्मवा । श्रिञोगत्यर्थेतिकर्त्तरिवा क्तः ।

उच्छ्रित्य । अ । सन्नह्यत्यर्थे ॥ निवध्येत्यर्थे ॥

उच्छ्वसितः । त्रि । प्रफुल्ले । विकसिते । जीविते । स्फुरणे । फरकना इति

भाषा। उत्श्वसिति। श्वस॰ क्तः।

उच्छ्वासः। पुं। अन्तर्मुखश्वासे। आहरे। प्राणने। आख्यायिकापरिच्छेदे। आश्वासे। उच्छ्वसनम्। श्वसप्राणने। घञ्।

उज्जयन्ती। स्त्री। विशालायांपुरि। अवन्त्याम्।

उज्जयन्तः। पुं। रैवतपर्वते।

उज्जयिनी। स्त्री। महाकालपुर्याम्। अवन्तिकायाम्।

उज्जासनम्। न। वधे। मारणे। जसुहिंसायाम्। स्वार्थण्यन्तः। भावे ल्युट्।

उज्जृम्भः। त्रि। प्रफुल्ले। प्रस्फुटिते। इतिहेमचन्द्रः॥ उज्जृम्भणम्। जृम्भि॰। घञ्॥

उज्जृम्भणम्। न। उज्जृम्भे॥

उज्जृम्भितः। त्रि। प्रफुल्ले। न। चेष्टायाम्। उज्जृम्भः सञ्जातोऽस्य। तारकादित्वादितच्।

उज्ज्वलः। पुं। शृङ्गाररसे। न। स्वर्णे। त्रि। दीप्ते। विशदे। विकाशिनि। उद्+ज्वलति प्रकाशते। ज्वलदीप्तौ। अच्। नतु ज्वलितीतिणः। तत्राऽनुपसर्गादित्यनुवृत्तेः।

उज्झः। पुं। त्यागे। विसर्जने।

उज्झितः। त्रि। उत्सृष्टे। त्यक्ते। विसर्जिते।

उञ्। अ। सतर्के। सम्बोधने। पूरणे।

उञ्छः। पुं। उञ्छशिले। ऋते। धान्यकणोच्चये। कणश आदाने। अबाधितस्थानेषु पथिषु क्षेत्रेषु च सम्पतितशस्यकणेषु यत्र यत्रौषधयो विद्यन्ते तत्र तत्राङ्गुलीभ्यामेकैककणं समुच्चिनुयादिति बौधायनस्मृतेर्दर्शनात्। एकैकधान्यगुडकोच्चयनमुञ्छः॥ उञ्छनम्। उछि उञ्छे। घञ्॥

उञ्छनम्। न। आपणादिपतितकणोपादाने। उञ्छ इतिभाषा। ल्युट्।

उञ्छशिलम्। न। आतपस्थात् क्षेत्रस्थस्यसञ्चये। ऋतरूपौ॥ उञ्छस्य शिलस्य चैकवद्भावः।

उञ्छशीलः। त्रि। उञ्छजीविनि। उद्धृतशस्यस्य शेषाहरणकर्तरि।

उटः। पुं। तृणपर्णादौ।

उटजः। पुं। न। मुनीनां तृणपर्णादिरचिते। विलासवे। पर्णशालायाम्। उटैर्जायते। जनी॰। अन्येष्वपीतिडः।

उडु। न। स्त्री। तारकायाम्। जले। उ रोषोक्तिपूर्वकं डयते। डीङ् वि॰। मितद्र्वादित्वात् डु प्रत्ययः।

उडुः। स्त्री। नक्षत्रे। जले। अयति इति उः। डयते डुः। डीङो मितद्र्वादित्वात् डुः। उश्चासौ डुश्चेति विग्रहः। उडुः उडू। उडवः इत्यादि

धेनुवत् ।

उडुपः । पुं । न । प्लवे । कोले । भेले ॥ चर्मावनद्धे यानपात्रे । पुं । चन्द्रे । उडुनो जलात् पाति । पा रक्षणे । सुपिस्थ इत्यत्र सुपीति योगविभागात् कः । उडुनि जले पातीति वा ।

उडुपतिः । पुं । चन्द्रे । उडूनाम्पतिः ।

उडुपथः । पुं । आकाशे ।

उडुराट् । पुं । चन्द्रे । उडुषु नक्षत्रेषु राजते । राज॰ । क्विप् ॥

उडूपः । पुं । न । उडुपे । पुं । चन्द्रेऽपि ॥

उड्डयनम् । न । नभोगतौ । उडान इति भाषा ॥

उड्डामरः । त्रि । श्रेष्ठे । उत्कटे । पुं । तन्त्रविशेषे ॥

उड्डीनम् । न । खगानामूर्द्ध्वगतौ । उड्डयनम् । डीङ्॰ । नपुंसके भावे क्तः । स्वाद्य ओदितश्चेति निष्ठानत्वम् ।

उड्डीयमानः । त्रि । उड्डयनविशिष्टे खगे । उड़न्त उड़ता इति भाषा ।

उड्डीशः । पुं । आगमशास्त्रविशेषे ॥ चण्डीशे । शिवे ।

उत् । अ । प्रश्ने । वितर्के । संशये । अप्यर्थे । भृशे । ऊर्द्ध्वे । अपार्थे ।

उत । अ । अप्यर्थे । विकल्पे । समुच्चये । वितर्के । प्रश्ने । पदपूरणे । अप्यर्थे । एवार्थे । ऊयते स्म । ऊङ् शब्दे । क्तः ।

उतम् । त्रि । स्यूते । बुना इति भाषा ॥ ऊयते स्म । वेञ्॰ । क्तः । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ।

उतथ्यः । पुं । गौतमपितरि मुनिविशेषे । अङ्गिरसः श्रद्धायामुत्पन्ने बृहस्पतेर्ज्येष्ठभ्रातरि ।

उतथ्यतनयः । पुं । गौतममुनौ ।

उतथ्यानुजः । पुं । देवाचार्ये बृहस्पतौ ।

उतथ्यानुजन्मा । पुं । बृहस्पतौ । जीवे ।

उताहो । अ । परिप्रश्ने । विचारे । विकल्पे । उतच आहोच अनयोः समाहारः ।

उत्कः । त्रि । अन्यमनस्के । उन्मनसि । उद्गतं मनोऽस्य । उत्क उन्मना इति उद्गतमनस्कस्य उच्छब्दात् स्वार्थे कन् ।

उत्कटः । पुं । मत्तेभे । इक्षौ । शरे । न । त्वक्पत्रे । गुडत्वचि । तज्ञाख्यौषधौ । दारचीनी इति भाषा । अन्यत उत्कटसुगन्धित्वात्स्वार्थे उच्छब्दात् कटच् । त्रि । तीव्रे । मत्ते । विषमे । उद्गतः कटश्चावरणम् आवरकोऽवयवोऽस्य । यद्वा । उद्गतमदरूपेच्छब्दात्स्वार्थे सम्मोदरश्चेति क-

टच् ।

उत्कटकासनः । त्रि । विषमासने ॥

उत्कटा । स्त्री । सैंहलीलतायाम् ॥

उत्कटः । पुं । शृङ्गारस्य षोडशबन्धान्तर्गतबन्धविशेषे । आसनइति यस्य प्रसिद्धिः । तल्लक्षणम् । नारीपादौ स्वहस्तेनधारयेल्लके पुनः । स्तनापितकरःकामी बन्धश्चोत्कटसंज्ञकः इति ॥

उत्कण्ठा । स्त्री । उत्कलिकायाम् । इष्टलाभे कालक्षेपासहिष्णुतायाम् ॥ उत्कण्ठनम् । कठिशोके । गुरोरध स्वरूपः ॥ आकाङ्क्षायाम् ।

उत्कण्ठितः । त्रि । उन्मुके । उत्कण्ठायुक्ते ॥ उत्कण्ठासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

उत्कण्ठिता । स्त्री । स्वीयादिनायिकाभेदे ॥

उत्कन्ता । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । उत्कण्ठायाम् ॥

उत्करः । पुं । धान्यादिराशौ । समूहे । अवकरे । इकृपादादिविक्षेपे । उत्कीर्यते । कृविक्षेपे । ऋदोरप् ॥

उत्कर्षः । पुं । अतिशये ॥ स्वकालात् परकालकर्त्तव्ये । इतिस्मृतिः । अधिश्यमानधर्मारोपे । उत्कर्षणम् । कृषविलेखने । घञ् । त्रि । अतिशययुक्ते ॥

उत्कलः । पुं । ओड्रदेशे । उडीसाइति भा० । यथा । जगन्नाथप्रान्तदेशउत्कलःपरिकीर्त्तितइति । व्याधे । त्रि । भारवाहके । मोटिया इति भाषा ॥

उत्कलिका । स्त्री । उत्कण्ठायाम् । इष्टप्राप्तौकालक्षेपासहिष्णुत्वे । कोशादिजातस्त्रौ । कालिकायाम् । हेलायाम् । सलिलतरङ्गे । उत्पूर्वात् कलेः क्वुनादिभ्योवुन् । क्वुनाः ॥

उत्कलिकाप्रायम् । न । गद्यभेदे । यथा । भवेदुत्कलिकाप्रायं समासाढ्यंढढाक्षरमिति यथा । प्रणिपातप्रवणसमस्तनागेयसुरासुरादिदिक्पन्द्यमौन्दर्यप्रकटकिरीटकोटिनिविष्टस्पष्टमणिमयूखच्छटाच्छुरितचरणनखचक्रविक्रमोद्दामवामपादाङ्गुष्ठनखशिखरखण्डितब्रह्माण्डविवरनिर्झरच्छुरदमतरङ्गमकरभास्वरसुरवाहिनीप्रवाहपवित्रीकृतपिष्टपत्रितयकैटभारे क्रूरतरसंसारसागरनानाप्रकारावर्त्तविभ्रमानतिपदं मामनुग्रहाणेति ।

उत्कलितः । त्रि । उन्मनसि । वृद्धिमति ॥

उत्कापितः । त्रि । उद्धृष्टे ॥

उत्का । स्त्री । उत्कण्ठितायां नायिकायाम् ॥

उत्कारः । पुं । धान्यस्योर्द्धक्षेपणे । निकारे । धान्यस्यराशीकरणे । उत्कर

--ग्राम । ग्रामविशेषे । ग्रामान्ते इतिभाषा ।
उत्कारः । स्त्री । प्रतिवर्षमस्तताया-
, ग्रवि- ।
उत्कासिका । स्त्री । वमनव्याधौ ।
उत्क्षिरः । त्रि । नि. क्षेपकर्तरि । उत्क्षि
-पति क्षिपति । छात्र । इगुपधेत्यिकः ।
उत्कीर्णः । त्रि । उल्लिखिते । कृतवेधने ।
- उत्कीर्यते स्म । क्तः । नत्वम् ।
उत्कुटम् । न । उत्तानशयने ।
उत्कुणः । पुं । चर्मयूके । मत्कुणे ।
उत्कूटः । पुं । छत्रे । इतिशब्दावली ।
उत्कृतिः । स्त्री । षड्विंशत्यक्षरायां-
वृत्तौ ।
उत्कृष्टः । त्रि । प्रशस्ते । उत्तमे । अ
-तिशययुक्ते । उत्कर्षविशिष्टे । उत्कृ
ष्यतेऽयम् । कृषेः कर्मणि क्तः ।
उत्कोचः । पुं । स्त्री । उपदायाम् । ढौ
कने ।
उत्कोचकः । त्रि । कार्यार्थीयैर्गृहीता
अयुक्तकार्यकारिणि ।
उत्क्रमः । पुं । व्यतिक्रमे । व्युत्क्रमे ।
उत्क्रमणम् । न । उत्क्रान्तौ ।
उत्क्रान्तः । त्रि । निर्गते ।
उत्क्रान्तिः । स्त्री । उत्क्रमणे ।
उत्क्रोशः । पुं । स्त्री । पक्षिविशेषे । कु
ररे । उत्क्रोशति । कुमराह्वाने ।
पचाद्यच् ।
उत्क्लेदः । पुं । वमनोपस्थितावित्यर्
थें । उत्क्लाद् इति यस्यप्रसिद्धिः ।
उत्क्लेशः । पुं । पीडायाम् । वमनाद्यो
पस्थितौ । उक्लाद् इतिभाषा ।
या । कपोतक्लेशः । कफस्य वमनाद्यो
पस्थितिः । उक्तञ्च । उत्क्लिश्यान्नं
निर्गच्छेत्प्रसेकष्ठीवनैरितम् । हृदयं
पीड्यतेचास्यतमुत्क्लेशंविनिर्दिशेदि
ति । उक्लेमइत्येके ।
उत्क्षिप्तः । पुं । धत्तूरफले । त्रि । ऊ
र्द्ध्वक्षिप्ते ।
उत्क्षिप्तिका । स्त्री । कर्णाभरणविशेषे
। कर्णान्दौ । कानतक
का इतिभाषा ।
उत्क्षेपः । पुं । ऊर्द्ध्वक्षेपणे । उछालना
इतिभाषा ।
उत्क्षेपकः । त्रि । उत्क्षेपकर्तरि ।
उत्क्षेपणम् । न । व्यजने । धान्यमर्द्दन
-वस्तुनि । षोडशपणे । उद्यमने ।
ऊर्द्ध्वदेशसंयोगहेतौ । ऊर्द्ध्वक्षेपे । अ
धःस्थितवस्तुनऊर्द्ध्वनयने । उत्
क्षेपणम् ।
उत्खला । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये । ता
लपर्ण्याम् ।
उत्खातः । त्रि । उन्मूलिते । उखाडा
इतिभाषा ।
उत्खातकेलिः । स्त्री । शृङ्गक्रीडायाम् ।

यथा। उत्खातकेतिःशृङ्गार्थैर्मप्रमी दामिष्यते इतिशब्दार्णवः ।

उत्सः। त्रि। आर्द्रवस्तुनि। क्लिन्ने। भीजा इतिभाषा। उनत्तिक्लेदने। सकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः। नुदविदेति प्रयोजनाभावः।

उत्तंसः। पुं। कर्णपूरे। कर्णाभरणे। शेखरे। शिरोभूषणे। उत्तंसयति उत्तंस्यतेऽनेनवा। तसिः भोभूषार्थः। पचाद्यच्। हलश्चेति घञ्वा।

उत्तप्तः। त्रि। सन्तप्ते। परितप्ते। न। शुष्कमांसे। उत्तप्यतेस्म। तपः क्तः। वल्लूरे॥

उत्तब्धः। त्रि। उत्तम्भिते॥ उत् कर्त्तरिक्तः॥

उत्तभितम्। त्रि। उत्तम्भिते॥

उत्तमः। त्रि। उत्कृष्टे। अनुत्तमे। वरेण्ये॥ पुं। प्रियव्रतराजः पुत्रे तृतीयमनौ॥ वैश्विकाख्यनायके॥ अतिशयेनउत्कृष्टः। उत्कृष्टार्थकउदस्तरङ्गत्वात्तमप्। द्रव्यप्रकर्षार्थत्वान्नाम्। यद्वा। उत्ताम्यति। तमु। अच्। उत्तम्यतेवा। घञ्। नोदात्तोपदेशस्येति न वृद्धिः।

उत्तमःश्लोकः। त्रि। पुण्ययशसि। श्रीहरौ॥ उद्गच्छत्तितमोयस्मात्सउत्तमाः। उत्तमाःश्लोकायशोयस्य।

उत्तमफलिनी। स्त्री। दुग्धिकाख्ये।

उत्तमर्णः। पुं। ऋणदे। ऋणप्रदातरि। धनस्वामिनि। महाजन इति भाषा। उत्तमर्णमस्य। ऋणमाधमर्ण्ये इतिसूत्रे आधमर्ण्यशब्देनव्यवहारविशेषो लक्ष्यते। तेनोत्तमर्णोऽपिसिध्यति। सम्पद्यायान्तु धारेरुत्तमर्णइतिनिर्देशोलिङ्गम्। देवर्षिपिमृणे॥

उत्तमश्लोकः। त्रि। पुण्ययशसि॥

उत्तमसङ्ग्रहः। पुं। सम्यक्सङ्ग्रहे। निर्जने परभार्यायासह कथाभेभिषण्ण(?)रस्पराश्लिष्टनसहासनादिरूपमिथुनीभावे। इतिमिताक्षरा।

उत्तमसाहसः। पुं। दण्डविशेषे। साशीतिपणसाहस्रे। साशीतिपणसाहस्रो दण्डउत्तमसाहसः। इति याज्ञवल्क्योक्तेः। सहस्रपणमिते। यथाह मनुः। पणानां द्वेशतेसार्द्धे प्रथमःसाहसःस्मृतः। मध्यमः पञ्चविज्ञेयःसहस्रंत्वेवचोत्तम इति।

उत्तमा। स्त्री। उत्कृष्टायां नार्याम्। वरारोहायाम्॥ दुग्धिकौषधौ। स्वीयादिनायिकाभेदे। अहितकारिण्यपिप्रिये हितकारिण्याम्। टाप्।

उत्तमाङ्गम्। न। मस्तके। उत्तमञ्च तदङ्गञ्च। सन्महदितिसमासः।

उत्तमाम्भः । न । नवविधासु तुष्टिषु तुष्टिविशेषे । नानुपद्रव्यभूतानि विषयोपभोगो भवतीति हिंसादोषदर्शनाद्विषयेभ्य उपरमे सति या तुष्टिः सा पञ्चमी, उत्तमाम्भ उच्यते ।

उत्तमारणी । स्त्री । इन्दीवर्याम् ।

उत्तम्भः । पुं । स्वतः परतो वा तथाऽनर्थानुबन्धित्वशङ्कायाः प्रवृत्तिप्रतिबन्धिकाया विगमे ।

उत्तम्भनम् । न । वर्द्धने । उत्तम्भनम् । उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य ।

उत्तम्भितः । त्रि । विधृते । उत्तम्भितः ।

उत्तरम् । न । प्रतिवाक्ये । जवाब इति भाषाप्रसिद्धे प्रश्नस्य भञ्जने । प्रश्नस्यावधिया पृच्छा तस्य भञ्जनमुत्तरम् । उत्तीर्यते निस्तीर्यते अनुत्ताभियोगोऽनेन । तल्लक्षणम् । पक्षव्यापकं सारमसन्दिग्धमनाकुलम् । अव्याख्यागम्यमित्येवमुत्तरं तद्विदो विदुरिति । तद्भेदाः । मिथ्यासम्प्रतिपत्तिश्च प्रत्यवस्कन्दनं तथा । प्राङ्न्यायश्चोत्तराः प्रोक्ताश्चत्वारः शास्त्रवेदिभिः । इति नारदः । कात्यायनेनापि व्यवहारविषये चतुर्विधमुत्तरमुक्तम् । सत्यं मिथ्योत्तरञ्चैव प्रत्यवस्कन्दनं तथा । पूर्वन्यायविधिश्चैवमुत्तरं स्याच्चतुर्विधमिति ॥ सिद्धान्तानुकूलतर्कोपन्यासे । उत्तरणम् । रुद्रोऽरम् ।

उत्तरः । पुं । सदाशिवे । हरौ । संसारसागरादुत्तारयतीति व्युत्पत्तेः । विराटराजसुते । त्रि । ऊर्द्ध्वे । उदीच्ये । प्रवरे । श्रेष्ठे । अनन्तरे । दिव्ये । वामभागे । उत्तरति । तृप् । अनन्तरयोः । पश्चात् । यथा । अतिशयेनोद्गतः । तरप् । द्रव्यम् कार्ष्णायसुः ।

उत्तरकालः । पुं । भविष्यत्काले । गौणकाले । यथा । एष आगामियागीयमुख्यकाला इत्यस्तनः । स्वकालादुत्तरो गौणः कालः पूर्वस्य कर्मण इति हरिहरपद्धतिः ।

उत्तरकुरुः । पुं । जम्बूद्वीपस्य नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । रम्यकस्योत्तरं वर्षं तस्यैवान्तर्हिरण्मयम् । उत्तराः कुरवश्चैव यथा वै भारतं तथा । उत्तरं मेरोः ।

उत्तरकोशला । स्त्री । अयोध्यायाम् । रामपुरि । साकेते । अवधपुरी इति भाषा ।

उत्तरक्रिया । स्त्री । अन्त्यक्रियायाम् । सांवत्सरिकश्राद्धादिपित्र्यक्रियायाम् । यथा । प्रेतेपितृत्वमापन्ने सपिण्डीकरणादनु । क्रियन्ते याः क्रि

याः पित्र्याः प्रोच्यन्तेतान्यपोसरा इति
विष्णुपुराणम् ।
उत्तरङ्गम् । न । द्वारोर्द्धस्थकदारुणि ।
र्षि । उद्गततरङ्गे ।
उत्तरच्छदः । पुं । शय्याया उपर्य्यास्तर
णवस्त्रे । निचोले ।
उत्तरणम् । न । नद्यादिपारगमने । उ
त्तरणा इति भाषा ।
उत्तरतः । अ । उत्तरादित्यर्थे । दि-
ग्देशकालेष्ववाच्ये । दक्षिणोत्तरा-
भ्यामतसुच् स्यार्थे । उत्तरतोवस
त्याशरोरमणीयंता ।
उत्तरपक्षः । पुं । विचारसिद्धान्ते । स
माधाने । कृतान्ते । समाधौ । सि-
द्धान्तानुकूलतर्कोपन्यासे । उत्तरस्था
ने पक्षश्च ।
उत्तरपादः । पुं । चतुष्पाद्व्यवहारान्त
र्गतद्वितीयपादे । उत्तरे ।
उत्तरपूर्वा । स्त्री । ईशानकोणे । उत्तर
स्याः पूर्वस्याश्चदिशोरन्तरालम् । दि
ङ्नामान्यन्तराले इति समासः ।
उत्तरफल्गुनी । स्त्री । द्वादशेनक्षत्रे ।
अस्याःस्वरूपम् दक्षिणोत्तरमिलित
तारकाद्वयम् । पर्य्यङ्करूपंतारकाद्वय
ञ्च । अस्यांजातस्यफलम् दाता द
यालुः स्वजने सुशीलो । विख्यातकी-
र्त्तिः सुमतिः प्रधानः । धीरोऽनरोऽ
त्यन्तमृदुस्वभावो भवेदुत्तराफल्गुनि
कासुसूतिरिति ।
उत्तरफाल्गुनी । स्त्री । अर्य्यमदेवायाम्
। उत्तरफल्गुन्याम् ।
उत्तरभाद्रपत् । स्त्री । उत्तरभाद्रपदाया
म् ।
उत्तरभाद्रपदा । स्त्री । अहिर्बुध्न्यदेवता
याम् । प्रौष्ठपदायाम् । अस्याःरूपम्
। उत्तरेसुमुखि भारमूर्त्तिभृद्युग्म
मिश्रमिलितेद्वितारके । नीचयामरके
च्चेन्दुयुग्मते । लोचनाचलकलाः पला
यिता इति कालिदासः । पर्य्यङ्करूपम
ष्टतारात्मकमिति दीपिका । अस्यांजा
तस्यफलम् । धनीकुलीनःकुशलःक्रि
यादौभूपालमान्योवलवान्महौजाः ।
सत्कर्मकर्त्ताभिज मन्युभक्तोयशुत्त
राभाद्रपदाप्रसूतः इति ।
उत्तरमीमांसा । स्त्री । ब्रह्ममीमांसा
याम् ।
उत्तरवादी । त्रि । उत्तरस्यकर्त्तरि । जवा
सामी इतिभाषा ।
उत्तरसाक्षी । त्रि । स्वपक्षसम्बन्धिसा
क्ष्येपरिभाषतां साक्षिणां यःस्वयंशु
श्रोतिअर्थिनार्थ्याव्यतेवा सउत्तरार्थः ।
तथाच नारदः । साक्षिणामपिय.सा
क्ष्यंस्वपक्षंपरिभाषताम् । श्रवणाच्
छ्रावणाद्वापिससाक्ष्युत्तरसंज्ञकइति

॥ परसाश्वी इतिगौड भाषा ॥

उत्तरसाधकः । पुं । साधकसहाये । स हकारिणि ॥

उत्तरा । अ । उत्तराहि अर्थे । उत्तराश्वेति पद्येभाष् ॥

उत्तरा । स्त्री । उदीच्यान्दिशि । कौवेर्याम् । उत्तरफाल्गुन्याम् ॥ परीक्षिन्मातरि । वैराट्याम् । उत् ऊर्द्ध तरं यत्र । तृ० । अदोरप् ।

उत्तरात् । अ । दिशि । देशे ॥ काले । उत्तरात् वसति आगतो रमणीयंवा । उत्तराधरदक्षिणादातिरित्यर्थे आतिः ।

उत्तराधिकारी । त्रि । प्रथमाधिकारिणः पश्चादधिकारिणि । दायादे । अंसी इति भाषा ।

उत्तरापथजन्मा । पुं । जातिविशेषे । यथा । उत्तरापथजन्मानःकीर्त्तयिष्यामितानपि । यौनकाम्बोजगान्धाराः किरातावर्वरैःसह । एतेपापकृतस्तातचरन्तिपृथिवीमिमामिति ।

उत्तरापोशानम् । न । जलावसेचने ।

उत्तराभासः । पुं । दुष्टोत्तरे । तथाच कात्यायनः।प्रकृतेनत्वसम्बन्धमल्पमप्रतिभूरिच । पदैकदेशव्याप्येव तदुत्तरं भवेदिति ।

उत्तरायणम् । न । माघादिषण्मासा

त्मकेसूर्यस्योत्तरदिग्गमनकाले । देवानामहनि । माघादिमासयुग्मैस्तु ऋतवःषट्क्रमादितः । उत्तरायणमाद्यैस्तैस्त्रिभिःस्याद्दक्षिणायनमित्युक्तेः । मकरसङ्क्रान्तौ ।

उत्तराशापतिः । पुं । कुबेरे ॥

उत्तराषाढा । स्त्री । एकविंशतितमे नक्षत्रे । वैश्वदेवे । अस्याकृपम् । शूर्पाकृतितारावतुष्टयात्मकमिति-कालिदासः । गजदन्तवद्दृष्टतारामयमितिदीपिकाटीका ॥ तज्जातस्यफलम् । दाताद्ययावान्विजयीविनीतःसत्कर्मचेताविभवैः समेतः । कान्तासुतावाससुखोनितान्तंवैश्वेसुवेशःपुरुषोमनीषीति ।

उत्तरासङ्गः । पुं । प्रावारे । उत्तरीयांशुके । उत्तरेऊर्द्धभागे आसज्यते । पञ्जसङ्गे । घञ् ।

उत्तराहि । अ । उत्तरादर्थे । अस्तातिविषये उत्तराच्चेत्यदिशाप्ययः दूरे चेदवधिमान् । उत्तराहि वसति रमणीयंवा ।

उत्तरीयम् । न । संव्याने । उत्तरासङ्गे । [illegible] । उत्तरेऽस्मिन् देहभागे भवम् । गहादित्वाच्छः । यथावधोपवीतं धार्यतेयदिलोत्तमैः । तथासन्धार्यतेयत्नादुत्तराच्छा

इत्यंशुमालिनिस्मृतिः ॥ एकश्चेद्वासोभ
यति तस्योत्तरार्द्धेन प्रच्छादयतीति
प्रावारः । नस्याक्कर्मयिक कञ्चुकी ।
उत्तरेण । अ । उत्तरदिग्देशकालेषु ।
एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्या इति
स्वार्थे एनप् । अदूरे चेदवधिमानवधे
र्दर्शने । उत्तरेण वसति रमणीयम् ।
उत्तरेद्युः । अ । आगामिदिने । उत्त
रस्मिन्नहनि इत्यर्थे सद्यःपरुदित्यादि
सूत्रेण शब्दादेद्युस् प्रत्ययो निपाति-
तः । [illegible]
उत्तक्षिप्तः । त्रि । उत्क्षिप्ते ।
उत्तब्धः । त्रि । उच्छ्रिते ॥
उत्तानः । त्रि । अगभीरे । ऊर्द्ध्वमुखश
यिते ॥ उत्तानस्तानो विस्तारो यस्मात् ।
उत्तानकः । पुं । उच्चटायाम् ।
उत्तानपत्रकः । पुं । रक्तैरण्डे ।
उत्तानपादः । पुं । स्वायम्भुवमनोःपुत्रे
नृपतिविशेषे ।
उत्तानपादजः । पुं । उत्तानपादस्यपुत्रे ।
स्त्रोतीरथ्ये । अपापारे । ध्रुवे ॥
उत्तानशयः । त्रि । अतिशिशौ । डिम्भे
। स्तनपे । उत्तानःशेते । शीङ्स्व
प्ने । पार्श्वादिषूपसंख्यानमित्यच् ।
उत्तानशया । स्त्री । स्तनन्धयाम् । टा
प् ।
उत्तापः । पुं । उष्णतायाम् । तेजसि ।
प्रतापे । उत्तापयति । तपेर्ण्यन्तात्
पचाद्यच् ॥
उत्तारः । त्रि । वह्निनिर्गतनेत्रे । प्रह
र्त्ति । उत्कटे । उद्धारे ।
उत्तारी । त्रि । अधमे । इतिभूरिप्रयो
गः ।
उत्तालः । त्रि । उत्कटे । श्रेष्ठे । विकरा
ले । प्रबले । त्वरिते । अधमे ।
उत्तिष्ठहोमः । पुं । वषट्कारप्रयोगा
न्ते । याज्यापुरोनुवाक्यान्ते ।
उत्तिष्ठमानः । त्रि । वर्द्धमाने ।
उत्तीर्णः । त्रि । मुक्ते । पारगते ।
उत्तुङ्गः । त्रि । उच्चे । उन्नते ।
उत्तुषितः । त्रि । अनिर्गतशस्यैषणे ।
उत्तुषः । पुं । भृष्टधान्ये । लाजिके । ला
जोष्णु । खोइ इतिभाषा ॥
उत्तेजना । स्त्री । प्रेरणायाम् । व्यञ्जक
त्वे ।
उत्तेजितम् । न । अश्वचतुर्यगतौ । रे
चिते । उत्तेजितं मध्यवेगयोगात्तन्त्र
अथ स्रग्धरयुक्तः । त्रि । प्रेरिते ॥
उत्तेरितम् । न । अश्वपञ्चमगतौ । आ
स्कन्दिते । उपकण्ठे । उत्तेरितोऽति
वेगान्धोऽनस्त्रणोतिनश्यति ।
उत्तोलनम् । न । ऊर्द्ध्वनयने । उठावना
इतिभाषा ।
उत्तोलितः । त्रि । उन्नते ।

उत्त्यक्तः । त्रि । ऊर्द्ध्वक्षिप्ते । परित्यक्ते ।

उत्त्रासः । पुं । भये ।

उत्थानम् । न । उद्यमे । तन्त्रे । पौरुषे । पुस्तके । रणे । माङ्गल्ये । उद्गमे । हर्षे । मलरोगे । मलोत्सर्गे । वास्तव्ये । चैत्ये । सन्निविष्टोद्गमे । उत्थीयतेऽत्र । छागतिनिवृत्तौ । अधिकरणे भावे वा ल्युट् ।

उत्थानैकादशी । स्त्री । कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् ।

उत्थापनम् । न । उत्तोलने ।

उत्थितः । त्रि । उत्पन्ने । मोचिते । वृद्धिमति । उत्तिष्ठतिस्म । ष्ठा॰ गतिनिवृत्तौ । क्तः ।

उत्थिताङ्गुलिः । पुं । चपेटे । विस्तृताङ्गुलिकरतले । चपेटा थाप इति भाषा ।

उत्पतः । पुं । खगे । पक्षिणि ।

उत्पतनम् । न । उत्पाते । ऊर्द्ध्वगमने । कूर्दने ।

उत्पतितः । त्रि । उद्गते । उत्पन्ने । उच्छ्रिते ।

उत्पतिता । त्रि । ऊर्द्ध्वगमनशीले । उत्पतिष्णौ । उत्पतति तच्छील । पत्लृ गतौ । तृन् ।

उत्पतिष्णुः । त्रि समुद्गते । उत्पतितरि । ऊर्द्ध्वपतनशीले । उत्पतति । पत्लृ गतौ । अलङ्कृञितीष्णुच् ।

उत्पत्तिः । स्त्री । देहसम्बन्धे । जन्मनि । आविर्भावे । सत्कार्य्यवादिमते उत्पत्तेः पूर्व्वमपि विद्यमानस्य घटस्याविर्भाव एवोत्पत्तिर्यथा तथैवकारणात्मना विद्यमानानां तत्त्वानामाविर्भाव एवोत्पत्तिर्विवक्षिता । उत्पदनम् । पद गतौ । क्तिन् ।

उत्पत्तिक्रमः । पुं । उत्पत्तेरनुक्रमे । स यथा । आत्मन आकाशः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या ओषधयः ओषधीभ्योऽन्नम् अन्नात्सर्व्वाणि भूतानीति श्रुतिप्रसिद्धः ।

उत्पत्तिमत् । त्रि । अनित्यवस्तुनि ।

उत्पत्तिविधिः । पुं । कर्म्मस्वरूपमात्रबोधके विधौ । यथा । आग्नेयोऽष्टाकपालोभवति । यथावा । अग्निहोत्रंजुहोतीति । अत्रचविधौकर्म्मण कर्त्तृत्वेनान्वयः । अग्निहोत्रहोमेनेष्टंभावयेदिति । ननुयागस्यद्वेरूपे द्रव्यं देवताच । तथाच रूपाश्रवणे अग्निहोत्रंजुहोतीतिकथमुत्पत्तिविधि अग्निहोत्रशब्दस्य तत्प्रख्यन्यायेन नामधेयत्वादितिचेन्न । रूपाश्रवणेप्यस्योत्पत्तिविधित्वात् । अन्यथारूपश्रवणाद्दध्नाजुहोतीत्य

यमेवोत्पत्तिविधिः स्यात् । तथाचा
ग्निहोत्रं जुहोतीतिवाक्यमनर्थकं
स्यात् ।

उत्पत्तिव्युत्क्रमः । पुं । उत्पत्तेर्विप-
र्य्यस्तक्रमे । अयमर्थः । पृथिवीगन्ध
तन्मात्रात्मिका रसतन्मात्रात्मिकाप्
मात्रमभवति । आपश्चता रूपतन्मा
त्रात्मकतेजोमात्रं भवन्ति । तच्च ते
जः स्पर्शतन्मात्रात्मकवायुमात्रं भव
ति । स च वायुः शब्दतन्मात्रात्मका
काशमात्रं भवति । स चाऽऽकाशः
स्वकारणभूताऽज्ञानोपहितचैतन्य-
मात्रं भवतीति ॥

उत्पन्नः । त्रि । प्राप्तजन्मनि । उद्भूते ।
जाते । उत्पद्यतेस्म । पद० । क्तः ।
रदाभ्यामिति नत्वम् ।

उत्पलम् । न । इन्दीवरे । नीलकमले
। कुष्ठौषधौ । जलजपुष्पमात्रे ।
कुवलये ॥ जलजपुष्पविशेषे । कों
जि इतिभाषा । त्रि । मांसशून्ये ।
उत्पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥

उत्पलगन्धिकम् । न । चन्दनविशेषे ।
कुष्पाताम्रे । गोशीर्षे ।

उत्पलपत्रम् । न । कुवलयदले । स्त्री
नखक्षते । तिलके ।

उत्पलशारिवा । स्त्री । अनन्तायाम् ।
श्यामालतायाम् । उत्पलमस्यास्याः
उत्पलाकारपुष्पत्वात् । अर्शआद्यच्
। यद्वा । उत्पलमनया । उत्पला
चासौ शारिवाच ॥

उत्पलाक्षी । स्त्री । सुवर्णाख्यतीर्थदे
व्याम् ॥

उत्पलिनी । स्त्री । कैरविण्याम् । छो
टीकोंजी इतिभाषा । पद्मसमूहे
। उत्पलाकरे । उत्पलानि सन्त्यस्या
म् । पुष्करादिभ्योदेशे इति इनिः ॥

उत्पली । स्त्री । तुषधर्म्याम् ।

उत्पटः । पुं । वृक्षनिर्यासे ॥ वैदिकोऽ
यम् ।

उत्पवनम् । न । कुशपिञ्जूलयोपवित्र-
मथोन जलादेरुत्क्षेपणे ॥

उत्पश्यः । त्रि । उन्मुखे । ऊर्द्ध्वदृष्टिवि-
शिष्टे ।

उत्पातः । पुं । योगविशेषे । यथा । र
वौविशाखा सोमे पूर्वाषाढा भौमे
धनिष्ठा बुधेरेवती गुरौरोहिणी
शुक्रेपुष्या शनावुत्तराफाल्गुनी चे
दुत्पातयोगः ॥

उत्पाटनम् । न । उन्मूलने । उपाडना
इति भाषा ।

उत्पाटिका । स्त्री । वृक्षस्थनीरसायां
त्वचि । वैदिकोयम् ।

उत्पाटितः । त्रि । उन्मूलिते । उपाडा
इतिभाषा ।

उत्पातः। पुं। अजन्ये। उपद्रवे। दि
व्यान्तरीक्षभूमिजोपसर्गे। तत्र दि
व्यो यथा। अपर्वणि चन्द्रादित्ययो
ः। आन्तरीक्ष्यो यथा। उल्कापा
तनिर्घातादिः। भौमो यथा। भूकम्पा
दिः। आध्यात्मिकाधिदैविकाधि
भौतिकभेदभिन्ने प्राणिनां शुभाशुभ
सूचके महाभूतविकारे। अथोत्पा
ताध्यायः। यान्नि चेत्यातान् गर्गः
प्रोवाच तान् प्रवक्ष्ये। तेषां सङ्क्षेपो
यं प्रकृतेरन्यत्वमुत्पातः। अथवा
ऽपचाराद् देवताः सृजन्त्युत्पातान्
षति। संस्पृशन्ति दिव्यान्तरिक्षभौ
मास्तमुत्पाताः। मनुजानामपचा
राद्परमादेवताः सृजन्ये तान्। त
न्मतिघातायन्त्य शान्तिं राष्ट्रे प्रयु
ञ्जीत॥ दिव्यं ग्रहर्क्षवैकृतमुल्कानि
र्घातपवनपरिवेषाः। गन्धर्वपुरपुर-
न्दरचापादि यदान्तरिक्षं तत्। भौमं
चरस्थिरभवं तच्छान्तिभिराहतं शम
मुपैति। नाभसमुपैति मृदुतां शाम्य
ति नो दिव्यमित्येके। दिव्यमपि शम
मुपैति प्रभूतकनकान्नगोमहीदानैः
। रुद्रायतने भूमौ गोदोहात् कोटि-
होमाच्च। आत्मसुतकोशवाहनपु-
रदारपुरोहितेषु लोकेषु। पाकमु
पयाति दैवं परिकल्पितमष्टधा नृप-
तेः॥ अनिमित्तभङ्गचलनस्वेदाश्रु-
निपातजल्पनाद्यानि। लिङ्गार्चाय
तनानां नाशाय नरेशदेशानाम्। दै
वतयात्राशकटाक्षचक्रयुगकेतुभङ्ग
पतनानि। सम्पर्यासनसादनसङ्गा
श्च न देशस्य शुभदाः। ऋषिधर्मपितृ
ब्रह्मप्रोद्भूतं वैकृतं द्विजातीनाम्। यद्
रुद्रलोकपालोद्भवं पशूनामनिष्टं तत्।
गुरुसितशनैश्चरोत्थं पुरोधसां विष्णुजं
च लोकानाम्। स्कन्दविशाखसमुत्थं
माण्डलिकानां नरेन्द्राणाम्। वेद
व्यासे मन्त्रिविनायके वैकृतं चमू-
नाथे। धातरि सविश्वकर्मणि लो
काभावाय निर्दिष्टम्। देवकुमारकुमा
रीवनिताप्रेष्येषु वैकृतं यत् स्यात्।
तन्नरपतेः कुमारकुमारिकास्त्रीपरि
जनानाम्। रक्षःपिशाचगुह्यकना
गानामेतदेव निर्दिष्टः। मासै-
श्चाप्यष्टाभिः सर्वेषामेव फलपाकः।
दृष्ट्वा देवविकारं शुचिः पुरोधास्त्र्य
होषितः स्नातः। स्नानकुसुमानुलेपनव
स्त्रैरभ्यर्चयेत् प्रतिमाम्। मधुपर्केण
पुरोधा भक्ष्यैर्बलिभिश्च विधिवदुपति
ष्ठेत्। स्थालीपाकं जुहुयादिति मन्त्रै
श्च तल्लिङ्गैः। इति विबुधविकारे शा
न्तयः सप्तरात्रं द्विजविबुधगणार्चागी-
तनृत्योत्सवाद्यैः। विधिवदवनिपा

सैयैःप्रयुक्तानतेषांभवति दुरितपा-
कोदर्चिषाभिस्वरुद्ग:राष्ट्रेयस्यानग्निः
प्रदीप्यते दीप्यतेचनेन्धनवान् ।मनु-
जेश्वरस्यपीडा तस्यचराष्ट्रस्यविज्ञेया
॥ जलमांसार्द्रज्वलने नृपतिवधः प्रह
रणोरणेरौद्रः।सैन्यग्रामपुरेषुच ना
शोवह्नेभयंकुरुते॥प्रासादभवनतो
रणकेत्वादिषुचानलेनदग्धेषु। स
डितावापरमासात्परचक्रस्यागमो
नियमात् ॥ धूमोग्निसमुत्थोरज-
स्तमस्त्विजंकभियदम्। व्योम्नि
धुत्थदर्शनमपिचाक्षिदोषक-
रम्॥ नगरचतुष्पादएडजमनुजा
नांभयकरंज्वलनमाहुः। धूमाग्नि
विस्फुलिङ्गैः शय्याम्बरकेशगैर्मृत्युः॥
आयुधज्वलनसर्पणस्वनाः कोशनि-
र्गमनवेपनानिवा। वैकृतानियदि
वायुधेपराण्याशुरौद्ररणसङ्कुलंवदे
त ॥ मन्त्रैराग्नेयैः क्षीरवृक्षात्समि
द्भिर्होतव्योऽग्निःसर्षपैः सर्पिषाच ।
अग्न्यादीनां वैकृतेशान्तिरेवंदेय-
श्चास्मिन् काञ्चनंब्राह्मणेभ्यः ॥ शा
खाभङ्गेऽकस्माद्वृक्षाणांनिर्दिशेद्रणो
द्योगम्। हसनेदेशभ्रंशंरुदितेच-
व्याधिबाहुल्यम् ॥ राष्ट्रविभेदस्त्वन्
तौ बालवधोऽतीवकुसुमितेबाले। वृ
क्षात्क्षीरस्रावेसर्वद्रव्यक्षयोभवति

॥ मद्ये वाहननाशःसङ्ग्रामः शोणिते
मधुनिरोगः। स्नेहेदुर्भिक्षभयंमह
द्भयंनिस्रुतेसलिले ॥ शुष्कविरोहे
वीर्यान्नसङ्क्षयः शोषणेचविरुलाना
म्। पतितानामुत्थानेस्वयमभयंदैव
जनितंच ॥ पूजितवृक्षेह्यन्ततोकुसु
मफलंन्टपवधायनिर्दिष्टम्। धूमस्त
स्मिन्ज्वालायवाभवेन्नृपवधायैव ॥
सर्पस्तुतरुपुजल्पन्त्यापिजनसङ्क्षय
योविनिर्दिष्टः। हत्वाग्ववैकृत्येद्रश
भिर्माषैःफलविपाकः ॥ स्रग्गन्धधू
पाम्बरपूजितस्यच्छत्रंविधायोपरि पा
दपस्य। कृत्वाशिवं रुद्रमपोऽनका
र्योरुद्रेभ्यइत्यत्रपडेवहोमाः ॥ पाय
सेनमधुनाच भोजयेद्ब्राह्मणान्घृत
युतेनभूपतिः। मेदिनीनिगदितात्र
दक्षिणावैकृतेतरुकृते हिताथिभिः
॥ नालेऽब्जयवादीनामेकस्मिन्द्वि
त्रिसम्भवोमरणम्। कथयतितदधि
पतीनांयमलंजातंच कुसुमफलम्॥
अतिवृद्धिः सस्यानांनानाफलकुसुम
सम्भवोऽब्दस्ये। भवतिहियदैकस्मिन्
परचक्रस्यागमोनियमात् ॥ अर्धेन
यदातैलं भवतितिलानामतैलता-
यास्यात्। अन्नस्यचवैरस्यंदातुर्विद्या
द्भयंसुमहत् ॥ विकृतकुसुमफलं
याग्रामाद्यथापुराद्बहिष्कार्यम् ।

उत्पाताः

सौम्योत्र चरुः कार्यो निर्वाप्यो वा पशुः शान्त्यै ॥ सूक्ष्मे षट्ट्वा विकृतिं प्रदेयं तत्स्वेन मेषं प्रथमं द्विजेभ्यः । तस्यैव मध्ये पशुमर्भमं कृत्वा न दोषं समुपैति तज्जम् ॥ दुर्भिक्षमनावृष्टावतिवृष्टौ क्षुद्भयं परभयञ्च । रोगो ह्यनृतुभवायां प्रवृत्तिवधोऽनक्षजातायाम् ॥ शीतोष्णविपर्यासे नो सम्यगृतुषु सम्प्रवृत्तेषु । षण्मासाद्राष्ट्रभयं रोगभयं दैवजनितञ्च ॥ अन्यर्तौ सप्ताहं प्र धन्यवर्षे प्रधानन्वपमरणाम्रारोगाणो शोणितमांसास्थिवसादिभिर्मरकः ॥ धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्वर्षिते भयं विद्यात् । अङ्गारपांशुवर्षे विनाशमायाति तन्नगरम् ॥ उपला विना जलधरैः विकृता वा प्राणिनो यदा वृष्टाः । छिद्रं वाप्यतिवृष्टौ सस्यानां मीतिसञ्जननम् ॥ यद्यमलेऽर्कच्छाया न दृश्यते दृश्यते प्रतीपा वा । देशस्य तदाशु महद्भयमायातं विनिर्देश्यम् ॥ व्यभ्रे नभसीन्द्रधनुर्दिवा यदा दृश्यते यथा रात्रौ । प्राच्यामपरस्यां वा तदा भयेत् क्षुद्भयं सुमहत् ॥ सूर्येन्दुपर्जन्यसमीरणानां यागः स्मृतो वृष्टिविकारकाले । धान्याश्वगोकाञ्चनदक्षिणाश्च देयास्ततः शान्तिमुपैति पापम् ॥ अपसर्पणं नदीनां नगरादचि

उत्पाताः

रेणुशून्यतां कुरुते । शोषाश्चाशोषाणामन्येषां वा ह्रदादीनाम् ॥ स्नेहासृङ्मांसवहाः संकुलकलुषाः प्रतीपगाश्चापि । परचक्रस्यागमनं नद्यः कथयन्ति षण्मासात् ॥ ज्वालाधूमक्वाथाः* रुदितोत्क्रुष्टानि चैव कूपानाम् । गीतप्रजल्पितानि च जनमरकाय प्रदिष्टानि ॥ सलिलोत्पत्तिरखाते गन्धरसविपर्यये च तोयानाम् । सलिलाशयानां विकृतौ महद्भयं तत्र शान्तिमिमाम् ॥ सलिलविकारे कुर्यात्पूजां वरुणस्य वारुणैर्मन्त्रैः । तैरेव च जपहोमं शममेवं पापमुपयाति ॥ मसवविकारे स्त्रीणां द्वित्रिचतुष्प्रभृति समप्रसूतौ वा । हीनातिरिक्तकालेष्वदेशकुलसङ्क्षयो भवति ॥ वडवोष्ट्रमहिषगोहस्तिनीषु यमलोद्भवे मरणमेषाम् । षण्मासात् सूतिफलं शान्तौ श्लोकौ च गर्गोक्तौ ॥ नार्यः परस्य विषये त्यक्तव्यास्ताहितार्थिना । तर्पयेच्च द्विजान्कामैः शान्तिञ्चैवात्र कारयेत् ॥ १ ॥ चतुष्पदाः स्वयूथेभ्यस्त्यक्तव्याः परभूमिषु । नगरं स्वामिनं यूथमन्यथा तु विनाशयेत् ॥ २ ॥ परयोनावभिगमनं भवति तिरश्चामसाधु धेनूनाम् । उक्षाणो वान्योन्यं पिबति श्वा वा सुरभिपुत्रम् ॥

[* क्वाथः फेनः ।]

उत्पातः

मासत्रयेण विज्ञात्तस्त्रिभिः संशयं पराममनम्। तत्र प्रतिघातार्यैतौखेत कौगर्गेण निर्दिष्टौ॥ त्यागेविवासनं दानं तत्स्यासु शुभं भवेत्। तर्पयेद्ब्राह्मणांश्चापजपं होमञ्चकारयेत्॥१॥ स्त्रीणां पाकेन धातारं पशुना-अपुरोहितः। मासापक्षेन मन्त्रेण यजेदन्नमदृश्यम्॥२॥ यानंवाह-विपुर्णयंदिगच्छेत्रजेस्वयंयुतम्। राष्ट्रभयंभवतितद्वाचकाणांसादभङ्गे च॥ अनभिघातेतूर्यनादःशब्दोवाताहितेतुयदिनस्यात्। युद्याम्बातेषां परागमोन्नपतिमरणंवा॥ गीतरवतूर्यशब्दानभसियदावाचरस्थिरान्यत्वम्। मृत्युस्तदागदावाविस्वरतूर्यैपराभिभवः॥ रोवाग्रुलयोः सद्दर्वोशूर्पायुपस्करविकारे। क्रोष्टकनादैच तथा राष्ट्रभयंमुनिवचस्येदम॥ वायव्येष्वेवमन्त्रपतिर्वायुसूक्तभिरर्चयेत्। वायायोदति मध्वनैनस्त्व्यः प्रयतैर्द्विजैः॥ आश्वासमप्रकारेन दर्चिष्याभिस्तर्पयेत्। यच्चान्नद-चिणोद्दोमःकर्त्तव्यस्सयत्नतः॥ पुरपक्षिणोवनचरा वन्यावानिर्भयाविशन्तिपुरम्। नक्तंवादिवसचराः क्षपाचरावाचरन्त्यहनि॥ सन्ध्याद्वयेपिमण्डलमावध्नन्तो मृगाविहङ्गावा।

उत्पातः

दीप्तायांदिश्यथवाक्रोशन्तः संहताभयदाः॥ श्वेनाःप्रदन्तश्चद्वारेक्रोशन्तिगमृगकादीनाः। प्रविशेद्वरेन्द्रभवनेकपोतकः कौशिकोयदिवा॥ कुक्कुटरुतंप्रदोषेहेमन्तादौच कोकिलालापाः। प्रतिलोममण्डलचराः श्येनाद्याश्चाम्बरेभयदाः॥ गृहचैत्यतोरणेषु द्वारेषु चमचितञ्चसम्पाताः। मधुवल्मीकाम्भोरुहसम्भवश्चापिनाशाय॥ श्वभिरस्थिप्रवायवप्रवेशनं मन्दिरेषुमरकाय। पशुमस्तव्याहारे वैपसत्युर्मुनिवचस्येदम्॥ खगपक्षिविकारेषु कुर्याद्धोमान्सदक्षिणान्। देवाःकपोतइतिचजप्तव्याःप्रयतैर्द्विजैः॥१॥ सुदेवादतिचैकेनदेयागावस्सदक्षिणाः। जपेच्छाकुनसूक्तंवामनो वेदशिरांसिच॥२॥ शक्रध्वजेन्द्रकीलस्तम्भद्वारप्रपातभङ्गेषु। तद्वत्कवाटतोरणकेतूनांनरपतेर्मरणम्॥ सन्ध्याद्वयस्यदीप्तिर्धूमोत्पत्तिश्चकाननेरव्यौ। छिद्रमाचेभूमेर्दरंकम्पस्वभयकारी॥ पाषण्डानांनास्तिकानाञ्चभक्तःसाध्वाचारप्रोज्झितःक्रोधशीलः। ईर्ष्युःक्रूरोविग्रहप्रसक्तश्चेतायस्मिन्राजातस्यदेशस्यनाशः॥ प्रहरत्यकदिन्धिभिन्धीत्यायुधकाञ्चमपाश्चवेणीया। निगदन्त प्रह-

रन्तेतथापिभयं भवत्याशु ॥ अङ्गार
गैरिकाद्यैर्विकृतप्रेताभिलेखनं य-
स्मिन् । नायकचिह्नितमथवाद्येयेन्द्व
यंयातिनचिरेण । लूतापटाङ्गभव-
संनसन्ध्ययोः पूजितकोलंद्ययुताम् ।
निष्योच्छिष्टस्त्रीकथयहं तत्क्षयं
याति ॥ दृष्टेषुयातुधानेषुनिर्दिशे
न्मरकमाशुसम्प्राप्तम् । प्रतिघाता
यैतेषांशान्तिश्चकारिमाम् ॥ म
हाशान्त्योषधलयो भोज्यानिसुमहा
न्ति च । कारयेतमहेन्द्रञ्चमाहेन्द्री
ञ्चसमर्चयेत् ॥*॥ अथर्तुकालेउत्पा
तोहृष्टाविपर्ययसम्भवन्तितत्प्रदर्शना-
र्थमाह ॥ नरप्रसिद्धेऽविनाशेकेतौ
हृदयेयथाभ्युदये द्वौ ॥ उत्पातानां
प्रभवःस्वर्त्तुभयम्प्राप्यदोषाय ॥ येषु
नदोषान्जनयेत्त्युत्पातास्तान्वतुस्व
भावकृतान् । ऋषिपुत्रकृतैःश्लोकैर्वि
द्यादेतैःसमासोक्तैः ॥*॥ तत्रवसन्ते ॥ व
ज्राशनिमहीकम्पसन्ध्यानिर्घातनिः
स्वनाः । परिवेशरजोधूमरक्तार्कास्त
मयोदयाः ॥ द्रुमेभ्योऽन्नरसस्नेहबहु-
पुष्पफलोद्गमाः । गोपक्षिमदवृद्धिश्च
शिवायमधुमाधवे ॥*॥ ग्रीष्मे ॥ तारो
ल्कापातकलुषंकपिलार्केन्दुमण्डल-
म् । अनग्निज्वलनस्फोटधूमरेण्वनि
लाहतम् ॥ रक्तपद्मारुणासन्ध्यानभः

क्षुब्धांर्णवोपमम् । सरितांचाम्बुसंशो
षंदृष्ट्वाग्रीष्मेशुभंवदेत् ॥*॥ वर्षासु ॥
शक्रायुधपरिवेषौविद्युच्छुष्कविरोह
णम् । कम्पोद्वर्त्तनवैकृत्यंरसनं दर
णंचितेः ॥ सरोनद्युदपानानांवृद्ध्यू
र्ध्वतरणप्लवाः । शरणंचाद्रिगेहानांवर्षा
सुनभयावहम् ॥*॥ शरदि ॥ दिव्यस्त्री
भूतगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम् । ग्रह
नक्षत्रताराणांदर्शनञ्चदिवाम्बरे ॥
गीतवादित्रनिर्घोषावनपर्वतसानुषु
। सस्यवृद्धिरपांहानिरपापाः शरदि
स्मृताः ॥*॥ हेमन्ते ॥ शीतानिलतुषा
रत्वंनर्दनंमृगपक्षिणाम् । रक्षोयक्षा
दिसत्त्वानांदर्शनंशब्दमानुषम् ॥ दि
शोधूमान्धकाराश्च सनभोवनपर्व-
ताः । उच्चैःसूर्योदयास्तौचहेमन्ते-
शोभनाःस्मृताः ॥*॥ शिशिरे ॥ हिम
पाताऽनिलोत्पाताविरूपाद्भुतदर्शन
म् । कृष्णाञ्जनाभमाकाशंतारोल्का
पातपिञ्जरम् ॥ चित्रगर्भोद्भवाः स्त्री
षुगोजाश्वमृगपक्षिषु । पत्राङ्कुरल
तानाञ्चविकाराः शिशिरे शुभाः ॥*॥
ऋतुविशेषमाह ॥ ऋतुस्वभावजाह्ये
तेदृष्टाःस्वर्तौशुभप्रदाः । ऋतोरन्यत्र
चोत्पाताद्दृष्टास्तेचातिदारुणाः ॥ य
च्चेदिशेषेणफलप्रदंभवतितदाह ॥
उन्मत्तानाञ्चया गाथाः शिशूनांयच्च

भाषितम् ॥ स्त्रियोयत्त्वंभाषन्तेतस्य नास्तिव्यतिक्रमः ॥ येनकारणेनैतत् सत्यरूपंभवति तत्प्रदर्शनार्थमाह ॥ पूर्वचरतिदेवेषुपश्चाच्चरतिमानुषान् । नान्योदिताबागयदति सत्याह्येषासरस्वती ॥ उत्पातशास्त्रस्य प्रभावमाह ॥ उत्पातान् गणितविजितोपिनृह्यविख्यातो भवतिमरेन्द्रवल्लभस्य । एतत् सम्यङ्नियचनंरहस्य मुक्तंयज्ज्ञात्वा भवतिमरस्त्रिकालदर्शी ॥ इतिनारायणीयचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ अकस्मादायाति । उत्पतनम् । पत्लृगतौ । घञ् । उत्पतति वा । ज्वलतीतिणः ॥

उत्पातभम् । न । यस्मिन्नक्षेउत्पातः सम्भूतस्तस्मिन् ॥

उत्पादः । पुं । उत्पादने ॥

उत्पादकः । पुं । पशुविशेषे । शरभाराती । शरभे ॥ त्रि । उत्पादयितरि । जनके ॥ उत्पादयति । पद० । ण्वुल् ॥

उत्पादनम् । ■ । उत्पन्नकरणे ॥

उत्पादना । स्त्री । क्रियायाम् । भावनायाम् ॥

उत्पादशयनः । पुं । स्त्री । टिट्टिभपक्षिणि ।

उत्पादिका । स्त्री । देहिकानामकीटे ॥ पूतिकायाम् ॥ हिलमोचिकायाम् ॥

उत्पाद्यः । पुं । पुरोडाशादिकर्मविशेषे ॥ त्रि । उत्पादितुंयोग्ये ॥

उत्पाली । स्त्री । आरोग्ये । सुस्थतायाम् ॥

उत्पिञ्जलः । त्रि । भृशमाकुले । समुत्पिञ्जे । अतिशयव्याकुले ॥

उत्पित्सुः । त्रि । उत्पत्तिंतुमिच्छौ । पततेः सन्नन्तादुप्रत्ययः । सनिमीमेती सादेशः । अनुलोमोभ्यासस्य ॥

उत्प्रासः । पुं । उपहासे ॥ उत्प्रासनम् । वस्तुक्षेपणे असगलितदीर्घादानेपुणा । घञ् ॥

उत्प्रेक्षा । स्त्री । अनवधाने ॥ काव्यालङ्कारविशेषे ॥ यथा । सम्भावनमथोत्प्रेक्षाप्रकृतस्यसमेनयत् । अस्यार्थः । प्रकृतस्य उपमेयस्यसमेन उपमानेन यत्सम्भावनम् मिथ्यात्वेनयर्णनमिति । उदाहरणम् उन्मेषयोमममसहते जातिवैरी निशाया मिन्दो रिन्दीवरदलदृशा तस्य सौन्दर्यदर्पः । नीतः शान्तिंप्रसभमनया वक्त्रकान्त्येतिहर्षोल्लमा मन्ये खलित तनु ते पादयोः पद्मलक्ष्मीः ॥ लिम्पतीवतमोङ्गानिवर्षतीवाञ्जनंनभः । असत् पुरुषसेवेवदृष्टिर्निष्फलतांगता

उत्पातः

दन्तेतथापिभयं भवत्याशु ॥ अङ्गार
गैरिकाद्यै विकृतप्रेताभिलेखनं य-
स्मिन् । नायकचिच्चितमथवाचयेच्च
धयातिनचिरेण ॥ चूताग्रेपटाङ्गभव-
नंसन्ध्ययोः पूजितंकलशयुतम् ।
लिप्योच्छिष्टस्त्रीकन्यवशूद्रं ततनयं
याति ॥ दृष्टेषुयातुधानेषुनिर्दिशे
न्मरकमाशुसम्प्रासम् । प्रतिघाता
यैतेषांगर्भःशान्तिम्प्रकारेमाम् ॥ म
धांधान्योथवलयो भोज्यानिसुमहा
न्तिच । कारयेतमहेन्द्रञ्चमाहेन्द्री
ञ्चसमर्चयेत ॥१५॥ अथयनकालेउत्पा
ताद्दृष्टाविफलाम्यन्तितत प्रदर्शना-
र्थमाह ॥ निरपतिदेशविनाशेकेतो
रुदयेथवाप्रकेन्दौ ॥ उत्पातानां
प्रभवःस्वर्तुभवस्याप्यदोषाय ॥ येच
वदेशानामनवसन्यत्र्यांतालोन्वमुस्व
भावकृतान् । ऋषिपुत्रकृतैःश्लोकैर्वि
द्यादेतैःसमासेति ॥१७॥ तत्रवसन्ते ॥ व
र्जाशनिमहीकम्पसन्ध्यानिर्घातनि:
स्वनाः । परिवेशरजोधूमरक्तार्कास्त
मयोदयाः ॥ द्रुमेभ्योन्नरसस्नेहबहु-
पुष्पफलोद्गमाः । गोपक्षिमदवृद्धिश्च
शिवायमधुमाधवे ॥८॥ ग्रीष्मे ॥ तारो
ल्कापातकलुषंकपिलार्केन्दुमण्डल-
म् । अननिन्धनज्वलनस्फोटधूमरेणुनि
लाहतम ॥ रक्तपद्मारुणासन्ध्यानभः

उत्पातः

क्षुब्धांयश्चोपसमम । सरितांचाम्बुसंशो
षदृष्टाग्रीष्मेशुभंवदेत ॥९॥ वर्षासु ॥
शक्रायुधपरिवेशविद्युच्छुष्कविरोह
णम् । कम्पोद्वर्तनवैकृत्यंरसनं दर
णंक्षितेः ॥ सरोनद्युदपानानांवृद्ध्यूर्ध्व
तरणप्लवाः । सरणंचाद्रिगेहानांवर्षा
सुनमयावहम् ॥१०॥ शरदि ॥ दिव्यस्त्री
भूतगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम् । ग्रह
नक्षत्रताराणांदर्शनञ्चदिवाम्बरे ॥
गीतवादित्रनिर्घोषा वनपर्वतसानुषु
। सस्यवृद्धिरपांहानिरपापाः शरदि
स्मृताः ॥११॥ हेमन्ते ॥ शीतानिलतुषा
रत्वेनर्दनंमृगपक्षिणाम् । रक्षोयक्षा
दिसत्वानांदर्शनंवागमानुषी ॥ दि
शोधूमान्धकाराश्च सनभोवनपर्व-
ताः । उच्चैःसूर्योदयास्तौचहेमन्ते-
शोभनाःस्मृताः ॥१२॥ शिशिरे ॥ हिम
पाताऽनिलोत्पाताविरूपाद्भुतदर्शन
म । कृष्णाञ्जनाभमाकाशंतारोल्का
पातपिञ्जरम् ॥ चित्रगर्भोद्भवाः स्त्री
षुगोजाश्वमृगपक्षिषु । पत्राङ्कुरल
तानाञ्चविकाराः शिशिरे शुभाः ॥१३॥
अत्रविशेषमाह ॥ ऋतुस्वभावजाह्ये
तेदृष्टाःस्वर्तौशुभप्रदाः । ऋतोरन्यत्र
चोत्पातादृष्टास्तेचातिदारुणाः ॥
चद्विशेषेरफलप्रदंभवतितत्तदाह ॥
उन्मत्तानाञ्चया गाथा शिशूनांयच्च

दृ° । यत्नः । स्पृट् ॥

उत्सादितः । त्रि । कृतोत्सादने । उद्वर्त्तिते । निर्मांसीकृतशरीरे ॥

उत्सारकः । पुं । द्वारपाले ॥ त्रि । उत्सारणकर्त्तरि ॥

उत्सारणम् । नं । दूरीकरणे ॥ चालने ॥ स्थानान्तरप्रापणे ॥

उत्सारितः । त्रि । अपसारिते ॥

उत्साहः । पुं । उद्यमे । अध्यवसाये । इदमेवकर्त्तव्यमेवेतिनिश्चयात्मिकबुद्ध्यापूर्त्तिहेतुभूते ॥ कर्त्तव्यार्थेषु स्थैर्यातिप्रयत्ने । उत्साहोमन्त्रमूलंस्यादितिनीतिविदांमतम् । प्रभुश्च किं मन्त्रमूलात्तस्मादुत्साहवान्भवेत् ॥ लोकोत्तरेषुकार्येषुस्थेयानिप्रयत्ने ॥ सूचे ॥ उत्सहनम् उत्सह्यते अनेन वा । षह° । हलश्चेति घञ् ॥ कर्म्मसुसुकरप्रत्ययः इत्ययकारकोभावोवाउत्साहः ॥ सङ्गीतोक्ते युद्धवीररसस्थायिभावे ॥ कविशेषे ॥

उत्साहवान् । त्रि । उत्साहविशिष्टे । उत्साहिनि ॥ उत्साहोऽस्यास्य । यवादिभ्योमतुबन्यतरस्याम् ॥

उत्साहवर्द्धनः । पुं । उद्यमवृद्धौ । वीररसे ॥ उत्साहेन वर्द्धते । वृधु° । अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ उत्साहंवर्द्धयतीति वा । ल्युः ॥

उत्साहशक्तिः । स्त्री । राज्ञांशक्तिविशेषे ॥ विक्रमबलमुत्साहशक्तिरित्युक्तेः ।

उत्साही । त्रि । उत्साहवति ॥ अत्रा दिभ्योमतुबन्यतरस्यामिति पक्षे इनिः ॥

उत्सिक्तः । त्रि । उद्धते ॥ गर्विते ॥ वर्द्धिते ॥ उद्रिक्ते ॥ उपप्लुते ॥ त्यक्तमर्यादे ॥ उत्पूर्वात् सिचेःक्तः ॥ सिक्ते ।

उत्सिच्यमानः । त्रि । उद्रिच्यमाने । इद्धिमति ॥

उत्सुकः । त्रि । ईप्सितकर्मोद्यते । इष्टार्थोद्युक्ते ॥ अक्षमगुरुरागमिष्यतीत्युत्कण्ठाविशिष्टे । उत्कण्ठिते ॥ उत् उर्द्ध्वंगच्छति सूते वा सुनोतिवा । पुमसवैश्वर्ययोः पुज्° विधिसंज्ञापूर्वकत्वात् गुणाभावः । क्विपि आगमशास्त्रस्यानित्यत्वात्तुगभावोवा । ततःसंज्ञायांकन् ॥ यद्वा । उत्सुयति । प्रेरयो । मितद्रवादित्वाड्डुः । स इवेतिकिमथा । कनिकेवइतिदस्यः ॥

उत्सूरः पुं । दिनावसाने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उत्सृष्टः । त्रि । कृतोत्सर्गे । त्यक्ते । विसृष्टे ॥ यथा । आमंशूद्रस्यपक्वान्नं पक्वमुत्सृष्टमुच्यते इति ॥ उत्सृज्यते स्म । सृजविसर्गे । क्तः ॥

ता ॥ उत्प्रेक्षणम् । ईषद्दर्शनाङ्कन-योः । गुरोश्च हलः । टाप् ॥

उत्प्रेक्षावाचकम् । न । शब्दविशेषे ॥ यथा । मन्येशङ्के ध्रुवंनूनंकिंवा प्रायो-नु चेतिच । ननुनानमिवानामि उत्प्रेक्षावाचकानिचेति ॥

उत्प्लवनम् । न । उल्लङ्घने । फलाङ्ना इतिभाषा ॥

उत्प्लवा । स्त्री । नौकाप्रभेदे ॥

उत्फालः । पुं । लम्फे ॥

उत्फुल्लः । त्रि । प्रफुल्ले । विकसितपुष्पे । दलानामन्योन्यविश्लेषे ॥ उत्ताने ॥ न । स्त्रीणांकरणे ॥ उत्फल्लति । त्रिफला० । क्तः । आदितश्चेतीडभावः । उत्फुल्लसम्फुल्लयोरुपसंख्यानमितिनिष्ठातस्यलत्वम् ॥

उत्सः । पुं । प्रस्रवणे । पर्वतात्स्रवज्जलप्रपातस्थाने ॥ स्रवज्जले ॥ गिरेरुपरिनिर्झराद्युत्थाम्बुसङ्घे ॥ उनत्तिजलेन । उन्दी० । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेतिसः । किदित्यनुषक्तेन लोपः ॥

उत्सङ्गः । पुं । अङ्के । क्रोडे ॥ त्रि । असक्ते ॥

उत्सङ्गवर्ती । त्रि । क्रोडस्थिते ॥

उत्सत्तिः । स्त्री । उच्छेदे ॥

उत्सन्नः । त्रि । उच्छिन्ने ॥ नष्टे ॥

उत्सर्गः । पुं । सामान्ये ॥ सामान्यविधौ ॥ न्याये ॥ त्यागे ॥ दाने ॥ वर्जने ॥ सात्त्विककर्त्तव्यक्रियाविशेषे ॥ नीलोत्सर्गादौ ॥ अपानवायोर्व्यापारे ॥ बाहुल्यदृष्टस्यवस्तुनस्तत्त्वे ॥ उत्सर्जनम् उत्सृज्यतेवा । घञ् ॥

उत्सर्जन् । त्रि । शब्दंकुर्वति ॥

उत्सर्जनम् । न । अपवर्जने । विशोपिते । दाने । त्यागे ॥ उत्सृज० । ल्युट् ॥

उत्सर्पणम् । न । उल्लङ्घने ॥ उत्क्रम्यपुरतोगमने ॥

उत्सर्पिणी । स्त्री । जिनानांकालचक्राऽवयवे ॥

उत्सर्पितः । त्रि । उपरिभावंप्रापिते ॥

उत्सर्पी । त्रि । ऊर्द्ध्वप्रसारिणि ॥

उत्सवः । पुं । नियताह्लादजनकव्यापारे उपनयनविवाहादौ । महे । उद्धवे । उत्तेके ॥ इच्छाप्रसरे ॥ कोपे ॥ उत्सुवति । षूप्रेरणे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । उत्सवनम् । षूप्रसवैश्वर्ययोः । ऋदोरप् ॥

उत्सवसङ्केतः । पुं । पार्वतीयानांगणे ॥ यथा । गणानुत्सवसङ्केतानजयत्सप्तपाण्डवः इतिमहाभारतम् ॥

उत्सादनम् । न । समुल्लेखे ॥ उद्वाहने ॥ उद्वर्त्तने ॥ उत्साद्यतेऽनेन । घ

वृ० । यमकः । खुट् ॥

उत्सादितः । त्रि । कृतोत्सादने । उद्वर्त्तिते । निर्म्मलीकृतशरीरे ॥

उत्सारकः । पुं । द्वारपाले ॥ त्रि । उत्सारणकर्त्तरि ॥

उत्सारणम् । न । दूरीकरणे ॥ चालने ॥ स्थानान्तरप्रापणे ॥

उत्सारितः । त्रि । अपसारिते ॥

उत्साहः । पुं । उद्यमे । अध्यवसाये । इदमवश्यं मया कर्त्तव्यमेवेतिनिश्चयात्मिकबुद्ध्यावृत्तिहेतुभूते ॥ कर्त्तव्यार्थेषु स्थेयसि प्रयत्ने । उत्साहोमन्त्रमूलं स्यादितिनीतिविदां मतम् । प्रभुत्वं मन्त्रमूलत्वात्तस्मादुत्साहवान्भवेत् ॥ लोकोत्तरेषु कार्य्येषु स्थेयसि प्रयत्ने ॥ सूत्रे ॥ उत्सहनम् उत्सह्यते अनेन वा । षह० । हलश्चेति घञ् ॥ कर्म्मसुसुकरमप्ययः हठयत्नकारकोभावोवाउत्साहः ॥ सङ्गीतोक्ते ध्रुवकविशेषे ॥

उत्साहवान् । त्रि । उत्साहविशिष्टे । उत्साहिनि ॥ उत्साहोऽस्यास्ति । यवादिभ्योमतुबन्यतरस्याम् ॥

उत्साहवर्द्धनः । पुं । उद्यमवृद्धौ । वीररसे ॥ उत्साहेन वर्द्धते । वृधु० । अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ उत्साहंवर्द्धयतीति वा । ल्युः ॥

उत्साहशक्तिः । स्त्री । राज्ञांशक्तिविशेषे ॥ विक्रमबलमुत्साहशक्तिरित्युक्ते ॥

उत्साही । त्रि । उत्साहवति ॥ यवादिभ्योमतुबन्यतरस्यामिति पक्षे इनिः ॥

उत्सिक्तः । त्रि । उद्धते ॥ गर्व्विते ॥ मह्विंते ॥ उद्रिक्ते ॥ उपप्लुते ॥ व्यक्तमर्य्यादे ॥ उत्पूर्व्वात् सिचेः क्तः ॥ सिक्ते ॥

उत्सिच्यमानः । त्रि । उद्रिच्यमाने । उद्वमति ॥

उत्सुकः । त्रि । ईप्सितकर्म्मोद्यते । इष्टार्थोद्युक्ते ॥ अवसमगुरुरागनिष्पत्त्युत्कण्ठाविशिष्टे । उत्कण्ठिते ॥ उत् उद्योगं सुवति सैति सुनोति वा । षु प्रसवैश्वर्य्ययोः षुञ्० । किपि संज्ञापूर्व्वकत्वात् गुणाभावः । किपि मागमयात्सुस्य नित्यत्वात्गुणभावो वा । ततः संज्ञायांकन् ॥ यद्वा । उत्सुयति । पूर्व्वे रणे । सितस्यादित्वाद्धु । सस्थिवतिक्रियया । कनि केयइतिद्रस्य ॥

उत्सूरः पुं । दिनावसाने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उत्सृष्टः । त्रि । कृतोत्सर्गे । त्यक्ते । वितृते ॥ यथा । आमंश्राद्धस्यपक्वान्नं पक्वमुत्सृष्टमुच्यते इति ॥ उत्सृज्यते स्म । सृजविसर्गे । क्तः ॥

उत्सेकः। पुं। उत्सेचनेन शोषणे॥ उद्गत्यवच्छिःसेचने॥ उद्रेके॥ उत्सेचनम्। षिचक्षº। घञ्॥

उत्सेचनम्। न। ऊर्ध्वसेके॥

उत्सेधः। पुं। गिरिद्रुमादीनामुन्नतौ। उच्छ्राये॥ न। शरीरे। संहनने॥ उत्सेधनम् अनेनवा। षिधुगº। घञ्॥

उत्स्वनः। पुं। उच्चशब्दे॥ त्रि। तद्वति॥

उद्। अ। प्रकाशे॥ विभागे॥ मोक्षे॥ अस्वास्थ्ये॥ प्रश्नाम्। प्राधान्ये॥ उत्पत्तौ॥ भावे॥ मोक्षे। लाभे॥ ऊर्ध्वकर्मणि॥ ऊर्ध्वे॥ उत्कर्षे॥ प्राबल्ये॥ दौर्बल्ये॥

उदन्। न। जले॥ अजन्तमप्युदधिस्सरसौदेवमारायणधोदितस्सलिला- नादितिभागवतोक्तेः॥

उदकम्। न। जले। वारिणि॥ उन्दि। उन्दीक्लेº। उदकमित्यादि ह्रस्वेनसाधु॥

उदकुम्भः। पुं। उदकुम्भे॥ उदकस्य कुम्भः॥

उदकपरीक्षा। स्त्री। दिव्यविशेषे॥

उदकलोलः। त्रि। जलप्रिये॥

उदकिलः। त्रि। उदकवति॥ उदकमस्यास्त्यस्मिन्वा॥ पिच्छादित्वादिलच्॥

उदकीर्यः। पुं। महाकरञ्जे॥

उदकीर्यः। पुं। डालकरमा वाजहरकरञ्ज इतिगौडदेशीयप्रसिद्धे करञ्जविशेषे॥

उदकुम्भः। पुं। जलकलशे॥ उदकस्य कुम्भः। एकहलादावित्युदादेशः॥

उद्धृतम्। त्रि। कूपादिभ्यउद्धृते जलादौ॥ उत्पूर्वाद्धरतेःक्तः॥

उदक्या। स्त्री। ऋतुमत्याम्। रजस्वलायाम्॥ उदकमर्हति। संज्ञायां भिन्नत्यत्॥ त्रि। जलार्हे॥ दण्डादित्वाद्यत्॥

उदगद्रिः। पुं। हिमालयपर्वते॥

उदगयनम्। न। उत्तरायणे। देवानां दिवसे॥

उदगाहः। पुं। जलावगाहने। उदकस्यगाहः अवगाहनम्। मन्थौदने- त्यादिनोदादेशः॥

उदग्भूमः। पुं। उत्कृष्टस्थाने॥ संज्ञायां॥ कृष्णोदकपाण्डुसंख्यापूर्वायाभूमे- रजिष्यते॥

उदग्रः। त्रि। उन्नते॥ उद्गतमग्रमस्य॥

उदग्रदन्। पुं। उग्रदन्ते हस्तिनि॥ त्रि। वृद्धदन्तयुक्ते॥ उदग्रौदन्तावस्य। अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्चेति दन्तस्य दतृ॥

उदङ्कः। पुं। चर्ममयेघृतादिपात्रे॥ उ

दृश्यते उह्यतेऽस्मिन्। अमु०। उदङ्कोऽनुदकइतिघञ्। तैलोदङ्कः इतोदङ्कः॥

उदक्। अ। उदग्दिग्भवे॥ उदग्देशे॥ डुवे॥ उदक्कालोत्पन्ने॥ उदीच्यां दिशि उदीच्याः दिशः उदीचीदिग्वा। दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्यो दिग्देशकालेष्वस्तातिः॥ अञ्चेर्लुगित्यस्तातेर्लुक्। एवंदेशकालेषु॥

उदङ्। पुं। दिशि॥ देशे॥ काले॥ त्रि। सङ्घे॥ उत्कृष्टमञ्चति। अमु०। ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगिति क्विन्। अनिदितामिति नलोपः। उगिदचामिति नुम्। संयोगान्तलोपः। कुत्वम्॥

उदञ्चः। पुं। पशुप्रेरणे॥ उदञ्चनम्। अज०। समुदोरजःपशुष्विति अप्। अघञपोरिति पर्युदासात् वीभावो न॥

उदञ्चनः। पुं। भाण्डे॥ न। पिधाना र्थपात्रे। ढकना ढकनी इतिभाषा॥ उदञ्चतेऽस्मिन्। अमु०। ल्युट्। उदकोदञ्चनम्॥ ऊर्ध्वक्षेपणे॥

उदञ्चितः। त्रि। ऊर्ध्वक्षिप्ते॥ पूजिते। उत्कर्षेणाञ्चितम्॥

उदण्डपालः। पुं। मत्स्यविशेषे॥ सर्पभेदे॥

उदया। स्त्री। तैलपिपीलिकायाम्॥

उदधिः। पुं। समुद्रे। उदकानिधीयन्तेऽत्र। कर्मण्यधिकरणे चेति घाञः किः॥ घटे॥

उदधिमलः। पुं। समुद्रफेने॥

उदधिमेखला। स्त्री। पृथिव्याम्॥

उदन्तः। पुं। वार्तायाम्। वृत्तान्ते॥ साधौ॥ उद्गतोऽन्तोयस्य॥

उदन्तकः। पुं। उदन्तार्थे॥ स्वार्थे कन्॥

उदन्तिका। स्त्री। तृप्तौ॥

उदन्या। स्त्री। पिपासायाम्॥ उदन्यति उदकस्येच्छा वा। सुप आत्मनः क्यच्। अशनायोदन्येति ईत्वाभावः क्यचि उदकस्य उदन्भावश्च निपात्यते। अ प्रत्ययादिति अः॥

उदन्वान्। पुं। उदधौ। पारावारे। समुद्रे॥ उदकानि सन्त्यत्र। उदन्वानुदधौ चेत्युदकस्योदन्भावो निपातितो मतुपि॥ ऋषिविशेषे॥

उदपानः। पुं। न। कूपे॥ क्षुद्रजलाशये॥ उदकं पिबन्त्यस्मिन्। अधिकरणे ल्युट्। उदकस्योदः॥

उदमानः। पुं। आढकस्य पञ्चाशत्तमे भागे॥ कुल्याख्यादष्टभिर्द्रोणैर्द्रोण-पादेन चाढकः। अतोऽत्र पञ्चाशत्तिको भागउदमानउदाहृतइत्युक्तेः॥

उदमेयः। त्रि। उदकं मेयं यस्य तस्मिन्॥ उदकस्योदः संज्ञायाम्॥

उदयः। पुं। पूर्वपर्वते। उदयाचले॥ उदयाऽचलसम्बन्धे। जन्मे॥ वैयंवृद

यस्ते भास्वान् सततेषामुदयास्तमयौ स्मृतः । तिरोधानस्वयमैति तदेवास्तमनं रवेः ॥ नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा सतः । उदयास्तमने नाम दर्शनादर्शने रवेः ॥ उद्यन्ति यथा अस्मात् । रच् ॥ गत्व ॥ रचे । समुन्नतौ ॥ महिम्नि ॥ उत्पत्तौ ॥

उदयनः । पुं । वत्सराजे । वत्सेशे ॥ अगस्त्ये । चटोद्भवे ॥ कुसुमाञ्जलिग्रन्थकर्तरि । उदयनाचार्ये ॥ न । उदये ॥

उदयसन्ध्या । स्त्री । अर्कोदयात् प्राक् तद्घटिकाद्वये ॥

उदरम् । न । जठरे । तुन्दे । कुक्षौ । नाभिस्तनयोर्मध्यभागे ॥ अन्तःसुषिरे ॥ युद्धे । रणे । पुं । उदररोगे । उत् ऋच्छति । गतौ ॥ अच् । यद्वा । उद्दृणाति । उद्दियर्ति वा । ऋ गतौ । अच् ॥ यद्वा । दृणाति । दृ विदारणे । उदि दृणातेरजलौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च ॥

उदरग्रन्थिः । पुं । गुल्मरुजि ॥

उदरत्राणम् । न । उदरबन्धवस्त्रादौ । नागोदरे । पेटी कमरबन्ध इतिभाषा ॥ उदरस्य त्राणं येन ॥

उदरधिः । पुं । समुद्रे ॥ विपन्नथौ । ऋत्वे ॥ उत् ऋच्छति उदयते वा । कृ० । उदकं दधतीति दिगर्थिन ॥

उदरपिशाचः । त्रि । सर्वान्नभक्षके । सर्वाशीने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उदरभेदी । त्रि । आत्महनि ॥

उदरम्भरिः । त्रि । स्वोदरमात्रपूरके । आत्मम्भरौ ॥ उदरं बिभर्ति इति विग्रहे उदरस्य मुमागमो भृञ इन्‌प्रत्ययश्च निपातसिद्धः ॥

उदररोगः । पुं ॥ जठरव्याधिविशेषे । उदरी इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

उदरव्याधिः । पुं । उदररोगविशेषे ॥ यथा । कद्रूवीयवक्षारन्तु पानीयेन प्रसाधितम् । तदास्वादनान्नश्यन्ति उदरव्याधयोऽखिलाः इतिगारुडे १९४ अध्यायः ॥

उदरशाण्डिल्यः । पुं । उपनिषद्प्रसिद्धे अतिधन्वनः शिष्ये ऋषिविशेषे ॥

उदरामयः । पुं । ग्रहगन्धे । अतिसाररोगे ॥

उदरावर्त्तः । पुं । नाभौ । तुन्दकूपिकायाम् ॥

उदरिकः । त्रि । उदरिले ॥ ठक् ॥

उदरिणी । स्त्री । गर्भवत्याम् ॥

उदरी । त्रि । तुन्दिले । पिचिण्डिले ॥ अतिशयितमुदरमस्य । तुन्दादिभ्य इलश्चेति चकारादिनिः ॥

उदरिलः । त्रि । दृढकुक्षौ । उदरिणि

॥ इति श्रीपतिसुदरमर्षः । सुन्दादि ष्वदर्शेनिर्देशश्च ॥

उदर्कः । पुं । भविष्यत्कालीनफले । भाविनिकर्मफले ॥ मदनफलइतिप्रसिद्धे मदनवृक्षस्य कण्टके ॥ उदर्च्यते । अर्कस्तवने । घञ् ॥ उदर्च्यते वा । अर्च पूजायाम् । उदच्यते वा । ऋ । चलुतौ । घञ् ॥ भविष्यत्काले ॥

उदर्चिः । पुं । अग्नौ ॥ शिवे । स्मरे ॥ । कन्दर्पे । दर्पके ॥ त्रि । उज्ज्वले ॥ उत् ऊर्द्धमर्ची रर्चिर्यस्य सः ॥

उदर्दः । पुं । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । वरटीदष्टसंस्थानः शोथः संजायते बहिः । सकण्डूस्तोदबहुलश्छर्दिज्वरविदाहवान् ॥ उदर्दमितितंविद्याच्छीतपित्तमथापरे । वाताधिकं शीतपित्तमुदर्दस्तु कफाधिकमिति ॥

उदवासधिकम् । त्रि । जलवासस्तासि देयजमादौ ॥

उदवसितम् । न । आलये । भवने । गृहे ॥ उत्ऊर्द्धमवसीयते स्म । षोऽन्तकर्मणि षिञ्बन्धने वा । क्तः । द्यतिस्यतीतीत्वम् ॥

उदश्वित् । न । अर्द्धजलयुक्ते घोले ॥ तक्रंह्युदश्विन्मथितं पादाम्ब्वर्धाम्बुनिर्जलमित्युक्तेः ॥ छच्छिकायाम् ॥ उदकेनश्वयतिवर्द्धते । टुओश्विगतिवृद्ध्योः । क्विप् तुक् । उदकस्योदः संज्ञायाम् । उदश्वितमितिनिर्देशादसमासान्तम् ॥ उदश्वितकफकृद्बल्यं श्रमघ्नं परमं मतम् ॥

उदसनम् । न । अपनयने ॥ उत्क्षेपणे ॥

उदस्तः । त्रि । उत्तोलिते ॥ उत्क्षिप्ते ॥

उदाजः । पुं । पशुभिन्नानामीरणे ॥ उदजनम् । अज० । घञ् । अघञपोरित्युक्ते वींभावेन ॥

उदात्तः । पुं । स्वरभेदे ॥ उच्चैरुदात्त इतितत्स्वरूपम् । उत् उच्चैरादीयतेस्म । दा । कोदुपसर्गात्त इतितदिशः ॥ काव्यालङ्कारविशेषे । उदात्तंवस्तुनः सम्पत् । समृद्धिमद्वस्तुवर्णनमुदात्तः । इत्यलङ्कारलक्षणम् ॥ त्रि । दयात्यागादिसम्पन्ने ॥ महति ॥ दृढे ॥ दातरि ॥

उदानः । पुं । कण्ठदेशस्थवायौ । कण्ठस्थानीये ऊर्द्धगमनवत् उत्क्रमणवायौ । स्पन्दयत्यधरं वक्त्रं नेत्रगात्रप्रकोपनम् । उद्वेजयति मर्माणि उदानोनाम मारुतः ॥ उदानोहृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यमूर्द्धस्थितोवायुः ॥ ऊर्द्धं अनिति अनेन । अन० । हलश्चेति घञ् ॥ उदरावर्ते ॥ भुजङ्गसविशेषे ॥

उदायुधः । त्रि । गृहीतशस्त्रे ॥

उदारः । त्रि । दातरि ॥ महति ॥ ऋज्वाशये । दक्षिणे । सरले ॥ गम्भीरे ॥ असाधारणे । उत्कृष्टमासमन्तात् राति । रा ॥ आतश्चेतिकः ॥ उद्यते । ऋगतिप्रापणयोः कर्म्मणि अव्वा ॥ उद्दुश्चेरासमन्तात् ऋच्छति । पचाद्यच् ॥ पुं ।

उदारधीः । त्रि । महाबुद्धौ ॥ उदारा धीर्यस्य ॥

उदावर्त्तः । पुं । संवत्सरादिपञ्चान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥

उदावर्त्तः । पुं । रोगविशेषे । गुदग्रहे ॥ मलमूत्रवायुरोधकरोग इति भाषा ॥ यनोक्तं वायतेषाधेरामतः स- चिकित्सकैः । उदावर्त्त इति प्रोक्तो- व्याधिस्तदानिकः प्रभुः । अपि च । वातविण्मूत्रजृम्भाश्रुक्षवोद्गारवमीन्द्रियैः । [*] क्षुत्तृष्णोच्छ्वासनिद्राणां धृत्योदावर्त्तसम्भवः ॥ नन्नावर्थे ।

उदावृत्तः । त्रि । कर्षनीते ।

उदासः । पुं । उत्क्षेपे ॥ उद्भासे ।

उदासीनः । त्रि । परवर्गे । शत्रुमित्रभिन्ने । शत्रुमित्राभ्यां परस्मिन् राजनि ॥ विजिगीषोः शत्रुमित्रभूमिभ्यो व्यवहिते ॥ अमरसिंहादय नोपकारी नाप्यपकारी केवलमुदासीनइव । इतिभरतः ॥ अतुल्यशुभाशुभे । वि- द्वयोर्मानयोरुभयोरप्युपेक्षके । येन कस्यचिन्निमित्तादेः पक्षं भजते मध्यस्थे ॥ उदास्ते । आस० । शानच् । ईदासइतिईत्वम् ॥ विषयानन्तरो राज्ञामचुमित्रमतः परम् । उदासीनः परतरो ज्ञेयः कार्यविशारदैः ॥

उदास्थितः । पुं । द्वारपाले । प्रतीहारे ॥ अध्यक्षे । पञ्चवर्गान्तर्गतचारविशेषे । प्रव्रज्यावसिते प्रव्रज्याच्युतपति ति । स्पष्टमस्यार्थे । प्रव्रज्यावदपति- तउदास्थितः । तस्मै किंचिद्दित्त- दोषं प्रमाणोऽयुक्तं स्ववृत्तिं कार- यन् राजा ब्रूयात् । यस्मद्- दृष्टं पश्यसि तत् तदानीमेव मयि- वक्तव्यमिति । सञ्चवृत्त्यसिकमठं स्था- पयेत । प्रचुरसस्योत्पत्तिकं भूम्यन्त- रञ्च तद्वृत्त्यर्थमुपकल्पयेत् । सेवा- न्येषामपि प्रव्रजितानां राजकार्यकारिणां ग्रासाच्छादनादिकं दद्यात् ॥ २ ॥ उदाङ्पूर्व्वात् स्थाधातोर्गत्यर्थो कर्मकेतिक्तः । -थतिष्ठतीति क्तम् ॥

उदाहरणम् । न । उपोद्घाते । दृष्टान्ते । एकदेशप्रसिद्धाऽशेषप्रसिद्ध्यर्थं यदुदाह्रियते तस्मिन् ॥ उदाङ्पूर्व्वाद्धृञ्- धातोर्ल्युट् ॥

उदाहारः । पुं । उपोद्घाते । उदाहृतौ ॥ उदाहरणम् । घञ् ॥

[* सधार्थे तृतीया ।]

उदाहृतः । त्रि । उच्चारिते ॥

उदाहृतिः । स्त्री । उदाहरणे ॥ उदा ङ्पूर्वात् हृञः स्त्रियांक्तिन् ।

उदितः । त्रि । उक्ते ॥ उदयतेस्म । षद्-भ्य० । क्तः । इट् । वचिस्वपीतिसम्प्रसारणम् ॥ उद्गते । उच्चते ॥ यथा । उदिते जगतीनाथे य. कुर्यादन्तधावनम् । सपार्पिष्ठःकथंभूते पूजयामि जनार्दनमिति । मद्धे ॥ ऊर्जिते ॥ उदयतेस्म । दो भ्य० । क्तः । द्यतिस्यती तीच्छम् ।

उदितोदितः । त्रि । शास्त्रज्ञे ।

उदीची । स्त्री । उत्तरदिशि । उत्तु-सरं सम्बच्छति । उत्क्रान्तंदृष्टिपथं मञ्चतिरूर्ध्वंया । उदईदिग्भ्यञ्चेरलई कारः । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगित्वेतिङीप् ।

उदीचीनः । त्रि । उदग्भवे । उदक् । विभाषाञ्चेरिति खः ।

उदीच्यः । पुं । शरावत्याःपश्चिमोत्तरदेशे ॥ अथोदीच्यदेशाः । वाह्लीका वाटधानाश्चआभीराः कालतोयकाः । परन्ध्राश्चैवशूद्राश्चपह्लवाश्चात्तखण्डिकाः । गान्धाराजवनाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः । शकाद्रुह्याःपुलिन्दाश्चपारदाहारमूर्त्तिकाः ॥ रामठाः कण्ठकाराश्च कैकयादेशमानिकाः । क्षत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानि च ॥ आत्रेयोथभरद्वाजःप्रस्थलाः सदसेरकाः । लम्पकास्तलगानाश्चसैनिकाःसहजाङ्गलैः ॥ एतेदेशाउदीच्यास्तुपुराणेमत्स्यसंज्ञके ॥ न । बालामगन्धद्रव्ये । ह्रीवेरे ॥ त्रि । उदग्भवे ॥ उदीचि जाते ॥ उदीच्यामेवःजातःआगतोवा । द्युप्रागपागुदक्प्रतीचोयत् ॥

उदीरणम् । न । कथने । उच्चारणे ॥

उदीरितः । त्रि । उक्ते ॥ उद्दीपिते ॥ उत्क्षिप्ते ॥ उद्गते ॥ उदीर्यतेस्म । ईर् । क्तः ॥

उदीर्णः । त्रि । उदारे । महति ॥

उदुत्तमः । त्रि । अतिशयेनोत्तमे ॥ उत्तमे उत्तमः ॥

उदुम्बरः । पुं । जन्तुफलवृक्षे । यज्ञाङ्गे । हेमदुग्धे । डुमरइतिभाषा । उदुम्बरोहिमोरूक्षोगुरुः पित्तकफास्रनुत् । मधुरस्तुवरोवर्ण्योव्रणशोधनरोपणः ॥ देहल्याम् । गृहावग्रहण्याम् ॥ षण्डके । नपुंसके ॥ कुष्ठविशेषे ॥ न । ताम्रे ॥ यथा । यदुदुम्बरवर्णानां घटीनां मण्डलं महत् । पीतं नगमयेत्स्वर्गं किन्तत् क्रतुगतं नयेत् इत्ययंश्लोकः श्रीरामणीयागेसुरापानस्य दुष्टत्वमुद्भावयति । तत्र

महाभाष्यकारश्चाह । प्रमत्तगीतए
वः तत्रभवतोयस्त्वप्रमत्तगीतस्तत्
प्रमाणमिति । प्रमत्तगीतइति । प्र
मादेनविप्रतिपन्नत्वेनगीत इत्यर्थइ
तिकैयटः । विप्रतिपन्नत्वेन वेदविष
यविप्रतिपत्त्याश्रयत्वेन तत्त्वस्वि
कारोप्यदेश्यनाशाय पूज्यस्यापिभग
वतईश्वरस्यतथोक्तिरिति,सन प्रमा-
णमितिभाव इतिविवरणकारः ॥ उं-
गम्भुं हस्तीति । इण्० । संज्ञायांभृ
तृवृजीतिखच् । अरुर्द्विषदितिमुम्
। उत्कृष्टम् उम्बरम् । प्रादिसमासः ।
उल्लङ्घितमम्बरमनेन ॥ उदतिशये-
नाम्बते धा । अविशब्दे । बाहुलका
दरन् । पृषोदरादिः ॥ अशीतिरक्ति
कापरिमिते । कर्षे ॥

उदुम्बरदला । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥ उदु
म्बरस्येवदलान्यस्याः ॥

उदुम्बरपर्णी । स्त्री । दन्तिकौषधौ ॥ उ
दुम्बरस्येवपर्णान्यस्याः । पाककर्णेति
ङीष् ॥

उदूखलम् । न । तण्डुलादिकण्डनार्थं
काष्ठादिनिर्मिते कण्डनसाधने । उ
लूखले । ऊखल इतिभाषा ॥ गुग्गु
ले । गुग्गुलौ ॥ ऊर्द्ध्वंततंखम्व । ऊ
र्द्ध्वं खाति । खन् आ० । आतोनुपेति-
कः । पृषोदरादिः ॥

उदूढः । त्रि । ऊढे ॥ स्थूले ॥ उदुह्यते
स्म । वह० । क्तः ॥

उद्गतः । त्रि । उत्पन्ने । उदिते ॥ ऊर्द्ध्वंग
ते ॥ उद्वान्ते । ईर्द्दितवस्तुनि ॥ [illegible]
सृते ॥ यथा । मदनोद्गतावाची । उ
द्गम्यतेस्म । गम्लृ० । क्तः ॥

उद्गता । स्त्री । विषमवृत्तविशेषे ॥ स
जसादिमेसलघुकौच नसजगुरुकेष्व
थोद्गता । त्र्यंघ्रिगतभनजलागयुताःस
जसाजगौचरणमेकतः पठेत् । इति
तल्लक्षणम् ॥

उद्गमः । पुं । आविर्भावे । उदये ।
ऊर्द्ध्वंगमने ॥ उद्गमनम् । गम्लृ० ।
ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

उद्गमनम् । न । ऊर्द्ध्वंगमने ॥ ल्युट् ॥

उद्गमनीयम् । [illegible] । प्रक्षालितांशुकद्वये
॥ उद्गम्यते अभिलप्यते । गम्लृ० । अ
नीयर् । तथइत्यविवक्षितम् । गृहीत
तवन्नयुद्गमनीयवत्स्ने । इतिदर्शनात् ॥
त्रि । ऊर्द्ध्वंगम्ये ॥

उद्गरणम् । न । उद्गारे ॥

उद्गाढम् । न । अतिशये । अत्यर्थे ॥ त्रि
। अतिशययुक्ते ॥ उद्गाहतेस्म । गा-
हूवि० । क्तः ॥ क्रियाविशेषणत्वे क्लीव
त्वम् । द्रव्यविशेषणत्वेतुवाच्यलिङ्ग-
ता ॥

उद्गाता । पुं । सामवेदज्ञर्त्विजि ॥ उद्गा

उद्गीर्णः

प्रतिपादं । गौशब्दे । हृनहृचोश्छन्दसि
पदादिभ्यः संज्ञायामिति डौ ॥
उद्गारः । पुं । उद्वमने ॥ उद्गार इतिभा
षाप्रसिद्धगाणवायोः कर्मणि । अथ
गर्जने ॥ उद्गरणम् । गृशब्दे । उद्गो
र्णरति घञ् ॥
उद्गारशुद्धिः । पुं । शुद्धमान्द्योद्गाराभा-
वे ॥
उद्गारशोधनः । पुं । कृष्णजीरके ॥
उद्गिरणम् । न । ऊर्ध्वमुखस्य वायोः-
क्रियायाम् । छर्दौ ॥ टुवमउद्गिरणे
इतिधातुपाठेन निपातनात् गिर-
ते. ऋतइत्वम् । अन्यथागुणेसति उ
द्गरणमिति स्यात् । यद्यप्यर्थनिर्देश-
आधुनिकः तथापि पृषोदरादि
त्वंबोध्यम् ॥
उद्गीतम् । त्रि । उच्चैर्गीते ॥
उद्गीतिः । स्त्री । उच्चैर्गाने ॥ आर्याभे
दे ॥ यथा । नारायणस्य सततमुद्गी
ति. संस्मृतिर्भक्त्या । अर्चायां नास
क्ति दुस्तरसंसारसागरे तरणिरि
ति ॥ उदुच्चैर्गीतिः गानम् ॥
उद्गीथः । पुं । प्रणवे ॥ साम्नामुद्गाने ॥
सामविशेषे ॥ पाञ्चभक्तिकस्य साम्नो
द्वितीयायां तृतीयायां वा भक्तौ ॥
उद्गीयतेऽसौ । गश्चोदीति थक् ॥
उद्गीर्णः । त्रि । उद्वमिते ॥ अधितस्था

उद्घनः

पकर्षणे ॥
उद्घर्षः । त्रि । उद्धते । उत्तोलिते । उ
त्पोल्यधृतेवस्त्रादौ । उद्घृतेस्म ।
घूर्णोद्यमे । क्तः ॥
उद्घ्न्यः । त्रि । उद्युक्ते ॥
उद्घट्टनम् । न । उद्घाटे । उद्घट्टने ॥
उपसंहरणे ॥ उनयनमग्रहणम् ।
उद्घातः । पुं । वादप्रभेदे । विचा-
विचारे ॥ उद्घट्टने । कर्दीकृतस्य क-
स्यचिद्घट्टने ॥ उद्घटनम् । श्रद्धया
दाने । उद्धियइति घञ् ॥
उद्घाटसहः । त्रि । वादसमर्थे ॥ उद्घा
टेसंसहत ॥
उद्घाटिनी । स्त्री । पाशाख्यरज्जौ । फाँ
सा इतिभाषा ॥
उद्घाटितः । त्रि । उपन्यस्ते । मर्हे ॥ उ
द्दीर्णे ॥ प्रकटिते ॥ मध्यामिते ॥
उद्घः । पुं । करपुटे ॥ वह्नौ ॥ श्लाघा-
याम् ॥ उद्धन्यते उत्कृष्टोमायते ।
हन्तेःकर्मण्यप् टिलोपश्चघत्वंचनिपा
तनात् ॥ देहवायौ ॥ त्रि । प्रशा
स्ते । प्रशस्ते ॥ उद्घान्तनीचताम् ।
उत्पूर्वाद्धन्तेः सद्घोद्घौ गणप्रशंसयो
रितिनिपातितः । मनुष्योद्घः । अ
स्यप्रकृतिमन्यत्वात् प्रशंसावचनैश्चे-
तिसमासः । प्रशस्तोमनुष्यइत्यर्थः ॥
उद्घनः । पुं । काष्ठतक्षणसाधने । अधः

काष्ठे ॥ निधायतक्ष्यते यत्रकाष्ठे का
ष्ठंसउद्घनः । ऊर्द्धं हन्यते ऽस्मिन् । उ
द्घनोत्याधानमिति अधिकरणेऽप् ॥

उद्घर्षः । पुं । घर्षणे । झामकेन गात्रा
दिघर्षणे ॥

उद्घर्षणम् । न । झामकेन पादादिगा
त्रघर्षणे ॥ इष्टकयोद्घर्षणे गुणाः ।
कण्डुकोठानिलश्लेष्म त्वग्गतानिते
जनम् । शिरासुखकारित्वञ्च ॥

उद्घसम् । न । मांसे ॥ इति हारावली ॥

उद्घाटः । पुं । उद्घाटने ॥ गृहविशेषे ।
चौकीघर इति भाषा ॥

उद्घाटकम् । न । पुं । कूपाज्जलोद्धृत्य
र्थे यन्त्रविशेषे । घटीयन्त्रे । अरहट
इति भाषा । घिर्नी इति च ॥

उद्घाटनम् । न । कूपाज्जलोत्तोलनार्थे
यन्त्रे । घटीयन्त्रे । अरघटरहँट इति
भाषा । कूपात्सलिलमुद्घाट्यतेऽ
नेनवा । घटसङ्घाते । गत्र्नः । ल्युट् ॥

उद्घाटितः । त्रि । अपावृते । कृतोद्घा
टने । उघाडा खुला इति भाषा ॥ गृ
हेऽनुद्घाटितद्वारेनाहूतः प्रविशन्न
रः । चारितार्थप्रकापिपण्डाङ्गमश
नंत्यजेदितितन्त्रसारात् ॥ घटेः क्तः
। इट् ॥

उद्घाटिताङ्गः । पुं । मार्गे ॥ त्रि । अना
वृतगात्रे ॥ उद्घाटितानिमज्जन्त्यस्य ॥

उद्घातः । पुं । पादस्खलने ॥ समुप
क्रमे ॥ पवनाभ्यासयोगायकुम्भकादि
बन्धे । पवनाभ्यासयोगस्यकालभेदे
॥ नाभिमूलात् प्रेरितस्यवायोर्विवि
च्यमानस्यशिरस्यभिहनन मुद्घात
इत्युच्यतेसेयंकालपरीक्षा । प्राणेन
प्रेर्यमाणेनअपानःपीड्यतेयदि । ग
त्वाचोर्द्धंनिवर्त्तेत एतदुद्घातलक्ष
णम् । उत्तुङ्गे ॥ मुद्गरे ॥ आरम्भे ॥
ग्रन्थे ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ उत् हनन
म् । हन् । घञ् । हनस्तोचिण्णलोः
॥ पाषाणादिभिःप्रतिघाते । ठोकर
आखुर्खीत्यादिभाषाप्रसिद्धे ॥ यथा
। यथावनुद्घातसुखेन मार्गमितिर
घुः ॥

उद्घुष्टः । त्रि । उद्घोषिते । नादिते ॥

उद्घोषः । पुं । उद्घोषणे ॥ घुषघुष्टौ
। घञ् ॥

उद्घोषितः । त्रि । उद्घुष्टे ।

उद्दंशः । पुं । उत्कुणे । मत्कुणे । कोण
कुणे । किटिभे ॥ उत्कृष्टोदंशः ।

उद्दण्डपालः । पुं । सर्पविशेषे ॥ मत्स्य
प्रभेदे ॥

उद्दन्तुरः । त्रि । उत्तुङ्गे ॥ कराले ॥ उ
त्कटदन्ते ॥

उद्दानम् । न । वन्धने ॥ उत्पूर्वात्दा
ञोबंधनेल्युट् ॥

उद्दान्तः । त्रि । उत्कृष्टदमिते ॥

उद्दामः । पुं । प्रचेतसि । वरुणे ॥ पञ्चचत्वारिंशद्वर्णायां वृत्तौ ॥ त्रि । अप्रतिबद्धे । बन्धरहिते ॥ स्वतन्त्रे ॥ महति ॥ यथा । उद्दामदन्तुरविधुन्तुददन्तघातैः । इतिप्रबन्धा ॥ गभीरे ॥

उद्दामगीः । त्रि । प्रगल्भवाचि ।

उद्दालः । पुं । बहुवारके । लसोडा इतिभाषा ॥ वनकोद्रवे ॥ उद्दालस्तु भवेदुष्णो ग्राही वातकरो भृशम् ॥ उद्दालयति । दृ विदारणे । णिजन्तादच् ॥

उद्दालकः । पुं । वेदादिषु प्रसिद्धे ऋषिविशेषे । श्वेतकेतोः पितरि ॥ बहुवारकवृक्षे । स्वार्थे कः ।

उद्दालकपुष्पभञ्जिका । स्त्री । क्रीडाविशेषे ॥ यथा । विधिविष्णुमुखामरोदयस्थितिनाशेषु शिवोप्यनीश्वरः ॥ जगदन्ततयत्ययक्रमः यथा उद्दालकपुष्पभञ्जिकेति ॥ उद्दालकस्य श्लेष्मातकस्य पुष्पाणि भज्यन्ते यस्यां क्रीडायां सा । संज्ञायामिति ण्वुल् ॥ नित्यं क्रीडाजीविकयोरिति षष्ठीसमासः ॥

उद्दिष्टः । त्रि । उपदिष्टे ॥

उद्दीपकः । त्रि । उद्दीपनकर्त्तरि ।

उद्दीपनम् । न । प्रकाशने ॥ विभावविशेषे ॥

उद्दीपितः । त्रि । प्ररोचिते ॥ व्यक्ते ॥

उद्दीप्तम् । त्रि । अतिप्रकाशिते ॥ उद्दीप्यतेस्म । दीपीदीप्तौ । क्तः ॥

उद्देशः । पुं । अनुसन्धाने । अन्वेषणे ॥ सोपपत्तिकस्वरूपसङ्क्षेपे ॥ कीर्त्तने ॥ यथा । नवने नन्दनोद्देशे मन्दरस्यसंश्रये । इतिरामायणप्रयोगः ॥ उद्दिश्यते । दिशअतिसर्जने । भावेतिघञ् ॥

उद्देशकः । त्रि । उद्देशकर्त्तरि ॥ उदाहरणे ॥

उद्देशतः । अ । एकदेशेन ॥ सार्वविभक्तिकस्तसिल् ॥

उद्देश्यः । त्रि । उद्देष्टव्ये । उद्देशनीये । प्रयोजने ॥ यमुद्दिश्यविधेयस्यप्रवृत्तिर्भवति ॥

उद्देहिका । स्त्री । कीटविशेषे । उपजिह्विकायाम् ॥

उद्द्योतः । पुं । प्रकाशे ॥ उद्द्योतनम् । द्युत० । घञ् ॥

उद्द्रावः । पुं । पलायने । सन्द्रावे ॥ उद्द्रवणम् । द्रुगतौ । उदिश्रयतियौतिपूद्रुवइति घञ् ॥

उद्धतः । पुं । राजमल्ले ॥ त्रि । चञ्चले । वाक्याभिघातचापलवति । अविनी

काष्ठे ॥ निधायतच्यते यत्रकाष्ठे का
ष्ठंसउद्घनः । ऊर्द्धंहन्यतेऽस्मिन् । उ
द्घनोत्त्याधानमिति अधिकरणेऽप् ॥
उद्घर्षः । पुं । घर्षणे । झामकेन गात्रा
दिघर्षणे ॥
उद्घर्षणम् । न । झामकेन पादादिगा
त्रघर्षणे ॥ इष्टकयोद्घर्षणे गुणाः ।
कण्डुकोठनाशित्वम् त्वग्गताग्निदी
पनत्वम् । शिरासुखकारकत्वञ्च ॥
उद्घसम् । न । मांसे ॥ इतिहारावली ॥
उद्घाटः । पुं । उद्घाटने ॥ गजविशेषे ।
चौकीकाघर इतिभाषा ॥
उद्घाटकम् । न । पुं । कूपाज्जलोद्धृत्य
र्थयन्त्रविशेषे । घटीयन्त्रे । अरहट
इतिभाषा । घिर्नी इतिच ॥
उद्घाटनम् । न । कूपाज्जलोत्तोलनार्थे
यन्त्रे । घटीयन्त्रे । अरहटरहँटइतिच
भाषा । कूपात्सलिलमुद्घाट्यतेऽ
नेनवा । घटसङ्घाते । ण्यन्तः । ल्युट् ॥
उद्घाटितः । त्रि । अपावृते । कृतोद्घा
टने । उघाडा खुलाइतिभाषा ॥ अ
ष्टौनुद्घाटितद्वारं नोहुतः प्रविशन्त्र
र । वारितायेनवक्तापिपञ्चात्तमथ
नेत्यलेदितितन्त्रशास्त्रम् ॥ घटेः क्तः
। इट् ॥
उद्घाटिताङ्गः । पुं । माघे ॥ त्रि । अना
वृतगात्रे ॥ उद्घाटितानिअङ्गान्यस्य ॥

उद्घातः । पुं । पादस्खलने ॥ समुप
क्रमे ॥ पवनाभ्यासयोगाय कुम्भकादि
वधे । पवनाभ्यासयोगस्य कालभेदे
॥ नाभिमूलात् प्रेरितस्यवायोःशिर
स्यभिहननम् उद्घात
इत्युच्यते सेयं कालपरीक्षा । प्राणेन
प्रेर्यमाणेनअपानःपीड्यते यदि । ग
त्वाचोर्द्धंनिवर्त्तेत एतदुद्घातलक्ष
णम् । उपक्रमे ॥ मुद्गरे ॥ आरम्भे ॥
ग्रन्थे ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ उत्हनन
म् । हन० । घञ् । हन्तोर्घत्वम्:
॥ पाषाणादिभिःप्रतिघाते । ठोकर
खाकरगिरनाइतिभाषाप्रसिद्धे ॥ यथा
। ययाचनुद्घातसुखेन मार्गमित्वर
घुः ॥
उद्घुष्टः । त्रि । उद्घोषिते । नादिते ॥
उद्घोषः । पुं । उद्घोषणे ॥ घुषघुष्टौ
। घञ् ॥
उद्घोषितः । त्रि । उद्घुष्टे ।
उद्दंशः । पुं । मत्कुणे । मत्कुणे । कोष
क्रमे । किटिभे ॥ उत्कृष्टोदंशः ।
उद्दण्डपालः । पुं । सर्पविशेषे ॥ मत्स्य
प्रभेदे ॥
उद्दन्तुरः । त्रि । उन्नते ॥ करालै ॥ उ
त्कटदन्ते ॥
उद्दानम् । न । बन्धने ॥ उत्पूर्वात्दा
तेर्भावेल्युट् ॥

उद्भ्रानम् । न । घूर्णिभावे । घूमरी इति भाषा ॥ उत भ्रायते ऽस्मिन् । भ्रमिबन्धाग्निसंयोगयोः । ल्युट् ॥

उद्यः । पुं । नदे ॥ उत्क्षरत्युदकम् । उ न्न उत्सर्गे । भिद्योद्यौनदे इति क्ययान्तरिकयम् उत्पूर्व्वस्य निपात्यते ॥

उद्बन्धनम् । न । ऊर्द्ध्वबन्धने । गलेमेर ज्वादिकरणकमरणं फांसी इति भाषा ॥

उद्बुद्धः । त्रि । विकसिते ॥ इतिशब्दायुधः ॥

उद्बोधः । पुं । किञ्चिद्‌ज्ञाने ॥

उद्भटः । पुं । कच्छपे ॥ सूर्ये । प्रस्फोटने । सूप इतिभाषा ॥ ग्रन्थादन्नि भूतेऽसौ ॥ त्रि । श्रेष्ठाश्रये । महाशये । महात्मनि । प्रवरे ॥

उद्भवः । पुं । जन्मनि । उत्पत्तौ ॥ उत्पत्तिभगवद्विभूतिशब्दिते ॥ उद्भवनम् । उद्भवन्त्यस्मादितिवा । भू० । ऋ दोरप् ॥ हरौ ॥ भवभञ्जकमुपादानकारणत्वात् । उद्गतोभवात् संसाराद्वा । उत्कृष्टजन्मस्वेच्छयाभवतीति वा ॥

उद्भावनम् । न । कल्पने ॥

उद्भावितः । त्रि । उत्पादिते ॥

उद्भासितः । त्रि । प्रकाशिते ॥

उद्भिज्जः । त्रि । उद्भिद्‌जाते । बीजकाण्डप्ररोहिस्थावरमात्रे । भूमिमुद्भिद्यजातेतृणतर्वादौ ॥ यथा । उद्भिज्जाः स्थावराः सर्वे बीजकाण्डप्ररोहिण इतिमनुः ॥ उद्भेदमुद्भित् । सम्पदादित्विक्‌प् । उद्भिदोजातम् । सप्तम्यामजातौविडः ॥

उद्भिद् । पुं । यागविशेषस्यनाम्नि ॥ उद्भिद्यते पशुफलमनेन यागेनेति निरुक्तौ ॥ त्रि । उद्भिज्जे ॥ तत्पञ्चविधम् । तृणादयगुल्मलतावल्लीभेदात् ॥ भुवमुद्भिनत्ति । भिदिर्‌विदारणे । इगुपधेति कः ॥

उद्भूतम् । त्रि । उत्पन्ने । जाते ॥ उद्भवतिस्म । भू० । क्तः ॥ प्रत्यक्षयोग्ये ॥

उद्भिदम् । त्रि । लवणभेदे । उद्भिज्जे ॥ न । पांशुलवणे ॥ उद्भिनत्ति । भिदिर्० ॥ इगुपधेतिकः ॥

उद्भूतरूपम् । न । नयनगोचररूपे ॥ यथा । उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्वन्तिपृथक्त्वसंख्ये । विभागसंयोगपरापरत्वस्नेहद्रवत्वं परिमाणयुक्तम् ॥ क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिंसमवायञ्चतादृशम् । गृह्णातिचक्षुस्सम्बन्धादालोकोद्भूतरूपयोरितिकारिकावली ॥

उद्भेदः । पुं । रोमाञ्चे ॥ उद्भिद्यते

ते । अर्थान्ते ॥ प्रगल्भे ॥ आकृते ॥

उद्धतमनस्कत्वम् । न । अभिमाने । गर्वे ॥

उद्धतिः । स्त्री । उन्नतौ ।

उद्धरणम् । न । उद्धारे । मुक्तौ ॥ वान्ते ॥ उन्मूलने ॥ ऋणशुद्धौ ॥ उन्नये ॥ उद्ध्रियते । उद्धरते ल्युः भावेवा ॥

उद्धर्षः । पुं । उत्सवे । उद्धर्षयति । हृ सुभगीकेयिजन्तः । उद्धतो हर्षो येति वा । घञ् ॥

उद्धर्षणम् । न । रोमाञ्चे ॥

उद्धवः । पुं । कृष्णमातुले । कृष्णशिष्ये । वृष्णीनांसम्मतो मन्त्री कृष्णस्यदयितः सखा । शिष्योबृहस्पतेः साक्षादुद्धवोबुद्धिसत्तमइतिश्रीविष्णुभागवतम् ॥ उत्सवे । मखे ॥ क्रतुपावके । यज्ञाग्नौ ॥ उद्धुनोति दुःखम् । धूञ् कम्पने पचाद्यच ॥

उद्धानम् । न । चुल्याम् ॥ उद्धीयतेऽत्र । धुधाञ् ० । ल्युट् ॥ त्रि । उद्गते । वमिते ॥

उद्धारः । पुं । उद्धृतौ । मुक्तौ ॥ यथा । मण्डितोऽपिहि मूर्खोऽसौ भक्तियुक्तोऽप्यभक्तिकः । यःसंसाराच्चात्मानं समुद्धारयितुंचमरति पद्मपुराणम् ॥ ऋणे ॥ परहस्तगतद्रव्यस्य पुनरादाने ॥ उद्ध्रियते । हृञ् ० । धृञ् ० वा ।

कर्मणिघञ् ॥

उद्धारणम् । न । उद्धारकरणे ॥

उद्धुरः । त्रि । निर्भरे । दृढे ॥ ऋक्पूरित्यादिनासमासान्तः ॥

उद्धूतः । त्रि । अतिशयिते ॥ उत्थापिते ॥

उद्धूननम् । न । ऊर्द्ध्वप्रक्षेपणे ॥

उद्धूलनम् । न । व्यञ्जनोपकरणभूतेषु ॥ यथा । एलालवङ्गकर्पूरकस्तूरीमरिचक्षेपणम् । चूर्णस्योद्धूलनं देयंभोज्येषीरेषुसम्भवे ॥ व्यञ्जनेषु च सर्वेषु शाकेष्वन्येषु च । मांसमत्स्यमवेद्ध्यकंमसलेपनादिषु ॥ धादावेवपचेत्स्नेहे ततोहिङ्गुदकंचिपेत् । वेसवारं सलवणं चिह्नातमपि मिलंपचेत् ॥ अर्द्धस्विन्ने चिपेत्तक्रम् यथा दाडिमीरसम् । सिद्धपाके प्रदातव्यंचूर्णमुद्धूलनस्यतदिति ॥

उद्धूषणम् । न । रोमाञ्चे ॥ इतिहलायुधः ॥

उद्धृतः । त्रि । उत्क्षिप्ते ॥ परिभुक्तोज्झिते ॥ कृतोद्धरणे । समुद्धृते । उठाया इतिभाषा । पृथक्कृते ॥ उच्छेदिते ॥ उद्ध्रियतेस्म । हृञ् ० धृञ् वा । क्तः ॥

उद्धृतपाणिः । त्रि । उत्तरीयाद्बहिष्कृतदक्षिणबाहौ ॥ उद्धृतः पाणिर्येन ॥

उद्धृतिः । स्त्री । उद्धारे ॥ धृञ् क्तिन् ॥

उद्ध्मानम् । नं । चुल्लिभाण्डे । चूल्हा भट्ठी इतिभाषा ॥ उद्ध्मायतेऽस्मिन् । ध्मांशब्दाग्निसंयोगयोः । ल्युट् ॥

उद्ध्यः । पुं । नदे ॥ उद्गतमुदकम् । उज्झ उत्सर्गे । भिद्योद्ध्यौनदे इतिकर्तरिक्यप् उज्झेर्धत्वंनिपात्यते ॥

उद्बन्धनम् । न । ऊर्ध्वबन्धने । गलेमेरस्सीदेकरलटकमनी फांसी इतिभाषा ॥

उद्बुद्धः । त्रि । विकसिते ॥ इतिहलायुधः ॥

उद्बोधः । पुं । किञ्चिज्ज्ञाने ॥

उद्भटः । पुं । कच्छपे ॥ शूर्पे । प्रस्फोटने । छाज इतिभाषा ॥ धन्यादत्रिभूतेश्लोके ॥ त्रि । श्रेष्ठाश्रये । महाशये । महात्मनि ॥ प्रवरे ॥

उद्भवः । पुं । जन्मनि । उत्पत्तौ ॥ उत्पत्तौभगवद्विभूतिशब्दिते ॥ उद्भवनम् । उद्भवत्यस्मादितिवा । भू० । ऋदोरप् ॥ हरौ ॥ प्रपञ्चप्रत्युपादानकारणत्वात् । अतोभवात् संसारादा । उत्कृष्टंजन्मस्वेच्छयाभजते इति वा ॥

उद्भावनम् । न । कल्पने ॥

उद्भावितः । त्रि । उत्थापिते ॥

उद्भासितः । त्रि । प्रकाशिते ॥

उद्भिज्जः । त्रि । उद्भिद्यजाते । बीजकाण्डप्ररोहिस्थावरमात्रे । भूमिमुद्भिद्यजातेतृणवृक्षादौ ॥ यथा । उद्भिज्जाः स्थावराः सर्वे बीजकाण्डप्ररोहिण इतिमनुः ॥ उद्भेदनमुद्भित् । सम्पदादिक्विप् । उद्भिदोजातम् । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥

उद्भिद् । पुं । यागविशेषस्यनाम्नि ॥ उद्भिद्यते पशुफलमनेन यागेनेति । भिनत्तेः ॥ त्रि । उद्भिज्जे ॥ तत्पञ्चविधम् । तृणवृक्षगुल्मलतावल्लीभेदात् ॥ भुवमुद्भिनत्ति । भिदिर् वि० । इगुपधेतिकः ॥

उद्भूतम् । त्रि । उत्पन्ने । जाते ॥ उद्भवतिस्म । भू० । क्तः ॥ प्रत्यक्षयोग्ये ॥

उद्भिदम् । त्रि । तरुगुल्मादौ । उद्भिज्जे ॥ न । पांशुलवणे ॥ उद्भिनत्ति । भिदिर्० । इगुपधेतिकः ॥

उद्भूतरूपम् । न । नयनगोचररूपे ॥ यथा । उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्वन्तिपृथक्त्वसंख्ये । विभागसंयोगपरापरत्वस्नेहद्रवत्वं परिमाणयुक्तम् ॥ क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिंसमवायञ्चतादृशम् । गृह्णातिचक्षुःसम्बन्धादालोकोद्भूतरूपयोरितिकारिकावली ॥

उद्भेदः । पुं । रोमाञ्चे ॥ उद्भिद्यतेऽ

स्मिन्वा । अकर्तरि चेतिघञ् ॥ स्फुरणे ॥

उद्भ्रमः । पुं । उद्वेजने । उद्वेगे ॥ उद्भ्रमणम् । अनुअनवस्थाने । घञ् । नोदात्तोपदेशेति न वृद्धिः ॥

उद्भ्रान्तः । त्रि । भ्रमान्विते । भ्रान्तिमापन्ने ॥ न । बाहुमुद्यम्य मण्डलाकारेणाद्भ्रमणे ॥

उद्यतः । त्रि । प्रहते ॥ उद्यूर्णे ॥ कर्त्रीकृते ॥ पुं । ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ उद्यम्यते स्म । यमउप० । क्तः ॥

उद्यमः । पुं । उद्योगे । गुरणे ॥ उद्यमनम् । यमउपरमे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । अडउद्यमइति निर्देशाद्वा ॥

उद्यमनम् । न । उत्क्षेपणे ॥

उद्यमितः । त्रि । प्रेरिते ॥

उद्यानम् । न । निःसरणे ॥ प्रयोजने ॥ आक्रीडे । फलप्रधानैराम्रैः सर्वोपभोगयोग्यवने ॥ उत्क्रमे ॥ उद्यान्त्यनेनस्मिन्वा । या प्रापणे । करणेल्युट् ॥

उद्यानपालः । पुं । माली इतिख्याते आक्रीडरक्षके ॥ उद्यानाध्यक्षे ॥

उद्युक्तः । त्रि । उद्यमयुक्ते । उद्योगविशिष्टे । उद्योगिनि ॥

उद्योगः । उद्यमे । यत्ने । चेष्टायाम् ॥ यथा । उद्योगादनिवृत्तस्य सुसहायस्य धीमतः । छायेवानुगता तस्य नित्यं श्रीः सहचारिणीति ॥

उद्योगी । त्रि । उद्योगयुक्ते । उद्यमिनि ॥ यथा । उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति । दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः इति ॥

उद्योजकः । त्रि । प्रवर्त्तके ॥

उद्रः । पुं । जलजन्तुविशेषे । अम्बुविडाल ओदविडाल इति भाषा ॥ उनत्ति । उन्दी० । स्फायीतिरक् ॥

उद्रङ्कः । पुं । } प्रतिमागके । चङ्कः ॥
सद्रङ्कः । पुं । }

उद्रथः । पुं । रतकीले ॥ ताम्रचूडखगे ॥

उद्रिक्तः । त्रि । स्पष्टे । स्फुटे ॥ उद्रिच्यते स्म । रिच० । क्तः ॥

उद्रेकः । पुं । अतिशये । वृद्धौ ॥ उपक्रमे ॥

उद्रेका । स्त्री । महानिम्बे । डेक वंकायन इति च भाषा ॥

उद्वत्सरः । पुं । वत्सरे ॥

उद्वमनम् । न । उद्गिरणे ॥

उद्वर्त्तः । त्रि । अतिरिक्ते । उवरा इति भाषा ॥ यथा । उद्वर्त्तोपियन्यः समधिकफलमाचष्टे ॥

उद्वर्त्तनम् । न । उत्पतने । ऊर्द्ध्वगतौ ॥ विलेपने ॥ घर्षणे ॥ उत्सादने । शरीरनिर्मलीकरणगन्धद्रव्यादौ । उवटना इतिभाषा ॥ उद्वर्त्त्यतेऽनेन । उत्+वृत्+णिच् । ल्युट् ॥

उद्वर्त्तितः । त्रि । उद्भासिते ॥

उद्वर्द्धनम् । न । अन्तर्हासे ॥

उद्वर्षितः । त्रि । उद्धूते ॥

उद्वसनः । त्रि । वासोरहिते ॥

उद्वहः । पुं । पुत्रे ॥ सप्तवाय्वन्तर्गतवायुविशेषे ॥ सप्तप्रवहवायोरूर्द्ध्वस्थितः ॥ इतिशिरोमणिः ॥ उत्कर्षेण वहति । वहप्रापणे । पचाद्यच् ॥ नायके ॥

उद्वहा । स्त्री । कन्यायाम् । पुत्र्याम् ॥

उद्वान्तः । पुं । निर्मदेगजे ॥ उद्गतं वान्तं मदं यस्मात् ॥ त्रि । उद्वमिते । उद्गते । वमित्वात्यक्तेऽन्नादौ ॥ उद्वम्यतेस्म । टुवम् उ० । क्त ॥

उद्वासनम् । न । वधे । मारणे । वास च्छेदने । चुरादिः । भावे ल्युट् ॥

उद्वाहः । पुं । विवाहे । दारपरिग्रहे । भार्य्यात्वसम्पादकग्रहणे । परिणये ॥ उत्कृष्टंवहनम् । वह० । घञ् ॥

उद्वाहनम् । न । विवाहे । रणरणे ॥ द्विगुणाकृते । द्विसीत्ये । द्विवारकृष्टक्षेत्रे ॥

उद्वाहनी । स्त्री । रज्जौ । वराटके । रस्सीइतिभाषा ॥

उद्वाहितः । पुं । परिणीते ॥

उद्वाहिता । स्त्री । परिणीतायाम् ॥ कलिकाले आगमोक्तान्यमार्गेण विवाहिता गर्हिता भवति । यथा । उद्वाहितापियानारीआनीयास्तासुगर्हितेत्यागमसिद्धान्त. ॥

उद्वाहुः । त्रि । ऊर्द्ध्वबाहुद्वये । उद्यतहस्ते ॥ उद्वाहुरिववामनः ॥

उद्विग्नः । त्रि । क्षुभिते । उद्वेगयुक्ते । दुःखपरिहाराक्षमतया व्याकुलचित्ते ॥ भीते । ओविजीभयचलनयोः । क्तः । ओदितश्चेति तस्य न । श्वीदितइतिनेट् ॥

उद्विग्नमनाः । त्रि । कम्पितहृदये ॥

उद्विबर्हणम् । न । उद्धरणे ॥

उद्वृत्तः । त्रि । उत्क्षिप्ते । उत्थिते ॥ परिभुक्तोज्झिते ॥ दुर्वृत्ते ॥

उद्वेगः । पुं । उद्वेजने । उद्भ्रमे । एकाकीविजने कार्य्यसर्वपरिग्रहशून्योक्ती विद्यामीश्वरेविषे व्याकुलताख्ये चित्तवृत्तिविशेषे ॥ विरहजन्यदुःखे । उद्भ्रमे ॥ भये ॥ न । गुवाकफले । सुपारी इतिभाषा ॥ उद्गतोवेगोऽस्मात ॥ त्रि । स्तिमिते ॥ गीतमर्मिनि ॥ उद्वाहौ ॥ उद्वेजनम् ।

श्रोत्रियी॰ । यम् ॥

उद्वेजनम् । न । उद्वेगे ॥

उद्वेजनीयः । त्रि । उद्वेगकरे ॥

उद्वेलः । त्रि । वेलामुल्लङ्घ्य वर्त्तमाने सिन्धौ ॥ उद्गतो वेलाम् । अत्यादय इतिसमासः ॥

उद्वेष्टनम् । न । कटिपादयोर्वेष्टने । बाँ झटा सरखी इतिभाषा ॥ उन्मुक्तव-न्धविक्षेपे ॥

उद्वोढा । पुं । परिणेतरि ॥ कलिकाले आगमोक्तान्यमार्गेण विवाहंकुर्वा-द्योगर्हितोभवति । यथा । उद्वोढापि भवेत् पापी संसर्गात् कुलनायिके । वेश्यागमनजं पापं तस्यपुंसोदिनेदिने । इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

उनः । त्रि । निकृष्टे ॥

उननुन्नः । त्रि । निकृष्टेन विद्धे ॥

उन्दः । पुं । क्लेदने । आर्द्रीभावे ॥

उन्दनम् । न । क्लेदने ॥

उन्दरः । पुं । मूषिके ॥ इतिविक्रमकोषः ॥

उन्दुरः । पुं । मूषिके ॥

उन्दुरुः । पुं । आखौ । मूषिके ॥ उनत्ति । उन्दी० । माकुरकादुरुः ॥

उन्दुरुकर्णी । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् ॥

उन्दूरुः । पुं । मूषके ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उन्नः । त्रि । क्लिन्ने ॥ दयापरे ॥ उनत्ति स्म । उन्दीक्ले० । कर्त्तरिक्तः । नुद-विदेतिपक्षे नत्वम् ॥

उन्नतः । त्रि । उच्चे । प्रांशौ ॥ उन्नमतिस्म । नमप्रह्वत्वे । गत्यर्थेतिक्तः ॥ महति ॥ उन्नतामनुगमने खलु सम्पदोऽग्रतःस्थाः ॥

उन्नतनाभिः । त्रि ॥ वृहन्नाभौ ॥

उन्नतभूतलम् । न । माले ॥ उन्नतञ्च तत्भूतलञ्च ॥ [illegible] ॥

उन्नतानतम् । त्रि । उच्चनीचस्थानादौ । वन्धुरे ॥ उन्नतञ्चतदानतञ्च ॥

उन्नतिः । स्त्री । उदये ॥ समृद्धौ ॥ गरुडभार्यायाम् ॥

उन्नतीशः । पुं । गरुडे । वैनतेये ॥ समृद्धे ॥

उन्नद्धः । त्रि । उत्कटे ॥ उद्धते ॥

उन्नमितः । त्रि । उत्तोलिते ॥ ऊर्द्धीकृते ॥

उन्नयः । पुं । कूपादेर्जलादेरूर्द्धनयने ॥ उन्नयनम् । णीञ् ० । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते इत्युक्तेरच् ॥

उन्नयनम् । न । वितर्के ॥ उन्नये ॥ त्रि । चोभके ॥ णीञ्० । ल्युट् ॥

उन्नसः । त्रि । उन्नतनासिके ॥ उन्नतानासिकाऽस्य । उपसर्गाच्चेतिनसादेशः ॥

उन्मादः । पुं । मत्तत्वे ॥

उन्नायः । पुं । ऊर्द्धनयने । उन्नये । उत्थाने । इति भाषा ॥ उच्चयनम् । स्त्री । णीञ् प्रापणे । अधोद्देशनिय इतिघञ् ॥

उन्नाहम् । न । काञ्जिके ॥

उन्निद्रः । त्रि । उत्फुल्ले । विकसिते । प्रबुद्धे ॥ शयनादुद्बुद्धे ॥

उन्मज्जकः । पुं । तपोविशेषासक्तसंघे तापसविशेषे ॥ कण्ठदघ्नजलेस्थित्वा तपःकुर्वन्प्रवर्त्तते । उन्मज्जकः सविज्ञेयस्तापसोलोकपूजितः ॥

उन्मत्तः । पुं । धत्तूरे । धूस्तूरे ॥ मुचुकुन्दवृक्षे ॥ त्रि । उन्मादवति । ग्रहवातायावेशवति ॥ उन्माद्यतिस्म । मदी हर्षे । गत्यर्थेति क्तः । नध्याख्येति न नत्वम् ॥ उन्मत्तयतिवा । तत्करोतीतिणिच् । पचाद्यच् ॥

उन्मत्तकः । पुं । तापसान्तरे ॥ उन्नतो मत्तो मत्तत्वंयस्यसः । स्वार्थेकः ॥

उन्मथनम् । त्रि । व्यथके ॥ वाहुलकात्कर्त्तरि ल्युट् ॥

उन्मथितः । त्रि । उद्घर्षिते ॥

उन्मदः । त्रि । उन्मादविशिष्टे । उन्मादिथौ ॥ उन्नतोमदोहर्षोऽस्य ॥ मदकरे । उन्मदयति । पचाद्यच् ॥

उन्मदिष्णुः । त्रि । उन्मादशीले । उन्मदे ॥ उन्मदनशीलः । मदी हर्षे । अलङ्कृञीतीष्णुच् ॥

उन्मनाः । त्रि । उत्के । उत्कण्ठितमनसि ॥ उद्गतंमनोऽस्य ॥

उन्मनी । स्त्री । योगिनोवस्थाविशेषे । यथाहुःपूज्यपादाः । उन्मन्यवस्थाधिगमायविदन्नुपायमेकंतवनिर्दिशामः । पश्यन्नुदासीनतयाप्रपञ्चंसङ्कल्पमुन्मूलयसावधानइति ॥

उन्मन्थः । पुं । वधे । मारणे ॥

उन्माथः । पुं । कूटयन्त्रे । मृगादिबधोपयुक्ते यन्त्रे । आमिषंदत्त्वामृगपक्षिबन्धनार्थंयत्सन्धानयन्त्रंनिबध्यतेतस्मिन् ॥ उन्मथ्यतेऽनेन । मन्थविलोडने । हलश्चेति घञ् ॥ मारणे ॥ घातके ॥ उन्मथनम् । मथहिंसायाम् । घञ् ॥

उन्मादः । पुं । चित्तविभ्रमे ॥ भूतावेशाद्विचित्तानवस्थितौ ॥ चिरश्चिकः कस्मिंश्चिदवस्थाविशेषे ॥ वातिकरोगविशेषे । मतिभ्रंशे ॥ मदयन्त्युद्धतादोषायस्मादुन्मार्गमाश्रिताः । मानसोयमतोव्याधिरुन्मादइतिकीर्त्तितः ॥ उन्मादनम् । मदीहर्षे । घञ् ॥

उन्मादकः । त्रि । उन्मत्ततांजनकेधत्तूरादौ ॥

उन्मादनः । पुं । स्मरस्यपञ्चबाणान्तर्गतबाणविशेषे ॥

उन्मादवान् । त्रि । उन्मत्ते । वातकृत चित्तविभ्रमे ॥ उन्मादोऽस्यास्ति । म तुप् ॥

उन्मादी । त्रि । उन्मादिनि ॥ उत्पूर्वात् मदेः प्रसिद्धं टाभ्योधिनुण् ॥

उन्मानम् । न । ऊर्द्ध्वमाने ॥ द्रव्यान्तरपरिच्छिन्नगुरुत्वेन पलादिमद्द्रव्येन मापाणादिना तुलाद्यारोपितेन, येन सुवर्णादेर्गुरुत्वमुन्नीयते तदूर्द्ध्वारोपणादूर्द्ध्वमानमितिप्रव्यक्तेन विवक्षितं तदुन्मानमिति ऊर्द्ध्वमानं किलोन्मानमितिपारिभाषिकमिति दीक्षितोक्तेः ॥ वैद्यकपरिभाषयातु द्रोणपरिमाणे ॥ सामान्यतो लोकव्यवहारेणतु परिमाणमात्रे ॥

उन्मिषितः । त्रि । प्रफुल्ले । विकसिते ॥

उन्मीलनम् । न । उन्मेषे । विकासने ॥ उन्मीलनं विकसनं कुतूहलानाम् ॥ मीलनिमेषणे ल्युट् ॥

उन्मीलितः । त्रि । प्रस्फुटिते । विकसिते ॥

उन्मुखः । त्रि । उत्पश्ये । ऊर्द्ध्वास्ये ॥ उद्गूर्ध्वं मुखंयस्य ॥ उद्युक्ते ॥

उन्मुद्रः । त्रि । प्रफुल्ले । विकसिते ॥

उन्मूलनम् । न । उत्पाटने ॥ उन्मूलनं पापविनिन्दकानाम् ॥

उन्मूलितः । त्रि । उत्पाटिते । कृतोत्पाटने ॥

उन्मेषः । पुं । चक्षुषोरुन्मीलने ॥ उन्मिषति । मिषस्पर्धायाम् । इगुपधेतिकः ॥

उप । अ । अधिकार्थे ॥ हीनार्थे ॥ आसन्ने । सामीप्ये ॥ सादृश्ये ॥ प्रतियत्ने । गुणाधाने ॥ व्याप्तौ ॥ पूजायाम् ॥ शक्तौ ॥ आरम्भे ॥ दाने ॥ दोषाख्याने ॥ आश्चर्यकरणे ॥ अत्यये ॥ निदर्शने ॥ उद्योगे ॥

उपकण्ठम् । न । ग्रामान्ते । उपसवे ॥ अन्तस्थसवनमप्तौ । आसन्निते ॥ कण्ठसन्ने ॥ त्रि । निकटे । समीपे ॥ उपगतः कण्ठम् । अत्यादय इति समासः । उपगतः कण्ठःसामीप्यमनेनवा ॥

उपकरणम् । न । नृपादीनां छत्रचामरादौ । परिच्छदे ॥ साधनसामग्र्याम् ॥ यथा । भोजनादौ व्यञ्जनादि । पूजायां गन्धादि । रथे शस्त्रादि । मृगव्यनादौ वागुरादि । एवमन्यदप्यूह्यम् ॥ उपक्रियते । कृ० । ल्युट् ॥

उपकर्त्ता । त्रि । प्रतिकर्त्तरि ॥ उपकारकारिणि ॥

उपकल्पितः । त्रि । समर्पिते ॥

उपकारः । पुं । उपकृतौ ॥ विकीर्णकुसुमादिषु ॥ उपकरणम् । कृञ् ।

घञ् ॥

उपकारिका । स्त्री । उपकारकर्त्र्याम् ॥ पिष्टभेदे ॥ सामान्यनृपालये । पटमण्डपादिराजसद्मनि । उपकरोति । ण्वुल् । इत्वम् ॥

उपकारी । त्रि । उपकारकर्तरि । उपकारविशिष्टे । उपकारिणि विश्वेयो नोपकुर्यात्कथञ्चन । तथिरस्तु नरं दृष्ट्वा भवेद्यत्रयपद्भुवि ॥ देवीभागवते ॥ विविधविषये वचनोक्तिः ॥ सम्बन्धिनि ॥

उपकारी । स्त्री । सामान्यसौधे । पटमण्डपादिराजसद्मनि ॥ उपकारयति । पचाद्यच् गौरादित्वात् ङीष् ॥

उपकार्य्यः । त्रि । उपकारयोग्ये ॥ कृत्योपयुक्त ॥

उपकार्य्या । स्त्री । नृपालये । सामान्यराजगृहे । पटमण्डपादिराजसद्मनि । पटभवने ॥ उपक्रियते । कर्मणि ऋहलोर्ण्यत् । टाप् ॥

उपकुञ्चिः । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ कलाजाज्याम् ॥

उपकुञ्चिका । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ कलाजाज्याम् ॥ तुल्यायाम् । सूक्ष्मैलायाम् ॥ उपकुञ्चति । कुञ्च कौटिल्ये । ण्वुल् ॥

उपकुर्वाणः । पुं । सावधिब्रह्मचर्य्यवति । स्वाध्यायग्रहणार्थिनि ॥

उपकुल्या । स्त्री । वैदेह्याम् । पिप्पल्याम् ॥ उपकोलति । कुलसंस्त्यानेबन्धुषु च । अघ्न्यादिः ॥ त्रि । कुल्यासन्ने ॥ उपगता कुल्याम् ॥

उपकूजितम् । त्रि । कादिरो । शब्दिते ॥

उपकूपः । पुं । कूपसमीपस्थजलाशये । आहावे ॥ उपगतः कूपम् ॥ न । कूपसमीपे ॥

उपकृतिः । स्त्री । उपकारे ॥ उपकरणम् । स्त्रियांक्तिन् ॥

उपकोसलः । पुं । विद्यासिद्धे कामलायनर्षौ ॥

उपक्रमः । पुं । उपधायाम् । राजा धर्म्मार्थकामभयै रमात्यादेः परीक्षणे ॥ उपधाऽमात्यपरीक्षणमितिस्वामी । उत्कोच इतिनयाः ॥ आरम्भे । प्रथमस्योपायः अनेनैतत् सिध्यतीतिज्ञात्वा प्रथमारम्भे ॥ यथा मानेनन्दस्य प्रथमारम्भः उपक्रमः ॥ उपायपूर्वआरम्भे ॥ प्रथमारम्भे ॥ भिषजे ॥ चिकित्सायाम् ॥ उपक्रमयाम् अनेनवा । क्रमु । भावे घञ् । उपक्रम्यते इतिकर्मणिवा घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥

उपक्रमोपसंहारौ । पुं । तात्पर्यनिर्णायकषड्विधलिङ्गेषु प्रथमलिङ्गयोः ॥ प्र

करणप्रतिपाद्यस्यार्थस्य तद्वाद्यन्तयो रुपपादनसुपक्रमोपसंहारौ । यथा छान्दोग्ये षष्ठप्रपाठके प्रकरणप्रतिपाद्यस्याद्वितीयवस्तुनः एकमेवाद्वितीयमित्यादौ ऐतदात्म्यमिदं सर्वमित्यन्ते च प्रतिपादनम् ॥ उपक्रमस्य उपसंहारस्य चैता ॥ पुं ।
उपक्रान्तः । त्रि । ततेऽ विस्तृते ॥
उपक्रोशः । पुं । निन्दायाम् । परीवादे ॥ उपक्रोशनम् । कुत्सआह्वाने । भावे घञ् ॥ न । क्रोशसेवे ॥
उपक्रोष्टा । पुं । स्त्री । गर्दभे ॥ त्रि । निन्दके ॥
उपक्लृप्तः । त्रि । निष्पन्ने ॥ उपभोगार्थं कृतसंस्कारे । रचिते ॥
उपक्लेशः । पुं । मदादिषु ॥
उपक्वणः । पुं । वीणानिनदे ॥
उपक्वाणः । पुं । वीणायाः कथिते ॥ क्वणशब्दे । कणोवीणायाश्चेतिपाक्षिको घञ् ॥
उपक्षेपणधर्म्मः । पुं । शूद्रस्वामिकामान्नस्य पाकार्थं ब्राह्मणाग्रहे समर्पणे ॥ इति शुद्धितत्त्वे कल्पतरुः ॥
उपगतः । त्रि । स्वीकृते ॥ आसन्ने ॥ ज्ञाते ॥ उपगम्यतेस्म । गम्लृ० । क्तः । मासे ॥
उपगतिः । स्त्री । उपाये ॥ उपगम्यतेऽनया । गम्लृ० । क्तिन् ॥
उपगमः । पुं । अन्तिकगतौ । समीपगमने ॥ अङ्गीकारे ॥ उपगमनम् । गम्लृ० । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥
उपगीतिः । स्त्री । आर्याप्रभेदे । आर्यापरार्द्धसद्दृशं प्रथमार्द्धमपीरितं यस्याः मपि उपगीतिर्यथवर्ण्णितिनायकसोदितांकविभिः ॥ नवगोपसुन्दरीणां रासोल्लासेमुरारातिमंथर्षसायदुपगीतिः स्वर्गकुरङ्गीदृशांगीतिम् ॥
उपगूढः । त्रि । गृहीते ॥ उपगूहने ॥
उपगूहनम् । न । आश्लेषे । परिरम्भे ॥ गुहू० । ल्युट् ॥
उपग्रहः । पुं । प्रग्रहे । बन्दीग्रहणादौ । बन्दीवान् बंदुवा इतिभाषा ॥ बन्द्याम् ॥ उपयोगे ॥ अनुकूलने ॥ अनुकूलयेति ॥ सर्वतोभद्रचक्रोक्तोल्कादौ ॥ उपगृह्यते । ग्रहउपादाने । ग्रहवृद्दृनिश्चेत्यप् ॥
उपग्रहणम् । न । उपग्रहे ॥
उपग्रामम् । अ । ग्रामाधिकरणे । ग्रामेइत्यर्थे ॥ ग्रामे इति । विभक्त्यर्थे अव्ययीभावः ॥
उपग्राह्यम् । न । उपायने । उपढौकने । भेट इतिभाषा ॥ उपगृह्यते । ग्रह० । ण्यत् ॥

उपघातः । पुं । रोगे ॥ अपकारे ॥ उपहननम् । उपहन्यतेऽनेन वा भावे करणे वा हन्तेर्घञ् ॥

उपघ्नः । पुं । निकटाश्रये ॥ उपहन्यते उपहननं वा ॥ उपघ्न आश्रय इति साधुः ॥

उपचक्रः । पुं । चक्रवाक पक्षिणि ॥

उपचयः । पुं । उन्नतौ । वृद्धौ ॥ अरिकर्मलाभदुश्चिक्यसंज्ञकगृहेषु । लग्नपेक्षयापचितेहष्टाः यामस्वस्वामिशुभिः ॥ उपचयनम् । चिञ् । एरच् ॥

उपचरितः । त्रि । उपासिते । शुश्रूषिते । सेविते ॥ उपचर्यते स्म । चर० । क्तः ॥

उपचर्य्यः । त्रि । उपचरणीये ॥

उपचर्य्या । स्त्री । चिकित्सायाम् ॥ उपसमीपे चर्य्या ॥

उपचाय्यः । पुं । यज्ञाग्नौ ॥ अग्निधारणार्थे स्थलविशेषे ॥ उपचीयते अग्निधारणार्थमिष्टकाचयनेन निर्मितं स्थलम् यः तस्मिन्नभिधेये उपपूर्वाच्चिनोतेः अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः इतिसूत्रेणायादेशो निपात्यते ॥

उपचारः । पुं । रुक्प्रतिक्रियायाम् । निग्रहे । रोगप्रतीकारे । चिकित्सायाम् ॥ सेवायाम् ॥ व्यवहारे ॥ उत्कोचे ॥ पूजाद्रव्ये ॥ उपचर्यते उपचरणं वा । चर० । घञ् ॥

उपचारच्छलम् । न ॥ धर्मविकल्पनिर्देशेऽर्थसद्भावप्रतिषेधे ॥ तथाहि । धर्मशब्दस्यार्थेन सम्बन्धः तस्य विकल्पो विविधः कल्पः शक्तिश्चान्यतररूपः । तथा च शक्तिलक्षणयोरेकतरवृत्त्या प्रयुक्ते शब्दे तदपरवृत्त्यास्य प्रतिषेधः तदुपचारच्छलम् । यथा । मञ्चाः क्रोशन्ति नीलो घट इत्यादौ मञ्चस्थाः पुरुषाः क्रोशन्ति ननु मञ्चाः एवं घटस्य कथं नीलरूपाभेदः । एवमर्थनिरूढशक्त्या प्रयुक्ते अमुख्यस्मादुत्पन्नस्य कथं निषेध इति प्रतिषेधोऽप्युपचारच्छलम् । भाष्याभिप्रेतार्थस्यादूषणेन छलस्यासदुत्तरत्वम् । न च श्लिष्टस्याचक्षिके प्रयोगाद्वादिनः अपराधः स्यादिति वाच्यम् । तत्तदर्थबोधकतया प्रसिद्धस्य शब्दस्य प्रयोगे वादिनोऽनपराधात् । अन्यथा पर्वतो वह्निमानित्युक्ते पर्वतीयं कथं वह्निमानित्यादिदूषणेनानुमानोच्छेदः स्यात् ॥

उपचार्य्यः । पुं । चिकित्सायाम् । रोगप्रतीकारे ॥

उपचितः । त्रि । दग्धे ॥ समृद्धे ॥ समाहिते ॥ निदिग्धे । लेपादिना वर्द्धिते ॥ पुष्टे ॥ सञ्चिते ॥ उपचीयते स्म ।

चिञ° । क्त ॥

उपचितिः । स्त्री । पूजायाम् ॥

उपचित्रम् । न । एकादशाक्षरवृत्तविशेषे ॥ यथा । मुरवैरिवपुस्तनुतांमुदं हेमनिभांशुकचन्दनलिप्तम् । गगनं चपलामिलितं यथा शारदनीरधरैरुपचित्रमिति ॥

उपचित्रा । स्त्री । मूषिकपर्ण्याम् ॥ दन्तीभेदे ॥ स्वातीनक्षत्रे ॥ उपगताचित्राम् ॥

उपच्छन्नः । त्रि । गूढे ॥

उपजनः । पुं । नानाविधदेवभेदसंग्रहे ॥ समीपजने ॥ उपसमीपेजनः ॥

उपजप्यः । पुं । उपजापार्हे ॥ रिपुर्यथा राज्यार्थिनः कुल्यामात्यास्त्वेषजामाहाभवन्ति ॥

उपजातिः । स्त्री । वर्णवृत्तभेदे ॥ यथा । उपेन्द्रवज्रापदसङ्गतानि यदीन्द्रवज्राचरणानिसन्ति । तदोपजातिः कथिता कवीन्द्रैर्भेदा भवन्तीह चतुर्दशास्याइति ॥

उपजापः । पुं । खलादीनांमिथोभेदकभाषिते । भेदे । विच्छेदे ॥ उपांशुजपनम् । जपव्यक्तायांवाचि । क्वमसानसेच । घञ् ॥

उपजापसहः । त्रि । भेदयोग्ये ॥ सहते । षहमर्षणे । पचाद्यच् । उपजापे

सहः ॥

उपजिह्वा । स्त्री । कीटविशेषे । वल्मीकम् ॥ दीमक सीमक इतिभाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उपजिह्विका । स्त्री । प्रतिजिह्वायाम् । वल्मीकायाम् ॥ कीटविशेषे । उत्पादिकायाम् ॥

उपजीविका । स्त्री । उपजीव्ये । जीवनोपाये ॥ उपजीव्यतेऽनया । जीव । भा° । गुरोश्चेत्यः । संज्ञायांकन् कृत्वा ॥

उपजीवी । त्रि । आश्रिते ॥

उपजीव्यम् । न । उपजीविकायाम् ॥

उपजोषम् । अ । आनन्दे । सुखे ॥ कस्यार्थे ॥ उपजोषणम् । जुषीप्रीतिसेवनयोः ॥ अमप्रत्ययः ॥ यथा कर्मभोगमित्यर्थे ॥

उपजोषणम् । न । सेवने ॥

उपज्ञा । स्त्री । आद्यज्ञाने ॥ यथापाणिनेर्व्याकरणस्य वाल्मीकेःश्लोकनिर्माणस्य । उपज्ञायते । ज्ञाअवबोधने । आतश्चोपसर्ग इतिकर्म्मण्यङ् । उपज्ञानंवा ॥ विनोपदेशेनाद्यज्ञाने ॥

उपज्ञातः । त्रि । विनोपदेशेनज्ञाते ॥

उपढौकनम् । न । पारितोषिकद्रव्ये । उपहारे । उपायने ॥

उपतन्त्रम् । न । शास्त्रविशेषे ॥ यथा ।

सैद्धोक्तान्युपतन्त्राणि कापिलोक्तानि यानि च । अष्टुतानि च तन्त्राणि जैमिन्युक्तानि यानि च ॥ वशिष्ठः कपिलश्चैव नारदो गर्ग एव च । पुलस्त्यो भार्गवः सिद्धो याज्ञवल्क्यो भृगुस्तथा ॥ शुक्रो वृहस्पतिश्चैव अन्ये ये मुनिसत्तमाः । एभिः प्रणीतान्यन्यानि उपतन्त्राणि यानि च ॥ न सङ्ख्यातानि तान्यत्र धर्मविद्भिर्महात्मभिः । सारात्सारतरा एव सङ्ख्यातानि निवेधतेति वाराहीतन्त्रम् ॥ ।

उपतपनम् । न । सन्तापकरे ॥ तपसन्तापे । करणे ल्युट् ॥

उपतप्ता । पुं । उपतापकमात्रे । स्वेहरि ॥ उपतपति । तप० । तृच् । उपतपनम् । कृत्यल्युटोबहुलमितिभावे तृच्वा ॥

उपतापः । पुं । त्वरायाम् ॥ उत्तापे ॥ उपघाते । गदे ॥ इष्टवियोगादिना मानसपीडायाम् ॥ उपतापयति । तपदाहे । चुरादि० । अच् ॥ उपतपनं वा । तपसन्तापे । घञ् । यथा । परोपतापनं कर्म न कर्तव्यं कदाचन । न सुखं विन्दते प्राणी परपीडापरायणः इति ॥

उपतापी । त्रि । ज्वराद्युपतापवति ॥ म० इनिः ॥

उपत्यका । स्त्री । अद्रेरासन्नायां भूमौ ॥ तराई इति तलहटी इति च भाषा ॥ उपासन्ना । उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नारूढयोरिति त्यकन् । त्यकनश्च निषेधइतीत्वाभावः ॥

उपदंशः । पुं । अवदंशे । मद्यमानरोचके भक्ष्यद्रव्ये ॥ मेढ्ररोगविशेषे ॥ तस्य निदानम् । हस्ताभिघातान्नखदन्तघाताद् धावनादत्युपसेवनाद्वा । योनिप्रदोषाच्च भवन्ति शिश्ने पञ्चोपदंशा विविधप्रचारैरिति ॥ समस्ति च । त्रिवृच्छे ॥ दंशने ॥ उपदंश्यते । दंशदशने । कर्मणिभावे वा घञ् ॥

उपदर्शकः । पुं । द्वारपाले ॥ दर्शयितरि ॥

उपदा । स्त्री । उत्कोचे ॥ उपायने ॥ उपदीयते । डुदाञ्० आतश्चोपसर्गेइत्यङ् ॥

उपदानम् । न । उत्कोचे ॥ उपायने ॥ उपदीयते । डुदाञ्० । ल्युट् ॥

उपदानकम् । न । उपदाने ॥ स्वार्थे कः ॥

उपदिका । स्त्री । वम्याम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

उपदिष्टः । त्रि । देशिते । प्राप्तोपदेशे ॥ उक्ते ॥ उपदिश्यते । दिशअतिसर्जने । क्तः ।

उपदी । स्त्री । वन्दायाम् । वन्दाके ।

उपदेशः । पुं । अनुशासने ॥ चोदनायाम् । प्रवर्त्तकवाक्ये ॥ हितकथने ॥ मन्त्रकथने । दीक्षायाम् ॥ यथा । चन्द्रसूर्य्यग्रहे तीर्थे सिद्धक्षेत्रे शिवालये । मन्त्रमात्रप्रकथनमुपदेशः स उच्यत इति रामार्च्चनचन्द्रिका ॥ गुरुसम्प्रदाये ॥ यथापेक्षितस्यार्थजातस्य प्रतिपादको ग्रन्थसन्दर्भः पथ्यते स उपदेशः ॥ उपदेशनम् । दिश॰ घञ् ॥ साधनहीनायोपदेशो निरर्थकः ॥

उपदेष्टा । पुं । उपदेशकर्त्तरि । आचार्य्ये ॥ उपदिशति । दिश॰ तृच् ॥ आचार्य्यद्वारा आत्मसुखोपदेशके चिद्रूपे ॥

उपदेहः । पुं । वृद्धौ ॥

उपदेहिका । स्त्री । कीटविशेषे । उपजिह्वायाम् । दीमक इति भाषा ॥

उपद्रवः । पुं । उत्पाते ॥ रोगारम्भकदोषप्रकोपजन्योऽन्यस्मिन् विकारे ॥ यथा । योऽव्याधिकस्ययोर्हेतुर्दोषस्तस्य प्रकोपतः । योऽन्यो विकारो भवति स उपद्रव उच्यते ॥ उपद्रवणम् । द्रुग । ऋदोरप् ॥

उपद्रष्टा । त्रि । उपदर्शके । उदासीनबोधरूपत्वेन गुणप्रचारदर्शिनि ॥ देहचक्षुर्मनोबुद्धात्मसु द्रष्टृसमध्ये-

व्वात्मानं देहादीनपेक्ष्याऽत्यन्तव्यवहिते द्रष्टात्मनि पुरुषे । साक्षिपुरुषे ॥ यथा । ऋत्विग्यजमानेषु यजनकर्मव्यापृतेषु तत्समीपस्थोऽन्यः स्वयमव्यापृतो यज्ञविद्याकुशलत्वात् ऋत्विग्यजमानव्यापारगुणदोषाणामीक्षिता तद्वत् कार्य्यकरणव्यापारेषु स्वयमव्यापृतो विलक्षणस्तेषां कार्य्यकरणानां सव्यापाराणां समीपस्थो द्रष्टा उपद्रष्टा साक्षिपुरुषः ॥ उपपश्यति । दृशिर्॰ ताच्छील्ये तृन् ॥

उपद्रुतः । त्रि । व्याकुले ॥

उपधर्म्मः । पुं । पाषण्डे ॥ इति श्रीभागवतम् ॥

उपधा । अ॰ । भेदे ॥

उपधा । स्त्री । पदोपान्त्यवर्णे ॥ धर्म्माद्यैः परीक्षणे । राज्ञा धर्म्मार्थकामभयोपन्यासेन अमात्यादीनामाशयान्वेषणे । यथोक्तं कालिकापुराणे । धर्म्मार्थकाममोक्षैश्च प्रत्येकं परिशोधनैः । उपेत्यधीयते यस्मादुपधा परिकीर्त्तिता ॥ अर्थकामोपधाभ्यां तु भार्य्याः पुत्रांश्च शोधयेत् । धर्म्मोपधाभिर्विप्रांस्तु सर्व्वाभिः सचिवान् पुनरिति ॥ उपधीयते शुद्धिज्ञानमत्र । डुधाञ्॰ । आतश्चोपसर्ग इत्यङ् । टाप् ॥

उपधातुः । पुं । अष्टप्रधानधातुसदृशेषु स्वर्णमाक्षिकादिसप्तसु ॥ यथा । सप्तोपधातवः स्वर्णमाक्षिकं तारमाक्षिकम् । तुत्थं कांस्यञ्च रीतिश्च सिन्दूरञ्च शिलाजतु ॥ उपधातुषु सर्वेषु तद्धातुगुणा अपि । सन्ति किन्त्वेषु ते गौणास्तत्तदंशानुभावतः इति ॥ शरीरस्थधातुभवोपधातवश्च सप्त । यथा । रसात् स्तन्यदुग्धम् १ । रक्तात् रजः २ । मांसात् वसा ३ । मेदसो घर्मः ४ । अस्थ्नो दन्ताः ५ । मज्जतः केशः ६ । शुक्रात् ओजः ७ इति वैद्याः ॥

उपधानम् । न । विषे ॥ गण्डौ । उपबर्हे । सिराहना इति भाषा । प्रणये ॥ व्रते ॥ उपधीयते आरोप्यते शिरोऽत्र । उपधा॰ । करणेतिल्युट् ॥ विशेषे ॥

उपधानीयम् । न । उपबर्हे । शिरोधाने ॥

उपधिः । पुं । कपटे । व्याजे ॥ रथचक्रे ॥ उपधीयते आरोप्यतेऽनेन । उपधा॰ । उपसर्गे घोः किः ॥

उपधूपितः । त्रि । आसन्नमरणे ॥ परिधूपिते ॥

उपधृति । स्त्री । किरणे ॥

उपध्मानीय । पुं । पफयोः पूर्वमर्द्धविसर्गसदृशे विसर्गविशेषे ॥

उपनतः । त्रि । उपस्थिते ॥ प्राप्ते ॥

उपनयः । पुं । उपनयने ॥ यथा । गृह्योक्तकर्मणा येन समीपं नीयते गुरोः । बालो वेदाय तद्योगाद्बालस्योपनयं विदुरिति स्मृतिः ॥ न्यायविशेषे ॥ यथा । उदाहरणापेक्षस्तथेत्युपसंहारो न तथेति वा साध्यस्योपनयः ॥ न्या॰ सू॰ १ । ३७ साध्यस्य पक्षस्य उदाहरणापेक्ष उदाहरणानुसारी य उपसंहारः उपन्यासः प्रकृतोदाहरणोपदर्शितव्याप्तिविशिष्टहेतुविशिष्टपक्षविशिष्टबोधजनकोपायावयव इत्यर्थः । निगमनं हेतुविशिष्टत्वेन न पक्षबोधकम् किन्तु पक्षवृत्तिहेतुबोधकमिति तद्व्युदासः । अयञ्च अन्वयव्यतिरेकव्याप्त्योरन्यतरत्वादिनानुगमः कार्यः उदाहरणोपदर्शितेतितु परिचायकमात्रमिति तु न वाच्यम् । उदाहरणविपरीतव्याप्तिप्रदर्शकोपनयवारकत्वात् । वस्तुतोऽवयवपदेनैव तद्व्युदासः । स चोपनयो द्विविधोऽन्वयिव्यतिरेकिभेदात् । तथेति साध्यस्योपसंहारोऽन्वय्युपनयः । न तथेति साध्यस्योपसंहारो व्यतिरेक्युपनयः । अत्र च तथाशब्दप्रयोगावश्यकत्वे न तात्पर्यम् किन्तु व्याप्तिविशिष्टत्वबोधे

। तथाचवह्निव्याप्यधूमवांश्चायमितिवा तथाचायमितिवोपन्यासः। एवं व्यतिरेकिण्यपि वह्न्यभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगिधूमवांश्चायमितिवा नतथेतिवोपन्यासः॥

उपनयनम्। न। आचार्यैर्वटुकृत्याया म्। ब्राह्मणक्षत्रियविशां यज्ञसूत्र धारणादिरूपप्रधानसंस्कारे। ग्रन्थ न्ये। अध्ययनार्थमाचार्यस्य उपसमी- पंनीयते येनकर्मणातस्मिन्॥ णी- ओल्युट्॥पादयोर्निपतने॥ प्रायणे॥

उपनागरिका। स्त्री। वृत्त्यनुप्रासघट- कवृत्तिप्रभेदे॥ माधुर्यव्यञ्जकैर्वर्णै- रुपनागरिकेष्यते॥ उदाहरणम्। अ- पसारय घनसारं कुरुहारंदूरएवकिं कमलैः। अलमलमालिमृणालैरि- तिवदतिदिवानिशंबालेति॥ वैद- र्भीरीतौ॥

उपनायः। पुं। उपनयने॥

उपनायनम्। न। उपनयने॥ उपनय नमेव। अन्येषामपिदृश्यत इतिदी- र्घः॥

उपनाहः। पुं। व्रणालेपनपिण्डे। प्र लेपद्रतिभाषा॥ वीणायां यत्रतन्त्री र्निबध्यते तस्योर्ध्वभागे। निबन्धने॥ वीणादितन्त्रीबन्धनस्थाने॥ उपन ह्यतेस्मिन्। णह०। हलश्चेति- घञ्॥

उपनिधिः। पुं। विश्वासार्पितवस्तुनि। उपन्यस्तवस्तुनि। न्यासे। वासन स्थमनाख्याय हस्ते न्यस्यद्यदर्पितम्। द्रव्यमुपनिधिः प्रोक्तः स्मृतिषुस्मृ तिवेदिभिः॥ उपनिधीयते। डुधा ञ०। उपसर्गेघोःकिः॥

उपनिषत्। स्त्री। वेदशिरोभागे॥ त ञ्चाशीतिसहितशताधिकसहस्र- संख्याका उपनिषदस्तत्सुर्यो वेदाना म्। तथाहि। ऋग्वेदस्यैकविंशतिः। यजु र्वेदस्याधिकशतम्। साम्नःसहस्रम्। मथ्वायर्वणिप देऽथर्वणस्य॥ ब्रह्म- विद्यायाम्। ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे॥ यथाहुः। अतएवोपनिषच्छब्दोब्रह्म विद्यैकगोचरः। तच्छब्दावयवार्थस्य विद्यायामेव संभवात्॥ उपोपसर्गः सामीप्ये ततप्रतीचितसमाप्यते। सा मीप्यतारतम्यस्यविश्रान्तेः स्वात्मनो यतः॥ त्रिविधस्यसदर्थस्य निशब्दो पिविशेषणम्। उपनीय तमात्मानं ब्रह्मापास्तद्वयंयतः॥ निहन्त्यविद्यां तज्जञ्चतस्मादुपनिषद्भवेत्। निह- त्यानर्थमूलस्वाविद्यां प्रत्यक्तयापर म॥ गमयत्यस्तसम्भेदमतोवोपनि- षद्भवेत्॥ प्रवृत्तिहेतून्निःशेषांस्तन्मू लोच्छेदकत्वतः। यतोऽवसादयेद्वि

द्यातस्मादुपनिषद्भवेत्॥ यथोक्तविद्याहेतुत्वाद्ग्रन्थोपि तदभेदतः॥ यथेदुपनिषन्नामिलिङ्गत्वं जीवनं यथेति॥ उपनिषदनम्। उपनिषीदति श्रेयोऽस्मावा। षद्लृ विशरणगत्यवसादने पुं। सं॰ क्विप् सदसूर्विष इतिवा॥ सहिरप्रतेरिति षः॥ यत्रो॥ निर्जनस्थाने। रहसि। समीपसदने॥ धर्मविशेषे॥ रहस्यग्रन्थे पुराणोपनिषदादौ॥

उपनिष्करम्। न। महति राजमार्गे। पुरस्य घण्टापथे॥ उपनिष्किरन्ति सैन्यान्यत्र। क्षिविक्षेपे। घः ऋदोरपतुन। अपोबाधकस्य लुटोपि घस्याऽपवादस्यात्॥ यद्वा॥ उपनिष्कीर्यते सैन्यैर्यत्र। कॄ हिंसायाम्। कर्मण्यप्। ऋदुपधेश्चेति षः॥

उपनिष्क्रमणम्। न। निष्क्रमणस्य सञ्चारे॥ प्रधानमार्गे। राजपथे॥ उपनिष्पूर्वात्क्रमे ल्युट्॥

उपनिहितः। त्रि। निक्षिप्ते॥

उपनीतः। पुं। कृतोपनयने॥ त्रि। प्रापिते॥ समर्पिते॥ उपपूर्वान्नयतेः क्तः॥

उपनेत्रम्। न। स्फटिकादिनिर्मिते नेत्रोपकारके॥ नेत्रयोः समीपम्॥

उपन्यस्तः। त्रि। समर्पिते॥

उपन्यासः। पुं। वाङ्मुखे। वाक्योपक्रमे॥ उपन्यसनम्। अस्तु क्षेपणे। घञ्॥

उपपतिः। पुं। जारे॥ उपमितः पत्या॥ अवादयः क्रुष्टाद्यर्थे तृतीययेति समासः। उपसृष्टः पतिरनेनवा। प्रादिभ्यो धातुजस्य वाच्यो वा चोत्तरपदलोपश्चेति समासः॥

उपपत्तिः। स्त्री। सङ्गतौ॥ समाधाने॥ सिद्धान्ते॥ अनुग्राहिकायां युक्तौ। युक्तौ॥ षड्विधलिङ्गेषु पञ्चलिङ्गे॥ यथा। प्रकरणप्रतिपाद्यार्थसाधने तत्र श्रूयमाणा युक्तिरुपपत्तिः॥ यथा। छान्दोग्ये षष्ठप्रपाठके। यथा सोम्यैकेन मृत्पिण्डेन सर्वं मृन्मयं विज्ञातं स्यात् वाचारम्भणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमित्यादावद्वितीयवस्तुसाधने विकारस्य वाचारम्भणमात्रत्वयुक्तिः श्रूयते॥ उपपदनम्। पद गतौ। स्त्रियांक्तिन्॥

उपपत्तिमत्। त्रि। युक्तियुक्ते॥

उपपदम्। न। पदस्य समीपपदे। समीपोच्चारितेपदे। व्याकरणे॥ यथा नामोत्तरे शर्मवर्मादि॥ लोके॥ समभिव्याहृतस्वार्थपोषकपदे॥ यथा प्रहारादौ प्रादि॥ उपोच्चारितं पदम्॥

उपपन्नः। त्रि। अर्हे॥ युक्ते। सङ्गते॥

उपपातकम्। न। पापविशेषे॥ यथा ह

उपपा

मनुः- गोवधोऽयाज्यसंयाज्यपार-
दार्य्यात्मविक्रयाः । गुरुमातृपितृ
त्यागः स्वाध्यायाग्न्योः सुतस्य च ॥
परिवित्तितानुजेऽनूढे परिवेदनमे
व च । तयोर्दानञ्च कन्यायास्तयोरेव
च याजनम् । कन्याया दूषणञ्चैव वा
र्द्धुष्यं व्रतलोपनम् । तडागारामदा
राणामपत्यस्य च विक्रयः ॥ व्रात्यता
बान्धवत्यागो भृत्याध्यापनमेव च ।
भृताच्चाध्ययनादानमपण्यानाञ्च
विक्रयः ॥ सर्वाकरेष्वधीकारो महा
यन्त्रप्रवर्त्तनम् । हिंसौषधीनां स्त्र्या
जीवोऽभिचारो मूलकर्म च ॥ इन्ध
नार्थमशुष्काणां द्रुमाणामवपातनम् ।
आत्मार्थञ्च क्रियारम्भो निन्दिता
न्नादनं तथा ॥ अनाहिताग्निता स्तेय
मृणानामनपक्रिया । असच्छास्त्राधि
गमनं कौशीलव्यस्य च क्रिया ॥ धा
न्यकुप्यपशुस्तेयं मद्यपस्त्रीनिषेवण
म् । स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो नास्ति
क्यञ्चोपपातकमिति ॥ अस्यार्थः । गो
वननम् १ । जातिकर्मदुष्टानां याजन
म् २ । परपत्नीगमनम् ३ । आत्म
विक्रयः ४ । गुरुत्यागो मातृत्यागः
पितृत्यागः ७ । गुर्वादीनां शुश्रूषाद्य
करणाभिप्रायः ॥ सर्वदाग्नेरधानत्या
गः ८ । अध्येयस्यार्थस्य त्यागः ९ । सु

उपपा

तस्य च संस्कारभरणादिकरणरूप-
त्यागः १० ॥ कनिष्ठेनादौ विवाहे
कृते ज्येष्ठस्य परिवित्तिता भवति
११ । अकृतदारज्येष्ठस्य कृतदा-
रस्य कनिष्ठस्य परिवेदनम् १२-
। तयोस्तु कन्यादानम् १३ । तयोरे
व विवाहहोमादियागे प्रार्त्विज्यम्-
१४ ॥ कन्यायां मैथुनवर्जमङ्गुलीप्रक्षे
पादिना दूषणम् १५ । वृद्धिजीवन
म् १६ । व्रतलोपनं ब्रह्मचारिणो मै
थुनम् १७ । तडागविक्रयः १८ । आ
रामविक्रयः १९ । भार्याविक्रयः २०
अपत्यविक्रयः २१ ॥ यथाकालमनु
पनयनं व्रात्यता २२ । बान्धवानां
पितृव्यादीनामननुवृत्तिः २३ । प्रति
नियतवेतनग्रहणपूर्वकमध्यापनं भृ
त्याध्यापनम् २४ । प्रतिनियतवेत
नप्रदानपूर्वकः मध्ययनञ्च भृताध्य
यनादानम् २५ । अविक्रेयाणां तिल
लाक्षागोरसादीनां विक्रयः २६ ॥
सुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानेषु राजाज्ञया
ऽधिकारः २७ । महतां जलप्रवाहप्रति
बन्धहेतूनां यन्त्राणां सेतुबन्धादीनां
प्रवर्त्तनम् २८ । ओषधीनां जाति
मात्रादीनां हरितानां धान्यानां हिं
सनं नाशः २९ । भार्यादिस्त्रीणां वेश्या
त्वं कृत्वा तदुपजीवनं स्त्र्याजीवः ३०

ध्येनादियज्ञेनानपराद्धस्य मारणमभिचारः ३१। मन्त्रौषधादिना वशीकरणं मूलकर्म ३२॥ इन्धनार्थमशुष्काणां द्रुमाणां छेदनम् ३३। अनातुरस्य देवपित्राद्युद्देशमन्तरेण पाकाद्यनुष्ठानमात्मार्थं क्रियारम्भः ३४। निन्दितस्य लशुनादेर्भक्षणं निन्दितान्नादनम् ३५। सत्यधिकारे ऽग्न्यनाधानमनाहिताग्निता ३६। स्तेयं सुवर्णादन्यस्य धान्यद्रव्यस्यापहारः ३७। देवर्षिपितृणामृणस्यानपक्रियाऽशोधनम् ३८। असच्छास्त्रस्य श्रुतिस्मृतिविरुद्धस्य शिक्षणं ३९। कौशीलव्यं तौर्यत्रिकस्य उपसेवनं सततानुष्ठानम् ४०। धान्यस्तेयं ४१। कुप्यस्ताम्रलोहादेश्चौर्यम् ४२। पशूनां चौर्यम् ४३। द्विजातीनां पीतमद्यायाः स्त्रियाः गमनम् ४४। स्त्रीवधः ४५। शूद्रवधः ४६ वैश्यवधः ४७। क्षत्रियवधः ४८। अदृष्टार्थकर्माभावबुद्धिर्नास्तिक्यम् ४९॥ एतत् प्रत्येकमुपपातकमित्यर्थः॥

उपपादनम्। न। सम्यक्कथने॥

उपपादितः। त्रि। सम्यक्कथिते॥ समर्पिते॥

उपपादी। त्रि। उपपादनशीले॥

उपपापम्। न। उपपातके॥

उपपुरम्। न। शाखानगरे॥ पुरसन्निधौ॥ उपसमीपे पुरम्॥

उपपुराणम्। न। व्यासोक्ताष्टादशपुराणसदृशनानामुनिप्रणीताष्टादशपुराणेषु॥ तानियथा। आद्यं सनत्कुमारोक्तं १ नारसिंहमतः परम् २। तृतीयं वायवीयञ्च ३ कुमारेणानुभाषितम्। चतुर्थं शिवधर्माख्यं ४ साक्षान्नन्दीशभाषितम्। दुर्वाससोक्तमाश्चर्यं ५ नारदीयमतः परम् ६॥ नन्दिकेश्वरयुग्मञ्च ७ तथैवौशनसेरितम् ८। कापिलं ९ वारुणं १० साम्बं ११ कालिकाह्वयमेव च १२॥ माहेश्वरं १३ तथा पाद्मं १४ दैवं सर्वार्थसाधकम् १५। पराशरोक्तमपरं १६ मारीचं १७ भास्कराह्वयम् १८॥ इति कूर्मपुराणम्॥ दैवं देवीपुराणम्॥

उपपुष्पिका। स्त्री। जृम्भायाम्। हाफिकायाम्॥ इति हारावली॥

उपप्रदानम्। न। उत्कोचे॥ उपसमीपेप्रदानम्॥ दानाख्यउपाये॥ भूमिधनादीनांप्रदानमुपप्रदानम्॥

उपप्लवः। पुं। सैंहिकेये॥ विप्लवे॥ उत्पाते॥ ग्रहणे॥ यथा। उपप्लवेचन्द्रमसोरवेश्चेति स्मृतिः॥ उपप्लवनम्

। प्रुङ्गतौ । क्तः ॥
उपप्लवी । त्रि । सभये ॥
उपप्लुतः । त्रि । अर्द्दिते । प्लवमाने ॥ पीडिते ॥
उपबृंहितः । त्रि । वेष्टिते ॥
उपभुक्तिः । स्त्री । उपभोगे ॥ उपभोजनम् । भुज० । क्तिन् ॥
उपभूषणम् । न । घण्टाचामरादिषु ॥ यथा । घण्टाचामरकुम्भादि भाण्डोपकरणादिकम् । तद्रूपणान्तरैदृश्चास्मात् तदुपभूषणमिति ॥ प्रोक्तं । पानपात्रं गडुकोरकमेव च । पर्यङ्कादियदन्यच्च सर्वं तदुपभूषणमिति कालिकापुराणे ६८ अध्यायः ॥
उपभृत् । स्त्री । स्रुचोभेदे । चक्राकारे यज्ञपात्रे ॥ आश्रित्युपभृदित्यापस्तम्बः ॥ उपबिभर्त्ति । डुभृञ् । क्विप् ॥
उपभोगः । पुं । निर्वेशे । भोजनातिरिक्तभोगे ॥ उपभोजनम् । भुज० । घञ् ॥
उपमन्त्रणम् । न । रहस्युपच्छन्दने ॥
उपमन्युः । पुं । मुनिविशेषे ॥
उपमर्द्दः । पुं । धर्मिनिवृत्तौ धर्म्यन्तरप्रयोगे ॥ यथा अस्तेर्भूः ॥ अभावे ॥
उपमा । स्त्री । उपमाने । सादृश्ये ॥ अलङ्कारविशेषे । यथा । उपमायत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसति द्वयोः । हंसी वक्त्रेणते कीर्त्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते ॥ यत्रोपमानोपमेययोः सहृदयहृदयाह्लादित्वेन चारुसादृश्यमद्भुततयोल्लसति व्यङ्ग्यमर्यादां विना स्पष्टं प्रकाशते तत्रोपमालङ्कारः । हंसीवेत्युदाहरणम् । इयञ्च पूर्णोपमेत्युच्यते । हंसीकीर्त्तिः स्वर्गङ्गामवगाहनमिवशब्दश्चेत्येतेषां समानोपमेयसाधारणधर्मोपमावाचकानाञ्चतुर्णामप्युपादानात् ॥ यथा वा । गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निन्दुक्ष्वेडाविवेश्वरः ॥ शिरसा श्लाघते पूर्वं परं कण्ठे नियच्छति ॥ अत्र यद्यप्युपमानोपमेययोर्नैकः साधारणो धर्मः ॥ उपमाने ईश्वरे चन्द्रगरलयोर्ग्रहणमुपादानं तयोर्मध्ये पूर्वस्य चन्द्रस्य शिरसा श्लाघनं वहनम् । उत्तरस्य गरलस्य कण्ठे नियमनं स्थापनम् । उपमेये बुधे गुणदोषयोर्ग्रहणं ज्ञानं तयोर्मध्ये पूर्वस्य गुणस्य शिरसा श्लाघनं शिरःकम्पनेनाभिनन्दनम् । उत्तरस्य दोषस्य कण्ठे नियमनं कण्ठादुपरि वाचा अनुद्घाटनमिति भेदात् । तथापि चन्द्रगरलयोर्गुणदोषयोश्च बिम्बप्रतिबिम्बभावेनाभेदात् उपादानध्यानादीनां श्लिष्टत्वाच्चैकशब्दोपादानेनाभेदा

ध्यसाधान्न साधारणधर्मेणेति पूर्वस्मादिशेषः । वस्तुतोभिन्नयोरप्युपमानोपमेयधर्मयोः परस्परसादृश्यादभिन्नयोः पृथगुपादानं बिम्बप्रतिबिम्बभाव इत्यालङ्कारिकसमयः ॥ * ॥ उपमाने ॥ उपपूर्व्वान्माङोभावे करणेवा अङ् ॥ उपमानं येनोपमीयते याचोपमितिः सोपमेत्यर्थः ॥

उपमाता । स्त्री । मातृतुल्यायाम् ॥ सापञ्चधा । यथा । मातुःस्वसा मातुलानी पितृव्यस्त्री पितृष्वसा । श्वश्रूःपूर्व्वजपत्नीच मातृतुल्याःप्रकीर्त्तिताः इतिस्मृतिः ॥ धात्र्यादिरतिभापयाभापितायां धात्र्याम् ॥ चि । उपमानकर्त्तरि ॥

उपमानम् । न । उपमायाम् । सादृश्ये ॥ अधिकगुणेचन्द्रादौ ॥ सादृश्यज्ञाने । उपमितिकरणे । यथा गौर्गवयस्तथेतिवाक्ये ॥ प्रसिद्धसाधर्म्यात् साध्यसाधनमुपमानमिति न्यायसूत्रम् । १ । ६ । प्रसिद्धस्यपूर्व्वप्रमितस्यगवादेः साधर्म्यात् सादृश्यात् तज्ज्ञानात् साध्यस्यगवयादिपदवाच्यत्वस्यसाधनं सिद्धिरुपमानमुपमितिर्यतद्व्युत्पत्त्याकरणेच करणलक्षणम् । अथवा साध्यसाधनमिति करणल्युटा करणलक्षणमेवेदम् । अचचवैधर्म्योपमितिमपिमन्यन्ते टीकाकृतः । यथाच अतिदीर्घग्रीवत्वादिपश्वन्तरवैधर्म्यज्ञानादुष्ट्रेकरभपदवाच्यताग्रहः । एवमन्योप्युपमानस्य विषयइतिभाष्यम् । तथामुद्गपर्णीसदृशीत्योषधी विषंहन्तीत्यतिदेशवाक्यार्थे ज्ञाते मुद्गपर्णीसादृश्यज्ञानेजाते इयमोषधी विषहरणीत्युपमित्या विषयी क्रियते इत्यादि । उपमितौ । उपमित्यनुयोगिनि ॥ उपमीयतेयेन तदुपमानम् । उपपूर्व्वात्माङः करणे ल्युट् । प्रादिसमासः । उपपूर्व्वकोमाङ् सादृश्यहेतुके परिच्छेदेवर्त्तते । येनवस्तुनाकारं सादृश्येन परिच्छिद्यते तदुपमानमित्यर्थः । यथागौरिव गवयः । अत्रगौःकरणम् । सादृश्यंहेतुः । पुरुषः परिच्छेत्ता । सच्छिशोसादृश्येन गवयंपरिच्छिनत्ति ॥

उपमितः । त्रि । सादृश्यज्ञाते ॥ उपमेये ॥

उपमितिः । स्त्री । उपमायाम् ॥ मितिभेदे । संज्ञासंज्ञिसम्बन्धज्ञाने ॥ न्यायमतेन सादृश्यज्ञानजन्यज्ञाने । उपमाने ॥ यथा गोसदृशोगवयपदवाच्यइत्याकारशक्तिज्ञानम् । अस्यकरणंगवादिसादृश्यवत् पिण्डप्रत्य

चम् । अस्यव्यापारः अतिदिष्टवाक्या
र्थस्मरणम् । इत्युपमानखण्डम् ॥
अपिच । ग्रामीणस्य प्रथमतः पश्यतो
गवयादिकम् । सादृश्यधीर्गवादी-
नां यास्यात्सोपमितिः स्मृता ॥ वा
क्यार्थस्यातिदेशस्य स्मृतिर्व्यापार उ-
च्यते । गवयादिपदानान्तु शक्तिधी
रुपमाफलम् ॥ पदज्ञानन्तु करणं श
क्तिधीरुपमाफलमिति भाषापरि-
च्छेदः ॥ उपमानम् । डुमिञ्० ।
क्तिन् ॥

उपमेतः । पुं । आम्रवृक्षे ॥ इतिशब्दच
न्द्रिका ॥

उपमेयम् । त्रि । उपमिते ॥ उपमीय
ते यत् तत् । माङ् । अचोयत् । ई
द्यति ॥

उपमेयोपमा । स्त्री । अर्थालङ्कारविशे
षे ॥ यथा । पर्यायेणद्वयोस्तच्चेदुपमे
योपमामता । धर्मोऽर्थइवपूर्णश्रीर-
र्थोधर्मइवत्वयि ॥ तयोः पर्यायेणोप
मानोपमेयत्वकल्पनं तृतीयसादृश्य
व्यवच्छेदार्थम् । धर्मार्थम् । धर्मार्थ
योर्हिकस्यचित्केनचित्सादृश्ये प-
र्यिते तस्याप्यनेन सादृश्य मर्थसिद्ध
मपिमुखतोवर्णमानं तृतीयसादृ-
श्यव्यवच्छेदार्थंफलति । यथाशा
खमिव जलं जलमिवखंहंसवच्चन्द्रइव
चन्द्रइवहंसः ॥ कुमुदाकारास्तारा
स्ताराकाराणि कुमुदानि ॥पूर्वत्र पू
र्णश्रीरितिधर्म उपात्तः इहामलत्वा
दिधर्मोनोपात्त इति भेदः । उदाह
रणद्वयेऽपिप्रकृतयोरेवोपमानोपमे
यत्वकल्पनम् । राशि धर्मार्थसमहेः
शरदि गगनसलिलादिनैर्मल्यस्यच-
वर्णनीयत्वात् । प्रकृताप्रकृतयोरप्ये
षा सम्भवति । यथा । गिरिरिवगज
राजोऽयं गजराजइवोच्चैर्विभाति-
गिरिः । निर्झरइवमदधारा मदधा
रेवास्यनिर्झरःस्रवतीति ॥

उपयन्ता । पुं । दयिते । पत्यौ ॥ उपय
च्छति । यमउपरमे । तृच् ॥

उपयमः । पुं । विवाहे ॥ उपयमनम् ॥
यम० । यमः समुपनिविषुवेत्यप् ॥

उपयमनम् । न । विवाहे ॥

उपयाचकः । त्रि । समीपे याच्ञाकर्त्त-
रि ॥

उपयाचितः । त्रि । दिव्यदोहदे । स्वे-
ष्टार्थसिद्धये देवायदेये वस्तुनि ॥ प्रा
र्थिते ॥

उपयाचितकम् । त्रि । उपयाचिते । स्वे
ष्टलब्धये देवदेये ॥

उपयाजः । पुं । यज्ञाङ्गे ॥ एकादशोप-
याजाः । उपपूर्वाद्यजेर्घञ्प्रयाजानु
याजयोः प्रदर्शनार्थत्वात्कुत्वाभावः ॥

उपयामः । पुं । विवाहे ॥ उपयमनम् । यम॰ यमःसमुपनिविषुचेतिपचे घञ् ॥

उपयुक्तः । त्रि । उचिते । योग्ये ॥ उपयुज्यते । युजिर॰ । क्तः ।

उपयोगः । पुं । आचरणे ॥ इष्टसिद्धियेव्यापारे ॥ उपयुज्यते । युज॰ । घञ् ॥

उपयोगिता । स्त्री । आनुकूल्ये । प्रयोजने । फलसाधनतायाम् ॥ उपयोगिनो भावः । तल् ॥

उपयोगी । त्रि । अनुकूले । उपयुक्तादौ । क्रियासाधने ॥ उपयोगो ऽस्ति अस्यास्मिन् वा । अतइनिठना विति इनिः ॥

उपरक्तः । पुं । स्वर्भानौ । राहौ ॥ राहुग्रस्ते इन्दौ सूर्ये च । राहुकर्तृकग्रसनकर्मीभूते चन्द्रे अर्के च ॥ त्रि । व्यसनार्ते । दैवमानुषान्यतरपीडायुक्ते ॥ आसक्ते ॥ उपरज्यते स्म । रागे । कर्मणि क्तः ॥

उपरचकः । त्रि । रचितरि ॥

उपरचनम् । न । रचायैसैन्यविन्यासे । सज्जने । चौकी पहरा इति च भाषा ॥

उपरतः । त्रि । सर्वैषणाविनिर्मुक्तेपरिव्राजि । संन्यासिनि ॥ मृते ॥ विरते ॥ निवृत्ते ॥

उपरतस्पृहः । त्रि । इच्छारहिते ॥ सन्यासिसक्ते स्वगतधनेच्छारहिते ॥

उपरतिः । स्त्री । विषयेभ्यइन्द्रियाणां परावृत्तौ । निवर्तितानामेषांश्रोत्रादिपञ्चेन्द्रियाणां अवणादिभ्यतिरिक्तविषयेभ्यउपरमणं ॥ विहितानां कर्मणां विधिना परित्यागो॥ एवम् कर्मणानेतिधीरैर्योपरतिर्भवेदिव्युक्तेः ॥ लाभप्राप्तावौदासीन्ये ॥ विरतौ ॥ उपरमणम् । रमुक्रीडायाम् । क्तिन् ॥

उपरत्नम् । न । गौणरत्ने ॥ तानियथा । उपरत्नानिकाचश्च कर्पूराश्मतथैव च । मुक्ताशुक्तिस्तथाशङ्खइत्यादीनिवहून्यपि ॥ गुणायथैवरत्नानामुपरत्नेषुतेतथा । किन्तुकिञ्चित्ततो हीनाविशेषोयमुदाहृत इति ॥

उपरथ्या । स्त्री । क्षुद्ररथ्यायाम् ॥

उपरन्ध्रम् । न । अश्वस्यरन्ध्रोपरिभागे ॥ यथोक्तम् । कुक्षिनाम्नस्यरन्ध्रमुपरन्ध्रंतथोपरीति ॥

उपरमः । पुं । उपरतौ । वैराग्ये ॥ उपरमणम् । रम॰ । घञ् । यम उपरमेइति निपातनान्नवृद्धिः ॥ नाशे ॥ उपरमतेर्ऽस्मिनवा ॥

उपरमणम् । न । परावृत्तौ ॥

उपरसः । पुं । गन्धकादिषु ॥ यथा । गन्धोहिङ्गुलम भ्रतालकशिलास्रो-तोञ्जनंटङ्कणं राजावर्त्तकचुम्बकौस्फटिकशङ्खःखटीगैरिकम् । कासीसंरसकंकपर्द्दसिकताबोलाश्चकङ्कुष्ठकं सौराष्ट्रीचमतामनोउपरसाःसूतस्यकिञ्चिद्गुणैः ॥ अथैषांशोधनविधिः । कर्कोटसौवर्चलकन्दः कदलीदेवदालिका । शिग्रुःकोषातकीवन्ध्याकर्कोटचोबवालुकम ॥ एता मेकरसेनैव त्रिवारैर्लवणैःसह । भावयेद्गन्धकंस्वेदंदिनमेकं प्रयत्नतः ॥ ततःपचेत्ततद्द्रावैर्दोलायन्त्रेदिनं सुधीः । एवंशुद्ध्यन्तितेसर्वे प्रोक्ताउपरसाद्वये ॥ विशेषश्च । कङ्कुष्ठंगैरिकंशङ्खकासीसंटङ्कणंतथा । नीलाञ्जनंशुक्तिभेदाः चुल्लकाः सवराटिकाः ॥ जम्बीरवारिणास्विन्नाःक्षालिताः कोष्णवारिणा । निश्चमायान्त्यमीयोग्याभिषग्भिर्योगसिद्धयेशिः ॥

उपरागः । पुं । ग्रहणे । राहुग्रस्तार्कचन्द्रयेः । राहुकर्त्तृकचन्द्रादिकर्म्मकग्रहणरूपक्रियायाम् ॥ दुर्नये ॥ग्रहकल्लोले ॥ व्यसने ॥ विगाने ।-निन्दायाम् ॥उपरज्यतेऽनेन रञ्जेश्चन्द्रस्य । रञ्जरागे । हलश्चेति घञ् । घञिचभावकरणयोरितिनलोपः ॥ सम्बन्धे ॥ यथा । गुणोपरागःस्वेच्छातः पुरुषस्यकल्पत इतिसहस्रनामभाष्यम् ॥

उपरामः । पुं । निवृत्तौ । विरतौ ॥ उपरमणम् ॥ रमु० । घञ् । रमेरनुदात्तोपदेशत्वात्र वृद्धिनिषेधः ॥ निरहङ्कारत्वे ॥

उपरि । अ । ऊर्द्ध्व ॥ ऊर्द्ध्व ऊर्द्ध्वायाम् ऊर्द्ध्वात् ऊर्द्ध्वायाः ऊर्द्ध्व मूर्द्ध्वाविसत्यागतोरमणीयंवा । उपर्युपरिष्टादिति ऊर्द्ध्वस्योपादेशोरिल् प्रत्ययश्च ॥

उपरिचरः । पुं । वसुविशेषे ॥ विमानेनोर्द्धेनिरन्तरंगमनादुपरिचर इति नामास्य । नृपतिरयंचेदिदेशाभिपतिरासीत् ॥

उपरिबुद्धिः । त्रि । उत्तानबुद्धौ ॥ उपर्युपरिबुद्धीनां चरन्तीश्वरबुद्धयः । उपर्युपरिबुद्धीनां मुत्तानबुद्धीनां सुपरिचरन्तीत्यर्थात् ॥

उपरिष्टात् । अ । ऊर्द्ध्व ॥ ऊर्द्ध्व ऊर्द्ध्वायाम् ऊर्द्ध्वात् ऊर्द्ध्वायाः ऊर्द्ध्वम् ऊर्द्ध्वा वा वसति आगतो रमणीयंवा । उपरिउपरिष्टादित्यूर्द्ध्वस्य उपादेशोरिष्टातिल्च प्रत्ययः ॥

उपरीतकः । पुं । शृङ्गारबन्धविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । एकपादमुरौ कृत्वा

द्वितीयं स्कन्धसंस्थितम् । नारीकामयतेकामीवन्ध्यया दुपरीतकंदति ॥ अवविपरीतको पिपाठः ॥

उपरहः । त्रि । मूत्रादिवेगवति ॥

उपरूपकम् । न । नाटकप्रभेदे । स चाष्टादशविधो यथा । नाटिका चोटकं गोष्ठी सट्टकं नाट्यरासकम् स्या नोल्लाप्यकाव्यानि प्रेङ्खणं रासकं तथा ॥ संलापकं श्रीगदितं शिल्पकं च विलासिका । दुर्मल्लिकाप्रकरणी हल्लीशोभाणिकेतिच ॥ अष्टादशप्राहुरुपरूपकाणिमनीषिणः । विनाविशेषंसर्वेषांलक्ष्मनाटकवन्मतमिति-साहित्यदर्पणे ६ परिच्छेद ॥

उपरोधः । पुं । अनुरोधे ॥ उपरोधनम् । रुधिर्० घञ् ॥

उपरोधकम् । पुं । न । गर्भागारे । वासगृहे ॥ त्रि । उपरोधकर्तरि ॥

उपलः । पुं । पाषाणे । प्रस्तरे ॥ अश्मौ । रत्ने ॥ उपलाति । लादाने । आतश्चेतिकः ॥ उपसमुंप्रति श्रीमानो वा पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥ ओ. शम्भोः पल. वेधको वा ॥

उपलक्षकः । त्रि । लक्षयितरि ॥

उपलक्षणम् । न । अजहत्स्वार्थलक्षणायाम् । एकपदेन तदर्थान्यपदार्थकथने ॥ यथा । देशान्तरेमृते पत्यौ साध्वी तत्पादुकाद्वयम् । निधायोरसिसंशुद्धा प्रविशेज्जातवेदसम् ॥ अत्र पादुकाद्वयमित्युपलक्षणम् द्रव्यान्तरस्यापि ॥ उपसमीपस्थं लक्षणमालोचनंयत्र ॥ स्वसिद्धयेपराक्षेपःपरार्थेस्वसमर्पणम् । उपादानंलक्षणञ्चेत्युक्ताशुद्धैवसाद्विधा ॥ यथाकुन्ताःप्रविशन्तीत्युपादानम् । गङ्गायां घोष इत्युपलक्षणमितिकाव्यप्रकाशः ॥

उपलक्षणाभावः । पुं । शक्यतावच्छेदकत्वे ॥

उपलक्षितः । त्रि । बोधिते ॥ ज्ञाते ॥

उपलधिप्रियः । पुं । चमराख्यमृगे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

उपलब्धः । त्रि । दृष्टे ॥

उपलब्धार्थः । त्रि । अनुभूते ॥ उपलब्धःअर्थोऽस्य ॥

उपलब्धार्था । स्त्री । आख्यायिकायाम् ॥ उपलब्धःकेनापि प्रमाणेन अर्थोऽभिधेयं यस्याः सा । भूतार्थशब्दरचनेति यावत् ॥

उपलब्धिः । स्त्री । मत्याम् ॥ प्राप्तौ ॥ ज्ञाने ॥ उपलम्भे ॥ उपलभ्यतेऽनया । डुलभष्० । पित्त्वात् प्राप्तमङं-बाधित्वा बाहुलकात् क्तिन् ॥

उपलब्धा । पुं । आत्मनि ॥

उपलभेदी । पुं । पाषाणभेदिनि स्या

वरे ॥

उपलम्भः । पुं । उपलब्धौ । अनुभवे ॥ उपलम्भनम् । डुलभष् प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गात् खल्घञोरितिनुम् ॥

उपलम्भनम् । न । उपलम्भे ॥ उपलभ्यते । डुलभष्० कर्मणिभावेवाल्युट् ॥

उपलक्षितः । त्रि । ज्ञापिते ॥

उपलभ्यः । त्रि । स्तवोपयुक्ते । स्तव्ये ॥ यथा । उपलभ्यः साधुः । इति मुग्धबोधव्याकरणम् ॥

उपला । स्त्री । अश्मक्षुपायांशर्करायाम् ॥ उपलाति । ला आदाने । आतश्चोपसर्गइतिकः । उपलं प्रतिरूपौ यस्यौवा । पलति । पलगतौ । पचाद्यच् । टाप् ॥

उपलिङ्गम् । न । अरिष्टे । उपद्रवे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

उपलेपः । पुं । उपलेपने ॥

उपलेपनम् । न । गोमयादिना आलेपे । उपाञ्जने ॥ उपलिप्यते । लिप उपदेहे । कर्मणि ल्युट् ॥

उपवट । पुं । प्रियालवृक्षे । पियाले ॥

उपवनम् । न । आरामे । कृत्रिमेरण्ये समूहे ॥ पुष्पप्रधाने रोपितवृक्षसमूहे ॥ उपगतं वनम् । प्रादयोगताद्यर्थे इतिसमासः ॥

उपवर्त्तनम् । न । देशे । विषये । स्थानमाने ॥ उपवर्त्ततेऽत्र । वृतु० । घञोल्युटोपवादत्वादन्यत्रापीतियुच् ॥

उपवर्षः । पुं । मुनिविशेषे । कृतकोटौ ॥

उपवर्हः । पुं । शिरोधाने । उपधाने ॥ उपबृह्यतेऽनेनवा । बृहवृद्धौ बृहु उद्यमनेवा । घञ् ॥

उपवर्हणम् । न । उपवर्हे । उच्छीर्षके ॥ उप बृह० । ल्युट् ॥

उपवल्लिका । स्त्री । अमृतस्रवालतायाम् ॥

उपवसथः । पुं । ग्रामे ॥ उपवसन्तियत्र । वस० । उपसर्गेवसेरित्यथः ॥

उपवसनम् । न । उपवासे । उपवसनम् । वसुक्षमे । भावे क्तः । अनेकार्थत्वादसेरनेकवृत्तिः ॥

उपवासः । पुं । उपवस्ते । अहोरात्रभोजनाभावे ॥ तपनोदयमारभ्य यामाष्टकमभोजनम् । उपवासः सविज्ञेयः प्रायश्चित्तेविधीयते । शास्त्रोदिते नित्ये काम्येवा अहोरात्राभोजने ॥ वैधोपवासे भोजनचतुष्टयनिवृत्तिरुक्तामहाभारते । सायमाद्यन्तयोरह्नोः सायम्प्रातश्च मध्यमे । उपवासफलं प्रेप्सोर्वर्ज्यं भक्तचतुष्टयमिति ॥ काम्योपवासाश्च महाभारते । त्रिरात्रं पञ्चरात्रंवा पक्षव्रतमथापिवा । मासोपवासान् कुर्यादाचान्द्रायणमथा

ऽपिवेति ॥ उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह । उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥ उपावृत्तस्य निवृत्तस्य । पापेभ्यः पापकर्मभ्यः । गुणाः सर्वभूतेषु दया क्षान्तिः अनसूया शौचम् अनायासः मङ्गलम् अकार्पण्यम् अस्पृहा च । सर्वभोगविवर्जितः शास्त्राननुमतस्रक्चन्दनगीतादिसुखरहित इत्यर्थः ॥ उपवासासामर्थ्ये प्रतिनिधयः स्कन्दपुराणे । पुत्रं वापि नयोपेतं भगिनीं भ्रातरं तथा । एषामभावएवान्यं ब्राह्मणं विनियोजयेत् ॥ गरुडपुराणे । भार्यां भर्तृव्रतं कुर्यात् भार्यायाश्च पतिस्तथा । असामर्थ्ये द्वयोस्ताभ्यां व्रतभङ्गो न जायते ॥ अनुकल्पमाह वायुपुराणे । नक्तं हविष्यान्नमनोदनं वा फलं तिलाः क्षीरमथाम्बु चाज्यम् । यत् पञ्चगव्यं यदि वापि वायुः प्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरञ्चेति ॥ उपवासासमर्थे विशेषमाह ब्रह्मवैवर्त्ते । उपवासासमर्थश्चेदेकं विप्रन्तु भोजयेत् । तावद्धनानि वा दद्याद् यद्भक्ताद्द्विगुणं भवेत् ॥ सहस्रसम्मितां देवीं जपेद्वा प्राणसंयमान् । कुर्याद्द्वादशसंख्याकान् यथाशक्तिव्रते नरः ॥ बौधायनस्त्वाह । अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं फलं पयः । हवि-

र्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधम् ॥ इति ॥ अत्र श्रीसदाशिवः ॥ भावच्छगतः प्राणानोपवासः प्रशस्यते । उपवासप्रतिनिधावेकं दानं विधीयते इति ॥ उपवसनम् । वसनिवासे । घञ् ॥ उपवासफलमप्येवि वास्यमाश्च मैथुनात् । कौर्णासम्भेद यातं सद्यात् ताभिः सङ्कथनाद्मीष्मे कादशीतत्त्वम् । सङ्कथनम् सम्यग् भाषणम् ॥

उपवासी । त्रि । उपवासयुक्ते । यतोपवासनिष्ठे तपस्विनि ॥ उपवासोऽस्यास्ति । इनिः ॥

उपवाह्यः । पुं । राजवाहकहस्तिनि । राजवाही ॥

उपविषम् । न । कृत्रिमविषे । गरे । चारे ॥ पुं । गौणविषे ॥ अर्कक्षीरं स्नुहीक्षीरं तथैव कलिहारिका । करवीरो धत्तूरः पञ्चोपविषाः स्मृताः ॥ तत्र तत्र गुणादोषा द्रष्टव्याः सुविचक्षणैः ॥

उपविषा । स्त्री । अतिविषे । शृङ्ग्याम् । अतीस इति भाषा ॥ विषमुग्रता । शुक्लकन्दा चोपविषा भङ्गुरा घुणवल्लभा ॥

उपविष्टः । त्रि । आसीने । आसनावस्थिते । समासीने । बैठा इतिभा

उपविशते:क्तः ॥

उपविष्टहोमः । पुं । स्वाहाकारप्रयोगान्ते याज्यापुरोनुवाक्यारहिते होमे॥

उपविष्टिः । स्त्री । आस्थायाम् । स्थितौ ॥

उपवीतम् । न । वामांसस्थापिते यज्ञसूत्रे । यज्ञोपवीते । त्रिगुणीकृत्य-त्रिगुणितेकार्पासादिसूत्रविशेषे ॥ तदुक्तंछन्दोगपरिशिष्टे । ऊर्द्धन्तुत्रिवृतं कार्यं तन्तुत्रय मधोवृतम् । त्रिवृ तच्चोपवीतं स्यात् तस्यैकोग्रन्थिरिष्यत इति॥ उपवीयतेस्म । प्रजन॰ । अजे र्व्यघञपोः । वीगत्यादिषु वा । क्तः ॥ यद्वा । उपानतिस्म उपनेतिस्मवा । गत्यर्थेतिक्तः ॥ उपवीतं यज्ञसूत्रं-प्रोद्धृतेदक्षिणेकरे । प्रोद्धृतेवक्षिस्कन्धेसति वामस्कन्धार्पितत्वर्थः ॥

उपवीती । पुं । उपवीतवतिद्विजे ॥ उद्धृतेदक्षिणेपाणावुपवीत्युच्यतेद्विजः । दक्षिणेपाणौ उद्धृते वामस्कन्धस्थिते दक्षिणकक्षावलम्बे यज्ञसूत्रेवस्त्रे वा उपवीती द्विजःकथ्यतइत्यर्थः । उपवीतमस्यास्ति । अतइनिठनावितीनिः ॥

उपबृंहितः । त्रि । वर्द्धिते ॥

उपवेदः । पुं । प्रधानवेदादितिरिक्तेवेदे॥ सचतुर्विधः । आयुर्वेदोधनुर्वेदोगान्धर्ववेदोऽर्थ शास्त्रमितिभेदात । तत्रर्ग्वेदस्यायुर्वेदउपवेदः । यजुर्वेदस्य धनुर्वेदः । सामवेदस्य गान्धर्ववेदः । अथर्ववेदस्य शस्त्रशास्त्राणीति शौनकोक्तचरणव्यूहः ॥

उपवेशनम् । न । स्थितौ ॥

उपव्याघ्रः । पुं । मृगान्तके । चित्रके । चीताइति भाषा सिद्धे ॥

उपव्याख्यानम् । न । विस्पष्टप्रकथने ॥

उपशमः । पुं । शमे । इन्द्रियाणां संयमे । तृष्णाक्षये ॥ यतेरुपशमोधर्म इति स्मृतिः ॥ अभावे । प्रतीकारे ॥ सामर्थ्यनाशे ॥ उपशमनम् । शम । भावेघञ् ॥ उपशाम्यत्यनेनवा । करणेति घञ् ॥

उपशयः । पुं । निदानपञ्चकान्तर्गतरोगज्ञानजनके ॥ तल्लक्षणम् । हेतु-व्याधिविपर्यस्तविपर्यस्तार्थकारिणाम् । औषधान्नविहाराणामुपयोगंसुखावहम् ॥ विद्यादुपशयंव्याधेःसहिसात्म्यमितिस्मृत. ॥ इतिनिदानम् ॥ व्याधिहेतुविपरीतौषधादिन. सुखावहोपयोगे ॥ न । समीपशयने ॥ त्रि । शयमाने ॥ उपशयनम् । शी ॥ उ॰ । एरच् ॥

उपशल्यम् । न । ग्रामान्ते । ग्रामान्तभागे ॥ शल्यमुपगतम् । प्रादिसमासः ॥

उपशान्तः । त्रि । बाधिते । सम्यग्बाधिते ॥ यथा ॥ उपशान्तजगज्जीवभिप्याचार्य्येश्वरक्षमसिति ॥

उपशान्तिः । स्त्री । शमे ॥ उपशमनम् । शम० । स्त्रियां क्तिन् ॥

उपश्यायः । पुं । प्रहरिकोक्तमेवाध्ययने । विश्राये ॥ उपशयनम् । शीङ्० । प्युपयोः शेतेः पर्याये इति घञ् । तथा स्वराजोपर्यायः ॥

उपश्रुतम् । त्रि । अङ्गीकृते । स्वीकृते ॥ उपश्रूयतेस्म । श्रुश्रवणे । क्तः ॥

उपश्रुतिः । स्त्री । दैवप्रश्ने ॥ यथा । नक्तंनिर्गत्य यत्किञ्चिच्छुभाशुभकरं वचः । श्रूयते तद्विदुर्धीरा दैवप्रश्नमुपश्रुतिमिति ॥ उपश्रूयते । श्रु० । कर्मणि स्त्रियां क्तिन् ॥

उपश्लेषः । पुं । सम्बन्धविशेषे ॥ यथा-आधाराधेययोरन्यत्रसिद्धयोः प्रादेशिकःसम्बन्ध उपश्लेषः । कटेआस्ते स्थाल्यांपचतीत्यत्रौपश्लेषिकाधिकरणे सप्तमी ॥

उपष्टम्भकम् । न । स्थूणायाम् ॥ पुं । आधिक्ये ॥

उपसंयमः । पुं । उपसंहारे ॥

उपसंव्यानम् । न । परिधानांशुके । अन्तरीये ॥ उपसंवीयतेऽनेन वा । व्येञ् संवरणे । कृत्यल्युटइतिल्युट् ॥

उपसंहरणम् । न । उपसंहारे ॥ ल्युट् ॥

उपसंहारः । पुं । समाप्तौ ॥ सङ्क्षेपे ॥ उपसंहरणम् । हृञ्० । घञ् ॥

उपसङ्ग्रहः । पुं । अभिवादे । पादस्पर्शपूर्वकनमस्कारे । पादग्रहणे ॥ मेलने ॥ उपसङ्ग्रहणम् । ग्रहउपादाने । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

उपसङ्ग्राह्यः । त्रि । अभिवाद्ये ॥ उपसङ्ग्रहणीये ॥

उपसत्तिः । स्त्री । सेवायाम् ॥ समवाये ॥ प्रतिपादने ॥ उपसदेर्भावेक्तिन् ॥

उपसद् । पुं । प्रवर्ग्याख्यः प्रसिद्धायामिष्टौ ॥ गार्हपत्यादित्रयभिन्नेऽग्नौ ॥ यथा । गार्हपत्योदक्षिणाग्निस्तथैवाहवनीयकः । एतेऽग्नयस्त्रयोमुख्याः शेषाश्चोपसदस्त्रयइतिवह्निपुराणे गणभेदनामाध्यायः ॥

उपसद्वती । पुं । उपसत्सु इष्टिषुघर्तपयोमात्रभक्षयंतदुपेते ॥

उपसन्नः । त्रि । उपगते । उपस्थिते ॥ यथा । भगवञ्जुदधौ कृतिसम्भवलेशदुःखकूपे पतितं व्यथितम् । कृपयाशरणागत सुदरमामनुशाध्युपसन्नमनन्यगतिमितितोटकाचार्य्याः ॥ शरणागते ॥ उपासदत् उपसीदतिस्मवा । षद्ॡ० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

उपसमाधानम् । न । राशीकरणे ॥

उपस	उपसृ
उपसम्पन्नः । त्रि । प्रमीते । प्रोचिंते । यज्ञार्थहतपशौ । प्रमीते । सुसंस्कृते । पाकेनसंस्कृते मांसादौ ॥ पर्याप्ते ॥ प्राप्ते ॥ स्मृते ॥ उपसम्पद्यतेस्म । तौप्रदग । कर्त्तरि कर्मणिवा गत्यर्थत्वात्क्तः ॥	बलादन्यत्रनीयते । प्रहाराद्वाऽसंहारविहारपरिहारवत् ॥ उपसर्जनम् उपसृज्यते वा । सृज० । घञ् ॥
उपसम्भाषा । स्त्री । उपसान्त्वने ॥ सान्त्वने ॥	उपसर्जनम् । न । प्रधानभिन्ने । गौणे । अमाग्रे । अमुख्ये । विशेषणे ॥ त्यागे ॥ उपसृज्यते । सृज० । कर्मणि ल्युट् ॥
उपसरः । पुं । स्त्रीगव्यादिषु पुंगवादीनां प्रथमगर्भाधानाय मैथुनाभियोगे । प्रजने ॥ उपसरणम् । सृगतौ । प्रजनेसर्त्तेरित्यप् । यथा गवामुपसरः ॥	उपसर्त्तव्यम् । त्रि । उपगन्तव्ये ॥
उपसरणम् । न । समीपगमने ॥ उपसर्पणे ॥ सृ० । ल्युट् । उपसमीपे सरणम् ॥	उपसर्पकः । त्रि । उपासके । उपसर्पकर्त्तरि ॥
उपसर्गः । पुं । रोगप्रभेदे ॥ उपद्रवे । उत्पाते । उपद्रवे । शुभाशुभसूचकमहाभूतविकारे ॥ क्रियायोगे प्रभृतिषु ॥ यथा । निपाताश्चादयोज्ञेया उपसर्गास्तु प्रादयः । द्योतकत्वात् क्रियायोगे लोकादवगताइमे ॥ स त्रिधा । धात्वर्थं बाधते कश्चित् कश्चित्तमनुवर्त्तते । तमेवविशिनष्टयन्यउपसर्गगतिस्त्रिधा ॥ क्रमेणोदाहरणानि यथा । आदत्ते प्रहृते प्रणमतीति ॥ अपिच । उपसर्गेण धात्वर्थो	उपसर्पणम् । न । अनुगमने । अनुवृत्तौ ॥ सृप्लृगतौ ल्युट् ॥
	उपसर्या । स्त्री । ऋतुमत्यां गवि । काल्याग्राम् ॥ गर्भाधानार्थं वृषभेणोपगन्तुं योग्यायाम् ॥ उपस्रियते वृषेण । सृगतौ । उपसर्या काल्याप्रजने इति साधुः । काल्याप्रजनेऽपसर्या इत्यमरः ॥
	उपसादितः । त्रि । प्रापिते ॥
	उपसार्यः । त्रि । समीपगमनीये ॥ प्राप्तव्ये ॥ कर्मणि ण्यत् ॥
	उपसुन्दः । पुं । रामायणप्रसिद्धे सुन्दभ्रातरि राक्षसे ॥
	उपसूर्यकम् । न । चन्द्रार्कमण्डले । चन्द्रार्कसमीपवर्त्तिनिमण्डले ॥ उपगतंसूर्यम् उपसूर्यम् । प्रादिसमासः । ततःस्वार्थेकन् । चन्द्रपक्षे उप

सूर्यमिव । दृष्टार्थेन ॥

उपसूर्यकमण्डलम् । न । परिवेषे ॥

उपसृत्यः । त्रि । गम्ये ॥

उपसृष्टम् । न । मैथुने । सुरते ॥ त्रि । उपसर्गयुक्ते । विसृष्टे ॥

उपसेकः । पुं । सेचनेन मृदुकरणे ॥

उपसेचनम् । न । रसे ॥ उपसिच्यते-ऽधिकरणे । ल्युट् ॥

उपस्करः । पुं । कटककुण्डलहारादौ ॥ वेसवारे । व्यञ्जनादिसंस्कारार्थं धन्याकसर्षपादिपिष्टे ॥ इत्यादुपस्क-पादौ । गृहोपकरणकुण्डसम्मार्जन्यादौ ॥ उपकरोति व्यञ्जनेन सम वैति । कृञ्० । समवायेऽतिसुट् ॥

उपस्करणम् । न । प्रतिकारे ॥

उपस्कृतः । त्रि । मण्डिते ॥

उपस्तरणम् । न । आस्तरणे ॥ उपस्तीर्यते । स्तृञ्० । ल्युट् ॥

उपस्थः । पुं । न । लिङ्गे । शेफसि ॥ भगे । मदनागारे ॥ क्रोडे ॥ त्रि । समीपस्थे ॥ उपतिष्ठते । स्था० । सुपीति कः । अर्द्धर्चादिः ॥

उपस्थपत्रः । पुं । भाण्डीरे । वटे ॥

उपस्थाता । त्रि । भृत्ये । सेवके ॥

उपस्थानम् । न । नमस्कारे ॥ उपेत्य स्थानम् ॥ उपस्थीयते । स्था० । ल्युट् ॥ सङ्गतौ ॥

उपस्थितः । त्रि । आगते ॥ निकटस्थिते । उपसन्ने ॥ प्राप्ते ॥ उपपूर्वात् तिष्ठतेर्गत्यर्थाकर्मकेति क्तः । द्यति स्यतीतीत्वम् ॥

उपस्पर्शः । पुं । स्पर्शमात्रे ॥ स्नाने ॥ आचमने ॥ उपस्पर्शनम् । स्पृशस्पर्शे । घञ् ॥ उपस्पृश्यते ऽनेन । हलश्चेत्यधिकरणे घञ् ॥

उपस्पर्शनम् । न । उपस्पर्शे ॥ स्पृशे ल्युट् ॥

उपस्पृष्टः । त्रि । आचान्ते ॥ सन्निधिनानेन सेविते ॥ उपस्पृशेः क्तः ॥

उपस्रवणम् । न । उत्प्लवे । धर्मे । सङ्क्रान्ते तत्समीपवासे स्वच्छास्पदीभू ॥ सभूम्यादिष्वर्थभस्मादौ ॥

उपहतः । त्रि । तिरस्कृते ॥ विग्रहिते ॥ अशुद्धद्रव्ये ॥ उत्पातप्रस्ते ॥ नष्टे ॥ प्रिया । कृष्णाप्रस्तबिभीषिका कलि पथग्रामेषु दीनाः प्रजा मक्षामोषितजलिते वपहताः चौराभिभुक्ते किम । भिशंसेयमियं किल भिक्षता स र्वस्थितिव्यापदामीशस्तत्परिचर्यया नमयितोऽचैरेप नारायणः इति ॥

उपहसितम् । न । हास्यभेदे ॥

उपहारः । पुं । उपायने । भेट इति भाषा ॥ नैवेद्यादिपूजासामग्र्याम् ॥ उपह्रियते । हृञ्० । घञ् ॥

उपहारपाणिः । त्रि । उपायनहस्ते ॥ उपहारः पाणौ यस्य ॥

उपहालकः । पुं । कुन्तलाख्यदेशे ॥

उपहासः । पुं । परीहासे । निन्दार्थवाक्यादौ । हाँसी ठट्ठा इति भाषा ॥ उपहासाय किं न स्यादसक्तस्तो मनीषिणाम् ॥

उपहितः । त्रि । आहिते ॥ उपधीयते स्म ॥ उप धाञ् क्तः । दधातेर्हिरिति मकृते हिरादेशः ॥

उपहृतः । त्रि । समर्पिते ॥

उपह्वरः । पुं । रथे ॥ न । एकान्ते । रहसि ॥ निकटे ॥ उपह्वरे गन्तव्ये सौपदेशेऽस्तीति वेदभाष्यम् ॥ उपह्वरन्त्यत्र । ह्वृ कौटिल्ये । पुंसीतिघः ॥

उपांशु । अ । विजने । रहसि ॥ अप्रकाशोच्चारणे ॥

उपांशुः । पुं । जपविशेषे ॥ यत्समीपस्थोऽपि परो न शृणोति तदुपांशुरित्युच्यते । यत्तदोष्ठप्रचारणमथः । जिह्वौष्ठौ चालयेत् किञ्चिद्देवतागतमानसः । निजश्रवणयोग्यः स्यादुपांशुः स जपः स्मृतः ॥ विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः । उपांशुः स्याच्छतगुणः ॥ उपगता अंशवोयत्र ॥

उपाकरणम् । न । श्रुतेः संस्कारपूर्वग्रहणे ॥ स्कार उपनयनं पूर्वं यत्र तत् वेदग्रहणञ्च । संस्कारपूर्वग्रहणं स्यादुपाकरणं श्रुतेरित्यमरः ॥ श्रावण्यादिविधातव्ये संस्कारविशेषे ॥ प्रारम्भे ॥ संस्कारपूर्वपशूनां हनने ॥ उपाक्रियतेऽनेन तत् । कृञो ल्युट् ॥

उपाकर्म । न । उपाकरणे ॥

उपाकृतः । पुं । अध्वरेऽभिमंत्र्यहते पशौ ॥ उपद्रवे ॥ त्रि । उपद्रुते ॥ प्रारब्धे ॥ उपाक्रियते स्म । कृञ् हिंसायाम् । क्तः ॥

उपाख्यः । त्रि । प्रत्यक्षेणानुपलब्धे । अनुमेये ॥ उप आख्यायते । ख्या० । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् ॥

उपाख्यानकम् । न । आख्याने । पुराणादिप्रथितवार्त्तायाम् । वर्णने ॥ उपाङ्पूर्वात्ख्यातेर्ल्युट् ॥ विशेषकथने ॥

उपागमः । पुं । समीपगमने ॥ स्वीकारे ॥ उपागमनम् । गम्लृ । ग्रहवृद्दिश्चयादिना अप् ॥

उपाङ्गः । पुं । तिलके । तमालपत्रके । पत्रलेखायाम् ॥

उपाजे । अ । दुर्बलस्यसामर्थ्याधाने ॥ समीपतिरूपकोऽयं निपातः ॥

उपाजेकृत्य । अ । दुर्बलस्यबलमाधायेत्यर्थे ॥ उपाजेऽन्वाजे इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमासः ॥

उपाजेकृत्वा । अ । उपाजेशब्दार्थे ॥

उपाञ्जनम् । न । उपलेपने ॥

उपात्तः । पुं । निर्मदहस्तिनि ॥ त्रि । गृहीते । स्वीकृते ॥ प्राप्ते ॥ यथा । दुपात्तस्य दुरितस्य प्रचयते ॥

उपात्ययः । पुं । आवृतौ लोकव्यवहारोल्लंघने ॥ व्यतिक्रमे ॥ अतिक्रमे । कमोल्लङ्घने ॥ उपात्ययनम् ॥ इण् ॰ एरच् । उपगतस्यातिकम्यायनं वा ॥

उपादानम् । न । स्वस्वविषयेभ्य इन्द्रियाणां विकर्षणे । प्रत्याहारे ॥ हेतौ ॥ ग्रहणे ॥ अननुष्ठितस्यानुष्ठाने ॥ समवायिकारणे ॥ प्रवृत्तिजनकज्ञाने ॥ उत्पादके । उत्पत्तिस्थितिनाशाय कारणे ॥ उपादानोल्युट् ॥ आरम्भे ॥

उपादानाख्या । स्त्री । तुष्टेः प्रभेदे ॥ यातु प्रकृत्यापि विवेकख्यातिः नसा प्रकृतिमात्राद्भवति मास्मभूत् सर्वस्य सर्वदा तन्मात्रस्य सर्वान् प्रत्यविशेषात् । प्रव्रज्यायास्तु सा भवति तस्मात् प्रव्रज्यामादद्दीथाः कृतं ते ध्यानाभ्यासे नेत्थायुपन्निस्युपदेशे या आध्यात्मिकातुष्टिः सा उपादानाख्या नामध्यती या सलिलमुच्यते ॥ उपादानमित्याख्यायस्याः ॥

उपादिकः । पुं । कीटविशेषे । वल्मीके देहिकायाम् ॥

उपादेयः । त्रि । उत्कृष्टे । उत्तमे । ग्राह्ये ॥

उपाधिः । पुं । धर्मचिन्तायाम् ॥ कुटुम्बव्यापृते ॥ छले ॥ विशेषणे ॥ यथा । धर्मादेर्वस्य विमस्य वर्म्माघाताच भूभुजः । भूतिर्दत्तश्च वैश्यस्य दासः शूद्रस्यकारयेदिति ॥ यः स्वधर्ममन्यस्मिन्नतया भासयति सः । उपाधेः प्रतिबिम्बपक्षपातित्वं न बिम्बपक्षपातित्वम् । लक्षणन्तु । यावत्कार्यमवस्थायिभेदहेतौ उपाधिरिति ॥ अयथार्थव्यवहृतौ ॥ साध्यव्यापकत्वे सति हेतोरव्यापके ॥ यथा । धूमवान् वह्नेरित्यत्र आर्द्रकाष्ठमुपाधिः । यत्र धूमस्तत्रार्द्रेन्धनसंयोग इति साध्यव्यापकता । यत्र वह्निस्तत्रार्द्रेन्धन संयोग इति नास्ति अयोगोलके आर्द्रेन्धनाभावात् । अस्य प्रयोजनम् । व्यभिचारस्यानुमानम् ॥ समीपस्थाधेः । उपपद्याधिर्वा । आधानेमाधिः । उपसर्गयोः कि । उपगत आधिम् । अत्यादय इति समासः । उपधीयतेऽनेनेतिवा ॥

उपाध्यायः । पुं । अध्यापके ॥ वेदैकदेशाध्यापके ॥ यथाह मनुः । एकदेशन्तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपि यापुनः । योऽध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते इति ॥ उपेत्यास्मादधीयते इति वि-

ग्रहः । इङश्चेति घञ् ॥

उपाध्याया । स्त्री । उपाध्यायाम् । स्वयंविद्योपदेशिन्याम् ॥ उपेत्याधीयते ऽस्याः । इङश्चेतिसूत्रे अपादाने स्त्रियामुपसङ्ख्यानं तदन्ताच्चवाङीपितिघञ् । टाप् ॥

उपाध्यायानी । स्त्री । उपाध्यायपत्न्याम् ॥ उपाध्यायस्य स्त्री । मातुलोपाध्याययोरानुग्वा ।

उपाध्यायी । स्त्री । उपाध्यायायाम् । स्वयंविद्योपदेशिन्याम् ॥ उपेत्यास्या अधीयते इति विग्रहे यातुस्वयमेवाध्यापिका तेन वाङीष्वाच्य इति इङश्चेतिसूत्रस्य वार्त्तिकात् घञ् पश्चे ङीष् ॥ उपाध्यायान्याम् ॥ उपाध्यायस्य स्त्री । मातुलोपाध्याययोरानुग्वेत्यानुगभावः ॥

उपानत् । स्त्री । पन्नद्धाम् । पादुकायाम् । चर्मादिनिर्मितपादकोषे ॥ अस्या धारणविधिर्यथा । वर्षातपादिके छत्री दण्डी रात्र्यटवीषु च । शरीरत्राणकामो वै सोपानत्कः सदाव्रजेदिति ॥ गुणा यथा । पादूप्रधारणं वृष्यमोजस्यं चक्षुषोर्हितम् । सुखप्रचाररमायुष्यं वल्यंपादरुजापहमिति ॥ पादे उपनह्यते बध्यते । पादम् उपनह्यति वा । णहबन्धने । सम्पदादित्वात् क्विप्चेतिवा क्विप् । नहिवृतिवृषीतिपूर्वपदस्य दीर्घः ॥

उपान्तः । त्रि । निकटे ॥ प्रान्ते ॥

उपान्त्यम् । त्रि । अन्त्यसमीपे ॥ उत्तरभाद्रपदायाम् ॥

उपायः । पुं । राजादीनामरिवशीकरणहेतौ सामादिचतुष्टये । भेदाद्यङ्गः सामदानमित्युपायचतुष्टयमित्युक्ते ॥ क्वचित् सप्तोपाया अप्युक्ताः । यथा । सामदानञ्चभेदश्चदण्डश्चेतिचतुष्टयम् । मायोपेक्षेन्द्रजालञ्च सप्तोपायाः प्रकीर्त्तिताइति । शृङ्गारेतु पुराविद्भिरमीयोद्वौ प्रकीर्त्तितौ ॥ यथा । उपायौद्वौ प्रयोक्तव्यौ कान्तासु सुविचक्षणैः । सामदानाभिति प्राहुः शृङ्गाररसकोविदाः ॥ भेदे प्रयुज्यमानेपि रसाभासस्तु जायते । निग्रहे रसभङ्गः स्यात्तस्मात्तौ दूषितौ बुधैः ॥ भेदे कपटस्य अवश्यं जायमानत्वात् कपटं विना भेदासम्भवात् सतितस्मिन् कपटे रसाभास एव ॥ उपगतौ ॥ स्वार्थसम्पादके । साधने । गुरुषकारे ॥ उपायते ऽनेन ॥ अय० । हलश्चेति घञ् ॥

उपायज्ञः । त्रि । कार्यसाधनकुशले ॥

उपायनम् । न । तोषकारिणि । उपहारे ॥ व्रतादिप्रतिष्ठायाम् ॥ उपगमने ॥

॥ उपेयते उपाय्यतेवा । इङ्गतौ अ यगतौवा । कर्म्मणि लुट् ॥

उपारतः । त्रि । सन्निवृत्ते ॥

उपार्ज्जनम् । न । उद्योगादिना उपस ग्रहे । अर्ज्जने ॥ स्वस्वहेतुभूतव्यापा रे इतिस्मृतिः ॥

उपार्ज्जितः । त्रि । कृतोपार्ज्जने ॥

उपार्द्धः । त्रि । अधिचित्ते ॥

उपालम्भः । पुं । दुर्वचने । दुर्वाक्ये ॥ निजगुणाविष्करणेन ज्ञातिपूर्वकः । य था । तवाङ्गुलस्य भवत किमिदमु चितमिति । निन्दापूर्वकस्य । यथा । विन्ध्यकीर्त्तितस्य भवत कीदिदमुचित मिति ॥ भरतमल्लुधः ॥ उपालभ्य ते । लभ० । घञ् । उपसर्गात् खल् घञोरितिनुम् ॥

उपावृत्तः । त्रि । श्रमशान्त्यर्थं भुवुभू मौ लुठिताश्वे । लुठिते ॥ पुनरागते ॥ निवृत्ते ॥ उपावृत्तस्य पापेभ्यः पा पेभ्यो निवृत्तस्येत्यर्थात् ॥ उपावर्त्ते तेस्म । वृतु० । क्त ॥

उपाश्रयः । पुं । आश्रये ॥ उपाश्रयस्य म । श्रिञ्० । एरच् ॥

उपाश्रितः । त्रि । एकान्तप्रेमभक्त्या अ रणङ्गतः ॥ उपाश्रयति उपाश्रीयते स्म वा । श्रिञ्० । गत्यर्थेतिकर्म्मणिक्तः ॥

उपासकः । पुं । स्त्री । शूद्रे । सेवके ॥

त्रि । उपासनाकर्त्तरि ॥ यथाशैवो वैष्णवश्च सौरोगाणपतस्तथा । द्वि ज्योतिरःपशुत्वैव तेषु भावा त्रयो मताः ॥ सात्त्विकादिविभेदेन पुनश्चै ते विभेदिताः ॥ उपास्ते । उप आ स० । ण्वुल् ॥

उपासङ्गः । पुं । तूणीरे ॥ उपासज्यन्ते शराः अत्र । षञ्जसङ्गे । हलश्चेति घञ् ॥

उपासनम् । न । शराभ्यासे ॥ उपासनमुप वेशनम् । भावे ल्युट् ॥ उपास्तौ ॥ आस नेतु । सगुणब्रह्मविषयकमानसव्या पाररूपे शाण्डिल्यविद्यादौ ॥ शुश्रू षानमस्कारादिप्रयोगेषु सेवने ॥ भावनायाम् ॥ लौकिकात्माभिमान वतःयावतत्वद्देवतादिम्यरूपात्मा भिमानाभिव्यक्तिस्तावल्लौकिकप्रत्य याव्यवधानेन स्वेष्टदेवतादिरूपं म नसोपगम्य आसनं चिन्तनमित्यर्थः ॥ न केवलमुपासनात् ॥ आस उपवेश ने । भावेल्युट् ॥

उपासना । स्त्री । परिचर्य्यायाम् । शु श्रूषायाम् । परिचर्य्यायाम् ॥ देवा राधने । देवताचिन्तने ॥ यथोक्तं श्रीदेवीभागवते । न विष्णूपासना नित्या वेदेनोक्तातुकुत्रचित । नवि ष्णुदीक्षानित्यास्ति शिवस्यापितथैव

च ॥ गायत्र्युपासना नित्या सर्ववेदैः समीरिता । यया विना त्वधः पातो ब्राह्मणस्यास्ति सर्वथा ॥ तावता कृतकृत्यत्वं नान्यापेक्षा द्विजस्य हि । गायत्रीमात्रनिष्णातो द्विजो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ कुर्यादन्यन्न वा कुर्यादिति प्राह मनुः स्वयम् । विहाय तान्तु गायत्रीं विष्णूपास्तिपरायणः ॥ शिवोपास्तिरतो विप्रो नरकं याति सर्वथा । तस्मादाद्ययुगे राजन् गायत्रीजपतत्पराः ॥ देवीपादाम्बुजरता आसन् सर्वे द्विजोत्तमाः ॥ इति ॥ उपासनाप्रयोजनं चित्तैकाग्र्यम् सूक्ष्मार्थावधारणसमर्थत्वम् । तत्त्वलोकप्राप्तिरुपासनाया अवान्तरफलम् ॥ उपासनम् । आस० । ण्यासश्रन्थेतियुच् । टाप् ॥

उपासितः । त्रि । वरिवसिते । सेविते । कृतोपासने ॥ उपास्यते स्म । आस० । गत्यर्थेति क्तः ॥

उपासीनः । त्रि । समीपस्थे ॥ उपसमीपे आसीनः ॥ कृतोपासने ॥

उपास्तिः । स्त्री । सेवायाम् । तात्पर्येणानुष्ठाने ॥ उप आस ण क्तिन् ॥

उपास्यः । त्रि । आराध्ये ॥ ध्येये ॥ उपासितुं योग्यः । ण्यत् ॥ उपास्यं यत्नत दृष्टतत्त्वमित्येपडिविद्धमः ॥

उपाहतम् । त्रि । ताडिते ॥ उपाहन्यते स्म । हन । क्तः ॥

उपाहितः । पुं । अनलोत्पाते । उल्कापातादौ । अग्न्युत्पाते ॥ उपआसमाहितं फलं यस्य ॥ त्रि । आरोपिते ॥ संयोजिते ॥ उपाधीयते स्म । दधातेर्हिः । क्तः ॥

उपाह्वयः । पुं । उपनामनि ॥

उपेक्षकः । त्रि । द्वयोर्विवदमानयोरन्यतरानुप्रवेशासंसर्गिणि । तत्कृतहर्षविषादाभ्यामसंस्पृष्टे । उदासीने ॥ प्रतीकाररक्षिते ॥

उपेक्षणम् । न । त्यजने । वर्जने ॥

उपेक्षा । स्त्री । चतुरोपायभेदे । त्यागे ॥ अयत्नपुरुषविषये ॥ औदासीन्ये ॥ अनपेक्षणे ॥ यथा । अपुण्यवत्सु चौदासीन्यमेव भावये न्नानुमोदनं नवाद्वेषम् ॥ उपेक्षणम् । ईक्ष० । गुरोश्च हलः । टाप् ॥

उपेक्षिता । त्रि । उपेक्षायाः कर्त्तरि ॥

उपेक्ष्यः । त्रि । उपेक्षाबुद्धिविषये । रागद्वेषयोरभाववस्तुनि ॥

उपेतः । त्रि । युक्ते ॥ अनुगते ।

उपेता । पुं । उपायेनोपेयस्य साधके आत्मनि ॥

उपेन्द्रः । पुं । केशवे । विष्णौ ॥ इन्द्रमुपगतोऽनुजत्वात् । कुगतीतिसमासः ॥ इन्द्रलोकादप्युपरिलोकेऽवस्था

मानत्वाद्वा । ममोपरि यथेन्द्रस्त्वं स्थापितो गोभिरीश्वरः । उपेन्द्र इति कृष्ण त्वां गास्यन्ति दिवि देवताः ॥ इति हरिवंशः ॥ न । इन्द्रसन्निधौ ॥ अव्ययार्थे ॥

उपेन्द्रवज्रा । स्त्री । त्रिष्टुभेदे । एकादशाक्षरात्मकच्छन्दोविशेषे ॥ यथा । यदीन्द्रवज्रा चरणाद्यवर्णो नरेन्द्रसर्वेश्वर वो भवन्ति । उपेन्द्रवज्रामखिलोऽग्रगामी जिन्मुपेन्द्रवज्राभिहितास्तदानीम् ॥ यथा । उपेन्द्रवज्रादिमणिच्छटाभिर्विभूषणानां छुरितं वपुस्ते । स्मरामि गोपीभिरुपास्यमानं सुरद्रुमूले मणिमण्डपस्थमिति ॥

उपेयः । त्रि । उपायसाध्ये । प्राप्तव्ये ॥

उपेयिवान् । त्रि । उपगते ॥ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेति क्वसुप्रत्ययान्तो निपातः ॥

उपेयुषी । स्त्री । सङ्गतायाम् ॥ क्वसुप्रत्ययान्ता उगितश्चेति ङीप् ॥

उपोढः । पुं । सम्बन्धिव्यासे । व्यूहे ॥ त्रि । निकटे ॥ ऊढे । विवाहिते ॥ वहेः कर्त्तरि क्तः ॥

उपोतकी । स्त्री । पूतिकायाम् । पोईशाक ॥

उपोत्तमम् । न । अन्त्यस्य समीपे ॥

उपोदकी । स्त्री । पूतिकायाम् ॥

उपोदिका । स्त्री । पोतक्याम् । मोइन्याम् । पोई इति प्रसिद्धे पत्रशाके ॥ यथा । एकाढ्य पञ्चलोपेता किम न्यैर्व्यञ्जनान्तरैः । तण्डुलैरानतण्डुलैर्दण्डस्येषा उपोदिका ॥ मटपत्रव च्छुभपर्णिका परितप्ततैलसुभावितेता । नवहिङ्गुवासमुवासिता परिभोक्तृचित्तविकासिका ॥ सुतप्ततैलविपाचिता सुघनाम्लतक्रविपाचिता । सुपीचिकाङ्कविभर्जिता भोक्तुरासुरसनाग्रनर्त्तकी ॥ मोदिका-शीतलावव्याश्लेष्मलावातपित्तहा । पथ्यावदेश्रमनी निद्रापुष्टिकरी-मतेति ॥ उपाधिकमुदकमस्याम् । उत्तरपदस्य चेत्युदकस्योदादेशः । कप् । टाप् ॥

उपोद्दीका । स्त्री । पोतक्याम् ॥

उपोद्घातः । पुं । उदाहारे । प्रकृतोपपादके । प्रकृतस्यार्थं वर्णयितुमर्थान्तरवर्णने । प्रक्तोप्यमाणोपपादके । प्रतिपाद्यमर्थं बुद्धौ सङ्गृह्य तदर्थमर्थान्तरवर्णने । युक्त्यासार्थनिदर्शने ॥ चिन्तां प्रकृतसिद्ध्यर्थामुपोद्घातं विदुर्बुधाः ॥ उपसमीपे उद्धननं चापनम् । घञ् ॥ निर्दिष्टोपपादकत्वमुपोद्घात इति जगदीशतर्कालङ्कारः ॥

उपोषणम् । न । उपवासे । अभोजने

॥ उपदाहे । ल्युट् ॥

उपोषितम् । न । उपवासे ॥ उपवसन म् । वसंनिवासे । भावे गत्यर्थेति क्तः । वसतिक्षुधोरितीट् । शासिव सीति षः ॥ त्रि । कृतोपवासे ॥

उप्तः । त्रि । कृतवपने । बोया । इति भाषा ॥ अवकीर्णे । बखेरा । इति भाषा ॥ उप्यते । टुवप० । क्तः ॥ मु ण्डिते ॥

उप्तकृष्टम् । त्रि । सबीजकृष्टक्षेत्रे । बी जवपनानन्तरं कर्षितक्षेत्रे । बीजा कृते ॥ उप्तञ्चतत् कृष्टञ्च । पूर्वका लेति समासः ॥

उप्तिः । स्त्री । वपने ॥ टुवप् । क्तिन् ॥

उभौ । त्रि । द्वयोः ॥ द्वित्वविशिष्टस्य वा चको नित्यद्विवचनान्तोयंशब्दः ॥

उभय । त्रि । द्विवर्धनोञ्भिःतकयोः । यु गले । दो इतिभाषा ॥ उभौ अवय वौ अस्य । तयप् । उभादुदात्तोनित्य मितितयपोऽयजादेशः । कथमुभये देवमनुष्याइति यतोबहूनामुभावय वौ नघटतः । नैषदोषः । अत्रहि द्वौ राशीसमुदायस्यावयवौ । एकोदेवा नाम् अपरोमनुष्याणामिति ॥ उभा दुदात्तोनित्यमितिनित्यग्रहणस्येद म्प्रयोजनम् वृत्तिविषये उभशब्द प्रयोगोमाभूत उभयशब्दस्यैव यथा स्यादिति ॥

उभयतः । अ । पार्श्वद्वये ॥ सर्वतः ॥ उभयस्मात् । तसिल् ॥

उभयथा । अ । उभयप्रकारे ॥ उभयैः प्रकारैः । प्रकारवचनेथाल् ॥

उभयद्युः । अ । उभयदिने । उभयोर ह्नोः ॥ द्युश्चोभयाद्वक्तव्यइतिसाधुः ॥

उभयेद्युः । अ । दिनद्वये । उभयोर ह्नोः ॥ सद्यःपरुदिति उभयादेद्युस् निपातितः ॥

उम् । अ । रोषे ॥ अङ्गीकृतौ ॥ प्रश्ने ॥ अवनम् । उङ्शब्दे । डुम्प्रत्ययः ॥

उमा । स्त्री । कात्यायन्याम् । दुर्गाया म् ॥ शोभंकेशस्य मा लक्ष्मीः ॥ उमे ति मात्रा तपसेनिषिद्धत्त्वाद्वा । आका रान्तादपिटाप् । टायामिति भाष्य- प्रयोगात् । अजादित्वाद्वा ॥ उं शिवं माति । मामाने मिमीतेवा । मा उमा नेशब्दे च । आतोनुपसर्गेतिकः । अजादित्वाट्टाप् ॥ अवसि वायसे वो । उङ्शब्दे । विभाषातिलुमा- योमेतिनिपातनात् मक् ॥ अत- स्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ कीर्त्तौ ॥ कान्त्याम् ॥ शान्तौ ॥

उमाकटम् । न । हरिद्रादिरजसि ॥ उ मायाः रजः । अलावूतिलोमेतिकटच् ॥

उमागुरुः । पुं । हिमालयाचले ॥

उमाचतुर्थी । स्त्री । ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्याम् ॥ यथोक्तं ब्रह्मपुराणे । ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यां तु जाता पूर्वमुमासती । तस्मात् सात्र सम्पूज्या स्त्रीभिः सौभाग्यवृद्धये इति ॥

उमाधवः । पुं । सदाशिवे ॥ उमायाः धवः ॥

उमापतिः । पुं । शिवे ॥ उमायाःपतिः

उमावनम् । न । वाणपुर्याम् । शोणितपुरे । देवीकोटे ।

उमासुतः । पुं । } कार्त्तिकेये ॥ षष्ठीसमासः ॥
उमात्मजः । पुं । }

उमेशः । पुं । } महादेवे । ईश्वरे ॥ षष्ठीसमासः ॥
उमेश्वरः । पुं । }

उम्बरः । पुं । द्वारोर्द्धकाष्ठे ॥ देहल्याम् ॥

उम्बी । स्त्री । उम्बीतिलोकप्रसिद्धे च र्णभेदे ॥ मञ्जरीपल्लवपक्का या यवगोधूमयोर्भवेत् । तृणानलेनसम्भृष्टा बुधैरुम्बीतिसास्मृता ॥ उम्बीकफप्रदा बल्याळघ्वीपित्तानिलापहा ।

उम्यम् । न । उमाक्षेत्रे । अतसीक्षेत्रे ॥ उमानां भवनं क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमेतियत् ॥

उरःसूचिका । स्त्री । मुक्ताकृतहारविशेषे ॥ उरसः सूचमिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

उरगः । पुं । वासुकिप्रभृतौ पन्नगे ॥ उरसागच्छति । उरसो लोपश्चेति डप्रत्ययः सकारलोपश्च ॥ सीसके ॥ खले ।

उरगस्थानम् । न । पाताले ॥

उरगाशनः । पुं । गरुडे ॥ उरगानश्नाति । अशः । ल्युः ॥ उरगाशनम् खेलिका ॥

उरणः । पुं । मेषे ॥ ऋच्छति अर्यते वा । ऋगतौ । अर्त्तेः क्युरुच्चेति क्युरादेशः ॥

उरणाक्षः । पुं । प्रपुन्नाटौषधौ । दद्रुघ्ने ॥ उरणस्य मेषस्याक्षिणीवाक्षि यस्य तत्तुल्यपुष्पत्वात् । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति षच् ॥

उरणाख्यः । पुं । प्रपुन्नाटे । चक्रमर्दे ॥ पमाड इतिभाषा ॥ उरणस्य मेषस्याख्या आख्याऽस्य ॥

उरभ्रः । पुं । स्त्री । मेषे ॥ उरुभ्रमति । भ्रमुचलने । अन्येभ्योऽपीतिडः । पृ० ॥ यद्वा । ऊनातिउमुनाऽरभ्यते । रभराभस्ये । बाहुलकाद्रक् ॥

उररी । अ । अङ्गीकृतौ ॥ विस्तारे ॥ ऋयतेर्बाहुलकात् ररीक् । सम्प्रसारणम् ॥

उररीकारः । पुं । अङ्गीकारे ॥

उररीकृतम् । त्रि । अङ्गीकृते । स्वीकृते ॥ विस्तृते ॥ उररीक्रियतेस्म । क्तः ॥

उरश्छदः । पुं । कवचे ॥ उरश्छाद्यते ऽनेन । छदअपवारणे । पुंसीतिघः । छादेर्घेद्व्यतिह्रस्वः ॥

उरः । न । वक्षःस्थले । वक्षसि ॥ श्रेष्ठे ॥ इयर्त्ति । ऋगतौ । अर्त्तेरुच्चेत्य-सुन् । उरादेशः किच ॥

उरसिजः । पुं । स्तने ॥ उरसिजाय ते । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः । ह लदन्तादितिचलुक् ॥

उरसिलः । त्रि । प्रशस्तवक्षोयुक्ते । उर स्वति ॥ प्रशस्तं अतिशयितंवा उरो ऽस्यास्ति । पिच्छादित्वादिलच् । उ रसावलं लभते इतिस्वामी ॥

उरश्छटः । पुं । ब्राह्मणानामुत्तरीयविशे षे । ब्राह्मणयज्ञोपवीतके । पक्वपटे । बुक्वाछाड इतिगौडभाषाप्रसिद्धे । गाती इतिभाषा ॥

उरस्त्रम् । न । उरश्छदे ॥

उरस्त्राणम् । न । नागोदरे । वक्षःस्था नकवचे ॥

उरस्यः । त्रि । औरसेपुत्रे । स्वजाते ॥ उरसानिर्मितः पुत्रः । उरसोऽणचे तियत् ॥ उरसा एकदिकया । उरसो यश्चेतियत् ॥ धाप्यासिः । उरस्तः ॥ उरस्यया । गाग्यादिम्योयः ॥

उरस्वान् । त्रि । उरसिले ॥ प्रशस्तम तिशयितंवा उरोऽस्य विद्यासस्मात् । मतुप् । मादुपधाया इतिवः ॥

उररी । अ । अङ्गीकारे ॥ विस्तारे ॥ व यतेरीक् । सम्प्रसारणञ्च वाहुल कात् ॥

उरीकारः । पुं । स्वीकारे ॥ विस्तारे ॥

उरीकृतः । त्रि । स्वीकृते ॥ विस्तृते ॥ उरीक्रियतेस्म । क्तः ॥

उरुः । त्रि । विशाले । विपुले । महति । बृहे ॥ ऊर्णोति । ऊर्णुञ्० । मह तिह्रस्वश्चेति कुप्रत्ययो नुलोपो ह्र स्वश्च ॥

उरुकालः । पुं । }
उरुकालकः । पुं । } महाकालनतायाम् ॥

उरुक्रमः । त्रि । भगवति ॥ उरुर्महान् क्रमः शक्तिर्यस्य ॥

उरुगायः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ बहुकीर्त्ति मति ॥

उरुचक्षाः । त्रि । विस्तीर्णतेजसि ॥

उरुमानः । पुं । पूजायाम् ॥

उररी । अ । अङ्गीकारे ॥ विस्तारे ॥

उरुबुकः । पुं । रक्तैरण्डे ॥

उरुबूक. । पुं । एरण्डे ॥ रक्तैरण्डे ॥ उरुं महान्तं वायति । ओवैशोषणे । उलूकादयश्चेत्यूकः ॥ कायेऽस्यमूलं ग्राह्यम् ॥

उरुश्चाऽः । पुं । राघवे ॥

उरोजः । पुं । स्तने ॥

उर्जितः त्रि । वर्द्धितः ॥

उद्रः । पुं । उद्रः जलविडाले ॥

उर्वटः । पुं । वत्सरे ॥ इति त्रिकाण्ड शेषः ॥

उर्वरा । स्त्री । सर्वशस्याढ्यभूमौ । भूमिमात्रे ॥ इत्यमरः ॥ उरु प्रचुरं पृथ्वी वा ईर्य्यते । ईरेरप् । विक्षया भरा ॥ यद्वा । उर्व्वते । उर्व्वी हिंसायाम् । खनेरघचेति घः । उपधायां चेति दीर्घः अनुसंचासुर्वक्रत्वात् । उर्वरातिः । कः ॥ यद्वा सम्पदादित्वात् क्विप् । राल्लोपः । उरू प्रसीवरा च । उर्व्वरा वा ॥

उर्वरितः । त्रि । परिशिष्टे । अवशिष्टे । उबरा इति भाषा ॥ केपिते ॥

उर्व्वशी । स्त्री । स्वर्वेश्यायाम् ॥ उरून् महतोऽप्सुते व्याप्नोति वशीकरोति इति यावत् । मू० कः । उरु अश्नाति शिवा ॥

उर्व्वशीरमणः । पुं । चन्द्रवंशीयनृपविशेषे । पुरूरवसि । ऐले ॥

उर्व्वशीवल्लभः । पुं । पुरूरवसि । बौधे ॥

उर्वारुः । पुं । कर्कट्याम् ॥ स्वादुकर्कट्याम् ॥

उर्वारुकः । पुं । कर्कटिकाखेचिर्भिटिकाखेदा । फलविशेषे ॥

उर्वी । स्त्री । भूमौ ॥ ऊर्णोति । ऊर्णु

महति ह्रस्वश्चेति कुः लोपो ह्रस्वश्च । वोतो गुणवचनादिति ङीप् ॥

उलपः । पुं । न । गुल्मिन्याम् । शाखापत्रप्रचयवत्यां लतायाम् । वीरुधि । पुं । कोमलतृणविशेषे । बल्वजे । उलुखड इति गौडभाषा ॥ वलति । वलसंवरणे । विटपविष्टपविशिपोलपा इतिसूत्रेण सम्प्रसारणं कमप्रत्ययः । उल्यते । उल दाहे आवरणार्थो वा । कपच्या । कवर्म । सम्प्रसारणं वा ॥

उलिन्दः । पुं । देशविशेषे । इत्युणादिकोषः ॥

उलूकः । पुं । पेचके । घूके । दिवान्धे । कौशिके । उल्लू इति भाषा ॥ इन्द्रे ॥ मल्लनिपुणे । भारतयोधिनि ॥ न । तृणविशेषे ॥ उचति । उच समवाये । उलूकादय इति साधुः ॥ यद्वा । वलते । वल० । उलूकादित्वात् वलेः सम्प्रसारणमूकश्च ॥

उलूकी । स्त्री । ताम्रायाः सुता शुकी । तस्याः कन्यायाम् । शुकी शुकान् जनयत् उलूकीप्रत्युलूकानिति विष्णुपुराणे १ अंशे २१ अध्यायः ॥

उलूखलम् । न । उदूखले ॥ गुग्गुलौ ॥ ऊर्द्धं खमुलूखलम् । पृषोदरादि । उलूनं खाति खा आदाने । आतो

नुपेति कः ॥

उलूखलकम् । न । उलूखलार्थे ॥ स्वार्थे कः ॥

उलूपः । पुं । अजगरसर्पे ॥

उलूपी । पुं । शिशुके । ओशु इतिप्रसिद्धे मत्स्यप्रभेदे ॥ चुलुम्पिनि । गौड़भाषायाम् उपल इतिप्रसिद्धे अतिचेष्टे मत्स्यविशेषे ॥ शिशुमाराकृतौ मत्स्यविशेषे ॥ उ विस्मयजनकं रूपमस्यास्ति । अतइनिः रलयोरैक्यम् । ओ । ग्रन्थोः रूपमस्यास्तीति वा ॥

उलूपी । स्त्री । अर्जुनभार्यायाम् । कौरव्यनाम्नो नागस्य कन्यायाम् ॥

उलूलुः । पुं । उत्सवकालिके गौडादिदेशप्रसिद्धे स्त्रीभिः क्रियमाणे शब्दविशेषे ॥

उल्का । स्त्री । अग्निनिर्गतज्वालायाम् ॥ अनले ॥ तेजःपुञ्जे । रेखाकारेऽन्तरीक्षात् पतन्त्यां तिथि ॥ अस्यास्तु पमदर्शनन्तु । दिविभुक्तशुभफलानां पततां रूपाणि यानि तान्युल्काः । धिष्ण्योल्काशनिविद्युत्तारा इतिपञ्चधा भिन्नाः ॥ अस्यालक्षणम् । उल्का शिरसि विशाला निपतन्ती वर्द्धते प्रतनुपुच्छा । दीर्घा च भवति पुरुषं भेदाव हेमयन्त्यस्याः ॥ काश्यपेऽपि । हस्वच्छिखा वसत्प्रभा रक्तानीलाग्निज्ज्वला । पौरुषीयप्रमाणेन उल्का नानाविधास्मृता । इति ॥ ओषति । उषदाहे । अर्थतेषा । स्वगतौ । शुकवल्कोल्का इति साधुः ॥

उल्कापातः । पुं । अग्निशिखावत्तेजः पाते ॥ उल्कायाः पातः ॥

उल्कामुखी । स्त्री । शिवा । लोमाशिकायाम् । दीप्तजिह्वायाम् । लामड़ी इतिभाषा ॥ उल्कामुखेवस्याः ॥

उल्मुकम् । न । अङ्गारे । अलाते ॥ ओषति । उष० उल्मुक दग्धातीति निपातनात् ह्रातेः वस्येः मुकप्रत्ययश्च ॥

उल्लङ्घनम् । न । अतिक्रमणे ॥ अन्यथाकरणे ॥ उत् लघि ल्युट् ॥

उल्लसः । त्रि । रोमशे । बहुरोमयुक्ते ।

उल्लवन । त्रि । उत्प्लवमाने ॥

उल्ललितः । त्रि । आन्दोलिते । तरेचिते ॥ चलिते ॥

उल्लसन् । त्रि । शोभमाने ॥

उल्लसनकम् । न । रोमाञ्चे ॥

उल्लसितः । त्रि । उद्गते ॥ उद्धृते ॥ विपिते ॥

उल्लाघः । त्रि । शुचौ ॥ कृष्णे । मरिचे ॥ दक्षे ॥ गदान्निर्गते । नीरोगे ॥ उल्लाघतेऽस्म । लाघसामर्थ्ये । गत्यर्थेतिक्तः । उल्लाघ्यतेऽस्म । अनुपसर्गा

त् फुल्लचीवेतिवा साधुः ॥

उल्लापः । पुं । काकुवाचि । शोकरोगादिना ध्वनेर्विकारे ॥

उल्लापनम् । न । वर्त्तिकादिक्रजुकरणे ॥

उल्लासः । पुं । ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ प्रकाशे ॥ आह्लादे ॥ वृद्धौ ॥ उल्लसनम् । लसश्लेषणक्रीडनयोः । घञ् ॥ अलङ्कारविशेषे । एकस्यगुणदोषाभ्यामुल्लासोऽन्यस्यतौ यदि ॥

उल्लिखितः । त्रि । उत्कीर्णे ॥ तनूकृते ॥ उपरिलिखिते ॥ चित्रिते ॥

उल्लिङ्गितः । त्रि । भङ्गिभिरेवसम्यगवगते ॥

उल्लेखः । पुं । उच्चारणे । कथने ॥ अलङ्कारविशेषे । बहुभिर्बहुधोल्लेखादेकस्योल्लेखइष्यते । स्त्रीभिः कामोऽर्थिभिःस्वर्द्रुः कालः शत्रुभिरैक्षि सः । गुरुर्वचस्यर्जुनोऽयंकीर्त्तौभीष्मः शरासने ॥ उल्लेखनम् । उत् लिखेर्घञ् ॥

उल्लेखनम् । न । वमने ॥ खनने ॥ उच्चारणे ॥ यथा । मासपक्षतिथीनामनिर्दिष्टानाञ्चसर्वशः । उल्लेखनमकुर्वाणोनतस्यफलभाग्भवेदिति ॥ लिख० । ल्युट् ॥

उल्लोचः । पुं । विताने । चन्द्रातपे । चंदोया इतिभाषा ॥ ऊर्द्धं लोचति । लोचृमासने । अच् ॥ ऊर्द्धं लोच्यते वा । लोचृदर्शने । घञ् ॥ कुत्वन्तुनिष्ठायामनिट इतिवचनात् । अस्य तुसत्त्व सेट्त्वात् ॥

उल्लोलः । पुं । कल्लोले । महोर्मौ । बडढेउ इतिगौडभाषा ॥ उत्लोडयति । लोडृउन्मादे । णिच् । पचाद्यच् । डलयोरैक्यम् ॥

उल्वम् । न । जरायौ । गर्भवेष्टनचर्म्मणि ॥ कवले ॥ गर्त्ते ॥ उल्लीयते । लीङ्श्लेषणे । उलस्वाद्ययश्चेतिसाधु । यद्वा । ओखति उल्यतेवा । उ खृ शोषोद्गाहे । बस्यतेवा बलप्राणने । अथवा उच्यतिउच्यते समवैत्यनया । उच समवाये । पृषोद्वत् ॥

उल्बणः । त्रि । व्यक्ते । स्पष्टे ॥ उद्वयति बणशब्दे । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

उशन् । त्रि । कामयमाने ॥

उशत्तमः । त्रि । कमनीये ॥

उशना । पुं । भार्गवे । शुक्रे ॥ वष्टि । वशकान्तौ । वशेः कनसिः । ग्रह्यादित्वात् सम्प्रसारणम् । ऋदुशनस्पुरुदंशो० इत्यनङ् । उशना उशनसौ । अस्यसम्बुद्धौवा अनङ् नलोपश्च वा । हे

नः । हे उशनन् हे उशन हे उशनः ॥

उशिक् । पुं । अग्नौ । घीतिहोत्रे ॥ इ च्छा । त्रि । कमनीये ॥ यथा । न यद्दचश्चिद्पद्द रेयेभो जगत्य चिन्म- मः गृणीत कर्हिचित् । तद्वायस्तीर्थं मुयन्ति मानसा न यत्र हंसा निरम न्त्युशिक् चयाः ॥ इति श्रीभागवतम् ॥ विष्टि उश्यतेवा । वश० । ब्रश किदि तिइजिमत्ययः ॥

उशी । स्त्री । वाञ्छाविशेषे ॥

उशीनरः । पुं । गान्धाराख्ये देशविशे षे । कन्धारइति प्रसिद्दे ॥ चन्द्रवंशो द्भवस्य शिविनृपतेः पितरि ॥

उशीरः । पुं । वीरणाङ्गी । वस हि । खस इतिप्रसिद्दे ॥ उश्यते । व श० । वश किदितीरन् । अस्य गुणा यथा । उशीरं पाचनं शीतस्तम्भनं लघुतिक्तकम् । मधुरं ज्वरहल्लासि मदनुत् कफपित्तहृत् ॥ तृष्णास्रवि षवीसर्पदाहकृच्छ्रव्रणापहमिति ॥

उशीरकः । त्रि । उशीरविक्रेतरि ॥ उशीरं पण्यं यस्य । किसरादिभ्यः ष्ठन् ॥

उशीरी । स्त्री । क्षुद्रकाशे । नीरजे ॥ उशीरमिव गुरोगोचापि वद्राह्यस्या नष्टत्वे

उषः । पुं । कामिनि । गुग्गुलौ ॥ रा त्रिशेषे । न । पांशुलवणे ॥

उषणम् । न । मरिचे । पिप्पलीमूले ॥ ओषति । उष० । बाहुलकात्क्यु न् । क्युदृत्वात्संभापूर्वकत्वात् गुणा भावः ॥

उषणा । स्त्री । चव्यायाम् । पिप्पल्या म् । शुण्ठ्याम् ॥ टाप् ॥ चविके ॥

उषती । स्त्री । अकल्याणवचसि । नि न्दार्थीयां वाचि ॥ उषः शतरि । आग मशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः ॥ त्रि । अशुभयुक्तवचसि । उपनं ब्रा कार उषेतानवः ॥

उषपः । पुं । सूर्य्ये ॥ अग्नौ ॥ ओषति । उष० । उषिकुटिदलिकचिखजि भ्यः कपन् ॥

उषर्बुधः । पुं । कृशानौ । पावके ॥ द क्षचित्रके ॥ उषसि सन्ध्यायां बुध्यते प्रकाशते । बुध० । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । अहरादीनामिति रत्वम् । व्यवस्थितवि भाषात्वान्निषेधः ॥

उषः । न । प्रत्यूषसि । अहर्मुखे ॥ एत स्यस्वरूपन्तु पञ्चपञ्च उषः काल इति । पञ्चपञ्चाशत्घटिकोत्तरमुषः का लः स्वयं ॥ ओषत्यन्धकारम् । उ षदाहे । उषःकिदिति असिः ॥ इन्दा द्यादानुषसः किदिति पाठः । वसति सूर्य्यमत्रहेति उषः । सपेभीति

सूत्रे । स्वस्त्यस्तयसोर्मासउषसश्च तदृश्यते इतिवार्त्तिकस्य समुपङ्क्ति ख्युदाहरणं विद्वद्भिर्वरदत्तादिभिरयं पाठः पुरस्कृतः ॥ स्त्री । दिवो दुहितरि देवतायाम् ॥

उषसी । स्त्री । दिवप्रस्वाम् । सायंसन्ध्यायाम् ॥

उषस्तिः । पुं । ऋषिविशेषे । चाक्रायणे ॥

उषस्यम् । न । हविर्विशेषे ॥ त्रि । तद्देवताकद्रव्ये ॥ उपस् शब्दोदिवोदुहितरं देवता माचष्टे । सा देवता अस्य विश्वादुदिषुषसो यत् ।

उषा । अ । रात्रौ ॥ रात्र्यन्ते ॥ ओषति । उष० । क प्रत्ययः ॥ सा तु नक्षत्रतेजः परिहानिमारभ्य भानोरर्द्धोदयं यावद्भवति । यथाह वराहः । अर्द्धास्तमयात् सन्ध्या व्यक्तीभूता न तारका यावत् । तेजः परिहानि मुषा भानोरर्द्धोदयं यावदिति ॥

उषा । स्त्री । बाणासुरसुतायाम् । अनिरुद्धस्य भार्यायाम् ॥ रात्रौ । धेनौ ॥ सायंसन्ध्यायाम् ॥ ओषति । उष० । इगुपधेति कः । टाप् ॥ यत्नामुद्वृत्तरे ॥ यथा । प्रभ्रष्टद्युतितारकास्फुटतटी प्राचीमवे विसंधा त्वी यद्गतविलोकिताम्ब्रवादैनैःसदा वाञ्छिता । भो वारं न तिथिं न योगकरणं स्वयम्च नामेक्ष्यते हत्वा दोषसहस्रसम्भवमुषा नूनं करोत्युन्नतिमिति ॥

उषाकलः । पुं । कुक्कुटे । ताम्रचूडे ॥ उषायां कलोऽस्य ॥

उषापतिः । पुं । अनिरुद्धे । कामात्मजे ॥ उषाया पतिः ॥

उषारमणः । पुं । अनिरुद्धे । कन्दर्पतनये ॥ उषायाः रमणः ॥

उषितः । त्रि । व्युषिते ॥ पर्युषिते । बुसादितिभाषा ॥ प्लुष्टे । दग्धे ॥ स्थिते । कृतनिवासे ॥ त्वरिते ॥ उष्यते स्म । उष० । क्त ॥ विसेर्गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । यजादि । अनुदात्तत्वादिट् प्रतिषेधे प्राप्ते वसतिक्षुधोरिडीट ॥

उषेशः । पुं । अनिरुद्धे ॥

उष्ट्रः । पुं । कण्टकाशने । महाङ्गे । क्रमेलके । लम्बोष्ठे ॥ ओषति उष्यते वा । उष० । उषिखनिभ्यां कित् इति ष्ट्रन् । वाहनार्थे ॥ इतिधरणी ॥

उष्ट्रकाण्डी । स्त्री । रक्तपुष्प्याम् । कार्यपुष्प्याम् ॥ ऊंटाटीइतिगौडभाषा ॥

उष्ट्रगोयुगम् । न । उष्ट्रयोः ॥ द्वाभ्यां द्विस्त्रेगोयुगच ॥

उष्ट्रगोष्ठम् । न । उष्ट्रशालायाम् ॥ उष्ट्र

उष्णकः

गास्थानम् । गोष्ठञ्च ॥

उष्ट्रधूसरपुच्छिका । स्त्री । बिछाती वि ॰ चिटीति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षवि शेषे ॥

उष्ट्रपादिका । स्त्री । मदनमालीतिगौ ड़भाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । भूमि जम्बावाम् ॥

उष्ट्रशिरोधरम् । न । उष्ट्रग्रीवसंज्ञे भ गन्दररोगविशेषे ॥ तस्यलक्षणम् । प्रकोपणैः पित्तमतिप्रकोपितं करो तिरक्तांपिटकांसमुद्गताम् । तदाम्र पाकाहिमपूतिवाहिनी भगन्दरन्तू ष्ट्रशिरोधरं वदेतिनिदानम् ॥

उष्ट्रिका । स्त्री । मृद्भाण्डप्रभेदे । सुरा येभवभाण्डे ॥ करभवेविथिति । कं ठिनीइतिभाषा ॥ वृश्चिकालीवृक्षे ॥

उष्ट्री । स्त्री । मृद्भाण्डविशेषे ॥ करभ्या म् । वाम्याम् ॥ उपेःष्ट्रन्तात्ङीष् ॥

उष्णः । पुं । ग्रीष्मर्तौ । निदाघे ॥ आ तपे ॥ पलाण्डौ ॥ नरकान्तरे ॥ त्रि । अशीते ॥ ओषति । उष॰ । दृष्य धिष्णुजिदौडुष्याविष्यानगितिनक् ॥ निरालस्ये । चतुरे । दक्षे ॥ उष्ण स्पर्शोऽधिकारित्वमस्यास्ति । अर्श- आद्यच् ॥

उष्णकः । पुं । निदाघे ॥ ज्वरे ॥ त्रि । क्षिप्र कारिणि ॥ आतुरे ॥ उष्णमिवउष्णम्

उष्णिक

। तंकरोति । शीतोष्णार्थाकारि णीतिकन् ॥ उष्णं कार्यमस्य । कालप्र योजनाद्रोगे इतिकन् ॥ यावादिषु मृता पृष्णशीतइतिस्वार्थेकनवा ॥

उष्णगुः । पुं । सूर्ये ॥ उष्णागावोऽस्य ॥

उष्णनदी । स्त्री । वैतरिण्याम् ॥

उष्णरश्मिः । पुं । सूर्ये ॥ उष्णारश्म योऽस्य ॥

उष्णवातः । पुं । मूत्राघातविशेषे ॥

उष्णवारणम् । न । आतपत्रे । छत्रे ॥

उष्णवीर्यः । पुं । शिशुमारे ॥ त्रि । वी र्योष्णवस्तुनि ॥ उष्णं वीर्यमस्य ॥

उष्णा । स्त्री । क्षयव्याधौ ॥ सन्तापे ॥ पित्ते ॥

उष्णांशुः । पुं । सूर्ये ॥

उष्णागमः । पुं । निदाघकाले ॥ उष्ण स्य आगमो यस्मिन् ॥

उष्णालुः । त्रि । उष्णपीडिते ॥ उष्णं नसहते । शीतोष्णेभ्यआलुः ॥

उष्णासहः । पुं । हेमन्तर्तौ ॥

उष्णिका । स्त्री । यवाग्वाम् । जाउ इ- तिगौड़भाषा ॥ अल्पमन्नमस्याम् । ब्राह्मणकोष्णिकेसंज्ञायामितिकन् । निपातनादन्नशब्दस्योष्णादेशः ॥ इ चायाम् ॥

उष्णिक् । स्त्री । सप्ताक्षरपादच्छन्दः ॥ य था । रङ्गे बाहुविकृष्णात् कुमीन्द्रा

न्मदलेखा । कम्राभूम्युरम्भेरोः क स्तूरीरसचर्चा इति ॥ उत् स्निह्यति । स्निह्यप्रीतौ । स्निह्यादिना उत्पूर्वात् स्निह्येः क्विन् । निपातनादुपसर्गान्तलोपः षत्वञ्च । क्विन्नन्तस्यात् कुत्वेनषस्य घः ॥

उष्णीषः । पुं । न । शिरोवेष्टनवस्त्रे । माथ पगड़ीइतिभाषा ॥ अस्य गुणा यथा । उष्णीषं कान्तिकृत् केश्यं रजो वातकफापहम् । लघु चेत् सुखदं ते यस्माद्गुरुपित्ताक्षिरोगकृदितिभावप्रकाशः ॥ किरीटे ॥ लक्षणान्तरे ॥ उष्णमीषते हिनस्ति । ईषगतिहिंसादर्शनेषु । इगुपधेतिकः । शकन्ध्वादिः ॥

उष्णोदकम् । न । तप्तजले ॥ क्वाथ्यमानमपादहीनमर्धहीनपादहीनजले । अस्य गुणाः । तत्पादहीनं शमयत्यधहीनमनुपित्तनुत् । कफघ्नं पादशेषस्थं पानीयं लघुदीपनमिति ॥ उष्णञ्चतत् उदकञ्च ॥

उष्णोपगमः । पुं । निदाघे ॥ उष्णः उपगमोऽत्र ॥

उष्मः । पुं । निदाघे ॥ आतपे ॥ वसन्तकाले ।

उष्मकः । पुं । ग्रीष्मर्त्तौ । ऊषति रुजति । ऊषरुजायाम् । अन्येभ्योपीति मनिन् । श्वादित्वात् कन् ॥

उष्मपाः । पुं । पितृगणविशेषे ॥ उष्मपास्तु कवेः पुत्राः ॥ उष्माणं पिबन्ति । पापाने । क्विप् ॥ या तदुष्णं भवत्यन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः । पितरस्तावदश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः इति स्मृतिः ॥

उष्मागमः । पुं । आतपे । निदाघे ॥ ओषतीत्युष्मा । अन्येभ्यइतिमनिन् । आगच्छतीत्यागमः । अच् । उष्मातापआगमोऽत्र ॥

उस्रः । पुं । वृषे ॥ मयूखे । किरणे ॥ वसन्तिरसा यस्मिन् । वस॰स्फायितञ्चीतिरक् । यमादित्वात् सम्प्रसारणम् । नरपरेतिषत्वाभावः ॥

उस्रा । स्त्री । अर्जुन्याम् । गवि ॥ उपचितायाम् ॥ वसति क्षीरमस्याम् । उस्राद्याप् ॥

उह । अ । सम्बोधनार्थ ॥ एवार्थे ॥ उ च ह चेतिविग्रहः ॥

उहह । अ । सम्बोधने ॥ उहह इव ॥

उहानः । पुं । देशविशेषे ॥

उह्यमानः । त्रि । आकृष्यमाणे ॥ वहने नाप्यमाणे ॥ वह्नेःकर्म शानच् ॥

उह्रः । पुं । अनडुहि ॥ वहति । वह॰ । दयपायां स्फायितञ्चीतिहूचेदम्भियधिवसीतिपाठात् रक् ॥

[illegible] ऊः [illegible]

[illegible]

ऊ । अ । वाक्यारम्भे ॥ रक्षायाम् ॥ अनुकम्पायाम् ॥ सम्बोधने ॥

ऊः । पुं । महेश्वरे ॥ चन्द्रे ॥ प्रापिते ॥ अवति । अवरक्षणादौ । क्वचिद्विप् । ज्वरत्वरेत्यूठ् ॥ ऊकारे ॥

ऊढः । त्रि । विवाहिते ॥ वहनकर्मणि । कृतवहने ॥ धृते ॥ उह्यते स्म । वह । क्तः ॥

ऊढकङ्कटः । त्रि । वर्म्मिते । सन्नद्धे । वसनाढ्ये ॥ ऊढो धृतः कङ्कटः कवचो येन ॥

ऊढा । स्त्री । भार्य्यायाम् ॥ टाप् ॥

ऊतः । त्रि । स्यूते ॥ ऊयते स्म । ऊयी तन्तुसन्ताने । क्तः ॥

ऊतिः । स्त्री । रक्षणे ॥ स्यूतौ । सिलाइ इति भाषा ॥ लीलायाम् ॥ अवनम् । अव० । ऊतियूतीत्यादिना क्तिन् । ज्वरत्वरेत्यूठ् ॥

ऊधन्यम् । त्रि । ऊधसे हिते ॥ गवादिषु ऊधसोऽनङ्चेति यत् ॥

ऊधः । न । आपीने । क्षीराशये ॥ थन इति हिन्दी । वङ्गभाषायां उन्दीके दनेषा । असुन् । ऊधसोऽनङिति निदेशात् ऊधादेशः ॥

ऊधस्यम् । न । दुग्धे । ऊधसि भवम् । यत् ॥

ऊनः । त्रि । न्यूने । हीने । असम्पूर्णे ॥ ऊनयति । ऊनपरिहाने ॥ पचाद्यच् ॥

ऊम् । अ । रोषोक्तौ ॥ पृच्छायाम् ॥ ऊयते ॥ ऊयी० मुक्प्रत्ययः ॥

ऊमम् । न । नगरे ॥ अवति । अव० । अविसिवीत्यादिना मन् किच् ॥

ऊररी । अ । अङ्गीकारे ॥ ततौ । विस्तारे ॥ ऊर्यते । ऊयी० बाहुलकात् ररीक् ॥

ऊरव्यः । पुं । वैश्ये ॥ ब्रह्मण ऊरोर्जातः । शरीरावयवाद्यत् । गुणावादेशौ ॥ त्रि । ऊरुसमुद्भवे ॥

ऊरी । अ । अङ्गीकृतौ ॥ विस्तारे ॥ ऊर्यते । ऊयी० बाहुलकादीक् ॥

ऊरीकृतः । त्रि । अङ्गीकृते ॥ तते । विस्तृते ॥ ऊरीक्रियते स्म । क्तः ॥

ऊरुः । पुं । जानूपरिभागे । सक्थनि ॥ ऊर्णूयते आच्छाद्यते । ऊर्णुञ्० ऊर्णोतेर्नुलोपश्चेति कर्मणि कुः ॥

ऊरुजः । पुं । वैश्ये ॥ ऊरोर्जातः । जनी० । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥

ऊरुपर्वा । पुं । न । जानुनि । अष्ठीवति । घींटू घुटना इति भाषा ॥ ऊरोः पर्व ॥

ऊवरी । स्त्री । अङ्गीकारे ॥ विस्तारे ॥

ऊरुस्तम्भः । पुं । रोगविशेषे ॥ तस्यरूपम् । परकीया मिथगुरुस्याताम्मति मर्य्यव्यथे । ध्यानाङ्गमर्द्दस्तैमित्यत न्द्राकर्षणच्छर्द्दिरतिज्वरैः ॥ संयुतौ पादस दन कृच्छ्रोद्धरणसुप्तिभिः । तमूरुस्तम्भमित्याहुराढ्यवातमथापरे इति ॥

ऊरुस्तम्भा । स्त्री । कदलीवृक्षे ॥

ऊर्ज्ज् । न । बले ॥ अन्ने ॥ ऊर्ज्जयतेर्ज्जी वादिषु भ्राजभासेति क्विप् ॥ अस्य तच्छब्दाभिधेयोऽस्यन्तसारभूतः रस ऊर्ज्जोऽन्नरस ऊर्गुच्यते इति मीमांसकाः ॥

ऊर्ज्जः । पुं । कार्त्तिकमासे ॥ उत्साहे ॥ बले ॥ प्राणने ॥ कार्त्तिकनाम्निवर्ष विशेषे ॥ न । जले । पानीये ॥ ऊर्ज्जयति उत्साहयति जिगीषून् । ऊर्ज्जबलप्राणनयोः । ण्यन्तात् पचा द्यच् ॥ असुनि सान्तोऽप्ययम् ॥

ऊर्ज्जस्वलः । त्रि । बलाधिके । ऊर्ज्जस्विनि ॥ अतिशयितः ऊर्जो बलमस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेति ऊर्ज्जसोऽप्यसच् । अदन्त ऊर्ज्जशब्दादप्यचि सम्पिनिपात्यः ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ रसभेदतदाभासतत्प्रशमानानि-बन्धनेन रसवत् प्रेयः ऊर्ज्जस्वि-समाहितालङ्कार इति सूत्रात् । तत्प्रशमस्य निबन्धने समाहितालङ्कार इत्यर्थः ॥

ऊर्ज्जस्वी । त्रि । बलाधिके । ऊर्ज्जस्वले ॥ अतिशयित ऊर्ज्जो बलमस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेति विनिः । अदन्तात् विनिकृते सम्पिनिपात्यः ॥ न । अलङ्कारविशेषे ॥ ऊर्ज्जस्विरूढाहङ्कार मिति तस्य लक्षणम् । साहङ्कारवस्त्वभिधान मित्यर्थः ॥

ऊर्ज्जितः । त्रि । बलाद्यतिशययुक्ते । बलप्रकर्षशालिनि ॥ बलार्थोर्ज्ज प्रश्वासारकादिस्वादिसत्त्व ॥ बलार्थो-दूर्जेर्गत्यर्थाकर्मकेत्यादिना कर्त्तरि क्तो वा ॥

ऊर्ज्जितशासनः । पुं । नारायणे ॥ श्रुतिस्मृतिलक्षणमूर्जितं शासनमस्य । यथा । श्रुतिस्मृती ममैवाज्ञे यस्तेउल्ल ङ्घ्य वर्त्तते । आज्ञाच्छेदी मम द्वेषी मद्भक्तोऽपि न वैष्णवः ॥ इति भगवद्वचनम् ॥

ऊर्ज्जितिः । स्त्री । उत्कर्षे ॥

ऊर्णनाभः । पुं । मर्कटके । लूतायाम् । तन्तुसर्जने प्रसिद्धकीटे । मकडी इतिभाषा ॥ ऊर्णेव तन्तुर्नाभावस्य । अजितियोग विभागादच् । ऊर्णायोरितिह्रस्वः ॥

ऊर्णनाभिः । पुं । लूतायाम् ॥ ऊर्णा-नाभावस्य ॥

ऊर्णा। स्त्री। मेषादिलोम्नि। ऊनइति भाषा॥ भ्रुवोरन्तरावर्त्ते॥ सतुभ्रूद्वयमध्येमृणालतन्तुसूक्ष्मः शुभायतश्वेतःप्रशस्तावर्त्तो महापुरुषलक्षणम्। चक्रवर्त्त्यादीनां महायोगिनाञ्च भवति॥ ऊर्णोति। ऊर्णुञ्०। अन्येभ्योपीतिडः। ऊर्णोतेर्डै इतिडो वा॥

ऊर्णायुः। पुं। ऊर्णनाभे॥ मेषे॥ मेषलोमकम्बले। पट्टू दोषडु लोई पशमी इतिभाषा॥ ऊर्णा अस्यास्ति। ऊर्णायायुस्। सित्वात् पदत्वम्। तेनयस्येतिलोपोन॥

ऊर्द्दरः। पुं। राक्षसे॥ शूरे॥ ऊर्ज्जम् दृणाति। दृ०। ऊर्जिदृणातेरच् पूर्वपदान्त्यलोपश्च। अणघोःस्वरे भेदः॥

ऊर्द्ध्वः। त्रि। उच्छ्रिते॥ तुङ्गे॥ उपरिष्टात्। उपर्य्यर्थे॥ दण्डवत् स्थिते॥ ऊर्द्ध्वशब्दो दीर्घादिर्द्विवकारः सवकारस्तु दृश्यते॥

ऊर्द्ध्वकः। पुं। मृदङ्गविशेषे॥ यवमध्याकृतिरूर्द्ध्वकः॥ शब्दार्णवस्तु। ऊर्द्ध्वकोर्णे पुच्छवत्सञ्चितलोमाङ्कुलो सुखे। पृष्ठोर्द्ध्वं वाद्यते तेषां वादनं तु जनैर्नना॥ इति॥ अपिच। हरीतक्याकृतिस्त्वङ्गस्तथालिङ्ग्योयवाकृतिः। ऊर्द्ध्वकोदण्डतुल्यः स्यान्मुरजाभेदतोमताः॥ ऊर्द्ध्वं कायति। कै शब्दे। सुपीतिकः॥

ऊर्द्ध्वकर्णी। स्त्री। महाशतावर्य्याम्॥

ऊर्द्ध्वक्रमः। पुं। ऊर्द्ध्वस्थे॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥

ऊर्द्ध्वजानुः। त्रि। उपरिभागस्थजानुके। ऊर्द्ध्वज्ञौ॥ ऊर्द्ध्वेजानुनीयस्य॥

ऊर्द्ध्वज्ञः। त्रि। ऊर्द्ध्वजानुनि॥

ऊर्द्ध्वज्ञुः। त्रि। ऊर्द्ध्वजानुनि॥ ऊर्द्ध्वे जानुनीयस्य। ऊर्द्ध्वाद्विभाषेतिपक्षे ज्ञुः॥

ऊर्द्ध्वदेवः। पुं। विष्णौ। हरौ॥

ऊर्द्ध्वपादः। पुं। शरभे॥

ऊर्द्ध्वपुण्ड्रः। पुं। तिलकविशेषे॥ सतु ब्राह्मणललाटे पुण्ड्रेक्षुवत् चन्दनादिनाकृतोर्द्ध्वरेखाद्वयरूपः। यथा। ऊर्द्ध्वपुण्ड्रे त्रिपुण्ड्रं स्यात् त्रिपुण्ड्रेनोर्द्ध्वपुण्ड्रकमिति। ऊर्द्ध्वपुण्ड्रं द्विजः कुर्य्याद्वारिमृद्भस्मचन्दनैरित्यादिषु वचनः। ऊर्द्ध्वपुण्ड्रं मृदा कुर्य्यात् त्रिपुण्ड्रं भस्मना सदा। तिलकं वै द्विजः कुर्य्याच्चन्दनेन यदृच्छया॥ ऊर्द्ध्वपुण्ड्रं द्विजः कुर्य्यात् क्षत्रियस्तु त्रिपुण्ड्रकम्। अर्द्धचन्द्रन्तु वैश्यश्च वर्त्तुलं शूद्रयोनिजः॥ इतिब्रह्माण्डपुराणम्। अशुचिर्वाप्यनाचारो मनसा पापमाचरे-

सं। शुचिरेव भवेन्नित्यमूर्द्ध्वपुण्ड्राङ्कि-
तो नरः॥ ऊर्द्ध्वपुण्ड्रधरो मर्त्यो म्रिय-
ते यत्र कुत्रचित्। श्वपाकोऽपि विमा-
नस्थो मम लोके महीयते॥ इति॥
वैदिकातिरिक्तपथाद्याधिकारी॥
यथोक्तं देवीभागवते श्रीनारायणेन
। ऊर्द्ध्वपुण्ड्रं त्रिशूलं वा वर्त्तुलं चतुरस्र-
कम्। अर्द्धचन्द्रादिकं लिङ्गं वेदनिष्ठो
न धारयेत्॥ जन्मनाऽन्यजातिस्तु
वेदपन्थानमाश्रितः। पुण्ड्रान्तरं भ्र-
मादपि ललाटे नैव धारयेत्॥ ख्या-
तिकान्त्यादिसिद्ध्यर्थं चापि विष्णवाग-
मादिषु। स्थितं पुण्ड्रान्तरं नैव धारये-
द्वैदिको जनः॥ इत्यादि॥ ऊर्द्ध्वपत्रो
पुण्ड्रके॥

ऊर्द्ध्वम्। अ। ऊर्द्ध्वशब्दार्थे।

ऊर्द्ध्वमानम्। न। उन्माने॥ यथाहि-
शब्दसाधनमापाधारादिमातुलादावा
रोपितेन येन सुवर्णादेर्गुरुत्वमुन्मी
यते तदूर्द्ध्वारोपणादूर्द्ध्वमानमित्यश्व
स्वेनविवक्षितम्। बट्ट बाट इति च
भाषा॥ ऊर्ध्वादौ॥ ऊर्द्ध्वाविच्छि-
त्तेन येन मीयते तत् प्रथमस्य द्वितीय
यस्य ऊर्द्ध्वमाने मतौ समेति सभाभा-
ष्योक्तेः। प्रथमद्वितीयौ वयसतद्-
घ्नौ॥

ऊर्द्ध्वमुखम्। न। नक्षत्रविशेषेषु। य-
था। आर्द्रा पुष्या धनिष्ठा च शतताख्या
श्रवणा तथा। रोहिणी चोत्तराश्चैव
नवैते ऊर्द्ध्वमुखाः स्मृताः इति॥

ऊर्द्ध्वमूलः। पुं। संसारवृक्षे॥ ऊर्द्ध्वमु-
त्कृष्टं कारणं कार्यापेक्षया परम-
व्यक्तं मूलमस्येति। संसिञ्चिसंसा-
रस्य मूलम्। नेद्रूममूलं भविष्यती-
ति श्रुतेः॥

ऊर्द्ध्वरेताः। पुं। महादेवे। सदाशिवे
॥ मुनिविशेषे। सनकादिषु॥ भी-
ष्मे॥ सन्न्यासिनि॥ ऊर्द्ध्वं रेतो यस्य
सः। न पतति वीर्यं यस्येत्यर्थः॥

ऊर्द्ध्वलिङ्गः। पुं। महेशे। देवदेवे।
शिवे॥

ऊर्द्ध्वलोकः। पुं। दिवि। स्वर्गे॥

ऊर्द्ध्वस्थः। त्रि। उपरिस्थिते॥ ऊर्द्ध्वे ति-
ष्ठति। स्था। सुपिस्थ इति कः॥

ऊर्द्ध्वस्थितिः। स्त्री। उपरिस्थितौ॥
ऊर्द्ध्वावर्त्ते॥ सतु अश्वस्य पृष्ठस्थानम्॥

ऊर्द्ध्वासितः। पुं। सरसुक्के॥ कारवेल्ले
॥ त्रि। ऊर्द्ध्वोपवेशिते॥ ऊर्द्ध्वमासि-
तः आसितो वा॥

ऊर्म्मिः। पुं। स्त्री। वीच्याम्॥ प्रकाशे॥
वेगे॥ भङ्गे। स्वल्पतरङ्गे॥ वस्त्रस-
ङ्कोचरेखायाम्॥ वेदनायाम्॥ पी-
डायाम्॥ उत्कण्ठायाम्॥ बुभुक्षा-
दिषट्सु। बुभुक्षा च पिपासा च मा-

ऊर्वसी

यास्य मनसः स्मृतौ । शोकमोहौ यस्य
रीरस्य जरामृत्यू षडूर्मयस्तस्य तेः ॥ ऋ
च्छति । ऋगतौ । अर्त्तेरूच्चेति
मिः । अर्त्तेरूरादेशः ॥ अश्वगति-
विशेषे ॥ यथा । पञ्चीकृतानां भ्रमणा-
नां समगोमनाकृतिः । अतिवेग-
समायुक्तांगतिरूर्मिरितीरिता विसैर
यन्ती ॥

ऊर्म्मिका । स्त्री । अङ्गुलीये ॥ वस्त्रभ
ङ्गे ॥ तरङ्गे ॥ उत्कण्ठायाम् ॥ भृङ्ग-
नादे ॥ ऊर्मिरिव । इवेप्रतिकृताविति
कन् । ऊर्मिं प्रकाशं कायति वा ।
कै० । आतोनुपेतिकः ॥

ऊर्म्मिमान् । त्रि । वक्रे । अराले । वा
नाऽतिभाषा ॥ तरङ्गिणि ॥ ऊर्मि
रस्यास्ति । मतुप् । यवादिः ॥

ऊर्म्मिमाली । पुं । समुद्रे । अकूपारे ॥
ऊर्मीणांमालास्यास्तीत्यस्य इनिः॥

ऊर्म्मिला । स्त्री । सरिति ॥ लक्ष्मण-
भार्यायाम् ॥ काममालायाम् ॥ ऊ
र्मिं लाति । आतोनुपेतिकः ॥

ऊर्व्वरा । स्त्री । उर्वरायाम् भूमौ ॥

ऊर्व्वसी । स्त्री । नारायणोरुनिर्भिन्नस
म्भूता वरवर्णिनीतिहरिवंशप्रसिद्धा
यां स्वर्गवेश्यायाम् । उर्वश्याम् ॥ ऊ
रौ उषितेति । वसनि० । ऊर्वसी
दीर्घादिर्दन्त्यान्तापृषोदरादित्वात्

ऊषा

त्यादिता ॥

ऊष्टृम् । न । गोमयच्छत्रिकायाम् ।
शिलीन्ध्रके ॥

ऊषः । पुं । चारमृदि ॥ प्रभाते ॥ प्रा
तःसन्ध्यायाम् ॥ रन्ध्रे ॥ चन्द्नाद्रौ ॥
श्रवोविले ॥ ऊषति । ऊषरुजाया
म् । इगुपधेतिकः ॥

ऊषकम् । न । ऊषे । स्वार्थेकन् ॥

ऊषणम् । न । मरिचे ॥ पिप्पलीमूले
॥ शुण्ठ्याम् ॥ पुं । चित्रके ॥ ऊष
ति । ऊषणशाकुनकादयकुन् ल्युट् ॥

ऊषणा । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ चव्ये ॥
टाप् ॥

ऊषरः । पुं । चारभूमौ । ऊषवति ॥
यत्रबीजमुप्तंनप्ररोहति तस्मिन्नि-
त्यर्थः ॥ ऊषोऽस्यस्मिन् । ऊषसुषी
तिरः ॥ रेणुकादिनवपीठेषु ॥ य
था । रेणुका सूकरः काशी काली
कालो बटेश्वरौ । कालिञ्जरो महा
कालऊषरानवमुक्तिदाः इति वराह
पुराणम् ॥

ऊषरजम् । न । पांशवलवणे ॥ रोमक
नामायस्कान्तभेदे ॥ इतिराजनिर्घ
ण्टः ॥

ऊषवान् । त्रि । ऊषरे ॥ मतुप् ॥

ऊषा । स्त्री । वाणसुतायाम् ॥

ऊष्मा । पुं । निदाघे ॥ ऊष्माणः शषस

हाः । ऊष्मायायुक्तप्रधाना इत्यर्थः ।
एतद्यदोष्माणश्चतुर्णामस्य वायुनासहित
संस्पर्शानन्तरस्यार्थ इति प्रातिशाख्यभाष्ये-
स्पष्टम् ॥

ऊष्मा । स्त्री । ऊष्मणि ॥ टापन्तः । ऊ
ष्मपा साकमूष्मा पीतिहिकृपः ॥

ऊहः । पुं । अध्याहारे । तर्के ॥ अपूर्वे
प्रेक्षणे इति जैमिनिः ॥ आगमाऽ
विरोधिना न्यायेन आगमार्थपरी
क्षणे ॥ परीक्षणञ्च संशय्य पूर्वपक्षनि
राकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापनम् ।
तदिदं मननमाचक्षते आगमिनः
सा तृतीया सिद्धिः तारतारमुच्यते
। अन्येत्वाचक्षते । विनोपदेशादि
ना प्राग्भवीयाभ्यासवशात् तत्त्वस्य
स्वयं मूहनं यत् सा सिद्धिरूह इति ।
विमर्शात्मकतर्के ॥ समूहे ॥ असम

वेतार्थकपदत्यागपूर्वकसमवेतार्थ-
कपदसमभिव्याहारकरणे ॥ साका
ङ्क्षवाक्यस्य पदान्तरेणाकाङ्क्षापूर-
णे ॥ आरोपे ॥ ऊहनम् । ऊहवि-
तर्के । भावे घञ् ॥

ऊहत्वम् । न । मानसत्वव्याप्ये जाति
विशेषे । तर्कयामीत्यनुभवसिद्धे ॥
अन्यथाश्रुतस्य शब्दस्य अन्यथा लि
ङ्गवचनादिभेदेन विपरिणमनमू-
हस्तस्य भावे ॥

ऊहनम् । न । ऊहे ॥

ऊहनी । स्त्री । शोधन्याम् । सम्मार्ज-
न्याम् ॥

ऊहा । स्त्री । अध्याहृतौ ॥ ऊहनम् ।
ऊह० । गुरोश्चहलइत्यप्रत्ययः ।
टाप् ॥

ऋः

ऋ । अ । गर्हणे ॥ वाक्ये ॥ मन्त्रस्तोभवचने ॥ ऋकारे ॥ स्त्री । देवाम्बायाम् ॥ पुं । स्वर्गे ॥

ऋक्थम् । न । धने ॥ स्वर्णे ॥ ऋच्यते- ऋच् शब्दे । बाहुलकात् थक् ॥

ऋक्षः । पुं । गिरिविशेषे ॥ तापीपयोष्णीनिर्विन्ध्याप्रमुखा ऋक्षसम्भवाः ॥ भल्लूके ॥ शोणाके । श्योनाकप्रभेदे ॥ पुं । न । नक्षत्रे । भे ॥ मेषादिराशौ ॥ त्रि । कृतवेधने ॥ अच्छे ॥ ऋषति । ऋषी गतौ । स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः किदिति ऋषेर्जीतौ सः । षढोःकःसि ॥ यद्वा । ऋच्छति । ऋक्ष हिंसायाम् । अच् ॥

ऋक्षगन्धा । स्त्री । क्षपिजाङ्गलिकायाम् । क्षपिजाङ्गल इति गौडभाषाप्रसिद्धायाम् ॥ क्षीरविदार्याम् । महाश्वेतायाम् ॥ वृद्धदारके । छगलान्त्र्याम् । वी रताड इतिगौडभाषा ॥ ऋक्षान् गन्धयति । गन्ध अर्द्दने । मूलविभुजादित्वात्कः ॥ यद्वा । ऋक्षो गन्धोऽस्याः । ऋक्षशब्दस्तद्गन्धसदृशे गौणः । ऋक्षस्येव गन्धोऽस्याः । समासान्तस्यानित्यत्वात् उपमानाच्चेतिनेकारः ॥

ऋक्षगन्धिका । स्त्री । क्षीरविदार्याम् । श्वेतभूकुष्माण्डे ॥ ऋक्षगन्धार्थे ॥ ऋक्षगन्धैव स्वार्थे कन् ॥

ऋक्षगिरिः । पुं । ऋक्षाभिधे कुलाचले ॥

ऋक्षरः । पुं । ऋत्विजि ॥ न । वारिधारायाम् ॥ ऋषति । ऋषी गतौ । तन्यृषिभ्यां क्सरन् ॥ ऋक्षरः कण्टक इति वेदभाष्यम् ॥

ऋक्षराजः । पुं । जाम्बवति ॥ चन्द्रे ॥ ऋक्षाणां राजा । टच् ॥

ऋक्षवान् । पुं । नर्म्मदातीरस्थे पर्वतविशेषे ॥ ऋक्षाः सन्त्यस्मिन् । मतुप् ॥

ऋक्षविडम्बी । पुं । नक्षत्रसूचके ॥

ऋक्षहरीश्वरः । पुं । सुग्रीवे ॥

ऋक्षेशः । पुं । चन्द्रमसि । सोमे ॥

ऋक्षोदः । पुं । पर्वतविशेषे ॥

ऋग्वेदः । पुं । देवदैवत्ये ऋग्भागसमुदाये । ऋचि ॥

ऋग्वेदाधिपतिः । पुं । गुरौ । बृहस्पतौ ॥ यथा । ऋग्वेदाधिपतिर्जीवः सामवेदाधिपः कुजः । यजुर्वेदाधिपः शुक्रः शशिजोऽथर्ववेदराट् । इति ॥

ऋक् । स्त्री । नियताक्षरपादयुते देवदैवत्ये एकविंशतिशाखात्मके वेदभागे । समानाक्षरपादबन्धसमन्वितेमन्त्रविशेषे ॥ तस्य लक्षणम् । यथा

र्थवशेन पादव्यवस्थितिः । अस्यार्थः । यत्रार्थवशेन एकान्वयित्वेनानुष्टुवादिपादस्थितिः । इति जैमिनिः ॥ ऋच्यन्ते स्तूयन्ते देवा अनया । ऋचस्तुतौ । क्विप् ॥

ऋचीषम् । न । पिष्टपचनपात्रे ॥ ऋचति । ऋचशब्दे । बाहुलकात् कीषन् ॥

ऋच्छरा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ ऋच्छति । ऋच्छगतीन्द्रियप्रलयमूर्त्तिभावेषु । ऋच्छेररः ॥

ऋजिमा । पुं । आर्जवे ॥ ऋजोर्भावः । इमनिच् ॥

ऋजीकः । वि । दुष्टे ॥ तमोधने ॥ अर्जने । ऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेषु । ऋजेश्चेति ईकन् ॥ यद्वा । ऋजेः कीकन् । ऋजीक इन्द्रो धूमश्चेति कौमुदी ॥

ऋजीषम् । न । कटाहिकातम्निकादौ पिष्टभर्जनपात्रे । पिष्टपचने ॥ धने ॥ उद्धृतरसे सोमलतायाः शेषे । एतच्च मन्त्रभाष्येस्पष्टम् ॥ नरकविशेषे ॥ अत्र पिष्टपचन प्रभेदः ॥ ऋर्जने । अर्जअर्जने । अर्जेर्ऋ च अचेतिर्ईषन् ॥

ऋजुः । वि । अवक्रे । ऋजिष्ठे । प्रगुणे । प्राञ्जले । सीधा इतिभाषा ॥ पटवे विप्राह्लाद । नेनरेस्वभावतः ॥ अर्जति । अर्जअर्जने । अर्जितशीलि साधुः । अर्जयति गुणान् वा ॥

ऋजुकायः । पुं । काश्यपमुनौ ॥ त्रि । अवक्रशरीरे ॥ ऋजुः कायोऽस्य ॥

ऋज्वः । त्रि । गतिमति । ऋज्वाश्व इति मन्त्रे ऋज्वा गतिमन्तोऽश्वायस्येति वेदभाष्यात् ॥ नायके ॥ अर्ज्यते अर्जयतिवा । ऋजगत्यादिषु । ऋज्वेश्चेतिरन् । निपातनाद्गुणाभावः ॥

ऋजसानः । पुं । मेघे ॥ ऋजते । ऋजिभर्जने । ऋञ्जिवृधीति असानच् कित् । वेदभाष्येतु यौगिकार्थ एव पुरस्कृतः ॥

ऋणम् । न । अधमर्णेनोत्तमर्णात् पुनर्देयतयास्वीकृत्यगृहीते धने । कर्ज्ज इत्युने । उद्धारे । उधार इतिभाषा ॥ जले ॥ दुर्गे ॥ दुर्गभूमौ ॥ अर्यते । ऋ । गतौ । क्त । ऋणमाधमर्ण्ये इति णत्वम् ॥

ऋणत्रयम् । न । त्रिविधे ऋणविशेषे ॥ यथा । देवानाञ्च पितृणाञ्च ऋषीणाञ्च तथा नरः । ऋणवान् जायते यस्मात् तन्मोचे प्रयतेत्सदा ॥ तत्परिशोधनन्तु । देवानामनृणो जन्तुर्यज्ञैर्भवति मानवः । कव्यपिण्डैः पूजाभिरूपयासनतै स्तथा ॥ आह्नेनमलयाचैव पितॄणामनृणो भवेत् । ऋषीणां

ब्रह्मचर्य्येण श्रुतेन तपसा तथा ॥ इतिविष्णुधर्मोत्तरम् ॥

ऋणमत्कुणः । पुं । प्रतिभुवि । ऋण ...

ऋणमार्गणः । पुं । ... । जामिन् ... इतिचभाषा ॥

ऋणमुक्तिः । स्त्री । विगमने । ऋणपरिशोधने ॥ ऋणस्य ऋणाद्वामुक्तिः ॥

ऋणमोचः । पुं । ऋणमुक्तौ ॥

ऋणहर्त्ता । पुं । भौमे ॥ ऋणस्यहर्त्ता ॥

ऋणादानम् । न । उत्तमर्णेनाधमर्णात् सकाशाद्भनग्रहणे । व्यवहारविशेषे ॥ ततसप्तविधम् । यथा । ईदृशम् ग्राह्यं देयम् १ । ईदृशम देयम् २ । अनेनाधिकारिणादेयम् ३ । अस्मिन्समये देयम् ४ । अनेनप्रकारेणदेयम् ५ । इत्यधमर्णपक्षविधम् । उत्तमर्णेतु दानविधिः ६ । आदानविधिश्च ७ । इतिद्विविधम् । तथाच नारदः॥ऋणं देयमदेयञ्च येनयत्र यथा भवेत् । दानग्रहणधर्म्मोश्च ऋणादानमितिस्मृतम् ॥ अदेयमितियदुक्तं तदाह कात्यायनः । नस्त्रीभ्योदासबालेभ्यः प्रदद्यात् किञ्चिदुद्धृतम् । दाता न लभते तत्तु तेभ्यो दत्तन्तु तद्धसु ॥ तत्रविशेषमाह वृहस्पतिः । परिपूर्णंगृहीत्वाधिंबन्धंवा साधुलग्नकम् । लेख्याकृतं साक्षिमद्वा ऋणंदद्यात्सदा ॥ इतिविवादार्णवसेतुः ॥

ऋणान्तकः । पुं । कुजे । मङ्गलग्रहे ॥

ऋणापनोदनम् । न । ऋणापनयने ॥

ऋणिकः । त्रि । अधमर्णे ॥

ऋणी । त्रि । ऋणवति । अधमर्णे । ऋणग्रस्ते ॥

ऋणोद्ग्राहणम् । न । अधमर्णगृहीतर्णग्रहणे ॥

ऋतम् । न । याच्ञयाऽप्तोञ्छवृत्तौ । उञ्छशिले ॥ ऋतमुञ्छशिलं ज्ञेयमित्यमरः ॥ जले ॥ सत्ये ॥ मोक्षे ॥ कर्मफले ॥ सुनृततायांवाचि ॥ यथाभारते । यथाकर्त्तव्ये बुद्धौ सुपरिनिश्चितेऽर्थे ॥ अवितथंस्वभावे परमार्थभूतवस्तुनि ॥ आनसत्त्वे । त्रि । दीप्ते ॥ पूजिते ॥ अर्यतेस्म ऋच्छतिवा । ऋगतौ । निष्ठेति गत्यर्थेतिवाऽर्त्तः ॥

ऋतजित् । पुं । यक्षविशेषे ॥

ऋतधामा । पुं । विष्णौ ॥ ऋतं सत्यं धाम अस्य ॥

ऋतपः । पुं । संसारिणिजीवे ॥ ऋतं कर्म्मफलंपिबति । पा० । कः ॥

ऋतपर्णः । पुं । राजर्षिविशेषे ॥ यथा । कर्कोटकस्यनागस्य दमयन्त्यानलस्य च । ऋतपर्णस्यराजर्षेः कीर्त्तनं कलिनाशन मितिमहाभारतम् ॥

ऋतुः	ऋतुद

ऋतम् । अ । सत्यमित्यर्थे ॥

ऋतम्भरा । स्त्री । प्रज्ञाविशेषे ॥ ऋतं । सत्यमेव बिभर्त्ति न तत्र विपर्यासग न्धोऽप्यस्तीति यौगिकोयं समाख्या ॥ -प्रचन्दीपस्य नदीविशेषे ॥

ऋतव्यम् । त्रि । ऋतुदेवताके हविरादौ ॥ ऋतुर्देवतास्य । वाऽमृतुपितुर्यतोयत् । शुक्लादेशौ ॥

ऋतिः । स्त्री । कल्याणे ॥ वर्त्मनि ॥ जुगुप्सायाम् ॥ स्पर्द्धायाम् ॥ गतौ ॥ अशुभे ॥ ऋगतौ । क्तिन् ॥

ऋतीया । स्त्री । घृणे । जुगुप्सायाम् ॥ ऋति.सौत्रः । ईयङ्पत्ते । अप्रत्ययादित्यः । टाप् ॥

ऋतुः । पुं । कालविशेषे ॥ सतु शिशिरादिभेदात् षड्विधः । यथा । मासद्वयात्मकः कालऋतु प्रोक्तोविधचयैरिति । मार्गमासेतु मासद्वयात्मक एकोमासः तेन मासद्वयात्मकर्त्तुमविरुद्धम् । षष्टगात्तु दिवसै र्मासः कथितो वाद रायणेदिव्युक्तं ॥ शिशिरः पुष्पसम यो ग्रीष्मो वर्षा शरद्धिम । माघादि मासयुग्मैस्तु ऋतव षट्कमादित ॥ उत्तरायणमाद्यैस्तैस्त्रिभिः स्याद्दक्षिणायनमिति ॥ ऋतूनां चत्रयेजाते यदुक्तं तत्त्रिस्वरो । यथा । शीतो ष्णतावियर्पयो ऋतूनांरिपुजं भयम् । पुष्पेफलेच विकृते राज्ञोमृत्युं तथादिशेदिति ॥ त्रिविधेपि । कार्त्ति काग्रहायणपौषमाघाः शीतः १ । फाल्गुनचैत्रवैशाखज्येष्ठाः ग्रीष्मः २ । आषाढश्रावणभाद्राश्विनावर्षाः ३ ॥ द्विविधेपि । कार्त्तिकादिषण्मासाः शीतः । १ । वैशाखादिषण्मासाः ग्रीष्मः । २ । इति स्मृतिः ॥ स्त्रीपुष्पे । आर्त्तवे । रजसि । शोणितदर्शनोपलक्षिते गर्भधारणयोग्ये स्त्रीणाम वस्थाविशेषे ॥ ऋतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां रात्रयः षोडशस्मृता । चतुर्भिरितरैःसार्द्धं,मह्नोभिः सद्विगर्हितैः ॥ दीप्तौ ॥ सुवीरे ॥ मासे ॥ इयर्त्ति गच्छति अव्यावर्त्यलिङ्गम् । ऋगतौ । अर्त्तेर्यतुरितिसु । चात्कित्त्वम् । ऋच्छति वा ॥

ऋतुमासः । त्रि । फलितरी । फलेग्रहेः । अवन्ध्यद्रुमादौ ॥ ऋतुःप्राप्तोनेन ॥

ऋतुमती । स्त्री । रजस्वलायाम् । उदक्यायाम ॥ ऋतुरस्त्यस्याः । मतुप् । ङीप् ॥

ऋतुराजः । पुं । वसन्ते ॥ ऋतूनांराजा । राजाहःसखिभ्यष्टच् ॥

ऋतुवृत्तिः । पु । वर्षे । संवत्सरे ॥ ऋतुपुवृत्तिरस्य ॥

ऋत्विक् | ऋनाभा

ऋतुसन्धिः । पुं । ऋतुद्वयसन्धिकाले । ऋ-त्वोरन्त्यादिसप्ताहयोः ॥ आह्निकाचारे वाग्भटः । ऋत्वोरन्त्यादिसप्ताहा-वृतुसन्धिरितिस्मृतः । तत्रपूर्वो-विधिस्त्याज्यः सेवनीयःपरोविधिरि-ति ॥

ऋतुस्नानम् । न । रजस्वलायाश्चतुर्था-हकर्तव्यस्नाने ॥ तत्स्नानानन्तरं भर्तु-र्मुखंद्रष्टव्यम् । नान्यस्य ॥ भर्तृसन्नि-धाने भर्त्तारं मनसि ध्यात्वा सूर्यं वि-लोकयेदितिकाशीखण्डम् ॥

ऋते । अ । वर्जने । विना ॥ ऋतीयते । ऋतिसौत्रोधातुः । ततःके प्रत्य-यः ॥

ऋत्विक् । पुं । पुरोहिते । याजके ॥ ऋतौयजति ऋतुंयजति ऋतुप्रयुक्तो वायजति । ऋत्विरेषा यथाकथञ्चिद् त्वाधा । यजदेवपूजादौ । ऋत्विगा-दिनाक्विन्नन्तो निपातितः ॥ अग्न्या-धेयं पाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान्म-खान् । यःकरोतिवृतोयस्य सतस्य-र्त्विगिहोच्यते इतिमनुः ॥ तेचयज्ञे षोडश भवन्ति । तेषांनामानि य-था । अध्वर्युः १ प्रस्ताता २ । नेष्टा ३ । उन्नेता ४ । ब्रह्मा ५ । ब्राह्मणा च्छंसी ६ । अग्नीध्रः ७ । पोता ८ । उद्गाता ९ । प्रस्तोता १० । प्रतिह-र्ता ११ । अच्छावाक् १२ । हो-ता १३ । मैत्रावरुणः १४ । अच्छा-वाकः १५ । ग्रावस्तुत् १६ । इति ॥

ऋद्धम् । न । आवसिते धान्ये । सम्पन्न धान्ये ॥ परिपक्वमर्द्दितधान्ये ॥ सिद्धा-न्ते ॥ त्रि । सुसमृद्धे ॥ ऋध्यतिस्म । ऋधुवृद्धौ । क्तः ॥

ऋद्धिः । स्त्री । समृद्धौ ॥ देवताविशेषे । पार्वत्याम् ॥ अष्टवर्गान्तर्गतौषधिवि-शेषे । लक्ष्म्याम् । सिद्धौ ॥ अस्याःस्व-रूपम् । यथा । ऋद्धिर्वृद्धिश्चकन्दौद्वौ भवतः कोषयामले । श्वेतलोमा-न्वितःकन्दोलताजातः सरन्ध्रकः ॥ सएवऋद्धिर्वृद्धिश्चभेदमप्येतयोर्ब्रुवे । तूलग्रन्थिसमा ऋद्धि र्वामावर्तफला-वसा ॥ वृद्धिस्तुदक्षिणावर्त्त फलाप्रो-क्तामहर्षिभिः ॥ ऋद्धिर्बल्यात्रिदोष घ्नीशुक्रलामधुरागुरुः । प्राणैश्वर्यक-रीमूर्च्छारक्तपित्तविनाशिनी ॥ औ-षधकरणे ऋद्धिवृद्ध्योः स्थाने वारा-हीकन्दो वक्तो वा देया ॥ ऋध्नोति । ऋधुवृद्धौ । क्तिच् । यद्वा करणे क्ति-न ॥

ऋधक् । अ । सत्ये । वियोगे ॥ शीघ्रे ॥ सामीप्ये ॥ लाघवे ॥

ऋनाभा । स्त्री । अदितौ । देवमात-रि ॥ ऋ नाम कश्यप । डावुभाभ्याम्

न्यतरस्यामितिडाप् ॥

ऋभुः । पुं । देवे । सुरे ॥ ऋशब्दवाच्यः स्वर्गः अदितिर्वा । स्वरादित्योर्वाच्यम् । तत्र ततो वा भवति इति ऋपूर्वाद्भवतेर्मितद्वादिभ्य उपसंख्यान मितिडुः । उपपदसमासः । क्विपि ऋभूरपि ॥ ब्रह्मणः पुत्रे परमहंसपरिव्राजके ॥

ऋभुक्षः । पुं । वज्रे ॥ स्वर्गे ॥ ऋभवो देवाःक्षियन्त्यस्मिन् । क्षिनिवासगत्योः । अन्येभ्योपीतिडः ॥ इन्द्रे ॥

ऋभुक्षाः । पुं । इन्द्रे ॥ पाकशासने ॥ ऋभवोदेवाः क्षियन्तिनिवसन्त्यत्र । क्षेडुः । ऋभुक्ष. स्वर्गः । सोऽस्यास्तीति इनिः । ऋभुक्षाः पथिवत् ॥ यद्वा । ऋच्छति इयर्त्तीति वा । ऋर्भुक्षिनक् प्रत्ययः ॥

ऋषः । पुं । मृगविशेषे ॥ ऋच्छति इयर्त्ति वा । ऋगतौ । बाहुलकात्षक् ॥

ऋषभः । पुं । वृषे ॥ वर्षारन्ध्रे ॥ कुम्भीरपुच्छे ॥ उत्तरस्थः श्रेष्ठे ॥ अद्रिविशेषे ॥ भगवदवतारविशेषे । आदिजिने ॥ अयञ्चसत्ययुगे आग्नीध्रसुतस्यनाभेः पुत्रः । अस्यपुत्रोजडभरत ॥ आह्चस । इदंशरीरं मम दुर्विभाव्यं सत्त्वंहिमे हृदयं यत्रधर्मः । पृष्ठेकृतो मे यदधर्म आराद्तोहिमामृषभं प्राहुरार्य्या इति ॥ तन्त्री समुत्थितेकण्ठोत्थिते च सप्तस्वरान्तर्गते द्वितीयस्वरे ॥ अस्योत्पत्तिः । नाभिमूलाद्यदावायु उत्थितः कुरुते ध्वनिम् । वृषभस्येव नियतिष्ठेद्या ऋषभः स्मृतइतिसङ्गीतदामोदरः ॥ ऋषति बलीवर्दकृतं स्वरत्वाद्द्ध्यं गच्छति । ऋषी गतौ । ऋषिवृषिभ्यांकिदित्यभच् । गावोनर्दन्ति चार्षभम् ॥ अष्टवर्गान्तर्गतौषधिविशेषे । शृङ्ग्याम् । विषाणाम् । कक्षुभाख्याम् ॥ पश्य गुणान् जीवके ॥ कोलपुच्छे ॥

ऋषभगजविलसितम् । न । अष्टिसंज्ञक षोडशाक्षरवृत्तिभेदे ॥ यथा । भ्रगिनगौः ऽ। ऽ।ऽ।।।।।।ऽ स्वराङ्कऋषभगजविलसितम् । यथा । योहरिदशखान खरतरनखशिखरैर्दुर्जय दैत्यसिंहमुविकटहृदयतटम् । किञ्चिद्विचिन्तनेत दुरितसमपहृतवतः कंसनिदेशहृष्य ऋषभगजविलसितमिति ॥

ऋषभतरः । त्रि । मन्दशक्तौ भारस्यवोढरि ॥ तनुर्ऋषभः । वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्चतनुत्वइतिटरच् । ङीपि । ऋषभतरी ॥

ऋषभध्वजः। पुं। चन्द्रमौलौ। सदाशिवे॥ ऋषभोऽस्य ध्वजश्चिह्नमस्य ध्वजे अस्यर्था॥ प्रथमजिनेन्द्रे॥

ऋषभी। स्त्री। नराकारयोषिति॥ शूकशिंब्याम्॥ शिरालायाम्॥ विधवायाम्॥

ऋषिः। पुं। वेदे॥ दीधितौ। किरणे॥ मन्त्रद्रष्टरि। शास्त्रकृदाचार्ये। सत्यवाचि। भृगुवशिष्ठादिमुनौ। गोत्रप्रवर्त्तके – कश्यपभरद्वाजशाण्डिल्यादौ॥ सप्त ब्रह्मर्षिदेवर्षिमहर्षिपरमर्षयः। काण्डर्षिश्श्रुतर्षिश्च राजर्षिश्च क्रमावराः इति रत्नकोषः॥ तत्र ब्रह्मर्षयो वशिष्ठाद्याः १। देवर्षयः कण्वादयः २। व्यासाद्या महर्षयः ३। भेलाद्याः परमर्षयः ४। जैमिन्याद्याः काण्डर्षयः ५। सुश्रुताद्याः श्रुतर्षयः ६। ऋतुपर्णादयो राजर्षयः ७। एते पुराणप्रसिद्धाः। इति शिक्षाकल्पः॥ सूक्ष्मवस्तुविवेचनसमर्थे। सत्यवादिनि॥ मन्त्रे॥ ज्ञानिनि। तत्त्वज्ञाननिष्ठे॥ ब्रह्मपुत्रे। अवगतपरमार्थे॥ ऋषति जानाति-पश्यति सर्वान्मन्त्रान्। ऋषीगतौ। इगुपधात्कित्॥

ऋषिकः। पुं। ऋषीके॥

ऋषिकुल्या। स्त्री। नदीमात्रे॥ शुक्तिमत्पादोद्भवायां नद्याम्॥ ऋषिकुलस्थितायाम्॥ ऋषीणां कुल्या॥

ऋषिजाङ्गलम्। न। ऋषिजाङ्गलिकाम्॥

ऋषिजाङ्गलिकी। स्त्री। ऋच्छगन्धायाम्। ऋषिजाङ्गलवृक्षे॥

ऋषिपुत्रः। पुं। आचार्यविशेषे॥

ऋषिप्रोक्ता। स्त्री। माषपर्ण्याम्॥

ऋषियज्ञः। पुं। ब्रह्मयज्ञे। स्वाध्याये॥

ऋषिसर्गः। पुं। सर्गविशेषे॥

ऋषीकः। पुं। वाल्मीक्यृषिपुत्रे॥

ऋष्टिः। पुं। असौ। खड्गे॥ उभयतो धारे खड्गे॥ ऋषति। ऋषीगतौ। क्तिच्॥

ऋष्यः। पुं। मृगविशेष॥ ऋष्यो नीलाण्डको लोके सरोभ्य इति कीर्त्तितः॥ ऋषति। ऋषीगतौ। अघ्न्यादित्वात् साधुः॥

ऋष्यकेतनः। पुं। अनिरुद्धे॥

ऋष्यकेतुः। पुं। अनिरुद्धे। कामदेवपुत्रे॥ कामदेवे॥ ऋष्यो मृगः केतुरस्य॥

ऋष्यगता। स्त्री। ऋष्यप्रोक्तायाम्। शतमूल्याम्॥

ऋष्यगन्धा। स्त्री। ऋषिजाङ्गलिकायाम्॥ वृद्धदारके॥

ऋष्यप्रोक्ता । स्त्री । शतावर्य्याम् ॥ अतिबलायाम् ॥ शूकशिंब्याम् ॥ ऋष्यैर्मृगैः प्रोक्ता । ऋषिभिर्प्रोक्ता वा ॥

ऋष्यमूकः । पुं । अद्रिविशेषे ॥ ऋष्यमूकस्तु पम्पायाः पुरस्तात्पुष्पितद्रुमः । सुदुःखारोहणो नाम शिशुनागाभिरक्षितः ॥ अथवाभिभयात्सुग्रीवादयः पञ्च वानराः स्थिता आसन्निति रामायणम् ॥

ऋष्यशृङ्गः । पुं । विभाण्डकसुते मुनिविशेषे ॥ अस्य भार्या लोमपादराजकन्या शान्ता । इति रामायणम् ॥

ॠ

ॠ । अ । वाक्यारम्भे ॥ रक्षायाम् ॥

ॠ । न । ब्रह्मसि ॥ पुं । भैरवे ॥ दनुजे ॥ ॠकारे ॥ स्त्री । देवमातायाम् ॥ दनौ ॥ स्मृतौ ॥ गतौ ॥

ऌ

ऌ । अ । देवतात्मायाम् ॥ देवमातरि ॥ भुवि ॥ कुभ्रे ॥ पर्वते ॥ मन्त्रसोभवचने ॥ ऌकारे ॥

ॡः

ॡ । अ । देवमायाम् ॥ नार्यात्मनि ॥ मातरि ॥ पुं । महादेवे ॥ ॡकारे ॥ स्त्री । दैत्यभार्य्यायाम् ॥ दनुजमातरि ॥ कामधेनुमातरि ॥ इत्येकाक्षरकोषः ॥

एः

ए । अ । स्मृतौ ॥ असूयायाम् ॥ अनुकम्पायाम् ॥ आमन्त्रणे ॥ हूतौ । आह्वाने ॥

एः । पुं । विष्णौ ॥ एकारे ॥

एकः । त्रि । प्रथमसङ्ख्यायाम् ॥ सङ्ख्येये । यथैको विप्रः । नतु विप्रस्यैका ॥ एकाकिनि । केवले ॥ एकादाकिनिच्चासहाये । चात्पचेलुक् ॥ श्रेष्ठे ॥ मूर्तरस्मिन् ॥ सत्ये । अद्वितीये । सजातीयविजातीयादिभेदशून्ये । गुणगुणिभावशून्ये । अनु

पमे ॥ एकोऽन्यार्थे प्रधानेच द्वितीयेकेवले तथा । साधारणे समानेऽल्पेसङ्ख्यायाञ्च प्रयुज्यते ॥ इति । इण् गतौ । इणभीकापाशल्यतिमर्चिभ्यःकन्निति कन् ।

एककः । त्रि । असहाये । एकाकिनि । एकल इतिभाषा ॥ एकादाकिनिच्चासहाय इत्यत्र चकारात्प्रत्ययेकन् ॥

एककार्य्यः । पुं । परस्परकारके अन्तेवासिप्रभृतिगणे ॥ एकंकार्य्यमस्य ॥

एककार्य्यत्वम् । न । सङ्गतिविशेषे । एककार्य्यकारित्वे ॥

एककालः । त्रि । अभिन्नसमये ॥ एकःकालोयस्य ॥

एककालिकः । त्रि । समानकालभवे ॥ एककालेभवः । कालाट्ठञ् ॥

एककालीनः । त्रि । एककालिके ॥

एककुण्डलः । पुं । बलरामे ॥ कुबेरे ॥ एकंकुण्डलमस्य ॥

एकगम्यः । त्रि । निर्विकल्पकज्ञानग्राह्ये ॥

एकगुरुः । पुं । सतीर्थ्ये ॥ सतीर्थ्यास्त्वेकगुरवः ॥ एकोगुरुर्येषांते परस्परमेकगुरवोभवन्ति ॥

एकचक्रम् । न । गुरुपुर्य्याम् । हरिगृहे ॥ पुं । असुरविशेषे ॥

एकचक्रा । स्त्री । पुरीविशेषे ॥

एकचरः । पुं । हिंस्रपशुविशेषे । गण्डके ॥ त्रि । एकाकिचारिणि । सर्पादौ ॥ व्याघ्रादौ ॥ एकश्चासौ चरश्च । एक एवचरतिवा । चर० प्रचाद्यच् ॥ एकचर्य्या । स्त्री । असहायगमने ॥

एकचारी । पुं । बुद्धसहचारिणि ॥ एकके ॥

एकचित्तः । त्रि । अनन्यमनसि ॥ एकम् अनन्यविषयं चित्तं यस्य सः ॥

एकजटा । स्त्री । उग्रतारायाम् ॥

एकजन्मा । पुं । नरपतौ । भयोपद्रुते ॥ शूद्रे ॥ एकं जन्मास्य ।

एकजातिः । पुं । शूद्रे ॥ यथा । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयोवर्णाद्विजातयः । चतुर्थ एकजातिस्तु शूद्रो नास्तितुपञ्चमइतिस्मृतिः ॥ एका जातिर्जन्म अस्य ।

एकजातीयः । त्रि । तुल्यजातीये ॥ एकः प्रकारः । प्रकारवचनेजातीयर् ॥

एकजीववादी । त्रि । एकएवैतन्यमेकयैवाविद्ययावद्धं संसरति तदेव कदाचिन्मुच्यते नान्यः दादीनां बन्धमोक्षौ स्तः इत्येवंवदनशीले । अयञ्च वादःश्रुतिवहिष्कृतत्वान्मुमुक्षुभिरनुपादेयः ॥

एकतमः । त्रि । बहूनांमध्ये एकस्मिन् ॥ एकाद्बहूनांमाचाकिति डतमच् । क

तस्मै भवतो साधुः ॥

एकतरः । त्रि । द्वयोर्मध्ये एकस्मिन् ॥ एकाद्यप्राचामितिडतरच् । कतरो भवतोर्देवदत्तः ॥

एकतस् । अ । एकस्मात् ॥ तसिल् ॥

एकता । स्त्री । एकत्वे ॥ एकस्यभावः । तल् ।

एकतानः । त्रि । अनन्यवृत्तौ । एकविषयासक्तचित्ते । तन्द्रे ॥ एकं तानयति । तनुश्रद्धोपकरणयोः । कर्मण्य ण् । एकस्तानो विस्तारो यस्येति वा ॥

एकतानकः । पुं । एकाग्रे । अनन्यहृदये ॥ स्वार्थेकः ॥

एकतालः । पुं । समन्वितलये । स्वनय गीतवाद्यानामेकसाम्यं तदेतितावत् । विच्छेदरहिते ॥ एकः सम स्तालोसामस्त्येति ॥

एकत्र । अ । एकस्मिन् ॥ त्रल् ॥

एकत्वम् । न । एकतायाम् । अभेदे । भेदव्यावर्त्तके ॥ सायुज्यमुक्तौ ॥ एकस्यभावः । तस्यभावस्त्वतलौ वि-तित्वः ॥ एकवचने ॥ यथा । एकत्वं न प्रयुञ्जीत गुरावात्मनि चेश्वरे इति ॥

एकदंष्ट्रः । पुं । गणेशे । विघ्नराजे ॥ एकादंष्ट्रा यस्य ॥

एकदण्डी । पुं । विदिततत्त्वे सन्न्यासिनि ॥ यथा । यदातुविदितं तत्त्वं परम्ब्रह्मसनातनम् । तदैकदण्डं सङ्गृह्य सोपवीतां शिखांत्यजेत् ॥ मौनं योगासनं योगस्तितिक्षैकान्तशीलता । निस्पृहत्त्वं समत्वञ्च सप्तैतान्येकदण्डिनः इति ॥ एकं दण्डमस्यास्ति । इनिः ॥

एकदन्तः । पुं । विनायके । गणेशे ॥ एकोदन्तोऽस्य स्कन्देनोत्पाटितदन्तत्वात् ॥

एकदा । अ । युगपत् ॥ एकस्मिन् काले । सर्वैकान्यकिंयत्तदः कालेदा ॥

एकदृक् । पुं । काके ॥ यमौ । सत्यदेवे ॥ त्रि । काणे ॥ एका दृक् यस्य ॥

एकदेशः । पुं । अवयवे । प्रतीके ॥ एकश्चासौ देशश्च ॥

एकदेशी । पुं । अवयविनि ॥ एकदेशशब्दोऽवयवे रूढः । सोऽस्यास्ति । अत इनिः । यद्यपीह एकगोपूर्वादिति ठञ प्राप्तस्तथापि पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैतिनिर्देशादिनिः ॥

एकदेहः । पुं । चन्द्रजे । बुधग्रहे ॥

एकधा । अ । एकप्रकारे ॥ प्रकारे धा ॥

एकधुरः । त्रि । एकधुरीणे । एकभारवाहके गवादौ ॥ एकाचासौधूश्च । ऋक्पूरब्धूः समासान्तः । परवल्लिङ्गतास्त्रीत्वम् । टाप् । एकधुरां वह

ति। ऐकधुराह्लुक्चेतिखप्रत्ययलुक्॥

एकधुरावहः। त्रि। एकधुरे। एकभारिके॥ वहति इतिवहः॥ अच्। एकधुरायावहः॥

एकधुरीणः। त्रि। एकधुरे॥ एकाधुः। पूर्वकालैकेतिसमासः। खःकधुरिच्यः। एकधुरं वहति। एकधुराह्लुकेति चकारेण खप्रत्ययानुकर्षणसामर्थ्यात् पक्षे अवग्रहम्॥

एकनटः। पुं। कथके। मुख्यनटे। नाटकवर्णनकर्त्तरि॥

एकपचः। त्रि। अनन्यगे॥ सहायै॥ एकःपचोयस्य॥

एकपत्नी। स्त्री। सपत्न्याम्॥ साध्वाम्॥ एकःपतिर्यस्याइतिविग्रहे नित्यंसपत्न्यादिष्विति एकपतिशब्दस्य नकारान्तादेशे स्त्रीत्वेस्य इतिङीप्॥

एकपत्रिका। स्त्री। गन्धपत्रायाम्॥

एकपदम्। न। तत्काले॥ पुं। शृङ्गारबन्धविशेषे। तल्लक्षणम्। पादमेकं हृदिस्थाप्यद्वितीयं स्कन्धसंस्थितम्। स्तनैापृक्षरसेत् कामीबन्धस्त्वेकपदःस्मृतइति॥

एकपदी। स्त्री। पथि॥ एकःपादोऽस्याम्। कुम्भपदीषुचेतिनिपातः॥यद्वा। सङ्ख्यासुपूर्वस्येति पादस्यान्तलोपः। पादोऽन्यतरस्यामितिङीप्। स्या

द्वाचेतिङीपवा। पाद्‌पत्॥

एकपदे। अ। अकस्मादित्यर्थे॥

एकपात्। पुं। शिवे॥ विष्णौ॥ एकःपादोऽस्य। सङ्ख्यासुपूर्वस्येति अन्तलोपः। पादोस्येतिश्रुतिः॥

एकपिङ्गः। पुं। कुबेरे। धनाधिपे॥ साक्ष्यं गैारीनिरीक्षये तत्प्रभावात् वामेचक्षुषिनष्टे रुद्रानुनयात् तत् पिङ्गिमचिह्नं देव्या दत्तम्। अतएकं पिङ्गं यस्य॥

एकपिङ्गलः। पुं। गुह्यकेश्वरे। कुबेरे॥ एकपिङ्गलाति। स्त्री०। आतोमुमेतिकः॥

एकभक्तव्रतम्। न। रात्रिभोजनाभावविशिष्टे दिवाभोजने॥ तदुक्तंस्कन्दपुराणे॥ दिनार्द्धसमयेऽतीते भुज्यते नियमेनयत्। एकभक्तमितिप्रोक्तं रात्रौतन्नकदाचनेति॥

एकमूला। स्त्री॥ शालपर्ण्याम्॥ अतस्याम्॥

एकयष्टिका। स्त्री। हारविशेषे। एकाय स्याम्। एकावलीकाहारइतिभाषा॥

एकरजः। पुं। भृङ्गराजे। भंगरा। इतिभाषा॥

एकराट्। पुं। चक्रवर्त्तिनि॥

एकरूप। त्रि। समानाकारे॥ एकंरूपं यस्य सः॥

एकर्षिः । पुं । सूर्य्ये ॥ एक एव ऋषति गच्छति । इन् ॥

एकलः । त्रि । एकाकिनि । अद्वितीये ॥ इतिपद्मावली ॥ असहाये ॥

एकलिङ्गः । पुं । कुबेरे । त्र्यम्बकसखे ॥ न । साधनस्थलविशेषे ॥ तथाचाग मः । पञ्चक्रोशान्तरे यत्र न लिङ्गान्त रमीक्ष्यते । तदेकलिङ्गमाख्यातं तत्र सिद्धिरनुत्तमेति ॥

एकवचनम् । न । येन पदेनैकोर्थ उच्य ते तस्मिन् । एकस्यार्थस्य वचनम् । वचेः करणेल्युट् ॥ कर्मणिषष्ठीतत्पुरुषस मासः ॥

एकवर्णी । स्त्री । वाद्यप्रभेदे । करता लयाम् । काङ्स्यतालायाम् ॥

एकवर्षिका । स्त्री । एकहायन्याङ्गवि ॥ एकःवर्षोयस्याः । एकवर्षैव । कः । हस्वम् ॥

एकवाद्यः । पुं । डिण्डिमवाद्ये ॥

एकविंशतिः । स्त्री । एकाधिकविंशतौ ॥ यथा । भियुक्तस्तु यथान्यायं यो मांसं नात्ति मानवः । सप्रेत्य पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिमिति मनुः ॥ नैयायिकमते एकविंशतिदुःखा नियथा । षडिन्द्रियाणि षड्रूपाद योविषयाः षड्रूपादिज्ञानानि सु खम् दुःखम् शरीरञ्चेति । एकविंश तिदुःखनिवृत्तिर्मुक्तिरिति ॥

एकवीरः । पुं । वृक्षविशेषे । महावीरे । मकुवीरे ॥ हैहये । कृतवीर्यपि तरि ॥

एकवृक्षः । पुं । स्थानविशेषे ॥ यथा । च तुष्क्रोशान्तरे यत्र न वृक्षान्तरमीक्ष्य ते । एकवृक्षःसविज्ञेयः इत्यागमः ॥

एकशफः । पुं । अश्वे ॥ एकखुरैजन्तु मात्रे ॥ यथा । खरोश्वोश्वतरोगौरः शरभश्चमरीतथा । एतेचैकशफाः पञ्च: शृणु पञ्चनखान्पशूनिति श्रीभागवतम् ॥

एकशृङ्गः । पुं । हरौ ॥ एकशृङ्गे पशौ । ॥

एकशेषः । पुं । समासप्रभेदे ॥

एकश्रुतिः । स्त्री । उदात्तानुदात्तस्व रितानामविभागेनोच्चारणे ॥ एका चाप्येश्रुतिश्च ॥

एकषष्टिः । स्त्री । सङ्ख्यासङ्ख्येयवि शेषे ॥ एकाधिकाषष्टिः ॥

एकसर्गः । त्रि । अनन्यमनसि । एक ताने । एकाग्रे ॥ एक एकस्मिन्वा स र्गो निश्चयोऽस्य ॥

एकसूत्रः । पुं । डमरुवाद्ये ॥

एकस्थः । त्रि । एकत्रस्थिते ॥ एकस्मि न् तिष्ठति । स्था । कः ॥

एकहायनी । स्त्री । एकाब्दायांगवि ॥ एकःहायनोयस्याः । दामहायनान्ता

वेति ङीप् ॥

एका । स्त्री । आर्यायाम् । कोट्टव्याम् । पार्वत्याम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । यथा । एकैवाहंजगत्यत्रेति । एकैमयातिः परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्धां व्यवहारकाले । भोगे भवानी पुरुषेषु विष्णुःकोपेषु कालीसमरेषुदुर्गेतिच ॥

एकाकी । त्रि । एकके । एकले ॥ एकाद्वाकिनिश्चासहाये ॥

एकाक्षः । पुं । काके ॥ त्रि । काणे ॥ एकमक्षि यस्य । यच ॥

एकाक्षरम् । न । प्रणवे ॥ एकमक्षरं यस्य ॥

एकाग्रः । त्रि । अनाकुले ॥ विषयान्तराव्याविसक्तचित्ते । एकताने । विक्षेपरहिते ॥ एकम् एकस्मिन्वा अग्रम् यस्य । अयंमुदोगलंवोमितिस्वामी ॥ चित्तस्य चतुर्थ्यांभूमौ । एकाग्रचित्ते ॥ एकविषयकधारावाहिकवृत्तिसमर्थसत्वोद्रेकेण तमोगुणकृततन्द्रादिरूपलयाभावादात्माकारावृत्ति. साच रजोगुणकृतचाञ्चल्यरूपविक्षेपाभावादेकविषयैवेति शुद्धेसत्वे भवति चित्तमेकाग्रम् । अस्यां भूमौ सम्प्रज्ञात.समाधिः तदर्थोयाकाराद्वृत्तिरपि भासते ॥

एकाग्र्यम् । त्रि । एकाग्रे ॥ एकमग्र्यमस्य ॥

एकाङ्गः । पुं । बुधग्रहे ॥ न । चन्दने ॥

एकाङ्गीसुगन्ध. । पुं । कर्पूरादीनाङ्गन्धे । सुगन्धगणे ॥

एकात्मा । पुं । परमात्मनि विष्णौ ॥ एकः केवलोऽद्वितीयश्चासावात्माचेत्येकात्मा । जीवेश्वरभेदस्य जीवानां परस्परभेदस्य जडतद्भेदस्यच मिथ्यात्वात् ॥ आत्मैवेदं तथाख्याता वितथं भाति मायया । विद्यायैमायो वितथे आत्मैवैकोऽवशिष्यत इतिश्रीमद्भागवतान्तर्गोक्तेः ॥ आत्मनोऽन्यविज्ञानीहिसर्वं ध्येयचागमादिषूक्तेः ॥

एकादशः । त्रि । एकादशानाम्पूरणे ॥ तस्य पूरणेडट् ॥

एकादशकः । पुं । इन्द्रियाणांवर्गे ॥

एकादश । त्रि । एकाधिकदशसङ्ख्यायाम् । ११ ॥ सङ्ख्येये ॥ यथा । एकादशेन्द्रियाणीति । तत्र बुद्धीन्द्रियाणि चक्षुःश्रोत्रघ्राणरसनत्वगाख्यानि । वाक्पाणिपादपायूपस्थान् कर्मेन्द्रियाण्याहुः ॥ उभयात्मकमत्र मनः ॥ मनोधिष्ठितानामेवहि चक्षुरादीनां वागादीनाञ्च स्वस्वविषये प्रवृत्तेः । एकादशस्तु इन्द्रियेषु मध्ये मन उभयात्मकम् ॥

एकादशद्वारम् । न । शरीराख्यपुरे ॥ एकादशद्वाराणि अस्य । सप्तशीर्षण्यानि नाभ्यासहावाङ्गि चौणि शिरस्थे कम् । तैरेकादशद्वारमवति शरीराख्यम्पुरम् ॥

एकादशी । स्त्री । हरिदिने । हरिवासरे ॥ सा तु शुक्लपक्षे सूर्यमण्डलात् चन्द्रमण्डलस्य निर्गमरूपैकादशकलाक्रियारूपा । कृष्णपक्षे सूर्यमण्डले चन्द्रमण्डलसमवेशरूपैकादशकलाक्रियारूपा ॥ तत्र जातस्य फलम् ॥ क्रोधोत्कटः क्रोधसदः सुभाषी योगादिकर्त्ता स्वजनैकभर्त्ता । मेधामति देवगुरुप्रियः स्यादेकादशी जो मनुजो नितिष्टः ॥ एकादशानां पूरणी । डटमतान्ङीप् ॥

एकाद्गविंशति. । त्रि । एकोनविंशत्याम् ॥ एकेन न विंशतिः । एकादिश्चैकस्य चादुक् ॥

एकार्णवा । स्त्री । पार्वत्याम् ॥

एकान्तम् । न । अत्यन्ते । अतिमात्रे । निर्भरे ॥ नियते ॥ क्रियाविशेषणत्वेऽस्यक्लीवत्वम् । द्रव्यविशेषणेतु वाच्यलिङ्गत्वम् ॥ त्रि । निर्जने । जनैरनाकीर्णे ॥ एकःचन्तनिश्चयोऽन्त । एकस्मिन्नेव अन्त समाप्तिर्यस्यवा ॥

एकान्ततः । अ । अव्यभिचारिणि ॥

एकान्तवादी । पुं । सप्तपदार्थवादिनि नास्तिकविशेषे ॥

एकान्ती । त्रि । विष्णुभक्तविशेषे ॥ यथा । एकान्तेनासमो विष्णुर्यस्मादेषां परायणः । तस्मादेकान्तिनः प्रोक्तास्तद्भागवतचेतसः ॥ इति गारुडे १३१ अध्यायः ॥

एकान्नः । त्रि । एकभक्ते ॥

एकान्नविंशतिः । त्रि । एकोनविंशतौ ॥ एकेन नविंशतिः । नञोविंशत्या समासेकृते एकशब्देनसह तृतीयेति योगविभागात् समास. । अनुनासिकविकल्प ॥

एकापारम् । न । तुष्टे प्रभेदे ॥ सेवा दयोऽभेनोपायाः तैषसेपकादीन् दु.खीकुर्वन्ति । इत्यदुरीश्वरचार-स्वदरिद्रद्धादयन्जाम् । येदनो-भावयन् प्राप्नो वा. सेवासु प्रसज्यते ॥ एवमन्ये पर्जनोपायाः दु.खा इति विषयोपरमे या वाञ्छातुष्टिः सा एकापारमुच्यते ॥

एकाब्दा । स्त्री । एकहायन्यां गवि ॥ एक अब्दो यस्याः सा ॥

एकाम्बरम् । न । पुरुषोत्तमचेत्रसन्निधौ वर्त्तमाने भुवनेश्वरनाम्ना विश्रुते परमतयाप्रतिष्ठिते पवित्रस्थाने ॥

एकायन । त्रि । एकाग्रये ॥ एकतानै

॥ एकमयनमस्य ॥ न । नीतिशास्त्रे ॥

एकायनगतः । त्रि । एकाग्रे । एकताने ॥ एकञ्च तदयनञ्च । एकायनंगतः । एकस्मिन्नयने गतं ज्ञानमस्येति वा ॥

एकावली । स्त्री । एकयष्टिकाख्ये हारे ॥ एकपङ्क्त्याम् ॥ अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ यथा । गृहीतमुक्तरीत्यार्थश्रेणिरेकावली मता । नेत्रे कर्णान्तविश्रान्ते कर्णौ दोःस्तम्भदोलिनौ ॥ दोःस्तम्भौ जानुपर्यन्तप्रलम्बनमनोहरौ । जानुनी रत्नमुकुराकारे तस्य हि भूभुजः ॥ उत्तरोत्तरस्य पूर्वपूर्वविशेषणभावः पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरविशेषणभावो वा गृहीतमुक्तरीतिः । तत्राद्यः प्रकार उदाहृतः । द्वितीयो यथा । दिक्कालात्मसमैव यस्य विभुता यस्तत्र विद्योतते यस्मादभ्युदयी भवन्ति किरणा रागेः स यासां प्रभूत् । यस्तत्र पित्तमुष सुधोग्रकिरणं यस्य श्रीशालयेऽनोढा यद्गुणमेष मन्मथरिपोस्ताः पान्तु वो भूतयः ॥ अपि च । स्थाप्यतेऽपोह्यते वापि यथापूर्वं परम्परम् । विशेषणतया यत्र वस्तु सैकावली द्विधा ॥ पूर्वं पूर्वं प्रति यत्रोत्तरोत्तरस्य वस्तुनो विशेषणभावेन यत् स्थापनं निषेधो वा सम्भवति सा द्विधामुखै रेकावली भण्यते । क्रमेणोदाहरणम् । पुराणि यस्यां सवराङ्गनानि वराङ्गनारूपपुरस्कृताङ्ग्यः । रूपं समुन्मीलितसद्विलासमस्त्रं विलासाः कुसुमायुधस्य ॥ न तज्जलं यन्न सुचारुपङ्कजं न पङ्कजं तद्यदलीनषट्पदम् । न षट्पदोऽसौ कलगुञ्जितो न यो न गुञ्जितं तन्न जहार यन्मनः ॥ पूर्वत्र पुराणां वराङ्गनास्तासामङ्गविशेषणमुखेन रूपं तस्य विलासास्तेषामप्यस्त्रमित्यमुना क्रमेण विशेषणं विधीयते । उत्तरत्र प्रतिषेधेऽप्येवमेवायम् ॥ एकावली मुक्तावली च ॥

एकाश्रयः । त्रि । अनन्यगतौ । अनन्यगतिके ॥

एकाश्रितगुणः । पुं । एकवृत्तिधर्म्मे ॥ यथा । रूपम् १ रसः २ गन्धः ३ स्पर्शः ४ एकत्वम् ५ एकपृथक्त्वम् ६ परिमाणम् ७ परत्वम् ८ अपरत्वम् ९ बुद्धिः १० सुखम् ११ दुःखम् १२ इच्छा १३ द्वेषः १४ यत्नः १५ गुरुत्वम् १६ द्रवत्वम् १७ स्नेहः १८ संस्कारः १९ अदृष्टम् २० शब्दः २१ ॥ इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥

एकाष्ठीलः । पुं । बकपुष्पे । शिवमल्लाम ॥ एकमस्थि लाति । ला० । कः । सुषामादित्वात् षत्वम् । दीर्घत्वञ्च ॥

एकाष्ठीला । स्त्री । पाठायाम् । वनतिक्तिकौषधौ ॥ टाप् ॥

एकाहः । पुं । एकदिने ॥

एकाहगमः । त्रि । एकाहगम्यमार्गे ॥ एकाह्नेन गम्यते । कर्तृकरणे कृतेतिसमासः ॥

एकाहारः । पुं । एकदिनकृत्यैकवारभोजने ॥ यथा । एकाहारः सदा कार्यो न द्वितीयः कदाचन । पर्यङ्कशायिनी नारी विधवा पातयेत् पतिमितिस्मृतिः ॥ त्रि । तद्वति ॥

एकीभावः । त्रि । विवेकानर्हत्वेनाविशेषतां प्राप्ते ॥

एकीयः । त्रि । एकपक्षे । सहाये ॥

एकेन्द्रियसंज्ञा । स्त्री । वैराग्यविशेषे । इन्द्रियहत्त्यसमर्थतया पक्कानां कषायाणामौत्सुक्यमात्रेण मनसि व्यवस्थाने ॥ अथवा दृष्टानुश्रविकविषयप्रवृत्तेर्दुःखात्मकत्वबोधेन बहिरिन्द्रियप्रवृत्तिमजनयन्त्याअपि तृष्णाया औत्सुक्यमात्रेण मनस्यवस्थाने ॥

एकोद्दिष्टम् । न । प्रेतोद्देश्यकश्राद्धे ॥ एकोद्दिष्टविधिकसांवत्सरिके ॥ एक एव उद्दिश्यते यत्र तत ॥ एकमुद्दिश्य यच्छ्राद्धमेकोद्दिष्टं तदुच्यते ॥

एकोशिका । स्त्री । पाठायामोषधौ ॥

एजनम् । न । कम्पने ॥ पुं । वन्हि भ्रमे ॥ त्रि । कम्पके ॥

एडः । पुं । मेषे ॥ त्रि । बधिरे ॥ इल ति । इलस्वप्ने । अच् । डलयोरैक्यम् ॥ यद्वा । आसर्वतः ईड्यते । ईड स्तुतौ । घञ् । अच्वा ॥

एडकः । पुं । वनच्छगले ॥ एडकस्य पर्यायं मेषाविषसमं गुणैः ॥ पृथुशृङ्गमेषे । मेढ्रे । उरभ्रे ॥ इलति । एलयति वा । इलस्वप्नक्षेपणयोः । ण्वुल् । डलयोरैकता ॥

एडका । स्त्री । मेष्याम् ॥ अजादित्वात् टाप् । क्षिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

एडगजः । पुं । दद्रुघ्ने । चक्रमर्दके ॥ एडो मेष एव गजो यस्य भक्षकत्वात् ॥ यद्वा । एलनम् । इलक्षेपे स्वप्ने च । घञ् । डलयोरैकता । एडे स्वप्ने गजति । गजमदे शब्दे च । अच् ॥

एडमूकः । त्रि । वाक्श्रुतिवर्जिते ॥ शठे ॥ एडोवधिरश्चासौ मूकश्च ॥

एडुकम् । न । एडूके ॥

एडूकम् । न । अन्तर्न्यस्तकीकसे कुड्ये ॥ ईड्यते । ईडस्तुतौ । उलूकादयश्चेतिसाधु ॥

एडोकम् । न । एडूके ॥ इतिद्विरूपकोषः ॥

एणः । पुं । कृष्णवर्णे मृगे । हरिणजातिविशेषे ॥ अस्य मांसगुणाः । ए

सः कषायो मधुरः पित्तश्लेष्मकफवातहृत्। सङ्ग्राही रोचनो बल्यो ज्वरप्रशमनः स्मृत इति ॥ अपिच। एणो निलकफध्वंसी किञ्चित् पित्तकरो लघुः। उष्णो ग्राही रसे स्वादु र्बल्यो ज्वरहरः स्मृत इति ॥ एति। वाहुलकात्त्वः ॥

एणकः। पुं। एणे ॥ स्वार्थे कः ॥

एणतिलकः। पुं। चन्द्रमसि ॥ एणस्तिलकमिव यस्य ॥

एणभृत्। पुं। चन्द्रे ॥

एणी। स्त्री। मृग्याम् ॥ एणस्य स्त्री। पुंयोगादिति ङीप् ॥

एणीनयना। स्त्री। मृगाक्ष्याम् ॥ एण्याः नयने इव नयने यस्याः। एणीनयने केलीकलहे प्रेयान् यदि किंकिं नो कुरुते। धन्या रमणी सर्वं सहते दुःखं सुखवत् स्वान्ते मनुते ॥

एतः। पुं। कर्वुरवर्णे ॥ त्रि। आगते ॥ कर्वुरवर्णयुक्ते ॥ एति वर्णान्। इण्० । हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन्निति एतेस्तन् ॥

एतद्। त्रि। आसन्नबुद्धिस्थे। पुरोवर्त्तिवाचके सर्वनामनि ॥ एति इण्० । एतेस्तुट् चेत्यदिः ॥ निकटवर्त्तिपरोक्षात्मनि ॥

एतनः। पुं। निश्वासे ॥

एतर्हि। अ। सम्प्रति। इदानीम् ॥ अस्मिन्काले। इदमोर्हिल्। एतेतौ रथोः ॥

एतशः। पुं। द्विजोत्तमे। ब्राह्मणे ॥ एति। इण्० । इणस्तशन्तशसुनाविति तशन् ॥

एतशाः। पुं। ब्राह्मणे ॥ एति। इण्० । इणस्तशन्तशसुन् ॥ अत्वसन्तस्येति दीर्घः। एतशसौ। एतशसः ॥

एता। स्त्री। आगतायाम् ॥ कर्वुरवर्णायाम् ॥ वर्णादनुदात्तात् तोपधात् तोनेति पाक्षिको ङीप् तत्सन्नियोगशिष्टस्तकारस्य नकारादेशश्च न ॥

एतावान्। त्रि। एतत्परिमाणविशिष्टे ॥ एतत् परिमाणमस्य। यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुप्। आ सर्वनाम्नः ॥ एतावान् साङ्ख्ययोगाभ्यां स्वधर्मपरिनिष्ठया। जन्मलाभः परः पुंसामन्ते नारायणस्मृतिः ॥

एधः। पुं। इन्धने। ईंधन इति भाषा ॥ इध्यतेऽनेनाग्निः। ञिइन्धीदीप्तौ। हलश्चेति करणे घञ्। अवोदैधोद्मप्रश्रथहिमश्रथा इति घञि नलोपो गुणश्च निपातितः ॥

एधतुः। पुं। पुरुषे ॥ अग्नौ ॥ एधते। एध० । एधिवह्योश्चतुः ॥

एधः। न। वह्निसन्दीपनार्थे काष्ठे।

समिधि । इन्धने ॥ एधतेऽनेन । एध° । असुन् ॥

एधा । स्त्री । समृद्धौ ॥ एधनम् । एध° । गुरोश्च हलः । टाप् ॥

एधितः । त्रि । प्रवृद्धे । वर्द्धिते ॥ एधते गत्यर्थेति क्तः ॥

एनः । न । पापे ॥ अपराधे ॥ एति गच्छति प्रायश्चित्तेन । इण् आगतौ । असुन् नुडागमश्च ॥

एनी । स्त्री । एतायाम् ॥ अवयाश्चिका ङीप् तकारस्य नकारादेशश्च ॥

एरका । स्त्री । निर्ग्रन्थितृणविशेषे । एरका गुन्द्रमूला च शिम्बी गुन्द्रा शरीति चैतन्नामान्तराणि । पटेरा इति भाषा ॥ एरका शिशिरा वृष्या चक्षुष्या वातकोपिनी । मूत्रकृच्छ्राश्मरी दाहपित्तशोणितनाशिनी ॥

एरकः । पुं । अरका रका इति गौडेषु प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । एरको मधुरः स्निग्धो विष्टम्भी शीतलो गुरुरिति-ऽस्यगुणाः ।

एरण्डः । पुं । अरण्ड इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । उरुबूके ॥ अस्यगुणा यथा । एरण्डयुग्मं मधुरं सुष्णं गुरु विनाशयेत् । शूलशोथकटीबस्ति-शिरः पीडोदरज्वरान् ॥ ब्रध्नश्वास कफानाहकासकुष्ठाममारुतानिति । एरण्डयुग्मम् शुक्लरक्तैरण्डौ ॥ एरण्डपत्रं वातघ्नं कफक्रिमिविनाशनम् । मूत्रकृच्छ्रहरञ्चापि पित्तरक्तप्रकोपणम् ॥ वाताग्रपत्रं गुल्मबस्तिशूलहरम्परम् । कफवातक्रिमीन् हन्ति वृद्धिं सप्तविधामपि ॥ एरण्डफलमत्युष्णं गुल्मशूलानिलापहम् । यकृत्प्लीहोदरार्शोघ्नं कटुकं दीपनं परम् ॥ तद्वन्मज्जा च विड्भेदी वातश्लेष्मोदरापहः इति ॥ क्वाचैस्यमूलसंज्ञा ह्यभिप्याङ्कुरपरेजनाः ॥ आ ईरयति वायुम् । ईरगतौ कम्पने च । बाहुलकादण्डच् ॥

एरण्डकः । पुं । एरण्डे ॥ स्वार्थे कः ॥

एरण्डतैलम् । न । एरण्डस्य स्नेहे ॥ स्नेहे तैलञ्च ॥ गुणा यथा । एरण्डतैलं तीक्ष्णोष्णं दीपनं पिच्छिलं गुरु । वृष्यं त्वच्यं वयःस्थापि मेधाकान्तिबलप्रदम् ॥ कषायानुरसं सूक्ष्मं योनिशुक्रविशोधनम् । विस्रं स्वादुरसं पाके सतिक्तं कटुकं सरम् ॥ विषमज्वरहृद्रोगपृष्ठगुह्यादिशूलहृत् । हन्ति वातोदरानाहगुल्माष्ठीलाकटिग्रहान् ॥ वातशोणितविड्बन्धब्रध्नशोथामविद्रधीन् ॥ आमवातगजेन्द्रस्य शरीरवनचारिणः । एक एव निहन्तायमेरण्डस्नेहकेशरीति ॥

एरण्डपत्रिका । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥

एरण्डफलम् । न । रेंडीइतिप्रसिद्धे ए रण्डस्य फले । ऐरण्डे । ऐरण्डं को मलं ग्राह्यं फलं तक्रेण स्वेदितम् । पाचितं कटुतैलेन हिङ्गुनाति सुवासितम् ॥ कफानिलहरं रुच्यं लघु वस्त्याम पित्तलम् । अग्निसन्दीपनं हृद्यं गुरुपाकीति पिच्छिलम् ॥

एरण्डफला । स्त्री । लघुदन्त्याम् ॥

एरण्डा । स्त्री । } पिप्पल्याम् ॥ इति
एरण्डी । स्त्री । }

शब्दचन्द्रिका ॥

एर्वारुः । पुं । कर्कटीप्रभेदे । लोमशायाम् । चित्रफलायाम् ॥ आर्वरुः । ईरगत्यादिष्वात् किप् । एरं ऋषोति वारयतिवा । इच् । माहुलकादुर् ॥

एलकः । पुं । मेषे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

एलक्षः । पुं । मत्स्यविशेषे । गौडभाषायां रायकडा रायखाँडा एलाङ्गा इति च ख्याते ॥ एलङ्गो मधुरो वृष्यः सङ्ग्राही कफवातहा । मेधाग्निपुष्टिकारी च शीतलो गुरुरेव च ॥ श्लेष्मप्रसादनः प्रोक्तो निघण्टे राजपूर्वके ॥

एलवालुकम् । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे । वालुके । ऐलेये । वालुका इतिगौडभाषा ॥ एलति । इलप्रेरणे । पचा

द्यच् । टाप् । एलाइव वलते । वलप्राणने । बाहुलकादुण् । स्वार्थेकन् । ङ्याप्पोरितिह्रस्वः ॥

एला । स्त्री । इलायचीति भाषासिद्धायां बहुलगन्धायाम् । ऐन्द्राम् ॥ सा द्विविधा । सूक्ष्मास्थूलेति भेदात् ॥ सूक्ष्मोपकुञ्चिका तुत्थाकोरङ्गी त्रिपुटा त्रुटि रित्यादिनामभिः प्रसिद्धा ॥ स्थूला । पृथ्वीका चन्द्रबालाच निष्कुटिर्बहुलात चेत्यादिभिः ख्याता ॥ अस्याग्रु णास्तु । सूक्ष्मैलायां स्थूलैलायाञ्चद्रष्टव्याः ॥ एलयति । इलप्रेरणे । पचाद्यच् । टाप् ॥

एलापत्र । पुं । नागविशेषे ॥

एलापर्णी । स्त्री । सुवहायाम् । रास्नायाम् । युक्तरसायाम् । काँठाआवली एलानी इति गौडभाषा ॥ एलायाइवपर्णान्यस्याः । पाककर्णेति ङीप् ॥

एलावालुकम् । न । ऐलेये । एलवालुके ॥ अस्यागुणः प्रक्रियापूर्ववत् ॥

एलीका । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् ॥

एलालु । न । एलवालुके ॥ एलालु कटुकं पाके कषायं शीतलं लघु । हन्ति कण्डूव्रणच्छर्दि तृट्कासारुचिह्त्रुजः ॥ बलासविषपित्तास्रकुष्ठमूत्र-

गड्डुमीन् ॥

एव । अ । औपम्ये ॥ अनवक्लृप्तौ । अनियोगे ॥ वाक्यपूरणे ॥ अवधारणे ॥ स्वार्थनियोगे ॥ विनिग्रहे ॥ एवकारस्त्रिविधः । विशेष्यसङ्गतः विशेषणसङ्गतः क्रियासङ्गतश्चेति । तत्र विशेष्यसङ्गतस्यैवकारस्य अन्ययोगव्यवच्छेदोऽर्थः । पार्थ एव धनुर्द्धर इत्यादौ विशेष्यपदे धनुर्द्धरे पार्थान्ययोगव्यवच्छेदबोधात् । धनुर्द्धरपदस्योत्कृष्टधनुर्द्धरत्वार्थकत्वात् तथैव तात्पर्यात् । पार्थान्ययोगस्तादात्म्यम् ॥ विशेषणसङ्गतस्यैवकारस्यायोगव्यवच्छेदोऽर्थः । शङ्खः पाण्डुर एवेत्यादौ विशेष्ये शङ्खे पाण्डुरत्वायोगव्यवच्छेदबोधात् ॥ क्रियासङ्गतस्यैवकारस्यात्यन्तायोगव्यवच्छेदोऽर्थः । सम्भवाभिप्रायके नीलं सरोजं भवत्येवेत्यादावन्वयितावच्छेदकसरोजत्वसामानाधिकरण्येन सरोजनीलभवनकर्तृत्वात्यन्तायोगव्यवच्छेदबोधादिति सम्प्रदायः ॥ परिभवे ॥ ईषदर्थे ॥ अयनम् । इण् शीभ्यां वन् ॥

एवः । त्रि । गन्तरि । गमनकर्त्तरि ॥ एति । इण० इण्शीभ्यां वन् ॥

एवम् । अ । उपमायाम् । सादृश्ये । वत् । वा । यथा । तथा । इत्येतस्य

पर्यायाः ॥ यथा । अग्निरेव विप्रः । अग्निरिवेत्यर्थः ॥ इदम्प्रकारे । इत्थम् ॥ यथा । एवं वादिनि विप्रर्षौ । अवधारणे । यथा । एवमेतत् ॥ अङ्गीकारे ॥ अर्थप्रश्ने ॥ परकृतौ ॥ पृच्छायाम् ॥

एषणः । पुं । लौहमयबाणे ॥

एषणा । स्त्री । इच्छायाम् । पुत्रलोकवित्तकामनासु ॥ न कश्चिदन्यः संसारदुःखादस्येषणाभयात् ॥ इषेर्ण्यु टिटाप् ॥

एषणिका । स्त्री ॥ एषण्याम् । नाराच्याम् । स्वर्णकारादीनां तुलायाम् । निक्ति इति गौडभाषा । काँटा इति देशभाषा ॥ इष्यतेऽनया । इषगतौ । ल्युट् । स्वार्थे कः । टापित्वे ॥

एषणी । स्त्री । एषणिकायाम् ॥ व्रणमार्गानुसारिण्याम् । व्रणवेधशलाकायाम् । वेलकार इति गौडभाषाप्रसिद्धायाम् ॥ चेतनाभिद् । इष्यतेऽनया । इषग० । ल्युट् । गौरादिषु एषणः करण इति ङीप् ॥

एषितव्यः । त्रि । अन्वेष्टव्ये ॥ एषितुं योग्यः । तव्यः ॥

एष्टव्यः । त्रि । एषितव्ये ॥ यथा । एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् । यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृष

मुत्सृतेदिति ॥

ऐ.

ऐ । अ । स्मृतौ । आह्वाने ॥ स्मृतौ ॥ आमन्त्रणे ॥ शोचने ॥ ऐकारे ॥

ऐः । पुं । महेश्वरे ॥

ऐकध्यम् । अ । एकधार्थे ॥ एकाद्धोध्य मुजन्यतरस्यामिति धाप्रत्ययस्य ध्यमुञ् ॥

ऐकभाव्यम् । न । एकभावत्वे ॥ ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

ऐकरस्यम् । न । सामरस्ये ॥ एकरसस्य भावः । ष्यञ् ॥

ऐकागारिकः । त्रि । चौरे । तस्करे ॥ एकमसहायमगारं प्रयोजनमस्य । ऐकागारिकट् चौर इतिठकट् वृद्धिश्च निपातनात् ॥ स्त्रियां टित्त्वात् ङीपि । ऐकागारिकी ॥

ऐकाग्र्यः । त्रि । एकताने ॥ एकाग्रात् स्वार्थेऽण् ॥

ऐकात्म्यम् । न । ऐक्ये ॥ एकात्मनो भावः । ष्यञ् ॥

ऐकान्तिकः । त्रि । अव्यभिचारिणि । साधनानन्तरमवश्यम्भाविनि ॥

ऐकान्यिकः । पुं । एकापपाठेच्छात्रे ॥ यस्याध्ययने प्रवृत्तस्य परीक्षाकाले विपरीतोच्चारणरूपं स्खलितमेकं-जातं सोऽनेनोच्यते । एकमन्यदृत्तमस्य । कर्माध्ययने वृत्तमिति ठक् । एकमन्यदिति विगृह्य तद्धितार्थ इति समासः । ततष्ठक् । एवं द्वैयन्यिकः त्रैयन्यिकः ॥

ऐकाह्निकः । त्रि । एकाहनिष्पन्ने ॥ पुं । एकदिनान्तरभवे ज्वरे ॥ हिमेऽदिने एककालेसमागतज्वरे ॥ समुद्रस्यान्ते तीरे विविदो नामवानरः । ऐकाह्निकज्वरं हन्तितस्य नामानुकीर्तनात् ॥ एकाह्निभवः । ठक् ॥

ऐक्यम् । न । अभेदे । एकात्मभावे । एकस्य व्यतिरेकाभावे ॥ भावे ष्यञ् ॥

ऐक्षवम् । न । सोरटे । इक्षोर्मूले ॥ इक्षोरिदम् । अण् ॥ त्रि । इक्षोर्विकारे । गुडादौ ॥ तदवयवे ॥ विल्वादण् ॥

ऐक्ष्वाकः । पुं । सूर्यवंश्यनृपे ॥ इक्ष्वाकोरपत्यम् । जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ् । बहुत्वे लुक् । इक्ष्वाकूणां दुरापेऽर्थे त्वदधीना हि सिद्धय इति प्रयोगः ॥ इक्ष्वाकुषु जनपदेषु भवः । कोपधादण् । अस्य बहुत्वेऽपि न लुक् । ऐक्ष्वाकेषु चमैथिलेषु च महान्कश्चाक्रमद्गिरिः इति मुरारिः ॥ दाण्डिनायनेत्युकारलोपः ॥

ऐङ्गुदम् । न । इङ्गुदीवृक्षस्य फले । हिंगोटा इतिभाषा ॥ इङ्गुद्या इदम् । प्लक्षादिभ्योऽण्विधेर्नास्य लुक् ॥

ऐडविडः । पुं । ऐलविले । कुबेरे ॥

ऐडूकम् । न । एडूके । सास्थिकुड्ये ॥ स्वार्थेऽण् ॥

ऐणम् । त्रि । एणस्य चर्मादौ ॥ एणस्य अवयवो विकारो वा । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥

ऐणिकः । त्रि । एणकारि ॥

ऐणेयम् । त्रि । एण्याश्चर्मादौ ॥ एण्या विकारोऽवयवो वा एण्या ढञ् ॥ स्त्रीणां रतिबन्धविशेषे ॥

ऐतरेयः । पुं । ऋग्वेदोपनिषदि । तच्छाखायाम् ॥ त्रि । इतराया अपत्ये ॥

ऐतरेयी । पुं । ऋग्वेदीयशाखाविशेषाध्यायिनि ॥

ऐतिह्यम् । न । इतिह । पारम्पर्योपदेशे ॥ तत्रानिर्दिष्टप्रवक्तृकं पारम्पर्यप्रवादमात्रम् इतिह ऊचुर्वृद्धा इति ऐतिह्यम् । यथेह वटे यक्षः प्रतिवसतीति । इतिहेति निपातसमुदायः उपदेशपारम्पर्ये । तदेव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः ॥ यद्वा चतुर्वर्णादित्वात् । स्वार्थे ष्यञ् ॥

ऐनसः । पुं । एनसि ॥ स्वार्थिकः प्रज्ञाद्यण् ॥

ऐन्दवम् । न । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ त्रि । इन्दुसम्बन्धिनि ॥ इन्दोरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

ऐन्दवी । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ ङीप् ॥

ऐन्द्रः । पुं । अर्जुने ॥ वालिवानरे ॥ दैवसर्गान्तरे ॥ त्रि । इन्द्रसम्बन्धिनि ॥ इन्द्रस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ न । ज्येष्ठानक्षत्रे ॥ मूलविशेषे । वनार्द्रकायाम् ॥ इन्द्रदेवताके हविरादौ ॥ इन्द्रो देवतास्य । साऽस्य देवतेत्यण् ॥

ऐन्द्रजालिकः । पुं । मायाकारके । मायाविनि ॥ इन्द्रजालेन चरति । चरतीति ठक् ॥

ऐन्द्रलुप्तिकः । त्रि । केशघ्नरोगविशिष्टे । खल्लीटे । गंजा इतिभाषा ॥

ऐन्द्रिः । पुं । जयन्ते । इन्द्रपुत्रे ॥ काके ॥ अर्जुने ॥ वालिवानरे ॥ अपत्येऽर्थे इञ् ॥

ऐन्द्रियकम् । त्रि । प्रत्यक्षे । इन्द्रियग्राह्ये । इन्द्रियविषये ॥ इन्द्रियेणाऽनुभूयते । कुलालादित्वाद्वुञ् ॥

ऐन्द्री । स्त्री । शच्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ अलक्ष्म्याम् ॥ एलायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् । राखालसशा इति गौड़भाषा । इन्द्रायण इतिभाषा ॥ प्राच्यां दिशि ॥ इन्द्रस्येयम् । तस्येदमित्यण् ।

टिड्ढेतिङीप् ॥
ऐभी । स्त्री । हस्तिघोषायाम् ॥
ऐरः । पुं । सखे ॥ इराभवम् तन्मयः ॥ न । ऐरंमदीयसर इतिश्रुतिप्रसिद्धे सरोवर पूर्णे मदकरे ब्रह्मलोकस्थे सरसि ॥
ऐरण्डम् । न । एरण्डस्यफले ॥
ऐराकः । पुं । खुरासानमध्यस्थ देशविशेषे ॥ तन्मध्ये चोत्तरे देवि ऐराकः परिकीर्तितः । तन्मध्ये खुरासानमध्ये इति तन्त्रशास्त्रम् ॥
ऐरावणः । पुं । अभ्रमातङ्गे । ऐरावते । इन्द्रगजे । इरया उदकेन वनति । वनशब्दे । वनात्वच् । इरावण एव । स्वार्थे प्रत्ययः ॥ यद्वा इरा सुरा वनमुदकं यस्मिन् । पूर्वपदादितिणत्वम् । इरावणे भवः । तत्रभव इत्यण् ॥
ऐरावतः । पुं । नारङ्गे ॥ लकुचद्रुमे ॥ नागभेदे ॥ पक्षमासस्य प्रथमे ऽह्नि भेदे ॥ शक्रदिग्गजे ॥ अभ्रमुवल्लभे । चतुर्दन्तगजे ॥ इराउदकानि सन्त्यस्मिन् । मतुप् । इरावान् समुद्रः । इरावत्यपत्यं भवः तत्रभवइत्यण् ॥ इरावत्या विद्युत इयमैरावती । तस्येदमित्यण् ॥ न । महेन्द्रस्य ऋजुदीर्घधनुषि ॥
ऐरावती । स्त्री । वटपत्रीवृक्षे ॥ विद्युति ॥ विद्युद्भेदे ॥ इरा आपः सन्त्यस्य इरावान् मेघः । तस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् । ऐरावतेनैकदिक् । तेनैकदिगित्यण् ॥ उत्तरमार्गेनक्षत्रविशेषायां संज्ञाविशेषे ॥ यथा । पुष्यास्लेषा तथादित्याप्रोक्तैरावतीसृतेति ॥
ऐरिणम् । न । पांशवलवणे ॥
ऐलेयम् । न । मत्स्यविशेषे ॥ चि । कुजे ॥ इराया अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥
ऐलः । पुं । चन्द्रवंशीये पुरूरवसि नृपे ॥ इलाया अपत्यम् । अण् ॥
ऐलवालुकम् । न । एले ये । वालुके । हरिवालुके । गन्धद्रव्यमिदम् ॥ एलवालुकमेव । स्वार्थेऽण् ॥
ऐलविलः । पुं । कुबेरे । गुह्यकनेश्वरे ॥ इलविलायाः अपत्यम् । इडविडावा अपत्यमितिविग्रहे । ऐडविडोपि । अद्दराधोनदी त्यण् ॥ डलयोरेकत्वस्मरणादैडविलोपि । ईडविडा अतिशयत्वेन अस्येतिविग्रहे ज्योत्स्नादित्वादणि ऐडविडोपि ॥
ऐलेयम् । न । एलवालुकनामगन्धद्रव्ये ॥ इलायाअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥
ऐशानी । स्त्री । ईशदिशि । ईशानकोणे ॥ ईशानस्येयम् । अण् ङीप् ॥

ऐश्वरम् । न । अघटनघटनाचातुर्ये ॥ त्रि ॥ ईश्वरसम्बन्धिनि ॥ ईश्वरस्येदम् । अण् ॥

ऐश्वरी । स्त्री । ईश्वरसम्बन्धिन्यांशक्तौ ॥

ऐश्वर्यम् । न । विभूतौ । अणिमाद्यष्टसिद्धिषु ॥ सात्त्विकोबुद्धिधर्मऐश्वर्यम् । यतोऽणिमाऽघिमामहिमाप्राप्तिप्राकाम्यवशित्वेशित्वकामावसायित्वानां प्रादुर्भावः । ऐश्वर्यं द्विविधं इच्छाया भवति । ईश्वरोपि यदेवेच्छतितत्करोति ॥ सम्पत्तौ ॥ नियन्तृत्वे ॥ ईश्वरस्यभावः । गुणवचने तिष्यञ् ॥

ऐषमः । अ । वर्त्तमानवत्सरे । ऐषमोद इतिभाषा ॥ अस्मिन् संवत्सरे । सद्यः प्रकृतपरार्यैषम इति इदमश्च सम सण् प्रत्ययस्य संवत्सरे निपात्यते ॥

ऐषमस्तनः । त्रि । ऐषमोभवे ॥ ऐषमो ह्यः श्वसोन्यतरस्यामिति शैषिकेष्वर्थेषु यचेद्युट्युटौ ॥

ऐषमस्त्यः । त्रि । ऐषमस्तने । ऐषमो भवेजाते इत्याद्यर्थेषु ॥ ऐषमोह्य सिति पक्षे त्यप् ॥

ऐहलौकिकम् । न । धने ॥ त्रि । इहलोकोपयोगिनि ॥ यथा । ऐहलौकिकमीहन्ते मांसशोणितवर्द्धनम् । पारलौकिककार्येषु प्रसुप्ताभृशना-

स्तिका इतिमहाभारते पारकाध्ययनम् ॥ इहलोकेभवम् । अध्यात्मा देष्ठञिष्यते ॥

ऐहिकः । त्रि । इहलोकभवे प्रतिपन्नशरीरसम्बन्धिनि स्रक्चन्दनवनितागतत्वेनपशुभृत्यादिविषयजन्यसुखदुःखादिस्वरूपेभोगे ॥ इहभवम् । काशादिठञ् ॥

ओः

—⁂—

ओ । अ । सम्बोधने ॥ आह्वाने ॥ स्मरणे ॥ अनुकम्पायाम् ॥ ओंकारे ॥

ओः । पुं । ब्रह्मणि ॥ इत्येकाक्षरकोषः ॥

ओकः । पुं । शकुन्ते ॥ वृषले ॥ उचेरिगुपधलक्षणेकेगुणः कुत्वञ्च ओकउचः के इतिनिपात्यते ॥

ओकणः । पुं । } केशकीटे । यूकायाम् ।
ओकणिः । पुं । } । जूं इतिभाषा ॥

ओकः । न । पुं । आश्रयमात्रे ॥ गृहे । मन्दिरे ॥ उच्यते समवैत्यत्र । उचसमवाये । असुन् । गुणः । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

ओघः। पुं। प्रवाहे। जलस्य वेगे॥ वृन्दे। सङ्घाते॥ परम्परायाम्॥ उपदेशे॥ काव्याख्यायां तुष्टौ॥ यथा। प्रव्रज्यापि न सद्यो निर्वाणदेति वै ष कालपरिपाकमपेक्ष्य सिद्धिं ते विधास्यति अलमुत्तमतया तवेत्युपदेशे या आध्यात्मिकातुष्टिः साकाला ओघ उच्यते॥ द्रुतनृत्ये॥ त्र्यस्त्युपलक्षणं गीतवाद्ययोः॥ ओचनम्। उच०। घञ्। पृषोदरादित्वात् घः॥ वहतिना। वह०। मचा-घञ्। न्यङ्क्वादित्वात् साधुः॥ यद्वा। आउह्यतेऽनेन। उह०। हलश्चेति घञ्॥

ओङ्कारः। पुं। प्रणवे। वेदितव्ये ब्रह्मणि वेदमसाधने॥ अवति। अव रक्षणादौ। अवतेष्टिलोपश्चेति मन्। मन्प्रत्ययस्यैवायं टिलोपो नतु प्रकृतेः। अन्यथाऽवीदिन्वेव ब्रूयात्। ज्वरत्वरेत्यूट्। गुणः। वषट्कार इति लिङ्गात् समुदायाद्विकार प्रत्ययः॥ अन्नाकापस्तम्बः॥ ओङ्कारः स्वर्गद्वारं तस्माद् ब्रह्माऽध्येष्यमाण एतदादि प्रतिपद्येत विकथाञ्चान्यांकृत्वा एवंलौकिक्यावाचाव्यावर्त्तते इति॥ लौकिक्यावाचा व्यावर्त्तते तयाभिश्रितं न भवतीत्यर्थः॥

ओङ्कारा। स्त्री। बुद्धशक्तिविशेषे। तारायाम्॥

ओजः। पुं। विषमसङ्ख्यायाम्॥ ओजेनौजसमःपादे॥ इति भरताद्यः॥

ओजस्तिथिः। पुं। विषमतिथौ॥

ओजः। नं। दीप्तौ॥ अवष्टम्भे॥ प्रकाशे॥ प्राणबले। निजबले। सामर्थ्ये॥ प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमनवमैकादशराशिषु॥ धातुतेजसि॥ अस्त्रादिकौशले॥ ज्ञानेन्द्रियाणां पाटवे॥ काव्यगुणे गौडीरीत्याम्॥ तल्लक्षणम्। बहुसमाससंयुक्तवर्णपदाडम्बरः। यथा। ओजःप्रसादमाधुर्य्यगुणातिशयभेदतः। गौडवैदर्भीपाञ्चालीरीतयः परिकीर्त्तिताः॥ ओजःसमासभूयस्त्वं मांसलं पदडम्बरम्॥ तस्योदाहरणं यथा। गङ्गोत्तुङ्गतरङ्गसङ्गतजटाजूटाग्रकाग्रतफणिस्फूर्जत्फूत्कृतिभीतिसम्भृतचमत्कारस्फुरत्सम्भ्रमा। आनन्दाह्लतमापिकां विदधती चित्तं गिरीशप्रेम्णा त्वां पायान्नवसङ्गमे भगवती लज्जावती पार्वतीति॥ रसादिसप्तधातुसारभागजधातुविशेषे॥ यथा। हृदि तिष्ठति यच्छुद्धं रक्तमीषत् सपीतकम्। ओजःशरीरे सञ्जातं त

स्थानात्स्थानं गच्छति ॥ भ्रमरैःफल पुष्पेभ्यो यथासम्भ्रियतेमधु । तद्वदोजःशरीरेभ्योधातुःसम्भ्रियतेन्द गामितिवैद्यकशास्त्रम् ॥ उज्ज्वलत्वेन । उज्ज्वालार्थे । उज्जेर्वलेर्बलो पश्चेत्यसुन् ॥

ओजिष्ठ । त्रि । ओजस्विनि ॥ भारतमे ॥ उभयत्र विन्यस्ता देवास्विघ्या दिष्ठम् ॥ विमतोर्लुगिति लुक् टि लोपश्च ॥

ओडवः । पुं । पञ्चस्वरयुक्तरागे ॥ सरिपवर्जितः । ष ग म ध नि युक्त । यथा मल्लारादयः ॥ इतिसङ्गीतदर्पणः ॥

ओडिका । स्त्री । उडिधानइतिगौडभाषामसिद्धे धान्यविशेषे । नीवारे ॥

ओडी । पुं । ओडिका धान्ये ॥

ओड्रः । पुं । जवापुष्पे ॥ जवापुष्प इत्यने ॥ आर्द्रपदुन्दि । उन्दी । स्फायितञ्चीतिरक् । बाहुलकाद्धातुलत्वम् ॥

ओड्राः । पुं । भूम्नि । उडीसा इति प्रसिद्धे नीवृद्विशेषे ॥

ओड्रपुष्पम् । न । ओडर गुडहर इतिप्रसिद्धायांजवायाम् । जवावृक्षे ॥ ओड्रं पुष्पं यस्य । ओड्रपुष्पकुसुमप्रियेभ्यिके इतिहरानन्दः ॥

ओड्राख्या । स्त्री । जवावृक्षे ॥

ओतः । त्रि । पटेदीर्घतन्तौ ॥ अन्तर्व्यासौ ॥

ओतुः । पुं । स्त्री । विडाले ॥ अवतिविद्याम् आखुभ्योरक्षंवा । अवरच्यादौ । सितनीतितुन् । ज्वरत्वरेत्यूठ् । गुणः ॥

ओतुमदः । पुं । मार्जारधर्मे ॥

ओदनः । पुं । न । अन्ने । भक्ते । भात इति भाषा । उनत्ति । उन्दी । उन्देर्नलोपश्चेति युच् ॥ यद्वा आर्द्रेतिऽनेन । आर्द्रीभावायाम् । करणे ल्युट् । पृषोदरादिः ॥

ओदनपाकी । स्त्री । ओषधिविशेषे । नीलझिण्टयाम् ॥ पाककर्णेतिङीष ॥

ओदनाह्वा । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥

ओदनिका । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥ बलायाम् ॥

ओदनी । स्त्री । बलायाम् ॥

ओद्मः । पुं । उन्दने । उन्दी । औणादिकोमन्मत्यये । अनोदेधोद्मप्रश्रयहिमश्रथा इतिनलोपोगुणश्च निपातितः ॥

ओम् । अ । उपक्रमे ॥ प्रणवे ॥ अभ्युपगमे । अनुमतौ ॥ अपाकृतौ । अस्वीकारे ॥ मङ्गले । शुभे ॥ वेदोच

स्थिवेदनसाधने ॥ अवति । अर्व रच्चणादै । अवतेष्टिलो पश्चेतिस न् । सनश्चटिलोपः । ज्वरत्वरेत्यू ठ् । गुणः ॥

ओलः । पुं । अर्शोघ्ने । शूरणे । कन्दे ॥ त्रि । आर्द्रे । गीला भीगा इतिच भाषा ॥

ओल्लः । पुं । ओले । शूरणे ॥ बाह्यर्क न्दस्तु दोषलः ॥ त्रि । आर्द्रे । आला गीला इतिचभाषा ॥

ओषः । पुं । दाहे । प्रोषे । प्लोषे ॥ ओषणम् । उष० । घञ् ॥

ओषणः । पुं । कटुरसे । झाल इति-भाषा ॥

ओषणी । स्त्री । पुत्रा इतिगौडभाषा प्रसिद्धे शाकविशेषे ॥

ओषधिः । स्त्री । फलपाकान्ते कदल्या दौ । व्रीहियवादौ ॥ जातिमात्रवि वचायामोषधिशब्दस्य प्रयोगो भव ति ॥ ओषः प्रोषः दीप्तिर्वाधीयते ऽत्र । डुधाञ् ० । कर्मण्यधिकरणेचे ति किः ॥

ओषधिप्रस्थः । पुं । हिमालयस्य न-गरविशेषे ॥

ओषधी । स्त्री । फलपाकान्ते व्रीहिय वादौ ॥ किमत्त्ययान्तात् कृदिकारा दितिङीष् ॥ जातिमात्रविवचाया

मस्य प्रयोगो भवति । ओषध्यः प-श्वधाख्याता लतागुल्माश्चशाखिनः । पादपाः प्रसराश्चेति तेषां वच्चामि लक्षणम् ॥ गुडूच्याद्यास्ततः प्रोक्ताः गुल्माः पर्पटकादयः । शाखाशाः शा खिनोज्ञेया वटाश्वत्थादि पादपाः ॥ कण्टकार्य्यादिकाः सर्वाः प्रसरा इति कीर्तिताः

ओषधीपतिः । पुं । इन्दौ । चन्द्रमसि ॥ ओषधीनांपतिः ॥

ओषधीशः । पुं । ग्लावि । चन्द्रे ॥ ओ षधीनामीशः ॥ कर्पूरे ॥

ओष्ठः । पुं । दशनवाससि । रदनच्छ दे । ऊपरका होठ इतिभाषा ॥ अ धरे । नीचला ओठ होठ इतिच भाषा ॥ उष्यते उष्णादिरैः । उष० । उषिकुषीतियन् ॥

ओष्ठपुष्पः । पुं । बन्धूकपुष्पवृक्षे ॥

ओष्ठरोगः । पुं । आस्यरोगान्तर्गतोष्ठ भवव्याधौ ॥ विशेषोस्यनिदाने ॥

ओष्ठी । स्त्री । बिम्बफले । कँदूरी इ तिभाषा ॥

ओष्ठोपमफला । स्त्री । बिम्बिकायाम् । कँदूरी इतिभाषा ॥ ओष्ठोपमा नि फलानियस्याः ॥

ओष्ठरः । पुं । ओष्ठभवेवर्णे ॥ त्रि । ओष्ठहिते ॥ ओष्ठेभवः । शरीराव

यवाद्येतिषत् ॥ ओष्ठयोर्हितः । श रीरावयवाद्यत् ॥

ओष्ण्म् । चि । ईषदुष्णे ॥ आउष्णम् ॥

औः

औ । अ । आह्वाने ॥ सम्बोधने ॥ वि रोधे ॥ निश्चये ॥ शूद्राणां प्रणवे ॥ यथा । चतुर्दशस्वरो यो सौ सेतुरौ कार संज्ञितः । सचानुस्वारनादाभ्यां शूद्राणां सेतुरुच्यते इतिकालिका पुराणम् ॥ औकारे ॥

औः । पुं । अनन्ते ॥ निस्वने ॥ स्त्री । विश्वम्भरायाम् ॥

औक्थिकः । पुं । उक्थाध्ययनकर्त्तरि ॥ उक्थमधीते वेदवा । क्रतूक्थादी तिठक् ॥

औक्थिक्यम् । न । औक्थिकानां धर्मे ॥ तेषामाम्नायेपि ॥ छन्दोगौक्थिके भ्यः ॥

औक्षम् । न । वृषसमूहे ॥ उक्ष्णां स मूहः तस्यसमूहइत्यण् । औक्ष मनपत्य इतिटिलोपः ॥ अपत्येतु । औक्ष्णः । षपूर्वहने त्यलोपः ॥

औक्षकम् । न । उक्ष्णां समूहे । वृ

षदन्दे ॥ गोत्रोक्षोष्ट्रेति वुञ् ॥

औखम् । त्रि । स्थालीपक्वे ऽन्नादौ । पिठरपक्वे ॥ उख्य मेव स्वार्थेष्यञ् ॥

औचिती । स्त्री । औचित्ये ॥ सख्ये ॥ उचितस्य भावः । ब्राह्मणादिष्वा त्ष्यञ् । ङीष् । हलस्तद्धितस्येति यलोपः ॥

औचित्यम् । न । उचितत्वे । योग्य त्वे ॥ सख्ये ॥ उचितस्य भावः । ब्राह्मणादेराकृतिगणत्वात् ष्यञ् ॥

औजसिकः । पुं । शूरे ॥ ओजसा वर्त्त ते । ओजस्सहोम्भसावर्त्तते इति ठक् ॥

औड्रः । पुं । ओड्रदेशोद्भवे आदौ क्षत्रिये पश्चाद्ब्राह्मणादर्शनेन क्रिया लोपादिनाच शूद्रत्वमापन्ने दस्युप्र द्वाच्ये ॥ त्रि । ओड्रदेशजे ॥

औत्कर्ष्यम् । न । उत्कर्षतायाम् ॥ भा वे ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

औत्तरपथिकः । त्रि । उत्तरपथेनाहृ ते ॥ तेनगच्छति उत्तरपथेनाहृत ञ्चेति ठञ् ॥

औत्तरपदिकः । त्रि । उत्तरपदग्राहि णि ॥ उत्तरपदं गृह्णाति । ठक् ॥

औत्तराहः । त्रि । उत्तरस्मिन् जातः भ वः ततआगतोवा ॥ उत्तरादाहञ् ॥

औत्तरेयः । पुं । परीक्षिन्नृपतौ ॥ उत्त

रायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥

औत्तानपादिः । पुं । ध्रुवे । स्वायम्भुव मनोः पौत्रे ॥ उत्तानपादस्यापत्यम् । इञ् ॥

औत्सर्गिकः । त्रि । उत्सर्गार्हे ॥ सामान्यविधिरुत्सर्गः । उत्सर्गमर्हति । ठञ् ॥ सामान्यत्वे ॥

औत्सुक्यम् । न । उत्कण्ठायाम् ॥ उत्सुकस्य कर्म भावो वा । ष्यञ् ॥

औदनिकः । त्रि । सूपकारे ॥ ओदनं शिल्पमस्य । शिल्पमिति ठञ् ॥

औदमेयिः । पुं । उदमेयस्यापत्ये ॥ अतइञ् ॥

औदमेयी । स्त्री । उदमेयजातौ ॥ इञन्तात् इतोमनुष्यजातेरिति ङीष् ॥

औदरिकः । त्रि । उदरमात्रपूरके । खादने । पेटार्थी इतिभाषा ॥ अत्यन्तबुभुक्षिते । बुभुक्षयात्यन्तपीडिते ॥ उदरे प्रसितः । उदराट्ठगाद्यूनइति ठक् ॥

औदश्वितम् । न । अर्द्धजलयुक्ते घोले ॥ त्रि । उदश्विति संस्कृते ॥ उदश्वितोऽन्यतरस्यामिति पक्षेऽण् ॥

औदश्वित्कः । पुं । औदश्विते ॥ उदश्विति संस्कृतम् । उदश्वितोऽन्यतरस्यामिति ठक् । इसुसुक्तान्तात्कः ॥

औदार्य्यम् । न । उदारतायाम् ॥ उदारस्य भावः । गुणवचनेति ष्यञ् ॥

औदासीन्यम् । न । शुभाशुभयोरुपेक्षायाम् ॥ ताटस्थ्ये ॥ उदासीनस्य भावः । ष्यञ् ॥

औदास्यम् । न । अकर्त्तृत्वे ॥ वैराग्ये । अनुरागादिशून्यतायाम् ॥ मनोयोगाभावे ॥

औदुम्बरः । पुं । श्राद्धदेवे । यमे ॥ न । कुष्ठरोगप्रभेदे ॥ तल्लक्षणम् । दाहरागकण्डूभिः परीतं रोमपिञ्जरम् । उदुम्बरफलाभासं कुष्ठमौदुम्बरं वदेदिति ॥ ताम्रे ॥ उदुम्बरमेव । प्रज्ञादित्वा ॥ यज्ञाङ्गशाखिनः फलादौ ॥ फलमौदुम्बरं शीतं मस्तक्रेगनाशितम् । वेसवारभृते साज्ये पाचितं सैन्धवान्वितम् ॥ शीतं कषायं मधुरं रक्तपित्तप्रणाशनम् । मूत्रकृच्छ्रहरं सकयग् विबन्धाध्मानकारकम् ॥ उदुम्बरस्य अवयवो विकारो वा । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥ त्रि । ताम्रजे पात्रादौ ॥

औद्गात्रम् । न । सामवेदविहिते उद्गातुः कर्मणि भावे च ॥

औद्दालकम् । न । वल्मीककीटसम्भूते मधुनि ॥ प्रायो वल्मीकमध्यस्थाः कपिलाः स्वल्पकीटकाः । कुर्वन्ति कपिलं स्वल्पं तत् स्यादौद्दाल-

कमेधु ॥ औद्दालकं रुचिकरं स्वर्य्यं
कुष्ठविषापहम् । कषायमुष्णमम्ल-
ञ्च कटुपाकञ्च पित्तकृत् ॥
औद्दालकिः । पुं । गौतमे ॥ उद्दाल-
कस्यापत्यम् । अतइञ् ॥ आरु
णी ॥
औद्धत्यम् । न । अविनीतभावे ॥ उ-
द्धतस्य भावः । ष्यञ् ॥
औद्भिज्जम् । न । पांशुलवणे ॥
औद्भिदम् । न । रेह इति प्रसिद्धे पां-
शुलवणे ॥ औद्भिदं पांशुलवणं य-
ज्जातंभूमितः स्वयम् । क्षारं गुरु क-
टु स्निग्धं श्लेष्मलं वातनाशनम् ॥ औ-
त्स्य पानीयस्य प्रभेदे ॥ यथा । वि-
दार्य्य भूमिं निम्नां यत् सहसैवाधारया
स्रवेत् । तत्तोयमौद्भिदं नाम वद
न्तीति महर्षयः ॥ औद्भिदंवारि पि
त्तघ्नमविदाह्यतिशीतलम् । प्रीणनं
मधुरं बल्यमीषद्वातकरं लघु इति ॥
औद्वाहिकम् । न । उद्वाहसम्बन्धिधना
दौ ॥ भार्य्याप्राप्तिकाले लब्धे भार्य्याध
ने ॥ तद्भ्रातृभिरविभाज्यम् । यथाच
याज्ञवल्क्यः । पितृद्रव्याविनाशेन य
दन्यत् स्वयमर्ज्जयेत् । मैत्रमौद्वाहिकं
चैव दायादानां न तद्भवेदिति ॥
औपगवः । पुं । उपगवपत्ये ॥ उपगोर
पत्यम् । तस्यापत्यमित्यण् ॥ उप

समीपे गौर्यस्य इति उपगुर्गोपः ।
लक्षणया तत्पुरोहितोऽपि यथा-
ह हारीतः । यं यं याजयेद्यस्तु सत
दर्थ्यत्वमाप्नुयात् । संद्योविषेण वर्य्यं
स्वेच्छेनमेवाब्रवीद्भृगुः ॥ तथाच ख
ण्डखाद्यां ब्राह्मणोऽप्युपगुपदवाच्यः ।
तस्यापत्यमौपगवः ॥ इति श्रीधर
स्वामिनः ॥
औपगवकम् । न । औपगवानां समू-
हे ॥ गोत्रोक्षोष्ट्रेति वुञ् ॥
औपचारिकः । त्रि । उपचारार्थे ॥ वि
नयादिभ्यश्चेति स्वार्थे ठक् ॥
औपच्छन्दसिकम् । न । वैतालीयच्छ
न्दोविशेषे ॥ तत्रैवान्ते ऽधिके गुरौ
स्यादौपच्छन्दसिकं कवीन्द्रहृदयमि
तिच्छन्दोयम् ॥ यथा । आतन्वानं सु
रारिकान्ता स्त्वौपच्छन्दसिकं सुदावि
नोदम् । कंसं योऽभिनिवानदेवो म
न्वेतं जगतां स्थितिं दधानमिति ॥ मु
खिताग्राभिधं केचि दौपच्छन्दसिकं
विदुः ॥ अन्यत्र । विषमे ससजा गुरु
समे चेत् सरयाश्छन्दसिकं तदौप
पूर्वम् । यथा । सरसारागमयी वधु-
रमिस्त्रा । परितस्तारकवेरसत्त्वव
श्यम् । प्रियमाधविना पिको किले
स्त्री परितस्तारकवेरसत्त्वश्यामि
ति ॥

औपधेयम् । न । उपधौ । रथाङ्गे ॥ छदिरुपधीतिस्वार्थे ढञ् ॥

औपनिधिकम् । न । उपनिधौ । प्रीत्या भोगार्थमर्पिते द्रव्ये ॥

औपनिषदः । त्रि । श्रुतिवेद्ये परमात्मनि ॥ उपनिषदा दृश्यते लभ्यते वा । उपनिषदो व्याख्यानः सत्यभवो वा । सोऽस्येति ऋगयनादिभ्यश्च सिद्धा अण् ॥

औपनिषद्मन्यः । पुं । भर्तृप्रपञ्चे ॥ स्वयं वेदान्तैकदेशी ॥ त्रि । अन्यच ॥

औपनीविकम् । त्रि । नीविसमीपे व्यापृते ॥ अवार्थे उपज्ञानप्रकर्णीते ठक् ॥

औपमन्यवः । पुं । प्राचीनशालाख्यर्षौ ॥ उपमन्योर्गोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥

औपम्यम् । न । अनुकारे । उपमायाः । साम्ये ॥ उपमैव । चतुर्वर्णादित्वात् ष्यञ् ॥

औपयिकः । त्रि । उपयुक्ते ॥ न्यायागतवस्तुनि । लभ्ये ॥ उपायेनाप्यनेन । अयगतौ । हस्वस्येति घञ् ॥ उपाय एव । उपायो हस्वश्चेति ठक् हस्वश्च ॥

औपरोधिकः । पुं । पीलुदण्डे । सैन्ये ॥ त्रि । उपरोधसम्बन्धिनि ॥

औपवस्तम् । न । उपवासे ॥ उपवस्तमेव । प्रज्ञाद्यण् ॥

औपवस्त्रम् । न । उपवासे । भोजनाऽभावे ॥ उपवसति । तृच् । उपवस्तुरिदं कर्म । तस्येदमित्यण् । माघमासमहरोर्ध्वंवर्जये । दौपवस्त्रकमिति स्मृतिः ॥

औपसर्गिकः । पुं । सन्निपातरोगविशेषे ॥ तस्य लक्षणम् । कफानुलोमवातेन यदि पित्तानुगो भवेत् । स्वेदश्चत्वादिभिर्दुष्ट सदा भवति मानवः ॥ प्रतिलोमः पुनस्तेनस्वास्थ्यमायाति तत्तथ्यास् । औपसर्गिक एवान्यः सन्निपात उदाहृत इति ॥ त्रि । उपसर्गसम्बन्धिनि ॥

औपस्थ्यम् । न । उपस्थेन्द्रियसुखे ॥

औपानह्यः । पुं । मुञ्जे ॥ न । चर्मणि ॥ उपानहे अयम् । उपमोपानह्यो-न्यः ॥

औमीनम् । त्रि । उम्ये ॥ उमानामतसीनां क्षेत्रम् । विभाषा तिलमाषोमेति यत्खञ् ॥

औरगम् । न । फणिभे ॥ त्रि । सर्पसम्बन्धिवस्तुनि ॥ उरगस्येदम् । अण् ॥

औरभ्रः । पुं । कम्बले । रल्लके ॥ उरभ्रस्य इदम् । अण् ॥

औरभ्रकम् । न । मेषवृन्दे ॥ उरभ्राणां समूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रेति वुञ् ॥

औरभ्रिकः । त्रि । मेषजीविने ॥

औरसः । पुं । स्त्री । उरस्ये । स्वात्मजे । ऊढसवर्णायां जनितापत्ये ॥ यथा । सवर्णायां संस्कृतायां स्वयमुत्पादये [त्सुयम्] औरसं तं विजानीयात् पुत्रं प्राथमकल्पितमिति ॥ उरसानि र्मितः । उरसोऽण् चेत्यण् ॥

औरसिकः । त्रि । उर इवेत्यर्थे ॥ अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् ॥

और्द्ध्वदेहिकम् । त्रि । और्द्ध्वदेहिके ॥ केचिदस्यानुशतिकादिषु पाठं ने च्छन्ति ॥

और्द्ध्वदेहिकम् । त्रि । प्रेतकर्मणि । प्रेतदाने । प्रेतमुद्दिश्य मरणदिनमारभ्य सपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रत्यहं दीयमाने जलपिण्डादौ । मृतार्थं तद्देहदानं चेषु स्यादौर्द्ध्वदेहिकम् ॥ देहादूर्द्ध्वः ऊर्द्ध्वदेहः । राजदन्तादिः । ऊर्द्ध्वदेहेभवम् । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् । अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः ॥

और्द्ध्वस्रोतसिकः । त्रि । शैवे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

और्वः । पुं । वाडवानले ॥ सतुभूगोलस्य दक्षिणसीमा । तत्र सर्वे नरकाः दैत्याश्च वसन्ति ॥ पञ्चप्रवरान्तर्गत मुनिभेदे ॥ उर्वस्य मुनेरपत्यम् । ऋष्यण् । गोत्रापत्ये विदाद्यञ् ॥ न । पांशुलवणे ॥

और्वरः । त्रि । भौमे । रजसि ॥

औलभ्रेयः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

औलूकम् । न । पेचकसमूहे ॥ उलूकानां समूहः । खण्डिकादित्वादञ् ॥

औलूक्यः । पुं । वैशेषिके । वैशेषिक दर्शनाभिज्ञे ॥

औशनसम् । न । शास्त्रविशेषे । शिल्पनिर्माणप्रतिपादके शिल्पशास्त्रे ॥ उशनसा प्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥ उपपुराणविशेषे ॥

औशिजः । पुं । उशिजि ॥ स्वार्थिकःप्रत्ययः ॥

औशीरम् । न । शयनासने ॥ शयनं स्वापः शय्या वा । आसनम्पीठादि । स्वापपीठयोः समुदितयोरियं संज्ञा ॥ चामरे ॥ दण्डे ॥ पुं । चामरदण्डे ॥ त्रि । उशीरजे ॥ उश्यते । प्रकाश्यते । यद्वा । किदिति ईरन् । प्रत्ययः ॥ यद्वा । उशीरस्येदम् । तस्येदमित्यण् ॥

औषधम् । न । रोगनाशकद्रव्ये । भेषजे । जायौ । अगदे ॥ सर्वैः प्राणिभिर्भुज्यमानेऽप्योषधिप्रभवेऽन्ने रोगहृत्त्वेन द्रव्यमात्रविवक्षायां औषधशब्दप्रयोगः । तेन घृततैलादिकमप्यौषधशब्दवाच्यमिति ज्ञेयम् ॥

औषधेरिदम् । औषधिरेव वा । औषधे रजाता चिन्त्यम् ॥ शुरख्याम् ॥

औषरम् । न । पांशुलवणे ॥

औषरकम् । न । सार्वगुणे । क्षारिका लवणे ॥ खारीलौन खारीनून इति च भाषा

औषसः । त्रि । प्राभातिके ॥ अनुदितौषसरागः इति औषसातपभयादिति च भारवि लेख्यम् ॥ उषसिभवः । सन्धिवेलेत्यादिनायोगविभागादण् । अन्यथा कालाट्ठञ् स्यादिति व्याख्यातारः । अपभ्रंश एवायमिति प्रामाणिकाः ॥

औष्ट्रम् । त्रि । उष्ट्रसम्बन्धिनि ॥ औष्ट्रं दुग्धं लघु स्वादु लवणं दीपनं तथा । कृमिकुष्ठकफानाहशोफोदरहरं सरम् ॥ उष्ट्रस्येदम् । अण् ॥

औष्ट्रकम् । न । उष्ट्रसमूहे ॥ तस्य समूहस्यार्थे गोत्रोक्षोष्ट्रेतिवुञ् ॥ उष्ट्रस्य विकारोऽवयवो वा । उष्ट्राद्वुञ् ॥

औष्ठ्यः । त्रि । ओष्ठभवे ॥ शरीरावयवाद्यदिति यत् ॥

अम् । न । परे ब्रह्मणि ॥ अनुस्वारे । पञ्चदशे स्वरे ॥ बिन्दुमात्रानुनासिकवर्णोऽयम् । अकार उच्चारणार्थः । अयं नकारमकारस्थानेऽपि भवति ॥ [illegible]

अः । पुं । महेश्वरे ॥ विसर्गे । षोडशे स्वरे ॥ द्विबिन्दुमात्रः कण्ठ्यवर्णोऽयम् । अकार उच्चारणार्थः । अयं रेफसकारस्थानेऽपि भवति ॥

इत्थं गौडकुलोत्पन्नाण्डीग्रामप्रधानोपनामकश्रीरामनिधिमिश्रात्मज-श्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना तथा श्रीसद्गुरुकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभारतिशिष्येण ज्ञानावधूतश्रीसुखानन्दनाथपरनामधेयेन विरचितेऽस्मिन् शब्दार्थचिन्तामणौ । वर्गः समाप्तिं गतः ॥१॥

तत् सत्

कः । पुं । ब्रह्मणि ॥ समीरे ॥ आत्मनि ॥ यमे ॥ दक्षप्रजापतौ ॥ भास्करे ॥ कामग्रन्थौ ॥ चक्रिणि । नारायणे ॥ पतत्रिणि । खगे ॥ पार्थिवे ।

राजनि ॥ मयूरे ॥ अग्नौ ॥ मनसि ॥ शरीरे ॥ काले ॥ घने ॥ शब्दे ॥ प्रकाशे ॥ न । सुखे ॥ शिरसि ॥ जले ॥ कायति । कचलिका । कैशब्दे । कप्रहीसौ । अन्येभ्योपीतिडः ॥ ककारे ॥

कंपलः । पुं । कम्बलार्येषु ॥

कंसः । पुं । उग्रसेनसुतेऽसुरविशेषे । श्रीकृष्णमातुले ॥ पुं । न । तैजसद्रव्ये । स्वर्णरजतादिनिर्मिते पानभाजने ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातुविशेषे । कांस्ये । काँसा काँसो इतिभाषा ॥ आढकपरिमाणे माने ॥ मद्यादिपानपात्रे । पानभाजने ॥ कम्यते । कमुकान्तौ । वृतृवदिहनिकमिकषिभ्यः सः ॥

कंसकम् । न । नयनौषधे । पुष्पकासीसे । हीराकसीप्रभेदे ॥

कंसकारः । पुं । कसेरा इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । वैश्यायां ब्राह्मणाज्जातोऽम्बष्ठो गान्धिकवणिक् । कंसकारशङ्खकारौ ब्राह्मणात्सम्बभूवतुः ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ अपिच । विश्वकर्मा च शूद्रायां वीर्याधानं चकार सः । ततो बभूवुः पुत्रा श्चनवैते शिल्पकारिणः । मालाकारः कर्मकारः शङ्खकारः कुविन्दकः । कुम्भकारः कंसकारः षडेते शिल्पिनो नराः ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कंसजित् । पुं । वासुदेवे । श्रीकृष्णे ॥ कंसं जयति । विजये । क्विप् । तुक् ॥

कंसवती । स्त्री । कंसस्य भगिन्याम् ॥

कंसहा । पुं । देवकीसुते ॥ कंसं हन्ति । हन्० । क्विपचेति क्विप् ॥

कंसा । स्त्री । कंसवन्त्याम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कंसारातिः । पुं । } श्रीकृष्णे ॥ कंसस्य
कंसारिः । पुं । } अरातिः अरिर्वा ॥

कंसास्थि । न । कांस्यधातौ ॥

कंसीयम् । त्रि । कंसायहिते ॥ छः ॥

कंसोद्भवा । स्त्री । सुगन्धिमृत्तिकाविशेषे । आढक्याम् । काक्ष्याम् । सौराष्ट्र्याम् ॥

ककन्दः । पुं । कनके । स्वर्णे ॥

ककुद्मलः । पुं । स्त्री । चातकखगे ॥

ककुत्स्थः । पुं । सूर्यवंशजे राजविशेषे । शशादतनये । इक्ष्वाकोः पौत्रे ॥ ककुदि वृषांसे तिष्ठति । स्था० । कः ॥

ककुत् । स्त्री । वृषाङ्गविशेषे ॥ श्वेतच्छत्रादौ राजचिह्ने ॥ वरे ॥ श्रेष्ठे ॥ कं सुखं कौति । कुशब्दे । क्विप् । तुक् । पृषोदरादित्वात् दः ॥

ककुदः । पुं । न । प्रधाने । वरे । श्रेष्ठे ॥ राजचिह्ने । श्वेतच्छत्रादौ ॥ वृषाङ्गे । वृषांसस्थस्थूलमांसपिण्डे ॥ प्र

संतांशभागे ॥ कं सुखं कौति । कु॰ । क्विप् । तुक् । पृषोदरादिः ॥
ककुद्मान् । पुं । वृषे । बलीवर्द्दे ॥ ऋषभौषधौ ॥ पर्वते ॥ ककुदस्ति अस्य । मतुप् । यवादित्वात् न मस्य वः ॥
ककुद्मती । स्त्री । कट्याम् । पोत्था इति भाषा ॥ ककुद्मत्कन्या । स इव मांसपिण्डः ककुत् । सोऽतिशयितो ऽस्याम् । मतुप् । यवादित्वान्न वः ॥
ककुप् । स्त्री । प्रवेण्याम् ॥ दिशि ॥ शोभायाम् ॥ चम्पकस्रजि ॥ रागिणीविशेषे ॥ अस्या लक्षणं यथा । पीतं वसाना वसनं सुकेशी वने रुदन्ती पिकनाददूना । विलोकयन्ती ककुभोऽतिभीता मूर्त्तिः प्रदिष्टा ककुभस्येयमिति सङ्गीतदामोदरः ॥ कं कते । ककलौख्ये । ककुभकादुभ मत्ययः ॥ यद्वा । कं वातं स्कुभ्नाति विस्तारयति । स्कुभ इति कौशः । क्विप् । पृषोदरादित्वात् सलोपः ॥
ककुभः । पुं । रागविशेषे ॥ वीणाङ्गे । प्रसेवके । वीणादण्डाधःस्थितं शब्दगाम्भीर्याय दारुमयं भाण्डं चर्मणा च्छाद्यते तस्मिन् ॥ अर्जुनपादपे ॥ ककुभः शीतलो भग्नक्षतक्षयविषास्रजित् । मेदोमेहव्रणान् हन्ति तुवरः कफपित्तहृत् ॥ ककुभो दिशः सन्त्यस्य बहुविस्तरत्वात् । अर्शआद्यच ॥ पर्वतान्तरे ॥ कस्य कुस्य कङ्केते भाति । भा॰-अन्तर्भावितण्यर्थः । आतोऽनुपेतिकः ॥
ककुभा । स्त्री । दिशि ॥ केन वादित्वेन जलेन वा कुत्सितानि भानि नक्षत्राण्यत्रेति टापन्तोऽपीति क्षिपत् । तत्र । अधिकरणबहुव्रीहिप्रसङ्गात् ॥ केन कुत्सिता भाति । भा॰ आदीसौ । सुपीतिकः । भिदादित्वात् वा ॥ रागिणीविशेषे ॥
ककुभादनी । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥
ककुभः । पुं । खगान्तरे ॥
कक्कोलः । पुं । न । स्वनामख्यातसुगन्धिद्रव्यविशेषे । कोलके । काँकला इति गौडभाषा । काँकोलो इति फलरूपः इति गृह्यता इति च प्रसिद्धे ॥ कक्कोलं लघु तीक्ष्णोष्णं तिक्तं हृद्यं रुचिप्रदम् । आस्यदौर्गन्ध्यहृद्रोगकफवातामयान्ध्यहृत् ॥ ककते । कक॰ । सम्पदादित्वात् क्विप् । कोलति । कुल संस्थाने । ज्वलादित्वात् णः । ककच तत् कोलञ्च ॥
कक्कोलकम् । न । कोषफले । कक्कोले । सूक्ष्ममरिचे ॥ स्वार्थे कन् ॥
कक्खटः । त्रि । कठिने ॥ कक्खति ।

कर्कखवसने । शकादिभ्योटन् ॥

कक्कटपत्रक० । पुं । ... प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पट्टे । राजशये ॥

कक्खटी । स्त्री । वर्णलेखायाम् । कठिन्याम् । खट्याम् । सेलखडी इति भाषा ॥

कक्षः । पुं । बाहुमूले । कांख इति भाषा । वीरुधि । लतायाम् । तृणे । शुष्कतृणे । शुष्कवने । पापे । कच्छे । अरण्ये । पार्श्वे ॥ कषति ... कष्यते वा । कषहिंसायाम् । वृतवदिच् ... निकसिकषिभ्यः सः ॥

कक्षधरा । स्त्री । नागरमुस्तायाम् ॥

कक्षायः । पुं । कुक्कुरे ॥

कक्षा । स्त्री । अन्तरीयवस्त्रस्य पश्चिमे ... अञ्चले । अर्धांशुकस्य पृष्ठतो निक्षिप्तांचले । स्पर्धास्पदे । इभरज्ज्वाम् । गजमध्यबन्धनरज्जौ ॥ काञ्च्याम् । राजद्वारप्रविष्टे ॥ गेहप्रकोष्ठके ॥ भित्तौ ॥ साम्ये ॥ रथभागे ॥ ... हिंपाम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । बाहुपार्श्वांसकक्षेषु कृष्णस्फोटां सवेदनाम् । पित्तप्रकोपसम्भूतां कक्षामित्यभिनिर्दिशेदिति ॥ कषति कष्यते वा । कष० । वृनि... तिसेकृते टाप् ॥

कक्षापटः । पुं । कौपीने ॥ इति चक्षा-

युधः ॥

कक्षावेक्षकः । पुं । शुद्धान्तपालो । उद्यानपाले ॥ रङ्गाजीवे । कवौ । षिङ्गे ॥ द्वाःस्थे ॥ कक्षायाः अवेक्षकः ॥

कक्षीवान् । पुं । स्फोटायने । ऋषिविशेषे ॥ कक्ष्या अस्ति अस्य । मतुप् । आसन्दीवदष्ठीवदिति निपातनात् कक्ष्यायाः सम्प्रसारणम् ॥ कक्ष्यावान् अन्यत्र ॥

कक्षोत्था । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ॥

कक्ष्यम् । न । एकंशिकापात्रे । कांटेदार्की कटोरी इति भाषा ॥ इति मिताक्षरा ॥

कक्ष्या । स्त्री । वृहतिकायाम् ॥ यथा हिमकोटौ राजगृहे वेष्टनावच्छिन्ने देशे राजगृहादीनां प्राकारकोष्ठके ॥ सप्तकक्ष्या अतिकाम्येरितिं यथा ॥ सादृश्ये ॥ वरत्रौ ॥ काञ्च्याम् । सेखलादामनि ॥ यथा । पेरिधानाद्बहिः कक्ष्या निबद्धा ह्यासुरीमतीति ॥ सध्यबन्धने ॥ गजमध्यबन्धनरज्जौ ॥ यथा । हेमकक्ष्यां गजा इति ॥ उद्योगे ॥ यथा । परार्थबद्धकक्ष्याणां तादृशा मुद्भवः कृतः ॥ कक्षेभवा । शरीरावयवाद्यत् ॥

कङ्कः । पुं । छद्मद्विजे ॥ कांक इति गौडभाषा प्रसिद्धे पक्षिविशेषे । लोह

पृष्ठे । कंकरुडा इति भाषा ॥ यमे । युधिष्ठिरन्त्वमे । अज्ञातवासे ॥ कंस भ्रातरि । उग्रसेनसुते ॥ महाराज चूते ॥ कङ्कते । ककिगतौ । अच् ॥

कङ्कटः । पुं । कवचे । सन्नाहे ॥ कङ्कते । ककिलौल्ये शकादिभ्योऽटन् ॥ य[illegible]दा । कं सुखं कटति । कटे० । मूर्द्धा ॥

कङ्कटकः । पुं । सन्नाहे ॥ तनुत्रे । वर्मणि ॥ स्वार्थे कन् ॥

कङ्कणम् । न । करभूषणे । कड़ा इति भाषा ॥ हस्तसूत्रे । कङ्कणा इति भाषा ॥ मण्डने ॥ गुर्वक्षरे ऽ ॥ कंगु भं कणति । कण शब्दे । अच् । कङ्कते वा । ककिलौल्ये । बाहुलकादन्यचापीति अन् … दोलेश्चरुणादेरितिवा युच् । पृषोदरादित्वात्साधुत्वम् ॥ शेखरे ॥

कङ्कणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । किङ्किण्याम् । कण्ठाभरणविशेषे ॥ कंगणीति भाषाप्रसिद्धे स्त्रीकण्ठस्याभरणे ॥ कङ्कनम् । ककिगतौ । ल्युट् । कङ्के गतौ कणति । कण शब्दे । अच् । गौरादित्वात् ङीष् । शकन्ध्वादिः ॥ यद्वा । कं सुखं काणति । काण० । पचाद्यच् ॥

कङ्कणीका । स्त्री । प्रतिसरायाम् । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ कंगणीति प्रसिद्धे स्त्रीणां करभूषणे ॥ चङ्क्रम्यते । क[illegible] शब्दे । अस्मात् यङ्लुगन्तात् चङ्क्रि[illegible] कङ्कणचेति ईकने । धातोः कङ्कणादेशश्च …

कङ्कतम् । न । प्रसाधन्याम् । कङ्गी इति भाषा ॥ कङ्कते । ककि० । बाहुलकात् अतच् ॥

कङ्कतिका । स्त्री । कङ्कते । प्रसाधन्याम् ॥ कङ्कते । ककिगतौ । बाहुलकादतच् । गौरादित्वात् ङीप् । स्वार्थे कन् । केश इति ह्रस्वः ॥ यद्वा । कस्य शिरसोऽङ्कः । शकन्ध्वादिः । कङ्कपतति [illegible] ॥ वल्मीकभेदे । नागबलायाम् ॥

कङ्कती । स्त्री । कङ्कतिकायाम् ॥

कङ्कचोटः । पुं । काँकिला इति गौडभाषा प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । जलव्यथे ॥

कङ्कचोटिः । पुं । कङ्कचोटमत्स्ये ॥ कङ्क इव चोटिर्यस्य ॥

कङ्कपत्रः । पुं । शरविशेषे ॥ कङ्कस्य पत्राणीव पत्राणि यस्य ॥

कङ्कमाला । स्त्री । करतालीवाद्ये ॥

कङ्कमुखः । पुं । न । सन्दंशे । संडसी सडाँसीतिच भाषा ॥

कङ्करः । त्रि । कुत्सिते ॥ न । तक्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कङ्करोलः । पुं । निकोचकवृक्षे । अङ्कोठे । टेरा इतिभाषा ॥ काँकरोल इति गौडभाषाप्रसिद्धायां लतायाम् ॥

कङ्कपत्रः । पुं । पृश्निपर्ण्याम् ॥

कङ्काली । स्त्री । उत्पलगन्धिके । कृष्णाख्ये । गोशीर्षचन्दने ॥ उग्रसेनस्य कन्यायाम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कङ्कालः । पुं । शरीरास्थि ॥ त्वङ्मांसरहिते शरीरास्थिपञ्जरे । करङ्के । अस्थिपञ्जरे । कं सुखं शिरो वा कालयति । कर्मण्यण् । पृषोदरादिः । अथ । यद्वा । कङ्कते । कंकि गतौ । बाहुलकादालन् ॥

कङ्कालमाली । पुं । रुद्रे । शिवरूपाख्ये ॥ कङ्कालमाला अस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

कङ्गुः । स्त्री । कांगुनी इतिख्याते कङ्गुधान्ये ॥ न । कंसासुरभ्रातरि ॥

कङ्कुष्ठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशेषे । कालकुष्ठे । रङ्गदायके ॥ यथा । हिमवत्पादशिखरे कङ्कुष्ठमुपजायते । तत्रैकं नलिकाख्यं स्यात् अन्यद्रेणुकसञ्ज्ञितम् ॥ पीतप्रभं गुरु स्निग्धं श्रेष्ठं कङ्कुष्ठमादिमम् । श्यामं पीतं लघु त्यक्तसत्त्वं नेष्टं हि रेणुकम् ॥ कङ्कुष्ठं रेचनं तिक्तं कटूष्णं वर्णकारकम् । कृमिशोथोदराध्मानगुल्मानाहकफापहमिति ॥

कङ्केरः । पुं । काकविशेषे । द्रोणकाकभुजि ॥

कङ्केलिः । पुं । अशोकद्रुमे ॥

कङ्केशः । पुं । वास्तूके ॥

कङ्केलिः । पुं । अशोकवृक्षे । वञ्जुले ॥

कङ्कुम् । न । भोगे ॥ पापभोगे ॥

कङ्गुः । स्त्री । कांगनी इति प्रसिद्धे धान्यविशेषे । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियां कङ्गुप्रियङ्गू द्वे कृष्णा रक्ता सिता तथा । पीता चतुर्विधा कङ्गुः तासां पीता वरा स्मृता ॥ कङ्गुस्तु भग्नसन्धानवातकृद्बृंहणी गुरुः । रूक्षा श्लेष्महरातीव वाजिनां गुणकृद्भृशम् ॥ कम् अङ्कति । अगि गतौ । मृगय्वादित्वात् कुः । शकन्ध्वादिः ॥

कङ्गुनी । स्त्री । कांगनी इति भाषाप्रसिद्धे धान्यविशेषे । पीततण्डुले ॥ चीनके । अत्यन्तसुकुमारे ॥

कङ्गुनीपत्रा । स्त्री । तृणविशेषे । पण्यान्धायाम् ॥

कङ्गूः । स्त्री । धान्यभेदे । प्रियङ्गौ ॥

कचः । पुं । केशे ॥ बृहस्पतेः पुत्रे ॥ वन्धे ॥ शुष्कव्रणे ॥ कच्यते । कच बन्धने । पुंसीति घः ॥ कचत्यात्मानं वा । पचाद्यच् ॥ मेघे इति शब्दमाला ॥

कचङ्गनम् । न । करशून्यहट्टे । निर्मुंटे । पैठ इतिभाषा ॥

कचङ्गलः । पुं । पाथोधौ ॥ समुद्रे ॥

कचपम् । न । तृणे ॥ पत्रे ॥ शाकपत्रे ॥ कचते । कचबन्धने । उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः कपन् ॥

कचपक्षः । पुं । केशसमूहे ॥ पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे ॥

कचपाशः । पुं । केशसमूहे ॥

कचेरिपुफला । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

कचहस्तः । पुं । केशसमूहे ॥

कचा । स्त्री । हस्तिन्याम् ॥

कचाकुः । त्रि । दुराधर्षे ॥ दुःशीले ॥ । पुं । भुजङ्गमे ॥

कचाग्रम् । न । बालाग्रे । पंसरेखट्टे ॥

कचाचितः । त्रि । विकीर्णकेशे ॥

कचाटुरः । पुं । दात्यूहे । शितिकण्ठे ॥

कचामोदम् । न । वाला इतिप्रसिद्धे वालके ॥

कच्चुः । स्त्री । कच्व्याम् । अरुई कचालु इतिच भाषा ॥

कचेलम् । न । पत्रीनिबन्धने ॥

कच्चटम् । न । जलपिप्पल्याम् ॥

कच्चरः । त्रि । मलिने ॥ कुत्सितंचरति । चरश्च । रथवदयोश्चेतिच कारात् कोःकत् तत्पुरुषइतियोगविभागात् कोःकत् ॥ न ॥ तक्रे ॥

कच्चित् । अव्य । कामप्रवेदने ॥ अभिलाषप्रश्ने । इष्टपरिप्रश्ने ॥ हर्षे ॥ मङ्गले ॥ कदिति कुशब्दादेशः । कत् चित् अनयोः समाहारद्वन्द्वः ॥

कच्छः । पुं । अनूपे । जलप्रायदेशे ॥ नदीपर्वतादिजलाशयसमीपे । तटे ॥ तुन्नवृक्षे ॥ नौकाङ्गे ॥ काछ इतिभाषाप्रसिद्धे परिधानाञ्चले । कच्छायाम् ॥ अत्रस्मृतिः । वामे पृष्ठे तथा नाभौ कच्छत्रयमुदाहृतम् । एभिः कच्छैः परीधत्ते योविप्रः स शुचिः स्मृतः इति ॥ परिधानाञ्चलः काछामिवदाभ्यासुरीभवेत इतियादवः ॥ । पुं भूम्नि । देशविशेषे ॥ यथा । गणेश्वरात् पूर्वभागे समुद्रादुत्तरे शिवे । कच्छदेशः समाख्यातस्त्रिकोणः सङ्गमे इति ॥ कचति केशदीप्तौ । बाहुलकात् छः ॥ यद्वा । केन छ्यति । उट्ठदिरद्दोसिदेवनयोः अन्येभ्योपीति डः) कं जलं छ्यति परिच्छिनत्ति । छो छेदने । आतोऽनुपसर्गे कः ॥ त्रि । जलप्रान्ते ॥ परिधानाञ्चले कच्छे । जलप्राये त्रिलिङ्गकच्छस्सरः ॥

कच्छकः । पुं । तुन्नके । तूणी इति प्रसिद्धे वृक्षे ॥

कच्छटिका । स्त्री । कक्षायाम् ॥ कोंछो टी इति भाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

कच्छपः । पुं । पञ्चनखे जलजन्तुविशेषे । कमठे । कूर्मे । काछुआ इति भाषा ॥ अस्य मांसप्रकारो गुणाश्च । सरसो ये परिक्षिप्तं सर्पिषा स्थिरम् कच्छपम् । तन्मांसं सर्वतो ह्याज्य खण्डितं स्वल्पमानखण्डकैः ॥ पाचितं सा पंथे तैले हिङ्गुसैन्धवसंयुते । मिसया रसमायुक्तो द्राक्षिमेन सध्रूपितो ॥ कच्छपो बलदो वातपित्तनुत् पुंस्त्वकारकः इति ॥ पुनश्च । कच्छपो बलकृच्छीघ्रं वातजित् पुंस्त्वकारकः । स्निग्धो चक्षुष्यः प्रीणनः सक्तो मेधायो । कटुकः स्मृत इति ॥ कुबेरस्य निधिविशेषे ॥ मल्लस्य बन्धविशेषे ॥ मद्यस्य यन्त्रविशेषे ॥ कच्छेन पिबति । पा० । सुपीति योगविभागात्कः ॥

कच्छपिका । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । ग्रथिताः पञ्च वा षड्वा दारुणाः कच्छपोन्नताः । कफानिलाभ्यां पिडका ज्ञेयाः कच्छपिकां बुधैरिति ॥ प्रमेहोपद्रवजातदशपिडकान्तर्गतपिडकाविशेषे ॥ तल्लक्षणन्तु । सदाहा कूर्मसंस्थाना ज्ञेया कच्छपिका बुधैरिति ॥

कच्छपी । स्त्री । वाणीवीणायाम् ॥ क्षु-

-द्रा । कमठ्याम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । कच्छपिकायाम् ॥ कच्छं कच्छेन वा पिबति । कच्छेन पालिता । सुपीति कः । गापोष्टक्तु न विवते सुरासीध्वो रिति नियमनात् । गतिकारकेति सुबुत्पत्तेः प्राक् समासः । जातेरिति ङी ष् ॥ [illegible]

कच्छरुहा । स्त्री । दूर्वायाम् ॥ कच्छे रोहति । रुह० । इगुपधेति कः ॥

कच्छा । स्त्री । वाराह्याम् । झिल्लिभेदे ॥ चीरिकायाम् । झिंझी मजी रा इति भाषा । झिंझींभीका इति गौडभाषा ॥ परिधानाञ्चले । काछ इति भाषा ॥ कदन्तस्याष्टाप् ॥

कच्छाटिका । स्त्री । कच्छटिकायाम् ॥

कच्छुः । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सूक्ष्मा बहवः पिडकाः स्राववत्यः पामेत्युक्ता कण्डूमत्यः सदाहा । सैव स्फोटैस्तीव्रदाहैरुपेता ज्ञेया पाण्योः कच्छुरुग्रा स्फिचोश्चेति ॥

कच्छुघ्नी । स्त्री । पटोले ॥ पपुपामभेदे ॥

कच्छुरः । पुं । पुंश्चले ॥ त्रि । पामने । पामासहिते ॥ कच्छूरस्ति अस्य । क च्छ्वा ह्रस्वत्वञ्चेति रः ॥

कच्छुरा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥ मयौस् । गन्धमाल्याम् ॥ दुस्पर्शायाम्

। ॥ यवासे ॥ पुंश्चल्याम् ॥ कच्छूं राति । रादाने । आत इति कः । पृषोदरा दित्वात् । ह्रस्वः ॥

कच्छूः । स्त्री । खाज इतिप्रसिद्धेपामरोगे ॥ कषति ॥ कषहिंसायाम् । कषेश्छश्चेस्यूः ॥

कच्छूमती । स्त्री । शूकशिंब्याम् ॥ त्रि । कच्छूयुक्ते ॥

कच्छोटिका । स्त्री ॥ कच्छे । परिधानाञ्चले । कछोटी इतिभाषा ॥

कच्वी । स्त्री । अरवीं घुंया इतिप्रसिद्धे शाकविशेषे । सितखडायाम् ॥

कजम् । न । कमले ॥ केजातम् । जनी । डः ॥

कज्जलम् । न । काजल इति प्रसिद्धे अञ्जने । लोचके ॥ पुं । मेघे ॥

कज्जलध्वजः । पुं । दीपे ॥ कज्जलंध्वजं यस्य ॥

कज्जलरोचकः । पुं । न । ज्योत्स्नाट घे । दीपवृक्षे । दीवट इतिभाषा ॥

कज्जला । स्त्री । मत्स्यविशेषे । कज्जल्याम् ॥

कज्जली । स्त्री । मत्स्यविशेषे ॥ मिश्रितरसगन्धके ॥ यथा । शुद्धं सूतं तथागन्धं खल्वे तावद्विमर्दयेत् । सूतं न दृश्यते यावत् किन्तु कज्जलवद्भवेत् ॥ एषा कज्जलिका ख्याता संयवीषी

येवर्द्धिनी । नानानुपानयोगेन सर्वव्याधिविनाशिनीति ॥

कञ्चटम् । न । जलतण्डुलीये । लाङ्गल्याम् । काँचडादाम इतिगौडप्रसिद्धे जलजशाकविशेषे ॥ पानीयतण्डुलीयो यस्तु कञ्चट मुदाहृतम् । कञ्चटं तिक्तकं रक्तपित्तानिलहरं लघु ॥ चँचराई शाकस्य विशेषे ॥ इति भावप्रकाशः ॥

कञ्चडः । पुं । कञ्चटप्रभेदे । चक्रमर्द्दे । अम्बुपे ॥

कञ्चारः । पुं । सूर्य्ये ॥

कञ्चिका । स्त्री । वंशशाखायाम् । कुञ्चिकायाम् । कमची इतिभाषा ॥ क्षुद्रस्फोटे ॥

कञ्चुकः । पुं । वारवाणे । भटादेश्चोलकाकृतिसन्नाहे ॥ लोहमर्मधि ॥ कञ्चते । कचिदीप्ति बन्धनयोः । वा कुलकादुकन् ॥ कवचे ॥ निर्मोके । अहिनिर्ल्वयिन्याम् । सर्पत्वचि । काँचली इतिभाषा ॥ चोलके ॥ कूर्पासे । अङ्गिकायाम् । अङ्गिया काँचुली चोली इतिचभाषा ॥ वस्त्रे ॥ यद्वोपकण्ठपीताङ्गस्थितवस्त्रे ॥

कञ्चुकालुः । पुं । सर्पे ॥

कञ्चुकी । पुं । अन्तःपुराध्यक्षे । सौविदल्ले । स्थापत्ये । राज्ञांस्त्र्यगारेय

चीरधाधिकृते ॥ चिह्ने ॥ अंहौ । सर्पे ॥ जीङ्गकद्रुमे ॥ यवे ॥ चणके ॥ आवर्तुकवचे ॥ कञ्चुकशीलकोऽस्त्यस्य । अतइनिः । नस्यात् कर्मणि कञ्चुकीति स्मृतिः ॥

कञ्चुकी । स्त्री । क्षेपधिभेदे ॥ चीरीयवृक्षे ॥

कञ्चुलिका । स्त्री । कञ्चुके । स्त्रीणां अङ्गरक्षिणाम् ॥

कञ्जः । पुं । केशे ॥ विरिञ्चौ ॥ असुरामने ॥ न । पीयूषे ॥ पद्मे ॥ कम् जले जातम् । जनी० । डः ॥

कञ्जकः । पुं । मयना इति प्रसिद्धपक्षिविशेषे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कञ्जजः । पुं । ब्रह्मणि । विश्वस्रष्टरि ॥

कञ्जनः । पुं । कन्दर्पे । कामे ॥ मयना इति प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जयोनिः । पुं । शालूके ॥ कञ्जसमप्रभवयोनिरुत्पत्तिस्थानम् ॥

कञ्जलः । पुं । मयनाह प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जारः । पुं । जठरे ॥ सूर्ये ॥ विरिञ्चौ ॥ वारणे ॥ मुनौ ॥ कञ्जति कञ्जिः सौत्रः । कञ्जिमञ्जिभ्यांचिदित्यारन् ।

कञ्जिका । स्त्री । ब्राह्मणयष्टिकाख्ये । बम्हनेटी इतिभाषा ॥

कटः । पुं । श्रोणौ ॥ कटिपाश्र्व ॥ किलिञ्जे । वीरणतृणादिमये तृणासने । चटाई सादरी इतिभाषा ॥ अतिशये ॥ समये ॥ गजगण्डे ॥ तृणे ॥ शवे ॥ शवरथे ॥ औषधौ ॥ श्मशाने ॥ त्रि । क्रियाकारे ॥ कटति कथ्यतेवा कटे वर्षावरणयोः । पचाद्यच् । घुंसीतिघः ॥

कटंवरा । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । कटुकीतिख्यातायाम् ॥ कटंवृणोति वृञ्द० । संज्ञायां भृतृ इति खच् । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

कटकः । पुं । न । अद्रेर्नितम्बे । मेखलाख्ये पर्वतमध्यभागे ॥ वलये ॥ बाहुभूषणे ॥ दन्तिनांदन्तमण्डले ॥ चक्रे ॥ सामुद्रलवणे ॥ राजधान्याम् ॥ नगर्याम् ॥ सेनायाम् ॥ कटति कथ्यते वा कटे० । कुन्शिल्पिसंज्ञयोः । कृञादिभ्यः संज्ञायां वुन्निति वुन् वा ॥ सानौ ॥

कटकी । पुं । नगे । पर्वते ॥ सेनाध्यक्षे ॥ कटकोऽस्यास्ति । इनिः ॥

कटकोलः । पुं । पतद्ग्रहे । निष्ठीवनपात्रे । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कटकृत् । त्रि । तृणासनकर्त्तरि ॥

कटखादकः । पुं । काचकलशे ॥ काके ॥ जम्बुके ॥ त्रि । खादके । भक्षके ॥

कटङ्कटः । पुं । अग्नौ ॥

कटङ्कटेरी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

कटप्रूः । पुं । महादेवे ॥ विद्याधरे ॥ अक्षदेवने ॥ कामरूपिणि ॥ राक्षसे ॥ कीटे ॥ कटं प्रवते तच्छीलः । पुङ्गतौ । क्विबचिप्रच्छीति, कि पदीर्घौ ॥

कटप्रोथः । पुं । स्फिचि । कट्याम् ॥

कटभङ्गः । पुं । सस्यानां हस्तच्छेदे ॥ नृपात्यये । राजविनाशे ॥

कटभी । स्त्री । ज्योतिष्मत्याम् ॥ वृक्षभेदे । स्वादुपुष्पे । कटभीतु प्रमेहार्शोनाडीव्रणविषकृमीन्, हन्त्युष्णा कफकुष्ठघ्नीकटु कृष्णा च कीर्त्तिता ॥ तत्फलं तद्गुणं ज्ञेयं विशेषात्कफशुक्रकृत् । प्रवेशात्किल गर्भसंयुक्ता ॥ कटभङ्गाति । अन्येभ्योपीतिडः । गौरादिः ॥ काँटाशिरीष इतिगौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥ अपराजितायाम् ॥

कटमालिनी । स्त्री । मदिरायाम् ॥

कटम्बः । पुं । वाद्यभेदे ॥ बाणे ॥ कटति । कटेः । कृकदिकडिकटिभ्योम्बच् ॥

कटम्भरः । पुं । श्योनाकवृक्षे ॥ कटभी वृक्षे ॥

कटम्भरा । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्धभादालिया इति गौडभाषा ॥ रोहिण्याम् । कटकी इतिभाषा ॥ हस्तिन्याम् । हथिनी इतिभाषा ॥ कलम्बिकायाम् ॥ गोलोमायाम् ॥ वर्षाभ्वि ॥ मूर्वायाम् ॥ कटं बिभर्त्ति । डुभृञ्धो० । संज्ञायांभृत्वृजिधारि सहितपिदमः इति खच् । मुम् ॥

कटलः । पुं । भीमसेने ॥

कटशर्करा । स्त्री । गाङ्गेष्ठीलतायाम् । नाटा इतिगौडभाषा ॥

कटाक्षः । पुं । अपाङ्गदृष्टौ ॥ कटौ गतिश्रयितौ अक्षिणीयत्र । बहुव्रीहौस- क्थ्यक्ष्णोरिति षच ॥ कटं गण्डमक्षति वा । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ भक्तेषु तिर्यङ्निपाताह्न पादृष्टिः कटाक्षः ॥

कटायनम् । न । वीरणे ॥

कटारः । पुं । नागरे । कामिनि ॥

कटाहः । पुं । कूर्मकर्परे । कमठपृष्ठे ॥ द्वीपभेदे ॥ तैलादेः पाकपात्रे ॥ जातमात्रविषाणामहिषीशावके ॥ अश्विपीशिरौ ॥ खर्परे ॥ नरके ॥

कटिः । स्त्री । श्रोण्याम् ॥ कट्यते । कटे आवरणे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

कटित्रम् । न । रसनायाम् । काञ्च्याम् । कर्धनी कोंधनी तगड़ी इति भाषा ॥ कटिवस्त्रे ॥ कटिचर्मणि ॥

कटी । पुं । इभे । गजे ॥ त्रि । कटयति ॥

कटिप्रोथः । पुं । स्फिचि । चुतड़ इति भाषाप्रसिद्धे कटिदेशस्थमांसपिण्डे ॥ प्रोथति । प्रोथृ पर्याप्तौ । पुंसीति घः । कट्याः प्रोथो मांसपिण्डः ॥

कटिरोहकः । पुं । हस्तिपश्चाद्भागारोहके ॥

कटिल्लकः । पुं । कारवेल्ले ॥ कटति । कटे० बाहुलकादिल्लः । स्वार्थे कन् ॥

कटिशीर्षकः । पुं । कटिदेशे ॥

कटिशूल । पुं । कटिदेशस्थे शूलरोगे ॥ तस्यौषधं यथा । रजनीकदलीक्षारलेपः सिध्मविनाशनः । कुष्ठस्य मार्गनेऽकस्तु पथ्याभागद्वयं तथा ॥ उष्णोदकेन सम्पीय कटिशूलविनाशनमिति ॥

कटिशृङ्खला । स्त्री । चिलिकायाम् । कटिधार्यक्षुद्रघण्टिकायाम् ॥

कटिसूत्रम् । न । चन्द्रहार गोट् इति गौडभाषाप्रसिद्धे कट्यलङ्कारविशेषे ॥

कटी । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ श्रोणिदेशे ॥ कट्यते । कटे० । सर्वधातुभ्य इन् ॥ कृदिकारादिति कटाच्छ्रोणिवचन इति गौरादिषु पाठाद्वा ङीष् ॥

कटीतल्ल । पुं । न्युब्जखड्गे । खाँकाखाँडा इति भाषा । खुखुँडी इति खुखडी इति च नेपालभाषा ॥

कटीरः । पुं । जघने ॥ कन्दरे ॥ न । कटौ ॥ कठति कष्यते वा कटीरः । कटे० वा । कृशॄकटिपटिशौटिभ्य ईरन् ॥

कटीरकः । पुं । नितम्बे ॥ कटीर एव । स्वार्थे कः ॥

कटुः । पुं । रसविशेषे । चर्परा इति भाषा । झाल इति गौड भाषा ॥ कटुरूक्षः स्रान्यभेदः श्लेष्मसप्तकप्रिया ॥ मघः । वातपित्तकृदाग्नेयः शोधी पाचनरोचकृत् ॥ चम्पकवृक्षे ॥ चीनकर्पूरे ॥ पटोले ॥ कट्वीखलायाम् ॥ स्त्री । कटुक्याम् । कटुरोचिकायाम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ राजिकायाम् ॥ न । अकार्ये ॥ दूषणे ॥ त्रि । कटुरसयुक्ते ॥ सुगन्धौ ॥ तीक्ष्णे ॥ मत्सरे ॥ अप्रिये ॥ कटत्यावृणोति तीक्ष्णतया रसनम् । कटे० । कृटिघटिभ्यां चेच्छ. । यस्तु तस्तु शृङ् किञ्चिन्नपीच्य च चकारादुः । कटिवटिभ्यामिति प्रत्युत्तरत्वादिप्रदर्शनात् । स्त्रियां वोतोगुणवचनादिति ङीषि कट्वी कटुर्वा ॥ कटति । स० उर्वा ॥

कटुकः । पुं । पटोले ॥ सुगन्धितृणे ॥ अर्कवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ राजसर्षपे ॥ न । व्योषे । त्रिकटुनि ॥ स्वार्थे कः ॥

कटुकन्दः । पुं । शिग्रुवृक्षे ॥ आर्द्रके । शृङ्गवेरे ॥ लशुने ॥ कटुः कन्दोऽस्य ॥

कटुकफलम् । न । कक्कोले ॥

कटुकस्नेहः । पुं । सर्षपे ॥

कटुका । स्त्री । कटुम्भरायाम् । कटु रोहिण्याम् । कटम्भरायाम् । कुटु की इतिभाषा ॥ कटुका कटुका पा के तिक्ता रूक्षा हिमा लघुः । भेदि नीदीपनी हृद्या कफपित्तज्वरापहा । प्रमेहश्वासकासास्रदाहकुष्ठकृमिप्र णुत् ॥ ताम्बूल्याम् ॥ राजिकायाम् ॥ तिक्तालाबुके ॥

कटुकी । स्त्री । कटुकायाम् । मत्स्यपि त्तायाम् । शतपर्वायाम् ॥ कुटकी इति भाषा ॥

कटुकीटः । पुं । मशके ॥

कटुक्वाणः । पुं । टिट्टिभे ॥

कटुग्रन्थि । न । पिप्पलीमूले ॥ शुण्ठ्या म् ॥

कटुचातुर्जातकम् । न । एलात्वक्पत्र कमरिचात्मकचतुष्के ॥ इतिराज निर्घण्टः ॥

कटुच्छदः । पुं । तगरवृक्षे । टगर इति गौडभाषा ॥

कटुतिक्तकः । पुं । भूनिम्बे ॥ शणवृक्षे ॥

कटुतिक्तिका । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

कटुतिन्दुकः । पुं । कुपीलौ । कुचला इतिभाषा ॥

कटुतुण्डी । स्त्री । लताभेदे । तिक्त तुण्ड्याम् । कटुतरा इति गौड भाषा ॥

कटुतुम्बी । स्त्री । इक्ष्वाकौ । तिक्ताला बुनि ॥ कटुतुम्बी हिमा हृद्या पित्त कासविषापहा । तिक्ता कटु र्विपाके च वातपित्तज्वरान्तकृत् ॥ कटुका तौतुम्बीच ॥

कटुत्रयम् । न । त्रिकटुनि ॥ कटूनां त्र यम् ॥

कटुदला । स्त्री । कर्कट्याम् । ककडी इतिभाषा ॥

कटुनिष्पावः । पुं । नदीनिष्पावधान्ये ॥

कटुपत्रः । पुं । पर्पटे ॥ सितार्जके ॥

कटुपत्रिका । स्त्री । कारीवृक्षे ॥

कटुफलः । पुं । पटोले ॥ इतिराजनि र्घण्टः ॥

कटुफला । स्त्री । श्रीवल्लीवृक्षे ॥

कटुभद्रः । पुं । } शुण्ठ्याम् ॥
कटुभद्रम् । न । }

कटुमञ्जरिका । स्त्री । अपामार्गे ॥

कटुमोदम् । न । जवादिनामसुग न्धिद्रव्ये ॥

कटुरवः । पुं । मण्डूके ॥

कटुरोहिणी । स्त्री । कटुकायाम् । म त्स्यशकलायाम् ॥ शाखीपाशा ...

ष्या ॥ कटुरर्वासौ रोहिणीच ॥

कटुवार्त्ताकी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्या-म् ॥

कटुबीजा । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कटुशृङ्गालम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

कटुस्नेहः । पुं । सर्षपे ॥ गौरसर्षपे ॥

कटूत्कटम् । न । आर्द्रके ॥

कटूत्कटकम् । न । शुण्ठ्याम् ॥

कटोरम् । न । कटोरा इति प्रसिद्धे पात्रे ॥ यथोक्तं भैरवतन्त्रे ४ प्रकाशे । स्वर्णपट्टे संयुतं कोपकूप्यां कृत्वामुखं लौहपत्रेः । निष्कासितो धूमरसस्तु तस्य सोमान्वितैः काचकटोरकेषु इत्यादि ॥ जैमिन्याश्वमेधिके पर्वणि ९ अध्यायेपिच । एतार्थं देवकीदत्तं पात्रे काञ्चननिर्मिते । कटोरायां चतुःषष्टिः पञ्चशोभयतः स्थिता इति ॥ कटति । कटे० । ओलच् । रलयोरैक्यम् ॥

कटोरकम् । न । कटोरा इतिप्रसिद्धपात्रभेदे ॥ स्वार्थे कः

कटोरा । स्त्री । स्वनामख्यातपात्रे । इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कटोलः । पुं । कटुरसे ॥ चण्डाले ॥ कटति । कटे० । कपिगडिगडिकटिपटिभ्य ओलच् ॥

कटोलकः । पुं । कटोलार्थे ॥ स्वार्थे कः ॥

कटोलवीणा । स्त्री । केन्दुडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे यन्त्रे । चण्डालवल्लक्याम् ॥ कटोलस्य चण्डालस्य वीणा ॥

कट्टारः । पुं । कटिशस्त्रे । कटार इति भाषा ॥

कट्फलः । पुं । कायफल इति प्रसिद्धे वृक्षे । श्रीपर्णिकायाम् । कुमुदिकायाम् ॥ कट्फल सुवर तिक्तः कटुर्वातकफज्वरान् । हन्ति श्वास प्रमेहार्शः कासकण्ठामयारुचीः ॥ कटति । कटे० । क्विप् । कटफलमस्य ॥

कट्फला । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥ वृहत्याम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ देवदाल्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ मर्क्कट्याम् ॥

कट्वङ्गः । पुं । सूर्यवंशजे दिलीपनृपतौ ॥ श्योनाकद्रुमे । सोनापाठा इति-भाषाप्रसिद्धे ॥ कटूनि अङ्गान्यस्य ॥

कट्वरम् । न । दधिसरे ॥ व्यञ्जने ॥ तक्रे ॥ दध्नः ससारकस्याच तक्रं कट्वरमुच्यते ॥ कटति । कटे० । छित्वर छत्वर धीवर पीवर मीवर चीवर तीवर नीवर गह्वर कट्वर संयद्वरा इति ष्वरजन्तं साधु ॥

कड्गी । स्त्री । कटुकायाम् ॥ लताभेदे । कटुकपर्ण्याम् । काष्ठवल्लिकायाम् ॥ मुकाष्ठायाम् ॥ चोलीगुमबच-

नादिति ङीष् ॥

कठः । पुं । मुनिविशेषे ॥ कठशाखाध्ययनकर्त्तरि ॥ कठशाखाभिज्ञे ॥ स्वराप्रभेदे ॥ स्वरे ॥ यजुःशाखाविशेषे ॥ कठेन प्रोक्तमधीते । वैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च णिनिः । कठचरकाल्लुगिति लुक् ॥

कठमर्दः । पुं । शिवे ॥

कठरः । पुं । कठिने ॥

कठा । स्त्री । करिण्याम् ।

कठाकुः । पुं । पक्षिणि ॥ कठति । कठ कृच्छ्रजीवने । कठिकुषिभ्यां काकुः ॥

कठाचकः । पुं । दात्यूहखगे ॥

कठिञ्जरः । पुं । तुलस्याम् । पर्णासे ॥ कृष्णवर्वरायाम् ॥ कठिनं जरयति । जॄष् वयोहानौ । णिजन्तः । कर्मण्यण् । पृषोदरादिः ॥

कठिनः । त्रि । क्रूरे । निष्ठुरे । कठोरे ॥ स्तब्धे ॥ न । स्थाल्याम् ॥ वैद्यशास्त्रप्रसिद्धेषु यवान्यजाजीपिकटुभूनिम्बादिद्रव्येषु ॥ कठति । कठ० । वहुलमन्यत्रापीति इनच् ॥

कठिनपृष्ठकः । पुं । कमठे । कूर्मे ॥

कठिना । स्त्री । गुडशर्करायाम् ॥

कठिनिका । स्त्री । कठिन्याम् ॥

कठिनी । स्त्री । धवलमृत्तिकायाम् । पाकशुक्लायाम् । गुणिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी ससम्भ्रमाद्यस्य । तेनाम्बा यदि सुतिनी वद वन्ध्या कीदृशी नाम ॥

कठिल्लः । पुं । कारवेल्ले ॥ कठति । कठ शोके । बाहुलकादिल्लः ॥

कठिल्लकः । पुं । कारवेल्ले ॥ तुलस्याम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ स्वार्थे कन् ॥

कठी । स्त्री । कठेन प्रोक्तमधीयानानां स्त्री ब्राह्मण्याम् ॥ शाखाध्येतृमात्रत्वेन जातित्वात् ङीष् ॥

कठेरः । पुं । कृच्छ्रजीविनि । दरिद्रे ॥ कठति । कठ कृ० । पतिकठिकुठीभ्य एरक् ॥

कठेरुः । पुं । चामरवाते । मन्यरौ ॥

कठोरः । त्रि । कठिने ॥ कठति । कठ० । कठिचकिभ्यामोरन् ॥ पूर्णे ॥ कठोरताराधिपलाञ्छनच्छविः । इति माघः

कडः । पुं । मूर्खे ॥ कडति । कड मदे । पचाद्यच् ॥

कडकम् । न । सामुद्रे । विकूटे । करकच इति गौडभाषाप्रसिद्धे सामुद्रलवणे ॥

कडङ्करः । पुं । माषमुद्गादिकाष्ठे । बुसे ॥ कडङ्करोति । कृ० । कडङ्करदक्षिणा दिति निपातनात् खच् ॥

कडङ्करीयः । त्रि । } कडङ्करार्हे गवि ॥
कडङ्कर्यः । त्रि । }

कडङ्करं मर्हतीति । कडङ्करदक्षिणा च्छ्चेति छः यत् च ॥

कडङ्गः । पुं । सुराविशेषे ॥

कडङ्गरः । पुं । तुषे ॥ गृणाति गिरति वा । गॄ शब्दे निगरणे वा । अच् । कडस्य गरः । कडङ्गरेतिनिर्देशान्मुम् ॥ यद्वा । कडति । कड० । क्विप् । कडं च तत् अङ्गं च । कडङ्गं राति । रा० । कः ॥

कडत्रम् । न । मानविशेषे ॥

कडम्बः । पुं । शाकनाडिकायाम् । कलम्बे । डाँठ डंठल् इतिभाषा ॥ कोणे । प्रान्तभागे ॥ कडति । कड० । कुष्कादिकडोऽम्बच् । केन जलमन्ते वा अम्बि० । अच् । डलयोरैक्यम् ॥ अग्रभागे ॥

कडम्बकः । पुं । कलम्बे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कडम्बी । स्त्री । कलम्बीशाके ॥

कडारः । पुं । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति ॥ कडारत्सृणवत्किंशदिश्यन्ये इति भरतः ॥ दासे ॥ गडति । गड सेचने । गडेः कडचेत्यारन् ॥

कणः । पुं । अतिसूक्ष्मे । लेशे ॥ धान्यांशे । चूर्णतण्डुले ॥ सूक्ष्मास्तण्डुलावयव. कणइति व्याख्यातारः ॥ वनजीरके ॥ कणति । कण निमीलने । पचाद्यच् ॥

कणगुग्गुलुः । पुं । गुग्गुलुप्रभेदे । सिंहपीते । स्वर्णकर्णे । गन्धराजे ॥

कणजीरः । पुं । श्वेतजीरके ॥

कणजीरकम् । न । क्षुद्रजीरके । स्त्रियमग्निमि ॥

कणभः । पुं । कीटविशेषे ॥

कणभक्षकः । पुं । भारिटखगे । श्यामचटके । गौरिटे ॥

कणलाभः । पुं । आवर्ते । जलभ्रमे ॥

कणा । स्त्री । जीरके ॥ कुम्भीरमक्षिकायाम् ॥ पिप्पल्याम् ॥ श्वेतजीरके ॥ घोलो ॥ टाप् ॥

कणाटीनः । पुं । } खञ्जनपक्षिणि ॥
कणाटीरः । पुं ।
कणाटीरकः । पुं ।

कणादः । पुं । वैशेषिकदर्शनकर्त्तरि मुनिविशेषे । काश्यपे ॥

कणिकः । पुं । कणायाम् ॥ मन्त्रे ॥ नीराजनाविधौ ॥ सूजीइतिभाषाप्रसिद्धे शुष्कगोधूमचूर्णे ॥

कणिका । स्त्री । अत्यल्पे । अल्पवस्तुनि ॥ अग्निमन्थे । अरणीतिख्याते ॥ कणति । कण गतौ । पचाद्यच् । स्वार्थे कन् । टाप् ॥ यद्वा । कणति । कण शब्दे । क्वुन् ॥ कणाः सन्त्यस्या । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कणितम् । न । पीडितानां शब्दे । आ

सैनादौ ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कणिशम् । न । शस्यमञ्जर्याम् । धान्यादिशीर्षे ॥ कणाय: कणा: सन्त्यस्य । लोमादित्वाच्छः ॥ यद्वा । कणिनं स्वावयवं श्यति । शोतनूकरणे । आत इति कः ॥

कणी । स्त्री । चयकण्टलतायाम् ॥ कणिकायाम् ॥ न । अल्पे ॥

कणीचिः । स्त्री । कणीच्यर्थेषु ॥ कणति । कणगतौ । ऋकणिभ्यामीचिः ॥

कणीची । स्त्री । पुष्पितलतायाम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ कणाची इति किरातीची इति च प्रसिद्धे शकटे ॥ कृदिकारादक्तिनः इति ङीष् ॥

कणे । अ । अभिलाषातिशये । समसीप्रतिरूपकोऽयं निपातः ॥

कणेरः । पुं । कर्णिकारवृक्षे ॥

कणेरा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ हस्तिन्याम् ॥

कणेरुः । स्त्री । कर्णिकारे ॥ करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

कण्टकः । पुं । न । सूच्यग्रे ॥ क्षुद्रशत्रौ ॥ मत्स्यादिकीकसे ॥ वैणयिकादिदोषोक्तौ ॥ रोमाञ्चे ॥ द्रुमाङ्गे । कांटा इति भाषा ॥ केन्द्रे । लग्नचतुर्थसप्तमदशमस्थानेषु ॥ यथा ॥ लग्नात् सुहृन्नकर्माणि केन्द्रमुक्तञ्च कण्टक

म् । चतुष्टयञ्चान्यखेटावलोकने विशेषत इति ॥ ज्योतिः ॥

कण्टकद्रुमः । पुं । शाल्मलिवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कण्टकप्रावृता । स्त्री । गृहकन्यायाम् । घृतकुमार्याम् ॥

कण्टकफलः । पुं । क्षुरे । गोक्षुरे ॥

कण्टकवृन्ताकी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् ॥

कण्टकश्रेणी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ कण्टकानां श्रेणी यस्याम् ॥

कण्टकागारः । पुं । सरटजन्तौ ॥

कण्टकाढ्यः । पुं । कुब्जकवृक्षे ॥ त्रि । कण्टकयुक्ते ॥

कण्टकारिका । स्त्री । निदिग्धिकायाम् । व्याघ्र्याम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकान् ऋच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥ स्वार्थे कन् । कण्टकारिका फले ॥ कण्टकारिकायाः फलम् । हरीतक्यादिभ्यश्चेति विकारावयवप्रत्ययस्य लुप् ॥ हरीतक्यादिषु लिङ्गमेव प्रकृतिवच्च सङ्ख्या ॥

कण्टकारी । स्त्री । व्याघ्र्याम् । कण्टकारिकायाम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकारी कण्टकिनी तथा स्यादुष्णकटुका । चक्षुष्या । चलशोथश्लेष्माग्निमान्द्यज्वरदाहनुत् ॥ दीपनी पाचनी रुच्या कासश्वासातिसारजित् ॥

सुश्रुते तु । कण्टकारी सरा तिक्ता कटुका दीपनी लघुः । रूक्षोष्णा पाचनी कासश्वासज्वरकफानिलान् ॥ निहन्ति पीनसं पार्श्वपीडाकृमिहृदामयान् । तयोः फलं कटुरसं पाके च कटुकं भवेत् ॥ शुक्ररेचनं भेदि तिक्तं पित्ताग्निकृल्लघु । हन्यात् कफमरुत्कण्डूकासमेदःकृमिज्वरान् ॥ कण्टकारीघृतः काशः सक्षयः सर्वकासहा ॥ तद्वत् मोक्षासिता क्षुद्राविशेषाद्गर्भकारिणी ॥ अ.कमल्याम् ॥ कण्टकान् इयर्त्ति । ऋ गतौ । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कण्टकारीफलम् । न । कण्टकार्याः फले ॥ कण्टकारीफलं तिक्तं कटुकं दीपनं लघु । रूक्षोष्णं श्वासकासघ्नं ज्वरानिलकफापहम् ॥ शाकप्रकारस्तु । तोयाम्लस्विन्नबृहतीफलमार्द्रकञ्च दग्धाहतं चिरविपाचितमाज्यकेन । चूर्णेन सैन्धवभवेन विमिश्रितञ्च वह्निं प्रबोधयति कासनिवारयंतीति ॥

कण्टकाशुकः । पुं । यवासे । यासे ॥

कण्टकाशनः । पुं । उष्ट्रे ॥ कण्टकानि अशनं यस्य ॥

कण्टकाष्ठीलः । पुं । मत्स्यविशेषे । कुलिशे ॥

कण्टकितः । त्रि । पुलकिते ॥

कण्टकी । पुं । मत्स्ये ॥ खदिरवृक्षे ॥ विकङ्कते । मदनवृक्षे ॥ गोक्षुरे ॥ वंशे ॥ बदरवृक्षे ॥ कण्टकाः सन्त्यस्मिन् । इनिः ॥

कण्टकिनी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् ॥ यभिरण्याम् ॥ मधुखर्जूर्याम् ॥

कण्टकिफलः । पुं । कटहल इति प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पनसे ॥ कण्टकाः सन्त्यस्य । अत इनिठनाविति इनिः । कण्टकि फलमस्य ॥ समष्ठिलावृक्षे ॥

कण्टकिलः । पुं । बेंउबाँश इति गौडभाषाप्रसिद्धे वंशविशेषे ॥

कण्टकिलता । स्त्री । त्रपुष्याम् ॥ खीरा इति भाषा । कण्टकिनी चासौ लता चेति ॥

कण्टकी । स्त्री । वार्त्ताकीविशेषे । कण्टीलावैगन इति भाषा ॥

कण्टकुरण्टः । पुं । झिण्ट्याम् ॥

कण्टतनुः । स्त्री । बृहत्याम् ॥

कण्टदला । स्त्री । केतक्याम् ॥

कण्टपत्रः । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥

कण्टपत्रफला । स्त्री । ब्रह्मदण्ड्याम् ॥

कण्टपादः । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥

कण्टफलः । पुं । क्षुद्रगोक्षुरे ॥ पनसे ॥ धुस्तूरे ॥ लताकरञ्जे ॥

कण्टफला । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥

कण्ठलः । पुं । धावनी । वधूदइति भाषा ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कण्ठवल्ली । स्त्री । ग्रीवल्लीरज्जे ॥

कण्ठश्वसः । पुं । तेजःफलवृक्षे ॥

कण्ठाफलः । पुं । कण्ठकिफलेन कटहल इति भाषा ॥ विशेषातु पनसं व न्द्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्निभिः ॥

कण्ठा । गला । स्त्री । नीलभिण्टयाम् ॥

कण्ठाशुः । पुं । वंशे ॥ वृहत्त्याम् । पाकाकाख्याम् ॥ वर्बूरे ॥

कण्ठालुयम् । न । यज्ञकन्दे ॥

कण्ठी । पुं । कषाये ॥ अपामार्गे ॥ खदिरे ॥ गोक्षुरे ॥

कण्ठः । पुं । मदनद्रुमे ॥ होमकुण्डपरिकुण्डपरिमितेऽग्ने ॥ यथा । खाता द्वाद्यौङ्गुलः कण्ठः सर्वकुण्डेष्वयंविधिरिति ॥ त्रि । गले । ग्रीवाग्रभागे ॥ अत्र विशुद्धनामषोडशदलपद्म मस्ति ॥ सन्निधाने । निकटे ॥ ध्वनौ ॥ कणति । कणशब्दे कथो ड ॥ यथा । कण्ठे । कण्ठोके । च ॥

कण्ठकूणिका । स्त्री । वीणायाम् ॥

कण्ठतलासिका । स्त्री । अश्वग्रीवावेष्टकरज्जुसम्मोदे ॥ इति शब्दमाला ॥

कण्ठनीडकः । पुं । चिल्लपक्षिणि । चीरह इति भाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कण्ठनीलकः । पुं । उल्कायाम् । मसाल इतिभाषा ॥ इतिशब्दमाला ॥

कण्ठपाशकः । पुं । हस्तिकण्ठवेष्टकरज्जौ ॥

कण्ठभूषा । स्त्री । ग्रैवेयके । कण्ठी गोपसकरी इतिभाषा ॥ भूष्यतेऽनया । भूष अलङ्कारे । गुरोश्चेत्यः । कण्ठभूषा ॥

कण्ठमणिः । पुं । ग्रैवेयकमणौ ॥ काकले ॥ कण्ठस्य मणिः ॥

कण्ठशुण्डिः । स्त्री । गलस्य कफाद्युत्सरोगे ॥

कण्ठसूत्रम् । न । स्तनालिङ्गने ॥ यथा । यत्कुर्वते वक्षसि वल्लभस्य स्तनाभिघातं निविडोपगूढ़ । परिश्रमार्थं शनकैर्विदग्धास्तत्कण्ठसूत्रं प्रवदन्ति सन्त इति ॥

कण्ठाग्निः । पुं । पक्षिणि ॥ कण्ठे अग्निरस्य ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कण्ठालः । पुं । शूरणे ॥ युद्धे ॥ गोणी प्रभेदे । खुर्जी इतिभाषा ॥ क्रमेलके ॥ नौकायाःखनित्रे ॥

कण्ठाला । स्त्री । जालगोणिकायाम् ॥

कण्ठिका । स्त्री । कण्ठाभरणे । एकलडीकण्ठी इति भाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कण्ठी । स्त्री । गले ॥ अश्वकण्ठवेष्टनर

ज्जुचर्म्मादौ ॥

कण्ठीरवः । पुं । सिंहे ॥ मत्तमातङ्गे ॥ पारावते ॥

कण्ठीरवी । स्त्री । वासकवृक्षे ॥

कण्ठेकालः । पुं । महादेवे ॥ कण्ठेकालोऽस्य । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कण्ठ्यः । त्रि । कण्ठभवे शब्दादौ ॥ कण्ठहिते ॥ शरीरावयवत्वात् यत् ॥

कण्डनम् । न । निस्तुषीकृतौ । उदूखलादिना तण्डुलादे र्निर्म्मलीकरणे । छण्ना इतिभाषा ॥

कण्डनी । स्त्री । उदूखले ॥ मुषले ॥

कण्डरा । स्त्री । महास्नायौ । महानाड्याम् ॥

कण्डिका । स्त्री । वेदैकदेशे ॥

कण्डुः । स्त्री । कण्डूयायाम् । गात्रविघर्षणे ॥ कण्डते । कडिमर्दे । मृगय्वादित्वात् कुप्रत्ययः ॥

कण्डुरः । पुं । कारवेल्ललतायाम् ॥ शुन्दरखचे ॥

कण्डुरा । स्त्री । आत्मगुप्तायाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥ अत्यम्लपर्ण्याम् ॥ कण्डूं राति । रा दाने । आतोनुपसर्गे कः । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

कण्डूः । स्त्री । खाज इतिप्रसिद्धे रोगे । खर्ज्जाम् । कण्डूयायाम् ॥ कण्डूयनम् । कण्डूञ् गात्रविघर्षणे । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥

कण्डूकरी । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

कण्डूघ्नः । पुं । आरग्वधे ॥ गौरसर्षपे ॥

कण्डूतिः । स्त्री । कण्ड्वाम् । खाज इति भाषा ॥ कण्डूयतेः क्तिच् ॥

कण्डूयनम् । न । कण्ड्वाम् ॥

कण्डूयमानः । त्रि । कण्डूयितरि । कषमाणे ॥

कण्डूया । स्त्री । कण्डूयने । खर्ज्जाम् ॥ कण्डूयनम् । कण्डूञ्० । कण्ड्वादिभ्यो यक् । अप्रत्ययात् ॥

कण्डूयिता । त्रि । कण्डूयमाने ॥

कण्डूरा । स्त्री । प्रावृषायण्याम् । मर्कट्याम् ॥ कण्डूं राति । रा० । आत इति कः ॥

कण्डूलः । पुं । शूरणे ॥ त्रि ॥ कण्डूयुक्ते ॥

कण्डोलः । पुं । उष्ट्रे ॥ गोणीप्रभेदे ॥ पिटे । वंशादिनिर्म्मिते धान्यादिस्थापनभाण्डे ॥ कण्डते । कडिमर्दे । बाहुलकादोलच् ॥ यद्वा । कपिगडिगण्डीतिसूत्रे कण्डेः पाठादोलच् ॥

कण्डोलकः । पुं । कण्डोले ॥

कण्डोलवीणा । स्त्री । फेटुडा इति

गौडभाषा प्रसिद्धे माल्यवन्ते। चण्डा लवणक्याम् । किङ्करीति प्रसिद्धे वा द्ये ॥ कण्ठते । कति० । बाहुलका दोलच् । कण्डोलस्य वीणा ॥

कण्डोली । स्त्री । कण्डोलवीणायाम्॥

कण्ड्वोधः । पुं । शूककीटे । शूयापी-का इतिगौडे भाषा ॥

कण्वः । पुं । मुनिविशेषे ॥ पुरुवंशजा ताप्रतिरथनामक्षत्रियपुत्रे॥यथा॥ सुमतिर्ध्रुवोऽप्रतिरथः कण्वोऽप्रतिरथा त्मजः॥ तस्य मेधातिथिस्तस्मात् प्रस्क ण्वाद्याद्विजातयः ॥ इतिश्रीभागवत म् ॥ न । पापे ॥ कमनम् । कणाय व्दे॥ उल्वादयश्चेतिसाधुः॥ कणति । अबुमुखिशाठिकमीत्यादिनाकन्-वा ॥

कतः । पुं । मुनिविशेषे ॥ कतकवृक्षे ॥

कतकः । पुं । तिक्तफले । पयःप्रसादि नि । निर्मली इतिभाषा ॥ कतकस्य फलं नेत्र्यं सलिलनिर्मलकारकम् । वा-तश्लेष्महरं शीतं मधुरं तुवरं गुरु ॥

कतफलः । पुं । कतकवृक्षे ॥

कतमः । पुं । यहूनां जातिपरिप्रश्ने ॥ कि मो डतमच् ॥

कतमालः । पुं । वह्नौ ॥

कति । त्रि । कियति ॥ सङ्ख्यापरिमा णप्रश्ने ॥ का सङ्ख्यापरिमाणमेषा-म् । किमः सङ्ख्यापरिमाणे डतिचे ति डतिः । नित्यंबहुवचनान्तोयम्॥

कतिथः । त्रि । कतीनां पूरणे ॥ पट्क ति कतिपयचतुरांथुगिति डटिथुगा गमः ॥

कतिपयः । त्रि । कतिशब्दार्थे । कितने क इतिभाषा ॥

कतिपयथः । त्रि । कतिपयानां पूरणे । पट्कतीत्यादिना कतिपयस्य सङ्ख्यात्वेपि अतएवज्ञापकाड्डट् त-स्मिन् थुगागमः ॥

कत्तृणम् । न । रामकर्पूर इतिगौडभा षाप्रसिद्धे सुगन्धितृणविशेषे । पौरे । सौगन्धिके । रौहिषे ॥ अस्यगु-णाः । कटुत्वम् तिक्तत्वम् वीर्यत्व श्वासादिदोषविनाशित्वमि ति राजनिघण्टुः ॥ चाकुलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे पृश्न्यां ॥ पृश्निकाया म् । कुत्सितं तृणम् । तृणेच जातावितिकोः कत् ॥

कत्तोयम् । न । मद्ये । मैरेये ॥

कत्थनम् । न । श्लाघायाम् ॥ कत्थ० । ल्युट् ॥

कत्सवरम् । न । स्कन्धे

कथकः । त्रि । कथोपजीविनि ॥ एकन ट्टे । नाटकवर्गस्यकर्त्तरि ॥ वक्तरि ॥ यथा । वायुकसाधनियमच्युतेः

विकथके रूपाधिकाद्याव्य इतिचिन्ता मणिः ॥ कथयति । कथवाक्यप्रबन्धे । बहुलमन्यत्रापीति णुन् ॥

कथङ्कथिकः । त्रि । प्रश्नकर्त्तरि । प्रष्टरि ॥

कथङ्कथिकता । स्त्री । पृच्छायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कथङ्कारम् । अ । केन प्रकारेण कृत्वेत्यर्थे । कथमित्यर्थे ॥ अमर्यादेव करोतेः कथम्पूर्वात्समुल् ॥

कथञ्चन । अ । केनाप्युपायेनेत्यर्थे ॥

कथञ्चित् । अ । अतिप्रयत्नेनेत्यर्थे ॥

कथनम् । न । कथायाम् । कहना इति भाषा ॥ इतिहलायुध ॥

कथम् । अ । प्रश्ने ॥ गर्हायाम् ॥ प्रकारार्थे ॥ सम्भ्रमे ॥ प्रश्ने ॥ सम्भावनायाम् ॥ केन प्रकारेण । किमस्येति थमुः ॥

कथमपि । अ । यत्नगौरवे ॥ बाढमित्यर्थे ॥ कथमादित्याप्यर्थयत्नगौरव भेदयोः ॥

कथम्भूत । त्रि । किम्प्रकारे ॥ कं प्रकारं किंवा प्रकार माप्तः । द्वितीयान्तादृपियम् ॥

कथा । स्त्री । प्रबन्धकल्पनायाम् ॥ प्रबन्धकल्पनां स्तोकसत्यां प्राज्ञाः कथां विदुः । परम्पराश्रया यास्यात्सा मताख्यायिका क्वचिदिति कोलाहलाचार्यः ॥ पञ्चप्रतिपञ्चोपन्यासेन विचारणायाम् ॥ नैयायिकमतेचि नानावक्तृकपूर्वपक्षसिद्धान्तवान् वाक्यसन्दर्भः कथा । तद्भेदास्त्रय. । वादो जल्पो वितण्डा चेति ॥ कथा कादम्बर्यादिस्वरूपा सैव गद्यपद्यमयी चम्पूरितिग्रन्थान्तरे ॥ कथयति । कथवाक्यप्रबन्धे । चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्च्चश्चेत्यङ् । टाप् ॥

कथाप्रसङ्गः । त्रि । वातुले ॥ पुं । संलापे । गोष्ठीवचने ॥ विषवैद्ये ॥

कथाप्रायः । त्रि । कथके । कथोपजीविनि । नाटकवक्तरि ॥ कथायां मात्रो. यस्य ॥

कथितः । त्रि । उक्ते । कहा इति भाषा ॥ कथ० । क्त. ॥

कदः । पुं । मेघे ॥ कं जलं ददाति । दुदाञ । कः ॥

कदकः । पुं । उल्लोचे ॥ वितानें ॥

कदध्वा । पुं । कापथे । निन्द्यमार्गे ॥ कुत्सितो ऽध्वा । कुगतीतिसमासः । कोः कत् तत्पुरुषेचीति कदादेशः ॥

कदनम् । न । मर्दे । युद्धे ॥ पापे ॥ बाधायाम् ॥ मारणे ॥

कदन्नम् । न । कुत्सितान्ने ॥

कदम्बः । पुं । नीपे । प्रियके ॥ कदम्बो मधुरः शीतः कषायो लवणो गुरुः । सरो विष्टम्भकृद्रूक्षः कफस्तन्यानिलप्रदः ॥ अन्यसाह्वः । नीपो महाकदम्बः स्याद्धाराकदम्ब इत्यपि । द्वितीयोऽल्पप्रसरश्च हस्तपुष्पः कदम्बकः स्यात्प्रभेदः । तथारम्भोपि । हारिद्रस्तु रजोबलः । धूलीकदम्बको धाराकदम्बः षट्पदप्रियः ॥ हस्तपुष्पः केशराढ्यः प्रावृषेण्यः कदम्बकः । नीपोमहा कदम्बोपि तथा वृत्तफलोमतः । इत्यमरटीकायां भरतः ॥ सर्षपे ॥ देवताडवृक्षे ॥, न । निकुरम्बे । सङ्घे । समूहे ॥ कदति । कदः वैक्लव्ये धातुः । कुकादिकडिकटिभ्योम्बच् ॥

कदम्बकः । पुं । हरिद्रौ ॥ कदम्बार्थेषु ॥ स्वार्थेकन् ॥ यद्वा । कदति क्रन्दयति वा । कद हिंसायाम् । कदि आह्वाने रोदने च । कुकादिभ्योम्बच् । अनित्यत्वान्नुम् । स्वार्थेकः ॥ न । निकुरम्बे । समूहे ॥

कदम्बगोलकन्यायः । पुं । कदम्बगोलकस्य सर्वावयवेषु युगपदेव पुष्पाणामुत्पात्तिरूपे दृष्टान्तविशेषे ॥

कदम्बपुष्पा । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मुण्डी इतिभाषा ॥

कदम्बपुष्पी । स्त्री । महाश्रावणिकायाम् । मुण्डायाम् ॥

कदम्बी । स्त्री देवदाल्याम् ॥

कदरः । पुं । सोमवल्के श्वेतखदिरे ॥ कदरो विशदो वर्ण्यो मुखरोगकफास्रजित् ॥ क्रकचे । करपत्रे । करवत् करौत आरा इतिच भाषा ॥ कडाभमुडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे व्याधिभेदे ॥ तल्लक्षणम् । शर्करोन्मथिते पादे क्षते वा कण्टकादिभिः । ग्रन्थिः कोलवदुत्सन्नो जायते कदरस्तु सद्रति ॥ अङ्कुशे ॥ दृणाति । दृ विदारणे । पचाद्यच् । कस्यजलस्य दरः ॥

कदर्थितः । त्रि । विडम्बिते । दूषिते ॥ कुत्सितोर्थः कदर्थः । कोःकत् । कदर्थः कृतः कदर्थितः ॥

कदर्यः । त्रि । क्षुद्रे । कृपणे । सतिविभवे अदातरि ॥ यथा । आत्मानं धर्मकृत्यञ्च पुत्रदारांश्च पीडयन् । यो लोभात्सञ्चिनोत्यर्थान् स कदर्य इतिस्मृतः ॥ कुत्सितो ऽर्थः स्वामी ॥ कुगतीतिसमासः । कोः कत् तत्पुरुषे ॥

कदलः । पुं । रम्भावृक्षे ॥ पृश्नीलतायाम् ॥ कन्दते कन्द्यते वा । कदि आह्वानेरोदनेच । वृषादित्वात् कलच्

कदलकः । पुं । कदलार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥

कदला । स्त्री । पृश्न्याम् ॥ डिम्बिकायाम् ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ अजादेरा कृतिगणत्वाट्टाप् ॥

कदली । स्त्री । वारबुसायाम् । रम्भायाम् ॥ यथा ॥ माणिक्यमर्त्त्यामृत चम्पकाद्या भेदाः कदल्या बहवोपि सन्ति । उक्ता गुणास्तेष्वधिका भवन्ति निर्दोषता चाल्पगुणा च तेषाम् ॥ गुणान् पथ्य मोचाफले ॥ पताकायाम् ॥ करिवैजयन्त्याम् ॥ मृगभेदे ॥ के दलति । दलविशरणे । अच् । ङीष् ॥ कन्दते कन्द्यते वा कदिमा । इ प्रादित्वात् साधुः गौरादिः ॥

कदलीकन्दः । पुं । रम्भामूले । केराकन्दकेयाकन्द इतिच भाषा ॥ शीतलः कदलीकन्दो बल्यः केश्यो म्लपित्तजित् । वह्निकृद्दाहहारीच मधुरो रुचिकारकः ॥ कन्दः कदल्या दलितो नितान्तं संस्वेदितो हिङ्गुदलेन राद्धः । उद्धूलितः सैन्धवरेणुनाथ मरीचसम्पर्कित एव कव्यः ॥

कदलीकुसुमम् । न । रम्भापुष्पे ॥ कदल्या. कुसुमं स्निग्धं मधुरं तुवरं गुरु । वातपित्तहरं शीतं रक्तपित्तक्षयप्रणुत् ॥

कदलीदण्डः । पुं । थोड इति गौडभाषाप्रसिद्धे मोचामध्यस्थदण्डे ॥ कृत्तः स्विन्नः सलिलविधृतः कृत्ततन्तुः प्रभिन्नः कम्बुभूत्याजलविरचितः चारसम्भीरपुष्टाः । मध्ये मध्ये तनुमकस्विरोन्द्रकैकाग्नितप्तः स्वादुरूर्णा भवतिसुतरांगर्भदण्डः कदल्याः ॥ योनिदोषहरोदण्डः कादल्योऽवक्ष्ररंजयेत् । रक्तपित्तहरः शीतः सुवर्चोग्निप्रवर्द्धनः ॥

कदा । अ । कस्मिन् काले । कब इति भाषा ॥ सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा ॥

कदाकारः । त्रि । कुत्सितावयवे ॥ कुत्सितः आकारोऽस्य । कोः कदादेशः ॥

कदाख्यम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुत्सितनामनि ॥ कुत्सिता आख्यास्य । कोः कत् तत्पुरुषेचीतिकदादेशः ॥

कदाचन । अ । कस्मिन्काले । किसी समयमे इतिभाषा ॥

कदाचारः । त्रि । कुव्यवहारे ॥ कुत्सितः आचारोयस्य । कोः कत् आदेशः ॥

कदाचित् । अ । जातु । कस्मिंश्चित्काले प्रस्तावे ॥ कदाच चिच्च अनयोः समाहारः ॥

कदुष्णम् । न । कोष्णे ॥ ईषदुष्णम् । कवञ्चोष्णे इतिपक्षे कदादेशः ॥ त्रि । तद्वति ॥

कद्रथः । पुं । कुत्सितरथे ॥

कद्रुः । पुं । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । तद्वति । स्वर्णपिङ्गे ॥ कन्दति । कदि आह्वाने । मृगव्वादित्वात् साधुः ॥

कद्रुपुत्रः । पुं । नागे ॥ कद्र्वाःपुत्रः ॥

कद्रूः । स्त्री । नागमातरि ॥ संज्ञायामित्यूङ् ॥

कद्वदः । त्रि । गर्हावादिनि । दुर्वाचि ॥ कुत्सितंवदति । वदेः पचाद्यच् । रथवदयोश्चेति कोः कत् ॥ कुत्सितस्य वदोवा ॥

कनकम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ पुं । किंशुकवृक्षे ॥ नागकेशरवृक्षे ॥ कृष्णधत्तूरे ॥ धुस्तूरे ॥ काञ्चनालवृक्षे ॥ कालीये । कृष्णचन्दने ॥ चम्पकवृक्षे ॥ कासमर्दवृक्षे ॥ कणगुग्गुलवृक्षे ॥ लघ्वचरे ॥ कनति । कनीदीप्तौ । वृञादिभ्योवुन् ॥ काचाङ्गे ॥

कनकक्षारः । पुं । टङ्कणे । सुहागा इति भाषा ॥

कनकदण्डः । पुं । राजशृङ्गे । राजच्छत्रे ॥ कनकस्यदण्डोऽस्मिन् ॥

कनकदण्डकम् । न । राजशृङ्गे । राजच्छत्रे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कनकपलः । पुं । सुवर्णादिपरिमाणकषोडशमाषके । पलपरिमाणे । कुवलिस्ते ॥ इतिहारावली ॥

कनकप्रभा । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

कनकप्रसवा । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम् ॥

कनकरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदल्याम् ॥

कनकरसः । पुं । हरिताले ॥

कनकलोद्भवः । पुं । राले ॥

कनकाचलः । पुं । सुमेरुपर्वते ॥ दानविशेषे ॥ कनकमयःअचलः ॥

कनकाध्यक्षः । पुं । भैरिके । सुवर्णाधिकृते ॥ कनकस्याध्यक्षः ॥

कनकारकः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥

कनकालुका । स्त्री । भृङ्गारे । सौवर्णकलशे ॥ कनकस्य आलुः । संज्ञायांकन् ॥

कनकाह्वम् । न । नागकेशरपुष्पे ॥

कनकाह्वयः । पुं । धत्तूरे ॥ कनकमाह्वयोऽस्य । भुक्तेऽस्मिन् कनकवर्णपृथ्व्यादिदर्शनात् ॥ नागकेशरे ॥

कनखलः । पुं । उग्रादेव्याःस्थाने तीर्थविशेषे ॥ उग्राकनखलेसृते लिपुरायम् ॥

कननः । त्रि । काणे । एकदृष्टि ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कनिक्षा । स्त्री । संमितायाम् ॥

कनिष्ठः । त्रि । अतियूनि ॥ अत्यल्पे ॥

जघन्यजे । अनुजे । पश्चाज्जाते ॥ अयमेषामतिशयेन युवा अल्पो वा । अजादी गुणवचनादेवेति इष्ठन् । युवाल्पयोः कनन्यतरस्यामिति कनादेशः ॥

कनिष्ठकम् । न । भूकहये ॥

कनिष्ठा । स्त्री । दुर्बलाङ्गुलौ ॥ पश्चाज्जातायाम् । अनुजायाम् ॥ कनिष्ठस्य भार्यायाम् ॥ कनिष्ठस्य स्त्री । पुंयोगलक्षणं ङीषं बाधित्वा अजादित्वात् टाप् ॥ नायिकाभेदे ॥

कनी । स्त्री । दुहितरि । कन्यायाम् ॥

कनीनिका । स्त्री । अक्षितारके ॥ कनिष्ठाङ्गुलौ ॥ कनति । कनीदीप्तौ । बाहुलकादीनः । स्वार्थे कन् । टाप् । इत्वम् ॥

कनीयान् । त्रि । कनिष्ठार्थे ॥ अयमनयोरतिशयेन युवा अल्पो वा । द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ । अजादी गुणवचनादेवेति ईयसुन् । युवाल्पयोरिति कनादेशः ॥

कनीयसम् । न । ताम्रे ॥

कन्तुः । त्रि । सुखविशिष्टे । सुखिनि ॥ कं सुखम् अस्ति अस्य ॥ कं शम्भ्यां बभयुस्तितुतयसः इति तुः ॥ कामदेवे ॥ हृदन्ते ॥ कामयते । कमु कान्तौ । अर्जिदृशिकम्यमीतिभ्यः प्रत्य

योभातेस्तुगागमश्च ॥ कमिमनीतिसुर्वा ॥ हृदये ॥

कन्था । स्त्री । सन्ययभित्तौ । काँथ इतिभाषा ॥ प्रावरणान्तरे । सूतजीर्णपटनिर्मिताच्छादनवस्त्रे । कथरी गुदरी इति च भाषा ॥ यथा । भिक्षा प्राशनं रक्षार्थं कन्था शीतनिवारणी । अथवा कौशेये भक्ति विभवैः किन्ययैजिनमिति ॥ कम्यते । कमु० । बाहुलकात् थन् । टाप् ॥

कन्थारी । स्त्री । कन्थरी । दुर्वासी ॥ दसकण्टका तीक्ष्णगन्धा दुषमेशा इत्यादिपर्यायवति वृक्षे ॥

कन्दः । पुं । न । सूरणे ॥ ग्राम्य कन्दस्तु दोषघ्नः ॥ रसमूले ॥ सलगम इति प्रसिद्धे मूलविशेषे । गञ्जने ॥ पुं । मेघे ॥ योनिरोगविशेषे । स तु निदानलक्षणो यथा । दिवास्वप्नादतिक्रोधाद्व्यायामादतिमैथुनात् । चताश्च नखदन्ताद्यैर्वाताद्याः कुपिता यदा । पूयशोणितसङ्काशं लकुचाकृतिसन्निभम् । उत्पद्यते यदा योनौ नाम्ना कन्दस्तु योनिजः इति ॥ स चतुर्विधः । लक्षणभेदात् । यथा । रूक्षं विवर्णं स्फुटितं वातिकं तं विनिर्दिशेत् । दाहरागज्वरयुतं विद्यात् पित्तात्मकन्तु तम् ॥ नीलपुष्पप

तीक्ष्णोर्ध्वं कण्डूमन्तं कफात्मकम् । सर्वैर्लिङ्गैः समायुक्तं सन्निपातात्मकं विदुः ॥ सन्निपातात्मकोऽसाध्यः शेषाः कृच्छ्रप्रसाधनाः इति ॥ कन्दति कन्दयति कन्द्यते वा । कदि आह्वाने रोदने च । अच् पचाद्यच् ॥

कन्दगुडूची । स्त्री । गुडूचीविशेषे । कन्दोद्भवायाम् । पिण्डालुनि । सुगन्धी इति काश्यादिदेशप्रसिद्धे कन्दे ॥

कन्दटम् । न । शुक्लोत्पले । कोंमी- इति भाषा ॥

कन्दफला । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्ल्याम् ॥

कन्दमूलम् । न । मूलके ॥

कन्दरः । पुं । अङ्कुशे ॥ पुं । स्त्री । गुहायाम् ॥ न । आर्द्रके । शृङ्गवेरे ॥ कं जलेन दीर्यते । दृ विदारणे । ऋदोरप् ॥

कन्दरा । स्त्री । दर्याम् । कृत्रिमाकृतिमेखलाकारे गिरिविवरे ॥ कन्दर टाप् ॥

कन्दराकरः । पुं । शिलोच्चये । पर्वते ॥ कन्दराणामाकरः ॥

कन्दरालः । पुं । गर्दभाण्डवृक्षे ॥ कन्दरानलाति । ला आदाने । आत इति कः ॥ प्लक्षद्रुमे ॥ कपीतने । आक्षोटवृक्षे ॥ कन्दरामलति । अल भूषणादौ । कर्मण्यण् ॥ कन्दराऽस्यास्ति वा । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

कन्दरालकः । पुं । कन्दराले ॥

कन्दरी । स्त्री । गुहायाम् ॥

कन्दरोद्भवा । स्त्री । क्षुद्रपाषाणभेदिनि वृक्षे ॥

कन्दर्पः । पुं । कामदेवे ॥ पुरुषोत्पत्त्यर्थो यः कामानां मध्ये कामः स च भगवतो विभूतिः ॥ कमित्यव्ययं कुत्सायाम् । कुत्सितो दर्पोऽस्य अस्माद्वा ॥ यद्वा । कं सुखं तस्य तेन वा दृप्यति । दृप हर्षमोहनयोः । पचाद्यच् ॥ अथवा । के ब्रह्मापि दर्पवान् कं ब्रह्माणं दर्पितवान् वा । पृषोदरादिः ॥ ध्रुवकभेदे ॥ यथा । यत्रो विंशतिवर्णोऽभिधेयः कन्दर्पसंज्ञकः । वीरे वा करुणे वा स्यात् खण्डताले विधीयते इति सङ्गीतदामोदरः ॥

कन्दर्पकूपः । पुं । भगे । योनौ ॥

कन्दर्पजीवः । पुं । कामवृद्धिनामवृक्षे ॥

कन्दर्पमुषलः । पुं । मेढ्रे । शिश्ने ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कन्दर्पशृङ्खलः । पुं । शृङ्गारबन्धविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । नारी पादद्वयं स्थाप्य कान्तस्योरुद्वयोपरि । कटिं चोद्दोलयेद्गाढं बन्धः कन्दर्पशृङ्खलः इति ॥

कन्दलम् । न । कपाले ॥ उपरागे ॥ नवाङ्कुरे ॥ कलध्वनौ ॥ अपवादे ॥ पुं ।

कनके ॥ मृदौ ॥ कर्पासे ॥ भूमिकन्दल्याः पुष्पे ॥

कन्दलता । स्त्री । मालाकन्दे ॥

कन्दली । स्त्री । मृगविशेषे ॥ गुल्मप्रभेदे ॥ पताकायाम् ॥ पद्मबीजे ॥ कन्दे सद्यमूले लीयते । लीङ् श्लेषणे । अन्येष्वपीतिडः । यद्वा । कन्दते । कदि । इत्यादिकलच् । गौरादित्वात् ङीष् ॥ भूमिकन्दल्याम् ॥

कन्दलीकुसुमम् । न । शिलीन्ध्रे ॥

कन्दवर्द्धनः । पुं । सूरणे ॥

कन्दवल्ली । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

कन्दबहुला । स्त्री । त्रिपर्णिकायाम् ॥

कन्दशूरणः । पुं । कोलके । शूरणे ॥

कन्दसंज्ञम् । न । योन्यर्शसि । योनिरक्तरोगविशेषे ॥ तन्निदानादि कन्दे द्रष्टव्यम् ॥

कन्दसारम् । न । नन्दनवने ॥

कन्दाढ्यः । पुं । धरणीकन्दे ॥

कन्दार्हः । पुं । शूरणे ॥

कन्दालुः । पुं । काशालौ ॥ धरणीकन्दे ॥ त्रिपर्णिकायाम् ॥

कन्दी । पुं । शूरणे ॥

कन्दिरी । स्त्री । लज्जालुवृक्षे ॥

कन्दुः । पुं । स्त्री । कड़ाही इति भाषा प्रसिद्धे भर्जनपात्रे । स्वेदन्याम् ॥ स्कन्दति । स्कन्दिर्गतिशोषणयोः । स्कन्देः सलोपश्चेत्युः ॥

कन्दुकः । पुं । गेन्दुके गेंद इति भाषा ॥ कन्दाले । कदि । बाहुलकादुः । कंसुखं ददाति दयते याति यच्छति वा विग्रहः । स्वार्थे कन् ॥ कंशिरो दुनोति द्रवति वा । टुदु उपतापे द्रुगतौ वा । मत्वन् ॥

कन्दुपक्वम् । न । अलोपश्चेकं शिरावेल्ल्यादि वहिनिर्णायकं भृष्टतण्डुला दि तस्मिन् ॥ यथा । कन्दुपक्वानि तैलेन पायसं दधिसक्तवः । द्विजैरेतानि भोज्यानि शूद्रगेहकृतान्यपीति लिख्यांनितत्त्वे कूर्मपुराणम् ॥

कन्दोटः । पुं । शुक्लोत्पले ॥ न । नीलोत्पले ॥

कन्दोतः । पुं । कुमुदे । निशाचरे ॥

कन्धः । पुं । मेघे । वारिदे ॥

कन्धरः । पुं । वारिवाहे ॥ वारिपूर्णो ॥ कमुलस्य धरः ॥

कन्धरा । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ कंशिरो धारयति । संज्ञायां भृवृ वृजीति खच् । खचिह्रस्वः ॥ यद्वा । धरति । धृञ् । पचाद्यच् । कंशिरसोधरा ॥

कन्धि । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ पुं । समुद्रे ॥

कन्नम् । न । पातके ॥ मूर्च्छायाम् ॥

कन्यका । स्त्री । दशवर्षीयाकुमार्यां

म् ॥ अज्ञाता कन्या । अज्ञातादौ
कः । चिपकादित्वान्नेत्वम् ॥
कन्यकाजातः । त्रि । अनूढापत्ये । का
नीने ॥
कन्यकापतिः । पुं । जामातरि ॥
कन्या । स्त्री । कुमारीस् ॥ दशवर्षीयां
बालिकायाम् ॥ नारीम् ॥ यथाष्टक
न्यासु ॥ यथा । यच्च गन्धर्वसिद्धानां क
न्यका नरनागयोः । विद्याधरकिम्पुरु
षपिशाचानां मनीकृतादृशिः ॥ ऋष
स्याद्रौपदी तारा कुन्ती मन्दोदरी त
था ॥ ॥*॥ कन्यायां जातमात्रायामुपका
रं पितृकुर्वते । मयराचादिपूजार्थी जा
तारोत्सवकुमारिका ॥ कन्यादानप्र
सिद्ध्यर्थं वंशद्वयविवृद्धये । इति तेभा
पितमनमाहमस्मीत्युक्तं चैत ॥ क
न्याविक्रये दोषो यथा । यः कन्यापा
लनं कृत्वा करोति यदि विक्रयं । वि
क्रेता धनलोभेन कुम्भीपाकं सगच्छ
ति ॥ कन्यामूत्रपुरीषञ्च तत्र भक्षति
पातकी । कृमिभिर्दंशितः काकैर्या
वदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ मृतश्च व्याधयो
नौ च स लभेज्जन्म निश्चितम् । वि
क्रीणीते मांसभारं वहत्येव दिवा
निशमिति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ *
॥ अथ कन्या लक्षणम् । तत्र पादल
क्षणम् । स्निग्धोन्नताग्रतनुताम्रनखौ

कुमार्याः पादौ समोपचितचारुनि
गूढगुल्फौ । श्लिष्टाङ्गुलीकमल
कान्तितलौ च यस्यास्तामुद्वहेद्यदि भु
वोऽधिपतित्वमिच्छेत् ॥ १ ॥ पाद
जङ्घालानूरुगुल्फयोर्निर्लक्षणानि
॥ मत्स्याङ्कुशाब्जयववज्रहलासि चि
ह्नावस्वेदनौ मृदुतलौ चरणौ प्रश
स्तौ । जङ्घे च रोमरहिते विसिरे
सुवृत्ते जानुद्वयं सममनुल्बणसन्धि
देशम् ॥ २ ॥ ऊरू घनौ करिकर
प्रतिमावरोमौ अश्वत्थपत्रसदृशं वि
पुलञ्च गुह्यम् । श्रोणीललाटमुर
कूर्मसमुन्नतञ्च गूढो मणिश्च विपुलां
श्रियमादधाति ॥ ३ ॥ नितम्बनाभ्यो
र्लक्षणम् । विस्तीर्णमांसोपचितो
नितम्बो गुरुश्च धत्ते रशनाकलापम्
। नाभिर्गभीरा विपुलाङ्गनानां प्रद
क्षिणावर्त्तगता च शस्ता ॥ ४ ॥ मध्य
स्तनोदरवक्षोग्रीवालक्ष० । मध्यं स्त्रिया
स्त्रिवलिनाथ मरोमपञ्च वृत्तौ घना
वविषमौ कठिनावुरस्थौ । रोममव
र्जितमुरो मृदु चाङ्गनानां ग्रीवा च क
म्बुनिचितार्थसुखानि धत्ते ॥ ५ ॥
अधरदन्तयोर्ल० । बन्धुजीवकुसु
मोपमोऽधरो मांसलो रुचिरबिम्ब
रूपभृत् ॥ कुन्दकुड्मलनिभाः स
मा द्विजा योषितां पतिसुखामिता

कन्या

र्थेदाः ॥ ६ ॥ सचमनासिकाहर्षा- लः॰ । द्राघिष्ठयुक्तमशठं परपुष्टवं- सवर्णगुणप्रभाषित मदीनमनल्पसौ- ख्यम् । नासा समा समपुटा रुचिरा प्रशस्ता हृङ्नीलनीरजदलद्युति- हारिणी च ॥ ७ ॥ भ्रूललाटल॰ । नासक्ते नातिपृथूच्चरम्ये भ्रूर्बालेन्दु- वक्राकारविभ्रमे । अर्धेन्दुसंस्था- नमरोमशञ्च शस्तं ललाटं न नतं न तुङ्गम् ॥ ८ ॥ कर्णकेशशिरोल॰ । कर्णयुग्ममपि युक्तमांसलं शस्यते मृ- दुसमाहितं समम् । स्निग्धनील- मृदुकुञ्चितैकजाः मूर्धजाः सुखक- राः समंशिरः ॥ ९ ॥ हस्तपादयो- र्लक्षण॰ । भृङ्गारासनवाजिकुञ्ज- रथश्रीवृक्षयूपेषुभिर्मालाकुण्ड- लचामराङ्कुशयवैः शैलैर्ध्वजैस्तोर- णैः । मत्स्यस्वस्तिकवेदिकाव्यज- नकैः शङ्खातपत्राम्बुजैः पादे पा- णितलेऽथवा युवतयो गच्छन्ति रा- ज्ञीपदम् ॥ १० ॥ करलक्ष॰ । नि- गूढमणिबन्धनौ तरुणपद्मगर्भोप- मौ करौ न्यपतियोषितस्तनुचिक्क- णपर्वाङ्गुली । न निम्नमतिनोन्नतं करतलं सुरेखान्वितं करोत्यविध- वांचिरं सुतसुखार्थं सम्भोगिनीम् ॥ ११ ॥ मध्याङ्गुलिं या मणिबन्धनो-

कन्या

त्था रेखा गतापाणितले ऽङ्गनायाः ऊर्ध्वस्थिता पादतलेऽथवा या पुंसो ऽथवा राज्यसुखाय सा स्यात् ॥ १२ ॥ कनिष्ठिकामूलभवा गता या प्रदेशि नी मध्यमिकान्तरालम् । करोति रेखा परमायुषः सा प्रमाणि मूना तु तदूनमायुः ॥ १३ ॥ अथायव्य ञ्जनम् । अङ्गुष्ठमूले प्रसवस्य रेखाः पुत्रा बृहत्यः प्रमदास्तु तन्व्यः । अ च्छिन्नमध्या वृहदायुषांताः स्वल्पा युषो छिन्नलघुप्रमाणाः ॥ १४ ॥ शुभ लक्षणान्युक्ता अशुभलक्षणान्याह । इ तीदमुक्तं शुभमङ्गनानामतो विपर्य स्तमनिष्टमुक्तम् । विशेषतो ऽनिष्ट फलानि यानि समासतस्तान्यनुकी र्तयामि ॥ १५ ॥ पादयोरनिष्ट लक्षणम् । कनिष्ठिका वा तदनन्तरा वा महीं न यस्याः स्पृशति स्त्रिया स्यात् । गताथवाङ्गुष्ठमतीत्य यस्याः प्रदे शिनी सा कुलटातिपापा ॥ १६ ॥ ज ङ्घागुल्फोदराणां ल॰ । उद्बद्धाभ्यां पि ण्डिकाभ्यां सिरालेशुष्के जङ्घे लो- मशे चातिमांसे । वामावर्त्तं निम्नमल्प ञ्च गुह्यं कुम्भाकारं चोदरं दुःखितानाम् ॥ १७ ॥ ग्रीवाल॰ । ह्रस्वयातिनिः स्वता दीर्घया कुलक्षयः । ग्रीवया पृथुलया योषितः प्रचण्डता ॥ १८

॥ नेत्रगण्डयोर्लं० । नेत्रे यस्याः कोकिलपिङ्गलेवा साद्रुःशीला श्यावलोचनाच । कूपौ यस्या गण्डयोस्स्मितेषु निस्सन्दिग्धं बन्धकीं तांवदन्ति ॥ १९ ॥ अन्यदप्याह । प्रविस्तविशिरेश्वरं स्याट्टे स्युसंहन्युदरे स्फिचौ पतिघ्नी । अतिलोमशयास्विशोत्तरौष्ठी नशुभाभर्त्तुरत्नी चयाचदीर्घा ॥ २० ॥ स्तनकर्णदन्तलं० । स्तनौ सरोमौ मलिनोल्वणौ च क्लेशं ददाते विषमौ च कर्णौ । स्थूलाः कराला विषमाश्च दन्ताः क्लेशाय चौर्याय च कृष्णमांसाः ॥ २१ ॥ हस्तलं० । क्रव्यादरूपैर्वृककाकङ्कैः सरीसृपोलूकसमानचिह्नैः । शुष्कैः सिरालैर्विषमैश्च हस्तैर्भवन्ति नार्यः सुखवित्तहीनाः ॥ २२ ॥ अन्यदप्याह । यातूत्तरोष्ठेन समुन्नतेन रूक्षाग्रकेशी कलहप्रियासा । प्रायो विरूपासु भवन्ति दोषा यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति ॥ २३ ॥ अधुना शरीरस्यैव विभागमाह । पादौ सगुल्फौ प्रथमं प्रदिष्टं जङ्घे द्वितीयं तु संजानुचक्रे । मेढ्रोरुमुष्कं च ततस्तृतीयं नाभिं कटिं चैव चतुर्थमाहुः ॥ २४ ॥ उदरं कथयन्ति पञ्चमं हृदयं षष्ठमतः स्तनान्वितम् । अथ सप्तममांसजत्रुणी कथयन्त्यष्टममोष्ठकन्धरे ॥ २५ ॥ नवमं नयने च सभ्रुणी सललाटं दशमं शिरस्तथा । अशुभेष्वशुभं दशाफलं चरणाद्येषु शुभेषु शोभनम् ॥ २६ ॥ इति वाराह्यां कन्यालक्षणं नामाध्यायः । ६७ ॥ * ॥ एतत्कुमार्याम् । सङ्घायाम् ॥ सूतिकायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ षष्ठराशौ ॥ जन्मकालीनचन्द्रान्वितैतद्राशिफलम् । "युवतिजनैः प्रियमिः प्रमदाजनमवलकेलिविलाससक्ततुष्टैः । विमलधीसुतोजननोत्सवैः सुविधिनाविधिना सहितः पुमान् ॥ कन्याख्यजोद्भवो मर्त्यो नानाशास्त्रविशारदः । सौभाग्यगुणसम्पन्नः सुन्दरः सुरतप्रियः ॥ चतुर्थवर्णस्त्रिभेदे ॥ स्त्रीभेद् कन्याः भास्वत्कन्या सैकाधन्या । यस्याः कूले कृष्णोऽखेलत् ॥ कमति । कनदीसौत् अघ्न्यादिः । कन्यायाः कानीन चेति निर्देशाद्द्यसिप्रथम इति नलोपः ॥ दक्षिणार्णवसमीपे दुर्गादेव्याम् ॥

कन्याकुब्जः । पुं । कान्यकुब्जदेशे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कन्याटः । पुं । वासस्थानि ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कन्याधिपः । पुं । बुधग्रहे ॥

कन्यापतिः । पुं । जामातरि ॥

कन्यापालः । पुं । कनैत इतिहिमगिरिप्रसिद्धे शूद्रजातिविशेषे । पाखवणिजि ॥

कन्यारामः । पुं । बुद्धभेदे ॥

कन्युषम् । न । हस्तपुच्छे । कबोंछा औंगौछा इति भाषा ॥

कपः । पुं । वरुणे ॥

कपटः । पुं । न । व्याजे । दम्भे । छद्मनि ॥ के मूर्द्धनि पटइव आच्छादकः ॥ यद्वा । पटति । पट० । अच् । कस्य ब्रह्मणोऽपि पटोव्यापकः ॥

कपटधारी । त्रि । छद्मधारे ॥

कपटिक । त्रि । कपटविशिष्टे । कपटिनि ॥ मत्वर्थे ठन् ॥

कपटी । त्रि । अयथार्थव्यवहार वति । छद्मविशिष्टे ॥ कपटोस्ति अस्यास्मिन्वा । इनिः ॥

कपटिनी । स्त्री । गौडभाषया चोडा मामनि गन्धद्रव्ये ॥

कपटेश्वरी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

कपर्द्दः । पुं । शिवस्य जटाजूटे ॥ वराटके ॥ पर्वपूरणे । सम्पदादित्वात् भावे क्विप् । राल्लोपः । केन सुखेन जलेन वा परं पूर्त्तिं ददाति । सुपाति योगविभागात्कः ॥ कस्य ब्रह्मणः परा पूरणेन दापयतीति वा । दैप् शोधने । आत इति कः ॥

कपर्द्दिका । स्त्री । वराटिकायाम् ॥

कपर्द्दकः । पुं । हरजटाजूटे ॥ वराचरे । वराटके ॥ अस्याः प्रभेदाः । सुवर्णवर्णा सिंही १ । धूम्रवर्णा व्याघ्री २ । पीतपृष्ठासितोदरा मृगी ३ । श्वेतवर्णा हंसी ४ । नातिदीर्घिका विदना ५ ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कपर्द्दी । पुं । शिवे । ईशे ॥ कपर्द्दोजटाजूटोऽस्यास्ति । इनिः ॥

कपाटम् । त्रि । अररे । कवाटे । किंवाड इतिभाषा ॥ कं वातम् शिरोवा पाटयति प्रविशते । पटगतौ । कर्मण्यण् ॥ अर्द्धर्चादि ॥

कपाटिका । स्त्री । क्षुद्रकपाटे । किवाँडी इतिभाषा ॥ कपाटएव । स्वार्थे । कः । टाप् ॥

कपाटी । स्त्री । कपाटे ॥ अयन्तान् ङीप् ॥

कपालः । पुं । न । शिरोस्थिनि । कर्परे ॥ घटादेः शकले । खपरा इति भाषा ॥ व्रजे । समूहे ॥ यतीनां स्नानयवपरादिभिक्षापात्रे ॥ यथा । कपालं वृक्षमूलानि कुचेलमसहायता । समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्य लक्षणमिति ॥ कुष्ठरोगविशेषे ॥ तल

कपिः रथः रथे वा अस्य ॥

कपिलः । पुं । अनले ॥ वासुदेवे । सिद्धेशे भगवतो विभूतिविशेषे देवहूत्याङ्कर्दमप्रजापतेराविर्भूते ॥ सिद्धानाङ्कपिलो मुनिरिति भगवदुक्तेः ॥ अयञ्च ज्ञानभक्तिसिद्धसाङ्ख्ययोगप्रचारार्थो भगवदवतारः ॥ अनीश्वरसाङ्ख्यमतप्रवर्त्तकश्च मुनिविशेषे ॥ कुक्कुरे ॥ दानवविशेषे ॥ पिङ्गले वर्णविशेषे ॥ नीलपीतः कपिलः इति रभसः ॥ कपिलो रोचनाभ इत्यन्ये ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णयुक्ते ॥ कबते । काट्यवर्णौ । कवेः पश्चेति इलच्च प्रत्ययः ॥ मत्वर्थे सिध्मादित्वाल्लच् वा ॥

कपिलद्युतिः । पुं । सूर्य्ये ॥

कपिलद्राक्षा । स्त्री । गोस्तन्याम् । दारद्वारायाम् ॥

कपिलद्रुमः । पुं ॥ सुगन्धिकाष्ठविशेषे ॥

कपिलधारा । स्त्री । गङ्गायाम् । स्वर्धावायाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

कपिलपुराणम् । न । कापिले उपपुराणे ॥

कपिलशिंशपा । स्त्री । शिंशपावृक्षविशेषे । पीतायाम् । कुशिंशपायाम् ॥

कपिला । स्त्री । गोविशेषे । स्वर्णवर्णायाङ्गवि ॥ कपिलवर्णयोगात् । अनुदात्तत्वाभावात् वर्णादिति न ङीप् ॥ भस्मगर्भायाम् । कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ भस्मगन्धिन्यौषधौ । रेणुकायाम् ॥ कपिलो वर्णोऽस्त्यस्याः । अर्श आद्यच् ॥ पुण्डरीकदिग्गजकरिण्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ यथा, कज्जलाचलशैलात्तु पूर्व्वस्मिन् मुञ्जपर्वतः । यस्यां सक्तः पुरा रेमे यच्च यक्षः सुरेश्वरः ॥ तत्पूर्व्वस्यां महादेवी नदी कपिलसंज्ञिता । तस्यास्तीरे गङ्गास्नानजं फलमाप्नुयादिति कालिकापुराणे ८१ अध्यायः ॥

कपिलाक्षी । स्त्री । कपिलशिंशपायाम् ॥ सर्वधारौ ॥

कपिलाचार्य्यः । पुं । वासुदेवे ॥ कपिलश्चासौ साङ्ख्यस्य शुद्धात्मसत्त्वविज्ञानस्य आचार्य्यश्च ॥

कपिलाश्वः । पुं । विडौजसि । इन्द्रे ॥

कपिलोमफला । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् ॥

कपिलोमा । स्त्री । रेणुकायाम् ॥

कपिलोहम् । न । पित्तले ॥

कपिल्लिका । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

कपिवक्त्रः । पुं । नारदे ॥

कपिप्रान्यः । पुं । आम्रातके ॥

कपिवल्ली । स्त्री । करिपिप्पल्याम् । कोलवल्ल्याम् ॥ कपिरिव वल्ली तत्तुल्यरोमत्वात् ॥

कपिशः । पुं । सिह्लकनामगन्धद्रव्ये ॥

श्यामे । कृष्णपीतमिश्रितवर्णे ॥ त्रि । तद्वर्णयुक्ते ॥ कपिवर्णविशेषोऽस्यास्ति । लोमादित्वात् शः ॥ विरक्तसन्ध्याकपिशमिच्युत कपिशं तामसितिमल्लिनाथः ॥

कपिशा । स्त्री । माधव्याम् । माधुरीसुरायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ टाप् ॥

कपिशाञ्जनः । पुं । शिवे ॥

कपिशापुत्रः । पुं । पिशाचे ॥

कपिशी । स्त्री । माधव्याम्मदिरायाम् ॥

कपिशीका । स्त्री । मदिरायाम् ॥ इति चिकाण्डशेषः ॥

कपिशीर्षम् । न । कपशीर्षे । प्राकाराग्रे ॥

कपिशीर्षकम् । न । हिङ्गुले ॥ खोड कशीर्षके । प्राकाराग्रे ।

कपिष्ठलः । पुं । ऋषिविशेषे ॥ कपिष्ठलोगोत्र इतिनिपातनात् षत्वम् ॥

कपीज्यः । पुं । क्षीरिकावृक्षे ॥

कपीतः । पुं । श्वेतकुक्षावृक्षे ॥

कपीतनः । पुं । गर्दभाण्डे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ आम्रातके ॥ अश्वत्थे ॥ पूगवृक्षे ॥ माम्बूरवृक्षे । बिल्वे ॥ तनोति । तनुविस्तारे । पचाद्यच् । कपीनाम् कपेर्वर्णस्य वा तनः । अन्येषामपीतिदीर्घः ॥ यद्वा । वा । अघ्न्याः तनः ईतनः । कपीनाङ्कपेर्वा ईतनः ॥

कपीन्द्रः । पुं । हनूमति ॥ सुग्रीवे ॥ राघवे ॥ जाम्बवति ॥ कपिश्चासाविन्द्रश्च । कपीनामिन्द्रो वा ॥

कपीशः । पुं । हनुमति ॥ कपीशमक्षहन्तारं वन्दे लङ्काभयङ्करम् ॥ कपीनामीशः ॥

कपीष्टः । पुं । राजादनवृक्षे ॥ कपित्थे ॥

कपूयः । त्रि । कुत्सिते ॥ कुत्सितं पूयते । पूयी विसरणे । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

कपूयचरणः । त्रि । कुत्सितेनि । कुत्सितकर्मणि ॥ कपूयं निन्दितं चरणं कर्मास्य ॥

कपोतः । पुं । पारावते । पाण्डरे ॥ कपोतको गुरुः स्निग्धो रक्तपित्तानिलापहः । सङ्ग्राही शुक्रदः शीतः सुस्वादूरुचिकारकः ॥ घुघुर्ती इति प्रसिद्धेचित्रकण्ठविहङ्गमे । धूसरे । धूम्रलोचने ॥ कस्य वायोः पोत इव । कोवायुः पोतो नौरिवास्य वा ॥ यद्वा । कवते । कवृवर्णे । कपेरोतच् पश्च ॥ पक्षिमात्रे ॥

कपोतकम् । न । सौवीराञ्जने ॥

कपोतचरणा । स्त्री । नलीनामगन्धवस्तुनि ॥

कपोतपालिका । स्त्री । समाग्रप्रसारिते दारुविशेषे ॥ सौधादिप्रान्तकाष्ठ॥

कपिः रथः रथे वा यस्य ॥

कपिलः । पुं । अनले ॥ वासुदेवे । सिद्धेषे भगवतो विभूतिविशेषे देवहूत्याङ्कर्दमप्रजापतेराविर्भूते ॥ सिद्धानाङ्कपिलो मुनिरिति भगवदुक्तेः ॥ ॥ अयञ्च ज्ञानभक्तिवैराग्यसाङ्ख्ययोगप्रचारार्थो भगवदवतारः ॥ अनीश्वरसाङ्ख्यमतप्रवर्त्तकेच मुनिविशेषे ॥ कुक्कुरे ॥ दानवविशेषे ॥ पिङ्गले वर्णविशेषे ॥ कीलपोतः कपिलः इति रभसः ॥ कपिलोरोचनाछविरित्यन्ये ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णयुक्ते ॥ कपते । काद्यर्णौ । कपेः पक्षे इलच्च प्रत्ययः ॥ मत्वर्थे सिध्मादित्वाल्लज्वा ॥

कपिलद्युतिः । पुं । सूर्ये ॥

कपिलद्राक्षा । स्त्री । गोस्तन्याम् । दारचारायाम् ॥

कपिलद्रुमः । पुं । सुगन्धिकाष्ठविशेषे ॥

कपिलधारा । स्त्री । गङ्गायाम् । स्वर्णयाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

कपिलपुराणम् । न । कापिलेउपपुराणे ॥

कपिलशिंशपा । स्त्री । शिंशपावृक्षविशेषे । पीतायाम् । कुशिंशपायाम् ॥

कपिला । स्त्री । गोविशेषे । स्वर्णवर्णायाङ्गवि ॥ कपिलवर्णयोगात् । अनुदात्तत्वाभावात् वर्णादित्तिनङीप् ॥ भस्मगर्भायाम् । कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ भस्मगन्धिन्यौषधौ । रेणुकायाम् ॥ कपिलो वर्णोऽस्त्यस्याः । अर्श आद्यच् ॥ पुण्डरीकदिग्गजकरिण्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ यथा । कलशावलशैलात्तु पूर्वस्मिन् कुञ्जपर्वतः । यत्र सह पुरा रेमे यत्र शक्रः सुरेश्वरः ॥ ततपूर्वस्यां महादेवी नदीकपिलसंज्ञिता । तस्यां स्नात्वा नरो गङ्गास्नानजं फलमाप्नुयात् इतिकालिकापुराणे ८१ अध्यायः ॥

कपिलाक्षी । स्त्री । कपिलशिंशपायाम् ॥ स्त्रीवार्षैरौ ॥

कपिलाचार्य्यः । पुं । वासुदेवे ॥ कपिलाख्यो यो साङ्ख्यस्य गुह्यात्मतत्त्वविज्ञानस्य आचार्य्यः ॥

कपिलाश्वः । पुं । विडौजसि । इन्द्रे ॥

कपिलोमफला । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् ॥

कपिलोमा । स्त्री । रेणुकायाम् ॥

कपिलोहम् । न । पित्तले ॥

कपिल्लिका । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

कपिवक्त्रः । पुं । नारदे ॥

कपिवल्लाभ्यः । पुं । आम्रातके ॥

कपिवल्ली । स्त्री । करिपिप्पल्याम् । कोलवल्ल्याम् ॥ कपिरिव वल्ली तत्तुल्यरोमत्वात् ॥

कपिशः । पुं । सिल्हकनामगन्धद्रव्ये ॥

रादिति पक्षे ङीष् ॥

कफप्रकृतिकः । त्रि । कफस्वभावे ॥ तल्लक्षणं यथा । गम्भीरबुद्धिः स्थूलाङ्गः स्निग्धकेशो महाबलः । स्वप्ने जलाशयालोकी श्लेष्मप्रकृतिको नर इति ॥

कफवर्द्धनः । पुं । पिण्डीतगरवृक्षे ॥ त्रि । श्लेष्मवृद्धिकारके ॥

कफविरोधि । न । मरिचे ॥

कफाल् । पुं । कफनाशके ॥ कफमत्ति । अद० । क्विप् ॥

कफान्तकः । पुं । बर्बुरवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कफारिः । पुं । शुण्ठ्याम् ॥

कफी । पुं । गजे । हस्तिनि ॥ त्रि । श्लेष्मले । श्लेष्मयुक्ते ॥ कफोऽस्यास्ति । इन्द्रौषधतामेतीनिः ॥

कफेलूः । पुं । श्लेष्मातके ॥ कफं लाति । लाआदाने । अमूडम्भूजम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूरिति कूप्रत्ययो निपातनादेत्वम् ॥

कफोणिः । पुं । कूर्परे । भुजमध्यग्रन्थौ । वोकणी इति भाषा ॥ कं सुखं स्फोरयति । स्फुर्स्फुरणे सञ्चलनेच । बाहुलकात् । अच्छः ॥ पृ० । यद्वा । केन सुखेन फणति स्फुरति वा । फण० । स्फुर० । इन् । पृ० ॥

कफोणी । स्त्री । कूर्परे ॥

कफोत्क्लेशः । पुं । कफस्य वमनायोपस्थितौ ॥

कबन्धः । पुं । उदरे ॥ धूमकेतौ ॥ राहौ ॥ रक्षोविशेषे ॥ न । जले । उदके ॥ पुं । न । क्रियायुक्तशिरःशून्यकलेवरे ॥ कबन्धोऽस्त्री क्रियायुक्तमपमूर्द्धकलेवरम् ॥ यथा । मनुष्याणां सहस्रेषु हतमूर्द्धसु । तदा वैमातकबन्धः स्यादेकोऽमूर्द्धा क्रियान्वितः ॥ अपिच । नागानामयुतं तुरङ्गनियुतं सार्द्धं रथानां शतं पत्तीनां दशकोटयो निपतिता एकः कबन्धो रणे । तादृक्कोटिकबन्धनर्त्तनविधौ खेलं ततः खेचरैस्तेषां कोटिनिपातनेरघुपतेः कोदण्डघण्टारवः । इति प्राचीनाः ॥ कं सुखं बध्नाति । बन्ध बन्धने । कर्मण्यण् ॥ कं बध्यते छिद्यते वा कस्मात् । घञ् ॥ केन वायुना बध्यते वा । को वायुरेव बन्धः आश्रयो यस्य वा ॥

कबन्धी । पुं । ऋषिविशेषे ॥

कबिल्वः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥ कपयः तिष्ठन्त्यत्र ष्ठा० । सुपिस्थ इति कः । पृ० ॥

कबित्थः । पुं । कपित्थवर्गे ॥ त्रि । कपित्थवर्णाढ्ये ॥

कभस् । न । रोहिणीनक्षत्रे ॥

कम् । अ । पादपूरणे ॥ जले ॥ मस्तके ॥ सुखे ॥ मङ्गले ॥ निन्दायाम् ॥

दिरचिते पक्षिस्थाने । विटङ्के ॥ पालयति । पालरक्षणे । ण्वुल् । कपोतानां पालिका ॥ कपोतान् पालयति वा । कर्म्मण्यण् । संज्ञायां कन् इति कन् ॥

कपोतपाली । स्त्री । विटङ्के ॥ कपोतान् पालयति । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥

कपोतवङ्का । स्त्री । ब्राह्मीवृक्षे ॥

कपोतवर्णी । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् ॥

कपोतवाणा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कपोतसारम् । न । स्रोतोऽञ्जने ॥

कपोताङ्घ्रिः । पुं । कपोतपादे ॥ स्त्री । नल्याम् । गन्धद्रव्यविशेषे ॥ कपोतस्याङ्घ्रिरिव ॥

कपोताभः । पुं । कपोतवर्णे ॥

कपोतारिः । पुं । श्येनपक्षिणि ॥ कपोतानाम् अरिः ॥

कपोलः । पुं । गण्डे । गल्ले । चक्षुषोस्तिर्य्यक्सन्धिभागे । गाल इति भाषा ॥ कम्पते । कपि चलने । कपिगडिगण्डीत्योलच् । कपीति निर्द्देशान्नलोपः ॥ कं सुखं पोलति वा । पुल महत्त्वे । कर्म्मण्यण् ॥

कप्यास्यः । पुं । सिह्लके ॥

कप्यासः । पुं । वानरगुदे । कपिपृष्ठान्ते ॥

कफः । पुं । शरीरस्थधातुविशेषे । श्लेष्मणि । सौम्यधातौ ॥ कफस्य कोपः कुसुमागमे भवति । अस्य प्रकोपहेतुः । गुरुमधुररसातिस्निग्धदुग्धेक्षुभक्ष्यद्रवदधिदिननिद्रापूपसर्पिःप्रपूरैः । तुहिनपतनकाले श्लेष्मणः सम्प्रकोपः प्रभवति दिवसादौ भुक्तमात्रे वसन्ते ॥ अपि च । गुरुपटुमधुराम्लस्निग्धमाषैस्तिलैश्च द्रवदधिदिननिद्राशीतनिश्चेष्टताभिः । प्रथमदिवसभागे रात्रिभागे पिपासे भवति हि कफकोपो भुक्तमात्रे वसन्ते इति ॥ त्रिधा विभक्तस्य दिवसस्य प्रथमे भागे एवं रात्रेः प्रथमे भागे ॥ फाल्गुने चैत्रमासे च अनुपीड़ाकरोऽमतः । सर्व्वशास्त्रविचारज्ञैः श्लेष्मा राजा प्रकीर्त्तितः ॥ केन जलेन फलति । फल निष्पत्तौ । अन्येष्वपीति डः ॥ यद्वा । केऽम्भसि फलति वा पूर्व्ववत् डः ॥

कफकूर्च्चिका । स्त्री । लालायाम् । ष्ठीवीकायाम् । आस्रावे । लाल थूक इत्यादि भाषा ॥

कफघ्नी । स्त्री । क्षुपभेदे ॥

कफणिः । पुं । स्त्री । कफोणौ ॥ केन सुखेन फणति स्फुरति वा । फण गतौ स्फुरणे चलने वा । इन् । पृषोदरादिः ॥

कफणी । स्त्री । कफोणौ ॥ कृदिका

रादिति पक्षे ङीष् ॥

कफप्रकृतिकः । त्रि । कफस्वभावे ॥ तल्लक्षणं यथा । गम्भीरबुद्धिः स्थूलाङ्गः स्निग्धकेशो महाबलः । स्वप्ने जलाशयालोकी श्लेष्मप्रकृतिको नर इति ॥

कफवर्द्धनः । पुं । पिण्डीतगरवृक्षे ॥ त्रि । श्लेष्मवृद्धिकारके ॥

कफविरोधि । न । मरिचे ॥

कफाट् । पुं । कफनाशके ॥ कफमत्ति । अद० । क्विप् ॥

कफान्तकः । पुं । बर्बुरवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कफारिः । पुं । शुण्ठ्याम् ॥

कफी । पुं । गजे । हस्तिनि ॥ त्रि । श्लेष्मले । श्लेष्मणे । श्लेष्मयुक्ते ॥ कफोऽस्त्यस्य । इन्द्रोपतापेतीनिः ॥

कफेलुः । पुं । श्लेष्मातके ॥ कफं लाति । ला आदाने । मन्दूहम्भूजम्भूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूरिति कूप्रत्ययो निपातनादेत्वम् ॥

कफोणिः । पुं । कूर्परे । भुजमध्यग्रन्थौ । कोहनी इति भाषा ॥ कं सुखं स्फोरयति । स्फुर स्फुरणे सञ्चलने च । बसन्तः । अच्च ॥ पृ० । यद्वा । केन सुखेन फणति स्फुरति वा । फण० । स्फुर० । इन् । पृ० ॥

कफोणी । स्त्री । कूर्परे ॥

कफोत्क्लेशः । पुं । कफस्य वमनायोपस्थितौ ॥

कबन्धः । पुं । उदरे ॥ धूमकेतौ ॥ राहौ ॥ रक्षोविशेषे ॥ न । जले । उदके ॥ पुं । न । क्रियायुक्तशिरशून्यकलेवरे ॥ कबन्धोऽस्त्री क्रियायुक्तमपमूर्द्धकलेवरम् ॥ यथा । मनुष्याणां सहस्रेषु हतेषु हतमूर्द्धसु । तदावेशात् कबन्धः स्यादेकोऽमूर्द्धा क्रियान्वितः ॥ अपि च । नागानामयुतं तुरङ्गनियुतं सार्द्धं रथानां शतं पत्तीनां दशकोटयो निपतिता एकः कबन्धो रणे । तादृक्कोटिकबन्धनर्त्तनविधौ खेलत्खलत्खेचरक्लेषात्कोटिनिपातनेरघुपतेः कोदण्डघण्टारवः । इति प्राचीनाः ॥ कं सुखं बध्नाति । बन्ध बन्धने । कर्मण्यण् ॥ कं बध्यते छिद्यतेऽस्मात् । घञ् ॥ केन वायुना बध्यते वा । कोमायुरेभबन्ध आच्ययोगबन्धः ॥

कबन्धी । पुं । ऋषिविशेषे ॥

कबित्थः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥ कपयः तिष्ठन्त्यत्र स्था० । सुपिस्थ इति कः । पृ० ॥

कबिलः । पुं । कपिलवर्णे ॥ त्रि । कपिलवर्णवति ॥

कभस्त् । न । रोहिणीनक्षत्रे ॥

कम् । अ । पादपूरणे ॥ जले ॥ मस्तके ॥ सुखे ॥ मङ्गले ॥ निन्दायाम् ॥

कम्यते । कमु॰ । णिङभावे णिच् ॥

कमठः । पुं । कच्छपे ॥ दैत्यविशेषे ॥ मुनिभाजने ॥ शल्लक्याम् ॥ भगवतोऽवतारविशेषे ॥ न । मुनीनां जलपात्रविशेषे । यद्वा बसकी खोट इति भाषाप्रसिद्धे ॥ काम्यते । कमु॰ । कमेरठः ॥ के जलेऽमठतिवा । मठमदनिवासयोः । पचाद्यच् ॥

कमठी । स्त्री । कच्छप्याम् । दुल्याम् ॥ स्वल्पकूर्मजातौ ॥ शल्लक्याम् ॥ पुंयोगादिति जातेरित्रिया ङीष् ॥

कमण्डलुः । पुं । न । करके । कुण्ड्याम् । सन्न्यासिनां मृत्काष्ठादिमयपात्रे ॥ अलाबुं दारुपात्रञ्च मृण्मयं वैदलं तथा । एतानि यतिपात्राणि मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥ पुं । प्लक्षपादपे ॥ चतुष्पाज्जातिविशेषे ॥ कस्य प्रजापतेर्जलस्य वा मण्डः सारः । तं लाति । ला॰ । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥ यद्वा । कमलम् । मण्डिभूषायाम् ॥ घञ् । कस्य मण्डं भूषां लाति । डुः ॥

कमनः । पुं । कामे ॥ अशोकवृक्षे ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि । कामुके ॥ कामयते कमु॰ । कर्त्तरि ल्युट् ॥ अभिरूपे । कमनीये । मनोहरे ॥ अनुदात्तश्चेतिकमेयुच् ॥

कमनच्छदः । पुं । कङ्कपक्षिणि ॥

कमनी । स्त्री । कामयित्र्याम् । ङीप् ॥

कमनीयः । त्रि । कामनायोग्ये । वल्गुनि । मनोहरे । रुचिरे । कान्ते । शोभने ॥ कमेरनीयर् ॥

कमरः । त्रि । कामकोऽभिते । कामिनि ॥ कामयते । कमु॰ । अर्त्तिकमिभ्रमीत्यरश्चित् ॥

कमलः । पुं । मृगविशेषे । सारङ्गे ॥ न । जले । ताम्रे ॥ क्लोमनि ॥ भेषजे ॥ सारसपक्षिणि । जलजे । पद्मे ॥ अस्य गुणाः । कमलं शीतलं वर्ण्यं मधुरं कफपित्तजित् । तृष्णादाहास्रविस्फोटविषवीसर्पनाशनम् ॥ विशेषतः सितं पद्मं पुण्डरीकमिति स्मृतम् । रक्तं कोकनदं ज्ञेयं नीलमिन्दीवरं स्मृतम् ॥ धवलं कमलं शीतं मधुरं कफपित्तजित् । तस्मादल्पगुणं किञ्चिदन्यद्रक्तोत्पलादिकमिति ॥ षण्मात्रस्य सप्तम ऽ।ऽ प्रभेदे ॥ कामयते काम्यते वा । कमु॰ । णिङभावे वृषादित्वात् कलच् ॥ कं जलम् अलति । अलभूषणादौ । मू॰ कः ॥ ध्रुवकप्रभेदे ॥ यथा । उक्तो मध्यतालेन लघुमध्ये स्फुरेद्गुरुः । ससदृशाक्षरैर्युक्तः कमलोऽयं भयानके इति ॥

कमलखण्डम् । न । कमलानां समूहे । कमलादिभ्यः खण्डः ॥

कमलच्छदः । पुं । पद्मदले ॥ पद्मपत्रे ॥

कमलजः । पुं । अब्जयोनौ । धातरि ॥ कमले जातः । जनी । ड ॥

कमला । स्त्री । लक्ष्म्याम् । श्रियि ॥ कमलालयस्थायां देव्याम् ॥ वरस्त्रियाम् ॥ कालकष्टादिपत्तने कमलाभिन्दूरलिख्याते फलविशेषे । यथा । रंगाफलं लिम्बिडीकं कमलानागरङ्गकम् । फलान्येतानि सौख्यानि सम्योऽन्यानि विवर्जयेदिति तत्सारे पुरश्चरणप्रकरणम् ॥ काम्यते । कमु० । णिङ्, कलच ॥ कमलम् अस्ति अस्याः । अर्श आद्यच् ॥ छन्दोविशेषे । यथा । द्विगुणनगणसहितसगणा इह विहिताः कविपतिमतिभिमला द्विशिपभणितिकमलेति ॥ तथैवाक्तं । कमला यथा । वसुभिःप्रमिताः सगणा विहिताः पुनरेकमितो निहितो गुरन्ते । यदि सलयो विबुधमतयोऽभिधया कमलेति तदा कलयन्ते । विद्धि च्यानयारमणीयतया रसनाप रिखेलितवाङ्गुकन्ते । यशवन्तनरेश विशोभितशोभितकोमितसाविद्यातुमदनो इति ॥

कमलाश्रयः । पुं । सिद्धस्थानविशेषे ॥ यथा । कमलालयमहास्थाने कमलाख्यो महेश्वरः । कमलासनभवानी सकलार्थप्रदायिनी त्यागमोक्तिः ॥

कमलालया । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ कमलमालयो यस्याः ॥

कमलासनः । पुं । धातरि ॥ कमलमासनमस्य ॥ न । आसनविशेषे ॥

कमलासनस्थः । पुं । पृथिवीपद्ममध्ये मेरुकर्णिकासनस्थे भगवन्नाभिकमलासनस्थे विधातरि ॥

कमलिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् ॥ पद्मखण्डे । पद्माकरे ॥ कमलानि सन्त्यत्र पुष्करादिभ्योदेशे इति इनिः ॥

कमलोत्तरम् । न । कुसुम्भपुष्पे ॥ कमलादुत्तरम् ॥

कमा । स्त्री । शोभायाम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कमिता । त्रि । कामुके ॥ कमेर्णिङ् भावे तृच् ॥

कम्पः । पुं । गात्रादिचलने । वेपथौ । वेपने ॥ कम्पनम् । कपि किञ्चिच्चलने । भावे घञ् ॥

कम्पनः । पुं । शिशिरर्त्तौ ॥

कम्पनम् । त्रि । कम्पे । लोले । चञ्चले ॥ न । कम्पे ॥ कम्पनशीलः । कपि० चलनशब्दार्थादिति युच् ॥

कम्पलक्ष्मा । पुं । वायौ ॥

कम्पाकः । पुं । वायौ ॥

कम्पितम् । न । कम्पने । वेपने । कम्पे

॥ त्रि । कम्पयुक्ते ॥ कम्पते ॥ क …

कम्पिल्लः । पुं । कम्पिल्लके । रक्ताङ्गे । कबीला कामला इतिच भाषा प्रसिद्धे वृक्षे ॥ देशविशेषे ॥

कम्पिल्लकः । पुं । कम्पिल्ले ॥

कम्प्रः । त्रि । कम्पयुक्ते ॥ अतिचञ्चले ॥ कम्पनशीलः ॥ नमिकम्पीति रः ॥

कम्बरः । पुं । चित्रवर्णे । कर्बुरवर्णे ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥

कम्बलः । पुं । नागराजे ॥ सास्नायाम् ॥ प्रावारे ॥ कृमौ ॥ एकचत्वारिंश … नामख्यातेमेघादिले मरचितेम … स्नासेनादि … रल्लके ॥ मृगविशेषे ॥ न । जले । सलिले ॥ कम्पते ॥ क … कर्मणि … कम्बेर्वृषा तिकला ॥ कंकुक्तिर्न … गिरो अम्ब वा बलरी । बलसंवरणे … सम्बरणे च । अम् ॥ कम्बति कम्ब … ते वा ॥ कम्बगतौ । वृषादित्वात् … कलच् ॥

कम्बली । पुं । वृषे ॥ त्रि । कम्बलवति ॥ कम्बलोऽस्ति अस्य इति ॥ …

कम्बलिवाह्यकम् । न । गन्त्र्याम् ॥ वृ … षवाह्ये शकटे ॥ कम्बलः सास्ना । सा … स्त्येषाम् । इनिः । कम्बलिभिर्वृषै … रुह्यते । वह० यत् । स्वार्थेकन् ॥

कम्बलीया । स्त्री । ऊर्णायाम् ॥ कम्ब … लायहितम् ॥ असंज्ञायामिति यत् । त … स्मैहितमिति छः ॥ …

कम्बल्यम् । न । ऊर्णापलशते ॥ कम्ब … लाचसंज्ञायामिति प्राक्क्रीतीयेष्व … र्थेषु यत् ॥ …

कम्बिः । स्त्री । खिलाकायाम् । दर्व्याम् ॥ वंशांशे ॥ कम्बते । कम्बु ॥ बाहु … लकात् इन् ॥ …

कम्बुः । पुं । ना । शङ्खे ॥ पुं । शम्बूके ॥ वलये ॥ हस्तिनि । गजे ॥ कर्बुरे ॥ ग्रीवायाम् ॥ नलके ॥ भोलाड इति भाषा ॥ कामयते । कमु० । उल्बादय … श्चेति निपातितः ॥ कम्बति । कम्ब … गतौ । मृगय्वादित्वात् कुः ॥

कम्बुकः । पुं । कम्बुशब्दार्थे ॥

कम्बुकण्ठी । स्त्री । कम्बुग्रीवायाम् ॥

कम्बुकाष्ठा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कम्बुग्रीवा । स्त्री । शङ्खाकृतिरेखाव … ग्रीवायाम् ॥ कम्बुः शङ्ख इव ग्री … वास्ति रेखा यस्याः ॥ …

कम्बुपुष्पी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बुमालिनी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बूः । पुं । चवरे ॥ शङ्खे ॥ त्रि । प … रद्रव्यापहारिणि ॥ अन्दूदृन्भूजम्बू … कम्बूहलूकश्वलदत्तोक्तपाठात् साधुः ॥

कम्बोजः । पुं । हस्तिविशेषे ॥ शङ्खवि … शेषे ॥ देशविशेषे ॥ सर्वदा … पश्चिम

इं समारभ्यन्ते च्छादिचिह्नपूर्वतः । कम्भोनदेशो देवेशि वाजिराशिपरायणः ॥ इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कम्बातायी । पुं । शङ्खचिल्ले ॥

कम्भारी । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥ कं जलं बिभर्त्ति । डुभृञ् । नामसंज्ञम् । ङीष् ॥

कम्बु । न । उशीरे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कम्रः । त्रि । कामुके । कैयटोऽक्तम् मिशिष्टे ॥ कमनीये ॥ कामयते । कमु । नमिकम्पीति रः ॥

करः । पुं । वर्षोपले ॥ रश्मौ ॥ यासौ ॥ प्रत्याये । भागधेये । कर्षकादिग्राह्ये राजस्वे ॥ प्रत्येकस्थानरचक्रमादादियेरा जर्थांशभागे ॥ शुण्डायाम् ॥ हस्तनक्षत्रे ॥ चतुष्कलेशेषगुरौ ॥ संज्ञायाम् ॥ कोर्थेशे । छायिच्छेपे । हस्तेरप् ॥ करोति या । कच् ॥ कर्मोपपदे सति कर्तृवाचकोयं शब्दः । यथा । आनन्दकरः ॥

करकः । पुं । करञ्जवृक्षे ॥ पक्षिविशेषे ॥ दाडिमवृक्षे ॥ वारे ॥ खड्गायाम् ॥ पलाशवृक्षे ॥ कोविदारवृक्षे ॥ बकुलवृक्षे ॥ करीरवृक्षे ॥ नारिकेलास्थनि । माला इति गौड भाषा ॥ नरेली कपाली इति च भाषा ॥ पुं ।

न । करङ्के ॥ कमण्डलौ ॥ पुं ॥ स्त्री । वर्षोपले ॥ कृणोति ॥ कृञ् हिंसायाम् । करोति दीपभावं वा । कृञ् आदिभ्यः संज्ञायां वुन् ॥

करकङ्कणन्यायः । पुं । कङ्कणशब्देनैव करभूषणविशेषबोधसम्भवेऽपि करशब्दपूर्वकः कङ्कणशब्दः करसंबन्धकङ्कणबोधार्थक इत्यर्थपरे दृष्टान्ते ॥

करकचः । पुं । योगविशेषे ॥ यथा । अनिभार्गवयोभवलुजसो मार्कयासरे । षष्ठ्यादितिथयः सप्तकमात् करकचाः स्मृता इति ॥

करकच्छपिका । स्त्री । कूर्ममुद्रायाम् ॥

करकपुष्कः । पुं । मत्स्ये ॥

करका । स्त्री । वर्षोपले । मेघोपले । ओला इति भाषा ॥ कृणोति मुक्ता इव शिपकादित्वात् प्रत्ययस्थादितीत्वं न ॥

करकाजलम् । न । दिव्यपानीयभेदे ॥ दिव्यवाय्वग्निसंयोगात् संहता सा पतन्त्यधः । पाषाणखण्डवञ्चापस्ताः कारकोऽमृतोपमाः ॥ करकाजलं रूक्षं विशदं गुरु च स्थिरम् । दारुणं शीतलं सान्द्रं पित्तघ्नं कफवातकृत् ॥

करकाम्भाः । पुं । नारिकेलवृक्षे ॥

करग्रहः । पुं । विवाहे ॥ करग्रहणे ॥

करग्रहारम्भः । पुं । नववर्षसम्बन्धिनः करग्रहाख्यप्रजाभ्यःप्रथमादाने । पुण्याह इति प्रसिद्धे ॥ तद्दिननिर्णयो यथा । तीक्ष्णोग्रवर्ज्जीतरभेषु लग्ने शीर्षोदये भानुदिने शुभाह्ने । कुर्य्यात् नूनानि समीहितानि करग्रहारम्भमपि प्रजाभ्य इति ॥

करग्राहः । पुं । पाणिग्राहे ॥ करं गृह्णाति । ग्रह० । अण् ॥

करघर्षणः । पुं । दधिमन्थनदण्डे । तक्राटे ॥ न । हस्तघर्षणे ॥

करघर्षी । पुं । क्षुद्रमन्थानदण्डे । छोटीरयी इतिभाषा ॥

करङ्कः । पुं । मस्तके ॥ अस्थिमयनारिकेलफलपात्रमिति नारियलकाखोलड़ इतिभाषा । मोखानारियलइतिच ॥ शरीरास्थिन ॥ इक्षुविशेषे ॥

करङ्कशालि । पुं । करङ्काभिधेक्षौ ॥

करच्छदः । पुं । शाखोटवृक्षे । सिहोरा इतिभाषा ॥

करच्छदा । स्त्री । सिन्दूरपुष्पवृक्षे ॥

करजः । पुं । नखे ॥ करञ्जवृक्षे ॥ न । व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये । करजं नखं तद्विव ॥ करेजन्यते । जनी० । अन्येष्वपीतिडः ॥ कं सुखं जलं वा रञ्जयति । रञ्जरागे । कर्मण्यण् । त्यज रजेतिनिर्देशादकित्यपिनलोपः । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥

करज्योतिः । पुं । हस्तज्योतिर्वृक्षे । काथाजोडी इतिभाषा ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

करञ्जः । पुं । वृक्षविशेषे । करेंजुआ इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ स च त्रिविधः । तत्र गौडभाषाया डहरकरञ्जस्यपर्य्यायाः । चिरबिल्वोनक्तमालः करजश्चकरञ्जके ॥ नाटाकरञ्जस्यपर्य्यायाः । प्रकीर्य्यःपूतिकरञ्जःपूतिकःकलिकारकः ॥ गौडभाषयाकाँटाकरञ्ज गाँठियाकरञ्ज इतिप्रसिद्धस्य । षड्ग्रन्थः ॥ माँकडाकरञ्जस्य । मर्कटी ॥ विषकरञ्जस्य । अङ्गारवल्लरी ॥ इति ॥ अन्यकरञ्जपर्य्यायास्तु । करमर्द्दीषनेत्तुशाकराम्लःकरमर्दकः । इति ॥ कं सुखं जलं वा रञ्जयति । रञ्जेः कर्मण्यण् ॥

करञ्जकः । पुं । करञ्जे ॥ स्वार्थे कन् ॥ करञ्जःकटुकस्तीक्ष्णो वीर्य्योष्णोऽनिलदोषहृत् । कुष्ठोदावर्त्तगुल्मार्शोव्रणाक्रिमिकफापहः ॥ तत्पत्रंकफवातार्शःक्रिमिशोथहरम्परम् । भेदनं कटुकम्पाकेवीर्य्योष्णं पित्तलंलघु ॥ तत्फलं कफवातघ्नं मेहार्शःक्रिमिकुष्ठजित् । घृतपूर्णकरञ्जोपिकरञ्जसदृशोगुणैः ॥ भूधराजे ॥

करञ्जफलः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥

करञ्जी । स्त्री । उदकार्ये । महाकरञ्जे ॥ करञ्जी स्तम्भिनी तिक्ता तुवरा कटुपाकिनी । वीर्योष्णा वमिवातार्शःकृमिकुष्ठप्रमेहजित् ॥

करटः । पुं । गजगण्डे ॥ कुसुम्भवृक्षे ॥ निन्द्यजीवने ॥ एकादशाहादिश्राद्धे ॥ दुर्दुरूढे ॥ वायसे ॥ वाद्यविशेषे ॥ करोति शब्दनम् । शकादिभ्योऽटन् ॥ केति रटतीति वा । रट शब्दे । पचाद्यच् ॥

करटकः । पुं । करटार्थे ॥ स्वार्थे कन् ॥

करटा । स्त्री । दुःखदोह्यायाङ्गवि ॥ [illegible] ॥

करटी । पुं । हस्तिनि ॥

करटिनी । स्त्री । हस्तिन्याम् ॥

करटुः । पुं । कर्करेटौ । करकटिया इति गौडभाषाप्रसिद्धपक्षिवि० ॥

करणम् । न । हेतौ । साधकतमे । क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारके ॥ यद्व्यापारानन्तरमव्यवधानेन फलोत्पत्तिस्तस्मिन्नित्यर्थः । तेन दात्रेण धान्यं लुनातीत्यत्र हस्तादेः करणत्वेऽपि दात्रस्यैव करणत्वम् । तथाचोक्तम् । कारकाणामव्यवधानेऽपि क्रियानिष्पत्तिकारणम् । यदैव विवक्षितं तेषु करणत्वं प्रकीर्त्तितमिति ॥ साधने ॥ कर्मणि ॥ तिथ्यर्द्धपरिमितेषु ववाद्येकादशसु ॥ यथा । ववाख्यबालवकौलवतैतिलगरवणिजविष्टयः सप्त । जगदुरथैतिचराणि तिथिदलपर्वात्मकानि करणानि ॥ अचराण्युत्तरशकलाद्यामास्त्राच्चतुर्द्दशीतस्युः । शकुनिचतुष्पदनागकिंस्तुघ्नानि भवन्ति करणानि ॥ सितादेः करणं ह्येकोयाततिथ्यर्द्धसञ्चयः । सप्तभक्तोवशेषेण मितस्याद्ववतोगतम् ॥ चराणि विष्टिकरणान्युते यसा भवन्ति सौम्याखिलकर्मसिद्धये । सत्यैव धीराणि च पितृकर्मणे विष्टिर्विघातादिविधौ वराभवेदिति ॥ वस्तलेपे ॥ नृत्यप्रभेदे ॥ नृत्यविषयकाष्टोत्तरशतकरणविशेषेषु ॥ यथा । करणानान्तु सर्वेषां सामान्यं लक्षणं त्विदम् । प्रायेणवामकरोवक्षःस्थितोन्यः पुरतोनुगः ॥ पादाभ्याङ्करञ्चेयं सदिहाष्टोत्तरंशतम् । निकुञ्चितपार्श्वक्रान्तमतिक्रान्तंविवर्त्तकम् ॥ विद्युद्भ्रान्तं गजक्रीडं भ्रान्तञ्च गरुडप्लुतमित्यादि सङ्गीतदामोदरः ॥ गीतप्रभेदे ॥ क्रियाप्रभेदे ॥ वस्तवन्धे ॥ कायस्थसंहतौ ॥ कृतादौ ॥ क्षेत्रे ॥ गात्रे । काये ॥ संवेशने ॥ कायस्थे ॥ इन्द्रिये ॥ वर्णानामस्फुटतादौ ॥ योगिनामासनादौ ॥ न्याय

मते व्यापारवदसाधारणं कारणङ्करणम्। समवाय्यसमवायिनिमित्तकारणमध्येयदसाधारणंकारणं तदेव करणमिति॥साङ्ख्य नये इन्द्रियेषु॥ यथा। करणं त्रयोदशविधम्। इन्द्रियाण्येकादश बुद्धिरहङ्कारश्चेति त्रयोदशप्रकारं करणम्। त्रयोदशविधेकरणेऽवान्तरविभागंकरोति। अन्तःकरणं त्रिविधं दशधा बाह्यं त्रयस्यविषयाख्यम्। साम्प्रतकालं बाह्यं त्रिकालमाभ्यन्तरङ्करणम्॥३३॥ अस्यार्थः। अन्तःकरणंत्रिविधम्। बुद्धिरहङ्कारोमनइति। शरीराभ्यन्तरवर्त्तित्वादन्तःकरणम्॥ दशधाबाह्यमिन्द्रियम् त्रयस्यान्तःकरणस्य विषयाख्यम्। विषयमाख्यातीति विषयाख्यम्। सङ्कल्पाभिमानाध्यवसायेषु कर्त्तव्येषु द्वारीभवति। तत्र बुद्धीन्द्रियाण्यालोचनेन कर्मेन्द्रियाणि यथास्वंव्यापारेण। बाह्याभ्यन्तरयोःकरणयोर्विशेषमाह। साम्प्रतकालमित्यादि। साम्प्रतकालं वर्त्तमानकालंबाह्येन्द्रियम्।वर्त्तमानसमीपमनागतमपिवर्त्तमानम्। तेनागमपिवर्त्तमानविषयाभवति। त्रिकालमाभ्यन्तरं करणम्। तद्यथा। पूरभेदादभूद्वृष्टिः अस्ति धूमादस्मिरिहनगनिकुञ्जे असत्युपघातके पिपीलिकाण्डसञ्चरणादिहभविता वृष्टिरिति, तदनुरूपाश्चसङ्कल्पाभिमानाध्यवसाया भवन्तीति॥ श्रोत्रादिपञ्चज्ञानेन्द्रियाणि वागादि पञ्चकर्मेन्द्रियाणि मनो बुद्धिश्चेति-द्वादशसंख्याके॥ करणवर्गे मनोबुद्धिश्चेतिवृत्तिविशेषौ वृत्तिमांस्त्वहङ्कारः कर्त्तैव। चिदाभासस्तु सर्वैर्वा ऽविशिष्टः। अनात्मा भौतिकः कल्पितश्च॥ इतिकर्त्तव्यताके साधने॥ धात्वर्थे॥ पुं। वैश्याच्छूद्रासुते। अयंलिखनवृत्तिः कायस्थइतिख्यातः। इति भरतः॥ धनधान्याध्यक्षताच राजसेवातथैव च। द्विजातेः-परिचर्याच दुर्गान्तः पुररक्षणम्॥ एषा पारशवस्यास्त्वस्य करणस्य च। भोक्ताऽशमता इति नभयसुखप्रदा॥ ब्राह्मणात्वैश्यात सवर्णायामुत्पन्ने झल्लमल्लादिसंघके॥ यथा। झल्लोमल्लश्चराजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेवच। नटश्च करणश्चैव खसोद्रविडएवचेतिमनौ १०ऽध्याय.॥ वानरादौ॥ किरति कीर्यते ऽनेनवा। कृ°। बहुलमन्यत्रापीतियुच्।-कृत्यल्युटो बहुलमिति ल्युड्वा॥ करणकार्थम्। न। इन्द्रियाणाङ्कार्ये॥ आ

हरणादिक्रियाणां सकर्मकत्वात् किं कर्म कतिविधञ्चेत्यतआह ॥ कार्यञ्चतस्य दशधा हार्यं धार्यं प्रकाश्यञ्च । तस्य त्रयोदशविधस्य करणस्य दशधाकार्यम् । आहार्यम् धार्यम् प्रकाश्यञ्च । आहार्यं व्याप्यम् कर्मेन्द्रियाणां वचनादानविहरणोत्सर्गानन्दाः ज्ञानेन्द्रियाणां शब्दस्पर्शरूपरसगन्धमयाः यथास्वं व्याप्याः । ते च दिव्यादिव्यतया दशधा । एवंधार्यमपि अन्तःकरणत्रयस्य प्राणादिलक्षणया वृत्त्या शरीरम् तच्च पार्थिवादि पाञ्चभौतिकम् शब्दादीनां पञ्चानां समूहः पृथिवीति । तेऽपि दिव्यादिव्यतया दशधेति धार्यमपि दशधा । एवं बुद्धीन्द्रियाणां प्रकाश्यं दशधेति शब्दादीनां पञ्चानां दिव्यादिव्यभेदात् । करणमाङ् कार्यम् ॥

करणत्राणम् । न । मस्तके ॥

करणव्यापारः । पुं । करणानां व्यापारे ॥ कारकविशेषः करणम् । नच व्यापारविशेषं विना कारकत्वमिति व्यापारमाह । सदाहरण धारण प्रकाशकरम् । तत्र कर्मेन्द्रियाणि वागादीनि आहरन्ति स्वस्वविषयं यथा स्वमुपाददते स्वव्यापारेण व्याप्नुवन्तीतियावत् । बुद्ध्यहङ्कारमनांसितु स्ववृत्त्या प्राणादि लक्षणया धारयन्ति । बुद्धीन्द्रियाणितु प्रकाशयन्ति ॥

करणाधिपः । पुं । जीवे । हृषीकेशे ॥ श्रोत्रादिचतुर्दशेन्द्रियाणामधिपा यथा । श्रोत्रस्य दिक् । त्वचो वातः । चक्षुषः सूर्यः । रसनायाः प्रचेताः । घ्राणस्याश्विनौ ॥ वाचो वह्निः । पाण्योरिन्द्रः । पादस्य विष्णुः । पायो र्मित्रः । उपस्थस्य प्रजापतिः ॥ मनसश्चन्द्रः । बुद्धेश्चतुर्मुखः । अहङ्कारस्य शङ्करः । चित्तस्याच्युत इति ॥

करणाधिपाधिपः । पुं । जीवस्येश्वरे ॥ करणाधिपस्य अधिपः ॥

करणी । स्त्री । वैश्या च्छूद्रायामुत्पन्नायाम् ॥ स्युडन्तात् ङीप् ॥

करणीयः । त्रि । कर्त्तव्ये । कार्ये ॥ कृञोऽनीयर् ॥

करण्डः । पुं । मधुकोषे ॥ असौ । खड्गे ॥ कारण्डवे खगे ॥ दलाढके ॥ वंशादिरचिते भाण्डविशेषे । करंडीकरण्डी इतिभाषया प्रसिद्धे पुष्पादिधारणार्थे भाण्डे ॥ समुद्गे । सम्पुटे ॥ करोति । डुकृञ्० । अण्डन्कृसृभृजृरुच्यण्डन् ॥

करण्डा । स्त्री । कान्त्यखण्डे । यकृति ॥

करदण्डी । पुं । मत्स्ये ॥ इन्नन्तः ॥

करतलः । पुं । हस्ततले । हथेली इतिभाषा ॥ गुर्वन्त ॥ ऽ चतुर्मात्रे ॥

करतालम् । न । वाद्यविशेषे । खड्‌ताल इतिभाषा ॥ यथा । शिवागारे झल्लकञ्च सूर्यागारे च शङ्खकम् । दुर्गागारे वंशिवाद्यं मधुरीञ्च न वादयेत् ॥ झल्लकं कांस्यनिर्मितकरतालकमिति रघुनन्दनभट्टाचार्येण व्याख्यातम् ॥ पुं । डगणेन ऽऽ आदिगुरुचिकले ॥

करताली । स्त्री । करतलध्वनौ ॥ तथाच । यथा । नवशाटोपाटीकपटकरतालीपटुरवः । रत्युत्कटः ॥ कतालिव उताल इतिभाषा प्रसिद्धे वाद्यविशेषे । करञ्जीम् ॥

करतोयम् । न । वर्षोपलजले ॥

करतोया । स्त्री । कामरूपदेशप्रसिद्धनद्याम् । सदानीरायाम् ॥ कम्भानार्गोजलस्पर्शात् करतोयाविलङ्घनात् । गण्डकीबाहुतरणाद्धर्मः क्षरति कीर्त्तनात् ॥ गौरीविवाहसमये शङ्करकरगलितसम्प्रदानतोयप्रभवत्वात् करस्य तोयम् तदस्ति । अर्श आद्यच् ॥ अथ स्मृतिः । अथादौ कर्कटे देवी त्र्यहं गङ्गा रजस्वला । सर्वा रक्तवहा नद्यः करतोयाम्बुवाहिनीति ॥

करदीकृतः । त्रि । वशीकृते ॥ करम्मार्गं ददाति । डुदाञ्० । कः । ततः च्विः । अकरदः करदः सम्पद्यमानः कृतः करदीकृतः । अस्य च्वावितीत्वम् ॥

करद्रुमः । पुं । कारस्करवृक्षे ॥

करपत्रम् । न । क्रकचे । करपत करात इतिभाषा ॥ अम्बुक्रीडायाम् ॥ करेण करो वा पतति । पतॢ । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥

करपत्रवान् । पुं । तालतरौ ॥ त्रि । करपत्रयुते ॥ करपत्रमस्यास्ति मतुप् ॥

करपत्रिका । स्त्री । अम्बुक्रीडायाम् ॥

करपर्णः । पुं । भिण्डीतिप्रसिद्धे फलशाके । भिण्डायाम् ॥ रक्तैरण्डे ॥

करपल्लवः । पुं । अङ्गुलौ ॥

करपात्रम् । न । } जलक्रीडायाम् ॥
करपात्रिका । स्त्री । }

करपालः । पुं । खड्गे ॥ करम्पालयति । पालेरण्वो । कर्मण्यण् ॥

करपालिका । स्त्री । ह्रस्वे गदाकारे हस्तदण्डे । सोंटा इतिप्रसिद्धे । इतिभरतः ॥ एकधारखड्गे । इतिस्वामी ॥ ईस्त्रीम् ॥ अजन्तानिङीप् । कन् ॥

करपीडनम् । न । विवाहे ॥

करप्रचेयः । त्रि । पाणिग्राह्ये ॥ करेण

प्रचेयः ॥

करभः । पुं । मणिबन्धा द्याकनिष्ठं करस्य बहिर्भागे ॥ करिशावके ॥ उष्ट्रपुत्रे । बोताइतिभाषा ॥ उष्ट्रे ॥ नखनाम गन्धद्रव्ये ॥ कृणाति किरत्यनेन कीर्य्यतेवा । इतिविग्रहे शृणाति हिंसायांवा । शृवृशक्षिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ करे भातिवा । आदोसौ । घुतिकः ॥

करभकाण्डिका । स्त्री । उष्ट्रकाण्डीर वे ॥

करभञ्जिका । स्त्री । उत्कीर्ये । करभ्याम् ॥

करभप्रिया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभवल्लभः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥ पीलुवृक्षे ॥

करभादनी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभी । पुं । हस्तिनि ॥

करभी । स्त्री । उष्ट्रयोषायाम् । वाम्याम् ॥

करभीरः । पुं । सिंहे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

करभूषणम् । न । कङ्कणे ॥ करंभूषयति । करो भूष्यतेऽनेनवा । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥ हस्ताभरणमात्रे ॥

करभोरुः । स्त्री । उत्तमस्त्रीविशेषणे ॥ करभइव ऊरूयस्याःसा । ऊरूत्तरपदादौपम्यइत्यूङ् ॥

करमङ्गः । पुं । गुवाकवृक्षे । तन्तुसारे ॥

करमरी । पुं । बंदुआइतिप्रसिद्धे । बन्दिनि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

करमर्द्दः । पुं । करमर्द्दके । करौंदाइतिभाषा ॥ करंमृद्नाति । मर्द्दचोदे । करमर्द्दयुगलघुदीर्घफलाभ्यान्तु करमर्द्दद्वयं मतम् । करमर्द्दद्वयं त्वाम्लं गुरु तृट्पाहरम् ॥ उष्णं रुचिकरं प्रोक्तं पित्तरक्तकफप्रदम् । तत्पक्वं मधुरं वृष्यं लघु पित्तसमीरजित् ॥

करमर्द्दकः । पुं । क्षुद्रपाकफले । करौंदाइतिभाषा । सुषेणे । अविघ्ने ॥ करमर्द्दइव । स्वार्थेकन् ॥

करमर्द्दिका । स्त्री । वनकरमर्द्दके ॥ करमर्द्दोक्षुद्रफला सा ज्ञेया करमर्द्दिका ॥

करमर्द्दी । पुं । करमर्द्दके ॥

करमर्द्दी । स्त्री । करमर्द्दकवृक्षे ॥

करमालः । पुं । खलमाले । धूमे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

करमाला । स्त्री । करपर्वरूपमालायाम् ॥

करमुक्तम् । न । बरछी भाला इतिभाषाप्रसिद्धे अस्त्रविशेषे ॥

करम्भः । त्रि । व्यामिश्रे । मिश्रिते ॥ करोति । डुकृञ् । कृकदिकडीभ्यम्बच् ॥

करम्बितः । त्रि । सम्पृक्ते । मिश्रिते ॥

करम्भः । पुं । दधिमिश्रितसक्तुषु ॥ के न जलेन रभ्यते मिश्रीक्रियते । केन वायुना वा रभ्यते । रभिरनेकार्थः । अकर्तरिचेति घञ् । रभेरश-ब्लिटोरितिनुम् ॥

करम्भकम् । न । कर्कसारे । करम्भे ॥

करम्भा । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥ शतावर्य्याम् ॥

करवहः । पुं । नखे ॥ करेरोहति । क हेरिगुपधेति कः ॥

करर्द्धिः । स्त्री । करतालयाम् ॥ करस्य ऋद्धिः ॥ करस्य ऋद्धिः ।

करवालः । पुं । कृपाणे ॥ करंवलति । करेण वलति वा । वल प्राणने । कर्मण्यण् । अच्‌आदिभ्योऽपि वा । यद्वा । वलसंवरणे । वलनेष्टने । घञ् । करेणालीयते करेण वल्यते वा । कर्मणि घञ् ॥

करवालिका । स्त्री । ईल्याम् । करपालिकायाम् ॥ करंवलते । वलहिंसादानयोः । अण् । करेण वाल्यते वा । णिजन्तात्ण्वुल् । कन् ॥

करवी । स्त्री । हिङ्गुपत्रे ॥

करवीरः । पुं । कृपाणे । खड्गे ॥ दैत्यविशेषे ॥ ब्रह्मावर्त्ते दृषद्वतीनदीतीरे चन्द्रशेखरराजपुरे ॥ श्मशाने ॥ विषप्रभेदे । करवीरमूले ॥ कनेर

इतिप्रसिद्धे वृक्षे । प्रतिहासे । हयमारके ॥ करवीरद्वयं तिक्तं कषायं कटुकञ्चतत् । व्रणलाघवकृन्नेत्रकोपकुष्ठव्रणापहम् ॥ वीर्योष्णं कृमिकण्डूघ्नं भक्षितं विषवन्मतम् ॥ रक्तश्वेतप्रभेदेन करवीरद्वयं मतम् ॥ करं वीरयति । वीरविक्रान्तौ । कर्मण्यण् ॥ न । अश्वपुष्पे ॥ करवीरस्य विकारोवा पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यणो लुक् ॥

करवीरकः । पुं । अर्जुनवृक्षे ॥ करवीरार्थे ॥

करवीरकन्दसंज्ञः । पुं । तैलकन्दे ॥

करवीरभूया । स्त्री । आढक्याम् । अरहड इतिभाषा ॥

करवीरी । स्त्री । अदितौ । देवमातरि ॥ सत्पुत्रवत्याम् । श्रेष्ठगव्याम् ॥ पुत्रवत्याम् ॥

करशाखा । स्त्री । अङ्गुलौ ॥ करस्यशाखेव ॥

करशीकरः । पुं । वमथौ । हस्तिशुण्डानिर्गतजलकणे ॥ करस्यशीकरः ॥

करशूक । पुं । नखे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

करसूत्रम् । न । विवाहादौ मङ्गलार्थं मूर्द्धादिभवे चक्रसूत्रे ॥ यागादौ मणिबन्धसूत्रधारणम् ॥

करघाटः । पुं । पद्मादिमूले । शिफाकन्दे ॥ मदनद्रुमे ॥ महापिण्डीतरौ ॥ देशविशेषे ॥ करं घाटयति । घटहिंसौ । ण्यन्तः । कर्मण्यण् ॥

करघाटकः । पुं । मदनपादपे । मयनफल इति भाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥ न । पक्षसम्बन्धिस्वर्णे ॥

कराटः । त्रि । विकटे । भयानके ॥

करामर्दः । पुं । करमर्दे ॥

करामुकः । पुं । आमिषे । सुपेशे ॥

कराम्लकः । पुं । करमर्दे ॥

करायिका । स्त्री । कूटपूर्व्याम् । करांकी इति गुन्तल इति च भाषा ॥

करारोटः । पुं । अङ्गुरीयके ॥

करालः । पुं । गर्जनतैल इति गौडभाषाप्रसिद्धे सर्जरसयुक्ततैले । धूनतैले ॥ भल्लातैले ॥ राक्षसविशेषे ॥ दन्तरोगविशेषे । यथा । शनैः शनैः प्रकुरुते वायुर्दन्तसमाश्रितः । करालान् विकृतान् दन्तान् करालो न स सिध्यति ॥ न । कृष्णकुठेरके । श्यामतुलसी इति भाषा ॥ वेसवारप्रभेदे ॥ यथा । वसस्नेहे प चेत् पूर्वं वेसवारकसंज्ञकम् । पक्वं प्रापितसौरभ्यं करालं तद्वै मतमिति ॥ त्रि । दन्तुरे ॥ तुङ्गे । उच्चे ॥ विकृते । भीषणे ॥ करेण लाति । ला० । आतश्चोपसर्गे इति सूत्रे इति योगविभागाद्वा कः ॥ यद्वा । अक्षभूषणादौ । कर्मण्यण् ॥

करालकः । पुं । करालार्थे ॥

करालत्रिपुटा । स्त्री । कापित्थकायाम् । क्षुद्रधान्ये ॥

कराला । स्त्री । सारिवायाम् ॥

करालास्यः । त्रि । दन्तुरवदने ॥ करालं दन्तुरमास्यं यस्य ॥

करालिकः । पुं । वृक्षे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

करालितः । त्रि । भीषिते । पीडिते ॥

कराली । स्त्री । वह्नेः सप्तजिह्वान्तर्गतजिह्वाविशेषे ॥ देवीविशेषे ॥ बह्वादिभ्यश्चेति पाक्षिको ङीष् ॥

करास्फोटः । पुं । आस्फोटिते । वक्षस्थबाहोर्द्वितीयकरेण ताडने ॥

करिकः । पुं । करिसेव्यवृक्षे । विट्खदिरे ॥

करिकणावल्ली । स्त्री । चविकावृक्षे ॥

करिका । स्त्री । नखव्रणे ॥ करिका नखरेखिकेति वैजयन्ती ॥

करिकुसुम्भः । पुं । नागकेसरचूर्णके ॥

करिगर्जितम् । न । बृंहिते । हस्तिगर्जने ॥

करिणी । स्त्री । देवताभेदे ॥ धेनुकायाम् । हस्तिन्याम् ॥ इन्नन्तान्नान्तलक्षणो ङीप् ॥

करिद्दारकः । पुं । सिंहे ॥

करी । पुं । हस्तिनि ॥ करः शुण्डा अस्ति अस्य । इनिः ॥ लक्ष्मीकामो युद्धादन्यत्र करिवधं न कुर्यात् इयंहि श्रीर्यत्करिणः इति चाक्षुषः ॥

करिनासिका । स्त्री । यन्त्रविशेषे ॥

करिपत्रम् । न । तालीशपत्रे ॥

करिपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । चविकाफले ॥ करीवपिप्पली इत्यप्यस्मात् ॥

करिपोतः । पुं । करिशावके ॥

करिबन्धः । पुं । प्राच्यो । गजबन्धनस्तम्भे ॥ इतिहारावली ॥

करिमाचलः । पुं । सिंहे ॥

करिमुखः । पुं । गणेशे । विनायके ॥ करिणोमुखमिवमुखमस्य ॥

करिरतम् । न । रतबन्धान्तरे ॥ भूगतस्तनभुजाश्रमस्तका मुक्ताः स्वयमधोमुखीं स्त्रियम् । कामति स्वकरकृष्टमेहने वल्लभे करिरतं तदुच्यते ॥ करिपदमिति पाठान्तरम् ॥

करिशावकः । पुं । कलभे । हस्तिशिशौ ॥ करिणः शावकः ॥

करिष्ठः । त्रि । अतिशयेन कर्त्तरि ॥ अतिशायने इष्ठन् । तुरिष्ठेमेयस्सु ॥

करिस्कन्धः । पुं । करीणां समूहे ॥ नरकरितुरगाणांस्कन्धश्च ॥ गणांसे ॥

करीरः । पुं । घटे ॥ ककरे । ग्रन्थिले । करील इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ करीरः कटुकस्तिक्तः स्वेदुष्णोभेदनः स्मृतः । दुर्नामकफवातामगरशोथव्रणप्रणुत् ॥ पुं । न । वंशाङ्कुरे ॥ कृणाति किरति कीर्यते वा । कृहिंसायाम् कृविक्षेपे वा । कृगृशृपृकटीति ईरन् ॥ करिणमीरयति वा । ईर० । कर्मण्यण् ॥

करीरफलम् । न । करीरे । टींट इति ख्याते ॥

करीरा । स्त्री । हस्तिदन्तमूले ॥ चीरिकायाम् । झिल्ल्याम् । झींगुर इति भाषा । अनेनझींगरनीदरा इति चक्षुते कीटे ॥ अजाद्यतष्टाप् ॥

करीरिका । स्त्री । } दन्तिनान्दन्तमूले ॥
करीरी । स्त्री । } चीरिकायाम् ॥

करीषः । पुं । न । शुष्कगोमये । छगणे । छाँणा कण्डा इति भाषा ॥ कीर्यते । कृविक्षेपे । कृतृभ्यामीषन् ॥

करीषङ्कषा । स्त्री । वात्यायाम् ॥ करीषङ्कषति । कषहिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः इति खच् । मुमागमः ॥

करीषाग्निः । पुं । छागणे । गोमयानले ॥

करुणः । पुं । करुणानीम्बू इतिभाषाप्र

सिद्धे वृक्षविशेषे ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गततृतीये रसे ॥ इष्टनाशादनिष्टाप्तेः करुणाख्यो रसो भवेत् ॥ बुद्धभेदे ॥ सर्वभूताभयदातरि परमहंसपरिव्राजके ॥ त्रि । दीने ॥ सदये ॥ दुःखितेषु दया करुणा तद्वति ॥ अर्श आद्यच् ॥ करोति मनः । कृ ॥ उन् । कृवृदारिभ्य उनन् ॥

करुणमल्ली । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

करुणविप्रलम्भः । पुं । पूर्वरागादिवत् भेदविप्रलम्भशृङ्गारमध्ये विप्रलम्भविशेषे ॥

करुणा । स्त्री । कृपायाम् । दयायाम् । परदुःखहानेच्छायाम् ॥ दुःखितेषु जनेषु नाकैर्षा दुःखनिवृत्तिः स्यादिति कृपासंयमभावये ओमेत्थं न मापर्गम् ॥ करणम् । कृवृदारिभ्य उनन् । टाप् ॥

करुणापरः । त्रि । दयालौ । सरसे ॥

करुणामयः । त्रि । कृपामाधुर्यवति ॥

करुणी । स्त्री । श्रीमपुष्पराम् । रक्तपुष्पयाम् । कक्करखिरणी इति लोकभाषा ॥

करूषः । पुं । देशविशेषे ॥

करेटः । पुं । नखे ॥

करेटव्या । स्त्री । घनच्छूपक्षिणि ॥

करेटुः । पुं । स्त्री । कर्करेटौ । करकटिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे विहङ्गे ॥ केवले वार्यो वा रेटति । रेटृ भाषणे । सं० कुः ॥

करेणुः । पुं । इभे । मतङ्गजे । गजे ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ स्त्री । हस्तिन्याम् ॥ करोति । कृहृभ्यामेणुः ॥ केरेणुर घोतिवा ॥

करेणुभूः । पुं । पालकाप्यमुनौ ॥

करेणुसुतः । पुं । मुनिविशेषे ॥ इभगावके । कलभे ॥ करेण्वाः सुतः ॥

करेन्दुकः । पुं । भूतृणे ॥

करेवरः । पुं । तुरुष्के । सिह्लके ॥

करोटः । पुं । न । शिरोस्थनि ॥ कांस्यपात्रे करोटले । कट० । अच् ॥

करोटिः । स्त्री । शिरोस्थि ॥ कांस्यपुटे करोटले । कटदोषैः प्रतिघातैस्च । के लक्ष्यते वा । इन् ॥ रोटयति वा । वटिस्वुरादिः । अचः ॥

करोटिका । स्त्री । शिरोस्थि । कपाले ॥ करोटिरेव । स्वार्थे कन् ॥

करोटी । स्त्री । करोटौ ॥ ङीप् ॥

कर्कः । पुं । कर्कतने ॥ वह्नौ ॥ शुक्लाश्वे ॥ दर्पणे ॥ घटे ॥ चतुर्थराशौ ॥ कर्कटवृक्षे ॥ कुलीरे ॥ करोति कृणोति क्रियते वा । कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः ॥

कर्कचिर्भिटी । स्त्री । चिर्भिटायाम् ।

कर्कटीभेदे ॥

कर्कटः । पुं । वृक्षविशेषे । क्षुद्रामलकसञ्ज्ञे । कर्कफले ॥ पक्षिवि० । कर्करेटौ ॥ जलजन्तुविशेषे । कुलीरे । काँकडा इतिभाषा ॥ मेषादिराश्यन्तर्गतचतुर्थराशौ ॥ जन्मकालीनचन्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । सुतकोशमशनिर्मलबुद्धय: सुकृशगन्धजलाशयकेलय: । किल नरास्तु कुलीरगते विधौ वसुमत:सुमतेऽर्थिलब्धय: ॥ कर्कटलग्ने समुत्पन्नो भोगी सर्वजनप्रिय: । मिष्टान्नपानभोगी च जायते स्वजनप्रिय: ॥ वालुङ्क्याम् ॥ शाल्मलीफले ॥ स्त्रीयाकरणे ॥ कृणाति । कृहिं० । कर्मण्योपीतिविच् । कटति । कटे० । पचाद्यच् । कर्चासौकटश्च । अन्तरादित्वाद्रेफ: ॥ कर्कइति सौत्रोधातु: । शकादिभ्योटन्वा ॥ कर्कं श्वेतवर्णं टलति । टलगतौ । डो वा ॥

कर्कटक: । पुं । इक्षुविशेषे ॥ कुलीरे ॥ कर्कटएव । स्वार्थे कन् ॥

कर्कटशृङ्गिका । स्त्री । } अजशृङ्ग्याम् ॥ महाघोषायाम् । कुलीरशृङ्ग्याम् । काँकडासींगी इतिख्यातायाम् ॥
कर्कटशृङ्गी । स्त्री । }

कर्कटाख्या । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्कटाधिप: । पुं । चन्द्रे ॥

कर्कटाह्व: । पुं । बिल्ववृक्षे ॥

कर्कटाह्वा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्कटि: । स्त्री । वालुङ्क्याम् । इर्वारौ ॥ शाल्मलीफले ॥ कारुकंटति । कटे० । सर्वधातुभ्यइन् । शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यम् ॥

कर्कटिनी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

कर्कटी । स्त्री । एर्वारौ । वालुङ्क्याम् । ककडी इतिभाषा ॥ कर्कटी शीतला रूक्षा ग्राहिणी मधुरा गुरु: । रुच्या पित्तहरा साम्ला पक्वा मन्दाग्निपित्तकृत् ॥ अस्या:पाकप्रकारस्तु । लग्वीजरहिता प्रौढा गुलिकाकारखण्डिता । सखिला सुपते तप्ते कर्कटी वा प्रकेशिता ॥ विपाकखण्डं दत्त दुग्धसार्द्धं विभावितं पक्वकर्पराभ्याम् । कृतैषवासनकदुग्धमेतत् प्रतिष्ठयं रोचमसासनोति ॥ शाल्मलीफले ॥ देवदालीलतायाम् ॥ कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥ घोटिकावृक्षे ॥ कारुकंटति । कटे० । इन् । पचेङीष् । शकन्ध्वादि: ॥

कर्कट्ट: । पुं । करेटुपक्षिणि ॥

कर्कन्धू: । पुं । स्त्री । कोलिपादपे । बदरीवृक्षे ॥ बदरीफले । बेर इति भाषा । कर्कन्धू: क्षुद्रबदरं कथितम्

पूर्वसूरिभिः । अर्द्धं स्यात् सुद्रवर्दर्रं कषायं मधुरं मनाक् ॥ स्निग्धं गुरु च तिक्तञ्च वातपित्तापहं स्मृतम् । शुष्कं भेदग्निकृत् सर्वं लघुतृष्णाक्लमास्रजित् ॥ इति वैद्यकम् ॥ कारुकं द्यति । दुधाञ० । अन्दूदृन्भूजम्बेति निपातितः कृ प्रत्ययान्तः । कर्कं दधाति वा । नियातनात्मुम् ॥

कर्कारः । पुं । दर्पणे । मुकुरे ॥ न । चूर्णभनकाशुद्रवाषाणखण्डे । चूर्णखण्डे । कङ्कर कांकर इतिच भाषा ॥ मुकुरे ॥ त्रि । कठिने । दृढे ॥ कर्करनम् । कर्कहासे । घञ् । कर्कं गौति । रा० । आतोऽनुपेति कः ॥

कर्कराङ्ग. । पुं । कालकण्ठविहङ्गमे । खञ्जने ॥

कर्कराटुः । पुं । कटाक्षे ॥ इतिकश्चित् जटाधरः ॥

कर्कराटुकः । पुं । कर्करेटुपक्षिणि ॥

कर्करान्धुकः । पुं । अन्धकूपे ॥

कर्कराल । पुं । चूर्णकुन्तले ॥

कर्करिका । स्त्री । घर्षे । नेचखर्ञ्चाम् ॥

कर्करी । स्त्री । गलन्तिकायाम् । सनालजलपात्रे । झारी इति भाषा ॥ कठिनायाम् ॥ कन्दोर्द्धतपक्कनिष्का सनसाधने । झर्ना झारा इति च भाषा । गौरादित्वात् ङीष् ।

कर्करीका । स्त्री । गलन्तिकायाम् । कर्करीम् ॥ फर्फरीकादित्वात् साधुः ॥

कर्करेटम् । न । अर्द्धचन्द्रे । अङ्गुलितोरणे । गलहस्तदाने ॥

कर्करेटुः । पुं । करेटौ । करकटिया इति गौडभाषा प्रसिद्धे खगे ॥ कर्कसिरेटति । रेटृभाषणे । मृगय्वादि ॥

कर्कशः । पुं । काम्पिल्लवृक्षे ॥ कासमर्दे ॥ इक्षौ ॥ खड्गे ॥ त्रि । साहसिके ॥ क्रूरे ॥ दृढे ॥ असलृणे । खरस्पर्शे । दुस्पर्शे ॥ निर्दये ॥ कृणोति । कृञ् हिंसायाम् । अन्येष्वपीतिविच् । काशति । कश शब्दे । पचाद्यच् । कर्चासौ कशश्च ॥ यद्वा । करेण कशति । कशः पचाद्यच् । अन्तर्भावितण्यर्थः ॥ यवानादि । कर्कशमर्थलोमादित्वात् शोणा ॥

कर्कशच्छदः । पुं । आक्षोटवृक्षे । पटोले ॥

कर्कशच्छदा । स्त्री । कोशातक्याम् । तोरची इतिभाषा ॥ दग्धरुहायाम् ॥

कर्कशदल. । पुं । पटोले ॥

कर्कशदला । स्त्री । दग्धरुहे ॥

कर्कशवाक्यम् । न । निष्ठुरवचने । परुषवाचि ॥

कर्क्कशा । स्त्री । वृश्चिकालीवृक्षे ॥ कूरायाम् ॥

कर्क्कसारम् । न । करम्भे । दधिसक्तुषु ॥

कर्क्कारुः । पुं । कुष्माण्डे ॥ स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥ कर्क्कारुर्ग्राहिणी शीता रक्तपित्तहरा गुरुः । पक्वा तिक्ताग्निजननी सक्षारा कफवातनुत् ॥ कर्क्कं शुक्लवर्णम् ऋच्छति । ऋगतौ । बाहुलकादुण् ॥

कर्क्कारुकः । पुं । कालिङ्गवृक्षे ॥

कर्क्कारूः । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कर्क्किः । पुं । कर्कटराशौ ॥

कर्क्की । पुं । कर्कटे ॥

कर्क्केतनः । पुं । न । रत्नविशेषे ॥ अस्योत्पत्त्यादिकम् गारुडे ७५ अध्याये । सूतउवाच । वायुर्नखान् दैत्यपते गृहीत्वा चिक्षेप सम्यग्यवनेषु हृष्टः । ततः प्रसूतं पवनोपपन्नं कर्क्केतनं पूज्यतमं पृथिव्याम् ॥ वर्णेन तद्रुधिरसोममधुप्रकाशमाताम्रपीतदहनोज्ज्वलितं विभाति । नीलं पुनः खलुसितं परुषं विभिन्नं व्याध्यादिदोषकरणेन न तद् विभाति ॥ स्निग्धा विशुद्धाः समरागिणश्च आपीतवर्णा गुरवो विचित्राः । त्रासव्रणव्याधिविवर्जिताश्च कर्क्केतनास्ते परमाः पवित्राः ॥ पत्रेण काञ्चनमयेन तु वेष्टयित्वा हस्ते गले ऽथधृतमेतदति प्रकाशम् । रोगप्रणाशनकरं कलिनाशनञ्च आयुष्करं कुलकरञ्च सुखप्रदञ्च ॥ एवंविधं बहुगुणं मणिमावहन्ति कर्क्केतनं शुभमलङ्कृतये नरा ये । ते पूजिता बहुधना बहुबान्धवाश्च नित्योज्ज्वलाः प्रमुदिता अपि ते भवन्ति ॥ एकेऽपन्त्रापि कृतास्तु नीलाभासः प्रम्लानरागकलुषाः कलुषा विरूपाः । तेजोविहीनाः सकलपुष्टिविहीनवर्णाः कर्क्केतनस्य सदृशं वपुरुद्वहन्ति ॥ कर्क्केतनं यदि परीक्षितवर्णरूपं प्रत्यग्रभास्वरदिग्धकायस्तु प्रकाशम् । तस्योपलस्य मणिशास्त्रविदा तु मूल्यमुद्दिष्टं तुलितस्य कार्य्यमिति ॥

कर्क्कोटः । पुं । नागराजविशेषे ॥

कर्क्कोटकः । पुं । बिल्ववृक्षे ॥ स्त्री ॥ काँकरोल इति गौडभाषा प्रसिद्धे फललताविशेषे । किलासघ्ने । तिक्तपत्रे ॥ कद्रुवंशे । कर्क्कोटको नाम सर्पो योऽहिष्टीविषवज्ज्वलति । तस्य सर्पस्य सर्पत्वं तस्मै सर्पनमोऽस्तु ते । इत्युक्ति प्रसिद्धे नागराजे ॥ अपिच । कर्क्कोटकस्य नागस्य दमयन्त्या नलस्य च । ऋतुपर्णस्य राजर्षेः कीर्त्तनं कलिनाशनमिति ॥

कर्कोटकी । स्त्री । पीतघोषायाम् । महाजालयाम् । खखसा इति ख्याते फले ॥ कर्कोटकीफलं कुष्ठहृल्लासारुचिनाशनम् । श्वासकासज्वरान् हन्ति कटुपाकञ्च दीपनम् ॥ ईषद्विभिन्नमरिचैः परिपूर्णगर्भं तैलेन रन्धितसुसैन्धवपानयोगम् । साज्यीकृतपयसा विहिताभिषेकं कर्कोटकीफलमिदं वपिकृत्तलग्नम् ॥

कर्कोटिका । स्त्री । ककोडा इतिभाषाप्रसिद्धे । कर्कोटके । कूष्माण्ड्याम् ॥

कर्कोटी । स्त्री । कर्कोटिकायाम् ॥

कर्चरिका । स्त्री । कचौरीतिख्याते पिष्टकप्रभेदे ॥ इतिपाकराजेश्वरः ॥

कर्चरी । स्त्री ॥ कचरीतिख्यातेफले ॥ मरीचादिकृतसंस्कारा शुष्का तैलविपाचिता । अरोचकादिरोगार्त्ता कचैरी काष्ठकर्चरी ॥ कर्चरी वह्निकृद्रुच्या सुस्वादुरतिलेखनी । उष्णा पित्तकरी प्रोक्ता कफवातारिका स्मृता ॥

कर्चूरः । पुं । कचूर इतिभाषा प्रसिद्धे गन्धसारे । द्राविडे ॥ कर्चूरो दीपनो रुच्यः कटुकस्तिक्त एव च । सुगन्धिः कटुपाकः स्यात् कुष्ठार्शो व्रणकासनुत् ॥ तथाऽयं लघुरुष्णश्च गुल्मवातकफ क्रिमीन् ॥ ग्रश्मान् ॥

र्न । स्वार्थे ॥ कर्जति । कर्ज व्यथने । खर्जूरादित्वादूरः । पृ० ॥

कर्चूरकः । पुं । द्राविडके । कचूर इति भाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥

कर्णः । पुं । पृथायाज्येष्ठसुते । अङ्गपतौ । सुवर्णालिवृक्षे ॥ श्रवणेन्द्रिये । श्रोत्रे ॥ गुरुयुगले ऽऽ ॥ अरित्रे ॥ कीर्यते शब्दग्रहणाय क्षिप्यते यत्र कीर्यते शब्दोऽस्मिन् किरति शरीरे सुखं वा । कर्ण वेधे । कर्णकुसीतिमम् । प्राकृतकाद्युगः ॥ यद्वा । कर्णयति । कर्णभेदने । मदनः ॥ अच् ॥ यद्वा । करोति प्रच्छादनम् । कृवृष० । कृवृसादिभ्यो नन् ॥

कर्णकण्डुः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । मारुतः कफसंयुक्तः कर्णकण्डुं करोति चेति ॥

कर्णकीटी । स्त्री । कर्णजलौकायाम् । शतपद्याम् । कानखजूरे इतिभाषा ॥

कर्णक्ष्वेडः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ वायुः पित्तादिभिर्युक्तो वेणुघोषसमं स्वनम् । करोति कर्णयोः क्ष्वेडं कर्णक्ष्वेडः स उच्यते ॥ इति माधवः ॥

कर्णगूथम् । न । कर्णमले ॥ कर्णगूथकम् ॥

कर्णगूथकः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ पित्तोष्मशोषितः श्लेष्मा जायते कर्णे गूथकस्त्वस्य निदानम् ॥

कर्णचापः । पुं । कर्णपृष्ठाख्येधनुषि ॥ कर्णस्य राधेयस्य चापः ॥

कर्णजलौकाः । पुं । शतपदाम् । कोन । ल कानखजूरा इतिभाषा ॥

कर्णजलौका । स्त्री । शतपद्याम् । विशाखर्याम् । कानसलाई इतिभाषा ॥

कर्णजाहम् । न । कर्णमूले ॥ तस्य । पाकर्मूलच्यादिना जाहच् प्र० ॥

कर्णजित् । पुं । अर्जुने ॥ गुडाकेशे ॥ कर्णः जयति ॥ जि० । सत्सूद्विषे त्यादिना क्विप् । तुक् ॥

कर्णदर्पणः । पुं । ताडङ्कनामनि कर्णभूषणे । कानतडङ्का इतिभाषा ॥

कर्णदुन्दुभिः । स्त्री । शतपद्याम् ॥

कर्णधारः । पुं । नाविके । काण्डारि इ तिभाषा । मल्लाह मांझी इति भाषा ॥ कर्णमरित्रम् धरति । धृ० । कर्मण्यण् ॥

कर्णपाली । स्त्री । कर्णभूषणे । कानू सापना . बाली इत्यादिभाषा प्रसि- द्धे ॥ कर्णपक्षिमदेशयोः ॥

कर्णपिशाची । स्त्री । देवीविशेषे ॥

कर्णपूः । स्त्री । कर्णपुरे । चम्पायाम् ॥

कर्णपुरम् । न । चम्पानगर्याम् । मालिन्याम् ॥

कर्णपुष्पः । पुं । मोरटलतायाम् ॥

कर्णपूरः । पुं । शिरीषवृक्षे ॥ नीलोत्पले ॥ अवतंसे । कर्णाभरणे ॥ अशोकवृक्षे ॥ कर्णम्पूरयति । पूरि । कर्मण्यण् ॥

कर्णपूरकः । पुं । कदम्बवृक्षे ॥ न ॥ शिरीषे ॥ नीलोत्पले ॥ वतंसे ॥

कर्णप्रतिनाहः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । सकर्णगूथो द्रवतां यदा गतो विलायितो घ्राणमुखम्प्रपद्यते । तदा स कर्णप्रतिनाहसंज्ञितो भवेद्विकारः शिरसोर्द्धभेदकृदिति ॥

कर्णफलः । पुं । कानकि माघ इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

कर्णभूषणम् । न । कर्णाभरणे ॥

कर्णमलम् । न । कर्णगूथे ॥

कर्णमुकुरः । पुं । ताटङ्कनाम्नि कर्णभूषणे ॥

कर्णमोटिका । स्त्री । चामुण्डादेव्याम् ॥

कर्णमोटी । स्त्री । ॥

कर्णरोगः । पुं । श्रोत्रव्याधौ ॥

कर्णललिका । स्त्री । पाल्याम् । कान कायस्ता इति भाषा इति हेमचन्द्रः ॥

कर्णवंशः । पुं । मञ्चे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कर्णसं

कर्णजितः । पुं । सर्पे ॥ त्रि । बधिरे ॥

कर्णवेधः । पुं । कर्णपटकदोषनिवारणा र्थं कर्णयोर्वेधने ॥ सोदरभ्रातॄणां संस्काराणाञ्च पौर्वापर्यक्रमः । कर्णवेधस्य ऽसंस्काररूपत्वात् न तथा नियमः । यथा । यदापत्यद्वयंतिष्ठेत् सम्भवोप्यपरस्यच । कर्णपुटकं विजानीयात्तिहितं सतं वयसैव ॥ इत्यागम्य सयोर्मध्ये शुद्धिर्यस्याय सत्तरे । कर्णवेधो हितस्तस्य नोचज्येष्ठविचारणा ॥ पटकर्णोत्पत्तिमारभ्य भानोःसुर्य्यांसमेपिच । कर्णवेधो न दोषः स्यादन्यथा मरणम्भवेत् ॥ इतिमार्कण्डेयः ॥

कर्णवेधनी । स्त्री । हस्तिकर्णवेधना स्त्री । कणारायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कर्णवेष्टः । पुं ।
कर्णवेष्टकम् । न ।
कर्णवेष्टनम् । न । } कुण्डले ॥ कर्णस्य वेष्टनम् ॥

कर्णशष्कुली । स्त्री । वेष्टने । कर्णगोलके ॥ कर्णमध्यवर्त्याकाशे ॥

कर्णशूल. । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥

कर्णसंस्राव. । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिरूपाणि यथा । शिरोभिघातादथवा निमज्जतोजले प्रपाकादथवापि विद्रधेः । स्रवे

कर्णिः

द्धिपूयं श्रवणोऽनिलार्दितःसकर्णसंस्राव इति प्रकीर्त्तितः इतिमाधवः ॥

कर्णस्फोटा । स्त्री । कानफाटा इतिगौड भाषा प्रसिद्धे लताविशेषे । कृष्णतण्डुलायाम् ॥

कर्णाटः । पुं । देशविशेषे ॥ यथा । रामनाथं समारभ्य श्रीरङ्गान्तं विलेश्वरि । कर्णाटदेशो देवेशि साम्राज्यभोगदायकः ॥ इतिशक्तिसङ्गमतन्त्रम् ॥

कर्णाटी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ मालवरागस्य नार्य्याम् ॥ हंसमदीषूक्ते ॥

कर्णानुजः । पुं । युधिष्ठिरे नृपे । कर्णोग्रजः । कर्णस्य अनुजः ॥

कर्णान्दुः । स्त्री । कर्णपाल्याम् । कानतडका इतिभाषा ॥ कर्णशिरिकायाम् । कानवाला इतिगौडभाषा प्रसिद्धे कर्णाभरणविशेषे ॥

कर्णान्दूः । स्त्री । कर्णपाल्याम् ॥

कर्णाभरणकः । पुं । आरग्वधवृक्षे ॥

कर्णारा । स्त्री । आरायाम् । कर्णवेधन्याम् ॥

कर्णारिः । पुं । अर्जुनपाण्डवे ॥ नदी सर्जवृक्षे ॥

कर्णास्फालः । पुं । करिण. कर्णचालने । आस्फालने ॥ भार्ङ्गमालायाम् ॥

कर्णिः । पुं । कर्णाकारफलके वाणे ॥

कर्णिकः । त्रि । कर्णिले ॥ विवृद्धौ कर्णौ यस्य । तुन्दादिषु स्वाङ्गाद्विवृद्धावितिठक ॥

कर्णिका । स्त्री । करिहस्ताग्रे । पुष्करे ॥ करमध्याङ्गुलौ ॥ कमुकादिफलकोषे । बौंटा इति गौड भाषा ॥ अब्जवराटे । बीजकोषे ॥ कर्णाभरणविशेषे । तालपत्रे । ढेढी । इतिभाषा ॥ लेखन्याम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ अग्निमन्थवृक्षे ॥ अजशृङ्गीवृक्षे ॥ कर्णस्था अङ्कुराः कर्णभवो अङ्कुरो वा । कर्णिकलाटादिति कन् ॥

कर्णिकाचलः । पुं ।
कर्णिकाद्रिः । पुं । } सुमेरुपर्वते ॥

कर्णिकारः । पुं । आरग्वधविशेषे । प्रग्रहे । कृतमालके । सौंदा धनबहेडा इतिभाषा ॥ कर्णिकारः कटुस्तिक्तस्तुवरः शोधनो लघुः । रञ्जनः सुखदः शोथश्लेष्मास्रव्रणकुष्ठजित् ॥ द्रुमोत्पले । कनियार इति गौडभाषा ॥ कर्णिकाप्रियः । कर्णिकाप्रियगन्ता कर्णगन्धा ॥

कर्णिकारकः । पुं । द्रुमोत्पले ॥ कृतमाले । सुवर्णके ॥ स्वार्थे कः ॥

कर्णिकी । पुं । हस्तिनि ॥ न । अम्बुजे ॥ कर्णिका अस्ति अस्य । व्रीह्यादि इनिः ॥

कर्णी । पुं । मर्मभेदन्तसस्त्रकाण्डगततमवे तद्विशेषे ॥ आरग्वधे ॥ कर्णिके ॥ विवृद्धौ कर्णावस्य । तुन्दादिभ्य इलचेति मत्वर्थीयः इनिः ॥

कर्णिलः । पुं । कर्णिनि । कर्णिके ॥ विवृद्धौ कर्णावस्य । तुन्दादित्वात् पक्षे इलच ॥

कर्णीरथः । पुं । स्कन्धवाह्ये याने । प्रवहणे । खर्खरिया चौपाला डोला योनस पालकी तामयान इत्यादि भाषा प्रसिद्धे ॥ कर्णसमीपस्थत्वात् उपचारात् कर्णः । कर्णोऽस्यास्ति । इनिः । कर्णीचासौ रथश्च । अन्यस्मा चेत्यारभ्यो भवत्तु तारथः ॥ यद्वा । सामीप्यात् कर्णशब्देन स्कन्धोऽभिधीयते । सोऽस्त्यस्य वाहकत्वेन । इनिः । कर्णी वाह्यैः रथश्च । अन्येषामपीति दीर्घः ॥

कर्णीमान् । पुं । आरग्वधे ॥

कर्णीसुतः । पुं । कंसासुरे । मूलदेवे ॥

कर्णेजपः । त्रि । सूचके । पिशुने । दुर्जने । खले ॥ कर्णे जपति । अप॰ । स्तम्बकर्णयोरिज्जपः । हलदन्तादिति अलुक् ॥

कर्णेन्दुः । पुं । स्तनचित्रिकायाम् । अर्द्धचन्द्राकृतिकर्णाभरणे ॥ कर्णयोरिन्दुः ॥

कर्णेहितम् । त्रि । कर्णहिते ॥ कर्णेऽस्य हितं

कर्त्ता

म् । शरीरावयवश्चित ॥

कर्त्तनम् । न । छेदने ॥ नारीणां सूत्र निर्म्मितौ । काटना इति भाषा ॥ कृती० । ल्युट् ॥

कर्त्तरी । स्त्री । कृपाण्याम् ॥ पत्रीकृत स्वर्णादेः कर्त्तनोपाये । कात कातो इति भाषा ॥ नापितोपकरणविशेषे । कैंची इति भाषा ॥ योगविशेषे ॥ यथा । क्रूरमध्यगतश्चन्द्रो लग्नं वा क्रूरमध्यगम् । कर्त्तरी नाम योगोऽयं कन्यानिधनकारक इति ॥ अपि च । लग्नात् पापादन्यजू व्ययार्थस्थौ यदा तदा । कर्त्तरी नाम सा ज्ञेया मृत्युदारिद्र्यशोकदेति ॥ कृन्तति । कृती छेदने । बाहुलकादरः । यद्वा । कर्त्तनम् । घञ् । कर्त्तं राति । रा दाने । आतोऽनुपसर्गे कः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

कर्त्तव्यम् । त्रि । करणीये । करणयोग्ये । कार्य्ये ॥ यस्मिन् क्रियमाणे न दोष स्तत्कर्त्तव्यम् ॥ तव्यप्रत्ययः ॥

कर्त्ता । पुं । परमेष्ठिनि ॥ स्वरनिबन्धने शब्दे । कीर्य्यते विक्षिप्यते इतस्ततश्चाल्यते कायो येन । कॄ विक्षेपे । तृच् ॥ त्रि । स्वतन्त्रः कर्त्तेति निरूपितेषट्कारकान्तर्गतकारकविशेषे ॥ अभिहितार्थे प्रथमा अनुक्तार्थे तृतीयाविभक्तिर्भवति । तस्य लक्षणम् । क्रियानुकूलकृतिमत्त्वं कर्तृत्वम् ॥ यः करोति सः ॥ कृत्याश्रयः कर्त्तेति तार्किकाः ॥ चेतनान्तरव्यापाराव्यवधानेन धात्वर्थनिष्पादकश्चेतनः कर्त्ता । कर्मकरणादिकारकप्रवर्त्तयिता । इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥ कृतिमति ॥ उत्पादके ॥ कारणानुकूलव्यापारवति । अनुष्ठातरि ॥ धातूपात्तव्यापाराश्रये ॥ क्रियायां स्वातन्त्र्येण विवक्षितेऽर्थे ॥ स तु पञ्चविधः । यथा । क्रियामुख्यो भवेत् कर्त्ता हेतुकर्त्ता प्रयोजकः । अनुमन्ता ग्रहीता च कर्त्ता पञ्चविधः स्मृतः इति ॥ स त्रिविधोऽपि भवति । यथा । विधेय वा यते कर्त्ता विशेषेण प्रतिक्रियाम् । योग्यत्वमतिषिद्धत्वविशेषणपदान्वयैः ॥ अस्यार्थः ॥ क्रियामति मकार पर्य्येण कर्त्ता विधीयते तस्य विवरणम् । स्वाध्यायोऽध्येतव्य इत्यत्र योग्यत्वेन सर्वविधस्त्रैवर्णिकः । १ । अहरहर्दद्यात् दीक्षितो न ददातीत्यत्र प्रतिषिद्धत्वेन दीक्षितेतरपरः । २ । स्वर्गकामो यजेतेत्यत्र विशेषणपदान्वयेन स्वर्गकामः कर्त्ता धार्यते । ३ ॥ अहङ्करोमीत्याद्यभिमानवति ॥ ज्ञानशक्तिप्रधानमस्वीकृतपञ्चम

देहाभूतकार्योऽहङ्कारोऽन्तःकरणं बु
द्धिर्विज्ञानं मित्यादिपर्य्यायशब्दवा
च्यस्तादात्म्याध्यासेनात्मनि कर्तृत्वा
दिधर्माध्यारोपहेतुः अनात्मा भौ
तिको मायाकल्पितश्च सः ॥ क्रियाश्र
येण इतरकारकाप्रयोज्यत्वे सति स
कलकारकाणां प्रयोक्तरि क्रियायाः
निर्वर्त्तके चिदाभासविशिष्टे फलका
मनावति पुरुषे ॥ सच सात्त्विकादि
भेदात् त्रिविधउक्तो भगवता । तत्र
सात्त्विको यथा । मुक्तसङ्गोऽनहंवा
दी धृत्युत्साहसमन्वितः । सिद्ध्यसि
द्ध्योर्निर्विकारः कर्त्ता सात्त्विकउच्यते
इति ॥ राजसो यथा । रागी कर्मफ
लप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः । ह
र्षशोकान्वितः कर्त्ता राजसः परि
कीर्त्तितः इति ॥ तामसो यथा । अ
युक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैकृतिको
ऽलसः । विषादी दीर्घसूत्री च कर्त्ता
तामसउच्यते इति ॥ अन्तः करणो
पहिते चिदाभासे ॥ करणोपहित
स्य कर्तृत्वात् ॥ करोति । डुकृञ् ।
तृच् तृन् वा ॥

कर्तृका । स्त्री । चुक्रके ॥

कर्तृत्वम् । न । कर्तृधर्मे ॥ भावेकर्म
णि वा त्वः ॥

कर्त्री ॥ स्त्री । कारिकायाम् ॥ करोति

। डुकृञ् । ण्वुल्तृचाविति तृच् ।
ऋन्नेभ्योङीप् ॥ छुरिकायाम् ॥

कर्द्दः । पुं । कर्द्दमे ॥ कर्दति कर्द कु
त्सिते शब्दे । पचाद्यच् ॥

कर्द्दटः । पुं । करहाटे ॥ पङ्के ॥ पद्मादि ॥

कर्द्दनम् । न । कुक्षिशब्दे ॥

कर्द्दमः । पुं । ब्रह्मणश्छायाया मुत्पन्ने प्र
जापतिविशेषे । कपिलमुनेर्जनके ।
पापे ॥ पङ्के ॥ कीच कादा इतिभाषा
॥ न । मांसे ॥ कर्दति । कर्द० । क
लिकर्द्दिभ्यामसः ॥ त्रि । कर्द्दमवति ॥
अर्श० अच् ॥

कर्द्दमकः । पुं । शालिविशेषे ॥

कर्द्दमाटकः । पुं । विष्ठादिनिक्षेपस्थाने ।
खलावद० भा० ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कर्द्दमी । स्त्री । मुगरे । मोगरा इति
भाषाप्रसिद्धे पुष्पे ॥ इतिवैद्यकम् ॥

कर्पटः । पुं । न । लक्तके । जीर्णवस्त्रे ।
लत्ता इतिभाषा ॥ मलेहादिमार्ज
नार्थं हस्तस्थवस्त्रखण्डे । द्रवद्रव्यं येन
पूयते तत्र रूढो लक्तककर्पटशब्दौ
तत्तुल्येऽन्येऽपि वर्त्तेते इति स्वामी ।
मुकुटस्तु मलिनच्छादिदुष्टशीर्णवस्त्र
खण्डे वर्त्तेते इत्याह ॥ किरति कृ
णातिवा । कृ विक्षेपे कृ हिंसायां वा
। करोतिवा । विच् । कर्पाभ्यां पट
च् ॥ यद्वा । कर्प्यते । शकंध्वादिः ॥

पर्वतविशेषे ॥

कर्पटधारी । त्रि । मलिनजीर्णवस्त्रधारिणि भिक्षुके ॥

कर्पटिकः । त्रि । कर्पटान्विते । कर्पटधारिणि ॥

कर्पटी । त्रि । कर्पटान्विते ॥ सं० इनिः ॥

कर्परः । पुं । सूर्यास्त्रविशेषे । कपाले । खोपरी इति भाषा ॥ शस्त्रविशेषे ॥ कटाहे ॥ कल्पते कृपूसामर्थ्ये । बाहुलकादरो लत्वाभावश्च ॥

कर्परांशः । पुं । भग्नपात्रखण्डे ॥

कर्परालः । पुं । अक्षोटे । कन्दराले ॥ कर्परम् अलति । अलभू० । कर्मण्यण् ॥

कर्परिकातुत्थम् । न । तुत्थविशेषे । खर्परीम् ॥ गुडूचीयोगजाञ्जने ॥

कर्परी । स्त्री । दार्विकायाम् । क्वाथोद्भवतुत्थे । दारुहरिद्रायाः क्वाथस्य तुत्थे । आवर्तननिष्पन्ने कृत्रिमरसाञ्जने । कल्पते । कृपू० । बाहुलकादरट् लत्वाभावश्च । टित्वान् ङीप् ॥

कर्परीतुत्थकम् । न । रसके । खपरिया थोथा इति ख्याते ॥ कर्परीतुत्थकं तुत्थादन्यत् तद्रसकं स्मृतम् । ये गुणास्तुत्थके प्रोक्तास्ते गुणा रसके स्मृताः ॥

कर्पासः । पुं । न । तुण्डिकेरीम् । बदरयो नौ ॥ क्रियते । डुकृञ्० । कृञः पासः ॥

कर्पासफलम् । न । कार्पासे । बिनौला इति भाषा ॥ कर्पासफलमित्युक्तं कषायं मधुरं गुरु । वातश्लेष्महरं वृष्यं विशेषात्स्तन्यवर्धनम् ॥

कर्पासी । स्त्री । कार्पास्याम् । कपास काछुआ इति भाषा ॥ कर्पासात् जातित्वात् गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥

कर्पूरः । पुं । न । घनसारे । चन्द्रसंज्ञे । सिताभ्रे । कपूर इति भाषा ॥ कर्पूरः शीतलो वृष्यश्चक्षुष्यो लेखनो लघुः । सुरभिर्मधुरस्तिक्तः कफपित्तविषापहः ॥ दाहतृष्णास्यवैरस्यमेदोदौर्गन्ध्यनाशनः ॥ कर्पूरो द्विविधः प्रोक्तः पक्वापक्वप्रभेदतः । पक्वात् कर्पूरतः प्राहुरपक्वं गुणवत्तरम् ॥ अपि च । कर्पूरो नूतनस्तिक्तः स्निग्धश्चोष्णास्तदाहदः । चिरस्थो दाहशोषघ्नः सचीनः शुभकृत् परः । पोतासभीमसेनाद्या अस्य भेदा भवन्ति । तेषु भीमसेनो द्रष्टव्यः ॥ किरति कृणाति वा । करति करोति वा । क्षणिषेधे हिंसायां वा । कृञ्० डुकृञ्० वा । णिच् । पूर्यते पूरी० । इगुपधेत्विकः । कर् चासौ पूरश्च । युक्त । कल्पते । कृपू० । अच् । करः । बाहुलकाल्लत्वा भा-

वा वा ॥

कर्पूरकः । पुं । कर्पूरे ॥ कर्चूरके । क र्चूरके ॥

कर्पूरतिलका । स्त्री । उमायाः सखी भेदे । जयायाम् ॥

कर्पूरतैलम् । न । कर्पूरस्नेहे । हिमते ले ॥

कर्पूरनालिका । स्त्री । कपूरनारीति ख्याते पक्वान्नविशेषे ॥ यथा । एता थया समितया कृत्वा चम्पुटंततः । लवङ्गोषणकर्पूरयुतया सितया-न्वितम् ॥ पचेद्दाज्येन सिद्धैषा सेया कर्पूरनालिका । संधानसदृशी सेया गुणैः कर्पूरनालिका ॥

कर्पूरमणिः । पुं । पाषाणप्रभेदे । क र्पूराश्मनि ॥ कर्पूरमणिनामायं यु क्त्या वातादिदोषनुत् ॥

कर्पूररसः । पुं । रसकर्पूरे ॥

कर्पूरहरिद्रा । स्त्री । कपूरहलदीति ख्यातायाम् । सर्वकण्डूविनाशि-न्याम् ॥

कर्पूराश्मा । पुं । उपरत्नविशेषे । कापूर चीनियेति ख्याते ॥

कर्फरः । पुं । दर्पणे ॥ इतिजटाधरः ॥

कर्बरः । पुं । व्याघ्रे ॥ रक्षसि ॥ कृणा ति । हनृ हिंस् । कृगॄशॄवृञ्चतिभ्यः ष्वरच् ॥

कर्व्वरी । स्त्री । शिवायाम् ॥ पित्त्वान् ङीष् ॥

कर्व्वुदारः । पुं । कोविदारे ॥ नीलझि ण्ट्याम् ॥ श्वेतकाञ्चने ॥

कर्बुदारकः । पुं । श्लेष्मातकवृक्षे ॥

कर्बुरः । पुं । पापे ॥ राक्षसे ॥ नानाव र्णे । चित्रे । किर्मीरे ॥ नदीभिच्या सधान्ये ॥ न । जले ॥ काञ्चने ॥ धु स्तूर वृक्षे ॥ चि । चित्रवर्णमिति ॥ क र्वति ॥ कर्वदिर्प । कर्वेन्त्यनेन वा । कर्बगतौ वा । ओष्ठ्योपधः । मद्गु रादयश्चेति उरच् ॥ कर्बुरोवर्णेन वा । ववयोरभेदादन्तस्थमध्योपि ॥

कर्बुरफलः । पुं । साकुरुण्डवृक्षे ॥

कर्बुरा । स्त्री । कृष्णवृन्तायाम् । पाँव ल इति गौड भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ वर्वरायाम् । वावुइतुलसी इति गौ ड भाषा ॥ अजाद्यत्वा टाप् ॥

कर्बुरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ इतिशिका ण्डशेषः ॥

कर्बूरः । पुं । शत्याम् ॥ द्राविडके । क चोरखदी इतिभाषा ॥ राक्षसे ॥ न । स्वर्णे ॥ हरिताले ॥ चि । चि त्रिते ॥ कर्वति । कर्बगतौ । खर्जा दित्वादूरः ॥

कर्बूरकः । पुं । कर्बूरार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥

कर्म्मकरः । पुं । कीनाशे । यमे ॥ चि ।

भृत्ये ॥ वेतनजीविनि । भरण्यभुजि । मूल्येन कर्मकुर्वति । कमेरा इति भाषा ॥ कर्म करोति । कृञ्० । कर्मणि भृताविति टः ॥

कर्म्मकरी । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ विम्बिकालतायाम् ॥ मूल्येन कर्मकुर्व्वत्याम् । दास्याम् ॥ टित्वात् ङीप् ॥

कर्म्मकर्त्ता । पुं । कर्मात्मककर्त्तरि ॥ यथा ॥ क्रियमाणन्तु यत् कर्म स्वयमेव प्रसिध्यति । सुकरैः स्वैर्गुणैः कर्त्तुः कर्मकर्त्तेति तद्विदुरिति ॥ त्रि । कर्मणः कर्त्तरि ॥

कर्म्मकाण्डः । पुं । यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयादित्यादिक्रमेण विस्तरो धके कर्मप्रतिपादके वेदभागे ॥ संसारफलके ज्योतिष्टोमादिकर्मकलापे ॥ कर्मणां समूहः । दूर्व्वादिभ्यः काण्डः ॥

कर्म्मकारः । पुं । वर्णसङ्करजातिविशेषे । लौहकारे । लुहार इति भाषा ॥ गोपात्तन्तुवाय्यां वै कर्मकारोऽभूत् सुतः । ब्रह्मवैवर्त्ते तु शूद्रायां विश्वकर्मवीर्याज्जातत्वमुक्तम् ॥ वृषे ॥ त्रि । भृतिं विना भारवहनादिकर्मकारके । वेगारी इति भाषा ॥ कर्म करोति । कर्मण्यण् ॥

कर्म्मकीलकः । पुं । रजके ॥ इति त्रिका-

ण्डशेषः ॥

कर्म्मक्षमः । पुं । अलङ्कर्मीणे ॥ कर्मकरणसमर्थे ॥ कर्मसु क्षमः । सप्तमीति योगविभागात् समासः ॥

कर्म्मक्षेत्रम् । न । भारतवर्षे ॥

कर्म्मचोदना । स्त्री । कर्मविषयायां प्रेरणायाम् ॥ कर्म क्रिया पुरुषव्यापाररूपाऽर्थभावना तद्विषया चोदना प्रेरणा विधिरूपा शाब्दीभावनेत्यर्थः ॥

कर्म्मजः । पुं । कलियुगे ॥ स्वर्गादौ ॥ अदृष्टे ॥ वटवृक्षे ॥ त्रि । कर्मसम्भवे । कायिकवाचिकमानसकर्मोद्भवे ॥ कर्मणो जातः । जनेः० । सप्तम्यामजाताविति डः ॥

कर्म्मगुणः । पुं । क्रियाजन्यगुणे ॥ स च संयोगः । विभागः । वेगः । इति भाषापरिच्छेदः ॥

कर्म्मठः । त्रि । कर्मशूरे । प्रयत्नेनारब्धं कर्म समापयति यः स तथोच्यते ॥ कर्मक्षमे ॥ कर्मणि घटते । कर्मणि घटोऽठच् ॥

कर्म्मण्यः । त्रि । कर्मयोग्ये ॥ कर्मणि प्रवीणे ॥ कर्मणि साधुः । तत्र साधुरिति यत् ॥

कर्म्मण्यभुक् । त्रि । भरण्यभुजि । कर्मकारे । वेतनोपजीविनि ॥ कर्मण्यं वेतनं भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

कर्म्मण्या । स्त्री । वेतने । मूल्ये ॥ कर्म्मणा सम्पद्यते । कर्म्मवेशाद्यत् ॥ कर्म्मणि साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

कर्म्मदेवः । पुं । यज्ञेन स्वर्गं प्राप्ते ॥ यथा । ज्योतिष्टोमादिना स्वर्गप्राप्ताःस्युःकर्म्मदेवताःइति॥अपिचाहुः । अस्मिन्कल्पेऽश्वमेधादिकर्म्म कृत्वा महत् पदम् । अवाप्याजानदेवैर्याः पूज्यास्ताःकर्म्मदेवताः इति ॥

कर्म्मधारयः । पुं । समानाधिकरणे तत् पुरुषे ॥

कर्म्म । न । क्रियायाम् । देहेन्द्रियादिव्यापारे ॥ संयोगवियोगयोरसमवायिकारणजातीयकर्म्मेति लक्षिता क्रिया । उत्क्षेपणापक्षेपणाकुञ्चनप्रसारणगमनानि पञ्चकर्म्माणि भवन्ति । नित्यनैमित्तिककाम्यप्रायश्चित्तप्रतिषिद्धभेदात्तत्पञ्चविधं भवति । तत्रचत्वारिधर्म्माणि अन्त्यमधर्म्ममितिनिश्चयः ॥ निष्फलं क्लेशबहुलं सन्दिग्धफलमेवच । न कर्म्मकुर्य्यान्मतिमान् सदा वैरानुबन्धिच ॥ सञ्चितक्रियमाणप्रारब्धभेदात् कर्म्मत्रिविधं भवति ॥ कायिकवाचिकमानसिकभेदात् पुनस्तत् त्रिविधं भवति ॥ विधिप्रतिषेधप्रवर्त्तं शास्त्रप्रसिद्धं कर्म्म । तत्र नित्यनैमित्तिकाम्यप्रायश्चित्तभेदात् त्रिविधम्भवति ॥ यागदानहोमात्मके वेदविहिते ॥ भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्म्मसंज्ञितः । भूतानां भवनधर्म्माणां सर्वेषां स्थावरजङ्गमानां भावमुत्पत्तिम् उद्भवं वृद्धिञ्च करोति यो विसर्गस्त्यागः तत्तच्छास्त्रविधिर्यो यागदानहोमात्मकः सएव कर्म्म संज्ञितः ॥ सात्त्विकादिभेदात् पुनस्तत्त्रिविधम् । तत्र सात्त्विकं यथा । नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् । अफलप्रेप्सुना कर्म्म यत् तत् सात्त्विकमुच्यते ॥ राजसं यथा । यत्तु कामेप्सुना कर्म्म साहङ्कारेण वा पुनः । क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ तामसं यथा । अनुबन्धं क्षयं हिंसामनपेक्ष्य च पौरुषम् । मोहादारभ्यते कर्म्म यत् तत् तामसमुच्यते ॥ तत्तद्वर्णाश्रमाभिमाननिमित्ते ऽन्तःकरणशोधके । शास्त्रविहितक्रियाकलापे नित्यनैमित्तिककाम्यात्मके ॥ शुक्लं कृष्णं शुक्लकृष्णञ्चेति त्रिविधभेदभिन्ने ॥ तत्त्रिविधं जन्मप्रयच्छति । तदाहु विश्वरूपाचार्य्यः । शुभैराप्नोति देवत्वं निषिद्धैर्नारकीं गतिम् । उभाभ्यां पुण्यपापाभ्यां मानुष्यं लभते ऽवशः ।

कर्म्म

इति ॥ क्रियते तत्तत्फलार्थिभिरि-
ति कर्म्म । तस्य चानादित्वम् आद्य-
कोटेरनुपलभ्यमानत्वात् । यतः
शरीरवतः कर्म्मकरणम् तच्छरीरं
कर्म्मारब्धम् । तान्यपि शरीरान्तरेण
कृतानि । तत्कर्म्मजमिति सोयं तृ-
तीयः पाशः ॥ जन्मनिमित्ते अदृष्ट-
विशेषे ॥ उत्तमत्वचार्हि नाकारैः ।
तत्कर्म्मकार्य्यं मुक्ते नोपिलापलभे
यतम् । कर्म्मभ्योजन्म नियतं जन्म
चेन्निर्हेतिः कुतः । इति ॥ वासना
कर्म्म विद्याच त्रयं जन्मप्रयोजकम् ।
उक्तं तत्र प्रधानत्वं कर्म्मणः श्रूयते
पुनः ॥ उत्तमाधमदेहाख्यं वैषम्यं
कर्म्मणा भवेत् । देहे विद्यावासना-
भ्यां भवेद्भोगस्य कौशलम् ॥ कर्म्म
साध्येय कार्य्यमिच्छताभ्युदयश्चि-
रम् । पापन्तु सर्व्वदा हेयं दुःखेभ्यस्त्र-
स्यताभृशम् ॥ पूर्व्वकाण्डपरा इत्थं
कर्म्मप्राधान्यमूचिरे । अथ वेदान्त शा-
स्त्रज्ञा प्राहुः कामप्रधानताम् ॥ पु-
मानादौ काममय एवमुक्त्वाथ कर्म्म-
कृत् । यतोयं कर्म्मणो हेतु कामो-
तोस्य प्रधानता ॥ अकामस्य क्रिया
काचिद्दृश्यते नेहकस्य चित् । यद्य-
द्धि कुरुते जन्तु स्तत्तत्कामस्य चेष्टि-
तम् ॥ यज्ञादिरूपं नित्यं कर्म्म द्विधा

कर्म्म

। संस्कारकं विविदिषाजनकञ्च । त-
च विहितत्वमात्रबुद्ध्या क्रियमाणं
संस्कारकम् । ईश्वरार्पणबुद्ध्या क्रि-
यमाणं विविदिषाजनकम् । यत्क-
रोषीत्यादि भगवद्वचनादितिवि-
वेकः ॥ षट्कारकान्तर्गतकारकवि-
शेषे ॥ अत्र द्वितीया विभक्तिर्भवति
। उक्ते कर्म्मणि प्रथमा भवति । धातू-
पात्तव्यापारजन्यफलाश्रयं कर्म्मेति त-
ल्लक्षणम् । यत् क्रियते फलार्थि-
भि स्तत कर्म्मेति प्रसिद्धम् । करो-
तेर्निखिल क्रियावाचकत्वात कर्त्तु-
र्व्यापारैर्यत् साध्यते तदित्यर्थः । स
तस्य क्रियाव्याप्यं कर्म्मेति क्रमदीश्वरः
। तच्चतुर्विधम् । निर्वर्त्यम् १ यथा
घटं करोति पुत्रं प्रसूते ॥ विकार्य्य-
म् २ तद्द्विविधम् । प्रकृतेरुच्छेद-
कम् प्रकृतेर्गुणान्तराधायकञ्च । आ-
द्यंयथा काष्ठं भस्म करोति । अन्त्यं
यथा । सुवर्णं कुण्डलं करोति । त-
थाचोक्तंभर्तृहरिणा । यदसज्जायते
पूर्व्वं जन्मना यत् प्रकाशते । तन्निर्व्व-
र्त्त्यं विकार्य्यञ्च कर्म्म द्वेधा व्यवस्थित-
म् ॥ प्रकृत्युच्छेदसम्भूतं विकार्य्यं का-
ष्ठभस्मवत् । अन्यद्गुणान्तरोत् पत्त्या
सुवर्णादिविकारवत् ॥ प्राप्यम् ३ य-
था ग्रामङ्गच्छति चन्द्रम् पश्यति

ल्यादि ॥ अनीप्सितञ्च ॥ यथा पापं त्यजती त्यादि ॥ तस्मादृष्यसमवेते ॥ ज्ञानसाधनविशेषे ॥ यथाहुः । कषायपक्तिः कर्माणि ज्ञानन्तु परमा गतिः । कषाये कर्मभिः पक्के ततो ज्ञानं प्रवर्त्तते इति ॥ क्रियते फलार्थिभिः । डुकृञ् । कृञो भावे कर्मणि च सर्वधातुभ्यो मनिन् इति मनिन् ॥ अर्द्धर्चादिः ॥ आरभेतैव कर्माणि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः । कर्माण्यारभमाणं हि पुरुषं श्रीर्निषेवते ॥

कर्म्मन्दी । पुं । भिक्षौ । परिव्राजि ॥ कर्मन्देन प्रोक्तम् भिक्षुसूत्र मधीते । कर्मन्दकृशाश्वादिनिः ॥

कर्म्मफलम् । न । कमरङ्गफले ॥ कर्मविपाके ॥ संसारे ॥ सर्वकर्म्मणाम् फलं व्याकृतं संसार एवेति भाष्योक्तेः ॥ कर्मणः फलम् ॥

कर्म्मफलप्रेप्सुः । त्रि । कर्मफलार्थिनि ॥

कर्म्मफलासङ्गः । त्रि । कर्मणि फलेच्छासङ्गः कर्तृत्वाभिमानो भोगाभिलाषश्च यस्य तस्मिन् ॥

कर्म्मभू । स्त्री । आर्य्यावर्त्ते ॥ कृष्टभूमौ । कर्म्मान्ते ॥

कर्म्मभूमि । स्त्री । आर्य्यावर्त्ते । पुण्यभूमौ ॥ सदकालिकयायुक्ता दृष्टेश्च इति निर्णयः । सर्वभद्यानप-भ्यन्ति कर्मभूमिमचेतसः ॥ कर्मणो भूमिः ॥ भारतवर्षे ॥ यथा । तत्रापि भारतं श्रेष्ठं जम्बुद्वीपे महामुने । यतो हि कर्मभूरेषा अतोऽन्या भोगभूमय इति विष्णुपुराणम् ॥

कर्म्ममीमांसा । स्त्री । पूर्वमीमांसायाम् । कर्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे जैमिनिप्रणीते ॥

कर्म्ममूलम् । न । कुशे । दर्भे ॥ कर्मणो हेतौ ॥ कर्मणो मूलम् ॥

कर्म्मयुगम् । न । कलियुगे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कर्म्मयोगः । पुं । ईश्वरार्पणबुद्ध्या क्रियमाणे फलाभिसन्धिरहिते तत्तद्वर्णाश्रमोचिते वेदविहिते कर्मकलापे सत्त्वशुद्ध्या ज्ञानसाधनभूते ॥ चित्तशुद्धिजनके वैदिके कर्मणि ॥

कर्म्मरङ्गः । पुं । न । कमरङ्ग इति प्रसिद्धे फलवृक्षे । पीतफले । कर्मारे । न्मुले ॥ कर्मरङ्गं हिमं ग्राहि स्वाद्वम्लं कफवातहृत् ॥

कर्म्मरी । स्त्री । वंशरोचनायाम् ॥

कर्म्मवज्रः । पुं । शूद्रे ॥ इति महाभारतम् ॥

कर्म्मवाटी । स्त्री । तिथौ ॥

कर्म्मविपाकः । पुं । कर्मजन्यफलस्य परिपाके ॥ शातातपप्रमुखरोक्ते पाप

रोगप्रायश्चित्तानां विपर्य्ययान्वे ॥

कर्म्मव्यतिहारः । पुं । क्रियाविनिमये ॥ परस्परकरणे ॥

कर्म्मशीलः । त्रि । कार्म्मे । कर्म्मशूर ॥ कर्म्मशीलं यस्य ॥

कर्म्मशूरः । त्रि । कर्मठे । प्रयत्नेन प्रारब्धकर्मपरिसमापके ॥ फलपर्यन्तकर्मकर्त्तरि ॥ कर्म्मणिशूरः । सप्तमीसमासः ॥

कर्म्मशेषः । त्रि । उत्पाद्यविकार्य्याप्यसंस्कार्येषु पुरोडाशसोमसन्नयीक्षादिषु ॥

कर्म्मसङ्गः । पुं । कर्म्मस्वदृष्टादृष्टार्थेषु अहमिदं करोमि एतत् फलम्भोक्ष्ये इत्यभिनिवेशविशेषे ॥

कर्म्मसङ्गी । त्रि । श्रुतिस्मृतिविहितमप्रतिषिद्धकर्म्मफलाधिकारिणि । कर्तृत्वाभिमानेन फलाभिसन्धिना च कर्म्मण्यभिनिविष्टे ॥

कर्म्मसङ्ग्रहः । पुं । कर्म्मसङ्गृह्यते सम्बध्यतेनेति व्युत्पत्त्या कर्म्माश्रये ॥ कर्म्मणः पुंव्यापाररूपस्य अर्थभावनायाः सङ्ग्रहे सङ्क्षेपे ॥

कर्म्मसचिवः । पुं । कर्म्मोपयुक्तसचिवे । धीसचिवातिरिक्ते मन्त्रिविशेषे ॥ कर्म्मणि सचिवः सहायः ॥

कर्म्मसन्न्यासिकः । पुं । यतौ । सन्न्यासिनि ॥

कर्म्मसन्न्यासी । पुं । यतौ ॥ द्विविधः कर्म्मसन्न्यासः फलसाधनभेदतः । फलाय ज्ञानिनस्त्यागो जिज्ञासोर्ज्ञानसिद्धये ॥ फलवत् कर्म्मणोपि त्याज्यत्वे कर्म्मण्येवाधिकारस्ते इत्यादिश्रुतिविरोध इत्याशङ्क्य तस्याविरक्तविषयत्वामसै यचिन्त्याह । अविशुद्धधियः कर्म्मण्यधिकारो विशुद्धधीः । सन्न्यासं विविदिषोत्पत्तौ सद्यएव कर्म्म सन्न्यसेत् ॥ सद्यएवशुद्धयर्थम् ॥ कर्म्मणः सन्न्यासः कर्म्मसन्न्यासः । सोऽस्यास्ति । इनिः ॥ कर्म्मणा बध्यते जन्तुर्विद्यया च विमुच्यते । तस्मात् कर्म्म न कुर्वन्ति यतयः पारदर्शिनः ॥

कर्म्मसाक्षी । पुं । सूर्य्ये ॥ सूर्य्यादिनवसु ॥ सूर्य्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि पञ्च च । एते शुभाशुभस्येह कर्म्मणो नव साक्षिणः ॥ कर्म्मणः साक्षी ॥

कर्म्मसिद्धिः । स्त्री । इष्टानिष्टलक्षणार्थफलप्राप्तौ ॥

कर्म्माध्यक्षः । त्रि । क्रियासाक्षिणि ॥

कर्म्मान्तः । पुं । कर्म्मभुवि । कृष्टभूमौ ॥ इक्षुधान्यादिसङ्ग्रहस्थाने ॥ शुचीनाकरकर्म्मान्ते इत्युक्तः ॥ कर्म्मावसाने ॥ कर्म्मान्ते दासभृत्यादये च्यु

ते. ॥

कर्मारः । पुं । कर्मकारे । लौहकारे । लुहार इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ वंशे । त्वचिसारे । वाँस इतिप्रसिद्धे वृक्षे ॥ कर्मरङ्गे । कमरख इतिभाषा ॥

कर्मार्हः । पुं । पुरुषे ॥ त्रि । क्रियायोग्ये ॥

कर्माशौचः । पुं । अनहङ्कारे ॥

कर्मी । पुं । दृष्टियागचितज्योतिष्टोमादिकर्मानुष्ठायिनि । यजमाने । देवानामन्ने ॥ केवलकर्मीहि चन्द्रमण्डलाधिकारी परतन्त्रो देवानामन्नभूतः इति श्रौतीप्रसिद्धिः ॥ त्रि । कर्मविशिष्टे ॥ कर्मास्ति अस्य । व्री० इनिः ॥

कर्मिष्ठः । त्रि । क्रियावति ॥

कर्मीरकः । पुं । आखोटे ॥

कर्मेन्द्रियम् । न । कर्मसाधकेइन्द्रिये । पाय्वादिपञ्चके यत्तो समस्तेच ॥ पायूपस्थम् पाणिपादौ वाक्चैवेन्द्रियसङ्ग्रहः । उत्सर्गानन्दनादानगत्यालापाश्च तत्क्रियाः ॥ वागादीनीन्द्रियाण्याकाशादीनां रजोंशेभ्यो व्यस्तेभ्यः पृथकृपृथक् क्रमेणोत्पद्यानि भवन्ति । यथोक्तं भागवते । तेषां रजोंशैर्जातानि क्रमात् कर्मेन्द्रियाणिच । प्रत्येकमिति ॥ कर्मसाधकमिन्द्रियड कर्मेन्द्रियम् ॥ कर्मेन्द्रियदेवताः ॥ अग्नीन्द्रोपेन्द्रयमप्रजापतयः । कर्मेन्द्रियाणां वागादीनां क्रमेणान्याद्यो देवता भवन्ति ॥ कर्मेन्द्रियाणां विषयास्तु वचनादानगमनविसर्गानन्दाःक्रमेण वागादीनांविषयाः ॥

कर्वः । पुं । कामदेवे ॥ आखौ ॥ कृणाति । कृञ्हिंसायाम् । किरतिवा । कृविक्षेपे । कृगॄशॄभ्योवः ॥

कर्वटः । पुं । न । द्विशतग्राममध्ये मनोरमस्थाने ॥ ग्रामशतक्षलनाःक्रयविक्रयादिना सेवादिनावा येनद्रोण जीवन्ति तस्मिन् ॥ इति केचित् ॥ चतुः समग्रामे ॥ चतुः समेग्रहस्थाने ॥ चतुः शतग्रामसङ्ग्रहस्थाने ॥ न । नगरे । पुरे ॥ ।

कर्वुरः । पुं । राचसे ॥ पापे ॥ भैषजविशेषे ॥ व्याघ्रे ॥ कृणाति । कृञ्० । क्रगटवनिम्यः करच ॥

कर्वरी । पुं । उमायाम् । शिवायाम् ॥ हिङ्गुपत्र्याम् ॥

कर्व्यः । पुं । कर्पूरे । कचूर इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कर्षः । पुं । न । अक्षे । सायषोडशके माने । अशीतिरत्तिकासु ॥ भिषजां व्यवहारेतु कर्षः स्यात् तोलकद्वयम् । सुवर्णं । विडालपदके ॥ राज

निर्घण्टकमते कर्पः स्याद्धमापकः ॥ पुं । कर्षणे ॥ विभीतक वृक्षे ॥ कर्षति । कृषविलेखने । पचाद्यच् । भावे घञ्वा ॥

कर्षकः । त्रि । खेत्राजीवे । कृषीवले ॥ आकर्षणकर्त्तरि ॥ पुं । अयस्कान्ते ॥ कर्षति । कृष० । ण्वुल् ॥

कर्षणम् । न । वैश्यवृत्तिविशेषे । कृषि कर्मणि । लाङ्गलादिना भूमिखनने । खेती इतिभाषा ॥ आकर्षणे ॥ शो षणे । पीडने ॥ कृषेर्ल्युट् ॥

कर्षणी । स्त्री । क्षीरिणीवृक्षे ॥

कर्षफल. । पुं । विभीतकवृक्षे । कलि-द्रुमे ॥ कर्षम् फलमस्य ॥ .

कर्षफला । स्त्री । आमलक्याम् ॥

कर्षार्द्धम् । न । तोलकपरिमाणे ॥

कर्षिणी । स्त्री । कविकायाम् । अश्व मुखबन्धनरज्जुस्थितलौहे ॥ क्षीरि कावृक्षे ॥

कर्षितः । त्रि । पीडिते ॥ यथा । अथ सैकर्षित. इत्तिकर्षितइति ॥

कर्षूः । पुं । करीषाग्नौ । तुषाग्नौ ॥ वा र्त्तायाम् । जीविकायाम् ॥ कृषिवि शेषे ॥ स्त्री । कुल्यायाम् ॥ कुल्ये । कीकसे ॥ नदीमात्रे ॥ हृदिखाते । चतुरङ्गुलखातविशेषे । कर्षणम् कृ ष्यते कर्षति वा कृषवि० । कृषिच

मितनिधनिसर्विखर्जिभ्य ऊः ॥

कर्हिं । अ । कदा ॥ कस्मिन् काले । अ नद्यतनेहिंलन्यतरस्याम् ॥

कर्हिचित् । अ । कस्मिंश्चित्काले ॥ क स्याञ्चिदवस्थायाम् । जातु ॥ क र्हिच चित् चेति विग्रहः ॥

कलः । पुं । मधुरध्वनौ । अव्यक्त मधु रध्वाने ॥ सालवृक्षे ॥ न । शुक्रे । रे तसि ॥ त्रि । अजीर्णे ॥ कलति माद्य ति अनेन । कलमदे । हलश्चेति घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । ड लयोरैक्यम् ॥

कलकः । पुं । शकुलमत्स्ये ॥

कलकण्ठः । पुं । कलध्वाने ॥ हंसे ॥ पारावते ॥ पिके ॥ कलः कण्ठोऽस्य ।

कलकलः । पुं । कोलाहले । बहुभिः कृते उच्चैः शब्दे ॥ यथा । विशाला भ्या आभ्यां किं किल नयनाभ्यां ख लुफलं न याभ्यामालीढा परमरम णीया तव तनुः । अयञ्च न्यक्कारो ज ननिमनुजस्य श्रवणयोर्ययोर्नान्तर्या तः स्तव चहरिलीलाकलकल इति-जगन्नाथनिवृत्ती ॥ सर्जनिर्यासे ॥ कलशब्दे । कलनम् । घञ् । संज्ञा पूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । कलादपि कल. ॥

कलघोषः । पुं । कोकिले ॥ कलो घो

घो यस्य ॥

कलङ्कः । पुं । अङ्के । चिह्ने ॥ अपवादे ॥ कालायसमले । लौहकिट्टे ॥ कम् ब्रह्माणं लङ्कयति हीनतां गमयति प्रापयति वा । लकिगतौ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । कलति । कल शब्दसंख्यानयोः । क्विप् । कल् चासौ अङ्कश्च ॥

कलङ्कलेखा । स्त्री । मालिन्यरेखायाम् ॥

कलङ्कषः । पुं । सिंहे ॥

कलङ्कषा । स्त्री । करताल्याम् ॥

कलङ्की । त्रि । अपवादग्रस्ते ॥ सचिह्ने ॥ लौहमलविशिष्टे ॥ मत्वर्थीय इनिः ॥

कलङ्कुरः । पुं । आवर्त्ते । जलभ्रमे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कलञ्जः । पुं । सविषास्त्रेण हतो यो मृगपक्षिणः ॥ ताम्रकूटे । तामाकु सुरती इति भाषा ॥ यथा । विष्णुसिद्धान्तसारावल्यां वैद्यके । अथ धूमपर्णीधूमपानगुणाः । कलञ्जसंवेष्टनधूमपानात् स्यादन्तशुद्धिर्मुखरोगहानिः । कफघ्नमामज्वरहानिकृच्च गान्धर्वविद्याप्रवणैकसेव्यम् ॥ संख्याविशेषे ॥ यथा । सप्ताली प्रोच्यते गुञ्जा सा तिस्रो रूपकं भवेत् । रूपकैर्दशभिः प्रोक्तः कलञ्जोनाममना

मत इति युक्तिकल्पतरुः ॥

कलतूलिका । स्त्री । कामुकायाम् । वाञ्छिन्याम् । खञ्जिकायाम् ॥

कलत्रम् । न । श्रोणौ ॥ भार्य्यायाम् ॥ नृपादीनां दुर्गस्थाने ॥ गडति गद्यते वा । गड सेचने । गडेरादेश्च क इति अत्रन् । डलयोरैक्यम् ॥ कं त्रायते वा । त्रैङ् पालने । कः ॥ कडति कड्यते वा । कड भासने । बाहुलका द्यत्रन् ॥

कलधूतम् । न । रूप्ये ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कलधौतम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ रजते । रूप्ये ॥ पुं । कलध्वनौ ॥ कलोऽमलो धौतोऽस्य ॥

कलध्वनिः । पुं । पारावते ॥ पिके । कोकिले ॥ मयूरे ॥ गम्भीरध्वनौ ॥ कलोध्वनिर्यस्य । कर्मधारयो वा ॥

कलध्वानः । पुं । पारावते ॥ परभृते ॥ बर्हिणि ॥ कलो ध्वानोऽस्य ॥

कलनः । पुं । वेतसवृक्षे ॥ न । चिह्ने । लक्ष्मणि ॥ दोषे ॥ लङ्घने ॥ ग्रसने ॥ यथा । कलनात् सर्वभूतानां महाकालः प्रकीर्त्तितः । महाकालस्य कलनात् त्वमाद्या कालिका परेति ॥ एकमासिकगर्भे ॥ गर्भे मिश्रिते शुक्रशोणिते । तत्तु एकरात्रे

या भवतीति श्रीभागवतम् ॥ सङ्ख्याने । गणने ॥

कलना । स्त्री । वशतायाम् ॥ गणनायाम् ॥

कलन्दरः । पुं । सङ्कीर्णजातिविशेषे । स तु लेटात्तीवरकन्यायां जातः । इति ब्रह्मवैवर्त्ते पुराणम् ॥

कलन्दिका । स्त्री । सर्वविद्यायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कलम्बुः । स्त्री । पत्रशाकविशेषे । कुपकालुकायाम् ॥ घोलिकायाम् ॥

कलभः । पुं । पञ्चवर्षपर्यन्ते करिशावके ॥ इतिसुभूतिः ॥ त्रिंशद्वर्षस्तु कलभ इतिवैजयन्ती ॥ धत्तूरवृक्षे ॥ कलयति । कल विक्षेपे गतौ सङ्ख्याने वा । कलते वा । कल शब्दसङ्ख्यानयोः । दृशृकलिकलिगर्दिभ्योऽभच् । कलेभाषते वा । भाष व्यक्तायां वाचि । अन्येभ्योपीति डः ॥

कलभवल्लभः । पुं । पीलुवृक्षे ॥

कलभी । स्त्री । चञ्चुवृक्षे ॥

कलभैरवः । त्रि । मधुरभीषणे ॥

कलमः । पुं । लेखन्याम् । वर्णतूल्याम् ॥ शालिधान्यप्रभेदे ॥ चौरे । पाटच्चरे ॥ कलते । कल श० । कलिकर्चौ रसः ।

कलमोत्तमः । पुं । गन्धशालौ ॥

कलम्बः । पुं । नालिकाशाके ॥ पृषत्के । शरे ॥ कल्यते । कल विक्षेपे । कलयोरैक्यात् कृकदिकडिकटिभ्योऽम्बच् ॥ कदम्बे । नीपपादपे ॥ कडम्बे । शाकनाड्याम् ॥ कडति । कडमदे । अम्बच् ॥ केन सम्यते वा । लम्ब अवस्रंसने । पचाद्यच् ॥

कलम्बकः । पुं । कलम्बार्थे ॥ धाराकदम्बे ॥

कलम्बिका । स्त्री । कलम्बीशाके । नाली इतिभाषा ॥ ग्रीवापश्चान्नाड्याम् । मन्यायाम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कलम्बी । स्त्री । जलजातशाकविशेषे । कलम्बिकायाम् ॥ कलमीशाक इतिगौडभाषा । करेमु इतिभाषा ॥ कडति । कडि मदे । कृकदीत्यम्बच् । डलयोरैक्यम् ॥ केन लम्बते वा । लबि० । अच् । गौरादित्वान्ङीष् । कलम्बी स्तन्यदा प्रोक्ता मधुरा शुक्रकारिणी ॥

कलम्बुः । पुं । कलम्बिकायाम् ॥

कलम्बुटम् । न । नवनीते । हैयङ्गवीने ॥ इतिहारावली ॥

कलम्बूः । स्त्री । कलम्ब्याम् । करेमू इति प्रसिद्धशाके ॥

कलरवः । पुं । कपोते । पारावते ॥ कोकिले ॥ कलध्वनौ ॥ त्रि । कल

ध्वनिविशिष्टे॥ कलो रवोऽस्य॥

कललः। पुं। न। गर्भवेष्टनचर्मणि। जरायौ॥ कलते शुक्रशोणितसङ्गतं॥ कल्यते कलसङ्ख्याने। वृषादिभ्यश्चिदिति कलः॥

कललजः। पुं। रसे। सालनिर्य्यासे॥

कललोद्भवः। पुं। सालरसे॥

कलविङ्कः। पुं। चटके॥ कलिङ्गवृक्षे। इन्द्रयवे॥ कलं वङ्कते वकि गतौ॥ अच् पृषो॥

कलशः। पुं। न। घटे। कुटे। कलस इति भाषा॥ कलं शवति शु गतौ॥ अन्येभ्योपीति डः॥

कलशिः। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्। पिठवनीति भाषा॥ चाकुलिया इति गौडभाषा॥ गर्गर्य्याम्। अन्यपाचे॥ कलं शब्दं श्यति। शो तनूकरणे। इन्। बाहुलकादाकारलोपः। कलशिं मुदधिगुर्वीं वल्लवा लोडयन्तीति माघः॥

कलशी। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्॥ गर्गर्य्याम्॥ जाति लक्षणोङीष्॥

कलसः। पुं। द्रोणपरिमाणे॥ त्रि। घटे॥ यथा। कलां कलां गृहीत्वा तु देवानां विश्वकर्म्मणा। निर्मितोयं सुरैर्यस्मात् कलसस्तेन कथ्यते इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम्॥ अपि च। सागरे मथ्यमाने तु पीयूषार्थं सुरासुरैः। पीयूषधारणार्थाय निर्मितो विश्वकर्म्मणा॥ कलाः कलास्तु देवानामसिताः पृथक् पृथक्। यतः कृतास्तु कलसास्तस्मात्ते परिकीर्त्तिताः इत्यादि कालिकापुराणे ८७ अध्याये द्रष्टव्यम्॥ केन जलेन लसति लस श्लेषणक्रीडनयोः। पचाद्यच्॥

कलसिः। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्॥ गर्गर्य्याम्॥

कलसी। स्त्री। गर्य्याम्॥

कलसीसुतः। पुं। अगस्त्यमुनौ॥

कलसोदधिः। पुं। समुद्रे॥ कलस इव उदधिः। सैन्यात्मधिरस्थात्॥ इति महाभारतम्॥

कलहः। पुं। खड्गकोषे॥ भण्डने॥ पुं। न। युद्धे। समरे। लड़ाई इति भाषा॥ पुं। राढे॥ कलस्य मधुरध्वनेर्हननम्। अन्येभ्योपीति डः॥

कलहंसः। पुं। कादम्बे॥ पातिहाँस इति गौडभाषाप्रसिद्धे हंसविशेषे। कलनादे॥ राजहंसे॥ नृपोत्तमे॥ परात्मनि॥ त्रयोदशाक्षरवृत्तिप्रभेदे॥ सजसाः सगौ च कथितः कलहंसः। इति छं० म०॥ यमुनाविहारकुतुके कलहंसो व्रजकामिनीकमलिनीकृतकेलिः। जनचित्तहारिकलकण्ठनिनादः प्रमुदं तनोतु तवन

मदनतनूजः ॥ अस्य सिंहनादश्रवणा
स्ति ॥ कलोमधुरवाक्‌हंसः ॥

कलहनाशनः । पुं । पूतिकरञ्जे ॥

कलहप्रियः । पुं । नारदे ॥ इति मध्य
भारतम् ॥

कलहप्रिया । स्त्री । सारिकायाम् ॥

कलहान्तरिता । स्त्री । नायिकाभेदे ॥
अस्या लक्षणं यथा । पतिमवमन्य
पश्चात् परितप्ता । यथा । कोपात्
कान्तं पराणुद्य पश्चात् तापसमन्वि
ता । कलहान्तरिता प्रोक्ता नायिका
नयशालिभिरिति ॥

कला । स्त्री । मूलधनवृद्धौ । इत्य
भिधानम् ॥ शिल्पादौ । अंशमात्रे ॥
चन्द्रस्य षोडशांशे ॥ कालमाने । त्रिं
शत् काष्ठात्मककाले ॥ स्त्रीरजसि
॥ नौकायाम् ॥ कपटे । छद्मनि ॥
विभूतौ ॥ शक्तौ ॥ कलनायाम् ॥
मरीचिपत्न्याम् । कर्दमात्मजायाम्
॥ राशेस्त्रिंशद्भागेषु तस्य षष्टिभागः
कलेति ज्योतिर्विदः । यथा । विकला
नां कला षष्ट्या तत्षष्ट्या भाग उ
च्यते । तत्त्रिंशता भवेद्राशिर्भगणो
द्वादशैव ते । इति ॥ अथ शैवतन्त्रोक्ता
श्चतुः षष्टिकला लिख्यन्ते ॥ गीतम्
१ । वाद्यम् २ । नृत्यम् ३ । नाट्य
म् ४ । आलेख्यम् ५ । विशेषकच्छे
द्यम् ६ । तण्डुलकुसुमबलिविकाराः
७ । पुष्पास्तरणम् ८ । दशनवसना
ङ्गरागाः ९ । मणिभूमिकाकर्म १० ।
शयनरचनम् ११ । उदकवाद्यम् १२
। उदकघातः १३ । चित्रायोगाः १४
। माल्यग्रथनविकल्पाः १५ । शेखरा
पीडयोजनम् १६ । नेपथ्ययोगाः
१७ । कर्णपत्रभङ्गाः १८ । गन्धयु
क्तिः १९ । भूषणयोजनम् २० । इ
न्द्रजालम् २१ । कौचुमारयोगाः
२२ । हस्तलाघवम् २३ । चित्रशाका
पूपभक्ष्यविकारक्रिया २४ । पान
करसरागासवयोजनम् २५ । सूची
वायकर्माणि २६ । सूत्रक्रीडा २७ ।
प्रहेलिका २८ । प्रतिमाला २९ ।
दुर्वचकयोगाः ३० । पुस्तकवाचन
म् ३१ । नाटिकाख्यायिकादर्शनम्
३२ । काव्यसमस्यापूरणम् ३३ ।
पट्टिकावेत्रवाणविकल्पाः ३४ ।
तर्कुकर्माणि ३५ । तक्षणम् ३६ ।
वास्तुविद्या ३७ । रूप्यरत्नपरीक्षा
३८ । धातुवादः ३९ । मणिरागज्ञा
नम् ४० । आकरज्ञानम् ४१ । वृ
क्षायुर्वेदयोगाः ४२ । मेषकुक्कुट
लावकयुद्धविधिः ४३ । शुकसारि
काप्रलापनम् ४४ । उत्सादनम्
४५ । केशमार्जनकौशलम् ४६ । अ

चरमुष्टिकाकथनम् ४७ । म्लेच्छित
कविकल्पाः ४८ । देशभाषाज्ञानम्
४९ । पुष्पशकटिकानिमित्तज्ञान
म् ५० । अत्र निमित्तज्ञानमिति
पृथक् केचित् पठन्ति ॥ यन्त्रमातृ
का ५१ । धारणमातृका ५२ । स
म्पाठ्यम् ५३ । मानसीकाव्यक्रिया
५४ । क्रिया विकल्पाः ५५ । छलि
तकयोगाः ५६ । अभिधानकोषच्छ
न्दोज्ञानम् ५७ । वस्त्रगोपनानि
५८ । द्यूतविशेषः ५९ । आकर्षक्री
डा ६० । बालकक्रीडनकानि ६१ ।
वैनायिकीनां विद्यानां ज्ञानम् ६२
। वैजयिकीनां विद्यानां ज्ञानम्
६३ । वैतालिकीनां विद्यानां ज्ञान
म् ६४ ॥ इति श्रीभागवतटीकायां
श्रीधरस्वामिनः ॥ क्वचित् पुस्तके
द्यूतविशेषकर्षक्रीडेत्येकं पद
म् । तदुत्तरं वीणाडमरुकवाद्यानि
। वैतालिकीनामित्यत्र वैयासिकी
नामिति च पाठो दृश्यते ॥ कलति
कलयति कलते वा । कलशब्दस
ङ्ख्यानयोः । पचाद्यच् ॥ कल्यते वा
। पुंसीति घः ॥ यद्वा कं लाति । आ
तोऽनुपे ति कः ॥

कलाकूलम् । न । विषे ॥ इति राज
निर्घण्टः ॥

कलाकेलिः । पुं । कामदेवे ॥ कलासु
केलिर्यस्य ॥

कलाङ्कुरः । पुं । सारसपक्षिणि ॥ कंसा
सुरे । मूलदेवे ॥

कलाचिका । स्त्री । } प्रकोष्ठे । कफो
कलाची । स्त्री । }
णेरधोमणिबन्धपर्यन्ते । कलाई इति
भाषा इति कश्चित् ॥ इति हेमचन्द्र
शारावल्यौ ॥

कलाजाजी । स्त्री । सुषव्याम् । कार
व्याम् । कालाजीरे इति च
ख्याते द्रव्ये ॥

कलादः । पुं । स्वर्णकारे ॥ कलामाद
त्ते । आङ् + दा + मू० कः ॥

कलादकः । पुं । स्वर्णकारे ॥

कलानिधिः । पुं । चन्द्रे ॥ कला निधी
यन्तेऽत्र । डुधाञ् + कर्मण्यधिकर
णे चेति किः ॥

कलानुनादी । पुं । [illegible] । भ्रमरे ॥
कलविङ्के ॥ कपिञ्जले ॥

कलान्तरम् । क्ली । वृद्धौ । लाभे । सूद
इति भाषा ॥

कलापः । पुं । संहतौ । समूहे ॥ मयू
रपिच्छे । बर्हे ॥ काञ्च्याम् ॥ भूष
णसामान्ये ॥ तूणे ॥ चन्द्रे ॥ विद
ग्धे ॥ कातन्त्रव्याकरणे ॥ ग्रामवि
शेषे ॥ यथा ॥ देवापि योगमास्था

य कलापग्राममाश्रितः । सोमवंशे कलौ नष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति ॥ कलामाप्नोति । आप्नु० । कर्म्मण्यण् ॥ कलाप्यतेऽनेन वा । हलश्चे ति घञ् ।

कलापकः । पुं । हस्तिकण्ठबन्धे ॥ कलापार्थे ॥ स्वार्थे कः ॥ न । नक्षत्रविशेषे ॥ यस्मिन् काले मयूराः कलापिनो भवन्ति सदुपचारात् कलापी कलापिनि देयऋणम् । कलाप्यन्त्ययमनुसादुन् ॥

कलापी । पुं । प्लक्षवृक्षे ॥ वर्हिणि । मयूरे ॥ कोकिले ॥ कलापोऽस्यास्ति इनिः ॥

कलामिनी । स्त्री । रात्रौ ॥ नागरमुस्तायाम् ॥

कलापूर्णः । पुं । चन्द्रमसि ॥ कलाभिः पूर्णः ॥

कलाभृत् । पुं । चन्द्रे ॥

कलामकः । पुं । व्रीहिविशेषे । कलम धान्ये ॥

कलाम्बिका । स्त्री । अर्थानामप्रयोगे । ऋणदाने ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कलायः । पुं । सतीनके । हरेणौ । मटर इतिभाषा ॥ कलायस्त्रिपुटः प्रोक्तः । कलायो मधुरः स्वादुः पाके रूक्षश्च शीतलः । कषायो वातलो ग्राही कफपित्तहरो लघुः ॥ कलमयते । अय० । कर्म्मण्यण् ॥

कलायनः । पुं । नर्त्तकभेदे ॥

कलायशाकम् । न । केराउ शाक इति ख्याते ॥ कलायशाकं भेदि स्याल्लघु तिक्तं त्रिदोषजित् ॥

कलाया । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

कलालापः । पुं । भ्रमरे । चञ्चरीके ॥

कलावान् । पुं । त्रि । चन्द्रे ॥ त्रि । कलाविशिष्टे ॥

कलावती । स्त्री । तुम्बुरोर्गन्धर्वविशेषस्य वीणायाम् ॥ श्रीराधामातरि । द्रुमभानुपत्न्याम् ॥ अप्सरोविशेषे ॥ आगमोक्तदीक्षाविशेषे ॥

कलाविकः । पुं । कुक्कुटे ॥

कलाविकलः । पुं । चटके ॥

कलाहकः । पुं । वाद्यविशेषे । काहलायाम् ॥

कलिः । पुं । शूरे ॥ आजौ युधि ॥ कलहे ॥ विभीतकवृक्षे ॥ अन्त्ययुगे । तिष्ये । कलियुगे ॥ यत्र कान्तागिरो वेदा यत्र धर्म्मोऽर्थसाधनम् । यत्र स्वप्रतिभामानं तस्मै श्रीकलये नमः ॥ इति कलिविडम्बनम् ॥ अश्वमध्यो नाम । देवरेण सुतोत्पत्तिर्वानप्रस्थाश्रमग्रहः । दत्ताक्षतायाः कन्यायाः पुनर्दानं परस्य च ॥ समुद्रयानस्वीकारः

कमण्डलुविधारणम् । महाप्रस्थान
गमनं गोपशुश्च सुराग्रहः ॥ अग्नि
होत्रहवन्यास्तले हो लीढापरिग्रहः
। असवर्णासु कन्यासु विवाहश्च द्वि
जातिषु ॥ वृत्तस्वाध्यायसापेक्ष मघ
सङ्कोचनं तथा । अस्थिसञ्चयनादूर्द्ध
मङ्गस्पर्शनमेवच ॥ प्रायश्चित्तविधा
नञ्च विप्राणां मरणान्तिकम् । संस
र्गदोषः पापेषु मधुपर्के पशोर्वधः
॥ दत्तौरसेतरेषान्तु पुत्रत्वेनपरिग्र
हः । शामित्रं चैवविप्राणां सोमवि
क्रयणं तथा ॥ दीर्घकालं ब्रह्मच
र्यं नरमेधाश्वमेधकौ । कलौयुगे
त्विमान् धर्मान्वर्ज्यानाहुर्मनीषि
णः ॥ * ॥ तस्य धर्मा यथा । क
लौतुधर्मपादानां तुर्य्यांशोऽधर्महे
तुभिः । एधमानैः क्षीयमाणोह्य
न्ते सोपिविनङ्क्ष्यति ॥ तस्मिन्
लुब्धादुराचारानिर्दया । शुष्कवैरि
णः । दुर्भगा भूरितर्षाश्च शूद्रदासो
त्तराः प्रजाः ॥ यदा मायानृतंतन्द्रा
निद्राहिंसाविषादनम् । शोकमो
हौभयंदैन्यंसकलिस्तामसः स्मृतः
॥ यस्मात् क्षुद्रदृशोमर्त्त्याः क्षुद्रभा
ग्यामहाशनाः । कामिनोवित्तही
नाश्चस्वैरिण्यश्च स्त्रियोऽसतीः ॥ द
स्यूत्कृष्टा जनपदा वेदाः पाषण्डदूषि

ताः । राजानश्च प्रजाभक्षाः शिश्नो
दरपरा द्विजाः ॥ अव्रतावटवोऽशौ
चाभिक्षवश्चकुटुम्बिनः । तपस्विनो
ग्रामवासा न्यासिनोऽत्यर्थलोलुपाः ॥
ह्रस्वकाया महाहारा भूर्य्यपत्याग
तह्रियः । शश्वत् कटुकभाषिण्यश्चौ
र्य्यमायोरुसाहसाः ॥ पणयिष्यन्ति
वैक्षुद्राः किराटाः कूटकारिणः ।
अनापद्यपिमंस्यन्ते वार्त्तांसाधु जुगु
प्सिताम् ॥ पतिं त्यक्ष्यन्ति निर्द्रव्यं भृ
त्याअप्यखिलोत्तमम् । भृत्यंविप
न्नंपतयः कौलं गाश्चापयस्विनीः ॥
पितॄन् भ्रातॄन् सुहृज्ज्ञातीन् हि
त्वासौरतसौहृदाः ॥ ननान्दृश्याल
संवादा दीनाः स्त्रैणाः कलौनराः ॥
शूद्राः प्रतिग्रहीष्यन्ति तपोवेशोपजी
विनः । धर्मंवक्ष्यन्त्यधर्मज्ञा अधि
रुह्योत्तमासनम् ॥ नित्यमुद्विग्नम
नसो दुर्भिक्षकर कर्षिताः । निरन्ने
भूतले राजन्नवृष्टिभयातुराः ॥
वासोन्नपानशयनव्यवायस्नानभूषणैः
। हीनाः पिशाचसन्दर्शा भविष्यन्ति
कलौप्रजाः ॥ कलौकाकिणिकेप्यर्थे
विगृह्य त्यक्तसौहृदाः । त्यक्ष्यंति हि
प्रियान् प्राणान् हनिष्यन्ति स्वकान
पि ॥ नरक्षिष्यन्ति मनुजाः स्थविरौ
पितरावपि । पुत्रान्भार्य्यांश्चकुलजां

शूद्राः शिश्नोदरम्भराः ॥ कलौ न राजन् जगतां परं गुरुं त्रिलोकनाथानतपादपङ्कजम् । प्रायेण मर्त्या भगवन्तमच्युतं यक्ष्यन्ति पाषण्डविभिन्नचेतसः ॥ * ॥ कलिकृतदोषविनाशोपायो यथा ॥ यन्नामधेयं म्रियमाण आतुरः पतन् स्खलन् वा विवशो गृणन् पुमान् । विमुक्तकर्मार्गल उत्तमां गतिं प्राप्नोति यक्ष्यन्ति न तं कलौ जनाः ॥ पुंसां कलिकृतान् दोषान् द्रव्यदेशात्मसम्भवान् । सर्वान् हरति चित्तस्थो भगवान् पुरुषोत्तमः ॥ श्रुतः सङ्कीर्त्तितो ध्यातः पूजितश्चादृतोऽपि वा । नृणां धुनोति भगवान् हृत्स्थो जन्मायुताशुभम् ॥ यथा हेम्नि स्थितो वह्निर्दुर्वर्णं हन्ति धातुजम् । एवमात्मगतो विष्णुर्योगिनामशुभाशयम् ॥ विद्यातपःप्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषेकव्रतदानजप्यैः । नात्यन्तशुद्धिं लभतेऽन्तरात्मा यथा हृदिस्थे भगवत्यनन्ते ॥ तस्मात् सर्वात्मना राजन् हृदिस्थं कुरु केशवम् । म्रियमाणो ह्यवहितस्ततो यासि परां गतिम् ॥ कलेर्दोषनिधे राजन्नस्ति ह्येको महान् गुणः । कीर्त्तनादेव कृष्णस्य मुक्तसङ्गः परं व्रजेत् ॥ कृते यद्ध्यायतो विष्णुं त्रेतायां यजतो मखैः । द्वापरे परिचर्य्यायां कलौ तद्धरिकीर्त्तनात् ॥ * ॥ तद्युगशेषधर्म्माः ॥ सौराष्ट्रावन्त्याभीराश्च शूरा अर्ब्बुदमालवाः । व्रात्या द्विजा भविष्यन्ति शूद्रप्राया जनाधिपाः ॥ सिन्धोस्तटं चन्द्रभागां कौन्तीं काश्मीरमण्डलम् । भोक्ष्यन्ति शूद्रा व्रात्याद्या म्लेच्छाश्चाब्रह्मवर्च्चसः ॥ तुल्यकाला इमे राजन् म्लेच्छप्रायाश्च भूभृतः । एतेऽधर्म्मानृतपराः फल्गुदास्तीव्रमन्यवः ॥ स्त्रीबालगोद्विजघ्नाश्च परदारधनादृताः । उदितास्तमितप्राया अल्पसत्त्वाल्पकायुषः ॥ असंस्कृताः क्रियाहीना रजसा तमसावृताः । प्रजास्ते भक्षयिष्यन्ति म्लेच्छा राजन्यरूपिणः ॥ तन्नाथास्ते जनपदास्तच्छीलाचारवादिनः । अन्योन्यतो राजभिश्च क्षयं यास्यन्ति पीडिताः ॥ ततश्चानुदिनं धर्म्मः सत्यं शौचं क्षमा दया । कालेन बलिना राजन् नङ्क्ष्यत्यायुर्ब्बलं स्मृतिः ॥ वित्तमेव कलौ नृणां जन्माचारगुणोदयः । धर्म्मन्यायव्यवस्थायां कारणं बलमेव हि ॥ दाम्पत्येऽभिरुचिर्हेतुर्मायैव व्यावहारिके । स्त्रीत्वे पुंस्त्वे च हि रतिर्विप्रत्वे सूत्रमेव हि ॥ लिङ्गमेवा

कलिः

अप्रख्यातावन्योन्यापत्तिकारणम्। अलक्ष्यान्याय दौर्बल्यं पाण्डित्ये चापलंवचः ॥ अनाढ्यतैवासाधुत्वे साधुत्वेदम्भएवहि । स्वीकार एवचोद्वाहे स्नानमेव प्रसाधनम् ॥ दूरेवार्य्ययनंतीर्थं लावण्ये केशधारणम् । उदरम्भरता स्वार्थः सत्यत्वे धार्ष्ट्यमेवहि ॥ दाक्ष्ये कुटुम्बभरणं यशोर्थे धर्मसेवनम् । एवंप्रजाभिर्दुष्टाभिराकीर्णे क्षितिमण्डले ॥ ब्रह्मविट् च क्षत्रशूद्राणांयो बली भविता नृपः। प्रजाहिलुब्धैराजन्यैर्निर्घृणैर्दस्युधर्मिभिः॥आच्छिन्नदारद्रविणायास्यन्ति गिरिकाननम् । शाकमूलामिषक्षौद्रफलपुष्पादि भोजनाः ॥ अनावृष्ट्याविनङ्क्ष्यन्ति दुर्भिक्षकरपीडिताः । शीतवातातपप्रावृड्हिमैरन्योन्यतःप्रजाः ॥ क्षुत्तृड्भ्यांव्याधिभिश्चैव सन्तप्स्यन्ते चचिन्तया । त्रिंशद्विंशतिवर्षाणि परमायुःकलौ नृणाम् ॥ क्षीयमाणेषुदेहेषुदेहिनां कलिदोषतः । वर्णाश्रमवतां धर्मे नष्टेवेदपथे नृणाम् ॥ पाषण्ड प्रचुरे धर्मे दस्युप्रायेषुराजसु । चौर्यानृतवृथाहिंसानाना वृत्तिषुवैनृषु ॥ शूद्रप्रायेषुवर्णेषु छागप्रायासु धेनुषु । गृहप्रायेष्वाश्रमेषुयौनप्रायेषुबन्धुषु ॥ अणुप्रायास्वोषधीषु शमीप्रायेषुस्थास्नुषु । विद्युत्प्रायेषुमेघेषुशून्यप्रायेषुसद्मसु । इत्थंकलौ गतप्राये जनेषुखरधर्मिषु । धर्मत्राणाय सत्त्वेन भगवानवतरिष्यति ॥ इतिश्रीभागवतम् ॥

॥ अथ विशेषस्तु श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे। तत्रश्रीमदाद्या मन्त्रः । आयाते पापिनिकलौ सर्वधर्मविलोपिनि । दुराचारे दुष्प्रपञ्चे दुष्टकर्मप्रवर्त्तके ॥ न वेदाः प्रभवस्तत्र स्मृतीनां स्मरणं कुतः । नानेतिहासयुक्तानां नानामार्गप्रदर्शिनाम् ॥ बहूनाम्पुराणानां विनाशोभविता विभो । तदालोकाभविष्यन्ति धर्मकर्मबहिर्मुखाः ॥ उच्छृङ्खला मदोन्मत्ताः पापकर्मरताः सदा । कामुका लोलुपाः क्रूरा निष्ठुरादुर्मुखाः शठाः ॥ स्वल्पायुर्मन्दमतयोरोगशोकसमाकुलाः । निःश्रीका निर्बला नीचा नीचाचारपरायणाः ॥ नीचसंसर्गनिरताः परवित्तापहारकाः । परनिन्दापरद्रोहपरीवादपराः खलाः ॥ परस्त्रीहरणे पापशङ्काभयविवर्जिताः । निर्धनामलिनादीना दरिद्राश्चिररोगिणः ॥ विप्राः शूद्रसमाचाराः सन्ध्यावन्दनवर्जिताः ।

कलि:

अयाज्ययाजका लुब्धा दुर्वृत्ताः पाप
कारिणः ॥ असत्यभाषिणो मूर्खा
दाम्भिका दुष्टपक्षकाः । कन्याविक्र
यिणो व्रात्या सर्वोव्रतपराङ्मुखाः
॥ लोकप्रतारणार्थाय जपपूजापराय
णाः । पाषण्डाः पण्डितम्मन्याः
श्रद्धाभक्तिविवर्जिताः ॥ कदाहाराः
कदाचारा भृतकाः शूद्रसेवकाः । शू
द्रान्नभोजिनः क्रूरा वृषलीरतिका-
मुकाः ॥ दास्यन्ति धनलोभेन स्वदा
रान्नीचजातिषु । ब्राह्मण्यचिह्नमे
तावत् केवलं सूत्रधारणम् ॥ नैव
पानादिनियमो भक्ष्याभक्ष्यविवेच
नम् । धर्मशास्त्रे सदा निन्दा साधुद्रो
हो निरन्तरम् ॥ सत्कथालापमात्रञ्च
न तेषां मनसि क्वचित् । त्वयाकृता
नि तन्त्राणि जीवोद्धारणहेतवे ॥ नि
गमागमजातानि भुक्तिमुक्तिकरा-
णि च । देवीनां यत्र देवानां मन्त्रयन्त्रा
दिसाधनम् ॥ कथिता बहवो न्यासाः
सृष्टिस्थित्यादिलक्षणाः । बद्धपद्मास
नादीनि गदितान्यपि भूरिशः ॥ पशु
वीरदिव्यभावा देवतामन्त्रसिद्धिदाः
। शवासनं चितारोहो मुण्डसाध
नमेव च ॥ लतासाधनकर्माणि त्वया
ख्यातानि सहस्रशः । पशुभावदिव्यभा
वौ स्वयमेव निवारितौ ॥ कलौ न प

कलि:

शुभावोऽस्ति दिव्यभावः कुतो भवेत्
पत्रं पुष्पं फलं तोयं स्वयमेवाहरेत्
पशुः ॥ न शूद्रदर्शनं कुर्यान्मनसा न
स्त्रियं स्मरेत् । दिव्यश्च देवताप्रायः
शुद्धान्तःकरणः सदा ॥ द्वन्द्वातीतो
वीतरागः सर्वभूतसमः क्षमी । क
लिकल्मषयुक्तानां सर्वदा ऽस्थिरचे
तसाम् । निद्रालस्यप्रसक्तानां भाव
शुद्धिः कथम्भवेत् ॥ वीरसाधनकर्मा
णि पञ्चतत्त्वोदितानि च । मद्यं मांसं
तथा मत्स्यं मुद्रा मैथुनमेव च ॥ एता
नि पञ्चतत्त्वानि त्वया प्रोक्तानि शङ्क
र ॥ कलिजा मानवा लुब्धाः शिश्नो
दरपरायणाः । लोभात् तत्र पतिष्य
न्ति न करिष्यन्ति साधनम् ॥ इन्द्रिया
णां सुखार्थाय पीत्वा च बहुलं मधु ।
भविष्यन्ति मदोन्मत्ता हिताहितवि
वर्जिताः ॥ परस्त्रीधर्षकाः केचिद् द
स्यवो बहवो भुवि । न करिष्यन्ति ते
मत्ताः पापयोनिविचारणम् ॥ अ
तिपानादिदोषेण रोगिणो बहवः
क्षितौ । शक्तिहीना बुद्धिहीना भूत्वा
ऽविकलेन्द्रियाः ॥ ह्रदे गर्त्ते प्रान्तरे
च प्रासादात् पर्वतादपि । पतिष्यन्ति
मरिष्यन्ति मनुजा मदविह्वलाः ॥
केचिद्विवादयिष्यन्ति गुरुभिः स्वज
नैरपि केचिन्मौनाऽऽहतप्राया अपरे च

कलिः

हुजल्पकाः ॥ अकार्यकारिणः क्रूराध
र्ममार्गविलोपकाः ॥ हिताय यानिक
र्माणिकथितानि त्वयाप्रभो । मन्येता
नि महादेवविपरीतानिमानवे ॥ के
वायोगंकरिष्यन्ति न्यासजातानि के
पिवा । स्तोत्रपाठंयन्त्रलिपिंपुरश्चर्यां
जगत्पते ॥ युगधर्मप्रभावेण स्वभावे
न कलौनराः । भविष्यन्त्यतिदुर्वृत्ताः
सर्वथापापकारिणः ॥ तेषामुपायं
दीनेशकृपयाकथयप्रभो । आयुरा-
रोग्यवर्चस्यंबलवीर्यविवर्द्धनम् ॥ वि
द्याबुद्धिप्रदंनॄणामप्रयत्नशुभंकरम् ।
येनलोकाभविष्यन्तिमहाबल पराक्र
माः ॥ शुद्धचित्ताः परहिता मातापि
त्रोः प्रियङ्कराः । स्वदारनिरताः पुरु
षाः परस्त्रीषुपराङ्मुखाः ॥ देवता
गुरुभक्ताश्च पुत्रस्वजनपोषकाः । ब्रह्म
ज्ञाब्रह्मविद्याश्च ब्रह्मचिन्तनमानसाः
॥ सिद्ध्यर्थं लोकयात्रायाः कथयस्वहि
ताय तत् । कर्त्तव्यंयदकर्त्तव्यंवर्णा
श्रमविभेदतः ॥ विनात्वांसर्वलोका
नांकस्त्राताभुवनत्रये ॥ इतिश्रीमहा
निर्वाणतन्त्रे प्रथमोल्लासेजीवनिस्ता
रोपायप्रश्नः ॥ इतिदेव्यावचः श्रुत्वा
शङ्करोलोकशङ्करः । कथयामास त
त्त्वेनमहाकारुण्यवारिधिः ॥ श्रीस
दाशिवउवाच ॥ साधुपृष्टंमहाभागे

कलिः

जगतांहितकारिणि । एतादृशः शु-
भः प्रश्नोनकेनापिकृतःपुरा ॥ धन्या
सि सुकृतज्ञासि हितासि कलिजन्म
नाम् । यद्यदुक्तंत्वयाभद्रे सत्यंसत्यं
यथार्थतः ॥ सर्वज्ञात्वंत्रिकालज्ञा ध
र्मज्ञापरमेश्वरि । भूतम्भव्यञ्चभविष्यञ्च
धर्मंज्ञातंत्वयाप्रिये ॥ यथातत्त्वंयथा
न्यायंयथायोग्यं न संशयः । कलिक
ल्मषदीनानां द्विजादीनां सुरेश्वरि
॥ मेध्यामेध्याविचाराणां न शुद्धिः
श्रौतकर्मणा । न संहिताद्यैः स्मृति
भिरिष्टसिद्धिर्नृणांभवेत् ॥ सत्यं स
त्यंपुनःसत्यं सत्यंसत्यंमयोच्यते
। विनाह्यागममार्गेण कलौनास्ति ग
तिःप्रिये ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणादौ मये
वोक्तंपुराशिवे । आगमोक्तविधाने
नकलौ देवान्यजेत् सुधीः ॥ कलावा
गममुल्लङ्घ्ययोऽन्यमार्गेप्रवर्त्तते
। नतस्यगतिरस्तीतिसत्यं सत्यं न सं
शयः ॥ सर्ववेदेपुराणेषु स्मृतिभिः
संहितादिभिः । प्रतिपाद्योस्मि ना
न्योस्ति प्रभुर्जगति मां विना ॥ आ
मनन्तिचते सर्वेमत्पदंलोकपाव-
नम् । मन्मार्गविमुखालोकाः पा
षण्डा ब्रह्मघातिनः ॥ अतोमन्म
तमुत्सृज्ययो यत्कर्मसमाचरेत् ।
निष्फलंतद्भवेद्देवि कर्ताविनारकी-

कलिः

भवेत् । मूढो मन्त्रतमुत्सृज्य योऽन्य
न्मतमुपाश्रयेत् । ब्रह्मघाती पितृहा
स्त्रीघ्नः स भवेन्नात्र संशयः ॥ कलौ
तन्त्रोदिता मन्त्राः सिद्धास्तूर्णफल
प्रदाः । शस्ताः कर्मसु सर्वेषु जपय
ज्ञक्रियादिषु ॥ निर्वीर्याः श्रौतजा
तीया विषहीनोरगा इव । सत्या
दौ सफला आसन् कलौ ते मृतका
इव ॥ पाञ्चालिका यथा भित्तौ सर्वे
न्द्रियसमन्विताः । अमूरशक्ताः का
र्येषु तथान्ये मन्त्रराशयः ॥ अन्यम
न्त्रैः कृतं कर्म वन्ध्यास्त्रीसङ्गमो यथा
। न तत्र फलसिद्धिः स्याच्छ्रम एव हि के
वलम् ॥ कलावन्योदितैर्मार्गैः सिद्धि
मिच्छति यो नरः । तृषितो जाह्नवी
तीरे कूपं खनति दुर्मतिः ॥ मदुक्तादु
दितं धर्मं हित्वान्यद्धर्ममीहते । अ
मृतं स्वगृहे त्यक्त्वा क्षीरमार्कं स वा
ञ्छति ॥ नान्यः पन्था मुक्तिहेतुरि
हामुत्रसुखाप्तये । यथा तन्त्रोदितो
मार्गो मोक्षाय च सुखाय च ॥ तन्त्रा
णि बहुधोक्तानि नानाख्यानान्वितानि
च । सिद्धानां साधकानां च
विधानानि च भूरिशः ॥ अधिकारिवि
भेदेन पशुसाहुल्यतः प्रिये । कुत्रा
चारोदितं धर्मं गुप्त्यर्थं कथितं क्वचित्
॥ जीवप्रवृत्तिकारीणि कानिचित्क

कलिः

थितान्यपि । देवा नानाविधाः प्रोक्ता
देव्योऽपि बहुधाः प्रिये ॥ भैरवाश्चैव
वेतालाबटुका नायिकागणाः । शा
क्ताः शैवा वैष्णवाश्च सौरा गाणपता
स्तथा ॥ नानामन्त्राश्च यन्त्राणि सिद्धोपा
यान्यनेकशः । भूरिप्रयाससाध्यानि
यथोक्तफलदानि च ॥ यथा यथा कृ
ताः प्रश्ना येन येन यदा यदा । तदा त
स्योपकाराय तथैवोक्तं मया प्रिये ॥
सर्वलोकोपकाराय सर्वप्राणिहिताय
च । युगधर्मानुसारेण याथातथ्येन
पार्वति ॥ त्वया यादृक्कृतः प्रश्नो न
केनापि पुराकृतः । त्वत्स्नेहेन वक्ष्या
मि सारात्सारं परात्परम् ॥ वेदा
नामागमानां च तन्त्राणां च विशेष
तः । सारमुद्धृत्य देवेशि तवाग्रे कथ्य
तेऽधुना ॥ यथा नरेषु तन्त्रज्ञाः सरि
तां जाह्नवी यथा । यथाहं विबुधेशा
नामागमानामिदं तथा ॥ किं वेदैः
किं पुराणैश्च किं शास्त्रैर्बहुभिः शिवे ।
विज्ञातेऽस्मिन्महातन्त्रे सर्वसिद्धीश्व
रो भवेत् ॥ यतो जगन्मङ्गलाय त्वया
हं विनियोजितः । अतस्ते कथयि
ष्यामि विश्वस्य हितकृद्भवेत् ॥ कृते
विश्वहिते देवि विश्वेशः परमेश्वरः
। प्रीतो भवति विश्वात्मा यतो विश्वं त
दाश्रितम् ॥ स एक एव सद्रूपः सत्यो

कलि:-

ऽद्वैत: परात्पर: । स्वप्रकाश: सदा पूर्ण: सच्चिदानन्दलक्षण: ॥ निर्विकारो निराधारो निर्विशेषो निराकुल: । गुणातीत: सर्वसाक्षी सर्वात्मा सर्वदृग्विभु: ॥ गूढ: सर्वेषु भूतेषु सर्वव्यापी सनातन: । सर्वेन्द्रियगुणाभास: सर्वेन्द्रियविवर्जित: ॥ लोकातीतो लोकहेतु रवाङ्मनसगोचर: । स वेत्ति विश्वं सर्वज्ञस्तं न जानाति कश्चन ॥ तदधीनं जगत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् । तदालम्बनतस्तिष्ठेदवितर्क्यमिदं जगत् ॥ तत्सत्यतामुपाश्रित्य सद्वद्भाति पृथक् पृथक् । तेनैव हेतुभूतेन वयं जाता महेश्वरि ॥ कारणं सर्वभूतानां स एक: परमेश्वर: । लोकेषु सृष्टिकरणात् स्रष्टा ब्रह्मेति गीयते ॥ विष्णु: पालयिता देवि संहर्ताहं तदिच्छया । इन्द्रादयो लोकपाला: सर्वे तद्वशवर्त्तिन: ॥ स्वे स्वेऽधिकारे निरता स्ते शासति तदाज्ञया । त्वम्परा प्रकृतिस्तस्य पूज्यासि भुवनत्रये ॥ तेनान्तर्यामिरूपेण तत्तद्विषययोजिता: । स्वस्वकर्म प्रकुर्वन्ति न स्वतन्त्रा: कदाचन ॥ यद्भयाद्वाति वातोऽपि सूर्यस्तपति यद्भयात् । वर्षन्ति तोयदा काले पुष्प्यन्ति तरवो वने ॥ कालं कालयते काले मृत्योर्मृत्युर्भियो भयम् । वेदान्तवेद्यो भगवान् यत्तच्छब्दोपलक्षित: ॥ सर्वे देवाश्च देव्यश्च तन्मया: सुरवन्दिते । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तं तन्मयं सकलं जगत् ॥ तस्मिंस्तुष्टे जगत्तुष्टं प्रीणिते प्रीणितं जगत् । तदाराधनतो देवि सर्वेषां प्रीणनं भवेत् ॥ तरोर्मूलाभिषेकेण यथा तद्भुजपल्लवा: । तृप्यन्ति तदनुष्ठानात्तथा सर्वेऽमरादय: ॥ यथा तवार्चनाद्ध्यानात् पूजनाज्जपनात्प्रिये । भवन्ति तुष्टा: सुन्दर्यस्तथा जानीहि सुव्रते ॥ यथा गच्छन्ति सरितोऽवशेनापि सरित्पतिम् । तथार्चाहोमकर्माणि तद्ब्रह्म प्राप्नुवन्ति हि ॥ येये यान्यान्यदेवान् भक्त्या यजन्ते मानवा भुवि । तत्तद्दाति सोऽध्यक्षस्तैर्देवगणै: प्रिये ॥ बहुनात्र किमुक्तेन तथ्यं तथ्यं प्रिये वद । ध्येय: पूज्य: सुखाराध्यस्तं विना नास्ति मुक्तये ॥ नायासो नोपवासश्च कायक्लेशो न विद्यते । नैवाचारादि नियमो नोपचाराश्च भूरिश: ॥ न दिक्कालविचारोऽस्ति न मुद्रान्यास संहति: । यत्साधने कुलेशानि तं विनाकोन्यमाश्रयेत ॥ ८ ॥ इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्या

कौलः

सदाशिवसंवादे जीवनिस्तारोपाय प्रश्नोत्तरे परब्रह्मोपासनोपक्रमो नाम द्वितीयोल्लासः ॥ २ ॥ * ॥ द्वितीयोल्लासे ब्रह्मोपदेशकथनम् ॥ कलौ पापयुगे घोरे तपोहीनेऽतिदुस्तरे । निस्तारबीजमेतावद् ब्रह्ममन्त्रस्य साधनम् ॥ साधनानि बहूनि स्युर्नानातन्त्रागमादिषु ॥ कलौ दुर्बलजीवानामसाध्यानि महेश्वरि ॥ अल्पायुषः स्वल्पसत्त्वा अन्नापीनासवः प्रिये । लुब्धा धनार्जने व्यग्राः सदा चञ्चलमानसाः ॥ समाधौ च स्थिरधियो योगक्लेशासहिष्णवः । तेषां हिताय मोक्षाय ब्रह्ममार्गो यमीरितः ॥ कलौ नास्त्येव नास्त्येव सत्यं सत्यं मयोच्यते । ब्रह्मदीक्षां विना देवि कैवल्याय सुखाय चेति ॥ * ॥ श्रुत्वा सम्यक् परब्रह्मोपासनं परमेश्वरी । परमानन्दसम्पन्ना शङ्करं परिपृच्छति ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ कथितं यत्त्वया नाथ ब्रह्मोपासनमुत्तमम् । सर्वलोकप्रियकरं साक्षाद् ब्रह्मपदप्रदम् ॥ तेजोबुद्धिबलैश्वर्यदायकं सुखसाधनम् । इत्यस्मिञ्जगदीशान तव वाक्यामृतश्रुता ॥ यदुक्तं कृपयासि त्वं योगिनामिव शाम्भवम्) गच्छन्ति ब्रह्मसायुज्यं तथैव मम साधनात् ॥ एतदेवद्वितुमिच्छामि मदीयं साधनं पर

कलिः

म् । ब्रह्मसायुज्यजननं यत्त्वया कथितं प्रभो ॥ विधानं कीदृशं तस्य साधकेन विधीयते ॥ मन्त्रः को वा विहितो ध्यानपूजादिकं च किम् ॥ सविशेषं समाभूतं तु महेश्वर । सप्रीतिकरं देवं लोकानां हितकारकम् ॥ कौलान्यस्मात्तेषामभीष्टं भवव्याधिभिषग्गुरुः ॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा देवदेवो महेश्वरः । उवाच परया प्रीत्या प्रार्थितं पार्वतीपतिः ॥ श्रीसदाशिव उवाच ॥ शृणु देवि महाभागे तवाराधनकारणम् । तत्साधनं येन ब्रह्मसायुज्यमश्नुते ॥ त्वं परा प्रकृतिः साक्षाद् ब्रह्मणः परमात्मनः । त्वत्तो जातं जगत्सर्वं त्वं जगज्जननी शिवे ॥ महदाद्यणुपर्यन्तं यदेतत् सचराचरम् । त्वयैवोत्पादितं भद्रे त्वदधीनमिदं जगत् ॥ त्वमाद्या सर्वविद्यानामस्माकमपि जन्मभूः । त्वं जानासि जगत्सर्वं न त्वां जानाति कश्चन ॥ त्वं काली तारिणी दुर्गा षोडशी भुवनेश्वरी । धूमावती त्वं बगला भैरवी छिन्नमस्तका ॥ त्वमन्नपूर्णा वाग्देवी त्वं देवि कमलालया । सर्वशक्तिस्वरूपा त्वं सर्वदेवमयी तनुः ॥ त्वमेव सूक्ष्मा स्थूला त्वं व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी । नि

कलिः

राकारापि साकारा कस्त्वां वेदितुमर्हति ॥ उपासकानां कार्यार्थं श्रेयसे जगतामपि । दानवानां विनाशाय धत्सेनानाविधास्तनूः ॥ चतुर्भुजा त्वं द्विभुजा षड्भुजाष्टभुजा तथा । त्वमेव विश्वरक्षार्थं नानाशस्त्रास्त्रधारिणी ॥ तत्तद्रूपविभेदेन मन्त्रयन्त्रादिसाधनम् ॥ कथितं सर्वतन्त्रेषु भावाश्च कथितास्त्रयः ॥ पशुभावः कलौ नास्ति दिव्यभावोपि दुर्लभः । वीरसाधनकर्माणि प्रत्यक्षाणि कलौ युगे ॥ कुलाचारं विनादेवि कलौ सिद्धिर्न जायते । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन साधयेत् कुलसाधनम् ॥ कुलाचारेण देवेशि ब्रह्मज्ञानं प्रजायते । ब्रह्मज्ञानयुतो मर्त्यो जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ ज्ञानेन मेध्यमखिलममेध्यं ज्ञानतो भवेत् । ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्ने मेध्यामेध्यं न विद्यते ॥ यो जानाति परं ब्रह्म सर्वव्यापि सनातनम् । किमस्त्यमेध्यं तस्याग्रे सर्वं ब्रह्मेति जानतः ॥ त्वं सर्वरूपिणी देवि सर्वेषां जननी परा । तुष्टायां त्वयि देवेशि सर्वेषां तोषणं भवेत् ॥ सृष्टेरादौ त्वमेकासीत् तमोरूपमगोचरम् । त्वत्तो जातं जगत्सर्वं परब्रह्मसिसृक्षया ॥ महत्तत्त्वादिभूतान्तं त्वया सृष्टमिदं जगत् । निमित्तमात्रं तद्ब्रह्म सर्वकारणकारणम् ॥ सद्रूपं सर्वतोव्यापि सर्वमावृत्य तिष्ठति । सदैकरूपं चिन्मात्रं निर्लिप्तं सर्ववस्तुषु ॥ न करोति न चाश्नाति न गच्छति न तिष्ठति । सत्यं ज्ञानमनाद्यन्तमवाङ्मनसगोचरम् ॥ तस्येच्छामात्रमालम्ब्य त्वं महायोगिनी परा ॥ करोषि पासि हंस्यन्ते जगदेतच्चराचरम् ॥ तव रूपं महाकालो जगत्संहारकारकः । महासंहारसमये कालः सर्वं ग्रसिष्यति ॥ कलनात्सर्वभूतानां महाकालः प्रकीर्तितः । महाकालस्य कलनात्त्वमाद्या कालिका परा ॥ कालसंग्रसनात् काली सर्वेषामादिरूपिणी ॥ कालत्वादादिभूतत्वादाद्याकालीति गीयते ॥ पुनः स्वरूपमासाद्य तमोरूपं निराकृति । वाचातीतं मनोगम्यं त्वमेकैवावशिष्यसे ॥ साकारापि निराकारा मायया बहुरूपिणी । त्वं सर्वादिरनादिस्त्वं कर्त्री हर्त्री च पालिका ॥ अतस्ते कथितं भद्रे ब्रह्मसन्त्रेण दीक्षितः । यत्फलं समवाप्नोति तत्फलं तव साधनात् ॥ नानाचारस्वभावेन देशकालाधिकारिणाम् । विभेदात् कथितं भद्रे क्वचिद् गुप्तसाधनम् ॥ येऽयमाधिकृतास्तेषां नास्ति तत्फलभागिनः । भ

विष्यन्ति तरिष्यन्ति मानुषा गतकि
ल्बिषाः ॥ यद्युन्माजितैः पुण्यैः कु
लाचारे मतिर्भवेत् । कुलाचारेऽपि
तात्मा साधाच्छिवमयो भवेत् ॥ यथा
भिभेगवांस्तु स्थं तत्र योगस्य का कथा
। योगेऽपि भोगयिरह: कौलस्तु भयम
श्नुते ॥ एकश्चेत् कुलसत्तमः पूजितो
येन सुव्रते । सर्वे देवाश्च देव्यश्च पूजि
तानात्र संशय: ॥ पृथिवीं हेमसंपूर्णां
दत्वा यत्फलमाप्नुयात् । तस्मात् को
टिगुणं पुण्यं लभते कौलिकार्चनात्
॥ श्वपचोऽपि कुलज्ञानी ब्राह्मणादति
रिच्यते । कुलाचारविहीनस्तु ब्राह्म
णः श्वपचाधमः ॥ कौलधर्मात् परो
धर्मो नास्ति जाने तु मामके । यस्या
नुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानी नरो भवेत्
॥ सत्यं ब्रवीमि ते देवि हृदि कृत्वाव
धारय । सर्वधर्मोत्तमात् कौलात् प
रो धर्मो न विद्यते ॥ अयन्तु परमो मा
र्गो गुप्तोऽस्ति पशुसङ्कटे । व्यक्तीभविष्य
त्यचिरात् संप्राप्ते प्रबले कलौ ॥ क
लिकाले प्रवृद्धे तु सत्यं सत्यं मयोच्य
ते । नस्याश्छान्तिविना कौलान्पथवो
मानया भुवि ॥ यदा तु वैदिकी दीक्षा
दीक्षा पौराणिकी तथा । नस्यास्य-
ति वरारोहे न दैवमबलः कलिः ॥ य
दा तु पुण्यपापानां परीक्षा वेदसम्भवा

। नस्याश्छलितिविवे धान्तेत दैवमबलः
कलिः ॥ क्वचिच्छिद्रा क्वचिद्भिन्ना य
दा सुरतरङ्गिणी । भविष्यति कुले
ज्ञानि तदैव प्रबलः कलिः ॥ यदा तु
म्लेच्छजातीया राजानो धनलोलुपाः
। भविष्यन्ति महीपाले तदैव प्रबलः
कलिः ॥ यदा स्त्रियोऽतिदुर्दान्ताः
कर्कशाः कलहे रताः । गर्हिष्यन्ति
स्वभर्त्तारं तदैव प्रबलः कलिः ॥ य
दा तु मानवा भूमौ स्त्रीजिताः काम
किङ्कराः । दुह्यन्ति गुरुं मित्रादीन्
तदैव० ॥ यदा धौता स्वल्पफलाता
यदा लोकं वर्षिषः । असम्यक्फलि
नो हन्यामल देव० ॥ भ्रातरः स्वज
नामा यद्या धन लोभया । नि
यः समम्बहरिष्यन्ति तदैव० ॥ प्रक
टे मद्यमांसादे निन्दा दण्डविवर्जिते
। गूढपानं चरिष्यन्ति तदैव० ॥
सत्ये त्रेता द्वापरेषु यथा मद्यादि सेवन
म् । कलावपि तथा कुर्यात् कुलधर्मा
नुसारतः ॥ ये कुर्वन्ति कुलाचारं सत्य
पूता जितेन्द्रियाः । सत्याचारा दया
शीलान हितान बाधते कलिः ॥ गुरु
शुश्रूषणे युक्ता भक्ता मातृपदाम्बुजे
। अनुरक्ताः स्वदारेषु न हि० ॥ सत्य
व्रताः सत्यनिष्ठाः सत्यधर्मपरायणाः
। कुलसाधनसत्याये न हि० ॥ कुलमा

गैर्यतत्त्वा निशोधितानिच योगिने। येद्द्युः सत्यवचसे नहि० ॥ हिंसामात्सर्यरहिता दम्भदोषविवर्जिताः। कुलधर्मेषु निष्ठा ये नहि० ॥ कौलिकैः सह संसर्गं वसतिं कुर्वसाधुषु। कुर्वन्ति कौलसेवां ये नहि० ॥ भावे घर्घरा: कौला: कुलाचारेषु निश्चला: सेवन्ते वा कुलाचारैर्नहि० ॥ जातकर्मादिसंस्कारा: पितृश्राद्धादिका: क्रिया:। ये कुर्वन्ति कुलाचारैर्नहि० ॥ दानं तपस्तीर्थस्नानं सर्वमेवच। ये कुर्वन्ति कुलाचारैर्नहि० ॥ कुलतत्त्वं कुलद्रव्यं कुलयोगिनमेवच। नमस्कुर्वन्ति ये भक्त्या नहि० ॥ कौटिल्यान्तहीनानां स्वच्छानां कुलमार्गिणाम्। परोपकाररतानां साधूनां किङ्करः कलिः ॥ कलेर्दोषसमुद्रस्य महानेको गुणः प्रिये। सत्यमतिकौलानां ध्येयः सङ्कल्पमात्रतः ॥ अपरेषु युगे देवि पुण्यं पापञ्च मानसम्। न्यायासीत् कलौ पुण्यं केवलं नतु दुष्कृतम् ॥ कुलाचारे विहीनाये सततासत्यभाषिणः। परद्रोहपरायेचतेनराः कलिकिङ्कराः ॥ कुलवर्त्मस्वभक्ताये यत्र्येऽपिस्यु कामुकाः। द्वेष्टारः कुलनिष्ठानां तेषेया: कलिकिङ्कराः ॥

युगाचारप्रसङ्गेन कलेः प्राबल्यं स्वरूपम्। सङ्क्षेपात् कथितस्तु भ्यं प्रीतयेतव पार्वति। प्रकटे च कलौ देवि सर्वे धर्माश्चदुर्बलाः। स्थास्यत्येकं सत्यमात्रं तस्मात् सत्यमयो भवेत् ॥ सत्यधर्मं समाश्रित्य यत्कर्म कुरुते नरः। तदेव सफलं कर्म सत्यं जानीहि सुव्रते ॥ नहि सत्यात् परो धर्मो न पापम् अनृतात् परम्। तस्मात् सर्वात्मना मर्त्यः सत्यमेकं समाश्रयेत् ॥ सत्यहीना वृथा पूजा सत्यहीनो वृथा जपः। सत्यहीनं तपो व्यर्थमूषरे वपनं यथा ॥ सत्यरूपं परंब्रह्म सत्यं हि परमन्तपः। सत्यमूलाः क्रियाः सर्वाः सत्यात् परतरं नहि ॥ अतएव मया प्रोक्तं घोरे कलौ प्रबले कुलाचारोपि सत्येन कर्त्तव्योऽभिव्यक्तभावतः ॥ गोपनाद्धीयते सत्यं नगुप्तिरनृतं विना तस्मात् प्रकाशतः कुर्यात् कौलिकः कुलसाधनम् ॥ कुलधर्मस्य गुप्त्यर्थं नान्तं स्याज्जुगुप्सितम्। यदुक्तं कुलतन्त्रेषु नशक्तं प्रबले कलौ ॥ कृते धर्मश्चतुष्पादस्त्रेतायां पादहीनकः। द्विपादो द्वापरे देवि पादं सार्धं कलौ युगे ॥ तत्रापि सत्यं बलवत्तपः पञ्च दयापि च। सत्यपादे कृते लोपे

कलि:

धर्मलोपः प्रजायते ॥ तस्मात सत्त्वं
समाश्रित्य सर्वकर्माणि साधयेत ॥
कुलाचारं विनायर्थ नाप्युपायः कुले
श्वरि । तन्त्रान्तरमशेषश्चेत् कुतो
निःश्रेयसंभवेत ॥ सर्वथा सत्यपू
तात्मामन्मुखेरिसंवर्त्मना । सर्वकर्म
नरः कुर्यात् स्वस्ववर्णाश्रमोदितम्
॥ दीक्षापूजाजपंहोमपुरस्सरणत
पेणम् । प्रतोद्राहौ पुंसवनंसीमन्तो
न्नयनं तथा ॥ जातकर्म तथा नाम
चूडाकरणमेवच । मृतक्रियां पितृ
श्राद्धं कुर्यादागमसम्मतम् ॥ तीर्थ
श्राद्धंवृषोत्सर्गं शारदोत्सवमेवच ।
यात्रागृह प्रवेशञ्च नवनस्त्रादिधार
णम् ॥ वापीकूपतडागानां संस्कारं
तिथिकर्म्मच । गृहारम्भप्रतिष्ठाञ्च
देवानां स्थापनन्तथा ॥ दिवाकृत्यं
निशाकृत्यं पक्षकृत्यन्तथैवच । ऋ
तुमासमर्थकृत्यं । नित्य नैमित्तिक
न्त्वपत ॥ कर्म यंयदकर्त्तव्यन्ताञ्जा
ग्राष्वयद्भवेत । मयोक्तेनविधानेन
ततसर्वसाधयेन्नरः ॥ नकुर्याद्वदि
मोहेनदुर्मत्याऽन्यबुद्धाविधा । वि
नष्टः सर्वकर्म्मभ्योविष्ठायांक्रमवेत क्र
मिः ॥ यदिमन्मतमुत्सृज्यमहेश्वि
प्रयत्नेकस्तौ । यदायत क्रियते कर्म
विपरीतायतद्भवेत् ॥ मन्मतासक्ता

कलि

तादीचा साधकप्रायघातिनी ।
पूजापिविफलादेविहुतमस्मायते-
यथा ॥ देवता कुपितातस्य विप्रस
तस्यपदेपदे ॥ कलिकाले महेशे
शास्त्रामच्छास्त्रमच्चिके । योन्य
मार्गे क्रियाकुर्यात्सम्मपापातकी भ
वेत ॥ मतोद्वाहौ महापोपो न्य
मार्गेणमानव. । यातिनरकं घोरं
यावचन्द्रदिवाकरौ ॥ मतेमहामम
प्रोक्तोमामायोमागमको भवेत । के
वलं सूत्रयाहोऽसौ पचलात्पाटमनो
पिस: ॥ उद्वाहितामयानारीजानी
यात्तातुगर्हिता । उद्वोढापि भवे
त् पापोसंसर्गातकृष्णनायिके ॥ दे-
व्यागमनजंपापं तत्पुंसोदिने दिने
। तद्दत्ताद्यन्नतोयादि नैवगृह्णन्ति दे
वता: ॥ पितरोपिनचाश्नन्तियतस्त
त्कायमूयवत् । तयोरपत्यंकानीनः
सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ दैवेपित्र्येकुला
चारेनाधिकारोऽस्यजायते ॥ यथा
ऽन्येनमार्गेण देवतास्थापनंचरेत्
। नसान्निध्यंभवेत्तत्र देवतायाः क
थञ्चन ॥ इहामुत्रफलं नास्तिकाय
क्लेशोपलम्भय. ॥ आगमोक्तविधिं
हित्वायः श्राद्धंकुरुतेनरः ॥ श्राद्धंत
द्विफलंयातिपितृभिर्नैवगृह्यते ॥
तत्तोयंमूत्रसमं पिण्डोमलसमयो

भवेत् । तस्मान्मर्त्त्यः प्रयत्नेनधाङ्करंमतमाश्रयेत् ॥ वहुनात्रकिमुक्तेन सत्यं सत्यं मयोच्यते । अयाम्यवंकृतंकर्मसर्वदैवनिरर्थकम् ॥ कलुतावत् परोधर्मःपूर्वधर्मोपिनश्यति । श्राम्यवाचारतोनस्य नरकान्नैवनिष्कृतिः ॥ मदुदीरितमार्गेणनित्यनैमित्तिककर्मणाम् । साधनंयस्यदेहस्यानितदेवतस्यसाधनम् ॥ विशेषाराधनंतत्रमन्त्रयन्त्रादिसंयुतम् ॥ भेषजंकलिरोगाणांश्रूयतांगदतोमम ॥ ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्मनिर्णयसारेश्रीमदाद्यासदाशिवसंवादेश्रीवनिस्तारोपायप्रश्ने परप्रकृतिसाधनोपक्रमोनामचतुर्थोल्लासः ॥ ४ ॥ ॥ यावत्कल्पपूजाकि यावद्ब्रह्मदीयते । यावद्देहमयीधोषस्तावन्नोविषतेकलि ॥ हरेर्नामैवनामैवनामैवममजीवनम् । कलौनास्त्येवनास्त्येवनास्त्येवगतिरन्यथा ॥ एकाये । द्यूतक्रीडासाधनीभूताक्षस्ययस्मिन् भागेएकोऽङ्कस्तस्मिन् ॥ कलनम् । कलशब्दादौ । इन् ॥ कलयतिकल्पतेवा ॥ कलगतौसंख्यानेच । अदन्तः । ॥अच इः ॥

कलिः । स्त्री । क्षोरके । कलिकायाम् ॥ कलते । कलशब्दसंख्यानयोः । सर्वधातुभ्यइन् ॥

कलिकः । पुं । कोषवक इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि । क्रौञ्चे ॥

कलिका । स्त्री । अविकसितपुष्पे । कोरके ॥ वीणामूले ॥ पदसन्ततियुक्तरचनाविशेषे ॥ यथान्तु । कला नामभवेत्तासांनियता पदसन्ततिः । कलाभिः कलिकाप्रोक्ता तद्भेदाः षट् समीरिताः इत्यादिरूपगोस्वामिकृतगोविन्दविरुदावलीभाष्येऽवलोकनीयम् ॥ कलयति । कलगतौसंख्यानेच । चुरादिः । ण्वुल् । स्वार्थेकन् ॥

कलिकापूर्वम् । न । अङ्गप्रधानान्यतरबहुकर्मसाध्यस्वर्गादिफलजनकापूर्वोत्पत्तौतत्तत् प्रत्येककर्मजन्येऽदृष्टे ॥ इतिस्मृतिः ॥

कलिकारः । पुं । धूम्याटपक्षिणि ॥ पीतमस्तकपक्षिणि ॥ पूतिकरञ्जे ॥ कलिंकरोति । कृञ् । कर्मण्यण् ॥

कलिकारकः । पुं । नारदे ॥ पूतिकरञ्जे । लङ्गकारञ्जे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कलिकारी । स्त्री । उपविषप्रभेदे । लाङ्गल्याम् । गर्भपातन्याम् ॥ अग्निमुख्याम् । विषलाङ्गलीया इतिगौडभाषा ॥

कलिङ्गः । पुं । पूतिकरञ्जे ॥ धूम्याटे ॥ कुटजवृक्षे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ प्रचरवृक्षे ॥ कलिङ्गाः । देशविशेषे ॥ यथा । जगन्नाथात् पूर्वभागे कृष्णातीरान्तर्गते शिवे । कलिङ्गदेशः संप्रोक्तो वाममार्गपरायण इति ॥ कलिङ्गाः क्षत्रियाः तेषां निवासो जनपदः कलिङ्गाः । निवासेऽणो जनपदे लुप् । लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने ॥ न० कौटजफले । इन्द्रयवे ॥ कलिङ्गच्छति । अन्तर्भावितण्यर्थो गमेर्डः ॥ पुं० ॥ खड्गविशेषे इति मुकुटः । कलिं गायतीति स्वामी । के मूर्द्धि लिङ्गं चूडास्येति वा ॥

कलिङ्गकः । पुं । कलिङ्गार्थे ॥ इन्द्रयवे ॥

कलिङ्गा । स्त्री । नितम्बिन्याम् । योषिति ॥ त्रिवृतायाम् ॥ इन्द्रयवे ॥

कलिञ्जः । पुं । कटे । चटाई सेफ इतिभाषा ॥

कलितः । त्रि । विदिते ॥ आप्ते ॥ भेदिते ॥ गणिते ॥ उक्ते ॥ बद्धे ॥ धृते ॥ यथा । करकलितकपालः कुण्डलीदण्डपाणिरिति भैरवध्यानम् ॥ सङ्क्रान्ते ॥ यथा । कदाकालेमातः कथयकलितालक्तकरसमिति ॥ विद्रारिते ॥

कलिदायमः । पुं । कुलधर्मे ॥ कलि

मलापहे परमात्मनि वासुदेवे ॥ यथा । कथावतार्ति दोषाद्विषयासक्तमानसः । कृत्वा तु सकलं पापं गोविन्दस्मरणाच्छुचिः ॥ अतिपापप्रसक्तोऽपि ध्यायन्निमिषमच्युतम् । भूयस्तपस्वी भवति पङ्क्तिपावनपावनः ॥ आद्येनापि नमस्कारः प्रयुक्तश्चक्रपाणये । संसारसूत्रबन्धानामुद्वेजनकरो हि सः ॥ इत्यादिपुराणवचनम् ॥ कलेर्दोषाः विहिताकरणप्रतिषिद्धानुष्ठानलक्षणाः तान् स्मरणमात्रेण हन्ति नाशयतीति व्युत्पत्तिः ॥

कलिद्रुमः । पुं । विभीतके । बहेडा इतिभाषा ॥

कलिन्दः । पुं । अद्रिविशेषे ॥ सूर्ये ॥ विभीतकद्रुमे ॥

कलिन्दकन्या । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिन्दजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥ कलिन्दाज्जाता । जनी० डः । टाप् ॥

कलिन्दनन्दिनी । स्त्री । कालिन्द्याम् ॥

कलिन्दशैलजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिप्रियः । पुं । नारदमुनौ ॥ वानरे ॥ कलेः प्रियः । कलिः प्रियो यस्य वा ॥

कलिमलापहः । पुं । संसारदुःखोपशमने ॥

कलिमारकः । पुं । पूतिकरञ्जे । कण्टकयुतकरञ्जे ॥ कलिं मारयति ॥

कलिमारकः। पुं। पूतिकरञ्जे ॥

कलियुगम्। न। कलौ। अन्त्ययुगे ॥ अस्योत्पत्त्यादिर्यथा। माघीपूर्णिमायां शुक्रवारे कलियुगोत्पत्तिः। अस्यावतारः कल्किः। युगधर्मैकपादम्। पापं त्रिपादम्। गङ्गातीर्थम्। ब्राह्मणयोनिरब्धिः। अन्नगताः प्राणाः। सार्द्धत्रिहस्तपरिमितो मनुष्यदेहः। अष्टाधिकशतवर्षं परमायुः। भोजनपात्रनियमो नास्ति इत्यस्य लक्षणम् ॥ अस्याब्दाः ४३२००० ॥ अस्य षट् शककर्त्तारः। यथा। युधिष्ठिरो विक्रमशालिवाहनौ नृपाधिनाथो विजयाभिनन्दनः। इमेऽनुनागार्जुनमेदिनीविभुर्बलिः क्रमात् षट् शककारकाः कलाविति ॥ धर्मः सङ्कुचितस्तपोऽपि विचलितं सत्यञ्च दूरं गतं क्षाधर्मपरा द्विजाश्च लुब्धमानसा नार्यश्च मानवाश्च माहात्म्यम्। अ प्रतिकलिराय मानतोक्तं अश्वोपासनमेव सदा विवेनीकाम् ॥

कलियुगालयः। पुं। बिभीतके ॥

कलिलम्। त्रि। गहने। मिश्रे ॥ कलते कल्यते वा। कपशब्दसङ्ख्यानयोः। सलिकलीतीलच ॥

कलिवृक्षः। पुं। बिभीतके ॥

कलिहारी। स्त्री। लाङ्गल्याम् ॥ कलिहारी सरा कुष्ठशोफार्शोव्रणशूलजित्। सक्षारा श्लेष्मजित् तिक्ता कटुका तुवरापि च ॥ तीक्ष्णोष्णा कृमिहृल्लघ्वी पित्तला गर्भपातनी ॥

कली। स्त्री। कलिकायाम् ॥

कलुषः। पुं। स्त्री। महिषे। न। पापे ॥ त्रि। आविले ॥ कलुषति। कुष हिंसायाम्। इगुपधेति कः। कलमः कषस्य पोरयतः ॥ कलयति वशीकरोति वा। कलसङ्ख्याने। पुनः किलखिध्य उषच् ॥

कलेवरम्। न। शरीरे ॥ कले शुक्रे मधुराव्यक्तध्वनौ वा वरं श्रेष्ठम्। हलदन्तादित्यलुक् ॥

कलोपजीवी। त्रि। मानुषे ॥

कल्कः। पुं। न। घृततैलादिशेषे ॥ दम्भे ॥ विभीतकवृक्षे ॥ विष्ठायाम् ॥ किट्टे ॥ तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये। घृतेन तैलेन वा त्रिफलादिद्रव्यसमेते न साध्ये पिष्टौषधविशेषे ॥ घृततैलादिपाके देयौषधद्रव्ये। तत्तु पञ्चकषायान्तर्गतद्रव्यादिपेषितम्। यथा। द्रव्यमार्द्रं शिलापिष्टं शुष्कं वा सजलमिश्रितम्। तदेव सूरिभिः पूर्वैः कल्क इत्यभिधीयते इति ॥ अस्य पूर्वार्द्धीयैयामसेकं तिष्ठति ॥ शाठ्ये ॥ पापे। यथा। तमेनं कल्कोऽध्ययनेन

कल्कस्त्यादि ॥ न । कल्कनि ॥ विपापाशये । पापात्मनि ॥ कल्यते । कल्क० । कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः इति कः ॥ [illegible]

कल्कनम् । न । दम्भे ॥ शाठ्ये ॥ कथने ॥ कल्कहे ॥ [illegible]

कल्कफलः । पुं । दाडिमवृक्षे ॥

कल्किः । पुं । विष्णोर्भविष्यति दशमावतारे । विष्णुयशःपुत्रे । स तु कलिशेषे पापात्मनां विनाशाय सम्भलग्रामे भविष्यति । यथा । सम्भलग्राममुख्यस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः । भवने विष्णुयशसः कल्किः प्रादुर्भविष्यति ॥ तस्य कर्मैतया। अश्वमाशुगमारुह्य देवदत्तं जगत्पतिः । असिनासाधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वितः ॥ विचरन्नाशुना क्षौण्यां हयेनाप्रतिमद्युतिः । नृपलिङ्गच्छदो दस्यून् कोटिशो निहनिष्यति ॥ इति श्रीभागवतम् ॥ विशेषः कल्किपुराणादिषु द्रष्टव्यः ॥

कल्की [न्] पुं । कल्क्यवतारे ॥ यथा । मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नरसिंहोऽथ वामनः । रामो रामश्च रामश्च बुद्धः कल्की च ते दशेति ॥

कल्पः । पुं । शास्त्रे । यागक्रियाणामुपदेशके वेदाङ्गविशेषे ॥ यज्ञविद्यायाम् । बोधायनादिकर्मपद्धतिग्रन्थे । सूत्रग्रन्थे ॥ अनुष्ठेयक्रमः कल्पः ॥ विधौ ॥ कल्प्यतेऽनेनेति । कृपू सामर्थ्ये । अच् । घञ् वा ॥ प्रलये । संवर्ते ॥ कल्पते समर्थो भवति । पुंसि । इत्यमरः ॥ ब्रह्मणो दिने ॥ ब्रह्मणो दिनमेकः कल्पः ॥ ब्रह्मणो रात्रिश्च अपरः कल्पः ॥ कल्पयति स्थितिं प्रलयं च । कृपू । अन्तात् पचाद्यच् ॥ क्रमसन्दर्भे तु । त्रिंशत्कल्पैर्ब्रह्मण एको मासो भवति ॥ तेषां क्रमतो नामानि ॥ यथा ॥ श्वेतवाराहः १ नीललोहितः २ वामदेवः ३ गाथान्तरः ४ रौरवः ५ प्राणः ६ बृहत्कल्पः ७ कन्दर्पः ८ सद्यः ९ ईशानः १० ध्यानः ११ सारस्वतः १२ उदानः १३ गरुडः १४ कौर्मः १५ ब्रह्मणः पौर्णमासी । नारसिंहः १६ समाधिः १७ आग्नेयः १८ विष्णुजः १९ सौरः २० सोमकल्पः २१ भावनः २२ सुप्तमाली २३ वैकुण्ठः २४ आर्चिषः २५ वल्मीकल्पः २६ वैराजः २७ गौरीकल्पः २८ माहेश्वरः २९ पितृकल्पः ३० ब्रह्मणोऽमावास्या । इति क्रमसन्दर्भे प्रभासखण्डम् ॥ एतादृशैर्द्वादशमासैर्ब्रह्मणः संवत्सरो भवति । एवंवर्षशतम् ब्रह्मण आयुः । तत्र पञ्चाशद्वर्षा अतीता

ता: । एकपर्व्वा यदारम्भे अमुनाश्चे
तथाराद्धः कल्पः । इति महाभारत-
म् ॥ विकल्पे ॥ कल्पवृक्षे ॥ न्याये ॥ ए
षोऽत्र कल्पः उचित इत्यर्थः ॥ व्याक
रणोक्त प्रत्ययविशेषे । सुपसुबन्त
तिङन्तपदाभ्यामीषदूनार्थे भवति
। तद्योगे चिह्नः । यथा ईषदूनो वि
द्वान् विद्वत्कल्पः । ईषदूनं पचति
पचतिकल्पम् ॥ त्रि । उत्तरपदस्थः
सदृशे । यथा पितृकल्पः ॥ कल्प
यति मनोरथम् । अच् ॥ कल्पन
म् । घञ् ॥

कल्पकः । पुं । नापिते ॥ कर्चूरे ॥ क
ल्पकारके ॥ कल्पते । कृपू । ण्वुल् ॥

कल्पक्षयः । पुं । प्रलये ॥

कल्पतरुः । पुं । कल्पवृक्षे ॥ कल्पस्य स
ङ्कल्पितार्थस्य तरुः । सम्बन्धसामान्ये
षष्ठी ॥

कल्पनम् । न । कृत्तौ ॥ छेदे ॥ कर्त्तने
॥ कल्पते । नन्द्यादिल्युः ॥

कल्पना । स्त्री । करिसज्जनायाम् । ना
गवस्यारोहणार्थं पल्याणाद्यारोप
णेन करिणः सज्जीकरणे ॥ अनुमि
तौ ॥ रचनायाम् ॥ यथा प्रबन्धक
ल्पनाकथा ॥ सम्पादनायाम् ॥ कल्प
नम् । कृपू । युच् । स्त्रीत्वमन्ये
तिष्ठच् । टाप् ॥

कल्पनाकालः । त्रि । विद्युदादावस्थि
रे कल्पनाकालभाविनिर्मनस्तत्त्वे
वर्त्तमाने ॥

कल्पनी । स्त्री । कर्त्तर्याम् । कैंची इति
भाषा ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कल्पपादपः । पुं । देवतरौ ॥ कल्पस्य
सङ्कल्पितार्थस्य पादपः ॥ अस्य दान
विधिर्दानसागरे द्रष्टव्यः ॥

कल्पपालः । पुं । शौण्डिके ॥

कल्पलतादानम् । न । महादानवि-
शेषे ॥

कल्पवृक्षः । पुं । सुरद्रुमे ॥ कल्पः सङ्क
ल्पितोऽर्थः तस्य वृक्षः । सम्बन्धक-
भावविवक्षा षष्ठी ॥

कल्पान्तः । पुं । प्रलये ॥ कल्पस्य ब्रह्म
दिनस्य अन्तोऽवधिः ॥

कल्पितः । पुं । सज्जितगजे ॥ त्रि । र
चिते ॥ अर्पिते ॥ आरोपिते ॥ क
ल्पितं निखिलं विश्वमिति वेदान्तवि
दिमः । ब्रह्मणि जगतः कल्पितत्त्व
म् । आत्मनि चाहङ्कारादेः कल्पितत्त्वं
तत्त्वविदां सुस्पष्टम् ॥ कल्पितस्य चा
धिष्ठानादनतिरेकः ॥ यथोक्तं तत्त्वसं
हितायाम् । अधिष्ठानावशेषो हि ना
शः कल्पितवस्तुनः इति ॥

कल्प्यः । त्रि । कल्पितुं योग्ये ॥

कल्मषः । पुं । नरकविशेषे ॥ न । पा

पे ॥ हस्तपुच्छे ॥ त्रि ॥ मलिने ॥ शुभंकल्मं स्यति समाप्तिंकरोति । यो ऽन्तकर्मणि ॥ आतोनुपेतिकः ॥ पुं० ॥ स्वल्पपुच्छे ॥

कल्माषः । पुं । राक्षसे ॥ चित्रवर्णे ॥ कृष्णवर्णे ॥ कृष्णपाण्डुरवर्णे ॥ ज म्बमालो ॥ त्रि ॥ चित्रवर्णविशिष्टे ॥ क लयति । कल्कः क्विप् । कल् । मा षयति अभिभवति वर्णान् माषः । ऽन्तषहिंसायाम् ॥ हन्यचाश्चेति पु षादौ पाठात् क्विप् । कल्चासौमा षश्चेति कल्माषः ॥

कल्माषकण्ठः । पुं । शिवे ॥ इतिहा राक्षसी ॥

कल्माषपादः । पुं । सौदासनृपे ॥

कल्माषी । स्त्री । यमुनायाम् ॥ अन्य तोङीषिति ङीष् ॥

कल्यम् । न । मद्यूपे । प्रभाते ॥ मधुनि ॥ सज्जे ॥ त्रि । वाक्श्रुतिवर्जिते ॥ उपा यवचने ॥ सज्जे ॥ नीरोगे ॥ दक्षे ॥ कल्याणवचने ॥ कलयति चेष्टाम् । अघन्यादयश्चेतिकलेर्यक् ॥ यद्वा । कल्यते । कलगतौ सङ्ख्यानेच । चुरादिरदन्तः । अचोयत ॥ कलासु साधुर्वा । तत्र साधुरितियत् ॥

कल्यजग्धिः । स्त्री । प्रातराशेऽप्रात र्भोजने । कलेऊ कलेवा इतिभाषा ॥

कल्यपालः । पुं । } शौण्डिके ॥
कल्यपालकः । पुं । }

कल्यवर्तः । पुं । प्रातराशे ॥ इतित्रिका ण्डशेषः ॥

कल्या । स्त्री । मद्ये ॥ इतीतक्याम् ॥ टाप् ॥ शुभात्मिकायां वाचि ॥

कल्याणम् । न । अव्ययस्वर्गे ॥ मङ्गले ॥ शिवे । भद्रे । शुभे ॥ हेम्नि ॥ त्रि । शुभयुक्ते ॥ कल्येप्रातः काले अणश्र ति । अणशब्दे । कर्मण्यण्वेतियक् ॥ स्त्री । बह्वादिभ्यश्चेति ङीषि क ल्याणी ॥

कल्याणकृत् । त्रि । शास्त्रविहितकारि णि ॥ कल्याणं करोति ॥ सुकर्मन् । क्विप् । तुक् ॥

कल्याणगुणम् । न । अहावैराग्यादौ ॥

कल्याणघृतम् । न । औषधविशेषे ॥

कल्याणतमः । त्रि । अतिशोभने ॥

कल्याणबुद्धिः । त्रि । सुधियि ॥

कल्याणयोगः । पुं । यात्रायोगान्तरे ॥ यथा ॥ गुरौ केन्द्रे त्रिकोणे वा विलीं मेचकर्मणि । कल्याणयोगो भूपस्य यातुः कल्याणकृद्भवेदिति ॥ पुनश्च ॥ त्रिकोणगे शुभे खेटे सबले वा दिती यगे । कल्याणसंज्ञो योगोऽयं यायिनां मङ्गलप्रदइति ॥

कल्याणबीजः । पुं । मसूरे ॥ इतिरा

जनिर्मेहः ॥

कल्याणिका । स्त्री । मनःशिलायाम् ॥

कल्याणी । त्रि । कल्याणविशिष्टे ॥

कल्याणिनी । स्त्री । बलायाम् ॥

कल्याणी । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥ गवि ॥ मङ्गलसूत्र्याम् ॥ वह्न्यादिभिस्त्र्ये तिकाख्ये ॥

कल्यापाली । पुं । शौण्डिके ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कल्ल । त्रि । बधिरे । श्रवणेन्द्रियवर्जिते । बहरा इतिभाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कल्लसम् । न । स्वरभेदे ॥ बाधिर्य्ये ॥

कल्लोलः । पुं । हर्षे ॥ उल्लोले । अत्योत्तुङ्गे । मौजलहर इतिभाषा ॥ मेढ्रे ॥ इतिगौडभाषा ॥ त्रि । वैरिणि । सपत्ने ॥ कल्लनम् तस्यलोलः वल्लाहः । बपिद्वानिरस्तेऽनुस्वारस्तलकारः ॥ कल्लस्तेऽनेन मद्यः । कल्लशब्दे । वाकुलकादिरत्ना ॥

कवकम् । पुं । कवले । ग्रासे ॥ न । छत्राके ॥ भौमानि कवकानि भेतितम् ॥

कवचः । पुं । गर्दभाण्डे । नन्दिवृक्षे ॥ पटहाद्यैः ॥ पुं । न । तनुत्राणे । वर्मणि । सन्नाहे ॥ मन्त्रविशेषे । सा दिव्यसंबन्धादिसंपन्नमावेदिता सन्धिग्रहे ॥ ततुपुत्रायांकव-

॥ मं भूर्जेविलिख्यकर्णाटे धार्य्यते ॥ कवचयितव्यंति । वर्मणि तैः । अवपर्व तिलग्रन्थीतिमः । मू॰ का ॥ कौति । कुशब्दे । कलन्यप्रत्ययादिना कौते ॥ ईवरस्येके ॥

कवचपत्रम् । न । भूर्जपत्रे ॥

कवाटी । स्त्री । कपाटे ॥

कवविः । स्त्री । कवयाम् ॥

कवयी । स्त्री । कवीभाव इतिगौडभाषा ॥ ख्यातसिद्धे अक्षे ॥ कवई इतिभाषा ॥ कवयपृथ्व्याम् ॥ अथयीमधुरा स्निग्धाकषायारविकारिणी विष्ठिस्तम्भकरीवातशमनीवकवहिनी ॥

कवरः । पुं । पाठके ॥ पुं । न । लवणे ॥ अम्ले ॥ त्रि । मिश्रिते ॥ न । खचिते । सम्पृक्ते ॥ कौति कूयते वा । कुशब्दे । कोरन् । कवरश्च गौडस्त्वरीपृथ्वीसुश्रीकचावरे । कवरं तु भायाभारवः मृगयोर्भेदपञ्जाम्भे ॥ इतिमेदिनी ॥ कवरः कर्बुरः सारङ्ग तिहरवायुधः ॥

कवरकी । स्त्री । बन्द्याम् ॥ इतिहारावली ॥

कवरा । स्त्री । सर्वरायाम् । वनपुष्पायाम् । बावुई इतिभाषा ॥ अजादितष्टाप् ॥

कवरी । स्त्री । केशविन्यासे । केशवेश

कवाट

॥ पूर्ष्वग्राम् । कार्व्वाम् ॥ कर्व्वरी के शानां सन्निवेशविशेषः सा इव ॥ आ कभेदे ॥ वृणोति ॥ एतेन वर्व्वेण अ चैन गौरादित्वात् कश्यशिरसोर्व्वरी ॥ यथा । श्रूयते कुशब्देन कोटरम् । जानपदेति ङीष् ॥ कंशिरो तस्यो तिति आच्छादयति कं कुत्सितं यथा ति वा । पूर्व्ववदस्य ङीषी ॥ तु कुत्स्या नुग्वर्व्वरीयाम् ॥ [illegible]

कवर्गः । पुं । कादिमवस्तु ॥ [illegible]

कवर्गीयः । पुं । कवर्गभवेषु ॥ अथा नार्थे वर्गान्ताच्छेति छः ॥ [illegible]

कवकः । पुं । पार्थे ॥ [illegible] ते र्छत्रकं च इति गौडभाषाप्रसिद्धे कोव्ये ॥ कौन वकते ॥ अवे ॥ कवच ॥

कवलितः । त्रि । भुक्ते ॥ व्याप्ते ॥

कवसः । पुं । दरस्कदे । कवचे ॥ कौ तिः कुत्सितं वसन्तयोत्यादिना कौ तेरसः ॥ [illegible]

कवाटम् । न । कपाटे ॥ कं वातम् वे टति । वटवेष्टने । कर्म्मण्यण् ॥ कुङ् शब्दे । अटदोरण् । कवं शब्दमटति वा अटगतौ । पचाद्यच् । कवच्चोष्ण प्रत्यचयोगविभागात् कोः कवादेशो वा ॥ [illegible]

कवाटवक्रम् । न । कवाटवेट्ठु इति गौडभाषाप्रसिद्धे रत्नविशेषे । धक्का-

कविता

[illegible] कपोतवक्रे ॥ [illegible]

कवाटी । स्त्री । क्षुद्रकपाटिकाम् ॥ टिड्ढे ति ङीप् ॥ [illegible]

कवारम् । न । पद्मे ॥ इति त्रिकाण्ड शेषः ॥ [illegible]

कविः । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥ शुक्रे दैत्यगुरौ ॥ सूर्य्ये ॥ भास्करे ॥ का व्यकर्त्तरि ॥ सर्व्वज्ञे ॥ पण्डिते ॥ ऋषौ ॥ [illegible] ॥ त्रि । क्रान्तदर्शिनि । क तीति निगमयत्येव चतुर इति स- वैद्ये । सर्व्वदर्शि ॥ स्तोत्रार्थविशेषिनि ॥ [illegible] मेधाविनि । पण्डिते ॥ स्त्री । खलीने ॥ कौति । कुङ् शब्दे ॥

कविकम् । न । खलीने ॥ इति शब्दा सुधार्णवः ॥ [illegible]

कविका । स्त्री । खलीने । कवि काली ति संग्राम इति चक्रपाते ॥ केविका पुष्पे ॥ कवयीमत्स्ये ॥ यथा । कविका मधुरा स्निग्धा कफघ्नी वर्च्चकारिणी । किञ्चित् पित्तकरी वातश्लेष्मनी बल वर्द्धिनी ॥ कवते कौति वा । कुङ् शब्दे । कुशब्देवा । अच्च । कविः । स्वा र्थे कन् । कृषादित्वादुन् वा । टाप् ॥

कविज्येष्ठः । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥

कविता । स्त्री । कवित्वे । काव्ये ॥ क वेः कर्म्मभावो वा । तल् ॥ कविता व नितावापि आयाता सुखदायिनी ॥

कवियः । पुं । न । अश्वास्यसंयमनरज्जौ । खलीने ॥ … ।

कविरामायणः । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

कविलासिका । स्त्री । वीणाविशेषे ॥

कवीनं । क्लीं । खलीने ॥

कवीयम् । क्ली । खलीने ॥

कवेलम् । न । उत्पले ॥ कुवलये ॥

कवोष्णम् । न । कोष्णे । मन्दोष्णे ॥ ईषदुष्णम् । कवष्णोष्णमिति कोः कादेशः ॥ त्रि । तद्वति ॥

कव्यम् । न । मृताद्देशेन त्यक्ते । पितृसम्प्रदानकान्ने ॥ पिण्डे ॥ … क्रियते पितृभ्यः ॥ कुर्यादे । अचोयत् ॥

कव्यवालः । पुं । पितृगणविशेषे ॥

कशा । स्त्री । चर्मयष्टगाम् । अश्वादिताडन्याम् ॥ आदिनोष्ट्रचोरादिग्रहः ॥ अथकशार्थविचारः । एतेषु निमित्तेष्वश्वोऽश्वेष्वेवं ताड्य इति विमर्शः ॥ कशाभागसमसध्यमाधमेषु यथाक्रमं मृदुसमनिष्ठुरैकादिविरूपं त्रितयम् तस्य विचारे ॥ यथा दम्भोत्कराज । मृदुमेकेन घातेन टण्डकालेषु ताडयेत् । तीव्रं मध्यं पु मर्दोर्मदं जघन्यं निष्ठुरैस्त्रिभिः ॥ उपनिवेशयन्निद्रायां स्खलितेदुष्टचेष्टिते । अश्वालोकनेऽस्तुफो वक्तुगर्वितः पिते ॥ सन्त्रासेच दुरुत्थाने विमार्गगमने भये । शिक्षात्यागस्य समये सख्यातेचित्तविभ्रमे ॥ दण्डः प्रयोज्यो मेधानां कालेषु द्वादशस्वपि । ग्रीवायामभीतमाहन्यात् वक्त्रमेव विवाकिनम् ॥ विभ्रान्तचित्तमधरे त्यक्तभिन्नप्रताडयेत् । प्रद्वेषिते कन्धरायां वंक्षालोकनतया ॥ उपवेशेच निद्रायां कटिदेशेप्रताडयेत् । दुश्चेष्टितंमुखेहन्यात् उन्मार्गप्रस्थितं तथा ॥ अथनेस्खलितं हन्यात्नेत्रमार्गेदुरुत्थितम् ॥ यः कुरङ्गकुर्तिवाजी तं सर्वत्रैव ताडयेत् ॥ इति माघे ५ सर्गे । तेजोनिरोधेति १० श्लोके मल्लिनाथः ॥ मांसरोहिण्याम् ॥ कशति ॥ कशशब्दे । पचादिच ॥ …

कशार्ह । त्रि । कश्ये । कशाघातयोग्ये ॥ कशायाः अर्हः ॥

कशिपु । पुं । भक्ते । भोज्ये ॥ आच्छादने । वस्त्रे ॥ एकोक्त्या भक्ताच्छादनयोः । भोज्यवस्त्रयोः ॥ कशिपुर्भोज्यवस्त्रयोः एकैकस्मिन्द्वयोश्चापीति हेमचन्द्रः ॥ शय्यायाम् ॥ सख्यां चितौ ॥ शिंकशिपोः प्रयासैः ॥ कशति दुःखम् कश्यते वा । कशगतिशासनयोः । स्त्र० साधुः ॥

कशेरुः । पुं । नी । पृष्ठकीकसे । पृष्ठास्थिनि ॥ जलोद्भवे मूलविशेषे ॥ कशेरु द्विविधं तत्तु महद्राजकशेरु कम् ॥ मुस्ताकृति लघु स्यात्तच्चिचोट मिति स्मृतम् ॥ कशेरुकद्वयं शीतं मधुरं तुवरं गुरु । पित्तशोणितदाह घ्नं नयनामयनाशनम् ॥ ग्राहि शुक्रानिलश्लेष्मरुचिस्तन्यकरं स्मरम् ॥ पुं । भारतवर्षान्तर्गत द्वीपविशेषे ॥ कं भृणाति । शृ हिंसायाम् । बाहुलकात् उ प्रत्ययो प्रकृतेरेरडादेशः । श शब्दजातौ ॥

कशेरुकम् । न । हयमकन्दे । कशेरुणि ॥

कशेरुका । स्त्री । पृष्ठास्थि । पृष्ठवंशे ॥ कं वायुं शृणाति । शृ० । केशमोर्यते ष्वा । केशएरुडूचास्येच्यूः । संज्ञायां कन् । केशादलिहस्तः ॥ यद्वा । कश्यते कशति वा । कशशब्दे । बाहुलकादेरुः । स्वार्थे कन् ॥

कशेरूः । स्त्री । हयकन्दे ॥ पृष्ठकीकसे ॥ शब्दजातौ ॥ कं शृणाति । शृ० । केशएरुडूचास्येच्यूः ॥

कश्चन । अ । कश्चिद् ॥

कश्चित् । अ । कश्चन । अनिश्चये । कोऽपि इति भाषा ॥ अर्थान्तरभूते ॥

कश्मलम् । न । मूर्च्छने ॥ पापे ॥ मोहे ॥ त्रि । मलिने ॥ कशानम् । कशनं ... गतौ । कुटिकशिकौतिभ्यः प्रत्ययस्य मुट् इति कलः ॥

कश्मीरः । पुं । काश्मीराख्यदेशे ॥

कश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कश्मीरे जायते सप्तम्यां जनेर्डः ॥

कश्मीरजम् । न । कुङ्कुमे ॥ कश्मीरे जनेर्मास्य ॥

कश्यम् । न । अश्वमध्ये । मद्ये ॥ कश्यतेऽनेन वा ॥ कश० । बाहुलकात् यः ॥ त्रि । क्रियार्थे । कशाघातमर्हति । तद्वधात यपवादात् कर्ण । ताम र्हतीति दण्डादिभ्यो यत् ॥

कश्यपः । पुं । मुनिविशेषे । कश्यपम मरीचिसुनेरौरसे पुत्रे ॥ यथा । ब्रह्मणस्तनयो योऽभूत् मरीचिरिति विश्रुतः । कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूत् कश्यपानात् स कश्यपः ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे विश्वकर्मकृतस्तुतौ ऽध्यायः ॥ कश्यं मद्यं पिबति पाति वा । पा० सुपीति कः ॥ मीनभेदे ॥ मृगान्तरे ॥

कश्यपनन्दनः । पुं । गरुडे ॥ इति हला युधः ॥ कश्यपस्य नन्दनः ॥

कषः । पुं । पाषाणविशेषे । निकषे । सुवर्णपरीक्षणपाषाणे । कषौटी इति भाषा ॥ संज्ञादिती च्योकरणाय व्ये ॥ कषति । कष हिंसायाम् । प

...चाद्यच॥ [illegible]

कषणः । पुं । अपक्वे । अक्लिष्टे ... वर्षणे । कषे ॥ कण्डूयने ॥ ...

कषमाणः । त्रि । कण्डूयमाने ॥ ...

कषाङ्कः । पुं । अश्मनि ॥ सूर्य्ये ॥ ...

कषायः । पुं । श्योनाकवृक्षे । अङ्गरागे । अन्तःकरणदोषे । कामक्रोधादिमले ॥ विषयविक्षेपाभावेऽपि चित्तस्य रागादिवासनया स्तब्धीभावादखण्डवस्त्वनवलम्बने ॥ रक्तपीतवर्णयोगे ॥ निर्य्यासे ॥ त्रि । तुवररसवति ॥ सुरभौ ॥ लोहिते ॥ रक्तपीतमिश्रित वर्णे ॥ पुं । क्वाथे ॥ निर्य्यासे ॥ काथरसे ॥ यथा विफलाकषायः । सर्पिषां विधेः । यथा स्वरसस्य तथा कल्कक्वाथश्च हिमफाण्टकौ ज्ञेयाः कषायाः पञ्चैते लघवः स्युर्यथोत्तरम् ॥ अङ्गरागे ॥ विलेपने ॥ कसेला इति प्रसिद्धे रसविशेषे । पृथिव्यनिलगुणाधिक्यात् कषायोत्पत्तिरित्यायुर्वेदग्रन्थोक्तः । तुवरे ॥ कषायो रोपणो ग्राही स्तम्भनः शोधनो हिमः । कफपित्तास्रजित् जिह्वाजाड्यकरो लघुः ॥ कषति कण्ठम् । कष॰ । आय ॥ कुसकादाघः ॥ ...

कषायकृत् । पुं । रक्तलोध्रे ॥ ...

कषायजलम् । न । संस्कारोपयोगि-

...नि पञ्चवीरुद्रुमकथिततोये । प्रक्षाल्योदुम्बरशिरीषवटसम्भवैः । कषायजलैरित्युक्ते ॥ ...

कषाययावनालः । पुं । तुवरयावनालधान्ये ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ ...

कषाया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

कषायी । पुं । ... इति प्रसिद्धे सालवृक्षे ॥ लकुचवृक्षे ॥ खर्जूरीवृक्षे ॥ विषयेषु सरागे ॥ ...

कषिः । त्रि । हिंसके । हिंस्रे ॥ कषति कष्यते वा । कष॰ । खनिकषीत्या-दिना इः ॥ ...

कषीका । स्त्री । पक्षिजातौ ॥ कषति हिंसति । कष॰ । कषिदूषिभ्यामीकन् ॥ ...

कषेरुका । ... बिशेषे ॥ कष॰ । पृषोदरादित्वात् ...

कष्टम् । न । पीडामात्रे ॥ कृच्छ्रे । व्यवायाम् ॥ त्रि । गहने ॥ पीडायुक्ते ॥ कुत्सिते ॥ दोयविशेषे ॥ कष्टतदर्थागमो दुरायत्तो भवेदिति ... ॥ कषति । कष॰ । क्तः । कृच्छ्रगहनयोः कषः इति नेट् ॥ ...

कष्टकारकः । पुं । संसारे ॥ त्रि । पीडाकरे ॥ कष्टस्य कारकः ॥ ...

कष्टस्थानम् । न । पीडाकृत्स्थले । दुःखजनकस्थाने ॥ कष्टस्य स्थानम् ॥

कसनोत्पाटनः । पुं । कासकृत्से ॥ त्रि

। कासमर्दे ॥

कसेरुः । पुं । कशेरौ । गुण्डकन्दे । सुकन्दे । शूकरेष्टे ॥

कसेरुकः । पुं । } कशेरुणि ॥
कसेरुका । स्त्री । }

कस्तीरम् । न । रङ्गे । पिचटे । वङ्गे ॥

कस्तुरिका । स्त्री । } मृगमदे । कस्तूर्याम् ॥
कस्तूरिका । स्त्री । }

कस्तूरी । स्त्री । मृगमदे । मृगनाभौ । गन्धकेलिकायाम् । वेधमुख्यायाम् ॥ कस्तूरिका कटुस्तिक्ता क्षारोष्णा शुक्रला गुरुः । कफवातविषच्छर्दिशीतदौर्गन्ध्यशोषहृत् ॥ सा च त्रिविधा । कामरूपोद्भवा कृष्णा नैपाली नीलवर्णयुक् । काश्मीरी कपिलच्छाया कस्तूरी त्रिविधा स्मृता ॥ कामरूपोद्भवा श्रेष्ठा नैपाली मध्यमा भवेत् । काश्मीरदेशसम्भूता कस्तूरी ह्यधमा स्मृता ॥ कसति गन्धोऽस्याः । कस गतौ । बा० ऊरः । पृषोदरादिः ॥

कस्तूरीमल्लिका । स्त्री । मृगमदवासायाम् ॥

कह्लारम् । न । श्वेतोत्पले । सौगन्धिके ॥ कस्य जलस्याह्लारश्च । के ह्लादते वा । ह्लादी० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

कह्वः । पुं । वकपक्षिणि ॥ क इति शब्दे न के जले वा । ह्वयति । ह्वेञ्स्पर्द्धायां शब्दे च । मू० । कः ॥

कांसीयम् । न । कांस्ये ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कांस्यम् । न । वाद्यविशेषे ॥ पानपात्रे ॥ मानभेदे ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातौ । ताम्रार्द्धे । सौराष्ट्रके । वह्निलोहके ॥ ताम्रं त्रपुजमाख्यातं कांस्यं घोषञ्च कांसकम् । उपधातुर्भवेत् कांस्यं द्वयोस्तरणिरङ्गयोः ॥ कांस्यस्य तु गुणा ज्ञेयाः स्वयोनिसदृशा जनैः । संयोगजप्रभावेण तस्यान्येऽपि गुणाः स्मृताः ॥ कांस्यं कषायं तिक्तोष्णं लेखनं विशदं सरम् । गुरु नेत्रहितं रूक्षं कफपित्तहरं परम् ॥ * ॥ अथ शोधनम् । पत्तलीकृत्य पत्राणि कांस्यस्याग्नौ प्रतापयेत् । निषिञ्चेत्तप्ततप्तानि तैले तक्रे च काञ्जिके ॥ गोमूत्रे च कुलत्थानां कषाये च त्रिधा त्रिधा । एवं कांस्यस्य रीतेश्च विशुद्धिः सम्प्रजायते ॥ * ॥ मारणविधिस्तु । अर्कक्षीरेण सम्मिष्टो गन्धकस्तेन लेपयेत् । समेन कांस्यपत्राणि शुद्धान्यम्लद्रवैर्मुहुः ॥ सतोऽमूषापुटे धृत्वा पचेद्गजपुटेन च । एवं पुटद्वयात् कांस्यं रीतिश्च म्रियते ध्रुवम् ॥ इति भावप्रकाशः ॥ सम्मोयस्य

विकारः कंसीयपरसव्ययोरितियञ् । छस्य लुक् ॥

कांस्यकम् । न । कांस्यशब्दार्थे ॥

कांस्यकारः । पुं । कंसकारे । कसेरा इति ख्याते जातिविशेषे । शौल्विके । ताम्रकुट्टके ॥ कांस्यं करोति । डुकृञ् प्र० कर्मण्यण् ॥

कांस्यनीलः । पुं । अञ्जनविशेषे । मूषातुत्थे । हेमतारे ॥

काकः । पुं । चिरायुष्ये । वायसे । करटे ॥ पीठसर्पिणि । पङ्गौ ॥ वृक्षविशेषे । शिरोऽवक्षालने । परिमाणविशेषे ॥ द्वीपविशेषे ॥ अतिधृष्टे ॥ तिलके । न । सुरतबन्धे ॥ काकानां संहतौ ॥ काकानां समूहः । तस्य समूह इत्यण् ॥ कायति । कैश ब्दे । इत्यभीकादय इति निपात्यते ॥ कन् ॥

काककङ्गुः । पुं । चीनके । चीना इति प्रसिद्धे धान्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

काककर्कटी । स्त्री । खर्जूर्याम् ॥

काककला । स्त्री । काकजङ्घाख्ये ॥

काककुष्ठम् । न । कङ्कुष्ठे ॥

काकघ्नी । स्त्री । महाकरञ्जे ॥

काकचिञ्चा । स्त्री । } गुञ्जायाम् ॥ काकचिञ्चिः । स्त्री । } कक्षया चिञ्चा । काकचिञ्ची । स्त्री । } गौरादिः ॥

काकच्छदः । पुं । } खञ्जनपक्षिणि ॥ काकच्छदिः । पुं । }

काकजङ्घा । स्त्री । स्वनामाख्याते वृक्षविशेषे । काकनासिकायाम् । नदीकान्तौषधौ ॥ काकजङ्घा हिमा तिक्ता कषाया कफपित्तजित् । निहन्ति ज्वरपित्तास्रज्वरकण्डुविषक्रिमीन् ॥ काकजङ्घायाम् ॥

काकजम्बुः । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् ॥

काकजम्बूः । स्त्री । काकफलायाम् । काकनीलायाम् ॥

काकणम् । न । कुष्ठविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा ॥ यत्काकणन्तिकावर्णं सपाकं तीव्रवेदनम् । त्रिदोषलिङ्गं तत्कुष्ठं काकणं नैव सिध्यतीति ॥

काकणन्तिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥

काकतालीयम् । न । अवितर्कितसम्भवे ॥ यादृच्छिकन्याये ॥ समासाच्चतद्विषयादितिछः । अस्मादेवज्ञापकादिवार्थे समासः । सच सुपेतिवा । वाविधौ । काकागमनमिव तालपतनमिव । काकतालम् । काकतालमिव काकतालीयम् । वृत्तिविषये काकतालशब्दौ काकतालसमवेतक्रियावाचिनौ । तत्र काकागमनं दैवदत्तागमनस्योपमानम् । तालपतनं दस्युनिपातस्य । तातेनतु यः काक

स्यवध.स देवदत्तस्य दस्युना वधस्तोप मानम् । इति वधादिःकाकतालीयादि शब्दवाच्यः सम्पद्यते ॥ काकतालसमागमसदृश श्चोरसमागम इति समासार्थः । तत्प्रयुक्तः काकतालसदृशस्तु मत्ययार्थः ॥

काकतिक्ता । स्त्री । काकचिञ्चायाम् ॥

काकतिन्दुकः । पुं । काकेन्दौ । काकपीलुके । काकडाकेन्दु माकडागाव् काकतेंदु इतिच गौडभाषा ॥ काकानाम् काकवर्णो वा तिन्दुकः ॥

काकतुण्डः । पुं । कालागुरुणि ॥

काकतुण्डफला । स्त्री । काकनासायाम् ॥

काकतुण्डिका । स्त्री । काकचिञ्चायाम् ।

काकतुण्डी । स्त्री । राजरीत्याम् । राजपीतल इति भाषा ॥ कौआठोंठी इति भाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । काकादन्याम् ॥

काकध्वजः । पुं । वाडवाग्नौ ॥

काकध्वजा । स्त्री । धूमावत्याम् ॥

काकनामा । पुं । वकवृक्षे ॥ इति रत्नमाला ॥

काकनासः । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥

काकनासा । स्त्री । काकजङ्घावृक्षे ॥ काकस्यनासेव फलमस्याः । काक

नासा कषायोष्णा कटुका रस पाकयोः । कफघ्नी वामनी तिक्ता शोथार्शश्चित्रकुष्ठनुत् ॥

काकनासिका । स्त्री । काकजङ्घायाम् । कौवाठोंठीतिख्यातौषधौ ॥ रक्तत्रिवृति ॥

काकपक्षः । पुं । शिखण्डके । मस्तकपार्श्वद्वये केशरचनाविशेषे । पट्टे इति भषा ॥ यथा । बालानान्तु शिखा प्रोक्ता काकपक्षःशिखण्डकः इतिच हलायुधः । काकस्य पक्षइव ॥

काकपदः । पुं । रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । पादौ द्वौ स्कन्धयुग्मस्थौ विधायलिङ्गं मनोलघु । कामयेत् कामुकीं कामी बन्धःकाकपदोमत इति ॥

काकपर्णी । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् ॥

काकपीलुः । पुं । काकतिन्दुके । कुचला इति भाषा ॥ श्वेतगुञ्जायाम् ॥ काकतुण्ड्याम् ॥ काकैःपीलुयते । पीलुप्रतिष्टम्भे । बाहुलकादु ॥

काकपीलुकः । पुं । काकपीलौ ॥ काकानाम् पीलुरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

काकपुच्छः । पुं । पिके ॥

काकपुष्टः । पुं । कोकिले ॥ काकेन पुष्टः ॥

काकपुष्पम् । न । ग्रन्थिपर्णे ॥

काकफल: । पुं । निम्बवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

काकबलि: । पुं । काकसम्प्रदानकान्नादौ ॥

काकभाण्डी । स्त्री । महाकरञ्जे ॥

काकभीरु: । पुं । पेचके ॥

काकमद्गु: । पुं । दात्यूहे ॥

काकमर्द: । पुं । महाकाललतायाम् ॥

काकमर्दक: । पुं । किम्पाके ॥

काकमाचिका । स्त्री । वायस्याम् ॥

काकमाची । स्त्री । वायस्याम् । बहुफलायाम् । सर्वतिक्तायाम् । काकोय इति भाषा ॥ काकमाची त्रिदोषघ्नी स्निग्धोष्णा स्वरशुक्रदा । तिक्ता रसायनी शोथकुष्ठार्शोज्वरमेहजित् । कटुर्नेत्रहिता हिक्काछर्द्दिहृद्रोगनाशिनी ॥ काकमाचिजनितं मृदु शाकं वेसवारमिलितेन सुवासम् । तप्ततैलतपनेन सुपाकं कैरवाप्यन कृतं सुखवासम् ॥ काकान् मच्यते । मचि धारणोच्छ्रायपूजनेषु । "कर्म्मण्यण् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्नुम् ॥

काकमाता । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

काकमुद्गा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मुगानी इति गौडभाषा ॥ ईषत् कम् । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः । काकेन ईषज्जलेन मुदं गच्छति । गमश्चेति डः ॥ यद्वा । काकाः मुदाः हर्षं प्राप्ता यस्याम् ॥

काकयव: । पुं । आगडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे तण्डुलशून्यधान्ये ॥ इति महाभारतम् ॥

काकरिपु: । पुं । उलूके ॥

काकरुहा । स्त्री । वन्दायाम् ॥

काकरुक: । पुं । स्त्रीजिते ॥ उलूके ॥ दम्भे ॥ त्रि । नग्ने ॥ भीरुके ॥ निर्धने ॥

काकलम् । न । कण्ठमणौ ॥ पुं । द्रोणकाके ॥

काकलक: । पुं । कण्ठमणौ । ग्रीवाया उन्नतप्रदेशे ॥

काकलि: । स्त्री । काकल्याम् ॥

काकली । स्त्री । सूक्ष्ममधुरास्फुटध्वनौ ॥ ईषत्कलः काकली । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

काकलीद्राक्षा । स्त्री । निर्बीजायाम् । रसाधिकायाम् । सूक्ष्मायाम् । किसमिस इति भाषा ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

काकलीरव: । पुं । कोकिले ॥

काकवल्लरी । स्त्री । स्वर्णवल्ल्याम् ॥

काकविष्ठा । स्त्री । काकमले ॥ कर्म

ग्यनुपादेयत्वेन वैराग्यास्पदे ॥

काकघोषः । पुं । बकवृक्षे ॥

काकस्फूर्जः । पुं । काकतिन्दुके ॥

काका । स्त्री । काकनासायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ काकजङ्घायाम् ॥ रक्तिकायाम् ॥ काकमाच्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ टाप् ॥

काकाक्षिगोलकन्यायः । पुं । एकस्यैव चक्षुर्गोलक मुभयचक्षुःसम्बन्धि सदुभयचक्षुःकार्यकारकमित्यर्थनिर्देशे दृष्टान्ते ॥

काकाङ्गी । स्त्री । काकजङ्घायाम् ॥ काकस्य वाङ्गं नासारूपं फलमस्याः । जातेरिति गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥

काकाण्डः । पुं । महानिम्बे ॥ काकतिन्दुके ॥

काकाण्डा । स्त्री । कोलशिम्ब्याम् ॥

काकाण्डी । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

काकाण्डोला । स्त्री । कोलशिम्ब्याम् ॥

काकादनी । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥ श्वेतगुञ्जायाम् ॥ वृक्षविशेषे । शिंशपायाम् ॥ गजभक्ष्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

काकायुः । पुं । स्वर्णवल्ल्याम् ॥

काकारः । त्रि । जलखगविशेषे ॥ कं जलम् आकिरतीति । कॄ + आङ्पूर्वः ।

...कर्मस्थम् ॥

काकारिः । पुं । पेचके ॥

काकाह्वः । पुं । द्रोणकाके ॥ काको इति रवं लाति । ला + कः ।

काकिणी । स्त्री । पणस्य तुर्यांशे । वराटकानां दशकद्वये ॥ काठा इति गौडभाषाप्रसिद्धे मानदण्डचतुर्थांशे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ कृष्णलायाम् । रक्तिकायाम् ॥ एकवराट्याम् । एककौड़ी इतिभाषा ॥ चन्मार्गे ॥ उदमानचतुर्थभागे ॥ ककनम् । ककलौल्ये । घञ् । काकमयति । अणु... ॥ वृ० ॥

काकिनी । स्त्री । पणपादे ॥ पञ्चगण्डके ॥ मानपादे ॥ वराटके ॥ उदमानतुर्यांशे ॥ काकनम् । काक० । घञ् । काकमनिति । अनप्राणने । अच् । यण् । ङीप् ॥

काकी । स्त्री । वायस्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

काकुः । स्त्री । शोकभीत्यादिभिः कारुकोपादिभिर्वा ध्वनेर्विकारे ॥ जिह्वायाम् ॥ कक्यते । ककलौल्योपतापयोः ॥ बाहुलकादुण् ॥

काकुत्स्थः । पुं । सूर्यवंशजे पुरञ्जयाख्ये राजनि ॥ पुरा किल पुरञ्जयो नाम साक्षाद्भगवतो विष्णोरंशावतारः

कश्चिदिक्ष्वाकोराजा देवैः सहसमयबन्धेन देवासुरयुद्धे महोक्षरूपधारिणो महेन्द्रस्य ककुदि स्थित्वा पिनाकिलीलया निखिलमसुरकुलं निहत्य ककुत्स्थसंज्ञां लेभे इति पौराणिकी कथात्रानुसन्धेया ॥ यथाह रघुवंशे कालिदासः । महेन्द्रमास्थाय महोक्षरूपं यः संयति प्राप्तपिनाकिलीलः । चकार बाणैरसुराङ्गनानां गण्डस्थलीः प्रोषितपत्रलेखाः ॥ इति ॥ श्रीरामचन्द्रे ॥ ककुत्स्थस्य गोत्रापत्यम् ॥ शिवादिभ्योऽण् ॥ [illegible]

काकुदम् । न । तालुनि ॥ जिह्वेन्द्रियाधिष्ठाने । तालुआ इति भाषा ॥ काकुर्जिह्वा सा उद्यतेऽस्मिन् ॥ कर्मे-कार्थत्वाददिः वत् घेपथोर्वर्त्तते घ-अर्थे कः ॥ पृषोदरादित्वादिकस्याकारस्य लोपः । यकन्धुवत् पररूपं वा । अनुदेशेऽधिकरणे कः ॥ पृषोदरादित्वात् ऌलोपः ॥ ईषत् कवते वा । कुङ् शब्दे ॥ शब्दादित्वात् साधुः ॥ यद्वा निश्चेष्टं कंकुदमिति ॥ ककुदे भवम् । अण् ॥ [illegible]

काकुत्तम् । न । विकृतशब्दे ॥ काकुस्वरस्तदुत्तम् ॥ [illegible]

काकेक्षुः । पुं । खग्गावे इक्षुगन्धाख्येट ऐ । खागड़ा इति गौड़भाषा ॥

काशे ॥ [illegible]

काकेन्दुः । पुं । काकतिन्दुके । कटुतिन्दुके । कुचेला इति भाषा ॥ काकानां काकवर्णो वा तिन्दुः । पृषो० ॥ [illegible]

काकेष्टः । पुं । निम्बवृक्षे ॥ [illegible]

काकोलिकः । पुं । काउचो इति गौड़भाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । काकोल्याम् ।

काकोची । स्त्री । काकोचिके मत्स्ये ॥

काकोदरः । पुं । सर्पे । काकुर्दम् इति ॥ काकस्येव उदरमस्य । यद्वा । ईषत् अकति । अक० । ईषदर्थे कोः कादेशः ॥ काका ॥ [illegible] कुटिलगतिमत् उदरमस्य ॥ [illegible]

काकोदुम्बरः । पुं । मलपूर्णीम् । अधनेकफलाधारम् ॥ काकडुमुर इति गौड़भाषा । फेगड़ा फेगुड़ा इति पर्वतीय भाषा ॥ [illegible]

काकोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरे । कठम्बरी काकोडुम्बर इति ख्याते ॥ काकप्रिया उदुम्बरी । संज्ञायां कन् ॥ [illegible]

काकोलः । पुं । कुलाले ॥ द्रोणकाके ॥ काकायति । ककलौल्ये । स्वार्थे णिजन्तः । बाहुलकादोलच ॥ सर्पे ॥ सूकरविशेषे ॥ काकोली नामख्यातौषधिविशेषे ॥ न । नरकविशेषे ॥ पुं । न । कृष्णवर्णस्थावरविषविशेषे ॥

काकोलमुयतेऽनेन स्मात् कृष्णच्छविम... चतं विषम् ॥ ईषत् कोलति ... कुल संस्याने ... अच् । ईषदर्थे चेति कोः काऽऽदेशः ॥

काकोली । स्त्री । अष्टवर्गीयौषधिविशेषे । वायसोल्याम् ॥ स्वादुमांसा ... जायते क्षीरकाकोली ... क्षीरकाकोली तथा जायते ... सदृशः कन्दः ... प्रोक्ता क्षीरकाकोली काकोली ... चिह्नमुच्यते ॥ यथा स्यात् क्षीरकाकोली, काकोल्यमितयामयेन ... किञ्चिन्न्यूनेन कृष्णाभेदेनामुभयोरपि ॥ काकोलीयुगलं शीतं शुक्रलं मधुरं गुरु । हन्ति वातदाहास्रपित्तशोषज्वरापहम् ॥ काकान् कोलयति ... अस्ये ... भ्योपीति वः । मकाकादि ... स्याने अश्वगन्धामूलम् ॥

काकोलूकिका । स्त्री । काकोलूकयोर्वैरभावे ॥

काचः । पुं । कटाक्षे ॥ कुत्सितो ... कुत्सितो चोरयता । काचयचयोरिति कादेशः ॥

काचसेनिः । पुं । अभिप्रतारिनामनि ऋषिविशेषे ॥ काचसेनस्यापत्यम् ।

... अतइञ् ॥

काची । स्त्री । तुवरिकायाम् । अरहड इति भाषा ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ ... कचिभवा ... तत्र भवः स्येय ... ॥

काचीवः । पुं । ... शोभाञ्जनवृक्षे ॥

काचीवकः । पुं । ...

काणः । पुं । काकेः इति जटाधरः ॥

काकः । पुं । ... कीदृग्भव्यदर्शी ... मासमसिते ग्रामधे ॥ ... कलाद्यैर्मोलन् ... जैवासने ... सेवां ... देयाहतगन्धेन । मनुगन्धेनवा पुनः ॥ चित्रस्थेनाय ... विशिष्य ... इति ॥

काङ्क्षा । स्त्री । इच्छायाम् ॥ कांक्षिर छायाम् । गुरोश्चेत्य ... टाप् ॥

काङ्का । स्त्री । विषायाम् ॥ इति यञ्च ... न्द्रिका ॥

काचः । पुं । ... शिक्यो इति भाषा ॥ ... ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ तथाच चरणः ... नास्ति हल्केक्षणादेः ... चन्द्रादित्यौ सनक्षत्रावन्तरीक्षे च विद्युतः ॥ निर्मलानि च तेजांसि भ्राजिष्णूनीव पश्यति ॥ ... कोचसंज्ञित इति ॥ चारे । मृत्तिकाविशेषे ॥

ये । काच इतिभाषा ॥ न । सिक्थ के । सीसा मैण मोम इतिच भाषा ॥ काचलवणे ॥ कच्यते कच्यते ऽनेनाङ्गं वा । कचबन्धने दीप्तौ च । घञ् । मक्कादेरिति कुत्वं न । खिज न्तात् घञन्ता वा ॥ कच्यते । कच । प्रमाणम् वा ॥

काचकः । पुं । काचमयाद्यर्थे ॥

काचकूपी । स्त्री । सीसी इति ख्याते । काचपात्रे ॥

काचकोषः । पुं । काचटिकाख्ये वायव्य रकविशेषे ॥

काचनम् । न । पत्रनिबन्धने ॥ इतित्रि काण्डशेषः ॥

काचनकम् । न । पत्रनिबन्धने । लेखो निबध्यते येन तत्र काचनकाभिधे तिहारावली ॥

काचनकी । पुं । तान्त्रिके । लेखे । त्रि पैः इतिजटाधरः ॥

काचनी । स्त्री । लिखितस्य निबन्धने । तान्त्रिके ॥

काचभाजनम् । न । काचपात्रे । त्रि काण्डे ॥ काचभाजनम् ॥

काचमलम् । न । काचलवणे ॥

काचलवणम् । न । काचलवण इति प्र सिद्धे लवणविशेषे । नीले । कामे । कृष्णलवणे ॥

काचसम्भवम् । न । काचलवणे ॥

काचसौवर्चलम् । न । काचलवणे ॥

काचस्थाली । स्त्री । पारुलगाछ इति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षे । पाटलाया म् । फलेरुहायाम् ॥ काचपात्रे । का चस्य पात्रम् ॥

काचाक्षः । पुं । बकवृक्षे । बकवृक्षे ॥

काचिघः । पुं । काञ्चने । शातकुम्भे ॥ विसका इति गौडभाषा प्रसिद्धे वृ क्षे ॥ सूचिके ॥

काचितम् । न । काचन । काचितमि त्यर्थे ॥

काचितः । त्रि । शिक्यारोपिते पदार्थे । शिक्यिते ॥ काचेपूतम् । प्रतिप त्तिकाद्यास्त्वर्थे इति शिष । मा ॥

काचिमः । पुं । देवकुलेऽङ्कवृक्षे । भ रौ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

काच्छः । त्रि । कच्छदेशोद्भवे ॥ कच्छे षु भवः । अण् ॥

काञ्चनः । पुं । कचनार इति प्रसिद्धे रक्तश्वेतभेदेन द्विविधे वृक्षविशेषे । तत्राद्यस्य पर्यायाः । रक्तपुष्पः । को विदारः । युग्मपत्रः । कुद्दालः ॥ द्वितीयस्य । काञ्चनारः । कर्बुदारः । पाकारिरिति ॥ चम्पके ॥ नागके शरे ॥ उदुम्बरे ॥ धुस्तूरे ॥ न । स्व र्णे । हेम्नि ॥ किञ्जल्के । पद्मकेसरे ।

॥ धने ॥ नागकेशरपुष्पे ॥ काञ्चति । काचिदीप्तौ । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

काञ्चनकः । पुं । धान्यजातिविशेषे ॥ । कोविदारवृक्षे ॥ न । हरिताले ॥

काञ्चनकदली । स्त्री । स्वर्णकदल्याम् । चाँपाकेला इति गौडभाषा ॥

काञ्चनकारिणी । स्त्री । शतमूल्याम् ॥

काञ्चनक्षीरी । स्त्री । क्षीरिण्योषध्याम् ॥

काञ्चनगिरिः । पुं । सुमेरुपर्वते ॥

काञ्चनपुष्पकम् । क्ली । आहुल्यवृक्षे । इक्षराख्ये । सुपुष्पे ॥

काञ्चनपुष्पी । स्त्री । गणिकारीवृक्षे ॥

काञ्चनारः । पुं । कोविदारे । युगपत्रके ॥ काञ्चनारो हिमो ग्राही तुवरः श्लेष्मपित्तनुत् । कृमिकुष्ठगुदभ्रंशगण्डमालाव्रणापहः ॥ कोविदारोऽपि तद्वत् स्यात् तस्य पुष्पं लघु स्मृतम् । रूक्षं सङ्ग्राहि पित्तास्रप्रदरक्षयकासजित् ॥

काञ्चनालः । पुं । कोविदारे ॥

काञ्चनाह्वयः । पुं । चाम्पेये । नागकेशरे ॥ काञ्चनस्य आह्वया आह्वयो यस्य ॥

काञ्चनी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ स्वर्णक्षीरीवृक्षे ॥ काञ्च्यतेऽनया । काचिदीप्त्यादौ । क

रणेऽतिल्युट् । टिड्ढेति ङीप् ॥

काञ्चनीया । स्त्री । गोरोचनायाम् ॥

काञ्चिः । स्त्री । काञ्च्याम् ॥ काञ्चते । काचिदीप्तिबन्धनयोः ॥ सर्वधातुभ्य इन् ॥

काञ्चिकम् । न । काञ्जिके । आरनाले । दृश्यत्वात् संज्ञायां कन् ॥

काञ्ची । स्त्री । सप्तपुर्यन्तर्गतपुरीविशेषे ॥ यथा । शिवकाञ्ची विष्णुकाञ्ची काञ्चीयुग्मं समाहृतम् । एतत्पृथिवीमध्ये न गम्यस्थेकदाचन ॥ एताः सप्तपुर्यः ॥ काश्री शिवविष्णुरूपा काञ्ची हरिहरात्मिका । वामदक्षिणयोर्ह्येते भ्यां दधार द्विजपुङ्गवाः इति मूलशुद्धितन्त्रम् ॥ चन्द्रहार गोट् इति गौडभाषाप्रसिद्धे स्त्रीकट्याभरणे । मेखलायाम् । तत् पर्यायाः । सप्तकी । रसना । सारसनमिति ॥ केचित्तु एकयष्टिर्भवेत् काञ्ची मेखला त्वष्टयष्टिका । रसना षोडश ज्ञेया कलापः पञ्चविंशकः ॥ इति भेदं पठन्ति । इत्यत्वभेदात् पर्यायता ॥ गुञ्जायाम् ॥ कृदिकारादिति वा ङीप् ॥

काञ्चीपदम् । न । जघने ॥ इति हलायुधकोषः ॥

काञ्जिकम् । न । आरनाले । अवन्तिसोमे । धान्याम्ले । काँजी इति भा-

या ॥ काञ्जिकं रोचनं रुच्यं पाचनं व
ह्निदीपनम् । शूलाजीर्णविबन्धघ्नं
कोष्ठशुद्धिकरम् परम् ॥ तभयेत्का
ञ्जिकं यत्र तत्र कालिः प्रदीयते ॥ सं
हितं धान्यमण्डादिकाञ्जिकं कथ्यते
जनैः ॥ काञ्जिकं भेदि तीक्ष्णोष्णं रो
चनं पाचनं लघु । दाहज्वरहरं स्प
र्शात् पानाद्वातकफापहम् ॥ माषा
दिवटकैर्यत्तु क्रियते तद्गुणाधिकम् ।
लघु वातहरं सत्तु रोचनं पाचनं परम्
॥ शूलाजीर्णविबन्धामनाशनं वस्ति
शोधनम् ॥ धान्याम्लमच्छं सरयाम
मिवारि शिरिशुण्ठीरजोलवणजीर-
कसंस्कृतं यत् । आवासितं सुरभिहि
ङ्गुकयेन यत्नात् तेनाशु शुष्यति कफो
ऽधिकतां प्रयाति ॥ एतामहौषधवि
भावितमाशु मन्यं संसिद्धमामकरम
दकाञ्जिकं यत् । मन्दं विवर्द्धयति
जाठरवीतिहोत्रमित्यग्निदीपमिव म
न्थकचूर्णयोगः ॥ काञ्जिकं रुचिदं ष
ष्यं संस्कृतमग्निकरं परम् । वातघ्नं बल
दं श्रेष्ठं गुर्वाहारस्य पाचकम् ॥ अपिच
। काञ्जिकं दधितैलन्तुमण्डं पञ्चितना
शनम् । दाहकं गात्रशैथिल्यं वातसं
न्तर्पणं परम् ॥ मर्द्दनाद्वच भक्षयात
॥ अपिच । कुल्माषधान्यमण्डेन-
चामृतं काञ्जिकम्भवेत् ॥ यन्मस्ता-
दिशु चैर्भाण्डे सगुडं चोद्रकाञ्जिकम्
। धान्यराशौ त्रिरात्रस्थं शुक्तं चुक्रं तदु
च्यते ॥ अम्लूर्थकाद्यौ ॥ संज्ञायामि
तिम । वेनुल । धात्वर्थनिर्देशे वा ।
केञ्जिका अस्य ॥

काञ्जिकवटकः । पुं । काँजीबरा इति
लोके ॥ तस्य पाकप्रकारो यथा ॥ म
न्यनीनूतनाधार्या कटुतैलेन लेपि-
ता । निर्मलेनाम्बुना पूर्ण तस्यां चू
र्णं विनिःक्षिपेत् ॥ राजिकाजीरक
लवणहिङ्गुशुण्ठी निशाकृतम् ॥ नि
क्षिपेद्वटकांस्तत्र भाण्डस्यास्यमुद्र
येत् ॥ ततो दिनत्रयादूर्द्ध्वमम्लाः स्यु
र्वटकाः शुभम् ॥ काञ्जिकवटको रुच्यो
वातघ्नः श्लेष्मकारकः शीतः । दाहं
शूलमजीर्णं हरते नेत्रामयेष्वहितः
॥ इति ॥

काञ्जिका । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् ॥
पलाशीलतायाम् ॥ सार्षपदण्डैः
कृतेऽयञ्जनान्तरे ॥ सार्षपो कन्दर्शी
सूक्ष्माखण्डिता स्निग्धभाजने । स्था
पिता मण्डसहिता त्वथवा तण्डुलोद
के ॥ सप्तरात्रात् परन्तु मातृतः सम्य
क् प्रजायते । तस्मादेव समाकृष्य
तलयेद्वा प्रलेहयेत् ॥ काञ्जिके तिस
भाख्याता भूद्रयमेपजीवकैः । सार्ष
पस्य गुणा ये हि ते चाप्या अपिकीर्त्ति

तां ॥

काञ्जी । स्त्री । महाद्रोणावृक्षे ॥

काठः । पुं । पाषाणे । अश्मनि ॥

काठकम् । न । कठानां धर्मे आम्नाये समूहे । चरणेभ्यो धर्मवदिति गोत्रचरणाद्वुञ् ॥

काठिन्यम् । न । कठिनतायाम् ॥ यथा । वाच्यतां समयोऽतीतः स्पष्टमग्रे भविष्यति । इति पाठवतां ग्रन्थे काठिन्यं कुत्र वर्त्तते इति कविविडम्बनम् ॥

काठिन्यफलः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥

काणः । पुं । काके । वायसे ॥ त्रि । एकचक्षुषि । काणा इति भाषा ॥ योगविशेषे । यथा । रवौ ज्येष्ठा सोमेऽभिजित् भौमे पूर्वाभाद्रपदा बुधेऽश्विनी भरणी च गुरावार्द्रा शुक्रे मघा शनौ चित्रा चेत् काणयोगो भवति ॥ कणनिमीलने । अस्मात् घञ् ॥

काणूकः । पुं । करटे । वायसे ॥ कणति । कण० । सृकसिभ्यामूकोऽकणो ... ... कण् ॥

काण्डः । पुं । न । स्तम्बे । तृणादिगुच्छे ॥ तरुस्कन्धे । गुड़ा इतिभाषा ॥ बाणे । शरे ॥ अवसरे । प्रस्तावे । प्रकरणे ॥ कुत्सिते ॥ वृक्षविशेषे । अप्रकाण्डे ॥ नाडीदण्डे । नाले ॥ वर्गे । परिच्छेदे ॥ वृन्दे । समूहे ॥ रहसि निर्जनस्थाने ॥ षोडशहस्तप्रमाणे दण्डे ॥ श्लाघायाम् ॥ पापीयसि ॥ कनति । कनीदीप्तौ । अमन्ताड्डः । काण्डिभ्यः कित् । अनुनासिकस्येति दीर्घः ॥ कणति कण्यते वा । कणशब्दे । डः । वा कुत्वं काणादिर्घः ॥ न । सन्धिविच्छिन्ने काण्डखण्डे ॥

काण्डकटुकः । पुं । कारवेल्ले ॥

काण्डकाण्डकः । पुं । काशतृणे ॥

काण्डकीलकः । पुं । लोध्रे ॥

काण्डगुण्डः । पुं । दीर्घकाण्डे । काशतृणे ॥ गुण्डतृणे ॥

काण्डगोचरः । पुं । नाराचे । लौहमयबाणे ॥

काण्डतिक्तः । पुं । भूनिम्बे । चिरायता इतिभाषा ॥

काण्डनीलः । पुं । लोभे ॥

काण्डपटः । पुं । तिरस्करिण्याम् ॥ दृष्ट्याद्यावरणे वायुसञ्चारार्थे पटविशेषे । चिक सिर्की इतिभाषा ॥ कनात इति च ॥

काण्डपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् ॥

काण्डपुष्पम् । न । दौना इति भाषा प्रसिद्धे क्षुद्रसुगन्धिपुष्पविशेषे ॥

काण्डपृष्ठः । पुं । वैश्यापतौ ॥ सुतान्तरे ॥ स्वकुलं पृष्ठतः कृत्वा यो वैप

काण्डीरः | कातर्य्य

रक्तसंज्ञकेन तेन दुश्चरितेनासौ । काण्डपृष्ठ इति स्मृतः ॥ न । कर्णधनुषि ॥ काण्डानि शस्त्राणि पृष्ठे यस्य ॥ त्रि । शस्त्राजीवे ॥

काण्डरुहा । स्त्री । कटुकायाम् ॥

काण्डर्षिः । पुं । वेदकाण्डविशेषाध्यापके जैमिन्यादौ मुनिविशेषे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

काण्डवान् । त्रि । काण्डीरे । बाणधारके । तीरन्दाज इतीतरभाषा ॥ काण्डो बाणो ऽस्यास्ति । मतुप् ॥

काण्डवारिणी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ यथा । महागजघटाटोपसंयुगे नरवाजिनाम् । प्रसार्य्य वारते बाणान् तेनसा काण्डवारिणीति देवीपुराणे देवीनिरुक्ति नामा ४५ ऽध्यायः ॥

काण्डसन्धिः । पुं । ग्रन्थौ ॥

काण्डस्पृष्ट । पुं । काण्डपृष्ठे । शस्त्राजीवे ॥ स्पृष्टं गृहीत काण्ड शस्त्रं येन । वाहिताग्न्यादिष्विति परनिपातः ॥

काण्डहीनम् । न । भद्रमुस्तके ॥

काण्डेक्षुका । स्त्री । लज्जायाम् । कराल त्रिपुटायाम् ॥ वालुकीनामकर्कव्याम् ॥

काण्डीरः । त्रि । काण्डवति ॥ काण्डो बाणोऽस्यास्ति । काण्डाण्डादीरन्नीरचौ ॥ पुं । अपामार्गे ॥ काण्डवेल इति गौडभाषाप्रसिद्धे लताप्रभेदे । कारवल्याम् ॥

काण्डीरा । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥

काण्डीरी । स्त्री ।

काण्डेक्षुः । पुं । कोकिलाक्षे । तालमखाना इति भाषा ॥ काण्डेषु पर्वसु इक्षुरिव ॥

काण्डोलः । पुं । पिटे । काण्डोले ॥ स्वार्थिकः प्रत्ययः ॥

काण्व । पुं । यजुर्वेदीयशाखाविशेषे ॥ कण्वस्य गोत्रापत्यम् । काण्व्यः । गर्गादित्वात् यञ् ॥ काण्व्यस्य छात्रः । कण्वादिभ्यो गोत्रे इत्यण् । कण्वो देवताऽस्य वा ॥

कातरः । त्रि । अधीरे । व्यसनाकुले । रोगादिनाऽऽकुलमनसि ॥ भीरौ ॥ विवशे ॥ ईषत्तरति । पचाद्यच् । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः ॥ पुं । कातला माछ इति गौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

कातराक्षी । स्त्री । चकितनेत्रायाम् । मृगलोचनायाम् ॥

कातर्य्यम् । न । अधीरतायाम् । केवलायां नीतौ ॥ यथा । कातर्य्यं केवला नीतिः शौर्य्यं श्वापदचेष्टितम् । अतः सिद्धिं समेताभ्यामुभाभ्यामन्वियेष

ष सः ॥ भावेष्यञ् ॥

कातलः । पुं । मत्स्यविशेषे । कातला इति भाषा ॥ कातलोमधुरस्नेहो गुरुपाकीत्रिदोषकृत् ॥

कात्यम् । न । रोहितमत्स्ये ॥

कात्यः । पुं । कात्यायनमुनौ ॥ कतस्यापत्यम् । गर्गादित्वात् यञ् ॥

कात्यायनः । पुं । धर्मशास्त्रकर्तृमुनिविशेषे ॥ व्याकरणवार्त्तिककारे । वररुचौ ॥ कात्यस्यापत्यम् । फक् ॥

कात्यायनी । स्त्री । उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ काषायवस्त्राऽर्द्धवृद्धविधवायाम् ॥ कात्यायनस्यर्षेः कृतायाङ्गायत्र्याः संज्ञाऽधवेच्युतेः ॥ कतस्यापत्यम् । गर्गा० यञ् । सर्वत्र लोहितादिकतन्तेभ्य इतिष्फः । षित्वात् ङीष् ॥

कात्थिञ्चत्कः । त्रि । कथञ्चिदर्थे ॥ विनयादित्वात्स्वार्थे ठक् ॥

काथिकः । पुं । कथायांसाधौ ॥ कथादिभ्यष्ठक् ॥

कादम्बः । पुं । बालिहाँस इति गौडप्रसिद्धे कलहंसपक्षिणि । नीलहंसोयमिति रघुव्याख्यानेमल्लिनाथः ॥ बाणे । इषौ ॥ कदति । कदिःसौत्रः । कर्दिषि त् पक्षिणीत्यम्बच् ॥ कदम्बे समूहेभवः । अण् ॥

कादम्बकः । पुं । बाणे । सायके ॥

कादम्बरः । पुं । दध्यग्रे । दधिसरे ॥ न । कदम्बपुष्पोद्भवे मद्ये ॥ कादम्बं कादम्बजातं रसं राति । रा० । आत इति कः ॥ मल्लिनाथस्तु दध्यग्रमभितसटाविति माघ श्लोकव्याख्यावसरे कादम्बश्च । कादम्बः कलहंसे च बाणे इति विश्वः । कादम्बं राति रलयोरभेदाल्लाति । प्रकृतित्वेनादत्ते इति कादम्बरं सैन्धवम् । पानसहायमाधूकं वार्द्रत्वात् लवणं सैन्धवम् इति व्याख्यात् । आत इति कः इत्याह ॥

कादम्बरी । स्त्री । कोकिलायाम् ॥ भारत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ शारिकापक्षिणि ॥ मदिरायाम् । हस्तिप्रियायाम् ॥ कुत्सितमम्बरम् । कुगतीतिसमासः । कोःकत्तत्पुरुषेचि । कदम्बरंनीलाम्बरमस्यास्ति । अर्श० अच् । तस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । कदम्बेजातोरसःकादम्बः । तद्वातरस्याम् । कादम्बं राति । रादाने । आतोनुपसर्गेकः । गौरादित्वात् ङीष् ॥

कादम्बर्यः । पुं । कदम्बद्रुमे ॥

कादम्बा । स्त्री । मुण्डीतिख्यातायाङ्कदम्बपुष्प्याम् ॥

कादम्बिनी । स्त्री । मेघमालायाम् ॥ कादम्बाः कलहंसाः पताकावन्मेघ

मनुधावन्ति से सन्त्वस्याः । इतिः ॥ कदम्बस्यविकारः कादम्बः । सोऽस्य स्याः कार्यत्वेनेतिवा ॥

कादाचित्कम् । त्रि । कदाचिद्भवे ॥

काद्रवेयः । पुं । नागे । नराकारे फणा लाङ्गूलवति सर्पेभ्योऽन्यस्मिन् देव योनौ ॥ कद्रवाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढ क् । द्व्येचोऽकद्रुः ॥ शुभ्रादित्वा द्वाढक् ॥

कानकम् । न । जयपालबीजे ॥

काननम् । न । वने ॥ गृहे ॥ ब्रह्मणो मुखे ॥ कानयति । कनदीप्त्यादौ । युच्स्युट् ॥ कस्यजलस्याननं जीव नमस्येतिवा ॥

काननारिः । पुं । शमीवृक्षे ॥ इतिशब्द चं० ॥

कानीनः । पुं । पाराशर्ये । वेदव्यासे ॥ कर्णे । कुन्तीज्येष्ठपुत्रे ॥ त्रि । कन्य काजाते ॥ कन्यायदूढा तदावोढुरे वपुत्रः । यथाहमनुः । पितृवेश्मनि कन्यातु यं पुत्रं जनयेद्रहः । तंकानी नं वदेन्नाम्नावोढुः कन्यासमुद्भवमि ति ॥ कन्यायद्यनूढा पितृगृहएवति ष्ठति तदा तत्पुत्रो मातामहस्यैव । यथाह याज्ञवल्क्यः । कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतोमत इति ॥ कन्याया अपत्यम् । कन्या याःकनीनचेत्यण् ॥

कानीयसः । त्रि । कनीयसि ॥ स्वार्थे ऽण् ॥

कान्तः । पुं । पत्यौ ॥ लोहे ॥ चन्द्रसू र्यादयः पर्यायान्तः कान्तः शिलायाम् । यथा । चन्द्रकान्तः सूर्यकान्तः अ यस्कान्त इति ॥ वसन्तर्तौ ॥ त्रिज गद्गुरौ ॥ कदाचिदायोधयितामु रूपाकृष्णविग्रहः । पञ्चीनादविनो देन करोति विश्वं जगदित्यादि पुराणवाक्यात् त्रिपुरसुन्दर्यवतार त्वेनातिसुन्दरे श्रीकृष्णचन्द्रे । वा सुदेवे ॥ अभिरूपतमदेहधारित्वा त् द्विपरार्द्धान्ते कस्यग्रासोऽन्तोय स्मादितिवा । द्विपरार्द्धावसानेकंब्र ह्माणमन्तयतिनाशय तिवा ॥ न । कुङ्कुमे ॥ लोहविशेषे ॥ तस्यल० । यथा । स्वादुर्यद्भवेन्निम्बकल्को रा जिन्दिवोषितः । कान्तंतदुत्तमं य ल्लघ्येणाधर्सितं मिलेत् । तस्यप रीक्षा यथा । पात्रेयस्मिन् प्रसरति जलेतैलबिन्दुर्निषिक्तोहिङ्गु गन्धंवि सृजतिनिजं रूपितं निम्बकल्कैः । पाकेदुग्धं भजतिशिखराकारतांनै तिभूमौकान्तंलोहं तदिदमुदितं ल क्षणोक्तं नचान्यदिति सुखबोधः ॥ त्रि । मनोरमे । शोभने ॥ अभीष्टे

कान्तलो

॥ गन्धविशेषे ॥ काम्यतेऽसा । कमु कान्तौ । क्तः । यस्यविभाषेतिनेट् । अनुनासिकस्येतिदीर्घः ॥ कनति स्म वा । कनीदीप्तिकान्तिगतिषु । गत्यर्थेति क्तः ॥

कान्तपक्षी । पुं । मयूरे ॥

कान्तपुष्पः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥

कान्तलकः । पुं । नन्दीवृक्षे । थोंद इति गौडभाषा प्रसिद्धे । तुन्ने ॥ काम्यते । कमु० । अतिगुडि पूजार्थे स्यपत्येति क्तः । लकति । लकआस्वादने । अच् । कान्तश्चासौलकश्च ॥

कान्तलोहः । पुं । न । अयस्कान्ते । कान्तीसार इति प्रसिद्धे लौहे ॥ अस्य परीक्षा । यत्पात्रे नप्रसरति जले तैलबिन्दुः प्रतप्ते हिङ्गुर्गन्धंत्यजति च निजंतिक्ततां निम्बकल्कः । तप्तंदुग्धं भवति शिखराकारकं नैतिभूमिं कृष्णाङ्गः स्यात् सजलचणकः कान्तलोहंतदुक्तमिति ॥ अस्यगुणाः । गुल्मोदरार्शः शूलाममामवात भगन्दरम् । कामलाशोथकुष्ठानि क्षयं कान्तमयोहरेत् ॥ प्लीहानमम्लपित्तञ्चयकृच्चापिशिरोरुजम् । सर्वान् रोगान् विजयते कान्तलोहंनसंशयः ॥ बलवीर्यवपुःपुष्टिंकुरुते ऽग्निविवर्द्धये-दिति ॥

कान्तिः

कान्ता । स्त्री । नार्य्याम् ॥ स्त्रीविशेषे । सर्वाङ्गसुन्दर्याम् ॥ भोगेवीर्येधनं पूर्वमनः कुटिलभाषणैः । कान्ता हरति सर्वस्वं कः स्तेनस्ताहृशोऽपरः ॥ प्रियङ्गुवृक्षे । फलिन्याम् ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ बृहदेलायाम् ॥ काम्यतेऽसा । कमु० । णिङ् । भावेक्तः । टाप् ॥

कान्ताङ्घ्रिदोहदः । पुं । कान्ताचरणदोहदे । अशोकवृक्षे ॥

कान्तायसम् । न । अयस्कान्ते ॥

कान्तारः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥ इक्षुविशेषे । कतार इतिभाषा ॥ कान्तारेक्षुर्गुरुर्वृष्यः श्लेष्मलोबृंहणःसरः ॥ न । उपसर्गादौ ॥ कानने ॥ वनविशेषे ॥ पुं । न । महारण्ये ॥ दुर्गमवर्त्मनि ॥ विले ॥ कान्ताअरायस्य ॥ यद्वा । कस्य जलस्य सुखस्य वा । अन्तः । कान्तं मनोज्ञम् ऋच्छति इयर्त्ति वा । कर्मण्यण् ॥

कान्तारकः । पुं । काजलि आङ्क इति गौड भाषा प्रसिद्धे इक्षु विशेषे ॥ कान्तारमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥ स्वार्थे कन् स्वुत्ता ॥

कान्तारी । स्त्री । कान्तारके ॥

कान्तिः । स्त्री । शोभायाम् । दीप्तौ ॥ अभिलाषे । इच्छायाम् ॥ स्त्रीणांशृङ्गार

लेगुणविशेषे । सौन्दर्ये ॥ काम्यते अनया वा । कमनं वा । कमु० । क्तिन् । अनुनासिकेति दीर्घइति केनचि दुक्तंतन्न । काम्यतोति तेनविग्रही तत्वात् । तथाङ्गत्वाश्रिङ्निमित्त ह्रेः सम्भवात् । आयादयहतिणिङ भावेवायोध्यम् ॥

कान्तिदम् । न । पित्ते ॥ त्रि । कान्त्यु त्पादके । शोभादायके ॥

कान्तिदा । स्त्री । वाकुच्याम् । सोमरा ज्याम् ॥

कान्तिदायकम् । न । कालीयकद्रव्ये ॥ त्रि । कान्तिप्रदे ॥

कान्यिकः । त्रि । कन्यायाम्भवे ॥ शैषि कः कन्यायाठक् ॥

कान्दर्पिकम् । न । वाजीकरणे ॥ यथा रक्ते ऽधिके स्त्री पुरुषस्तु शुक्रे न पुंसकंशोणितशुक्रसाम्ये । यस्मादतः शुक्रविवृद्धिदानि निषेवितव्यानिर- सायनानि ॥ दर्पोद्धृत मुद्गनाथर- स्रयः सोत्पलंमधुमदालसाप्रिया । वल्लकीस्वरकथारतः स्त्रजोवर्गएष मदनस्य वागुरा ॥ माचीकधातु- मधुपारदलोहचूर्णपथ्याशिलाजतु- विडङ्गघृतानियोऽद्यात् । सौ ऽपि विंशतिसमानि,जरान्वितोऽपि साशी तिकोऽपिरमयत्यबलांयुवेव ॥ क्षीरं

श्रितंयः कपिकच्छुमूलैः पिवेत्सयं स्त्रीषुनवोऽस्यु पैति । माषान् पयः सर्पिषिवाविपक्वान्षड्ग्रसिमान्श्च पयोनुपानात् ॥ विदारिकायाः स्व रसेन चूर्णंमुहुर्मुहुर्भावितशोषित ञ्च । घृतेनदुग्धेनसशर्करेणपिवेत् सयस्य प्रमदाः प्रभूताः ॥ धात्रीफला नां स्वरसेन चूर्णं सुभावितं चौद्र सिताज्ययुक्तम् । लीढ्वानुपीत्वाच पयो ऽशितिस्त्रीकामातिकामः पु- रुषोनिषेवेत् ॥ क्षीरेण वस्तागडयु जाश्रितेन समश्नाव्यकामी बहुश- स्तिलान्यः । शुष्कोपितानसिपिबेत् पयश्चतस्यायतः किंचटकः करोति ॥ माषस्वयसवितेनसर्पिषा षष्टिकौ दनमदन्तियेनराः । क्षीरमप्यनुपि बन्तितासुते शर्वरीपुमदनेनशेरते ॥ तिलाश्वगन्धाकपिकच्छुमूलैर्विदा रिकाषष्टिकपिष्टयोगाः । आजेनपि ष्टाः पयसाघृतेनपक्वा भवेच्छष्कुलि कातिवृष्या ॥ क्षीरेणवागोक्षुरको पयोगं विदारिकाकन्दकभचणं वा । कुर्वन्नसीदेद्यदिजीर्यतेस्य मन्दा- ग्निनाचेदिदमत्रचूर्णम् ॥ साजमो दलवणाकरीतकीशृङ्गवेरसहिता- श्च पिप्पली । मद्यतक्रतरलोष्णवा रिभिश्चूर्णपानमुदराग्निदीपनम् ॥

अत्यम्लतिक्तलवणानि कटूनि वासि य: चारशाकयहुलानि च भोजनानि। तक्रसुरुर्णीयेरहित: स करोत्यनेकव्याजान् जरन्निव युवाप्यवसाम साप्येति॥

कान्दवम्। न। मिठाई पकवान इति प्रसिद्धे भक्ष्ये॥ कन्दौ संस्कृतम्। संस्कृतम्भक्ष्याद्यण्॥

कान्दविकः। त्रि। आपूपिके। पूपविक्रयकारिणि। भक्ष्यकारे॥ कान्दवं पण्यमस्य। तदस्यपण्यमितिठक्॥

कान्दिग्भूतः। त्रि। कान्दिशीके॥

कान्दिशीकः। त्रि। भयद्रुते। भीत्या पलायिते। कान्दिशंयामीत्याह। तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्यानमितिठक्। ष्ठ॰॥

कान्यकुब्जम्। न। पुरविशेषे। गाधिपुरे। कुशस्थले। महोदये। कनौज इति भाषा॥

कान्यना। स्त्री। नलीनामगन्धद्रव्ये॥

कापटिकः। त्रि। शठे॥ पुं। छात्रे॥ परमर्मज्ञे। पञ्चवर्गेषु प्रथमे॥ तन परमर्मज्ञ: प्रगल्भश्छात्र: कापटिक:। तमर्थमानाभ्यां प्रोत्साह्य मन्त्री ब्रूयात्। राजानं मां च प्रमाणं कृत्वा यस्य यदकुशलं पश्यसि तत् तदानीमेव मयि वक्तव्यमिति॥ कपटेन चरति। ठक्॥

कापट्यम्। न। कपटभावे॥

कापथम्। न। उशीरे॥ पुं। कुत्सितवर्त्मनि॥ कुत्सित: पन्था:। कुगतीतिसमास:। ईषदर्थे चेति को: कादेश:। कुमार्गोऽपि पन्था भवति। पथ्यग्रहणपथशब्देन समासेन पुंस्त्वं निर्वाह्य पथिन्शब्देन समासे कापथ्य:। यो रितिकादेशेऽपि य: सङ्ख्याव्ययादेरितिङीप् न भवति॥

कापाल:। पुं। कालियाकड़ा इति भाषा प्रसिद्धकर्कोटकाम्॥ न। अष्टादशकुष्ठान्तर्गतवातिककुष्ठे। पञ्चकपालम्॥

कापालिकः। पुं। कपालि इति गौडभाषाप्रसिद्धे वर्णसङ्करजातौ। अन्त्यजविशेषोऽयम्॥ सिद्धान्ताचारविशेषे॥ यथा। अथतीर्थकराग्रणी: प्रतस्थे कापालिकजालकं विजेतुमिति शङ्करविजय:॥ अस्यस्वरूपं यथा॥ नराशिरमालाकृतभूरिभूषण: श्मशानवासी नृकपालभोजन:। पश्यामि योगाञ्जनशुद्धदर्शनो जगन्मिथो भिन्नमभिन्नमीश्वरादिति॥ अस्य धर्मो यथा। मस्तिष्कान्त्रवसाभिघारितमहामांसाहुती र्जुह्वतां वह्नौ ब्रह्मकपाल कल्पितसुरापाने

न नः पारणा । सद्यः कृपीककठोरक
एठ विगलत्कीलालधारोत्कटो रथ्यां
ऽनः पुरुषोपहारबलिभिर्देवो महा
भैरवः इति प्रबोधचन्द्रोदयः ॥ कपा
लिकेन । शर्करादिभ्योऽण् ॥
कापाली । स्त्री । विडङ्गायाम् ॥
कापित्थम् । न । दाधित्थे ॥ कपित्थस्या
वयवोविकारोवा । अनुदात्तादेश्च
अञ् ॥
कापिलः । पुं । सांख्यशास्त्रे ॥ पि
ङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति ॥
न । उपपुराणविशेषे ॥
कापिशम् । न । मद्ये ॥
कापिशायनम् । न । मद्ये । मधुनि ॥
देवतायाम् ॥ कापिश्यामाताद्भिः ।
कापिश्याःष्फक् ॥
कापिशायनी । स्त्री । द्राक्षायाम् ॥ षि
त्त्वात् ङीष् ॥
कापिशेयः । पुं । पिशाचे ॥
कापुरुषः । पुं । कुपुरुषे ॥ कुत्सितः पु
रुषः । विभाषापुरुषइतिकादेशः ॥
ईषत् पुरुषोवा ॥
कापेयः । पुं । शौनकर्षौ । कपिगोत्रो
त्पन्ने ॥ ढतन्वकपिभ्य ढतिढक् ॥ त्रि ।
कपिसम्बन्धिनि ॥ न । कपित्ते ॥ क
पेः कर्मभावोवा । कपिज्ञात्योर्ढक् ॥
कापोतम् । न । कपोतसमूहे ॥ कपो
तानांसमूहः ॥ अनुदात्तादेरञ् ॥
सौवीराञ्जने ॥ कपोतस्येदम् । क
पोतवर्णत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥ पुं
सज्जके ॥ कपोताभवर्णे ॥ सर्जिका
क्षारे ॥ कपोतवर्णोऽस्त्यस्ति । ज्यो
त्स्नादिभ्यण् ॥ त्रि । कपोताभवर्णवति ॥ क
पोतस्यावयवोविकारोवा । प्राणिर
जतादिभ्योञ् ॥
कापोताञ्जनम् । न । सौवीराञ्जने ।
स्रोतोञ्जने ॥ कापोतञ्च तदञ्जन
ञ्च ॥
काप्यकरः । पुं । काप्यकारे ॥
काप्यकारः । पुं । स्वयंकृतं पापं चित्ते
आधाय यः कथयति तस्मिन् । स्वपा
पवक्तरि ॥
काफलः । पुं । कट्फले ॥
काम । अ । अभ्युपगमायाम् ॥
कामम् । न । रेतसि ॥ इष्टानतिक्रमे
। निकामे ॥ काम्ये ॥ वाढे ॥ अनुम
तौ ॥ पुं । इच्छायाम् ॥ अनुरागे ॥
कन्दर्पेऽपायास् ॥ तत्तदिष्टविष
याभिलाषे ॥ पुंसोयाविषयापेचास
कामइतिभण्यते । पुमान्नादौकाम
मयस्वयम्भूत्वात्यकर्मकृत् । अतोयंकर्म
णोहेतुःकामोतोऽप्रधानता ॥ अका
मस्यक्रियाकाचिद्दृश्यते नेहकर्हि
चित् । यद्यद्धिकुरुतेकिञ्चित्तत्ता

मस्त्वेष्टितम् ॥ बाह्यादिभेदात् कामस्त्रिविधः । बाह्योगर्भवेष्टादिः १ आन्तरोमनोराज्यरूपः २ वासनामात्ररूपस्तृतीयः ३ ॥ इन्द्रियाधिष्ठाने ॥ अर्थैः काम्यमानत्वात् शब्दादिविषयेषु ॥ विषयभोगे ॥ स्त्रीपुंसयोः परस्परव्यतिकराभिलाषेऽत्यन्तनिष्ठेकः कामशब्दः ॥ कोसङ्ग ॥ अस्मात् सङ्कल्पादिदमेत्यादिप्र- संक्रमे ॥ अप्राप्ताभिविषयः मांसिका रत्यामानेपि प्राप्यतामित्याकारोच त्त्वाश्चित्तविशेषे ॥ रतिमात्रहेतुः कामः ॥ यास्त्वनुमतजायापुत्रवित्तादिविषयोऽभिलाषः ॥ मोक्षनकाम्यता कर्षयवश्यीकरणमारणोच्चाटनादिः ॥ दृश्यमानुषभेदात् द्विविधः कामः ॥ कर्मफले ॥ कामयितव्ये ॥ रिरंसायाम् रतौ ॥ मनोदयाद्य ॥ कामस्तु ब्रह्मणो हृदयाज्जातः ॥ यथा । हृदि कामो भ्रुवोः क्रोधो लोभश्चाधरदच्छदादिति श्रीभागवतम् ॥ महाराजचूते ॥ कामदेवे । स्मरे ॥ अस्यस्थानानि यथा । पादाङ्गुष्ठे प्रतिपदि द्वितीयायाञ्च गुल्फके । ऊरुदेशे तृतीयायां चतुर्थ्यां भगदेशतः ॥ नाभिस्थाने च पञ्चम्यां षष्ठ्यां तु कुचमण्डले । सप्तम्यां हृदये चैव अष्टम्यां कण्ठदेशतः ॥ नवम्यां कण्ठदेशे च दशम्यां चौष्ठदेशतः ॥ एकादश्यां गण्डदेशे द्वादश्यां नयने तथा ॥ त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तु श्यां ललाटके ॥ पौर्णमास्यां शिखायां च ज्ञातव्यश्च इति क्रमात् ॥ इत्येपुंसां स्त्रियाया वामे शुक्ले कृष्णे विपर्ययः ॥ यत्र स्थाने वसेत् कामस्तत्रैव मर्द्दनुस्वनम् । मन्त्रोऽनेन कर्त्तव्यं कामिर्ध्यं रतिकोविदैः ॥ काम्यते ऽनेन । कामु० । पुंसि संज्ञायामिति घः ॥ यथा ॥ कामयते ऽपचायाश्च ॥ किमतम् ॥ कमेर्णिङ्वा ॥ [illegible]

कामकला । स्त्री । रतौ । कामदेवपत्न्याम् ॥ सुखबिन्दुरूपश्लेति यथा नोक्तशक्तिप्रभेदे ॥ चन्द्रस्य याः षोडशकलास्ताएव कामस्य कलाः ॥

कामकामी । त्रि । अर्थे । काम्यान् विषयान् कामयितुं शीलं ॥

कामकारः । पुं । कामतः प्रवृत्तौ । स्वेच्छायाम् ॥ कामं करोति । कृञ्० । कर्म्मण्यण् ॥

कामकारतः । अ । स्वेच्छानियोज्यये ॥

कामकूटः । पुं । वेश्याप्रिये ॥ वेश्याया विभ्रमे ॥

कामकृत् । त्रि । कामकारके ॥ कामान् करोति । डुकृञ्० । क्विप् ॥

कामकेलिः । पुं । सुरते ॥ त्रि । पिङ्गे ॥

कामक्रोधपरायणः । त्रि । कामक्रोधाभ्यां सदापरिशर्वीते ॥ कामक्रोधौ परमयन माश्रयोयस्य ॥

कामखगदृशा । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम् ॥

कामगामी । त्रि । कामगामिनि ॥

कामगिरिः । पुं । भारतवर्षस्थपर्वतविशेषे ॥ स तु कामरूपदेशे वर्त्तते ॥

कामगुणः । पुं । रागे ॥ विषये ॥ आभोगे ॥

कामङ्गामी ॥ त्रि । कामचरे । अनुकामीने ॥ कामंयथेच्छं गमनशीलः । कामसित्यव्ययम् । सुपीतिणिनिः ॥

कामचारः । पुं । कामाचारे ॥ स्वतन्त्रतायाम् ॥

कामचारी । त्रि । कामुके ॥ स्वच्छन्दे । स्वेच्छाचारिणि ॥ कलविङ्के ॥ पुं । गरुडे ॥

कामचारिपुरम् । न । देवपुरविशेषे ॥

कामजानः । पुं । कोकिले । पिके ॥

कामतालः । पुं । कोकिले । मनप्रिये ॥

कामतिथिः । स्त्री । त्रयोदश्याम् ॥

कामदः । त्रि । कामिके । अभीष्टदे ॥ न । दक्षिणस्यां दिशिविख्याते वनविशेषे ॥ कामानृददाति । ददाण् । आत इति कः ॥

कामदा । स्त्री । कामधेनौ । टाप् ॥

कामदुघा । स्त्री । कामधेनौ ॥ कामान् दुग्धे दोग्धिवा । दुहः कप्घश्चेति दुहेः कप् प्रत्ययेघश्चान्तादेशः ॥

कामदः । पुं । कामरूपस्थमत्स्यध्वजपर्वतस्थे सरोवरे ॥

कामधुक् । स्त्री । समुद्रमथनोद्भूतायां वसिष्ठमुनेः कामधेनौ ॥ धेनूनामस्म्येषा भगवतो विभूतिः ॥ कामान् दोग्धि । दुहः क्विप् ॥ त्रि । काम्यप्रदे ॥ यथा । यतः प्रवृत्तः सुकृतः सुकृतः स्वर्गेलोकेकामधुग् भवतीति श्रुतिः ॥

कामदूतिः । पुं । कामदूतिकायाम् ॥

कामदूतिका । स्त्री । नागदन्त्याम् ॥ पाटलायाम् ॥

कामदूती । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ कामदूतिकायां ॥

कामधेनुः । स्त्री । कामदुहि । स्वर्गवि ॥ वशिष्ठधेनौ ॥

कामध्वंसी । पुं । शिवे ॥ कामं ध्वंसति । ध्वंसुण् सुपीतिणिनिः ॥

कामनः । त्रि । कामुके ॥ अनुदात्तादेश्चेतियुच् कान्तलकोर्युच ॥

कामना । स्त्री । इच्छायाम् ॥ टाप् ॥

कामन्धमी । पुं । कामकारे ॥

कामपत्नी । स्त्री । रतौ ॥ कामस्य पत्नी ॥

कामपरीतः । त्रि । कामातुरतया विपरीतबुद्धौ ॥

कामपालः । पुं । बलदेवे ॥ कामान् पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

कामप्रदः । पुं । भगवति । वासुदेवे ॥ कामानां पुरुषार्थानांप्रदः ॥ रतिबन्धविशेषे । यथा । द्वौ पादौ स्कन्धसंलग्नौ चिन्हाखिङ्गं भगे तथा । कामयेत् कामुकः प्रौच्यावन्धःकामप्रदो हितः इति ॥

कामप्रवेदनम् । न । स्वाभिप्रायाविष्करणे ॥

कामफलः । पुं । महाराजाम्रवृक्षे ॥

कामभाक् । त्रि । कामार्हे ॥

कामम् । अ । अनुमतौ ॥ प्रकामे ॥ पर्य्याप्ते ॥ असूयायाम् ॥ अनुगमने ॥ अकामानुमतौ । स्वच्छन्दार्थे । आशावनिच्छायां प्रसादङ्गीकारे ॥ काम्यते । कर्मणि डिप्रत्यादम् ॥

काममहः । पुं । चैत्र्याम्पूर्णिमायाम् ॥

कामयमानः । त्रि । उशति । वाञ्छति ॥

कामयानः । त्रि । अर्थिनि ॥ कामुके ॥

कामयाना । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥

कामयिता । त्रि । कामुके ॥ कामयते । कमु° । णिजन्तात् तृन् ॥

कामरूपः । पुं । कामरू इतिप्रसिद्धे देशे । प्राग्ज्योतिषे ॥ कालेश्वरं श्वेतगिरिं त्रैपुरं नीलपर्वतम् । कामरूपाभिधो देशो गणेशगिरिमूर्द्धनि ॥ तत्र कामगिरौ योनिपीठे कामाख्या देव्यस्ति । यथा । योनिपीठं कामगिरौ कामाख्या तत्र देवता ॥ त्युपक्रम्य सर्वत्र विरला चार्द्ध कामरूपे गृहे गृहे इतितन्त्रचूडामणौ पीठमाला ॥ त्रि । मनोज्ञरूपे ॥ स्वेच्छारूपे ॥

कामरूपिणी । स्त्री । अश्वगन्धावृक्षे ॥

कामरूपी । पुं । विद्याधरे ॥ जाहकजन्तौ ॥ त्रि । मनोज्ञरूपिणि ॥ स्वेच्छारूपिणि ॥ सर्वं प्राशुं विचेतव्यं हरिभिःकामरूपिभिरितिरामायणम् ॥ कामतोरूपमस्यास्ति । इनिः ॥

कामरेखा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥

कामलः । पुं । वसन्तकाले ॥ मरुभूमौ ॥ त्रि । कामुके ॥ पुं । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तस्यनिदानसम्प्राप्तिश्च यथा । पाण्डुरोगीच योत्यर्थं पित्तलानि निषेवते । तस्य पित्तमसृङ्मांसंदग्ध्वारोगाय कल्पते ॥ हारिद्रनेत्रः स भृशंहारिद्रत्वङ्नखाननः । रक्तपीतशकृन्मूत्रोभेकवर्णोहतेन्द्रियः ॥ दाहाविपाकदौर्बल्यसदनारुचिकर्षितः । कामला बहुपित्तैषाकोष्ठशाखाश्रयामता ॥

अश्वैषधंयथा । फलत्रिकाद्यतावा सातिक्ताभूनिम्बनिम्बवसा । क्वाथः चौद्रयुतोहन्यात् पाण्डुरोगं सकाम लमिति ॥ कालान्तरात् खरीभूता कृच्छ्रास्यात् कुम्भकामला ॥ तस्या रिष्टलक्षणम् । छर्द्यरोचकहृल्लास ज्वरक्लमनिपीडितः । नश्यति श्वास कासार्त्तो विड्भेदी कुम्भकामली ॥ कृष्णपीतशकृन्मूत्रो भृशं शूनश्चमा नवः । सरक्ताक्षिमुखच्छर्दिविण्मूत्रो यश्चताम्यति । दाहारुचितृडानाह तन्द्रामोहसमन्वितः । नष्टाग्निसं ज्ञः क्षिप्रं हि कामलावान् विपद्यते इति ॥ मरीचतिलपुष्पाभ्यामञ्जन कामलापहमिति गारुडे १८७ अध्यायः ॥

कामलता । स्त्री । शिश्ने ॥ इति हेम चन्द्रः ॥

कामला । स्त्री । कामले रोगे ॥

कामलायनः । पुं । उपकोसलाख्यमु नौ ॥ कमलस्यापत्यम् । नडादिभ्यः फक् ॥

कामलिका । स्त्री । कद्रुधान्ये ॥

कामवती । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

कामवल्लभः । पुं । आम्रे ॥

कामवल्लभा । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ॥

कामवृन्तः । पुं । यन्दाके ॥

कामवृद्धिः । पुं । कामजननिकाट देशप्रसिद्धे चुपविशेषे । मदनायुधे कन्दर्पजीवे ॥

कामवृन्ता । स्त्री । पाटलायाम् ॥

कामशरः । पुं । आम्रे ॥

कामसखः । पुं । वसन्तकाले ॥

कामसुतः । पुं । अनिरुद्धे ॥

कामसूत्रम् । न । वात्स्यायनादिकाम तन्त्रप्रतिपादकशास्त्रे ॥

कामहैतुकम् । न । कामातिरिक्तका रणशून्ये ॥

कामाख्या । स्त्री । कामरूपदेशे देवी स्थाने । सती देहेनावतीर्णाया म हादेव्या यत्रयोनिमण्डलं पतितम् कालिकापुराणेच यत्रमहत्त्वमुक्तम् त्रिपुरभैरव्याः स्थानम् । यथोक्तं देवीगीतायाम् । श्रीमत्त्रिपुरभैर व्याः कामाख्यायोनिमण्डलम् । भू मण्डले क्षेत्ररत्नं महामायाधिवासित म् ॥ नातः परतरं स्थानं क्वचिदस्ति धरातले । प्रतिमासं भवेद्देवी यत्र साक्षाद्रजस्वला ॥ तत्रत्यादेवताः सर्वाः पर्वतात्मकतां गताः । पर्वतेषु वसन्त्येव महत्यो देवता अपि ॥ तत्र त्यापृथिवी सर्वा देवीरूपास्मृता बुधैः । नातः परतरं स्थानं कामाख्या यो निमण्डलादिति ॥ नामकारणं

यथा । श्रीभगवानुवाच । कामार्थमागता यस्मात् मया सार्द्धं महागिरौ । कामाख्या प्रोच्यते देवी नीलकूटे रहोगता ॥ कामदा कामिनी कामा कान्ता कामाङ्गदायिनी ॥ कामाङ्गनाशिनी यस्मात्कामाख्या तेन चोच्यत इति ॥ कालिकापुराणम् ॥

कामाङ्कुशः । पुं । नखे ॥ शिश्ने ॥ व्याघ्रनखद्वययुक्ते बालानाम्भूषणे ॥

कामाङ्ग. । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कामातुरः । त्रि । कामार्त्ते ॥

कामात्मजः । पुं । अनिरुद्धे ॥

कामात्मता । स्त्री । फलाभिलाषशीलत्वे ॥ कामात्मनो भावः । तल् ॥

कामात्मा । पुं । कामस्वभावे । कामाकुलचित्ते ॥ काम्यमानविषयगताकुलचित्तत्वेन काममये ॥ काम एव आत्मा स्वभावो यस्य सः ॥

कामाधिष्ठानम् । न । इन्द्रियमनोबुद्धिषु ॥ इन्द्रियाणि मनोबुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ॥

कामानशनम् । न । अनाशके । तपसि ॥ तपो नानशनात् परम् । कामानामनशनम् । रागद्वेषरहितैरिन्द्रियैर्विषयाणां सेवनं यदृच्छालाभसन्तुष्टत्वमितियावत् ॥

कामान्धः । पुं । कोकिले ॥ त्रि । कामेन विवेकहीने ॥

कामान्धा । स्त्री । कस्तूर्य्याम् ॥

कामायुधः । पुं । महाराजाम्रवृक्षे ॥ न । कामदेवास्त्रे ॥

कामायुः । पुं । गरुडे ॥

कामारिः । पुं । विटमाक्षिकधातौ ॥ श्री सदाशिवे । महादेवे ॥

कामार्त्तः । त्रि । कामपीडिते । कामातुरे ॥

कामालुः । पुं । रक्तकाञ्चनवृक्षे ॥

कामावशायिता । स्त्री । शिवस्याणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तर्गते ऐश्वर्यविशेषे । सत्यसङ्कल्पतायाम् ॥ कामान् अवशेते । णीत्वोणिनिः । कामावशायिनो भावः । तल् प्रत्ययः ॥

कामावसायिता । स्त्री । कामावशायितायाम् ॥ कामान् अवस्यति तिष्ठति स्थिरं करोति । णिनिः । भावे तल् ॥

कामावसायित्वम् । न । अष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे । सत्यसङ्कल्पतायाम् ॥ यथास्य सङ्कल्पो भवति भूतेषु तथैव भूतानि भवन्ति । अन्येषां निश्चया निश्चेतव्यमनुविधीयन्ते योगिनस्तु निश्चेतव्याः पदार्था निश्चयमिति । कामान् स्वेच्छया अवसायितुं निश्चेतुं शीलमस्य । स्वतेर्णिनिः

। भावे त्वः ॥

कामाङ्कः । पुं । राजाम्रे

कामिः । पुं । कामुके ॥ स्त्री । रत्याम् ॥

कामिकः । पुं । कारण्डवेखगे ॥ न । काम्ये । काम्यमानभोगमोक्षप्रयोजने विधिपूर्वके कर्मणि ॥ त्रि । कामदे । अभीष्टफलप्रदे ॥

कामितः । त्रि । इच्छिते । वाञ्छिते ॥ कामः सञ्जातोऽस्य । ता॰ इतच् ॥

कामी । पुं । परमात्मनि ॥ पूर्णकामत्वात् कामोऽस्यास्ति । इनिः ॥ कामुके ॥ चक्रवाके ॥ पारावते ॥ चटके ॥ संसारिणि ॥ चन्द्रे ॥ ऋषभौषधौ ॥ सारसखगे ॥ अवश्यं काम्यते । कमुकान्तौ । आवश्यकेति ग्रहादित्वाण्णिनिः ॥

कामिनी । स्त्री । अतिशयकामयुक्तायां नार्याम् । सवर्णासवर्णयो रतायाम् ॥ भीरुस्त्रियाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥ वन्दायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ मदिरायाम् ॥ अवश्यं काम्यते । कमेः पूर्ववत्णिनिः ॥ भूयान् कामोऽस्यस्या. । अतइनिर्वा ॥

कामिनीपुष्पः । पुं । वृक्षविशेषे । न । आर्द्रके ॥ कामिन्याः पुष्पम् ॥

कामिनीशः । पुं । शोभाञ्जनवृक्षे ॥ विदग्धनायके ॥

कामिमहः । पुं । स्मरोत्सवे ॥

कामीनः । पुं । रामपूगे । सुरेवटे ॥ त्रि । कामानुरूपिणि ॥

कामुकः । पुं । अशोकपादपे ॥ अतिमुक्तके । माधवीलतायाम् ॥ चटके ॥ त्रि । कमने । कामयितरि । कामिनि । स्त्रीसुखासक्ते ॥ कामयते तच्छीलः । लषपतपदेत्यादिनाऽकमेवकञ् प्रत्ययः ॥

कामुककान्ता । स्त्री । अतिमुक्तकलतायाम् ॥

कामुका । स्त्री । इच्छावत्याम् । धनादीच्छायुक्तायाम् ॥ कामयते तच्छीला । उकञन्ताट्टाप् ॥

कामुकी । स्त्री । मैथुनेच्छायुक्तायाम् । वृषस्यन्त्याम् ॥ जानपदकुण्डगोणेत्यादिनाङीष् ॥

कामेषुः । पुं । फलकामे । सकामे ॥ काममात्मन इच्छतीति तथा ॥

कामेश्वरी । स्त्री । कामाख्यापञ्चमूर्त्यन्तर्गतमूर्त्तिविशेषे ॥

कामोदकम् । न । स्वेतादृशेनन्येच्छयादत्तोदके ॥

कामोदा । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥

काम्पिल्यः । पुं । गुण्डारोचनिकायाम् । कबीला इति भाषा ॥ उत्तरदेशविशेषे ॥ कम्पिलाया अदूरभवः ।

सङ्काशादित्वात् ण्यः ॥

काम्पिल्लः । पुं । काम्पिल्याथे ॥ काम्पिल्लः कफपित्तास्रकृमिगुल्मोदरव्रणान् । हन्तिरेची कटुष्णश्च मेहानाहविषाश्मजित् ॥

काम्पिल्लकः । पुं । } काम्पिल्यार्थे ॥
काम्पिल्लका । स्त्री । } उत्तरजनपदविशेषे ॥

काम्पीलः । पुं । } काम्पिल्यार्थे ॥
काम्पीलकः । पुं । }

काम्बलः । पुं । कम्बलावृतरथे ॥ कम्बलेन परिवृतो रथः । परिवृतो रथ इत्यण् ॥

काम्बविकः । पुं । शङ्खवलयादि कर्त्तरि । शाङ्खिके । शङ्खकारे ॥ कम्बुशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् । शाश्वतिक इतिनिर्देशात् कादेशोऽनित्यः ॥ कम्बोर्विकारो ऽस्यास्तीतिठन्वा ॥

काम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

काम्बोजः । पुं । काम्बोजदेशजेऽश्वे ॥ सोमवल्के ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ कम्बोजदेशोद्भवे प्रथमतःक्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपादिना शूद्रत्वमापन्ने दस्युपदवाच्ये । सतुयवनतुल्योम्लेच्छजातिविशेषः । अस्य सगरराजेन सर्वशिरोमुण्डनकृतम् । यथा । अर्द्धं शकानां शिरसोमुण्डयित्वा व्यसर्जयत् । यवनानांशिरःसर्वं काम्बोजानां तथैवचेति ह० ॥ पुं । न । वल्वजखदिरे । पपरियाखैर इतिभाषा ॥ कम्बोजेषु देशेषुभवः । तत्रभवइत्यर्थे । कच्छादण् ॥ कम्बोजोऽभिजनोऽस्य । सिन्ध्वादण् ॥

काम्बोजी । स्त्री । माषपर्ण्याम् । श्वेतगुञ्जायाम् ॥ दुग्धखदिरे ॥ गुञ्जायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥ कम्बोजेषुभवा । अण् । ङीप् ॥

काम्यम् । न । अन्तःकरणशुद्धावनुपयोगिनि कर्मविशेषे । फलकामनया चोदिते ॥ यथा । यत्किञ्चित्फलमुद्दिश्य यज्ञदानजपादिकम् । क्रियते कायिकं यच्च तत्काम्यं परिकीर्त्तितमिति ॥ त्रि । कमनीये । सुन्दरे ॥ कामनाविषये स्वर्गादौ ॥ कामोऽस्त्यत्र । अन्यत्रापीति यप् ॥ यद्वा । काम्यते । कमु० । ऋचोर्यत् ॥

काम्यकर्म्म । न । स्वर्गादीष्टसाधने ज्योतिष्टोमादौ । फलोद्देशेनविधीयमाने कर्म्मणि ॥ काम्यञ्च तत्कर्म्म चेतिविग्रहः ॥

काम्यदानम् । न । प्रवारणे ॥ फलकामनयादाने ॥ यथा । अपत्यविजयैश्वर्य्यस्त्र्यर्थं यत् प्रदीयते । दानंतत्काम्यमाख्यात मृषिभिर्द्धर्म्मचिन्तकैरि

ति गरुडपुराणम् ॥ काम्येनेच्छया काम्यस्य सुहृदादेरिष्टस्य वरस्त्रीरत्नस्यादेर्वा दानम् ॥

काम्यफलम् । न । आर्थिक्यां शुद्धौ ॥ प्राधान्येन फलं शुद्धिरार्थिकी काम्यकर्मणः । आर्थिकी शुद्धिः काम्यकर्मणः प्राधान्येन फलम् ॥

कायः । पुं । कदैवते । प्राजापत्यतीर्थे ॥ मूर्त्तौ । देहे ॥ सङ्घे ॥ लक्ष्ये ॥ स्वभावे ॥ मूलधने ॥ प्राजापत्यविवाहे । सहनौ धर्मञ्चरतामितिनियमनकृत्वा कन्यादाने ॥ न । मनुष्यतीर्थे । प्रजापतितीर्थे ॥ तत्तु स्वल्पाङ्गुल्योर्मूले कनिष्ठानामिकयोरधोभागे प्रसिद्धम् । कायमङ्गुलिमूल इति वचनात् ॥ प्रजापतिर्देवताऽस्य । कस्येदिति वा इदमादेशश्च । यद्वेतिलोपात् परत्वादादिवृद्धिः । चीयतेऽन्नादिभिः चीयतेऽस्मिन्नस्थ्यादिकमिति वा । चिञ् चयने । निवासचितीत्यादिना घञ् ।

कायचिकित्सा । स्त्री । वैद्यविद्याङ्गविशेषे ॥ यथाह सुश्रुतः । कायचिकित्सा नाम सर्वाङ्गसंसृतानां व्याधीनां ज्वरातीसाररक्तपित्तशोषोन्मादापस्मारकुष्ठमेहादीनां सुपशमनार्थमिति ॥

कायवलनम् । न । कवचे । सनुबे ॥ इति हारावली ॥

कायमानम् । न । तृणकुट्याम् ॥ शरीरपरिमाणे ॥

कायस्थः । पुं । परमात्मनि ॥ नरेषु धूर्त्ते कृपाहीने नरजातिविशेषे । अक्षरजीविके । कूटकृति । पञ्जीकारे । कायथ इति भाषा ॥ यथोक्तं ब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे ८५ऽध्याये । विषं कश्चित्पिबत्येव भयदात्रं सर्वं हरेत् । कायस्थेनोदरस्थेन मातुर्मांसमखादितम् । तत्र माता कृपा तस्य दन्ताभावोऽपि केवलमिति ॥ वह्निपुराणेऽपि । चाटचारणचौरेभ्यो वधबन्धभयादिभिः पीड्यमानाः प्रजा रक्षेत् कायस्थेभ्यो विशेषत इति ॥ काये तिष्ठति । स्था । सुपिस्थ इति कः ।

कायस्था । स्त्री । हरीतक्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ कायस्थितेत्यनया । पर्यङ्कः ॥ एलाद्वये ॥ तुलस्याम् ॥ कायस्थभार्यायाम् ॥

कायिकः । त्रि । शारीरिके । कायनिष्पन्ने ॥

कायिका । स्त्री । } गवादिवलीवर्द्दादिकर्मयुतायां वृद्धौ ॥ यथा । दोह्यवाह्यकर्मयुता का-

कायिकावृद्धि । स्त्री । }

यिकासमुदाहृतेतिव्यासः ॥ मूलध नाऽविरोधिन्यां प्रत्यब्ददेयमयत्त दर्वादिरूपायांवृद्धौ ॥ यथा। काया विरोधिनी यस्तत् पणाद्यौदात्तु कायि केति नारदः ॥ हलायुधस्तु पणाद्यौ वा इत्यत्र पणवाद्धोतिपठित्वा पण समूलधनस्य यावदवस्थानं तावत् प्रत्यब्दपंसत्त्वमपि उत्तमर्णेन या दाद्यते माप्यते सा कायिकेति व्याख्या तवान्। तदाचा भोगलाभात्मगेता अपराथ तद्भिका। इतिमिश्राः ॥

कारः। पुं। वधे ॥ निश्चये ॥ बलौ ॥ यत्ने ॥ यतौ ॥ तुषारशैले। हिमा द्रौ ॥ क्रियायाम् ॥ यथा। स्वाहा कारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसा म्। स्वधाकारो मनुष्याणां स्वधाका र.स्वधाभुजामिति ॥ करणम् कारः ॥ कर्मोपपदे कर्तृवाचक.। यथा। क र्मकारः स्वर्णकारः इत्यादि ॥ वि चिते धान्यादिराशौ ॥ यथा। द्वौ कारौ ॥ करणं। प्रमादाद्यम् ॥ इं विचेपे। परिमाणाख्यायांसर्वेभ्यद् तिकर्मणि घञ। सर्वेभ्यइतिपञ्च मीनिर्देशात् प्रकृत्याश्रयएव करो र्यितिमासोऽप् वाध्यते नत्वर्यास्य या. स्त्रीप्रत्यया. ॥

कारकः। त्रि। कर्त्तरि। क्रियाजनके ॥ भाष्ये करोति क्रियांनिर्वर्त्तयतीतिव्युत्पत्तिदर्शनात्। ण्वुल् ॥ न। क्रियोपाधिके ॥ साक्षात् क्रियानि मित्ते। कर्मादन्यतमे। तानितु। कर्त्ता कर्म च करणञ्च सम्प्रदानं त थैव च। अपादानाधिकरणेइत्याहुः कारकाणिषट् ॥ कर्त्ता १ यथा पु रुषैः शिवोहृतः। कर्म २ यथा रा मं प्रणमति। करणं ३ यथा नेत्रैः शिवोहृतः। सम्प्रदानम् ४ यथा ह रिः सद्यः सुखं ददात्। अपादानम् ५ यथा विभीषणःपदाहृतः। अधि करणम् ६ यथा देशे मरद्दिगोणि न्यः ॥ सर्वत्र सर्वकारकशक्तिसम्भवः। उक्तञ्च। अनेकशक्तियुक्तस्य विश्व स्यानेककर्मणः। सर्वदासर्वथाभावा त् कचित् किञ्चि द्विवक्ष्यतइति। य था। सर्वप्रयत्नेनच भूमिपाशात् क्षिप्तम् प्रभामुद्धिससर्वेण्योपकर्मणो धिकरणविवक्षायांसप्तमीति ॥ कार कोडुम्बले ॥.

कारकदीपकम्। न। अलङ्कारविशेषे। यथा। क्रमिकैकगतानान्तुगुम्फः कारकदीपकम्। गच्छत्यागच्छ तिपुनः पान्यः पश्यति पृच्छति ॥ यथावा। निद्राति स्नाति भुङ्क्ते चल ति कचभरान् शोधयत्यन्तरास्ते दी

न्यत्यसैनैष्वार्थं गदितुमवसरो भूय आयाहि याहि ॥ इत्युक्त्वैः प्रभूणा मसकृदधि कृतैर्वारितान् द्वारि दीनान् पश्यामस्तानभिकन्ये सरसि कहृ चाम्भस्तरङ्गैरपाङ्गैः ॥ आद्योदाहरणे श्रुतत्वपात्स्यस्य कर्तृकारकस्य गमना दिष्वन्वयः ॥ द्वितीये तथ्याद्गतस्य प्रभोः कर्तृकारकस्य निद्रादिष्वन्वयः इत्येवमस्यानेकधाक्यान्वयेन दीपकत्वाच्छायापन्याकारकदीपकम् ॥

कारण्डवीयः । पुं । तालदेशे ॥ तद्देशीयजने वहुवचनान्तः ॥

कारणम् । न । करणे ॥ साधने ॥ वधे ॥ इन्द्रिये ॥ देहे ॥ कर्मणि ॥ कार्ये ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ गीतप्रभेदे ॥ अव्यक्ते । बीजभावे ॥ ईश्वरे । अभिन्ननिमित्तोपादाने ॥ वेदान्तिनामुखादीश्वरस्य अभिन्ननिमित्तोपादानकारणतां श्रुत्वा मानस्य कीयः सम्बोधनाय । अतः भाप कथमीश्वरमेवविकारिणं कृत्वा विनाशधर्मिणमुपपादयसि । अस्यायम्भावः वेदान्तीहि भगवतः सकलकार्योपादानत्वं मन्यते तच्चस्वद्रव्यविकारितया सम्मच्छते । यथाहि मृत् स्वयं विकुर्वाणा घटशरावाद्युपादानं भवति तथा स्वयं विकुर्वन्नीश्वरो जगदुपादानमित्यभ्युपगन्तव्यम् । तथा च भगवतो स्वद्रव्यविकारित्वादिनाशित्वं सिद्धतीति ॥ साङ्ख्यस्तु ननु रे प्रकृतेर्विश्वोत्पत्तिः पुरुषस्तूदासीन इति । एतच्छ्रुत्वा वेदान्ती सखेदमाह । दुर्बुद्धे भो एतदपि न जानीषे यत् सर्वं प्रमेयजातं घटादिवत् कार्यमिति प्रधानोपादानकारणमप्यचेतनमेवेति अतस्तयं विकारशङ्का नु त्पवधूविलासविलसितमिव । तथापि शान्तं ज्योतिः कथमनुदितानस्तमितमप्रकाशं विश्वोत्पत्तौ व्रजति विकृतिं निष्कलं निर्मलञ्च । अम्बन्धी खोत्पन्नद्रव्यस्य मम्भुवायुप्रभृतीनां प्रादुर्भावे भवति नभसः कीदृशो वा विकार इति ॥ हेतौ । बीजे । येन विना यन्न भवति तस्मिन् ॥ तच्च निमित्तोपादानभेदाद्विविधम् । कारणत्वञ्च । अन्यथासिद्धिशून्यत्वे सति नियतपूर्ववर्त्तित्वम् । तच्च समवाय्यसमवायिनिमित्तभेदात् त्रिविधम् । परमाणुपरिमाणभिन्नानां कारणत्वमिति भाषापरिच्छेदः ॥ अणुपरिमाणन्तु न कस्यापि कारणमिति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ कार्यते ऽनेन । णिजन्तात् कृञोल्युट् ॥

कारणकारणम् । न । प्रकृतेरधिष्ठानभू

-ते तस्यैव॥

कारणगुणोद्भवगुणः। पुं। कारणगुणपूर्वकगुणे॥ तद्यथा। रूपम् १ रसः २ गन्धः ३ अपाकजस्पर्शः ४ द्रवत्वम् ५ स्नेहः ६ वेगः ७ गुरुत्वम् ८ एकत्वम् ९ पृथक्त्वम् १० परिमाणम् ११ स्थितिस्थापकसंस्कारः १२। इति भाषापरिच्छेदः॥

कारणता। स्त्री। }
कारणत्वम्। न। } हेतुत्वे। यथा कारणे कारणत्वम्॥ सतत्त्वादिरूपायां सर्वविकाराधिष्ठानतायाम्॥

कारणमाला। स्त्री। अलङ्कारविशेषे। यथोत्तरं चेत् पूर्वस्य पूर्वस्यार्थस्य हेतुता। तदा कारणमाला स्यात्॥ उत्तरमुत्तरं प्रति यथोत्तरम्। उदाहरणम्। जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणं गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते। गुणप्रकर्षेण जनोऽनुरज्यते जनानुरागप्रभवा हि सम्पदः॥ अपि च। गुम्फः कारणमालाख्यो यथा प्राक्तनकारणैः। नयेन श्रीः श्रियात्यागस्त्यागेन विपुलं यशः॥ उत्तरोत्तरकारणभूतपूर्वपूर्वैः पूर्वपूर्वकारणभूतोत्तरोत्तरैर्वा वस्तुभिः कृतो गुम्फः कारणमाला। आद्योदाहृता द्वितीया यथा। भवन्ति नर-

-काः पापात् पापं दरिद्र सम्भवम्। दारिद्र्यमप्रदानेन तस्माद्दानपरो भव॥

कारणशरीरम्। न। सत्त्वप्रधानेऽज्ञाने। आनन्दमयकोषे। सुषुप्तौ॥ अनाद्यविद्यानिर्वचनीयं शरीरद्वयकारणमात्रं सत्स्वरूपाऽज्ञानं यद् स्थितं कारणशरीरमित्याहुः॥

कारणा। स्त्री। यातनायाम्। गाढवेदनायाम्॥ नरकस्था यमयातनेति केचित्॥ विशन्तीत् कर्मोपासनस्य ज्योतिषुच्। टाप्॥

कारणिकः। त्रि। परीक्षके॥ कारणे चरति। चरतीति ठक्॥

कारणोत्तरम्। न। प्रत्यवस्कन्दने॥ सत्यत्वेनाङ्गीकृत्य तत्प्रतिकूलरूपकारणं ब्रूयात् तदा तदुत्तरं कारणोत्तरम्। तत् त्रिविधम्। यथा। लघुतम् १ तुल्यबलम् २ दुर्बलम् ३। आद्यं यथा। सत्यात्त्वत्तः शतमुद्गृहीतमिति सत्यम् किन्तु तत् परिशोधितम्। द्वितीयं यथा। मदीयेयम्भूमिः क्रमागतत्वादिति वादुक्ते प्रतिवादिनोऽपि तथोत्तरम्। तृतीयं यथा। ममेयम्भूमिः क्रमागतत्वात् इति वादुक्ते ममेयम्भूमिः दशवर्षोपभुज्यमानत्वात् इति प्रत्युत्त-

रम् ॥

कारण्डवः । पुं । खड्हांस इति गौडे षु प्रसिद्धे हंसविशेषे ॥ समन्ताड्ड इति रमेडः । ईषत् रण्डः । ईषद र्थेचेति कोः कादेशः । कारण्डंवाति । वा० । आतोनुपेतिक ॥

कारण्डव्यूहः । पुं । बुद्धभेदे ॥

कारन्धमी । पुं । कांस्यकारे । मौक्ति के । धातुवादरते ॥

कारम्भिका । स्त्री । कर्पूरे ॥

कारम्भा । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ ईषत् रम्भा । ईषदर्थेचेति कोः कादेशः ॥

कारवः । पुं । काके ॥ का इतिरवो ऽस्यास्तः ॥

कारवल्ली । स्त्री । कारवेल्ले ॥ काण्डी रे ॥

कारवी । स्त्री । शतपुष्पायाम् । मधु रायाम् ॥ रुडजटा इति गौडभाषा प्रसिद्धे दीप्ये । मयूरशिखायाम् ॥ सुषव्याम् । कलजीर्गी इति भाषा ॥ स्वकपत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ क्षु द्रकारवेल्याम् ॥ येनजलेनरौति । शब्दे । यथादाच कारवस्य मयूरस्ये ष्यम् । तस्येदमित्यण् ॥ कारंवाति या । वागतिगन्धनयोः । आतोनुपे तिकः । गौरादित्वीष् ॥ यद्वा । कार याम् । हाविं० । ण्यन्तः । सं०, क्विप् ।

कारमवति । अव रक्षणादौ । क र्मण्यण् । ङीप् ॥

कारवेल्लः । पुं । करेला इतिप्रसिद्धे शा के । कठिल्लके । सुषव्याम् ॥ कार वेल्लं हिमं भेदि लघु तिक्तमवातलम् । ज्वरपित्तकफास्रघ्नं पाण्डुमेहाकृ मीन् हरेत् ॥ कारं वेल्लति वेल्लचल ने । कर्मण्यण् ॥

कारवेल्लकः । पुं । कारवेल्ले ॥ स्वार्थे कः ॥

कारवेल्ली । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्ले ॥ त द्गुणाः कारवेल्लीस्या द्विशेषाद्दीपनी लघुः । तद्गुणाः कारवेल्लगुणाः ॥ का रवेल्ली फलं तक्रे स्विन्नं छिन्नं मर्दित म् । भर्जितं नवनीतेन सैन्धवेन स- मन्वितम् ॥ विदलितमुखमीषत्का रवेल्लीफलं तैर् पुलकितमिन तैलेसा धितं रारूढेन । रचितमरिचचूर्णं सैन्धवेनातिपूर्णं संकलितरसनाग्र क्षोभतामातनोति ॥ कारवेल्ली फलक्षेदिलघुतिक्तं सुशीतलम् । पि त्तास्रहृच्छामवातपाण्डुकफमेदः कृ मीन् चयेत् ॥

कारस्करः । पुं । किम्पाकद्रुमे । विष तिन्दौ ॥ कारङ्करोति । डु कृञ् । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु इति टः । कारस्करोवृक्ष इति निप तनात्सुट् ॥

कारस्कराटिका । स्त्री । कर्णजलौकायाम् ॥

कारा । स्त्री । बन्धनालये । कारागारे ॥ दूत्याम् ॥ प्रसेवके । वीणाया का ष्ठभाण्डे ॥ सुवर्णकारिकायाम् ॥ वधने ॥ पीडायाम् ॥ कीर्य्यते । कृविक्षि० । भि० अङ् । ऋदृशोऽङीतिगुणे दीर्घत्वंनिपात्यते ॥

कारागारम् । न । बन्धनशालायाम् ॥ कारैव आगारम् । कारायै बन्धाय वा आगारम् ॥

कारागुप्तः । त्रि । बन्धनागारस्थे ॥ कारायांगुप्तः ॥

कारापथः । पुं । देशविशेषे । लक्ष्मणात्मयो रङ्गदचन्द्रकेत्वोर्विषये ॥

कारावरः । पुं । पारशवाद्वैदेह्यामुत्पन्ने । चर्मकारे ॥ कारावरोनिषादात्तु चर्मकारःप्रसूयते ॥

कारावेश्म । न । बन्धनालये । बधागारके ॥ कारैव कारायै वावेश्म ॥

कारिः । स्त्री । क्रियायाम् ॥ त्रि । शिल्पिनि ॥ करोति । डुकृञ्० । कृञउदीचांकारुष्विति इञ् ॥

कारिका । स्त्री । नटयोषिति ॥ कृतौ ॥ स्वल्पाक्षरस्वत्यावह्वर्थज्ञापिकायांकवितायाम् । विवरणश्लोके ॥ शिल्पे ॥ यातनायाम् ॥ नापितादिकर्म णि ॥ करणम् । धात्वर्थनिर्देशेकरोतेः ण्वुल् । णित्त्वाद्वृद्धिः ॥ यद्वा । करोति । ण्वुल् । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

कारितः । त्रि । कुर्वन् प्रेरितः कारितः । इत्युच्यते । कराया इतिभाषा ॥

कारिता । स्त्री । कारिकायाम् । कारितावृद्धौ । अधिकस्वद इतिभाषा ॥ यथा । ऋणिकेनतुयावृद्धिरधिका सम्प्रकीर्त्तिता । आपत्कालकृतानित्यं दातव्यासा तुकारिता ॥ इति कात्यायनः ॥

कारी । स्त्री । कारिकायाम् । कटुपत्रिकायाम् ॥ करणकारी आकर्यकारी त्येवमादिषु ॥

कारीरम् । न । भक्षणि ॥ करीरस्यावयवे । काण्डे ॥ टीट इतिप्रसिद्धे करीरफले । तत्पुष्पे ॥ फलकरीरस्य हि बीजवर्जितं संस्कारितं सोदक भाजनेषु । सुषिक्तयोष्ठदिनं सुसन्धितं सन्धानरीत्यात्तुधियाविमाचितम् ॥ कारीरकटुकं रूक्षं फलमुष्णंविषप्रदम् । कफपित्तकरं तिक्तमकषायंवातहृद्धरम् ॥ अथकुसुमशाकस्तु । कारीरकुसुमंसुधर्म निषिक्तंसकारिकां संयुतं ससाहेन विपाचितंसचवलं हिङ्ग्वाद्यतैलेभृ

-यम् । चिरंसंक्तरंसुकाञ्जिकमथो सद्देसवारान्वितं भोक्ता केनसमर्चिं-तः प्रतिदिनं श्रीपार्वतीशः स्वयम् ॥ कारीरङ्कुसुमम्भेदि कटुकं कफनाशनम् । पित्तकृद्रुचिरं भव्यं कषायं पथ्यदम्मृतम् ॥ कारीरङ्कुसुमंवंशी तद्वत्कुष्ठविनाशनम् ॥ कारीरस्यापिय वेषिकारोषा ।-अस्य । पलाशाद्य अण् ॥

कारीरी । स्त्री । सुपथ्यादिफलेयाग विशेषे ॥

कारीषम् । न । शुष्कगोमयसमूहे । सिटौरा-उपलौंकोढेर इति भाषा ॥ करीषाणां समूहः । भि० अण् ॥

कारुः । त्रि । शिल्पिनि ॥ कारयित्वात् कर्माणि कारुं पश्चाद्विसर्जयेदिति कूर्मपुराणम् ॥ कारके ॥ पुं । विश्वकर्मणि ॥ शिल्पे ॥ करोति । कृवाप्० । कृवापेत्युण् ॥

कारुकः । त्रि । सूपकारादिशिल्पिनि ॥ स्वार्थे कः ॥

कारुकर्म्म । न । सूपकारादीनाङ्कर्माणि ॥ यैः कर्मभिः प्रचरितैः शुश्रूष्यन्ते द्विजातयः । तानि कारुककर्माणि शिल्पानि विविधानि च ॥

कारुचौरः । पुं । सन्धिचौरे ॥

कारुजः । पुं । करभे । गजार्भके ॥ फे-ने ॥ वल्मीके ॥ नागकेशरे ॥ गैरिके ॥ शिल्पिनां चित्रे ॥ स्वयञ्जाततिले ॥

कारुणिकः । त्रि । दयालौ ॥ करुणाशीलमस्य । शीलमिति ठक् । करुणाप्रयोजनं यस्य । प्रयोजनमिति ठक् ॥

कारण्डी । स्त्री । जलौकायाम् ॥

कारुण्यम् । न । परदुःखदुःखित्वे । करुणायाम् ॥ करुणः करुणावान् तस्य भावः । ब्रा० ष्यञ् ॥

कारूपः । पुं । सुधन्वाचार्ये । विजन्मनि ॥

कारूषाः । पुं । करूषदेशवासिषु । वृहद्देषु ॥ बहुवचनान्तोऽयम् ॥

कारोत्तरः । पुं । सुराग्रभागे । सुरामण्डे ॥ कूपे ॥ त्रि । कार्यक्षमे ॥ कारेण क्रियया उत्तरः ॥

कार्कन्धवम् । न । कर्कन्ध्वाविकारे ॥ तदवयवे ॥ बिल्वाद्यण् ॥

कार्कश्यम् । न । कठोरतायाम् ॥ कर्कशस्य भावः । ष्यञ् ॥

कार्णाटः । पुं । कर्णाटदेशे ॥ स्वा० अण् ॥

कार्त्तवीर्य्यः । पुं । चन्द्रवंशीयकृतवीर्यराजपुत्रे । अर्जुने । हैहये । हरेरवतारे ॥ अस्य ध्यानम् । उद्यदर्कसहस्रकान्तिरखिलक्षोणीधवैर्व-

न्दितोऽस्मान्नोऽशतयान्केतन् द्रष्टा ... प्रानिपं स्तावता ॥ कल्पेशाटकमाल ... यापरिधृतस्यक्षावतारोऽहं कृपाया ... तस्यन्दनगोषवा महसनः श्रीकार्त ... वीर्यार्जुनः इति ॥ जैनरामभवत ... तिविशेषो सुभूमेन ॥ कार्तवीर्यस्य ... परम् ॥ ...

कार्तस्वरम् । क्ली । स्वर्णे । हेमनि ॥ ... कृतस्वरे आकारविशेषे भवम् ॥ अ ... ॥ कृतार्थं पठिताः स्वरायेन तस्यैवा ... रुद्रम् ... धुस्तूरे ॥

कार्तान्तिकः । पुं । दैवज्ञे । ज्योतिर्विदि ॥ कृतान्तं वेत्ति । ... कथादित्वाट्ठक् ॥

कार्त्तिकः । पुं । स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ ... कर्णे । यस्मिन्ते हिंसी येमासे । मा ... कुले ॥ ... वे विभवतो धनाथ्यः ... ॥ २ ... कार्त्तिकी ... कार्त्तिकमासधारी ... र्वादुर्नेति ॥ वर्षविशेषे । ... स्पतेरस्तोदयैकरसमन्वे भवतीति मत्तमासतत्त्वम् ॥ कार्त्तिकी मौर्णमास्यस्मिन् । विभाषा फाल्गुनीति प्राप्तिकोऽण् ॥

कार्त्तिकिकः । पुं । कार्त्तिकमासे ॥ का ... र्त्तिकी पौर्णमास्यस्मिन् । विभाषा फाल्गुनी श्रवणा कार्त्तिकी चैत्रीभ्यः ... इति ठक् ॥ ...

कार्त्तिकी । स्त्री । कार्त्तिकपौर्णमास्याम् ॥ कृत्तिकया युक्ता पौर्णमासी ॥ नक्षत्रेण युक्तः कालः ... ॥ ... तोऽधिकारेऽण् ...

कार्त्तिकेयः । पुं । कुमारे । षडाननेन ॥ कृत्तिकानामपत्यम् ॥ ... स्त्रीभ्यो ढक् ॥ अस्य ध्यानं यथा ॥ कार्त्तिकेयं महाभागं मयूरोपरि संस्थितम् । तप्तकाञ्चनवर्णाभं शक्तिहस्तं वरप्रदम् ॥ द्विभुजं शत्रुहन्तारं नानालङ्कारभूषितम् । प्रसन्नवदनं देवं सर्वसेनासमावृतम् ॥ ...

कार्त्तिकेयप्रसूः । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ ...

कार्त्तिकेयसुतः । न । ... ॥

कार्त्तिकोत्सवः । पुं । कौमुद्याम् । कार्त्तिक्यां पूर्णिमायाम् ॥ ... तिथौ ॥

कार्त्स्न्यम् । न । साकल्ये ॥ कृत्स्नस्य भावः । ष्यञ् ॥ ...

कार्प्पटः । पुं । जतुनि । लाक्षायाम् ॥ कार्थ्यिनि । कार्याथिनि ॥ ... द्वारी इति पारस्यभाषा ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ ...

कार्प्पटगुप्तिका । स्त्री । कोथा कोथी [illegible] इत्यादिभाषाप्रसिद्धा ॥

कार्पटिकः । पुं । मर्मज्ञे ॥ तीर्थसेवि[illegible] ॥ [illegible]

कार्प्पण्यम् । क्लि । कृपणतायाम् । दैन्ये । उचितस्याकरणेऽपि धनरक्षये [illegible] ॥ अनात्माध्यासवत्त्वे । कृ[illegible]स्वभावः ॥ ष्यञ् ॥ [illegible]

कार्प्पासम् । क्लि । कार्पासीफले ॥ सूत्रे [illegible] । कार्पासीवस्त्रादौ । बादरे ॥ कार्पास्याः विकारः फलम् । [illegible] [illegible] । तत्फले लुक् ॥ कर्पासस्य विकारः । तस्य विकारः इत्यण् । वि[illegible] ॥ [illegible]

कार्प्पासकः । पुं । कार्पासिकायाम् । तु[illegible]कैर्वाम् ॥ कार्पासकोषाद्युः कोष्णो [illegible] ॥ तत्पर्यायः स [illegible] ॥ तत्क[illegible] [illegible]

कार्प्पासधेनुः । स्त्री । दानार्थं कार्पास निर्मितायां धेनौ ॥ [illegible]

कार्प्पासनासिका । स्त्री । तर्कौ । तर्कु-[illegible] इति भाषा ॥ [illegible]

कार्प्पासिका । स्त्री । तुण्डिकेर्याम् ॥

कार्प्पासी । स्त्री । कार्पासवृक्षे । [illegible] [illegible]याम् । समुद्रान्तायाम् ॥ करोतीति [illegible] । [illegible] [illegible] [illegible] ॥ ङीष् । [illegible] [illegible] ॥

कार्म्मः । त्रि । कर्मशीले । कर्मसु[illegible] [illegible] ॥ कर्मशीलः । [illegible] [illegible] । कार्मस्ताच्छील्य इति [illegible] । स्त्रियां कार्मी ॥ [illegible]

कार्म्मणः । [illegible] कर्मठे । कर्मक्षमे ॥ [illegible] । कार्मण इति प्रसिद्धे मूलकर्मणि [illegible]ष्यादिमूलेन वासनोच्चाटन[illegible] [illegible]कर्षणादिकर्मणि ॥ [illegible] [illegible] ॥ [illegible] [illegible] कर्मणि ॥ [illegible]विद्यायाम् ॥ [illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible]

कार्म्मिकः । त्रि । [illegible]वस्त्रादौ ॥ [illegible] [illegible] ॥ [illegible]

कार्म्मुकः । पुं । वंशे । वेणौ ॥ श्वेतखदि[illegible] ॥ विक्वले ॥ महानिम्बे ॥ क्लो । [illegible] धनुषि ॥ त्रि । कर्मठे । कर्म[illegible] ॥ कर्मणे प्रभवति । कर्मण उ[illegible] ॥ [illegible]

कार्य्यम् । क्लि । हेतौ ॥ प्रयोजने ॥ यथा । कार्यार्थिनः कुतो गर्वः इति ॥ वैयाकरणानां आदेशप्रत्ययागमेषु ॥ स [illegible] विशेषवति [illegible] शरीरे ॥

कार्य्येषु

[illegible]तार्किकमतोऽप्रागभावप्रतियोगिनि [illegible] घटपटादिरूपे विकारे ॥ कार्य्यमपि [illegible]कारत्वेन त्रिविधम् । समवायिकारणम् [illegible] यथा घटकार्य्यं प्रतिकपालम् [illegible] असमवायिकारणम् [illegible] यथा घटकार्य्यं प्रतिकपालसंयोगादि [illegible] निमित्तकारणम् [illegible] यथा घटं प्रतिदण्डचक्रादी[illegible]ति ॥ कार्य्याणां नियोगविकल्पसमुच्चया भवन्ति [illegible] अनेनैवोपायेन नान्येनेति नियोगः [illegible] अनेन वाऽनेन वेति विकल्पः [illegible] अनेन चेति समुच्चयः ॥ विधा[illegible] इति ॥ यथा [illegible] यस्मात् कार्य्यसमारम्भे [illegible]रात्तेन विनिश्चितः तस्मात्तं लभते [illegible] कामभियुक्तस्य कार्य्याणां [illegible] इति [illegible] ॥ अपूर्वे ॥ यथा [illegible] विधि[illegible] कार्य्ये वक्ति [illegible] मीमांस[illegible]काः ॥ [illegible] सम्पादनीये । कर्त्तव्ये ॥ [illegible] क्रियते इति [illegible] विभीषा[illegible] इत्यमरः ॥ [illegible]

कार्य्यकुशलः [illegible] कर्म्म [illegible] कार्य्यं [illegible]

कार्य्यता । स्त्री । कार्य्यत्वसङ्गतौ ॥ भावे [illegible]

कार्य्यत्वम् । क्ली । कार्य्यतासङ्गतौ ॥ अभू[illegible] स्वाभाविके ॥ भावे त्वः ॥ [illegible]

कार्य्यपुटः । पुं । क्षपणे ॥ उन्मत्ते ॥ [illegible]

कार्षिकः

[illegible] । [illegible]

कार्य्यप्रद्वेषः । पुं । आलस्ये ॥ [illegible]

कार्य्या । स्त्री । कारी वृक्षे ॥ [illegible]

कार्य्यो । त्रि । यस्य निर्द्दिश्यते कार्य्यं तस्मि[illegible] ॥ कर्म्मार्थिनि ॥ [illegible]

कार्यार्थः । त्रि । कार्य्ये ॥ कृशानोः [illegible] इदम् ॥ [illegible]

कार्श्मरी । स्त्री । काश्मरी इति भाषा[illegible] याम् ॥ [illegible]

कार्श्मर्य्यः । पुं । कार्श्मर्य्ये ॥ काञ्चने ॥ [illegible] सङ्कुचेत् ॥ [illegible] ॥ कृशस्य भावः [illegible] इत्यमरः ॥

कार्षः । पुं । कर्षके ॥ कृषिः [illegible] ॥ [illegible]

कार्षकः । पुं । कर्षके ॥ कार्षलिङ्गं [illegible] ॥ [illegible]

कार्षापणः । पुं । [illegible] कार्षिके । [illegible] षोडशपणे ॥ [illegible] पणे ॥ [illegible] कार्षापणस्तु विशेषतोऽस्मिन् [illegible] इति मनुः ॥ कर्षस्य [illegible] ॥ [illegible] निम्नं [illegible] परिमाणे [illegible] ॥ कार्षापणः ॥ [illegible]

कार्षिः । स्त्री । कृषिरेव ॥ कृषति । [illegible] कृषेर्वृद्धिश्चेति इञ् ॥ [illegible]

कार्षिकः । पुं । कार्षापणे । कृष्यमाणे

कार्ष्णेय

॥ कृषके । इति हेमचन्द्रः ॥ कार्षस्य
अयम् । अण् ॥ कार्षीयप
[illegible] चतुर्थभागे ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible]
कार्ष्णि [illegible] ॥ कृष्णस्य अपत्ये ॥ [illegible]
कार्ष्णायसम् । न । कृष्णायसो विकारे
[illegible] ॥ [illegible] । स्त्री । [illegible]
कार्ष्णिः । पुं । प्रद्युम्ने ॥ मकरध्वजे ॥
[illegible] कृष्णस्यापत्यम् । पत्रिरज् [illegible]
कार्ष्णी । स्त्री । [illegible] ॥ [illegible]
कार्ष्ण्यः । पुं । [illegible] इति प्रसिद्धे [illegible]
[illegible] । कृषति । कृषेः [illegible]
[illegible] चतुर्थादिभ्यात् स्वार्थे
[illegible] ॥ [illegible] । पुं । [illegible]
कालम् । न । लौहे ॥ कालीयके ॥ का
[illegible] कृष्णगुणवति ॥ [illegible]
का [illegible] पुं । यमे । दिग्धरे ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] यथा [illegible] सर्वस्वदं [illegible]
[illegible] नयसि [illegible] मायामियां जन
[illegible] विपिने [illegible] संसारे यादव
[illegible] स्थमेव [illegible] भवेदित्
[illegible] कालभयं नचित्यादिति ॥ महा
[illegible] कालेशिवे ॥ शनैः ॥ कासमर्दे ॥ र
[illegible] कविषके ॥ राज्ञे ॥ कोकिले ॥ मु-
यचोभके ॥ कालदण्डयोगे ॥ नि
[illegible] पाद्यर्भिमानिन्यां । देवतायाम् ॥
[illegible] दिनरात्रिपक्ष
[illegible] मासायनसंवत्सरादौ [illegible] दिष्टे [illegible]

कालः

[illegible] सर्वोत्पत्तिमतां [illegible]
[illegible] काले [illegible] विभवेन [illegible]
[illegible] तुमोर्थयनकाल [illegible] सर्वादिव
[illegible] कश्चित् [illegible]
[illegible] यथा [illegible]
[illegible] [illegible] क्षयिषिया
[illegible] विवादयेत् [illegible] काले [illegible]
[illegible] सर्वाधारः सर्व
[illegible] निमित्तकारणं [illegible]
[illegible] मन्दादिनिर्गमः [illegible]
[illegible] मूर्तः [illegible] कालमात् स
[illegible] परिमितिः ।
[illegible] अतीतादिव्यवहारहेतुः [illegible]
[illegible] मयः
[illegible] मत्तः [illegible]
[illegible] हेतुः [illegible] अनुमानितः
॥ [illegible] गुणाः ५ संख्या १ परिमि
तिः २ पृथक्त्वम् ३ संयोगः ४ विभा
[illegible] इति भाषापरिच्छेदः ॥ कालश्च
वैशेषिकाभिमतएकः स न [illegible]
[illegible] तादिव्यवहारभेदं प्रवर्त्तयितुमर्हती
ति तस्मादयं [illegible] रागा
[illegible] तादिभावं प्रतिपद्यते [illegible]
[illegible] अनागतादिव्यवहारहेतवः
[illegible] कालेनेति सांख्या
चार्याः । [illegible]
[illegible] इति ॥ [illegible]

भूतभविष्यद्वर्त्तमानात्मकः काल इति वैयाकरणाः ॥ कालोऽहं भगवद्विभूतिः । कालः कलयतामहम् । कलयतां सङ्ख्यानं कुर्वतां मध्ये ॥ क्रियाशक्त्युपहितः सर्वस्य संहर्त्ता परमेश्वरः कालः ॥ अप्रमेयात्मकः कालः । अव्ययकालाभिमान्यव्ययः परमेश्वराख्यः कालः ॥ कलनात् सर्वभूतानां महदादीनामिमेपतः । कालशब्देन निर्दिष्टो ह्यखण्डानन्दमद्वयः ॥ केवलयत्यायुः । कालसङ्ख्याने । मध्यादजनात् प्रमाणत्वम् ॥ कल्यते । कालसङ्ख्याने शब्देन । कर्मणि घञ् ॥ कालयति सर्वमिति वा । कलप्रेरणे । चुरादिपाठात् ॥ यद्वा । कालयते । कालउपदेशे । घञ् ॥ यस्माऽस्य प्रथमं रूपमस्रुपतयानि भा । सन्ध्याच परमेशस्य तस्मै कालात्मने नमः ॥

कालकः । पुं । जटुले । जतुके । पिप्लौ । देहस्थचिह्नविशेषे । लसम इति भाषा ॥ जलगर्दे ॥ न । कालशाके । यकृति ॥ अनित्ये वर्णे रक्तोत्यार्थे कालाच्च तिकन् ॥ कालकः पटः कालिकाघाटो कालकमुखम् ॥ कालयति । कलक्षेपे । ण्वुल् ॥

कालकटङ्कटः । पुं । शिवे ॥

कालकण्ठः । पुं । शिवे ॥ पीतसारे ॥ मयूरे ॥ खञ्जने ॥ कलविङ्के ॥ दात्यूहे ॥ कालः कृष्णवर्णः कण्ठो यस्य सः ॥ काले प्रावृषि कण्ठो ध्वनिरस्य वा ॥

कालकण्ठकः । पुं । दात्यूहपक्षिणि ॥ कालकण्ठे ॥ कालः कण्ठोऽस्य । कप् ॥ स्वार्थे कन् वा ॥

कालकन्दकः । पुं । जलसर्पे ॥

कालकन्या । स्त्री । जरायाम् ॥ कालस्य कन्या ॥

कालकर्णिका । स्त्री । अलक्ष्म्याम् ॥ कालस्य कर्णिका ॥

कालका । स्त्री । कालकेयनाम्नोऽसुरगणस्य जनन्याम् ॥

कालकालः । पुं । सदाशिवे । देवदेवे ॥

कालकीलः । पुं । } कोलाहले ॥
कालकीलकः । पुं ॥ }

कालकुष्ठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशेषे । कङ्कुष्ठे । विरङ्गे ॥

कालकूटम् । न । विषे ॥ योगे ॥ पुं । न । स्थावरेतीव्रविषविशेषे ॥ देवासुररणे देवैर्हतस्य पृथुमालिनः । दैत्यस्य रुधिराज्जातस्तरुरश्वत्थसन्निभः ॥ निर्यासः कालकूटोऽस्य मुनिभिः परिकीर्त्तितः । सोऽहिक्षेत्रे शृङ्गवेरे कौङ्कणे मलये भवेत् ॥ कालमपि

कूटयति । कूटपरिदाहे । चुण्कर्म यल् ॥ कालस्यकर्मणो मृत्योर्वाकूटेराग्निरिवेति वा ॥

कालकृत् । पुं । सूर्ये ॥ कालंकरोति । कृञ् । क्विप् । तुक् ॥

कालकृतः । पुं । सूर्ये ॥ त्रि । कालजाते ॥ यथा । सर्वं कालकृतम्मन्ये कालोहि बलवत्तरः । इतिपु ॥

कालकेशी । स्त्री । नील्याम् ॥

कालखञ्जनम् । न । यकृति ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कालखञ्जः । पुं । सर्पान्तरकविशेषे ॥

कालखण्डम् । न । दक्षिणकुक्षिस्थमांसखण्डे । यकृति ॥ कालञ्चतत्खण्डञ्च ॥

कालग्रन्थिः । पुं । वत्सरे ॥

कालघण्टः । पुं । योगविशेषे ॥ यथा ।
षष्ठीभौमांशुवारे परिहर दशमीं सप्तमीम्भार्गवेऽपि अष्टम्यांदेवपूज्ये बुधदिननवमीं सौरिवारेद्वितीयाम् । एकादश्यार्कवारे ..... कालघण्टो हि योगः इति ॥

कालङ्गतः । पुं । कालकासुन्दे इतिगौडभाषाप्रसिद्धे कासमर्दे । कसौंदी इतिभाषा ॥

कालचक्रम् । न । कालस्वरूपे चक्रे ॥ यथा । कालोद्विविधे ऽवसर्पिण्युत्सर्पिणीप्रभेदतः । सागरकोटिकोटीनांविंशत्यास समाप्यते ॥ अवसर्पिण्यांषडराउत्सर्पिण्यांतएवविपरीताः । एवंद्वादशभिररैर्विवर्त्तते कालचक्रमिदम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ चक्रस्वरूपे ॥

कालचिन्तकः । पुं । ज्योतिर्विदि । दैवज्ञे ॥

कालचः । पुं । कुक्कुटे ॥ त्रि । अस्याय ..... इतिविदुषि ॥ ..... कालविपर्यये । तमेवचागते काले भिन्द्याद्घटमिवाश्मना ॥ कालं जानाति । ज्ञा० । कः ॥

कालञ्जरः । पुं । योगिनां समेलके ॥ भैरवे । शिवे ॥ पर्वतविशेषे ॥ देशविशेषे ॥ कालञ्जरःस्थाने सिद्धपीठे ॥

कालञ्जरा । स्त्री । }
कालञ्जरी । स्त्री । } चण्ड्याम् ॥

कालतालः । पुं । तमालवृक्षे ॥

कालतिन्दुकः । पुं । काकेन्दौ । कुपीलुके ॥

कालदण्डः । पुं । योगविशेषे ॥ कालदण्डे ॥

कालधर्म्मः । पुं । मृत्यौ ॥ समयस्वभावे ॥ कालस्य धर्मः ॥

कालनियोगः । पुं । दैवाज्ञायाम् ॥ कालस्य नियोगः । कालकृतो वा नियोगः ॥

कालनिर्यासः । पुं । गुग्गुलौ ॥

कालनेमिः । पुं । राक्षसविशेषे ॥ हिरण्यकशिपुपुत्रे । दैत्यविशेषे ॥

कालनेमी । पुं । कालनेमौ ॥

कालनेमिनिहा । पुं । श्रीपतौ । विष्णौ ॥ कालनेमिं निजघानेति ॥

कालनेमिरिपुः । पुं ।
कालनेमिहा । पुं ।
कालनेम्यरिः । पुं । } विष्णौ ॥

कालपर्णः । पुं । तगरवृक्षे ॥

कालपालकम् । न । कङ्कुष्ठमृदि ॥

कालपाशः । पुं । यात्रायां वर्जनीयविशेषे ॥ उत्तरादिषु पूर्वान्तदिक्षु सूर्यादितः क्रमात् । काल सम्मुखे याने निशायान्तु विपर्ययः ॥ सम्मुखे कालपाशे यात्रायाम्विवर्जयेत् ॥

कालपीलुकः । पुं । कुपीलौ ॥

कालपुच्छः । पुं । मृगविशेषे ॥ मृगौ रेखासमः कालपुच्छो मुनिभिरीरितः ॥

कालपुरुषः । पुं । यमसहाये ॥ ज्योतिःशास्त्रे ॥ यथा । किन्त्वस्य कालपुरुषाख्यमहात्मनश्च गच्छेत् कदा

चिदपि मनसापि पारम् । इति ॥ नराणां शुभाशुभज्ञानार्थं जन्मलग्नादिद्वादशराशिकल्पिते ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धे पुरुषाकारे ॥

कालपृष्ठः । पुं । मृगविशेषे ॥ कङ्कपक्षिणि ॥ न । कोदण्डमात्रे । धनुर्मात्रे ॥ कर्णचापे । कर्णस्य पुत्रान्तरस्य धनुषि ॥ कालो यम इव पृष्ठं यस्य । कालवर्णं वा पृष्ठं यस्य ॥

कालपेषी । स्त्री । श्यामलतायाम् ॥

कालप्रभातम् । न । शरदृतौ ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कालभाण्डिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥

कालमालः । पुं । कृष्णार्जके । कृष्णतुलस्याम् ॥ राजनिर्घण्टे कालमाल इति पाठः ॥

कालमुष्कः । पुं । घण्टापाटलिवृक्षे ॥

कालमूलः । पुं । रक्तचित्रके ॥

कालमेघः । पुं । श्यामलेसघनेघने ॥

कालमेषिका । स्त्री । कालमेष्याम् ॥ काले मिष्यते । मिषस्पर्द्धे । कर्मणि घञ् । गौ० ङीष् । स्वार्थे कन् ॥

कालमेषी । स्त्री । कालमेषिकायाम् । मञ्जिष्ठायाम् ॥ त्रिवृति ॥ सोमराज्याम् ॥ कालं मषं मिषति । मिष स्पर्द्धायाम् । कर्मण्यण् । गौरा

दित्वात् ङीष् ॥

कालयुक्तः । पुं । वत्सरे ॥ यथा । गोमहिष्योर्विनश्यन्ति येचान्येनटनर्त्तकाः । वासवो वर्षते देवि मरुस्थ न दृश्यते ॥ तिलसर्षपमाषादिकापीसानां महार्घता । गोमहिष्यः सुवर्णानि कांस्यताम्रादयस्तथा ॥ तस्मिन्देवि विक्रीय कर्त्तव्यो धान्यसञ्चयः । तेन धान्येन लोकोऽयं निस्तरिष्यति दुर्द्दिनम् ॥ पार्थिवाभोषका दीनाः कालयुक्ते प्रपीडिताः ॥ इति ॥

कालरात्रिः । स्त्री । सर्वभूतापहारिण्यां मृत्युदेव्याम् ॥ सर्वमारकशक्तिकालस्य रात्रिर्नाशिका । प्रलये कालस्याधिनाशात् ॥ कालरात्रिर्येमभगिनीतिभावप्रकाशः ॥ कल्पान्तरात्रौ ॥ भीमरथ्याम् ॥ निशाविशेषे । दीपावल्याम् ॥ दीपावलीतु या प्रोक्ता कालरात्रिस्तु सा मता त्यागमवचनात् ॥ दुर्गायाः शक्तिविशेषे ॥ दैनन्दिनप्रलये ऽपीतिकश्चित् ॥ कालः संहारो मरणं तदुपलक्षिता रात्रिः ॥

कालरुद्रः । पुं । कालाग्निरुद्रे ॥

काललवणम् । न । विड्लवणे ॥

काललोचम् । न । लिखा इति गौड भाषाप्रसिद्धकृष्णायसे । ककुभे । तीक्ष्णे ॥

कालवित् । पुं । ज्योतिर्विदि ॥ ज्योतिर्विदि कालः परमार्थ इत्याह ॥ तन्न । कालैक्ये मुहूर्त्तादिव्यवहारायोगात् । सन्तानात्वेऽपि न स्वातन्त्र्यम् । अन्यविषयत्वेन प्रतीतेः । उदयकालइत्यादिना क्रियाधर्मत्वेन प्रतीतेः स्फुटत्वात् । नच क्रियाधर्मत्वं कालेऽपितदुत्पत्तिदर्शनात् । अन्यथाकालानवच्छिन्नत्वेन क्रियानित्यत्वापातात् ॥ त्रि । अवसरज्ञे ॥

कालविभक्तिः । स्त्री । मासत्र्यंशमादौ ॥

कालवृन्तः । पुं । कुलत्थवृक्षे ॥

कालवृन्ती । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

कालवेला । स्त्री । क्रियानर्हकालविशेषे ॥ यथा । पञ्चद्विषड्भिनगेन्द्रवेदद्विन्दुभिनस्यापिदिवा ऽथरात्रौ । षट्सूर्यरामाग्निशराग्निचन्द्रनागा स्तुर्ग्यादिषु कालवेला । इति ॥ कालस्यनेक्षस्यया माईदृशा नेता ॥ इतिदीपिका ॥

कालशाकम् । न । नाडिकम् शाकुशाकम् कालशाकमितिपर्यायप्रसिद्धशाकविशेषे । नरिका नरचा इतिगौड भाषा ॥ कालशाकंसरंरुच्यं वातकृत्कफशोफहृत् । बल्यं बह्निकरं मेध्यं रक्तपित्तहरं हिमम् ॥

कालशालिः । पुं । कृष्णशालौ ॥

कालशेयम् । न । गोरसे घोले ॥ क
लश्यामुन्मन्थनपात्रे भवम् । इति
कुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् ।
कालसंरोधः । पुं । चिरकालावस्थाने ॥
कालसर्पः । पुं । कृष्णसर्पे महाविषे ॥
कालसारः । पुं । कृष्णसारे मृगे ॥ न
। पीतचन्दने । कालानुसार्य्ये । का
लिया इति गौडभाषा ॥
कालसूत्रम् । न । नियुतयोजनपरिमि
तस्थले ताम्रमयेऽतसमे देशे उपर्य्यध
स्तादग्न्यर्काभ्यामतितप्यमाने नर
के ॥ कृष्णवर्णसूत्रच्छेदनरूपेण
यन्त्रे ॥
कालसेयम् । न । घोले ॥
कालस्कन्धः । पुं । तमालवृक्षे ॥ तिन्दु
कवृक्षे ॥ जीवकवृक्षे ॥ कृष्णखदिरे ॥
उदुम्बरे ॥ कालः स्कन्धो यस्य ॥
कालहानिः । स्त्री । विलम्बे ॥
कालहीनः । पुं । लोभे ॥
काला । स्त्री । कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ का
लयति कालविक्षेपये प्रयुक्तः ॥ म
ञ्जिष्ठायाम् ॥ नीलिका
याम् ॥ कल्यते कालस्य कर्मणि
घञ् ॥ कृष्णजीरके ॥ अश्वगन्धाया
म् ॥ पाटलावृक्षे ॥ कालियाकडा
इति गौडभाषाप्रसिद्धे कुलिकवृक्षे
॥ कालो वर्णोऽस्यास्ति । अर्श आद्यच् ॥

गौर्य्याम् ॥ वर्णस्त्रियां विषयार्थाज्जानप
देति ङीष् ॥
कालाचरिकः । त्रि । चिरचिताचारे ॥
कालाख्या । स्त्री । नवविधासु तुष्टिषु
तृतीयायाम् ॥ यथा प्रवृत्त्यापि न
सद्यो निर्वाणदेति सैव कालपरिपा
कमपेक्ष्य सिद्धिं ते विधास्यति अलमु
त्तापेन वत्सेत्युपदेशे या तुष्टिः सा का
लाख्या अम्भ उच्यते ॥
कालागुरु । न । कृष्णागुरुणि ॥ काल
वर्णत्वादगुरुच ॥ अयं प्राग्ज्योतिषे
भवतीति प्रसिद्धि ॥
कालाग्निरुद्रः । पुं । संहारकारिरुद्रे ॥
कालाग्निः । पञ्चमुखे रुद्राक्षे ॥
कालाङ्गः । पुं । कादम्बेयप्रभेदे ॥
कालाङ्गम् । न । कालपुरुषस्याङ्गे ॥ यथा
मेषः शिरो वृषोवक्त्रं मिथुनं बाहुयु
ग्मकम् । कर्कटे हृदयं प्रोक्तं सिंहस्तु
उदरमेवच ॥ कन्या कटिस्तुलावस्ति
र्वृश्चिको गुह्यमेवच ॥ धनुरूरू मकरो
जानू कुम्भो जङ्घे प्रकीर्त्तिते ॥ मीन
पादद्वयञ्चैव कालाङ्गानि यथाक्रम
म् ॥ इति कालनरस्याङ्गे सदसद्ग्रहयो
गतः पुंसामपि तदङ्गेषु शुभाशुभ
फलं वदेदिति ॥
कालाञ्जनी । स्त्री । नीलाञ्जनाम्
रेचन्याम् ॥

कालातीतः । पुं । कालात्ययापदिष्टे ॥ कालातिक्रमणे ॥ कालस्यमतीतम् ॥ त्रि । अतीतकाले ॥

कालात्ययापदिष्टः । पुं । कालातीते साधितहेतौ । कालस्यसाधनका लस्य अत्यये अभावे अपदिष्टः प्रयुक्तो हेतुः । एतेनयस्यहेतोः साध्याभावप्रमाणान्तरेण सिद्धः सकालात्ययापदिष्टः । यथा । वह्निरनुष्णः कृतकत्वात् । अत्रानुष्णत्वंसाध्यंतदभावउष्णत्वम् तत्स्पर्शेन प्रत्यक्षेण गृह्यते इति ॥

कालाग्निः । पुं । प्रलयाग्नौ ॥

कालानुनादी । पुं । भ्रमरे । चटके ॥ कपिञ्जले ॥

कालानुसारिवा । स्त्री । तगरपादिके । तगरमूल इति भाषा ॥ पीतचन्दने ॥ शैलेये ॥ कालीयक ॥ गौडभाषायां कालियानाम पीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ शिंशपावृक्षे ॥ तगरे ॥ कालेनअनुस्रियते

कालानुसारकम् । न । तगरे ॥ पीतचन्दने ॥

कालानुसारिः । पुं । शैलेये । ऐलवालुकगन्धद्रव्ये ॥

कालानुसार्य्यः । पुं । न । शैलेये ॥ कालीयके । गौडभाषायां कालियानाम पीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ शिंशपावृक्षे ॥ तगरे ॥ कालेनअनुस्रियते गतौ । कर्मणिण्यत् ।

कालानुसार्य्यकम् । न । शैलेये ॥

कालान्तरविषः । पुं । मूषिकादौ ॥

कालापः । पुं । सर्पभोगे ॥ राक्षसे ॥ त्रि । कलापव्याकरणाध्येतरि ॥

कालापकम् । न । बहूनां छात्राणां समूहे ॥

कालायसम् । न । लौहे ॥ कालश्चतत् अयश्च । अनोश्मायःसरसांजातिसंज्ञयोरितिटच् ॥

कालायोनम् । न । कलायानाम् भवनं क्षेत्रम् ॥ धान्यानाम्भवनेक्षेत्रेखञ् ॥

कालाशुद्धिः । स्त्री । शुभकर्मानर्हसमये ॥ सा यथा । शक्राद्यतिचारदृष्टाविवाहादौ गुर्वोरस्तत्वेगुरुशुक्रयोः गुर्वोमकरसिंहस्थे च यमासाधिमासयोः । च योत्मन्दिनेपक्षेगुर्वादित्यैतवैवच । शुक्राद्वैविधिविशेषात् कालाशुद्धिरुदाहृतेति ॥

कालिकः । पुं । क्रौञ्चविहगे ॥ न । कालीयेन । कृष्णचन्दने ॥ नगवैरे ॥ लोमकूपादीर्घः कालोऽस्य प्रकृष्टठञ् ॥ त्रि । कालसम्बन्धिनि । सामयिके ॥ कालेननिर्वृत्ते । कालनिर्वृत्तेऽस्यादिषु ठञ् ॥ कालेभवो मिश्रे । कालादृञ् ॥

कालिका। स्त्री। गौर्याम्॥ चण्डिकाभेदे॥ काव्यें॥ वृश्चिकपत्रवृक्षे॥ कमदेयवस्तु मूल्ये॥ धूसर्याम्॥ नवमेघे॥ मद्यविशाखायाम्॥ रोमावल्याम्॥ मांस्याम्॥ काक्याम्॥ शिवायाम्॥ मेघावल्याम्॥ स्वर्णादिदोषे॥ सुरायाम्॥ क्षीरकीटे॥ कालिमायाम्॥ श्यामास्वविहगे॥ प्रतिमासीयवृद्धौ॥ यथा। प्रतिमासंस्थितया वृद्धिः सा कालिका मतेतिनारदः॥ कुज्झटिकायाम्॥ किञ्चाभवायां गिरायां हरीतक्याम्। सौगन्धयोगकरणे प्रशस्ता भवति॥ कालोपपदः समयव्याख्यायाः। भूत निठमाविशिठन्॥ स्वा० कनका केया इति ख्यः॥

कालिकापुराणम्। न। उपपुराणविशेषे॥

कालिकाव्रतम्। न। अमावास्यायां कर्त्तव्ये भविष्यपुराणोक्तव्रतविशेषे॥

कालिङ्गः। पुं। भूमिकर्कारौ॥ हस्तिनि। द्विपे॥ सर्पे॥ लोहविशेषे॥ अस्य लक्षणं यथा। कालिङ्गो लिङ्गवान् यःस्यात् घनः स्वच्छाङ्को मत इति॥ कलिङ्गानां राजनि॥ धाम्नगधकलिङ्गस्वरमसादण॥ न। कर्णीदोत्तरपूज इति ख्याते फलविशेषे। समूले। कालिन्दके॥ गुणा यथा। कालिङ्गं ग्राहिटकमित्तशुक्रहृच्छीतलं गुरु। पक्कन्तु सोष्णं सक्षारं पित्तलं कफवातजित्॥ कालिङ्गाः। पुं भूम्नि। नीवृति॥ कलिङ्गदेशमारभ्य पश्चाद्योजनमध्ये। दक्षिणस्यां हेमात् कालिङ्गाः परिकीर्त्तिताः॥

कालिङ्गिका। स्त्री। त्रिवृति॥

कालिङ्गी। स्त्री। राजकर्कट्याम्।

कालिदासः। पुं। विक्रमादित्यसभायां नवरत्नमध्यगणिते प्रसिद्धकविविशेषे। मेघाकरे॥ काल्याः दासः। उग्रापेः संज्ञाछन्दसोर्बहुलमिति ह्रस्वः॥

कालिनी। स्त्री। आर्द्रानक्षत्रे॥ इति हेमचन्द्रः॥

कालिन्दम्। न। } कर्णीदाइतिप्र-
कालिन्दकम्। न। } सिद्धे फलविशेषे। कालिङ्गे॥

कालिन्दी। स्त्री। यमुनायाम्॥ कलिन्दस्येयम्। तस्येदमित्यण्। ङीप्॥ रक्तत्रिवृति॥

कालिन्दीभेदनः। पुं। कालिन्दीकर्षणे। बलदेवे॥ कालिन्द्याः भेदनः॥

कालिन्दीसूः। स्त्री। सूर्यपत्न्याम्। यमुनामातरि॥

कालिन्दीसोदरः। पुं। यमे॥ कालि

न्द्याःसोद्गरः ॥

कालिमा । पुं । कार्ष्ण्ये ॥

कालियः । पुं । कृष्णसर्पविशेषे ॥

काली । स्त्री । शान्तनुराजपत्न्याम् । स त्यवत्याम् ॥ कालिकायाम् ॥ अ ग्निकालिकाटोनिष्क्रान्तायां देव्याम् ॥ चीरिकीटे ॥ मातृभेदे । उमाया म् । काली सङ्कसनात् काली चांग मः ॥ कालज्वरस्यायां देव्याम् ॥ न व्यमेघौघे ॥ परिवादे ॥ काला न्याम् ॥ सुवर्णाम् ॥ त्रिवृति ॥ रा त्रौ ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥ विछाटी इति गौड भाषा ॥ मञ्जिष्ठाविशेषे ॥ कालोवर्णः स्त्रियाः । कालाञ्जनप द्यकुलमालामजामागकालनी लेत्यादिनाङीष् ॥

कालीकः । पुं । क्रौञ्चे ॥

कालीची । स्त्री । यमस्यविचारभूमौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कालीतनयः । पुं । महिषे ॥ इतिहे मचन्द्रः ॥

कालीयम् । न । कृष्णचन्दने ॥ हरि चन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥ पुं । सर्पविशेषे ॥

कालीयकः । पुं । दारुहरिद्रायाम् ॥ न ॥ गौडभाषया कालियाकड़ा इति प्रसि द्धे पीतवर्णे सुगन्धिकाष्ठे ॥ जापके ।

कालानुसार्य्यं पुं कृष्णचन्दने ॥ का लीयकं रक्तगुणं । विशेषाद्व्यङ्गना शनम् ॥ कालस्कन्धस्तायम् । वृद्धा त्कः । स्वार्थेकन् ॥

कालीयकचोदः । कुङ्कुमे ॥

काल्युप्पम् । न । मालिन्ये ॥

कालेयः । पुं । दैत्यभेदे ॥ न । कालख ण्डे । यकृति ॥ गौडभाषया कालि यामपीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ मार्व्वी कलीयेर्वे अग्निकालिभ्योढञ्वक्तव्यः ॥ इतिढञ् ॥

कालेयकः । पुं । दारुहरिद्रायाम् ॥ कु कुरे ॥ न । कालीयके । पीतवर्णे सुगन्धिकाष्ठे ॥ कालेयम् । सर्वत्रा ग्निकलिभ्यांढक् स्वार्थे कन् ॥

काल्पः । पुं । कचौरइत्यादी इति प्रसिद्धे द्राविडके । कर्पूरे ॥

काल्पिकः । पुं । विषसूच्ये । कर्चूरके ॥ काल्पे ॥ कल्पेविधे भवः । तत्रभवः इत्यणन्तात् कन् ॥

काल्पनिकः । त्रि । आरोपिते ॥ कल्पि ते ॥ कल्पनायर्थे ॥ कल्पनायाआग तः । ठक् ॥

काल्पिकः । त्रि । कल्पोवेदाङ्गम् तदुक्त विधिः ॥

काल्यम् । न । प्रत्यूषे । प्रभाते ॥ क लयतिचेष्टाम् अघ्न्यादयश्चेति कल्येकाः । ततःप्रज्ञाद्यण् ॥ मीरो

कावेरी

॥ त्रि । मांसकाले ॥ [illegible] ।

कालावर्त [illegible]

काल्यकः । पुं । कर्चूरे । द्राविडके ॥ का

लेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥ स्त्रा॰

[illegible] ॥ [illegible]

काव्यमाना । चि । [illegible] विमाने ॥

कावेरी । स्त्री । उपसर्वायाम् ॥ [illegible]

[illegible] काय [illegible] ॥ काक ।

[illegible] । तदस्याप्रयोजनमिति [illegible]

ने कालाद् यत् ॥ [illegible]

कावक्रिकम् । न । तनुविषाङ्गरे ॥

कावपिमांसकूटः । ठक् कवविनस्य ॥

कावादः । पुं । पाकलिके ॥ ईषद्वादः

ईषदर्थे प्रतिनोः कादेशः ॥ [illegible]

कावारम् । न । शैवले ॥ आसमन्तात्

वार्यते आच्छाद्यते ऽनेन । [illegible]

रादेः पुंसीतिघः । यद्वा आनायति

ध्रियते या । [illegible] । [illegible]

[illegible] आवारम् ॥ [illegible]

कावारी । स्त्री । [illegible] अ

[illegible] वारिनायम् ॥ छत्रादति

भाषा ॥

कावुकः । पुं । कुक्कुटे ॥ चक्रवाके ॥ पीत

भृङ्गराजे ॥ [illegible]

कावेरम् । न । कुङ्कुमे ॥ [illegible]

कावेरी । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ हरिद्रा

याम् ॥ सरिद्विशेषे ॥ कस्य जलस्य

काव्यलि

वेरं शरीरम् । तद्वेयम् । तस्येदमि

त्यण् । ङीप् ॥ देशभेदस्था [illegible] ॥

काव्यः । पुं । शुक्रे । दैत्यगुरौ ॥ न ।

ग्रन्थे । कविकृतौ ॥ अदोषौ सगुणौ

सालङ्कारौ शब्दार्थौ काव्यमितिवा

मनः ॥ तत् त्रिविधं यथा । सर्वकाव्य

[illegible] काव्य [illegible] मृतम्

[illegible] मायुर्वं [illegible] प

[illegible] काव्य [illegible] ॥ कवे

रपत्यम् । कुर्वादिभ्यो ण्यः ॥ कवेरिद

[illegible] भावो [illegible] । ष्यञ् ॥ ब्रा

ह्मणा [illegible] इति ष्यञ् ॥

काव्यचौरः । पुं । [illegible] ॥ [illegible]

काव्यलिङ्गम् । न । अर्थालङ्कारभेदे ॥

[illegible] हेतोर्वाक्य प-

दार्थत्वे काव्यलिङ्गमुदाहृतमिति ॥

काव्यलिङ्गं [illegible] धेतेति च

॥ यथा । [illegible] वपुः [illegible]

मिदं [illegible] पुरारे [illegible]

[illegible] भवन्तं [illegible] नमस्

[illegible] भवम् [illegible]

भाग [illegible] महेश [illegible] देहमपरं

[illegible] मपि ॥ अनेक पदार्थता यथा

प्रथा । [illegible]

[illegible] पुष्पचन्द

[illegible] यत्र [illegible] मधुपि

[illegible] पतः प

तत्तु शिरस्त्वकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः ॥ एकपदार्थता यथा । भक्तोस्तु तनभद्रमस्तु भवते कद्राचमाले शुभं शा सोपानपरम्पराङ्गिरिसुतांकान्तालयाङ्कृतिम् ॥ अधाराधनतोषितेन विभुना युष्मत्त पयोसखालोकोच्छेदिनि मोचनामनि महामोहे निधीयामहे ॥ एषु सपराभवे पूर्वापरजन्मनोरनेमनम् भुजपाले. सन्तोषितेमा महामोहे सुखालोकोच्छेदिकम यथाक्रम मुक्तमोहेतु ॥

काव्या । स्त्री । पूतनायाम् ॥ बुद्धौ ॥

काव्यार्थापत्ति । स्त्री । अर्थालङ्कारभेदे ॥ किमुत्यनार्थसंसिद्धिः काव्यार्थापत्तिरिष्यते । स जित स्त्वन्मुखेनेन्दुः का वार्ता सरसीरुहाम् ॥ अत्र त्वन्मुखेन पद्मानि येन जितानि इति विवक्षितम् । तथाच सो-पि येन जितः स्तेन पद्मानि जितानीति किमुवक्तव्यमिति दण्डापूपिकान्यायेन पद्मजयरूपस्यार्थस्य संसिद्धिः काव्यार्थापत्तिः ॥ तान्त्रिकार्थापत्तिव्यावर्त्तनाय काव्यविशेषणम् । यथा वा । अधरोयमधीराक्षा बन्धुजीवप्रभाहरः । अन्यजीवप्रभां हन्त हरतीति किमद्भुतम् ॥ स्वकीयहृदयं

भित्त्वा निर्गतौ यौ पयोधरौ । हृदयस्यान्यदीयस्य भेदने का कृपानयोः ॥

काशः । पुं । रोगविशेषे ॥ क्षुते । पुं । कण्डकण्डूयने ॥ कास इति प्रसिद्ध तृणविशेषे । इक्षुगन्धाधाम् ॥ काशः काम्मधुरस्तिक्तः स्वादुपाको हिमसरः । मूत्रकृच्छ्राश्मदाहास्रक्षयपित्तजरोगजित् ॥ न ॥ काशपुष्पे ॥ काशते । काशृ दीप्तौ । पचाद्यच् ॥

काशकः । पुं । (काशे ।) कांस इतिभाषा ॥

काशास्तस्थिः । स्त्री । कूटशाल्मलिवृक्षे ॥

काशिः । स्त्री । देशविशेषे । काश्याम् । काशते । काशृ । सर्वधातुभ्य इन् ॥

काशिका । स्त्री । काश्याम् । महाश्मशाने । प्रकाशिकायाम् ॥ काश्येव । स्वार्थे कन् ॥ काशिकायाम् । काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ इकारउच्चारणार्थः ॥

काशिकाप्रियः । पुं । दिवोदासे । धन्वन्तरौ ॥

काशिकी । स्त्री । काश्यां जातायाम् ॥ काश्यां जाता तत्र भवा तत आगता दिवी । काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठाविति ठञ् । ङीप् ॥

काशिराजः । पुं । नृपतिविशेषे । धन्व

काशिरा

न्तरौ । सुधोद्भवे ॥ काश्याः राजा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

काशी । स्त्री । वाराणसीम् । तस्याः स्था- स्थानम् । अविमुक्ते । आनन्दवने ॥ मुने प्रलयकालेऽपि न तत् क्षेत्रं क- दाचन । विमुक्तं न शिवाभ्यां यद विमुक्तं ततो विदुः ॥ न यदा भूमिव- लयं न यदापां समुद्भवः । तदा वि- हर्त्तुमीशेन क्षेत्रमेतद् विनिर्मित- म् ॥ इत्यगस्त्यमानिस्कन्दवचनम् ॥ अयोध्या मथुरा माया काशी का- ञ्ची अवन्तिका । पुरी द्वारावती चै- व सप्तैता मोक्षदायिकाः ॥ एता- स्तु पृथ्वीमध्ये न गण्यन्ते कदाचन । पुरी द्वारावती विष्णोः पाञ्चजन्ये परिस्थिता ॥ एतास्तु मुक्तिदाः सर्वा एकजन्मना सुरैः । यानि यानि च क्षेत्राणि काशीप्राप्तिकराणि च ॥ यि- यिना शिवभक्तानां तत्सर्वं तथा काशि- काशिवः । तारोपदेशं कुरुते इ- त्याहुः शास्त्रकोविदाः । यथोक्तं द्यामले । काशीपुरीपरिसरे सुर- सिन्धुतीरे कर्णे जपत्यनुदिनं किल देवभाजाम् । सोऽर्थमेव द्ययया शिवसङ्कैः श्रीशक्तिबीजम- नघं सुरसंघसेव्यमिति ॥ तत्र चैव विश्वेश्वरमन्त्रमर्थं नयमप्याचरेत्

काश्मरी

भुवन्यामावाबोध्या श्रावकोभ्यः शक्तिबी- जयभुवनेश्वरीमन्त्रस्य यतिभ्यः प्रण- वस्येतिव्यवस्था ॥ सदा कृतयुगञ्चात्र सदा चात्र परायणम् । सदा म- होदयश्चात्र काश्यां निवसतां स- ताम् ॥ लोलार्ककेशवौ कोटी गङ्गा ज्या नगरं धनुः । क्षपि बौद्धः शरो- ऽस्मीः शिवो धन्वी पुरात् नाम ॥ अ- न्यथा सर्वक्षेत्राणि काश्यां सन्ति मनो- रमम् । तत्र नित्यं वसेत् नित्यं देवी- भक्तिपरायणः ॥ तानि स्थानानि स- म्पश्यन् जपन् देवीं निरन्तरम् । ध्यायं स्तत्स्वरूपमोक्षं मुक्तोभवति ब- न्धनादितिदेवीगीता देवीभागव- ते ॥ काशते । श्रौतदीप्तौ । अच् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

काशीनाथः । पुं । विश्वेश्वरे । शिवे ॥

काशीराजः । पुं । शिवे ॥ धन्वन्तरौ ॥ काश्याः राजा । टच् ॥

काशीशम् । न । धातुकाशीशे । हीरा- कसीति प्र० उपधातुविशेषे ॥ तद्वि- विधम् । चरिदर्श लोहितञ्च धातु- काशीशमिष्यते । शुक्लवर्णं तदाकृ- त्यप्युष्पकाशीशमुच्यते ॥

काशूकारः । पुं । गुवाके ॥

काश्मरी । स्त्री । गम्भारीम् ॥ काशते । काशृ० । अन्येभ्योपीतिमनिन् । प्र

नोरचेति ङीपौ ॥

काश्मर्य्यः । पुं । काश्मरीवृक्षे । गम्भार्याम् ॥ काश्मरीशब्देऽस्य । अन्येष्वपीतियप् ॥

काश्मीरम् । न । पुष्करमूले ॥ कुङ्कुमे ॥ टङ्के ॥ पुं भूम्नि । देशविशेषे । तत्स्थितेषु ॥ संप्रदायविशेषे ॥ यथा । शारदामठमारभ्य कुङ्कुमाद्रितटान्तकम् । तावत्काश्मीरदेशः स्यात्पञ्चाशद्योजनात्मकः ॥ काश्मीरेषु भवम् । तेन भवप्रत्यये कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥ स्वार्थे वा ॥

काश्मीरजम् । न । कुष्ठे । पारिभाष्ये ॥ कुङ्कुमे ॥ पुष्करमूले ॥ काश्मीरे जायते । जनीङ् ॥ सप्तम्यां जनेर्डः ॥

काश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कुष्ठे पारिभाष्ये ॥ काश्मीरे जन्मास्य ॥

काश्मीरजा । स्त्री । अतिविषायाम् । महौषधे ॥

काश्मीरा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ कपिशद्राक्षायाम् ॥ पृथिव्याम् ॥

काश्मीरी । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ गुणा यथा । काश्मीरी तुवरा तिक्ता वीर्योष्णा मधुरा गुरुः । दीपनी पाचनी मेध्या भेदिनी भ्रमशोषजित् ॥ दोषतृष्णामशूलार्शोविषदाहज्वरापहा । तत्फलं बृंहणं वृष्यं गुरुकेश्यं रसा-

यनम् । वातपित्ततृषारक्तक्षयमूत्रविबन्धनुत् ॥ स्वादुपाके हिमं स्निग्धं तुवराम्लं विशुद्धिकृत् । हन्याद्दाहतृषावातरक्तपित्तक्षतक्षयानिति ॥

काश्यः । पुं । काशिराजे ॥ न । मद्ये ॥

काश्यपः । पुं । मुनिविशेषे ॥ कणादमुनौ ॥ मृगविशेषे ॥ मीनवि० ॥ गोत्रवि० ॥ तत्प्रवरान्तर्गतमुनिवि० ॥ कश्यपस्यात्मजमात्रे ॥ कश्यपस्य गोत्रापत्यम् । विदादित्वादञ् ॥ न । मांसे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

काश्यपिः । पुं । अरुणे । गरुडाग्रजे ॥ गरुडे ॥ कश्यपस्यापत्यम् । बा० इञ् ॥

काश्यपी । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ भूमौ ॥ कश्यपस्येयम् । तस्येदमित्यण् ॥ ङीप् ॥ अम्बिकायाम् ॥

काश्यपेयः । पुं । सूर्ये ॥

काश्मरी । स्त्री । काश्मर्याम् ॥ गम्भार्याम् ॥ काशते । काशृ० । अन्येभ्योऽपीति वनिप् । वनोरचेति ङीपौ ॥

काषः । पुं । कषणे ॥ कषणपाषाणे ॥ कष्यतेऽनेन ॥ कष० । घञ् ॥

काषायम् । त्रि । कषायेण रक्ते वस्त्रादौ ॥ तेन रक्तं रागादित्यण् ॥

काषायी । त्रि । कषायरक्तवस्त्रवति ॥

काष्ठम् । न । दारुणि । इन्धने ॥ अर्के निष्कासनार्थकाष्ठे ॥ यथा ॥ संसा

रमति शुष्कं यत् मुष्टिमध्ये समेष्य ति। तत् काष्ठकाष्ठमित्याहु खदि रादिसमुद्भवम् ॥ काश्यते । काशृ० । हनिकुषीत्यादिना क्थन् । वश्चेति षत्वम् । तितुत्रेतिनेट् ॥

काष्ठकम् । न । अगुरुणि ॥

काष्ठकदली । स्त्री । वनकदल्याम् । वि स्वारकायाम् । काठकेला इतिभाषा ॥

काष्ठकीटः । पुं । घुणे ॥

काष्ठकुट्टः । पुं । शतच्छदखगे । खुटक बढ़ैया इति भाषा ॥

काष्ठकुद्दालः । पुं । अस्त्रम् । नौका देर्मलापनयनार्थं काष्ठघटितकुद्दाले ॥ कमुद्दालयति । दलविदारणे । कर्मण्यण् । शकंध्वादि । काष्ठस्य कु द्दालः ॥

काष्ठजम्बू । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् ॥

काष्ठतट् । पुं । वर्णसङ्करजातिविशेषे । रथकारे । बढ़ै़ई । बढ़इ इति भा षा ॥ काष्ठं तक्षति । तक्षूतनूकरणे क्विप् । काष्ठतक्षौ । काष्ठतड्भ्यामि त्यादिरूपाणि ॥

काष्ठतक्षक । पुं । रथकारे । तक्षणि ॥ काष्ठं तक्षति । तक्ष० । ण्वुल् ॥

काष्ठतन्तु । पु । कोषकारे । काष्ठकृमौ ॥

काष्ठदारुः । पु । देवकाष्ठे ॥

काष्ठद्रु । पुं । पलाशवृक्षे ॥

काष्ठधात्रीफलम् । न । आमलके ॥

काष्ठपाटला । स्त्री । सितपाटलिकाया म् ॥

काष्ठमठी । स्त्री । चितायाम् ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

काष्ठमल । पुं । शवयाने । अर्थी इति भाषा ॥

काष्ठमौनम् । न । इङ्गितेनापिस्वाभि प्रायाऽप्रकाशने ॥

काष्ठलेखक । पु । घुणे ॥

काष्ठलोहो । पुं । काष्ठलोहयुक्तपाशे । मालकौ ॥

काष्ठवल्लिका । स्त्री । कटुकायाम् ॥

काष्ठशारिवा । स्त्री । शारिवायाम् । अ नन्तमूल इतिगौडभाषा ॥

काष्ठा । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥ स्थि तौ । स्थानमात्रे ॥ दिशि । आशा याम् ॥ उत्कर्षे । प्रकर्षे ॥ मर्यादा याम् । सीमनि ॥ निष्ठायाम् ॥ पर्य वसानभूमौ ॥ अष्टादशनिमेषात्म के काले ॥ दशावयवपरिमिते काले ॥ काश्यते । काशृ० । हनिकुषिनी रमिकाशिभ्यः क्थन् । वश्चेतिषत्व म् । टाप् ॥

काष्ठाम्बुवाहिनी । स्त्री । द्रोण्याम् । का ष्ठादिकृतच्छिद्रायनौकाकृतिजलसे चन्याम् ॥ पुन पुनरम्बु वहति । व

हुल्लमाभीरुप्रसृतिभिनिः । काष्ठस्य अम्बुवाहिनी । काष्ठेत्युपलक्षणम् । शिलामय्या अपिद्रोणीत्वात् ॥

काष्ठालुकम् । न । काठिन्ययुक्ते कन्दविशेषे ॥

काष्ठीलः । पुं । रम्भायाम् ॥

काष्ठीला । स्त्री । कदल्याम् ॥ काठिन्यं इष्यते । इष्यम्यचेपणयोः । घञ् ॥ काष्ठेषत् अष्ठीलमस्याः ॥

काष्ठोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

कासः । पुं । खाँसीति प्रसिद्धे रोगे । क्षवथौ ॥ पञ्चकासाः स्मृतावातपित्तश्लेष्मक्षतक्षयैः । क्षयायोपेक्षिताः सर्वेबलिनश्चयथोत्तरम् ॥ कासते अनेन । कासृशब्दकुत्सनयोः । हल्श्चेतिघञ् ॥

कासकन्दः । पुं । कोकयादेश प्रसिद्धे । कासालौ । विशालपत्रे ॥

कासघ्नः । पुं । मोदकविशेषे ॥ यथा । हरीतकीकणाशुण्ठीमरिचंगुडसंयुतम् । कासघ्नोमोदकः प्रोक्तस्तृष्णारोचकनाशनइति ॥

कासघ्नी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥

कासजित् । स्त्री । भार्ग्याम् ॥

कासनाशिनी । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कासन्दीवटिका । स्त्री । भेषजविशेषे ॥

कासमर्दः । पुं । कासुन्दा इति गौडभाषाप्रसिद्धे गुल्मप्रभेदे । अरिमर्दे । अरघ्ने ॥ पुं । न । कासुन्दी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे भेसवारे ॥ पेषितअम्लमिश्रितसर्षपखण्डभेसवार इतिपाकराजेश्वरः ॥

कासमर्ददलम् । न । कसौंदी इति ख्यातशाके ॥ कासमर्ददलंरुच्यं वृष्यं कासविषास्त्रनुत् । मधुरंकफवातघ्नंपाचनंकण्ठशोधनम् ॥ विशेषतः कासहरंपित्तघ्नंग्राहकंलघु ॥

कासमर्द्दनः । पुं । पटोले ॥

कासरः । पुं । महिषे ॥ केकले सरति स्वगतौ । अच् ॥ यद्वा ॥ कुईषत् सरति । स्थूलकायत्वात् । ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः ॥

कासहा । पुं । कासविशेषे ॥ यथा । कण्टकारीकृतः काथः सकृष्णः सर्वकासहेति ॥

कासारः । पुं । सरोवरे । सपद्मे निष्पद्मे वा महाजलाशये ॥ कृत्रिमेपद्माकरे ॥ कासते । कासृशब्दे । तुषारादयश्चेत्यारन् ॥ यद्वा ॥ कुईषत् सारोऽस्य । ईषदर्थेचेति कोः कादेशः । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । केजले

नसारः । अन्येषामपीति दीर्घः । आङ् प्रश्लेषोवा ॥ कासमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् वा ॥

कासारम् । न । कसार इतिख्याते प कान्नविशेषे ॥ तत् प्रकारो यथा । घृतेतसे विनिःक्षिप्यं कणिक्कां पाच येत्समार्क् । तेतत्कृतविनिः क्षिप्य ख ण्डं भागसमं पचेत् ॥ तस्माकुष्यत त् पात्रे क्षिप्वा सम्यक् सुचिक्कणे । च तुरस्त्रीकृतंश्चेतत् भवेत् कासार संज्ञकम् ॥ कासारं रुचिदं श्रेष्ठं नाति रूक्षंनपिच्छिलम् । हलासकफपित्त घ्नं विसर्चोरुचिकारकम् ॥ प्रक्षिप्य मापमुद्गाटकश्लेष्माँ पृथक् पृथक् । माधूकाचपकर्त्तव्या कासारं मपक्वर्त पिण्डा ॥

कासारिः । पुं । कासमर्द ॥ कासूके ॥

कासालुः । पुं । कोकयादेयप्रसिद्धे आ लुविशेषे । कासकन्दे ॥

कासीसम् । न । हीराकसी इतिगौड भाषा प्रसिद्धे उपधातुविशेषे । भस्म मृत्तिकाख्याकासीसमितिपरीचि ते धातुकासीसे । खेचरे । धातुशेख रे ॥ कासीसं धातुकासीसं पांशुका सीसमित्यपि । तदेवकिञ्चित्पीत मपुष्पकासीसमुच्यते ॥ कासीसम म्लं मपुष्पं तिक्तञ्च तुवरं तथा ।

वातश्लेष्मघ्नं केश्यं नेत्र्य कण्डूविषप्र णुत् । मत्र कृच्छाश्मरीश्चित्र नाशनंप रिकीर्त्तितम् ॥

कासूः । स्त्री । विकलवाचि ॥ शक्त्यस्त्रे ॥ बुद्धौ ॥ रुजि ॥ कसति । कसग तौ । खित्कसिपद्यर्त्तिभ्यः ऊः ॥

कासूतरी । स्त्री । प्रशाख्ये आयुधे ॥ ह्रस्वाकासूः । कासूगोणीभ्यांष्टरच् । ङीप् ॥

काहका । स्त्री । काकलावादे ॥

काहलः । पुं । कुक्कुटे ॥ शब्दमात्रे ॥ ह ष्कुशायाम् । अशाणादिं ॥ विडाले ॥ न । अव्यक्तवाक्ये ॥ त्रि । शुष्के ॥ भृशे ॥ खले ॥

काहला । स्त्री । वाद्यभाण्डविशेषे । काहली इति विरूपरी प्रसिद्धा यां ध्वनिनामायाम् ॥ अप्सरसांप्रभे दे ॥

काहलपुष्पः । पुं । धुस्तूरे ॥ काहले वपुष्पाण्यस्य ॥

काहली । स्त्री । तरुणीम् । दिक्काद्याम् ॥

काहारकः । पुं । कहार इति प्रसिद्धे शिविकावाहकजातिविशेषे ॥ यथा । तथा गारुडिका वीराः चुरकर्मोप जीविकाः । व्याधा. काहारकाः पुष्टाः कृष्णं संवाहयन्ति ये इति जैमिनि भारते आश्वमेधिके पर्वणि १८ अध्या

यः ॥

किंवदन्तिः । स्त्री । जनश्रुतौ ॥ कोपि वादः । किम्पूर्वाद्वदेः मुवोभिच । बाहुलकाद्वदेरपि । ततोङीषवि कल्प ॥

किंवदन्ती । स्त्री । जनश्रुत्याम् । स-न्दे असत्यवालोकवादे ॥ कोपिवा दः । किम्पूर्वाद्वदेः ऋभूवदिवसीति बाहुलकाज् भच् । ओन्तः । गौ° ङीष् ॥

किंवा । अ । विकल्पे । अथवा ॥

किंशारुः । पुं । सस्यशूके । धान्याग्रभागे ॥ वाणे ॥ कङ्कपत्रिणि ॥ किञ्चित् कुत्सितं वा । शृणाति । शृहिंसायाम् । किमुरयोः श्रिय इतिञुण ॥

किंशुकः । पुं । पलाशवृक्षे ॥ नन्दीवृक्षे ॥ किञ्चित् शुकस्य । शुकतुण्डाभपु ष्पत्वात् ॥

किंशुलुकः । पुं । पलाशवृक्षविशेषे ॥

किंसखा । पुं । कुत्सिते सख्यौ । दुर्म-न्त्रिणि ॥ कुत्सितः सखा । किमः क्षेपइ समासःनाप्रतिषेधः ॥

किकिः । पुं । किकिदिवे । चाषे ॥ ना रिकेले ॥

किकिदिवः । पुं । } चापखगे ॥
किकिदिविः । पुं । }

किकिदीवः । पुं । चापविहगे ॥ नीलक ण्ठे ॥ बाहुलकाट्टक्सदीर्घ योर्विनिमयः ॥

किकिदीविः । पुं । सोनाचिडा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे स्वर्णवातके । चाष पतत्रिणि ॥ बाहुलकाट्टक्सदीर्घ योर्विनिमयः ॥

किकीदिवः । पुं । किकिदिवौ ॥ कि किदीविकिकीदिवाविति द्विरूपको शादकारान्तोपि ॥

किकीदिविः । पुं । चाषे ॥ किकीति दिव्यति वासते । दिवुक्रीडादौ । कृ विघृष्यिंस्थविभ्यश्चि । किकीदिविरि तिसाधुः ॥

किकीदीवः । पुं । } चापपक्षिणि ॥
किकीदीविः । पुं । }

किखिः । पुं । वानरे । कपौ ॥ स्त्रीभे दे । लघुशृगाले । लोमडी इति भाषा ॥

किङ्करः । त्रि । दासे । सेवके ॥ विप्रक्षि त्रविट्भूपो वैश्यो भूपस्य भूमिप । सर्वे षांकिङ्करास्ताः शूद्रा ब्राह्मणस्यविशेष तः ॥ किञ्चित् कुत्सितं वा करोति । दिवाविभेत्यत्र किंयत्तद्वहुष्वित्यच॥

किङ्करा । स्त्री । दास्याम् ॥ अजन्ताट् टाप् ॥

किङ्करी । स्त्री । दास्याम् ॥ किङ्करस्य स्त्री । पुंयोगादाख्यायामितिङी ष् ॥

किङ्किणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । घाघर इति गौडभाषा प्रसिद्धे क्षुद्राभरणविशेषे । कर्धनी कोंधनी इति भाषा ॥ किञ्चित् किणं करोति किणशब्दात् तत् करोतीति ण्यन्तात् अच् । गौ० ङीप् ॥ विकङ्कतद्रुमे ॥

किङ्किणीका । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ चङ्क्रमणे । कणशब्दे अस्मात् यङ्लुगन्तात् चङ्किणः किङ्किणाचे इति ईकन् । धातोः किङ्किणादेशश्च ॥

किङ्किरः । पुं । कोकिले । भ्रमरे ॥ घोटके ॥ कामदेवे ॥ न । गजकुम्भे ॥

किङ्किरा । स्त्री । रक्ते । रुधिरे ॥

किङ्किरातः । पुं । अशोकद्रुमे ॥ कामदेवे ॥ रक्ताम्लाने ॥ शुके ॥ पिके ॥ पुष्पविशेषे ॥ हेमगौरे । पीताम्लाने ॥ अस्य गुणाः । किङ्किरातो विसतिक्तः कषायश्च हरेदसौ । कफपित्तपिपासास्रदाहशोषवमिकृमीनिति ॥

किङ्किरालः । पुं । बर्बुरवृक्षे ॥

किङ्किरी । पुं । विकङ्कते । स्रुवावृक्षे । बुंइचि इतिगौडभाषा ॥

किञ्च । अ । आरम्भे ॥ साकल्ये ॥ सम्भावनायाम् ॥ किम् च चेति विग्रहः ॥

किञ्चन । अ । प्रकारान्तरे । असाकल्ये । अल्पे ॥

किञ्चनः । पुं । हस्तिकर्णपलाशे ॥

किञ्चित् । अ । स्वल्पे । ईषत् । मनाक् ॥ इदन्तया निर्देष्टुमशक्ये ॥ किञ्च चिच्च अनयोः समाहारः ॥

किञ्चिलिकः । पुं । } किञ्चुलुके ॥
किञ्चुलिका । स्त्री । }

किञ्चुलुकः । पुं । केंचुआख्ये कीटविशेषे । गण्डूपदे ॥ किञ्चिल्लुम्पतीति । कासनेकाश्यर्थं चुलुम्पाद्यर्थेभि- तिवार्त्तिकनिर्दिष्टचुलुम्पधातुः । अन्येभ्योपीति ड । टेरिति ककारमकारपकाराणां लोपः । ततः संज्ञायां कन् ॥

किञ्जम् । न । } किञ्जल्के ॥
किञ्जः । पुं । }

किञ्जल्कः । पुं । केसरे । पुष्परेणौ ॥ किञ्जल्कः शीतलो रूक्षः कषायो ग्राहकोऽपि सः । कफपित्ततृषादाहरक्तार्शोविषशोथजित् ॥ पद्मकिञ्जल्क इति शेषः ॥ किञ्चिज्जलति । जल अपवारणे । बाहुलकात् कः ॥ न । नागकेशरपुष्पे ॥ पद्माभ्यन्तरस्थे केशाकारे करणाटकपेटने केसर इतिख्याते । पीतपरागे ॥

किञ्जल्कविभेदः । पुं । केसरापगमे ॥

किटिः । पुं । पोत्रे । शूकरे ॥ कैटति । किटगतौ । इगुपधात्कित् ॥

किटिभः । पुं । केशकीटे । जूं चीलू इति भाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

किट्टम् । न । मले । तैजसधातुमलके ॥ जिह्वाखादौ ॥ यथा । श्वायमानस्य लोहस्य मलं नष्टं न मुच्यते । यल्लोके यद्गुणं प्रोक्तं तत्किट्टे अपि तद्गुणमिति ॥ कैटतिस्म । किट० । गत्यर्थेतिक्तः । आगमशास्त्रस्या नित्यत्वादिट् ॥

किट्टवर्जितम् । न । शुक्रे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

किट्टालः । पुं । ताम्रकलशे ॥ लोहगूथे ॥

किणः । पुं । शुष्कव्रणे । मांसग्रन्थौ ॥ निघर्षणजन्यचर्मचिह्ने । घट्टा इति भाषा ॥ घुणे ॥

किणिः । स्त्री । अपामार्गे ॥

किणिही । स्त्री । खरमञ्जर्याम् । अपामार्गे ॥ किणिनो अज्ञान् जिहीते । ओहाङ्गतौ । आतोनुपेतिकः । गौरादित्वान् ङीष् ॥

किण्वः । पुं । न । सुराबीजे । नग्नहू ॥ न । पापे ॥ कण्वनम् । कणशब्दे । उणादयस्वेति साधुः । कर्मक्रिया ॥ कणति वा । सम् पुपिष्टीति कन् । बाहुलकादित्वम् ॥

कितवः । पुं । द्यूतकृति । अक्षदेविनि ॥ द्यूतसमाह्वयदेविनि ॥ मत्ते ॥ उन्मत्ते ॥ खले ॥ चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ किराते । आवेशः । कितं वा यति कितेनपातिवा । चोवैभोग्ये वागन्धनेषा । आतोनुपेतिकः ॥ कनकाह्वये । धत्तूरे ॥ कितवाः सभ्यस्य ग्राहकाः । कर्मकारक् ॥ कितान् वचतिवा । अन्येभ्योपीतिक्विः ॥

किमाटम् । न । इक्षुत्वचोभ्यन्तरेकाष्ठसंलग्ने वल्करूपे ॥ वैदेमसिद्धम् ॥

किमनुः । पुं । अष्टपादे । मकड़ामकड़ी इति भाषा

किमतमाम् । अ । पृष्टैकतमे ॥ इदमेषा मतिशयेन किमित्यर्थे अतिशायनेतमप् । किमेत्तिङव्ययेभ्याम् ॥

किन्तराम् । अ । पृष्टैकतरे ॥ इदमनयोरतिशयेनकिम् । द्विवचनविभज्योपपादिनातरप् । किमेत्तिङव्ययेभ्याम् ॥

किन्ता । स्त्री । कुत्सितत्वे ॥ कस्य केषां वा भावः । तल् ॥

किन्तु । अ । किम्पुनः । पूर्ववाक्यसङ्कोचापके । प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥ यथा । भृत्याभावे भवति मरणं किन्तु स

म्भावितानाम् । इति प्राचीनाः ॥

किन्तुघ्नः । पुं । यमार्थेकादशकरणान्तर्गतमेषप्रकरणे ॥ तन्नामस्वफलम् । मिश्रामिषे नैवर्किञ्चिद्विशेषो धर्मे धर्मे तुल्यता मानवस्य । स्नोषे वादे सर्वदाप्रीतियुक्तः किन्तुघ्नाख्येयत्न जनः स्यादितिकोष्ठीप्रदीपः ॥

किन्दी । पुं । } घोटके । अश्वे ॥ ना
किन्धी । पुं । } व्याधेतौ ॥

किन्नरः । पुं । किम्पुरुषे । अयौ । अश्वमुखदेवयोनिनरविग्रहे देवगायने ॥ किञ्चिन्नरः अश्वमुखत्वात् । कुत्सितोवा नरः किन्नरः । किंक्षेप इति समासः । कुत्साच कस्यचिन्नरमुखाश्वकायत्वात् कस्यचिदश्वमुखनरशरीरत्वात् ॥ अर्हदुपासकविशेषे इति हेमचन्द्रः ॥

किन्नरेशः । पुं । वैश्रवणे । कुबेरे ॥ किन्नराणामीशः ॥

किन्नरेश्वरः । पुं । कुबेरे । नरवाहने ॥

किन्तु । अ । प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ स्थाने ॥

किम् । अ । कुत्सायाम् । गर्हायाम् ॥ वितर्के ॥ निषेधे ॥ प्रश्ने ॥ प्रकारे । कूयते कस्नेवा । कुशब्दे । बाहुलकात् डिम् । कायतेर्डिमिर्वा ॥ ईषदर्थे ॥ अतिशये ॥

कः । त्रि । क्षेपे ॥ वितर्के ॥ निन्दायाम् ॥ परिप्रश्ने ॥ कानम् कायतिवा । कै शब्दे । कायतेर्डिमिः ॥ स्त्री । का । न । किम् ॥

किमिच्छकः । पुं । मार्कण्डेयपुराणोक्तव्रतविशेषे ॥

किमु । अ । सम्भावनायाम् ॥ विमर्शे ॥ किमुच उच ॥

किमुत् । अ । किमुतार्थे ॥

किमुत । अ । प्रश्ने ॥ वितर्के ॥ विकल्पे ॥ अतिशये ॥ किञ्च तदुत च । समाहारोवा ॥

किमूत । अ । वितर्के ॥ किम्च ऊतच अनयोः समाहारः ॥

किम्पचः । त्रि । किम्पचाने ॥ किम्पचति । पचाद्यच् । किंक्षेप इति समासः ॥

किम्पचानः । त्रि । कृपणे ॥ किञ्चित् पचति । श्रीवाहिकमानशितिस्त्री ॥ किम्पचति । ताच्छील्येति चानश्चानश्वा । अभिन्यमागमश्चासमवितिमुक् । किंक्षेपइतिसमासः ॥

किम्पाकः । पुं । माकाल इतिगौडभाषाप्रसिद्धमहाकालसतायाम् ॥ तत्फले ॥ त्रि । अज्ञे ॥ माकालासिते ॥

किम्पुरुषः । पुं । किन्नरे ॥ किञ्चित् कुत्सितो वा पुरुषः । किंक्षेपइतिसमा

...नः । कुत्सा च किम्पुरुष शब्दे ऽस्य लोक ...लीया । लोकभेदे । जम्बूद्वीपस्थ न वखण्डान्तर्गते हिमाचल हेमकूटयो मध्यवर्त्तिनि वर्ष ॥

किम्पुरुषार्थता । स्त्री । कुत्सितपुरुषार्थत्वे ॥ प्रयत्नस्य पुरुषार्थत्वेन सत्य स्वप्रतिपादने भयनिवृत्त्यभावेन तत्कु त्सितत्वम् ॥

किम्पुरुषेश्वरः । पुं । कुवेरे ॥ किम्पुरुष ...

किम्पुरुषेश्वरः । पुं । पाण्डवभीमः ईश्व रेऽपि ॥

किम्पूरुषः । पुं । किन्नरे ॥ न । वर्षभे दे ॥

किम्प्रभुः । पुं । कुत्सितप्रभौ । काम नादिताश्रयकारिणि ॥ कुत्सि त प्रभुः । किंक्षेपइति समासः ॥

किम्भरा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कियान् । त्रि । किम्परिमाणविशिष्टे ॥ किम्परिमाणमस्य । किमिदंभ्यांवो घइति वतुप् । वस्य घः । इदङ्कि मोरीश्की । यस्येतिलोपः ॥ कास ङ्ख्या परिमाणमस्य वा । किमः स ङ्ख्यापरिमाणे डतिचेतिवतुप् वा । वस्य घः ॥ स्त्री । कियती ॥ न । कियत् ॥

कियद्देतिका । स्त्री । उत्साहे उद्योगे ॥

कियाहः । पुं । रक्तवर्णाश्वे ॥ इतिहेम

चन्द्र ...

किरः । पुं । वराहे । शूकरे ॥ किरति ... इतिचेत्ये । इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः ॥

किरकः । पुं । लेखके ॥ वालशूकरे ॥

किरणः । पुं । सूर्ये ॥ अर्केन्दुदीधितौ- ... ॥ कीर्यते । इतिवृत्तौ । किपूर्दतिम त्विनिधानः क्युरितिक्युः ॥

किरणमाली । पुं । सूर्ये ॥ किरणानां माला साऽस्त्यस्य । व्री० इनिः ॥

किराटिका । स्त्री । किराणो इतिख्या ते सारिकाख्यगे ॥

किरातः । पुं । अरण्यचरे म्लेच्छजाति प्रभेदे । किरातदेशोद्भवे पूर्वक्षत्रि ये परवादिहितक्रियालोपाद्ब्राह्मणा दर्शनेनच शूद्रतामापन्ने दस्युदवा- च्ये ॥ देशविशेषे ॥ ससक्षुपउंसमार भ्य रामक्षेत्रान्तकं शिवे । किरातदे शो देवेशि विन्ध्यशैले ऽवतिष्ठति ॥ घोटकरक्षके ॥ अल्पतनौ ॥ भूनि- म्बे ॥ यथा । किरातः सारको रूक्षः शीतलस्तिक्तको लघुः । सन्निपातज्व रश्वासकफपित्तास्रदाहनुत् ॥ कास शोथतृषाकुष्ठज्वरव्रणक्रिमिप्रणुदिति ॥ किरति । इतिवि० । इगुपधेतिकः । ... । अतसा० । अच । किरत्या सावतस्य ॥

किरातकः । पुं । भूनिम्बे ॥ किरातको

न्येनैपालः सोऽर्हतिकोऽन्त्यरोमकः ॥ किरातश्च । स्वार्थे कः ॥

किराततिक्तः । पुं । किरातका । इति प्रसिद्धे वृक्षे । भूनिम्बे । अनार्यतिक्ते ॥ किरातदेशे अस्ति अन्याख्यान मस्य । अर्थ आद्यच् । किराततारीति तस्य ॥

किराताशी । पुं । गरुडे ॥

किरातिः । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ इति कटाधरः ॥

किरातिनी । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

किराती । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ चामरधारिण्याम् ॥

किरिः । पुं । भूदारे । शूकरे ॥ किरति । इति विक्षेपे । कॄगॄशॄपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति । इमत्ययः ॥ इकृष्यादिभ्यः इति भाषे कृत्वा ॥

किरिटि । न । हिन्तालफले ॥

किरीटः । पुं । न । मुकुटे ॥ किरति कीर्यते ऽनेन वा । कॄ । कॄतॄकृपिभ्यः कीटन् । शिरोवेष्टने ॥

किरीटी । पुं । अर्जुनपाण्डवे ॥ त्रि । किरीटवति ॥ किरीटोऽस्यास्ति । इनिः ॥

किरीटमाली । पुं । अर्जुने ॥

किर्म्मी । स्त्री । पलाशे । शालायाम् ॥ हेमपुत्र्याम् । स्वर्णपुत्तलिकायाम् ॥ लौहपुत्तलिकायाम् ॥

किर्म्मीरः । पुं । नागरङ्गवृक्षे ॥ राक्षसविशेषे ॥ कर्बुरे ॥ त्रि ॥ कर्बुरवर्णवति ॥ कीर्यते । कॄ विक्षेपे । बाहुलकात् कॄगॄशॄपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति ईरन् मुडागमश्च ॥

किर्म्मीरजित् । पुं । भीमसेने ॥

किर्म्मीरत्वक् । स्त्री । नारङ्गवृक्षे ॥

किर्म्मीरभित् । पुं । भीमसेने ॥ किर्म्मीरम् भिनत्ति । भिदिर् विदारणे क्विप् ॥

किर्म्मीरसूदनः । पुं । भीमसेने ॥ किर्म्मीरं सूदयति सूदितवान् वा । सूद क्षरणे । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

किल । अ । वार्त्तायाम् ॥ सम्भाव्ये ॥ अनुनयार्थे ॥ निश्चये ॥ प्रसिद्धावमानद्योतके ॥ सत्ये ॥ हेतौ ॥ अरुचौ ॥ अलीके ॥ न्यक्कारे ॥ किलति । किल श्वैत्ये । इगुपधेति कः ॥

किलकिञ्चितम् । न । स्त्रीणांविलासविशेषे । इष्टजनदर्शनहर्षणात् शुष्करुदितहसितत्रसितक्रोधश्रमाभिलाषाणां सङ्करस्वरूपे भावे । शृङ्गारभावजायांक्रियायाम् । तल्लक्षणं यथा । स्मितशुष्करुदितशीतादीनामिति । यत्किलकिञ्चितमिति ॥ क्रोधाश्रु-

र्षभीत्यादेः सङ्करः किलकिञ्चित-मितिच॥ अपिच। गर्वाभिलाषरुदितस्मितासूयाभयक्रुधाम्। सङ्करीकरणंहर्षात् स्यादुच्यते किलकिञ्चितमि त्यलङ्कारकौस्तुभः॥

किलकिला। स्त्री। हर्षध्वने। सिंहनादे॥ वानराणांशब्दानुकरणे॥

किलाटः। पुं। क्षीरविकृतौ॥ मोरटुग्धस्य पक्वस्य पिण्डः प्रोक्तः किलाटकः॥ इतिकूर्चिकातक्रकूर्चिकयोः पिण्डे॥

किलाटी। पुं। वंशे। वाँस इति भाषा॥ इतिशब्दावली॥

किलाटी। स्त्री। क्षीरविकृतौ। कूर्चिकायाम्॥

किलासम्। न। सेहुआ इति ख्याते। सिध्मरोगे। त्वक्पुष्पे॥ किलति। किलश्वैत्यक्रीडनयोः। इगुपधेतिकः। असति। असुक्षे°। अच्। किलञ्च तदसञ्च॥ यद्वा। केलनम्। भि° अड। किलमस्यति। अण्। किलेनश्वैत्येन असति वा। असदीप्तौ। अच्॥

किलासघ्नः। पुं। काँकरोल इतिगौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे। कर्कोटके। तिक्तपत्रे। सुगन्धके॥

किलासी। त्रि। सिध्मले। किलासरोगवति॥ किलासमस्यास्ति। अन्दोपतायेति इनि प्रत्ययः॥

किलिः। अ। काण्ठकूजिते॥

किलिकिला। स्त्री। सिंहनादे॥ जितशत्रुदर्पस्य प्रतिज्ञापूरणीकृतो। वीरस्य गर्वितसिंहनादः किलि किलातये तिविग्रहः॥

किलिकिलितम्। न। शौर्यगर्जिते॥

किलिञ्जः। पुं। किलिञ्जके। कटे॥ किल्यतेनेन। किल°। इगुपधादिति इनं। वेत्रवीरणादेः किलेर्भावः। जनी°। वंशस्यासजाता विवितः। पुं°॥ इत्युणादयः॥

किलिञ्जकः। पुं। वीरणादिकटे॥ किलिञ्जात् स्वार्थे। कन्॥

किलिमम्। न। देवदारुणि॥ इतिराजनिर्घण्टः शब्दरत्नावली च॥ हुकिलिमम् किलिमम्। भीमसेनो भीम इतिवत्॥

किल्बिषम्। न। अपराधे॥ पापे॥ रोगे॥ धर्माधर्मफलभूते अनिष्टे संसारे॥ पापवत् पुरुषस्याप्य निष्फलत्वेन किल्बिषत्वमेव। ऋोधरमेवमदः॥ केलनम्। किल्यते वा। किलश्वैत्ये। किलेर्बुक्चेतिटिषच् प्रत्ययः॥

किल्ली। पुं। घोटके॥ किलोतिपाठा

मरम् ॥ [illegible]

किशलः । पुं । क्ली । पल्लवे ॥ [illegible]

किशलयः । पुं । क्ली । पल्लवे ॥ किञ्चि त् शलति । शलचलने ॥ बा० कय न् ॥ [illegible]

किशोरः । पुं । अश्वशिशौ ॥ तैलपर्ण्यौ षधौ ॥ सूर्ये ॥ तरुणावस्थे । दश वर्षादूर्द्ध पञ्चदशवर्षके ॥ यथा । किञ्चिच्छेषः किशोरः स्यात्ततो वि ज्ञेयमात् परम् । सूर्यस्तद्दृश्यते कि ञ्चिदनुदर्शदिने दिने इति ॥ चि । कै शोरावस्थायुक्ते ॥ कशति । कशशब्दे । किञ्चित् शब्दतिवा सुगतौ श्वर्ग तौवा किञ्चित् शृणातिवा ॥ शृहिं सायाम् । किशोरादयश्चेति साधुः ॥

किशोरी । स्त्री । किशोरावस्था युक्तायां म् ॥ तरुण्याम् ॥ किशोरात् वयसिप्र थम इति ङीप् ॥

किष्कन्दः । पुं । ओड्रदेशस्थे शैलविशेषे । स्त्री । तत्रत्यगुहायाम् ॥

किष्किन्धा । स्त्री । मध्यमादनगुहा याम् ॥ पुरीविशेषे ॥ सापूर्वं वालि वानरस्य राजधान्यासीत् । श्रीरा मो वालिनं हत्वा तां सुग्रीवायदत्त वान् ॥ किङ्किन्दधाति । डुधाञ्० । आत इति कः । पारस्करादित्वात् पू र्वस्य किमो मलोपः सुट् पत्वञ्च नि पात्यते ॥ [illegible]

किष्किन्धाधिपः । पुं । वालिवानरे ॥

किष्कुः । पुं । स्त्री । वितस्तौ । द्वादशा ङ्गुलपरिमाणे ॥ प्रकोष्ठे । कफोणेर धोमणिबन्धपर्यन्ते ॥ करे । हस्ते ॥ चतुर्विंशत्यङ्गुलमाने ॥ त्रि । कुत्सि ते ॥ कायते ऽनेन । कैशब्दे । मग व्यादित्वात् कुः । पारस्करादित्वात् साधुः ॥ [illegible]

किष्कुपर्वा । पुं । स्त्री । वंशे ॥ पोटगले ॥

किसरम् । क्ली । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥

किसरिकः । त्रि । वणिग्विशेषे ॥ किस रविक्रयी ॥ किसरं पण्यमस्य । किस रादिभ्यःष्ठन् । षित्वात् ङीष् । किसरिकी ॥ [illegible]

किसलयः । पुं । न । पल्लवे । नवीन पत्रे ॥ नवपत्रादिद्युक्ताग्रभागपर्वे शि नवपत्रस्तबके ॥ किञ्चित्सलति । सलगतौ । बा० कयन् । पृ० ॥

की । अ । कुत्सायाम् ॥ [illegible]

कीकटः । पुं । अश्वे । घोटके ॥ की कटाः । गयाप्रदेशे ॥ यथा । च रणाद्रिं समारभ्य गृध्रकूटान्तकं शि वे । तावत्कीकटदेशःस्यात् तदन्त र्मगधोभवेत् ॥ मध्यमगधम् । वि हारनाम्ना प्रसिद्धे देशे इति केचि त् ॥ त्रि । कृपणे ॥ निर्धने । निःस्वे ॥

कीकशः । पुं । चण्डाले ॥ की इति क शति शब्दे ॥ पचाद्यच् ॥

कीकसः । पुं । कृमिजातौ ॥ न । अस्थिनि ॥ त्रि । कर्कशे ॥ कीति कसति कसगतौ ॥ पचाद्यच् ॥

कीकसास्यः । पुं । पक्षिणि ॥

कीचकः । पुं । दैत्यविशेषे ॥ राक्षसविशेषे ॥ द्रुमभेदे ॥ नले ॥ केकयनृपात्मजे । विराटराजश्याले ॥ सिपुकान्तरागर्भे तेषु जातौ ॥ अनिलयोगात् शब्दायमानवंशे ॥ चीकति शब्दायते चीकमर्षणे ॥ ... चीकयते ... वर्णविपर्ययश्चेति वुन् ॥ यद्वा । कीचक्यक्तं शब्दं चकति । प्रकटयादौ ... ॥ कीचेत्यव्यक्तं कायति वा । ... ॥ अन्येभ्योपीति डोवा ॥

कीचकजित् । पुं । भीमसेने ॥ कीचकमजैषीत् । जीर् । क्विप् । तुक् ।

कीचकभित् । पुं । वृकोदरे । भीमसेने ॥ कीचकम् भिनत्ति भिदिर् । ... क्विप् । तुक् ॥

कीटः । पुं । कृमिभ्यः किञ्चित्स्थूले क्षुद्रजन्तुमात्रे ॥ कीटति । कीट० ...

कीटकः । पुं । कृमिजातौ ॥ मागधजातौ ॥ त्रि । निष्ठुरे ॥ स्वार्थे कः ॥ कन्या ...

कीटघ्नः । पुं । गन्धके ॥ कीटं हन्ति । हन् ० । अमनुष्यकर्तृकेचेति टक् ॥

कीटजा । स्त्री । अलक्तके । लाक्षायाम् ॥ कीटेभ्यो जाता । जनी० । ड ॥

कीटपादिका । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमणिः । पुं । खद्योते ॥ कीटेषु मणिरिव ॥

कीटमाता । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमारी । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटश्रेष्ठः । पुं । ... इति प्रसिद्धे कीटे ... ... ॥

कीटसंज्ञकः । पुं । राशिविशेषस्य संज्ञायाम् । मकरान्त्यार्धं कर्कटमीन वृश्चिकाद्य कीटाख्याः ॥

कीडेरः । पुं । सप्तकीययासे ॥

कीदृक् । त्रि । } किम्प्रकारे ॥
कीदृशः । त्रि । }

कीनाशः । पुं । यमे । कृतान्ते ॥ यथा । किन्नीनाशपाशधर गर्जसि मामुपगम्य दासभर मत्वेसि । चरितं भयं न हि पश्यसि । यत्नमक्षरणादपि नश्यसीति ॥ वानरविशेषे ॥ त्रि । क्षुद्रे ॥ पशुघातिनि ॥ कीत्यव्यक्तं कुत्सायाम् । की कुत्सितं नाशयति । पचाद्यच् ॥ यद्वा । क्लिश्नाति क्लिश्यते वा । क्लिशू विबाधने क्लि

अवधेया। क्षिप्रेरीत्त्वोपधायाः कन्
लोपश्चलोनाम् चेतिकन् उपधाया
ईत्त्वम् ललोपोनामागमश्च ॥

कीरः। पुं। शुके। मेधाविनि। कश्चा
मने ॥ कीराः। पुंभूम्नि। काश्मीरदे
शे ॥ न। मांसे ॥ कीति ईरयति
। ईर० । शिक्नतः। अच् ॥

कीरकः। पुं। वृक्षविशेषे ॥ चपराके॥
प्रापके ॥ शुकशावके ॥

कीरवर्णकम्। न। स्थौणेयकनामनि
सुगन्धिद्रव्ये ॥

कीरेष्टः। पुं॥ अक्षोटवृक्षे ॥ आम्रद्रुमे
॥ जलमधूकवृक्षे ॥ कीराणामिष्टः ॥

कीर्णः। त्रि। दत्ते ॥ आच्छन्ने ॥ क्षि
प्ते ॥ हते। हिंसिते ॥ कीर्यतेस्म।
कॄ०। क्तः। नत्वणत्वे ॥

कीर्त्तनम्। न। चुरा०। कथने ॥ का
लापास्तु युधजपीच्छन्तीति कीर्तय
तीत्यत्रप्रसादकारः ॥

कीर्त्तना। स्त्री। यशसि ॥

कीर्त्तयन्। त्रि। कथयति ॥ कृतेर्णिटः
शत्रादेशः ॥

कीर्त्तिः। स्त्री। प्रसादे ॥ विस्तारे ॥ क
र्दमे ॥ शब्दे ॥ दीप्तौ ॥ मातृका-
विशेषे ॥ यशसि। समज्ञायाम् ॥
धार्मिकत्वनिमित्तायां प्रशस्तत्वेन
नानादिग्देशीयलोकज्ञानविषय-

तारूपायांख्यातौ ॥ परोक्षख्यातौ।
सत्स्वख्यातौ ॥ यस्य कीर्त्तिर्हता
लोके धिक् तस्यैव कुजीवितम्।
दानादिप्रभवा कीर्त्तिः शौर्यादि प्र
भवं यशः ॥ कीर्त्तिं स्वर्गफलामाहु
रासंसारं विपश्चितः। अकीर्त्तिन्तु
निरालोकनरकोद्देशदूतिकाम् ॥
तस्मात्कीर्त्तिमुपाददीताकीर्त्तिञ्च
व्यपोहयेत ॥ सुकर्मपत्नी संसिद्धा
कीर्त्तिर्धन्यैश्चपूजिता। ययाविना
जगत्सर्वंयशोहीनंमृतंयथा ॥ की
र्त्यते। कृतसंशब्दने। क्तिन्यूती
तिनियातनात् साधुः। कीर्त्तनम्।
कीर्त्तिः चौरः। इदितिपवर्गीयादि
नेमिः ॥

कीर्त्तितः। त्रि। कथिते ॥

कीर्त्तिभाक्। पुं। द्रोणाचार्ये ॥ त्रि।
कीर्त्तियुक्ते ॥

कीर्त्तिमान्। पुं। वसुदेवस्य ज्येष्ठपुत्रे॥
त्रि। कीर्त्तिसंयुक्ते ॥

कीर्त्तिशेष। पुं। मरणे ॥ यशसेव
धौ ॥

कीलः। पुं। स्त्री। अग्निशिखायाम्।
ज्वालायाम् ॥ शङ्कौ ॥ शस्त्रे ॥ कफो
णौ ॥ कफोणिकाघाते ॥ स्तम्भे ॥
लेशे ॥ कीलति बध्नाति। कील
बन्धने। इगुपधेतिकः ॥ कील्यते

अज्ञानेन वा । कर्मणिघञ् पुंसीति घोषा ॥

कीलक: । पुं । शिवके । गवांस्तम्भे । यत्रबद्धागौर्दुह्यते तस्मिन् । खूंटा इति भाषा ॥ गवां गात्रकण्डूयनार्थं गोष्ठे निखातस्तम्भे ॥ कीलशब्दार्थे ॥ वत्सरविशेषे । यथा । जायन्ते सर्वसस्यानि सुभिक्षं निरुपद्रवम् । सौम्यदृष्टिर्भवेद्राजा कीलकेच शुभं वदेदिति ॥ कीलयते । कील० । ण्वुल् खार्थेति घञ् । स्वा० कन् ॥

कीलसंस्पर्श: । पुं । गाव इति गौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥

कीला । स्त्री । पुं । कीले ॥ स्त्री । रतव्तौ । रतौ प्रतिघातविशेषे ॥ यदा वात्स्यायन: । कीला उरसि कर्त्तरी शिरसि विद्धाकपोलयोरिति ॥ कीलति । कील० । इगुपधेतिक: । टाप् ॥

कीलालम् । न । रुधिरे ॥ जले ॥ अमृते ॥ मधुनि ॥ कीलां वह्निज्वाला मलति वारयति । अलभूषणादौ । कर्मण्यण् ॥ औणादिके. कीलां लाति वा । कीलेन प्रतिबन्धेन अल्यते मार्यते । अल० । घञ् । कीलम् प्रतिबन्धम् अलति वा । कर्मण्यण् ॥ पुं । पशौ ॥ कीलंबन्धनम् अलंयोग्यम स्येति ॥

कीलालधि: । पुं । समुद्रे ॥ कीलालानि धीयन्तेऽस्मिन् । डुधाञ्० । कर्मण्यधिकरणेकि: ॥

कीलालप: । पुं । राक्षसे ॥ कीलालं पिबति । पा० । आतोनुपसर्गे इति क: ॥

कीलित: । त्रि । बद्धे ॥ निखातकीले ॥ कीलयतेस्म । कील० । क्त: ॥

कीश: । पुं । कपौ । वानरे ॥ सूर्ये ॥ पक्षिणि ॥ त्रि । दिगम्बरे । नग्ने ॥ की इति शब्दमीष्टे । ईश० । मू० क: ॥ यदा । काश्यपायो रपत्यम् । अतद्रूप । कि: हनूमान् ईयो यस्यस: ॥

कीशपर्ण: । पुं । अपामार्गे ॥

कीशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥ कपिलोमतुल्यानि लोमशानि पर्णान्यस्या: । पाककर्णेतिङीष् ॥

कीशफलम् । न । कक्कोले । गन्धद्रव्यविशेषे ॥

कु । अ । पापे ॥ कुत्सायाम् ॥ ईषदर्थे ॥ निवारणे ॥ कवते । कूयते वा । कुङ् शब्दे । मित० डु: ॥

कु: । स्त्री । अचलायाम् । धरायाम् । भूमौ ॥ प्रथमाङ्के १ ॥ कवते । कुङ० । मित० डु: ॥

कुक: । त्रि । समर्थे ॥ कोकते आदत्ते

। कुक० । इत्युपधेतिकः ॥

कुकभम् । न । मद्ये ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कुकरः । त्रि । रोगकुञ्चितकरे । कुणौ ॥

कुकीलः । पुं । पर्व्वते । शिलोच्चये ॥

कुकुटः । पुं । स्वस्तिके । सितावरे । सुनिषण्णशाके ॥

कुकुदः । पुं । कूकुदे । सत्कृत्यकन्यादातरि ॥

कुकुन्दरः । पुं । कुक्कुरद्रुमे ॥ न । कूपके । नितम्बस्थकूपकद्वये । स्त्रियाः पृष्ठवंशादधोभागस्थे ॥ कुम्भूमिं दरयति । दृभये । पचाद्यच् । कर्म्मण्यण् । पिशोदरादित्वात्साधुः । तत्पुरुषेकृतीति बाहुलकादलुक् । कुत्सितं कुन्दरम् ईषत्कुन्दरमस्येति वा ॥ यद्वा । स्कुन्द्यते कामिना । स्कुदिआप्लवने । मद्गुरादयश्चेति साधुः ॥

कुकुभा । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

कुकुरः । पुं । यदुवंशीयान्धकराजस्य तनये ॥ कुक्कुरे ॥ न । ग्रन्थिपर्णीवृक्षे ॥ कोकते । कुकआदाने । कोकतेर्वाकुगिच्युरच् ॥

कुकुराः । पुंभूम्नि । देशविशेषे । यदुषु । दाशार्हेषु । सात्वतेषु ॥ नित्यं बहुवचनान्तः ॥

कुकूटी । पुं । शाल्मलीपादपे ॥

कुकूलः । पुं । तुषानले ॥ शिरीषादपि मृद्वङ्गी केयमायतलोचना । अयं क्व च कुकूलाग्निकर्कशो मदनानलः ॥ न । शङ्कुभिःसङ्कीर्णबिले ॥ तनुत्रे । दंशने ॥ कोर्भूमेःकूलम् । कुत्सितंवाकूलम् ॥ यद्वा । कवते । कुङ्शब्दे । पिञ्जादित्वादूलच् । धातोःकुगागमः ॥

कुकोलम् । न । कोलिवृक्षे ॥

कुक्कुटः । पुं । कालज्ञे । ताम्रचूडे । चरणायुधे । कुकुडा इतिभाषा ॥ अस्यमांसगुणायथा । कुक्कुटो बृंहणः स्निग्धो वीर्य्योष्णो ऽनिलहृद्गुरुः । चक्षुष्यः शुक्रकफकृद्बल्यो वृष्यः कषायकइति ॥ कुक्कुटलक्षणंयथा । कुक्कुटस्तनुतनूरुहाङ्गुलिस्ताम्रवक्त्रनखचूलिकः सितः । रौति सुस्वरमुषात्यये च यो वृद्धिदः स नृपराष्ट्रवाजिनाम् ॥ यवग्रीवो यो वा बदरसदृशो वा पि विरुतो घृतमध्वुर्वर्णो भवति यस्तुभिर्यश्चचिरः । स शस्तः सङ्ग्रामे मधुमधुपवर्णो यश्च न यकृत्य शस्तो योऽतो ऽन्यः कृशतरस्वरःखञ्जचरणः ॥ इति वाराहीसंहिता ॥ निषादपुत्रे ॥ शूद्रपुत्रे ॥ तृणोल्कायाम् ॥ कुक्कुभपक्षिणि ॥ प

झिकणे । स्फुलिङ्गे ॥ वनकुक्कुटे ॥ यथा । सुरासमण्डपानाय भोजने चरणायुधाः । तित्तिराविष्किराः पशव्याः कुक्कुटाविषमज्वरे इत्यत्रिवेशः ॥ अत्र चरणायुधोग्रहकुक्कुटः । कुक्कुटोवनकुक्कुटइतिव्याख्यामात् ॥ कोकनम् । कुकआ० । सं० क्विप् । कुटति । कुटकौ० । इगुपधेतिकः । कुकाकुटः । कर्त्तृकर्मणोरितिसमासः ॥ कुत्सितः कुटः कोः पृथिव्याः कुटो वा । पुं० ॥

कुक्कुटमण्डपः । पुं । काश्यांप्रसिद्धे मुक्तिमण्डपे ॥

कुक्कुटकः । पुं । कुक्कुटार्थे ॥ शूद्राच्छ्रोतानिषाद्यान्तुसवैकुक्कुटकःस्मृतः । इतिमनुः ॥

कुक्कुटमस्तकम् । न । चव्ये । चै इ इति गौडभाषा ॥

कुक्कुटव्रतम् । न । सन्तानार्थंस्त्रीकर्त्तव्ये व्रतविशेषे । ललितासप्तमीव्रते ॥ भाद्रेमासि सिते पक्षे सप्तम्यां नियमेनयः । स्नात्वा शिवं लेखयित्वा मण्डलेचसहाम्बिकम् । पूजयेच्च तदातस्याः दुष्प्रापंनैव विद्यते ॥

कुक्कुटशिखः । पुं । कुसुम्भवृक्षे ॥

कुक्कुटाभः । पुं । }
कुक्कुटाहिः । पुं । } कुक्कुटतुल्यवर्णे सर्पविशेषे ॥

कुक्कुटिः । स्त्री । दम्भचर्यायाम् ॥

कुक्कुटी । स्त्री । अन्ततश्चर्यायाम् ॥ ज्येष्ठ्याम् । छिपकली इति भाषा ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ कुक्कुटयोषिति ॥ अस्यालक्ष्म । कुक्कुटी च । मृदुचारुभाषिणीस्निग्धमूर्त्तिं रुचिराननेक्षणा । सा ददातिसुचिरं महीक्षितां श्रीयशोविजयवीर्यसम्पदः ॥ जातेरस्त्रीविषयादिति ङीष् ॥

कुक्कुटीव्रतम् । न । भाद्रशुक्लासप्तम्यां कर्त्तव्ये नियमविशेषे । ललितासप्तम्याम् ॥

कुक्कुभः । पुं । पातकुका इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि ॥ वनकुक्कुटे ॥ कुत्सितंव्यक्तं शब्दं कौति । वाकुत्सकालभक्ष ॥ कुकुशब्दंभाषते वा । भाषव्य० । अन्येभ्योपीतिडः ॥

कुक्कुरः । पुं । कूकर इतिभाषाप्रसिद्धे कौलेयके । सारमेये ॥ कोकते । कुकआदाने । क्विप् । कुरति । कुरशब्दे । इगुपधेतिकः । कुकचासौ कुरश्च ॥ न । ग्रन्थिपर्णे । कुकुरौंदा इति ख्यातौषधौ ॥ कुक्कुरोऽस्त्यस्य । कुकुरशब्दस्तत्कन्धे सावशिष्टः । अर्शआद्यच् । यद्वा । कोकते । कुक० । कोकतेर्वाकुक्कुरच् । कुगागमश्च ॥

कुक्कुरद्रुः । पुं । मृदुच्छदे । रक्तपत्रे

। कुक्कुरवन्दा कुकुरोंदा इतिच भाषा ॥ कुक्कुरद्रु कटु तिक्तो ज्वररक्तकफा पहः । तन्मूलमद्भिः नि.चितं वदने मुखशोषहृत् ॥

कुक्कुरी । स्त्री । शुन्याम् । सारमेय्याम् । कूकरी कुत्ती इतिच भाषा ॥ जातेरिति ङीष ॥

कुक्कुवाच् । पुं । सारङ्गमृगे ॥

कुचः । पुं । कुचौ । कठरे ॥ गर्भे ॥ कुच्याति । कुचनिष्कर्षे । छर्दिगुधि कुचिभ्यश्चेति स.कित् ॥

कुक्षिः । पुं । उदरे ॥ कुष्यते निष्कास्यते मलोऽस्मात् । कुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्य.क्सि. ॥ केतुमालवर्षस्य देशविशेषे ॥ समुद्रमध्यप्रदेशे ॥ कुक्षिपार्श्वोदरकटीपृष्ठवक्षः पर्वभेदन मित्यचक्राद्विशुद्ध उदरस्य वामदक्षिणभागद्वयवाचीतिभावप्रकाशः । कूख इतिभाषा ॥

कुक्षिम्भरिः । त्रि । आत्मम्भरौ । स्वोदरमात्रपूरके ॥ कुक्षिविभर्त्ति इति विग्रहे कुक्षेर्मुमागमो मृभृवृन्प्रत्ययश्चनिपातसिद्ध. ॥

कुक्षिरन्ध्रः । पुं । नले ॥

कुङ्कुमम् । न । कुमकुम् केसर इति च भाषा । विख्ते गन्धद्रव्ये । काश्मीरजन्मनि ॥ काश्मीरदेशजे क्षेत्रे कुङ्कुमं यद्भवेद्धितत् । सूक्ष्मकेशर मारक्तं पद्मगन्धि तदुत्तमम् ॥ वाह्लीकदेशसंजातं कुङ्कुमं पाण्डुरं भवेत् । केतकीगन्धयुक्तं तु मध्यमं सूक्ष्मकेशरम् ॥ कुङ्कुमं पारसीके यन्मधुगन्धि तदीरितम् । ईषत्पाण्डुरवर्णं तदधमं स्थूलकेशरम् ॥ कुङ्कुमं कटुकं स्निग्धं शिरोरुग्व्रणजन्तुजित् । तिक्तं वमिहरं वर्ण्यं व्यङ्गदोषत्रयापहम् ॥ कुमकुम् इतिप्रसिद्धेऽपि वा चक्रनाम । यज्ञभावश ॥ यद्वा । कुङ्क्यते । कुक० । वा० उमकुमन्त्ययः । आच्छीत्यत नुमितियोगविभागान्नुम् ॥

कुङ्कुमाद्रिः । पुं । पर्वतविशेषे ॥

कुङ्गना । स्त्री । मत्स्यावतिमत्स्याम् ॥

कुचः । पुं । स्तने ॥ कुचति । कुचसङ्कोचे । इगुपधेतिकः ॥

कुचफलिका । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥

कुचण्डी । स्त्री । मूर्वायाम् ॥

कुचन्दनम् । न । रक्तचन्दने ॥ बकम् इति भाषाप्रसिद्धे पत्राङ्गे ॥ द्रुमविशेषे ॥ निर्गन्धत्वात् कुत्सितं चन्दनम् । कौचन्दनमिव वा । कुत्सितान्यन्यचन्दनान्यस्मादा ॥

कुचफलः । पुं । दाडिमद्रुके ॥

कुचरः । त्रि । कुवादे । परदोषकथने ।

शौले ॥ कुत्सितं चरति । पचाद्यच् ॥

कुचाग्रम् । न । चूचुके । स्तनाग्रभागे ॥ कुचस्याग्रम् ॥

कुचाङ्करी । स्त्री । चुक्रिकायाम् । चूकापालङ्क इति भाषा ॥

कुचिकः । पुं । } कुँचिया इति गौ
कुचिका । स्त्री । } डभाषा प्रसिद्धे मत्स्ये ॥

कुचित । त्रि । परिमिते ॥ कुचति । कुच सङ्कोचे । कचित् किकुचोतिकि तच् ॥

कुचेलः । त्रि । कुवाससि ॥ कुत्सितं चेलमस्य ॥

कुचेला । स्त्री विद्धकर्ण्याम् ॥

कुचेली । स्त्री । अम्बष्ठायाम् । आकनादि इति गौडभाषा ॥

कुच्चम् । न । कुमुदे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कुजः । पुं । आरे । भौमग्रहे ॥ नरकासुरे ॥ द्रुमे ॥ कोः पृथिव्याः जातः । पञ्चम्यामिति डः ॥

कुजम्भलः । त्रि । सन्धिचौरे ॥ इति हारावली ॥

कुजम्भिलः । त्रि । कुजम्भले ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

कुजा । स्त्री । कात्यायन्याम् । देव्याम् ॥ सीतादेव्याम् ॥

कुजाष्टमः । पुं । दोषविशेषे ॥ सर्वान् गुणान्निहन्त्याशु विलग्नादष्टमः कुजः । अंशाधवात् । अत्र गे नो चगे भौमे मधुचेत्रगतेपिवा । कुजाष्टमोद्भवोदोषोन किञ्चिदपिविद्यतेइति ॥

कुज्झगः । पुं । मत्स्यविशेषे ॥

कुज्झटिः । स्त्री । धूमसंहत्याम् । कुहेलिकायाम् ॥

कुज्झटिका । स्त्री । रतान्ध्याम् । नभोरेखा ॥

कुज्झटी । स्त्री । कुहेलिकायाम् ॥

कुञ्चनम् । न । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् ॥ वाताद्या वर्त्मसङ्कोचं जनयन्ति यदा मलाः । तदा द्रष्टुं न शक्नोति कुञ्चनं नाम तद्विदुरिति ॥

कुञ्चफला । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कुञ्चिः । पुं । अष्टमुष्टिमिते धान्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवेत् कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौ च पुष्कलमिति ॥

कुञ्चिका । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ कुँचे इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ यथा । कुञ्चिकयैनं विस्मापयति भाययति ॥ कञ्ची इति भाषा प्रसिद्धायां वंशशाखायाम् ॥ कुञ्जी ताली इति च भाषा प्रसिद्धायां कूर्चिकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

कुञ्चितम् । न । तगरपुष्पे ॥ त्रि । व

क्ते ॥ सङ्कोचिते । कुञ्चतिस्म । कु ञ्च कौटिल्ये । क्त । वा हुलकात् सं चापूर्वकत्वाद्वा नलोपाभावः ॥ ओ

कुञ्जः । पुं । न । हस्तिहनौ ॥ हस्तिद न्ते ॥ निकुञ्जे ॥ समन्ताल्लतादिभि रोच्छादिते स्थानविशेषे ॥ कौजा यते । कोबजनि या जनीप्रा० । स न्सम्यामनेर्डः । पृ० ॥

कुञ्जरः । पुं । अनेकपे । हस्तिनि ॥ क ति भर्तिमवस्तु कुञ्जोहनुरस्त्यस्य । रप्र करणे अन्यत्रकुञ्जेभ्य उपसंख्यान मिति र ॥ देशविशेषे ॥ केशे ॥ उ त्तरपदस्थित्स श्रेष्ठार्थे ॥ पञ्चमान स्यप्रथमे । ऽऽ प्रभेदे ॥

कुञ्जरक्षारमूलम् । न । मूलके । इति राजनिर्घण्टः ॥

कुञ्जरच्छाया । स्त्री । गजच्छायायाम् ॥ यथा । योगो मघात्रयोदश्याः कुञ्जरच्छायसंज्ञकः । भवेन्मघायां संस्थे च शशिन्यर्के करस्थिते इति ॥

कुञ्जरपर्याय । पुं । पञ्चमानस्यप्रथम । ऽऽपर्याये ॥

कुञ्जरपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

कुञ्जरा । स्त्री । धातकीद्रुमे ॥ पाटला यां ॥ हस्तिन्याम् ॥

कुञ्जराराति । पुं । शरभे ॥ सिंहे ॥ कुञ्जरस्य अराति ॥

कुञ्जराशनकम् । न । हस्त्याशुनि ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कुञ्जराशनः । पुं । अश्वत्थे । पिप्पले ॥ कुञ्जरेणाश्यते । अशभोजने । कर्म णि ल्युट् ॥

कुञ्जरी । स्त्री । करेणौ । हस्तिन्याम् ॥

कुञ्जलम् । न । काञ्जिके ॥ कुत्सितंज लम् । पृषोदरादिः ॥

कुञ्जवल्लरी । स्त्री । निकुञ्जिकाम्ल वृक्षे ॥

कुञ्जिका । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ निकु ञ्जिकाम्लवृक्षे । कुञ्जवल्लर्याम् ॥

कुटः । पुं । कोटे । गढ इति भाषा ॥ शिलाकुट्टे । पत्थर फोडनेका हथौ डा इतिभाषा ॥ पर्वते ॥ वृक्षे । अ नोकहे ॥ टवर्गप्रथमोपध इति भा गुरिः ॥ पुं । न । कलशे । घटे ॥ पुं । स्त्री । गृहे । वेश्मनि ॥ कुट ति । कुटिलो भवति । कुटकौटिल्ये । इगुपधेतिकः ॥

कुटकम् । न । फाले ॥ कुटति । कुट० । क्वुन् ॥

कुटकाचलः । पुं । पर्वतविशेषे ॥

कुटङ्कः । पुं । गृहाच्छादने । छप्पर छान इतिच भाषा ॥

कुटचः । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कुटजः । पुं । कौरिया कोरय्या इतिप्र

सिद्धे वृक्षविशेषे । गिरिमल्लिकायाम् । वत्सके ॥ अस्य फलमिन्द्रयवः ॥ कुटजः कटुको रूक्षो दीपनस्तुवरो हिमः । अर्शोऽतीसारपित्तास्रकफतृष्णामकुष्ठनुत् ॥ अगस्त्यमुनौ ॥ द्रोणाचार्य्ये ॥ कूटे शृङ्गे जायते । ज्ञा । सप्तम्यामजनेर्डः । पृषोदरादिः ॥
कुटजबीजम् । न । इन्द्रयवे ॥
कुटजा । स्त्री । कलहंसच्छन्दसि ॥ अस्ता भवेदिह सगौ कुटजाख्यमिति छन्दसात् ॥
कुटन्नटः । पुं । श्योनाकवृक्षे । गोनर्दे ॥ न । कैवर्त्तीमुस्तके । मोथा इति भाषा ॥ कुटन् वक्रीभवन् नटति । नटल्स्पन्ने पचाद्यच् ॥
कुटपः । पुं । मुनौ । निष्कुटे । गृहसमीपवने ॥ कुडवपरिमाणे मानभाण्डे ॥ न । कमले ॥ कुटति । कुट० । उषिकुटिदलिकच्चिखजिभ्यः कपन् प्रत्ययः ॥
कुटरः । पुं । न । कुठरे । मन्थानदण्डबन्धनस्तम्भे ॥ बा० कुटेः करन् ॥
कुटरुः । पुं । अंशुकगृहे । छोटातम्बू तम्बुटी इति भाषा ॥ कुटति । कुट० । कुटः किञ्चेत्युक्तः ॥
कुटरणा । स्त्री । त्रिवृतायाम् ॥
कुटलम् । न । पटले । छान छप्पर इति भाषा ॥ इति हारावली ॥
कुटहारिका । स्त्री । दास्याम् ॥
कुटिः । पुं । मही रुहे ॥ शरीरे ॥ स्त्री । स्वल्पगृहे ॥ शोलायाम् ॥ कुटति । कुट० । इगुपधात् किदिति इन् प्रत्ययः ॥ यद्वा । इगुपधकुटिभिद्छिदिभ्यश्चेति इः सच कित् ॥
कुटिचरः । पुं । वारिशूकरे । सूंस इति भाषा ॥
कुटितम् । त्रि । कुटिले ॥ कुटति । कुट० । वञ्चिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच ॥
कुटिलः । त्रि । अवृजौ । वक्रे ॥ भङ्गुरे ॥ न । तगरपुष्पे ॥ कुटिं कौटिल्यं लाति । ला० । आतोनुपेति कः ॥ कुटति वा । कुट० । मिथिलादित्वादाकुचकादा इलच ॥
कुटिलकः । पुं । नागविशेषे ॥
कुटिलगः । पुं । सर्पे ॥
कुटिलगा । स्त्री । नद्याम् ॥
कुटिला । स्त्री । नदीविशेषे ॥ रोधिकासखीविशेषे ॥ तगरपादाम् ॥ स्पृक्कानामगन्धद्रव्ये ॥
कुटिलिका । स्त्री । व्याधानाकृतिविशेषे ॥ कर्मारोपकरणभूते लौहे ॥ मार्जालीपशुर्यास्तिर्यग्गोता कुटिलिकाविशेषप्युक्तोः ॥
कुटी । स्त्री । कुम्भदास्याम् ॥ कुटनी

इतिभाषा ॥ सुरानामगन्धद्रव्ये ॥ चि । नगुच्छे ॥ स्वल्पनिलये ॥ कुटिकारा । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ [illegible]

कुटीचकः । पुं । पुत्रादिनिर्मितकुटी । निर्मितविरक्ते ॥ [illegible]

कुटीचरः । पुं । } यतिविशेषे ॥ कुट्यां

कुटीचरकः । पुं । } चरति (चर) ॥ स्वार्थे कन् ॥ [illegible]

कुटीरः । पुं । क्षुद्रगृहे । कोपडी भूपडी कुडिया इतिभाषा ॥ ह्रस्वा कुटी । कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः । अल्पे । केवलेऽपि रते । इति हेमचन्द्रः ॥

कुटति । कुट० । था० ईरन् [illegible]

कुट्टकः । पुं । पृथक्तागडले ॥ दक्षिणदिशि ॥ [illegible]

कुटुम्बः । पुं । न । पोष्यवर्गे ॥ बान्धवे ॥ सन्ततौ ॥ इति शब्दरत्नावली ॥ [illegible]

कुटुम्बव्यापृतः । त्रि । आध्यागारिके । उपधौ । पुत्रदारादिपोषणाद्यर्थे । कुटुम्बे कुटुम्बपोषणे व्याप्रियते सम । पृङ् व्यायामे । अकर्मकत्वात् कर्तरि क्तः ॥ [illegible]

कुटुम्बहारकः । पुं । याचायोगविशेषे ॥ सप्तमे चन्द्रमाः स्वस्मात् सप्तमे नीचखेचरः । कुटुम्बहारको योगो जायातुःमियुतः [illegible] ।

कुटुम्बी । पुं । गृहमेधिनि । गृहस्थे । आश्रमविशिष्टे ॥ त्रि । कृषकः । कुटुम्बविशिष्टे ॥ कुटुम्बः पोष्यवर्गोऽस्यास्ति । अतइनिः [illegible]

कुटुम्बिनी । स्त्री । पतिपुत्रदुहित्रादियुतायां प्रतिष्ठितायां स्त्रियाम् । पुरन्ध्र्याम् ॥ इत्यमरः ॥ ऋन्नेभ्यो ङीप् ॥ कुटुम्बानामिमूलं ॥ क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥ यव्यहरितरभिः ॥ क्षुद्रक्षुपविशेषे । पय स्विन्याम् । प्रकाशस्याय [illegible]

कुटुम्बोऽस्यास्ति । कुटुम्बयासुस्थाने ॥

कुट्टकः । पुं । गणकानां अङ्कविशेषे ॥

कुट्टनम् । न । छेदने । कूटना इति भाषा ॥ [illegible]

कुट्टनी । स्त्री । मार्गसिद्धान्यपतिसंयोगकारिण्याम् । अमाख्याम् । कुटनी इतिभाषा ॥ कुट्टयति कुट्टच्छेदनभर्त्सनयोः । ल्युट् । ङीप् ॥

कुट्टाकः । त्रि । कुट्टनशीले ॥ कुट्टयति । तच्छीलः । कुट्ट० । संज्ञभिक्षकुट्टलुण्टवृड्भ्याकन् इति षाकन्प्रत्ययः ॥ स्त्री । कुट्टाकी ॥ [illegible]

कुट्टारः । पुं । पर्वते ॥ न । केवले । रते । कुट्टारं केवलेरते इति मेदिनी ॥

कुट्टितमांसम् । न । मांसव्यञ्जनभेदे ॥ मांसमस्थि समुद्धृत्य सूक्ष्मं कृत्वा सुकुट्टितम् । वेसवारं सुगन्धाढ्यं स्वेदितं त्याचितम्मतेत ॥ कुट्टितं पाचि

तं मांसं सुस्वादु लघु दीपनम् । तत्रापि जाङ्गलं श्रेष्ठं जाङ्गलेष्वपि पचिणाम् ॥

कुट्टिमः । पुं । न । स्वल्पगृहे । कुटीरे । गर्भागारे ॥ बद्धभूमौ ॥ रत्नखनौ ॥ सुधाघटितभूतले ॥ बद्धभूमौ । नींव इति कुरसी इति च भाषा ॥ दाडिमद्रुमे ॥

कुट्टिमितम् । न । भावभेदे । स्त्रीणां दशधा शृङ्गारचेष्टान्तर्गतचेष्टाविशेषे । स्त्रीणां स्वाभाविकदशालङ्कारान्तर्गते विलासभेदे ॥ तल्लक्षणं यथा । केशस्तनाधरादीनां ग्रहे हर्षेऽपि सम्भ्रमात् । आहुः कुट्टिमितं नाम शिरःकरविधूननम् ॥ अपि च । केशाधरादिग्रहणे मोदमानेऽपि मानसे । दुःखितेव बहिः कुप्येद्यत्र कुट्टिमितं विदुरिति ॥ स्त्रीणामेष स्वभावो यदिष्टमप्यनिष्टवत् निवारयन्त्य एवस्तु रतसुखमनुभवन्तीति ॥ अपि च । दुःखोपचारः सौख्येऽपि यत्र तत् कुट्टिमितं मतम् ॥ सुरतेषु गाढपरिपीडने केशस्तनादिग्रहणे च यत् सुखेऽपि दुःखादिक्रिया दुःखेऽपि सुखादिक्रिया कुट्टिमितम् । कुट्टनम् । कुट्ट० घञ् । कुट्टेन निर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप् तत्र्य इतीमप् । ततो

ल्लताङ्गानेकः । तारकादित्वादितच् ॥

कुट्टिहारिका । स्त्री । दासाम् ॥ इति इलायुधः ॥

कुट्टीरः । पुं । क्षुद्रपर्वते ॥ इति हारावली ॥

कुड्मलः । पुं । मुकुले । विकासोन्मुखपुष्पकलिकायाम् ॥ न । नरकान्तरे ॥ यत्र रज्जुभिः पीडनम् ॥ कुटति । कुट कौटिल्ये । वृषादित्वात् कलच् संज्ञायाम् ॥ यद्वा । कुड्यते कुटतिवा । कुट० । कुटिकुषिभ्यां क्मलच् ॥

कुठः । पुं । द्रुमे । शाले ॥ कुठति । कुठ० । पचाद्यच् ॥

कुठरः । पुं । दध्निविष्कम्भे ॥ मन्थानाकर्षरज्जुभिर्युक्ते स्तम्भे ॥ कुठति कुठ गतिप्रतिघाते । बाहुलकात् करन् ॥

कुठाकुः । पुं । खुटकवढ्या इति भाषा प्रसिद्धे पक्षिविशेषे ॥

कुठाटङ्कः । पुं । स्त्री । कुठारे ॥

कुठारः । पुं । द्रुमे ॥

कुठार । पुं । स्त्री । सुधितौ । परशौ । कुल्हाड़ा इति भाषा । फर्सा इति च ॥

कुठारी । स्त्री । कुठारे । कुल्हाड़ी इति भाषा ॥ जातित्वात् ङीप् ॥

कुठारः । पुं । स्वधे ॥ कीशे ॥ पामरे ॥ स्मृर्णकारे ॥

कुठिः । पुं । क्ष्माभृति ॥ महीरुहे ॥

कुठिकः । पुं । कुष्ठोषधौ । कूठ इति भाषा ॥

कुठेरः । पुं । अर्जके ॥ तुलस्याम् ॥ मर्ज्जकौ । बाबुइ इति बर्बरी इति च भाषा । कुटुंब पर्यासे । कुठति । गुठमतिघाते कुठिच । ततिकठिकुठी च्येरक् । आ । गंमयोसघ्यानित्यत्वान्नुम् ॥

कुठेरकः । पुं । मर्जके ॥ तुलस्याम् ॥ श्वेततुलस्याम् । बबुइ तुलसी इति गौडभाषा ॥ कृष्णार्जके ॥ नन्दीरुघे ॥

कुठेरिः । पुं । श्वेततुलस्याम् । कुठेरके । बर्बरायाम् ॥

कुठेरुः । पुं । चामरवाते । चौरकीपव न इतिभाषा ॥ सम्मरे ॥

कुडवः । पुं । धान्यमानभेदे । कुडिप तुष्टये ॥ प्रस्थचतुर्थांशे ॥ द्वैराम्भ तेविप्रसृतपरिमाणे । द्वात्रिंशत्तोलके । अञ्जलौ ॥ कुपद्याने कुपडलेवा । कुडिदाहे । वा० कप प्र० । आगमस्यानित्यत्वान्नुम् ॥

कुडिः । पुं । देहे । शरीरे ॥ कुण्डते । कुडि० । कुडिदकंपयोर्नलोपश्चेति इः कित् ॥

कुडिशः । पुं । कुडपि माघ इति गौड भाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

कुडुङ्गी । स्त्री । कुरकारवेलायाम् ॥

कुड्मलः । पुं । कुटमले ॥ न । नरकविशेषे ॥ कुण्डाने । कुटतिवा । कुटच्छेदने कौटिल्येवा । कुटिकुषिभ्या क्मलन् । पृ० । कुड़ति । कुडबाल्ये । बाहुलकात् कुडेरपि क्मलन्वा ॥

कुड्यम् । न । भित्तौ । भीत कच्चा इतिभाषा ॥ विलेपने ॥ कुड्यांसाधु तत्र साधुरितियत् । पृ० ॥ कुड्यतेवा कुडुकार्कश्ये । यत् ॥ कौतेरथ्या दिस्मात् यक्प्रत्ययोनुगागम इत्युज्ज्वलदत्तादयः ॥ कौमूधते ॥

कुड्यकम् । न । कुड्यार्थे ॥

कुड्यच्छेदी । पुं । सन्धिचौरे ॥ छेदनच्छेदः । कुड्यस्यच्छेदः । सोऽस्यास्तिइनि ॥

कुड्यच्छेद्यम् । न । खानिके । भीतका गढा इतिभाषा ॥

कुड्यमस्ती । स्त्री । गृहगोधिकायाम् ॥

कुड्यमत्स्यः । पुं । ॥ म । दिपकली ॥

कुणकः । पुं । शावके ॥

कुणञ्जः । पुं । अरण्यशाल्मके । प

कुणञ्जरः । पुं । नदघुषा गरगुयार तिचभाषा ॥

कुणप्ना । स्त्री । कुणप्ने ॥

कुणपः । पुं । न । त्यक्तप्राणे । शवे ॥ च

रक्षो । इति प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ पूति गन्धे ॥ त्रि । पूतिगन्धो ॥ कुयति । कुण शब्दे ॥ कुणेः सम्प्रसारणञ्चेति कपन् ॥

कुणपी । स्त्री । विट्सारिकायाम् ॥

कुणालः । पुं । देशविशेषे ॥ कणति । कणक् । पीयूषक्षिभ्यां कालन् । बाहु लकात् सम्प्रसारणम् ॥

कुणिः । पुं । तूणी इति ख्याते तुन्नवृक्षे । तुन्द इति गौडभाषा ॥ त्रि । कुण्ठे ॥ कुणति कुण्ठते वा । कुण शब्दे उपकरणयोः । इगुपधात् किदितीन् ॥

कुणिन्दः । पुं । शब्दे ॥ कुणति । कुण । कुणिपुल्यो. किन्दच् ॥

कुण्टकः । त्रि । स्थूले । मोटा इति भाषा ॥ [illegible]

कुण्ठः । त्रि । क्रियासु मन्दे । अकर्मण्ये ॥ कुण्ठो मन्दः क्रियासु यः ॥ मूर्खे ॥ कुण्ठति । कुठि प्रतिघाते आलस्ये च ॥ पचाद्यच् ॥

कुण्ठकः । त्रि । कुण्ठे ॥ स्वार्थे कः ॥

कुण्ठा । स्त्री । गतिप्रतिहतौ ॥ कुण्ठनम् । कुठि प्रतीघाते । षिद्भिदादि भ्योऽङ् । टाप् ॥

कुण्ठित. । त्रि । कुण्ठीकृते । सङ्कुचिते ॥

कुण्ठीकृतः । त्रि । विकुण्ठिते ॥

कुण्डः । पुं । भिक्षुतेर्भर्तरि जाते । जारात्पतिमति सुते ॥ कुण्ड्यते कुण्ड्यते कुण्डनेन । कुडि दाहे । घञ् ॥ न । स्थानभेदे ॥ देवजलाशये ॥ पौकरा इति प्रसिद्धे भाण्डविशेषे ॥ होमीय अग्न्याधारे ॥ न । स्त्री । पिठरे ॥ स्थाल्याम् ॥ कुण्डयति । कुडि रक्षणे ॥ कुणति वा । कुण शब्दे । कादिभ्यः कित् इति डः ॥

कुण्डकीटः । पुं । पतितब्राह्मणीसुते । जारतो ब्राह्मणीपुत्रे । दासीकामुके ॥ चार्वाकवचनाभिज्ञपुरुषे ॥ चार्वाके ॥ यतिविभारदे ॥

कुण्डगोलकम् । न । काञ्जिके ॥

कुण्डङ्कः । पुं । कुण्डे । वृषभपादिक स्थाने ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुण्डपाय्यः । पुं । क्रतौ ॥ कुण्डेन पीयते ऽस्मिन् सोम इति । क्रतौ कुण्डपाय्यसञ्चाय्याविति निपातनं अधिकरणे यत् प्रत्ययो युगागमश्च निपात्यते ॥

कुण्डलम् । न । स्वनामख्यातकर्णभूषणे । कर्णवेष्टने ॥ पाशे ॥ वलये ॥ गुर्वक्षरे ॥ कुण्डते कुण्ड्यते वा । कुडि दाहे कुडि रक्षायाम् । वृषादित्वात् कलच् ॥ कुण्डं कुण्डस्याकारं लाति वा । आतोऽनुपसर्गे कः ॥ सिध्मादित्वात् लच् वा ॥

कुण्डलिका । स्त्री । मात्रावृत्तभेदे ॥ यथा । कुण्डलिका सा कथ्यते प्रथमं दोहा यत्र । दोहाचरणचतुष्टयं प्रभवति विमलं तत्र ॥ प्रभवति विमलं तत्र पदस्थिति सुललितयमकम् अष्टपदी सा भवति विमलकविकौशलगमकम् । अष्टपदी सा भवति सुखितपण्डितमण्डलिका कुण्डलिनायकभणितविषयका कुण्डलिकेति ॥ जलेबी इति प्रसिद्धे पक्वान्ने ॥

कुण्डली । पुं । फणिनि । सर्पे ॥ वरुणे ॥ मयूरे ॥ चित्रमृगे । चित्रल इति भाषा ॥ त्रि । कुण्डलयुक्ते ॥ कुण्डलम् कुण्डलाकारो वा सोऽस्यास्ति । अत इनिः ॥

कुण्डलिनायकः । पुं । पिङ्गलसर्पे ॥

कुण्डलिनी । स्त्री । मूलाधारनिवासिन्याम् मूलकुण्डलिनीशक्तौ ॥ उरग्याम् ॥ गुडूच्याम् ॥ कुण्डलानि सूत्रे ॥ यथादिक्षादिभिः ॥ जलेबीतिख्यातपक्वान्नविशेषे ॥ तस्याः पाकप्रकारो यथा । नूतनं घटमानीय तस्यान्तः कुशलो जनः । प्रस्थार्द्धपरिमाणेन दध्नाऽम्लेन प्रलेपयेत् ॥ द्विप्रस्थां समितां तत्र दध्यम्लं प्रस्थसम्मितम् । घृतमर्द्धशरावञ्च घोलयित्वा घटे क्षिपेत् ॥ आतपे स्थापयेत् तावत् यावद्याति तदम्लताम् । ततस्तु प्रक्षिपेत् पात्रे सच्छिद्रे भाजनस्थितम् ॥ परिभ्राम्य परिभ्राम्य तत्सन्तप्ते घृते क्षिपेत् । पुनः पुनस्तदावृत्य विदध्यात् मण्डलाकृतिम् ॥ तां सुपक्वां घृतान्नीत्वा सितापाके तनुद्रवे । कर्पूरादिसुगन्धैश्च स्नपयित्वोद्धरेत्ततः ॥ एषा कुण्डलिनी नाम्ना पुष्टिकान्तिबलप्रदा । धातुवृद्धिकरी रुच्या चक्षुरिन्द्रियतर्पणी ॥ कुण्डलिनो स्त्रीप् ॥

कुण्डली । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ काञ्चनद्रुमे ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ सर्पिणीवृक्षे ॥ जलेबीति प्रसिद्धे मिष्टान्नविशेषे । कुण्डलिन्याम् ॥ इति माकरानेश्वरः ॥ कुलकुण्डलिन्यां शक्तौ ॥

कुण्डाशी । त्रि । कुण्डसंज्ञकरविशेषपक्वान्नभोजिनि ॥ अमृते जारजः कुण्डो मृते भर्त्तरि गोलकः । यस्तयोरन्नमश्नाति स कुण्डाशीति कथ्यते ॥ इति देवलः ॥ कुटना इति प्रसिद्धे भगभक्षके ॥ महाभारते दानधर्मे यथा दर्शनात् ॥

कुण्डिका । स्त्री । कमण्डलौ ॥ पिठरे । स्थाल्याम् ॥ कूँड कूँडा इति च प्रसिद्धे पात्रविशेषे ॥ स्वार्थे कः ॥

कुपिञ्जलः । पुं । क्षुपविशेषे ॥ म । वि

दर्भनगरे ॥ यथा । अथ भीमसुता मल्लोकनैः सफलं कर्तुमेव सन्देश । हरितमण्डलमण्डनायितं नभरं कुण्डिनमण्डलीयथाविति पूर्वे नैषधे २ सर्गः ॥ कुण्डते । कुण्डिना हे विष्णुमन्यथामीति रत्नच म० ॥

कुण्डी । स्त्री । कमण्डलुविशेषे । कमण्डल्वी ॥ कुण्डी कमण्डलुपाणिनां मधुमूर्तीनि विभ्रतः । किं न पश्यति लोकोऽयं ब्रह्मविष्णुमहेश्वराम् ॥ जानपदकुण्डेत्यादिना ङीष् ॥ भस्त्र्येमत्रेजारत्नामायाम् ॥ अमत्र कुण्डमिति मात्रात्मिकयकोऽङी ष् ॥ कुण्डसिद्धा ॥ कुण्डसन्दोपकरण ॥ यां ॥ अमरटीका ॥

कुण्डीरः । पुं । मनुष्ये ॥ त्रि । बलवति ॥ इति धरणी ॥

कुतनुः । पुं । कुबेरे ॥ त्रि । कुत्सितशरीरे ॥

कुतपः । पुं । सूर्ये ॥ वैश्वानरे ॥ द्विजे ॥ अतिथौ ॥ गवि ॥ भागिनेये ॥ पुं । न । दौहित्रे ॥ वाद्ये ॥ छागलकम्बले । नेपालकम्बले । खांरचा इति पर्वतीयभाषा ॥ कुत्सिताहोऽ दिनस्याष्टमांशे । पञ्चदशोऽष्टमो मुहूर्त्ते । विंशद्दण्डदिनमाने द्वितीयप्रहरशेषदण्डार्धयुक्ततीयप्रहरप्रथमदण्डपर्यन्ते काले । अथवैको द्दिष्टश्राद्धारम्भकालः ॥ यथा ॥ आरम्भकुतपे श्राद्धं कुर्यादारौहिणं बुधः । विधिज्ञो विधिमास्थाय रौहिणन्तु न लङ्घयेदिति ॥ दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करः । स कालः कुतपो ज्ञेयः पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ अपि च ॥ अह्नो मुहूर्त्ता विख्याता दशपञ्च च सर्वदा । तत्राष्टमो मुहूर्त्तो यः स कालः कुतपः स्मृत इति मत्स्यपुराणम् ॥ ॥ परिभाषिकं कुतपाष्टकं यथा । खड्गपात्रं कुतपं नेपालकम्बलः । रौप्यं दर्भास्तिलाः गावो दौहित्रश्चाष्टमः स्मृतः ॥ पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य सन्तापकारिणः । अष्टावेते यतस्तस्मात् कुतपा इति विश्रुताः ॥ इति मिताक्षराचाराध्यायः ॥ कुत्सितं तपतीति । तप० । संज्ञायामभृदृषीति खच् । अनव्ययस्येति मुम् । यद्वा । कुम्भवं तपसि । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्न मुम् ॥

कुतः । अ । प्रश्ने ॥ पञ्चम्यर्थे । कस्मादर्थे ॥ निह्नवे ॥ कस्मात् किमस्तीत्यर्थ । कुतिहोः ॥

कुतुकम् । न । कौतुके ॥ फलनिरपेक्षतया चिकीर्षिते ॥ कुतं चर्म नि

र्मितस्नेहपात्रं कायति । कै० । आ-
तोऽनुपसर्गे कः । उपपदसमासः । कु-
तोह्रस्वोऽनुप्रयोगादितिह्रस्वः ॥ य
द्वा । कुत्वाम्भसम् । अध्या० ठच् । इ
सुसुगितिकः । कोश इति ह्रस्वत्वं सं
ज्ञापूर्वकत्वात् पक्षे वृद्ध्यभावः ॥
कुतुपः । पुं । चर्मसम्बे ऽल्पे स्नेहपात्रे ।
कुप्पी इतिभाषा ॥ ह्रस्वा कुतूः ।
कुत्वाहुपच् ॥
कुतुपुर्व । न । कुतसितंतिमुकीफले ॥
कुतूः । स्त्री । चर्मनिर्मिते स्नेहपात्रे ।
कुप्पा इतिभाषा ॥ कुत्सितं तन्यते
। तनु० । बा० कू. टिलोपश्च ॥ कौ
तिभ्रा । कुशब्दे । बा० कूक् च ॥
कुत्वाहुपजितिनिर्दृ भाषा ॥
कुतूणकः । पुं । कतुया इति गौडभा
। षाप्रसिद्धे आख्यानां नेत्ररोगे ॥ तस्य
ल० । यथा । कुतूणकः क्षीरदोषा
च्छिशूना मेव वर्त्मनि । जायते तेन
तन्नेत्रं कण्डूरञ्च स्रवेत् मुहुः ॥
शिशुः कुर्याल्ललाटाक्षि कूटना
साव घर्षणम् । शक्नोनार्कप्र
भां द्रष्टुं न वर्त्मोन्मीलनक्षमः
इति ॥
कुतूहलम् । न । अपूर्ववस्तुदिदृक्षायां
तिशये चेष्टाविशेषे । कौतुके । कौ
तूहले ॥ कुतूहलं रम्यदृष्टौ चाप-

ल्यं परिकीर्तितम् ॥ फलनिरपेक्ष
चिकीर्षिते ॥ त्रि । प्रशस्ते ॥ अद्भुते
॥ कुतं कृषति । खलविलेखने । मू०
कः ॥ यद्वा । कुषति । पचाद्यच् ।
कुत्वा हलम् ॥
कुतूहली । त्रि । विनोदार्थिनि ॥
कुट्टणम् । न । कुस्मिकायाम् । शारिप
क्षोम् । जलपत्नी कार्ई इतिभाषा
। माना इति गौडभाषा ॥
कुत्थ । अ । द्वेषगन्धे ॥ कुत्थिन् । सत्
त्यासुख ॥
कुत्थित । अ । कुत्थ । विसौठिन्नाने
इति भाषा ॥
कुत्सनम् । न । निन्दने ॥ कुत्स० । ल्युट् ॥
कुत्सला । स्त्री । नीलीवृक्षे ॥
कुत्सा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ कुत्सन
-म् । कुत्स अवक्षेपणे । गुरोश्चहल इति
स्त्रियामः । टाप् ॥
कुत्सितम् । त । कुटन्नामौषधे ॥ त्रि ।
निन्दिते । निकृष्टे । प्रतिकृष्टे । वेफे
॥ कुत्सा सञ्जातास्य । ता० इतच् ॥
कुथः । पुं । बर्हिषि । दर्भे ॥ पुं । स्त्री ।
आस्तरणकम्बले । गजपृष्ठस्थितचि
त्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णे । हा
थीकीझूल इति भाषा ॥ कुथ्नाति
। कुन्थसंश्लेषणे । क्वचः इगुपधेति
निर्देशात् क्वचिदकित्यपि नलोपः ॥

यद्वा । कुन्यत्यशोभां । कुथिहिंसा संक्लेशनयोः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुमन् । इगुपधेतिकपि अन्वा । कुथ्यति वा । कुथपूतीभावे । इगुपधेतिकः ॥ कुथा कन्था समाख्याता कुथः स्यात्करिकम्बलम् । कुथः कुशः कुथः कीटः मासः सायी द्विजः । कुथइत्याह कश्चित ॥

कुथा । स्त्री । आस्तरणे ॥ टाप ॥

कुथोदरी । स्त्री । कल्किपुराणे प्रसिद्धायां कुम्भकर्णपौत्र्यां निकुम्भदुहितरि ॥ साकल्किना हतेति पुराणे प्रसिद्धिः ॥

कुदृष्टिः । स्त्री । वेदवाह्यतार्किकाकल्पनायाम् ॥ यावेदवाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः । इतिमनुः ॥

कुद्दालः । पुं । कोविदारे । काञ्चनारे ॥ भूमिदारणास्त्रे । कुदाल इति भाषा ॥ कुम् भूमि मुद्दालयति । दलविदारणे । कर्मण्यण् । अर्कांच्यादि. ॥

कुद्रङ्कः । पुं । गृहविशेषे । मञ्चोपरिमण्डपे । उद्घाटे । पिठरे ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥

कुद्रङ्गः । पुं । पिठरे । कुद्रङ्के ॥

कुद्रवः । पुं । कोद्रवे ॥

कुद्रवन. । पुं । कोद्रवे ॥

कुधान्यम् । न । क्षुद्रधान्ये ॥

कुधीः । त्रि । विपरीतबुद्धिमति ॥

कुध्रः । पुं । पर्वते ॥ कुंधरति । धृञ् । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

कुनखः । पुं । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्ल० यथा । नखमांसमधिष्ठाय वातः पित्तञ्च देहिनाम् । कुर्वीते दाहपाकौ च तं व्याधिंचिप्प माद्दिशेत् ॥ तदेवाल्पतरैर्दोषैः परुषं कुनखं वदेदिति ॥ त्रि । कुत्सितनखयुक्ते ॥

कुनखी । त्रि । कुनखरोगयुक्ते ॥ सङ्कुचितनखे ॥

कुनटः । पुं । श्योनाकप्रभेदे ॥ कुत्सितनटे ॥

कुनटी । स्त्री । नैपाल्याम् । मनःशिलायाम ॥ धन्याके ॥ कौनटति । नटअवस्यन्दने । अच् । गौरादित्वात् ङीष् ॥ कुत्सिता नटी इव वा ॥

कुनखी । पुं । बकवृक्षे ॥

कुनाभिः । पुं । निधौ ॥ वातमण्डल्याम् । बवूला बवण्डर इतिच भाषा ॥

कुनाशकः । पुं । दुरालभायाम् । यवासे ॥ कुंनाशयति । नाश० । ण्यन्तः । अच् । स्वा० कन् ॥

कुन्तः । पुं । गवेधुकायाम् ॥ प्रासायुधे । भल्ले । भाला इति भाषा ॥ मायोऽस्त्रचोपयोग्यस्त्रे इति स्वामी ॥ कुं शरीरमुनत्ति । उन्दी० । बाहुलका

न्तः । शक्वादि ॥

कुन्तलः । पुं । केशे । चिकुरे । वाले ॥ ह्रीवेरे ॥ चषके ॥ यवे ॥ हले ॥ कुन्तं कुन्ताग्राकारं लाति । ला० आतोऽनुपसर्गे कः ॥ कुन्तलाः । पुंभूम्नि । जनपदविशेषे ॥ यथा । कामगिरिं समारभ्य द्वारकान्तं महेश्वरि । श्रीकुन्तलाभिधो देशो वर्णितः शक्तिसङ्गमे इति ।

कुन्तलवर्द्धनः । पुं । भृङ्गराजे । भीमरा इति भाषा ॥

कुन्तलिका । स्त्री । दध्यादिच्छेदन्याम् । पालिकायाम् । दही काटनेकी छुरी वा कटोरी इति भाषा ॥

कुन्तलोशीरम् । न । वालके । वाला इति भाषा ॥

कुन्तिः । स्त्री । युधिष्ठिरादिपाण्डवानां मातरि ॥ वा० कर्मभिश्च । प्रत्यया दित्सेति कुन्तादेशः ॥ देशविशेषे ॥

कुन्ती । स्त्री । युधिष्ठिरादीनां जनन्याम् । शूरसेनसुतायाम् । पृथायाम् ॥ गुग्गुलुवृक्षे ॥ शल्लक्याम् ॥ इतो मनुष्यजातेरिति ङीष् ॥

कुन्तीपुत्रः । पुं । युधिष्ठिरादिषु ॥ कुन्तीच शूरसेनराजस्य कन्या पृथानाम्नाख्याता । तत्पिता तां कुन्तिभोजराजायदत्तवान् । अतः कुन्तीति विश्रुता । सा च संगीभूतस्य मुनेः शापान्मैथुनरहितस्य स्वामिन आज्ञया धर्मात् युधिष्ठिरं पवनाद्भीमं मिन्द्रात् अर्जुनम् अश्विनीकुमाराभ्यां नकुलसहदेवौ जनयामास ॥ सा च कन्यावस्थायामादित्यात् कर्णमु जनयामास । अतः । कर्णोपि कुन्त्याः पुत्रः ॥

कुन्थुः । पुं । बौद्धविशेषे ॥ जिनचक्रवर्तिविशेषे ॥

कुन्दः । पुं । अच्युते । मुकुन्देन सर्वपापविनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान् । तस्मिन् यज्ञे महादाने दक्षिणां भृगुनन्दनः । मारीचाय ददौ प्रीतः कश्यपाय वसुन्धरामिति हरिवंशोक्तेः ॥ कुं धरां कश्यपाय ददाति । दुदाञ्० । आतोऽनुपसर्गे इति कः । पृषोदरादित्वाद्वर्णागमः । कुंद इति गौड भाषाप्रसिद्धे भ्रमियन्त्रे । चक्राख्ये ॥ कुबेरस्य निधिविशेषे ॥ कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ करवीरवृक्षे ॥ मालण्डकथाख्ये ॥ पुं । न । पुष्पविशेषे । माध्ये ॥ कुन्दं शीतं लघु श्लेष्मशिरोविषपित्तहृत् ॥ कुं भुवं द्यति खण्डयति वा । दैप्शोधने दो अवखण्डने वा । आत इतिकः । तत्पुरुषे इति द्वितीयाया अलुक् ॥ य-

द्रा । कुम् भूमिम् उनत्ति । उन्दी० । कर्मण्यण् । श० ॥ यद्वा । कौति । कुशब्दे । अन्द्रादित्वात् कौतेर्नुमि सिद्धम् ॥

कुन्दकः । पुं । कुन्दुरुके ॥

कुन्दमः । पुं । मार्जारे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कुन्दरः । पुं । कुन्दरा इति ख्यातिः तृणविशेषे दीर्घपत्रे । खरच्छदे ॥ कुन्दंराति । रा० । आतोऽनुपसर्गे इतिकः ॥

कुन्दिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । पद्मिन्याम् ॥

कुन्दुः । पुं । मूषिके ॥ स्त्री । कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥

कुन्दुरुः । पुं । स्त्री । स्वनामख्यातेसुगन्धिद्रव्ये । यस्य निर्यासे कुन्दुरुखोटि इतिगौडप्रसिद्धिः । पालङ्ग्याम् । सैराष्ट्रे । बहुगन्धे ॥ कुन्दुरुर्मधुरस्तिक्तस्तीक्ष्ण त्वच्यः कटु र्हरेत् । ज्वरस्वेदग्रहालक्ष्मीमुखरोगकफानिलान् ॥ कुम्भूमि मुनत्ति उन्दयति वा । अन्वादयश्चेति साधुः ॥ पालङ्ग्याकेपीतिरक्षितः ॥

कुन्दुरुकः । पुं । कुन्दुरुनाम्नि सुगन्धिद्रव्ये ॥

कुन्दुरुकी । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥ कुन्दुरुविप्रतिकृतिः ॥ इवेप्रतिकृताविति कन् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

कुपथः । पुं । कद्ध्वनि । कापथे ॥

कुपाणिः । त्रि । कुकरे । वक्रहस्ते । टुण्डा इतिभाषा ॥

कुपितः । त्रि । रुषिते । रुष्टे ॥

कुपिनी । पुं । कैवर्ते । जालिया मछुवा इतिभाषा ॥

कुपिनी । स्त्री । खालुइ इतिगौडभाषाप्रसिद्धायां स्वल्पमत्स्यधान्याम् ॥

कुपिन्दः । पुं । तन्तुवाये ॥ कुप्यति । कुप० । कुपेर्वा वश्चेतिकिन्दच् ॥

कुपीलुः । पुं । कारस्कारवृक्षे । काकेन्दौ ॥ कुचला इतिभाषा ॥ कुपीलुः शीतलस्तिक्तो वातलो मदकृल्लघुः । परं व्यथाहरो ग्राही कफपित्तास्रनाशनः ॥

कुपुरुषः । पुं । कुत्सितनरे ॥ कुत्सितःपुरुषः । कुगतीति समासः ॥

कुपूयः । त्रि । कुत्सिते । आख्याप्रारादिनिन्दिते ॥ कुत्सितं पूयते । पूयीविसरणे । पचाद्यच ॥

कुप्यम् । न । स्वर्णरूप्याभ्या मन्यस्मिन् तैजसे ताम्रादिधातौ ॥ अष्टधातुमध्ये द्रस्ता इतिख्याते धातौ ॥ गुप्यते । गुपूरक्षणे । राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याऽव्यथ्या इतिक्यप

त्वोनिपातितःकुप्यशब्दः । तत्रगुपे
रादेः कत्वमसंज्ञायाम् ॥
कुप्यशाला । स्त्री । स्वर्णरजतभिन्नतैज
सपात्रादिनिर्माणगृहे । सन्धान्या
म् । ठठेरपट्टी इतिभाषा ॥
कुप्रियः । त्रि । अधमे ॥
कुप्लवः । पुं । तृणादिनिर्मिते कुत्सि
ते उडुपादौ ॥
कुवेरः । पुं । धनदे । यक्षराजे ॥ ज
म्बीरवृक्षे ॥ अर्बुदमासिकविशेषे ॥
[illegible] । कुदेहे ॥ तन्दे ॥ कुत्सितं वेरं
शरीरं यस्य कुष्ठितत्वात् । यथाहुः
। कुत्सायां क्वितिशब्दोऽयं शरीरं वेर
मुच्यते । कुवेरः कुशरीरत्वान्नाम्ना
तेनैवसोऽङ्कितः ॥ इतिवायुपुराणम्
॥ यद्वा । कुम्बति धनम् । कुविआ
च्छादने । कुम्बेर्नलोपश्चेत्येरच् ।
सोऽपृथ्यमधः ॥
कुवेरकः । पुं । नन्दिवृक्षे ॥ कुवेरे ॥
स्वार्थेकः ॥
कुवेराक्षी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ लता
करञ्जे । सितपाटलिकावृक्षे ॥ कुवे
रस्येवाक्षियस्याः । अक्ष्णोऽदर्शनादि
ष्यच । गौरादित्वान् ङीष् ॥
कुवेराचलः । पुं । } कैलासपर्वते ॥
कुवेराद्रिः । पुं । }
कुब्जः । पुं । खड्गे ॥ अपामार्गे ॥ त्रि । ग
डुले । कुवडा इतिभाषा ॥ अस्यलक्ष
णं यथा । हृदयं यदि वा पृष्ठमुन्न
तं क्रमशः सरुक् । क्रुद्धो वायुर्यदा
कुर्यात्तदा तं कुब्जमादिशेत् । इति
॥ कुरीषत् उब्जमार्जवमस्य । अ० ॥
कुब्जकः । पुं । पुष्पविशेषे । भद्रपुष्पे ॥
महासहे । कण्टकाढ्ये । कुब्ज कूजा
कूजे इतिभाषाप्रसिद्धे सेवतीप्रभे
दे । यथा । चम्पकात् पुष्पशतका
दशोकपुष्पमुत्तमम् । अशोकात्
पुष्पसाहस्रात् सेवतीपुष्पमुत्तमम्
। सेवतीपुष्पसाहस्रात् कुब्जकं पु
ष्पमुत्तममितिनारसिंहपुराणम् ॥
अस्यगुणा यथा ॥ कुब्जकः सुरभिः
स्वादुः कषायानुरसः सरः । त्रिदोष
शमनो वृष्यः शीतवर्णोऽथसंस्मृत
ति ॥ कौ उब्जति । उब्ज आर्जवे ।
अच् । यद्वा । कुरीषत् उब्जमार्जव
मस्य । अ० । स्वार्थेकः ॥
कुब्जकण्टकः । पुं । श्वेतखदिरे ॥
कुभ्रम् । न । वने ॥ कुम्भति । कुभिआ
च्छादने । कुम्भेर्न्द्रेतिरम् ॥
कुमङ्खिकः । पुं । समध्याकथके ॥
कुमनीषः । त्रि । कुत्सितबुद्धिमति ॥
कुत्सिता मनीषाऽस्य ॥
कुमारः । पुं । शुके ॥ कार्त्तिकेये । स्क
न्दे ॥ नाट्योक्त्यायुवराजे ॥ अश्ववार

के ॥ पञ्चवर्षीयबालके ॥ वरुणद्रुमे ॥ अर्हदुपासकविशेषे ॥ सिन्धुनदे ॥ न । जात्यकाञ्चने । उत्तमस्वर्णे ॥ कुमारयति क्रीडति कुमारक्रीडायाम् ॥ पर्याय ॥ कुत्सितो मारोऽस्येति वा ॥ कौमारयति दुष्टान् ॥ अच् ॥ सदाबालत्वात् कुमारः ॥ यद्वा । कामयते । कमु ॥ कमेः किदुच्चोपधायाः इत्यारन् प्रत्ययः ॥

कुमारकः । पुं । बालके ॥ कुमार इव । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ बालके ॥ जातं कुं पृथिवीं पश्चात् मारयेत् सः कुमारकः ॥

कुमारपालः । पुं । शालिवाहनन्टपे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुमारभृत्या । स्त्री । गर्भिण्याः परिचर्यायाम् । बालतन्त्रे ॥

कुमारयुः । पुं । युवराजे ॥

कुमारसः । त्रि । कुमारयति ॥ कुमारोऽस्यास्ति । अन्येभ्योऽपि दृश्यते इति सः ॥

कुमारवाही । पुं । मयूरे ॥

कुमारसूः । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ दुर्गायाम् ॥ कुमारं सूते । षूङ् । क्विप् ॥

कुमारहा । त्रि । बालघातिनि ॥

कुमारिकः । त्रि । कुमारीमति ॥ कु

मार्य्योऽस्य ॥ व्रीह्यादित्वात् ठन् ॥

कुमारिका । स्त्री । कुमार्य्यै ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ भारतवर्षस्य खण्डविशेषे ॥ भरतखण्डे ॥ यथा ॥ वर्षेऽस्मिन् सरितश्चैव कुमारिकास्ति येषु चान्त्यजजना निवसन्ति सर्वे इति ॥ स्थूलैलायाम् ॥ स्त्री ।

कुमारिणी । स्त्री । वन्ध्याम् ॥ कुत्सितान् देह्यान् मारयति तच्छीला ॥

कुमारी । स्त्री । अविवाहितायाम् ॥ पार्वत्याम् ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ नदीप्रभेदे ॥ शुक्तिमत्पादोद्भवा ॥ रिति ॥ सीतायाम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ यथा । कुमारी भेदिनी शीता तिक्ता नेत्र्या रसायनी ॥ मधुरा बृंहणी बल्या वृष्या वातविषप्रणुत् ॥ गुल्मप्लीहयकृद्वृद्धिकफज्वरहरी हरेत् । ग्रन्थ्यग्निदग्धविस्फोटपित्तरक्तत्वगामयानिति ॥ अपराजितायाम् ॥ जम्बुद्वीपविभागे ॥ रामतरुण्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ स्थूलैलायाम् ॥ मेदिनीपुष्पे ॥ तरुणीपुष्पे ॥ श्यामापक्षिणि ॥ कन्यायाम् ॥ द्वादशवर्षीयायां कन्यायाम् ॥ यथा । अष्टवर्षा भवेद्गौरी दशवर्षा च कन्यका । सम्प्राप्ते द्वादशे वर्षे कुमारीत्यभिधीयते । इति स्मृतिभेदः ।

कन्याकुमारीत्यमरे तूपचाराद्भेदः ॥ आगमेतु कुमारीपूजने च जातपुष्पाचेत् तदा षोडशवर्षपर्यन्त वयस्कापि कुमारीत्युच्यते । तस्याः वयोभेदेन नामभेदाः । यथा ॥ एक वर्षा भवेत् सन्ध्या द्विवर्षा च सरस्वती । त्रिवर्षा तु त्रिधामूर्त्तिं श्चतु र्वर्षा तु कालिका ॥ सुभगा पञ्चवर्षा च षड्वर्षा च उमा भवेत् । सप्तभि र्मालिनी साक्षात् अष्टवर्षा च कुब्जिका ॥ नवभिः कालसङ्कर्षा दशभि श्चापराजिता । एकादशेतु रुद्राणी द्वादशाब्देतु भैरवी ॥ त्रयोदशे महालक्ष्मी र्द्विसप्तापीठनायिका ॥ क्षेत्रज्ञा पञ्चदशभिः षोडशे चाम्बदा मता ॥ एवङ्क्रमेण सम्पूज्या यावत् पुष्पं न जायते । पुष्पितापि च सम्पूज्या तत् पुष्पादानकर्मणीति ॥ कुमारयति कुमारक्रीडायाम् । अच् । गौरादिः ॥ यद्वा । कामयते । कमु० । कमेर्‌ठकिदुच्चोपधायाश्चारन् । वयसिप्रथम इति ङीप् ॥ काम्यतेवा ॥ कुत्सितो मारो ऽस्याः वा ॥

कुमालकः । पुं । सौवीरदेशे ॥

कुमत । न । कैरवे । कुमुदे ॥ रक्तोत्पले ॥ त्रि । कृपणे ॥ अप्रीते ॥

कुमुदम् । नं । कुमुदि । कैरवे । क

ह्लारे ॥ कुन्दुकमले । कोई इतिभाषा ॥ कुमुदं पिच्छिलं स्निग्धं मधुरं ह्लादि शीतलम् ॥ रूप्ये ॥ रक्तपद्मे ॥ पुं । नैरृतकोणस्थ दिग्गस्तिनि ॥ रक्तोत्पलतुल्यवर्णत्वात् ॥ नागविशेषे ॥ सप्तकल्पस्वमेपुषे ॥ यस्य बाला बहुश्यामा दीर्घवाङ्गुलताश्चिताः । ताम्राः पीताः सिताश्चैव प्रकीर्णाघोरकर्मणि प्रतिरोमाणमसि ॥ वानरविशेषे ॥ दैत्यविशेषे ॥ सितोत्पले ॥ कर्पूरे ॥ कौमोद्रते । मुदर्षे । इगुपधेतिकः ॥ पर्वतविशेषे ॥ भुवकविशेषे ॥

कुमुदखण्डम् । न । कुमुदानां समूहे ॥ कमलादिभ्यः खण्डः ॥

कुमुदबान्धवः । पुं । चन्द्रे । शशिनि ॥ कुमुदानां बान्धवः ॥ कर्पूरे ॥

कुमुदवती । स्त्री । कुमुदन्याम् ॥

कुमुदबीजम् । न । कुमुदबीजे ।

कुमुदा । स्त्री । कुम्भिकायाम् । पारिपर्ण्याम् । काइ इति भाषा । पाना इति गौडभाषा ॥ गम्भारीवृक्षे ॥ शालपर्णीवृक्षे ॥ धातकीवृक्षे ॥ कटफले ॥ अजाद्यतष्टाप् ॥

कुमुदाभिख्यम् । न । रूप्ये ॥ कुमुदमिव अभिख्या शोभायस्य ॥

कुमुदावासः । पुं । कुमुदप्रायदेशे ॥ कु

मुदाना भावाऽसो यस्मिन् ॥

कुमुदिका । स्त्री । कटफले ॥ कौमो दते । मुदीश्वर्ये । इगुपधेतिकः । स्वार्थे कन् ॥

कुमुदिनी । स्त्री । कुमुदयुक्तपुष्करिण्या दैा ॥ कुमुदस्तसायाम् ॥ उत्पलि न्याम् । कोडी कोंनी इतिभाषा ॥ कुमुदान्यत्र देशे सन्ति । पु० इनिः ॥ कुमुदखण्डे ॥ कुमुदानां समूहः । ख खा० इनिः ॥ पद्मिन्यां ये गुणाः प्रो क्ताः कुमुदिन्यामते स्मृताः । सातु मूलादिसर्वैः रक्तासमुदिताबुधैः ॥

कुमुदिनीनायकः । पुं । } चन्द्रमसि ॥
कुमुदिनीपतिः । पुं ।

कुमुदी । स्त्री । कटफले ॥

कुमुदेश । पुं । चन्द्रे । इन्दौ ॥

कुमुद्वान् । त्रि । कुमुदप्रायदेशे ॥ कुमु दानि प्रायाण्यत्र । कुमुदनडवेतसे भ्योड्मतुप् । झयद्वः ॥

कुमुद्वती । स्त्री । कुमुदिन्याम् ॥ उगि तश्चेति ङीप् ॥ रामपुत्रस्य कुशस्य पत्न्याम् ॥ कुमुदनागस्य कनिष्ठा याम् ॥

कुमुद्वतीबीजम् । न । बेरा इतिप्रसिद्धे कैरविणीफले ॥ भवेत् कुमुद्वतीबी जं स्वादुरूक्षं हिमं गुरु ॥

कुमोदकः । पुं । विष्णौ ॥ इतिहेमच न्द्रः ॥ कोः पृथिव्या मोदकः पालक त्वात् ॥

कुम्बः । त्रि । बाहुकुण्ठे । टोंटो । टुण्डा । इति भाषा ॥

कुम्बा । स्त्री । सुगहनायां वृतौ । नि विडवेष्टने । यज्ञस्थानादिरक्षणार्थं वेष्टने ॥ कुम्बति अनया । कुबि आच्छादने । चितिपूजिकथिकुम्बि चर्चश्चेत्यङ् । टाप् ॥

कुम्भः । पुं । एकादशे राशौ । हृद्रोगे ॥ अत्रमाविवेकवल्लाश्रितैतद्राशिफल म् । यथा । अवसतासवितोऽन्य सुभप्रियः कुम्भवता कथितोऽतिथि वत्सलः । काव्यशास्त्रामिनि कौतुक वैनरः सदसि सज्जनमाम सुरो चनः इति ॥ तल्लग्नेजातस्यफलम् । कुम्भलग्ने समुत्पन्नः सर्वदा निरतो द्वैनः ॥ परदारेतो नित्यं सत्वशायेम हामुखी ॥ इतिमूर्धौ सो ॥ गजगिर सापिवक्त्रयोः ॥ यथा ॥ तो पद्मियाः कुम्भकलिनोः युधाने परस्परं ताय कत्तिचताद्धाः । कुम्भेषु यस्माः सुपु षु गैशानां कुचेषु यस्ता दृष्टकामि नीनामिति ॥ राघवसान्तरे । कुम्भ कर्णस्य पुत्रे ॥ वेश्यापतौ ॥ प्राणा यामाङ्गकुम्भके ॥ परिमाणान्तरे ॥ सच द्विप्रस्थमतं द्रोणो विंशतिद्रोण

स्वकुम्भः इति धान्यं द्रव्यैः कुम्भोभ्य द्रव्यत्राण कुसुकभट्ट ॥ अन्यत्र । दशद्रोणोभवेत खारी कुम्भ स्तु द्रोण विंशतिरिति प्रायश्चित्ततत्त्वेकात्यायनवाक्यम् ॥ वैद्यक परिभाषयातु द्रोणद्वयमस्मिमाणे । ६४ सेर इति भाषा ॥ कलशे । घटे ॥ कलशे परिमाणं यथा ॥ षटत्रिंशदङ्गुलायामं षोडशाङ्गुलमुखको । चतुरङ्गुलक कण्ठं मुखं तस्य षडङ्गुलम् ॥ एवाङ्गुलिमितं मूलविधानं घटेविधितमिति ॥ कलावतीदीपोक्तमानं यथा । पञ्चाशदङ्गुलव्यास उत्सेध षोडशाङ्गुलः । कलसानां प्रमाणन्तु मुखमष्टाङ्गुलं स्मृतम् ॥ षटत्रिंशदङ्गुलं कुम्भं विस्तारोन्नतिशालिनम् । षोडशं द्वादशं वापि ततोन्यूनं न कारयेदिति ॥ क ? गुग्गुली ॥ त्रिवृति ॥ कुम्भसिंहे कलसितांशो लाम्नति । उग्रपूरुषे । कार्मुकधरे । वेश्यापत्या । घटकर्णादिः ॥

कुम्भक । पुं । दक्षिणहस्तेन नासापुटद्वयं धृत्वा प्राणायामाङ्गे वायुस्तम्भने । पूरकेण पूरितवायोरन्तरेव निरोधे ॥ कुम्भको निश्चलश्वास इति याज्ञवल्क्यः ॥ सद्वृत्तिनैश्चल्ये ॥ आत्मानुसन्धानदार्ढ्ये ॥ त्यागसङ्कल्पे त्वा निरोधः कुम्भकः स्मृतः । रोधयति सदभ्यासा द्रीक्षि मेधानि वारिता ॥

कुम्भकर्णः । पुं । रावणानुजे ॥

कुम्भकार । पुं । शूद्रागर्भे विश्वकर्मात सञ्जाते जातिविशेषे । कुलाले । चक्रिणि ॥ कुम्भं करोति । कुम्भ कर्मण्यण् । उपपदसमासः ॥ कुम्भपक्षिणि ॥

कुम्भकारिका । स्त्री । कुलत्थायाम् ॥

कुम्भकारी । स्त्री । कुलत्थिकायाम् ॥ मनःशिलायाम् ॥ कुलालपत्नी ॥ कुम्भकारस्य योषिति ॥ अर्धनौत टिट्टभेति यस्य ॥

कुम्भतुम्बी । स्त्री । अलाबूभेदे । गोलतुम्ब्याम् । गोरखतुम्बी गोल तुम्बी इतिभाषा ॥

कुम्भदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

कुम्भयोनि । पुं । अगस्त्यमुनौ । वसिष्ठमुनौ ॥ द्रोणाचार्ये ॥ कुम्भयोनिरस्त्र ॥ स्त्री । पुष्पयाम् ॥

कुम्भला । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मुण्डी इति भाषा ॥

कुम्भबीजक । पुं । रीठाकरञ्जे ॥

कुम्भशाला । स्त्री । कुम्भनिर्माणादिगेहे । पाकपुट्याम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुम्भसन्धि । पुं । आरब्धे हस्तिकुम्भ

हृदयमध्यस्थाने ॥

कुम्भसम्भवः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥ कुम्भात् कलशात् सम्भव उत्पत्तिर्यस्य सः ॥

कुम्भा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ नागकुली इति प्रसिद्ध भेषजे । नागदन्त्याम् ॥

कुम्भाण्डः । पुं । बाणासुरस्य मन्त्रिविशेषे ॥ कुष्माण्डे ॥

कुम्भाण्डी । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कुम्भाधिपः । पुं । शनिग्रहे ॥

कुम्भालाबुः । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

कुम्भिका । स्त्री । पाना इति गौड भाषा प्रसिद्धे जलजतृणविशेषे । काश्यादिदेशेषु कुम्भीति ख्याते पानीयपृष्ठजे । वारिपर्ण्याम् ॥ वारिपर्णी स्थूलपत्रा कुम्भिकेति प्रकीर्तिता ॥ पाटलावृक्षे ॥ श्रीपुष्प्याम् ॥ नेत्ररोगवि॰ ॥ यथा । वर्त्मान्ते पिडका ध्माता भिद्यन्ते च स्रवन्ति च । कुम्भीकाबीजसदृशाः कुम्भिकाः सन्निपातजाः इति माधवः ॥ कुम्भोल्खलः । अतद्गुनिठनादितिठन् ॥

कुम्भी । पुं । हस्तिनि ॥ कुम्भीरे ॥ गुग्गुलौ ॥

कुम्भिनीबीजम् । न । जयपाले ॥

कुम्भिपाकी । स्त्री । कट्फले ॥

कुम्भिमदः । पुं । हस्तिमदे ॥

कुम्भिलः । पुं । चोरे ॥ शालमत्स्ये ॥ श्लोकार्थचौरे ॥ श्याले ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुम्भी । स्त्री । उखायाम् ॥ पाटलावृक्षे ॥ वारिपर्ण्याम् ॥ कट्फले ॥ कुम्भीपुष्प इति कोङ्कणदेश प्रसिद्ध वृक्षविशेषे । रोमालुविटपिनि ॥ घटिकायाम् ॥ मर्गयाम् ॥ कुम्भीव कुम्भी रसाधारत्वात् ॥

कुम्भीकः । पुं । देववल्लभे । पुन्नागवृक्षे ॥ कुम्भिकायाम् ॥ नपुंसकभेदे ॥ तस्य लक्षणं यथा । स्वे गुदेऽब्रह्मचर्याद्यः स्त्रीषु पुंवत् प्रवर्त्तते । स कुम्भीक इति ज्ञेयो गुदयोनिः स स्मृत इति ॥

कुम्भीका । स्त्री । कच्छदेशे दाडिमाकारफलायां लतायाम् ॥

कुम्भीधान्यः । पुं ।
कुम्भीधान्यकः । पुं ।
} वर्षनिर्वाहोचित धान्यादिधने गृहस्थमात्रे ॥

कुम्भीनसः । पुं । क्रूरसर्पे ॥

कुम्भीनसी । स्त्री । लवणासुरमातरि । रावणभगिन्याम् ॥

कुम्भीपाकः । पुं । नरकविशेषे । स्मृतितापने ॥ य इह पशून् पक्षिणो वा प्राणतो रन्धयति तं परत्र यमानुचरा तप्ततैले यथो रन्धयन्ति स कु-

मीपाकईति श्रीभागवतम् ॥

कुम्भीरः । पुं । कुंभीर इति नाँका इतिच भाषा प्रसिद्धे मारके जलज न्तुविशेषे नक्रे । गिलग्राहे ॥ कुम्भि नं हस्तिन मीरयंति । कर्मण्यण् । उपपदसमासः ॥

कुम्भीरमक्षिका । स्त्री । कुम्भीरपोका इति गौड भाषा प्रसिद्धे मक्षिका विशेषे । कणायाम् ॥ इतिहारावली ॥

कुम्भीवीजम् । पुं । जयपाले ॥

कुम्भोलूः । न । गुग्गुलौ ॥

कुम्भोलूखलकम् । न । गुग्गुलौ ॥ कुम्भोलूखलकाकाराद्कर्कोणापि योतम् ॥

कुरका । स्त्री । सल्लकीवृक्षे ॥

कुरङ्करः । पुं । सारसपक्षिणि । पु

कुरङ्कुरः । पुं । ष्कराह्वे ॥

कुरङ्गः । पुं । हरिणविशेषे ॥ कुरङ्ग ईषत्ताम्रः स्याद्धरिणाकृतिको महा न् ॥ कुरङ्गोबृंहणो बल्यः शीतलः पि त्तह् गुरुः । मधुरो वातहद्ग्राही किञ्चित्कफकरो मतः इति । हरि णस्यगुणैस्तुल्यः कुरङ्गः कथितोबुधै रितिचभावप्रकाशः ॥ मृगे । यातायौ ॥ कौ रङ्गति । रगि० अच् ॥ कौरङ्गो ऽस्त्यस्य वा कर्शआद्यच् ॥ यद्वा । किर ति । कृविं० । भिदादिभ्यः किदित्य कुरङ्गः

प्रत्य० । बाहुलकात् उत्वम् । कु रशब्देवाऽस्तु ॥

कुरङ्गनयना । स्त्री ॥ मृगनयनायांना र्याम् । कुरङ्गाक्ष्याम् ॥

कुरङ्गनाभिः । पुं । कस्तूर्याम् ॥

कुरङ्गमः । पुं । मृगे कपटे ॥ हरिणवि शेषोयम् ॥

कुरङ्गाक्षी । स्त्री । दीर्घनयनायाम् ॥

कुरङ्गिका । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् ॥

कुरङ्गी । स्त्री । कुरङ्गयोषायाम् । म ग्याम् ॥

कुरचिल्लः । पुं । कर्कटे ॥

कुरटः । पुं । चर्मकारे ॥

कुरण्डः । पुं । } पीतायां झिण्ट्याम्

कुरण्टकः । पुं । } पीताम्लाने ॥ कुर्य ते । कुरशब्दे । बाहुलकात् अण्टः । स्वार्थे कन् ॥

कुरण्डः । पुं । मुष्कवृद्धिरोगे । अण्डव र्द्धने ॥ शाकवृक्षभेदे ॥

कुरण्डकः । पुं । त्रिसन्ध्यादेर्ध्यास्थाने ॥

कुररः । पुं । उत्क्रोशखगे ॥ कुरते । कुङ्शब्दे । कुवःक्ररन् ॥

कुरराङ्घ्रिः । पुं । देवसर्षपे । रक्तमूल के । सप्तच्छदले ॥

कुररी । स्त्री । मेष्याम् ॥ कुररस्त्रिया म् ॥

कुररीगता । स्त्री । छन्दोविशेषे ॥ कुर

रीमृता नजभजैर्जगयुक्ता । यथा । श्रनतिचिरोज्झितस्य जलदेन चिरस्थितबहुबुद्बुदस्य पयसोऽनुकृतिम् । विरलविकीर्णवज्रशकलासकला मिह विदधाति धौतकलधौतमहीति ॥

कुरङ्कः । पुं । उत्क्रोशे । कुररे ॥ चूर्णकुन्तले ॥ इति धरणी ॥

कुरण्टः । पुं । पीतझिण्ट्याम् ॥ कुरण्टके । रक्तझिण्ट्याम् ॥ सितमन्दारे ॥ कुत्सितशब्दे ॥ त्रि । कुत्सितशब्दयुक्ते ॥

कुरण्टकः । पुं । रक्ताम्लाने । रक्तसैरेयाम् । रक्तझिण्ट्याम् ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ त्रि । कुत्सितरवे ॥ कुत्सितः ईषद्वा रवो यस्य मधुमकरन्दत्वात् रवोऽस्य । बहुव्रीहित्वात्कादेशः ॥

कुरसः । पुं । मद्यभेदे ॥ कुत्सितरसे ॥ त्रि । कुत्सितरसयुक्ते ॥ कुत्सितो रसोऽस्य ॥

कुरसा । स्त्री । गोजिह्वालतायाम् ॥

कुराहः । पुं । कुलाहे । ईषत्पाण्डौरुपालजङ्घे घोटके ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुरी । स्त्री । तृणधान्यप्रभेदे ॥

कुरीरः । पुं । कम्बले ॥ न । मैथुने ॥ क्रियते । डुकृञ्० । कृञ उच्चेति ईरन्प्रत्ययः । उदन्तादेशश्च ॥

कुरुः । पुं । आग्नीध्रराजपुत्रे । प्रियव्रतस्य पौत्रे ॥ चन्द्रवंशीयराजविशेषे । संवरणराजभार्यायां सूर्यकन्यायां तपत्यां जाते ॥ ओदने ॥ भक्ते ॥ श्रीकरणजाङ्गले ॥ कण्टकारिकायाम् ॥ कर्त्तरि ॥ करोति । डुकृञ्० । कृग्रोरुच्चेति कुः ॥ जम्बूद्वीपस्य नववर्षान्तर्गते वर्षविशेषे ॥ कुरवः क्षत्रियाः । तेषां निवासो जनपदः कुरवः । निवासेऽर्थो जनपदे लुप् । लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने ॥ पुं भू । नीवृद्विशेषे ॥ हस्तिनापुरमारभ्य कुरुक्षेत्रं यदवधि । पञ्चालपूर्वभागे तु कुरुदेशः प्रकीर्त्तितः ॥

कुरुकन्दकम् । न । मूलके ॥

कुरुक्षेत्रम् । न । देवयजने । देशविशेषे । धर्मक्षेत्रे । कुरुपाण्डवानां युद्धभूमौ ॥ तरन्तुकारन्तुकयोर्यदन्तरं रामह्रदानाञ्च मचक्रुकस्य च । एतत् कुरुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं प्रजापतेरुत्तरवेदिरुच्यते ॥ सर्वासामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते । अर्द्धतस्तु कुरुक्षेत्रमर्द्धतस्तु पृथूदकम् ॥ कुत्सितं रौतीति कुरु पापं कर्म तस्य क्षेपणात् गमनकारणत्वात् क्षेत्रम् ॥ यद्वा । कुः पृथिवी तस्यां रौति शब्दं करोति यः प्राणस्तन्निवासभूतम् ॥ स्थाणु

प्रियादेव्याःस्थानमेतत् ॥

कुरुक्षेत्रीयोगः । पुं । एकस्मिन् सावन दिने तिथित्रयनक्षत्रययोगत्रया-णां स्पर्शे । कुरुक्षेत्रे मरणयोगे ॥ यथा । पञ्चग्रहयुते मघौ उत्त-रसंस्थे बृहस्पतौ । सौम्यक्षेत्रगते च-न्द्रे कुरुक्षेत्रे स्मृतिर्भवेदिति आलका-सतसङ्कलितैयोगाध्यायः ॥

कुरुटः । पुं । सितावरशाके ॥

कुरुण्टः । पुं । पीतझिण्ट्याम् ॥ पीताम्लाने ॥

कुरुण्टकः । पुं । पीतपुष्पाम्लाने ॥ पीतझिण्ट्याम् । सैरेयके ॥ कुरुण्टि कटितेयकरोगे । कुरु कुत्सितः कौरा कुरुण्टकः । कुगतीति समासः ॥

कुरुण्टी । स्त्री । दारुपुत्तलिकायाम् ॥

कुरुपतिः । पुं । युधिष्ठिरे ॥

कुरुम्बम् । न । कुलपालके । कमला नेवू इति गौडभाषाप्रसिद्धे । नारङ्ग विशेषे ॥

कुरुम्बा । स्त्री ।
कुरुम्बिका । स्त्री । } द्रोणपुष्प्याम् ॥

कुरुम्बिका । स्त्री । सैंहलीरसे ॥

कुरुराट् । न । दुर्योधने ॥

कुरुराजः । पुं । दुर्योधने ॥ कुरूणां दे शविशेषाणां राजा । टच् ॥

कुरुरः । पुं । भासर्यास्थितपूर्वकुमाले । भ्रमरके । भ्रमरालके ॥

कुरुवकः । पुं । शोणाम्लाने । रक्ताम्लाने । रक्तझिण्ट्याम् ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ ईषद्रौति । रुशब्दे । संज्ञायां कन् । खवक् ॥

कुरुवर्षः । पुं । कुरुसंज्ञके वर्षे ॥

कुरुविन्दः । पुं । मेघनामनि । मुस्तायाम् ॥ कुल्माषे ॥ व्रीहिभेदे ॥ मुकुरे ॥ हिङ्गुले ॥ न । पद्मरागमणौ ॥ माणिक इति भाषा ॥ काचलवणे ॥ कुरून् विन्दति । विद्लृ लाभे । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारि वे द्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्चेति शः ॥

कुरुविल्वः । पुं । पद्मरागमणौ ॥

कुरुविस्तः । पुं । स्वर्णपले । ४ तोला सोना इति भाषा । कुरुषु विस्तः ॥

कुरुवृद्धः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ कुरुषु कुरुवंशजेषु वृद्धः ॥

कुरुश्रेष्ठः । पुं । युधिष्ठिरे ॥

कुरूप्यम् । न । रङ्गे ॥

कुर्कुजः । पुं । कुलञ्जनवृक्षे । गन्धमूले ॥

कूर्परः । पुं । कफोणौ ॥ जानुनि ॥ कुरति । कुरशब्दे । क्विप् ॥ कोरम् । संपदादित्वात् । पिपर्त्ति । पृ० अच् । कुरपार्श्वपरस्य ॥ कुरा शब्देन प रो वा ॥

कुर्प्पासः । पुं । अर्द्धचोलके ॥

कुर्प्पासकः । पुं । कञ्चुलिकायाम् । आँगी काँचुली चोली इतिच भाषा ॥

कुर्व्वत् । त्रि । कर्म्मकारे । भृत्ये ॥ करोति । डुकृञ्० । शतृ ॥ तनादिकृञ्भ्यउः । अतउत्सार्वधातुके । यण् ॥

कुर्व्वाणः । त्रि । भृत्ये ॥ कारके ॥ कुरुते । डुकृञ्० । शानच् ॥

कुलम् । न । जनपदे ॥ मध्यमहलेन यावती भूमि र्वाह्यते तावत्यां भूमौ ॥ द्वयी कुलन्तु भूमीसेतिम ... नुः ॥ गोत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ यथा । विप्रकुलम् ॥ आचारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा तीर्थदर्शनम् । निष्ठा वृत्तिस्तपो दानं नवधा कुललक्षणम् ॥ भवने ॥ तनौ ॥ देहे ॥ सब इति भाषा । प्रसिद्धेषु । जीवादिषु यथा । जीवः प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेवच । क्षित्यप्तेजो वायवश्च कुलमित्यभिधीयतेइति ॥ पुं । कुलिके । शिल्पिकुलप्रधाने ॥ कौलति । कुलसंस्त्यानेबन्धुषुच । इगुपधेतिकः ॥ यद्वा । कूयते । कुङ् शब्दे । वा० लक् ॥ कुम् भूमिं कुलति कौलीयते वा । कील् क्षेपणे । अन्येभ्योपीतिडः ॥

कुलकः । पुं । वल्मीके ॥ काकतिन्दुके ॥ कुलश्रेष्ठे ॥ मरुवकवृक्षे ॥ चित्रसर्पे ॥ न । पटोले ॥ धर्म्मादिसम्बन्धको कसमूहे ॥ त्रि । शिल्पि कुलप्रधाने । कुलश्रेष्ठिनि ॥ कुलस्य ग्रहस्य प्रसिद्धिरिव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥ यद्वा कौलति ॥ कुल संस्त्याने । इगुपधेतिकः ॥ स्वार्थेकन् कुन् वा ॥

कुलकर्कटी । स्त्री । चीनाकर्कट्याम् ॥

कुलकुण्डलिनी । स्त्री । } मूलाधारपद्मस्थितचिच्छक्तिविशेषः ॥
कुलकुण्डली । स्त्री । }

कुलकः । पुं । करताल्याम् । तालमर्दले ॥ इतिहारावली ॥

कुलक्षया । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

कुलजः । पुं ॥ कुलीने । सत्कुलप्रसूते ॥ कुले जातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

कुलजा । स्त्री । कुलपालिकायाम् ॥ डान्ताट्टाप् ॥

कुलञ्जः । पुं । कुलञ्जनवृक्षे ॥

कुलञ्जनः । पुं । स्वनामख्याते कुलञ्जे । गन्धमूले ॥ कुलञ्जनस्य स्वरकृत् श्लेष्मकफशोधनः । अर्क इतिशेषः ॥

कुलटा । स्त्री । असत्याम् । पुंश्चल्या

म् । वस्त्रक्याम् ॥ अभिचारार्थं कुलानि अटति । अट + पचाद्यच् । शकन्ध्वादिः ॥ भिक्षुक्याम् । सा च भिक्षार्थं कुलानि अटति । पूर्व्ववत् प्रक्रिया ॥ परकीयान्तर्गतनायिकाविशेषे ॥

कुलतिथिः । पुं । स्त्री । चतुर्थ्यष्टमीद्वादशीचतुर्दशीषु ॥ यथा । द्वितीया दशमी षष्ठी कुलाकुलमुदाहृतम् । विषमास्त्वकुलाः सर्व्वे शेषाश्च तिथयः कुलाः ॥ इति तन्त्रशास्त्रम् ।

कुलत्थः । पुं । स्वनामख्यातोऽन्नविशेषे । तामदीर्ने । कुलथ कुलथी इति च भाषा ॥ कुलत्थः कटुकः पाके कषायः पित्तरक्तकृत् । लघुर्विदाही वीर्य्योष्णः श्वासकासकफानिलान् ॥ हन्ति हिक्काश्मरीशुक्रदाहानाहान् सपीनसान् । स्वेदसंग्राहको मेदःकफज्वरकृमीन् हरेत् ॥

कुलत्था । स्त्री । कुलत्थिकायाम् । दृक्प्रसादायाम् । वनकुलत्थे ॥ अस्या गुणा यथा । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । अर्शःशूलनाशित्वम् । विबन्धाध्मानशमनत्वम् । चक्षुर्हितत्वम् । व्रणदोषापहत्वञ्चेति ॥ कुलत्थाञ्जने ॥

कुलत्थाञ्जनम् । न । कुम्भकायाम् । म लापहायाम् ॥

कुलत्थिका । स्त्री । कुलत्थिकाञ्जनप्रस्तरविशेषे । चक्षुष्यायाम् । खापरिया इति भाषा ॥ वनकुलत्थे ॥ कुलत्थप्रतिकृतिः । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ यद्वा । कुले तिष्ठति । स्था + क । सुप्रीतिकः । स्वार्थे कन् । पृ० ॥

कुलधर्म्मः । पुं । असाधारणकुलोचितधर्म्मे । स्वजातीयधर्म्मे । कुलाचारे ॥ यथा । उत्सन्नकुलधर्म्माणां मनुष्याणां जनार्द्दन । नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुमेति भगवद्गीता ॥ दिव्यवीरपशुभावान्तर्गतदिव्यधर्म्मे । यथा । कुलधर्म्मात् परो धर्म्मो नास्ति ज्ञाने च मामके । यस्यानुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानी नरो भवेदिति ॥ कुलस्य धर्म्मः ॥

कुलधारकः । पुं । औरसात्मजे । पुत्रे ॥ कुलस्य वंशस्य धारकः ॥

कुलनक्षत्रम् । न । भरणीरोहिणीपुष्यमघोत्तरफल्गुनीचित्राविशाखाज्येष्ठाश्रवणोत्तरभाद्रपदसु ॥ यथा । वारुणार्द्राभिजिन्मूलं कुलाकुलमुदाहृतम् । कुलानि समधिष्ण्यानि शेषाणि चाकुलानि चेति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलनाथः । पुं । कुलपतौ ॥

कुलनाशः । पुं । उष्ट्रे ॥ कुलध्वंसे ॥ ष

स्वकारश्च यथा। कूर्मपुराणे उपरिभागे १५ अध्याये। अन्वतात् पारदार्याच्च तथा ऽभक्ष्यस्य भक्षणात्। अश्रौतधर्माचरणात् क्षिप्रं नश्यति वै कुलम्॥ अश्रोत्रियेषु वै दानात् वृषलेषु तथैव च। विहिताचारहीनेषु क्षिप्रं नश्यति वै कुलमिति॥ तद्रक्षणस्य कारणन्तु। यावच्च वेदधर्मास्तु यावत्या ऽच्युतार्चनम्। यावत्याच्च पितृ पूजा च तावत्तावत्कुलभवेत्तीति॥

कुलपतिः। पुं। मुनिविशेषे॥ यथा। मुनीनां दशसाहस्रं योऽन्नदानादि पोषणात्। अध्यापयति विप्रर्षिरसौ कुलपतिः स्मृतः। इतिपुराणोक्तलक्षणलक्षिते॥ गणमुख्ये। जमादार हौलदार इत्यादि यवनभाषा प्रसिद्धे॥ यथा। शिविकावाहानां कुलपतिः॥ कुलस्पतिः॥

कुलपनः। पुं। दमनकवृक्षे॥

कुलपर्वतः। पुं। महेन्द्रादिसप्तशैलेषु॥ यथा। महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः। विन्ध्यश्च पारिपात्रश्च सप्तैव कुलपर्वताः इति। अत्र भारतेवर्षे। इतिविष्णुपुराणम्॥

कुलपालकम्। न। कुलम्बे। कंमला नेवु इति गौड भाषा प्रसिद्धे नार

ङ्गविशेषे॥ त्रि। वंशप्रतिपालके॥

कुलपालिः। स्त्री। कुलवत्याम्॥

कुलपालिका। स्त्री। कुलस्त्रियाम्। साध्व्याम्। व्यभिचारवारणेन कुलरक्षायाम्॥ यथा। एकत्र कौसुमतभङ्गशङ्का विदग्धता भङ्गभयं परत्र। दृष्ट्वा कुलानां कुलपालिका मां गतागतैरेव गतान्दिया मेति॥ अपिच। मुखयति रत्नेरचयति परिचयलेशं गवाक्षने च श्रीः। कुलकामिनीव नोऽभजति वाग्देवी अन्यमनन्यापीति॥ कुलम् पालयतीति पालरवुचे। कर्मण्यण। स्वार्थे कन्॥

कुलम्भरः। पुं। कुलम्भले। सन्धिचौरे॥

कुलवान्। त्रि। कुलिनि॥ कुलमस्यास्ति। यवादित्वात् पक्षे मतुप्॥

कुलवर्त्मा। स्त्री। रक्तपित्तरोगे॥

कुलवारः। पुं। भौमशुक्रयोः॥ यथा। रवि श्चन्द्रो गुरुः सौरि श्चत्वारश्चाकुला इमे। भौमशुक्रौ कुलाख्यौ च बुधवारः कुलाकुलः॥ इति तन्त्रशास्त्रम्॥

कुलविप्रः। पु। कुलपुरोहिते॥

कुलश्रेष्ठी। त्रि। शिल्पिकुलप्रधाने। कुलिके॥ कुलश्रेष्ठत्वमस्यास्ति। इनिः॥

कुलसंज्ञकः । पुं । तिथिवारनक्षत्रविशेषे ॥ यथा । अर्कोष्टेन्दुवेदतिथिषु । कुलसंज्ञकाः ॥ पूर्वाश्वोज्यमघेन्दुकर्णेदहनदीमेन्द्रचित्रासु ॥

कुलसत्तमः । त्रि । कुलश्रेष्ठिनि ॥

कुलसम्भवः । पुं । कौज्ये ॥ कुलेसम्भवतीति । अच् । कुलेसम्भवोऽस्य वा ॥ यद्वा । सम्भवत्यस्मात् । अपादाने अप् । कुलस्य सम्भवः ॥

कुलसौरभम् । न । मरुवकपुष्पे ॥

कुलस्त्री । स्त्री । कुलपालिकायाम् । नान्यगामिन्यां कुलरक्षिकायाम् ॥ कुलस्य पालिका स्त्री । शा० ॥

कुलहण्डकः । पुं । आवर्त्ते । आवर्त्ते ॥

कुलाकुलतिथिः । पुं । स्त्री । द्वितीयाषष्ठीदशमीषु ॥ यथा । द्वितीयादशमीषष्ठी कुलाकुल मुदाहृतमिति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलाकुलनक्षत्रम् । न । आर्द्रामूलाऽभिजिच्छतभिषासु ॥ यथा । वारुणार्द्राभिजिन्मूलं कुलाकुल मुदाहृतमिति ॥

कुलाकुलवारः । पुं । बुधवारे ॥ यथा । भौमशुक्रौ कुलाख्यौ च बुधवारः कुलाकुल इति ॥

कुलाकुलसंज्ञकः । त्रि । तिथिवारनक्षत्रविशेषे ॥ यथा । द्वितीयाषष्ठीदशमीषु ॥ बुधे ॥ मूलाशतभिषार्द्राभिजितसु ॥

कुलाचलः । पुं । कुलपर्वते ॥

कुलाचारः । पुं । कुलधर्मे ॥ धर्मकार्यमोक्षादे आगमोक्ताचारविशेषे ॥ यथा । जीवः प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेव च । क्षित्यप्तेजोवायवश्च कुलमित्यभिधीयते ॥ ब्रह्मबुद्ध्या निर्विकल्पमेतेष्वाचरणञ्च यत् । कुलाचारः स एवाद्यो धर्मकामार्थमोक्षदः इति ॥ त्रि । कुलाचारविशिष्टे ॥ कुलेआचारः ॥ कुलाचारोऽस्ति यस्य । अर्श आद्यच् ॥

कुलाचार्य्यः । पुं । कुलाचाराभिज्ञे ॥

कुलाटः । पुं । क्षुद्रमत्स्यभेदे ॥

कुलाद्रिः । पुं । कुलाचले । कुलपर्वते ॥

कुलाधारकः । पुं । पुत्रे ॥ कुलस्य आसमन्तात् धारकः ॥

कुलायः । पुं । यन्त्रविशेषे ॥ स्थानमात्रे ॥ नीडे । पक्षिनिलये ॥ घोंसला इति भाषा ॥ न । शरीरे ॥ कुलः पक्षिसङ्घातोऽयते ऽत्र । अयगतौ । हलश्चेतिघञ् ॥ यद्वा । कौ आयो गतिरस्मात् ॥

कुलायस्थः । पुं । पक्षिणि ॥ कुलाये तिष्ठति शा० । सुपिस्थ इतिकः ॥

कुलायिका । स्त्री । पक्षिशालायाम् ॥

कुलालः । पुं । कुक्कुभे खगे ॥ घूकपक्षिणि ॥ कुम्हार इति भाषा प्रसिद्धे कुम्भकारे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । मालाकारात् कर्मकाराद्‌ कुम्भकारोऽभ्यजायत ॥ इति प० सं० ॥ पट्टिकारात् तैलिकायां कुम्भकारोऽभवत् । इति पे० प० ॥ कुं भूमिं लाडयति । लड विलासे । कर्मण्यण् । डलयोरैक्यम् ॥ कुलमालयति वा । आ तोऽनुपसर्गे कः । कुलं लाति वा । अण् ॥ कुलं लुनाति वा । लू छेदने । डः ॥ कोलति वा । कुल संस्त्याने । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् । इति कालन् प्रत्ययः ॥

कुलाली । स्त्री । नीलोत्पलभेदे । अञ्जनाकारे । चक्षुष्यायाम् । कुलत्थाकाराञ्जनप्रस्तरविशेषे ॥ अरण्यकुलत्थिकायाम् ॥ कुलालभार्यायाम् ॥ कुलालमलति । अल+अण् । ङीप् ॥

कुलाहः । पुं । ईषत् पीतवर्णो कृष्णजानौ घोटके ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुलाहलकः । पुं । कृकलासे ॥ रक्ताकुले खाडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥

कुलाहलः । पुं । कोकसीमा इति गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रक्षुपविशेषे । भू[illegible]कादम्बे ॥ [illegible]

कुलिः । पुं । हस्ते । भुजादले ॥ स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ [illegible]

कुलिकः । पुं । अष्टमहानागान्तर्गतनागविशेषे ॥ कालकड़ा इति गौडप्रसिद्धे द्रुमविशेषे ॥ वेलाविशेषे ॥ यथा । अर्कार्कि दिग्वसुरसाब्धिन्यः कुलिकारवेः । रात्रौ निरेकास्तिथ्यंशाः शनौ चान्त्योऽपि निन्दित इति ॥ त्रि । कुलश्रेष्ठे । कुलसत्तमे । शिल्पिकुलप्रधाने ॥ कुलमधीतमनेनास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कुलिङ्गः । पुं । फिङ्ग इति गौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । धूम्याटे । फिङ्गके ॥ भूमस्थोऽल्पगमनचारिणि धान्यजीविनि खगे । चटके । गौरैय्या चिड़ी इति भाषा ॥ कुलिङ्गः शीतलः स्निग्धः स्वादुः शुक्रकफप्रदः । सन्निपातहरो वेश्म चटकस्त्वतिशुक्रलः ॥ त्रि । कुत्सितचिह्नधारिणि ॥ कुत्सितं लिङ्गमस्य ॥

कुलिङ्गकः । पुं । कलविङ्के । चटके ॥

कुलिङ्गाक्षी । स्त्री । मेटारी इति गौडभाषाप्रसिद्धे पेटिकावृक्षे ॥

कुलिङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥

कुली । त्रि । कुलवति ॥ कुलमस्त्यस्य । ब्रीह्यादित्वात् पक्षे इनिः ॥

कुलिरः । पुं । कुलीरे । कर्कटे ॥

कुलिशः । पुं । न । दम्भोलौ । वज्रे ॥ कुलौ हस्ते शेते अन्येष्वपीति डः ॥ कुलिनः पर्वतान् श्यति वा । शोत० । आतोनुपेतिकः ॥ कुत्सितम् ईष द्वा श्यति । शिशमस्योभावे । ह गुपधेतिकः ॥ मत्स्यसत्यारहत्वे ॥ पुं । मत्स्यविशेषे । कजरकाठोले ॥

कुलिशद्रुमः । पुं । स्नुहीवृक्षे । थूहर इ तिभाषा ॥

कुलिशनायकः । पुं । शृङ्गारबन्धविशेषे ॥ यथा । स्त्रीपादद्वयमाकुञ्च्य लिङ्गु कुचितलिङ्गकः । योनिञ्च पीडये त् कामी बन्धः कुलिशनायकइति ॥

कुलिशपाणिः । पुं । इन्द्रे ॥

कुलिशाङ्कुशा । स्त्री । बौद्धानां विद्यादे वीविशेषे ॥

कुलिशासनः । पुं । शाक्यमुनौ ॥

कुली । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ पत्न्याः ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ गौ० ङीष् ॥

कुलीनः । पुं । आजानेये । अश्वये ॥ षि । कुलाचारस्थिते । कौले ॥ यो रे ॥ कुलोद्भवे । महाकुले । आर्ये ॥ कुलस्यापत्यम् । कुलात्खः ॥ उ त्कर्षविशेषविशिष्टवंशजकुलीनइति गौडाः ॥ सचवक्रजकुलाचार्यग्रन्थे कुलदीपिकायामाधुनिककुलीनत्वे न वर्णितो द्रष्टव्यः ॥

कुलीनकः । पुं । वनमुद्गे ॥

कुलीनसम् । न । जले ॥ इति हेमः ॥

कुलीरः । पुं । काँकडा इति प्रसिद्धे ज लचरे । कर्कटे ॥ कर्कटराशौ ॥ को लति । कुलसं० । गम्भीरादयश्चे ति ईरन् ॥ कौलीयते । कोड स्थैर्ये । बा० रक् ॥ यथा । कुलमस्थाक्लि असद्भिः । समीरयति । कर्मस्थ ख् । जनकभक्षकत्वात् ॥ जयन्तीः । सं० क्षिप् । कुत्सिता स्त्री । तां रा ति ॥ कुरीरशब्दस्य कपित्थादि त्वात्स्थलेपि कुलीरः ॥

कुलीरविषाणी । स्त्री । शृङ्ग्याम् ॥

कुलीरशृङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥

कुलीराद् । पुं । कर्कटशिशौ । स्वगवैः ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कुलुकम् । न । जिह्वामले ॥ इति हेम चन्द्रः ॥

कुलुकगुञ्जा । स्त्री । उल्कायाम् ॥

कुलेभः । पुं । सदाशिवे ॥ कुलपतौ ॥

कुलेशानी । स्त्री । उमायाम् । पार्व त्याम् ॥

कुलेश्वरः । पुं । सदाशिवे ॥ कुलस्य भ मैथिलेयस्य ईश्वरः ॥ गोत्रपतौ ॥

कुलेश्वरी । स्त्री । पार्वत्याम् । शिवा याम् ॥ कुलस्य ईश्वरी ॥

कुलोत्कटः । पुं । कुलीनाश्वे ॥

कुलोद्गतः । त्रि । कुलाङ्कुशनियमिते ॥

कुलोद्भवः । त्रि । कुलीने ॥ कुलोद्भवः [illegible] ॥

कुल्फः । पुं । रोगे । शरीरावयवे । गुल्फे । कथ्यते । कलशब्दसंस्थान [illegible] कुलिशस्तिभ्यां फगस्योत्ववत् ॥

कुल्मलम् । न । पापे ॥ कुल्माति [illegible] पापेतिप्रकर्षे । कुटिकुषिभ्यां क्मलन् [illegible] ॥

कुल्मासः । पुं । यावके ॥ अर्द्धस्विन्नधान्ये । घुंघुनी कोल्हरी इतिभाषा ॥ अर्द्धस्विन्नास्तु गोधूमा अन्येपि च चणकादयः । कुल्माषा इति कथ्यन्ते शब्दशास्त्रविशारदैः ॥ कुल्माषा गुरवो रूक्षा वातला भिन्नवर्चसः ॥ व्रणभेदे ॥ [illegible] पादिप्रतिष्ठिकेः [illegible] कुत्सितमाषे ॥ शकन्ध्वादिः ॥ न । काञ्जिके ॥ कुल्मस्यतिः मलीपरिणामे [illegible] [illegible] पृ० ॥ यद्वा कोल्यति कुल० ॥ [illegible] कुलः अर्द्धस्विन्नो माषो यस्मिन् ॥ कुल बन्धुर्मापोस्येत्या ॥

कुल्माषाभिषुतम् । न । काञ्जिके ॥ कुल्माषैर्यवादिभिरर्द्धस्विन्नैरभिषूयते स्म । पृष्ठ० । क्तः ॥ पेत्वम् ॥

कुल्मासः । पुं । कुल्माषार्थे ॥

कुल्यम् । न । अस्थि । कीकसे ॥ अष्टद्रोण्याम् । शूर्प्पे ॥ आमिषे ॥ मान्ये । त्रि । कुलजे । कुलोद्भवे ॥ कुलहिते ॥ कुलस्यापत्यम् । अपूर्वपदादन्यतरस्यामितियत् ॥ कुलेभवम् साधु वा । दिगादित्वाद्यत् । तत्र साधुरिति वा ॥ यद्वा ॥ कोलति कुल्यते वा । कुलस० । अघ्न्यत ॥

कुल्या । स्त्री । सरिन्मात्रे ॥ कूलनहर इतिभाषाप्रसिद्धायां पयःप्रणाल्याम् सारण्याम् ॥ कुल्याऽल्पाकृत्रिमासरित् ॥ जीवन्तिकौषध्यां ॥ कुलस्त्रियाम् ॥ अष्टद्रोणमितेमाने ॥ कुले भाविनी कुटुम्बेदम्पत्योर्वा साधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥

कुवम् । न । उत्पले । जलजपुष्पमात्रे ॥ कौवलते । यवसंवरणे । अन्येभ्यो पीतिडः ॥ यद्वा । कुं पते ॥ कूजति शब्दे कुटादिः । पचाद्यच् ॥

कुवकालुका । स्त्री । शोलीशाके ॥

कुवङ्गम् । न । सीसके ॥

कुवञ्चकम् । न । वैकान्तमणौ ॥

कुवलम् । न । उत्पले ॥ मुक्ताफले ॥ बदरीफले ॥ चित्तः संवलनात्वले ॥ कौवलते । वल० । पचाद्यच् ॥ कुवल्याः फलम् । अण् लुकौ । लुक्तद्धितलुकीतिङीपोलुक् ॥

कुवलयम्। न। उत्पले। चन्द्रिकायिनि। कमोदिनी कोमी इतिभाषा। श्वेतं कुवलयमप्योक्तं कुमुदं कैरवन्तथा॥ नीलोत्पले॥ इतिराजनिर्घण्टः॥ यथा। कुवलयदलनीलं वदतीलिंग्यकेशमिति॥ कमलकुमुदादिसामान्ये जलजपुष्पे॥ कौ वलयमिव शोभाकरत्वात्॥ भूमण्डले। भूमिवलये॥

कुवलयापीडः। पुं। कंसस्य हस्तिरूपे दैत्यविशेषे॥

कुवलयिनी। स्त्री। उत्पलिन्याम्॥

कुवलाश्वः। पुं। धुन्धुमारनृपे॥

कुवलो। स्त्री। कोलिवृक्षे। कौ वलतीति। वल प्राणने। पचाद्यच्। गौ० ङीप्॥

कुवलेशयः। पुं। विष्णौ॥ कुं भूमिं वलते संवृणोतीति कुवलं तोयम्। वल संवरणे। पचाद्यच्। कुवले जले शेते। शीङ् स्वप्ने। अधिकरणे शेतेरित्यच्। शयवासेष्वलुक्॥

कुवादः। पुं। कुत्सितवादे॥ त्रि। कुचरे। परदोषकथनशीले॥ कुत्सितो वादोऽस्य। अर० अच्॥

कुवित्। अ। भूर्यर्थे॥ प्रशंसायाम्॥

कुविन्दः। पुं। शूद्रागर्भे विश्वकर्मणो जाते। तन्तुवाये॥ कुम् अवयविन्दति कुत्सितं वा विन्दति। विद्लृ लाभे। गवादिषु विन्देः संज्ञायामिति शः॥ यद्वा। कुप्यति कुप क्रोधे। कुपेर्वा वश्चेति किन्दच्॥

कुवृत्तिकृत्। पुं। कांटाकरञ्ज इति गौडभाषा प्रसिद्धे करञ्जभेदे। पूतिके॥ त्रि। कुवृत्तिकर्त्तरि॥

कुवेणिः। स्त्री। मत्स्याधान्याम्॥

कुवेणी। स्त्री। खालुइ इति गौडभाषा प्रसिद्धे मत्स्यस्थापनपात्रे। मत्स्याधान्याम्॥ कुत्सितं वेणन्ते मत्स्या अत्र। वेणृ गतौ। हलश्चेति घञ्। गौरादित्वान्ङीप्॥

कुवेलम्। न। कुवलये॥ इति हेमचन्द्रः॥

कुशः। पुं। रामसुते॥ कुशेन मृष्टः कुशः। वाल्मीकिना कुशेन सम्मृष्टो गर्भक्लेदोऽस्य॥ योक्त्रे॥ द्वीपविशेषे॥ कुशो भूत्वा शत्रुन् कोशेन्यम्भुषिधियच्छति। अस्य नाम्नः कौशस्य धारणात्॥ यस्मिन्नाम्ना कुशसंज्ञायाम्। न। जले॥ पुं। न। कुश इति भाषा प्रसिद्धे तृणे। दर्भे॥ अस्योत्पत्तिर्यथा। बर्हिष्मती नाम पुरी सर्वसम्पत्समन्विता। न्यपतन् यत्र रोमाणि यज्ञस्याङ्गं विधुन्वतः॥ कुशकाशास्त एवासन् शश्वद्धरितवर्चसः।

ऋषयो यैः पराभाव्य यज्ञघ्नान् यज्ञमीजिरे ॥ इति श्रीविष्णुभागवतम् ॥ अस्यगुणा यथा । ह्रस्वदीर्घपत्रभेदात् कुशस्तु द्विविधो मतः । दर्भं त्रिदोषघ्नं मधुरं तुवरं हिमम् । मूत्रकृच्छ्राश्मरीतृष्णावस्तिरुक्प्रदरास्रजिदिति ॥ अथ कुशधारणविधिस्तत्तिनिधिश्च । पूजाकाले सर्वदैव कुशहस्तो भवेच्छुचिः । तर्जन्या रजतं धार्यं स्वर्णं धार्यमनामया ॥ कुशकार्यकरं यस्मान्मतुपम्याः कुशाः । कुशा कुशेन रहिता पूजा विफला कथिता मया ॥ नान्यस्य रजतस्य धार्यं हि नियमः सदा इति वरदातन्त्रे १ पटलः ॥ नस्पृशेत् तिलदर्भा स्व सथवातुकयस्वनेति ग्राह्या सव स्वम् ॥ त्रि । मामिष्ठे ॥ मत्ते ॥ कौ घेते तिष्ठति । अन्येभ्योपीति डः ॥ कुश्यति श्लिष्यति । कुश श्लेषणे । इगुपधेति कः ॥ कु पापं श्यति वा । श्रोऽन्तकर्मणि सुपीति योगविभागात् कः

कुशध्वजः । पुं । राजा जनकस्यानुजे ॥

कुशपः । पुं । पानपात्रे ॥

कुशपुष्पम् । न । ग्रन्थिपर्णे । गांठियाला इति भाषा ॥

कुशलम् । न । कल्याणे । क्षेमे ॥ पुण्ये । सुकृते ॥ पर्याप्तौ ॥ त्रि । शिक्षिते ॥ नहि कुशलो दृथा कालं यापयति ॥ मोघे ॥ कुत्सितम् अशुभं रूपं शलते ऽनेन । शल चलने । मन्यर्थ ॥ कुशान् लाति वा । लादाने । आतइति कः ॥ यद्वा । कौ पृथिव्यां शलति । शल संवरणे । अच् । शिक्षायां दक्षो वा । कौशलति प्राप्नोति राजकार्येषु ॥ यद्वा । कु पापेभ्यो दृश्येयोः । पापात् शलति बुद्धिवैभवात् ॥ यद्वा । कुशयति । कुश संश्लेषे । चौरादिको धातुः । इदम् कलः ॥ मत्वर्थे सिध्मादित्वात् लच् ॥

कुशलप्रश्नः । पुं । कौशल्याम् । कुशलजिज्ञासायाम् ॥ कुशलस्य प्रश्नः ॥

कुशलवौ । पुं । द्विवचनान्तः । एकयोक्त्या रामपुत्रयोः ॥

कुशलानुशिष्टः । त्रि । निपुणाचार्यशिक्षिते ॥ कुशलेन अनुशिष्टः ॥

कुशली । त्रि । कुशलयुक्ते ॥ इनिः ॥

कुशली । स्त्री । अश्मन्तकवृक्षे । चुक्रिकायाम् ॥

कुशस्थलम् । न । कान्यकुब्जदेशे ॥

कुशस्थली । स्त्री । द्वारकायाम् ॥

कुशा । स्त्री । रज्ज्वाम् । वल्गायाम् ॥ मधुकर्कट्याम् ॥ छन्दोगाः सोमयागस्थानार्थं नौदुम्बरान् शङ्कून् कुशा इति व्यवहरन्ति ॥

कुशाकरः। पुं। वह्नौ॥

कुशाग्रीयः। त्रि। कुशाग्रसदृशे॥ कुशाग्रमिव। कुशाग्राच्छः॥

कुशाग्रीयमतिः। त्रि। तीक्ष्णबुद्धौ। प्रत्युत्पन्नमतौ। सूक्ष्मदर्शिनि॥ स्त्री। सूक्ष्मायांबुद्धौ॥ कुशाग्रीयामतिर्यस्य॥ कर्मधारयोऽप्यत्र॥

कुशाग्रीया। स्त्री। तीक्ष्णायां बुद्धौ॥

कुशार्चिः। पुं। दुर्वासोमुनौ॥

कुशाल्मलिः। पुं। रोहितकवृक्षे॥

कुशावती। स्त्री। रामात्मजस्य कुशस्य राजधान्याम्॥ अस्त्यर्थेमतुप्॥

कुशिंशपा। स्त्री। कपिलशिंशपायाम्॥

कुशिकः। पुं। मुनिविशेषे। जमदग्नेः पितरि॥ फाले॥ सर्जवृक्षे॥ बिभीतकवृ०॥ अश्वकर्णवृ०॥ तैलशेषे॥ त्रि। केकरे॥ विश्वामित्रस्य पितरि॥

कुशितः। त्रि। जलमिश्रिते॥

कुशी। पुं। वाल्मीकिमुनौ॥

कुशी। स्त्री। फाले। लौहविकारे॥ कुशशब्दादयोविकारेऽर्थे जानपदेति ङीष्॥

कुशीदम्। न। रक्तचन्दने॥ वृद्धिजीविकायाम्। वृद्ध्यै धनप्रयोगे॥

कुशीलवः। पुं। वाल्मीकौ। प्राचेतसे॥ कीर्त्तिसञ्चारकनटे। चारणे॥ याचके॥ कुत्सितं शीलमस्यास्ति। कुगतीतिसमासः। अन्यत्रापि दृश्यते इति वः॥ कुशीलं वाति वा। वाग्न्यादौ। कः॥ नर्त्तनदक्षौ॥

कुशीलवौ। पुं। एकयोक्त्या रामात्मजयोः॥

कुशीवशः। पुं। वाल्मीकिमुनौ॥

कुशूलः। पुं। तुषाग्नौ॥ मृत्कोष्ठके इष्टकादिनिर्मिते धान्यस्थापनार्थस्थाने। कोष्ठागारे॥ इति त्रिकाण्डशेषः॥

कुशूलधान्यकः। पुं। ब्राह्मणविशेषे। नित्यनैमित्तिकधर्मकृत्यपोष्यवर्गसहितस्य गृहिणो यावता धान्यादिधनेन वर्षत्रयं समधिकं वा निर्वाहो भवति तावद्धने विप्रे। कुशूलं कुशूलपरिमितं धान्यं यस्य सः॥

कुशेशयः। पुं। कर्णिकारवृक्षे॥ न। पद्मे॥ सारसपक्षिणि॥ कुशेजलेशेते। अधिकरणेशेतेरित्यच्। शयवासेत्यादिनाऽलुक्॥

कुशेशयकरः। पुं। रवौ॥ त्रि। अन्यत्र॥ कुशेशयंकरे यस्य॥

कुषाकुः। पुं। वानरे॥ वह्नौ॥ सूर्ये॥ त्रि। परोपतापिनि॥ कुष्णाति। कुषनिष्कर्षे। कठि कुषिभ्यांकाकुः॥

कुषितः। त्रि। जलमिश्रिते॥

कुषीदम्। न। कुसीदे॥

कुष्ठः। पुं। न। पुष्करभेषजे। कूट

इति गौ०भाषा ॥ पारिभाव्ये ॥ कुष्ठमुग्रङ्कटुस्वादुशुक्रलं तिक्तकं लघु । हन्तिवातास्रवीसर्पकासकुष्ठमरुत्कफान् ॥ कोढ इतिप्रसिद्धे पापरोगे । श्विते ॥ म्रियतेयदि कुष्ठेन पुनर्जातस्य तद्भवेत् । नातो निन्द्यतरो रोगो यथा कुष्ठं प्रकीर्त्तितम् ॥ विषभेदे ॥ कुष्णाति रोगम् । कुष० । हनिकुषिनीरञ्जिकाशिभ्यः क्थन् ॥

कुष्ठकेतुः । पुं । भूम्याहुल्ये । मार्कण्डिकायाम् । भुमिखखसा इतिभाषा ॥

कुष्ठगन्धि । न । एलवालुके ॥

कुष्ठगन्धिनी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कुष्ठघ्नः । पुं । हितावल्याम् ॥

कुष्ठघ्नी । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥

कुष्ठनाशनः । पुं । वाराहीकन्दे ॥ गौरसर्षपे ॥ क्षीरीशवृक्षे ॥

कुष्ठनाशिनी । स्त्री । वाकुच्याम् ॥ सोमराज्याम् ॥

कुष्ठम् । न । कुत्सितस्थले ॥

कुष्ठसूदन । पुं । आरग्वधे ॥

कुष्ठहन्ता । पुं । हस्तिकन्दे ॥

कुष्ठहन्त्री । स्त्री । वाकुच्याम् ॥

कुष्ठहृत् । पुं । खदिरे ॥

कुष्ठारिः । पुं । विट्खदिरे ॥ पटोले ॥ आदित्यपत्रे ॥ खदिरे ॥ गन्धके ॥

कुष्ठितः । त्रि । कुष्ठरोगवति ॥ कुष्ठं सञ्जातमस्य । ता० इतच् ॥

कुष्ठी । त्रि । कुष्ठरोगयुक्ते ॥ बन्धोपतापेति इनिः ॥

कुष्मलम् । न । छेदने ॥ छादने ॥ विकसिते ॥ कुष्णाति । कुष० । कुटिकुषिभ्याङ्क्मलन् ॥

कुष्माण्डः । पुं । कुंहडा इतिप्रसिद्धे फलशाके । कर्कारौ ॥ कुष्माण्डं बृंहणं वृष्यं गुरु पित्तास्रवातनुत् । बालं पित्तापहं शीतं मध्यमं कफकारकम् ॥ वृद्धं नातिहिमं स्वादु सक्षारं दीपनं लघु । वस्तिशुद्धिकरं चेतोरोगहृत् सर्वदोषजित् ॥ अस्य प्रकाराः । यथा । घृते तप्ते विनिःक्षिप्य खण्डान् कुष्माण्डसंभवान् । मांसोक्तविधिना कुर्यात् प्रलेपतलनादिकम् ॥ सुस्वादुसुन्दरम् ॥ यथा । वेसवारा खतक्रेण घृतेतलनपूर्वकम् । कुष्माण्डकफलं सिद्धं विदुः सुस्वादुसुन्दरम् ॥ गुलिका । घृतेन गुडयुक्तेन गोलकुष्माण्डखण्डकान् । रन्धितान् क्षीरमरिचैर्विमान् सुगुलिकां विदुः ॥ * ॥ खण्डकुष्माण्डकम् । चतुरस्रायतान् स्थूलान् स्विन्नान् क्षीरेण धौतितान् । सुपाच्यान् ख

पक्वसर्पिर्भ्यां मरिचैलादिवासितान् ॥ * ॥ भर्जिताम्लकुष्माण्डम् । कुष्माण्डखण्डानि ससैन्धवानि तनूनि सम्मर्द्दितपिण्डितानि । जम्बीरनीराम्लिसभृष्टयेरै र्भवन्ति पक्केरपितो पशाय ॥ * ॥ कोलिका । कुष्माण्डसमभाः खण्डाः सुस्विन्ना ख्याकाम्लिताः । मेथवारयुतैस्तैले तलयेत्वामलेचयेत् ॥ * ॥ राजिकाक्तूरी । खण्डं कनिष्ठिकाकारं कौष्माण्डं स्वेदापखिलतम् । राजिकादधिसिन्धूत्थैर्मिश्रितं काक्तुरीयकम् ॥ एवं बहुविधाः कार्याः कौष्माण्डादिविचक्षणैः । प्रलेपललनस्वादुच्चारसन्धानराजिकाः ॥ ईषत् पित्तकरस्तात् कमां कच्चेषु बीजेषु यस्य । पु० ॥ शिवस्यगणदेवताविशेषे ॥ भूतविशेषे ॥

कुष्माण्डक. । पु । कुष्माण्डे ॥

कुष्माण्डी । स्त्री । उमायाम् । अम्बिकायाम् ॥ ओषधौ ॥ कर्काटौ ॥ योगक्रियाविशेषे ॥

कुसित. । पुं । जनपदे ॥ कुस्यति । कुससंश्लेषणे । कुसेस्थोमेदेता इति इत प्रत्यय. ॥

कुसितायी । स्त्री । ⎫ कुसिदायाम् ।

कुसिदायी । स्त्री । ⎭ वृद्धिजीविपत्न्याम् ॥ कुसितस्य कुसिदस्य वा स्त्री त्यर्थे दृषाकप्यग्नि कुसितकुसिदानामुदात्तइति प्रकृतेरैकारादेशो ङीप् च प्रत्ययः ॥

कुसिन्वी । स्त्री । शिम्ब्याम् ॥

कुसीदम् । न । अर्थप्रयोगे । वृद्धिजीविकायाम् । वृद्ध्याजीवने । सुदको जीविका इति भाषा ॥ पुनर्देयत्वेन स्वीकृत्य गृहीते कर्णविशेषे ॥ ॥ यथा । स्थानलाभनिमित्तं यद्दानग्रहणमिष्यते । तत् कुसीदमिति प्रोक्तं तेनवृद्धिः कुसीदिनाम् ॥ इतिनारद । अस्यार्थः । स्थानं मूलधनावस्थानम् । लाभोवृद्धिः । दानग्रहणपदे कर्मणिल्युट् साध्ये तेन मूलधनाऽवस्थानेसत्येव योलाभ स्तदर्थं यद्दानं धनिकेन दीयमानं मूलधनम् अधमर्णेनच प्रव सां सयास्वीकृत्यगृह्यमाणं यत् तद्धनमिति ॥ कलाभूये तु अवक्याधाकरणीयत्वरूपगुणयोगात् गौणप्रयोग । अतएव वाणिज्यार्थप्रयुक्तस्य न कुसीदत्वम् इति मिश्रा ॥ अपिच । कुतसितात् सीदतश्चैव निर्विशङ्कैः प्रगृह्यते । चतुर्गुणंचाष्टगुणं कुसीदाख्य मतः स्मृतः । इति वृहस्पतिः । अस्यार्थः । कुत्सितात् सीदतश्चाधमर्णात सकलधनं यत

गृह्यते निर्विशङ्कै रुत्तमर्णैः चतुर्गुणं वेतिवाकारोऽनास्थायाम् तेनद्वैगुण्यादिलाभः इति ॥ कुसीदे विशेषो गारुडे २१५ अध्याये उक्तः यथा। कुसीदकृषिवाणिज्यं प्रकुर्वीतास्वयंकृतम्। आपत्काले स्वयं कुर्वन् नैनसा युज्यते द्विजः ॥ वृद्धेयाश्चैनोपाया ऋषिभिः परिकीर्त्तिताः। सर्वेषामपि चैवैषां कुसीद मधिकं विदुः ॥ अनावृष्ट्याराजभयान्मूषिकाद्यैरुपद्रवैः। कृष्यादिके भवेद्बाधा सा कुसीदे न विद्यते ॥ शुक्लपक्षे यथा कृष्णे रजन्यां दिवसेपि वा। उष्णेवर्षेसि शीते वा, वर्द्धनं न निवर्त्तते ॥ देशान्तरगतानां या वृद्धिर्नानापण्योपजीविनाम्। कुसीदं सर्वतः सम्यक् संक्षिप्तस्यैवजायते ॥ लब्धलाभः पितॄन् देवान् ब्राह्मणांश्चैव पूजयेत्। तेतुष्टास्तस्य तद्दोषं शमयन्ति न संशयः ॥ वणिक्कुसीदोद्यात्तु सर्वेषां काञ्चनादिकम्। कुसीदश्चापानानि यानशय्यासनानिच ॥ पणेभ्योविंशतिं दत्त्वा पशुस्वर्णादिकं शतम्। पादेनायस्य पारक्यं कुर्यात् सञ्चय मात्मवान् ॥ अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकान्वितम्। पादञ्च प्रार्थ्यमानस्य मूलं विवर्द्धयेत् ॥ विद्याशिल्पं भृतिः सेवा गोरक्ष्यंविपणिः कृषिः। वृत्तिर्भैक्ष्यं कुसीदञ्च दशजीवनहेतवः इति ॥ त्रि। कुसीदिके ॥ कुष्णाति। कुससंश्लेषणे। कुसेरुम्भौमेदेताः सीदः। इक्षतिकेटतीयोप्रस्वादिदीर्घादित्यतन्त्रेणोपात्तः। तथा काप्यगीतिकृत्य ह्रस्व एवेतिहरिकारदत्तादियन्थो पञ्चमेननिर्णीतम् ॥

कुसीदिकः। त्रि। वार्द्धुषिके। वृद्ध्याजीवे ॥ कुसीदं वृद्धिस्तदर्थं द्रव्यं कुसीदम्। तत् प्रयच्छति। कुसीददशैकादशात् ष्ठन् ष्ठचाविति ष्ठन् ॥ स्त्रियां। षित्वात् ङीषि कुसीदिकी ॥

कुसुमम्। न। स्त्रीरजसि ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ फले ॥ पुष्पे ॥ मासमासे पञ्चमासिकस्य। ऽ॥ पञ्चमभेदे ॥ कुष्णाति कुस०। कुसेरुम्भौमेदेता इत्युमः ॥ कनककुसुमशताध्यायो यथा। फलकुसुमसम्प्रवृद्धिं वनस्पतीनां विलोक्य विज्ञेयम्। सुलभत्वं द्रव्याणां निष्पत्तिः सर्वसस्यानाम् ॥ केनकस्यवृद्धिर्भवतीत्याह। शालेन कलमशालीरक्ता शोकेनरक्तशालिश्च ॥ पाण्डूकः क्षीरिकया नीलाशोकेनशूकरकः ॥ न्यग्रोधेनचयव

क सिन्दुकवृद्ध्या चषष्टिको भवति । अम्बष्ठेन ज्ञेया निष्पत्तिः सर्वशस्यानाम् ॥ जम्बूभिस्तिलमाषाः शिरीषवृद्ध्या च कङ्गु निष्पत्तिः । गोधूमाश्च मधूकै र्यववृद्धिः सप्तपर्णेन ॥ अतिमुक्तककुन्दाभ्यां कर्पासं सर्षपान् वदेदसनैः । बदरीभिश्च कुलत्थांश्चिरविल्वेनादिशेन्मुद्गान् ॥ अतसी वेतसपुष्पैः पलाशकुसुमैश्च कोद्रवा ज्ञेयाः । तिलकेन शङ्खमौक्तिकरजतान्यथ चेङ्गुदेन शणाः ॥ करिणश्च हस्तिकर्णैरादेश्या वाजिनोऽश्वकर्णेन । गावश्च पाटलाभिः कदलीभिरजाविकं भवति ॥ चम्पककुसुमैः कनकं विद्रुमसम्पच्च बन्धुजीवेन । कुरुवकवृद्ध्या वैदूर्यं नन्दिकावर्त्तैः ॥ विद्याच्च सिन्दुवारेण मौक्तिकं कारुकाः कुसुमेन । रक्तोत्पलेन राजा मन्त्री नीलोत्पलेनोक्तः ॥ श्रेष्ठी सुवर्णपुष्पात् पद्मैर्विप्राः पुरोहिताः कुमुदैः । सौगन्धिकेन बलपतिरर्केण हिरण्यपरिवृद्धिः ॥ आम्रैः क्षेमं भल्लातकैर्भयं पीलुभिस्तथारोग्यम् । खदिरशमीभ्यां दुर्भिक्षमर्जुनैः शोभना वृष्टिः ॥ पिचुमन्दनागकुसुमैः सुभिक्षमथ मारुतः कपित्थेन । निचुलेनावृष्टिभयं व्याधिभयं भवति कुटजकुसुमेन ॥ दूर्वाकुशकुसुमाभ्यामिक्षुर्वह्निश्च कोविदारेण । श्यामालताभिवृद्ध्या बन्धक्यो वृद्धिमायान्ति ॥ अथैताभिर्वृष्टिं सचशमाह । यस्मिन्काले स्निग्धनिश्छिद्रपत्राः संदृश्यन्ते वृक्षगुल्मा लताश्च । तस्मिन् वृष्टिः शोभना सम्प्रदिष्टा रूक्षैश्छिद्रैरल्पमम्भः प्रदिष्टम् ॥ इति वाराह्यां २७ अध्यायः ॥

कुसुमकार्मुकः । पुं । कामदेवे ॥

कुसुमपुरम् । । पटना इति प्रसिद्धपुरे । पाटलिपुत्रे ॥

कुसुममध्यम् । न । चालिताशाक इति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । भव्यवृक्षे ॥

कुसुमशरः । पुं । कामदेवे ॥

कुसुमाकरः । पुं । वसन्ते ॥

कुसुमाढ्यः । त्रि । पुष्पयुक्तेऽवस्थिते ॥

कुसुमागमः । पु । वसन्ते ॥

कुसुमाञ्जनम् । न । पुष्पाकारारीतिमलसम्भवेऽञ्जने । पौष्पके । रीतिपुष्पे ॥

कुसुमाञ्जलिः । पु । पुष्पाञ्जलौ ॥ उदयनाचार्यकृतग्रन्थविशेषे ॥

कुसुमात्मकम् । न । कुङ्कुमे । घुसृणे ॥

कुसुमाधिपः । पुं ।} चम्पकवृक्षे
कुसुमाधिराट् । पुं ।} । हेमपुष्पके ॥

कुसुमायुधः । पुं । कामदेवे ॥

कुसुमालः । पुं । चौरे । तस्करे ॥

कुसुमासवम् । न । मधुनि ॥

कुसुमेषुः । पुं । पुष्पबाणे । कामदेवे ॥ कुसुमानि इषवो यस्य ॥

कुसुमोच्चयः । पुं । गुच्छे । स्तवके ॥

कुसुम्भः । पुं । कमण्डलौ ॥ महारजने ॥ न । शातकुम्भे । स्वर्णे ॥ कसुम्भा इति प्रसिद्धे । महारजनपुष्पे । कमलोत्तरे । वह्निशिखे ॥ अस्य गुणा यथा । कुसुम्भं वातलं कृच्छ्ररक्तपित्तकफापहमिति ॥ कुसुम्भत्यनेन वा ॥ कुसुभं क्षेपे । कण्ड्वादिः । पचाद्यच् । स्वार्थेसि घञ्वा । पुं ॥ कुस्यति वा । कुस० । कुसेरुम्भोमेदेता इति उम्भप्रत्ययः । वा कुम्भकाङ्गुणः ॥

कुसुम्भतैलम् । न । कुसुम्भस्नेहे ॥ स्नेहे तैलवत् ॥ कुसुम्भतैलमस्य स्वादुष्णं गुरु विदाहि च । चक्षुर्भ्यामहितं बल्यं रक्तपित्तकफप्रदम् ॥

कुसुम्भबीजम् । न । वरटायाम् । वरडकारड इति च भाषा ॥

कुसूः । पुं । किम्पुरुषे । गन्धर्वे ॥

कुसृतिः । स्त्री । शाठ्ये ॥ इन्द्रजाले ॥ कुत्सिता सृतिः । सृ गतौ । क्तिन् । कुगतीति समासः ॥

कुस्तुभः । पुं । समुद्रे ॥ कु ईषत् कुस्तुभ्यं वा । स्तुभ्नोति । स्तुम्भु रोधने । मू० । कः । अपि जले मोक्षणात् ॥ विष्णौ ॥

कुस्तुम्बरी । स्त्री । धन्याके ॥ इत्यमरटीकायां भरतः ॥

कुस्तुम्बुरु । न । धन्याके ॥ कुत्सितं तुम्बति । तुम्ब अर्दने । बाहुलकात् कुस्तुम्बुरुश्च जातिरिति निर्देशात् उरुप्रत्ययः सुट् च ॥

कुहः । त्रि । कुत्सार्थे ॥ कुह इच ॥

कुहः । पुं । कुबेरे । यक्षराजे ॥

कुहकम् । न । इन्द्रजाले । मायायाम् ॥ त्रि । हास्याविनिर्मिते । वञ्चके । मायिनि । धूर्ते ॥ कुहयते । कुह विस्मापने । वोकन् ॥

कुहकजीवी । त्रि । मायाजीविनि । बाजीगर इति भाषा ॥

कुहकस्वनः । पुं ।} कुक्कुटे । ताम्रचूडे ॥
कुहकस्वरः । पुं ।}

कुहकः । पुं । तालभेदे ॥ यथा । द्रुतद्वन्द्वं लघुद्वन्द्वं ताले कुहकसंज्ञके इति ॥

कुहनः । पुं । मूषिके ॥ सर्पे ॥ न । मृद्भाण्डवि० ॥ काचभाजने ॥ त्रि । ईर्ष्यालौ ॥

कुहना । स्त्री । दम्भचर्यायाम् । दम्भे

नकृतध्यानमौनादौ ॥ अर्थलिप्स
यामिथ्याधर्मानुष्ठाने ॥ कुहवि० चु०
अदन्तः । घञर्थेऽन्योयुच ॥
कुहनिका । स्त्री । कुहनायाम् ॥
कुहरः । पु । नागविशेषे ॥ न । गह्व
रे ॥ सुषिरे ॥ छिद्रे ॥ कर्णे ॥ कण्ठे
॥ कण्ठशब्दे ॥ समीपे ॥ कुहरति ।
हरतेरनुसमनेऽच् ॥ यद्वा । कुहवि
स्मापने । इगुपधलक्षणः । कुहरा
ति । दा० । आतइतिकः ॥
कुहरितम् । न । पिकालापे ॥ रतध्व
नौ ॥ रटिते ॥ त्रि । कृतच्छिद्रे ॥
कुहलि. । पुं । पूगपुष्पिकायाम् । पान
इतिभाषा ॥
कुहा । स्त्री । कुज्झटिकायाम् ॥ कटु
क्याम् ॥
कुहूः । स्त्री । कुह्वाम् ॥ कुहयति ।
कुहविस्मापने । अ० कुः ॥
कुहूः । स्त्री । नष्टेन्दुकलायाममायाम्
। दृश्येऽमायोगाच्चष्टचन्द्रकलाऽमा
कुहूपदवाच्या ॥ अट्टाटुहिलाभि ॥ कु
हयति । कुहवि० ॥ कुतिगृधोः कुरि
तिकुप्रत्यये बाहुलकादिहापि ॥
कुहूकण्ठ । पुं । } कोकिले । पिके ॥
कुहूमुख । पुं । } कोयल इतिभाषा ।
कुहूरव । पु । }
कुहूलम् । न । सशल्योर्ध्वरन्ध्रे ॥

कुहेडिका । स्त्री । } कुज्झटिकायाम् ॥
कुहेडी । स्त्री । }
कुहेलिका । स्त्री । कुज्झट्याम् । धूमि
कायाम् । नभोरेणौ ॥
कुह्वानः । पु । सुतसिलशब्दे ॥
कूः । स्त्री । पिशाच्याम् ॥
कूकुदः । त्रि । सत्कृत्यालङ्कृतकन्या
प्रदातरि ॥ सत्कृत्यालङ्कृताङ्कन्यां
यो ददाति स कूकुदः ॥ कोकति ।
कुकआदाने । इगुपधेतिकः । पृ० ॥
यद्वा । कवर्णं कू. । कूङ्शब्दे । तु० ।
सं० । कुत्र शब्दस्य कु. भूः कीर्त्ति
भूमिरितियावत् । कूकुद्ददाति ।
डोऽवसोनुपेति लुपीति योगविभागा
दाकः ॥
कूचः । पुं । कुचे । स्तने ॥ कवते । कु-
ङ० । कुवश्चट्दीर्घश्च ॥
कूचिका । स्त्री । } तूलिकायाम्
कूची । स्त्री । } । चित्रलेखनि
कायाम् ॥ टिड्ढाणञिति ङीप् ॥
कूजनम् । न । कूजने ॥
कूजितम् । न । रुते । पक्षिध्वनौ ।
कूट । पु । अगस्त्यमुनौ ॥ पु । स्त्री ।
गृहे ॥ पुं । न । निश्चले ॥ राशौ ।
धान्यादिपुञ्जे ॥ अयोघने ॥ लोहमुद्ग
रे ॥ दम्भे ॥ मायायाम् । विपरीत
दर्शने । यथार्थवस्त्वाच्छादनेना ऽ

ऽयथार्थवस्तुप्रकाशने ॥ अद्रिशृङ्गे ॥ तुच्छे ॥ सीरावयवे । फालाधारे ॥ यन्त्रे । मृगबन्धनवि० ॥ अनृते ॥ अयघनशृङ्गपखे ॥ पुर्द्वारि । कूटयते । कूटआप्रदाने । पचाद्यच् ॥ कूटयति वा । कूटदाहे । अच् ॥ कूट्यतेवा । घञ् ॥

कूटकः । पुं । गन्धकुष्ठाम् । मुरानाम गन्धद्रव्ये ॥ कचर्याम् । पर्वत विशेषे ॥ न । फाले ॥ कूटयति । कूटच्छेदने । पचाद्यच् । स्वा० कन् ॥

कूटकारकः । पुं । साक्षिवादे स्वपोषाद्यकर्त्तरि ॥

कूटकार्षापणः । पुं । मिथ्याभूतरौप्यादिमुद्रायाम् । कृत्रिमरौप्यादौ ॥

कूटकृत् । पुं । शिवे ॥ कायस्थे ॥ त्रि । कितवे ॥

कूटजः । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कूटपालकः । पुं । पित्तज्वरे ॥ कुलालस्य पचने ॥

कूटपूरी । स्त्री । करायिकायाम् ॥

कूटपूर्वः । पुं । हस्तिनस्त्रिदोषजेज्वरे ॥ मायिनि ॥

कूटयन्त्रम् । न । उन्माथे । आमिषन्द्यादिना पक्षिबन्धनार्थं छन्नपातितयन्त्रे । फन्दाफाँद इतिजाल इतिच भाषा ॥ कूटस्वरूपं यन्त्रम् ।

कूटशाल्मलिः । पुं । शाल्मलि विशेषे । कृष्णशाल्मल्याम् । रोचने ॥ कूटशाल्मलिकस्तिक्तः कटुकः कफवातनुत् । भेदी प्लीहजठरयकृद्गुल्मविषापहः ॥ भूतानां च विध्वासमेदःशूलकफापहः ॥ कूटशाल्मलिश्च ॥

कूटसङ्क्रान्तिः । स्त्री । अर्द्धरात्रातीते सूर्यस्य राश्यन्तरगमने ॥ यथा । अर्द्धरात्रेव्यतीतेतु यदा सङ्क्रमते रविः । सा ज्ञेया कूटसंक्रान्तिर्मुनिभिः परिकीर्त्तिता इति ॥

कूटसाक्षी । त्रि । मिथ्यासाक्षिणि । साक्ष्ये मिथ्याभिधायिनि ॥

कूटस्थः । त्रि । कालमभिव्याप्यस्थिते । एकरूपतया कालव्यापिनि । एकेनैव स्वभावेन निरवधिकालस्थः व्यापके आकाशादौ ॥ अज्ञानतत्कार्याधिष्ठाने ॥ विषयसन्निधावपि विकारशून्ये ॥ अधिष्ठानतया देहद्वयावच्छिन्नचेतनः कूटवन्निर्विकारेणस्थितः कूटस्थ उच्यते ॥ न । अत्मनि । परिव्यासरक्षिते ॥ कूटो निश्चलस्तिष्ठति । यद्वा । कूटमयोघनस्तद्वत्तिष्ठति । संसर्गिणाशेपिस्वयमनष्ट इत्यर्थः ॥ ष्ठा० ॥ सुपिस्थ इति कः ॥ व्याघनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥

कूटागारम् । न । चन्द्रशालिकायाम् । वडभ्याम् ॥ सभागारे ॥ स्त्री क्रीडागृहे ॥

कूटायुधम् । न । बहिः काष्ठादिमये ऽन्तर्गुप्तनिशितशस्त्रे ॥ अधर्मप्रधान प्राणिभिः कूटायुधकारीणि तानिह गुप्तकानि सन्ति ॥

कूटार्थभाषिता । स्त्री । प्रबन्धकल्पनायाम् । कथायाम् । रूपकथा इति गौडभाषा ॥ प्रहेलिकायाम् ॥

कूणिः । त्रि । रोगादिनाकुञ्चितकरे । कुकरे ॥

कूणिका । स्त्री । शृङ्गे ॥ कलिकायाम् । वीणामूलस्थसंयमशलाकायाम् ॥

कूणितः । त्रि । मुद्रिते । संकुचिते ॥

कूदरः । पु । जातिविशेषे ॥ धर्मो धात्मजा ययवीर्येण स्रुतेः प्रथमवासरे । कुत्सिते चोदरे जातः कूदरस्तेन कीर्त्तितः ॥ तदशौचं विप्रतुल्यं पतितो घृतदोषतः । सद्यः कोटकसंसर्गादधमो जगतीतले ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कूपः । पु । खनित्रखाते जलाधारे । उदपाने ॥ प्रहिधयः । यथा । भूमौ खातोऽल्पविस्तारो गम्भीरो मण्डलाकृतिः । बद्धोऽबद्धः स कूपः स्यात् तदम्भः कौपमुच्यते ॥ गर्त्ते ॥ गुणवृक्षे ॥ मृत्पात्रे ॥ कूपके । कुपायां प्रमाणे ॥ कुर्वन्निमण्डूका अस्मिन् कुशब्दं । कुपुभ्यामेतिमेदीर्घः ॥ कुत्सिताः आपो अत्र । ऋक्पूरित्यः । अदनोऽस्यपदीर्घमिदं शाद्रन्यत्राप्यूदिति वा ॥

कूपकः । पु । गुणवृक्षे । नौमध्यस्थरज्जुबन्धनकाष्ठे । गुणधरा माश्तूल इति भाषा ॥ कुप्या इति भाषा प्रसिद्धे तैलादिपात्रे ॥ कुकुन्दरे ॥ उदपाने ॥ मेधादौ स्रोतोऽवधकादिनिखातकणिकादौ ॥ विदारके । शुष्कनद्या दौ जलार्थं कृतगर्त्ते ॥ कुत्सितः कूपः । कुत्सिते इति कः । कूपस्य प्रतिकृतिरिति वा । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ कूपे वायसिवी । कौ° । सुपौ सि कः ॥

कूपखानकः । पु । कूपस्य खनककरे ॥

कूपत् । अ । प्रश्ने ॥ प्रशंसायाम् ॥

कूपाङ्कः । पु । } रोमाञ्चे ।
कूपाङ्गः । पु । }

कूपारः । पु । अकूपारे ॥

कूपिका । स्त्री । अम्भोगतशैले । जलमध्यस्थिरोपर्वतादौ ॥

कूपी । स्त्री । पात्रविशेषे ॥

कूमम् । न । सरोवरे ॥

कूरः । पुं । न । अन्ने । भक्ते ॥

कूर्चः । पुं । न । भ्रुवोर्मध्ये ॥ कत्थने ॥ श्मश्रुणि । कैतवे । दम्भे ॥ मयूरपुच्छमुष्टौ । मुट्ठा इति भाषा ॥ कुशमुष्ट्याम् ॥ अङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यस्योपरिभागे ॥ पुं । शीर्षे ॥ मार्जनविशेषे ॥ न । मन्त्रापकर्षणाद्यर्थं कुशादिनिर्मिते मुष्टिमाने ॥ यथाह नरसिंहपुराणम् । ततः समर्पयेत् कूर्चं कुशादिविनिर्मितम् । मन्त्रापकर्षणाद्यर्थं श्रीमन्मूर्त्यग्रसन्धितः इति ॥ विष्णुधर्मोत्तरेऽपि ॥ एशीरकूर्चकं दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । दत्त्वा गोवालजं कूर्चं सर्वांस्तापान् व्यपोहति ॥ दत्त्वा चामरजं कूर्चं श्रियमाप्नोत्यनुत्तमा मिति हरिभक्तिविलासस्य ६ विलासे ४८ श्लोकः ॥ कुरति । कूर्दते वा । कुरशब्दे वा० चट् प्रत्ययः ॥

कूर्चशिरः । न । अङ्घ्रिस्कन्धे । गुडमुडा इति गौड भाषा ॥

कूर्चशीर्षः । पुं । अष्टवर्गमध्यपठिते जीवकौषधौ । मधुरके ॥ नारिकेरे ॥ कूर्चं श्मश्रुतदच्छीर्षमस्य ॥

कूर्चशीर्षकः । पुं । जीवके ॥ नारिकेरे ॥

कूर्चशेखरः । पुं । नारिकेरे ॥

कूर्च्चिका । स्त्री । क्षीरविकृतौ । क्षीरसा इति गौडभाषा ॥ सा द्विधा । यथा । दध्नासह च यत् पक्वं क्षीरं सा दधिकूर्च्चिका । तक्रेण पक्वं यत् क्षीरं सा भवेत्तक्रकूर्च्चिका ॥ सूचिकायाम् ॥ तूलिकायाम् । आलेख्यकूर्च्चिकायाम् । तुली इति गौडभाषा ॥ कुड्मले ॥ कुञ्चिकायाम् । कपाटोद्घाटने ॥ द्रव्यमार्जनसाधने ॥ द्रव्यगुच्छे ॥ कूर्चति । कूर्च विकारे ण्वुल् टाप् इत्त्वम् ॥ कुत्सितः कूर्चः कूर्चिका इति वा । संज्ञायां कन् । कूर्चः श्मश्रुवादिरस्त्यस्याः । अत इनि ठनाविति ठन् ॥

कूर्दनम् । न । क्रीडायाम् । खेलायाम् ॥ कुर्द क्रीडायाम् । ल्युट् । उपधायां च इति दीर्घः ॥

कूर्दनी । स्त्री । चैत्रपौर्णमास्याम् । मधूत्सवे ॥

कूर्पम् । न । भ्रुवोर्मध्ये ॥ इति हेम ॥

कूर्परः । पुं । कुर्परे ॥

कूर्पासः । पुं । सर्वचोलके ॥ कुर्परः कफोणिः अ... स्यते क्षिप्यते । कूर्परे आस्ते वा । अस्यते क्षेपणे आसउपवेशने वा । घञ् । पृ० ॥

कूर्पासकः । पुं । चोले । स्त्रीणामार्द्धोरुकञ्चुके । स्त्रीणां कञ्चुलिकायाम् ॥ स्वार्थे कन् ॥

कूर्मः । पुं । उन्मीलननिमीलनकरे शरीरस्थवायु विशेषे ॥ उन्मीलने स्मृतः कूर्मो भिन्नाञ्जनसमप्रभः इत्यु

ते। कच्छप इति प्रसिद्धे जलजन्तु विशेषे। कच्छपे। पञ्चगुप्ते। कमठे॥ अस्य लक्षणं यथा। स्फटिकरजतवर्णो नीलराजीविचित्रः कलशसदृशमूर्त्तिश्चारुवंशश्च कूर्म्मः। अरुणसमवपुर्वा सर्षपाकारचित्रः सकलनृपमहत्त्वं मन्दिरस्थः करोति॥ अञ्जनभृङ्गश्यामतनुर्वा बिन्दुविचित्रोऽव्यङ्गशरीरः। सर्पशिरा वा स्थूलगलो वा सोऽपि नृपाणां राष्ट्रविवृद्ध्यै॥ वैदूर्य्यत्विट् स्थूलकण्ठस्त्रिकोणो गूढच्छिद्रश्चारुवंशश्च शस्तः। क्रीडावाप्यां तोयपूर्णे मणौ वा कार्य्यः कूर्म्मो मङ्गलार्थं नरेन्द्रैरिति॥ बृहत्संहिता। ऋषिः। कूपाधोभागः॥ विष्णोरवतारवि॰। सत्ययुगे समुद्रमन्थनकाले मन्दराचलधारणार्थं कच्छपरूपे भगवदवतारे॥ यथा॥ विलोक्य विघ्नेशविधिं तदेश्वरो दुरन्तवीर्य्योऽवितथाभिसन्धिः। कृत्वा वपुः काच्छपमद्भुतं महत् प्रविश्य तोयं गिरिमुज्जहार॥ सुरासुरेन्द्रैर्भुजवीर्य्यवेपितं परिभ्रमन्तं गिरिमङ्ग पृष्ठतः। बिभ्रत्तदावर्त्तनमादिकच्छपो मेनेऽङ्गकण्डूयनमप्रमेय इति॥ कुः कुत्सितः ऊर्म्मिर्वेगोऽस्य। मध्यमपन्नगेऽस्य

ऋग्जितियोगविभागाद्द्व समासः। मुद्राविशेषे॥

कूर्म्मचक्रम्, क्ली, ज्योतिषप्रसिद्धे कूर्म्माकृतौ कच्छपाकारचक्रे॥ तदाकारो यथा। प्राङ्मुखो भगवान् देवः कूर्म्मरूपी व्यवस्थितः। आक्रम्य भारतं वर्षं नवभेदं यथाक्रमम्॥ * ॥ तत्र मध्यादिकर्म्मः॥ मध्यप्राग्दिशाद्यादिकृत्तिकादित्रयत्रयैः। कूर्म्मदेशस्थितैस्त्वेभिर्व्यक्तः सम्भिवासितः॥ * ॥ तद्वेधो यथा। पूर्वापरे अन्यवेधो वेधश्चोत्तरदक्षिणे। ईशानैराग्नेयवेधो वेधश्चाग्नेयमारुते। तारात्रयान्वितं तत्र सौरियत्नेन चिन्तयेत्॥ * ॥ तत्र वेधादिकं न्यदोषाः। अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषकाः शलभाः खगाः। स्वचक्रं परचक्रञ्च सप्तैते सम्भवन्ति च॥ * ॥ यं देशमथ ग्रामं चैव नामर्क्षतो वदेत्। तथा च यत्र नक्षत्रे यदा दिग्नामसत्त्व दृश्यते ग्रहो स्वादितरस्तपो दृश्येत। सौरिर्वा पीडको दुष्टग्रहाणां दृष्टेः शुभावहः॥ एकदा यो दृश्येत सभाग्ये कूर्म्मपञ्चके तत्स्थाने सञ्जायते नात्र संशयः॥ दुष्टस्थाने गते चन्द्रे कर्त्तव्यं शान्तिपौष्टिकम्॥ * ॥ तस्य मध्यादेशाः।

कूर्म्मः

। मध्ये सारस्वता मत्स्याः शूरसेनाः समाथुराः ॥ पाञ्चालसाल्वमाण्डव्य कुरुक्षेत्रगजाह्वयाः ॥ मरुनैमिषवि न्ध्याद्रिपाण्ड्यघोषाः सयामुनाः ॥ का श्यपोध्याप्रयागस्थगया वैदेहकादयः ॥ ॥ अथ पूर्वस्य देशाः ॥ प्राच्यां मा गधशोणौ च वारेन्द्री गौडराढकाः ॥ वर्द्धमानतमोलिप्तप्राग्ज्योतिषोद याद्रयः ॥ ॥ तथाग्नेयकोणस्य देशाः ॥ आग्नेय्यामङ्गवङ्गोपवङ्गत्रैपुरकोशलाः ॥ कलिङ्गोड्रान्ध्रकिष्किन्धावि दर्भशवरादयः ॥ ॥ तथ दक्षिणस्य देशाः ॥ दक्षिणे ऽवन्तिमाहिष्मत्य र्बुदमेकलाः ॥ त्रिककुटमलयार व्येलाम्बरीसिंहलकाञ्च्याः कावे रीसामपर्णीशलञ्चात्रिकूटकादयः ॥ ॥ तथ नैर्ऋतकोणस्य देशाः ॥ नै र्ऋते द्रविडानर्त्तमहाराष्ट्ररैव ताः । यवनपह्लवसिन्धुपारसी कादयो मताः ॥ ॥ तथ पश्चिमस्य देशाः । पश्चिमे वैश्यवास्ताकम्लेच्छ वासमकादयः ॥ ॥ तथ वायुकोण स्य देशाः । वायव्ये गुर्जराटकर्णाट जालन्धरादयः ॥ ॥ तथोत्तरस्य दे शाः । उत्तरे चीननेपालकूलकैके यमन्दराः । गान्धारहिमवत्क्रौञ्च गन्धमादनमालवाः ॥ कैलासम्द्र काश्मीरम्लेच्छदेशाः खसादयः ॥ ॥ तथैशानकोणस्य देशाः । ऐशाने स्वर्ग्भौमस्वर्गस्वाराष्टक्षाः । वा ह्वीकब्रह्मपुरकिरातदरदादयः ॥ इति ज्योतिस्तत्त्वम् ॥ ॥ अपिच मत्स्यकर्म्मोक्ते कमठाकारचक्रे । कूर्म्म चक्रे भविन्यायेयः कथितः यथावचनम् । तस्यर्च्चफलं नास्ति सर्वान्यत्रापि क ल्पते ॥ इतिसन्मत्रशास्त्रम् ॥

कूर्म्मपुराणम्, क्ली, कौर्म्मं । सप्तदश सहस्रश्लोकात्मके महापुराणे । यथा । सप्तदशसहस्रं च पुराणं कौर्म्मं भाषितमिति ॥

कूर्म्मपृष्ठः, पुं, वर्त्तनानृचे । कमठ पृष्ठदेशे न । मत्स्ये । न ।

कूर्म्मपृष्ठकम्, क्ली, । शरावे । सकोरा इति भाषा ॥

कूर्म्मराजः, पुं, कच्छपराजे । अकू पारे । आदिकच्छपे विष्णोरवतारे ॥ यथा । पृथ्वि स्थिरा भव भुजङ्गम धारयैनां त्वं कूर्म्मराज तदिदं द्वित यं दधीथाः । दिक्कुञ्जराः कुरुत त त्त्रितये दिधीर्षां मार्यः करोतु हरकार्म्मुकमाततज्यमिति महान टकम् ॥

कूलम्, क्ली, । रोधसि । तीरे । तटे । नदीजलसमीपस्थाने ॥ कूल मे से

न्यपृष्ठे ॥ तडागे ॥ कूलयति । कूल आवरणे । पचाद्यच् ॥

कूलकः । पुं । कृमिशैले । पुं । भास्त्र...चेत्। तीरे ॥

कूलङ्कषः । पुं । समुद्रे ॥ कूलङ्कषति । कषहिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः इति खच् । अरुर्द्विषदिति मुमागमः ॥

कूलङ्कषा । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलभूः । स्त्री । तीरभूमौ ॥

कूलवती । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलहण्डकः । पुं । जलावर्ते ॥ कूल भङ्गे ॥

कूलेचरः । पुं । कूलापाश्रियमृगु ॥ यथा । कुलामगलबराहचमरीवारणादयः । एते कूलेचराः प्रोक्ता यतः कूलेचरन्त्यपाम् ॥ कूलेचरा मतेऽनुपित्तहरा वृष्या वलावहाः । मधुराः शीतलाः स्निग्धाः मूत्रलाः श्लेष्मवर्द्धनाश्च इति ॥

कूवरः । पुं । कुब्जके । कूंजा इति भाषा प्रसिद्धे पुष्पे ॥ पुं । ■ । युगन्धरे । यत्ररथस्य युगकाष्ठं सन्धीयते तत्र ॥ त्रि । रम्ये । चारौ ॥ कवते । कूङ् शब्दे । कुटादिः । वा० वरच् ॥

कूवरी । पुं । रथे ॥ कूवरो युगन्धरः सोऽस्यास्ति । इनिः ।

कूवरी । स्त्री । कम्बलाच्छादितरथे ॥ इति वैजयन्ती ॥

कूष्माण्डः । पुं । कर्कारौ ॥ गणदेवता विशेषे ॥ शाम्भवस्त्रियाधिपतौ ॥

कूष्माण्डकः । पुं । कुष्माण्डे ॥

कूष्माण्डवटिका । स्त्री । कुष्माण्डीति ख्याते वटीविशेषे ॥ कूष्माण्डवटिका ज्ञेया पूर्वोक्तवटिकागुणा । विशेषात् पित्तरक्तघ्नी लघ्वी च कथिता बुधैः ॥ पूर्वोक्तवटिका माषवटी ॥

कूष्माण्डी । स्त्री । अम्बिकायाम् ॥ औषधौ ॥ कर्कोटीम् ॥ कूष्माण्डी तु भृशं लघ्वी कर्कारु रपि कीर्तिता ॥

कूहा । स्त्री । कुज्झटिकायाम् । कुहा सा इति भाषा ॥

कृकः । पुं । गले ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कृकणः । पुं । कयार इति भाषाप्रसिद्धे ककरपक्षिणि ॥ कीटविशेषे ॥ कृ इति कणति । कण शब्दे । पच् ॥ कृकेण कण्ठेन कणति वा । कण शब्दे । अच् । शग ॥

कृकरः । पुं । शिवे ॥ देहानिलविशेषे । क्षुत्करवायौ ॥ कृकरस्तु पुनश्चैव नवांकुसुमसन्निभः ॥ करवीरवृक्षे ॥ चव्ये ॥

कृकलः । पुं । क्षुत्करे देहस्थवायुविशेषे ॥

कृकला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कृकलासः । पुं । सरटे । कॅकलपादि ।

प्रतिरूर्ये । दुःसाध्ये ॥ कृकशिरोग्रीवा कण्ठश्च लासयति । लसश्लिष्य योगे । चु० कर्मण्यण् ॥

कृकवाकुः । पुं । कुक्कुटे ॥ मयूरे ॥ सरटे ॥ कृकेण गलेनवक्ति ॥ वचपरिभाषणे । कृकेवचः कर्त्वेसम्प्र ॥

कृकवाकुध्वजः । पुं । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ कृकवाकुर्ध्वजो यस्य ॥

कृकाटिका । स्त्री । घाटायाम् । ग्रीवायामुन्नतभागे ॥ ग्रीवापश्चाद्भागे ॥ कृकम् कण्ठम् अटति । अटगतौ । ण्वुल् । स्त्री० कन् ॥

कृच्छ्रम् । न । कायभीले । कष्टे । दुःखतत्कारणयोः ॥ अंहसि । पापे ॥ सान्तपनादिव्रते ॥ मूत्रकृच्छ्रे रोगे ॥ त्रि । सदसि ॥ कृतो व्रतेपुक्लिश्यते ॥ कृन्तन्ति मनेनवा । कृतीछेदने । कृतेश्छ्रकूचेतिरक् प्रत्ययः छश्चान्त्यस्यादेशः ॥

कृच्छ्रसान्तपनम् । न । व्रतविशेषे ॥ यथा गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिःकुशोदकम् । एकरात्रोपवासस्य कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतमिति ॥ गोमूत्रादीन्येकीकृत्य एकस्मिन् दिने भक्षयेत् तद्दिनेनान्यत्किंचिद्दद्यात् । अपरदिने चोपवास इत्यर्थः ॥ सम्यक् तपनमत्र । महाराज्ञ यदा । सन्तपति । स्त्यु । तस्येदम् कर्म । अण् । कृच्छ्रञ्चतत्सान्तपनञ्च ॥

कृच्छ्रातिकृच्छ्रः । पुं । व्रतविशेषे ॥ यथा हर्यशिष्ठ । अयमपस्तृतीयः कृच्छ्रातिकृच्छ्रोयावत् सकृदादीत । यावदेकवारमुदकं हस्तेन गृहीतुं शक्नोति तावत्त्रयसुदिवसेषु भक्षयित्वा व्यहमुपवासः कृच्छ्रातिकृच्छ्रः ॥ मनुमतुर्यथा । द्वादशरात्रंनिराहारः स कृच्छ्रातिकृच्छ्रः । एतत् कृच्छ्रातिकृच्छ्रद्वयं द्वादशाहसाध्यमशक्तविषयम् ॥ यमपुराणम् । चरेत् कृच्छ्रातिकृच्छ्रञ्च पिबेत्तोयञ्चशीतलम् । एकविंशतिरात्रन्तुकाले स्वेतेषु सर्वतः ॥ कालेषु प्रातःसायंमध्याह्नेषु त्रिष्वर्थः । इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

कृच्छ्रारिः । पुं । विश्वामित्रच्छे ॥

कृच्छ्रार्द्धः । पुं । दिनषट्कसाध्यव्रतविशेषे ॥ यथापस्तम्बः । सायम्प्रातस्तथैकैकदिनद्वयमयाचितम् । दिनद्वयञ्चनाश्नीयात् कृच्छ्रार्द्धः सोभिधीयते ॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

कृणुः । पुं । चित्रकरजातौ । चित्रेरा इति भाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कृतम् । न । सत्ययुगे ॥ यथा । दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितमिति । मनुश्च । चत्वार्याहुःसहस्राणि

मषांशान्तु कृतं युगम् । तस्य तावच्छती सन्ध्यासन्ध्यांशस्तदाविधः ॥ सन्ध्यासन्ध्यांशयो रन्त यं कालो मुनिसत्तम । युगाख्यः सतु विज्ञेय. कृतत्रेतादिसंज्ञक इति ॥ पर्याप्ते । यथेष्ट ॥ फले ॥ त्रि । विहिते ॥ हिंसिते ॥ –अकारि । कुकृम० ॥ क्तः ॥ निष्पादिते ॥ पुं । कृतार्थे ॥

कृतकम् – । न । विडलवणे ॥ त्रि । कृत्रिमे ॥ कृन्तति । कृती छेदने । कृयत्रिमा । कृती वेष्टने । बा० कुन् ॥

कृतकर्मा । त्रि । निपुणे । प्रवीणे । निश्चिते ॥ पुण्यवति ॥ कृतकर्म, तत्त्वदर्शनाभिमाननिमित्त मनःकरणसंवेदनं येन ॥

कृतकृत्यः । त्रि । कृतार्थे । निष्पन्नकर्मणि । समाप्तकार्ये ॥ धन्ये ॥ विदुषि ॥ कृत कृत्यं वर्णाश्रमोचितमनःकरणशोधनं कर्त्तव्यं येन मपुन. कृत्यान्तरं यस्यास्ति स. ॥ कृतकृत्य स्तु सन्न्यस्य स्वात्ममात्ररति र्भवेत् ॥ यथाह यादिमुक्त ॥ ज्ञानामृतेन तृप्तस्य कृतकृत्यस्य योगिनः । नैवास्ति किञ्चित्कर्त्तव्यमस्तिचेन्नस तत्त्ववित् ॥ यश्चाकृत कृत्यो हि सन्ध्यो विभेति । यथाहुः ॥ प्रायेणाकृतकृत्यत्वान् मृत्योरुद्विजते जन इति ॥

कृतकोटिः । पुं । काश्यपमुनौ ॥ उपवर्षमुनौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कृतक्रियः । त्रि । कृतकार्ये ॥

कृतक्षणः । त्रि । लब्धावकाशे ॥

कृतघ्नः । त्रि । कृतहन्तरि । कृतोपकारस्यापकारे प्रवर्त्तमाने ॥ कृतमुपकारमपकाराचरणेन यो विनाशयति सकृतघ्नइत्यर्थः । सचानेकविध प्रोक्तः पुराणे स्कन्दसंज्ञके । यथा । भर्तृपिण्डापहर्त्ता च पितृपिण्डापहारकः । यस्माद्गृहीत्वा विद्यां च दक्षिणां न प्रयच्छति ॥ पुमान् स्त्रियञ्च योद्वेष्टि यस्तानुघातयेन्नरः ॥ कृतघ्न दोषं वदति सकामान् नकरोतिय ॥ नमस्करेत्स कृतं यस्तु आश्रमान् यस्तु दूषयेत् । सर्वांस्तानृषिभिः प्राहुः कृतघ्नानथवोन्नतु रिति ॥ तस्य प्रायश्चित्तमपिनास्ति । यथा । ब्रह्मघ्ने च सुरापे च चौरे च गुरुतल्पगे । निष्कृतिर्विहिता सद्भि. कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिरिति ॥

कृतच्छिद्रा । स्त्री । कोषातकीलतायाम् ॥

कृतज्ञ. । पुं । हरौ ॥ कृतं कार्यं जगद्रूपम् । जानातीतिज्ञः आत्मा । कृतं चासौ ज्ञश्चेतितया । यद्वा । कृतं जगतः कौशलायज्ञ । प्राणिनां पुण्यपाप

उपकृतं कर्म न जानाति फलदानाये ति सः ॥ त्रि । कृतघ्ने ॥ त्रि । म र्यादिनि । प्रत्युपकारेऽयत्ने ॥ येन केनचित् स्वस्मै किञ्चिद्देपि कृतमुप कारं न कृतयो जानाति । चाप्यये धने । आततायिनः ॥

कृतघ्नता । स्त्री । उपकारित्वे ॥ भावे तल् । तदन्तं स्त्रियाम् ॥

कृतघ्ना । स्त्री । भार्यमाणायोक्तायाम् ॥

कृतदासः । पुं । मासदीक्षापष्टद्यदासा न्स्वर्गते दासविशेषे । सतु केनचिन्नि मितेन एतावत्कालपर्यन्तं तवाहं दा सइति कृतसमयः ॥ इतिकल्पतरुः ॥

कृतधीः । त्रि । पण्डिते । समे । निर्मला न्तःकरणे । अभ्यासंसंस्कृतान्तःकर णे ॥

कृतनाशः । पुं । दोषविशेषे ॥ कृतयोः पुण्यपापयोर्भोगमन्तरेण नाशः ॥

कृतपुङ्खः । त्रि । सम्यक्कृतशराभ्यासे । सुप्रयोगविशिखे ॥ कृतोऽभ्यस्तः पु ङ्खयुक्तः शरो येन ॥

कृतपूर्वी । त्रि । पूर्वेनिष्पन्नकर्मणि ॥ कृ तंपूर्वमनेनेत्यर्थे इष्टादिभ्यश्चेति क र्त्तरि इनिः ॥

कृतफलम् । क्ली । कक्कोले ॥

कृतफला । स्त्री । कोलशिम्बिकायाम् ॥

कृतम् । क्ली । अलमर्थे । निषेधे ॥

कृतमालः । पुं । आरग्वधे । न्वपरस्य कर्णिकारे । सम्पारग्वधे ॥ कृता माल्याऽस्य ॥

कृतमाला । स्त्री । सरिद्धरे ॥ कृत माला नाम नदी यस्यां मत्स्योऽभ वद्धरिः ॥

कृतमुखः । त्रि । प्रवीणे । विज्ञे ॥ कृ तं मुखमस्य । सर्वस्य कृतमुखत्वात् प क्षकृतशब्दस्य संस्कृतपरत्वम् ॥

कृतयुगम् । क्ली । तिष्ये । सत्ययुगे । स न्ध्यासन्ध्यांशयुक्तोऽयं तु षट् दिव्यसह स्रवर्षेषु ॥

कृतरुचिः । त्रि । अलङ्कृते ॥

कृतलक्षणः । त्रि । गुणैः प्रतीते । श्रे योऽदिगुणे विख्याते ॥ कृतं मुद्रादिलं क्षणं नामास्य ॥ अङ्किते ॥ कृता नि लक्षणानि शास्त्रप्रयत्नेन । वेदाः शास्त्राणि विज्ञानमेतत् सर्वं जनार्द नादितिस्मृतेः ॥

कृतवर्म्मा । पुं । हृदीकसुते यादवविशेषे ॥

कृतविद्यः । त्रि । अभ्यस्तविद्ये ॥

कृतवीर्य्यः । पुं । एकवीरनृपात्मजे । च न्द्रवंशीयकार्त्तवीर्यजनके ॥

कृतवेतनः । त्रि । वेतनेन नियुक्ते दा सादौ ॥

कृतवेदी । त्रि । कृतज्ञे ॥

कृतवेधः । पुं । } श्वेतघोषातकीति गौ
कृतवेधकः । पुं । } ड भाषा प्रसिद्धायां
कोषातक्याम् ॥

कृतवेधना । स्त्री । राजकोषातक्याम् ॥

कृतश्रमः । त्रि । महोद्यमे । महोत्साहे ॥ श्रान्ते ॥ कृतः श्रमो येन ॥

कृतसापत्निका । स्त्री । अधिविन्नायाम् । अध्यूढायाम् । अनेकभार्यस्य प्रथमोढायाम् ॥ सपत्न्याः भावः । ष्यञ् । स्त्रीपुंवत्त्वे । स्वार्थे कन् । ह्रस्वः । कृता सापत्निका यस्याः ॥

कृतस्मरः । पुं । आकरविशेषे । कुमीरके ॥

कृतहस्तः । त्रि । सुशिक्षितशरमोक्षे । कृतपुङ्खे ॥ कृतोऽभ्यस्तो हस्तो यस्य ॥

कृताकृतम् । न । कार्याकार्ययोः ॥ कृतञ्च अकृतञ्च अनयोः समाहारः ॥ घटिताघटिते ॥ कृतञ्च तदकृतञ्च केनचिदंशेन विशिष्टे नानञिति समासः ॥ पुं । परमेश्वरे ॥ कृतः कार्यात्मकः अकृतः कारणात्मकः । कृतश्चासावकृतश्च पूर्ववत् समासः ॥

कृतागसः । पुं । विष्णौ ॥ कृतमागः श्रुतिस्मृत्यादिलङ्घनं येन सः ॥

कृताञ्जलिः । पुं । लज्जालौषधौ ॥ त्रि । सम्पुटीकृतहस्ते ॥ कृतोऽञ्जलिर्येन ॥

कृतात्मा । त्रि । कृतकृत्ये ॥ शिक्षितान्तःकरणे ॥ योगिनि ॥

कृतात्ययः । पुं । कर्मनाशे ॥ कृतस्य अत्ययः ॥

कृतान्तः । पुं । यमे ॥ सिद्धान्ते ॥ दैवे ॥ अकुशलकर्मणि । अशुभकर्मणि ॥ कृतः अन्तो विनाशो येन ॥ कृतः अन्तः निश्चयो वेदैन यस्य वा । वेदान्तशास्त्रे ॥ कृतं कर्म्म तस्य अन्तः परिसमाप्तिर्यस्मादिति व्युत्पत्त्या यम ॥ शनौ ॥

कृतान्तजनकः । पुं । सूर्ये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कृतान्ता । स्त्री । रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥

कृतान्नम् । न । पक्वतण्डुलादौ ॥ कृतञ्च तत् अन्नञ्च ॥

कृतायः । पुं । द्यूतक्रीडायां पणीभूतस्य घनाव्दितस्य चतुरङ्कभागे ॥

कृतार्थः । त्रि । कृतप्रयोजने । कृतकार्ये ॥ कृतः अर्थः प्रयोजनं येन ॥

कृतार्थता । स्त्री । साफल्ये ॥ भावे तल् ॥

कृतालयः । पुं । भेके । मण्डूके ॥ त्रि । कृतवासे ॥ कृतः आलयो येन ॥

कृतावदानः । त्रि । कृतकर्मणि ॥ कृतं अवदानं शुद्धकर्म येन ॥

कृतावसक्थिकः । त्रि । वस्त्रादिना कृत

॥ पृष्ठजानुजङ्घादिपञ्चे ॥

कृताह्वः । त्रि । मिथ्यितात्वे ॥

कृतिः । स्त्री । करणे ॥ पुरुषप्रयत्ने ॥ हिंसायाम् ॥ विंशत्यक्षरायांवृत्तौ ॥ क्रियायाम् ॥ कृतिरिन्द्रियसंयम ॥ इत्यवैर्यायत्ताकरंणवेति खाम्योग्यभाष्यम् ॥ करणम् । डुकृञ् । खियां क्तिन् । क्रियते नया वा ॥

कृतिकरः । पुं । रावणे । दशवदने ॥ इतिशब्दमाला ॥

कृती । त्रि । पण्डिते । बुधे ॥ योग्ये । अभिज्ञे ॥ पुण्यवति ॥ साधौ ॥ कृतार्थे ॥ कृतघ्न् कर्म प्रशस्तमस्य ॥ इति । अतइनिः ॥ कृतमनेन वा ॥ इष्टादिभ्यश्चेतिनिः ॥

कृत्तः । त्रि । छिन्ने । वेष्टिते ॥ कृत्यते स्म । कृती छेदने क्तः ॥

कृत्तिः । स्त्री । कृष्णसारादिचर्मणि ॥ त्वचि ॥ भूर्ज्जे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥ कृत्यते । कृती । खियां क्तिन् ॥

कृत्तिका । स्त्री । तृतीयनक्षत्रे बहुत्वे याम् ॥ तत्र जातस्य फलम् । क्षुधाधिकः सत्यधनैर्विहीनो वृथाटनो त्पर्जभतिः कृतघ्नः । कठोरवाक् पापितकर्मकृन्नरत्स्याताच्चेत् कृत्तिकायां मनुजः प्रसूतः ॥ कृन्तति । कृती० । कृतिभिदिलतिभ्यः कित् ॥

॥ इति तिकन् ॥

कृत्तिकाभवः । पुं । चन्द्रमसि ॥ कृत्तिकायाः भवोऽस्य ॥

कृत्तिकासुतः । पुं । स्कन्दे ॥ स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ कृत्तिकायाः सुतः ॥

कृत्तिवासः । पुं । शिवे ॥ इति त्रिका० ॥

कृत्तिवासाः । पुं । शिवे ॥ कृत्तिश्चर्मवासोऽस्य ॥

कृत्नुः । त्रि । कारौ । शिल्पिनि ॥ कर्त्तरि ॥ करोति कृणोति वा । डुकृञ् । हिंसायां वा ॥ कृहनिभ्यां क्त्नुः ॥

कृत्यम् । न । कर्त्तव्ये । कार्ये । प्रयोजने ॥ पुं । तव्यादिप्रत्ययेषु ॥ यथा । कृत्याः षट् ते समाख्याताः तव्यप्तव्यतीयाः कर्मभावयोः । तथानीयाचनन्ताद्यतक्येतिमः कर्मकर्त्तरि ॥ इति सुपद्मव्याकरणे ॥ कर्त्तरि कर्मणि चार्थे विहिताः कृत्याः वाच्यलिङ्गा भवन्ति ॥ त्रि । विदिष्टे ॥ कार्ये ॥ क्रियते । डुकृञ् । विभाषाकृवृषोरिति क्यप् ॥ कृत्यते वा । कृती छेदने । ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरिति क्यप् ॥ यनादिभिर्भेदे अर्थे ॥ कृदन्तभीतावमानितः परैः कृत्यः इति नीतिः ॥

कृत्यवित् । त्रि । कार्यज्ञे ॥ विधिज्ञे ॥

कृत्स

कृत्या । स्त्री । क्रियायाम् ॥ यथा ॥ कां कृत्यां सकार्षीः ॥ अभिचारदैवते ॥ यच्च देवताविशेषे ॥ अभिचार क्रियायाम् ॥ करणम् । कृञ् यचे तिक्यप् । तुक् । टाप् ॥ कृत्य ते वा । कृती० । कृदुपधादित्यपि ॥

कृत्रिमः । पुं । सिल्हके । तुरुष्कनाम्नि गन्धद्रव्ये ॥ द्वादशपुत्रान्तर्गत पुत्रविशेषे ॥ यथा । सदृशन्तु प्रकुर्याद्यं गुणदोष विचक्षणम् । पुत्रं पुत्रगुणैर्युक्तं स विज्ञेयश्च कृत्रिमः ॥ इति मनुः ॥ न । विड्लवणे ॥ काचलवणे ॥ जवादि नामगन्धद्रव्ये ॥ रसाञ्जने ॥ त्रि । कृ त्रिमसम्भवे । रचिते ॥ डुकृञ्० । भावे क्त्रिः । कृत्या क्रियया निर्वृत्त म् । क्त्रेर्मम्नित्यम् इति मप् ॥

कृत्रिमकः । पुं । तुरुष्कनामनि गन्धद्र व्यविशेषे ॥

कृत्रिमधूपः । पुं । } इक्षधूमे । नाना सुग
कृत्रिमधूपकः । पुं । } न्धिद्रव्यकृतदशाङ्गादिधूपे ॥ कृत्रिम श्चासौ धूपश्च ॥ स्वार्थे कन् ॥

कृत्रिमपुत्रकः । पुं । कृत्रिमपुत्रे ॥ त्रि । पुत्तलिकायाम् । गुडिया इति भाषा ॥

कृत्रिममित्र । पुं । रचितवन्धौ ॥

कृत्वा । अ । निधायेत्यर्थे ॥

कृत्सम् । न । उदके । जले ॥ समुदा ये ॥ पुं । पापे ॥ कृन्तति कृणत्ति वा । कृती छेदने वेष्टने वा । सर्वविच कृत्युषिभ्यः कित् इति सः ॥

कृत्स्नम् । न । जले ॥ सर्वस्मिन् ॥ कुक्षौ ॥ त्रि । समग्रे । सोपकरणे । सफले ॥ कृन्तते । कृती० । कृत्य

कृत्स्नधर्म्मः । पुं । निष्कामकर्मानुष्ठाने ॥

कृत्स्नवित् । त्रि । परिपूर्णात्मविदि ॥

कृदरः । पुं । कुशूले । अन्नकोष्ठे । धा न्यादिगृहे । गल ठोला इति भाषा ॥ कुर्वन्ति तस्मिन् । डुकृञ्० । कृद राद्यश्चेति साधुः ॥

कृन्तत्रम् । न । लाङ्गले ॥ कृन्तति । कृ ती० । कृतेर्नुम् चेति कत्रप्रत्ययः ॥ कृ न्तत्रं कर्त्तनीयमिति वेदभाष्यम् ॥

कृन्तनम् । न । छेदने ॥ यथा । कृन्तनं नखकेशानां छेदनञ्च प्रमस्यते । शावाशौचे न कर्त्तव्यं पाठनं पठनं तथा ॥ इति नारदः ॥

कृपः । पुं । द्रोणाचार्यस्य श्यालके । अ श्वत्थामसातुले । कृपाचार्ये ॥ व्यासे ॥

कृपणः । पुं । कृमौ ॥ त्रि । मन्दे । क्षुद्रे । किम्पचाने ॥ कुत्सिते ॥ महाव्यसन प्राप्ते । दीने ॥ यथा । महाव्यसनं प्राप्तो दीनः कृपण उच्यते । कुलेषु कृ पणो राम सम्भूतः सर्वकामदे ॥ इति

रासीयायाम् ॥ अत्यन्तदीने । किञ्च
हेतौ । सकामे ॥ यो ऽस्यस्वल्पाम
पि वित्तवर्त्तिं नेच्छमते स कृपणः स
विधत्वादखिलोऽनात्मवित् कृपा
सिपुरुषार्थैतया कृपणो भवति ॥ क
ल्पते मन्दाद तुम् ॥ कृपू सामर्थ्ये ।
बाहुलकात् क्युन् । अतएवनस
त्विम् ॥

कृपा । स्त्री । दयायाम् । अनुकम्पायाम् ।
प्रत्युपकारनिरपेक्षतया दीनजना
दुःखनिवृत्तयाम् ॥ मकैते इतिव्यासो
न्तनिमित्तेस्नेहविशेषे ॥ कृपणम् ।
कपकृपायाम् । कृपेः सम्प्रसारणञ्चे
तिभिदादिपाठादङ् । टाप् ॥

कृपाणः । पुं । खड्गे ॥ कृपाणधारामस
माहुः व्याघ्रकर्णावलम्बनात् । भुज
ङ्गमारण्या नूनमसभ्यं कुलवर्त्तनम्
॥ कृपाणुदति । नुदप्रेरणे । अन्येभ्यो
ऽपीति डः । पूर्वपदादितियात्वम् ॥

कृपाणकः । पुं । खड्गे । निस्त्रिंशे ॥ स्वार्थे
कन् ॥

कृपाणिका । स्त्री । कृपाणाम् ॥ स्वा०
कः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

कृपाणी । स्त्री । कर्त्तर्याम् ॥ छुरिका
याम् ॥ असिलतायाम् ॥ कृपाणमा
ति । आयामन्दे । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कृपाद्वैतः । पुं । बुद्धभेदे ॥

कृपालुः । त्रि । कृपायुक्ते । दयालौ ॥
कृपांलाति । लाआदाने । मितद्रुः ॥

कृपावान् । त्रि । कृपालौ ॥ कृपा अस्ति
अस्याभिन् वा मतुप् ॥

कृपी । स्त्री । द्रोणाचार्यपत्न्याम् ॥

कृपीटम् । क्ली । उदरे ॥ तोये ॥ अल्प
ते । कृपू० । तत्कृपिभ्यः कीटन् ॥
विपिने ॥ इन्धने ॥

कृपीटपालः । पुं । कूपारे ॥ समुद्रे ॥

कृपीटयोनिः । पुं । अग्नौ ॥ कृपीटम
स्य योनिः कृष्णवर्त्मानम्
अग्नेरापः सलिलमुत्तेन ॥ कृपीटं ज
लं योनि उत्पत्तिस्थानमस्येतिवा ।
अग्नौ ज्वलि मे ज्वलतः जलमिति मनु
स्मृतेः ॥

कृपीपतिः । पुं । द्रोणाचार्ये ॥

कृपीपुत्रः । पुं । } अश्वत्थाम्नि ॥
कृपीसुतः । पुं । }

कृमिः । पुं । कीटादसूक्ष्मे । कीटाणु
वौ ॥ लाक्षायाम् ॥ कृमिके ॥ खरे
॥ उदरजातकीटरोगे ॥ तदौषधं
यथा । यदरीकारवीमूलंगुडेनाज्येन
समन्वितम् । अग्निनासाधितं च
गुप्त्वा कृमीन् सर्वान् हरेच्चिरेति
गारुडे १९४ अध्यायः ॥ क्रामति ।
क्रमुपा० । क्रमितमिगमितम्भाम
तद्धेतिदूनिःसम्प्रसारणञ्च । अमेः

सम्मसारखमित्यतः सम्मसारखानुवृत्तेः ॥

कृमिकण्टकम् । न ॥ चित्राङ्गे ॥ विडङ्गे ॥ उदुम्बरे ॥ चित्रायाम् ॥

कृमिकोषोत्थम् । त्रि । कौशेये । रेशिकपडा इतिभाषा ॥

कृमिघ्नः । पुं । पलाण्डौ ॥ कोलकन्दे ॥ पारिभद्रे ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ कृमीन्हन्ति । अमनुष्यकर्तृकेऽपि टक् । अत्पूर्वस्येति णत्वम् ॥

कृमिघ्ना । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

कृमिघ्नी । स्त्री । धूम्रपत्रायाम् ॥ विडङ्गे ॥

कृमिजम् । न । अगुरुणि ॥ त्रि । कृमिजाते । कृमिभिर्जन्यते । जनी० । ० । अन्येष्वपीतिडः ॥

कृमिजग्धम् । न । अगुरुणि । जोङ्गके ॥

कृमिजा । स्त्री । लाक्षायाम् ॥

कृमिदन्तकः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ कृष्णच्छिद्रश्चलः स्रावी ससंरम्भो महारुजः । अनिमित्तरुजो वातात् सज्ञेयः कृमिदन्तकः ॥

कृमिफलः । पुं । उदुम्बरे ॥ कृमयः फलेऽस्य ॥

कृमिरिपुः । पुं । विडङ्गे ॥ कृमीणां रिपुः ॥

कृमिला । स्त्री । अनेकप्रसवाम् । बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥ त्रि । कृमियुक्ते ॥ कृमीन् लाति । ला० । का० ॥

कृमिवृक्षः । पुं । कोषाम्रे ॥

कृमिशङ्खः । पुं । न । कृमिजलजे । जोंखमाङ्ग ॥

कृमिशत्रुः । पुं । विडङ्गे ॥

कृमिशुक्तिः । स्त्री । जलशुक्तौ ॥

कृमिशैलः । पुं । वल्मीके । बाँबी इतिभाषा ॥

कृमिशैलकः । पुं ।

कृमीलकः । पुं । वनमुद्गे ॥

कृविः । पुं । तन्तुवायद्रव्ये । सुवायमन्तलील इतिभाषा ॥ करोति क्रियते ऽनेनवा । डुकृञ् । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीदिविरितिसाधुः ॥

कृशः । त्रि । अल्पे । सूक्ष्मे ॥ कृश्यते स्म । कृश तनूकरणे । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीबेतिसाधुः ॥ कृशधने ॥

कृशरः । पुं । कृसरे ॥ कृशं राति । रा दाने । आतइतिकः ॥

कृशरा । स्त्री । कृसरायाम् ॥ टाप् ॥

कृशशाखः । पुं । पर्पटे ॥

कृशाङ्गः । त्रि । सूक्ष्माङ्गविशिष्टे ॥

कृशाङ्गी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ तन्वङ्ग्याम् ॥ कृशान्यङ्गान्यस्याः ॥

कृशानुः । पुं । पावके । अनले ॥ चित्रकवृक्षे ॥ कृश्यति तनूकरोति । कृश तनूकरणे । कृतन्यञ्जीतिकृश

रोनुक् ॥

कृशानुरेताः । पुं । सर्वज्ञे । धूर्जटौ । शिवे ॥ कृशानौ रेतोऽस्य । देव्या सोढुं मशक्यत्वात् दग्धौ मग्निसंरेतः । इति पुराणम् । अतो ऽग्निभूः कुमारः ॥

कृशाश्वी । पुं । नटे । कृशाश्वेन प्रोक्तं नटसूत्रमधीते । कर्मन्दकृशाश्वादिनिः ॥

कृषिका । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् ॥

कृषकः । पुं । फाले । कृषे । त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृषविलेखने । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचामिति क्वुन् ॥

कृषिः । स्त्री । वैश्यवृत्तिविशेषे । जन्हते । खेती इति भाषा ॥ अन्नोत्पत्त्यर्थं भूमेर्विलेखनं कृषिः ॥ कर्षणम् । कृष० । इक् कृष्यादिभ्यः । कृगुपधात् किदितीन् वा ॥

कृषिकः । पुं । फाले । त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृष० । कृषिकृषोः किकन् ॥

कृषिका । स्त्री । फाले । टाप् ॥

कृषिजीवी । पुं । कृषिवृत्तौ । स्वयङ्कृतया ऽस्वयङ्कृतया वा कृष्या जीवति इति तथा ॥

कृषीवलः । त्रि । कर्षके । कृषिजीविनि ॥ कृषि रस्यास्ति । रजः कृष्या

श्रुतिपरिषदोवलच् । वले इति दीर्घः ॥

कृष्करः । पुं । शिवे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कृष्टम् । त्रि । कृष्टिमति क्षेत्रे । सीत्ये । जोता खेत इति भाषा ॥ कृष्यते स्म । कृष० । क्तः ॥ आकृष्टे ॥

कृष्टपच्यः । त्रि । धान्ये । शालिषु । कृष्टे स्वयमेव पच्यन्ते इत्यर्थे । राजसूयसूर्य मृषोद्यरुच्यकुप्य कृष्टपच्याव्यथ्याः इति क्यबन्तो निपातितः ॥ कृष्टेन पच्यते वा ॥

कृष्टपाक्यः । त्रि । कृष्टपच्ये । कुत्वे कर्मणि यत् ॥

कृष्टिः । पुं । पण्डिते । कृषेः । स्त्री । आकर्षे । कर्षणे । कर्षति । कृष० । क्तिच् ॥ बा० क्तिन् । संग्रामभूमिकर्षा नगुणाः ॥

कृष्णः । पुं । भगवतोऽवतारविशेषे । केशवे । वासुदेवे । देवकीनन्दने । भक्तदुःखकर्षिणि ॥ भक्तानां पापादिदोषान् सर्वथा निवारयितुमशक्यानपि कर्षति निवारयति तेषामेव सर्वथा प्राप्तुमशक्यानपि पुरुषार्थान् आकर्षति प्रापयतीति वा ॥ यथा । स्मरणादेव कृष्णस्य सिद्ध्यन्ति सर्वसिद्धयः । स्मृते

॥ सकलकल्याणभाजनं यत्र जायते । पु
रुषं तमजं नित्यं व्रजामि शरणं हरि
म् ॥ स्मरणादेव कृष्णस्य पापसङ्घा
तपञ्जरम् । शतधाभेदमाप्नोति गि
रिर्वज्रहतो यथेतिकृष्णस्मरण मा
हात्म्यम् ॥ अस्य जन्मसमय उक्तोऽस्य
माणिक्यनामनि ज्योतिर्ग्रन्थे । उच्च
स्थाः शशिभौमचान्द्रिशनयो लग्नं
वृषो लाभगो जीवः सिंहतुलालि
षु क्रमवशात् पूषोशनोराहवः । नै
शीथः समयोऽष्टमी बुधदिनं ब्रह्म
र्क्षमत्र क्षणे श्रीकृष्णाभिधमम्बु जे
क्षणमभूद्आविः परम्ब्रह्म तदिति ॥
जनं अनेन जनिता जनं पाति ज
नेन यः । जनं अनेन हरति तं कृ
ष्णं भजसाम्प्रतम् ॥ पैरवरायणे ॥ य
था ॥ कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च
निर्वृतिवाचकः । तयोरैक्यं परम्ब्र
ह्म कृष्ण इत्यभिधीयते ॥ पाराशर्य
। वेदव्यासे ॥ अर्जुनपाण्डवे ॥ वाय
से । काके ॥ कोकिले ॥ करमर्द्दके
॥ वर्णविशेषे । नीले । श्यामे । मे
चके ॥ न । मरिचे ॥ लोहे ॥ नी
लाञ्जने ॥ कालागुरुणि ॥ अशुभक
र्म्मणि ॥ त्रि । मेचकवर्णवति ॥ क
र्षतिमनः । कृष० । कृषेर्वर्णेइतिन
क् ॥ यद्वा । कर्षत्यरीन् । बाहुल

कात्नवर्णं विनापिनक् ॥ कृष्णोवर्णोऽ
स्यास्तिवाकृष्णः । नगन्तात् गुणवच
नेभ्योमतुपोलुगितिलुक् ॥

कृष्णकन्दम् । न । कैरवे । निशाह्वसे ॥
इतित्रिकाण्डशेषः ॥ कृष्णःकन्दोस्य ॥

कृष्णकर्म्मा । त्रि । दुराचारे । पापाचा
रयुक्ते ॥ कृष्णङ्कर्मास्य ॥ कृष्णपि
सकर्मणि ॥

कृष्णकलिः । स्त्री । गुलालफूल इति
प्रसिद्धे कृष्णकेलौ । इति गौडाः ॥

कृष्णकायः । पुं । महिषे ॥ त्रि । श्याम
तनौ ॥ कृष्णः कायोस्य ॥

कृष्णकाष्ठम् । न । कालागुरुणि ॥

कृष्णकोहलः । पुं । द्यूतकृति । कपर्दि
विनि ॥ कृष्णोऽशुभ कोहलोस्य ॥

कृष्णगन्धा । स्त्री । शोभाञ्जने ॥

कृष्णगर्भः । पुं । कट्फले ॥

कृष्णचञ्चुकः । पुं । चणके ॥

कृष्णचतुर्द्दशी । स्त्री । कृष्णपक्षीयच
तुर्द्दश्याम् । भूते ॥ कृष्णाचासौचतु
र्द्दशीच ॥

कृष्णचन्दनम् । न । हरिचन्दने । पीत
चन्दने ॥ कृष्णञ्चचन्दनञ्च ॥

कृष्णचरः । त्रि । कृष्णस्थभूतपूर्वगवादौ
भूतपूर्वचरट् ॥

कृष्णचूडा । स्त्री । स्वनाम्नागौडेषुप्र
सिद्धे पुष्पवृक्षे । गुलतुरा इतियव

रोनुक् ॥

कृशानुरेताः । पुं । सर्वज्ञे । धूर्जटौ । शिवे ॥ कृशानौ रेतोऽस्य । देव्याः सार्द्धं मथनकाले च्युतं रेतः । इति पुराणम् । अतो ऽग्निभूः कुमारः ॥

कृशाश्वी । पुं । नटे ॥ कृशाश्वेन प्रोक्तं नटसूत्रमधीते । कर्मन्दकृशाश्वादिनिः ॥

कृशिका । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् ॥

कृषकः । पुं । फाले । वृषे ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृष विलेखने । क्वुन् ॥

कृषिः । स्त्री । वैश्यवृत्तिविशेषे । खेती इति भाषा ॥ शस्योत्पत्त्यर्थं भूमेर्विलेखनं कृषिः । कर्षणम् । कृषिः । कृष् कृष्यादिभ्यः । इगुपधात् कित् इतीन् ॥

कृषिकः । पुं । फाले ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृष । वृश्चिकृष्योः किकन् ॥

कृषिका । स्त्री । फाले ॥ टाप् ॥

कृषिजीवी । पुं । कृषिवलो । स्वयङ्कृतया ऽस्वयङ्कृतया वा कृष्या जीवति इति तथा ॥

कृषीवलः । त्रि । कर्षके । कृषिजीविनि ॥ कृषिरस्त्यस्य । कृष्या

सुतिपरिषदोवलच् । वले इति दीर्घः ॥

कृष्करः । पुं । शिवे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कृष्टम् । त्रि । कृष्टिमत् क्षेत्रे । सीत्ये । जोता खेत इति भाषा ॥ कृष्यते स्म । कृष॰ । क्तः । आकृष्टे ॥

कृष्टपच्यः । त्रि । धान्ये । शालिषु ॥ कृष्टे स्वयमेव पच्यन्ते इत्यर्थे राजसूयसूर्येत्यादिना कृष्टपच्याः इति क्यबन्तो निपातितः ॥ कृष्टेन पच्यते वा ॥

कृष्टपाक्यः । त्रि । कृष्टपच्ये ॥ शुद्धे कर्मणि यत् ॥

कृष्टिः । पुं । पण्डिते । बुधे ॥ स्त्री । आकर्षे । कर्षणे ॥ कर्षति । कृष॰ । क्तिच् । बाहुलकात् ॥ संज्ञापूर्वकत्वाद् गुणः ॥

कृष्णः । पुं । भगवतो ऽवतारविशेषे । केशवे । वासुदेवे । देवकीनन्दने । भक्तदुःखकर्षिणि ॥ भक्तानां पापादिदोषान् सर्वथा निवारयितुमशक्यानपि कृपया निवारयति तेषां मेधसर्वस्वान्सु मशक्यानपि पुरुषार्थान् आकर्षति प्रापयतीति वा ॥ यथा । स्मरणादेव कृष्णस्य सिद्धन्ति सर्वसिद्धयः । स्मृते

॥ सकलकल्याणभाजनं यत्र जायते । पुरुषं तं मजं नित्यं व्रजामि शरणं हरिम् ॥ स्मरणादेव कृष्णस्य पापसङ्घातपञ्जरम् । शतधा भेदमाप्नोति गिरिर्वज्रहतो यथेति कृष्णस्मरण माहात्म्यम् ॥ अस्य जन्मसमय उक्तो खमाणिक्यनामनि ज्योतिर्ग्रन्थे । उच्चस्थाः शशिभौमचान्द्रिशनयो लग्नं वृषो लाभगो जीवः सिंहतुलालिषु क्रमवशात् पूषोशनोराहवः । नैशीथः समयोऽष्टमी बुधदिनं ब्रह्मर्क्षमत्र क्षणे श्रीकृष्णाभिधमम्बुजेक्षणमभूदाविः परम्ब्रह्म तदिति ॥ जनं जनेन जनिता जनं पाति जनेन यः । जनं जनेन हरति तं कृष्णं भजताम्यतम् ॥ परमब्रह्मणि ॥ य

कृष्णभेदा । स्त्री । कटुकायाम् ॥ कृष्णो वर्णेन भेदः स्फोटोऽस्याः ॥

कृष्णभेदी । स्त्री । कटुम्भाम् । कटुरोहिण्याम् ॥ कृष्णं मलं भिनत्ति । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कृष्णमन्त्री । पुं । पमनव्याधौ । ज्वरे ॥

कृष्णमल्ली । स्त्री । कृष्णमल्लिकायाम् । वनबर्बरे । बर्बयाम् । कालीतुलसी इति भाषा ॥

कृष्णमुद्गः । पुं । काला मूँग इति प्रसिद्धे मुद्गे । मासन्ते । सुराष्ट्रजे ॥

कालवर्णं विनापि निक् ॥ कृष्णो वर्णोऽस्याति वा कृष्णः । नगलात् गुणवचनेभ्यो मतुपो लुगिति लुक् ॥

कृष्णकन्दम् । न । कैरवे । निशाचरे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥ कृष्णः कन्दोऽस्य ॥

कृष्णकर्मा । त्रि । दुराचारे । पापाचारयुक्ते ॥ कृष्णं कर्मास्य ॥ कृष्णापि शकर्मणि ॥

कृष्णकलिः । स्त्री । गुलाबफूल इति प्रसिद्धे कृष्णकेलौ इति गौडाः ॥

कृष्णकायः । पुं । महिषे ॥ त्रि । श्यामतनौ ॥ कृष्णः कायोऽस्य ॥

कृष्णकाष्ठम् । न । कालागुरुणि ॥

कृष्णकोषलः । पुं । धूलकुति । मधदेविनि ॥ कृष्णोऽशुभः कोषलोऽस्य ॥

कृष्णगन्धा । स्त्री । शोभाञ्जने ॥

[illegible] । पुं । कटुफले ॥

कृष्णातानुपेतिकः ॥ [illegible]

वर्णोऽस्यास्याः । सिण लघु ॥

कृष्णलोहम् । न । अयस्कान्ते ॥

कृष्णलोहितः । पुं । धूम्रवर्णे । कृष्णरक्तमिश्रवर्णे ॥ त्रि । धूम्रवर्णवति ॥ कृष्णमिश्रो लोहितः । [illegible]

कृष्णवकः । पुं । वानरे ॥ इति धाना युधः ॥ त्रि । श्यामसुन्दरे ॥

कृष्णसर्पः । पुं । दृष्टे ॥ विषमुदे ॥ कृष्णो वर्णोऽस्य ॥

…रोनुक् ॥

कृशानुरेताः । पुं । सर्वज्ञे । धूर्जटौ । शिवे ॥ कृशानौ रेतोऽस्य । देव्या सोढुमशक्यत्वाद्वह्नौ प्रक्षिप्तं रेतः । इति पुराणम् । अतो ऽग्निभूः कुमारः ॥

कृशाश्वी । पुं । नटे ॥ कृशाश्वेन प्रोक्तं नटसूत्रमधीते ॥ कर्मन्दकृशाश्वादिनिः ॥ [illegible]

कृशिका । स्त्री । माषपर्णीलतायाम् ॥

कृषकः । पुं । फाले । वृषे ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृषविलेखने । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचामिति वुन् ॥

कृषिः । स्त्री । वैश्यवृत्तिवि० । कृष्यते । खेती इति भाषा ॥ अन्नोत्पत्त्यर्थं भूमेर्विलेखनं कृषिः ॥ कर्षणम् । कृष० ॥ इक् कृष्यादिभ्यः ॥ कृष्णाभात् किर्किशि ॥ कृष्णो देहोऽस्य ॥

कृष्णद्वैपायनः । पुं । वेदव्यासे ॥ यथा । कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं विभुम् । को ह्यन्यः पुण्डरीकाक्षान्महाभारतकृद्भवेदिति विष्णुपुराणम् ॥ द्वीपमयनं जन्मभूमिर्यस्य सः द्वीपायन एव । प्रज्ञाद्यण् । द्वीपमनु नादीपमित्यर्थः ॥ कृष्णः कृष्णवर्णत्वात् कृष्णश्चासौ द्वैपायनश्च ॥

कृष्णधत्तूरकः । पुं । कालधत्तूर इति

…स्तुतिपरिषदोवलच । वले इति दीर्घः ॥

कृष्करः । पुं । शिवे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कृष्टम् । त्रि । कृष्टिमत् क्षेत्रे । सीत्ये । जोता खेत इति भाषा ॥ कृष्यते स्म । कृष० । क्तः ॥ आकृष्टे ॥

कृष्टपच्यः । त्रि । धान्ये ॥ शालिषु ॥ कृष्टे स्वयमेव पच्यन्ते इत्यर्थे । राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः इति क्यबन्तो निपातितः ॥ कृष्टेन पच्यते वा ॥

कृष्टपाच्यः । त्रि । कृष्टपच्ये ॥ शुद्धे कर्मणि यत् ॥

कृष्टिः । पुं । पण्डिते । बुधे ॥ स्त्री । आकर्षे । कर्षणे ॥ कर्षति । कृष० ।

कृष्णपाकः । पुं । करमर्दके ॥ कृष्णः पाकोऽस्य ॥

कृष्णपाकफलः । पुं । करमर्दे ॥ कृष्णपाकं फलमस्य ॥

कृष्णपिङ्गला । स्त्री । चण्ड्याम् । दुर्गायाम् ॥

कृष्णपिण्डीतकः । पुं । कृष्णपिण्डीतरुच्छे । मदने ॥

कृष्णपिण्डीरः । पुं । कृष्णपिण्डीतके ॥

कृष्णपिपीलिका । स्त्री । कृष्णवर्णायाम्पिपीलिकायाम् । डेंयडकायाम् । स्थू

मादिगतौ । स्नानहीनत्वेन तमो-ऽमयत्वात् दक्षिणमार्गत्वेन तन्मप्रसिद्धे पितृयाणमार्गे ॥ कृष्णवर्त्मा-ऽध्वेति ॥ अनुदात्तत्वाभावान्नङीप् ॥ कृष्णावर्त्मा ऽस्यास्याः । अर्थश्च ॥

कृष्णागुरु । न । अगुरुविशेषे । कालागुरुणि । कृष्णकाष्ठे । धूपार्हे ॥ कृष्णागुरु गुणाधिकं तत्तु लोहवद्वारि मज्जति ॥ अगुरुप्रभेदः केचित् कृष्णागुरुसमः ॥ कृष्णः ॥

कृष्णाचलः । पुं । रैवताद्रौ ॥ कृष्णश्चासावचलश्च ॥

कृष्णाजिनम् । न । कृष्णसारचर्मणि ॥

कृष्णाञ्जनी । स्त्री । कालाञ्जनीवृक्षे ॥

कृष्णानदी । स्त्री । कृष्णसमुद्भवायाम् । कृष्णगङ्गायाम् ॥ स्वच्छमध्यावर्त्तं पावनं दीपनं मतम् ॥

कृष्णाभा । स्त्री । कालाञ्जन्याम् ॥

कृष्णामिषम् । न । कृष्णलौहे ॥ इ० हे० ॥

कृष्णायसम् । न । कृष्णवर्णलौहे । काललौहे ॥

कृष्णार्चिः । पुं । अग्नौ ॥

कृष्णार्जकः । पुं । कालीतुलसी इति भाषा प्रसिद्धे । गरले । वनवर्वरे ॥

कृष्णालुः । पुं । नीलालौ ॥

कृष्णावासः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥ कृष्णस्य आवासोऽस्मिन् ॥

कृष्णिका । स्त्री । राजिकायाम् । राइ इति भाषा ॥ कृष्णेव । संज्ञायां कन् ॥

कृष्णेक्षुः । पुं । कालसो ईख इति प्रसिद्धे कोकिलाक्षे । श्यामेक्षौ ॥

कृष्णोत्तरः । पुं । मुक्तपक्षे ॥

कृष्णोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

कृष्या । स्त्री । कर्षणीयायाम् ॥

कृसरः । पुं । तुल्यतिलान्ने ॥ तिलतण्डुलसम्पक्वः कृसरः सोऽभिधीयते ॥ क्रियते डुकृञ् । कृधूमदिभ्यः कित् इति सरः । वा० नपुंसकम् ॥

कृसरा । स्त्री । खिचरीति लोकप्रसिद्धे द्रव्यमिश्रितौदने ॥ तण्डुला दालिसम्मिश्रा लवणार्द्रकहिङ्गुभिः । संयुक्ताः सलिले सिद्धाः कृसरा कथिता बुधैः ॥ कृसरा शुक्रला बल्या गुरुः पित्तकफप्रदा । दुर्जरा बुद्धिविष्टम्भमलमूत्रकरी स्मृता ॥

कृप्तः । त्रि । रचिते । कृतकल्पने ॥ नियते ॥

कृप्तकीला । स्त्री । पट्टोलिकायाम् । व्यवस्थापत्रे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कृप्तधूपः । पुं । सिह्लके ॥

कृप्तिकः । त्रि । क्रीते ॥ इति हलायुधः ॥

केकयः । पुं । सूर्यवंशीयराजविशेषे ॥

कृष्णवर्त्मा । पुं । अग्नौ । आश्रयाशे ॥ कृष्णो धूमो वर्त्मास्य ॥ दुराचारे ॥ विधुन्तुदे ॥ चित्रकवृक्षे ॥

कृष्णवर्बुरकः । पुं । वर्बुरवृक्षे ॥

कृष्णवल्लिका । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कृष्णवल्ली । स्त्री । कृष्णार्जके ॥ सारिवाविशेषे ॥

कृष्णवानरः । पुं । कपौ । गोलाङ्गूले ॥

कृष्णवीजः । पुं । रक्तशिग्रौ ॥ न । क्ली । कालिङ्गे । कलींदा इति भाषा प्रसिद्धे फले ॥

कृष्णवृन्ता । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ माषपर्ण्याम् ॥ कृष्णं वृन्तमस्याः ॥

कृष्णवृन्तिका । स्त्री ॥ गम्भार्याम् ॥ कृष्णवृन्तायाम् ॥

कृष्णवेणा । स्त्री । सरिद्विशेषे ॥

कृष्णसारः । पुं । कालसारमृगे । कृष्णसारे ॥ कृष्णश्चासौ सारःशबलश्च । वर्णो वर्णेनेति समासः ॥

कृष्णशालिः । पुं । कालधान इति गौड भाषा प्रसिद्धे धान्यविशेषे । श्यामशालौ ॥ कृष्णशालिस्त्रिदोषघ्नो मधुरः पुष्टिकृद्धितः । पुष्टिवीर्यवर्द्धनश्च वर्णकान्तिबलप्रदः इत्यस्यगुणाः ॥

कृष्णशिम्बिका । स्त्री । काकाण्ड्याम् ॥ कृष्णवर्णा शिम्बिका ॥

कृष्णशिग्रुः । पुं । शोभाञ्जने ॥

कृष्णशृङ्गः । पुं । महिषे । लुलापे ॥

कृष्णसखः । पुं । अर्जुनवृक्षे ॥ अर्जुने ॥ कृष्णस्य सखा । टच् ॥

कृष्णसखी । स्त्री । जीरके ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कृष्णसर्षपः । पुं । राजसर्षपे । राजिकायाम् ॥

कृष्णसारः । पुं । शिंशपाम् ॥ मृगविशेषे । कालसारे ॥ कृष्णसारस्तु चरति मृगो यत्र स्वभावतः ॥ यज्ञिये ॥ कृष्णो नसारः शबलः । दृष्टायेतियोगविभागात् समासः ॥

कृष्णसारथिः । पुं । पार्थे । धनञ्जये । अर्जुनवृक्षे ॥

कृष्णसारा । स्त्री । शिंशपावृक्षे ॥ कृष्णः सारो यस्याः ॥

कृष्णस्कन्धः । पुं । कालस्कन्धे । तमालवृक्षे ॥

कृष्णा । स्त्री । द्रौपद्याम् ॥ नीलीवृक्षे ॥ कणायाम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ नीलपुनर्नवायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ गम्भार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ राजसर्षपे ॥ पर्प्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ सोमराज्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ निर्ऋतेः पुर्याम् ॥ कृष्णा दैत्यपते संत्योषीभयदैत्यसेविता । नीलरत्नप्रभाजालविलसीनवरभूषणा ॥ धू

नारूपधरोऽव्यक्तो रविप्रानरत स्व
यः । नोत्पत्तिर्ज्ञायते सम्यङ्नादेयः प
श्चितैरपि ॥ एकचूडो द्विचूडश्च
त्रिशिखः पञ्चचूडकः । सहस्र शिख
रूपश्च इन्द्रकेतुरिवस्थितः ॥ सूर्य
पुत्रोऽग्निपुत्रश्च ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः
। अनेकाकारः केतुर्ग्रहपीडां च
योऽस्तु ॥ धूमकेतुरित्येकवचनं
त्वभिप्रायम् । धूम्रा शिखावन्तः सर्वे
शिखिनो विकृताननाः । गदाशकुन
श्च निर्यत्केतवः श्रुवप्रहाः ॥ सर्वे कि
रीटिनश्चैव कालोकृष्टिताः ॥
स्वाकुले नोच्छ्रिताः सर्वे शतमष्टोत्त
रं सदा ॥ इत्यादिषु बहुवचनदर्शनात्
॥ क ॥ अथ केतुचारो नारदोक्तो वि
ख्यते । यथा । तथा ह्यागमप्रदर्शना
र्थमाह । गार्गीयं शिखिचारं पारा
शरं असितदेवलकृतश्च । अन्यांश्च
बहून् दृष्ट्वा क्रियतेऽयमनाकुलश्चारः
॥ अथोदयास्तमयचारमाह । दर्श
नं अस्तमयो वा न गणितविधिना
ऽस्य शक्यते ज्ञातुम् । दिव्यान्तरिक्ष
भौमास्त्रिविधाः स्युः केतवो यस्मात् ॥
अथ केतूनां दिव्यवर्जितानामन्येषां
स्वरूपमाह ॥ अहुताशेऽनलरू
पं यस्मिन् सति केतुरूपमेवोक्तम् ।
खद्योतपिशाचालयमणिरत्नादीन्

परित्यज्य ॥ दिव्यान्तरीक्ष भौमा
नां केतूनां स्वरूपविवर्जनमभवनतरु
तुरगकुञ्जराद्येष्वथान्तरीक्षाख्ये ।
दिव्या नक्षत्रस्था भौमाः स्युरतोऽन्य
थाशिखिनः ॥ केतूनां संख्यां मता
न्तरेणाह । शतमेकाधिकमेके
सहस्रमपरे वदन्ति केतूनाम् ।
बहुरूपमेकमेव प्राह मुनिर्नारदः
केतुम् ॥ मतान्तराण्युक्त्वा सिद्धा
न्तमाह । यद्येको यदि बहवः किम
नेन फलन्तु सर्वथा वाच्यम् । उद
यास्तमयैः स्थानैः स्पर्शैराधूपनै
र्वर्णैः ॥ तेषां फलपाकनियमार्थ
माह ॥ यावन्त्यहानि दृश्यो मासा
स्तावन्त एव फलपाकः । मासैरब्दा
श्च वदेत् प्रथमांस्तु पक्षत्रयात् पर
तः ॥ शुभस्य केतोर्लक्षणं प्राह
तनुः प्रसन्नः स्निग्धः ऋजु रुचिरः
स्थितः शुक्लः । उदितो वाप्यभिदृष्टः
सुभिक्षसौख्यावहः केतुः ॥ अशुभ
स्य केतोर्लक्षणं उक्तविपरीतरूपो
न शुभकरो धूमकेतुरुत्पन्नः । इन्द्रा
युधानुकारी विशेषतो द्वित्रिचूलो
वा ॥ अधुना केतुलक्षणं लघवं
सफलं विवक्षु स्तत्रादावेव रविजाः
पञ्चविंशतिः केतवो भवन्ति तेषां
लक्षणमाह ॥ हारमणिहेमरूपाः

काबुल इति ख्याते देशविशेषे ॥

कैकयी । स्त्री । भरतमातरि । दशरथराजपत्न्याम् ॥ केकयस्य दुहिता । सङ्घोचेमाणाभाषा अन्यजनकभावेपि पुंयोग इति पुंयोगादाख्यायामिति ङीष् ॥

केकरः । त्रि । वलिरे । ऐंचाताना इति भाषा प्रसिद्धे तिर्य्यग्दृष्टियुक्ते पुरुषे । टेरके ॥ केमूर्ध्नि करोति शीलमस्य । कर्णो हेतुताच्छील्यानुलोम्येष्विति टः ॥ हलदन्तादिति अलुक् ॥

केका । स्त्री । मयूरस्य वाण्याम् ॥ के मूर्ध्नि कायते । कै शब्दे । अन्येभ्योपीति डः । हलदन्तात् सप्तम्याः संज्ञायामित्यलुक् ॥

केकायुधः । पुं । मयूरे ॥

केकिकः । पुं । केकावति मयूरे ॥ व्रीह्यादिभ्यश्चेति ठन् ॥

केकी । पुं । मयूरे ॥ केका अस्यास्ति व्रीह्यादिभ्यश्चेति पक्षे इनिः ॥

केचन । अ । केचिदित्यर्थे ॥

केचित् । अ । केचनेत्यर्थे ॥

केचुकम् । न । शाकविशेषे । नाडीचे इति भाषा । विस्तुरोचने ॥

केञ्चिका । स्त्री । पटकुट्याम् । तंबूटी इति भाषा ॥

केतः । पुं । अभिनवमन्दिरे ॥ केतनम् । कित । मन् ॥

केतकः । पुं । केवडा इति ख्याते केतकीवृक्षे ॥ केतकः सूचिकापुष्पो जम्बुकः क्रकचच्छदः । सुवर्णकेतकी त्वन्या लघुपुष्पा सुगन्धिनी ॥ केतकः कटुकः स्वादुर्लघुस्तिक्तः कफापहः ॥ न । केतक्याः पुष्पे ॥ केतक्याः पुष्पम् केतकम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यणो लुक् । नादिवृद्धिः । लुक् तद्धितलुकीति स्त्रीप्रत्ययस्य लुक् ॥

केतकी । स्त्री । वृक्षभेदान्तरे । स्वर्णपुष्पे । धूलिपुष्पिकायाम् ॥ केतयति । कित निवासादौ । क्वुन् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

केतनम् । न । सदने । गृहे ॥ निमन्त्रणे ॥ केतौ । ध्वजे । चिह्ने ॥ कृत्ये ॥ केत्यते ख्याप्यतेऽनेन । कित । भावकर्मकारणाधिकरणेषु ल्युट् ॥ स्थाने ॥

केतितः । त्रि । निमन्त्रिते ॥ केतितस्तु यथान्यायं हव्यकव्ये त्वतन्द्रितः । कथञ्चिदप्यतिक्रामन्पापः शूकरतां व्रजेत् ॥

केतुः । पुं । चायृ । पूजायाम् । कित । ज्ञाने ॥ प्रताकायाम् ॥ उत्पाते । चिह्ने ॥ दीप्तौ ॥ नवग्रहे । राहोः शरीरे । शिखिनि ॥ सच त्याज्यः ॥ यथा । ना

केतुः

नार्हंपभ्ररोंव्यक्तो रविश्चा नरत श्च
त्यः । नोत्पत्तिर्ज्ञायते तस्य नादेयःप
रिच्चतैरपि ॥ एकचूडो द्विचूडश्च
त्रिशिखः पञ्चचूडकः । सहस्र शिख
रूपश्च इन्द्रकेतुरियस्थितः ॥ सूर्य
पुत्रोत्तिपुच्छ, ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः
। अनेकशिखरः केतुर्ग्रहमीड्यो ग्र
भोऽस्तु ॥ अमकेतुरिप्ये कवचमंज्ञा
न्यभिप्रायम् । धूम्रा दिवाचरः सर्वे
ग्रहिणो विकृताननाः । ग्रहासलग
तां निरूपकेतव सूर्यग्रहाः । सर्वेषि
रोहिताः काया ग्रहालोकहितावहाः
रक्ताङ्गुलेनोल्कियाः सर्वे शतमष्टोत्त
रं सदा ॥ इत्यादिषु बहुरूपदर्शनात्
॥ क॥ अत्र केतुचारोऽवाराहीतो वि
ख्यते । यथा । तथाद्यागमप्रदर्शना
र्थमाह । गार्गीय शिखिचार मारा
गर सलिलदेवलकृतञ्च । अन्यांश्च
बहून् दृष्ट्वा क्रियतेऽयमनाकुलश्चारः
॥ अथोदयास्तमयलक्षणमाह । दर्श
न मस्तमयो वा न गणितविधिना
ऽस्य शक्यते ज्ञातुम् । दिव्यान्तरिक्ष
भौमास्त्रिविधाः स्युः केतवोयस्मात् ॥
अयकेतूनां दिव्यवर्जितानामन्येषां
स्वरूपमाह ॥ अहुताशेऽ नलरू
पं यस्मिं स्तत् केतुरूपमेवातत् ।
खद्योतपिशाचालयमणिरत्नादीन्

केतु.

परित्यज्य ॥ दिव्यान्तरीच भौमा
नां केतूनां स्व॰ ध्वजशस्त्रभवनतरु
तुरगकुञ्जराद्येष्वयान्तरीचास्ते ।
दिव्या नक्षत्रस्था भौमाः स्युरतोन्य
थाशिखिनः ॥ केतूनां संख्या मता
न्तरेणाह । शत मेकाधिक मेके
सहस्र मपरे वदन्ति केतूनाम् ।
बहुरूपमेकमेव प्राह मुनिर्नारदः
केतुम् ॥ मतान्तराणुक्त्वा सिद्धा
न्तमाह । यद्येको यदिबहवः किम
नेन फलन्तु सर्वथा वाच्यम् । उद
यास्तमयैः स्थानैः स्पर्शैरा धूमनै
र्वर्णैः ॥ तेषां फलपाकनियमार्थ
माह ॥ यावन्त्यहानि दृश्यो मासा
स्तावन्त एवफलपाकः । मासै रब्दां
श्च वदेत् प्रथमात् पक्षत्रयात् पर
तः ॥ शुभस्य केतो र्ल॰। ह्रस्व
तनुः प्रसन्नः स्निग्ध ऋजु रचिरसं
स्थितः शुक्लः । उदितो वाऽप्यभिवृष्टः
सुभिक्षसौख्यावहः केतुः ॥ अशुभ
स्य केतो र्ल॰ उक्तविपरीतरूपो
न शुभकरो धूमकेतुरुत्पन्नः । इन्द्रा
युधानुकारी विशेषतो द्वित्रिचूलो
वा ॥ अधुना केतुसप्तत्रंय लघ्वा
स फलं विपत्तु स्वशास्त्रेव रविजा
पञ्चविंशतिः केतवो भवन्ति तेषां
फलमाह ॥ हारमणिहेमरूपाः

केतुः

किरणाख्याः पञ्चविंशतिः सशिखाः ।
प्रागपरदिशो दृश्यन्ते नृपतिविरोधा-
वहा रविजाः ॥ अग्निपुत्राः तावन्त
दृश्याश्च शुकदहनबन्धुजीवकला-
क्षाक्षतजोपमाः हुताशसुताः । आ-
ग्नेय्यां दृश्यन्ते तावन्तः तेऽपि शि-
खिभयदाः ॥ मृत्युसुताः तावन्त आ-
कृष्णवक्रशिखा मृत्युसुताः रूक्षाः कृ-
ष्णाश्च तेऽपि तावन्तः दृश्यन्ते याम्या-
यां जनमरकावेदिनः ते च ॥ भूमि-
पुत्रा द्वाविंशतिरैशान्याः दर्पणवृत्ता-
कारा विशिखाः किरणान्विता धरा-
तनयाः क्षुद्भयदाः विंशतिरैशा-
न्याः मिश्रु तैलनिभाः चन्द्रसुता स्त्र
ग्ध्यः ॥ शशिकिरणरजतहिमकुमुद-
कुन्दकुसुमोपमाः सुताः शशिनः ।
उत्तरतो दृश्यन्ते त्रयः सुभिक्षावहाः
शिखिनः ॥ ब्रह्मदण्डस्य ... ॥
ब्रह्मसुत एकोऽयं त्रिशिखो वर्णै-
स्त्रिभि र्युगान्तकरः । अनियतदिक्
सम्भवो विज्ञेयो ब्रह्मदण्डाख्यः ॥
शताधिकं शतं कथितमन्यानि नव
शतान्येकेनानि कथनीयानीत्याह
शतं सम्मिलितं चेत्यापकसकेन
विरचितं ग्रन्थान्तरे । कदाचिद्
येतस्मात् शतानि नवसंख्यैः स-
हैः ॥ शुक्रपुत्रा चतुरशीतिरुद्

केतुः

ख्या स्तानाख्येऽतैशाग्न्यो हृदयं
शुक्रसुता यान्ति चतुरशीतिसंख्याः ।
विपुलसिततारका स्ते स्निग्धाश्चभ
यन्तितीव्रफलाः ॥ षष्टिः शनैश्चर
पुत्राः स्निग्धाः प्रभासमेता द्विशि
खाः षष्टिः शनैश्चरसुता ... अति
कष्टफला दृश्याः सर्वे ते कनकसं
ज्ञाः ॥ गुरुपुत्राः पञ्चषष्टिः विक
चा नाम गुरुसुताः सितैकताराः
शिखापरिहीनाः षष्टिः पञ्चभिर
धिका स्निग्धाः याम्याश्रिताः पापाः ॥
एकपञ्चाशत् बुधपुत्राः ॥ नातिव्यक्ताः
ह्रस्वा दीर्घाः शुक्लाः यथेष्टदिक्प्र
भवाः बुधजाः तस्करसंज्ञाः पापफ
लदाः स्त्वेकपञ्चाशत् ॥ भौमपुत्राः ष
ष्टिः शतजानवाऽनुरूपा त्रिचूल
ताराः कुजात्मजाः षष्टिः । नाम्ना च
कौङ्कुमा स्ते सौम्याशासंस्थिताः पा
पाः ॥ षयस्त्रिंशत् राहुपुत्राः त्रयस्त्रिंशत्
ध्यधिका राहोस्ते तामसकीलकाख्
याः ख्याताः । रविशशिगाः दृश्यन्ते
तेषां फलमर्कचारोक्तम् ॥ अर्कचा
रोक्तं तामसकीलकसंचारः कुसुता
केतवश्चाग्नेरचर्थः विंशत्यधि
कं शतमग्निपुत्राणाम् । विंशत्य
धिकं शतमन्यत् मन्ये विश्वरूपसं
ज्ञानाम् । तीव्रानलभयदानां ज्वा

केतुः

॥ ज्वालामालाभिराकुलतनूनाम् ॥ सप्त सप्तति र्वायुपुत्राः । श्यामाकथा वितारा श्यामरूपा विकीर्णदीधितयः ॥ अथयाख्या केन्द्रायोः सप्त च सप्ततिः पापदाः स्मृताः ॥ प्रजापतिसुतान् ब्रह्मणः पुत्रान् सस्त्रान् तारापुत्रान् केतवः नाम प्रजापतेः स्रष्टे । द्वे चापरे तेषु चतुरधिके चतुर स्त्री विंश सप्ततिः ॥ द्वात्रिंशत्तथा पुत्राः कङ्काः नाम ब्रह्मणो द्वात्रिंशद् ब्रह्मपुत्रसंख्याताः ॥ अभिषत प्रभीसमेता शीघ्रफलाः केतवः प्रोक्ताः ॥ विसर्पतिः कापुत्राः षष्ठ प्रकृतिः कालपुत्राः षण्णवसंख्याः अन्ये अंशकास्तिः ॥ पुण्डाः भयप्रदाः स्युः विकृतपताका इति विख्याताः ॥ नव विदिक्पुत्राः सर्वेषां च संख्या अन्ये ध्यामि विशेषं वक्ष्यामीत्याह ॥ शुक्लविपुलैकताराः नव त्रिदिशां केतवः समुत्पन्नाः । एवं केतुसहस्रं विशेषमेषां मतो वक्ष्ये ॥ तत्र ये दृश्यन्ते तेषां लक्षणं वक्ष्यामि स्पष्टं देवयसाकेतोः लक्षणमाह ॥ उदगायतो महान् स्निग्धमूर्तिः परोदयो वसाकेतुः उदयः करोति मरकं सुभिक्षमपि प्युत्तम कुरुते ॥ अस्थिकेतोः संस्थस्य ल० । तद्वच

रूक्षोऽस्थिकेतुः स तु क्षुद्भयावहोऽभिप्रोक्तः । स्निग्धं स्नाहक प्राच्यां शस्त्राख्यो डमरमरकाय ॥ कपालकेतो र्लं० । दृश्यो ऽमावास्यायां कपालकेतुः स धूम्ररश्मिशिखः । प्राङ् नभसो ऽर्द्धविचारी क्षुन्मरकोर्द्दष्टिरोगकरः ॥ रौद्रकेतोर्लं० । प्राग् वैश्वानरमार्गे शूलाग्रः श्यावरूक्षताम्रार्चिः ॥ नभस् स्त्रिभागगामी रौद्र इति कपालतुल्यफलः ॥ चलकेतोर्लं० । अपरस्यां चलकेतुः शिखया याम्याग्रयाङ्गुलोच्छ्रितया गच्छेद्य थायथोदक् तथातथा दैर्घ्यमायाति ॥ सप्त मुनीन् संस्पृश्य ध्रुवमभिजितमेव च प्रतिनिवृत्तः । नभसो ऽर्द्धं भागमित्वा याम्येनास्तं समुपयाति ॥ हन्यात् प्रयागकूलाद् यावद्वन्तीञ्च पुष्करारण्यम् । उदगपि च देविकामपि भूयिष्ठं मध्यदेशाख्यम् ॥ अन्यानपि च स देशान् क्वचित् क्वचिद्व्याधिरोगदुर्भिक्षैः ॥ दश मासान् फलपाको ऽस्य कैश्चिदष्टादश प्रोक्तः ॥ श्वेतकेतोर्लं० । प्रागर्द्धरात्रदृश्यो याम्याग्रः श्वेतकेतुरन्यश्च । क इति युगाकृतिरपरे युगपत्तौ सप्तदिनदृश्यौ ॥ स्निग्धौ सुभिक्षशिवदौ तथाधिकं दृश्यते कनामा य ।

केतुः

दश वर्षाण्युपतापं जनयति भस्मकोपकृतम् ॥ श्वेतस्य फलम् ॥ श्वेत इति जटाकारो हृद्यः श्यावो वियत्त्रिभागगः। विनिवर्त्तते ऽपसव्यं विभागशेषाः प्रजाः कुरुते ॥ रश्मिकेतोः फलम् ॥ धूम्रवर्णा इति शिखया दर्शन मायाति कृत्तिकासंस्थः स रश्मिकेतुः श्वेतसमानं फलं धत्ते ॥ ध्रुवकेतोः फलम् ॥ ध्रुवकेतुरनियतगतिप्रमाणवर्णाकृतिर्भवति विष्वक् । दिव्यान्तरीक्षभौमो भवत्ययं स्निग्धः इष्टफलः ॥ सेनाङ्गेषु नृपाणां गृहतरुशैलेषु चापि देशानाम् । गृहिणामुपस्करेषु च विनाशिनां दर्शनं याति ॥ कुमुदकेतोः फलम् ॥ कुमुद इति कुमुदकान्तिर्वारुण्यां प्राक्शिखो निशामेकाम् । दृष्टः सुभिक्षमतुलं दश किल वर्षाणि स करोति ॥ मणिकेतोः फलम् ॥ सकृदेकयामदृश्यः सुसूक्ष्मतारोऽपरेण मणिकेतुः । ऋज्वी शिखाऽस्य शुक्ला स्तनोद्गता क्षीरधारेव ॥ उदयन्नेव सुभिक्षं चतुरो मासान् करोत्यर्धपञ्चमान् । प्रादुर्भावं प्रायः करोति च क्षुद्रजन्तूनाम् ॥ जलकेतोः फलम् ॥ जलकेतुरपि च पश्चात् स्निग्धः शिखया परेण चोन्नतया । नव मासान् स

सुभिक्षं करोति शान्तिं च लोकस्य ॥ भवकेतोः फलम् ॥ भवकेतुरेकरात्रं दृश्यः प्राक् सूक्ष्मतारकः स्निग्धः । हरिलाङ्गूलोपमया प्रदक्षिणावर्त्तया शिखया ॥ यावत एव मुहूर्त्तान् दर्शनमायाति निर्दिशेन्मासान् । तावत् सुभिक्षं कुर्यात् रूक्षः प्राणान्तिकान् रोगान् ॥ पद्मकेतोः फलम् ॥ अपरेण पद्मकेतुर्मृणालगौरो भवेन्निशामेकाम् । स करोति सुभिक्षं वर्षाण्येतानि सप्त हर्षयुतानि ॥ आवर्त्तकेतोः फलम् ॥ आवर्त्त इति निशार्धे सव्यशिखोऽरुणनिभोऽपरे स्निग्धः । यावत् क्षणान् स दृश्यस्तावन्मासान् सुभिक्षकरः ॥ संवर्त्तकेतोः फलम् ॥ पश्चात् सन्ध्याकाले संवर्त्तो नाम धूम्रताम्रशिखः । आक्रम्य वियत्त्र्यंशं शूलाग्रावस्थितो रौद्रः ॥ यावत एव मुहूर्त्तान् दृश्यो वर्षाणि हन्ति तावन्ति । भूपान् शस्त्रनिपाते स्वदेशजांश्चापि पीडयति ॥ अथ शुभान् केतून् वर्जयित्वाऽशुभानां नक्षत्रभेदेन धूपनाद् दुष्टफलं वक्ष्यामि । यस्य नक्षत्रस्य केतुभिरात्मापितोऽथवा स्पृष्टं नक्षत्रं भवति च येषां राज्ञां भवत्येतान् ॥ अश्विन्या आश्मकं भरण्यां किरातपा

केतुः

थिवं हन्यात् ॥ वैडूर्य्यासु कलिङ्गं रोहिण्यां शूरसेनपतिम् ॥ औशीनरमपि सौम्ये जलजाजीवाधिपं तथाऽर्द्रासु । आदित्ये ऽश्मकनाथं पुष्ये मगधाधिपं हन्ति । असिकेशं भौजङ्गे पित्र्ये ऽङ्गं पाण्ड्यनाथमपि भाग्ये । औज्जयनिकमार्य्यम्णे सावित्रे दण्डकाधिपतिम् ॥ चित्रासु कुरुक्षेत्राधिपस्य मरणं समादिशेत्तज्ज्ञः ॥ काश्मीरककाम्बोजौ नृपती प्राभञ्जने न स्तः ॥ इक्ष्वाकुरलकनाथश्च हन्यते यदि भवेद्विशाखासु । मैत्रे पुण्ड्राधिपतिर्ज्येष्ठासु च सार्व्वभौमवधः ॥ मूले अन्ध्रकमद्रकपती जल दैवे काशिपो मरणमेति । यौधेयकार्ज्जुनायनशिबिचैद्यान् वैश्वदेवे च ॥ हन्यात् कैकयनाथं पाञ्चनदं सिंहलाधिपं वाङ्गम् । नैमिषनृपं किरातं श्रवणादिषु षट्स्विमान् क्रमशः ॥ केतौ विशेष माह । उल्काभिताडितशिखः शिखी शिवः शिवतरोऽभिवृष्टो यः । अशुभः स एव चोलावगणसितहूणचीनानाम् ॥ विशेषान्तरमाह मयूरचित्रकः — शिखिशिखाभिहतोऽयमपायतः शिखिशिखाभिहतोऽय तोषा कर्षंच यत् स्पृशति तत्क्षितिधरांश्च देशान् । दिव्यप्रभावनिहता

केदार

न् स वनान्तानान् भुङ्क्ते गतो नरेशपतिः परभोगिभोगान् ॥ इति बाराहीसंहितायां केतुचारो नामाध्याय एकादशः ॥ चाय्यते ऽनेनवा । चाय्र्पूजादौ । चाञः किरितिसुः ॥

केतुरत्नम् । न । नीलरत्ने ॥

केतुयष्टिरत्नम् । न । वैडूर्यमणौ ॥

केतुभः । पुं । मेघे ॥

केतुमालम् । न । जम्बुद्वीपस्य नवखण्डान्तर्गते खण्डविशेषे ॥ सुकेतनं केतुमालं प्रतीच्यां गन्धमादनात् ॥

केतुरत्नम् । न । वैडूर्यमणौ ॥

केदरः । पुं । हस्तिविशेषे ॥ त्रि । टेरके ॥

केदारः । पुं । अद्रिविशेषे ॥ महर्षाः स ओषधिक्षेत्रविशेषे ॥ यथा । केदाराख्ये महाक्षेत्रे देवी सामागदायनी तिदेवीगीता ॥ शिवे ॥ भूमिप्रभेदे ॥ आलवाले ॥ खेत-इति प्रसिद्धे देशे । क्यार इति भाषा ॥ केदारं वारि मधुरं विपाके गुरु दोषकृत् । तदेव बहुसकल्लु विशेषाद्दोषदं भवेत् ॥ के जले शिरसिवा दारोऽस्य । अल्पद्वादित्यलुक् ॥ केन जलेन दीर्य्यते वा । दृ विदारणे । कर्म्मणि घञ् । केदाराख्यं तीर्थमिदं मा देशम् ॥

केदारकटुका । स्त्री । कटुकायाम् ॥

केदारखण्डम्। न। पद्मकाष्ठे ॥

केदारेश्वरः। पुं। केदारेश्वरे। काशि-
स्थलिङ्गविशेषे ॥

केनती। स्त्री। परदारेषु रतौ ॥

केनारः। पुं। कुम्भिनरके ॥ शिरः क-
पोलसन्धिषु ॥

केनिपातः। पुं। अरित्रे। कर्णे। नौ-
कापृष्ठस्थचालनकाष्ठे। दाँड़ इति
गौडभाषा। पतवार इति देशभा-
षा ॥ केनिपाताः। इत्यप्यन्ता-
दिरूपयुक् ॥

केनिपातकः। पुं। केनिपाते ॥ कर्णादि-
तिकम्। संख्यामितिजन्याः ॥

केन्दुः। पुं। तिन्दुकवृक्षे ॥

केन्दुकः। पुं। गाव इति गौड भाषा
प्रसिद्धे। गालव वृक्षे ॥ तालविशे-
षे ॥ यथा। मधुरयं विरामान्ते
ताले केन्दुकसंज्ञके इति दामोदरः ॥

केन्द्रम्। न। कण्टके। प्रथमचतुर्थसप्त-
मदशमस्थानेषु ॥ यथा। लग्नाम्बु-
द्यूनकर्माणि केन्द्रमुक्तम् कण्टक-
म्। चतुष्टयं च तत्र खेटा बली स-
मो विशेषतः इति ॥ स्पष्टग्रहानयना-
र्थं शीघ्रमन्दसंज्ञकाङ्कद्वये ॥ गोल-
स्य मध्यस्थाने ॥ यथा। राशिः अर्थं
किल केन्द्र मुक्तं केन्द्र ग्रहोराशान्तर
मुच्यते ऽतः। यतो ऽन्तरं तावति

तुङ्गदेशा श्रीचोखवृत्तस्य संदेवके
न्द्रमिति। यात्रा योगविशेषे ॥ य-
था। आयोक्रिमगते चन्द्रे केन्द्रस्थे
सुरपूजिते। योगः केन्द्र इति ख्या-
तो यात्रादिषु सिद्धिद इति ॥

केन्द्रभवनम्। न। प्रथमचतुर्थसप्तमद-
शमभवनेषु ॥

केमद्रुमः। पुं। जन्मकालिके योगविशे-
षे ॥ यथा। रविवर्ज द्वादशगैरन-
फा चन्द्रात् द्वितीयगैः सुनफा।
उभयस्थितैर्दुरधरा केमद्रुमसंज्ञि-
तोतोऽन्यथेति ॥ भृतकं दुःखितम
धर्मयोगं केमद्रुमे विद्यादितिचम-
कम् ॥

केमुकः। पुं। केउ इति गौडभाषा
प्रसिद्धे वृक्षविशेषे। मेचके। दय
सारिकाम् ॥ न। कन्दशाकवि० ॥
केमुकं कटुकं पाके तिक्तं ग्राहि हिमं
लघु। दीपनं पाचनं हृद्यं कफपित्त
ज्वरापहम् ॥ कुष्ठकासप्रमेहास्र-
नाशनं वातलं लघु ॥ इति ॥

केयूरम्। न। अङ्गदभूषणे। अङ्गदे।
बाजूबन्द इति भाषा ॥ केदारु प्रिय-
सिद्धांति। युग्मिन्नये। सर्जादिका
दिग्धकौ लोहितादिस्य रः। चन्दन
मादित्ययुक् ॥ पुं। रतिबन्धवि०
॥ यथा। खोजह्रे चैव सम्मीय दो

केरली

स्त्री मालिङ्ग्य सुन्दरीम् । कारये स्थापनं कामी वक्षःकेयूरसंज्ञक इति ॥ अपिच । स्त्रीयां जङ्घा-न्तराविष्टो गाढमालिङ्ग्य सुन्दरी स्तु कामये द्विपुसंकामी वक्षःके यूरसंज्ञक इति ॥

केरलः । पुं । मलेवार इति प्रसिद्धे देशविशेषे ॥ यथा । उग्राः केरलपर्याया इति हेमचन्द्रः ॥ सुब्रह्मण्यं समारभ्य यावद्वैद्य द्वारिकाः । तावत् केरलदेशः स्यात् तन्मध्ये सिद्धकेरल ॥ रामेश्वरात् भट्टकेरल हंसकेरल आरभ्य यावत् ... मलयपर्वते ॥ तावत् सर्वमना ... केरलः परिकीर्तितः इति ॥ वेदयागानधिकारिक्षत्रियविशेषे ॥ ... पुरैते क्षत्रिया आसन् सगरेण पौ धर्मानाचितः वैशान्यत्वं च कृतम् । यवनाः पारदाः स्वाध्यायवषट्काराः कृता स्तेन महात्मना । शका यवन काम्बोजाः पारदाः पह्लवा स्तथा ॥ कोलिसर्पा माहिषका दर्वा श्चोलाः सकेरलाः सर्वे ते क्षत्रिया स्तात धर्म स्तेषां निराकृतः ॥ इति हरिवंशः ॥ सम्प्रदाय विशेषे ॥ प्रश्नग्रन्थविशेषे ॥

केरली । स्त्री । ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥

केलिरिट

द्दौरायाम् ॥

केलकः । पुं । खड्गधारादिनर्त्तके । प्रवके ॥

केलासः । पुं । स्फटिके ॥

केलिः । पुं । स्त्री । परीहासे । द्रवे । क्रीडायाम् ॥ केलनम् । केलि क्रीडायाम् । केलृकलनेर्वा । इन् ॥ स्त्री । पृथिव्याम् ॥

केलिकः । पुं । अशोकवृक्षे ॥

केलिकला । स्त्री । सरस्वत्यावीणायाम् ॥

केलिकालः । पुं । क्रीडासमये ॥

केलिकिलः । पुं । श्रृङ्गाररसे सहायः नर्मसचिवे ॥ नाट्ये नायकसखे विदूषके । वैवासिके ॥

केलिकिला । स्त्री । कामदेवपत्न्याम् । रतौ ॥

केलिकिलावती । स्त्री । स्मरभार्यायाम् ॥

केलिकीर्णः । पुं । उष्ट्रे ॥

केलिकुञ्चिका । स्त्री । पत्नीभगिन्याम् । स्यालिकायाम् ॥ साली इति भाषा ॥

केलिकोषः । पुं । नटे ॥

केलिनागरः । पुं । बहुभोगिनि । सम्भोगवति ॥

केलिमुखः । पुं । परीहासे ॥

केलिवृषः । पुं । केलिवदन्त इतिगी

केदारजम् । न । पद्मकाष्ठे ॥

केदारेशः । पुं । केदारेश्वरे । काशि-
स्थशिवविशेषे ॥

केनती । स्त्री । परदारेषु । रतौ ॥

केनारः । पुं । कुम्भिनरके ॥ शिरः क
पोलसन्धिषु ॥

केनिपातः । पुं । अरित्रे । कर्णे । नौ
कापृष्ठस्थचालनकाष्ठे । डाण्ड इति
गौड भाषा । पतवार इति देशभा
षा ॥ केनिनिपातोऽप्य । इत्यदन्ता
दित्वक्कुक् ॥

केनिपातकः । पुं । केनिपाते । अषादि
तिकप् । संज्ञायामिति कन्वा ॥

केन्दुः । पुं । तिन्दुकवृक्षे ॥

केन्दुकः । पुं । गाब इति गौड भाषा
प्रसिद्धे गाबवृक्षे ॥ तालविशे
षे ॥ यथा । लघुद्वयं विरामान्ते
ताले केन्दुकसंज्ञके इति दामोदरः ॥

केन्द्रम् । न । कण्टके । लग्नचतुर्थसप्त
मदशमस्थानेषु ॥ यथा । लग्नाम्बु
द्यूनकर्माणि केन्द्रं प्रोक्तं च कण्टक
म् । चतुष्टयं च तत्र खेटो बली ख
ले विशेषतस्तदिति ॥ स्पष्टग्रहानयना
र्थं शीघ्रमन्दसंज्ञकाङ्कद्वये ॥ ग्रोच
स्य मध्यस्थाने ॥ यथा । उच्चात् मध्यं
विशोध्य केन्द्रं शुक्रकेन्द्रं ग्रहोच्चान्तर
मुच्यते ॥ तत्र यतोऽस्मरे तावति
तुङ्गदेशा चौचोऽखमन्त्रस्य संदैवके
न्द्रमिति ॥ यात्रा योगविशेषे ॥ य-
था ॥ कामोक्षिमगते चन्द्रे केन्द्रस्थे
सुरपूजिते । योगः केन्द्र इति ख्या
तो यातुरिष्टार्थ सिद्धिदः इति ॥

केन्द्रभवनम् । न । लग्नचतुर्थसप्तमद
शमभवनेषु ॥

केमद्रुमः । पुं । जन्मकालिके योगविशे
षे ॥ यथा । रविवर्जं द्वादशगैरन
फा चन्द्रात् द्वितीयगैः सुनफा ।
उभयस्थितै र्दुरधरा केमद्रुमसंज्ञि
तोतोऽन्यथेति ॥ भूतकं दुःखितम
धमं जातं केमद्रुमे विद्यादिति वच
नम् ॥

केमुकः । पुं । केंउ इति गौड भाषा
प्रसिद्धे शाकविशेषे । मेचुके । इत्य
सारिणाम् ॥ न । कन्दशाकवि० ॥
केमुकं कटुकं पाके तिक्तं ग्राहि हिमं
लघु । दीपनं पाचनं हृद्यं कफपित्त
ज्वरापहम् ॥ कुष्ठकासप्रमेहास्त्रना
शनं वातलं लघु ॥ इति ॥

केयूरम् । न । प्रगण्डभूषणे । अङ्गदे ।
वाजूबन्द इति भाषा ॥ केदाकुशिर
सि याति । युङ् मिश्रणे । खर्जादिभ्य
दिभ्यश्चोरच्चादिति ऊर. । बस्द
कादित्वात्कुक् ॥ पुं । इत्यन्यपि° ॥
यथा । खोजंहे चैव सम्भीष्य दा

केरली	केलिट
थो मालिङ्ग्य सुन्दरीम् । कारये	होरायाम् ॥
त् स्थापनं कामी बन्धः केयूरसंज्ञ	केसकः । पुं । खड्गधारादिनर्त्तके ।
क इति ॥ अपिच । स्त्रीणां भर्त्ता	वके ॥
स्मराविष्टो गाढमालिङ्ग्य सुन्दरी	केलासः । पुं । स्फटिके ॥
म् । कारये दिपुसंकामी बन्धः के	केलिः । पुं । स्त्री । परीहासे । द्रवे ।
यूरसंज्ञक इति ॥	क्रीडायाम् ॥ केलनम् । किलक्रीडा
केरलः । पुं । मलेवार इति प्रसिद्धे दे	याम् । केलृचलनेवा । इन् ॥ स्त्री
शवि० ॥ यथा । उग्राः केरलपर्याया	। पृथिव्याम् ॥
इति हेमचन्द्रः ॥ सुब्रह्मण्यं समारं	केलिकः । पुं । अशोकवृक्षे ॥
भ्य यावद्वेमो जनार्दनः । तावत् के	केलिकला । स्त्री । सरस्वत्यावीणायाम् ॥
रलदेशः स्यात् तन्मध्ये सिद्धकेरल	केलिकाख्यः । पुं । क्रीडासमये ॥
॥ रामेश्वरात् समारभ्य दुग्धकेरल	केलिकिलः । पुं । शृङ्गारे सहायेऽपि
नामकः । अनन्तशयनं आरभ्य याव	नर्मसचिवे । नाट्ये नायकसखे ।
त् मूकाम्बिकापुरे ॥ तावत् सर्वप्रमा	विदूषके । वैहासिके ॥
सादु केरलः परिकीर्त्तितइति॥ भेद	केलिकिला । स्त्री । कामदेवपत्न्याम्
भागानधिकारिषु प्रक्षारिणो क्षत्रि०	। रतौ ॥
। पुरैते क्षत्रिया आसन् सगरेण प	केलिकिलावती । स्त्री । अरभार्या
र्मेणाभिर्हतः वेर्निन्यस्तं च कृतम् ।	याम् ॥
यथा । निः स्वाध्यायवषट्काराः	केलिकीर्णः । पुं । उष्ट्रे ॥
कृता स्तेन महात्मना । शका यवना	केलिकुञ्चिका । स्त्री । पत्नीभगिन्याम्
काम्बोजाः पारदाः पह्नवा स्तथा ॥	। श्यालिकायाम् । साली इति
कोलिसर्पा माहिषका दर्वा चोलाः	भाषा ॥
सकेरलाः सर्वे ते क्षत्रिया स्तात धर्म	केलिकोषः । पुं । नटे ॥
स्तेषां निराकृतः ॥ इतिहरिवंशः	केलिनागरः । पुं । बहुभोगिनि । स
॥ सम्प्रदाय विशेषे ॥ ग्रन्थान्धवि	म्भोगवति ॥
शेषे ॥	केलिसुखः । पु । परीहासे ॥
केरली । स्त्री । ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥	केलिवृक्षः । पुं । केलिकदम्ब इतिरी

उभाषाप्रसिद्धे कदम्बविशेषे ॥

केलिशुषिः । स्त्री । पृथिव्याम् ॥

केलिसचिवः । पुं । क्रीडाविषयकमन्त्रिणि । नर्मदे । नर्मसचिवे ॥

केवर्त्तः । पुं । कैवर्त्तजातौ ॥ इतिद्विरू० ॥

केवलः । पुं । कुहने ॥ न । ज्ञानभेदे ॥ शुद्धे ॥ निर्णीते ॥ त्रि । अद्वितीये । एकस्मिन् । असहाये ॥ कृत्स्ने ॥ केवले । केवलेवने । स्त्यां कवः ॥ के शिरसि वलयति वा । वलयावने । पचाद्यच् ॥

केवलज्ञानी । पुं । भूतार्हद्विशेषे ॥

केवलद्रव्यम् । न । मरिचे ॥

केवलव्यतिरेकि । न । व्यतिरेकमात्रव्याप्तिकानुमाने ॥ यथा । पृथिवी इतरेभ्योभिद्यते गन्धवत्त्वात् यदि इतरेभ्यो न भिद्यते न तद् गन्धवत् यथा जलम् नचेयं तथा तस्मात् तथेति । अत्र गन्धवत् तदितरभिन्न मित्यन्वयदृष्टान्तो नास्ति पृथिवीमात्रस्य पक्षत्वात् ॥

केवला । स्त्री । एकस्याम् ॥ कुत्सायाम् ॥ केवलात् टाप् ॥

केवलान्वयि । न । अन्वयमात्रव्याप्तिकानुमाने ॥ यथा । घटोऽभिधेयः प्रमेयत्वात् पटवत् इत्यत्र प्रमेयत्वाभिधेयत्वयोर्व्यतिरेकव्याप्तिर्नास्ति

सर्वस्याप्यभिधेयत्वात् प्रमेयत्वाच्च ॥

केवली । पुं । जैनविशेषे ॥

केवली । स्त्री । ज्ञानविशेषे ॥ ग्रन्थविशेषे ॥ केवलमात्र करोति संज्ञाछन्दसोर्ङीप् ॥

केविका । स्त्री । केवेर इतिकोङ्कणभाषाप्रसिद्धे पुष्पविशेषे ॥ भृङ्गारौ ॥ मगन्धायाम् ॥

केशः । पुं । वरुणे ॥ ह्रीवेरे ॥ दैत्यविशेषे ॥ विष्णौ ॥ चिकुरे । कुन्तले ॥ बाले ॥ अंशजालोपधातुविशेषोयम् । केशसमूहार्थवाचकाः शब्दाः यथा । पाशः पक्षः कलापः पाशोरचना भार उच्चयः । हस्तः पक्षः कलापश्च केशभूयस्त्ववाचका इतिहेमचन्द्रः ॥ क्लिश्यते । क्लिश बन्धे क्लिशु उपतापे वा ॥ क्लिश्नातिवा । क्लिशू विबाधायाम् ॥ क्लिशेरन् लोलोपश्च ॥ के शेते । शीङ् ॥ अचोऽन्येष्वपीति डः । पञ्चदशादित्वनुम्बा ॥ वाख्यिर ... ॥

केशकः । पुं । केशेषु प्रसिते ॥ स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते इति कन् ॥

केशकलापः । पुं । केशपाशे । केशसमूहे ॥

केशकारः । पुं । कारियर कुशियार इति भाषाप्रसिद्धे इक्षुभेदे ॥ केशकारी ॥

मुद्गः पीतो रक्तः पीतश्च वर्णप्रभः ॥

केशकीटः । पुं । यूकायाम् ॥

केशगर्भः । पुं । } कवर्याम् ॥
केशगर्भकः । पुं । }

केशघ्नम् । न । इन्द्रलुप्तके ॥

केशटः । पुं । शरे । विष्णौ ॥ अजे । छागे ॥ त्रिलकटे । आसरिमोर्थ याख्ये मदनस्य बाणे ॥ शोणकवृक्षे ॥

केशभूः । पुं । मूलकेशे ॥

केशनाम । न । बालके । ह्रीबेरे । बाला इति भाषा ॥

केशपक्षः । पुं । कचौघे । केशकलापे ॥

केशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥

केशपाशः । पुं । केशपक्षे ॥ पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात् परे ॥

केशपाशी । स्त्री । शिखायाम् । शिरोमूर्धस्य चूडायाम् ॥ केशान्पाशी गौरादिः ॥

केशभूः । पुं । शिरसि ॥

केशमथनी । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

केशमार्जकम् । न । कङ्कतिकायाम् । कङ्घा कङ्घी इति च भाषा ॥

केशमार्जनम् । न । कङ्कतिकायाम् ॥

केशमुष्टिः । पुं । विषमुष्टिवृक्षे ॥ महानिम्बे ॥

केशरः । पुं । सिंहस्कन्धजटायाम् ॥ तुरङ्गस्कन्धकेशेषु ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ व

कुलवृक्षे ॥ नागकेशरवृक्षे ॥ पुष्पगर्भे ॥ न । हिङ्गुनि ॥ पुं । न । किञ्जल्के ॥ के जले शीर्यते ॥ मूर्च्छितायाम् । सुदेरपि । कुलटन्नादिष्य लुक् ॥

केशरञ्जनः । पुं । भृङ्गराजवृक्षे ॥

केशराजः । पुं । नागमारे । भृङ्गराजे । भंगरा इति भाषा ॥

केशराम्लः । पुं । मातुलुङ्गवृक्षे ॥

केशरी । पुं । सिंहे ॥ तुरगे ॥ केशराः स्कन्धबालाः सन्त्यस्य । इनिः ॥ बीजपूरवृक्षे ॥ पुन्नागे ॥ नागकेशरे ॥

केशरुहा । स्त्री । भद्रदन्तिकावृक्षे ॥

केशहन्त्री । स्त्री । वन्दाकवृक्षे ॥

केशवः । पुं । पुन्नागवृक्षे ॥ वासुदेवे । विष्णौ ॥ केशो ब्रह्मरुद्रौ सर्वेश्वरावपि अनुकम्प्यतया वात्येव गच्छतीति व्युत्पत्तिमाश्रित्य निरतिशयैश्वर्यप्रतिपादनात् सर्वेश्वरः ॥ कश्च ईशश्च केशौ युवयोर्मे कोऽस्मो केशाद इति श्रुतेः । केशो वा तिवा । मतौ । आलइति कः । अथवा कः पितामहो ब्रह्मा पिता शङ्करश्च ईश्वर इति पद्मोक्तेः ॥ यद्वा । केशिनं दैत्यविशेषं वाति गच्छति मारणाय वाति गमनार्थादन्येभ्योऽपि दृश्यते

इति हरिवंशः ॥ पूर्वोक्तिवादित्वात् इत्याकारः ॥ यस्मात् त्वयैष दुष्टात्मा हतः केशी जनार्दन । तस्मात् केशवनाम्ना त्वं लोके ख्यातो भविष्यसीति हरिवंशे प्रोक्तेः ॥ यद्वा । केशसंज्ञिताः । सूर्य्यादिसंक्रान्ता अंशवः तद्वत्तया केशवः । अंशवो ये प्रकाशन्ते मम ते केशसंज्ञिताः । सर्व्वज्ञाः केशवं तस्मात् प्राहुर्मां द्विजसत्तमाः ॥ इति भारतम् ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाख्याः शक्तयः केशसंज्ञिताः तद्वत्तया वा । तथा केशिन् इति श्रुतेः ॥ यद्वा ईशस्य केशाः ब्रह्मविष्णुरुद्राः ते सन्त्यस्येति केशवः । केशशब्दात् मत्वर्थीय. केशाद्वोऽन्यतरस्यामिति वप्रत्ययः ॥ यद्वा । केशान् ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वष्टि इच्छति सर्गादिकार्येष्विति । वशकान्तौ । अन्येभ्योऽपि दृश्यतइति डप्रत्ययः ॥ यद्वा । केशान् ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वाति गच्छति नियामकत्वेनेति केशवः । वा गतिगन्धनयोः आतोऽनुपसर्गे इति कः ॥ को ब्रह्मेति समाख्यात ईशोऽहं सर्व्वदेहिनाम् । आवां तवांशसम्भूतौ तस्मात् केशवनामवान् ॥ इति ... ॥ त्रि । प्रशस्तकेशवति ॥ प्रशस्ताः केशाः सन्त्यस्य । प्रशंसायाम् केशाद्वोऽन्यतरस्यामिति वः ॥

केशवान् । त्रि । केशिके ॥ केशाः सन्त्यस्य । मतुप् ॥

केशवर्द्धिनी । स्त्री । सहदेवीक्षुपाख्याम् ॥

केशवायुधः । पुं । आम्रवृक्षे ॥ न । विष्णोरस्त्रे ॥

केशवालयः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥ विष्णोर्मन्दिरे ॥ केशवस्य आलयः ॥

केशवावासः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥

केशवेशः । पुं । कबरीभारः ॥ केशानां वेशः मार्ज्जनाबन्धनादिना कृतशोभाविशेषः ॥

केशहस्तफला । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

केशहन्त्री । स्त्री । शतपुष्पायाम् । शमीवृक्षे ॥

केशहस्तः । पुं । केशसमूहे ॥

केशाकेशि । अ । केशेषु केशेषु गृहीत्वा प्रवृत्ते युद्धे ॥ तत्र तेनेदमिति सरूपे इति कर्म्मव्यतिहारे बहुव्रीहिः । अन्येषामपि दृश्यते, इति पूर्व्वपदस्य दीर्घः । इच् कर्म्मव्यतिहारे इति इच् समासान्तः । तिष्ठद्गुप्रभृतिषु इच्प्रत्ययस्य पाठादव्ययीभावस्य अव्ययत्वञ्च ॥

केशान्तः । पुं । गृह्योक्तसंस्कारविशेषे ॥ ब्राह्मणादीनां षोडशादिवर्षेषु कर्त्तव्ये गोदानाख्यव्रतविशेषे ॥ यथाह

मनुः ॥ केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते । राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः इति ॥

केशार्हा । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

केशार्हं । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

केशिकः । त्रि । प्रशस्तकेशविशिष्टे । केशिनि ॥ प्रशस्ताः केशाः सन्त्यस्य । केशाद्वोऽन्यतरस्यामिति पक्षे ठन् ।

केशिका । स्त्री । शतावर्याम् ॥

केशी । पुं । विष्णौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ सिंहे ॥ त्रि । केशिके ॥ ठनोऽभावपक्षे इनिः ॥

केशिनिसूदनः । पुं । श्रीकृष्णे ॥

केशिनी । स्त्री । शोभाकेशी इति ख्यातायां सीमांरपुष्प्याम् ॥ रावणमातरि ॥ जटामांस्याम् ॥ प्रशस्तकेशवत्याम् ॥ इन्नन्तात् ङीप् ॥

केशिसूदनः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ केशिनामानम् असुरं सूदितवान् सूदयति वा सूद क्षरणे । नन्द्यादि ल्युः ॥

केशिहा । पुं । केशवे । श्रीकृष्णे ॥ केशिनामानम् असुरं हन्ति हतवान्वा । हन् क्विप् ॥

केशी । स्त्री । नील्याम् ॥ भूतकेश्याम् ॥ चलतोमा पृष्ठे ॥

केशोच्चयः । पुं । केशपाशे ॥

केश्यम् । न । कृष्णागुरुणि ॥ भूङ्गराजे ॥

केसरः । न । पुं । सिंहस्कन्धजटायाम् । सिंहच्छटायाम् ॥ तुरगस्कन्धकेशेषु ॥ पुन्नागतरौ ॥ बकुलवृक्षे ॥ नागकेसरद्रुमे ॥ न । त्रिषु ॥ नागकेसरपुष्पे ॥ कासीसे ॥ स्वर्णे ॥ पुं । न । किञ्जल्के ॥ रभसस्तु त्रिषु इति वक्ति हिस्यायाम् ॥ केवले सरति । सृ गतौ । पचाद्यच् । बकुलादिपक्षे च । प्रशस्ताः केसराः सन्त्यस्य । अर्श आद्यच् ॥

केसरवरम् । न । कुङ्कुमे ॥

केसराम्लः । पुं । बीजपूरे ॥

केसरिका । स्त्री । सहदेवीलतायाम् ॥

केसरी । पुं । तुरगे ॥ सिंहे ॥ पुन्नागे ॥ नागकेसरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥ बीजपूरे ॥ वानराणां यूथपतिविशेषे । हनूमतः पितरि ॥ केसराः स्कन्धवालाः सन्त्यस्य । अतइनिः ॥

केसरिसुतः । पुं । हनूमति ॥ इतिह मधन् ॥

कैकयः । पुं । देशविशेषे । ब्रह्मपुत्रस्योत्तरतो मध्यभागे तु कैकयः ॥

कैकेयः । पुं । अश्वपतिनृपे ॥ केकयस्यापत्यम् । जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ् । केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरिय इति इयादेशः । वृद्धिः ॥

कैकेयी । स्त्री । भरतमातरि ॥ केक-

यस्यापत्यं स्त्री । जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ् । इति प्रत्ययः । भुतस्येति तद्राजस्य । कारस्य लुक् तु न । निपात्यमगोद्धियोधेयादिभ्य इति प्रतिषेधात् । पूर्व । प्रत्ययादेरादेशः । अवन्त्यान्

कैङ्कर्यम् । न । किङ्करत्वे । दासत्वे ॥

कैटजः । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कैटभः । पुं । दैत्यविशेषे ॥

कैटभजित् । पुं । विष्णौ ॥ कैटभमसुरविशेष मजैषीत् ॥ जि जये । सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेऽपि क्विप् । इति क्विप् ॥

कैटभहा । पुं । विष्णौ ॥

कैटभा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

कैटभारिः । पुं । विष्णौ ॥

कैटभी । स्त्री । कात्यायन्याम् ॥

कैटभेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ तथा च देवीपुराणम् । कैटभन्तु यथा क्रूरं रणे तां तत् पुरीयया । तेन सा गीयते देवी पुराणे कैटभेश्व रीति ॥

कैटर्यः । पुं । कट्फले । पूतिकरञ्जे । कायफल इति भाषा ॥ मदनवृक्षे ॥

कैटसम् । किटपासे । घप् । कीटं राति शतितिलत्वात् । रा ॥ आ

तद्वत्तिकः । चतुर्थ्यम् ॥ निम्बे ॥ महानिम्बे ॥

कैडर्यः । पुं । कट्फले ॥ कटभी वृक्षे ॥

कैतकम् । न । केतकीपुष्पे ॥ केवडा भिधेगन्धजले ॥ त्रि । केतकी सम्बन्धिनि ॥

कैतवम् । न । कपटे ॥ द्यूते ॥ वैदूर्य मणौ ॥ धत्तूरफलपुष्पादौ ॥ खल तायाम् ॥ कितवस्य कर्म । यु० अण् ॥

कैदारः । पुं । शालिधान्ये ॥ न । केदारसमूहे ॥ केदारजले ॥ केदारं च सुहिष्टं कैदारं तज्जलं स्मृतम् । कैदारं वार्य्यभिष्यन्दि मधुरं गुरुदोषकृत् ॥ कैदारक्षेत्रम् । अत्र ॥

कैदारकम् । न । केदारसमूहे । चैचे ॥ केदाराणां समूहः । केदाराद्यञ्चेति वुञ् ॥

कैदारिकम् । न । कैदारके । केदाराणां समूहः । ठञ् कवचिनश्च । इत्यत्र केदाराद्यपि ॥

कैदार्य्यम् । न । चैचे । कैदारिके ॥ केदाराणां समूहः । केदाराद्यञ्चेति यञ् ॥

कैरवः । पुं । कितवे ॥ रिपौ ॥ न । कुमुदे । शुक्लोत्पले ॥ के जले रौति शब्दे पचाद्यच् । तत्पुरुषे अलुक् । केरवस्य हंसस्येदमिव

म् । तस्येदमित्यण् ॥

कैरविणी । स्त्री । कुमुदिन्याम् । कुमुदयुक्तपुष्करिण्यादौ ॥ कैरवाणिसन्त्यस्याम् । पु०इनिः ॥

कैरविणीखण्डम् । न । कैरविणीनां समूहे ॥ कमलादित्वात्खण्डः ॥

कैरविणीफलम् । न । वेरा इतिप्रसिद्धे कुमुदबीजे ॥

कैरवी । पुं । चन्द्रे ॥

कैरवी । स्त्री । चन्द्रिकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

कैराटः । पुं । } स्थावरविषविशेषे ॥
कैराटकः । पुं । }

कैरातः । पुं । बलवत्पुरुषे । दोर्गीहे ॥ न । शम्बरचन्दने ॥ पुं । नं । भूनिम्बे ॥

कैरालम् । न । विडङ्गे ॥

कैराली । स्त्री । विडङ्गायाम् ॥

कैलासः । पुं । शिवकुबेरयोः स्थाने । कुबेराचले । गणपर्वते ॥ केः जले लासो लसनं यस्य केलासः स्फटिकः । यवादित्वादित्वाद्व्यक्तुक् । तस्यायम् । केलास । अण् ॥ यद्वा । केलीनां समूहः कैलम् । तस्यसमूहइत्यण् । तेनास्यतेऽत्र । आसउपवेशने । ह । लश्चेतिघञ् ॥ आधाराधारादृष्टे ॥ कैलासायतइत्येषु बोधिनीन्तुवादृष्टेत

इत्यर्थः ॥

कैलासनिकेतनः । पुं । शिवे । पार्वतीपतौ ॥

कैलासौकाः । पुं । कुबेरे ॥ शिवे ॥

कैवर्त्तः । पुं । धीवर इतिप्रसिद्धे वैश्यागर्भे क्षत्रियौरसजाते । धीवरे । दाशे । जालिके ॥ के जले वर्त्तते । इतु० । पचाद्यच् । कैवर्त्तानां मत्स्यानामयं घातकः । तस्येदमित्यण् ॥

कैवर्त्तमुस्तम् । न । } कैवर्त्तीमुस्तके
कैवर्त्तमुस्तकम् । न । } । कुटन्नटे ॥

कैवर्त्तिका । स्त्री । आलर्कप्रसिद्धेलताविशेषे । वल्लरीकायाम् । सुरङ्गायाम् । सुवेगायाम् ॥

कैवर्त्तिमुस्तकम् । न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥

कैवर्त्ती । स्त्री । परिपेलवे ॥ कैवर्त्तभार्यायाम् ॥

कैवर्त्तीमुस्तकम् । न । कुटन्नटे । दाशपुरे । परिपेलवे । मोथा इतिभाषा ॥ इदन्तु विसुस्तकनामो इत्यस्य मुस्ताकृतिस्त्वनिति भावप्रकाशः ॥ कैवर्त्तानां जातिः कैवर्त्ती । कैवर्त्त्या मुस्तकम् ॥

कैवल्यम् । न । निर्वाणे । भवपतनादुःखत्रयप्रशमनलक्षणायाम् मुक्तौ ॥ आत्यन्तिकोपि दुःखध्वंसाभाव.कैवल्यम् । तत्र पुरुषस्य स्वाभाविक्या

देवाऽवैगुण्यात् सुखदुःखमोहरहि तत्त्वात् सिद्धम् ॥ कैवल्यभावः । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

कैशिकम् । न । कैश्ये । केशसमूहे ॥ केशानांसमूहः । अचित्तहस्तिधेनो ठक् ॥ पुं । शृङ्गाररसे ॥

कैशिकी । स्त्री । नाटकवृत्तिविशेषे ॥ यथा । भारती. सात्त्वती कैशिक्यारभट्यो च वृत्तयइति ॥

कैशोरम् । न । किशोरावस्थायाम् । दशवर्षमितः आपञ्चदशाब्दपर्यन्तावस्थायाम् ॥ कौमारं पञ्चमाब्दान्तं पौगण्डं दशमावधि । कैशोर माप ञ्चदशादित्युक्तेः ॥ किशोरस्यकर्म भावोवा । प्राणभृज्जातिवयोवच नोद्गात्रादिभ्योऽञ् ॥

कैश्यम् । न । कैशिके । केशवृन्दे ॥ केशानां समूहः । केशाश्वाभ्यांयञ्छा वन्यतरस्याम् ॥

कोकः । पुं । चक्रवाके ॥ वृके ॥ व्याघ्रे ॥ खर्जूरीवृक्षे ॥ दर्दुरे ॥ विष्णौ ॥ कोकते । कुकआदाने । पचाद्यच् ॥

कोकदः । पुं । विलेशये मृगविशेषे । चमरपुच्छे । लोमशे । मूषवर्णके ॥ तन्मांसंश्वासानिलकासहरम् पित्त दाहकरञ्चेतिराजनिर्घण्टः ॥

कोकदेवः । पुं । कपोते ॥

कोकनदम् । न । रक्तकुमुदे ॥ रक्तपद्मे ॥ कोकान् चक्रान् नदति । ग दअव्यक्तेशब्दे । अन्येष्वपिदृश्यते ॥ मूलविभुजादित्वात् कः ॥

कोकनदच्छविः । पुं । भौमे । ईषद्रक्ते रक्तोत्पलाभे ॥ त्रि । तद्वति ॥ कोकनदं रक्तोत्पलम् तदिव छविर्यस्य ॥

कोकबन्धुः । पुं । सूर्ये ॥ कोकस्यबन्धुरिव ॥

कोकाङ्गः । पुं । चक्राङ्गे नृपविशेषे ॥

कोकाहः । पुं । श्वेताश्वे । कर्के ॥ काकाह इतिक्वचित्पाठः ॥

कोकिलः । पुं । पिके । वनप्रिये । ताम्राक्षे । मधुगायने ॥ अङ्गारे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः । कोकते । कुकआ दाने । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डि शण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलच् ॥

कोकिला । स्त्री । पिकभार्यायाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

कोकिलाक्षः । पुं । तालमखाना इति प्रसिद्धे वस्तुनि । इक्षुगन्धायाम् ॥ कोकिलोऽक्षियस्य । कोकिलशब्दः कोकिलाक्षचक्षुषि लाक्षणिकः । अ च्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः इत्यादिना बहुव्रीहौ षच् ॥

कोकिलावासः । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कोकिलेक्षुः । पुं । कृष्णवर्णेक्षौ ॥

कोकिलेष्टा । स्त्री । महाजम्ब्वाम् ॥

कोकिलोत्सवः । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कोङ्कः । पुं । देशविशेषे ॥

कोङ्कणः । पुं । कोंकन इतिप्रसिद्धे देशे ॥ यथाभङ्गं समारभ्य कोटिदेशस्य मध्यगे । समुद्रप्रान्तदेशोऽपि कोङ्कणः परिकीर्त्तितः ॥ न । अस्त्रप्रभेदे ॥

कोङ्कणासुतः । पुं । परशुरामे ॥

कोचः । पुं । सङ्करजातिविशेषे ॥ स तु मालकारेद्गर्भे तीवरस्यौरसजातः । इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कोजागरः । पुं । आश्विनपौर्णमास्याम् । द्यूतपूर्णिमायाम् । कौमुद्याम् ॥

कोटः । पुं । दुर्गे । कूटे । गड इति भाषा ॥ कुटनम् । कुट० । भावे घञ् ॥

कोटकः । पुं । घरामि राज इति भाषा प्रसिद्धे गृहकारके ॥ स तु कुम्भकाराद्गर्भे अट्टालिकाकारस्यौरसजातः ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कोटरः । पुं । न । वृक्षस्थितगह्वरे । निष्कुहे ॥ कोटं राति । रा० । आत इतिकः ॥

कोटवी । स्त्री । चण्डिकायाम् । दुर्गायाम् ॥ नग्निकाम् । विवसनायांस्त्रियाम् ॥ कोटं वाति । वा० । आतोनुपेतिकः ॥ गौ० ङीष् ॥

कोटिः । स्त्री । धनुषोऽग्रभागे ॥ अस्त्रा । अस्त्रादेरग्रभागे ॥ परीक्षकपरिकल्पितनिर्णयनिरूपणीये । प्रासादुकशास्त्रनिर्णयान्ते ॥ उत्कर्षे । प्रकर्षे ॥ दशप्रयुते । शतलक्षसङ्ख्यायाम् । १०००००० ॥ पिडङ्गशाक इति गौड प्रसिद्ध शाके । पृक्कायाम् ॥ कूटयते ऽनया वा । कूटमामदाने । चु० । अचड् ॥ कोटयति कोट्यते वा । कुटकौटिल्ये । इः ॥ कुप्यते वा । इजनादिभ्य इतीञ् । सर्वधातुभ्य इतीन् वा । आ० गुणः ॥

कोटिकः । पुं । शक्रगोपकीटे ॥

कोटिजित् । पु । कालिदासे । मेधारुद्रे ॥

कोटिपात्रः । पुं । केनिपातके । अरित्रे इति हेमचन्द्रः ॥

कोटिरः । पुं । नकुले ॥ शक्रे । इन्द्रे ॥ इन्द्रगोपकीटे ॥

कोटिवर्षम् । न । बाणासुरपुरे ॥

कोटिवर्षा । स्त्री । पिडिङ्गशाक इति गौडप्रसिद्ध पृक्कायाम् । आसारक इतिभाषा ॥ कोटिभिरग्रैर्वर्षति । वृषु । वृष सेचने । अच् ॥

कोटिशः । पुं । लोष्टभेदने । ढेंगा इति भाषा ॥ कोटिना अग्रेण श्यति । शो तनूकरणे । सुप्रीतिकः ॥ कोटिर

स्वासौसि वा । क्षेमादिस्वात् श्रः ॥

कोटिश्च । त्र । कोटीकोटौ ॥

कोटीरः । पुं । किरीटे ॥ जटायाम् ॥

कोटीवर्षम् । न । बाणासुरपुरे ॥

कोटीशः । पुं । कोटिशे ॥

कोट्टः । पुं । पुरस्य दुर्गे । राजधान्याम् ॥ न । दुर्गं । किल्ला गढ इति भाषा ॥ कुट्टच्छेदनभर्त्सनयोः अच् ॥

कोट्टवी । स्त्री । मुक्तकेश्याम् । नग्नायां स्त्रियि ॥ याकवासामुक्तकेशी कोट्ट वीनग्निकापसेतिशब्दार्णवः ॥ दुर्गायाम् ॥ बाणासुरमातरि ॥ कुट्टनम् । कुट्ट । घञ् । वा । गुणाभावः । कोट्टंवाति । वा । आत इति कः । गौरादित्वात् ङीप् ॥

कोट्टवीपुरम् । न । बाणासुरपुरे ॥ कोट्टव्याःपुरम् ॥

कोट्टारः । पुं । नागरे ॥ कूपे ॥ पुष्करिण्याः पाटके ॥ कुट्यते । कुट्टच्छेदने प्रतापनेवा । वा । आरन् गुणश्च ॥

कोठः । पुं । मण्डलाकारे कुष्ठरोगे । मण्डलके । त्वग्दोषे ॥ यथाचरकः । असम्यग्वमनोदीर्णपित्तश्लेष्मान्ननिग्रहैः । मण्डलानि सकण्डूनि रागवन्ति बहूनि च ॥ उत्कोठः सानुबन्धश्च कोठ इत्यभिधीयते इति ॥ अन्यच्च । वरटीदष्टसंकाशः कफकृमान् लो

हितो ऽसकफपित्तात् । क्षणिकोत्पादविनाशः कोठ इति निगद्यते तज्ज्ञैरिति ॥ कुण्ठति । कुठिप्रतिघाते । अच् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्नलुम् ॥

कोठरः । पुं । अङ्कोठवृक्षे ॥

कोठरपुष्पी । स्त्री । वृद्धदारके ॥

कोणः । पुं । वाद्यभेदे ॥ वीणादीनां वादने । येन धनुषाकृतिना वीणादि वाद्यते तस्मिन् । नेपालभाषया गर्जा इति ख्याते वाद्यवादनकाष्ठे । सारङ्गकीलकडी इति भाषा ॥ गृहादीनामेकदेशे । कोना इति भाषा ॥ अस्रौ । खड्गादीनामग्रभागे । पाल्याम् ॥ लगुडे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ शनौ ॥ द्वयोर्दिशोर्मध्यभागे । विदिशि ॥ लघ्वाद्यवयवमयो ॥ शनौ ॥ कुण्यते ऽनेन । कुणशब्दोपकरणयोः । हलश्चेति घञ् । कुणयत्यनेन वा । कर्त्तर्यण् ॥

कोणकुणः । पुं । उत्कुणे । खट्‌मल इति भाषा । उत्कुण खटमल मत्कुण इत्यादिभाषाप्रसिद्धे मत्कुणे

कोथः । पुं । कर्षौ इति गौड भाषा प्रसिद्धे नेत्ररोगविशेषे ॥ त्रि । मथिते ॥ गलिते ॥ यथा । संतकोथः मांससगलनमिति ॥

कोद्रवः । पुं । भुवि । भूलतायाम् ॥ त्रि । चापे । धनुषि ॥ पुं । न । नी वृद्विशेषे ॥ कोटति । कुटप्रन्दिभाषणेः । बा० अच्चन् । पृषोदरादिः ॥ कोलेविन्दु । कोदेण्डो ऽस्त्रवां ॥

कोद्रवः । पुं । धान्यभेदे । कोरदूषे । कोदा इति भाषा ॥ कोद्रवो मूत्रलो ग्राही । हिमः पित्तकफापहः ॥ कोतिकवतेमा ॥ कुशब्दे कुशब्दे । बा ॥ विप् । द्रवति । द्रुगतौ । अच् । कोरवा ऽसौ द्रवश्च ॥ केन वायुना द्रवतीति वा । पृ० ॥

कोपः । पुं । क्रोधे ॥ अक्षनिवृत्तेरपाय हेतुः शास्त्रे । यथा । अपकारिणि चेत् कोपः कोपे कोपः कथं न हि । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्रसह्य परिपन्थि नीति ॥ अपि च । रिपौ बन्धौ स्वदेहे च समैकात्म्यं प्रपश्यतः । विवेकिनः कुतः कोपः स्वदेहावयवेष्विवेति ॥

कोपनम् । कुपक्रोधे । ल्युट् ॥

कोपनः । त्रि । कोपविशिष्टे । क्रोधिनि ॥ कुप्यति तच्छीलः । क्रुधमण्डार्थे भ्यश्चेति युच् ॥

कोपनकः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥

कोपना । स्त्री । कोपवत्यां स्त्रियाम् । भामिन्याम् ॥ कुप्यति तच्छीला युजन्तात् टाप् ॥

कोपलता । स्त्री । कर्णस्फोटायां लता याम् । विषपर्णाम् । विपुटायाम् ॥

कोपितः । त्रि । कोपमापिते । सञ्जात कोपे ॥ ता० इतच् ॥

कोपी । पुं । जलपारावते । त्रि । कोपने ॥ अवश्यं कुप्यति । कुप क्रोधे । आवश्यके णिनिः ॥

कोपोपायः । पुं । दण्डे ॥ कोपजनक उपायः ॥

कोमलम् । न । जले ॥ त्रि । अकठिने । मृदौ । मृदुले ॥ मनोज्ञे । कामुकानां । बा० अलच् । म ध्यमवर्णः ॥ कोमला । कुशब्दे । इ ष्या० कर्णः तत्सम्पुट । धा० गुणः ॥

कोमलदलम् । न । कोमलपत्रे । पद्मादौ ॥

कोमलवल्कली । स्त्री । जलव्याम् ॥

कोमला । स्त्री । क्षीरिकायाम् ॥ खर्जूरखत्यनुमासघटकखर्जूरभेदे ॥

कोमासिका । स्त्री । जालिकायाम् । फलक्षीबाली इतिभाषा ॥

कोयष्टिः । पुं । जलकुक्कुभे खगे ॥ कं जलं यष्टिरिवास्य । पृ० ॥

कोयष्टिकः । पुं । कोंचापक्षी इति । इषाधाक्षिस्थे टिट्टिभखगे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कोरकः । पुं । न । कलिकायाम् । कु ड्मले ॥ विकासे कोरयतीति ॥

कोरकोऽस्त्री कुड्मले स्यात् कक्कोल कमृणालयोरिति मेदिनिकरः ॥ कोरकन्तु कुड्मले स्यादितिहेमोऽनेकार्थे । तथाच कलिकाकोरकः पुमानित्यमरसिंहप्रमादः प्राविकाभिप्रायो वा ॥ कक्कोलके ॥ मृणाले ॥ चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ कुबेलः ॥ कुर त्यक्तेनाटि । कुड्वुन् ॥ यथा ॥ कोरति । कुचसंस्थाने । स्वुन् ॥ तयोरैक्यम् ॥

कोरङ्गी ॥ स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् ॥ पिप्पल्याम् ॥ कुरति । कुर ॥ बाहुलकादङ्गच् ॥ गौरादि ङीष् ॥

कोरदूषः । पुं । कोद्रवे ॥ कोरं दूषयतीति । कुब्वेऽदृषयोः । खल् । कर्मण्यण् ॥

कोलः । पुं । अङ्कमांसाम् ॥ मनौ विचे । चीता इतिभाषा ॥ नराहे । शूकरे ॥ उत्सङ्गे ॥ क्रोडे ॥ भुजान्तरे ॥ छौंगा छौंगी इतिच भाषाप्रसिद्धे । प्लवे । भेलके । अल्पनौकायाम् । उडुपे ॥ शस्त्रविशेषे । टङ्कद्यमाने ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे । स तु चेटात् तीवरकन्यायां जातः । इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ म्लेच्छजातिविशेषे ॥ सच पूर्वं क्षत्रिय आसीत् सगरेणास्य वेद त्यागादास्यनधिकारी कृतः ॥ इतिच सायुधः ॥ देशविशेषे । न । नपे ॥ मरिचे ॥ तोलकपरिमाणे ॥ बदरे ॥ कोलफले ॥ कोल्याः फलम् ॥ अण् लुकौ ॥ अस्त्र तद्धितलुकीतिङी षो लुक् ॥ सौवीरास्तु सम्भूतं मधुरं कोलमुच्यते ॥ कोलस्तु बदरं ग्राहि रुच्यं मुखं च वातहृत् ॥ कफपित्तकरं चापि गुरु सारकमीरितम् ॥ कोलति । कुलसंस्थाने ॥ ज्वलितीतिणः ॥ यथा । कोलतिमीनलोल् । अच् ॥ यथा । कौलिन्यश्राव्यर्थ । इणवर्थेतिपर्णः ॥

कोलकः । पुं । अङ्कोठवृक्षे ॥ बहुवारवृक्षे ॥ न । कोलकवा इतिप्रसिद्धे गन्धद्रव्यविशेषे । कक्कोले ॥ मरिचे ॥ कोलतिकुल । शिल्पी । कुलादित्वाद्वुन् ॥

कोलकन्दः । पुं । महाकन्दविशेषे । माकिसे । पुटकन्दे ॥

कोलकर्कटिका । स्त्री । मधुखर्जूरिकायाम् ॥

कोलदलम् । न । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ कोलस्य बदर्या इव दलम् ॥

कोलनासिका । स्त्री । वल्लिणीवृक्षे ॥

कोलपुच्छः । पुं । कङ्कपक्षिणि ॥

कोलमूलम् । न । पिप्पलीमूले ॥

कोलम्बकः । पुं । वीणायाः कायः । स न्तौ वीणेवन्धाधःदृढकुम्भसमुदा ये ॥ कोलति । कुल० । वाहुलकाद म्बच् । ततः संज्ञायां कन् । को मूर्द्ध मध्यः ॥

कोलवल्ली । स्त्री । वशिरे । गजपिप्प ल्याम् । कोलवल्लीं तत्तुल्यरोम त्वात् ॥

कोलवालुकम् । न । कच्छुरे ॥

कोलशिम्बिः । स्त्री । कोलकुलीति गौ डभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे ॥ सूकर पादिकायाम् ॥ कोलशिम्बिः समी रघ्नीगुर्व्यम्ला कफपित्तकृत् । रुक्षा विपाके कटुका शुष्कक्षारकृत गुरुः ॥

कोला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ चव्यभेष जे ॥ कोलिदुमे ॥ सुरभस्य गान्धा न्तरे ॥ अश्वविशेषे ॥ कोलति । कुल० । ज्वलितीतिगः । पचाद्यच्चा । टाप् ॥

कोलाख्यः । पुं । देशविशेषे ॥

कोलापुरम् । न । दक्षिणदेशप्रसिद्धे ल क्ष्मीदेव्याः स्थानविशेषे ॥

कोलाविध्वंसी । पुं । कोलाचासिनि ॥ कोलां विध्वंसितुं शीलमस्य । विश न्देन पाती रन्धार्थं करणम् ॥ यवं तत्रासिनिश्लेच्छ विशेषे ॥ एवंपाख यतस्समस्ते च्छाः पर्वतवासिनः ।

कोलाविध्वंसिनः प्रासाः पृथ्वीप्रवेश ततरा इति देवीभागवतोक्तेः । केव नामैकदेशेनामग्रहणमितिन्यायात् कोलाशब्दः कोलाचल वाचकः । त स्मात्कोलाचलेनाम्ययेनैव यथुरा ॥ व्यधिध्वंसनशीलाः नतुयुद्धनीत्यम स्मिन्नस्य्यर्थेइति भागवत व्या ख्यानेनीलकण्ठयैव ॥ यद्वा । कोलां कांचित् सुरथस्य राजधानीं विध्वं सितुं सुपनर्हितुं शीलमस्य शिनिः ॥

कोलाहलः । पुं । कलकले । बहुविध दूरगामिकलध्वनौ ॥ कुल० । कोलान् कोलाः एकीभावं समाहलति । च लविलेखने । अच् ॥ गिरिभि ॥

कोलिः । पुं । स्त्री बदर्याम् ॥ कोलति । कुल० । इन् ॥

कोली । स्त्री । बदर्याम् । बेर इति प्र सिद्धे वृक्षे ॥ कोलति घनीभवति । कुल० । अच् । गौ० ङीष् ॥

कोविदः । पुं । धीरे । पण्डिते । वि दुषि ॥ विवेकरि ॥ कौति धर्मा दि । कुशब्दे । कवते वा । कुङ् श ब्दे । विच् । गुणः । कोवेदस्य विदे । वेत्ता । इगुपधेतिकः ॥ कवि वेदे विदा यस्य वा ॥

कोविदारः । पुं । रक्तकाञ्चनारे । चर्म त्विके । कचनार इति भाषा ॥ को

विद्रारिकालिकातिकोसंख्यातिकसिद्ध तिमतैलयाचिता । चित्रुवासवसु वासवासितः येसवासंसुचितोऽति लोमदा ॥ कामानाः बाषामसा । तुष्टः यतिस्वरोः धपुः कंचः पि नासेन मदरप्रथवीयकांसमुत ॥ कुसुमभिं विहयाति । हृ विहारवे । कमिधाण ॥ पूर्वोदराष्ट्रिः ॥

कोशः । पुं । न । कुड्मले ॥ चषके । मानभाण्डे ॥ दिव्ये ॥ कमपिधाने ॥ जातिकोषे । जायफलं इति भाषा ॥ मांससन्धाते । सर्वचये ॥ पेश्याम् । चषके ॥ मसृणेऽपि ॥ अण्डादिसम्पुटे ॥ देवीनां ॥ चिम्नायाम् ॥ कोपकार कीटरचिते ॥ गुलिकाने ॥ हिरण्यादिनिचयाधारे । मञ्जूषायाम् ॥ आच्छादके ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेष्वात्मनः शरीरेषु ॥ पनसादिफलस्यान्तःस्थावयवे । कोशा इति भाषा । शब्दान्तर संयोगे गोलकमात्र कोषं यथा सूत्रकोशः नेत्रकोशः इति ॥ कुष्यते । कुशसंश्लेषणे । अकर्तरिचेतिघञ् ॥ अंकुर्ये । हिरण्ये । कृताकृतयोर्हेमरूप्ययोः ॥

कोशकारः । पुं । कुशियार इति प्रसिद्धे इक्षुविशेषे पञ्चाक्षगुणान् मर्दे व्यसने ॥ कोशं करोति । कर्मण्यण् ॥

कोशकृत् । पुं । कोशकाराख्ये इक्षुभेदे ॥

कोशफलम् । न । कक्कोले ॥ कोशे फलं यस्य ॥

कोशफला । स्त्री । त्रपुष्याम् ॥ अपक्वामलक्याम् ॥

कोशवः । पुं । अयोध्यायाम् । स वैश्यकूले निविष्टे जनपदविशेषे । कुष्यति । कुशसंश्लेषणे । बाहुलकात् । बाहुबलाद्गुणः ।

कोशला । स्त्री । अयोध्यानगर्याम् । साकेते ॥ टाप् ॥

कोशलात्मजा । स्त्री । श्रीरामचन्द्रस्य मातरि । कौशल्यायाम् ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

कोशलिकम् । न । घूस इति प्रसिद्धे उत्कोचे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कोशस्थितः । पुं । कोशस्थे जलचरायां गणे ॥

कोशाम्रम् । न । वृक्षविशेषे । पक्वमूले । हस्तकटे ॥ इतिशारावली ॥

कोशातकः । पुं । कवे ॥ कोशमतति । अंत० । कुर्ग ॥

कोशातकी । पुं । वाणिज्ये ॥ वणिजि ॥

ऽवखवायोः ॥ इति विश्वः ॥

कोषातकी । स्त्री । पटोल्याम् ॥ घोषके ॥ तोरी इति प्रसिद्धे शाके ॥ तस्यास्त्रयो प्रकारास्तु । कोषातकी वल्लिभवाऽप्यपक्वा प्रोक्ता सुखोक्ताः सुघृतेन संस्कृताः । सम्यक् सैन्धव । विड्माधिके तैलेऽतिरम्याः बहुदृष्टिदायकाः इति ॥ तत्फले ॥ इति ॥ कर्याश्चिद्धेतिकल मत्स्यस्य ॥

कोषाम्रः । पुं । कोषाम इति गौड भाषाप्रसिद्धे फलवृक्षविशेषे ॥ सु कोषाम्रकः । सुस्वादुः । कृमिदूष्ये ॥ कोषाम्रः कुष्ठशोथाऽस्रपित्तव्रणकफापहः । तत्फलं ग्राहि वातघ्नं बल्यं गुरुपित्तलम् । पक्वं तु दीपनं रुच्यं लघूष्णं कफवातनुत् ॥

कोशिका । स्त्री । मुद्रपर्ण्याम् ॥

कोषी । स्त्री । पद्मकुश्मम् । पादरक्षायाम् ॥

कोषः । पुं । कुड्मले ॥ पानपात्रे ॥ दिव्ये । शपथे ॥ खड्गपिधाने ॥ जातीकोषे ॥ अर्थसमूहे ॥ यथा । सुतानन्दनलाभः पितृपैतामहार्जितः । धर्मार्जितोव्ययसहः कोषः कोषज्ञसम्मतः ॥ धर्महेतोस्तथा यायभृत्यानाम्भरणाय च । आपदर्थञ्च संरक्ष्यः कोषः कोषवता सदेति ॥ भिषावि राजकोषस्त्तो कस्तो येन वर्द्धते । अत्र तत्त्वधनमेवस्तोकस्तोके नक्षीयते ॥ पेश्याम् ॥ पश्चिमामण्डे ॥ कुषति निष्कामत्यस्मात् । अयमेव कुषति वा । कुषनिष्कर्षे । निष्कर्षे घञ् ॥ शब्दादिसमूहे ॥ योनौ ॥ कृताकृतस्वर्णरूप्ययोः ॥ अकुप्ये । हिरण्ये ॥ चिम्बायाम् ॥ भाण्डागारे ॥ पनसादिफलान्तःस्थावयवे ॥ अष्टमयादिपन्नसु ॥ दिती यमेवने ॥ शब्दान्तरसंयोगे । कोषकवाचकोयम् । यथा । हलकोषोऽनेककोषश्चादि ॥

कोषकः । पुं । अण्डे ॥ अण्डकोषे ॥

कोषकारः । पुं । कुषादि इति गौड भाषाप्रसिद्धे इक्षुविशेषे ॥ कोषकारो गुरुः शीतो रक्तपित्तक्षयापहः ॥ गुटिपोका इति लोके प्रसिद्धे म लकीटे ॥ कोषकाराद्यपर्यन्तं देहेऽस्याऽधुनूयासे ॥ अभिधानम्य कर्त्तरि ॥ कोषं करोति । कर्म ण्यण् ॥

कोषचञ्चुः । पुं । सारसपक्षे ॥

कोषपानम् । न । मन्त्रादितन्त्रोक्तं कमप्रतिनयजलपानरूपे परीक्षा विशेषे ॥

कोषफलः । पुं । घोषायाण्यम् ॥

नं। कर्पूरसुगन्धद्रव्यविशेषे। ककोले। कोषे, फलसस्य॥

कोषफला। स्त्री। पीतघोषायाम्॥

कोषवृद्धिः। स्त्री। अण्डवृद्धौ॥ कुरण्डे॥

कोषाम्रिका। स्त्री। छुरिकायाम्॥

कोषस्थः। पुं। जलचरजीवविशेषा ख्याश्रये॥ यथा। शम्बूकः। शङ्खनकस्यामि। शुक्तिमत्कर्कटाः जीवा एवंविधाश्चान्ये कोषस्थाः परिकीर्त्तिता इति। कोषस्थामधुराः स्निग्धाः पित्तवातहराः हिमाः। वृष्या बहुवर्चस्काः वृष्याः बलवर्द्धना इति॥

कोषातकः। पुं। कृमे। कीटे। कठे। कोषकसति। अतुः। कुन्॥

कोषातकी। स्त्री। श्वेतघोषे। घोषके। ज्योत्स्निकायाम्। पटोल्याम्॥

कोषमतति। अत। कुन्। गौराद्वित्वान् ङीष्॥

कोषाम्रम्। न। केओडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे फलविशेषे॥ अस्य गुणाः। कफवायुनाशित्वम्। अग्निदीपनत्वम्। सत्ववहुताकारित्वञ्चेति॥

कोषी। पुं। आम्रवृक्षे॥

कोषी। स्त्री। पादुकायाम्॥

कोष्ठः। पुं। कुसूले॥ गृहमध्ये॥ कुक्षौ मध्ये॥ यथा। स्नानान्याभावि पक्वानां मूत्रस्य रुधिरस्य च। हृत्कोष्ठः फुप्फुसश्च कोष्ठ इत्यभिधीयते इति॥ त्रि। आत्मीये। निजे॥ कुष्यते। कुष। "उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन्"॥ इति थन्॥

कोष्ठकः। पुं। पर्वतान्तरे॥

कोष्ठागारम्। न। धर्म्यादिकोष्ठके। कोठार इति भाषा॥

कोष्णम्। न। ईषदुष्णे। मन्दोष्णे॥ त्रि। तद्वति॥ ईषदुष्णम्। कोष्णम्। ईषदर्थे इति कादेशः॥

कोसलः। पुं। सरयूतीरस्थिते जनपदविशेषे। अयोध्यानगर्याम्॥ कुस्यति। कुस संश्लेषणे। वृत्यजो निर्विवादः। बाहुलकात्। कलप्रत्ययोगुणश्च॥ यथा। कोसलेश्वरी सुमति गच्छति। सगणेतः। पचाद्यच्। वृषो दरादित्वात् कुशब्दस्य गुणः॥

कौकुरुः। पुं। गणभेदे॥ नाम्ना ऋषभस्य भरतस्य मुनिविशेषे॥ इति हेमचन्द्रः॥

कौक्कुत्यम्। न। अनुतापे॥ अयुक्तकरणे॥

कौक्कुटिकः। पुं। दाम्भिके॥ अदूरप्रेरितचक्षे। भिक्षौ॥ कुक्कुटीमायापादपातस्य नैपथ्यति। संज्ञायां ललाटकुक्कुट्यौ पश्यतीति ठक्। कु

कौटजः

कुटीशब्देन तत्पातोऽर्थः स्वल्पदेशो ऽभिधीयते । तस्यासीदि कीटादिवर्ग अभीत्या पादविक्षेपपर्यासदेशपर्यन्त मेव चक्षुः संयम्य गच्छति ॥

कौकुटिकन्दलिः । पुं । कोलाकीय इति गौडप्रसिद्धे सर्पविशेषे ॥ शब्दरत्नाव इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कौचः । त्रि । कुचो भवे ॥ तत्रभवः इ त्यण् ॥

कौचेयकः । पुं । असौ । खड्ग ॥ कुचो अ स्त्रा । कुचकुचियोगाभ्यः स्वार्थखड्गा रेष्विति ढकञ् ॥

कौङ्गः । पुं ।
कौङ्कणः । पुं ।
कौङ्कणः । पुं । } कोङ्कन इति प्रसिद्धे कौङ्कणदेशे ॥

कौटः । पुं । कुटजवृक्षे ॥ स्वतन्त्रे ॥

कौटजः । पुं । कुरैया इति प्रसिद्धे वृक्षे । कुटजे ॥ कुटादिभ्यः सएवकौटः कौटे जायते सः । किसम्पादिनेदं । न । कुटजफले ॥ कौटजन्तु लघु स्वादु मृदु ग्राहि च पित्तघ्नम् । ज्वरहृद्रोगपित्तास्रगुदावर्त्तस्त्रसूर्च्छाज म् ॥ कुटजकुसुमे ॥ तत्पाकप्रका रो यथा । कांजिकेन मधुरेण मृदु र्त्यं स्वेदितः कुटजपुष्पगुच्छः । पाचितः सघवंश सिक्ततैले याति चिकुसुमरभीरुचिमञ्चम् ॥ कौटजं कु सुमं ग्राहि सुस्वादु मृदु शीतलम् । लघु हृद्रोगपित्तास्रगुदावर्त्तज्वरं ह रेत् ॥

कौटतक्षः । पुं । स्वकर्मजीविनि स्वाधीने शिल्पविशेषे तक्षणि ॥ कुट्या स्तक्षः कौटः स्वतन्त्रः तक्षा । तक्षा च । ग्रामकौटाभ्यां तक्ष्णः इति टच् समासान्तः ॥

कौटल्यः । पुं । वात्स्यायनमुनौ ॥

कौटसाक्षी । पुं । मिथ्यासाक्षिणि ॥

कौटिकः । त्रि । खटीक इति प्रसिद्धे मांसविक्रयजीविनि । वैतंसिके ॥ कूटेन मृगादिबन्धनयन्त्रेण चरति चरतीति ठक् ॥

कौटिलिकः । पुं । व्याधे ॥ कर्मारे ॥ कुटिलिकया चरति मृगान् अङ्गारान् वा । अणुकुटिलिकायाः इत्यण् ॥

कौटिल्यम् । न । कपटे ॥ चाणक्य मुनौ ॥ कुटिलतायाम् ॥

कौडविकः । त्रि । कुडवपरिमितबीजा दिवापयोग्ये क्षेत्रे ॥ कुडवस्य वापः । तस्यवापइति ठञ् ॥ पात्रविशेषे ॥ कुडवंसम्भवति । सम्भवत्यवहरतिप चतीतिठञ् । कुडवंतस्मिन् समा वेशयतीत्यर्थः । दिवटोतडीपिकौ डविकीस्थाली । कुडवमुपसंहर तिपचति चेत्यर्थः ॥

कौशयः । पुं । चक्षे । भ्रमरादौ ॥ कु
वापंशीर्षं भच्चयितुं शीलमस्य । शी
लमित्यण् ॥ यद्वा । कोशं प्रीति ।
आतेरिति कः । कोशपत्र निकेतेरव
कु कौशेयः । तस्येदमित्यण् ॥
कौशपदकः । पुं । भीषणे । इतिचिका
दण्डप्रियः ॥ कांभाडकोशा । ॥
कौपिडन्यः । पुं । मुनिविशेषे । विष्णु
गुप्ते । कुण्डिन्याः गोत्रापत्यम् । गर्गा
दिभ्यो यञ् ॥ आगस्त्यकौण्डिन्ययो
रगस्ति कुण्डिनशिति बहुत्वे यञोलु
कि ॥ कुण्डिनाः ॥
कौतुकम् । न । अपूर्वविषयदर्शनेऽभिमो
गोत्साहे । कुतूहले । उत्सवे ॥
अभिलाषे । नर्मणि ॥ हर्षे । परं
म्परायातमङ्गले । उद्वाहसूत्रे । हस्त
सूत्रे । गीतादौ भोगकाले । कुत
स्य निर्मितस्येवाभं कायति ।
कै० । आतोऽनुपेतिकः । उपपदसमा
सः । इकोऽसवर्णे शाकल्यस्येति
ह्रस्वः । प्रज्ञादण् ॥ यद्वा । कुत्सायां
वः । अधा० ठञ् । इसुसुक्तान्तात्कः
कौस्था इति ह्रस्वः ॥
कौतूहलम् । न । कुतूहले । कौतुके
॥ कुतं हरति । हरविलेखने । मू०
कः ॥ यद्वा । हरति । हर्ष० प्रप
दान् । कुत्वाइचम् । प्रज्ञादण् ॥ कु
तूहलस्य कर्म भावो वा । युवा० अण् ॥
कौत्सः । पुं । कुत्सस्यापत्ये । ऋषि
विशेषे ॥ ऋष्यण् ॥ बहुत्वे कुत्साः ॥
कौद्दालीकः । पुं । वर्णसङ्करजाति
विशेषे ॥ स तु एवं ख्यातो वराज्जातः ॥
कौद्दालिकम् । न । शैवर्णलसमके ॥
कौद्रवीणः । त्रि । कोद्रवक्षेत्रे ॥ कोद्रवा
णां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानां भवने
क्षेत्रे खञ् ॥
कौन्तिकः । त्रि । प्रासिके । कुन्तप्रहारि
णि । कुन्तः प्रहरणमस्य । प्रहरण
मितिठक् ॥
कौन्ती । स्त्री । रेणुकायाम् । भक्ता
न्धिन्यौषधौ । कुन्तिषु देशविशेषे
षु भवा । तत्र भवेत्यण् ॥ ङीप् ॥
कौन्तेयः । पुं । युधिष्ठिरादिकुन्तीतन
येषु ॥ अपत्ये स्त्रीभ्यो ढक् ॥ अर्जुन
वृक्षे ॥
कौपम् । न । कूपोदके ॥ भूमौ खातो
ऽल्पविस्तारो गम्भीरो मण्डलाकृ
तिः । बद्धोऽबद्धः स कूपः स्यात्तदम्भः
कौपमुच्यते ॥ कौपं पयो यदि स्वा
दु चिदोषघ्नं हितं लघु । तत् क्षारं
कफवातघ्नं दीपनं पित्तकृत्परम् ॥
कौपीनम् । न । अकार्ये । अचारे । गो
पनत्वाद्बहुपरिधेयखण्डे । गुह्यप्रदेशे
। पापे । कूपपतनमर्हति कौपीन

मपावम् । तत्साधनत्वात् तदुपोप्य
त्वात् पुरुषलिङ्गमपि कौपीनम् ।
तत् सम्बन्धात् तदाच्छादनमपि
कौपीनम् । शालीनकौपीने अधृ
ष्टा कार्ययोरिति साधु । नानावयवा
र्थे ऽतीवाभिनिवेष्टव्यम् । रूढिम
त्त्वात् ॥

कौमारम् । न । जन्मावधिपञ्चमाब्दप
र्य्यन्ताया मवस्थायाम् । पञ्चमाब्दम
भिव्याप्यावस्थायाम् ॥ कौमारम्पञ्च
माब्दान्तमित्युक्तः ॥ कुमारस्यकर्म
भावोवा । वयोवचनत्वादण् ॥ तन्त्र
मते षोडशवर्षपरिमितायामवस्था
याम् ॥ जातः कुं पृथिवीं मल्लां मार
येत् तत्कुमारकः । इति प्रमाणतो
विद्धि कौमारं प्राग्भवाब्दतः ॥ तद्वति
। पुं । क्ली ॥ पुं । युवराजे । कंवरइति
भाषा ॥ सर्गविशेषे ॥ पत्यौ ॥ अपूर्व
पतिङ् कुमारीं पतिरुपपन्नः । कौ
मारापूर्ववचन इतिनिपातनादुप-
यमनकर्त्तर्य्यण् प्रत्ययेमसाधुः ॥

कौमारभृत्यम् । न । वैद्यविद्याङ्गविशे
षे ॥ यथा । कुमारभरणधात्रीक्षी
रदोषसंशोधनार्थं दुष्टस्तन्यग्रहसमु
त्थानाञ्च व्याधीना मुपशमनार्थंय
त् तत् ॥

कौमारी । स्त्री । मातृकाविशेषे ।
कार्त्तिकेय शक्तौ ॥ वाराहीकन्दे ॥
भार्य्यायाम् ॥ अपूर्वपतिःकुमारी प
तिमुपपन्ना । कौमारापूर्ववचनेइ-
ति प्रथमान्तात् स्वार्थेऽण् प्रत्यये
नसाधुः ॥

कौमुदः । पुं । कार्त्तिकमासे ॥

कौमुदिका । स्त्री । कुमारसखीविशेषे ॥

कौमुदी । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् । प्रका
शिकायाम् ॥ आश्वयुज्यां पूर्णिमाया
म् ॥ कुमुदानामियम् । तस्येदमि
त्यणिटिड्ढेतिङीप् ॥ कार्त्तिक्याम्
। कार्त्तिकोत्सवे ॥ कुशब्देन मही
ज्ञेया मुदहर्षे ततोद्वयम् । धातुज्ञै
र्निगमैश्चैव तेन सा कौमुदीस्मृता
॥ कौ मोदन्ते जना यस्यां नानाभा
वैः परस्परम् । हृष्टा स्तुष्टाः सुखा
यत्तास्तेन सा कौमुदी स्मृता ॥

कौमुदीचारः । पुं । न । कोजागरपू
र्णिमायाम् । शारदाम् ॥

कौमुदीपतिः । पुं । इन्दौ ॥ कौमुद्याः
पतिः ॥

कौमुदीवृक्षः । पुं । दीपवृक्षे । दीवट
इति भाषा ॥

कौमोदकी । स्त्री । विष्णोर्गदायाम् ॥
कोः पृथिव्याः मोदकः पालकत्वात्
कुमोदको विष्णुः तस्येयम् । अण् ।
ङीप् ॥

कौमोदी । स्त्री । कौमोदकाम् ॥

कौरवः । पुं । कुरुराजसन्ततौ । धृतराष्ट्रादिषु । पाण्डवेषु च ॥ पाण्डोः कुरुवंशजत्वात् । कुरोरयम् । कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥

कौरवकः । पुं । कौरवे ॥ कुरुषु भवः कुरोरयं वा । विभाषा कुरुयुगन्धराभ्यामिति वुञ् ॥

कौरव्यः । पुं । कौरवे ॥ कुरोरपत्ये । कौरव्य. कौरव्यौ कौरव्याः ब्राह्मणाः । कुर्वादिभ्योण्यः ॥ क्षत्रियेतु । कुरुनादिभ्योण्य इति सूत्रेकृते सङ्घात्स्य बहुषु तेनैवास्त्रियामितिबहुत्वे लुकि कौरव्यः कौरव्यौ कुरवः इति बोध्यम् ॥

कौर्प्यः । पुं ।
कौर्प्यकः । पुं । } वृश्चिकराशौ ॥

कौलः । त्रि । आन्वयिके । सत्कुलोत्पन्ने । कुलीने ॥ दिव्यवीरपशुभावास्तैर्गते दिव्यभावरते । कुलाचाररते । ब्रह्मविदि ॥ यथा । दिव्यभावरतः कौलः सर्वत्र समदर्शन इति ॥ अपि च । पशो येऽन्त्राः ज्ञात्वमन्त्राः पशुरेव न संशयः । वीरा ज्ञात्वमनु वीरः कौला ब्रह्मविद्भवेदिति मत्स्याजनम् ॥ कुलेभवः । अण् ॥

कौलटिनेयः । पुं । स्त्री । कौलटेये । सतीभिक्षुकाः सुते । सत्या भिक्षार्थं गेहाद्गेहमटन्त्याः सुते ॥ कुलटाया अपत्यम् । कुलटायावेतीनङ् । स्त्रीभ्योढक् ॥

कौलटेयः । पुं । स्त्री । कौलटिनेये । सतीभिक्षुकीसुते ॥ असतीसुते । वान्धकिनेये । बन्धुले ॥ कुलटायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

कौलटेरः । पुं । असतीसुते । वान्धकिनेये । कौलटेये ॥ कुलटायाः अपत्यम् । क्षुद्राभ्योवेतिढ्रक् । अङ्गहीना शीलहीनाश्च क्षुद्रा ॥

कौलत्थः । त्रि । कुलत्थसम्बन्धिनि रसादौ ॥ कुलत्थस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ कुलत्थैः संस्कृते ॥ कुलत्थकोपधादण् ॥

कौलत्थीनम् । त्रि । कुलत्थोद्भवक्षेत्रे ॥ कुलत्थानाम्भवनक्षेत्रम् । धान्यानाम्भवने क्षेत्रखञितिखञ् ॥

कौलवः । पुं । ववादिषु तृतीयकरणे ॥ तत्रजातस्य फलं यथा । वाग्मी विनीतो नितरांस्वतन्त्रः प्रागल्भ्ययुक्तोऽनुजो सहोजा. । सुसम्मतः स्या द्विदुषां कुलश्च स्वेत् कौलवारूयं करणंप्रसूताविति ॥

कौलालकम् । त्रि । कुलालेन कृते ॥ कुलालादिभ्यो वुञ् ॥

कौलिकः । पुं । तन्तुवाये ॥ कुलमार्गप्रवर्त्तके परशिवे ॥ यन्त्रःकौलिक इतिश्रुतेः ॥ त्रि । कुलमार्गस्थे । ब्रह्मविदि ॥ पाषण्डे ॥ कुलपरम्परायाते ॥ यथाकौलिकधर्मएषः ॥

कौलीनम् । न । गुह्ये ॥ जन्ये । परीवादे । लोकापवादे ॥ पश्वादि । कुकर्मणि ॥ कुलीनत्वे ॥ अहिपशुपक्षिणां युधि । प्राणिद्यूते ॥ कुलीनस्य कर्मभावो वा । युवादित्वादण् ॥

कौलीन्यम् । न । कुलीनत्वे ॥

कौलीरा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कौलेयः । त्रि । कुलीने ॥ इतिहेमचन्द्र भरतस्य ॥

कौलेयकः । पुं । कुक्कुरे । शुनि ॥ कुलेभवः । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलङ्कारेष्विति ढकञ् ॥ त्रि । कुलीने ॥ कुलस्यापत्यम् । अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञाविति ढकञ् ॥

कौल्माषीणम् । त्रि । कुल्माषोद्भवक्षेत्रे ॥ कुल्माषाणां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानामितिखञ् ॥

कौल्यः । त्रि । कुलीने ॥ इतिहेमचन्द्र कोषः ॥

कौवलम् । न । कुवले । कोलिफले ॥

कौविरम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुवेरानुगे ॥ कुवेरसम्बन्धिनि तत्कार्ये च ॥ कुवेरस्येदमित्यर्थे ऽण् ॥

कौवेरी । स्त्री । मातृभेदे ॥ उत्तरदिशि ॥ कुवेरशक्त्याम् ॥ अणन्तात् ङीप् ॥

कौशम् । न । कान्यकुब्जदेशे ॥

कौशलम् । न । क्रियायां नैपुण्ये । कुशलतायाम् ॥ यथा । कषातिकर्कशः शान्तः कषातिलिखितः शुचिः । एकत्र काव्ये व्याख्यातु श्लाघ्यते कौशलं कवेः ॥ इत्यमरभरतटीका ॥ कुशलस्य कर्मभावो वा । यु० अण् ॥

कौशलिका । स्त्री । प्राभृते । उपायने ॥ कुशलप्रश्ने ॥

कौशली । स्त्री । कुशलप्रश्ने ॥ प्राभृते ॥

कौशलेयः । पुं । श्रीरामे । रघूत्तमे ॥

कौशल्यम् । न । कुशलतायाम् ॥ कुशलस्य कर्मभावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥ त्रि । कौशल्यायां भवे ॥

कौशल्या । स्त्री । राममातरि ॥ कुशलैव । स्वार्थे ष्यञ् ॥

कौशल्यायनिः । पुं । कौसल्यायनेः ॥

कौशल्येयः । पुं । सीतापतौ । श्रीरामे ॥ कौशल्याया अपत्ये ढक् ॥ मनोभयाद्गान्तरे विज्ञानमदे कोषे ॥ कौशल्या सर्वार्थापचोनसतमर्या सुक्षिप्तत्वाभयः ॥

कौशाम्बी । स्त्री । कुशाम्बनिर्मितायां

नगर्याम् । वत्सपत्तने ॥ कुशाम्बेन निर्वृत्ता । तेननिर्वृत्तमित्यण् । ङीप् ॥

कौशिकः । पुं । विश्वामित्रमुनौ ॥ कुशिकस्यापत्यम् ऋष्यण् । गोत्राऽपत्येतु विदाद्यञ् ॥ कोशेभवो वा ॥ अध्या॰ ठञ् ॥ नकुले ॥ व्यालग्राहे ॥ गुग्गुलौ ॥ शक्रे ॥ कोषज्ञे । उलूके ॥ शृङ्गाररसे ॥ मज्जनि ॥ अश्वकर्णवृक्षे ॥

कौशिकप्रियः । पुं । रामचन्द्रे ॥

कौशिकफलः । पुं । नारिकेले ॥

कौशिका । स्त्री । नारिकेलफलनिर्मिते पानपात्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कौशिकात्मजः । पुं । अर्जुने । पार्थे ॥

कौशिकायुधम् । न । इन्द्रचापे ॥

कौशिकारातिः । पुं । काके ॥

कौशिकी । स्त्री । चण्डिकायाम् ॥ कोशाद्विनिर्गता । तदुक्तम् । शरीरकोशाद्यत्तस्याः पार्वत्या निःसृताम्बिका । कौशिकीतिसमस्तेषु ततो लोकेषु गीयते इति पृषोदरादित्वात्साधुत्वम् ॥ तत्स्थाने ॥ नदीविशेषे ॥ नाट्यवृत्तौ ॥

कौशिकीजः । पुं । आक्षोट वृक्षे ॥

कौशीतकी । स्त्री । उपनिषद्विशेषे ॥ अगस्त्यमुनेर्भार्यायाम् । लोपामुद्रायाम् ॥

कौशीलवम् । न । नृत्यगीतवादित्रानुबन्धे ॥

कौशेयम् । त्रि । कृमिकोशोत्थवस्त्रादौ । रेशिमकपडा इति भाषा ॥ कोशेसम्भूतम् । कोशाद्धृतम् । कोशस्यविकारो वा । विकारे वा ढञ् ॥

कौषिकः । पुं । कौशिकार्थेषु ॥

कौषिकी । स्त्री । उमायाम् । नदीविशेषे ॥

कौसल्या । स्त्री । श्रीरामचन्द्रजनन्याम् ॥ कोसलस्य राज्ञो ऽपत्यं स्त्री । वृद्धेत् कोसलाजादाञ्ञ्यङ् इति ञ्यङ् । यङश्चापितिचाप् ॥ सूत्रनिर्देशात् कोसलशब्दो दन्त्यसकारमध्यः ॥

कौसल्यानन्दनः । पुं । श्रीरामे ॥ कौसल्याया नन्दनः ॥

कौसल्यानन्दवर्द्धनः । पुं । श्रीरामचन्द्रे ॥ कौसल्याया आनन्दं वर्द्धयति तच्छीलः । अनुदात्तेतश्चेतियुच् ॥ कौसल्यानन्दस्य वर्द्धनो वा ॥

कौसल्यायनिः । पुं । श्रीरामे ॥ कौसल्यस्यापत्यम् । कौसल्यकार्मार्याभ्यां चेति फिञ् । परमप्रकृतेरेवायमिष्यते । तद्विकृत्ये विकृतिनिर्देशोऽनर्थः स्यात् । नव्यर्थः । यतः प्रत्ययस

न्नियोगेन प्रकृतिरूपंनिपात्यते ॥ कौसल्यादयस्तालव्यमध्याअपि-बोध्याः ॥

कौसीदम् । न । आलस्ये । तन्द्रायाम् ॥ कुसीदस्यभावे ॥

कौसुमम् । न । कुसुमाञ्जने । पुष्पाञ्जने ॥

कौसुम्भः । पुं । अरण्यकुसुम्भे ॥ न । शाकविशेषे ॥ यथा । कौसुम्भं कोमलं शाकं कासमर्दविमर्दितम् । पाचितं तस्मसृष्टे माषिमन्यवि-मिश्रितम् ॥ कौसुम्भं कासजि द्रव्यं हृद्यं सुप्यञ्च पित्तलम् । सुस्वादु मधुरं पाके लघु,रुच्यं सरं चितमिति ॥ त्रि । कुसुम्भपुष्परागयुक्ते । कसूंभा कसूंभी-इति भाषा ॥ कुसुम्भेन रक्तम् । तेनरक्तं रागादित्यण् ॥ तस्येदमित्यण् वा ॥

कौसृतिकः । त्रि । मायाकारे ॥ कुसृत्याचरति । ठक् ॥

कौस्तुभः । पुं । विष्णोर्मणिप्रभेदे ॥ यथा । आत्मानमस्य जगतो निर्लिप्तमगुणामलम् । बिभर्तिकौस्तुभमणिस्वरूपं भगवान् हरिरितिविष्णुपुराणम् ॥ कुसमं स्तुभाति व्याप्नोति इतिकुस्तुभो ऽब्धिः । तत्रभवः । अण् ॥ कु स्तोभते इति कुस्तुभो । विष्णुः । स्तुभस्तम्भे । मूलकः । तस्यायमिति वा ॥

कौस्तुभलक्षाकः । पुं । विष्णौ ॥

कौस्तुभवक्षाः । पुं । पृश्निगर्भे । विष्णौ ॥

क्नथः । पुं । ग्रन्थिबाख्यतरौ ॥ पुं । न । करपत्रे । करपत्रं करोति आरादिति भाषा ॥ योगविशेषे ॥ यथ्व्यादिति यथो मन्दो द्वितीयः क्रकचः स्मृतः ॥ क्र० इति कथति- । कचशब्दे । पर्यायाः ॥

क्रकचच्छदः । पुं । केतकीवृक्षे ॥ क्रकचसदृशा च्छदाः यस्य सः ॥

क्रकचपत्रः । पुं । शाकवृक्षे ॥

क्रकचपात् । पुं । ... कृकलासे ॥

क्रकचपादः । पुं । ...

क्रकचपृष्ठी । स्त्री । कथयी इतिप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

क्रकरः । पुं । कयार इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । कृकरे ॥ करोति कर्यासि । क्रया० । अच् ॥

क्रकरः । पुं । करीरवृक्षे ॥ कृपणे ॥ दीने ॥ क्रकचे ॥ क्रइतिकरोति । अच् ॥ क्रइतिशब्दकरणशीलः । कूर्णो हेतुताच्छील्येतिटः ॥

क्रतुः । पुं । यज्ञे । ज्योतिष्टोमादौ ॥ सोमसाध्ययागे । यूपसहिते यज्ञे ॥ कामः क्रतुः कर्म तन्मे पयेपामेव

क्रमोभवेत् । तथकामक्रोधभेदमा श्रश्नाद्य । पुंसो या विषयापेचा स काम इतिभग्यते ॥ स एववर्द्धमानः सन् क्रतुत्वं प्रति पद्यते । क्रत्वे इति न्याय: काम्ये विषये मातुर्धीयते इति ना सङ्कल्पे ॥ ब्रह्मयः कर्णात् जातेम हर्षिख्याबान्तर्गते मुनिविशेषे ॥ अथ वसाये । एवमेषमान्यधेव्य विचस मच्यये ॥ विम्बदेवविश्० ॥ करोति क्रियते वा । कृञः क्रतुः ॥ इन्द्रियेषु ॥

क्रतुच्छदः । पुं । मुहूर्त्तभेदे ॥

क्रतुदोषनुत् । पुं । प्राणायामे ॥ क्रतु शब्देनेन्द्रियाणि सङ्कल्पोवा तेषां दोषा: । विहितानुष्ठाननिषिद्धाचर णाकुला: तान् नुदतिऽपशमयती ति क्रतुदोषनुत् । उक्तञ्चि । दह्य न्तेध्मायमाना नानां धातूनाञ्च यथा मलाः । तथा प्राणायामा दोषा दह्यन्तीन्द्रियजैरिवादूति ॥

क्रतुभुक् । पुं । असुरे ॥ नास्तिके ॥

क्रतुद्विट् । पुं । असुरे ॥ नास्तिके ॥ क्र तुद्वेष्टि । द्विष अप्रीतौ । सत्सूद्वि षेतिक्विप् ॥

क्रतुध्वंसी । पुं । वृषाङ्के । शिवे ॥ क्र तुं दक्षयज्ञं ध्वंसयति । ध्वंसु० । सु प्यजातावितिणिनिः ॥

क्रतुपशु । पुं । अश्वे ॥ इतिहारावली ॥

क्रतुपुरुषः । पुं । विष्णौ ॥

क्रतुभुक् । पुं । अमरे । देवे ॥ क्रतुः क्रतौ वा भुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यव हारयोः । अन्येभ्योपिदृश्यते इति क्विप् ॥

क्रतुराट् । पुं । राजसूययज्ञे ॥ क्रतू नांराजा । टच् ।

क्रतुविक्रयी । पुं । क्रतुविक्रयको ब्र ह्मीययागस्य फलं तव भवत्वित्यभि धायधनग्रहीतरि ॥

क्रतूत्तमः । पुं । राजसूययज्ञे ॥ क्रतुषु उत्तमः ॥

क्रथकैशिकाः । पुं । भूम्नि । विदर्भदेशेषु ॥

क्रथनम् । न । मारणे ॥ क्रथहिंसायां म् । भावे ल्युट् ॥ शुक्लामुकवि ॥

क्रथनकम् । न । क्रथनीये । स्वार्थेकः ॥

क्रन्दनम् । न । रोदने । शोकादिना ऽश्रुपतने ॥ आह्वाने ॥ क्रदिआह्वा नेरोदनेच । भावे ल्युट् ॥ योधसं रावे ॥ पुं । विडाले ॥ इतिशब्दमाला ॥

क्रन्दितम् । न । आह्वाने ॥ रुदिते ॥ शुचिरीतिकृतौ ॥ क्रदि० । क्त ॥

क्रमः । पुं । अनुक्रमे । नियतपूर्वापर भावात्मनि ॥ शक्तौ ॥ विधाने । क ल्पे ॥ आक्रमणे ॥ चरणे ॥ पादन्यासे ॥ वितिविशेषे ॥ भिएजामिते चिपितं सायोसू ॥ क्रमणं क्रमेनवा । क्रमु०

घञ् । नोदात्तोपदेशेति न वृद्धिः ॥ क्रामति गच्छति वा । क्रमेः पचाद्यच् ॥ पादविक्षेपे ॥

क्रमकः । पुं । क्रमज्ञे ॥ क्रममधीते वेद वा । क्रमादिभ्यो वुन् ॥

क्रमणः । पुं । चरणे ॥ न । अतिक्रमे ॥

क्रमनिग्रहः । पुं । हठनिग्रहादन्यस्मिन्मनसो निग्रहे ॥ क्रमनिग्रहश्चाऽध्यात्मविद्याप्राप्त्यादयउपायाः । अध्यात्मविद्या च दृश्यमिथ्यात्वं दृग्वस्तु नोऽप्रकाशत्वञ्च बोधयति । तथा च संति एतन्मनः स्वगोचरेषु दृश्येषु प्रयोजनाभावं प्रयोजनं पश्यति दृग्वस्तु नि स्वगोचरत्वञ्च बुद्धा निरिन्धनाग्निवत् स्वयमेवोपशाम्यति । तथा च श्रूयते । यथा निरिन्धनो वह्निः स्वयोनावुपशाम्यति । तथा वृत्तिक्षयाच्चित्तं स्वयोनावुपशाम्यतीति ॥ योनिरात्मा ॥

क्रमपूरकः । पुं । वकवृक्षे ॥

क्रमशः । अ । क्रमेण क्रमेणेत्यर्थे । ढ यटवसे इतिभाषा ॥

क्रमागतम् । त्रि । क्रमायाते । पितृपितामहादिक्रमेण प्राप्ते ॥ यथा । अस्वतन्त्राः स्त्रियः सर्वाः पुत्रदासपरिग्रहाः । अस्वतन्त्रस्तु गृही यत्र तत्र स्यात् क्रमागतमिति नारदः ॥

क्रमायातः । त्रि । क्रमागते ॥

क्रमुः । पुं । गुवाके ॥ क्रामति । क्रमु० । बाहुलकात् उः ॥

क्रमुकः । पुं । भद्रमुस्तके ॥ वंशदारुणि ॥ कार्पासिकायां फले ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ पूग । गुवाके ॥ क्रमति । क्रमु० । बाहुलकादुः । कन् ॥

क्रमुकफलम् । न । गुवाके ॥

क्रमुकी । स्त्री । गुवाकद्रुमे ॥

क्रमेलः । पुं । उष्ट्रे ॥

क्रमेलकः । पुं । उष्ट्रे । महाङ्गे ॥ क्रामति । क्रमु० । विच् । एलति इलगतौ । एलयति वा । इलक्षेपे । ण्वुल् । क्रम् चासौ एलकश्च ॥

क्रयः । पुं । मूल्येनपरस्माद्द्रव्यग्रहणे द्रव्यदानेनान्यस्वत्वस्वीकारे ॥ यथा । निश्चित्य यस्तु तन्मूल्यमुभयोः सम्मतौ गिरे । परस्पराङ्गीकरणं क्रयसिद्धिस्ततो भवेदिति ॥ अपि च । प्रसिद्धिरदृष्टानां गुणस्य पतिभवेत् । विपर्यये तद्गुणानामन्यथाकरणं तिक्रयहानिर्मुक्तान्वम् ॥

क्रयलेख्यम् । न । भूम्यादिक्रयलिपिः । क्रयाला कवाला इतिभाषा ॥ यथा । गृहं क्षेत्रादिकं क्रीत्वा तुल्यमूल्याक्षरान्वितम् । पत्रं कारयते यत्तु क्रयलेख्यं तदुच्यते ॥ इति बृहस्पतिः ॥

क्रयविक्रयः । पुं । वाणिज्ये । बणज इति भाषा ॥

क्रयविक्रयानुशयः । पुं । क्रयविक्रययोः पश्चात्तापे । अष्टादशविवादान्तर्गतविवादविशेषे ॥ यथा । क्रीत्वा विक्रीय वा किञ्चिद्यस्येहानुशयो भवेत् । सोऽन्तर्दशाहात्तद्द्रव्यं दद्याच्चैवाददीत वेति मनुः ॥

क्रयविक्रयिकः । पुं । वणिजि ॥ क्रयविक्रयाभ्यां जीवति । वेतनक्रयविक्रया- ठन् ॥

क्रयविक्रयी । त्रि । क्रयविक्रयकर्त्तरि ॥

क्रयशीर्षम् । न । कपिशीर्षे । प्राकाराग्रे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

क्रयशीर्षकम् । न ।

क्रयारोहः । पुं । हट्टे । हाट इति भाषा ॥

क्रयिकः । त्रि । क्रायके । क्रेतरि ॥ क्रयवार्त्तो । वणिजि ॥ क्रयेण जीवति । वेतनक्रयविक्रयाट्ठन् । क्रयविक्रयग्रहणं सङ्घातविगृहीतार्थम् ॥ यद्वा । क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । भिगदुकन् ॥

क्रयी । त्रि । क्रयकर्त्तरि । क्रेतरि ॥ क्रयोऽस्यास्ति । इनिः ॥

क्रय्यम् । त्रि । हट्टादिगतवस्तुनि । क्रेतारो गच्छेयुः क्रीणीयुरितीदं बुध्वा आपणे प्रसारिते द्रव्ये ॥ क्री यते । डुक्रीञ् । अचोयत् । -क्रय्यस्तदर्थे इति साधु ॥

क्रव्यम् । न । मांसे ॥

क्रव्यघातनः । पुं । मृगे ॥

क्रव्यात् । पुं । कौणपे । राक्षसे ॥ त्रि । आममांसभोजिगृध्रादौ ॥ क्रव्यमाममांसमत्तीति विग्रहे क्रव्ये चेति विट् ॥

क्रव्यादः । पुं । अग्नौ । राक्षसे ॥ सिंहे ॥ श्येने ॥ क्रव्यादो मृतभक्षक इत्युक्तेः शवभक्षकाग्नौ ॥ त्रि । मांसाशिनि ॥ मांसमत्तीति विग्रहे अदः कर्मण्यण् । पृषोदरादित्वादुपपदस्य क्रव्यादेशः ॥ कृत्तं छिन्नं तदेव पुनर्विशेषतः कृत्तं पक्वं भुङ्क्ते इति क्रव्यादः । कृत्तविकृत्तपक्वशब्दस्य पृ० क्रव्यादेशः इति काशिका ॥

क्रशितः । त्रि । कृशीकृते ॥ कृशशब्दात् तत्करोतीति ण्यन्तात् कर्मणि क्त । यादित्वादिडागमे । रस्तोऽपवादे ऋकारस्य रेफादेशः ॥

क्रशिमा । पुं । कार्श्ये ॥ कृशस्य भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । र ऋतो हलादेरिति रेफादेशः ॥

क्रशीयान् । त्रि । अत्यन्तकृशतरे ॥ सं यो ॥ तनीयसि ॥ अयमनयोरतिशयेन कृशः । द्विवचनविभज्येतीयसुन्

नि रक्तसदृशलिरेफादयः ॥

क्रान्तः । पुं । अश्वे । हये ॥ क्रामति । क्रमु० । क्तः ॥ त्रि । आक्रान्ते ॥ नि । व्याप्ते ॥ व्याप्तेः सङ्क्रान्ते ॥

क्रान्तदर्शी । त्रि । कवौ । अतीतानागतार्थदर्शिनि ॥ क्रान्तमस्तक्रान्तानि सर्वविषयव्यापित्वात् सर्वविषयव्यापित्वात्मावाप्तुं ॥ धीर्यस्य ॥

क्रान्ता । स्त्री । वृहत्याम् ॥

क्रान्तिः । स्त्री । आक्रमे । गतौ ॥ ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धे अयनमार्गे तिर्यग्गोलरेखायाम् ॥ यथा ॥ अयनाद् अयनं यावत् कक्षा तिर्यक् तथापरा । क्रान्तिसंज्ञा तया सूर्यः सदा पर्येति भासयन्निति ॥

क्रान्तिवलयः । पुं । क्रान्तिमण्डले । विषुवद्वृत्तावधि यत्तिभागेदिक्षिणो त्तरे यद्वृत्तं तस्मिन् ॥

क्रान्तुः । पुं । खगे । पक्षिणि ॥ क्रामति । क्रमु० । क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥

क्रामन् । त्रि । पादविक्षेपकर्तरि ॥

क्रायकः । पुं । क्रयिके । क्रेतरि । क्रयके ॥ क्री गतौ । क्रीणाति । द्रव्यविनिमये । ण्वुल् । क्रयजीविनि ॥

क्रिमिः । पुं । कृमौ । नीलाङ्गौ । रक्तवन्तौ ॥ शोचायाम् ॥ कृमिले । ज्वरे । रोगविशेषे ॥ अस्य निदानम् ॥ यथा ॥ अजीर्णभोजी मधुराम्लनित्यो द्रवप्रियः पिष्टगुडोपभोक्ता । व्यायामवर्जी च दिवाशयानो विरुद्धभोजी लभते क्रिमींश्चेति ॥ क्रामति । क्रमु० । क्रमितमिभ्यां इन् । आगमतत्वेतीन् ॥

क्रिमिकण्टकम् । नि । कृमिकण्टके ॥

क्रिमिघ्नः । पुं । विडङ्गे ॥ क्रिमीन् घ्नन्ति । हन० । अमनुष्यकर्तृकेषु च । टक् ॥ सत्येवाप्रिये नियमाभावात् ॥

क्रिमिघ्नी । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ [illegible]

क्रिमिजम् । न । अगुरुणि ॥

क्रिमिला । स्त्री । लिक्षायाम् ॥ क्रिमिभिर्लिहतेऽसौ ॥

क्रिमिशत्रुः । पुं । पारिभद्रे । [illegible] रक्तपुष्पके मन्दारे ॥ क्रिमीणां शत्रुः ॥

क्रिमिशावः । पुं । विट्खदिरे ॥

क्रिमिशैलः । पुं । वल्मीके । नाकौ । वांवी इति वंबई इति च भाषा ॥

क्रियः । पुं । मेषराशौ ॥

क्रियमाणम् । न । वर्तमानदेहनिर्वर्त्यकर्मणि ॥

क्रिया, स्त्री, उपाये । चेष्टायाम् । इन्द्रियव्यापारे । साध्यपाकादिरूपा । पाकादिशब्दानां प्रवृत्तिनिमित्तम् । आरम्भे । निष्कृतौ । पूजायाम् । सम्प्रधारणे । कर्मणि । आत्मविचित्तनिस्यनैमित्तिककाम्यात्मककर्मकलापात्मिका क्रिया सा चेद्योगपत्नी । यथा । क्रियातु योगपत्नी च पूजिता सर्वसंमता । यया त्विमा जगत्सर्वं विभिन्नं प्रणादेति भगवद्वाक्यं देवीभागवते ९ स्कन्धे ॥ शिक्षायाम् । चिकित्सायाम् ॥ करणे ॥ साध्यैः करोत्यर्थो वा क्रियेति वैयाकरणाः ॥ आख्याते ॥ गर्भाधानादिसंस्कारे ॥ चतुष्प्रकारव्यवहारपादान्तर्गतव्यवहारपादविशेषः क्रिया । सा द्विधा । मानुषी दैवी च ॥ तथाच साध्यलेख्यानुमानभेदेन त्रिधा हि सा । घटाग्न्युदकविषकोषतण्डुलतप्तमाषकफालधर्मभेदेन नवधा दिव्यपदवाच्या । यथा । द्विप्रकारा क्रियाप्रोक्ता मानुषी दैविकी तथा । साध्यलेख्यानुमानञ्च मानुषी त्रिविधा स्मृता ॥ घटाद्या धर्मजान्ताश्च दैविकी नवधा स्मृतेति बृहस्पतिः ॥ श्वे ॥ करणे । क्रियते या सा । यावेति योगविभागात् भावादौ कृत्य: यम

प्रत्यय: । रिक्षुश्वर्मिंकुधु । अपि स्थुमुमांश्चोरियर्द्धकापितीयस्थ ॥

क्रियाकार:, पुं, नवच्छात्रे । नवविद्यार्थी इति भाषा ॥ क्रियां करोति । अण् ॥ क्रियायाः कारो नियमः पत्रयन्त्रेण व्यवस्थापनं वा ॥ क्रियाकृति ॥

क्रियाद्वेषी, [पुं], साध्यलिखितभुक्तिसुयुक्तिमपथद्वेष्टरि । व्यवहारविषयेपत्रधारकनाम्नार्गतहीनविशेषः । यथा । मिथ्यावादी क्रियाद्वेषी नोपस्थायी निरुत्तरः । आहूतप्रपलायी च हीनः पञ्चविधः स्मृत इति नारदः ॥ कर्मद्वेष्टरि ।

क्रियापादः, पुं, चतुष्पाद्व्यवहारान्तर्गततृतीयपादः । यथा । पूर्वपक्षः स्मृतः पादो द्वितीयश्चोत्तरः स्मृतः । क्रियापादस्तथा चान्यश्चतुर्थो निर्णयः स्मृत इति बृहस्पतिः । स च साध्यलिखितभुक्तियुक्तिमयस्वरूपः ॥

क्रियाफलम्, क्लीं, कर्मफले । उत्पत्त्यादि । यथा । उत्पत्तिः प्राप्तिः विकृतिः संस्कृतिश्च चतुर्विधम् । क्रियाफलं प्रोक्तमन्ये कैवल्यं तस्य संसेवेदिति ॥ [illegible]

क्रियाभ्युपगमः, पुं, परस्परक्रियाङ्गीकारे । द्वयोः पुरुषयोः कार्यसिद्धये परस्पराङ्गीकारेणाऽनुमतौ ॥

यथा । क्रियाभ्युपगमात्त्वेष बीजार्थं यत् प्रदीयते । तस्येह भागिनौ दृष्टौ बीजी क्षेत्रिक एव चेति मनुः ॥

क्रियायोगः । पुं । देवाराधनतदालयादिकरणरूपायां पुण्यक्रियायाम् ॥ मनुसारदं प्रतिष्ठाचेति ज्ञानयोगस्तु योगस्य यत्तु साधनमात्मना । यस्तु बाह्यार्थसंयोगः क्रियायोगः स उच्यते ॥ प्रधानं कारणं योगो मुक्तेर्मुनिवरोत्तम । क्रियायोगस्तु योगस्य परमं तत्साधनमिति वह्निपुराणम् ॥

क्रियावान् । त्रि । कर्मठे । कर्मसूद्यते ॥ क्रियास्ति । तद्वास्तीति मतुप् ॥

क्रियावसन्नः । त्रि । साक्ष्यादिना प्राप्तपराजये ॥ यथा । स्वयमभ्युपपन्नोऽपि स्वचर्यावसितोऽपि सन् ॥ क्रियावसन्नो वादेषु परं सभ्यावधारणमिति ॥

क्रियावादी । त्रि । प्रमाणवादिनि ॥ कार्यवादिनि । मुकद्दमा फर्यादी इति भाषा ॥

क्रियासमभिहारः । पुं । पौनःपुन्ये ॥ भृशार्थे ॥ क्रियायाः क्रियाविशेषाणां समभिहारः समुच्चयः ॥

क्रियासाधनम् । न । ध्याने ॥ द्रव्येण ज्ञानद्रव्याभ्यां सम्यक् कृतः क्रिया

विचारः ॥

क्रियेन्द्रियम् । न । कर्मेन्द्रिये ॥ क्रियासाधकमिन्द्रियम् ॥

क्रीडः । पुं । परीहासे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

क्रीडनम् । न । खेलायाम् ॥

क्रीडनकम् । न । क्रीडासाधने । खेलना इति भाषा ॥ तेनाथ्यपेतास्विलयापलेऽर्भके दान्तेऽभृतक्रीडनकेऽनुवर्तिनि । इति भागवतम् ॥ पुंस्यपि यथा । दृष्टाजनवि मोक्ष्यमाण् क्षिपामुहसति भूरियम् । महोत्रा विशिगी यन्ति मत्स्याः क्रीडनकाकारा इति ॥

क्रीडा । स्त्री । खेलायाम् । परीहासे ॥ अवधाने । अनादरे ॥ केलिप्रकारे ॥

क्रीडातालः । पुं । तालविशेषे ॥ एकश्रुतेन यत्र क्रीडातालः स कथ्यते । अपरं नियमं विनेति दामोदरोक्तिः ॥

क्रीडाधानम् । न । क्रीडार्थे । पुरे(?) घरेथे ॥

क्रीडारत्नम् । न । रतौ ॥

क्रीडारथः । पुं । क्रीडार्थरथे ॥ यथा पुष्परथः क्रीडायानं न तु समराय यत् ॥

क्रीडोपस्करम् । न । क्रीडासाधने ॥

क्रीतः । त्रि । क्रयकर्मणि । कृतक्रये । मूल्यप्रदानेन गृहीते । क्रीना हु

तिभाषा ॥ दीयमानं न गृह्णाति । क्रीतम् पश्यन्तुपः क्रयी । सख्या स्य भवेद्दोषो विक्रेतुर्यो व्ययच्छतः ॥ इति नारदः ॥
क्रीतकः । पुं । द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्र विशेषे ॥ यथा । क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थं मातापित्रोर्यमन्तिकात् । स क्रीतकः सुतस्तस्य सदृशो ऽसदृशोऽपि वा ॥ इति ॥ क्रये ॥ विनिमये ॥
क्रीतानुशयः । पुं । द्रव्यं क्रीत्वा पश्चात् अनुतापे ॥ यथा । क्रीत्वा मूल्येन यः पण्यं क्रेता न बहु मन्यते । क्रीतानुशय इत्येतद्विवादपदमुच्यते ॥ इति मिताक्षरा ॥
कुञ्च । पुं । स्त्री । क्रौञ्चपक्षिणि ॥ कुञ्चति गच्छति । कुञ्चकौटिल्याल्पीभावयोः । कर्त्तरि गिति साधुः ॥
क्रुञ्चः । पुं । क्रौञ्चखगे । क्रौञ्चगिरौ ॥
क्रुञ्चा । स्त्री । क्रौञ्चविहग्याम् ॥ जात्यादिस्त्वात्टाप् ॥ वीणाभेदे इति कश्चित् ॥
क्रुञ्ची । स्त्री । वीणाभेदे ॥
क्रुद्ध । त्रि । उत्पन्नक्रोधे । क्रोधयुक्ते ॥ जिह्मतत्त्वे । कृतोऽतिविवेकः ॥
क्रुद्धोन्न । त्रि । सञ्जातक्रोधे ॥
क्रुध् । स्त्री । कोपे ॥ क्रुधकोपे । सं पदादित्वात्क्विप् ॥
क्रुधा । स्त्री । कोपे । क्रोधे ॥ क्रुध । सं क्विप् । भागुरिमते टाप् ॥
क्रुशा । स्त्री । शृगाले ॥ क्रोशति । क्रुश । अशोच्याद्विनाकन्नि ॥
क्रुष्टम् । न । रोदने । रावे ॥ क्रुश आह्वाने रोदने च । भावे क्तः ॥
क्रूरः । त्रि । कठिने । घोरे । नृशंसे ॥ परद्रोहकारिणि ॥ उष्णे ॥ पुं । भूतावकुम्भकपक्षे । रक्तकरवीरे । श्येनपक्षिणि ॥ कृन्तति । कृ । छेदने । कृतेश्छ क्रू चेति रक् प्रत्ययो धातोः क्रूरादेशश्च ॥ ग्रहविशेषेषु । रविभूसुतशनिराहुकेतवः ॥ वि उग्रं क्रूरं कुशल दधात्यक्ते ॥
क्रूरकर्मा । पुं । कटुतुम्बीद्रव्ये । कटुतुम्बिन्याम् ॥ त्रि ॥ भयानककर्मकर्त्तरि ॥
क्रूरगन्धः । पुं । गन्धके ॥
क्रूरगन्धा । स्त्री । कन्थारीम् । तीक्ष्ण कण्टकायाम् ॥
क्रूरदृक् । पुं । शनैश्चरे ॥ त्रि । पिशुने ॥
क्रूरधूर्त्तः । पुं । कृष्णधत्तूरके ॥
क्रूरप्रसादनः । पुं । भक्ते ॥
क्रूररावी । पुं । द्रोणकाके ॥
क्रूरलोचनः । पुं । शनौ । शनैश्चरे ॥
क्रूरसत्वः । पुं । व्याघ्रादौ ॥

क्रूरा । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् ॥

क्रूराकृतिः । पुं । रावणे ॥ त्रि । भया-नकाऽऽकारे ॥ क्रूरा आकृतिर्यस्य ॥

क्रोशिः । पुं । काये ॥

क्रेतव्यम् । त्रि । क्रयार्हे । क्रेयवस्तुनि ॥

क्रेता । त्रि । क्रयकर्त्तरि ॥ यथा । क्रेता सन् स्वद्वारमानुं विनिमीति मूल्यं स्वत्वापि नाभो सावरं सन्निधिस्थितः इति ॥

क्रोषापितः । क्रीणन् द्रव्यविनिमये । ...

क्रय्यः । त्रि । क्रेतव्यमात्रके । क्रये प्रसा-रयितव्ये । क्रीयते ... क्रीयते योग्यत्वा-त्तु इति भावः ॥

क्रोडः । पुं । वराहे ॥ उद्ग्रामे ॥ मूक-रे ॥ वाराहीकन्दे । न । स्त्री । अङ्के । भु-जान्तरे ॥ स्यसि ॥ क्रुध्यते । कुर्ष्व-ते । ... कुडनम् । कुडघनत्वे । घञ्चा ॥ क्रोडो ऽस्यास्ति ... आदिभ्यो ऽच् ...

क्रोडकन्था । स्त्री । वाराहीकन्दे ॥

क्रोडकेशरः । पुं । कुसुमके ॥

क्रोडचूडा । स्त्री । महाश्रावणिकायाम् ... वे ॥ ...

क्रोडपर्णी । स्त्री । कण्टकारिकायाम् ॥

क्रोडपादः । पुं । कच्छपे ॥

क्रोडा । स्त्री । अश्वानामुरसि ॥ भु-जान्तरे ॥ ...

क्रोडाङ्घ्रिः । पुं । कच्छपे । कमठे ॥

क्रोडी । स्त्री । वाराहीकन्दे ॥

क्रोडीकरणम् । न । आलिङ्गने ॥

क्रोडीकृतम् । त्रि । विषयीकृते ॥

क्रोडीकृतिः । स्त्री । आलिङ्गने । संश्ले-षणे ॥ ...

क्रोडीमुखः । पुं । गण्डके । खड्गे । गि-रिका इति भाषा ॥ ...

क्रोडेष्टा । स्त्री । मुस्तायाम् ॥

क्रोथः । पुं । हनने ॥ ...

क्रोधः । पुं । अमर्षे । कोपे ॥ स्वपरापका-रप्रवृत्तिहेतौ । अभिज्वलनात्मकचि-त्तवृत्तिविशेषे । वैराग्निष्ठाभि-लाषे । अनिष्टविषयद्वेषः । चेतोवि-कार विशेषे । निर्वेदोऽविरामादिहे-तौ दोष विशेषे ॥ क्रोधान्धाः किं नष्ट-बुद्धि ॥ सकृत्य क्रोध एव कथयति क-थं अन्धीकरोमि भुवनं बधिरीकरोमि धीरं सचेतनमचेतनतां नयामि कृत्यं न पश्यति न यत्तद्धितं शृणो-ति धीमानधीतमपि न प्रतिसन्द-धातीति ॥ क्रोधवशेन सर्वस्यान्धं भवति अधैर्यं भवति हृदयशून्यता च भवतीति भावः ॥ न मतिसन्धा-ति निसंस्कर्त्तीन्यर्थः ॥ ...

स्वक्रोधविजये समर्थं तितिक्षिन: ॥ क्रोधकार्ये विभक्तायेति शकुन्तमाह मनं क्रोधनम् । क्रुध कोपे । भावे घञ् ॥ इति वसुसरे ॥ विषमस्थं जगत् सर्वं ज्ञात्वा समुदाहृतम् । अज्ञानां जायते भद्रे क्रोधे क्रोध: परस्परम् ॥

क्रोधज: । पुं । मोहे ॥ क्रोधाद्भवतीति ॥ क्रोधाद्भवति संमोह इति स्मृते: ॥ द्विधावस्थाप्रति ... यथा । पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम् । वाग्दण्डजञ्च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टक इति ॥ क्रोधाज्जायते । जनी० ड: ॥

क्रोधन: । त्रि । क्रोधियुक्ते । कोपने । क्रोधविशिष्टे ॥ क्रोधशील: । क्रुध० । क्रुधमण्डेति युच् ॥ इति वसुसरे ॥ रोगैर्मरणदुर्भिक्षैर्विरोधो वहुसङ्ग ... क्रोधेषु विषमं सर्वं समास्यातं ... प्रसिद्धे ॥

क्रोधना । स्त्री । कोपनस्त्रियाम् । भामिन्याम् ॥ क्रुध्यतीति क्रोधना । क्रुध० युच् । टाप् ॥

क्रोधमूर्च्छित: । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । अतिकोपने ॥

क्रोधरात्रि: । स्त्री । चैत्रीयेनवरात्रे ॥ क्रोधरात्रिर्महेशानी, चैत्रीयं नवरात्रकं ... स्यागमात् ॥

क्रोधी । त्रि । क्रोधसंयुक्ते । कोपने ॥ मषिषे: ॥ क्रोधेत्स्य । ईनि: ॥

क्रोश: । पुं । अष्टसहस्रहस्तपरिमाणे । इति लीलावती ॥ चतुःसहस्रहस्तपरिमाणे ॥ सहस्रधनुषि । गव्यूते । कोस इति भाषा । इति हेमचन्द्र: ॥ ... यथा । ... या पूजा सत् सर्वं ... भवेत् । चक्रक्रोशे ... स ... तोपमम् ॥ ... क्रोशे ... सर्वं चौरोपमं भवेत् ॥ अष्टक्रोशे ... देविद्युत्सं न संशय: ॥ ... कुर्यात्सर्वं ... विफलं ... गुरुराधस्तस्मै ... पटल: ॥

क्रोशताल: । पुं । ढक्कायाम् ॥

क्रोशध्वनि: । पुं । ढक्कायाम् ॥

क्रोशयुगम् । क्ली । गव्यूतौ । गोरुते । क्रोशद्वये ॥ क्रोशयोर्युगम् ॥

क्रोष्टा । पुं । शृगाले ॥ क्रोशति । क्रुश आह्वाने । सितनिगमीति तुन् । ... क्रोष्टु: ॥

क्रोष्टुकपुच्छिका । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥

क्रोष्टुकमेखला । स्त्री । ...म् ...

क्रोष्टुपुच्छी । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् ॥

क्रोष्टुफल: । पुं । इङ्गुदीवृक्षे ॥

क्रोष्टुविन्ना । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ क्रोष्टुभिर्विन्ना विदारितेत्यर्थ: ॥

क्रोष्टुः । पुं । श्वेतेषौ ॥

क्रोष्ट्री । स्त्री । शृगालिकायाम् ॥ कृष्ण विदार्याम् ॥ लाङ्गल्याम् ॥ शुक्लवि दार्याम् ॥ क्रोशति । क्रुशआह्वाने । सितनिगमीतितुन् । स्त्रियाञ्चेति हृस्वस्तृज्वद्भाव इति ङीप् ॥

क्रौञ्चः । पुं । कोंचबक इति गौडभा षाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । कुञ्च । कोंक इति लोकप्रसिद्धे गिरिदिक्कंठे । पर्वत विशेषे ॥ कारमर्दविवि ॥ अर्हतोश्च ॥ दैत्यविशेषे ॥ द्वीपवशेषे ॥ दस मुद्रेणावृते । बौद्धमध्ये गिनपरि मिते द्वीपविशेषे । इतिश्रीभागव तम् ॥ क्रौञ्चे क्रौञ्चोऽमुतो दैत्यः क्रौञ्चाद्रि हेमकन्दरो ॥ ... सुचिरं चिरसागरो सुनायिनाम् ॥ ... ॥ ... कर्मयाः केतुतो मगमतः ... क्रौञ्चःसठ्यते इति ... ता ॥ कुञ्चति । कुञ्च० ... ॥ दिनादिकम् । प्रज्ञाद्यण् ॥

क्रौञ्चदारणः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ दार यति ॥ दृविदारणे । ण्यन्तात् ल्युः ॥ क्रौ ञ्चस्य गिरिविशेषस्य दारणः ॥

क्रौञ्चनिसूदनः । पुं । क्रौञ्चमर्दने । ष डानने । कार्त्तिकेये ॥

क्रौञ्चा । स्त्री । कामकम्य भार्याया...

... म् ॥ राहस्याम् ॥ ...

क्रौञ्चादनम् । न । घेञ्चुकी घेञ्चु इति गौडभाषाप्रसिद्धे घेञ्चुलिकायाम् ॥ ... चौटके ... चैंचुको इति गौडभा षा ॥ खगार्थे ॥ पिप्पल्याम् ॥

क्रौञ्चादनी । स्त्री । पिसबीजे ॥ ...

क्रौञ्चारणम् । न । ... जनस्थानात् क्रौ ... पश्चात्रिंत्रिंश ... कोरण्यपार्श्ववर्त्ति ... विरस्थेयाँ ॥ ...

क्रौञ्चारातिः । पुं । कार्त्तिकेये । क्रौञ्चा ... क्रौञ्चस्य अरातिः ॥ परशुरामे ॥

क्रौर्यम् । न । क्रोधमायामिमिश्रप्रमी ॥ क्रूरत्वे ॥

क्लोमयतिकः । पुं । सिंहे ॥ क्लोमय ... अभिगमन सहेति ... अभिग मनमर्हतीति ठन् ॥ ... क्लोमयतद्गच्छ ति ॥ क्लोमयतयोजिनमयतपोरिति ठन् ॥ ...

क्लमः । पुं । श्रान्तौ । श्रमे ॥ येऽनि यासः श्रमो देहे प्रवृद्धः श्वासवर्जि तः । क्लमः स इति विज्ञेय इन्द्रियार्थ प्रबाधकः ॥ ग्लानौ ॥ क्लमनम् । क्ल मु ग्लानौ । घञ् । नोदात्तोपदेश ... नोदात्तोपदेश ...

क्लमथः । पुं । क्लमे ॥ क्लमनम् । क्लमु० ... शमादिभ्योऽथुच् ॥ ...

क्लान्तः । त्रि । क्लान्तियुक्तः । श्रान्तः । अ [illegible] मार्पे ॥ [illegible]

क्लिन्नः । त्रि । आर्द्रे । भीजा । इति भाषा ॥ [illegible] क्लिद्यति स्म । क्लिदू आर्द्रीभावे ।

अकर्मकत्वात् कर्तरि क्तः । [illegible]

क्लिन्नाक्षः । त्रि । क्लेदादिना क्लिन्नचक्षुः [illegible] चक्षुः । क्लिन्ने अक्षिणी यस्य [illegible] बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोरिति षच् ॥

क्लिशितः । त्रि । क्लिष्टे । क्लेशान्विते ॥ [illegible] क्लिश्यते स्म । क्लिशू उपतापे । क्लिशू [illegible] विबाधने [illegible] क्लिशः क्त्वानिष्ठ [illegible] योरिति वेट् ॥ [illegible] अन्योन्यपराहते वचसि ॥ [illegible]

क्लिष्टम् । न । पूर्वापरविरुद्धे वचसि [illegible] पूर्वापरपराहतेन सङ्कुलम् । त्रि । [illegible] क्लिष्टे । क्लेशयुक्ते । क्लिश्यते स्म । [illegible] क्लिश [illegible] क्लिशू [illegible] क्लिशः [illegible] क्त्वानिष्ठयोरिति पक्षे इड भावः ॥

क्लिष्टिः । स्त्री । क्लेशे ॥ सेवायाम् ॥

क्लीतम् । न [illegible] मात्रे [illegible]

क्लीतकम् । न । यष्टिमधु । क्लोप [illegible] कम् । क्लीद अधार्ष्ट्ये । भावे क्तः । [illegible] समासनर्मनिष्ठम् । क्लीतमः [illegible] धार्ष्ट्यं कं सुखं यस्मात् [illegible] स्मिन्नमलाभानां ॥ [illegible]

[illegible] क्लीतिकः [illegible]

क्लीतकिका । स्त्री । नीलीवृक्षः । क्लीत [illegible]

कं क्लेशोस्यां । किपितुकादित्वात् [illegible] कम् । अतक्लिठनाविलिठन् ॥ [illegible]

क्लीतनकम् । न । मधूलिकायाम् ॥

क्लीवः । पुं । न । नपुंसके । तृतीया प्रकृतौ ॥ [illegible] यथा । न मूर्च्छति [illegible] यस्य विशा [illegible] [illegible] भेदः शोन्माद्गुक्राभ्यां हीनः क्लीवः स उच्यते इति [illegible] विक्रमवती [illegible] क्लीवते । क्लीवधाष्टर्ये [illegible] [illegible] अयमोष्ठ्योपधः [illegible] [illegible] पर्वतसम्बधो पठितुमर्मा [illegible] वेरिमे [illegible] धाष्ट्यापुस्याह्नेत्यादौ [illegible] [illegible]

कूसः [illegible] रचितेन क्लिष्टे [illegible] [illegible] निष्ठितेः ॥ [illegible]

क्लेदः । पुं । पूतीभावे । गोयंवा । मद [illegible] प्रचरक [illegible] [illegible] क्लेदक्लेश्यकार [illegible] भाषिते ॥ क्लेदनम् । क्लिदू आर्द्रीभा [illegible] वेः दञ् ॥ [illegible]

क्लेदा । पुं ॥ चन्द्रे ॥ इन्दौ ॥ क्लिद्यति । [illegible] क्लिदू [illegible] [illegible] कद्दिर्दिति कनिन् प्रत्ययः ॥ [illegible]

क्लेदनः । पुं । कफे । पञ्चप्रकारश्लेष्मान्त [illegible] गंतश्लेष्मविशेषे । [illegible] आर्द्रीभावे ।

क्लेदुः । पुं ॥ चन्द्रमसि । हिमांशौ ॥ [illegible] क्लिद्यति । क्लिदू । [illegible] [illegible]

सिवसिहनिक्लिदिसिमनिभ्यश्चे । ल्युः । क्लिद्यति वा ॥ क्लिदिपरिदेव
ने ॥

क्लेशः । पुं । दुःखे ॥ कोपे ॥ व्यवसाये ॥ रोगादौ ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषा
भिनिवेशेषु ॥ तत्र विद्याविरोधिनी अविद्या । अहं ममत्यहङ्कारोऽस्मिता । इच्छाविशेषो रागः । वैरभावो द्वेषः । मरणभयमभिनिवेशः ॥ क्लिश्यन्त्यनेन । क्लेशनं वा । क्लिशू विबाधने । घञ् । अध्याकर्त्तरि ॥

क्लेशकः । पुं । क्लेशयितरि ॥ क्लिश्यते तत्क्लेशः । क्लिश उपतापे क्लिशू । वा । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशप रिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयो वुञ् इति वुञ् ॥

क्लेशापहः । पुं । पुत्रे ॥ क्लेशमपहन्ति इति विग्रहे अपेक्लेशतमसोरिति अपपूर्वाद्धन्तेः क्लेशकर्मोपपदे डः प्रत्ययः ॥

क्लेशितः । त्रि । क्लेशयुक्ते ॥

क्लैतकिकम् । न । मद्ये ॥

क्लैब्यम् । न । ओजस्तेजआदिमहत्त्वपौरुषे । निर्वीर्यत्वे ॥ क्लीवस्य भावः कर्म वा । ष्यञ् ॥

क्लोम । न । फुप्फुसे । औदर्यजलाधारे । तिलके ॥ वाङ्मो र्दयोर्मध्ये च

तन्मध्ये हृदयम् तत्पार्श्वे क्लोमपिपासास्थानमिति वैद्याः । अथवा तु दक्षिणे भागे हृदयात् क्लोम तिष्ठति । जलवाहिसिरामूलं तृष्णाच्छादनकं मतम् ॥ एतत्तु धातरूपम् । तदुक्तं हुतारमटेन । रक्ताद्द्विनि संयुक्तात् कालेयकसमुद्भवः इति ॥

क्वचते । क्वच गतौ । मनिन् ॥

क्व । अ । कुत्रार्थे । कहां इति भाषा ॥ कस्मिन् । किमोऽत् इति प्रत्यये कादेशः ॥ अयमाक्षेपे भावनायाम् अव्ययं प्रयुज्यते ॥ क्व च शब्दौ महदन्तरं सूचयतः ॥

क्वचन । अ । कश्चिदर्थे ॥

क्वचित् । अ । कस्मिंश्चित्काले ॥ कस्मिंश्चिद्देशे ॥ कदाचिदर्थे ॥

क्वण । पुं । वीणायां क्वणिते । निक्वाणे ॥ ध्वनिमात्रे ॥ कटकादिभूषणशब्दे ॥ शब्दकरणे ॥ क्वणनम् । क्वण शब्दे । क्वणो वीणायाञ्चेत्यप् ॥

क्वाणनम् । न । वीणायां क्वणिते । क्वणे ॥ क्वणो वीणायाञ्चेत्यपभावे ल्युट् ॥ पुं । हणिडकासुते । छोटीहांडी इति भाषा । मङ्गु मङ्गु इति च पर्वतीयभाषा इति त्रिकाण्डशेषः ॥

क्वथितः । त्रि । अतिशयपक्वे व्यञ्जनद्रव्ये मूलादौ । निष्पक्वे । कषाये । क्वाथे

क्वथिः

काढा इति भाषा । कथ्यते स्म ।
क्वथे निष्पाके । क्तः । इट् ।
कथिता स्त्री । कढी इति प्रसिद्धे व्य
ञ्जने ॥ यथा । स्थाल्यां घृते वा तैले
वा हरिद्रां हिङ्गु भर्जयेत् । अथ तेन
संधुक्षितं तक्रं वेसनैः क्षिपेत् ॥ यथा
सिद्धा सन्मरिचा कथिता, कथिता
बुधैः । कथिता माधवी । यथा च
दीपनी रुच्या वह्निसंदीपनी ॥ कथिता विद
ग्धा किञ्चित् पित्तप्रकोपनी । यथा
सा मतस्था मुक्ता या किञ्चित् कथित
गुणा युता । हृद्या रोचना शुष्या
वस्था आमदोषघ्नी ॥ कोष्ठशुद्धि
कराः मुक्ताः किञ्चित् पित्तप्रकोपनाः
मर्दिते सघनु जम्मे विशेषेण हि
ताः स्मृता इति ॥
क्वाथः । पुं । क्वथे ॥ कवी गीतायामन्ये
ष्वथ भावे पाकिकों घञ् ॥
क्वाथः । पुं । अतिदुःखे ॥ व्यसने ॥ द्र
व्यस्य निष्पाके ॥ तुर्यांशशेषपक्वे ॥
यथा । क्वाथे विचूर्णितं क्षिप्त्वा तत्
पो डशगुणं पचेत् । पादशेषं प्रकर्त
व्यं शेषं क्वाथविधिः स्मृतः ॥ क्वाथ्य
मानं तोयं त्रिविधम् । पादावशेषम् ।
अर्द्धावशेषम् । त्रिपादावशेषञ्च । अ
स्य नाम पारिभाषिकमुष्णोदकम् ।
तत्र पादावशेषं कफनाशकं लघु

क्वथिः

अग्निवर्द्धकम् । अर्द्धावशेषं पित्तना
शकम् । त्रिपादावशेषं वातनाशक
म् । तेषां मध्ये त्रिपादावशेषं जलं
हेमन्ते शिशिरे च प्रशस्तम् । वसन्ते
पादावशेषम् । शरदि ग्रीष्मे चार्द्धाव
शेषम् । वर्षायामष्टभागावशेषं जलं
प्रशस्तम् ॥ दिनपक्वं जलं रात्रौ गुरु
रात्रिपक्वं दिवा गुरु भवतीति
विवेकः ॥
क्ष्मायाः ॥ शम् । क्ष्मायीम् ॥ क्विस
र्ज्जनाने ॥
पः । पुं । संवर्ते ॥ रक्षिसे ॥ मरुत्सङ्घे
॥ विद्युति ॥ खेचे ॥ नाशे ॥ विसर्गा
क्षौ ॥ एकवर्णाभिधानादिकार्यानामत्र
मिलेवर्णे ॥ ककारषकारसंयो
गजन्यत्वेन पृथग्वर्णत्वं केचिन्नमन्य
न्ते । तेषां मते तन्नोक्तकपञ्चाश
द्वर्णोऽनुपपन्नः रागमेऽक्षरेभ्यो ग
कारस्य भेदत्वेन कथमनुपपत्ति
ः । तस्मात् षकारस्य पृथग्वर्णत्वं
मन्तव्यम् । यथोक्तमागमे । अकी
रादिक्षकारान्ता वर्णाः पञ्चाशदीरि
ताः । संयोगात् कषयोरेव च्यक्षो
ऽयमक्षरीरितइति । तथापि मेदि
नीहेमचन्द्रादिकोषानुरोधात् क
षसंयोगजत्वेन कादिवर्गमध्ये नि
र्णीतः ॥

चर्याः। पुं। पर्यायि॥ उत्सवे॥ यथा। ...वसेरव्याःकालस्थिरहति॥व्यापारे ...॥ व्यापारविकसत्त्वोनिर्व्यापारस्थि ...तौ॥अवसरे॥ परतन्त्रतायाम्॥ ...मध्ये॥ अनेकसोमानविशेषे॥ चि ...कालापरिमितेकाले॥ ...परिमिते॥ संवत्सरे॥ निमेषक्रिया ...परिच्छिन्नसकालस्य चतुर्थभागे॥ य था। आयुषःचतएकोपिनक्षयः स्व ...कोटिभिः॥ संचेत् तुषिफलोया ...तिकान्तो चाविस्तोऽधिकेति॥ च ...बोतिदुःखम्॥ ...वधुहिंसायाम्॥ ...अन्॥ ...

चलक्षेपः। पुं। चलविलम्बे॥ ...

चयाद्‌ः। पुं। गयके॥ न। जले॥ च यंददाति उदान्। आसद्धतिकः॥

चयदा। स्त्री। निशि। रात्री॥ चय ...मुत्सवं निर्व्यापारस्थितिं वा ददा ...ति। ...टाप्॥ हरिद्रायाम्॥

चयानम्। न। मधे॥ चयोतिभोविस्थ ...टा। त्यागे॥ दाने॥ ...

चर्यानिःश्वासः। पुं। शिशुमारे॥ च ...र्यानिःश्वासोऽस्य॥

चयप्रभा। स्त्री। विद्युति॥ चयं म ...भीयस्याः॥ ...

चयाभङ्गः। पुं। क्षणनाभे॥ ...

चयाभङ्गुरः। त्रि। चलेनाशे॥ दृष्ट

...नष्टे॥ ...

चणिकः। त्रि। अनित्ये॥ चित्रमात्र ...स्थायिनि॥ ...

चणिकत्वम्। न। तृतीयचयस्थित्वं समतियोगित्वे॥ यथा आकाशे म ...ब्दस्य प्रथमचयेउत्पत्तिः द्वितीयच ये स्थितिः तृतीयचये विनाशः॥

चणिका। स्त्री। तडिति। विद्युति॥

चणिनी। स्त्री। निशि॥ ...

चतम्। न। देशे। व्रणे॥ ...व्रमरस्तमपु ...यार्द्रो। स्राव इतिभाषा॥ ...चयन ...म्। चणु०। नपुंसकेभावे क्तः॥ अ मुदात्तोपदेशस्य स्वादिना खलोपः॥ खण्डिते॥ ग्रस्तहे॥ कष्टे॥ ...

चतकासः। पुं। पञ्चविधकासरोगान्त र्गतकासरोगविशेषे॥ ...

चतघ्नः। पुं। कुकुरोंधा इतिप्रसिद्धे चु पविशेषे॥ चतं हन्ति। हन०। च ...त्वेरमनुष्ये स्वादिना टक्॥ ...

चतघ्नी। स्त्री। कुमारिये। ...लोधाया म्॥ टित्वात् ङीप्॥ ...

चतजम्। न। रक्ते। रुधिरे॥ पूये॥ चतात्जातम्। जनी०। पञ्चम्यामि तिडः॥ ...

चतज्वरा। स्त्री। भेकादिक्षुतयुक्तस्य ...पिपासाय ...

चतविक्कंसी। पुं। केवदारकद्रुमे॥

क्षतव्रण: । पुं । षट्प्रकारव्रणरोगान्तर्गतव्रणरोगविशेषे ॥

क्षतव्रत: । त्रि । ध्वस्तव्रते । अवकीर्णिनि । खण्डित ब्रह्मचर्यादिव्रते ॥ क्षतं खण्डितं व्रतमस्य ॥

क्षतहरम् । न । अगुरुणि ॥ क्षतं हरति ॥

क्षति: । स्त्री । क्षते ॥ अपचये । क्षये । घटती इति भाषा ॥ यथा । जलमुचि सितरश्मिमुखे का क्षतिरखिलाम्बुपायिनाम् । केवलघनरसभक्षी चातकमपि कमाश्रयतीत्युद्भट: ॥

क्षतोदर: । पुं । उदररोगविशेषे ॥

क्षत्ता । पुं । शूद्रात् क्षत्रियायामुत्पन्ने ॥ शूद्रादायोगव: क्षत्ता चण्डालश्चाधमो नृणाम् । वैश्यराजन्यविप्रासु जायन्ते वर्णसङ्करा: ॥ प्रतीहारे ॥ सारथौ ॥ भुजिष्यातनये । दासीपुत्रे ॥ नियुक्ते ॥ वेधसि ॥ क्षदति क्षदते वा । क्षदि: सौत्र: संवृतौ । तृन्तृचौ शंसि क्षदादिभ्य: संज्ञायाञ्चानिटौ ॥ क्षत्तार्यशूद्रयो: सुतप्रत्ययमर: ॥

क्षत्र: । पुं । क्षत्रिये ॥ न । तगरे ॥ शरीरे ॥ क्षदति । क्षदसंवरणे सौत्र: । गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्य

स्त्र: ॥ क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्यय: । पृषोदरादित्वात् पूर्वपदस्याकारलोप: ॥ यद्वा । क्षणनम् । क्षणु हिंसायाम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । गमादित्वादनुनासिकलोप: । तुक् । क्षतो नाशात् त्रायते । त्रैङ् पालने । सुपीति योगविभागात् क: ॥ क्षत्रियजाति: क्लीबे ॥

क्षत्रबन्धु: । पुं । क्षत्रियस्य निर्देशे ॥ निन्द्यक्षत्रिये । अविहितक्षत्रिये ॥ यस्य क्षत्रियजाते र्बन्धुरेव ज्ञेयो नान्यो भावादिति जातिक्षत्रियो ऽभिधीयते ॥

क्षत्रविद्या । स्त्री । धनुर्वेदे ॥

क्षत्रवृक्ष: । पुं । मुचुकुन्दे ॥

क्षत्रिय: । पुं । सत्त्वोपसर्जनरज:प्रधानायां जातौ । मूर्द्धाभिषिक्ते । राजन्ये । बाहुजे ॥ क्षदति रक्षति जनान् क्षदेस्त्रन् । गुधृवीपचिवचित्यादिना सौत्र: । क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्यय: । पृषोदरादि: ॥ यद्वा क्षदति क्विप्यन्तोपपदात् त्रायते कप्रत्यय: । क्षत्रस्यापत्यम् । क्षत्राद्घ: ॥ क्षत्रं सेवते गर्भं वेदाथर्वनसंयुत: । दानादानरतिर्यस्तु स क्षत्रिय उच्यते ॥ क्षत्रि

ख्याः सूर्यचन्द्रवंशजा राजानः । तेषां क-
लौ सहस्रवर्षपर्यन्तमासन् ॥ इतो
। महानन्दिसुतो नन्दः शूद्रया सुत्प
न्नः शतवर्षपर्यन्तं राज्यं चकार । त
द्वंशे चाणक्यनामा ब्राह्मणो नन्दं त
त्पुत्रांश्च हत्वा मुरवंशजं चन्द्रगुप्तं रा
जानं कृतवान् ॥ कलौ नन्दात् क्ष
त्रियवंशः । इति श्रीभागवते १२ स्क
न्धे १ अध्यायात् संगृहीतम् ॥

क्षत्रिया, स्त्री, क्षत्रियजातिः । अर्य्य
क्षत्रियाभ्यां वा स्वार्थे इत्यानुगाग
माभावे टाप् ॥ क्षत्रियजातौ, यो
षित्त्वात् ङीष् ॥

क्षत्रियाणी, स्त्री, क्षत्रियजातीयाया
स्त्रियाम् । अर्य्यक्षत्रियाभ्यामितिपाक्षिक
आनुगागमे ङीष् ॥

क्षत्रियी, स्त्री, क्षत्रियस्य भार्य्याम् ॥ क्ष
त्रियस्त्रीत्यर्थे पुंयोगादाख्याया
मिति ङीष् ॥

क्षमी, त्रि, क्षमायुक्ते । सहिष्णौ ॥
क्षमते क्षमू । तेजस्वी । तन् ॥

क्षपणः, त्रि, निर्लज्ज ॥ इति त्रिका-
ण्डशेषः ॥

क्षपणकः, पुं, बुद्धभेदः । दिगम्बरसि
द्धान्ते । सन्यासिनि ॥ यथा विक्र
क्षपणक आकादयो नव । क्षपणक

तोद्भव आकामी । यत्र सपूर्वकः क्षय
आकीमा अत्र क्षमवक आकामा
। आ ॥ ...इष्टः ॥

क्षपण्युः, पुं, अपराधे ॥

क्षपयिता, त्रि, नाशयितरि । क्षपय
ति । चे० । तृच ॥

क्षपा, स्त्री, निशि । रात्रौ ॥ क्षप
तिचेष्टाम् । चेष्टया सम्बन्ध
... पचाद्यच् ॥ हरिद्रायाम् ॥

क्षपाकरः, पुं, चन्द्रे । कर्पूरे ॥ क्ष
पाङ्करोति ॥ क्षणी सुधांशुत्वात्
... ॥

क्षपाचरः, पुं, राक्षसे ॥

क्षपाटः, पुं, राक्षसे ॥ क्षपाया मटति
... अट० पचाद्यच् ॥

क्षपितः, त्रि, दूरीकृते ॥ नाशिते ॥
विसृते ॥

क्षमम्, न, युक्ते ॥ त्रि, शक्ते ॥ हि
ते ॥ क्षमावति ॥ पुं, धूर्त्ते ॥ हिते
... घटके ... भ्रमये ॥ क्षमते
... आ ... क्षमूषहने ... पचाद्य
च् । क्षमा । नोदात्तोपदेशस्येति
... वृद्धिः ॥

क्षमणीयः, त्रि, क्षन्तव्ये ॥ क्षमेरनी
यर् ॥

क्षमता, स्त्री, योग्यतायाम् । साम
र्थ्ये ॥ अर्थप्रकाशनसामर्थ्ये ॥ यथा

क्षमा

बर्हिर्दैवसदनं दामीत्यत्र दामीति पदस्य छेदनप्रकाशनसामर्थ्यात् बर्हिरित्यस्य आस्तृतदर्भप्रकाशनसामर्थ्यात् आस्तृतदर्भच्छेदने समुदायमन्त्रस्य विनियोगोऽवगम्यते ॥ इति धर्मदीपिका ॥ क्षमा स्त्री । भूमिः ॥ तितिक्षायाम् ॥ क्षान्तौ । सत्यपि सामर्थ्ये परिभवहेतुं प्रति क्रोधस्यानुत्पत्तौ ॥ अनुकूलतादिनिबन्धना चित्तविकार निवृत्ताक्षमा ॥ सर्वविधाहवा इत्यनुशासनात् ॥ संक्षेपतः क्षमालक्षणं आध्यात्मिकादिकेचैव दुःखे चोत्पादिते क्वचित् न कुप्यति नाभिहन्ति सा क्षमा परिकीर्त्तिता ॥ अपिच ॥ आक्रुष्टोऽभिहतो यस्तु नाक्रोशेत् प्रहरेदपि । अदुष्टो वाङ्मनःकायैः तितिक्षुः सा क्षमा स्मृता ॥ क्रोधहेतु क्षमामेव निम्नन्ति खलु साधवः । यथा वसा क्रोधान्धकार विकटभ्रुकुटीतरङ्गभीमस्य सान्ध्यकिरणारुणघोरदृष्टेः निष्कम्पनिर्मलगभीरपयोधिधीरा धीराः परस्य परिवादगिरः क्षमन्ते ॥ क्षमेण नैषा चाभिरसो निकृष्टेन चिन्तितापीनतनोर्धिमर्दः । निचापि लिप्सादिरनर्थयोगात् सोप्यपरं क्रोधमयेऽस्य क्षमेति ॥ क्रोधजयो भाव

क्षमी

मप्याह । क्रुद्धे सोरमुखावधीरणमयाविष्टे प्रसादक्षमे व्याकोषेक्षमलोकितात् दुरितच्छेदात् सवलावनेः । धिग्जन्तोरजितात्मनोऽक्षमवतो दैवादुपेताविपत् दुर्वारेति इयोरसात्मनसां क्रोधस्य कृपोदय इति ॥ स्वभर्त्तचित्तामपहाययोर्यं मत्याचिपत्सुत्ययिकमप्रवृत्तौ । नवैत् क्षमामप्यकृमशक्यं स्मृतः कृतक्रोधकोइत्यभीष्यतरतिचो ॥ क्षमते ॥ क्षमात् अचि टाप् ॥ क्षमकम् । विभाषितकुर्वीणार्हे ॥ क्षमादंयः । पुं । गिरी ॥ क्षमावान् स्यान्नियुक्तौ ॥ यस्य क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते । यदेनं क्षमयायुक्तमशक्तं मन्यते जनः इति गारुडे ११४, अध्यायः ॥ क्षमिता । त्रि । क्षमाशीले ॥ क्षमशीलः । अमूपूणात् स्त्रम् । स्यरतीसि क्षमी । त्रि । क्षमितरि तितिक्षौ । सहिष्णौ ॥ क्षमते तच्छीलः । क्षम् घिनुण् । शमित्यष्टाभ्योघिनुण् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्धिप्रतिषेधः ॥ केसरे । क्षम्बरजे क्षम्बर इति भाषा ॥

क्षयः । पुं । कासरोग विशेषे । यक्ष्मणि । शोषे । क्षयति देहम् । चि
क्षये । चिनिवा सगस्थोर्वा । अन्त
र्भावितण्यर्थात् । क्षयः परत्र । कि
याक्षयकरत्वात्तु क्षय इत्युच्यते बुधैः
॥ अस्योपचम् । यथा । रसस्नेहाकि
साधनम् । कागीघीरेव संयुतम् ।
विसर्ता हेमवैपीतं क्षयरोगं क्षयं न
येत् । रोगमात्रे ॥ नेयमाने निवासे
॥ संवर्त्ते । कल्पान्ते ॥ क्षीयन्ते प्राणि
नोऽत्र । अपचये । हानौ । क्षयकम्
क्षयः ॥ नीति वेदिनां त्रिवर्गान्तर्गत प्र
थमवर्गे ॥ सलु राज्ञामष्टवर्गस्यापचयः
॥ यथा । क्षयस्थानं च वृद्धिश्च त्रिव
र्गो नीति वेदिनामित्यमरः ॥ क्षये
शरीरसामर्थ्ये धनस्य सेनायाश्च
नाशे ॥ मध्यमोत्तरदारकर्षे ॥ चिरा
ने ॥ हिंसायाम् ॥ स्त्रीपुंहिंसायाम्
। सरस्वत्याः धातु क्षयहेतौ ॥ क्षीयते
ऽनेनेति व्यु० पुंसि संज्ञायामिति घः ॥
षष्टिवत्सरे ॥ मेदिनी ॥ क्षयते द्वि
सर्वभूतं चराचरम् । दैन्यमञ्ज्यदुर्भि
क्षं क्षये संक्षीयते प्रजाः ॥ सौराष्ट्रमा
लवे देशे मेदपाटे कोङ्कणे तथा । दु
र्भिक्षं जायते घोरं क्षये संवत्सरे प्रि
ये ॥ कौमुदी चर्मनद्योश्च यमुनाय
भेदातटे ॥ विन्ध्याया सैन्धवे चापि

क्षिनश्यन्ति न संशयः ॥ सिंहलं मध्य
देशश्च काश्मीरं तथैव च । क्षये क्षय
न्ति सर्वाणि नान्यथा वरवर्णिनि ॥
क्षयतरुः । पुं । वेत्त्रियापीपर इति प्र-
सिद्धे नन्दीवृक्षे । खदिरवृक्षे ॥
क्षयथुः । पुं । कासे ॥
क्षयनाशिनी । स्त्री । जीवन्तीवृक्षे ॥
क्षयपक्षः । पुं । कृष्णपक्षे ॥
क्षयमासः । पुं । रविसंक्रान्तिद्वयसहित
मासे ॥ यथा । द्विसङ्क्रान्तिमासः
क्षयाख्योमासः स च कदाचिदेव भव
ति । क्षयः कार्त्तिकादित्रये नान्यतः
स्यात् तदावर्षमध्येऽधिमासद्वयंस्या
दिति ॥ भविष्यदर्ककालिदासः । गौ
राङ्गसङ्घ भवनमत्तो गरीयान् कासो
विवृद्धाविरतौ क्षयाख्यः । स यस्य
दास्यात् भवितेह दर्शे १४९ दृष्टे
ऽस्मिन् गौणचित् क्षयेन्दे रिति ॥
क्षयितः । त्रि । नाशिते ॥
क्षयिणी । त्रि । नाशिनी ॥ क्षयष्णोत्यः
त्रिहविधिस्थौ च रसायनाभ्यासमरि
भूयिष्ठम्यश्चेति इनि ॥ राजयक्ष्मा
न्विते ॥ क्षयेऽस्यास्तिरात् कतद्धित
ठनाविति निःशाः ॥
क्षय्यः । त्रि । क्षेतुं शक्ये ॥ क्षि० । शक्ये
यत् । क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे ॥
क्षरः । पुं । मेघे ॥ जितक्षिति क्षायेरा

शे ॥ यथा । कार्यकारणकर्तृत्वेन ... स्वरं चरमुच्यते । देवादिकद्दयमक्षा द्चरं संज्ञमभयाते इति ॥ चर. सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षरउच्य त इति च ॥ न । नीरे । जले ॥ चर ति । चरसञ्चलने । पचाद्यच् ...

चरणम् । न । च्युतौ ॥ चूवना इति भाषा ॥ ...

चरितः । त्रि । च्युते । चूवा गिरा इति च भाषा ॥ ...

चरी । पुं । वर्षाकाले ॥ त्रि । चरण विशिष्टे ॥ ...

चर्वः । पुं । च्युते । शिक्यायाम् । छींक इति भाषा ॥ राजिकायाम् ॥ राजि काप्रभेदे ॥ चरति । टुक्षु शब्दे । पचाद्यच् ॥ चवणम् । क्षा ... दारपु वा ॥ ...

चवकः । पुं । राजिकायाम् ॥ अपामार्गे ॥ भूताङ्कुशे ॥ ...

चवकृत् । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥ चवकं करोति । कृञः क्विप् ॥ ...

चवथुः । पुं । च्युते ॥ कासे ॥ चोष्य तेऽनेन । टुक्षु० । द्वितोऽथुच् ॥ ...

चवपत्रा । स्त्री । क्षीरपुष्प्याम् ॥ चवः पर्णेषु यस्याः ॥ ...

चषिका । स्त्री । दण्डोत्पलभेदे । पीत तण्डुलायाम् । पुत्रदायाम् । बहु

... फलायाम् ॥ ...

चात्रम् । त्रि । क्षत्रियसम्बन्धिनि ॥ चात्रकर्म । न । क्षत्रियजातेः कर्मणि ॥ यथा । शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं यु द्धे चाप्यपलायनम् ॥ दान मीश्वरभा वश्च चात्रं कर्मस्वभावजमिति ॥ चा त्रमेतत् कर्मेतिविग्रहः ॥ ...

चान्तः । त्रि । सहिष्णौ । चरो । चम क्षिते पीडितोऽपि यः समर्थः सन् परापकारं पुनः नाचरिष्यति सः ॥ क्षम्यते स्म । चमूष् ... क्तः । अनु नासिकस्योऽतिदीर्घः ॥ ...

चान्तिः । स्त्री । क्षमायाम् । तितिक्षा याम् । क्रोधप्रासे चित्तसंयमने । स त्यपि सामर्थ्ये अपकारिणि अपकारा चि कीर्षायाम् ॥ यथा । क्षमायां ज ... संयमः भास्करोदयः । चा न्तिः ... ॥ ... देरिति ॥ चमणम् । चमूष् सहने । दि वादिः । अस्मात् स्त्रियां क्तिन् । अनु नासिकस्योऽतिदीर्घः ॥ तुद्यमानोऽपि ... नात्तरं प्रतिपद्यते ॥ ...

चान्तुः । त्रि । चमाशीले । सर्षपे ॥ चाम्यति । चमूष् । क्रमिगमिक्षमि भ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥ ...

चामः । त्रि । क्षीणे ॥ अबले ॥ दौर्बल्ये । गम्यमाने कर्मकर्त्रादिना ... क्तः ।

क्षायोम इति निष्ठातस्मः । आदे चउपदेशेऽनिटीत्यात्त्वम् ॥

क्षामवती । स्त्री । यागविशेषे ॥

क्षामवतीष्टिः । स्त्री । यथोक्तम्भवि ष्ये । क्षामवत्यादिनी यत्र कर्मक्ष पूतनापते । दैवदोषात्कृते जाते दोषकर्म्मके ॥ होमेनैकेन दोषा णां सर्व्वेषां क्षयमादिशेत् । एवञ्च एकप्रायश्चित्तेनानेकदोषक्षयार्थं क्षा मवतीष्टिः सर्व्वत्रदृष्टान्तः । इति प्रा- यश्चित्ततत्त्वम् ॥

क्षामोदरम् । न । अपथ्ये । अहिते । दोग्धे ॥ त्रि । क्षीणोदरे ॥ क्षाम शब्दस्य क्षामन्तदाख्येतिवा ॥

क्षारः । पुं । खार इति प्रसिद्धे रसे ॥ धूर्त्ते ॥ लवणे ॥ काचे ॥ भस्मनि ॥ गुडे ॥ न । टङ्कणे ॥ यवक्षारे ॥ बिड् लवणे ॥ सर्ज्जिकाक्षारे ॥ पलाशयवपू तीककरञ्जपाटलादिजाः ॥ क्षारा स्तु पाचनाः सर्व्वे रक्तपित्तकराः सराः ॥ गुल्मार्शःकृमिपुस्त्वघ्नाः शर्कराऽ श्मरिनाशनाः इति राजवल्लभः ॥ क्षरति । क्षर सञ्चलने । ज्वलिति कसन्तेभ्योणः । उपधावृद्धिः ॥

क्षारकः । पुं । पक्षिमत्स्यादिपिटके ॥ जालके । नवकलिकावृन्दे ॥ क्षरति । क्षर । ण्वुल् ॥ पल्याद्विपाशे ॥

क्षारकर्द्दमः । पुं । नरकविशेषे ॥

क्षारतैलम् । न । पक्वतैलविशेषे ॥ यथा । शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्षारो हिङ्गु सनागरम् । शतपुष्पा वचा कुष्ठं दारु शिग्रुरसाञ्जनम् ॥ सौवर्च्चलं यवक्षार सामुद्रं सैन्धवं तथा । भूर्ज्जग्रन्थिविडं मुस्तं मधुशुक्तं चतुर्गुणम् ॥ मातुलु ङ्गरसश्चैव कदलीरसमेव च । तैलमे भिर्विपक्तव्यं कर्णशूलापहं परम् ॥ बाधिर्य्यं कर्णनादञ्च पूयस्रावञ्च दारु णः । पूरणादस्य तैलस्य कृमयः कर्ण यो स्थिताः ॥ क्षिप्रं विनाशमायान्ति शशाङ्कं कृतशेखर ॥ क्षारतैलमिदं श्रे ष्ठं मुखदन्तामयापहम् ॥ इति गारुडे १८६ अध्यायः ॥

क्षारत्रयम् । न । त्रिविधक्षारे ॥ यथा । सर्जिकाच यवक्षारं टङ्कणञ्च क्षारमे व च । क्षारत्रयमिदं प्रोक्तं क्षारवित्त मसेवच ॥

क्षारद्रा । स्त्री । चिल्लाम् । चुक्र्या लुकशाके ॥ क्षारोदर्त्तव्यया ॥

क्षारदशकम् । न । दशविधक्षारे ॥ य था । शिग्रुमूलकपलाशचुक्रिकाचि त्रकार्द्रकसनिम्बसम्भवैः । इक्षुगोक्षु रिकमोचिकाङ्क्यैःक्षारपूर्व्वदशकं कीर्त्तितम् ॥

क्षाराङ्गः । पुं । घण्टापाटलिवृक्षे ॥

क्षारद्वयम् । न । सर्जिकायावशूकयोः ॥ क्षारयोर्द्वयम् ॥

क्षारपत्रः । पुं । } वास्तूकशाके ॥
क्षारपत्रकः । पुं । }

क्षारभूमिः । पुं । समुद्रोपान्तदेशे ॥ यथा । जीवनं जीवनं हन्ति प्राणान् हन्ति समीरणः । किमाश्चर्यं क्षारभूमौ प्राणदा यमदूतिका ॥ स्त्री । लवणभूमौ ॥

क्षारमध्यः । पुं । अपामार्गे ॥

क्षारमृत्तिका । स्त्री । ऊषे ॥ क्षारा चासौ मृत्तिका चेति ॥

क्षारमेलकः । पुं । क्षारसङ्घे ॥

क्षारवृक्षः । पुं । मुष्कके ॥

क्षारश्रेष्ठः । पुं । पलाशे । किंशुके ॥ मुष्ककवृक्षे ॥ न । यवक्षारे ॥

क्षारषट्कम् । न । षड्विधक्षारे ॥ यथा । यवाग्रजस्वर्जिकटङ्कणाख्यैः समुष्ककैः । क्षारैरेतैः सुविहितैः क्षारषट्कमुदाहृतम् ॥

क्षारसिन्धुः । पुं । लवणसमुद्रे ॥ स तु जम्बुद्वीपस्य दक्षिणे शाकद्वीपस्यापि सर्वेर्वर्त्तते ॥

क्षाराच्छम् । न । सामुद्रलवणे ॥

क्षाराब्धिः । पुं । क्षारसिन्धौ ॥

क्षाराष्टकम् । न । अष्टप्रकारक्षारे ॥ यथा । पलाशवज्रिशिखरिचिञ्चार्कतिलनालजाः । यवजः स्वर्जिका चेति क्षाराष्टकमुदाहृतम् ॥ क्षारा एतेऽग्निना तुल्याः शूलगुल्महराभृशमिति ॥ क्षाराणामष्टकम् ॥

क्षारिका । स्त्री । भोगपिपासिकायाम् । क्षुधायाम् ॥

क्षारितः । त्रि । स्राविते ॥ क्षारे ॥ अभिशस्ते । अपवादग्रस्ते ॥ प्रासादे ॥ घे ॥ क्षार्यते स्म । क्षर । णिच् । क्तः ॥

क्षारोदः । पुं । लवणोदे ॥ क्षारमुदकं यस्मिन् । उत्तरपदस्थस्योदकस्योदादेशः ॥

क्षालनम् । न । निर्मलने । प्रक्षालने ॥

क्षालितम् । त्रि । धौते । निर्णिक्ते । क्षल प्रक्षालने ॥

क्षिः । पुं । निवासे ॥ गतौ ॥ क्षयः ॥

क्षितः । त्रि । हिंसिते ॥ क्षियतिः कर्मणि क्तः ॥

क्षितिः । स्त्री । निवासे ॥ मेदिन्याम् ॥ महाक्षये च यं यातिक्षितिस्तेन प्रकीर्त्तिता ॥ क्षये ॥ रोचनाख्ये गन्धद्रव्ये ॥ क्षियति । क्षि निवासगत्योः । क्तिच्क्तौ चेति क्तिच् ॥ क्षयणम् । क्षीयतेऽस्यां वा क्षिक्षये । क्षि निवासगत्योः । स्त्रियां क्तिन् ॥ कालभेदे । प्रलयकाले ॥

क्षितिकणः । पुं । } धूलौ । रजसि ॥
क्षितिकणा । स्त्री । }

क्षितिक्षमः । पुं । खदिरद्रुमे ॥

क्षितिक्षित् । पुं । क्षितीशे ॥ क्षितिं क्षियति । क्षि० सुदादिः । क्विप् तु क् । क्षितिप्रतिष्ठेयात्तो क्षितिक्षिदितिभट्टमल्लः ॥

क्षितिजः । पुं । वृक्षविशेषे । भूनागे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ वृक्षे । महीरुहे ॥ क्षितेर्जातः । जनी० । डः ॥ न ॥ स्त्री । आकाशमध्यात्मवर्षयान्तरे तिर्य्यग्वृत्ते ॥ त्रि । भूमिजाते ॥

क्षितिजन्तुः । पुं । भूनागे ॥ क्षितेर्जन्तुरिव ॥

क्षितिधरः । पुं । पर्वते ॥ कूर्मवासुकि दिग्गजेषु च ॥

क्षितिनागः । पुं । वृक्षविशेषे । भूनागे ॥

क्षितिनाथः । पुं । राजनि ॥

क्षितिपः । पुं । भूपतौ ॥

क्षितिपतिः । पुं । नृपे । भूपे ॥

क्षितिपालः । पुं । भूपाले । राज्ञि ॥

क्षितिपालभाक् । पुं । राजनि ॥

क्षितिपुत्रः । पुं । नरकराजे ॥ नरकासुरे ॥

क्षितिरन्ध्रम् । न । अवटे ॥ क्षितेः रन्ध्रम् ॥

क्षितिवर्द्धनः । पुं । शवे ॥ क्षितौ वर्द्धते । व० । पृषुपदन्यादकः ॥ क्षितौ वर्द्धः समीतिसमासः ॥ क्षितौ वर्द्धतिवा । बृहेरिगुपधेतिकः ॥

क्षितिवर्द्धरी ॥ स्त्री । भूवदर्यास् । प्र सुकेरी इतिभाषा ॥

क्षितिवर्द्धनः । पुं । शवे ॥ त्रि । भूमिवर्द्धने ॥

क्षितिव्युदासः । पुं । भुंवरा इतिप्रसिद्धे भूमिगृहे ॥

क्षितिसुतः । पुं । भौमे ॥ नरकासुरे ॥

क्षितीशः । पुं । राज्ञि ॥ । क्षितिपे ॥ क्षितेर्भूमेरीशः ॥

क्षित्यदितिः । स्त्री । देवक्याम् ॥

क्षिप्नः । पुं । शत्रौ ॥ क्षयति क्षिपति वा ॥ क्षिवचये क्षिनिपसगरुल्कोर्मी । मीदमुशीग्रथाङ्किनाकनिपितक् ॥ काले ॥

क्षिपः । पुं । क्षेपके ॥ पेमरि ॥ क्षिपेरिगुपधेतिकः ॥

क्षिपकः । त्रि । योद्धे ॥ क्षिपति । क्षिपप्रेरणे । दुगुपधामीकिरःकः । सतोऽप्यतादीकः ॥ स्त्री । क्षिपका । क्षिपकादीनाञ्चेत्तीत्याभावः ॥

क्षिपणम् । न । क्षेपणे । क्षिपायाम् ॥

क्षिपणिः । स्त्री । नौकादण्डे ॥ आयुधे ॥ मछिको ॥ क्षिप्यते नयेति ॥

क्षिपेः किच्चेत्यनिः । क्षिपति क्षेपण मिति वेदभाष्यम् ॥

क्षिपणी । स्त्री । क्षेपण्याम् । नौकादण्डे ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

क्षिपणुः । पुं । वायौ ॥ क्षिपति । क्षि प० । अनुङ्नदेरवेतिचकारात् क्षिपेरप्यनुङ् ॥

क्षिपण्युः । पुं । वसन्ते । इत्युज्ज्वलदत्तः ॥ देहे ॥ त्रि । सुरभौ ॥

क्षिपा । स्त्री । क्षेपणे ॥ क्षेपणम् । क्षि प० । भिदादित्वाद् । टाप् ॥

क्षिप्तः । त्रि । प्रेरिते ॥ निर्वेशकृतवस्तुनि । त्यक्ते । नुन्ने ॥ विकीर्णे ॥ अवज्ञाते ॥ भ्रं । रागद्वेषादिवशाद्विषयेष्वभिनिविष्टचित्ते । चित्तभ्रमवशभूते ॥ क्षिप्यते स्म । क्षि प० । क्तः ॥ वायुग्रस्ते ॥

क्षिप्तकुक्कुरः । पुं । अलर्के ॥

क्षिप्ता । स्त्री । रात्रौ ॥ इति हलायुधः ॥

क्षिप्नुः । त्रि । निराकरिष्णौ । निराकरणशीले ॥ क्षेपणशीलः । क्षिप० । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः ॥

क्षिप्रम् । न । शीघ्रे ॥ नक्षत्रवारविशेषाणां संज्ञायाम् ॥ पुष्याश्विन्यभिजिद्धस्ता लघु क्षिप्रं गुरुं तथा ॥ क्षिप्यति । क्षिप० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ शीघ्रार्थे क्रियाविशेषणत्वाद् द्रव्ये वर्त्तमानः क्लीवे । द्रव्ये तु त्रिलिङ्गः ॥ शीघ्रगे च ॥

क्षिप्रकारी । त्रि । शीघ्रप्रयोक्तरि ॥

क्षिप्रपाकी । पुं । गन्धमुण्डे । गर्दभाण्डे । गेंडीति भाषाप्रसिद्धे । गन्धभाण्डारिया इति गौडभाषा ॥ त्रि । शीघ्रपाकिनि ॥

क्षिप्रा । स्त्री । अवन्तीसमीपस्थायां सरिति ॥

क्षिया । स्त्री । अपचये । क्षये ॥ क्षिये । क्षि निवासगत्योर्वा । भिदादित्वाद् । टाप् ॥

क्षीजनम् । न । कीचकानां नादे ॥

क्षीणः । त्रि । अमांसे । दुर्बले । क्षामे ॥ क्षियते । क्षि । निष्ठायामण्यदर्थे इति दीर्घः । क्षियो दीर्घादिति नः ॥ धर्मार्थं चीर्णकोशस्य क्षीणत्वमपि शोभते । सुरैः पीतावशेषस्य कृष्णपक्षे विधोरिवेति कामन्दकः ॥

क्षीणचन्द्रः । पुं । विनष्टचन्द्रभागाष्टम्योर्मध्यस्थेन्दौ ॥ यथा । कृष्णाष्टमीदिनादूर्द्धं यावच्छुक्लाष्टमीदलम् । तावत् कालं शशी क्षीणः पूर्णस्त्वोपरि स्मृत इति ॥

क्षीणवान् । त्रि । क्षयविशिष्टे ॥

क्षीणाष्टकर्मा । पुं । जिने ॥

क्षीयमाणः । त्रि । अपचीयमाने ॥

क्षीरम्। न। जले। वारिणि॥ दुग्धे। पयसि॥ शाकाम्लफलपिण्याककुलत्थ लवणैः सह। करीरदधिमत्स्यैश्च प्रायः क्षीरं विरुध्यते॥ स्निग्धं प्रीतिं गुडक्षीरं सर्वकालं न सेवयेत्॥ दी माग्निं कुरुते मन्दं मन्दाग्निं मे दमेव॥ क्षीरं न भुञ्जीत कदाप्यतसि तिलस्य तैलक्षवणेन साईम्। पिष्टान्न सन्धानकमत्स्यमांसकीशाकश्चक दिके एव तथापि। मत्स्यमांस गुडमुद्गमूलकैः कुष्ठ मावहति सेवि तं पयः। शाकजाम्बवरसादिसेवितं मारयत्यबुधमाशु सर्ववत्॥ चिय ति। चि निवासगत्योः। सुसिचि चिणीनां दीर्घश्चेतिमनुदीर्घश्च। यद्वा। घस्यते। घस्नृ अदने। घसेः किश्चेतिईरन्। गमहनेत्युपधालो पः। खरिचेतिचर्त्वम्। शासिवसीति षत्वम्॥ यद्वा। क्षयणम्। क्षीपश्चिं सायाम्। संपत्। क्षियमीरय ति। ईर गतौ। अण्। कर्मण्यण्॥

क्षीरकः। पुं। क्षीरमोरटलतायाम्॥

क्षीरकञ्चुकी। स्त्री। क्षीरीशवृत्ते॥

क्षीरकण्ठः। पुं। बालके। स्तन न्धये॥

क्षीरकर्षः। पुं। धर्म्मिणिदधिरम्॥ (?)

क्षीरकन्दः। पुं। क्षीरविदारीम्॥

क्षीरकन्दा। स्त्री। क्षीरविदार्याम्। का खभूमिकुष्माण्ड इति गौडभाषा॥

क्षीरकाकोलिका। स्त्री। क्षीरविदा र्याम्। क्षीरशुक्लायाम्॥ पर्य्यक्षी रकाकोलीम्॥

क्षीरकाकोली। स्त्री। अष्टवर्गपठितौ षधिविशेषे॥ औषधव्याम्॥ रस वीर्यविपाकेषु काकोल्याः सदृशी च सा॥ दुग्धिकाभेदे। शुक्लकाकोलि कायाम्॥ पयस्काकोलीम्। क्षीरस्थाने ऽश्वगन्धामूलम्॥

क्षीरकाण्डकः। पुं। स्नुह्याम्॥ मन्दुग्धे॥

क्षीरकाष्ठा। स्त्री। वटीवृक्षे॥

क्षीरकीटः। पुं। दुग्धजातकीटे। का लिकायाम्॥

क्षीरक्षवः। पुं। क्षिरजीवा इति गौड़ भाषा प्रसिद्धे दुग्धपाषाणे॥

क्षीरजम्। न। दधनि। मङ्गल्ये॥ त्रि। क्षीरजातद्रव्ये॥

क्षीरदलः। पुं। अर्कवृक्षे॥ क्षीरपत्नि द्रव्यान्तरे॥

क्षीरद्रुमः। पुं। अश्वत्थे। पिप्पले॥

क्षीरधेनुः। स्त्री। दानार्थं क्षीरनिर्मि तायाङ्गवि॥

क्षीरनाशः। पुं। शाखोटवृक्षे॥ दुग्ध क्षये॥

क्षीरनीरम्। न। आलिङ्गने॥ जलदु ग्धसमाहृतौ॥

क्षीरपर्णी । स्त्री । अर्कवृक्षे । [illegible]॥

क्षीरपायी । त्रि । दुग्धपानकर्त्तरि ॥

क्षीरमोचकः । पुं । मोचकने ॥

क्षीरमोरटः । पुं । मोरटे । क्षीरमोरटा इति गौडभाषा प्रसिद्धलतायाम् ॥

क्षीरवल्ली । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् ॥ क्षीरवल्लीपर्णी ॥

क्षीरविकृतिः । स्त्री । क्षीरसा इति गौडभाषाप्रसिद्धायां कूर्चिकायाम् । [illegible] दधि कूर्चिका । [illegible] तत्र भवेत् क्षीरकूर्चिका ॥ क्षीरस्य विकृतिः ॥

क्षीरविदारिका । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् ॥

क्षीरविदारी । स्त्री । शुक्लभूकुष्माण्डे । महाश्वेताषधौ ॥ क्षीरवल्ली विदारी ॥ शुक्लकृष्णाभूकुष्माण्डयोः ॥ क्षीरकन्दो द्विधा प्रोक्तो [illegible] नाशकः । [illegible] ॥

क्षीरविषाणिका । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥

क्षीरवृक्षः । पुं । राजादन्याम् ॥ उदुम्बरे ॥

क्षीरशरः । पुं । आमिक्षायाम् । [illegible] इति गौडभाषा ॥

क्षीरशाकम् । क्ली । दुग्धविकृतौ ॥ [illegible] क्षीरशाकं [illegible] पयः ॥

क्षीरशीर्षः । पुं । श्रीवासे ॥

क्षीरशुक्ला । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥ क्षीरविदार्य्याम् ॥

क्षीरशुक्लः । पुं । [illegible] । शृङ्गाटके । सिंघाडा इति भाषा ॥ राजादने ॥

क्षीरशुक्ला । स्त्री । शुक्लभूकुष्माण्डे ॥ विदार्य्याम् । क्षीरकाकोलिकायाम् । कृष्णभूकुष्माण्डे ॥ क्षीरविदार्य्याम् ॥

क्षीरषष्ठः । पुं । क्षीरसारे ॥

क्षीरसन्तानिका । स्त्री । [illegible] इति गड्मीर इति गौडभाषाप्रसिद्धे दुग्धविकारविशेषे । क्षीरसन्तानिका-दुग्धा स्निग्धा पित्तानिलापहा ॥

क्षीरसमुद्रः । पुं । क्षीराब्धौ ॥ अयं द्वीपे वर्त्तते ॥

क्षीरसागरः । पुं । क्षीरसमुद्रे ॥

क्षीरसागरसुता । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥

क्षीरसारः । पुं । [illegible] इति भाषाप्रसिद्धे क्षीरविशेषे । क्षीरजे ॥ यथा । [illegible] गौल्यं स्निग्धं [illegible] । पुष्टिदेयाभिधा तस्य क्षीरसारस्तु क्षीरसः ॥ इति रा॰ नि॰ ॥ नवनीते ॥ यथा । क्षीरसारमयं [illegible] यदि [illegible]

यत् । मानसे मम नितान्ततमसे नन्दनन्दन कथं न चीयसे ॥ क्षीरसागरः ॥

क्षीरसिन्धुः । पुं । क्षीरार्णवे ॥

क्षीरस्फटिकः । पुं । क्षीरवर्णस्फटिकविशेषे ॥

क्षीरविकारः । पुं । दुग्धमेले । मार्करे ॥

क्षीरा । स्त्री । काकोल्याम् ॥

क्षीराब्धिः । पुं । क्षीरसमुद्रे ॥ क्षीरस्य अब्धिः ॥

क्षीराब्धिजः । पुं । चन्द्रे । शङ्खे ॥ मेघे ॥ तार्क्ष्ये ॥ अमृतादिसमुद्रे ॥ सामुद्रलवणे ॥ मौक्तिके ॥

क्षीराब्धिजा । स्त्री । इन्दिरायाम् । लक्ष्म्याम् ॥ क्षीरसमुद्रजाता । जननी ॥

क्षीराब्धितनया । स्त्री । रमायाम् । लक्ष्म्याम् ॥ क्षीराब्धेः तनया ॥

क्षीरामलम् । न । मधुरमांसे ॥

क्षीराविका । स्त्री । क्षीराव्याम् ॥

क्षीरावी । स्त्री । दुग्धीतिप्रसिद्धौषधौ । दुग्धिकायाम् ॥ क्षीरमवति । अव रक्षणादौ । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

क्षीराह्वः । पुं । सरलद्रुमे ॥

क्षीरिका । स्त्री । राजादने । फलाध्यक्षे । खिरणी इतिभाषा ॥ क्षीरिकायाः फलं वृष्यं बल्यं स्निग्धं हिमं गुरु । तृष्णामूर्च्छामदभ्रान्तिक्षयदोषत्रयास्रजित् ॥ अपिच । क्षीरिकायाः फलं पक्वं गुरु विष्टम्भि शीतलम् । कषायं मधुरं साम्लं नातिवातप्रकोपनम् ॥ क्षीरमस्त्यस्याः । अत इनिठनाविति ठन् ॥ परमान्ने । पायसे । खीर इतिभाषा ॥ यथा । शुद्धेऽर्द्धपक्वे दुग्धे तु इलाक्तां लघुखान् पचेत् । ते सिद्धा क्षीरिका ख्याता सा सिताज्ययुता समा ॥ क्षीरिका दुर्जरा बल्या धातुपुष्टिप्रदा गुरुः । विष्टम्भिनी हरेत् पित्तरक्तपित्ताग्निमारुतान् ॥ नारिकेलक्षीरिकातु प्रोच्यते सा तु तोमया ॥ नारिकेलं तनूकृत्य छिन्नं पयसि गोः क्षिपेत् । सिताज्याध्यसंयुक्तं तत् पचेत् बहुना यिना ॥ नारिकेलक्षीरी स्निग्धा शीता तिपुष्टिदा । गुर्वी सुमधुरा वृष्या रक्तपित्तानिलापहा ॥ एवं कूष्माण्डकर्कटीं तथा संभाद्यानपि । कन्दानां फलानां मूलान् कर्त्तव्या क्षीरिका बुधैरिति ॥ नारङ्गक्षीरिण्योऽप्यत्र ॥

क्षीरिणी । स्त्री । काञ्चनक्षीरीलतायाम् । तिक्तदुग्धायाम् । पीतदुग्धायाम् । क्षिप्रक्षीरायाम् ॥ क्षीरिणी तिक्ता तीव्रा रेचनी शोफजापनुत् ।

कृमिदोषकफघ्नी च विषज्वरहरा परा॥ क्षीरकाकोल्याम्॥ दुग्धिकायाम्॥ क्षुद्रमिन्ध्यामोषधौ॥ गम्भार्याम्॥ क्षीरमस्त्यस्याम् इनिङीप्॥

क्षीरी। पुं। स्नुह्याम्॥ अर्कवृक्षे॥ राजादने॥ दुग्धपाषाणे॥ वंशे॥ प्लक्षे॥ सोमलतायाम्॥ स्थालीद्रव्ये॥ क्षीरमस्त्यस्मिन् [illegible] अतइनिठनाविति निः॥

क्षीरिवृक्षः। पुं। क्षीरयुक्तवृक्षपञ्चके॥ यथा। न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थपारिशप्लक्षपादपाः। पञ्चैते क्षीरिणो वृक्षास्तेषां त्वक् पञ्चवल्कलम्॥ केचित्तु पारिशस्थाने शिरीषं वेतसं परे। वदन्तीति शेषः॥ क्षीरिवृक्षा हिमा वर्ण्या योनिरोगव्रणापहाः। रूक्षाः कषाया मेदोघ्ना विसर्पशोथनाशिनः॥ शोथपित्तकफास्रघ्नाः स्तन्या भग्नास्थियोजकाः॥ एषां त्वक्गुणाः। त्वक्पञ्चकं हिमं ग्राहि व्रणशोथविसर्पजित्। तेषां पल्लवगुणाः। तेषां पत्रं हिमं ग्राहि कफवातास्रनुल्लघु। विष्टम्भाध्मानजित् तिक्तं कषायं लघु लेखनमितिराजनिघण्टः॥

क्षीरी। स्त्री। क्षीरिवृक्षे॥ खिरगोला इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे। दुग्धपाषाणे। चिञ्चाभे॥ दुग्धिकायाम्॥

क्षीरीशः। पुं। क्षीरकञ्चुकी इति गौडप्रसिद्धे वृक्षे॥

क्षीरेयी। स्त्री। पायसे॥ यथा। क्षीरेयं पायसं प्रोक्तं परमान्न[illegible]रिभिरिति हलायुधः॥

क्षीरोदः। पुं। दुग्धसमुद्रे। क्षीरोऽब्धि॥ क्षीरमुदकं यस्मिन्। उत्तरपदस्य चेत्युदकस्योदादेशः॥

क्षीरोदतनया। स्त्री। लक्ष्म्याम्। श्रियाम्॥ क्षीरोदस्य तनया॥

क्षीरोदतनयापतिः। पुं। विष्णौ॥

क्षीरोदनन्दनः। पुं। चन्द्रे॥

क्षीवः। त्रि। मत्ते॥ क्षीबते स्म। क्षीबृ मदे। अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः। अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवेति साधुः। क्षीवा॥

क्षीवा। त्रि। मत्ते॥ बाहुलकात्कनिन्॥

क्षुः। पुं। सिंहे॥

क्षुणः। पुं। अरिष्टवृक्षे॥

क्षुण्णः। त्रि। अभ्यस्ते॥ प्रहृते। चूर्णीकृते। सम्पिष्टे॥ क्षुदेः क्तः॥

क्षुत्। स्त्री। क्षुते। क्षवे। छिक्कायाम्॥ क्षवथौ। टुक्षु शब्दे। संपदादि क्विप्। तुक्॥ वर्त्तिनाप्यक्षुतसक्तु॥

क्षुतम्। नं। नासिकातः सशब्दवायोर्निःसरणे। क्षवे॥ अस्यशकुनम्।

विर्त्तं ब्रह्मवित् कार्यसिद्धिरतु वायव्ये हुताशे भयं याम्यामग्निभयं सुरद्वि षिकल्पि लाभः समुद्रालये वायव्यां वरवस्त्रगन्धसलिलं दिव्याङ्गनाचो-त्तरे ऐशान्यां मरणं ध्रुवं निगदितं दिग्लक्षणं लक्षणे ॥ क्षोभीकृते क्षुतेऽप्येवं मुहुः किञ्चिन्न कोविदाः ॥ आसने शयने दाने भोजने वस्त्रसङ्ग्रहे । सविवादे च विवाहे च क्षुतं सप्त शोभनम् ॥ असंस्कृतमुख स्य च निषेधो यथा । नासंवृतमुखः कुर्याद्धास्यं जृम्भां तथा क्षुतम् ॥ यत्नफलं ख्यापयतो क्षुतेऽपि तदेव हि ॥ इति । आह्निकाचारतत्त्वम् ॥ क्षु शब्दे । भावे क्तः ॥ चयथम् । टुक्षु शब्दे । भावे क्तः ॥

चुतकः । पुं । राजिकायाम् ॥

चुताभिजननः । पुं । कृष्णसर्षपे । राइ इति भाषा ॥ क्षुतमभिजनयति । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

चुत्करी । स्त्री । सर्षाख्याम् ॥

चुत्पिपासे । स्त्री । द्वि० । लोमभार्ययोः ॥ यथा । क्षुत्पिपासे लोमभार्ये धन्येमान्ये च पूजिते । याभ्यां ध्वस्तं जगत्सर्वं नित्यं चिन्तातुरं भवेदिति ॥ चिन्तातुरम् क्षुत्पिपासा गामकान्तजगच्चिन्तातुरमित्यर्थः ॥

चुद्रः । त्रि । अधमे ॥ क्रूरे ॥ कृपणे ॥ अल्पे ॥ दरिद्रे ॥ लक्ष्मणेपि च ॥ क्षुणत्ति । क्षुदिर् सम्पेषणे । स्फायितञ्चीत्यादिना रक् ॥

चुद्रघण्टिकारी । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

चुद्रकण्टकी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥

चुद्रकण्टारिका । स्त्री । क्षुपविशेषे । अग्निदमन्याम् ॥

चुद्रकण्टिका । स्त्री । कण्टकारिकायाम् ॥

चुद्रकम्बुः । पुं । अल्पशङ्खे । शम्बूके ॥

चुद्रकारवेल्ली । स्त्री । कारवेल्लविशेषे । कारवेल्याम् । बनकरेला इति भाषा ॥

चुद्रकारविका । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्याम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

चुद्रकुलिशः । पुं । न । वैक्रान्तमणौ ॥

चुद्रकुष्ठम् । न । स्वल्पकुष्ठरोगे ॥ तदेकादशविधं यथा । एकं कुष्ठमृतं पूर्वं गजचर्मततः परम् । ततश्च चर्मदलं प्रोक्तं ततश्चापि विचर्चिका ॥ विपादिकाभिधा चैव पामा कच्छूस्ततः परा । ततो दद्रुर्विस्फोटः किटिभञ्च ततः परम् ॥ ततश्चालसकं प्रोक्तं शताकश्च ततः परम् । क्षुद्रकुष्ठानि चैतानि कथितानि भिषग्वरैरिति ॥

चुद्रखदिरः । पुं । दुष्खदिरे ॥

चुद्रगोक्षुरकः । पुं । छोटागोक्षुर इति

भाषा प्रसिद्धे तिक्तके ॥

क्षुद्रघण्टिका । स्त्री । किङ्किण्याम् । घुंघरू कौंधनी कर्धनी इतिचे भाषा ॥ घण्टेव । इवेतिकन् । यद्वा । घण्टयति घण्टतिवा । घटिदीप्तौ । ण्वुल् । क्षुद्रा चासौ घण्टिकाच ॥

क्षुद्रघोली । स्त्री । चिल्लिकाक्षुपे ॥

क्षुद्रचञ्चुः । पुं । क्षुपविशेषे । त्वक्सारभेदिन्याम् ॥ स्त्री । पञ्चिकास्वल्पचञ्च्याम् ॥

क्षुद्रचन्दनम् । न । रक्तचन्दने ॥

क्षुद्रचिर्भिटा । स्त्री । गोपालकर्कट्याम् । कचरी इति भाषा ॥

क्षुद्रचूडः । पुं । अरमल्लवर्गे । गूथवृक्षे ॥

क्षुद्रजन्तुः । पुं । स्वल्पजन्तौ ॥ चानकौक्ष्यात् क्षुद्रजन्तवः । क्षुद्रजन्तुरेणोच्यते यथा क्षुद्र एव यः । मतं धीप्रस्तौ येषां स्युः केचिदानकुलादपि ॥ क्षुद्रस्यासौजन्तुश्च ॥ [illegible] ॥

क्षुद्रजम्बूः । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् । ह्रस्वफलायाम् ॥

क्षुद्रजातीफलम् । न । आमलके ॥

क्षुद्रजीरकम् । न । कणजीरके । सुगन्धे ॥

क्षुद्रजीवा । स्त्री । जीवन्त्याम् ॥

क्षुद्रतुलसी । स्त्री । वर्वके ॥

क्षुद्रदंशी । स्त्री । क्षुद्रदंशिकायाम् । छोटाडांस इति भाषा । मसड् इति पर्वतीय भाषा ॥

क्षुद्रदुःस्पर्शा । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रदुरालभा । स्त्री । स्वल्पदुरालभायाम् । मवस्यायाम् । मरुसम्भवायाम् ॥

क्षुद्रदुस्पर्शा । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रधात्री । स्त्री । कर्कटवृक्षे ॥

क्षुद्रधान्यम् । न । कङ्ग्वादितृणधान्ये । तृणधान्ये ॥ क्षुद्रधान्यं मनुष्यं स्यात् कषायं मधु लेखनम् । मधुरं कटुकं पाके रूक्षञ्च क्लेदशोषकम् ॥ वातकृद्बद्धविट्कञ्च रक्तपित्तकफापहम् ॥

क्षुद्रनासिकः । त्रि । स्वल्पनासायुक्ते । नःक्षुद्रे ॥

क्षुद्रपत्रा । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥

क्षुद्रपत्री । स्त्री । वचायाम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

क्षुद्रपनसः । पुं । लकुचे । लकुचे ॥ क्षुद्रश्चासौ पनसश्च ॥

क्षुद्रपर्णः । पुं । अर्जके ॥ त्रि । स्वल्पपत्रे ॥

क्षुद्रपाषाणभेदा । स्त्री । क्षुपविशेषे । चतुष्पत्र्याम् । कन्दरोद्भवायाम् । शैलोद्भवायाम् ॥

क्षुद्रश

क्षुद्रपिप्पली । स्त्री । वनपिप्पल्याम् ॥
क्षुद्रपोतिका । स्त्री । मूत्रपोत्याम् ॥
क्षुद्रफल: । पुं । } जीवहुमे ॥ स्त्री ।
क्षुद्रफलका । पुं । } वनदये ॥
क्षुद्रफला । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । ग वाद्म्याम् ॥ गोपीलककोष्याम् ॥ क षटकार्याम् ॥ भविदमन्याम् ॥ मू मिलकर्याम् ॥
क्षुद्रभण्टाकी । स्त्री । हहत्याम् । क ष्टकार्याम् ॥
क्षुद्रमत्स्य: । पुं । छोटीमछ्छीतिलोक प्रसिद्धेमत्स्ये । क्षुद्रमत्स्या: स्वादुरसा शिदोषपविनाशना: । लघुपाका रुचिकरा: सर्वदाते हिताभता: ॥ कलिहर्षा: पुंस्त्वहरा: लेख्या: का सनिवाषिका: ॥
क्षुद्रमुस्ता । स्त्री । कशेरुकन्दे ॥
क्षुद्ररोग: । पुं । विषष्ट्यादिसंख्ये इभि न्ने भावप्रकाशोक्ते स्वल्पव्याधौ ॥
क्षुद्रवर्षा । स्त्री । वरटायाम् ॥
क्षुद्रवल्ली । स्त्री । मूत्रपोत्याम् ॥
क्षुद्रशाखणी । स्त्री । सुराया: प्रभेदे ॥
क्षुद्रशार्ताकी । स्त्री । वृहत्याम् ॥
क्षुद्रशार्ताकिनी । स्त्री । श्वेतकण्टका र्याम् ॥
क्षुद्रशङ्ख: । पुं । शङ्खनखे । क्षुद्रश्चासौ शङ्खश्च ॥

क्षुद्रा

क्षुद्रशर्करा । स्त्री । यावनालशर्करा याम् ॥
क्षुद्रशार्दूल: । पुं । चित्रके । सर्गान्तके चीता इतिभाषा ॥
क्षुद्रशीर्ष: । त्रि । अल्पमस्तके ॥ पुं । मयूरशिखावृक्षे ॥ क्षुद्रंशीर्षमस्य ॥
क्षुद्रशुक्ति: । स्त्री । } जलशुक्तिका
क्षुद्रशुक्तिका । स्त्री । } याम् ॥
क्षुद्रश्यामा । स्त्री । कट्फलाम् ॥
क्षुद्रसेफालक: । पुं । भूकर्बुदारके ॥
क्षुद्रसहा । स्त्री । मुद्गपर्णीम् । मांसी रगन्धायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ स हतिव इतेवा । षष्ठ० । कप् । टाप् क्षुद्रसहका ॥
क्षुद्रसुवर्णम् । न । रीतौ । पित्तले ॥
क्षुद्रश्वास: । पुं । अल्पश्वासरोगे ॥
क्षुद्रहिङ्गुलिका । स्त्री । } कण्टकार्या
क्षुद्रहिङ्गुली । स्त्री । } म् ॥ क्षुद्रा चासौहिङ्गुलीच ॥
क्षुद्रा । स्त्री । व्यङ्गायाम् ॥ नट्याम् ॥ कण्टकारिकायाम् ॥ कार्यस्वल्पाम् संग्राह्याम् ॥ सरघायाम् ॥ चाङ्गेर्या म् ॥ वेश्यायाम् ॥ हिंस्रायाम् ॥ म क्षिकामात्रे ॥ क्षुणत्ति क्षुद्यतेवा । क्षुदिर्सम्पूर्णने । स्फायितञ्चीतिर क् । टाप् ॥ गवेधुकायाम् ॥ बादर सायाम् ॥

क्षुद्राग्निमन्थः । पुं । ह्रस्वमूलाग्निमन्थवृक्षविशेषे । लघुमन्थे । तनुच्छायाम् । छोटीगणियारी इति भाषा ॥ अग्निमन्थद्वयञ्च तुल्यं वीर्यरसादिषु । तत्प्रयोगानुसारेण योजयेत् स्वर्णनीरधर ॥

क्षुद्राञ्जनम् । न । सुश्रुतोक्तेऽक्षिरोगौषधे ॥

क्षुद्राण्डमत्स्यसङ्घातः । पुं । पोताधाने । मीनार्भकः इति गौडभाषा । क्षुद्राण्डपक्षीतामत्स्याः क्षुद्राण्डकमत्स्याः । तेषां सङ्घातः ॥

क्षुद्रापामार्गः । पुं । रक्तापामार्गे ॥

क्षुद्रामलकम् । न । काकमलके । काठ आँवला इति भाषा ॥

क्षुद्रामर्षकसंज्ञः । पुं । कर्कटवृक्षे ॥

क्षुद्राम्रः । पुं । कोषाम्रे । सुकोषके ॥

क्षुद्राम्लपनसः । पुं । लकुचे ॥

क्षुद्राम्ला । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ अम्ला । चुल्याम् ॥

क्षुद्राम्लिका । स्त्री । शाखाम्बायाम् । चाङ्गेर्याम् ॥

क्षुद्रिका । स्त्री । दंशे ॥

क्षुद्रिमा । पुं । क्षुद्रत्वे ॥ क्षुद्रस्य भावः । इमनिच् ॥

क्षुद्रेङ्गुदी । स्त्री । यवासे ॥

क्षुद्रेर्वारुः । पुं । गोपालकर्कट्याम् ॥

क्षुद्रोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

क्षुद्रोपायः । पुं । मायादिषु । मायोपेक्षेन्द्रजालानि क्षुद्रोपाया इमे त्रयः ॥

क्षुद्रोपोदकनाम्नी । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥

क्षुद्रोपोदकी । स्त्री । स्वल्पपूतिकायाके । मत्स्याम् ॥ रसवीर्यविपाकेषु सदृशी पूर्वयास्त्वयम् । पूर्वेषा क्षमेरस्वा ॥

क्षुद्रोलूकः । पुं । कुण्डलि । शाकुनेये । खंखूसत इति भाषा ॥

क्षुत् । स्त्री । क्षुधायाम् । बुभुक्षायाम् । क्षोधनम् । क्षुध बुभुक्षायाम् । क्विप् ॥

क्षुधा । स्त्री । भोजनेच्छायाम् । बुभुक्षायाम् । अशनायायाम् । क्षुध बुभुक्षोत्पादकोदर्य्याग्निविकारे ॥ भागुरिमतेन टाप् ॥

क्षुधाकुशलः । पुं । विल्वान्तरवृक्षे ॥

क्षुधातुरः । त्रि । क्षुधापीडिते ॥ यथा । अर्थातुराणां न सुहृन्न बन्धुः कामातुराणां न भयं न लज्जा । चिन्तातुराणां न सुखं न निद्रा, क्षुधातुराणां न बलं न तेज इति ॥

क्षुधाभिजननः । पुं । राजिकायाम् ॥ त्रि । क्षुज्जनके ॥ क्षुधामभिजनयति । जनी॰ । नन्द्यादित्वाल्ल्युः ॥

क्षुधावती । स्त्री । भैषज्यरत्नावल्युक्त-क्षुधोत्पादकवटिकायाम् ॥
क्षुधासागररसः । पुं । भैषज्यरत्नावल्युक्ते औषधविशेषे ॥
क्षुधितः । त्रि । जातबुभुक्षे । बुभुक्षिते । क्षुधायुक्ते ॥ क्षुध्यति स्म । क्षुधेरकर्मकत्वात् कर्तरि क्तः । वसतिक्षुधोरितीट् ॥ क्षुत् सञ्जातास्य वा । तारकादित्वादितच् ॥
क्षुधुनः । पुं । म्लेच्छभेदे ॥ क्षुध्यति । क्षुध० । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः कित् । इति उनन् ॥
क्षुपः । पुं । ह्रस्वशाखाशिफे ॥ बाल्लोटकादिक्षुद्रवृक्षे ॥ श्रीकृष्णात्मजे ॥ द्वारकाभूपतनये ॥ द्वारकापश्चिमदिक्स्थपर्वते ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे । बाहुलकात् पः । अगुणश्च ॥
क्षुपालुः । पुं । पानीयालौ ॥
क्षुपोडुमुष्टिः । पुं । विषमुष्टिक्षुपे ॥
क्षुब्धः । पुं । मन्थे । मन्थानदण्डे ॥ क्षुभ्यति स्म । क्षुभसञ्चलने । क्तः । क्षुब्धस्वान्तेत्यादिना साधुः । त्रि । क्षुभिते ॥ तथाच क्षुब्धो राजा क्षुब्धा गिरिनदीत्यादिप्रयोगाद्वागमशास्त्रानित्यत्वाद्बोध्याः ॥
क्षुभः । पुं । मन्थके ॥
क्षुभा । स्त्री । नियमानुमत्यां देव-

तायामिति महाभारतम् ॥
क्षुभितः । त्रि । विलोडिते ॥ आकुले । भक्ते ॥ क्षुभ । क्तः । इट् ॥
क्षुमा । स्त्री । अतस्याम् ॥ नीलिकायाम् ॥ क्षुम इति पर्वतीयभाषाप्रसिद्धे लताप्रभेदे ॥ क्षौति । क्षूयते वा । टुक्षु० । बाहुलकान् मक् । अतसीत्वर्थे क्षुमेति मन्या । संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः ॥
क्षुरः । पुं । लोमच्छेदनद्रव्ये । नापितास्त्रे । क्षुर इति भाषा ॥ कोकिलाक्षे ॥ गोक्षुरे ॥ पक्षे ॥ मञ्चादिखरीसके ॥ शरे ॥ क्षुरति । क्षुर विलेखने । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः ॥ यद्वा । क्ष्णोत्याप्नोत्यादिनारत् ॥ निपातनादिकलोपो गुणाभावश्च ॥ क्षुर इव क्षुरो वा ॥
क्षुरकः । पुं । गोक्षुरे ॥ तिलकद्रुमे ॥ कोकिलाक्षे ॥ क्षुरकः शीतलो वृष्यः स्वादुः पिच्छिलस्तथा । तिक्तो वातामशोथाश्मतृष्णादृष्ट्यनिलास्रजित् ॥ क्षुरति । क्षुर० । कुन् शिल्पिसंज्ञयोः ॥ क्षुर इव वा । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ भूताङ्कुरे ॥
क्षुरकर्म । न । क्षौरे ॥ देवकार्ये पित्र्यादौ रवेरंशपरिच्छये । क्षुरकर्म न कुर्वीत जन्ममासे च जन्मभे ॥

क्षुरधानम् । न । नापितोपकरणाधाने । क्षुरभाण्डी इति पर्वतीयभाषा ॥ क्षुरो धीयतेऽस्मिन् । धाञो ल्युट् ॥

क्षुरधारः । पुं । महानरकविशेषे ॥ म [illegible] विशेषे ॥

क्षुरपत्रः । पुं । शरे ॥ विना क्षुरतुल्यपत्रयुक्ते ॥

क्षुरप्रिका । स्त्री । पालङ्क्याशाके ॥ पालक् इति भाषा ॥

क्षुरप्रः । पुं । शरविशेषे ॥ घासच्छेदकलोहे । खुरपा इति भाषा ॥

क्षुरभाण्डम् । क्लि । क्षुराधारे । क्षुरभाण्डी इति पर्वतीयभाषा ॥

क्षुरमर्दी । पुं । नापिते ॥

क्षुरमुण्डी । पुं । नापिते ॥ क्षुरेण मुण्डं करोतीति क्षुरमुण्डी ॥ क्षुरेण मुण्डी ॥

क्षुराकः । पुं । गोक्षुरे ॥

क्षुरिका । स्त्री । पालङ्क्याशाके ॥

क्षुरिकापत्रः । पुं । शरे ॥

क्षुरिणी । स्त्री । [illegible] । अरा [illegible] कान्तायाम् ॥ नापितभार्यायाम् ॥

क्षुरी । पुं । नापिते ॥ क्षुरोऽस्यास्तीति इनिः ॥

क्षुरी । स्त्री । क्षुरिकायाम् ॥

क्षुल्लः । त्रि । अल्पे ॥ लघौ ॥ क्षोदनम् । क्षुदिर् सम्पेषणे । सं क्विप् । क्षुदं लाति । आतोऽनुपसर्गे कः । ता रर्थे ॥ यद्वा । क्षु दाने । स्थापितक्षुद् तिरक् ॥ दलयोरेकत्वम् ॥ कपिलकादित्वाल्लत्वम् ॥

क्षुल्लकः । पुं । च हस्वे ॥ नीचे ॥ पामरे ॥ अल्पे ॥ कनिष्ठे ॥ दुःखिते ॥ खले ॥ क्षुल्लमस्मात् स्वार्थे कन् ॥ यद्वा । क्षु कालि क्षु धातो वा । क्षुदि उ० क्षुद्रादेर्वा । स्त्रीत्वे लित् । क० सक्षम् ॥ यथा ॥ क्षुधासमये प्राणभक्षणास्वादने । पुंसी सिधः ॥

क्षेत्रम् । न । शरीरे ॥ इन्द्रियाधारे ॥ यारहिते भोगायतने ॥ यथोक्तम् । महाभूतान्यहङ्कारो बुद्धिरव्यक्तमेव च । इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं सङ्घातश्चेतना धृतिः । एतत् क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतमिति ॥ शस्यसेवाश्रितसकृत्कर्मणः फलस्य निष्पत्तेः ॥ केदारे । क्षीत्याद्युत्पत्तिस्थाने ॥ सिद्धस्थाने । कलत्रे । पत्न्याम् । अभ्यन्तरादौ ॥ भगे ॥ अङ्के ॥ मेषादिराशौ ॥ यथा ॥ मेषस्तथा वृषः शुक्रस्य कीर्तितः । मिथुनश्च बुधस्यैवं सोमस्य कर्कटस्तथा ॥ सूर्यस्यैव भवेत् सिंहः कन्या चैव बुधस्य च । तुला चैव तु शुक्रस्य भौमस्य वृश्चिकस्तथा । धनुः सुरगुरोः क्षेत्रं शनेर्मकरकुम्भकौ ॥ मीनः सुरगु

रेश्चैव ग्रहक्षेत्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ क्षौ त्रावस्यादि प्रसिद्धे गणितव्यवहारे ॥ क्षयति क्षीयते अनेन वा । क्षि क्षये क्षितिवासगत्योर्वा । ष्ट्रन् ॥

क्षेत्रकरः । पुं । क्षेत्रस्य कर्त्तरि । क्षेत्रं करोति । दिवाविभेत्यादिनाटः ॥

क्षेत्रकर्कटी । स्त्री । वालुक्याम् ॥

क्षेत्रचिर्भिटा । स्त्री । चिर्भिटायाम् । पाण्डुफलायाम् ॥

क्षेत्रजः । पुं । द्विपिष्टके पुत्रविशेषे । स्वमसृत्यामन्यकाराणांनिदेशुः ॥ यथाह बौधायनः । मृतस्य प्रसूतो यः क्लीबस्य व्याधितस्य वा । अन्येनानुमतो वा स्यात् स्वक्षेत्रे क्षेत्रजः स्मृत इति । अस्यार्थः । क्लीबादेः स्वक्षेत्रे तदनुमत्या ऽन्येन प्रसूतः क्षेत्रजो भवति । मनुरप्याह । यस्तल्पजः प्रमीतस्य क्लीबस्य व्याधितस्य वा । स्वधर्मेण नियुक्तायां स पुत्रः क्षेत्रजः स्मृत इति ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥

क्षेत्रजा । स्त्री । ताम्बडु इति गौड भाषा प्रसिद्धे शाकविशेषे । गोमूत्रिकायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ चक्षिकायाम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥ शिलिकायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥

क्षेत्रज्ञः । पुं । आत्मनि । पुरुषे । शरीरस्य कर्म्मसु प्रवर्त्तयितरि । शरीरा

धिष्ठाते ॥ यो ऽस्यात्मनः कारयिता तं क्षेत्रज्ञं प्रचक्षते । इति मनुः ॥ क्षेत्राख्यानि शरीराणि तेषां चैव यथासुखम् । आत्मानं वेत्ति संयोगा द्यतः क्षेत्रज्ञ उच्यते इति [illegible] पुराणम् ॥ क्षेत्रज्ञो नाम व्यष्टिदेहे द्विविधेष्वपि व्यवस्थितेऽष्टाचत्वयोः क्षत्यानां नियन्ता कार्यकारणस्वामी हिरण्यगर्भविराजाभ्यां समष्टिदेहाभ्यां भिन्न इति व्याख्यातारः ॥ त्रि । छेके । निपुणे । विदग्धे ॥ कृषके ॥ क्षीयते इति क्षेत्रं शरीरं तज्जानाति । ज्ञा अवबोधने । आतो ऽनुपसर्गे कः ॥

क्षेत्रदूतिका । स्त्री । हस्त्याम् ॥

क्षेत्रदूती । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

क्षेत्रपतिः । पुं । क्षेत्रपाले ॥ ब्रह्मादिषु ॥ यथा । कश्चन क्षेत्रपतिम् प्राहुः केचित् स्वयमिव परे । स्वतन्त्र एव वा कश्चित् क्षेत्रस्य पतिरुच्यते इति ॥

क्षेत्रपर्पटी । स्त्री । खेतपापड़ा इति प्रसिद्धे क्षुप विशेषे ॥

क्षेत्रपालः । पुं । देवताविशेषे ॥ भेदा एकोनपञ्चाशत् क्षेत्रपालाः प्रकीर्त्तिताः । मातृकावर्णभेदेन सम्भिन्ना नामभेदत इति ॥ प्रयोजनन्त्वेतत् । ना मयदस्यक्षोणीयावर्णा मातृकान्तरे

दृश्यते प्रथमं तत्र तत्रायं क्षेत्रपालकः ॥ क्षेत्रपालमसम्पूज्य यः कर्म कुरुते क्वचित् । तस्य कर्मफलं हन्ति क्षेत्रपालो न संशय इत्यादि ॥ विशेषः प्रयोगसारे द्रष्टव्यः ॥

क्षेत्रफला । स्त्री । बालुकीकर्कट्याम् ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥

क्षेत्रवित् । पुं । जीवात्मनि ॥ क्षेत्रज्ञे ॥

क्षेत्रसम्भवः । पुं । कम्बुसुमे ॥ मिश्रकाम्बुसुमे ॥ त्रि । भूमिजे ॥

क्षेत्रसम्भूतिः । पुं । कुन्दरे ॥ त्रि । क्षेत्रोद्भवे ॥

क्षेत्राजीवः । त्रि । कर्षके । किसान इति प्रसिद्धे ॥ क्षेत्रम् आजीवो जीविका यस्य ॥

क्षेत्राधिदेवता । स्त्री । तीर्थाधिप देवतायाम् ॥ देवं गुरुं गुरुस्थानं क्षेत्रं क्षेत्राधिदेवताम् । सिद्धं सिद्धाधिकारांश्च श्रीपूर्वं समुदीरयेत् ॥ इति प्रयोगसारः ॥

क्षेत्राधिपः । पुं । मेषाद्यधिपतिग्रहेषु ॥ कुजशुक्रबुधेन्द्वर्कसौम्यशुक्रावनीसुताम् । जीवार्किभानुजेज्यानां क्षेत्राणि स्युरजादयः ॥ इति ज्योतिषम् ॥

क्षेत्रामलकी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥

क्षेत्रिकः । पुं । क्षेत्रस्वामिनि ॥

क्षेत्री । पुं । क्षेत्रविशिष्टे । कृषीवले ॥ ज्ञानिनि ॥ भर्त्तरि ॥

क्षेत्रियः । पुं । असाध्यरोगे ॥ परदाररते । पारदारिके ॥ अन्यदेहचिकित्सार्हे ॥ परक्षेत्रे चिकित्स्यः । शरीरान्तरे चिकित्स्यश्च । क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्य इति परक्षेत्र शब्दात् घच् परस्य लोपश्च निपात्यते ॥ अन्यस्य भार्यायां अन्येनोत्पादिते । यथा विचित्रवीर्यस्य क्षेत्रे अम्बिकायां व्यासेनोत्पादिता धृतराष्ट्रादयः क्षेत्रियाः ॥ न । क्षेत्रजतृणे ॥

क्षेपचुः । पुं । यवनाले । जुन्हरी जुवार इति भाषा ॥

क्षेपः । पुं । निन्दायाम् ॥ विलम्बे ॥ लेपने ॥ गर्वे ॥ प्रेरणे ॥ लङ्घने ॥ विक्षेपे ॥ हेलायाम् ॥ गुच्छे ॥ क्षेपणम् । क्षिप प्रेरणे । घञ् ॥

क्षेपकः । त्रि । क्षेपकर्त्तरि ॥

क्षेपणम् । न । प्रेरणे ॥ क्षिपायाम् ॥ प्रस्तरादीनां दूरप्रक्षेपणार्थं रज्जुनिर्मिते शिक्यबन्धे । गोफिया इति भाषा ॥ यापने ॥ यथा । विधवा यौवनस्था च नारी भवति कर्कशा । आयुषः क्षेपणार्थन्तु दातव्यं स्त्रीधनं सदेति हारीतः ॥

क्षेपणिः । स्त्री । डाँड इति ख्याते नौ

कीटद्रव्ये । चिपणे । नाशे । चिपण-
स्त्री । चिपः । किशोर्यामित्यन्ये । बाहु-
प्रकाशसुधा । चीरप्रभेदे ।
चेमग्री । स्त्री । नौकादण्डे । अर्जि-
दे । कृद्दिकारः । इति क्षीपु ।
चेमणीयः । पुं । भिण्डिपाले । आयाम
चेपणास्त्रे । चेपणी ।
चेपिमा । पुं । चिप्रत्वे । चिप्रस्य भावः
पृथ्वादिभ्य इमनिच् । स्थूलदूरेति
साधुः ॥
चेपिष्ठः । त्रि । अतिचिप्रः । अयमेषा-
मतिशयेन चिप्रः । स्थूलदूरेतीष्ठनि
साधुः । वायुर्वै चेपिष्ठा देवतेति
श्रुतिः ।
चेपीयान् । त्रि । चिप्रतरः । अयमन-
योः चिप्रः । द्विवचनविभज्येतीय-
सुनि स्थूलदूरेति साधुः ॥
चेप्ता । त्रि । चेपककर्त्तरि । चिप
ति । चिप० । तृच् ॥
चेमः । पुं । चण्डायाम् । चोरनामग-
न्धद्रव्ये । पुं नि । लब्धरक्षणे । कल्या-
णे । कुशले । मोक्षे । चतुर्थतारा-
याम् । त्रि । तद्वति । चयत्यशुभ-
म् । चि० । मन् । चिणोति वा ।
चिहिंसायाम् । अर्त्तिस्तुसुहुसृधृ-
चिचुभायावापदियचिनीभ्यो मन्नि-
ति मन् ॥

चेमकः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये । प्रा-
कुवंशजे राजपुत्रे । मरीचिप्रमुखादयः
चेमकान्ताः कलौ सुरूपवत् सम्पूर्ण
राजान आसन् । ततोऽस्य वंश-
स्य विश्रान्तिः । ततः चेमकंप्रथम
सागरे अवाधवंश्याराजानः कलौ
भविष्यन्ति । नागविशेषे ।
भारतप्रसिद्धे राक्षसे ।
चेमकरः । त्रि । मङ्गलकारके । चेमं
करोति ।
चेमकरी । स्त्री । चिल्लिकायाम् ।
चेमकारः । त्रि । शुभङ्करे । चेमप्रिय
मद्रेष्वेव ।
चेमङ्करः । त्रि । चेमकारे । चरिष्ट
ताति । चेमप्रियमद्रपुत्रेति चका
रीत् सम् । समागमः ।
चेमङ्करी । स्त्री । देवीविशेषे । भग
वत्याम् । चेमकरी अङ्गविज्ञानम् । य
था । कुङ्कुमारुण सर्वाङ्गि कुन्देन्दुधव
लानने । मत्स्यमांसप्रिये देवि चे
मङ्करि नमोऽस्तु ते इति दर्शने नम
स्कारमन्त्रः ॥
चेमफला । स्त्री । उदुम्बरवृक्षे । चेमा
य फलान्यस्याः ।
चेमवान् । त्रि । मङ्गलयुक्ते ।
चेमधूर्त्तः । त्रि । निर्भयस्थाने यत्नेमका
मके ॥

क्षेमा । स्त्री । उमायाम् । कात्यायनी
जन्याम् । हिमकर्याम् । मेनहर्याम्
अन्वयगुभम् । सि० । विखीति
दुःखम् । विहिंसायाम् । भ्वान् ।
टाप् ॥

क्षैम्यः । त्रि । कुमंबयोरके ॥

क्षेप्यम् । त्रि । क्षेप्तुंयोग्येमापादौ ॥
चि० । कालोयित । गुणः ॥

क्ष्वेलम् । लि । शब्दे ॥ केशार्थे ॥ श्री
वायां सभूकः । भिक्षादिभ्योऽण् ॥

क्षैरेयम् । त्रि । क्षीरसंस्कृते । क्षीरेसं
स्कृतम् । क्षीराड्ढञ् ॥

क्षैरेयी । स्त्री । यवाग्वाम् । ङीप् ॥
प्रायसे ।

क्षोडः । पुं । आलाने । गजबन्धस्तम्भे ॥

क्षोणि । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ क्षौति ।
टुक्षु शब्दे । वाहुलकान्निः ॥

क्षोणी । स्त्री । भूमौ । कृदिकारादि
ति ङीष् ॥

क्षोणीप्राचीरः । पुं । समुद्रे ॥

क्षोदः । पुं । रजसि । चूर्णे ॥ पेषणे ॥
क्षुद्यते । क्षुदिर् सम्प्रेषणे । घञ् ॥

क्षोदक्षम । त्रि । विचारसहे ॥

क्षोदितम् । न । चूर्णे ॥ त्रि । पेषिते ॥

क्षोदिमा । पुं । क्षुद्रत्वे ॥ क्षुद्रस्य भा
वः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । स्थूल
दूरेति साधुः ॥

क्षोदिष्ठः । त्रि । अतिक्षुद्रे । अयमेषा
मतिशयेन क्षुद्रः । अतिशायने तम
बिष्ठनाविति इष्ठनि स्थूलदूरेति साधुः ॥

क्षोदीयान् । त्रि । क्षुद्रतरे ॥ अयम
नयोरतिशयेन क्षुद्रः । द्विवचनवि
भज्योपपदे तरबीयसुनौ इतीयसुनि स्थूलदूरेति साधुः ॥

क्षोद्यः । त्रि । क्षोदनीये । क्षोदितुं-
योग्ये ॥

क्षोभः । पुं । संचलने । सञ्चलने
॥ क्षोभणे ॥ चित्तचाञ्चल्ये ॥

क्षोभकः । पुं । कामाख्यास्थपर्वतवि
शेषे ॥ त्रि । क्षोभजनके ॥

क्षोभकृत् । त्रि । विक्षोभकारिणि ॥

क्षोभकः । पुं । कामवाणविशेषे ॥ क्षो
भकारके । विष्णौ ॥ प्रकृतिं पुरु
षं चैव प्रविश्य स्वेच्छया हरिः । क्षो
भयामास सम्प्राप्ते सर्गकाले व्यया
व्ययौ ॥ परिणाम्यपरिणामिनौ उ-
पादाननिमित्ते । इत्यर्थः । क्षोभ
यति । क्षुभ सञ्चलने । ण्वुः ॥

क्षोभितः । त्रि । क्षोभयुक्ते । सञ्चा
लिते ॥

क्षोमः । पुं । न । अट्टोपरिशाला
याम् । अट्टे ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे ।
अर्तिस्तुसु इति मन् ॥

क्षोमकः । पुं । गन्धद्रव्ये । चोरनाम
गन्धद्रव्ये ॥

चौद्रम् । न । मधुनि ॥ पानीये ॥ क पिलवर्णे मधुनि ॥ माचिकादिकपि ...। चुद्राख्या कतूकृतम्म धु । मुनिभिः चौद्रमित्युक्तं तद्वर्णा त् कपिलम् भवेत् ॥ गुणे माचिक वत् ॥ चौद्रविशेषाभेदमाख्यानम् ... सुहाभिर्मक्षिकाभिः कृतम् ... सर्वश्रेष्ठम् ... ॥ पुं । ... पिलवर्णे ... ॥ ... ॥ ... ॥

चौद्रजम् । न । सिक्थके मधूच्छिष्टे ॥ त्रि ॥ मधुजातमात्रे ॥ ...

चौद्रधातुः । पुं । माक्षिके ।

चौद्रप्रियः । पुं । ... । त्रि । मधुप्रिये ॥

चौद्रमेहः । पुं । प्रमेहरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । कषायं मधुरं रू चं चौद्रमेह वदेद्बुध. । कषायं क- षायवर्णम् ॥

चौद्रेयम् । न । सिक्थके । सिधा मैम मोम इति भाषा ॥

चौम. । पुं । न । अट्टे । अट्टा अटारी इति भाषा ॥ दुकूले ॥ न । वल्क लजांशुके ॥ शाणवस्त्रे ॥ अतसीव स्त्रे ॥ पट्टवस्त्रे ॥ त्रि । चुमाया विका रे ॥ चौमादनेरण्ये ॥ चुवल्यन

ट्चु० । अर्तिस्तुसुत्रिमन् । तत प्र ॥ चौरिकम् ॥ चुमाधिशेविकीर: । ... विकारइत्यर्थः ॥ ... परिहतेरथ्या ... ॥

चौमीनः । स्त्री । अतसाम् ॥ ... सितकन्यायाम् ॥ ...

चौरम् । न । चुरकर्मणि मुण्डने वपने ॥ केशश्मश्रुनखादीनां कर्तनं सम्प्रसाधनम् । ... चौरक र्म करणेदोषो यथा । एतानि सुप ... यां ... चौर कर्म सेवनेन ... कर्म सु ॥ स्वयं माल्यं स्वयं पुष्पं स्वयं ... नापितस्य गृहे चौ ... ॥ यदि दुःखं ... ॥ मालं ... मुक्तयोर्भवेत् ॥ ... चौ ... विवर्जयेत् ॥ ... केशप ... ॥ ... चौर ... ॥ चुरे ... नित्यम् ॥

चौरपत्त्रम् । न । चुरवत्तुल्यतीक्ष्ण ... ॥

चौरिक. । पुं । नापिते ॥ इतिशब्द

वर्ग:

॥ माला ॥ [illegible] ॥ [illegible] चाना: । [illegible] ॥ प्राप्तिते ॥ [illegible] पुते [illegible] जेपने [illegible] च्या [illegible] । मेदिन्याम् ॥ भूमौ [illegible] [illegible] भारम् ॥ [illegible] ॥ धर्मे [illegible] पथालोपपचे च्यव [illegible] ॥ [illegible] च्यांतः [illegible] पुं [illegible] भैरे [illegible] । न । [illegible] च्यातवम् [illegible] भूतले [illegible] ॥ [illegible] च्यापति [illegible] पुं [illegible] राजनि ॥ च्यावनपतिः [illegible] च्यापालिनी [illegible] पाद् [illegible] ॥ [illegible] [illegible] ॥ [illegible] च्याभृत् [illegible] पुं [illegible] ॥ च्याभुनक्ति [illegible] यति [illegible] भूर्जपत्र [illegible] [illegible] ॥ क्षिप् [illegible] । पु [illegible] च्याभृत् । पुं [illegible] भूमे [illegible] [illegible] ॥ च्याविभर्ति [illegible] धारेय [illegible] यः [illegible] वेति क्षिप् । [illegible] ॥ च्यामानः [illegible] पुं [illegible] वासुदेव । [illegible] [illegible] ॥ च्याभूमिः [illegible] च्यामेः । न [illegible] ॥ [illegible] च्वेडः । पुं । च्वेडाः ॥ [illegible] ॥ वि [illegible] ॥ पीतघोषके [illegible] ॥ न । लोहि [illegible] ताकीपर्णफले ॥ घोषपुष्पे ॥ त्रि । दुर्गन्धे ॥ कुटिले ॥ च्वेडते मोह [illegible] यति । च्विड [illegible] । पचाद्यच् ॥ च्वि [illegible] चाचनेन वा । च्विदासेदनसो [illegible] नयोः । [illegible] ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible] वर्तिते [illegible] च्वच [illegible] [illegible] रेकक्षम् ॥ [illegible] च्वेडनम् [illegible] त्यागे । मोक्षने ॥ च्वे [illegible] डना [illegible] [illegible] ॥ [illegible] च्वेडमन्त्रम् [illegible] ॥ [illegible] च्वेड [illegible] शलाकायाम् ॥ [illegible] [illegible] कोपातक्याम् ॥ च्वेडापु [illegible] च्वेड [illegible] सिंहनाद [illegible] ॥ [illegible] योः [illegible] स्थले [illegible] । [illegible] सिंहनादे [illegible] स्पर्भेदोत [illegible] ॥ [illegible] विशेषे [illegible] [illegible] पुस्त्वम् [illegible] । न । [illegible] च्वेडनम् । न । सिंहनादे [illegible] ॥ [illegible] च्वेडिका । स्त्री । क्रीडायाम् ॥ [illegible] [illegible] पचाद्यच् [illegible] स्वार्थे का [illegible] ॥ [illegible]

[illegible]

[illegible] । पुं । [illegible] ॥ सूर्ये ॥ न । इन्द्रि [illegible] ॥ पुरे ॥ [illegible] ॥ शून्ये ॥ विन्दौ ॥ विहायसि ॥ संवेदने ॥ देवलोके ॥ स्वर्गे ॥ धर्मे [illegible] । सुखे ॥ [illegible]

मराशे ॥ खन्यते खनति वा ख
नित्रयर्द्दरखौ । अन्येभ्योपीति डः ॥
खवेद्यस्मिन् वा । खव गतौ । डः ॥
अभ्रके ॥
खक्खुलखः । पुं । भीमे । शिवे ॥
खक्खटः । पुं । कक्खटे । काठिन्ये ॥ ख
क्खवति । खक्ख हसने । अच् [illegible]
ऽटन् ॥
खगः । पुं । सूर्ये । ग्रहे । देवे । बा
णे । [illegible] पक्षिणि । विहङ्गमे ॥
खे आकाशे गच्छतीति । गम्लृ गतौ ।
अन्येभ्योपीति डः ॥
खगगतिक्रिया । स्त्री । पक्षिणां डीना
दिगतिचेष्टायाम् ॥ यथा । उड्डीनं प्र
डीनं संडीनं सण्डीनं परिडीनक
म् । विडीनमवडीनञ्च निडीनं
डीनडीनकम् ॥ गतागतप्रगतिस
म्पातावयत्वपक्षिकाम् । गतिप्रभे
दाः पक्षिणां ज्ञातव्या नीडसंस्थिता
[illegible] जटाधरः ॥
खगतिः । स्त्री । आकाशगमने ॥
खगपः । पुं । गरुडे ॥ खगान् पाति ।
पा रक्षणे । आतोनुपसर्गे कः ॥
खगपतिः । पुं । गरुडे ॥ खगानाम्
पतिः ॥
खगमः । पुं । खेचरे ॥
खगवक्तः । पुं । लकुचवृक्षे ॥

खगवती । स्त्री । भूमौ । क्षितौ ॥
खगभुक् । पुं । पृश्निपर्ण्याम् ॥
खगस्थानम् । क्ली । कोटरे । निष्कुहे ॥
खगानां स्थानम् ॥
खगान्तकः । पुं । श्येनपक्षिणि ॥
खगासनः । पुं । उदयाचले ॥ विष्णौ ॥
खगस्य खगानां वा आसनं यस्मिन्
सः ॥ खगो गरुड आसनं यस्य सः ॥
खगेन्द्रः । पुं । गरुडे । जटायुषि ॥ खगा
नामिन्द्रः ॥
खगेन्द्रध्वजः । पुं । विष्णौ । हरौ ॥ ख
गेन्द्रो ध्वजे यस्य सः । खगेन्द्रो ध्वज
श्चिह्नमस्य वा ॥
खगेश्वरः । पुं । गरुडे । सुपर्णे ॥ खगा
नामीश्वरः ॥
खगोलः । पुं । आकाशमण्डले ॥ तस्य
विवरणं यथा ॥ एतद्ब्रह्माण्डं संक्षि
प्तं कटाहद्वयस्य गोलाकारस्फुटत
त्वम् । यत्र भूर्भुवःस्वर्लोकाद्याः
सप्त सप्तभुवनानि सन्ति
। ब्रह्माण्डमध्ये य परिधिः समा
काशकक्षा । तन्मध्ये भगणपरिय
त्रयुक्तसंवहोद्वहाख्यानां पञ्चानां
वायूनां स्थानानि अधोधःक्रमेण स
न्ति । तदधस्तात् अधोधःस्थितपूर्ण
शिमुखानि बुधस्तिग्मांशुकेतुभङ्ग
लहर्षशुक्रबुधचन्द्रग्रहयुक्तं दक्षिणे ।

चारस्थितभुवाख्यताराद्वयेन, बद्धं न चचक्रं सदापश्चिमगतिना प्रवहवायुना भ्रमति । ततोऽधोऽधः क्रमेण सिद्धविद्याधरमेघविद्युदादियुक्तः स दोत्तरेति रावहवायुर्भ्रमति । स । तद्ब्रह्माण्डस्य मध्ये समन्तादीश्वरस्य धारणात्मिकां शक्तिं विश्वाणोभूगोलः शून्ये तिष्ठति । पृथ्व्यगता नाग सुरसमाश्रयां दिव्यौषधिरसोपेता रम्याः पातालस्सातलमहातलरसातलसुतलवितलातलसंज्ञकाः ऊर्ध्वोर्ध्वक्रमेण सप्तपातालभूमयश्च सन्ति । सुमेरुपर्वतोपरि शून्ये एकाभुवताराऽभ्रमति । एवं वडवानलोपरि शून्येऽन्याधुवतारा भ्रमतीति ॥

खगण्डः । पुं । खागण्डा इति गौडभाषाप्रसिद्धे दृषविशेषे । मोटगले । इत्यन्त्काव्ये ॥

खङ्गूरः । पुं । पूर्यकुन्तले ॥

खचमसः । पुं । चन्द्रे ॥ खेचमसस्य ॥

खचरः । पुं । वायौ ॥ राक्षसे ॥ सूर्ये ॥ चरायामुदाहरणं यथा । खचरस्य सुतस्य सुतः खचरः खचरस्य पिता न पुनः खचरः । खचरस्य सुतेन च सः खचरः खचरी परिरोदिति हा खचर ॥ मेघे ॥ रूपकभेदे ॥ यथा । खचरो रसनाले स्यात् गुरुरादौ लघु सर्वाः शान्ते ऽथवा हास्यरसे भवे दे पद्मस्वर इति सङ्गीतदामोदरः ॥ त्रि । आकाशगामिनि ॥ खेचरति । चर० । चरेष्टः ॥

खचितः । त्रि । कर्म्बिते । बषिते । संयुक्ते । क्षुरिते । व्याप्ते ॥

खजः । पुं । दर्व्याम् । करछी इति भाषा ॥

खजकः । पुं । वैशाखे । मन्थानदण्डे ॥

खजपम् । न । घृते ॥ दृश्रि ॥ खज्यते । खजमन्थने । उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः कपन् ॥

खजलम् । न । नीहारे ॥ खस्य जलम् ॥ दिव्योदके । आकाशवारिणि ॥ यथा । वर्षासु चरन्ति घनैः सहोरगाः स्रियति कीटसूताश्च । तद्विषजुष्टमपेयं खजलं मगस्त्योदयात् पूर्वम् ॥

खजा । स्त्री । मन्थे ॥ प्रहन्ते ॥ दर्व्याम् ॥

खजाकः । पुं । खगे । पक्षिणि ॥ खजति । खज० । खजेराकः ॥

खजाका । स्त्री । दर्व्याम् । करछी च मचा इति भाषा ॥ खजेराकप्रत्ययान्तात् टाप् ॥

खजिका । स्त्री । खाजारयोपदंशे ॥

खजित् । पुं । बुद्धभेदे ॥ खं जयति । जि० । क्किप् । तुक् ॥

खज्योतिः । पुं । खद्योते ॥

खञ्ज । त्रि । विकलगतौ । खोडे । खोडा लंगडा इतिभाषा ॥ खञ्जति । खञ्जिगतिवैकल्ये । पचाद्यच् । तत्र पर्यायः यथा । वायुः कट्याश्रितः सक्थ्नः कण्डरामाक्षिपेद्यदा । खञ्जस्तदा भवेज्जन्तुः पङ्गुः सक्थ्नोर्द्वयोर्वधात् ॥

खञ्जकः । त्रि । खोरे । खञ्जे ॥

खञ्जकारिः । पुं । सुलायाम् । खिसारी इतिभाषा ॥

खञ्जखेटः । पुं । खञ्जनाख्यविहङ्गमे ॥

खञ्जखेल । पुं । खञ्जनपक्षिणि ॥

खञ्जनः । पुं । खञ्जरीटे । खञ्जोला इतिभाषा ॥ अथ खञ्जनाध्यायः । खञ्जननामा योऽयं विहङ्गमस्तस्य दर्शने प्रथमे । प्रोक्तानि यानि मुनिभिः फलानि तानि प्रवक्ष्यामि ॥ तत्र चत्वारः खञ्जना भवन्ति । तेषां सामान्यत्र । स्थूलोऽभ्युन्नतकायः कृष्णगलो भद्रकारको भद्रः १ । आकण्ठमुखात् कृष्णः सम्पूर्णः २ पूरयत्याशाम् ॥ कृष्णोगलेऽस्य बिन्दुः सितकरटान्तः सरिक्तकृद् रिक्तः ३ । पीतो गोपीत ४ इति क्लेशकरः खञ्जनो दृष्टः ॥ अथ कस्मिन् स्थाने दृष्टः कीदृक्फलङ्करोतीत्याह । अथ मधुरसुरभिफलकुसुमतरुषु सलिलाशयेषु पुण्येषु । करितुरगभुजगमूर्द्धसु प्रासादोद्यानहर्म्येषु ॥ गोगोष्ठसत्समागमयज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे । हस्तितुरङ्गमशालाच्छत्रध्वजचामरार्येषु ॥ हेमसमीपसिताम्बरकमलोत्पलपूजितोपलिप्तेषु । दधिपायसधान्यकूटेषु च श्रियं खञ्जनः कुरुते ॥ अन्येष्वप्याह । पङ्के स्यादैन्यासिर्गोरससम्पन्नगोमयोपगते । शाद्वलगे वस्त्राप्तिः शकटस्थे देशविभ्रंशः ॥ गृहपटले ऽर्थभ्रंशो बन्धोऽशुचौ भवति रोग. । पृष्ठेऽजाविकानां प्रियसङ्गममावहेत्याशु ॥ अन्यद्प्याह । महिषोष्ट्रगर्दभास्थिश्मशानगृहकोणश्वर्करादृष्टः । प्राकारभस्मकेशेषु चाशुभो मरणरुग्भयदः ॥ पक्षौ धुन्वन्नशुभ. शुभः पिबन् वारि निम्नगासंस्थः । सूर्योदये प्रशस्तो नेष्टफल. खञ्जनोऽस्तमये ॥ नीराजने निवृत्ते यथादिशा खञ्जनो नृपं यान्तम् । पश्येत् तथा गतस्य क्षिप्रं सरातिं वशमुपैति ॥ अथ प्रत्ययपदर्शनार्थमाह । तस्मिन्निधिर्भवति मैथुनमेति यस्मिन् यस्मिंस्तु छर्दयति तत्र तलेऽस्ति काचः । अङ्गारमप्युपदिशन्ति पुरीषणेऽस्य त-

कौतुकापनयनाय खने क्षितीम् ॥ अन्यच्छुभाशुभमाह। सतविकल विभिन्नरोगितः स्वतनुसमानफल मिष्टः खग। वनकुदभिनिखीयमा नको विपति च बन्धुसमागमप्रदः॥ अथ शुभखञ्जने दृष्टे विधानमाह ॥ स्पृशति तदिप्सुःशुभं शुभप्रदेशे खगं न लोक्य महीतले विदध्यात्॥ सुरभिकुसुमधूपयुक्तमर्घं शुभ मभिनन्दितमेवमेति वृद्धिम्॥ अथाशुभे खञ्जने दृष्टे विधानमाह॥ अशुभ मपि विलोक्य खञ्जनं द्विजगुरु साधुसुरार्चने रतः। न नृपति र शुभं समाप्नुयान्न यदि सप्त दिनानि मांसभुक् स्यात्॥ अथ कालफ लमदर्शमाथं माह। प्रायशोत् प्रथमे दर्शने फलं प्रतिदिनन्तु दिनशेषात्॥ दिक्स्थानमूर्त्तिलग्नर्क्षा न्नाद्रीसादिभिश्चोक्तम्॥ इति वाराहीवृहत्संहिताध्यायः॥ ४३ विशेषः शाकुने॥ दिग्विशेषे शुभ शब्दफलम्। क्षितं प्रत्नाथि कार्य सिद्धिरत्ना धर्मे कृताभेभयं याम्या मधिशयं सुरद्विषिकाले लाभः स सुत्रापये। वायव्यां परवस्त्रगन्धस मिश्रं दिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यां मरणं ध्रुवंनिगदितं दिग्लक्षणं ख

ञ्जने॥ ज्येष्ठीवृतयु तोप्येवं वोर्धम् ॥ गमने॥ खञ्जति। खेजिप नन्दादित्वाल्ल्युः॥ खञ्जनकः। पुं। खञ्जने॥ खञ्जनरतम्। न। यतीनां गोपनीये रते॥ यस्मिन्यदेतं गोप्यं तत् खञ्जनरतं विदुरित्युक्तेः॥ खञ्जना। स्त्री। खञ्जरीटसमुपविशि चुहस्वञ्जनजातीर्न सर्षप्याम्॥ खञ्जनिका। स्त्री। खञ्जनाकृतौ। सर्षप्याम्। शापुचिकायाम्। खञ्जनै॥ स्वार्थे कः। टाप्॥ इत्यमरः॥ खञ्जरीटः। पुं। खञ्जने॥ असिधारायाम्॥ मतधारिणि॥ खञ्जं यथा तथा चलति। खगतौ। बाहुलकात् कीटन्॥ खञ्जा। स्त्री। छन्दः प्रभेदे॥ खटः। पुं। अन्धकूपे॥ कफे॥ प्रहारान्तरे॥ टङ्के॥ हले॥ चाङ्गले॥ फ णिनृणे॥ खटकाङ्गायाम्। अप्॥ खटकः। पुं। नागवीटे। टङ्करे॥ खटकामुखः। पुं। शराकर्षणमुद्रायाम्॥ हस्तकविशेषे॥ खटिकः। पुं। कुञ्चितपाणौ॥ खटका। स्त्री। खैलवटो इति प्रसिद्धा यां कठिन्याम्। श्वेतनद्यां॥ क्षीरन्ये॥ द्वीपके॥ खटिनी। स्त्री। मण्याम्। गटिका

याम् ॥

खटी । स्त्री । कठिन्याम् । यवक्षरचि कायाम् ॥ खटी दाहासजि च्छी ता मधुरा विषशोथजित् । लेपादै तद्गुणाः प्रोक्ता भक्षितास्तिकासमा ॥ खटी गौरखटी चेव गुणै स्तुल्ये प्रकीर्त्तिते ॥

खट्टनः । त्रि । खर्वे ॥

खट्टाश. । पुं । गन्धौतौ । वनवासने ॥ खाटास गन्धगोकुला इतिच गौड भाषा ॥

खट्टाशी । स्त्री । पूतिशारिकायाम् ॥

खट्टि. । पुं । शवयाने । अन्त्यशय्यायाम् ॥

खट्टिकः । पुं । खटीक इतिख्याते मांस विक्रयिणि ॥ मध्यिपी धीवरमीने ॥ शा कुनिके । चिडीमार इतिभाषा ॥

खट्टिका । स्त्री । क्षुद्रखट्वायाम् । शिव शय्यायाम् । शवयाने ॥

खट्टेरक । त्रि । खर्वे ॥

खट्वका । स्त्री । खट्टिकायाम् ॥ अभाषि तपुंस्कात्वेति पर्वेत्वाभावः ॥

खट्वा । स्त्री । पर्यङ्के । शयने । मञ्चे ॥ खट्यते निद्रार्थिभि । खटकाङ्क्षायाम् । अशुप्रुपीतिक्वन् । टाप् ॥ अष्टाभि ऱ्काष्ठखण्डै स्तु खट्वेति प्रतिचक्षते ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौ ॥ कोलभि व्याम् ॥

खट्वाका । स्त्री । खट्टिकायाम् ॥ आद्या चार्याणामितिपचे आत्वम् ॥

खट्वाङ्ग । पु । सूर्यवंशीयराजर्षिविशेषे ॥ न । नरपञ्जरे ॥ दृढारोपितनर शिरस्के ईशायुधविशेषे ॥ प्रष्ठवंशे ॥ खट्वापादे ॥

खट्वाङ्गभृत् । पु । शिवे ॥

खट्वाङ्गी । पुं । शिवे ॥

खट्वारूढ । त्रि । खट्वाश्रिते ॥ आविनी ते । प्रमादिनि ॥ आत्म्ये । निषिद्धा नुष्ठानपरे ॥ वेदं व्रतानिच समाप्य समावर्त्तेन खट्वारोहणं निषेधच येस्य भूमिशयनादेर्षि य खट्वामा रोहति सखाल्मः । रुढस्तायम् । ते न खट्वा आरोहत् अत्र निषिद्धानु ष्ठानपरः सर्वोपिखट्वारूढउच्यते । खट्वाक्षेप इति निरुक्ततत्त्वम् ॥

खट्विका । स्त्री । शयने । क्षुद्रखट्वायाम् । खटिया खटोला इतिभाषा ॥ ख ल्पाखट्वा । कन् । ह्रस्व. । अभाषितपु स्काद्वेतीत्वम् ॥

खड. । पु । धान्यान्तरे ॥ भेदे ॥ पु । न । मधुरयो । खड इतिभाषा ॥

खडक्किका । स्त्री । | खडक्की । स्त्री । } पक्षद्वारे । खि डकी इतिभाषा ॥ इति शारावली ॥

खडयूष । पु । यूषवि॰ ॥ यथा । तक्रं

कपित्थचाङ्गेरीमरिचाजाजिचित्रकैः। सुपक्कं खड्गयूषोयं चक्रदत्तेन भाषित ॥

खडिका। स्त्री। } सेलखडी इतिभा
खडी। स्त्री। } षा प्रसिद्धायां कठिन्याम् ॥

खड्ड। पुं। गुणव्यायाम् ॥

खड्गम्। न। लोहे ॥

खड्गः। पुं। खागदतिख्याते गण्डकमृगे ॥ पशुभेदे ॥ गण्डके ॥ गेंडा इति प्रसिद्धवनपशौ ॥ चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥ खाँडा तरवारिरिति ख्याते शस्त्रे। असौ। चन्द्रहासे ॥ खड्गेति। खड्गभेदइते। छायूरविम्बे किंचित्तिगम्। आगमयायखड्गः निश्चयं ज्ञानम् ॥ अथ खड्गविषयकमयोदशविधतत्वर्यं महाभारते। यथा मण्डलाकारतः खड्गभ्रामणं भ्रान्तमुच्यते १। ... तदेवबाहुसुसम्यकृतमुद्भ्रान्तमीरितम् २। आभ्रमं स्वस्य परितः खड्गभ्रामित मुच्यते ३। परप्रयुक्तशस्त्रस्य वारणार्थ मिदं नयम् ॥ यथो राक्रमणार्थाय गमनन्त्वाप्लुतं मतम् ४। खड्गस्याग्रेण तद्देहस्पर्शनं प्रसृतं मतम् ५ ॥ यस्ययित्वा रिपोः शस्त्रपातनं गदितं स्मृतम् ६। परिहृत्य मवे च्छत्रो याँसदृच्चिगते गतिः ७॥ पश्चात् पदापसरणं निहन्त्यं सम्मचयते ८। अन्योन्यताडनं प्राहुः सम्पातमुभयो रपि ९॥ आधिक्यमात्मनो यत् तत् समुदीर्णं मुदीरितम् १०। शत्रुमन्यत्रदेशेषु भ्रामणं भारतं स्मृतम् ११॥ विचित्रखड्गसञ्चारदर्शनं कौशिकं स्मृतम् १२। निर्जीव चर्मणि चैरो यद्दसैः सात्वतं हितम् १३ ॥ इति ॥

खड्गकोषः। पुं। असिविधाने। खड्गपत्रे॥

खड्गज्ञानम्। न। खड्गपरीक्षायाम्॥

खड्गटः। पुं। ...

खड्गधेनुः। स्त्री। खड्गपुत्रिकायाम्। छुरी इति भाषा ॥ गण्डकस्त्रियाम्॥

खड्गपत्रं। पुं। असिकोषे॥ खड्गलतायाम् ॥ ...

खड्गपरीक्षा। स्त्री। खड्गज्ञाने ॥ यथा। अङ्गं रूपं तथा जाति र्नेत्रारिष्टे च भूमिका। ध्वनि र्मानं मितिर्मोक्तं खड्गज्ञानाष्टकं शुभम् ॥ आभिर्लक्ष्यते याद्दक् विभिन्न घटितं तथा। यदेन दृश्यते चिह्नं तदङ्गं समाचक्षते १॥ नीलकृष्णादिकं खड्गे रूप मित्यभिधीयते २। तेनैव यत् प्रतीतं स्यात् तज्जाति रिति गद्यते ३ ॥ अङ्गातिरिक्तं यज्ञाति सम्भाद्यात्यो मत्यक्षम्। तन्नैव

मिति। आनीयात् खड्गे खड्गविशार
दः ४ ॥ अङ्गातिरिक्तं खड्गादि यच्छु
द्रुच्चापसूचकम् । तदरिष्टमिति
प्राहु ५ भूमि रक्तादिधारणम् ६ ॥
यः खड्गे जायते शब्दो मधुदण्डादि
ना हते । स ध्वनिः ७ स्तुलना
मानं ८ ज्ञानमष्टविधन्त्विदम् ॥ प
श्चात्या निपुणैः खड्गे सम्भाव्यन्ते
विकृतिमाः । अन्या वक्रविशेषा ज्ञेया
ता नैव सवना विति ॥ अत अङ्गा
नि चत्वारि रूपाणि जातय स्तथा ।
चिंश नेत्राणि जानीयाद् दृष्टानि
तथैव च । भूमिश्च द्विविधा ज्ञेया
ध्वनि र्द्विविधो मतः । मानन्तु
द्विविधं प्रोक्तमित्येषां संग्रहो मतः ॥
इति ॥ विशेषस्तु लोहार्णवे हरी
पयुक्तिकल्पतरुभूतिग्रन्थेषु द्रष्टव्यः ॥

खड्गपिधानम् । न । [illegible] } खड्गकोषे । प
खड्गपिधानकम् । न । [illegible] } रीवारे । प्र
त्याकारे । कोषे ॥

खड्गलक्षणम् । न । खड्गस्वरूपज्ञाने ॥
तत्रादौ खड्गस्य प्रमाणं व्रणानाञ्च शु
भाशुभं ज्ञानार्थमाह । अङ्गुलशतार्द्धे
मुत्तम ऊनः स्यात् पञ्चविंशतिः ख
ड्गः । अङ्गुलमानाद् ज्ञेयो व्रणोऽशु
भो विषमपर्वस्थः ॥ * ॥ व्रणानामाकृ
तिलक्षणमाह । श्रीवत्सवर्द्धमानात

पत्रशिवलिङ्गकुण्डलाब्जानाम् । स
दृशा व्रणाः प्रशस्ता ध्वजायुधस्वस्ति
कानाञ्च ॥ * ॥ अशुभलक्षणानि ।
कृकलासकाककङ्कक्रव्यादकबन्धवृश्चि
काकृतयः । खड्गे व्रणा न शुभदा वं
शानुगताः प्रभूताश्च ॥ स्फुटितो ह्र
स्वः कुण्ठो वंशच्छिन्नो न दृष्टमनोनु
गतः । अस्वन इति चानिष्टः प्रोक्तवि
पर्यस्तदृष्टफलः ॥ * ॥ खड्गचेष्टित
माह । क्वणितं मरणायोक्तं पराज
यायाप्रवर्त्तनं कोषात् । स्वयमुद्गी
र्णे युद्धं ज्वलिते विजयो भवति ख
ड्गे ॥ * ॥ अथ परिभाषामाह ।
नाऽकारणं विवृणुयान्नविघट्टयेच्च
पश्येन्नतत्र वदनं न वदेच्च मूल्यम् । दे
शं निवास्य कथयेत् प्रतिमानयेच्च
नैवं स्पृशेन्नृपति रप्रयतोऽसियष्टिम्
॥ * ॥ अन्यच्च लक्षणमाह । गोजिह्वा
संस्थानो नीलोत्पलवंशपत्रसदृश
श्च । करवीरपत्रशूलाग्रमण्डलाग्राः
प्रशस्ताः स्युः । निष्पन्नो न च्छेद्यो
निकषैः कार्यः प्रमाणयुक्तः सः ।
मूले म्रियते स्वामी जननी तस्याग्र
तश्छिन्ने ॥ * ॥ अथ सुटीट्टायां
व्रणाख्यानमाह । यस्मिन् तरूपदे
शे व्रणो भवेत् तद्वदेव खड्गस्य । वनि
तानामिव तिलको गुह्ये वाच्यो मु

खेट्टा ॥ * ॥ अत्रव्रणोपायमाह ।
अथवा स्पृशति यदङ्गं महानिखं च
मृत् तदवधाय । कोशस्थखड्गेभ्यो
ऽस्थोपि याख्यं विदित्वैवम् ॥ शिर
सिस्पृष्टे प्रथमेऽङ्गुले द्वितीयेललाट
संस्पर्शे । भ्रूमध्ये चतृतीये नेत्रस्पर्शे च
तुर्थे तु ॥ नासोष्ठकपोलहनुश्रवणग्री
वांसकेचपञ्चाद्याः । उरसिद्वादश
संख्यस्तयोदशःकक्षयोर्ज्ञेयः ॥ स्तन
हृदयोदरकुक्षौ नाभौतु चतुर्दशा
द्येयाच्येयाः । नाभीमूलेकट्यां गुह्ये
एकोनविंशतितः ॥ ऊर्वोर्द्विर्विंशत्या
द्ध्वेर्भ्यांयोर्घ्रसख्योर्विंशे । जानुनिच
यस्तुर्विंशजङ्घयोपञ्चविंशेच ॥ जङ्घा
मध्येगुल्फे पार्ष्णीपादे तथाऽङ्गुलिष्व
पिच । षड्विंशादिषु यावत् त्रिंशदि
तिमतेन गणेश ॥ * ॥ अथैतेषां
स्थानांफलान्याह । पुत्रमरणं धना
प्ति र्धनहानिः सम्पदश्च बन्धश्च ।
एकाद्यङ्गसंस्थे व्रणैः फलं निर्दिशे
त् क्रमशः ॥ सुतलाभः कलहो ह
स्तिलब्धिः पुत्रमरणधननाशः । क्रम
शः विनाशवनितासिचित्तदुःखानि
षट्प्रभृति ॥ लब्धिर्हानिः स्त्रीलब्ध
यो वधहृदिमरणपरितोषाः । चेया
श्चतुर्दशादिषु धनहानिरचैकविंशे
स्यात् ॥ वित्ताप्ति र्धनाभिर्धनाग

मोमृत्युसम्पदोऽस्वत्वम् । ऐश्वर्य
मृत्युराज्यानिचक्रमात् त्रिंशदिति
यावत् ॥ अनिर्वाणेमृत्युः ॥ परतो
न विशेष फलं विषमसमस्थाश्च पा
पशुभफलदाः केचिदफलाः प्रदिष्टा
स्त्रिंशतपरतोग्रमितियावत् ॥ * ॥
अथगन्धलक्षणमाह । करवीरोत्प
लगजमदघृतकुङ्कुमकुन्दचम्पकसग
न्धः । शुभदोनिष्टोगोमूत्रपङ्कजमे
दसःसदृशगन्धः ॥ कूर्मवसासृक्क्षी
रोपमश्चभयदुःखदोभवतिगन्धः । वै
दूर्यकनकविद्युत् प्रभोजयारोग्यवृ-
द्धिकरः ॥ * ॥ अथशस्त्रपानम् । इ
दमौशनसञ्च । शस्त्रपानं रुधिरेण
श्रियमिच्छतः प्रदीप्तम् । हविषा
गुणवत्सुताभिलिप्सोः सलिलेनाच
यमिच्छतश्चवित्तम् ॥ यउवोऽप्रकारेषु
दुग्धपानंयदिपायेन समीहतेऽर्थसि
द्धिम् । आषधिलमृगाश्ववस्तदुग्धैः ग
णिहस्तिच्छिदये सतालगर्भैः ॥ आर्कं
पयोहुडुविषाणमषीसमेतं पारा
वताखुशकृताचयुतःप्रलेपः । शस्त्रस्य
तैलमथितस्य ततोऽस्यपानंपश्चाच्छि
तस्य नशिलासुभवेद्विघातः ॥ क्षारे
कदल्या मथितेन युक्ते दिनोषितेपा
यसमायसंतत् । सम्यक् शितं चाश्म
निनैतिभङ्गं नचान्यलोहेष्वपितस्य

कोऽव्ययम् ॥ इतिशब्दार्णवम् ॥ ४८ ॥ ... धाय. ॥

खड्गिक. । पुं । मत्स्यघोरफेने ॥ सौनिके । मांसविक्रयिणि ॥

खड्गी । पुं । गण्डके । खड्गमुखे । ... वर्मणि ॥ खड्गः शृङ्गमस्यास्ति इनिः ॥ मञ्जुघोषे ॥ त्रि । खड्गधरे ॥

खण्डः । पुं । इक्षुविकारविशेषे । खवे । चीनी इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ प्रयुज्यते चरसाद्यायाम् । खण्ड सन्धेयोत्पादनाविशिष्टममस्रोऽयं च ॥ खण्डस्तु मधुरो वृष्यश्चक्षुष्यो बृंहणो हिमः । वातपित्तहरः स्निग्धो बल्यो वान्तिहरः परः ॥ मणिदोषे ॥ न । विडलवणे ॥ * ॥ पुं । न । भिन्ने । शकले ॥ खण्ड्यते । खण्डिभेदने । कर्मणि भावेवा घञ् ॥ खन्यते वा । खन्० । अमन्नादि. ॥

खण्डकः । पुं । सितायाम् । चीनी इतिभाषा ॥ त्रि । छेदकारिणि ॥

खण्डकथा । स्त्री । वाङ्मयप्रभेदे ॥

खण्डकर्ण. । पुं । आलुविशेषे । वज्रकन्दे । सकरकन्द इतिभाषा ॥ कटुपाकी खण्डकर्णः कफपित्तविनाशन. ॥

खण्डकालु । न । आलुविशेषे ॥

खण्डखर्जूरम् । न । खजूरइतिख्याते

पकान्ने ॥ ... पुं । ...

खण्डजः । पुं । गुडे ॥ यवासशर्करायाम् ॥ ...

खण्डजोद्भवः । पुं । शर्करोद्भवखण्डे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

खण्डताल. । पुं । तालविशेषे ॥ यथा ॥ द्रुतमेकं भवेद्यत्र खण्डतालः स उच्यते । अपरं नियतं विनेतिदिशा ... मोदर. ॥

खण्डधारा । स्त्री । कर्तर्याम् । कैंची इतिभाषा ॥

खण्डनम् । न । भञ्जने ॥ निराकरणे ॥ छेदने । भेदने ॥

खण्डपरशु । पुं । शिवे ॥ खण्डयतीति खण्ड । खण्डः परशुरस्य ॥ जामदग्न्ये ॥ खण्डयति शत्रून् । खण्डि० । पचाद्यच् । खण्ड. परशुरस्य ॥

खण्डपर्शुः । पुं । परशुरामे । भार्गवे ॥ शङ्करे । शिवे ॥ धूर्जटिपिनि ॥ खण्डामलकभैषज्ये ॥ राहौ । सैंहिकेये ॥ खण्डयतीति खण्डः । खण्डः परशुरस्य ॥ भयदन्तवसिनीतिशब्दरत्नावली ॥

खण्डपाल. । पुं । शूद्रायां चत्रियाज्जाते । मयरा इतिगौडभाषा प्रसिद्धे ॥ वर्णसङ्करविशेषे । खाण्डिके । मोदके ॥ इतिहारावली ॥

खण्डमोदकः । पुं । यवासशर्करायाम् ॥
खण्डलवणम् । न । पूर्ते । विडलवणे ॥
खण्डविकारः । पुं । मत्स्यण्ड्याम् ॥ खण्डो विकारोऽस्याः ॥
खण्डविकृतिः । स्त्री । शर्करायाम् ॥ खण्डस्य[illegible]स्यास्याः विकृतिः ॥
खण्डशाखा । स्त्री । मधिवल्ल्याम् ॥
खण्डसरः । पुं । यवासशर्करायाम् ॥
खण्डाभ्रम् । न । अभ्रलेशे । फटाभे च इतिभाषा ॥ क्षीणाभ्रखण्डान्तरे ॥
खण्डिः । स्त्री । खण्डने ॥
खण्डिकः । पुं । कलाये ॥ कण्ठान्तरे ॥ कक्षे । काप इतिभाषा ॥ खण्डोऽस्ति । खण्डनमस्त्यस्येति ठन् ॥
खण्डिका । स्त्री । ह्रस्वखण्डे ॥
खण्डितः । त्रि । भेदिते ॥ छिते । छेदिते । लूने ॥ यथा । चन्द्रे कलङ्कः सुजनेऽदरिद्रता विकासलक्ष्मीः कमलेषु चञ्चला । मुखेऽप्रसादः सधनेषु सर्वदा यशोविधातुः कथयन्ति खण्डितमिति ॥ [illegible] ॥ खण्डः सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥
खण्डिता । स्त्री । स्वीयादिनायिकाभेदे । भर्तुरन्यासङ्गज्ञानकलुषिताशयाम् ॥ प्राते ऽन्यासङ्गविकृते खण्डितेर्ष्याकषायितेत्युक्तेः । अपिच ज्ञाता ऽन्यत्र निशां प्रातरागते प्राणवल्लभे । अन्यासम्भोगचिह्नैस्तु खण्डितेर्ष्याकषायितेति ॥
खण्डी । पुं । वनमुद्गे ॥
खण्डिनी । स्त्री । पृथिव्याम् ॥
खण्डिमा । पुं । खण्डतायाम् ॥ खण्डस्य भावः । इमनिच् ॥
खण्डीरः । पुं । पीतमुद्गे । सोनामूग इति भाषा ॥
खतमालः । पुं । पयोधरे । मेघे ॥ धूमे ॥
खदिका । स्त्री । लाजायाम् । खोइ इतिभाषा ॥
खदिरः । पुं । खैरसार इतिप्रसिद्धे गायत्रिणि । बालतनयद्रुमे । दन्तधावने । वक्रकण्टके ॥ खदिरः शीतलो दन्त्यः कण्डूकासारुचिप्रणुत् । तिक्तः कषायो मेदोघ्नः कृमिमेहज्वरव्रणान् ॥ श्वित्रशोथामपित्तास्रपाण्डुकुष्ठकफान् हरेत् ॥ इन्द्रे ॥ चन्द्रे ॥ खदति । खद स्थैर्ये हिंसायाञ्च । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराः इति किरच् ॥
खदिरपत्रिका । स्त्री । अरिखदिरे ॥ लज्जालुलतायाम् ॥
खदिरपत्री । स्त्री । लज्जालुलतायाम् ॥
खदिरसारः । पुं । खादिरे । खैरसार

इतिभाषा॥

खदिरिका। स्त्री। लाक्षायाम्।

खदिरी। स्त्री। शाकभेदे। लज्जालुकायाम्। नमस्कार्याम्। छाजोली इतिभाषा॥ खदति। खदेः किरच्। ङीप्॥

खदिरोपमम्। न। खदिराभे। खेत खदिरे। सोमवल्के। कांटावाला इतिगौडभाषा॥

खद्योतवासिनी। स्त्री। तारायाम्। स्वेच्छयाकिविशेषे॥

खद्योतः। पुं। ज्योतिरिङ्गणे। कीटम-णौ। प्रभाकीटे॥ खे द्योतते। द्युत दीप्तौ। अच्॥ खद्योतयति वा। अच्॥ सूर्ये॥

खद्योतनः। पुं। अर्के। सूर्ये॥ खस्य द्योतनः॥

खधूपः। पुं। कलिङ्गीदाविशेषे। हवाई इतिभाषा॥ यथा। उच्चां प्रच-कु लैगरस्य मार्गान् लब्धान् पवन्धु मेघसुः खधूपान्। इतिभट्टिः॥ बन्धूक इतिप्रसिद्धे बन्धूके॥

खनकः। पुं। उन्दुरौ॥ सन्धिचौरे॥ चिं। अवदारके। खननकर्त्तरि॥ भूमिवित्तत्वे। स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थान-भित्ते॥ खनति। खनु अवदारणे। शिल्पिनिष्क्षुन्॥ स्त्रियांधिकाम् ङी।

पिखनकी॥

खननम्। न। विदारणे। खोदना इतिभाषा॥

खनित्री। स्त्री। अग्निमन्थे॥

खनिः। स्त्री। आकरे। गङ्गायाम्। स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थाने॥ खन्यते। खनिकष्यज्यसीति इः॥ खनेः॥

खनित्रम्। न। अवदारणे। कुदाल इतिभाषा॥ खन्यते अनेन। खनश्च तेन। अर्त्तिलूधूसू इत्रः॥

खनिविमः। त्रि। खननेन निर्वृत्ते॥

खनी। स्त्री। खनिः॥ कृदिकारादक्तिन इति ङीष्॥

खपान्यः। पुं। ग्रहे॥ खपान्थः॥

खपुरः। पुं। क्रमुके। गुवाके। सुपारी इति भाषा॥ भद्रमुस्तके॥ व्याघ्रनखे॥ न। घटे॥ गन्धर्वपुरे। नभ पर्याम्। हरिश्चन्द्रपुरे। हरचंद्रावली इति भाष॥ त्रि। अलसके॥

खम्। इन्द्रियम्। आकाशं वा पिपर्त्ति। पृपालनपूरणयोः। मूलविभुजादित्वात् कः। उदोष्ठ्यपूर्वस्य॥

खमाणिः। पुं। चिह्ने। चीरा इति प्रसिद्धे खगे। नभो अमे॥ खे आकाशे मणिर्भमणं यस्य॥

खमणिः। पुं। सूर्ये॥ खस्य मणिरिव॥

खमीलनम् । न । तन्द्रायाम् ॥

खमूलिः । स्त्री । वारिपर्ण्याम् । कुम्भिकायाम् ॥

खमूलिका । स्त्री । } वारिपर्ण्याम् ॥
खमूली । स्त्री । }

खरः । पुं । गर्दभे । रासभे ॥ खं मुखविलमतिशयितमस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्यश्च उपसंख्यानमिति रः ॥ घर्मे ॥ राक्षसान्तरे । रावणभ्रातरि दैत्ये ॥ कण्टकिवृक्षविशेषे ॥ कङ्के ॥ काके ॥ कुररपक्षिणि ॥ ईश्वरसंवत्सरे ॥ उपद्रुते भागवते भृशं तस्करैर्मूषिकैः खगैः । पीडिताश्च प्रजाः सर्वा दिग्भङ्गः खरसंज्ञके ॥ परिवत्सराद्यर्थे ॥ रवेर्वा शस्याः ॥ त्रिभ्रे तीक्ष्णे ॥ त्रि । तीक्ष्णे ॥ दुःस्पर्शे ॥ कठिने ॥ यथा । खरविशदमभ्यवहार्यं भक्ष्यमिति ॥ खमिन्द्रियं राति अभिभवति । रा० । क० ॥

खरकाष्ठिका । स्त्री । बलायाम् ॥

खरकुटी । स्त्री । नापितशालायाम् ॥

खरकोणः । पुं । तित्तिरिपक्षिणि ॥

खरगन्धा । स्त्री । नागबलायाम् ॥

खरगृहम् । न । } गर्दभशालायाम् ॥
खरगेहः । पुं । }

खरघातनः । पुं । नागकेसरे ॥

खरच्छदः । पुं । उल्लपद इति गौड-भाषा प्रसिद्धे तृणविशेषे उलूके ॥ इत्कटे । ओकड़ा इति गौडभाषा ॥ क्षुद्रवृक्षे ॥ शाखोटे ॥ भूमीसिहे ॥ [illegible]

खरणाः । त्रि । खरणसे । खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यां वा नस् । नपूर्वपदादित्यच् ॥

खरणसः । त्रि । तीक्ष्णनासिके । खरणसि । खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यां वा नसिति पक्षे । नासिकाया नस्यादेश ॥ [illegible]

खरत्वक् । स्त्री । अलम्बुषायाम् । खकोलुपभेदे ॥

खरदण्डम् । न । पद्मे ॥

खरदला । स्त्री । काकोदुम्बरे ॥

खरदूषणः । पुं । धत्तूरे । धुस्तूरे ॥ खरेण सह दूषणे ॥ राक्षसद्वये ॥

खरध्वंसी । पुं । रघूत्तमे । श्रीरामचन्द्रे ॥ खरं ध्वंसयति । ध्वंसु०सुपीति णिनिः ॥

खरनादिनी । स्त्री । रेणुकानामगन्धवस्तुनि ॥

खरपत्रः । पुं । शाकाख्यद्रुमे ॥ चुञ्चपत्रक्षुपे । मरुबके ॥ पार्वतीनामकरे ॥ तत्तादि पत्राविशष्ट ॥

खरपत्रकः । पुं । तिलकवृक्षे ॥

खरपत्री । स्त्री । गोजिह्वायाम् । गन्दा विकायाम् । अधःपुष्प्याम् । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

खरपात्रम् । न । लोहपात्रे ॥

खरपादाढ्यः । पुं । कपित्थद्रुमे ॥

खरपुष्पः । पुं । मरुबके ॥

खरपुष्पा । स्त्री । बर्बराशाके । बबर्रा न्नं । वाबुइतुलसी इति गौडभाषा । खराणि पुष्पाण्यस्याः ॥

खरपुष्पी । स्त्री । बर्बराम् ॥ पाककर्णे तिक्तेषु ॥

खरप्रियः । पुं । कपोते । पारावते ॥

खरमञ्जरी । स्त्री । अपामार्गे । खरा मञ्जरी यस्याः । गौरादित्वान्ङीप् ॥

खररोमा । पुं । नागभेदे ॥

खरवल्लिका । स्त्री । नागबलायाम् ॥

खरशब्दः । पुं । कुररखगे ॥ खरस्य शब्दे ॥

खरशाकः । पुं । भार्ङ्गिकायाम् । भार्ङ्ग्याम् ॥

खरशालम् । न । खरगृहे ॥ खरा

खरशाला । स्त्री । खराणां शाला विभाषा सेनेति पाक्षिकं क्लीवत्वम् ॥ चि । खरशाले जाते । स्थानान्तगोशाले ति जातार्थे साधुक् ॥

खरस्कन्धः । पुं । प्रियालवृक्षे ॥

खरस्कन्धा । स्त्री । खर्जूर्याम् ॥

खरस्वरा । स्त्री । वनमल्लिकायाम् ॥

खरा । स्त्री । देवताडवृक्षे ॥ तीक्ष्णत्वात् ॥

खरांशुः । पुं । सूर्ये ॥ खराः तीक्ष्णाः अंशवोऽस्य ॥

खराश्मः । पुं । अर्कार्थमणिविशेषे ॥

खराष्टाङ्कुरकम् । न । वैदूर्यमणौ ॥

खराश्वा । स्त्री । मयूरशिखायाम् ॥ ब इजटा इति गौडभाषा । कारव्याम् । अजमोदेत्येके । केचित् । खरम् अङ्गे खरैरश्यते वा । अश्नुते व्याप्नोति अश्नुते खरत्वात् । अश्वेतिवः ॥

खराह्वा । स्त्री । अजमोदायाम् ॥

खरिका । स्त्री । कस्तूरीविशेषे । सातु चूर्णाकृतिरिति शरानिर्घण्टः ॥

खरी । स्त्री । गर्दभ्याम् ॥

खलः । पुं । इर्वे ॥ खरे ॥ क्षये ॥ दुर्जने ॥ खलतर्वं ॥ कामदेवे ॥ तिलादीचितः ॥ त्रि । खले ॥ निशिते कवचैः ॥ निर्बोधे । मूर्खे ॥ तीक्ष्णपादौ पिः ॥ क्रूरे ॥ स्त्री । पतिम्वराकन्यायाम् ॥ सकर्मयोगे पदान्तेतिनङीप् ॥ खनति । खनु । खलतीपु ॥ नीलक्कुलिगु इतिक्रूः रेफस्यान्त्यादेशः ॥

खर्जनम् । न । कण्डूयने ॥

खमीलनम् । न । तन्द्रायाम् ॥

खमूर्त्तिः । स्त्री । धारिपर्ण्याम् । कुम्भिकायाम् ॥

खमूलिका । स्त्री । } वारिपर्ण्याम् ॥
खमूली । स्त्री । }

खरः । पुं । गर्दभे । रासभे ॥ खं मुखविवरमतिशयितमस्य । र प्रकरणे मध्वादिभ्य उपसंख्यं नमितिरः ॥ धर्मे ॥ राक्षसान्तरे । रावणभ्रातरि दैत्ये ॥ कण्टकिवृक्षविशेषे ॥ कङ्के ॥ काके ॥ कुररपक्षिणि ॥ इंष्ट्यन्तरे ॥ उपद्रुतं जगत्सर्वं तस्करैर्मूषिकैः खगैः । पीडितास्तु प्रजाः सर्वा देशभङ्गः खरे भये ॥ पश्चिमद्वारगृहे ॥ रक्तः पाकिनो ॥ तिग्मे । तीक्ष्णे ॥ त्रि । सवर्त्ति ॥ दुःस्पर्शे ॥ कठिने ॥ यथा । खरविशदमभ्यवहार्यं भक्ष्यमिति ॥ खरिन्द्रियं रीतिरीक्षितयं प्रोक्तं ग्रन्थेभावेननिर्मितं ॥ खर्जूरीक्षितयं शीतं मधुरं रसपाकयोः । स्निग्धं रुचिकरं हृद्यं क्षतक्षयहरं गुरु ॥ तर्पणं रक्तपित्तघ्नं पुष्टिविष्टम्भशुक्रदम् । कोष्ठमारुतकृद्बल्यं वान्तिवातकफापहम् ॥ ज्वराभिघातक्षुत्तृष्णाकासश्वासनिवारणम् । मदमूर्च्छामरुत्पित्तमद्योद्भवगदान्तकृत् ॥ महतीभ्यां गुणैरल्पा

भाषा प्रसिद्धे तृण विशेषे उलूके ॥ इल्कटे । ओकडा इति गौडभाषा ॥ कुदरवृक्षे । शाखोटे । भूमीसिहे ॥

खरणाः । त्रि । खरणसे ॥ खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यां वा नस् । नपूर्वपदादित्युक्तम् ॥

खरणसः । त्रि । तीक्ष्णनासिके । खरणसि । खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यां वा नसिति पक्षे नासिकाया नस्यादेशः [illegible] ॥

खरत्वक् । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । कालतुम्बभेदे ॥

खरदण्डम् । न । पद्मे ॥

खरदला । स्त्री । काष्ठोदुम्बरे ॥

खरदूषणः । पुं । धत्तूरे । धुस्तूरे ॥ खरेणसह दूषणे ॥ दोषबहुले ॥

...न । दशलक्षे । दशकोटिशतानि च १०००००००००० ॥ त्रि । नीचे । वामने ॥ खर्वति । खर्वगतौ । पचाद्यच् ॥

खर्वटः । पुं । न । गिरितटग्रामे ॥ एकतो यत्र तु ग्रामो नगरञ्चैकतः स्थितम् । मिश्रन्तु खर्वटं नाम नदीगिरिसमाश्रयम् ॥ चतुःशतग्राममध्यस्थले ॥

खर्वगामः । त्रि । ग्रस्ने । वामने ॥

खरपत्री । स्त्री । गोजिह्वायाम् । दा विकायाम् । अधःपुष्प्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥

खरपात्रम् । न । लौहपात्रे ॥

खरपादाढ्यः । पुं । कपित्थद्रुमे ॥

खरपुष्पः । पुं । मरुबके ॥

खरपुष्पा । स्त्री । बर्बराशाके । कबरी न् । बाबुइतुलसी इति गौडभाषा ॥ खराणि पुष्पाण्यस्याः ॥

खरपुष्पी । स्त्री । बर्बराम् ॥ पाकफर्ण तिकीर्षु ॥

खरप्रियः । पुं । कपोते । पारावते ॥

खरमञ्जरी । स्त्री । अपामार्गे ॥ खरा मञ्जरिरस्याः । गौरादित्वात् ङीष् ॥

खररोमा । पुं । नागभेदे ॥

खरवल्लिका । स्त्री । नागबलायाम् ॥

खरशब्दः । पुं । कुररखगे ॥ खरस्य शब्दे ॥

खरयामन्ध्वा । खलत्वे ॥ अष्टोलिखि तथा यान्ते विशेषः खलता स्मृता ॥ भावकर्मयोर्न्यक्त ॥ गगनव्रतिकायाम् ॥ खलुलता ॥

खलतिः । पुं । खल्वाटे । शिपिविष्टे । ऐन्द्रलुप्तिके । इन्द्रलुप्तरोगवति ॥ स्खलति । स्खलसञ्चलने । खलति रिति स्खलतेः सलोपोऽतश्च प्रत्ययान्तस्य इत्वम्निपात्यते ॥

खरस्वरा । स्त्री । वनमल्लिकायाम् ॥

खरा । स्त्री । देवतालवृक्षे ॥ तीक्ष्णत्वात् ॥

खरांशुः । पुं । सूर्ये ॥ खरास्तीक्ष्णा अंशवोऽस्य ॥

खराश्मिः । पुं । अर्कोपलमणिविशेषे ॥

खराब्दाङ्कुरकम् । न । वैदूर्यमणौ ॥

खराम्ला । स्त्री । मयूरशिखायाम् । ब्रह्मटा इति गौडभाषा । कारव्याम् । चोपयमानिकेति केचित् ॥ खरम्लुते खरैरम्यते वा । अपूर्वासोम कुलेव असमीचीने वा । यद्वात् यस्येतिवः ॥

खराह्वा । स्त्री । अजमोदायाम् ॥

खरिका । स्त्री । कस्तूरीविशेषे । साधु चूर्णाकृतिरिति अराजनिर्घण्टः ॥

खरी । स्त्री । गर्दभ्याम् ॥ [illegible] ॥ शूद्रे ॥ वधे ॥ दन्ते ॥ दमितखञ्जचरत्येतीति ॥

खलिवर्द्धनः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ मारुतेनाधिको दन्तो जायते तीव्रवेदनः । खलिवर्द्धन संज्ञोऽसौ जाते रुक् च प्रशाम्यति ॥

खलिशः । पुं । खलिशामाच इति गौडभाषा प्रसिद्धे मत्स्ये । कङ्कतोटे । खलेशये ॥

खलीकारः । पुं । अपकारे । द्रोहे ॥

निर्भर्त्सने ॥

खलीनः । पुं । न । कविकायाम् ॥ खे उग्रमुखविले लीनः ॥

खलीनकः । पुं । कविकायाम् ॥ कडि याली इति गौडभाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥

खलु । अ । वाक्यभूषायाम् ॥ जिज्ञासायाम् ॥ सान्त्वने ॥ वीप्सायाम् ॥ मानें ॥ निषेधे ॥ पदपूरणे ॥ वाक्यपूरणे ॥ अनुनये ॥ निश्चये ॥ खलति । खलसञ्चये ॥ बाहुलकात् उः ॥

खलूकः । पुं । अन्धकारे ॥ ज्ञान्तः ॥

खलुरेषः । पुं । मृगभेदे ॥

खलूरिका । स्त्री । शस्त्राभ्यासभूमौ ॥

खलेवाली । स्त्री । मेधिकाष्ठे ॥ वली बर्द्दबन्धनाय निखातामेढिः खलेवा लीति नीमासकाः ॥

खलेशः । पुं । } खलिशे ॥ खले शये ॥
खलेशयः । पुं । }

खल्या । स्त्री । खलिन्याम् ॥ खलानां समूहः । खलगोरथादित्यन् ॥ त्रि । खलहिते ॥ खलायहितम् । खल यवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥

खल्लः । पुं । वस्त्रभेदे ॥ गर्त्ते ॥ निम्ने ॥ चर्मणि ॥ चातके ॥ औषधमर्द्दन पात्रे । खरल इति भाषा ॥ हस्ता । स्मात् पयस्खल्लमसक इतिदभाषा ॥

खल्ली । स्त्री । हस्तपादावमर्द्दनाख्यरोगे ॥ तल्लक्षणं यथा । खल्ली तु पादजङ्घोरुकरमूलावमोटनीति ॥ तस्यौषधं यथा । कुष्ठसैन्धवयोः कल्कश्चुक्रतैलसमन्वितः । खल्लीव्याभिर्दने योज्यः खल्लीशूलनिवारणः ॥

खल्लीटः । त्रि । खलतौ ॥ खलीटे ॥

खल्वपि । अ । निश्चयार्थे ॥ खलुश्च अपिचेति विग्रहः ॥

खल्वाटः । पुं । इन्द्रलुप्ते । निष्केशशिरसि ॥

खल्विका । स्त्री । कचौषे । मिष्टका दिभर्जनपात्रे ॥

खवल्लरी । स्त्री । खवल्ल्याम् ॥

खवल्ली । स्त्री । आकाशवल्ल्याम् ॥ खवल्ली ग्राहिणी तिक्ता पिच्छिला ऽक्ष्यामयापहा । तुवराऽग्निकरी च पित्तश्लेष्मामनाशिनी ॥

खवारि । न । दिव्योदके ॥

खवाष्पः । पुं । रजनीजले । शिशिर इति भाषा ॥

खशः । पुं । देशविशेषे ॥ हिमालय प्रान्तैकदेशे ॥ खशदेशोद्भवे । आदौ क्षत्रियैः पश्चाद्विहितक्रियालोपाद् ब्राह्मणाभावेन याजनाध्यापनप्राय श्चित्ताद्यदर्शनाभावेन शनैः शनैः शूद्रतामापन्ने दस्युपदवाच्ये ॥

खशा । स्त्री । तालपर्णीम् । मुराना मगन्धद्रव्ये ॥ कश्यपपत्न्यां दक्षकन्यायाम् । यक्षरक्षसां मातरि ॥

खशेटः । पुं । खञ्जेटे । खञ्जनपक्षी इतिभाषा ॥

खश्वासः । पुं । पवने । वायौ ॥

खष्पः । पुं । क्रोधे । बलात् कृतौ ॥ खनतीति । खनु अवदारणे । खष्पशष्परूपपरं तस्मात् इति अपः निपातनात् खनतेर्नकारस्य षत्वम् ॥

खसः । पुं । पामरोगे । विचर्चिकायाम् ॥ शाम्बात् व्रात्याविशात् खसमायां सुत्पन्ने म्लेच्छजातौ । तत्प्रमाणम् । म्लेच्छो मल्लश्च राजन्यात् व्रात्यान्निच्छविरेव च । नटश्च करणश्चैव खसो द्रविड एव चेति ॥

खसकन्दः । पुं । क्षीरकञ्चुकीवृक्षे ॥

खसतिलः । पुं । खसखसे । खस्खसे ॥

खसमः । पुं । सौगते । बुद्धे ॥

खसम्भवा । स्त्री । आकाशमांस्याम् ॥

खसर्पणः । पुं । बुद्धविशेषे ॥

खसबीजम् । न । खाखसतिले ॥ खसबीजानि बल्यानि रुच्याणि सुगुरूणि च । जनयन्ति कफं तानि शमयन्ति समीरणम् ॥ तैलन्तु खसबीजानां बल्यं वृष्यं गुरु स्मृतम् । वातघ्नं कफकृत् शीतं स्वादुपाकरसञ्च तत् ॥

खसा । स्त्री । राक्षसमातरि ॥

खसात्मजः । पुं । राक्षसे ॥ खसायाः आत्मजः ॥

खसूमः । पुं । विप्रचित्तिपुत्रे ॥

खसखसः । पुं । वृक्षविशेषे ॥ खसखसी डो । पोस्त इतिभाषा ॥

खसखसरसः । पुं । अहिफेने । अफीम् इतिभाषा ॥

खस्तनी । स्त्री । भूमौ । धरायाम् ॥

खस्फटिकः । पुं । चन्द्रकान्तमणौ ॥ सूर्यकान्तमणौ ॥

खाखसः । पुं । खसतिले । खस्खसे ॥ खाखसफलोद्भूतं वल्कलं शीतलं लघु । ग्राहि तिक्तं कषायञ्च वातकृत् कफकासहृत् ॥ धातूनां शोषकं रूक्षं मदकृद्वाग्विवर्द्धनम् । मुहुर्मोहकरं रुच्यं सेवनात् पुंस्त्वनाशनम् ॥

खाखसतिलम् । न । खसबीजे ॥

खाङ्गाहः । पुं । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥

खाजिकः । पुं । लाजेषु ॥

खाटिः । स्त्री । असत्कृते ॥ किणे ॥ शवरथे ॥ खट्टति । खट काङ्क्षायाम् । बाहुलकादिञ् ॥

खाटिका । स्त्री । } खाटिशब्दार्थे ॥
खाटी । स्त्री । }

खाण्डवम् । न । चूर्णविशेषे ॥ यथा । कोलामलकजं चूर्णं गुडेनैलायक

निर्भर्त्सने ॥

खलीनः । पुं । न । कविकायाम् ॥ खे ऽश्वमुखबिले लीनः ॥

खलीनकः । पुं । कविकायाम् ॥ कवि याली इति गौडभाषा ॥ स्वार्थे कम् ॥

खलु । अ । वाक्यभूषायाम् ॥ जिज्ञासायाम् ॥ सान्त्वने ॥ वीप्सायाम् ॥ माने ॥ निषेधे ॥ पदपूरणे ॥ वाक्यपूरणे ॥ अनुनये ॥ निश्चये ॥ खलति । खलसञ्चये ॥ बाहुलकात् उः ॥

खलुक् । पुं । अन्धकारे ॥ ऋान्तः ॥

खलुरेषः । पुं । मृगभेदे ॥

खलूरिका । स्त्री । शस्त्राभ्यासभूमौ ॥

खलेवाली । स्त्री । मेधिकाष्ठे ॥ यत्र बलीवर्दबन्धनाय निखातेमेढिः खलेवा लीतिमीमांसकाः ॥

खलेशः । पुं । } खलिने ॥ खले

खलेशयः । पुं । } शये ॥

खल्या । स्त्री । खलिन्याम् ॥ खलानां समूहः । खलगोरथाद्धि भनस्त्वामरे । खलिनि स्नुखातक इतिकश्चित् ॥ न । खातार्थे ॥ परिखायाम् । खाई प्र तिभाषा ॥

खातभूः । स्त्री । परिखायाम् । प्रति कूपे ॥

खातम् । न । खाते ॥ खनित्रे ॥ अंशा

खल्ली । स्त्री । हस्तपादावमर्दनाख्यरोगे ॥ तल्लक्षणं यथा । खल्लीतुपादज ङ्घोरुकरमूलावमोटनीति ॥ तस्यौ षधं यथा । कुष्ठसैन्धवयोः कल्कस्तु क्तैलसमन्वितः । सुखोष्णोमर्दने योज्यः खल्लीशूलनिवारकः ॥

खल्लीटः । त्रि । खलतौ । खल्वाटे ॥

खल्वपि । अ । निश्चयार्थे ॥ खलु च अपि चेति विग्रहः ॥

खल्वाटः । पुं । इन्द्रलुप्ते । निष्केशशिरसि ॥

खल्विका । स्त्री । भ्रष्टौषधे । पिष्टका दिभर्जनपात्रे ॥

खवल्लरी । स्त्री । खवल्ल्याम् ॥

खवल्ली । स्त्री । आकाशवल्ल्याम् ॥ ख वल्ली ग्राहिणी तिक्ता पिच्छिला ऽक्षामयापहा । तुवराऽग्निकरी रु च्यापित्तश्लेष्मनाशिनी ॥

खवारि । न । दिव्योदके ॥

खवाष्पः । पुं । रजनीमुखे । नीहारा वलौ ॥

खाद्यः । त्रि । भक्षणीयद्रव्ये ॥

खानः । पुं । हिन्दुधर्मप्रद्योतरिल्लेच्छ जाति विशेषे ॥

खानिः । स्त्री । खनौ । धातुरत्नाद्याक रे ॥ खनु० । खनन्तादचंः ॥

खानिकम् । न । कुड्यच्छेद्ये । भीतका

खसवी

खशा । स्त्री । ताम्रपर्णीम् । मुराना मगन्धद्रव्ये ॥ कश्यपपत्न्यां दक्षकन्यायाम् । यक्षरक्षसांमातरि ॥

खशेट । पुं । खञ्जेशे । खनिशामच्छी इतिभाषा ॥

खश्वासः । पु । पवने । वायौ ॥

खष्य । पुं । क्रोधे ॥ बलात् कृतौ ॥

खसति । खसु प्रवर्दाख्ये । खष्यि क्षमय्यकाद्यम्र्ष्ठपर्पतस्याः इतिपं निपातनात् खनतेर्नकारस्यपत्वम् ॥

खस । पुं । पामरोगे । विचर्चिकायाम् ॥ प्राच्यात् चतिगत् सवर्णीया मुत्पन्ने सद्भिर्वर्जिनाती । तद्यथामा नियधा । मालो मल्लश्च राजन्यात् माच्यान्निच्छिवि रेवच । नटश्चकर णस्त्रैव खसो द्रविड एवचेति ॥

खसकन्द । पु । क्षीरकञ्चुकी वृक्षे ॥

खसतिल । पुं । खखसे । खसखसे ॥

खसम । पु । सौगते । बुद्धे ॥

खाड । स्त्री । आकाशमांस्याम् ॥ षाड्डोमारचतुष्टयम् । इतिभरतः ॥ षोडशद्रोणपरिमाणे । इतिलीलावती ॥ गोणीचतुष्टये ॥ तत्तुपञ्चमध्यधिकचतुःसहस्रपलानीति वैद्यकपरिभाषा ॥ द्रोणचतुष्टये ॥ यथा । चतुराढकोभवेद्द्रोणः खारीद्रोणचतुष्टयमितिस्मृतिः ॥

खाण्डव

खसा । स्त्री । राक्षसमातरि ॥

खसात्मजः । पुं । राक्षसे ॥ खसायाः आत्मजः ॥

खसूमः । पुं । विप्रचित्तेःसुते ॥

खसखस । पु । वृक्षविशेषे । खसखसी जो । पोस्त इतिभाषा ॥

खसखसरसः । पुं । अहिफेने । अफीम् इतिभाषा ॥

खसमी । स्त्री । भूमौ । धरायाम् ॥

खस्फटिकः । पुं । चन्द्रकान्तमणौ ॥ सूर्यकान्तमणौ ॥

खाखसः । पु । खसतिले । खसखसे ॥ खाखसफलोद्भवं वल्कलं शीतलं लघु । ग्राहि तिक्तं कषायञ्च वातकृत् कफकासहृत् ॥ धातूनां शोषकं रूक्षं मदकृद्वाग्विवर्द्धनम् । मुहुर्मोहकरं रुच्यं सेवनात् पुंस्त्वनाशनम् ॥

खाखसतिलम् । न । खसतीले ॥

खाङ्गाह । पु । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥

खानिक । पुं । खातेषु ॥ अयमेव खसस्तु हे ॥ किंच ॥ यव तं नाभिगन्धं जिगन्दायाम् । खायपयस्त्येव नूनम् ॥ रसाले ...जसेदं विष्टम्भि हविकारकम् । हृद्यं कफदं बल्यं पित्तघ्नं मूत्रकृद्रम् ॥

खिदि । स्त्री । उल्कामुखाम् । लोम्

डी इतिभाषा ॥

खिङ्खिरः । पुं । उल्कामुख्याम् ॥ खट्वाङ्गे । शिवस्यास्त्रविशेषे ॥ वारिवालके । ह्रीवेरे ॥

खिद्विरः । पुं । इन्दौ । कुमुदवान्धवे ॥ खिद्यते । खिद दैन्ये । इषिमदिमुदिखिदिच्छिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचिरुचिरुधिबन्धिशुषिभ्यः किरच् ॥

खिद्यमानः । त्रि । खेदयुक्ते । दैन्ययुक्ते । उपतप्ते ॥

खिद्रः । पुं । रोगी । दरिद्रे ॥ श्रमे ॥ खिद्यतेऽनेन । खिद० । स्फायितञ्चीति रक् ॥

खिन्नः । त्रि । अलसे ॥ खेदयुक्ते । दैन्यप्राप्ते ॥ खिद० । क्तः ॥

खिरहिट्टी । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥

खिलम् । त्रि । हलादिनाऽकृष्टभूमौ । अप्रहते ॥ पुं । सारसङ्ग्रहे ॥ वेदस्य ॥ शून्ये ॥ न्यूने ॥ पूर्वानुक्तं परिशिष्टं वस्तु खिलशब्दवाच्यमिति व्याख्यातारः ॥ श्रीहरिवंशाद्यो ॥ खिलेः नारायणः प्रोक्त इत्यत्र सद्गुणाः स्मृताः । इति खिलेषु हरिवंशे इत्यन्नीलकण्ठटीका ॥ खिलति । खिल उञ्छे । इगुपधेति कः ॥ खिल्यतेऽस्मिन्वा । घञर्थेतिघञ् ।

संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः ॥

खिलीकृतः । त्रि । दुर्गमीकृते ॥

खुङ्गाहः । पुं । कृष्णवर्णघोटके ॥

खुज्जाकः । पुं । देवताडवृक्षे ॥ इति रत्नमाला ॥ खुञ्जाक इतिकपित्पाठः ॥

खुरः । पुं । कोलदले । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ शफे ॥ खट्वादीनां पादुके । पाया इतिभाषा ॥ खुरति । खुर छेदने । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः ॥ यथा । शुखेन्द्रायमवलिमज्ञापशुवेषु रखुरभद्रोग्रभैरवेषु शुक्लशुक्लगौरवर्णेरामान्ताः । इतिरत्नश्लोकः गुणामास्य ॥

खुरणाः । त्रि । खुरणसे ॥ खुर इव नासिकाऽस्य । खुरखराभ्यांवानस् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

खुरणसः । त्रि । खुरणसि । पशुखुरसदृशनासिके । चिपटीनाकवाला इतिभाषा ॥ खुर इव नासिकाऽस्य । खुरखराभ्यांवानसितिपक्षे अच् नासिकायाःस्यप् नसादेशश्च । पूर्वपदात् संज्ञायामगइतिणत्वम् ॥

खुरली । स्त्री । शरक्षेपे । शराभ्यासे ॥

खुरकः । पुं । पक्षौ ॥

खुराणकः । पुं । लौहमयेवाणे ॥

खुराविकः । पुं । आमकोभाषकनारा

खेटः

चे । नापितकान्तुरधान इतिभाषा ॥ उपभ्रंशे ॥ खराखिकेतिपाठ. ॥

खुरासानः । पुं । देशविशेषे ॥ हिङ्गुपीठं समारभ्य मक्केशान्तं महेश्वरि । खुरासानाभिधो देशो म्लेच्छमार्गपरायणः ॥

खुलम् । न । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रिनीचे ॥ खलो ॥ खुदनम् । खुदर्हिसायाम् । संपदादित्वात् क्विप् । पृ० । खुदंवाति । कः ॥

खुल्लकः । पुं । नीचे ॥ खलो ॥ खुदंवाति । वा० । कुन् ॥

खुल्लमः । पुं । अयने ॥ पथि ॥ मार्गे ॥

खेडीरकः । पुं । सम्वत्सरमृगाम् ॥

खेगमनः । पुं । काककदाविहगे ॥

खेचरः । पुं । विद्याधरे ॥ ग्रहे ॥ त्रिवे ॥ पारदे ॥ त्रि । आकाशचारिणि ॥ न । कासीसे ॥

खेचरी । स्त्री । मुद्राविशेषे ॥ यथा । चित्तं चरति खे यस्मा ज्जिह्वाचरति खेगता । अनेनास्तर्गता दृष्टिर्द्दृशभवति खेचरी ॥ नचासनं सिद्धसमं नकुम्भसदृशोनिलः । नखेचरी समा मुद्रा सर्व्वसत्त्वसदाचरेति ॥

खेटः । पुं । ग्रहे ॥ कफे ॥ यथ ख्यातम् ॥ ग्रामभेदे । कर्षकग्रामे ॥ पुं । न० । चर्मणि ॥ त्रि । स्फारे ॥ मृगव्ये ॥

खेसरः

सर्वति । अधमे ॥ खेटति ॥ खिटत्रासे । पचाद्यच् ॥

खेटकः । पुं । कर्षकग्रामे ॥ यद्याभिधाने ऽर्थे ॥ न । चर्मणि ॥ फलके ॥ मृगयावृन्दे ॥ वसुमन्दके ॥ स्वार्थे कः ॥

खेटिताकः । पुं । खेटिताले ॥

खेटी । पुं । नागरे ॥ त्रि । खेटयति ॥

खेड्डम् । न । तृण विशेषे ॥

खेड्डिताकः । पुं । वैतालिके ॥

खेदः । पुं । अवसादे ॥ शोके ॥ निर्वेदे ॥ खेदयतीति खेदो रोग इति कैयटः ॥

खेदितः । त्रि । खेदयुक्ते ॥

खेदिनी । स्त्री । सतायाम् ॥ अप्रसवे गर्भाम् ॥

खेयम् । न । परिखायाम् ॥ दुर्गादिपरितः खाते । खाई इति भाषा ॥ खन्यते । खनु० । ईचखन इतिक्यप् । ईकारश्चान्तादेशः । गुणः ॥ त्रि । खननीये ॥

खेलनम् । न । क्रीडने । विहरणे ॥

खेलनी । स्त्री । शारिफले ॥ शारौ ॥

खेला । स्त्री । कूर्दने । क्रीडायाम् ॥ खेलनम् । खेलृचलने । गुरोश्चेत्यः ॥

खेलिः । स्त्री । गीते ॥ वाणे ॥ सूर्ये ॥ पचिणि ॥ जन्तौ ॥

खेसरः । पुं । खच्चर इति प्रसिद्धे अश्वखरजे । मिश्रशब्दे । अश्वजे ॥

खोङ्गाहः । पुं । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥

खोटिः । स्त्री । चतुरायां नार्याम् ॥ इतिशब्दमाला ॥ पालङ्क्याम् ॥

खोटी । स्त्री । पालङ्कीवृक्षे ॥ चतुरायाम् ॥

खोडः । त्रि । खञ्जे । खोडा इतिप्रसिद्धे विकलगतौ ॥ खोडति । खोडृ गतिप्रतिघाते । पचाद्यच् ॥

खोडकशीर्षकम् । न । प्राकाराग्रे । कपिशीर्षे ॥

खोरः । त्रि ।
खोरकः । त्रि । } खञ्जे ॥

खोलः । त्रि । खञ्जे ॥ दढे ॥ खोडनेर च । डलयोरभेद ॥

खोलकः । पुं । पाके ॥ शिरस्त्रे ॥ वल्मीके ॥ पूगकोषे । सुपारीकालिमका इतिभाषा ॥

खोलमुकः । पुं । मङ्गलग्रहे ॥

ख्यातः । त्रि । प्रतीते । प्रथिते । ख्यातियुक्ते ॥ ख्याधि । ख्याप्रकथने । चक्षिङःख्याञ् । क्तः । मधाद्येति मत्वाभावः ॥

ख्यातगर्हणः । त्रि । विख्यातनिन्दने । अवगीते । ख्याता गर्हणायस्य ॥

ख्यातगर्हितः । त्रि । ख्यातगर्हणे ॥

ख्यातिः । स्त्री । प्रसिद्धौ । प्रथायाम् ॥ आख्यायाम् । नाम्नि । वार्ते । ख्याति निर्मला तिस्रस्तुविधा । आत्मख्यात्यसत्ख्यात्यन्यथाख्यातिभेदात् । ख्यानम् । ख्याप्रकथने । चक्षिङादेशो वा । क्तिन् ॥

ख्यापनम् । न । प्रकाशने ॥

ख्यापितः । त्रि । प्रकाशिते ॥

गः

गः । पुं । गणेशे ॥ गन्धर्वे ॥ गुर्वक्षरे ॥ न । गीते ॥ गम्यते । गं गृगतौ । गमेर्डः ॥

गगनम् । न । आकाशे । नभसि । अनन्ते ॥ गच्छन्त्यनेनास्मिन्वा । गमेर्गश्चेतियुच् गगनादेश ॥

गगनगः । पुं । ग्रहादिग्रहे ॥ विद्याधरादौ ॥

गगनध्वजः । पुं । मेघे ॥ दिवाकरे ॥

गगनाङ्गनम् । न । मात्रावृत्तभेदे ॥ यथा । पट्कल मादौ ... ग गगना ...

ङ्गनम् ॥ यथा ॥ गिरिवरतनयाकुच रसपानविमुद्रितलोचने निद्रासि तसमीरणदूरदुरितभयमोचने ॥ अ तिवसविचरदसुरवरतारितसुरवर नायके अनुगतजनतातारिणिमम नतिरस्तु विनायके ॥

गगनाध्वगः । पुं । सूर्ये ॥

गगनेचरः । पुं । ग्रहे ॥ नचत्रे ॥

गगनोल्मुकः । पुं । कुजे । मङ्गलग्रहे ॥

गगनोपमः । त्रि । सर्वगते ॥ गगनमुप मा यस्य ॥

गङ्गका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाताद्य र्थेकः । अभाषितपुंस्काद्देति पाक्षि क इत्वाभावः ॥

गङ्गा । स्त्री । स्वनामातिप्रसिद्धायां देव नद्याम् । भागीरथ्याम् ॥ विष्णुपाद विनिष्क्रान्ता प्लावयित्वेन्दुमण्डलम् । समन्ता ब्रह्मणः पुर्यां गङ्गा पतति वै दिवः ॥ सा तत्र पतिता दिक्षु चतु र्द्धा प्रतिपद्यते । सीता चालकनन्दा च वङ्क्षुर्भद्रा च वै क्रमात् ॥ ध्यान म्यथा । सितमकरनिषण्णां शुभ्रवर्णां त्रि नेत्रां करधृतकलसोद्यत्सत्स्वरूपां ह्यभीष्टाम् । विधिहरिहररूपां सेन्दुकोटीरजूटां कलितसितदुकूलां जाह्नवीं तां नमामीति । गच्छ

ति गम्यते ऽधिगिर्वा । गम् । ग नगम्योरितिगन् ॥

गङ्गाका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञात द्यर्थेकः । केण इतिह्रस्वः । आदाचा र्याणामितिपाक्षिक आदादेशः ॥

गङ्गाक्षेत्रम् । न । गङ्गातीरविशेषे ॥ तीरात् गव्यूतिमात्रन्तु परितः क्षेत्र मुच्यते । अत्रयद्दत्तं हुतं कर्म गङ्गा यां नात्र संशयः ॥ अत्रस्थास्त्रिदिवं या न्ति येमृता स्ते ऽपुनर्भवा ॥

गङ्गागर्भः । पुं । गङ्गायाः गर्भे ॥ सयथा । भाद्रकृष्णचतुर्दश्यां यावदाक्रमते जलम् । तावद् गर्भं विजानीयात् त दूर्ध्वं तीरमुच्यते ॥ तीरे प्रतिग्रह स्त्याज्यस्त्याज्यो धर्मस्य विक्रयः ॥

गङ्गाचिल्ली । स्त्री । चिल्लविशेषे । देव दृश्याम् । विश्वरायाम् ॥

गङ्गाजः । पुं । कार्तिकेये । षडानने ॥ भीष्मे ॥ गङ्गायां जातः । ज नी० । ड ॥

गङ्गटेयः । पुं । चिङ्गिडिमाच् इतिगौ डभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये । गङ्गाटे ॥

गङ्गातीरम् । न । गङ्गागर्भादूर्ध्वप्रदेशे ॥ सार्द्धहस्तशतं यावद्गर्भतस्तीरमु च्यते । तीरे प्रतिग्रहस्त्याज्यस्त्याज्यो धर्मस्य विक्रयः ॥

गङ्गाधरः । पुं । शिवे ॥ कपौ ॥ धर

ति । धृष्० । अच् ॥ गङ्गायाः धरः ॥ जीर्णातिसारनाशके चूर्णे ॥ यथा ॥ चक्रे त्रिम्बराजः । धातक्यामलकी पयोधरवकीकट्फलयष्टीमधुश्रीजंबा मफलास्थिनागरविषाङ्गीमेरलेभ्रे- न्द्रजै । तुल्यांशं विहितं सतण्डुल जलं गङ्गाधराख्यं महच्चूर्णं तूर्णं मपा करोति सकलं जीर्णातिसारं परमिति ॥

गङ्गापत्री । स्त्री । वृक्षविशेषे । गन्धपत्रिकायाम् ॥

गङ्गापुत्रः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे । लेटात् तीवरकन्यायां जाते । मुरदारफरोस इति पारस्यभाषा ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

गङ्गासुतः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ भीष्मे ॥ गङ्गायाः सुतः ॥ गङ्गापुत्रे ॥

गङ्गास्वरूपम् । न । तद्धाननिरूपितस्वरूपे ॥

गङ्गिका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाता- र्थे कः । ह्रस्वः । अभाषितपुंस्काच्चेति प्रतिषेधात्तद्दादेशः ॥

गच्छः । पुं । वृक्षे । गाछ इति भाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गजः । पुं । मानविशेषे ॥ अरत्नीनां शतान्यष्टौ कथ्यन्ते पञ्चानि च । गजप्रमाणं सोख्यातं मुनिभिः ब्रह्म- वादिभिः ॥ मानसामान्ये ॥ साधारणो नराङ्गुल्या त्रिंशदङ्गुलको गजः ॥ हस्तद्वये पादोनहस्तद्वयेच ॥ हस्तिनि । मतङ्गजे ॥ भद्रो मन्दो मृगश्चैव विज्ञेया स्त्रिविधा गजः ॥ वास्तुस्थान विशेषे । प्रस्तारे दैर्घ्य- मानन्तु स्वहस्तेन तथानरैः । कृत्वा विभंगजैर्हृत्वा वास्तुस्थाननिरूपणम् ॥ ध्वजो धूमश्च सिंहश्च श्वा वृषः खर एव च । गजः काकश्च दृश्यैश्च स्थानान्यष्टौ च वास्तुनः ॥ ध्वजे विभूति संरम्भधूमे सिंहेजयः श्वाचक दोत्थमर्थम् । वृषेचभोगी·चयणं खरेच पुष्टिर्गजे काकपदे विनाशः ॥ औषधपाकार्थं गर्तविशेषे । गजपुटे ॥ अष्टसु ॥ चतुर्मात्रिकच्छन्दसि द्विमे ऽऽ पर्याये ॥ डगणे । ॥ मध्यगुरु संज्ञायाम् ॥ गजति । गजमदे । पचाद्यच् ॥

गजकन्दः । पुं । हस्तिकन्दे । स्थूलकन्दे ॥

गजकर्णी । स्त्री । औषधिविशेषे ॥ गजकर्णी तु तिक्तोष्णा तथा वातकफान् जयेत । श्वासज्वरहरी स्वादुः पाके तस्यास्तु कन्दकः ॥ पाण्डुरोग कृमिप्लीहगुल्मानाहोदराप- ह । ग्रहण्यर्शो विकारघ्नो मनस्त्ररा

कल्पतरुः ॥

गजकूर्माशी । पुं । गरुडे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

गजकृष्णा । स्त्री । कपिवल्ल्याम् । गजपिप्पल्याम् ॥ गजेन्द्रकृष्णापि वृहत्त्वात् ॥

गजगतिः । स्त्री । अनुष्टुप्छन्दोभेदः ॥ यथा । नभलगा गजगतिः । यथा । रविसुतापरिसरे विहरतो दृशि हरेः । व्रजवधूगजगति र्मुदमलं व्यतनुत ॥

गजचिर्भटा । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गजचिर्भिटः । पुं । गोडुम्बायाम् ॥

गजचिर्भिटा । स्त्री । महेन्द्रवारुण्याम् ॥

गजच्छाया । स्त्री । दर्शापराह्णे ॥ हिमगुहाद्यात्मनश्छाया दर्शे सा इभच्छायिकी । गजच्छायेति सा प्रोक्ता पितृणां तृप्तिकारिणी ॥ कुञ्जरच्छायायाम् । योगविशेषे ॥ यदेन्दुः पितृदैवत्ये हंसश्चैव करे स्थितः । याम्यातिथिर्भवेत् सा हि गजच्छाया प्रकीर्त्तिता ॥ इति मिताक्षरापरिभाषा ॥ अपिच । कृष्णपक्षे त्रयोदश्यां मघास्विन्दुः करे रविः । यदा तदा गजच्छाया श्राद्धे पुण्यैरवाप्यते ॥ इति कृत्यचिन्तामणिः ॥ अमावास्याश्राद्धकाले ॥ यथा । अमावास्यां गते सोमे छायायां याम्यमुखी भवेत् । गजच्छाया तु सा प्रोक्ता तत्र श्राद्धं प्रकल्पयेदिति ॥ चन्द्रार्कयोर्ग्रहणकाले ॥ यथा । सैंहिकेयो यदा भानुं ग्रसते पर्वसन्धिषु । गजच्छाया तु सा प्रोक्ता श्राद्धं तत्र प्रकल्पयेदिति वाराहे ॥

गजढक्का । स्त्री । सैन्याने । गजोपरिस्थवृहड्ढक्कायाम् ॥

गजता । स्त्री ॥ गजसमूहे हास्तिके ॥ गजाभासमूहः । गजसदृशाभ्यामिलितम् ॥

गजतुरगविलसितम् । क्ली । ऋषभगजविलसिताख्यवृत्ते ॥

गजदघ्नः । त्रि । गजपरिमाणे ॥

गजदन्तः । पुं । श्रीगणेशे ॥ गजस्य दन्ताविव दन्तावस्य ॥ गजस्य दन्तो हाथीदांत इति भाषा ॥ नागदन्ते । द्रव्यस्थापनार्थं भित्तिस्थे दारुदये खूंटा इति भाषा ॥

गजदन्तफला । स्त्री । [illegible]याम् ॥

गजदानम् । क्ली । हस्तिमदे ॥ मतङ्गजस्य त्यागे ॥ गजस्य दानम् ॥

गजनाह्वयः । पुं । नन्दीवृक्षे । सालवृक्षे ॥

गजपिप्पली । स्त्री । इभकणायाम् ॥

करिपिप्पल्याम् ॥ चविकायाः फल प्राच्यैः कथिता गजपिप्पली ॥ गज कृष्णा कटु वातश्लेष्मनुद्वह्निवर्द्धिनी ॥ उष्णा निहन्त्यती सारश्वासकण्ठा मयक्रमीन् ॥ गजद्रवपिप्पली । वृ हत्वात् ॥

गजपुट । पुं । औषधपाकार्थं हस्तपरि मिते गर्त्ते ॥ यथा । हस्तप्रमाणो गर्त्तोयः पुटः स तु गजाह्वयः । इत्थं चारलिकेकुण्डेपुटो वाराह उच्यते॥

गजपुष्पी । स्त्री । नागपुष्प्यां लता याम् ॥

गजप्रिया । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥

गजबन्धः । पुं । आकरेष्वोगजग्रहणे ॥

गजबन्धनी । स्त्री । हस्तिबन्धनशाला याम् । प्राच्याम् । हथीयान इति भाषा ॥ बध्यन्त ऽस्याम् । बन्धबन्ध ने । ल्युट् । ङीप् । गजस्य बन्धनी ॥

गजभक्षक. । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥

गजभक्ष्या । स्त्री । शल्लकीद्रुमे । सा लै इति भाषा ॥ गजैर्भक्ष्यते । घञ्वा ॥

गजमाचलः । पुं । स्त्री । सिंहे ॥

गजमात्र । त्रि । गजदघ्ने ॥

गजवदनः । पुं । लम्बोदरे । हेरम्बे ॥ गजस्यवदनमिव वदनमस्य ॥

गजवल्लभा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । ॥

दुर्वीलायाम् । वनरम्भायाम् ॥ श ल्लक्याम् ॥

गजवीथी । स्त्री । उत्तरमार्गे । नक्षत्र विशेषाणां संज्ञायाम् ॥ यथा । रो हिण्यार्द्रामृगशिरे।गजवीथ्यभिधीय त इति ॥

गजसाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे॥ गजे नसहित आह्वयो नामयस्य। हस्ती नामराजा तेन निर्मितत्वात् ॥

गजाख्यः । पुं । चक्रमर्द्दद्रुमे ॥

गजाग्रणीः । पुं । ऐरावतगजे ॥ गजा ना मग्रणीः ॥

गजाजीवः । पुं । आधोरणे । हस्तिप के । इभपालके॥ गजआजीवोयस्य॥

गजाण्डम् । न । पिप्पमूले ॥

गजाननः । पुं । गजवदने । विनायके ॥ यथा । वागीशाद्याः सुमनसः स र्वार्थाना मुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृ त्याः स्युस्तं नमामि गजानन मिति ॥ गजस्यानन मस्य । समुदायशब्दा अवयवेऽपिवर्त्तन्तेऽरसि गजमुखपरो गजशब्दः ॥ गजानन मिवानन म स्योतिवा । उष्ट्रमुखवत् समासोत्तर पदलोपौ ॥

गजारिः । पुं । तरुविशेषे ॥ सिंहे ॥ ह रिद्रुचन्द्रः ॥

गजारोह. । पुं । हस्तिपके ॥ गजमारो

इति । इषेः कर्मण्यण् ॥

गजाशनः । पुं । पिप्पलवृक्षे ॥ गजेन अश्यते । अश० । कर्मणि ल्युट् ॥

गजाशना । स्त्री । भङ्गायाम् ॥ पद्ममूले ॥ शल्लक्याम् ॥

गजास्यः । पुं । गणाधिपे । द्वैमातुरे ॥ गजस्य आस्यमिव आस्यं यस्य ॥

गजाह्वम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

गजेष्टा । स्त्री । विदार्याम् ॥

गजोषणा । स्त्री । करिपिप्पल्याम् ॥

गञ्जः । पुं । रीढायाम् । अवज्ञायाम् ॥ पुं । न । भाण्डागारे ॥ खनौ ॥ गोष्ठागारे ॥

गञ्जनम् । न । नाशे ॥

गञ्जा । स्त्री । मदिरागृहे ॥ खन्याम् ॥ पामरसद्मनि ॥ मद्यभाण्डे ॥ गञ्जन्याम् । गञ्जिमन्दे । गुरोश्चहलः इत्यप्रत्ययः ॥

गञ्जिका । स्त्री । मदिरागृहे ॥ गञ्जैव । स्वार्थे कः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

गडः । पुं । गडुइमाछ इतिगौडभाषाप्रसिद्धमत्स्ये ॥ पुच्छशीर्षेण रहिताः कासमर्दविमर्दिताः । त्रिकटुतैलेच सन्तप्ता गडमत्स्यस्य खण्डकाः ॥ गडो वातज्वरो मत्स्योरम्यः पथ्योऽग्निवर्द्धनः । गुरुश्च गुरुदो रुच्यः किञ्चित्कफकरः सरः ॥ अन्तराये ॥ परिखायाम् ॥ अवयाने ॥ शाकम्भरीये । सांभर इतिभाषाप्रसिद्धे लवणे ॥ गडाख्यं लघु वातघ्नमत्युष्णं भेदि पित्तलम् । तीक्ष्णं व्यवायि सूक्ष्मं चाभिष्यन्दि कटुपाकि च ॥ गडति । गड० । अच् ॥ देशविशेषे ॥

गडकः । पुं । मत्स्यविशेषे । मद्गुनामके । गडुइमाछ इतिगौडभाषा ॥ गडति । गडसेचने । क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोरिति क्वुन् ॥

गडयन्तः । पुं । मेघे ॥ गडेन्दूवतीति झच् । घटादित्वात् मित्त्व ह्रस्वः । झस्यान्तोतिझस्यादेशः ॥

गडदेशजम् । न । साम्बरे । सांभर नून इतिभाषा ॥

गडलवणम् । न । सांभर इति प्रसिद्धे लवणे । साम्बरे । शुभ्रे । पृथ्वीजे ॥

गडास्यः । पुं । शाकम्भरीयेलवणे ॥

गडिः । पुं । वत्सतरे ॥ अलसेगवादौ । गडिया इति भाषा ॥ यथा । गुणानामेव दौरात्म्याद् धुरि धुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकिणस्कन्धः सुखं स्वपिति गौर्गडिरिति काव्यप्रकाशः ॥

गडुः । पुं । पृष्ठगुडे । घाटामस्तकयोर्मध्ये मांससवृद्धौ ॥ कुब्जे ॥ किञ्चिदु

गण्डः

के ॥ विषमग्रन्थौ ॥ अस्त्रप्रभेदे न स्यार्थे ॥ गडति गड्यते वा । गड सेचने । बाहुलकादुः ॥

गड्डुरः । त्रि । कुब्जे ॥

गड्डुलः । त्रि । कुब्जे ॥ गडुरस्यास्ति । सिध्मादित्वात् लच् । गौरादि ङीष् । गड्डुली ॥

गडेरः । पुं । मेघे ॥ गडति । गड० ।
पतिकठिकुठिगडिगुडीभ्य एरन् ॥

गडोत्थम् । क्ली । लवणे ॥

गडोलः । पुं । गुडे ॥ गुडके ॥ ग्रासे ॥ गडति । गड० । कपिगडिगण्डीत्योलच् ॥

गड्डरिका । स्त्री ॥ मेषयूथैरनुगम्यमानायां मेष्याम् ॥ अम्भःप्रवाहगमने धारावाहिनि ॥

गड्डुः । पुं ।
गड्डुकः । पुं ।
गड्डूकः । पुं ।
गड्डुक० इति प्रसिद्धे जलपात्रविशेषे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

गणः । पुं । प्रमथे । देवानुचरे ॥ सङ्ख्यायाम् ॥ ओघे । समूहे ॥ चण्डिकायाम् । चारनामगन्धद्रव्ये ॥ सैन्यप्रभेदे । त्रिगुल्मे तु । प्रभा:- २ र - था: २७ अश्वा: ८१ पदातिकाः १३५ सर्वसङ्ख्या २७० एतत्परिमाणविशिष्टायां सेनायाम् ॥ समूहे ॥ यथा । गणोपास्ते महेशानि गणदीक्षां भवत्यस्य इति ॥ गण्यते गण्यति वा । गणसङ्ख्याने । घञ् स्वप्नक्षा । अस्मिन् पक्षे स्यान्निष्कत्वात् वृद्धिः ॥ धातुसमूहे ॥ यथा । भ्वादिरदादी जुहोत्यादि दिवादि स्वादिरेव च । तुदादिश्च तनुक्र्यादि चुरादिश्च गणा दशेति ॥ अश्विन्यादिनक्षत्रानुसारेण देवमानुषराक्षस इति पारिभाषिके ॥ यथा । देवरा भदेवाः । देवरामसदराक्षराः । देवरामसदेरा रोम सर्वेति गणनयम् ॥ अपि च । पूर्वे त्रिराभयथेव भरण्याह्वीचरोहिणी । इमानि मानुषाण्याहुर्नक्षत्राणि मनीषिणः ॥ ज्येष्ठा शतभिषा मूल धनिष्ठा श्लेषकृत्तिकाः । चित्रामघाविशाखाः स्युस्ताराश्च सदेवताः ॥ अश्विनी रेवती पुष्यः स्वाती हस्तः पुनर्वसुः । अनुराधा मृगशिरः श्रवणा देवतारकाः इति ॥ अस्य फलम् । स्वकुले चोत्तमा प्रीतिर्मध्यमा देवमानुषे । देवासुरे कलहार्थं मृत्युर्मानुषराक्षसे ॥ राक्षसी चेद्भवेत्कन्या मानुषश्च वरो भवेत् । तदा मृत्युर्न सन्देहो मि ...नक्षत्रयोरपि चेत्यर्थोऽपि संवादः ॥ निर्गुणो ...सम्बन्धः प्रीतिरत्युत्तमा ... दयोः संरम्भानुजयोः सामान्या सम्प्रदिष्टा । असुरमनुजयो ... मृत्यु

रेव प्रदिष्टौ दनुजविबुधयोः स्यादै रसैकान्तमेवेति रामः ॥

गणकः । पुं । सांवत्सरे । ज्यौतिषिके । दैवज्ञे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे । देवलादैश्यागर्भजातः । तिथिवारादिज्ञायकस्तस्य कर्मोक्तं पराशरपद्धतौ ॥ तल्लक्षणं यथा । ज्योतिःशास्त्रविशेषज्ञः सुस्वराङ्गः सभापटुः । कुलक्रमागतः शुद्धो गणकः स्यान्मही पतेरितियुक्तिकल्पतरुः ॥ अस्पृश्यो धर्मानुष्ठाने । यथा । कलिकाले महेशानि पापपङ्काः बहवो जनाः । तत्रैव तु महेशानि तत्पत्राशुनिशां व्रजेत् ॥ तस्मात् प्रयत्नतो देवि संसर्गं वर्जयेत्सुधीः । वरं चण्डालसंसर्गं कुर्यात्तु साधकोत्तमः ॥ तथाप्यस्पृश्यगणकं सर्वदा तं परित्यजेदिति महिषमर्दिनीतन्त्रम् ॥ त्रि । गणेन क्रीते ॥ सङ्ख्याया इति कन् ॥ गणयति वा । गण० । ण्वुल् ॥

गणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गणकारः । पुं । धातुसङ्ग्रहकर्त्तरि भीमसेने ॥

गणकी । स्त्री । गणकस्य पत्न्याम् ॥ गणकस्य स्त्री । पुंयोगादिति ङीष् ॥

गणकूटः । पुं । न । गणसैन्ये ॥

गणचक्रम् । न । } धार्मिकाणां सम्भूय
गणचक्रकम् । न । } भोजने ॥ गणानां चक्रं ॥

गणता । स्त्री । गणसमूहे ॥

गणतिथः । त्रि । गणानां पूरणे ॥ गणस्य पूरणे इट् । तस्य तिथुगागमः ॥

गणदीक्षी । पुं । बहुयाजके ॥

गणदेवता । स्त्री । सङ्घचारिदेवताविशेषे ॥ यथा । आदित्यविश्ववसवस्तुषिता भास्वरानिलाः । महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः इति ॥ तत्र आदित्या द्वादश प्रोक्ता विश्वेदेवा दश स्मृताः । वसवश्चाष्टसङ्ख्याताः षट्त्रिंशत्तुषिता मताः ॥ आभास्वराश्चतुःषष्टि वाताः पञ्चाशदूनकाः । महाराजिकनामानो द्वे शते विंशतिस्तथा ॥ साध्या द्वादश विख्याता रुद्राश्चैकादश स्मृताः । एते च संहता देवाः पुराणे परिकीर्त्तिताः इति विशेषः ॥ समुदायेष्वपि शब्दा अवयवेष्वपि वर्त्तन्ते इतिन्यायादेषां शब्दानामेकवचनमपि साधु ॥

गणद्रव्यम् । न । साधारणद्रव्ये ॥

गणनम् । न । सङ्ख्याने । गिणती ठीकदेना इति भाषा ॥ येनैव स्थिरनक्षत्रात् तेनैव गणनं स्मृतम् ॥

गणना । स्त्री । गणने । सङ्ख्यायाम् ॥

गणनाथः । पुं । गणेशे ॥ गणानां प्रमथानां नाथः ॥

गणनायकः । पुं । गणेशे ॥

गणनायिका । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

गणनीयः । त्रि । सङ्ख्येये । गणेये ॥ गण्यते । गणसङ्ख्याने । अनीयर् ॥

गणपतिः । पुं । श्रीगणेशे ॥ गणानां प्रमथानां पतिः ॥ पुष्टिर्गणपतेःपत्नी ॥

गणपर्वतः । पुं । कैलासाचले ॥

गणपीठः । पुं । न । } वक्षसि ॥
गणपीठकम् । न । }

गणभर्त्ता । पुं । प्रमथनाथे ॥

गणभैरवम् । न । गणकूटे ॥ पश्वादिविवरणं गणशब्दे । अश्विन्यादिजन्मनक्षत्रानुसारेण देवमानुषराक्षसगण इति पारिभाषिकं त्वत्र ॥

गणयाजकः । पुं । विनायकादिगणयाजकः ॥ गणानां याजकः ॥

गणरात्रम् । न । रात्रिवृन्दे ॥ गणानां बह्वीनां रात्रीणां समाहारः । गणशब्दस्य सङ्ख्यात्वात् तद्धितार्थे द्विगुः । अहःसर्वैकदेशेत्यच् । सङ्ख्यापूर्वं रात्रं क्लीबमिति लिङ्गानुशासने क्लीबत्वविधानात् रात्राह्नाहाः पुंसीति पुंस्त्वं न ॥

गणरूपः । पुं । अर्कपादपे ॥ श्वेतार्के ॥ नानात्वात् गणा बहूनि रूपाण्यस्य ॥

गणरूपकः । पुं । राजार्के ॥

गणरूपी । पुं । श्वेतार्के ॥

गणवतीसुतः । पुं । दिवोदासे ॥

गणशः । अ । बहुशः । गणान् इति । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्यामिति गणाच्छस् ॥

गणहासः । पुं । } चोरकनामगन्धद्रव्ये । चण्डायाम् ॥ गणं हासयति । हसे० ण्यन्तः । अच् ॥ स्वार्थे कन् वा ॥
गणहासकः । पुं । }

गणाग्रणीः । पुं । गणेशे ॥ गणानामग्रणीः ॥

गणाचलः । पुं । कैलासपर्वते ॥ गणानामचलः ॥

गणाधिपः । पुं । गणेशे ॥ शिवे ॥ गणानां प्रमथानामधिपः ॥

गणाधिपतिः । पुं । गणेशे ॥ शिवे ॥ गणानामधिपतिः ॥

गणान्नम् । न । मठान्नसङ्घान्ने ॥

गणाभ्यन्तरः । पुं । गणार्थात् स्वसृष्टमठधनादुपजीविनि । गणार्थोपहृतसन्निधनादुपजीविनि ॥

गणिका । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ गणः समूहोऽस्त्यस्याः भर्तृत्वेन । ठन् ॥ यूथिकायाम् ॥ चित्ताकर्षकत्वात् गणिकेव ॥ गणकारिकायाम् ॥ हस्तिन्याम् ॥ गणयति । गण० ।

खलु ॥

गणिकारिका । स्त्री । श्रीपर्णी । अग्निमन्थे । बड़गणियारी इति गौडभाषा । अरणी इति भाषा ॥ गणनम् । गण । इकृञ्यादिभ्यः । गणिकरोति । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन् ॥ यथा । फुल्लति । क० । खलु । गणिकाभासावारिकाच ॥ जयपत्रे ॥

गणिकारी । स्त्री । गणियारी इति गौडभाषाप्रसिद्धे पुष्पवृक्षविशेषे । काञ्चनिकायाम् । वसनादूत्याम् । अग्निमन्थायाम् ॥

गणितम् । क्ली । अङ्कशास्त्रे ॥ तद्द्विविधम् । द्विविधं गणितम् व्यक्तमव्यक्तञ्च तत्र व्यक्तं पाटीगणितम् । अव्यक्तं बीजगणितम् ॥ गणने ॥ त्रि । सङ्ख्याते । कृतगणने ॥ गणयतेस्म । गण० । क्तः ॥

गणिपिटका । स्त्री । जिनानां विद्याविभागे । द्वादशाङ्ग्याम् ॥

गणेयः । त्रि । गणनीये । सङ्ख्येये । गाणेये ॥ गणेरेयः ॥

गणेरुः । पुं । कर्णिकारवृक्षः ॥ स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेरुका । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

गणेरुः । स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेशः । पुं । विनायके । विघ्नराजे । वक्रतुण्डे ॥ यथा । यो यः कश्चित्तीर्थयात्रां तु गच्छेत् सुसंयतः स च पूर्वं गृहे स्वे कृतोपवासः शुचिः प्रयतः सम्पूजयेद्भक्तिनम्रो गणेशमिति ब्रह्मपुराणम् ॥ शिवे ॥ गणानामीशः ॥

गणेशकुसुमम् । क्ली । रक्तकरवीरे ॥

गणेशभूषणम् । क्ली । सिन्दूरे ॥

गणोत्साहः । पुं । खड्गे । गण्डके । गैंडा इति भाषा ॥

गण्डः । पुं । खड्गिनि । तुरङ्गमुखे । बलचर्मणि ॥ वीथ्यङ्गे ॥ पिटके ॥ चिह्ने ॥ वीरे ॥ कपोले । गाल इति भाषा ॥ यथा । गण्डे गण्डे सम्बधन्त्या कान्ते ताम्बूलचर्वितमिति श्रीभागवते कोषचर्या ॥ ग्रन्थभूषणबुद्बुद ॥ वारिकपोले । कटौ । कार्टे । गण्ड इति । गण्डस्यैकदेशे । अस्य ॥ ग्रहभेदे ॥ विष्कम्भादिषु दशमे योगे ॥ तत्र जातस्य फलम् । स्वकार्यैकतौ परकार्यहर्त्ता गण्डोद्भवः स्यादितिगण्डयोगः । अत्यन्तधूर्त्तः पुरुषः कुरूपः सत्त्वप्रधाना मतितापदाता ॥ दोषजनके अश्विन्यादीनां भागविशेषे ॥ यथा । अश्विनीमघमूलानां तिस्रो गण्डान्तनाडिकाः । अन्त्याः पौष्णोरगेन्द्राणां पञ्चैव जननाशुः

॥ मूलेन्द्रयोः दिवागण्डो । निशायां पितृसर्पयोः । सन्ध्याद्वये तथाश्लेषा रेवतीतुरगर्क्षयोः ॥ तत्रोत्पन्नस्य दोषो यथा । सन्ध्यारात्रिदिवाभागे गण्डयोगोद्भवः शिशुः । आत्मानं मातरं तातं विनिघ्नन्ति यथाक्रमम् ॥ चतुष्कले ऽ ॥ आदिगुरोःसज्ञायाम् ॥ गच्छति । गम् ॰ । अस्माद्गुः ॥

गण्डकः । पुं । खड्गे । गैंडा इति भाषा । एकचरे ॥ सङ्ख्याप्रभेदे । गण्डा इति भाषा ॥ विद्याप्रभेदे ॥ अवच्छेदे ॥ अन्तराये । विघ्ने ॥ स्वा॰कः ॥

गण्डकारी । स्त्री । वराहक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । वाराहीकन्दी इति भाषा ॥ गण्डेषु ग्रन्थिषु कारी ॥

गण्डकाली । स्त्री । खदिर्याम् । नमस्कार्याम् । समङ्गायाम् ॥ गण्डेषु ग्रन्थिषु काली ॥

गण्डकी । स्त्री । नदीविशेषे ॥ गण्डक्याश्चैव देशेषु शालग्रामस्थलं स्मृतम् । पाषाणं तद्भवं यत् तत् शालग्राममिति स्मृतम् ॥

गण्डकीपुत्रः । पुं । शालग्रामे ॥

गण्डकीशिला । स्त्री । शालग्रामे ॥

गण्डकुसुमम् । न । उत्कटे । सञ्जातमदे हस्तिनि ॥ इति हारावली ॥

गण्डकूपः । पुं । पर्वतस्योर्द्ध्वस्थले ॥ उद्देशो गण्डकूपस्तु पर्वतस्याभिधीयते ॥

गण्डगात्रम् । न । आतृप्ये । सीताफल सारीफा इति भाषा । आता इति गौडभाषा ॥ गण्डाः गात्रेऽस्य ।

गण्डदूर्वा । स्त्री । गोलोम्याम् । श्वेतदूर्वायाम् । मत्स्याक्ष्याम् । गांडरदूवी इति भाषा ॥ गण्डदूर्वा हिमा लोहद्राविणी ग्राहिणी लघुः । तिक्ता कषाया मधुरा वातकृत्कटुपाकिनी ॥ दाहतृष्णा बलासास्रकुष्ठपित्तज्वरापहा ॥

गण्डमाला । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणमाह यथा । कर्कन्धुकोलामलकप्रमाणैः कक्षांसमन्यागलवङ्क्षणेषु । मेदःकफाभ्यां चिरमन्दपाकैः स्याद्गण्डमाला बहुभिश्च गण्डैरिति ॥

गण्डमालिका । स्त्री । लज्जालुकायाम् ॥

गण्डमाली । त्रि । गण्डमालाख्यव्याधियुक्ते ॥

गण्डयन्तः । पुं । मेघे ॥ गण्डयति । गण्डि॰ । तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेति झच् सचचित् । मद्योर्घटादित्वान्मित्त्वम् । ह्रस्वः । झयामन्तोतिझो रयादेशः ॥

गण्डलेखा । स्त्री । गण्डस्थल्याम् ॥

गण्डशैलः । पुं । गिरेश्च्युते स्थूलोपले ॥ भूकम्पादिना शैलात् स्खलिते महति प्रस्तरे ॥ ललाटे ॥ गण्डस्थशैलः । शैलशब्दः शैलाधर्थे वर्त्तते । विशेषणं विशेष्येण बहुलमिति समासः ॥ शैलस्य गण्ड इवेति वा । राजदन्तादिः ॥

गण्डाङ्गः । पुं । खड्गिनि । गण्डके ॥

गण्डान्तम् । न । तिथिनक्षत्रलग्नानां सन्धौ ॥ नक्षत्रतिथिलग्नानां गण्डान्तं त्रिविधं स्मृतम् । नक्षत्रस्य तु या नाडी घटिकामितम् ॥

गण्डारिः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥

गण्डाली । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् । शिमीयाम् ॥ गण्डयति । गडि० । वा चुरादौ णिच् । गौ० ङीष् ॥ यद्वा । गण्ड स्खलति । सृप० । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

गण्डिः । पुं । वृक्षस्य मूलात् शाखावधि भागे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

गण्डीरः । पुं । गुंडरलुनीति प्रसिद्धे शाके । समष्ठिलायाम् । शूरे ॥ गण्डयति । गडि० । गण्ड्यते वा । बा० ईरन् ॥ यद्वा । गण्डान् ग्रन्थीन् ईरयति । ईर प्रेरणे । कर्मण्यण् ॥

गण्डीरी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥ थे हुण्डे ॥

गण्डुः । पुं । स्त्री । ग्रन्थौ ॥ उपधाने ॥

गण्डूपदः । पुं । किञ्चुलुके । केंचुआ इति भाषा ॥ गण्डुर्ग्रन्थिः पदा न्यस्य ॥

गण्डूपदी । स्त्री । किञ्चुलुकस्त्रियाम् । क्षुद्र किञ्चुलुकजातौ । स्त्रियाम् ॥ जातेरस्त्रीति ङीष् ॥

गण्डूषः । पुं । मुखपूर्त्तौ । मुखपूर्त्तितोये ॥ यथा । कर्पूरादियुतगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयते इति ॥ गजमुखाग्रे । पुष्करे ॥ प्रसृतेर्म्मिते । प्रसृत्याप्रमिते ॥ करांगुली ॥ गण्ड्यते । गडि० । गण्डेरूषन् ॥

गण्डूषा । स्त्री । गण्डूषशब्दार्थे ॥ अजन्ताभौ ॥ टाप् ॥

गण्डोलः । पुं । गुडे ॥ ग्रासे ॥ गण्डति । गडि० । कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् ॥

गण्यः । पुं । गणनीये । संख्येये ॥ गणसंख्याने ॥ गणसंख्या । धनगसंख्ये तियत् ॥

गतः । त्रि । विख्याते ॥ याते ॥ समीपे ॥ पतिते ॥ आप्ते ॥ न । गमने ॥ गम्लृ० । गत्यर्थाकर्मकेति क्तः । अनुदात्तोपदेशेति मलोपः ॥

गतत्रपः । त्रि । त्यक्तलज्जे ॥ गता त्रपा यस्य सः ॥

गतनासिकः । त्रि । नासिकारहिते ॥

विशेषे ॥ गता नासिकाऽस्य ॥

गतबुद्धिः । त्रि । ज्ञानशून्ये ॥ गताबुद्धिर्यस्य ॥

गतरसः । त्रि । विरसतां प्राप्ते । उक्तरसादे रसितेदुग्धादौ ॥ गतो रसोऽस्मात् ॥

गतव्यथः । त्रि । अनुत्पन्नदुःखे ॥ गता व्यथा यस्य यस्माद्वा ॥

गतसङ्गः । त्रि । प्रत्यासङ्गशून्ये ॥ गतः सङ्गोयस्य सः ॥

गतसम्बेदः । त्रि । निष्टत्तसर्वसंशये ॥ गतःसम्देहोयस्मात्सः ॥

गतसन्नकः । पुं । निर्मदे कुञ्जिनि ॥

गतस्मयः । त्रि । निरहङ्कारे ॥ गतःस्मयो गर्वोयस्य ॥

गतागतम् । न । यातायाते ॥ गताग तं आगमनगमनं अभक्ते ॥ पक्षिणां गतिविशेषे ॥

गतान्तर्षा । स्त्री । वन्ध्यायाम् ॥

गतिः । स्त्री । मार्गे ॥ दशायाम् ॥ ज्ञाने ॥ पादयोर्व्यापारे । यात्रायाम् ॥ प्रमाणे ॥ नाडीव्रणसरण्याम् । प्रदत्ते ॥ कर्मफले स्वर्गादौ ॥ स्तौ ॥ आश्रये ॥ प्राप्तौ ॥ गम्यते । गम् । क्तिन् ॥ यस्ये ॥

गतिका । स्त्री । नदीविशेषे ॥ परस्परा

विशेषे ॥

गत्वरः । त्रि । गमनशीले ॥ गच्छति । गम् । ... । गत्वरश्चेति ... अनुनासिकलोपस्य निपात्यते ... ॥ स्त्रीलिङ्गे गत्वरी ॥

गदः । पुं । श्रीकृष्णानुजे ॥ कामये । रोगे ॥ आयुधे ॥ गदति ॥ गद व्यक्तायां वाचि ॥ पचाद्यच् ॥ ... विषे ॥

गदनम् । न । निगादे ॥ गद ॥ ल्युट् ॥

गदयित्नुः । पुं । कामदेवे । अनङ्गे ॥ शरासने । कामुके ॥ जल्पाके ॥ गदय ति ... अनिलुविषुषिशहिभिद्यिभ्योरित्नुच् ॥ अयामन्तेतिरिचे ... यादेशः ॥

गदा । स्त्री । आयुधे । स्वनाम प्रसिद्धे लोहमये शस्त्रे ॥ पाटलाहुमे ... अचलाद्यप् ॥

गदाग्रम् । न । कुष्ठौषधौ । कुष्ठ इति भाषा ॥

गदागदौ । पुं । अश्विनीकुमारयोः ॥ स्वर्वैद्ययोः ॥

गदाग्रजः । पुं । श्रीकृष्णे । श्रीधरः ॥ निगदेन मन्त्रेणाग्रे जायते । निग दलोपं कृत्वा गदाग्रजः ॥ यद्वा । गदोनाम वासुदेवस्यावरः । तस्मा दग्रेजातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

गदाग्रणीः । पुं । क्षयरोगे ॥

गदाधरः । पुं । हरौ ॥ धरतीति धरः । बुद्धितत्त्वात्मिका कौमोदकी नाम गदा । तस्याः धरः ॥ विष्णु । गदाधारिणि ॥

गदाभृत् । न । विष्णौ ॥

गदाम्बरः । पुं । घने । मेघे ॥

गदारातिः । पुं । औषधे ॥

गदार्त्तः । त्रि । रोगिणि ॥ गदेन रोगेण आर्त्तः ॥

गदावान् । त्रि । गदिनि ॥ पुं । अच्युते ॥

गदाह्वम् । न । कुष्ठौषधे ॥

गदाह्वयम् । न ।

गदी । पुं । कौस्तुभवक्षसि । विष्णौ ॥ गदा अस्ति अस्य । ब्रीह्यादित्वादिनिः ॥ त्रि । गदाविशिष्टे ॥ रोगयुक्ते ॥

गदिनी । स्त्री । गदावत्याम् ॥ नान्तत्वात् ङीप् ॥ रोगिण्याम् ॥

गद्गदः । पुं । वाक्स्खलिते । कण्ठकम्पने ॥ अव्यक्तस्पष्टवर्णादि ॥ तल्लक्षणमासिपूर्वकं लक्षणम् । यथा । आवृत्य वायुः सकफो धमनीः शब्दवाहिनीः । नरान् करोत्यवचनान् मूकमिन्मिनगद्गदानिति ॥

गद्गदध्वनिः । पुं । हर्षशोकादिना अस्पष्टध्वनौ । मन्मने ॥ गद्गदश्चासौ ध्वनिश्च ॥

मन्याने ॥ गद्गदो ध्वनिर्वेष ॥

गद्यम् । न । पद्यभिन्नेकविकृते । अपादे पदसन्ताने ॥ अपादः पदसन्तानं गद्यं तच्च त्रिधामतम् । वृत्तकोत्कलिकाप्रायवृत्तगन्धिप्रभेदतः ॥ गद्यते । गद् । गदमदचरयमश्चानुपसर्गे इति यत् ॥

गद्याणकः । पुं । अष्टचत्वारिंशद्रक्तिकापरिमाणे ॥ वैद्यकमते च तु षट्गुञ्जापरिमाणे ॥

गन्तव्यः । त्रि । प्राप्ये ॥

गन्तुः । पुं । पथिके ॥ गच्छति । गम्लृ गतौ । सितनीतितुन् ॥

गन्ता । त्रि । गामुके । गमनशीले ॥ गच्छति तच्छीलः । गम्लृ । तृन् । स्त्रीलिङ्गेषु वासकपथिधिनीकाः व्यस्य गमिकत्वात् तृन् ॥

गन्त्री । स्त्री । कम्बलिवाह्यके । वृषवहनीययानकटे । गाडीइतिभाषा ॥ गम्यतेऽनया । गम्लृ । ष्ट्रन् । ङीप् ॥

गन्त्रीरथः । स्त्री । मठे । शकटे ॥ इति हारावली ॥

गन्धः । पुं । सम्बन्धे ॥ लेशे ॥ गन्धके ॥ गर्वे ॥ शिथौ ॥ घृष्टचन्दने ॥ चन्दनकुङ्कुमादिषु गन्धाः । यथोक्तम् । गन्धस्तु सौरभे योगे गन्धके गर्वलेशयोः । सएव द्रव्यवचनो बहुत्वे पुंसि

च स्मृतः इति ॥ सप्तधविधो यथा चूर्णीकृतोवा घृष्टोवा दाहाकर्षितएषवा । रस सम्मर्दजोवापि प्राय अङ्गद्भवएववा । गन्धः पंचविधः प्रोक्तो देवानां प्रीतिदायक इति । सेच यं तत्सच्छन्देदृष्टव्यम् ॥ गन्धोमलय जो यस्तु देवे यैवेष संस्मृतः ॥ कर्पूरगन्धसाराद्याः चोदण्डेच संस्थिताः । चन्द्रभागादयस्थापि रसेपङ्क्षेव सङ्गताः ॥ गन्धसारस्तु सर्वत्र संसर्गादैः मयुज्यते । स्वनामभिर्भवेद् दृष्ट एवंवो ऽप्यन्यस्यधोगतः ॥ एवं सर्वत्र सर्वत्र गन्धो भवति मेधवर्णी द्वाहिभावादन्योऽपि गन्धः प्रीतिकरः परः ॥ गन्धस्य विस्तरोभेदो प्रोक्ताः कालीयकादयः । सद्गन्धेस्वविधेयो यमविष्टो भवतोचैवादिति कालिकापुराणम् ॥ कामोदे ॥ सतुमाणग्राह्यः पृथिवीगुणः । यथा । घ्राणग्राह्योभवेद् गन्धो घ्राणस्योपकारकः । सौरभ्या सौरभ्यसदेधा परिकीर्त्तितः ॥ सतुदशविधोयथा । इष्टः १ कस्तूरिकादौ । अनिष्टः २ गवादौ । मधुरः ३ मधुपुष्पादौ । कटुः ४ मरिचादौ । निर्हारी ५ हिङ्ग्वादौ । संहतः ६ चित्रगन्धो ऽनेकवस्तुगतः । स्निग्धः ७ सद्यस्त

एतादौ । रूक्षः ≡ सार्षपतैलादौ । विसदः ६ शाल्यन्नादौ । अम्लः १० आम्रातकादौ ॥ भावप्रकाशे ॥ कृष्णागुरुणि ॥ त्रि । प्रतिवेशिनि ॥ गन्धयते । गन्धअर्दने । पचाद्यच ॥

गन्धकः । पुं । शिग्रौ । शोभाञ्जने । गन्धाश्मनि । योगन्धिके । तस्योत्पत्तिः । श्वेतद्वीमे पुरा देव्याः क्रीडन्त्या रजसाप्लुतम् । दुकूलं तेन वस्त्रेण स्नातायाः क्षीरनीरधौ ॥ प्रसृतं यत्र तस्माद्गन्धकः समभवत ॥ तद्भेदाः । चतुर्द्धा गन्धकः प्रोक्तो रक्तःपीतः सितोऽसितः । रक्तोहेमक्रियासूक्तः पीतश्चैव रसायने । व्रणादिलेपनेश्वेतः कृष्णः श्रेष्ठः स दुर्लभः ॥ श्रेष्ठो हेमक्रियादिषु सर्वेषप्रशस्ततरस्त्वयम् ॥ अस्य गुणाः । गन्धकः कटुकस्तिक्तो वीर्योष्णस्तुवरः सरः । पित्तलः कटुकः पाके कण्डूवीसर्पजन्तुजित् ॥ हन्ति कुष्ठक्षयप्लीहकफवातान् रसायनः ॥ प्रशोधितो गन्धक एष कुष्ठं करोति तापं विषमं शरीरे । सौख्यञ्च रूपञ्च बलं तथौजः शुक्रं निहन्त्येव करोतिचास्रम् ॥ शोधितो यस्तु गन्धः स्यात् जराव्याधिविनाशनः । अग्नि

दीपनः श्वष्ठो वीर्यस्तम्भकारो ऽस्थि कृत् ॥ शोधनविधिस्तु । लोहपात्रे विनिःक्षिप्य घृतमग्नौ प्रतापयेत् । तप्ते घृते । तत्समानं विनिक्षिपेद्गन्धकं रजः ॥ विद्रुतं गन्धकं दृष्ट्वा तनुवस्त्रे विनिःक्षिपेत् । यथा वस्त्रा विनिःसृत्य दुग्धमध्ये ऽखिलं क्षिपेत् ॥ एवं स गन्धकः शुध्येत् सर्वकर्मोचितो भवेत् ॥ गन्धोऽस्यास्ति । अर्श आदित्वादच् । स्वार्थे कन् ॥

गन्धकन्दकः । पुं । कसेरुणि ॥

गन्धकचूर्णः । पुं न । दारु बलद इति प्रसिद्धे पदार्थे ॥ गन्धकपाषाण चूर्णः ॥

गन्धकान्तम् । न । कैरवे ॥

गन्धकारिका । स्त्री । सैरन्ध्र्याम् ॥

गन्धकालिका । स्त्री । ⎫ व्यासमात

गन्धकाली । स्त्री । ⎭ रि ॥

गन्धकाष्ठम् । न । अगुरुचन्दने ॥ अगुरुकाष्ठे ॥

गन्धकुटी । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये ॥ लेख्यस्थाने ॥ गन्धकुटी इव ॥

गन्धकुसुमा । स्त्री । गणिकार्याम् ॥

गन्धकेलिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धकोकिला । स्त्री । औषधिविशेषे ॥ स्निग्धोष्णा कफहृत् तिक्ता सुगन्धा गन्धकोकिला ॥

गन्धखेलम् । न । गन्धवीरणे । भूतृणे । रौहिषे । गन्धसेवा इति गौड भाषा ॥

गन्धखेलकम् । न । गन्धतृणे । सुगन्ध भूतृणे ॥

गन्धचेलिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धजलम् । न । केतकादिजले ॥

गन्धजातम् । न । तेजपत्रे ॥

गन्धज्ञा । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धतूर्यम् । न । वाद्यविशेषे । रणतूर्ये । महास्वने ॥

गन्धतृणम् । न । सुगन्धभूतृणे । सुरभे । मुखवासे ॥

गन्धतैलम् । न । गन्धद्रव्याणाम् पुष्पादीनां सन्नियोगेन निष्कासिते स्नेहे । अतर इति भाषा ॥

गन्धत्वक् । न । एलवालुके ॥

गन्धदला । स्त्री । अजमोदायाम् ॥

गन्धधूलजः । पुं । स्वादुनामगन्धद्रव्ये ॥

गन्धधूलिः । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धनम् । न । उत्साहे ॥ प्रकाशने ॥ सूचने ॥ हिंसायाम् ॥ तृणविशेषे ॥ गन्ध० । भावकर्मकरणाधिकरणे ल्युट् ॥

गन्धनकुलः । पुं । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धनाकुली । स्त्री । रास्नायाम् । नाकुलीकन्द इति भाषाप्रसिद्धे रास्नाभेदे ॥ क

न्दविशेषे । सहासुगन्धायाम् । म-
ल्लिकागन्धायाम् ॥ गन्धवती ना-
कुली ॥

गन्धनामा । पुं । रक्ततुलस्याम् ॥ गन्ध-
पाषाणे ॥

गन्धनाम्नी । स्त्री । कक्षासदृशे क्षुद्ररोगे ॥

गन्धनाडी । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धनिलया । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

गन्धनिभा । स्त्री । पलाश इति भाषा-
देशप्रसिद्धगन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपत्रः । पुं । श्वेततुलस्याम् ॥ मरुवे
॥ बर्बरे ॥ नारङ्गे ॥ बिल्वे ॥

गन्धपत्रा । स्त्री । शटीभेदे । एकपत्रि-
कायाम् । तवक्षीर्याम् ॥

गन्धपत्रिका । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । द्वी-
पपत्रायाम् । शटीविशेषे ॥ अजमो-
दायाम् ॥

गन्धपर्णी । स्त्री । अजमोदायाम् ॥ अ-
म्बष्ठायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

गन्धपलाशिका । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

गन्धपलाशी । स्त्री । शट्याम् । गन्धमू-
र्व्याम् ॥ भवेद् गन्धपलाशी तु कषा-
या ग्राहिणी लघुः । तिक्ता तीक्ष्णा
च कटुका ऽनुष्णास्यमलनाशिनी ।
दोषकासव्रणश्वासशूलहिध्माग्रहा-
पहा ॥

गन्धपाषाणः । पुं । गन्धके ॥ गन्धयुक्तः
पाषाणः । शाकपार्थिवादिः ॥

गन्धपिशाचिका । स्त्री । धूमे ॥

गन्धपीता । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपुष्पः । पुं । अङ्कोठे ॥ वेतसपादपे
॥ अशोकद्रुमे ॥ बहुवारवृक्षे ॥

गन्धपुष्पा । स्त्री । केतक्याम् ॥ गणि-
कार्याम् ॥ नील्याम् ॥

गन्धफणिज्झकः । पुं । रक्ततुलस्याम् ॥

गन्धफलः । पुं । कपित्थे ॥ बिल्वे ॥ ते-
जःफलवृक्षे ॥

गन्धफला । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ मेथि-
कायाम् ॥ विदार्याम् ॥ शल्लक्याम्
। गजभक्ष्यायाम् ॥ गन्धः फलेऽस्याः ॥

गन्धफली । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गन्धव-
त्फलान्यस्याः ॥ पाककर्णेति ङी-
ष् ॥ चम्पककलिकायाम् ॥ गन्धः फ-
ले साध्यमस्याः ॥

गन्धबन्धुः । पुं । आम्रवृक्षे ॥ गन्धो बन्धु-
रस्य ॥ गन्धद्रव्यविशेषे । पीडायाम् ॥

गन्धभद्रा । स्त्री । गन्धाल्याम् । गन्धभा-
दालिया इति गौडभाषा ॥ गन्धेन
भद्रा ॥ गन्धः भद्रोऽस्यां वा ॥

गन्धभाण्डः । पुं । गर्दभाण्डवृक्षे ॥ न ।
गन्धार्थे भाण्डे ॥

गन्धमांसी । स्त्री । भूतकेश्यामोषधौ ॥

गन्धमाता । स्त्री । भूमौ ॥ गन्धस्य माता ॥

गन्धमादनः । पुं । न । पर्वतविशेषे ।

कुवेरस्य शैले । इलावृतस्य पूर्वे उत्तरतो नीलपर्यन्तं दक्षिणतो निषधपर्यन्तमायते भद्राश्ववर्षस्य सीमाप्रवर्ते दिक्परिमाणयोजनविस्तीर्णः ॥ केसरोयास्येषः पीतवर्णे विष्कम्भे ॥ अयमुत्तरे सहस्रोच्छ्रायः ॥ अथ सहस्रयोजनोच्छ्रितानाम् ॥ गन्धमादनोऽस्ति ॥ गन्धेन मादयति ॥ सदीवर्णे पितानः ॥ नैवादिभ्यः ॥ पुं । भल्लके ॥ भमरे ॥ रामायणप्रसिद्धे वैश्वानरपुत्रे वानरविशेषे ॥

गन्धमादनी । स्त्री । सुरायाम् ॥ गन्धा ॥ श्रीकान्तामि गन्धद्रव्ये ॥

गन्धमादिनी । स्त्री । लाक्षायाम् ॥ सुगन्धद्रव्यविशेषे । मुरायाम् ॥

गन्धमार्जारः । पुं । खट्टाशे ॥ गन्धमार्जारवीर्यं च शीतं कफवातनुत् । कण्डूकोठहरं नेत्र्यं सुगन्धि स्वेदगन्धनुत् ॥ गन्धेनोपलक्षितो मार्जारः ॥

गन्धमालती । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ गन्धकोकिलया तुल्या विज्ञेया गन्धमालती ॥

गन्धमुखी । स्त्री । छुच्छुन्दर्याम् ॥ गन्धो मुखे ऽस्याः ॥

गन्धमुण्ड । पुं । गन्धभादालिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे । न स्त्रीपुंसे । गर्दभाण्डे ॥

गन्धमूलः । पुं । कुलञ्जनद्रव्ये । कर्पूरे ॥

गन्धमूलकः । पुं । शठ्याम् ॥

गन्धमूला । स्त्री । शठ्याम् ॥ मल्लक्याम् ॥

गन्धमूलिका । स्त्री । माकन्द्याम् ॥ मन्थाम् ॥

गन्धमूली । स्त्री । शठ्याम् ॥ गन्धो मूले यस्याः पाककर्णे तिक्तोऽपि ॥

गन्धमूषा । स्त्री । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धमूषकः । पुं । विडाले । वेश्म नकुले ॥

गन्धमूषी । स्त्री ।

गन्धमृगः । पुं । खट्टाशे ॥ गन्धेनोपलक्षितो मृगः ॥

गन्धमैथुनः । पुं । वृषे ॥

गन्धमोदनः । पुं । गन्धके ॥

गन्धमोहिनी । स्त्री । चम्पककलिकायाम् ॥

गन्धयुक्तिः । स्त्री । कुङ्कुमादिसम्पादने ॥ अस्या विवरणं वाराह्या पञ्चसप्ततितमे ऽध्याये द्रष्टव्यम् ॥

गन्धरसः । पुं । गन्धद्रव्यविशेषे । बोले ॥ कुन्दरुक इति गौडभाषाप्रसिद्धे उपधातु विशेषे ॥ गन्धप्रधानः रसोऽस्य ॥

गन्धरसाङ्कः । पुं । श्रीवेष्टनामसुगन्धिद्रव्ये ॥

गन्धराजः । पुं । कणगुग्गुलौ ॥ मुद्गरपुष्पे ॥ न । चन्दने ॥ कर्पादिनामगन्धद्रव्ये ॥ म्यतान्माम्याते मुसाद्ये ॥

ध्वनिविशेषे ॥ स्वक्कुसितायाम् ॥ इति कश्चित् ॥ [illegible]

गन्धराजी । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥

गन्धर्वः । पुं । पशुप्रभेदे । स तु कस्तूरीमृग इति कश्चित् ॥ पुंस्कोकिले ॥ घोटके । तुरङ्गे ॥ अन्तराभवसत्त्वे ॥ अन्तरा मरणजन्मनोर्मध्ये भवं सत्त्वं यातनाशरीरम् तस्मिन्नित्यर्थः ॥ गुह्यप्रायोऽयमिति केचित् । यथा । गन्धर्वैः पतङ्गसमे तिमिरांटे ॥ गायनधर्मिणि ॥ खेचरे ॥ स्वर्गगायके । देवयोनिविशेषे । हाहाहूहूप्रभृतिषु ॥ यथा । हाहा हूहूश्चित्ररथो हंसो विश्वावसुस्तथा । गोमायुस्तुम्बुरुर्नन्दिरेवमाद्यास्तु ते स्मृताः ॥ इति ॥ गानधर्मी गन्धर्वो द्विविधः । मर्त्यगन्धर्वो देवगन्धर्वश्चेति । यथाहुः । अस्मिन् कल्पे मनुष्यः सन् पुण्यपाकविशेषतः । गन्धर्वत्वं समापन्नो मर्त्यगन्धर्व उच्यते ॥ पूर्वकल्पकृतात् पुण्यात् कल्पादावेव चेद्भवेत् । गन्धर्वत्वं तादृशोऽत्र देवगन्धर्व उच्यते ॥ इति ॥ गन्धं सौरभम् अर्वति इति गन्धर्वः । अर्व गतौ । कर्मण्यण् । गं० ॥ गन्धयति गन्धते वा । गन्ध । चु० । अच् घञ् वा । अर्वति । अर्व गतौ । अच् । गन्धस्याप्यर्वस्य । शक-ध्वादित्वात् ॥ गन्धोऽर्वोऽस्येति वा ॥

गन्धर्वतैलम् । क्ली । एरण्डतैले ॥

गन्धर्वनगरम् । क्ली । राजनगराकारेण नभसि दृश्यमाने मेघरचनाविशेषे ॥ तद्दिक्वशेन फलप्रदर्शनार्थमाह । उदगादिपुरोहितनृपबलपतियुवराजदोषदं पुरम् । सितरक्तपीतकृष्णं विप्रादीनामभावाय ॥ दोषदम् अशुभप्रदम् ॥ नागरनृपविजयावहमुदग्विदिक्स्थं विवर्णनाशाय । शान्तायां सद्दृष्टं सतोरणं नृपतिविजयाय ॥ विषमाः सद्दराः ॥ सर्वदिगुत्थं सततोत्थितञ्च भयदं नरेन्द्रराष्ट्राणाम् । चौराटविकान् हन्याद्धूमानलशक्रचापाभम् ॥ गन्धर्वनगरं स्थितमापाण्डुरमशनिपातवातकरम् । दीप्ते नरेन्द्रमृत्युर्वामेऽरिभयं जयः प्रदक्षिणे ॥ अनेकवर्णाकृति खे प्रकाशते पुरं पताकाध्वजतोरणान्वितम् । यदा तदा नागमनुष्यवाजिनां पिबत्यसृग्भूरि रणे वसुन्धरा ॥ गन्धर्वाणां नगरमिव ॥ इन्द्रजाले ॥

गन्धर्वपुरम् । न । गन्धर्वनगरे । शून्येऽधिताने मायाविनिर्मितपत्तने ॥ गन्धर्वाणां पुरमिव ॥

गन्धर्वलोकः । पुं । गुह्यकलोकोपरि विद्याधरलोकाधोवर्त्तमाने लोके ॥

गन्धर्ववेदः । पुं । सङ्गीतविद्यायाम् । सा-मवेदस्योपवेदे ॥

गन्धर्वहस्तः । पुं । एरण्डवृक्षे ॥

गन्धर्वहस्तकः । पुं । गन्धर्वस्य हस्त इव हस्तपर्णमस्य ॥

गन्धलता । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥

गन्धलोलुपा । स्त्री । मक्षिकायाम् ॥ गन्धलोलुपे ॥

गन्धवणिक् । पुं । गन्धी इति प्रसिद्धे अ-म्बष्ठात् राजपुत्र्यां जाते वर्णसङ्करजा-तिविशेषे । गन्धाजीवे । गान्धिके ॥ अस्य कर्मविधानं गन्धदानमेवेति प-राशरभाष्यम् ॥

गन्धवती । स्त्री । पृथिव्याम् । पुरीभे-दे । वरुणपुर्याम् ॥ योजनगन्धाया-म् । व्यासमातरि ॥ सुरायाम् । ग-न्धोत्तमायाम् ॥ वायोः नगर्याम् ॥ य-था । वायोः गन्धवती तुरुष्कतपोत-ध्वजाकुला । वसवङ्गलतलग्ना सर्व-रत्नविनिर्मिता सुरगन्धर्वसंहिता ॥ व-नमल्लिकायाम् ॥ सुरानाम निगन्ध-द्रव्ये ॥ गन्धोऽस्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चे-ति मतुप् । ङीप् ॥

गन्धवधूः । स्त्री । शट्याम् ॥ चीडाख्यग-न्धद्रव्ये ॥

गन्धवल्कलम् । न । त्वचे । दारचीनी इति भाषा ॥

गन्धवल्लरी । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

गन्धवल्ली । स्त्री । डानिप्रोखा इति गौ-डभाषाप्रसिद्धे पीतपुष्पे दण्डोत्पले ॥ गोवन्द्याम् । सहदेव्याम् ॥

गन्धवहः । पुं । वायौ ॥ वहति ॥ प्र-प्रापयति । अच् । गन्धस्य वहः ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धवहः । पुं । सिताजके ॥

गन्धवहा । स्त्री । नासिकायाम् ॥ वह-ति । वह० पचाद्यच् । टाप् ॥ ग-न्धस्य वहा ॥

गन्धवहुला । स्त्री । गोरक्षीदृचे ॥

गन्धवारि । न । गन्धवासितोदके । ग-न्धजले ॥

गन्धवाहः । पुं । वायौ ॥ कस्तूरीमृगे ॥ गन्धं वहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

गन्धवाहा । स्त्री । घ्राणे । नासिकाया-म् ॥ गन्धस्य वाहो वहनं यस्यां सा ॥

गन्धविह्वलः । पुं । गोधूमे ॥

गन्धवीजा । स्त्री । मेथिकायाम् ॥

गन्धशूकः । पुं । सालवृक्षे ॥

गन्धव्याकुलम् । न । कक्कोले ॥

गन्धशटी । स्त्री । शट्याम् ॥

गन्धशाकम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

गन्धशालिः । पुं । वासमतीति ख्याते क-लमोत्तमे । गन्धतण्डुले ॥

गन्धशुण्डिनी । स्त्री । छुछुन्दर्याम् ॥

गन्धशेखरः । पुं । कस्तूर्याम् ॥

गन्धसलिलम् ॥ न । गन्धद्रव्याणां सम्मिसंयोगेन निष्कासितेजले ॥

गन्धसारः । पुं । चन्दनवृक्षे ॥ गन्धवान् सारः स्थिरभागो ऽस्य । गन्धएव सारोऽस्य वा । मुद्गरवृक्षे ॥

गन्धसारणः । पुं । दृढजन्याम् ॥

गन्धसोमम् । न । कुमुदे । कैरवे ॥

गन्धहस्ती । पुं । मत्तेभे ॥ यस्य गन्धेन अन्ये गजाः पलायन्ते स गन्धहस्तीत्युच्यते ॥

गन्धहारिका । स्त्री । परगृहे गत्वा कर्मकारिण्यां शिल्पिन्याम् ॥ गन्धकर्मकारिण्याम् ॥

गन्धा । स्त्री । शल्याम् ॥ शालपर्ण्याम् । ॥ चम्पककलिकायाम् ॥

गन्धाखुः । पुं । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धाजीवः । पुं । गन्धवणिजि ॥ गन्ध आजीवोऽस्य ॥

गन्धाढ्यः । पुं । नारङ्गवृक्षे ॥ न । चन्दने ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धाढ्या । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ आरामशीतलायाम् ॥ गन्धाल्याम् ॥

गन्धाधिकम् । न । तृणकुङ्कुमे ॥

गन्धाम्ला । स्त्री । वनबीजपूरके ॥

गन्धारः । पुं । रागे ॥ सिन्दूरे ॥ स्वरविशेषे ॥ पुं बहुत्वे नीवृद्भेदे । कन्धार इति भाषा ॥

गन्धाला । स्त्री । ग्रियतीति गौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गन्धालिका । स्त्री । } लताविशेषे । प्रसारण्याम् । भद्रपर्ण्याम् ॥
गन्धाली । स्त्री । }

गन्धालीगर्भः । पुं । सूक्ष्मैलायाम् ॥

गन्धाश्मा । पुं । गन्धके ॥ गन्धयुक्तोऽश्मा । शाकपार्थिवादिः ॥

गन्धाष्टकम् । न । ब्रह्मादिदेवताभ्योदेयमाने गन्धानामष्टके ॥ यथा । चन्दनागुरुकर्पूरचोरकुङ्कुमरोचनाः । जटामांसी कपियुता शक्तेर्गन्धाष्टकं विदुः ॥ १ ॥ चन्दनागुरुह्रीवेरकुष्ठकुङ्कुमसेव्यकाः । जटामांसी मुरमिति विष्णोर्गन्धाष्टकं विदुः ॥ २ ॥ चन्दनागुरुकर्पूरतमालजलकुङ्कुमम् । कुशीदं कुष्ठसंयुक्तं शैवं गन्धाष्टकं विदुः ॥ ३ ॥ स्वरूपं चन्दनं चोरं रोचनाऽगुरु मेव च । मदं स गजयोद्भूतं कस्तूरी चन्द्रसंयुतम् ॥ गन्धाष्टकं विनिर्दिष्टं गणेशस्य महेशितुः ॥ ४ ॥ इति शारदातिलकम् ॥ अपिच । चन्दनागुरुकर्पूररोचना

कुङ्कुमं मदम् । रक्तचन्दनह्रीवेरं मांसपथ्यमुदाहृतम् ॥ ४ ॥ जलका यग्नीरकुष्ठैः स्तु रक्तचन्दनचन्दनैः । समीरागुरुकर्पूरैः श्वेरं गन्धाष्टकं विदुः । तिमेदस्तन्त्रम् ॥ ५ ॥ शिव शांगन्धाष्टकं यथा । जातीपत्रं लव ङ्गम त्वचो वा नागकेसरम् । मरि चंगगनाभिञ्च विदु गॅन्धाष्टकंशिव मिति ॥

गन्धि—न । न । दयनकुङ्कुमे ॥ इति राज ॥ निर्घण्टः ॥

गन्धिक. । मुं । गन्धके ॥ गन्धोऽस्यास्ति । । अतइनिठना विति ठन् ॥

गन्धिनी । स्त्री । गन्धकुन्याम् । मुरा याम् ॥ प्रशस्तोगन्धोऽस्याः । इनिः ॥

गन्धिपर्णी । मुं । सप्तच्छदवृक्षे ॥

गन्धोतु. । मुं । वटाये ॥

गन्धोलाटा । स्त्री । दमनकवृक्षे ॥

गन्धोत्तमा । स्त्री । मदिरायाम् । मदे ॥ गन्धेनोत्तमा । गन्धः उत्तमोयस्या वा । राजदन्तादिः ॥

गन्धोली । स्त्री । वरटायाम् । ततैया बरडे इतिचभाषाप्रसिद्धे सपक्षकी टे ॥ सुद्याम् ॥ भद्रायाम् ॥ गन्ध यति । गन्धअर्दने । बाहुलकात् ओ लच् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

गभस्तिः । मुं । किरणे ॥ सूर्ये ॥ स्त्री । वह्निजायाषिति । स्वाहायाम् ॥ गम्यते । अन्यनापीतिडः । गोस्तेषवर्गः संब भस्ति दीपयति इति गभस्तिः । भस भर्त्सनदीप्त्योः । जु० । क्तिच् क्तौ चेतिक्तिच् ॥

गभस्तिनेमि. । मुं । गभस्तिचक्रस्य मध्ये सूर्यात्मनाच्छिते हरौ ॥ नेमिपदे न चक्रावयववाचिना ऽवयविचक्रं ल क्ष्यते । गभस्त्यात्मिका नेमि श्चक्रमस्य । गभस्तिचक्रमध्यवर्तिनः सूर्यात्म नः परमेश्वरस्येति गभस्तिनेमिः ॥

गभस्तिमान् । मुं । सूर्ये ॥ न । तलात लस्थे पातालभेदे ॥ भारतवर्षीये प्रद्वीपविशेषे ॥ गभस्तयो विद्यन्ते ऽस्यास्मिन् वा । मतुप् ॥

गभस्तिहस्तः । मुं । सूर्ये ॥ गभस्तयोह स्तावस्य ॥

गभीर. । त्रि । निम्ने । गम्भीरे ॥ अगा धे ॥ गहने ॥ गच्छति जलमत्र गच्छति वा । गाड्गतौ । गम्भृगतौ वा । गभीरग म्भीरश्चेति गभीरगम्भीराविति वा ग मेरीरन् भश्चान्तादेशः ॥

गभीरिका । स्त्री । दयडढक्कायाम् । बृहड्ढक्कायाम् । दमामा नगारा इति च भाषा ॥

गभोलिकः । मुं । मसूरे ॥

गम । मुं । द्यूतभेदे । अक्षविशे

र्त्ते ॥ अपर्यालोचने ॥ अध्वनि । वर्त्मनि ॥ सदृक्पाठे ॥ याने ॥ जिगोषोर्गमने ॥ गमनम् । गम्लृ गतौ । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च इत्यप् ॥

गमकः । पुं । बोधके । ज्ञापके ॥ स्वरविशेषे ॥

गमकारित्वम् । न । रभसे । हर्षे ॥

गमथः । पुं । पथि ॥ पि । अध्वगे । पथिके ॥ गच्छति गम्यते वा । गम्लृ० । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्यो ऽथः इत्यथ प्रत्ययः ॥

गमनम् । न । यात्रायाम् । जिगीषोः पदयात्रा कूच इति पारसीक भाषा ॥ पादविहरणे । पश्चिदिक्क्रमान्तगे तु कर्मविशेषे । तदुक्तं वैशेषिके । उत्क्षेपणमवक्षेपणमाकुञ्चनं प्रसारणं गमनमिति कर्माणि । तिर्यग्गमनमप्यत्र गमनादेव लभ्यते ॥ गम्लृ० । ल्युट् ॥

गमनीयः । त्रि । प्राप्तव्ये ॥ गन्तुमर्हः । अर्हे कृत्यतृचश्चेति गमेरनीयर् ॥

गमयिता । त्रि । प्रापयितरि ॥

गमितः । त्रि । प्रापिते ॥

गमी । त्रि । गमिष्यति ॥ गम्लृ० । गमेरिनिः । गमिष्यति गम्यादय इति भविष्यत्काले ॥ गमनकर्त्तरि ॥

गम्भारिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥

गम्भारी । स्त्री । सर्वतोभद्रायाम् । श्रीपर्ण्याम् ॥ गम्भार्याः फलं मूलञ्च गम्भारी ॥ अनुदात्तादेश्चेत्यञः फले लुक् ॥ पाकश्पाम्मितत्वप्रि युक्त्यङ्गलिः । काञ्जिकं विभर्ति । डुभृञ् धारणपोषणयोः । कर्मण्यण् । पृ० गत्वम् ॥

गम्भीरः । पुं । जम्बीरे ॥ पङ्कजे ॥ पद्मे ॥ ऋग्मन्त्रे ॥ त्रि । गभीरे ॥ निम्ने ॥ गहने । दुरवगाहे ॥ गाते जलं मनो गच्छति वा । गाङ्० गम्लृ वा । गम्भीरादयश्चेति गभीर गम्भीरा विति ईरन् भष्वागमादेशो नुमागमश्च निपातसिद्धः ॥ स्वरः सत्त्वञ्च गाम्भीर्यं । गम्भीरस्वरघुष्टप्रसरता ... । ...

गम्भीरवेदी । पुं । दुर्दुरहस्तिनि ॥ अवमतः कुम्भे ... ॥ अस्य लक्षणं यथा । चिरकालेन यो वेत्ति शिक्षां परिचितामपि । गम्भीरवेदी विज्ञेयः स गजो गजवेदिभिरिति ॥ अन्यञ्च त्वग्भेदाच्छोणितस्रावान्मांसस्य मथनादपि । आत्मानं यो न जानाति स स्याद्गम्भीरवेदितेति ॥ गम्भीरं सर्वं वेत्तीति ॥

गम्यः । त्रि । प्राप्ये ॥ गमनयोग्ये ॥ गन्तव्ये ॥ गम्लृ० । पोरदुपधादिति यत् ॥

गम्यटिका । स्त्री । गन्तुमिष्टायां दिशि ॥

गम्यमानः । त्रि । बुध्यमाने ॥ यम्यमाने

गर्भनाश्रये ग्रामादौ ॥

गम्या । स्त्री । पत्न्याम् ॥ खेदात् स्त्रीषु प्रवृत्तिर्भवति । समानश्च खेदविगमो गम्यायामगम्यायाञ्च । तत्र नियमः क्रियते इयं गम्येति भाष्यम् । खेद इतीति खेदो रोगः इन्द्रियनियमासामर्थ्यं वा खेद इति कैयटः ॥ एवञ्चागम्यानिषेधस्येतरांशानुवादफलकत्वात् स्वदारगमने दोषाभावः ॥

गयः । पुं । असुरविशेषे ॥ अमूर्त्तरयः पुत्रे राजर्षिप्रभेदे ॥ वैवस्वतपुत्रे । रामायणप्रसिद्धे वानरविशेषे ॥

गयपुरी । स्त्री । गयातीर्थम् ॥

गया । स्त्री । तीर्थविशेषः । गयराजर्षिपुर्य्याम् ॥ गयाशिरःप्रादिपरिमाणम् । भागा ज्जनार्द्दनात् द्रूयूपाश्चोत्तरमानसात् । एतद्गयाशिरः प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते ॥ पितामहं समासाद्य यावदुत्तरमानसम् । फल्गुतीर्थं तु विख्यातं देवानामपि दुर्लभम् ॥ क्रौञ्चपादात् फल्गुतीर्थं यावत् साक्षाद्गयाशिरः । मुख्यं गयासुरस्यैतत् तस्माच्छ्राद्धमथाक्षयम् ॥ मुण्डपृष्ठाच्च पूर्वस्मिन् पश्चिमे दक्षिणोत्तरे । सार्द्धक्रोशद्वयं मानं गयायां परिकीर्त्तितम् ॥ पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिरः । त

अथ सर्वतीर्थानि त्रैलोक्ये यानि सन्ति वै ॥ गयायां नहि तत् स्थानं यत्र तीर्थं न विद्यते । सान्निध्यं सर्वतीर्थानां गयातीर्थं ततो वरम् ॥ ब्रह्मज्ञानेन किं साध्यं गोगृहे मरणेन किम् । वासेन किं कुरुक्षेत्रे यदि पुत्रो गयां व्रजेत् ॥ श्राद्धकृद्यो गयाक्षेत्रे पितॄणामनृणो हि सः । शिरसि श्राद्धकृद् यस्तु कुलानां शतमुद्धरेत् ॥ गयाशिरसि यः पिण्डान् येषां नाम्ना तु निर्वपेत् । नरकस्था दिवं यान्ति स्वर्गस्था मोक्षमाप्नुयुः ॥ गत्वा वणिग्गयाशीर्षे प्रेतराजस्य पिण्डकम् । अददौ मनुजैः सार्द्धं स्वपितृभ्यस्ततो ददौ ॥ प्रेताः प्रेतत्वनिर्मुक्ता वणिक् च गृहमागतः । प्रेतराजः सह प्रेतैर्गयाश्राद्धाद्दिवं गतः ॥ ॥ गयायां सर्वकालेषु पिण्डं दद्याद्विचक्षणः । अधिमासे जन्मदिने चास्तेऽपि गुरुशुक्रयोः ॥ न त्यक्तव्यं गयाश्राद्धं सिंहस्थेऽपि बृहस्पतौ । तथा दैवप्रमादेन प्रवृत्तग्रहणेषु च ॥ पुत्रः कर्म्माधिकारी च श्राद्धकृद् ब्रह्मलोकभाक् ॥ मीने मेषे स्थिते सूर्य्ये कन्यायां कार्मुके घटे । नारदैरपि लोकेषु गयाश्राद्धं सुदुर्लभम् ॥ ॥ मुण्डनोपवा

गरमी	गरिष्ठः

सप्तसवेतीर्थेष्वयं विधिः । वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजां गयाम् ॥ दण्डं प्रदर्शयेद् भिक्षु गयांगत्वा न पिण्डदः । दण्डं न्यस्य विष्णुपदे पितृभिः सह मुच्यते ॥ गयागिनो गयाद्रिश्चो गायत्री च गदाधरः । गया च या सुरथ्यैव षड्गया मुक्तिदायिकाः ॥ इति गया माहात्म्यादिकं वायुपुराणे ॥ गयायां सर्वमङ्गलास्थानं वर्त्तते इति देवीगीता । गयायोम्बरे नेश्वरी स्यामशर्मा ॥

गयाशीर्षम् । न । पञ्चक्रोशात्मके प्रसिद्धे क्षेत्रे ॥

गदः । पुं । उपविषे ॥ विषे ॥ रोगे ॥ न । पेञ्चकरणे ॥ तज्जातस्फलम् । पिचारदचो विजितारिपक्षः शूरो अतिधीरो सदुदारायुक्तः । दाता दयालु गुणवान् नरः स्यात् गरे परेषामुपकारकर्त्ता ॥ व्रतराजः भावप्रिये ॥ गरणे ॥ गरण म् । गृणि गरणे । कर्त्तरि । गिरति वा । गृ० । पचाद्यच् ॥

गरघ्नः । पुं । कृष्णार्जके ॥ वर्बरे ॥

गरघ्नी । स्त्री । गरघ्न इति प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ गरघ्नी मधुरा तिक्ता तुवरा वातपित्तहृत् । कफघ्नी रुचिकृत् सप्पी दीपनी बलवीर्यकृत् ॥

गरलम् । न । निगारे । भक्षणे ॥ मेघने ॥ ...

गरदम् । न । विषे ॥ त्रि । विषप्रदे । गरस्य हेतुद्रव्यस्य दातरि ॥ गरं ददाति । ददाति । दुदाञ् ० । आतइति कः ॥

गरभः । पुं । गर्भे ॥ गिरति ग्रसतीति वा । गृ० । वा० अभच् ॥ ह्रगे ॥

गरलम् । न । तृणपूले । घासकी पूला इति भाषा ॥ पर्वतविशेषे । विषे ॥ माने ॥ गिरति जीवम् । गृ० । क्षलच् । गरं लाति । ला० । कः । भावे अरश्चे गरशब्दस्य । गिरतेः वाहुलकात् कलच् वा ॥

गरव्रतः । पुं । मयूरे ॥ ...

गरशः । पुं । मयूरे ॥ ...

गरा । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥ निगरणे ॥

गरागरी । स्त्री । देवताडवृक्षे ॥ भूमि कविषमस्त्वात् गरम् आगिरति । अच् । ङीष् ॥

गरात्मकम् । न । शिशुमीजे ॥

गराधिका । स्त्री । लाक्षायाम् ॥

गरिमा । पुं । गुरुत्वे ॥ गुरोर्भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेत्यादिना गुरोर्गर् आदेशः ॥

गरिष्ठः । त्रि । अतिशयेन गुरुः । गुरुतमे ॥ प्रियस्थिरेति साधुः ॥

गरी॥ स्त्री । देवताडहूमे ॥ गृणाति । गृ शब्दे । अच् । गौरादिः ॥ पचा । दै। गरदितिपाठात् ङीप् वा ॥

गरीयान्॥ त्रि॥ प्रभूते ॥ गुरुतरे ॥ पर्यायः । उत्पादकब्रह्मदाता गरीयान् ब्रह्मदः पितेति ॥ अयमनयोः अतिशयेन गुरुः । द्विवचनविभज्योप पदे तरबी यसुनाविति यसुन् ॥

गरुडः॥ पुं । गरुत्मति । तार्क्ष्ये । वैन तेये ॥ गरुद्भिर्डयते । डीङ् विहा यसा गतौ । अन्येष्वपीति डः । पृषो दरादित्वात् तलोपः॥ गिरउडजिति उडजया। केचिदिमंपठन्ति। तदा पूर्ववदेव विग्रहः ॥ सप्तमात्रिकस्य द्वितीये ८।८ पर्याये ॥

गरुडध्वजः । पुं । विष्णौ ॥ गरुडोध्वज श्चिह्नमस्य ॥

गरुडपुराणम् । न । गारुडे ॥

गरुडरुतम् । न । अष्टिसंज्ञकपोडश चरणवृत्तभेदे ॥ यथा । गरुडरुतं नजौ भजतमायदासुलदा ॥ अम रमयूरमानसमुदे पयोदध्वनिर्गरुडरुतं सुरारि भुजगेन्द्रसन्त्रासने । धरणिमरावतारविधिडिण्डिमाडम्बरः सजयतिकंसरङ्गभुवि सिंहनादोहरेरिति ॥

गरुडव्यूहः । पुं । गरुडाकृतिवत् कृत रचने व्यूहभेदे ॥ सूक्ष्ममुखपक्षा ग्रागः पृथुतरमध्यो गरुडव्यूहो भवति । अनेन पार्श्वयोर्भये सति मार्गं व्रजेत् ॥

गरुडाग्रजः । पुं । अरुणे । सूरसूते ॥ गरुडस्य अग्रजः ॥

गरुडाङ्कितम् । न । ।

गरुडाश्मा । पुं । मरकतमणौ ॥

गरुडोत्तीर्णम् । न ।

गरुत् । पुं । पक्षे । पंख इति भाषा प्रसिद्धे ॥ गिरति । गृनि गरणे । गृणाति वा । गृ शब्दे । उषीदुतिः ॥

गरुत्मान् । पुं । पक्षिमात्रे ॥ गरुडे । तार्क्ष्ये ॥ गरुतःपक्षाःसन्त्यस्य । मतुप् । यवादित्वान्नभय इति वस्य न । तदीमत्वर्थे इति भत्वम् ॥

गरुधोधी । पुं । भारतीपक्षी । भारद्र इति गौड भाषा ॥

गर्गः । पुं । ब्रह्मणः पुत्रे मुनिविशेषे ॥ वृषे । किञ्चुलके ॥ गृणाति । गृ । गर्गादियोगैर्ग्यार्विति गः॥ तालविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्रुतं विरामान्तं तालो ऽयंगर्गसंज्ञित इति ॥

गर्गरः । पुं । जेलगगरी इति प्रसिद्धे मीनविशेषे । गागरा इति गौड भाषा ॥ गर्गरः पित्तलः किञ्चिद्वातजि त्कफकोपनः ॥ अस्याकारगुणो यथा

सप्तसर्वतीर्थेष्वयं विधिः । वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजां गयाम् ॥ दण्डं प्रदर्शयेद्भिक्षुर्गयां गत्वा न पिण्डदः । दण्डं न्यस्य विष्णुपदे पितृभिः सह मुच्यते ॥ गयागजो गयादित्यो गायत्री च गदाधरः । गया गयासुरश्चैव षड्गया मुक्तिदायिकाः ॥ इति गयामाहात्म्यादिकं वायुपुराणे ॥ गयायां सर्वमङ्गलास्थानं वर्त्तते इति देवीगीता । गयायाञ्च गयेश्वरीत्यागमः ॥

गयास्त्रेयम् । न । पञ्चकोशात्मके प्रतिष्ठेऽवे ॥

गरः । पुं । उपविषे ॥ विषे ॥ रोगे ॥ न । पञ्चमकरणे ॥ तत्रजातस्यफलम् । विचारदक्षो विजितारिपक्षः शूरो ऽतिधीरो ... दाता ... इति गौडभा... यावमत्से । यावजे ॥

गर्ज्जनम् । न । निनदे । स्वनिते ॥ कोपे ॥ गर्ज शब्दे । ल्युट् ॥

गर्ज्जरम् । न । गाजर इति प्रसिद्धे मूले । स्वादुमूले । नारङ्गे । पीतकन्दे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गर्ज्जाफलः । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥ युद्धे ॥

गर्ज्जिः । पुं । मेघशब्दे ॥

गर्ज्जितम् । न । मेघनिर्घोषे ॥ पुं । म

गरणम् । न । निगारे । भक्षणे ॥ सेचने ॥ ...

गरदम् । न । विषे ॥ त्रि । विषप्रदे । ...मेरणहेतुद्रव्यस्य दातरि ॥ गरं ददातीति । सुदाञ् ... आतइति कः ॥

गरभः । पुं । गर्भे ॥ गिरति गृणाति वा । गॄ० । बा० अभच् ॥ स्तने ॥

गरलम् । न । तृणपूले । घासका पूला इति भाषा ॥ पन्नगविषे ॥ विषे ॥ ...माने ॥ गिरति जीवम् । गॄ० । वृषादित्वात् कलच् । गरं लाति । ला० । कः । भावप्रत्ययः ... गरशब्दस्य ॥ गिरतेः बाहुलकात् अलच् वा ॥

गरव्यादिः । पुं । मरकतमणौ ॥

गरव्रतः । पुं । मयूरे ॥

गरा । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥ ...

यथा । अविश्रामं वहेद्भारं शीतोष्णञ्च न विन्दति । ससन्तोष स्तथा नित्यं त्रीणि शिक्षेत गर्द्दभादिति ॥ गन्धविशेषे ॥ न । श्वेतकुमुदे ॥ विडङ्गे ॥ गर्द्दति । गर्द्द शब्दे । रासभशलिकदिगादिभ्योऽभच् ॥

गर्द्दभगदः । पुं । जाड्यगर्द्दभरोगे ॥

गर्द्दभशाकः । पुं । ब्रह्मयष्ट्याम् । भार्ग्याम् ॥ गर्द्दभप्रियशाकत्वात् गर्द्दभशाकः ॥

गरी । स्त्री । देवताडदुमे ॥ गृणाति । गृ शब्दे । अच् । गौरादिः ॥ पचा । द्यै । गरडितिपाठात् ङीप् वा ॥

गरीयान् । त्रि । प्रभूते ॥ गुरुतरे ॥ यथा । उत्पादकब्रह्मदात्रो र्गरीयान् ब्रह्मदः पितेति ॥ अयमनयो र तिशयेन गुरुः । द्विवचनविभज्योप पदेतरबी यसुनाविती यसुन् ॥

गरुडः । पुं । गरुत्मति । तार्क्ष्ये । वैन तेये ॥ गरुद्भिर्डयते । डीङ् विहा यसागतौ । अन्येष्वपीतिडः । पृषो दरादित्वात् तलोपः ॥ गिरडइति उडजया । केचिदिमंनपठन्ति । तदा पूर्ववदेव विग्रहः ॥, मण्मालिकस्य द्वितीये ऽ। ऽ पर्याये ॥

गरुडध्वजः । पुं । विष्णौ ॥ गरुडोध्वज

प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते ॥ पिता महं समासाद्य यावदुत्तरमानस म् । फल्गुतीर्थं तु विज्ञेयं देवाना मपि दुर्लभम् ॥ क्रौञ्चपादात् फल्गु तीर्थं यावत् साक्षाद्गयाशिरः । मुखं गयासुरस्यैतत् तस्माच्छ्राद्धमक्षय्य म् ॥ मुण्डपृष्ठाच्च पूर्वस्मिन् पश्चि मे दक्षिणोत्तरे । सार्द्धक्रोशद्वयं मा नं गयायां ब्रह्मणेरितम् ॥ पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिरः । त

रचने व्यूहभेदे ॥ सूक्ष्ममुखपश्चा द्भागः पृथुतरमध्यो गरुडव्यूहो भव ति । अनेन पार्श्वयो र्मध्ये सति मा र्गं व्रजेत् ॥

गरुडाग्रजः । पुं । अरुणे । सूरसूते ॥ गरुडस्य अग्रजः ॥

गरुडाङ्कितम् । न । }
गरुडाश्मा । पुं । } मरकतमणौ ॥
गरुडोत्तीर्णम् । न । }

गरुत् । पुं । पक्षे । पंख इति भाषा प्रसि द्धे ॥ गिरति । गॄ निगरणे । गृणाति वा । गॄ शब्दे । मरुतोदुतिः ॥

गरुत्मान् । पुं । पक्षिमात्रे ॥ गरुडे । तार्क्ष्ये ॥ गरुतःपक्षाःसन्त्यस्य । मतु प् । यवादित्वात्मस्य व इति वत्वं न । तदेतमत्वर्थे इति भत्वम् ॥

गरुद्योधी । पुं । भारतीखगे । भारद्वाजकः ॥ ॥ गरुड

पक्षं दृष्ट्वा द्विवचनः । पथि गये ॥ भाद्रेऽपि चास्तेऽपि गुरुशुक्रयोः ॥ न त्यजेत्तु गयाश्राद्धं सिंहस्थे ऽपि देव स्यतौ । तथा देवप्रमादेन प्रवसत् सुप्रयोगेषु च ॥ पुत्रः कर्माधिकारी च स्याद्दत् ब्रह्मलोकभाक् ॥ मीने मेषे स्थिते सूर्ये कन्यायां कार्मुके घटे । नारदसिद्धु लोकेषु गया श्रा द्धं सुदुर्लभम् ॥ ॥ मुण्डनञ्चोपवा

सम्पूर्णतीर्थेष्वयं विधिः । वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजां गयाम् ॥ दण्डं प्रदर्शयेद्भिक्षुर्गयां गत्वा न पिण्डदः । दण्डं न्यस्य विष्णुपदे पितृभिः सह मुच्यते ॥ गयागतो गयादित्यो गायत्रीञ्च गदाधरः । गया गयासुरश्चैव षड्गया मुक्तिदायिकाः ॥ इति गयामाहात्म्यादिकं वायुपुराणे ॥ गयायां सर्वमङ्गलास्थानं यत्तं इति देवीगीता । गयायाञ्च गयेश्वरीत्यागमः ॥

गयाशीर्षम् । न । पञ्चक्रोशात्मके प्रसिद्धदेशे ॥

गरः । पुं । उपविषे ॥ विषे ॥ रोगे ॥ न । पञ्चमकरणे ॥ तत्रजातस्य फलम् । विचारदक्षो विजितारिपक्षः शूरोऽतिधीरो मृदुहास्ययुक्तः । दाता दयालुर्गुणवान्नरः स्याद्गरे परेषामुपकारकर्त्तेति ॥ धमसना भास्यविषे ॥ गरणे ॥ गरण न् । गृनि गरणे । स्वदोरप् ॥ गिरति वा । गॄ० । पचाद्यच् ॥

गरभः । पुं । कृष्णार्जके ॥ बर्बरे ॥

गरभी । स्त्री । गरइ इति प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ गरभी मधुरा तिक्ता तुवरा वातपित्तहृत् । कफघ्नी रुचिकृद्बल्या दीपनी बलवीर्यकृत् ॥

गरणम् । न । निगारे । भक्षणे ॥ सेचने ॥

गरदम् । न । विषे ॥ त्रि । विषप्रदे । मरणहेतुद्रव्यस्य दातरि ॥ गरं ददातीति । डुदाञ् ० । आतश्चेति कः ॥

गरभः । पुं । गर्भे ॥ गिरति गृणाति वा । गॄ० । वा० अभच् ॥ अंगे ॥

गरलम् । न । तृणपूले । घासका पूला इति भाषा ॥ पन्नगविषे ॥ विषे ॥ माने ॥ गिरति जीवम् । गॄ० । कच् । गरं लाति । ला० । कः । भावप्रत्वं गरशब्दस्य ॥ गिरतेः बाहुलकात् अलच् वा ॥

गरवारिः । पुं । मरकतमणौ ॥

गरव्रतः । पुं । मयूरे ॥

गरा । स्त्री । देवदालीलतायाम् ॥ निगरणे ॥

गरागरी । स्त्री । देवताडद्रुमे ॥ मूषिकविषघ्नत्वात् गरम् आगिरति । अच् । ङीष् ॥

गरात्मकम् । न । शिग्रुबीजे ॥

गराधिका । स्त्री । लाक्षायाम् ॥

गरिमा । पुं । गुरुत्वे ॥ गुरोर्भावः । पृथ्वादिभ्य इमनिच् । प्रियस्थिरेत्यादिना गुरोर्गर् आदेशः ॥

गरिष्ठः । त्रि । अतिशयेन गुरौ । गुरुतमे ॥ प्रियस्थिरेति साधुः ॥

गरी। स्त्री। देवताडद्रुमे॥ गृह्णाति। गृ शब्दे। अच्। गौरादिः॥ यद्वा। गरडितिपाठात् ङीष् वा॥

गरीयान्। त्रि। प्रभूते॥ गुरुतरे॥ यथा। उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान् ब्रह्मदः पितेति॥ अयमनयोरतिशयेन गुरुः। द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनाविति ईयसुन्॥

गरुडः। पुं। गरुत्मति। तार्क्ष्ये। वैनतेये॥ गरुद्भिर्डयते। डीङ् विहायसा गतौ। अन्येभ्योऽपीति डः। पृषोदरादित्वात् तलोपः॥ गिरमुड्डयतीति वा। केचिदिमं पठन्ति। तदा पूर्ववदेव विग्रहः॥ पञ्चमात्रिकस्य द्वितीये ऽ।ऽ पर्याये॥

गरुडध्वजः। पुं। विष्णौ॥ गरुडो ध्वजे चिह्नमस्य॥

गरुडपुराणम्। न। गारुडे॥

गरुडरुतम्। न। अष्टसप्तकषोडशाक्षरच्छन्दःप्रभेदे॥ यथा। गरुडरुतं नजौ भजसमायदाख्युक्तदा॥ अमररमयूरमानसमुदे पयोदध्वनिर्गरुडरुतं सुरारिभुजगेन्द्रसन्त्रासने। धरणिभरावतारविधिडिण्डिमाडम्बरः सजयतिकंसरङ्गभुवि सिंहनादोद्धुरे रिति॥

गरुडव्यूहः। पुं। गरुडाकृतिवत् कृतरचने व्यूहप्रभेदे॥ सूक्ष्ममुखपक्षाङ्गाग्रः पृथुतरमध्यो गरुडव्यूहो भवति। अनेन पार्श्वयोर्भये सति मार्गं व्रजेत्॥

गरुडाग्रजः। पुं। अरुणे। सूर्यसूते॥ गरुडस्य अग्रजः॥

गरुडाङ्कितम्। न। } मरकतमणौ॥
गरुडाश्मा। पुं।
गरुडोत्तीर्णम्। न।

गरुत्। पुं। पक्षे। पंख इति भाषाप्रसिद्धे॥ गिरति। गॄ निगरणे। गृह्णाति वा। गृ शब्दे। ग्रोरुतिः॥

गरुत्मान्। पुं। पक्षिमात्रे॥ गरुडे। तार्क्ष्ये॥ गरुतः पक्षाः सन्त्यस्य। मतुप्। यवादित्वान्मस्य व इति मस्य न वः। सर्वौ मत्स्ये इति भरतम्॥

गरुलोधी। पुं। भारतीखगे। भारद इति गौड भाषा॥

गर्गः। पुं। ब्रह्मणःपुत्रे मुनिविशेषे॥ वृषे॥ किञ्चुलुके॥ गृणाति। गॄ। मुदिग्रोर्गग्गाविति गः॥ तालविशेषे॥ यथा। चतुर्द्रुतं विरामान्तं तालोऽयं गर्गसंज्ञित इति॥

गर्गरः। पुं। वेनगरी इति प्रसिद्धे मीनविशेषे। गागरा इति गौड भाषा॥ गर्गरः पिच्छलः स्निग्धश्च [illegible] श्लेष्मकोपनः॥ अस्याकारगुणौ यथा

थः पीतवर्णोऽसितपिच्छिलाङ्गः पृष्ठेषु रेखा बहुधा सशल्कः । सगर्गरो नर्वरनादवश्यो जलस्थ शीतः कफवातकारी । इति ॥ तत्पर्य्यायः ॥ दधिमन्थनभाण्डे । गर्गरी इति शब्दरत्नावली ॥ कातरइति कः ॥ गिरति गृ० घा० गरन् ॥ गृ० पचाद्यच् उष्ट्रादयो वहुलमिति वहुलवचनात् द्वित्वं चनमभ्यासस्यागमत्वं ॥

गर्गरी । स्त्री । मन्थनपात्रे । मन्थन्याम् । मथानी इति भाषा ॥ कलसाम् । गगरी इति भाषा ॥ यथा । अन्मेया दासकर्तो देया वारिपूर्णा च गर्गरी इति ॥ गौरादि ङीष् ॥

गर्गाटः । पुं । मत्स्यविशेषे । योगनाविकेः ॥

गर्ज्जन् । न । हस्तिशब्दे ॥ मेघादिशब्दे ॥

गर्ज्जकः । पुं । गजाड इति गौडभाषाप्रसिद्धे शालमत्स्ये । शालके ॥

गर्ज्जनम् । न । निमर्द्दे । स्वनिते ॥ कोपे ॥ गर्ज्जशब्दे । ल्युट् ॥

गर्ज्जरम् । न । गाजर इति प्रसिद्धे मूले । स्वादुमूले । नागरङ्गे । पीतकन्दे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गर्ज्जाफलः । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥ युट् ॥

गर्ज्जिः । पुं । मेघशब्दे ॥

गर्ज्जितम् । न । मेघनिर्घोषे ॥ पुं । मत्तकुञ्जरे ॥ गर्ज० भावे क्तः ॥ गर्ज्जयति । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि वा क्तः ॥ गर्ज्जो जातोऽस्य वा । ता० इतच् ॥

गर्त्तः । पुं । अवटे । क्षितिरन्ध्रे । गढा इति भाषा ॥ त्रिगर्त्तदेशभेदे । कुकुन्दरे । नितम्बकूपे ॥ अत्र धनुः सप्तभ्यो न्यूनगतौ जलाशयविशेषे ॥ तदुक्तं परिशिष्टे । धनुः सहस्राण्यष्टौ च गतिर्यासां न विद्यते । न ता नदीशब्दवहा गर्त्तास्ताः परिकीर्त्तिताः इति ॥ गिरति । गृ० हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन् ॥

गर्त्ता । स्त्री । अवटे । भूरन्ध्रे ॥ टाप् ॥

गर्त्तिका । स्त्री । तन्तुशालायाम् । तांतघर इति भाषा ॥

गर्दभः । पुं । गधा इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे । चक्रीवति । रासभे । यथा । अविश्रामं वहेद्भारं शीतोष्णं न विन्दति । ससन्तोषस्तथा नित्यं त्रीणि शिक्षेत गर्दभादिति ॥ गन्धविशेषे ॥ न । श्वेतकुमुदे ॥ विडङ्गे ॥ गर्दति । गर्द शब्दे । हाशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥

गर्दभगदः । पुं । व्याधगर्दभरोगे ॥

गर्दभशाकः । पुं । ब्रह्मयष्ट्याम् । भार्ग्याम् ॥ गर्दभभक्ष्यशाकत्वात् गर्दभशाकः ॥

गर्दभयाका। स्त्री। ब्रह्मवल्ल्याम्॥
गर्दभशाखी। स्त्री। भार्ग्याम्॥ इति राजनिर्घण्टः॥
गर्दभाण्डः। पुं। निगोंडी पीपल इति प्रसिद्धे वृक्षे। कन्दराले। कपीतने। प्लक्षे॥ अयं पञ्चकाण्डफलादिभिरश्वत्थाकारः॥ गर्दभं गन्धविशेषम् अमति। अमगत्यादिषु। अ भन्ताद्युः॥
गर्दभाह्वयः। पुं। कुमुदे॥
गर्दभिका। स्त्री। क्षुद्ररोगविशेषे॥ तस्या रूपं यथा। मण्डलं वृत्तमुत्सन्नं सरक्तं पिडकावृतम्। रुजाकरीं गर्दभिकां तां विद्याद्वातपित्तजामिति॥
गर्दभी। स्त्री। क्षुद्रजन्तुविशेषे। गोमयकीटे॥ गर्दभिकारोगे॥ दासन्याम्॥ अपराजितायाम्॥ श्वेतकण्टकार्य्याम्॥ कटभ्याम्॥
गर्द्धः। पुं। अभिकाङ्क्षातिशये। स्पृहायाम्॥ गृधु अभिकाङ्क्षायाम्। घञ्॥
गर्द्धन। त्रि। लुब्धे॥ गर्द्धनशील। गृधु०। लुचङ्क्रम्येतियुच्॥
गर्द्धी। त्रि। अभिलाषातिशयवति॥ गर्द्धोऽस्यास्ति। इनि॥
गर्भः। पुं। भ्रूणे। जन्तुकारणे॥ तस्य पर्यायः। गर्भाशयगतं शुक्रमार्त्तवं

जीवसंज्ञकम्। प्रकृतिः सविकाराच्च तत्सर्वं गर्भसंज्ञकम्॥ कालेन वर्द्धितो गर्भो यदाङ्गोपाङ्गसंयुतः। भवेत् तदा स मुनिभिः शरीरीति निगद्यते इति॥ अपिच। क्षामता गरिमा कुक्षौ मूर्च्छा छर्द्दिररोचकम्। जृम्भा प्रसेकसदने रोमराज्याः प्रकाशनमिति॥ अर्भके। डिम्भे॥ कुक्षौ॥ सन्धौ॥ नाटकसन्धौ॥ पनसकण्टके॥ मध्यमे॥ अपवरके॥ गह्वरयुषितस्थले॥ आहकृष्णचतुर्दश्यां यावद्दाकमते वक्रम्। तावद्गर्भे विजानीयात् तद्वृद्धेर्गीरमुच्यते॥ गिरति, ख्याति वा गीर्यते वा। गृनिगरणे गृशब्दे वा। अर्त्तिगृभ्यां भन्॥ गर्भोऽपवरकेऽर्भौ सुतेपनसकण्टके। कुक्षौ कुक्षिस्थजन्तौ चेति केचिदन्तरम्॥ अस्य प्रावृट्कालपरीक्षार्थं गर्भलक्षणं करोति वराहमिहिरः॥ तत्रादौ प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह। अन्नं जगतः प्राणाः प्रावृट्कालस्य चान्नमायत्तम्। यस्मादतः परीक्ष्यः प्रावृट्कालः प्रयत्नेन॥ तल्लक्षणानि मुनिभिर्यानि निबद्धानि तानि दृष्ट्वेदम्। क्रियते गर्गपराशरकश्यपवज्रादिरचितानि॥ दैवविदविहितचित्तो द्युनिशं

गर्भः

यो गर्भसम्भवो भवति । तस्य मुने-
रिव वाणी भवति न मिथ्या मुनि-
र्दृष्टो ॥ दिव्यातः परं मत्याश्रितं
ध्यायो ऽस्ति । यद्विदित्वैव सर्वमि-
न्यपि काले त्रिकालदर्शी कालो
भवति ॥ अत्र पराशरमतं प्राह ।
केचिद्वदन्ति कार्त्तिकशुक्लान्तमती-
त्य गर्भदिवसाः स्युः । न तु तन्मतं
बहूनां गर्गादीनां मतं वक्ष्ये ॥ मार्ग-
शिरः सितपक्षप्रतिपत्प्रभृति क्षपा-
कर उपाषाढाम् । पूर्वां वा समुपगते
गर्भाणां लक्षणं ज्ञेयम् ॥ अथ गर्भस्य
निर्भिन्नप्रसवकालमाह । यन्न-
क्षत्रमुपगते गर्भश्चन्द्रे भवेत् स
चन्द्रवशात् । पञ्चनवतिदिनशते
तत्रैव प्रसवमायाति ॥ सितपक्षभ-
वाः कृष्णे शुक्ले कृष्णा द्युसम्भवा रा-
त्रौ । नक्तंप्रभवाश्चाहनि सन्ध्या-
जाताश्च सन्ध्यायाम् ॥ * ॥ गर्भाणां
विशेषं कालनिर्देशमाह ।
मृगशीर्षाद्या गर्भा मन्दफलाः पौष-
शुक्लजाताश्च । पौषस्य कृष्णपक्षेण
विनिर्दिशेन्माघशुक्लसितम् ॥ माघ-
सितोत्था गर्भाः श्रावणकृष्णे प्रसव-
मायान्ति । माघस्य कृष्णपक्षेण
विनिर्दिशेद्भाद्रपदशुक्लम् ॥ १० ॥
फाल्गुनशुक्लसमुत्था भाद्रपदस्यासि-

ते विनिर्देश्याः । तस्यैव कृष्णपक्षो-
द्भवास्तु ये ते ऽश्वयुक्शुक्ले ॥ चैत्र-
सितपक्षजाताः कृष्णे ऽश्वयुजस्य वा-
रिदा गर्भाः । चैत्रासितसम्भूताः
कार्त्तिकशुक्ले ऽभिवर्षन्ति ॥ * ॥ पू-
र्वोद्भूताः [illegible] पूर्वोद्भूताः
[illegible]
येषामपि दिवसे विपर्ययो भव-
ति चायेष ॥ * ॥ गर्भलक्षणम् ।
[illegible] दिग्भवो वा-
तो वियद्विमलम् । स्निग्धसित-
बहुलपरिवेषपरिवृतौ हिममयूखा-
र्कौ ॥ पृथुबहुलस्निग्धघनं घनसूची-
क्षुरकलोहिताभ्रयुतम् । काकाण्ड-
मेचकाभं वियद्विशुद्धेन्दुनक्षत्रम् ॥
सुरचापमन्द्रगर्जितविद्युत्प्रतिसूर्य-
का शुभा सन्ध्या । शशिशिवशक्रा-
शास्थाः शान्तरवाः पक्षिमृगसङ्घाः
॥ विपुलाः सुदक्षिणचराः स्निग्धमयू-
खा ग्रहा निरुपसर्गाः । तरवश्च निरु-
पसृष्टाङ्कुरा नरचतुष्पदा हृष्टाः ॥
गर्भाणां पुष्टिकराः सर्वेषामेव यो-
ऽत्र तु विशेषः । स्वर्त्तुस्वभावजनितो
गर्भविवृद्ध्यै तमभिधास्ये ॥ तद्यथा ।
पौषे समार्गशीर्षे सन्ध्यारागोऽम्बु-
दाः सपरिवेषाः । नात्यर्थं मृगशी-
र्षे पौषे ऽतिहिमपातः ॥ माघे

गर्भः

प्रकृतेरायुःक्षुत्कृतुयुतो रविमण्डले अतिशीतं सघनश्च भानोः रसोदयौ धन्यौ ॥ २० ॥ फाल्गुनमासे रूक्षः सघनः पवनो रुद्र सभाः स्निग्धाः । परिवेषाः स्थलक मशः कपिल ताम्रो रविश्च शुभः ॥ पवनस्य जलदवृष्टियुक्ता-श्चैव गर्भाः शुभाः सपरिवेषाः । घनपवनसलिल विद्युत्स्तनितैश्च हिताय वैशाखे ॥ * ॥ गर्भकाले मेघानां० ॥ मुक्ताकाशसितकाशाः मुनालीनोत्पलाञ्जनाभासः । जलचरसत्त्वाकारा गर्भेषु घनाः प्रभूतजलाः ॥ तीव्रदिवाकरकिरणाभितापिता मन्दमारुता जलदाः । रुषिता इव धाराभिर्विसृजन्त्यम्भः प्रसवकाले ॥ * ॥ गर्भोपघातलक्षणं । गर्भोपघातलिङ्गान्युल्काशनिपांशुपातदिग्दाहाः । क्षितिकम्पखपुरकीलककेतुग्रहयुद्धनिर्घाताः ॥ रुधिरादिवृष्टिवैकृतपरिघेन्द्रधनूंषि दर्शनं राहोः । इत्युत्पातैरेभिस्त्रिविधैश्चान्यैश्च नष्टो गर्भः ॥ स्वर्तुस्वभावजनितैः सामान्यैर्लक्षणैर्विवृद्धिः । गर्भाणां विपरीतैस्तैरेव विपर्ययो भवति ॥ भद्रपदाद्वयविश्वेदेवाम्बुदेवयुतेष्वथ । एतेष्वेषु स्थितो गर्भो बहुतोयप्रदो भवति ॥ * ॥ येषु न च धिष्ण्येषु गर्भाः सम्भूतास्तान्यनुपदं ज्ञातव्यानि ॥ शतभिषगाश्लेषार्द्रास्वातिमघासंयुतः शुभो गर्भः । पुष्णाति बहून् दिवसान् हन्त्युत्पातैर्हतस्त्रिविधैः ॥ त्रिविधोत्पातहतं० दिव्यं मार्गशीर्षमासं भुवि भौमं स्थिरचरोद्भवं यत् । दिग्दाहोल्कापातादि नभसि ज्ञेयं नियतमभ्रम ॥ * ॥ अनन्तरोक्तायां दिवससंख्यायां नियमं करोति । मृगमासादिष्वष्टौ षट् षोडश विंशतिश्चतुर्युक्ता । विंशतिरथ दिवसत्रयमेकतमर्क्षेण पञ्चभ्यः ॥ ३० ॥ पञ्चनिमित्तैः शतयोजनं तदर्धार्धमेकहान्या वा । वर्षति पञ्च समस्ता रूपेणैकेन यो गर्भः ॥ * ॥ प्रत्येकनिमित्तसंयुक्तानां गर्भाणां फलमाह ॥ द्रोणः पञ्चनिमित्ते गर्भे त्र्याढकानि पवनेन । षड् विद्युता नवाभ्रैः स्तनितेन द्वादश प्रसवे ॥ * ॥ अथैव विशेषमाह । क्रूरग्रहसंयुक्ते करकाशनिमत्स्यवर्षदो गर्भः । शशिनि रवौ वा शुभसंयुते स्थिते भूरिवृष्टिकराः ॥ * गर्भसमये विशेषमाह । गर्भसमये ऽतिवृष्टिर्गर्भाभावाय निर्निमित्तकृता । द्रोणाष्टां

श्रेऽप्यधिके दृष्टे गर्भः परिस्रुतो भवति ॥ * ॥ अथैवं विशेषफलमाह । गर्भः पुष्टः प्रसवे ग्रहोपघातादिभिर्यदि न हतः । आत्मीयगर्भसमये करकामिश्रं ददात्यम्भः ॥ * ॥ अथ दृष्टान्तमाह । काठिन्यं याति यथा चिरकालधृतं पयः पयस्विन्याः । कालातीतं तद्वत् सलिलं काठिन्यमुपयाति ॥ * ॥ अथ गर्भलक्षणं पुष्टिकरमाह । पवनसलिलविद्युद्गर्जिताभ्रान्वितो यः स भवति बहुतोयः पञ्चरूपोऽभ्युपेतः । विसृजति यदि तोयं गर्भकालेऽतिभूरि प्रसवसमये भित्त्वा शीकराम्भः करोति ॥ २१ ॥ इति वाराहीयैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ अथ गर्भवायुधारणानि । तत्र तासां लक्षणम् । ज्येष्ठसित ऽष्टम्याद्याश्चत्वारो वायुधारणा दिवसाः । मृदुशुभपवनाः शस्ताः स्निग्धघनस्थगितगगनाश्च ॥ विशेषमाह । तत्रैव स्वात्याद्ये वृष्टे भवन्त्येते क्रमान्मासाः । श्रावणपूर्वा ज्ञेयाः परिस्रुता धारणास्तास्तु ॥ यदि ताः स्युरेकरूपाः ततः शुभाः सान्तरास्तु न शिवाय । तस्करभयदाः प्रोक्ताः श्लोकाश्चाप्यत्र वासिष्ठाः ॥ तानाह । सविद्युतः सपृषताः सपांशूत्करमारुताः । सार्कचन्द्रपरिच्छिन्ना धारणाः शुभधारणाः ॥ यदा तु विद्युतः श्रेष्ठाः शुभाशाप्रत्युपस्थिताः । तदापि सर्वसस्यानां वृद्धिं ब्रूयाद्विचक्षणः ॥ सपांशुवर्षाः सानवस्य शुभा बालक्रिया अपि । पतत्रिणां सुस्वना वा क्रीडापांशुजलादिषु ॥ रविचन्द्रपरीवेषाः स्निग्धा नात्यन्तदूषिताः । वृष्टिस्तथापि विज्ञेया सर्वसस्यार्थसाधिका ॥ मेघाः स्निग्धाः संहताश्च प्रदक्षिणगतिक्रियाः । तदा स्यान्महती वृष्टिः सर्वसस्याभिवृद्धये ॥ इति वाराहीगर्भवायुधारणाध्यायो द्वाविंशतितमः ॥ २२ ॥

गर्भकः । पुं । केशमध्यस्थितमाल्ये ॥ गर्भरूप । इत्येप्रतिस्मृताविलिकन्तु ॥ न । रजनीद्वन्द्वे । दोरात इति भाषा ॥

गर्भकरः । पुं । पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भगृहम् । न । गर्भागारे ॥ गर्भ इव गृहम् ॥

गर्भघातिनी । स्त्री । लाङ्गलिक्याम् ॥

गर्भग्रन्थिः । पुं । नाभिगुडके । नाभिकी गांठ इति भाषा ॥ गर्भस्य अण्ड इव ॥ यष्ट्यादिः

गर्भदः । पुं । पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भदात्री । स्त्री । क्षुपविशेषे । अपत्यदायाम् । मालिकालतरि । तापसद्रुमसन्निभायाम् ॥

गर्भनाथः। पुं। गर्भध्वंसे॥ अस्यविवरणं यथा। अपथ्यविद्धविरया यातु शीताङ्गी निर्ध्वस्तया। नीलोद्भूतशिराश्च स्त्री गर्भं सर्वं तां तया॥ मानसागन्तुभिर्मातु रुपतापैःप्रपीडितः। गर्भो व्यापद्यते कुक्षौ व्याधिभिश्च प्रपीडितः॥ कालमृतगर्भस्य० यथा। गर्भास्पन्दन आध्मानं मियावः श्यावर्द्धता। भवेत्कुष्ठासपूतिश्च शोथश्चा अमृते शिथिलिति॥

गर्भनुत्। पुं। कर्णिकारोरक्। बिषकाञ्चिया इति गौडभाषाप्रसिद्ध वृक्षे॥

गर्भपाकी। स्त्री। षष्टिकाख्यब्रीहौ। सष्ठी धान इति भाषा॥

गर्भपातः। पुं। पञ्चमषष्ठमासीयस्य कठिनशरीरस्य गर्भस्य पतने॥

गर्भपातकः। पुं। रक्तशोभाञ्जने॥

गर्भपातनः। पुं। अरिष्टद्रुमे। फेनिलवृक्षे। रीठा इति भाषा॥

गर्भपातनी। स्त्री। कलिकारीवृक्षे॥

गर्भपातिनी। स्त्री। विशल्यावृक्षे॥

गर्भरूपः। पुं। तरुणे॥

गर्भवती। स्त्री। अन्तर्वत्न्याम्। आपन्नसत्त्वायाम्। गुर्विण्याम्॥ * स द्योगृहीतगर्भायाः स० शुक्रशोणितयोर्योने रस्थाने ऽथ्यवसोऽङ्गमः। सावसादः पिपासा च ग्लानि स्फूर्त्तिर्भवेदिति॥ * ॥ तस्या उत्तरोत्तरकालीनस्य० यथा। स्तनयोर्मुखकार्ष्ण्यं स्यात् रोमराज्युद्गमस्तथा। अक्षिपक्ष्माणि चाप्यस्याः संमील्यन्ते विशेषतः। छर्दयेत् पथ्यभुक्तापि गन्धादुद्विजते ऽशुभात्। प्रसेकः सदनञ्चैव गर्भिण्या लिङ्गमुच्यते॥ * ॥ पुत्त्रगर्भवत्याः स० यथा। पुत्त्रगर्भयुतायास्तु नार्या मासि द्वितीयके। गर्भो गर्भाशये तस्याः पिण्डाकारो ऽपरस्तु॥ दक्षिणाक्षि महत्त्वं स्यात् प्राक्क्षीरं दक्षिणस्तने। दक्षिणोरुः सुपुष्टः स्यात् प्रसन्नमुखवर्णता॥ पुन्नामधेयद्रव्येषु स्वप्नेष्वपि मनोरथः। आम्रादिफलमाप्नोति स्वप्नेषु कमलानि च॥ * ॥ कन्यागर्भवत्याः स० यथा। कन्यागर्भवती गर्भे पेश्यां मासि द्वितीयके। पुत्त्रगर्भस्य चिह्नानि विपरीतं सर्वेषु च॥ * ॥ नपुंसकगर्भवत्याः स० यथा। नपुंसकं यदा गर्भो भवेद्गर्भोऽर्बुदाकृतिः। उन्नते भवतः पार्श्वे पुरस्तादुदरं महदिति भावप्रकाशः॥

गर्भशय्या। स्त्री। पित्ताशयपक्वाशययो र्मध्यवर्त्तिनि गर्भाशयस्वरूपे गर्भोत्पत्तिस्थाने॥ तत्स्वरूपं यथा। शङ्खनाभ्याकृतिर्योनिस्त्र्यावर्त्ता सा

-श्च कीर्त्तिता । तस्याः क्तृप्तौ ये त्वाव -र्त्ते गर्भशय्या प्रतिष्ठिता ॥ यथा रो हितमत्स्यस्य मुखं भवति रूपतः । तत्संस्थानं तथा रूपां गर्भशय्यां वि दुर्बुधाः ॥ इति भावप्रकाशः ॥

गर्भस्रावः । पुं । चतुर्थमासपर्य्यन्तं भो जितरूपगर्भस्य स्रवणे ॥ तस्य निदा नलक्षणे यथा । भयाभिघाततीक्ष्णो ष्णपानाशननिषेवणात् । गर्भे पत ति रक्तस्य सशूलं दर्शनं भवेत् ॥ आ चतुर्थात्ततो मासात् प्रस्रवेद्गर्भ विद्रवः । ततः स्थिरशरीरस्य पातः पञ्चमषष्ठयोः ॥ गर्भोऽभिघातवि षमाशनपीडनाद्यैः पक्वं द्रुमादिव फलं पतति क्षणेन । मूढः करोति पवनः खलु मूढगर्भं शूलञ्च योनिज ठरादिषु मूत्रसङ्गम् ॥

गर्भस्रावी । पुं । हिन्तालवृक्षः ॥

गर्भागारम् । क्ली । वासगृहे । गृहमध्य भागे ॥ गर्भस्य आगारम् ॥ गर्भा शये ॥

गर्भाधानम् । क्ली । दशसंस्कारान्तर्गत प्रथमसंस्कारे ॥ तद्यथा । ऋतु स्नानादूर्द्ध्वं निषेकदिवसे सायं सन्ध्या यां भर्त्ता तथा पत्नी शुचिः सुगन्धिः सुवेशोमन्त्रैः सूर्य्यायार्घ्यं दत्त्वा पूर्वा भिमुखोपविष्टायाश्चद्वारा निषेक

गर्म्मुट

-ततो पश्चात् स्तनं प्रमृज्य तां मन्त्रेण अभिमृशेत् । ततः पुनरप्युपस्थं स्पृशन् मन्त्रं जपेत् । ततो भार्य्यामुपेयादिति भवदेवभट्टः ॥ विशेषो गर्भाधाने द्रष्टव्यः ॥

गर्भाशयः । पुं । गर्भस्थानम् । जरा युः ॥ गर्भस्य आशयः ॥ गर्भे आशेते इति वा । शीङ्० । पुंसोतिवः ॥

गर्भाष्टमः । पुं । निषेकतोऽष्टमे मासे वर्षे वा ॥ गर्भस्य अष्टमः स्मृत् । ततो वा अष्टमो यस्य ॥

गर्भिणी । स्त्री । आपन्नसत्त्वायाम् । गुर्व्विण्याम् ॥ गर्भोऽस्त्यस्याम् । अत इनिः ॥ व्रीह्यादीत्यपि । गौरादित्वान्ङीष् इत्यपि ॥

गर्भिण्यवेक्षणम् । क्ली । कुमारभृत्यायाम् । गर्भिण्याः परिचर्य्यायाम् ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गर्भोपघातिनी । स्त्री । वेहति । गर्भ घातकारिण्याम् ॥ गर्भमुपहन्ति । सुप्यजातौ णिनिः ॥

गर्म्मुत् । स्त्री । स्वर्णे ॥ लतायाम् ॥ म धना इति गौडभाषाप्रसिद्धे तृणधा न्यविशेषे ॥ गिरति गीर्य्यते वा । गॄ० । ग्रोमुट्चेत्युतिः ॥

गर्म्मुटिका । स्त्री । मदुका इति प्रसिद्धे व्रीहिभेदे । गर्म्मुत् ॥

गर्म्मोटिका । स्त्री । वरडीतृणे ॥

गर्व्वः । पुं । अभिमाने । अहङ्कारे ॥ अहङ्कारे स्वसाध्यत्वं सर्व्वसंसारकारणम् । अभिमानोऽभिभूतश्च यद स्मादिदैवतम् ॥ ऐश्वर्य्यरूपतादयेक्षु अविद्यावलैरपि । दृष्टेनाभादिना व्येपामवचागर्व्वैरितः ॥ गर्व्वमाने । गर्व्वम् ॥ यथा । गिरति ख्याति वा ॥ गृ° । कगृगृट्टु व्योवः ॥

गर्व्वरः । त्रि । अहङ्कारिणि ॥ गिरति । गृ° । कगृगृशृदृभ्यः ष्वरच् ॥ स्त्री । षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीष् । गर्व्वरी ॥ पुं । गन्धर्व्वे ॥

गर्व्वाटः । पुं । दौवारिके । द्वारपाले ॥

गर्व्वितः । त्रि । गर्व्वसंयुक्ते । अहङ्कृते । हंसे ॥ गर्व्वः संजातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गर्हणम् । न । कुत्सायाम् । निन्दायाम् ॥ गर्ह गल्ह कुत्सायाम् । ल्युट् ॥

गर्हा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ गर्हणम् । गर्ह° । गुरोश्च हल इति स्त्रियाम् अप्रत्ययः । टाप् ॥

गर्हितः । त्रि । निन्दिते ॥ गर्हा सञ्जाता ऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गर्ह्यः । त्रि । अधमे । निन्द्ये । कुत्से ॥ पर्य्याये । गर्ह्य° । कुत्सितगर्हेत् ॥

गर्ह्यवादी । त्रि । अपदे ॥ गर्ह्यं वदति । वद° । सुप्यज्जाताविति णिनिः ॥

गलः । पुं । गला इति प्रसिद्धे । कण्ठे । ग्रीवाग्रभागे ॥ सर्ज्जरसे । धूना इति भाषा ॥ गण्डक इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । सात्त्व वि° ॥ गिलति । गृ° । पचाद्यच् । अचि विभाषेति रस्य लः ॥ यद्वा । गीर्य्यते ऽनेन । गृ । पुंसीति घः ॥ गलति वा । गल अदने । अच् ॥

गलकः । पुं । मत्स्यभेदे । गलके ॥ डलयोरभेदः ॥

गलकम्बलः । पुं । सास्नायाम् । गवां गलस्थिते कम्बलाकारे मांसे ॥ गलस्य कम्बलः । गले कम्बल इवेव वा ॥

गलगण्डः । पुं । स्वनाम्ना ख्याते रोगविशेषे । गिलुड इति भाषा ॥ तस्य लक्षणं यथा । निबद्धः श्वयथुर्यस्य मुष्कवल्लम्बते गले । महान्वा यदि वा ह्रस्वो गलगण्डं तमादिशेदिति ॥

गलग्रहः । पुं । तिथिविशेषे ॥ यथा । कृष्णपक्षे चतुर्थी च सप्तम्यादिदिनत्रयम् । त्रयोदशीचतुष्कञ्च अष्टावेते गलग्रहाः इति नारदः ॥ अपि च । आरम्भानन्तरं यत्र प्रत्यारम्भो न विद्यते । गलग्रहमिति प्राहुः सर्व्वे तत्र मनीषिणः ॥

गलग्रहमिति राजमार्त्तण्डः ॥ व्यञ्जनविशेषे । मत्स्यघण्टे ॥

गलत् । त्रि । संसमाने ॥ स्रवति ॥

गलन्तिका । स्त्री । कर्कर्याम् । स्वल्पवारिधान्याम् । आलुकाम् ॥ गलति । गल । घटा ॥ शतघानवाचितत्त्वम् । उगित्त्वान् ङीप् । अपुष्पनोदिरितिमुम् । स्वार्थे कन् ॥

गलमेखला । स्त्री । कण्ठाभरणविशेषे । कण्ठसूत्रे । हरवाल्याम् । सकरी तोडा इतिच भाषा ॥

गलव्रतः । पुं । मयूरे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गलशुण्डिका । स्त्री । तालुमूलस्थजिह्वायाम् ॥ घण्टिकायाम् । सुधास्रवायाम् ॥

गलस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलहस्तः । पुं । अर्द्धचन्द्रे ॥ गलेहस्तः ॥

गला । स्त्री । अलम्बुषायाम् । मत्स्यप्रभेदे ॥

गलाङ्कुरः । पुं । गलरोगविशेषे । रोहिण्याम् ॥ तस्य रक्तमोक्षपूर्वकं कवलं यथा ॥ गले निबद्धः पित्तकफौ च मूर्च्छितौ प्रदूष्य मांसञ्च तथैव शोणितम् । गलोपसंरोधकरैः तथा ङ्कुरैर्निहन्त्यसून् व्याधिरयञ्च रोहिणीति ॥

गलानिलः । पुं । चिङ्गिडिमाच इति गौडप्रसिद्धे मत्स्ये । गर्गटेये ॥ गलानिकः गलाविलः इति च क्वचित् पाठः ॥

गलिः । पुं । दुष्टवृषे ॥ गलोप्यधुर्वहो दण्डो गलिरित्युच्यते । गलिया बैल इति भाषा ॥ गुणानामेव दौरात्म्यात् धुरि धुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकिणस्कन्धः सुखं स्वपिति गौर्गलिः ॥

गलितः । त्रि । च्युते । पतिते । स्खलिते । हस्तादिरोभ्रष्टे ॥ गल्यतेस्म गल० । क्तः ॥ गत्यर्थाकर्मकेतिकर्त्तरि वा क्तः ॥ रिक्ते ॥

गलेगण्डः । पुं । पक्षिविशेषे । मर्कटोऽस्थिगिला हाडगिला इति च भाषा ॥

गलेस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलोद्देशः । पुं । निर्मार्दे ॥ गलस्योद्देशः समीपभागः ॥

गल्या । स्त्री । गलसमूहे ॥ गलानां समूहः । पाशा० यः ॥ गलोद्दकलाथः ॥

गल्लः । पुं । गण्डे । गाल इति भाषा ॥

गल्लकः । पुं । चषके । मद्यपानपात्रे ॥

गल्वर्कः । पुं । चषके ॥ इन्द्रनीलमणौ ॥

गवयः । पुं । रोझ इति भाषाप्रसिद्धे गलकम्बलहीने गोसदृशपशौ । गवामूके । वनभद्रे । महागन्धे ॥ अस्य मांसपाकविधिर्यथा । तैले स

म्यचिते तप्ते हिङ्गुसैन्धवसंयुते । मांसं गवयसम्भूतं सुस्विन्नं भूरिवर्ण्णि-चेति ॥ गवयो मधुरो वृष्यः स्निग्धो ध्नाःकफपित्तलः । विदाही गुरुविष्टम्भी विपाके विरसः सदेत्यस्य मांसस्य गुणाः ॥ वैवस्वतपुत्रेवानरविशेषे । यथा । रामायणे । पुत्रानैवस्वतस्यात्र पञ्चकालान्तकोपमा । गयो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः इति ॥ गवते । गुङ् शब्दे । धा॰ अयः ॥ यद्वा । गवनम् । ऋदोरप् । गवं गवेनवा याति । या॰ । कृ॰ क ॥

गवयी । स्त्री । गवययोषायाम् । वन धेनौ । भिल्लगव्याम् ॥ योपधप्रतिषेधे गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानाम प्रतिषेधइति जातिलक्षणोङीप् ॥

गवराजः । महोक्षे । वृषे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गवलः । पुं । वनमहिषे ॥ न । महिषशृङ्गे ॥ कलति । अलम्भूषणादौ । अच् । गवामलम् ॥ यद्वा । गवनम् । गुङ्॰ ऋदोरप् । गवंलाति । क ॥

गवाक्षः । पुं । जाली झरोखा इतिच भाषाप्रसिद्धे वातायने । वधूटगवने । लाङ्गूले ॥ वैवस्वतपुत्रे कपिविशेषे ॥ गवांकिरणानामक्षीव । अक्षिशब्दे परन्ध्रवाची । अक्ष्णोदर्शनादित्यच्

॥ गावोजलानि किरणानि वा । अश्नन्ति व्याप्नुवन्ति एतमनेन वा । अश्नूव्याप्तौ । अकर्त्तरिचघञ् ॥

गवाक्षी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ गोडुम्बायाम् । गोमुक् इति गौडभाषा ॥ शाखोटे । सेउड़ा इति भाषा ॥ अपराजितायाम् ॥ गां भूमिमश्नोति । अशू॰ । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

गवाची । स्त्री । पाँकालमाछ इति गौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

गवादनम् । न । घासे ॥ गोभिरद्यते । अदं॰ ल्युट् ॥

गवादनी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ गवादनीवयं तिक्तं पाके कटुरसं लघु । वीर्योष्णं कामलापित्तकफप्लीहोदरापहम् ॥ श्वासकासापहं कुष्ठगुल्मग्रन्थिव्रणप्रणुत् । प्रमेहमूढगर्भागमगण्डामयविषापहम् ॥ गवांघासादना अर्थे । नांद् खड़ायनी इतिच भाषा ॥ नीलापराजितायाम् ॥ गौ॰ ङीप ॥

गवाधूकः । पुं । गवये । गोसदृशे ऽरण्यपशौ ॥

गवामयनः । पुं । गोभत्तके । मोची इति भाषा ॥ यथा । मातार्यका पितायेको मम तस्य च पञ्चिमः । अहं मुनिभि रानीतः सवनीतो गवामनै रित्युद्भटः ॥

गवाक्षिका । स्त्री । लाक्षायाम् । जतुनि ॥

गविनी । स्त्री । गवांसमूहे ॥ खला दिभ्यइनिर्वक्तव्यः ॥

गविष्ठः । त्रि । भूमिस्थे ॥ स्वर्गस्थे ॥

गविष्ठिरः । त्रि । गविस्थिरे ॥ हलद न्ताद्दित्यलुक् । गवियुधिभ्यांस्थिरः इतिषत्वम् ॥

गवीश्वरः । पुं । गवांस्वामिनि । गोम ति । गोमिनि ॥ गवामीश्वरः ॥

गवेङ्गितम् । न । शुभाशुभाय गवामाका रे ॥ यथा । गावो दीनाः पार्थिवस्या ऽशिवाय पादैर्भूमिं कुट्टयन्त्यश्च रोगान् । मृत्युं कुर्वन्त्यश्रुपूर्णाय ताक्षाः पत्युर्भीता स्तस्कराननादव न्त्यः ॥ अकारणं क्रोशति चेदनर्थो भयाय रात्रौ वृषभः शिवाय । भृशं निरुद्धा यदि मक्षिकाभि स्तदाशुवृ ष्टिं सरमात्मजौ वा ॥ आगच्छन्त्यो वे श्म चम्भारवेण संसेवन्त्यो गोष्ठवृद्धौ गवां याः । आर्द्राङ्ग्यो वा हृष्टरो माण प्रहृष्टा धन्या गाव स्तु महि ष्यो ऽपिचैवम् ॥ इतिवाराहामेकोन नवतिः ॥

गवेडुः । स्त्री । आरण्यगोधूमाख्ये मु न्यन्ने । गड़गड़ इतिगौड़भाषा ॥ गवे गवार्थं दीयते । दोड्रक्षणे । मितद्र्वादिभ्यः डु । नैवस्योदकार स्यडः । तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

गवेधुः । स्त्री । गवेडौ ॥ गवेधुः कटुका स्वादी कार्श्यकृत् कफनाशिनी ॥

गवेधुकम् । न । गैरिके ॥ इतिराज निर्घण्टः ॥

गवेधुका । स्त्री । तृणधान्यविशेषे । ग ड़गड़इति देधानइतिचगौड़भाषा । गवेडौ ॥ नागबलायाम् ॥ गविभूमौ एधते । एध० । बाहुलकादुः । संज्ञा यांकन् ॥

गवेरुकम् । न । गैरिके ॥

गवेरुका । स्त्री । गोरक्षचाकुलिया इ तिगौड़प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥

गवेषणा । स्त्री । अन्वेषणायाम् । पर्ये षणायाम् । मार्गणे ॥ धर्माद्यन्वेषणे ॥ गवेषमार्गणे । चु० । ण्यन्ताद्युच् ॥

गवेषितम् । त्रि । अन्वेषिते । मार्गिते ॥ गवेष्यतेस्म । गवेष० । क्तः ॥

गव्यम् । न । ज्यायाम् ॥ रागद्रव्ये ॥ त्रि । गोदुग्धादौ । गोसम्बन्धिनि सर्व स्मिन् ॥ गव्य त्रिषु गवां सर्वम् । स र्वम् भवविकारावयवादि गदां गव्य म् ॥ गविभवम् गौर्देवतास्य वा । गोरजादिप्रसङ्गे यत् ॥ गोश्चिते ॥ गवेक्षितम् । उगवादिभ्यो यत् ॥ गोर्निमित्तं संयोग उत्पातो वा । गोद्यचो ऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत

॥ गोरिदम् । गोपयसोर्यत् । वान्तो यि प्रत्यये ॥

गव्या । स्त्री । गोव्रातायाम् । गोवृन्दे ॥ गवांसमूहः । खलगोरथात् इतियः ॥ गव्यूतौ ॥ गोरोचनायाम् ॥

गव्यूतम् । न । क्रोशे ॥ गव्यूतौ ॥

गव्यूतिः । स्त्री । क्रोशयुगे । द्विसहस्र धनुषि । गोरुते ॥ धन्वन्तरसहस्र न्तु क्रोशः क्रोशद्वयं पुनः । गव्यूतं स्त्रीतु गव्यूति गोरुतं गोमतश्च तत् ॥ गोयूतौ छन्दस्युपसंख्यानम् । अ ध्वपरिमाणे चेत्यवादेशः ॥

गहनम् । न । घना इति भाषा प्रसिद्धे कानने । वने ॥ गह्वरे ॥ दुःखे ॥ वि । कलिले । दुर्गमे । दुष्प्रवेशे ॥ पुं । परमात्मनि ॥ दुष्प्रमेयत्वात् अवस्थात्रयभावाभावसाक्षित्वात् वा गहनः परमात्मा । आत्मस्वरूपं वा सर्व्वैश्चेष्टितं साधातुंनशक्यते ऽतो गहनः ॥ गाहते गाहूविलोडने । बहुलमन्यत्रापीति युच् । पृषोदरा दित्वात् ह्रस्व । कृत्यल्युटोबहुलमिति निर्देशाद्वा ह्रस्वः ॥

गहना । स्त्री । अलङ्कारे ॥ इति देवी पुराणम् ॥

गह्वरः । पुं । निकुञ्जे ॥ न । गुहा याम् ॥ दम्भे ॥ वने ॥ विषमस्था ने । अनेका ऽनर्थसङ्कटे ॥ गाह्यते । गाहू० । छित्वर छत्वरेतिसाधुः ॥

गह्वरी । स्त्री । गुहायाम् ॥

गा । स्त्री । गाथायाम् ॥

गाङ्ग । पुं । भीष्मपितामहे ॥ कार्त्ति केये । गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शि वादिभ्योऽण् ॥ त्रि । गङ्गासम्भूते ॥ न । गङ्गाजले ॥ धाराजले ॥ यदा स्या दाश्विने मासिसूर्य्यः स्वाति विशा खयोः । तदा म्बु जलदैर्मुक्तं गाङ्ग मुक्तं मनीषिभिः ॥ आकाशगङ्गास्र स्वन्ति नद्य मादाय दिग्गजाः । मे घै रन्तरिता वृष्टिं कुर्व्वन्तीतिवचः सताम् ॥ गाङ्ग माश्वयुजे मासि प्रा यो वर्षति वारिदः । सर्व्वथा तज्जलं देयं तथैवचरकेवचः ॥ स्थापिते हेमजेपात्रे राजते मृण्मये ऽपिवा । शाल्यन्नं येन संसिक्तं भवे दक्लेद वर्णवत् । तद् गाङ्गं सर्व्वदोषघ्नं ज्ञेयं सामुद्र मन्यथा ॥ सामुद्रं त्वाश्विने मासि गुणै र्गाङ्गवदादिशेत् । गते ऽगस्त्ये हि वर्षे स्यात् सकलं ज लम् । निर्म्मलं निर्व्विषं स्वादु शुक्रघ्नं स्यादुदोषलम् ॥ यत आह । प्र स्वापविषवातेन नागानां क्रोधचा रिणाम् । वर्षासु सविषं तोयं दि व्य मप्याश्विनं विनेति ॥

गाङ्गटः । पुं । गाङ्गटकः । पुं । गाङ्गटेयः । पुं । चिङ्गडिमाच् इति गौडभाषाप्रसिद्धे-मत्स्ये ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

गाङ्गायनिः । पुं । भीष्मे । स्वामिनये ॥ गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । तिकादिभ्यः फिञ् ॥

गाङ्गेयः । पुं । भीष्मे ॥ स्कन्दे ॥ इस्तीशमीने ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ न । कशेरुणि ॥ मुस्ते ॥ स्वर्णे ॥ यं गर्भं सुषुवे गङ्गा पावकाद्दीप्ततेजसम् । तदुल्वं पर्वते न्यस्तं हिरण्यं समपद्यत ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शुभ्रादिभ्य श्चेति ढक् ॥

गाङ्गेरुकी । स्त्री । गोरक्षतण्डुलायाम् । नागबलायाम् ॥ गाङ्गं जलमीरयति । ईर गतौ क्षेपणे च । मृगय्वादयश्चेति कु । स्वार्थे कन् । गौरादि ङीष् ॥

गाङ्गेष्टी । स्त्री । कटथर्करालतायाम् । नटा इति गौडभाषा इति हारावली ॥

गाजरम् । न । गृञ्जने । नारङ्गवर्णके ॥ गाजरं मधुरं तीक्ष्णं तिक्तोष्णं दीपनं लघु । सङ्ग्राहि रक्तपित्तार्शो ग्रहणीकफवातजित् ॥

गाण्डिकाय. पुं । वर्त्तिकपक्षिणि ॥

गाढम् । न । दृढे ॥ तीव्र ॥ त्रि । तद्युक्ते ॥ अवगाढे ॥ सेविते ॥ तपस्विगाढां तमसां प्रापेतिरघुः ॥ गाहते स्म । गाहूविलोडने । क्तः ॥

गाढमुष्टि । पुं । खड्गे ॥ त्रि । कृपणे ॥ गाढा मुष्टिर्यस्य ॥

गाढावटी । स्त्री । चतुरङ्गक्रीडामध्ये क्रीडाविशेषे ॥ यथा । नौकैका वटिका यस्य विद्यते खेलने यदि । गाढावटीति विख्याता पदं तस्य न दुष्यतीति ॥

गाणपतः । त्रि । गणपतिदेवताके ॥ गणेशोपासके ॥ गणपतिर्देवताऽस्य । अश्वपत्यादिभ्यश्चेतिप्राग्दीव्यतीयोऽण् । गाणपत्योमन्त्र इति तु प्रामादिक एव । गणपतिश्चेत्यश्वपत्यादीनाम् अश्वपत्यादिषु पाठात् ॥ गणपतिसम्बन्धिनि ॥

गाणपत्यम् । न । गणपतित्वे ॥ गणपतेः कर्मभावो वा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि चेति ष्यञ् । गणपत्यधिपतिशब्दयो र्ब्राह्मणादिषु पाठात् ॥

गाणिक्यम् । न । वेश्यावृन्दे ॥ गणिकानां समूहः । गणिकाया यञिति यञ्यमिति वण् ॥

गाणेय. । त्रि । गणनीये । गणयितुं शक्ये ॥ गणप्रदे । गणसङ्ख्याने । स्व

चोयत् । संज्ञापूर्वकत्वान्न खिलो
पः । चिक्षिपूर्णीत्यङ्वि धानाकृत्वा
भावार्थोक्ता ॥ अन्यथा आप्रत्ययादि
त्यनन्तरं पठित्वा अकारमेव विद
ध्यात् ॥

गाण्डिवः । पुं । न । अर्जुनस्य धनुषि ॥
कार्त्तिकमासे ॥ गाण्डि ग्रन्थि रस्या
स्ति । गाण्ड्यजगात् संज्ञायामिति वः ॥

गाण्डीवः । पुं । न । गाण्डिवे ॥ गाण्डि
ग्रन्थि रस्यास्ति । कृदिकारादिति ङी
षन्तात् गाण्ड्यजगादिति वः ॥

गाण्डीवधन्वा । पुं । अर्जुने ॥ धनुषे
। धनुषश्च ॥ गाण्डीवं धनुरस्य ॥

गाण्डीवी । पुं । अर्जुने । कौन्तेये ॥
धन्विनि । धानुष्के ॥ अर्जुनवृक्षे
॥ गाण्डीवोऽस्यास्ति । इनिः ॥

गातुः । पुं । पुंस्कोकिले ॥ भृङ्गे ॥ ग
न्धर्वे ॥ त्रि । रोषणे ॥ गायति ।
गैशब्दे । गातेर्वा । गाङ्गतौ । क
मिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्चेति तु
॥ गायने ॥

गाता । पु । गायके ॥ गायति । गै० ॥
तृच् ॥

गात्रम् । न । गजाग्रजङ्घादौ । गजाग्र
भागे ॥ अङ्गे ॥ कलेवरे । इन्द्रिया
यतने । शिरःपाण्याद्यवयवानां समु
दाये । गात इति भाषा ॥ गातोऽने
न वा । गाङ्गतौ । ष्ट्रन् ॥ इति वा
। वनुष्कंतथीति प्रयोगः ॥ यद्वा ।
गच्छति । गम्लृ० । गमेर्गा चेति घन्
। आचान्तादेशः ॥

गात्रभङ्गा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

गात्रशय्यः । पुं । तापसविशेषे ॥ केवलं
गात्रैरेव यः शेते सः ॥

गात्रसङ्कोची । पुं । जाहकजन्तौ ॥

गात्रसम्प्लवः । पुं । प्लवपक्षिणि ॥

गात्रानुलेपनी । स्त्री । अनुलेपनवर्त्ति
म् । वर्त्तके । विलेपने । गात्रानुले
पनयोग्ये पिष्टघृष्टसुगन्धिद्रव्ये ॥ गा
त्रमनुलिप्यतेऽनया । करणे ल्युट् । ङीप् ॥

गात्रिका । स्त्री । गाती इति लोकप्र
सिद्धे ॥

गाथकः । पुं । गायके । गानोपजीविनि
॥ गायति । गै० गस्थकन् ॥

गाथा । स्त्री । श्लोके ॥ संस्कृतान्यभा
षायाम् । प्राकृतभाषायाम् ॥
गेये ॥ वृत्ते । अप्रसङ्ख्यातवृत्ते
॥ यथा । पादे द्वादश विषमे मात्रा
अष्टादश द्वितीयेऽपि । पञ्चदश चेत्
तुरीये कथिता गाथा तथैवार्येति
॥ गीयतेऽसौ । गाङ्० । उषिकु
षिगार्त्तिभ्यस्थन् ॥

गाधः । पुं । तलस्पर्शे । स्थाने ॥ सुपत

रे । गाइन इति पाँन्द्रतिचभाषा ॥

लिप्सायाम् ॥

गाधिः । पुं । कान्यकुब्जदेशाधिपेचन्द्रवंशीयकुशिकराजस्यपुत्रे विश्वामित्रमुनेःपितरि ॥

गाधिजः । पुं । विश्वामित्रमुनौ ॥ गाधेर्जातः । जनी० ड ॥

गाधिपुरम् । न । कान्यकुब्जे कनौज इतिख्याते महोदयपुरे ॥

गाधिभूः । पुं ।
गाधिसुतः । पुं । } विश्वामित्रे ॥
गाधेयः । पुं ।

गानम् । न । गीते । गेये ॥ ध्वनौ ॥ गैशब्दे । ल्युट् ॥ मार्गो देशीच गानस्य प्रकारौ द्वा वुदीरितौ ॥

गानिनी । स्त्री । वचायाम् ॥

गान्तु. । त्रि । गन्तरि ॥ गच्छति । गम्लृ० । कमिगमि धमिभ्यस्तुनृद्विश्च ॥

गान्त्रम् । न । शकटे ॥ गम्यतेऽनेन । गम्लृ० । भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेतिष्ट्रन् ॥

गान्दिनी । स्त्री । श्रीगङ्गायाम् । श्वा
मल्याम् ॥ अक्रूरमातरि ॥

गान्दिनीसुत. । पुं । भीष्मपित मह्रे । अक्रूरवाःदेव ॥

गान्धर्वः । पुं । गन्धर्वे ॥ विवाहविशेषे । यथा । इच्छया ऽन्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च । गान्धर्वः सतु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसम्भवः इति ॥ गान्धर्वः समयान्मिथइतिच । यत्र कन्यावरयो रन्योन्यानुरागात् त्वं मे भार्या त्वं मेपति रितिनिश्चय.स इत्यर्थः ॥ अष्टविधदैवसर्गान्तरे ॥ भारतवर्षीयोपद्वीपविशेषे ॥ न । गाने ॥ सामवेदस्योपवेदे । पदावच्छिन्नतानप्रच्छेदप्रयुक्तावधानेन पृथक्पदत्वादिस्वरसमुदाये ॥ तदाहदत्तिलः । पदस्थस्वरसङ्घात स्तालेन सुमितस्तथा । प्रयुक्तश्चावधानेन गान्धर्वमभिधीयते ॥ इति ॥ गन्धं सौरभम् अर्वति । अर्वगतौ । कर्मण्यण् । शकन्ध्वादिः । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ त्रि । गन्धर्वसम्बन्धिनि ॥

गान्धारः । पुं । सिन्दूरे ॥ रागभेदे ॥ तत्स्वरूपं यथा । जटां दधानः कृतभूतिभूषण. काषायवासा स्तनुदेहयष्टिः । सयोगपट्टः कृतनेत्रमुद्रो गान्धाररागः कथितस्तपस्वीति ॥ श्रयं भैरवरागस्य पुत्रः । प्रत्यूषेऽस्यगानसमय. ॥ कन्धार इति भाषाप्रसिद्धे देशे ॥ गन्धारदेशे भवः । कच्छादिभ्यश्चेत्यण् । गन्धारोऽभिजनोऽस्य वा सिन्ध्वादण् ॥ स्वरान्तरे ॥ गान्धारः स्वरभेदम् । सान्धेयगान्धारि-

भ्याः श्वैस्थम् । तस्य राजन्यस्थैवम् ॥ तन्त्रोकग्रोत्थिते सप्तस्वरान्तर्गते तृतीयस्वरे ॥ अस्याविकोच गान्धारं नदतः । तस्योत्पत्त्यादि यथा । वायुः समुत्थितो नाभेः कण्ठशीर्षसमाहतः । नानागन्धवहः पुण्यो गान्धारस्तेन हेतुनेति ॥ अपिच । नाभेः समुत्थितो वायुर्गन्ध्योपे च वाञ्छयम् । स शब्दस्तेन निर्याति गान्धारस्तेन कथ्यते ॥ चतस्रः पञ्चमे षड्जे मध्यमे श्रुतयो मताः । ऋषभे धैवते तिस्रो द्वे गान्धारनिषादयोरति ॥ न । गन्धरसे ॥

गान्धारराजः । पुं । महाभारतप्रसिद्धे शकुनिनामाख्याते दुर्योधनस्य मातुले ॥

गान्धारी । स्त्री । धृतराष्ट्रस्य पत्न्याम् ॥ जिनानां शासनदेवताविशेषे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ नाडीविशेषे ॥ यथा । इडापृष्ठे तु गान्धारी मयूरगलसन्निभा । सव्यपादादिनेत्रान्ता गान्धारीपरिकीर्त्तितेति ॥ गाँजा इतिप्रसिद्धे मादक द्रव्यविशेषे ॥ इति विष्णुसिद्धान्तसारावली वैद्यक ग्रन्थः ॥

गान्धारेय. । पुं । दुर्योधनस्वपे ॥ गान्धार्या अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

गान्धिकः । पुं । लेखके ॥ सुगन्धिश्च

कारिणि । गन्धवणिजि ॥ स तु अम्बष्ठात् राजपुत्र्यांजातः सङ्करजातिः । अस्यकर्मलिखनंगन्धदानञ्चेति परा शर. ॥ गांधिपोका इति गौड भाषा प्रसिद्धे कीटविशेषे ॥

गामुकः । त्रि । गमनशीले । गन्तरि ॥ गच्छति तच्छीलः । गम्लृ० । लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृभ्य उकञ् इत्युकञ् ॥

गाम्भीर्यम् । न । अक्षोभ्यत्वे ॥ गम्भीरभावम् । गम्भीरात् ष्यञ् ॥ गम्भीरत्वे । अगाधत्वे ॥ पीत्वा गर्जत्यपक्ते दिवि दिवि जलदा सन्तं परयन्ते गरीयो मुक्तामात्रसभाजां सम रविटपिनां जन्मभूमि त्वमेव । गांभीर्यं किंच तादृक् त्वयि सलिलनिधे किंच विख्यापयामः सर्वोपायेन कैरिवलुभमनिरूपाद्दयः मादृग्वचीयाः ॥

गायकः । त्रि । गातरि । गायने ॥ गन्धर्वे ॥ गायति । गै० । ण्वुल् ॥

गायनम् । न । सामविशेषे ॥ त्रि । गायत्री सम्बन्धिनि ॥

गायत्री । पुं । खदिरवृक्षे ॥ वज्रिगायत्रिषार्तथेति वैद्योक्तेः । त्री० इनिः ॥ गायत्स्तोत्रवत्युद्गातरि ॥

गायत्री । स्त्री । त्रिपदादेव्याम् । वेद

मातरि ॥ गायन्तं त्रायते । त्रैङ्पा-लने । आतोऽनुपसर्गे कः । गौ० ङीप् ॥ यथाङ्गव्यासः । सविशुद्धाव्दे शाखाभिः मातृका पुण्यपातकान् । गायत्री मोक्षहेतुश्च आयन्तं त्रायते यत इति ॥ अपिच । न सिध्यति प्रतिपद्येत गायत्री सन्ध्यया सह । योऽन्यत्र उपासीत विप्रिनामेकेनपि हिति ॥ अस्याः स्थानं पुष्करे ॥ उपनयनसाविनी नोपतिष्ठेत्तयो द्विजः । कालेविकाले तस्मात् सप्तेव्या-त्रसंभवः ॥ गायत्री सन्ध्योपासनाद्य-रुसन्ध्यां कविवम् । कालेशाविधि-केश स्यात् तेनदर्शं जपमपमि-तिसमपुराणम् ॥ दुर्गायां देव्याम् । महाख्यानम् ॥ यथा । गायन्तं त्रायते यस्मात् गायत्रीति प्रकीर्तितेति देवी निरुक्ताध्यायः ॥ यद्वा । गानस्य गाथः । भावे घञ् । युक् । गायेन गानेन त्रायते । त्रैङ्० । सुपीतिशेषगम्भि-गात् कः ॥ खदिरद्रुमे ॥ षडक्षरे छन्दोवि । तस्याः वृत्तिस्त्रिविधा । यथा । तनुमध्या १ शशिवदना २ सोमराजीति । तदाख्यास्तु तत्तत्स्थाने द्रष्टव्याः ॥

गायनः । त्रि । गायके । गायके ॥ गायति । गै० । ल्युट्चेति शिल्पिनि कर्त्तरि ल्युट् । आतोयुक् ॥ जटाधरे ॥

गायत्री । स्त्री । गानकर्त्र्याम् । शिल्पि-नि ङीप् ॥

गायिका । स्त्री । गायन्त्याम् ॥ स्वार्थे कः गायकात् स्त्रियां टाप् । प्रत्यय-स्थादितीत्वम् ॥

गारित्रम् । न । ओदने ॥ गीर्यते । गॄ० । भूसूरिगृभ्योऽित्रन् इति इत्रन् प्रत्ययः ॥

गारुडम् । न । स्वर्णमन्त्रे ॥ मरकतम-णौ ॥ शिवमाह्वे ॥ गरुडपुराणे ॥ अस्य सोवर्णस्तोत्रं देवीभागवते यथा । एकोनविंशत्साहस्रं गारुडं हरि भाषितमिति ॥ स्वर्गे ॥

गारुडिकः । पुं । विषवैद्ये ॥

गारुडी । स्त्री । पातालगङ्गादीनां सुतायाम् ॥ विद्याविशेषे ॥

गारुत्मतम् । न । मरकते । हरिन्मणौ । पन्ना इति भाषा ॥ गरुत्मतो जातम् । तस्येदमित्यण् ॥

गारुत्मतपत्रिका । स्त्री । पाचीलता-याम् ॥

गार्गी । स्त्री । बृहदारण्यकोपनिषत्प्रसिद्धायां ब्रह्मवादिन्यां वचक्नुतनयायाम् । वाचक्नव्याम् ॥ गर्गस्यापत्यं स्त्री । गर्गादित्वात् यञ् । यञश्चेति ङीप् ।

हलस्तद्धितस्येतियलोपः ॥

गार्गीयम् । त्रि । गर्गप्रोक्ते ॥

गार्ग्य । पुं । मुनिविशेषे ॥ गर्गस्यगो
त्रापत्यम् । ग० यञ् । बहुत्वे गर्गाः ॥

गार्द्ध्यम् । न । लिप्सायाम् । आकाङ्क्षा
याम् । तृष्णाभेदे ॥ गृध्नुएव । चतुर्व
र्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥

गार्भपदः । पुं । गर्भपदयुक्ते यागे ॥

गार्भ । पुं । गर्भशुद्ध्यर्थं क्रियमाणे क-
र्मविशेषे ॥ त्रि । गर्भसम्बन्धिनि ॥
तस्येदमित्यण् ॥ गर्भाधानादौ ॥

गार्भिकम् । त्रि । गर्भसम्बन्धिनि ॥

गार्भिणम् । न । गर्भिणीनां समूहे ॥
तस्यसमूह इत्यधिकारे भिक्षादि
भ्योण् इत्यण् भस्याढे इति पुंवद्भा
वेकृते इनण्यनपत्ये इति प्रकृति
भावः ॥

गार्हेयः । पुं । गृष्टिसुते ॥ गृष्ट्याअप
त्यम् । गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढञ् ॥

गार्हपत्यः । पुं । यज्ञाग्निविशेषे ॥ गृ
हपति र्यजमानः तेन संयुक्तः । गृ
हपतिना संयुक्तेञ्य । अपसंज्ञाया
मित्यनुवृत्तौ आहवनीयादीनामिति
प्रसङ्गः ॥

गार्हस्थः । पुं । गृहस्थे यागपुत्रादिका
र्यरते द्वितीयाश्रमे ॥ स्वार्थिकोऽण् ॥

गार्हस्थ्यम् । न । गृहस्थत्वे ॥ गृहस्थ

स्य कर्म भावोवा । ष्यञ् ॥

गालनम् । न । च्यावने । चुवावना
पसावना इति गलावना इतिच
भाषा ॥

गालवः । पुं । मुनिविशेषे ॥ लोध्रे ।
तिन्दुके ॥ गालवस्यापत्यम् । कस्य
न्यथेत्यण् ॥

गालिः । पुं । शापे ॥ इतिविकाण्डशेष ।
यथा । ददतु ददतु गालिं गालिमन्तो
भवन्तो वय मिह तदभावा द्गालिदा
नेप्यशक्ताः । जगति विदित मेतद्दी
यते विद्यमानं नहि शशकविषाणं
दीयते य स्तदन्यैरित्युद्भटः ॥

गालितः । त्रि । क्षुतगालने । चुवायाति
चोवा इतिच भाषा ॥ यथा । गालि
तं दधि सुस्निग्ध मित्यादिः ॥ द्रवी
कृते ॥ यथा । गालितस्य सुवर्णस्य
षोडशांशेन सीसकम् इति । गला
या इति भाषा ॥

गालिनी । स्त्री । मुद्राविशेषे ॥

गालोड्यम् । न । पद्मवीजे । कमल
गट्टा इति भाषा ॥

गावल्गणिः । पुं । सञ्जये ॥ गवल्गण
स्यापत्यम् । अतइञ् ॥

गावेधुक । त्रि । गवेधुकाधान्यये ।
तद्विकारेच ॥ बिल्वादयण् ॥

गाहनम् । न । प्रवेशने ॥ गाहमा इति

ख्याते । खोडने ॥

गीः । स्त्री । भाषायाम् । वाचि । सर स्वत्याम् ॥ शब्दन्येताम् । गृ शब्दे । सं० क्विप् । ऋतइद्धातोः ॥

गिरा । स्त्री । भणितौ । वचने ॥

गिरिः । पुं । गोत्रे । पर्वते ॥ मेरुमन्द रकैलासमलया गन्धमादनः । म- हेन्द्रः श्रीपर्वतश्च हेमकूट स्तथैव च ॥ अष्टमेते तु सम्मुख्या गिरयः पूर्वादिक् क्रमात् ॥ गिरियके ॥ ने त्ररुक्प्रभेदे ॥ पारदस्य दोषविशेषे ॥ संन्यासिनां नामविशेषे ॥ यथा । तदोहुर्यासु योँ वीरो मुक्तकेशो दिगम्बरः । सर्वत्र समभावेन भाव ये चोमरोत्तमः ॥ इष्टदेवीधिया नारीं स गिरिःपरिकीर्त्तित इति ॥ स्त्री । गौर्य्यां । गिरुनाइति भाषा ॥ बालमूषिकायाम् ॥ त्रि । पूज्ये ॥ गिरणम् । गॄ० । इक् कृष्यादिभ्यः ॥ धातुसकात् किर्ये । ऋतइत् ॥ गिर तिवा । इगुपधकृटीतिइः कित् ॥

गिरिकण्टकः । पुं । वज्रे ॥

गिरिकदम्बः । पुं । धाराकदम्बे । नीपे ॥

गिरिकदली । स्त्री । मधुदीपायाम् । पनरम्भायाम् ॥

गिरिकर्णिका । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ श्वे तापराजितायाम् ॥ अपराजिता- याम् ॥

गिरिकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥ यवासे ॥ गिरिं वा सम्मूषिका कर्णा- स्याः तत्कर्णतुल्यपत्रत्वात् । ङीष् ॥

गिरिका । स्त्री । बालमूषिकायाम् ॥ गिरेः संज्ञायां कन् ॥

गिरिकाणः । त्रि । गिरिरिव एकचक्षु र्हीने ॥

गिरिगुडः । पुं । गेण्डुके ॥

गिरिजः । पुं । मधूकवृक्षविशेषे । गी रशाके ॥ न । अभ्रके ॥ शिलाजतु नि ॥ शैलजे ॥ लौहे ॥ गैरिके ॥ त्रि । गिरिसम्भूते ॥ गिरेर्जातम् । जनी० । पञ्चम्यामिति डः ॥ गिरौ जातं वा । सप्तम्यां जनेर्डः ॥

गिरिजा । स्त्री । गौर्याम् । पार्वत्याम् ॥ मातुलुङ्ग्याम् ॥ श्वेतबुह्यायाम् ॥ बृहत्पाषाणभेदायाम् ॥ त्रायमाणा लतायाम् ॥ कारीरवृक्षे ॥ मक्षिका याम् ॥ गिरिकदल्याम् ॥ गिरेर्जा ता । जनी० । पञ्चम्यामजातावि- तिडः ॥

गिरिजामलम् । न । अभ्रके ॥ गिरौ- जातं गिरिजम् । कर्मात । कर्मणो- ण्यधादित्वात् कर्मः । न मलमस्मे तिवा । गिरिजमभ्रतदमलश्च ॥ गिरि मायामलं यो ॥

गिरिज्वरः । पुं । वज्रे ॥

गिरिविः । पुं । थिवे ॥

गिरिदुर्गम् । न । पर्वतपृष्ठे । गिरिदुर्ग-सङ्कटकमभिषेते । तत्र दीप-बहुवंशयुक्तस्योपकोपव्यवहुसस्योत्पन्ने-समन्वितं राज्ञो निवासस्थानं ॥ स-र्वेषां तु प्रयत्नेन गिरिदुर्गं समाश्रयेत् । सर्वेषामपि बहुगुणत्वेन गिरिदुर्गं वि-शिष्यते ॥ यथा धन्वदुर्गं दोर्गम् । गिरिदुर्गं अम्बुदुर्गं राज्ञो वृक्षदुर्गं । मनुष्य-दुर्गं प्रयत्नेन तेषु विधिना व-सुविधायाः सर्वेषां गिरिदुर्गं विशिष्यते । तस्मात् प्रयत्ने-न तदाश्रयेत् ॥

गिरिधातुः । पुं । गैरिके ॥

गिरिनदी । स्त्री । शैलापगायाम् ॥ गि-रेः प्रसृता नदी । गिरिनद्यादीनां वेति पाक्षिको णत्वाभावः । तेन पक्षे गिरिणदी इत्यपि बोध्यम् ॥

गिरिनिम्बः । पुं । महानिम्बवृक्षे ॥

गिरिपीलुः । पुं । परूषकवृक्षे । फाल-सा इति भाषा ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गिरिपुष्पकम् । न । शैलेये ॥

गिरिप्रिया । स्त्री । चमर्याम् ॥

गिरिभिद् । पुं । पाषाणभेदवृक्षे ॥

गिरिभूः । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ क्षुद्रपा-षाणभेदे ॥

गिरिमल्लिका । स्त्री । कुटजे । इति भा-षाप्रसिद्धे कुटजवृक्षे ॥ गिरिमल्ली इत्यर्थे कर्न ॥

गिरिमल्ली । स्त्री । गिरिमल्लिकायाम् ॥

गिरिमृद् । स्त्री । गैरिके ॥

गिरिमृद्भवम् । न । गैरिके ॥

गिरिमेदः । पुं । विट्खदिरे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गिरियकः । पुं । कन्दुके । गेन्दुके ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

गिरिवासी । पुं । कस्तूरीमृगे ॥

गिरिशः । पुं । सदाशिवे । महादेवे ॥ गि-रि शयनं सेवा । गिरौ शेते इति विग्रहे लोमादित्वात् शः । गिरीशेते गिरिं शयति उपमेयेन तनुं करोति वा । गि-रीशस्त्वेवेति । लोकेतु शब्दशास्त्रे क्वचिद्गवायामपि प्रयोगः इत्याह सुधाकर इत्याद स्वामी ॥

गिरिशालिनी । स्त्री । अपराजिता-याम् ॥

गिरिशृङ्गः । पुं । गणेशे । विनायके ॥ न । अद्रिशिखरे ॥

गिरिसारः । पुं । लौहे ॥ रङ्गे ॥ मल-याचले ॥

गिरिसुतः । पुं । मैनाकपर्वते ॥

गिरिसुता । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ यथा-नवत्सो गिरिसुता शशिभृतः मि

यतमा । विशतु वो हृदि सदा भगवत्तोपदयुगमिति ॥

गिरीशः । पुं । स्थाणौ । रुद्रे । शिवे ॥ अद्रिपतौ ॥ हिमाचले ॥ वृहस्पतौ ॥ गिरेः कैलासस्य ईशः ॥

गिलः । पुं । जम्बीरे ॥ गिलति । गृ० मू० कः । अचिविभाषेतिलत्वम् ॥

गिलग्राहः । पुं । कुम्भीरे । नाका इति भाषा ॥

गिलनम् । न । गिरणे । भक्षणे ॥

गिलिः । स्त्री । गिलने ॥ गरणम् । गृ० । इक् कृष्यादिभ्यः । अचिविभाषेतिलत्वम् ॥

गिलितः । त्रि । भक्षिते ॥ गिलितोऽनेन । तारकादित्वादितच् ॥

गिष्णुः । पुं । सामवेदविदि ॥ गायके ॥

गीतम् । न । गाने ॥ तल्लक्ष० यथा ।

धातुमातुसमायुक्तं गीत मित्युच्यते बुधैः । तत्र नादात्मको धातुर्मातुरक्षरसञ्चय इति ॥ तद्विविधं यथा । गीतञ्च द्विविधं प्रोक्तं यन्त्रगात्रविभागतः । यन्त्रं स्याद्वेणुवीणादि गात्रन्तु मुखसंमतम् ॥ अपिच । निबद्धमनिबद्धञ्च गीतं द्विविध मुच्यते । अनिबद्धं भवेद्गीतं वर्णादिनियमं विना ॥ यदागमकथासूत्रे रचितं पद्यं विना कृतम् । निबद्धं त्वभवे

द्गीतं तालमानरसान्वितम् ॥ छन्दोगमकधातुत्वे वर्णादिनियमैः कृतम् ॥ * ॥ कर्मिभिः पाठ्यमभूद्गीतं सामभ्यः समपद्यत । यजुर्भ्योऽभिनया जाता रसा ह्याथर्वणः स्मृताः ॥ * ॥ अन्यैस्तालसमन्वये गीतं कण्ठेन दर्शयेत् दृष्टिभ्यां भावयेद्भावं पादाभ्यां तालनिर्णयः ॥ गीतं पीनपयोधरा सुमदृशा नारी विचित्रा कथा रम्यं हर्म्यतलं सुधांशुकिरणोद्दीपिता यामिनी । चित्रज्ञाः सुहृदः सुताः सुमनसो भक्ताः पुनः सेवकाः भुङ्क्ते गीतफलं कश्चिच्च मतुषां संसारसारामृतः ॥ सङ्गीतकेन रम्येण सुखं यस्य न चेतसि । मनुष्यश्चूपशोर्लोके विधिनैव सवञ्चितः ॥ संसारदुःखदग्धानामुत्तमानामनुग्रहात् । प्रभुणा ब्रह्मणेवात्र गीतं नावं प्रकाशितम् ॥ गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम् । रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ गीतेन हरिणा गृहं प्राप्नुवन्त्यपि पक्षिणः । वना दायान्ति फणिनः शिशवो न रुदन्ति च ॥ कृतिषमसृतये किमतः परं कणितयो स्वतरो वत पञ्चमः । अधिमतौ यदवाप मदान्यतां मधुरगीतवशीकृतमन्मथः ॥

परमानन्दविवर्द्धनं अभिमतफलं च मोक्षकरम् । सकलजनचित्तहरणं विमुक्तिवीजं परं गीतमिति प्रशंसा ॥ त्रि । शब्दिते ॥ गै । क्तः ॥

गीतमोदी । पुं । किन्नरे ॥ त्रि । गानानुरागिणि ॥

गीता । स्त्री । कृष्णार्जुनसंवादात्मकग्रन्थविशेषे ॥ यथा । भारते सर्ववेदार्थो भारतार्थश्च कृत्स्नशः । गीतायामस्ति तेनेयं सर्वशास्त्रमयी मता ॥ इयमष्टादशाध्यायी क्रमात् षट्कत्रयेण हि । कर्मोपास्तिज्ञानकाण्डत्रयात्मा निगद्यते इति नीलकण्ठचतुर्धरः ॥ गीता सुगीता कर्त्तव्या किमन्यैः शास्त्रविस्तरैरित्यादि श्रीधरस्वामी ॥ एतदन्याः । आश्वमेधिकपर्वोक्ते ब्राह्मणगीतानुगीते । देवीभागवतोक्ता भगवतीगीता । अध्यात्मरामायणोक्ता रामगीता । श्रीविष्णुभागवतोक्ता गोपीगीता । शिवगीतादयश्च बहवो ऽध्यात्मविद्यानिरूपणपराः सन्ति ॥

गीतासारः । पुं । श्रीकृष्णार्जुनसंवादात्मके मुक्त्यर्थं ऽष्टाङ्गादियोगग्रन्थे गरुडपुराणोक्ते ॥

गीतिः । स्त्री । गाने ॥ आर्याछन्दोविशेषे ॥ यथा । आर्याप्रथमार्द्धसमं द्वितीयमपि चार्द्धं मीयते यस्याम् । सा गीतिः फणिपतिना निर्मलमतिना निवेदिता नूनमिति ॥

गीतिका । स्त्री । कृतिसंज्ञकविंशत्यक्षरावृत्तिविशेषे ॥ यथा । सजजा भरौ सलगा यदा कथिता तदा खलु गीतिका ॥ करतालिकावलयैर्विभूषिता सुवर्णकङ्कणरत्नकुण्डलभूषिता सुपयोधरा पदसङ्गिनूपुरहयकुण्डलमण्डिता । फणिराजपिङ्गलवर्णिता कविसार्थमानसहारिका वरकामिनीव मनोहिता भवि कस्य सा किल गीतिकेति ॥

गीरथः । न । जीवे । बृहस्पतौ ॥

गीर्णः । त्रि । वर्णिते । स्तुते ॥ गिलिते ॥ गीर्यते स्म । गॄ निगरणे शब्दे च । क्तः ॥

गीर्णिः । स्त्री । गिरौ । गिलने ॥ गिलनम् । गॄ । क्तिन् । ऋल्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावत् । नेनत्वम् ॥

गीर्देवी । स्त्री । सरस्वत्याम् ॥

गीर्लता । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

गीर्वाणः । पुं । देवे । सुरे ॥ गीरेव निग्रहाऽनुग्रहसमर्था बाणो ऽस्त्रं यस्य सः ॥ दन्त्योष्ठ्यपाठे गिरं वनुते याचते स्तुतिप्रियत्वात् । वनु याचने । कर्मण्यण् । पूर्वपदादिति णत्वम् ॥

गीर्वाणकुसुमम् । न । लवङ्गे ॥

गीष्पतिः । पुं । धिषणे । गुरौ । बृह

पतौ ॥ गिरांपतिः । अहरादीनामिति रेफाभावपक्षे इदुदुपधस्येति षः । अहरादीनामिति रेफपक्षे गीर्पतिः । रेफाभावपक्षे गीष्पतिः गीःपतिः ॥ धरणिः ॥

गीष्पतीष्टिः, स्त्री । वृहस्पतिसवनाम यागे ॥

गुग्गुलः, पुं । स्वनामख्यातेवृक्षविशेषनिर्यासे । गुग्गुलौ ॥ रत्नकोषः ॥

गुग्गुलुः, पुं । कुम्भे ॥ उलूखलके । पुरे ॥ स्वनामख्यातगुग्गुलुः । महिषाक्षो महानीलः कुमुदः पद्म इत्यपि । हिरण्यः पञ्चमो ज्ञेयो गुग्गुलोः पञ्च जातयः ॥ भृङ्गाञ्जनसवर्णस्तु महिषाक्ष इतीरितः । महानीलस्तु विज्ञेयः स्वनामसमलक्षणः ॥ कुमुदः कुमुदाभः स्यात् पद्मो माणिक्यसन्निभः । हिरण्याक्षस्तु हेमाभः पञ्चानां लिङ्गमीरितम् ॥ महिषाक्षमहानीलौ गजेन्द्राणां हितावुभौ । हयानां कुमुदः पद्मः स्यादारोग्यकरौ परौ ॥ विशेषेण मनुष्याणां कनकः परिकीर्त्तितः । कदाचिन्माहिषाक्षस्तु मतः कैश्चिन्नृणामपि ॥ गुग्गुलुर्विशदस्तिक्तो वीर्य्योष्णः पित्तलः सरः । कषायः कटुकः पाके कटू रूक्षो लघुः परः ॥ भग्नसन्धानकृद्वृष्यः सूक्ष्मः स्वर्य्यो रसायनः । दीपनः पिच्छिलो बल्यः कफवातव्रणापचीः । मेदोमेहाश्मवातांश्च क्लेदकुष्ठामवातान् ॥ पिडकाग्रन्थिशोफार्शोगण्डमालाक्रिमीन् जयेत् ॥ माधुर्य्याच्छमयेद्वातं कषायत्वाच्च पित्तहा । तिक्तत्वात् कफजित्तेन गुग्गुलुः सर्वदोषहा ॥ स नवो बृंहणो वृष्यः पुराणस्त्वतिलेखनः । स्निग्धः काञ्चनसङ्काशः पक्वजम्बूफलोपमः ॥ नूतनो गुग्गुलुः प्रोक्तः सुगन्धिर्यस्तु पिच्छिलः । शुष्को दुर्गन्धकश्चैव त्यक्तप्रकृतिवर्णकः ॥ पुराणः स तु विज्ञेयो गुग्गुलुर्वीर्य्यवर्जितः ॥ अम्लं तीक्ष्णमजीर्णञ्च व्यवायं श्रममातपम् । मद्यं रोषं त्यजेत् सम्यग्गुणार्थी पुरसेवकः ॥ अस्य स्थानविशेषे जन्मादिकथनं यथा । ता यन्ते पुरयाद्या.मरुमुधि धीषे ऽर्कसन्तापिताः शीतार्त्ताः शिशिरे ऽपि गुग्गुलुरसं मुञ्चन्ति ते पञ्चधा । हेमाभं महिषाक्षतुल्यमपरं तत्पद्मरागोपमं भृङ्गाभं कुमुदद्युतिञ्च विधिना ग्राह्या परीक्षा ततः ॥ वह्नौ ज्वलन्ति तपने विलयं प्रयान्ति क्षिपन्ति कोष्णसलिले पयसः समाना

। ग्राह्याः शुभाः परिहरेत् चिरकालजातान् अङ्गारवर्णसमपूयविगन्धवर्णाल्लिप्तप्रयोगान्मृतम् ॥ पञ्चस्यास्य पूर्वार्धीयैस्त्वं मासद्वयपर्यन्तं तिष्ठति सिवैद्यकपरिभाषा ॥ गोजति । गु सङ्कोचे । क्विप् । गुजो व्याधेः गुहति । गुह्यरणे । बाहुलकात् चः । ड कयोरैक्यम् ॥

गुच्छः । पुं । स्तवके । कलिकादिकदम्बे । बहुभिः पुष्पैः फलैर्वा सम्बन्धः पत्रावयवैर्वा गुच्छः । गुच्छा इति भाषा ॥ स्तम्बे । मूलत एव यत्र च तासमूहो भवति तत्र प्रकाण्डाभि से गुच्छा मल्लिकादयः । झुपव इति भाषा ॥ हारविशेषे । द्वात्रिंशद्यष्टिकेहारे ॥ कलापे । मोरपङ्ख इति भाषा ॥ गुध्यते । गुधपरिवेष्टने । स स्यादिभ्यश्छः इति श्रीभोजः ॥ गृत्से । गुङ् शब्दे । बाहुलकात् छगृधा ॥ यद्वा । गवनम् । गुङ्० । सं० क्विप् । गुत् । गुतं छ्यति । छो छेदने । आतोऽनुपेतिकः ॥

गुच्छकः । पुं । स्तवके । पुष्पसङ्घाते ॥ स्तम्बे ॥ द्वात्रिंशद्यष्टिकेहारे ॥ कलापे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न । ग्रन्थिपर्णे ॥ गुच्छात्स्वार्थे कन् ॥

गुच्छकणिशः । पुं । रागीधान्ये । दक्षधान्यविशेषोयम् ॥

गुच्छकरञ्जः । पुं । सानन्दे । स्निग्धदले ॥

गुच्छदन्तिका । स्त्री । कदल्याम् ॥

गुच्छपत्रः । पुं । तालवृक्षे ॥

गुच्छपुष्पः । पुं । सप्तच्छदवृक्षे ॥

गुच्छपुष्पकः । पुं । गुच्छकरञ्जे ॥ रीठाकरञ्जे ॥

गुच्छपुष्पी । स्त्री । धातक्याम् ॥ धिसलीवृक्षे ॥

गुच्छफलः । पुं । रीठाकरञ्जे ॥ राजादन्याम् ॥ कतके ॥

गुच्छफला । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ निष्पाव्याम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ कदल्याम् ॥

गुच्छबभ्रा । स्त्री । गुण्डालाख्ये ॥

गुच्छमूलिका । स्त्री । गुण्डासिनी तृणे ॥

गुच्छार्द्धः । पुं । चतुर्विंशतियष्टिके हारे ॥ न । अर्द्धगुच्छे ॥ गुच्छस्य अर्द्धम् । भागार्द्धवत् समासः ॥

गुच्छालः । पुं । भूतृणे । गन्धखेड ॥

गुच्छालकानन्दः । पुं । गुलभ्यरन्दे । निघण्टिकायाम् । कुची इति गौड भाषा ॥

गुच्छी । स्त्री । गुच्छकरञ्जे ॥

गुज्जरी । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥ अ

स्यारूपं यथा । श्यामा सुकेशी म लयद्रुमाणां मदूल्लसत्पल्लवतल्पया ता । श्रुतेः स्वराणां दधती विभा गं तन्वीमुखाद् दक्षिणगुर्ज्जरीयम् ॥ अस्याः कालनियमो यथा । नाटो गौडी वराडीच गुर्ज्जरी देशि रेष च । पूर्वाह्ले गान मेतेषां निषिद्ध मिति तद्विदः ॥ मतभेदेन पूर्वाह्ले पिगीयते ॥

गुञ्जः । पुं । गुच्छे । पुष्पस्तवके ॥

गुञ्जकृत् । पुं । भ्रमरे ॥ गुञ्जं ध्वनिवि शेषं करोति । डुकृञ् । क्विप् ॥

गुञ्जनम् । न । भ्रमरादीनां गुणगुण ध्वनौ । गुञ्जिते ॥

गुञ्जा । स्त्री । लताविशेषे । काकचि ञ्चायाम् । रक्तिकायाम् । घुंघची चिरमठी रत्ती इत्यादिभाषाप्रसि द्धायाम् भिल्लभूषणायाम् ॥ श्वेत रक्त प्रभेदेन ज्ञेयं गुञ्जाद्वयं बुधैः । गुञ्जाद्वयन्तु केश्यं स्यात् वातपित्तज्व रापहम् । मुखशोषभ्रमश्वासतृष्णा मदविमाशनम् ॥ नेत्रामयहरं वृष्यं बल्यं कण्डूव्रणं हरेत् । कृमीन्द्रलुप्त कुष्ठानि रक्ता सदृशश्चापि च ॥ मान विशेषे ॥ गुञ्जा यथाऽथ्यां कथिताऽत्र गुञ्जेति लीलावती ॥ त्रियवपरिमा णे । इति वैद्याः ॥ चतुर्दान्यपरिमा

णे ॥ गोधूमद्वयमाने ॥ पटहे ॥ म धुरध्वनौ ॥ मदिरागृहे ॥ चत्वारिंश्म् ॥ गुञ्जति । गुजिअव्यक्तेशब्दे । प चाद्यच् ॥

गुञ्जिका । स्त्री । गुञ्जार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥

गुञ्जितम् । न । गुञ्जने ॥ न गुञ्जितं त च्चजहार यन्मनः इतिभट्टिः ॥

गुटिः । स्त्री ।
गुटिका । स्त्री ।
गुटी । स्त्री ।
गोले । अपसद् व्यायामसाधने । व टिकायाम् । गो ली बडी इतिभाषा ॥

गुडः । पुं । गोलके ॥ हस्तिसन्नाहे ॥ ग्रासे ॥ कार्पासाम् ॥ इक्षोर्विकारे । इक्षुसारे । शिशुप्रिये ॥ इक्षो र सो यः सम्पक्वोजायते लोष्टवद्दृढः । स गुडो गौडदेशेतु मत्स्यण्डीव गुडो मतः ॥ गुडो वृष्यो गुरुः स्नि ग्धो वातघ्नो मूत्रशोधनः । नाऽति पित्तहरो मेदः कफकृमिबलप्रदः ॥ गुडो जीर्णो लघुः पथ्यो ऽनभिष्य न्दोऽग्निपुष्टिकृत् । पित्तघ्नो मधुरो वृ ष्यो वातघ्नो ऽसृक् प्रसादनः ॥ गुडो नव. कफश्वासकासकृमिकरोऽग्निकृ त् ॥ श्लेष्माणं मुाशु विनिहन्ति स. दार्द्रकेण पित्तं निहन्ति च सएव ह रीतकीभि. । शुण्ठ्या समं हरति वात मशेष मित्थं दोषत्रयक्षयकर।

ध नमो गुडाय ॥ गुडति । गुडवेष्टने । इगुपधेति कः ॥ यद्वा । गवते । गुङ् अव्यक्ते शब्दे । कादिभ्यः किदिति डः ॥ सिता चतुर्गुणा देया वटीषु द्विगुणो गुडः ॥

गुडकः । पुं । गुडद्वारा पक्वौषधविशेषे ॥ अस्य पूर्वोक्तेजः षण्मासपर्यन्तं तिष्ठतीति परिभाषा ॥

गुडकारी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

गुडतृणम् । न । इक्षौ ॥ गुडस्य तृणम् ॥

गुडत्वक् । न । त्वचे । चोचे ॥ दारचीनी इति भाषाप्रसिद्धे गन्धद्रव्ये ॥

गुडत्वचम् । न । त्वक्पत्रे । गुडत्वचि ॥

गुडदारु । न ॥ इक्षौ । रसाले ॥

गुडधानाः । स्त्री । गुडमिश्रितधानासु । गुडधानी इति भाषा ॥ गुडेन धानाः गुडधानाः । भक्ष्येण मिश्रीकरणमिति समासः । मिश्रणक्रियाकर्तासामर्थ्यम् । तांविना मिश्रीकरणस्या योगात् । बहुवचनान्तोयं धानाभृष्टयवेष्विव । इति बहुवचननिर्देशात् ॥

गुडधेनुः । स्त्री । दानार्थं गुडादिनिर्मितायां धेनौ ॥

गुडपुष्प । पु । मधूकवृक्षे । महुवा इति भाषा ॥ गुडइवपुष्पमस्य ॥

गुडफलः । पुं । पीलुवृक्षे ॥

गुडभा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् ॥

गुडमूलः । पुं । अल्पमारिषशाके ॥

गुडम् । न । गौडीमदिरायाम् ॥ त्रि । गुडयुक्त । गुडवा गुडली इति भाषा ॥

गुडबीजः । पुं । मसूरे ॥

गुडशर्करा । स्त्री । पिष्टकायाम् ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गुडशिग्रु । पुं । रक्तशोभाञ्जने ॥

गुडा । स्त्री । स्नुह्याम् ॥ गुडिकायाम् ॥ शमीयाम् । लघुकार्ये ॥ गुडात् । टाप् ॥

गुडाका । स्त्री । निद्रायाम् । इति शीघ्रस्वामिनः ॥

गुडाकेशः । पु । सदाशिवे ॥ गुडा स्नुहीवत् केशा अस्य जटाधारित्वात् ॥ अर्जुने ॥ गुडाकायाईशः ॥ जितनिद्रे ॥ सर्वत्र सावधाने ॥

गुडालक । पु । न । केशचक्र ॥ मुखे मुकुन्दस्य गुडालकावृतम् ॥

गुडाशय । पु । आखोटे ॥ त्रि । गुडेच्छौ ॥

गुडिका । स्त्री । वटिकायाम् ॥ वटिका गुडिका चेति सञ्ज्ञाऽप्यन्तरभेदत । इतिवैद्यकपरिभाषा ॥

गुडुची । स्त्री । गुडूच्याम् । अमृतायाम् ॥

गुडूची

गुडूची । स्त्री । गिलोय इतिभाषाप्रसिद्धायां लतायाम् । वत्सादन्याम् । छिन्नरुहायाम् । अमृतायाम् ॥ अस्या उत्पत्त्यादिकं यथा । अथ लङ्केश्वरो मानी रावणो राक्षसाधिपः ॥ रामपत्नीं वनात् सीतां जहार मदनातुरः ॥ ततस्तं बलवान् रामो रिपुं जायापहारिणम् । हतो वानरसैन्येन जघान रणमूर्द्धनि ॥ हते तस्मिन् सुरारातौ रावणे बलगर्विते । देवराजः सहस्राक्षः परितुष्टो ऽसिराघवे ॥ तत्र ये वानराः केचिद्राक्षसैर्निहता रणे । तानिन्द्रो जीवयामास संसिच्यामृतवृष्टिभिः ॥ ततो येषु प्रदेशेषु कपिगात्रात् परिच्युताः । पीयूषबिन्दवः पेतुस्तेभ्यो जाता गुडूचिका ॥ गुडूची कटुका तिक्ता स्वादुपाका रसायनी । संग्राहिणी कषायोष्णा लघ्वी बल्याग्निदीपनी ॥ दोषत्रयामतृड्दाहमेहकासांश्च पाण्डुताम् । कामलाकुष्ठवातास्रज्वरकृमिवमीन् हरेत् ॥ गुडति । गुडरक्षणे । बाहुलकादूषट् । ङीप् ॥

गुडूचीकल्कः । पुं । कल्कविशेषे ॥ सयथा । अमृतायाः शतं चूर्णं वाससा परिशोधितम् । पृथक् षोडशभागाः

कम्पुत्रः सुगुर्डमरिचकसर्पिषाम् ॥ यथाग्निमेधयेद्देतान्वरौ व्हिसमिताक्षवः । नीरुजः कश्चिद्वेद्यामि नैजरापलितं न च ॥ न ज्वरा विषमा नैव मेहमानिलरक्तकम् । न च मेघगता रोगाः परमेतद्रसायनम् ॥ मेधाकरं विद्यात् प्रयोगा दस्य बुद्धिमान् ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं यथैवाह्मिरिति इति चैति ॥

गुडूचीपत्रम् । क्ली । अमृतापर्णे ॥ गुडूचीपत्रं भावयेत् सर्वज्वरहरं लघु । कषायं कटु तिक्तञ्च स्वादुपाकं रसायनम् ॥ बल्यमुष्णञ्च संग्राहि कल्यादृ दोषत्रयतृषाम् । दाह भ्रमेहवातासृक्कामलाकुष्ठपाण्डुताः ॥

गुडेरः । पुं । गुडके । ग्रासे ॥ गुडति गुडरक्षणे उर्तिकठिकुठिगुडिगुडिदंभिभ्य एरक ॥

गुडेरकः । पुं । ग्रासे ॥

गुडोद्भवा । स्त्री । शर्करायाम् ॥

गुणः । पुं । मौर्व्याम् । ज्यायाम् । धनुराकर्षणरज्जौ । चिल्ला इति भाषा ॥ अप्रधाने । शौर्यादौ । रसगन्धादौ च ॥ तल्लक्षणं यथा । सत्त्वे निविशते ऽपैति पृथक्जातिषु दृश्यते । आधेयश्च क्रियाजश्च सो ऽसत्त्वप्रकृतिर्गुणः ॥ सत्त्वद्रव्यम् । सत्त्वस्य

गुणः

निविशते इति सामान्यं व्याख्येयम् ।
एतेन सत्ता व्यावर्त्यते । सा हि न केव
लं द्रव्ये वर्त्तते किन्तु द्रव्यगुणकर्मसु ।
ननु द्रव्य एव द्रव्यत्वं वर्त्तते इति तत्राति
व्याप्तिरत आह । अपैतीति । अप
गच्छतीत्यर्थः । अर्थात्तस्मादेव । य
था पीततायां श्यामतायां जातायां घटादेर्नील
तामेति नैवं द्रव्यत्वं द्रव्यादपैति । एव
मपि गोत्वं गोषु वर्त्तते, अश्वादेश्चा
पैति तत्रातिव्याप्तिरत आह । पृथग्जा
तिषु दृश्यत इति । गोत्वं हि स्वाश्र
यान्तरजातिषु न दृश्यते गुणा
स्तु दृश्यन्ते । यथा अश्वे दृष्टा नीलता ह
स्त्यादिष्वपि दृश्यते । एतेन पूर्वोक्तेन स
कलमातेर्थेनच्छेदः । एवं तर्हि कर्म
द्रव्ये वर्त्तते ततोऽपैति पृथग्जातिषु
दृश्यते चेति तत्रातिव्याप्तिरत आह ।
आश्रयस्याक्रियाश्चेति । उत्पाद्या
नुत्पाद्या इत्यर्थः । उत्पाद्यो यथा । घ
टादेः पाकजो रूपादिः । अक्रियाश्च
अनुत्पाद्याः । यथा । आकाशादेर्मह
त्त्वादिः । क्रिया तु सर्वाप्युत्पाद्यैव न
नित्येति तस्या द्वैविध्याभावाद्व्यावर्त्त
नम् । एवमपि द्रव्यस्य गुणत्वं प्राप्नोति
अवयविद्रव्यं हि अवयवद्रव्येषु निवि
शते । असमवायिकारणसंयोगनिवृ
त्तौ विनाशात्ततोऽपैति भिन्नजाती

गुणः

येषु च घटपटादिषु दृश्यते । द्विवि
धं च भवति नित्यानित्यभेदेन । निर
वयवस्यात्मपरमाण्वादेर्नित्यत्वादव
यविद्रव्यस्य तु घटादेरनित्यत्वात्तत
आह । असत्त्वप्रकृतिरिति । अद्रव्य
स्वभाव इत्यर्थः ॥ ॥ उपेत्यन्यत्राश्रि
त्यान्यद्दृष्टो द्रव्यान्तरेष्वपि बाधकः
सर्वविलक्षणो द्रव्यादन्यो गुणः स्मृतः
॥ इति पारिभाषिको गुणो ऽप्रधान
एवान्तर्भवति ॥ सैन्यबलवीर्यैश्व
र्यवैराग्यमुक्तयश्वपराश्चिलक्षा दैव
गुणाः ॥ शुक्लादौ ॥ स च शुक्लादिश
ब्दानां पटादौ प्रवृत्तिनिमित्तं भव
ति ॥ विशेषाधानहेतौ सिद्धे वस्तुध
र्मे । शुक्लादयो हि गवादिकं स्वजा
तीयेभ्यः कृष्णगवादिभ्यो व्यावर्त्तय
न्ति ॥ अपि च । द्रव्याश्रया अगुणवन्तो
ऽकारणमन्यजातिमत्त्वं लक्षणं ॥ ते यथा
। रूपरसगन्धस्पर्शसंख्यापरिमाण
पृथक्त्वसंयोगविभागपरत्वापरत्वगुरु
त्वद्रवत्वस्नेहशब्दबुद्धिसुखदुःखेच्छा-
द्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्काराश्चतुर्विंश
तिगुणा इति ॥ कर्मव्यतिरिक्तत्वे सति
जातिमात्राश्रये ॥ विवेकवैराग्योप
रतितितिक्षासमाधानेषु ॥ आकाशा
दौ । सांसिद्धिकत्वेन विकृतप्राकृति
कभेदभिन्ने ॥ द्रव्याश्रिते । फलादेर

सगन्धादौ ॥ रूपादे ॥ इन्द्रिये ॥ त्यागे ॥ शौर्यादौ ॥ सत्त्वरजस्तमःसु ॥ गुणानाम् परमं रूपं न दृष्टिपथमृच्छति । यत्तु दृष्टिपथं प्राप्तं तन्मायेव सुतुच्छकमिति भगवान् वार्षगण्यः । गुणानां सत्त्वादीनाम् परमं रूपम् अधिष्ठानमात्मेत्यर्थः ॥ राज्ञः सन्धिविग्रहादौ ॥ यथा । सन्धिविग्रहयानानि संस्थाप्यासनमेव च । द्वैधीभावश्च विज्ञेयाः षड्गुणा नीतिवेदिनामिति ॥ देशकालज्ञतादिचतुर्दशसु ॥ ते च । देशकालज्ञता दार्ढ्यं सर्वक्लेशसहिष्णुता । सर्वविज्ञानता दाक्ष्यं मूर्जः संवृतमन्त्रता ॥ अविसंवादिता शौर्यं भक्तिज्ञत्वं कृतज्ञता । शरणागतवात्सल्यम् अमर्षित्वमचापलम् ॥ एते चतुर्दश गुणाः प्रोक्ताः शास्त्रेषु सूरिभिः ॥ गौतमोक्ता गुणा यथा । दया सर्वभूतेषु क्षान्तिरनसूया शौचम् अनायासो मङ्गलम् अकार्पण्यम् अस्पृहेति ॥ काव्यगुणश्च । यथा । ये रसस्याङ्गिनो धर्माः शौर्यादय इवात्मनः । उत्कर्षहेतवस्ते स्युरचलस्थितयो गुणा इति ॥ तद्भेदा यथा । श्लेषः प्रसादः समता माधुर्यं सुकुमारता । अर्थव्यक्तिरुदारत्वमोजःकान्तिसमाधयः ॥ इति वैदर्भमार्गस्य प्राणा दशगुणाः स्मृताः ॥ माधुर्यौजःप्रसादाख्यास्त्रयस्ते न पुनर्दश ॥ तत्र दशसङ्ख्याभावे हेतुर्यथा । केचिदन्तर्भवन्त्येषु दोषत्यागात् परे श्रिताः । अन्ये भजन्ति दोषत्वं कुत्रचिन्न ततो दश ॥ आवृत्तौ ॥ रज्जौ ॥ तन्तौ ॥ भीमसेने ॥ उत्कर्षे ॥ दोषान्यस्मिन् विशेषणे ॥ समानभागे ॥ यथा । सङ्ख्याया गुणस्य निमाने मयडिति च ॥ संज्ञाजातिक्रियाशब्दान् हित्वाऽन्ये गुणवाचिनः । चतुष्टयी शब्दानां प्रवृत्तिरिति व्याकरणन्यायशिक्षादेर्निर्णयः ॥ गुण्यते । गुण आमन्त्रणे । घञ् ॥ गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेऽपि वसतां सताम् । केतकीगन्धमाघ्राय स्वयं गच्छन्ति षट्पदाः ॥

गुणकः । पुं । पूरकाङ्के ॥ यथा । गुण्यान्त्यमङ्कं गुणकेन हन्यादिति ॥

गुणकारः । पुं । भीमसेने ॥ त्रि । गुणकारके ॥

गुणगृह्यः । त्रि । गुणपक्षपातिनि ॥ गुणानां गृह्यः । पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु चेति ग्रहेः क्यप् ॥

गुणज्ञः । त्रि । गुणवेत्तरि ॥ यथा । गुणिनि गुणज्ञो रमते नाऽगुणशीलस्य गुणिनि परितोषः । अलिरेति

चनात् कर्मत्वं नहि भेक स्वेकया सेपि ॥

गुणत्रयविनिर्म्मितः । पुं । मायाकल्पिते संसारवृक्षे ॥

गुणधर्म्मः । पुं । गुणाश्रितधर्मे ॥ यथा । यो गुणेन प्रवर्त्तेत गुणधर्मः स उच्यते । यथा मूर्द्धाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनमिति ॥

गुणनिका । स्त्री । नृत्ये । शून्याङ्के ॥ पाठनिश्चये ॥ मालायाम् ॥ भावे ल्युट् ॥ गुणनम् आम्रेडने । क्षुं० । गुणास्त्वभ्यो युजिसियुच् । कातन्त्रेस्त्रीकारः ॥ पाठादीनामीक्षने ॥

गुणनी । स्त्री । पाठनिश्चये । गीक्षने ॥

गुणनीयः । पुं । शास्त्राभ्यासे ॥ इति हारावली ॥

गुणप्रपञ्चः । पुं । चेतनाचेतनात्मके प्रपञ्चे ॥

गुणप्रवृद्धः । पुं । संसारवृक्षे ॥ तच्छायायाम् ॥ गुणैः सत्वरजस्तमोभिर्देहेन्द्रियविषयाकारपरिणतैः सेचनीयैरिव स्थूलीभूतत्वात् ॥ गुणैः प्रवृद्धः ॥

गुणभोक्तृ । न । चेयेब्रह्मणि ॥ सत्वरजस्तमसां शब्दादिद्वारा सुखदुःखमोहाकारेण परिणतानामुपलब्धृत्वात् ॥

गुणभ्रंशः । पुं । गुणनाशे । षष्ठ्यन्तिकायाम् ॥

गुणलयनिका । स्त्री । वस्त्रनिर्मितगृहे केणिकायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

गुणलयनी । स्त्री । गुणलयनिकायाम् । पटकुट्याम् ॥ इति शब्दायुधः ॥

गुणवान् । त्रि । गुणविशिष्टे । सद्धीमानेते गुणा इत्यभिमानवति ॥ गुणवन्तं निगृह्णीत गुणहीनन्तु वर्जयेत् । परिछिन्नस्यागुणाः सर्वे मूर्खे दोषाश्चिकेवलमिति गारुडे नीतिसारः ॥ गुणोऽस्त्यस्य । मतुप् ॥ सम्बन्धिनि ॥

गुणवादः । पुं । प्रमाणान्तरविरोधेनार्थवादे ॥ यथा । आदित्यो यूपः इत्यादिषु यूपे आदित्याभेदस्य प्रत्यक्षबाधितत्वात् आदित्यवदुज्ज्वलरूपो गुणो ऽनेनलक्षणया प्रतिपाद्यते । इति ॥

गुणवित् । त्रि । साङ्ख्यमते ॥ सत्व सत्वरजस्तमांसि त्रयो गुणाः साम्येनावस्थिताः जगतो महदादिलक्षणस्य कारणमिति कल्पयन्ति ॥ गुणार्थे ॥

गुणवृक्षः । पुं । कूपके । नौकामध्यस्थे रज्जुबन्धनस्तम्भे । गुणधरा मस्तूला इति भाषा ॥ गुणानां रज्जूनां वृक्षः ॥

गुणवृक्षकः । पुं । कूपके ॥ संचार्या-

कर्न् ॥

गुणसङ्गः । पुं । शब्दादिषु सुखदुःखमोहात्मकेष्वभिलाषे ॥ गुणेषु सङ्गः ॥

गुणसङ्ख्यानम् । न । साङ्ख्ये कापिलशास्त्रे ॥ गुणाः सत्त्वरजस्तमांसि सम्यक् कार्यभेदेन ख्यायन्ते प्रतिपाद्यन्ते ऽस्मिन्निति व्युत्पत्तेः ॥

गुणसम्मूढः । त्रि । गुणैः कार्यैस्तथा धर्मैर्देहादिभिर्विकारैः सम्यङ् मूढे । स्वरूपास्फुरणेन तानेवात्मत्वेन मन्यमाने ॥

गुणसागरः । पुं । ब्रह्मणि । विधातरि ॥ बुद्धविशेषे ॥ त्रि । सकलगुणाधारे ॥ गुणानां सागरः ॥

गुणा । स्त्री । दूर्वायाम् ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

गुणाकरः । पुं । बुद्धे ॥ त्रि । गुणान्विते ॥ गुणानामाकरः ॥

गुणातीतः । त्रि । परमेश्वरे ॥ गुणाः शीतोष्णसुखदुःखाद्याः सत्त्वाद्या वा तान् अतीतो ऽतिक्रान्तः ॥ स्थितप्रज्ञे ॥

गुणान्वितः । त्रि । विवेकवैराग्योपरतितितिक्षासमाधानयुक्ते ॥ सुखदुःखमोहात्मकगुणैर्युक्ते ॥ गुणयुक्ते ॥

गुणितः । त्रि । आहते । पूरिते ॥ यथा । पञ्चधा गुणिता पञ्चसङ्ख्या पञ्चविंशतिर्भवतीत्यादिः ॥ पिण्डिते ॥ आवर्त्तिते । अभ्यस्ते ॥ गुण्यते स्म । गुण आमन्त्रणे । क्तः ॥

गुणी । पुं । धनुषि । शरासने । चापे ॥ त्रि । गुणविशिष्टे ॥ गुणो ऽस्यास्तीति । इनिः ॥

गुणीभूतः । त्रि । अप्रधानीभूते ॥

गुणीभूतव्यङ्ग्यः । पुं । काव्यविशेषे ॥ यथा । अतादृशि गुणीभूतव्यङ्ग्यं व्यङ्ग्ये तु मध्यमम् ॥

गुणेशः । त्रि । सत्त्वादिगुणानां नियामके । ईश्वरे ॥

गुणेश्वरः । पुं । चित्रकूटाचले ॥ त्रि । गुणाढ्ये ॥ गुणानाम् ईश्वरः ॥

गुणोत्कर्षः । पुं । अतिशये । गुणप्राधान्ये । परभागे ॥

गुणोत्कीर्त्तनम् । न । गुणकथने ॥ विरुदकाविकशिवादिविषयकप्रशंसाप्रतिपादने ॥

गुण्ठितः । त्रि । वेष्टिते ॥ गुण्डिते । रूषिते ॥ गुण्ठ्यते स्म । गुठि वेष्टने । क्तः ॥

गुण्डः । पुं । असितपर्वे । नीलपर्वे । तृणविशेषे ॥ यस्य कन्दः कशेरुः ॥

गुण्डकः । पुं । मलिने ॥ धूलौ ॥ कलौ । कलौ ॥ स्नेहपात्रे ॥

गुण्डकन्दः । पुं । कशेरुणि ॥

गुण्डारोचनिका । स्त्री । काम्पिल्ले । कंपीला इति भाषा ॥

गुण्डाला । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । जलेऽङ्कुरतायाम् । गुच्छवभायाम् ॥

गुण्डासिनी । स्त्री । तृणविशेषे । गुच्छमूलिकायाम् । चिपिटायाम् ॥

गुण्डिकः । पुं । स्त्री । गुण्डके । तण्डुलादिचूर्णे ॥ गुण्डिकैः सितपीतैश्च मण्डयन्तो गृहाङ्गनम् ॥

गुण्डिचा । स्त्री । ओडुदेशोत्तमदेवस्य रथारोहणागमनं यात्रायां मण्डपविशेषे । गुण्डीचावाड़ी इति भाषा ॥ यात्रायां ये प्रपश्यन्ति गुण्डिचामण्डपस्थितम् । माञ्च रामं सुभद्राञ्च मम सायुज्य माप्नुयुरित्युत्कलखण्डम् ॥

गुण्ठितः । त्रि । रजसाकीर्णे । चूर्णिते ॥ गुण्ठ वेष्टने । क्तः ॥

गुण्यः । त्रि । गुणवति । प्रशस्तगुणयुक्ते ॥ अन्येभ्योपि दृश्यत इति यत् ॥

गुत्सः । पुं । गवेधुकायाम् ॥

गुत्यकम् । न । ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्सः । पुं । स्तबके । विंशत्योन्यूनयष्टिकायाम् ॥ यष्टिकादिकदम्बे ॥ गुध्यते गुधपरिवेष्टने । उन्दिगुधिकृषिभ्यश्चेति सः कित् ॥ स्त्रः ॥ द्वात्रिंशद्यष्टिकेहारे ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्सकः । पुं । स्तबके । गुच्छा इति भाषा ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥

गुत्सकपुष्पः । पुं । सप्तपर्णे ॥

गुत्सार्द्धः । पुं । गुच्छार्द्धे । चतुर्विंशति यष्टिकाभिर्निर्मितहारे ॥ गुत्सस्य अर्द्धः ॥

गुदम् । न । अपाने ॥ गुदस्य मानं सर्वस्यार्द्धं स्यात्साङ्गुलम् । तस्य सार्द्धचय, त्रिवलः शङ्खावर्त्तनिभास्त्रयाः ॥ प्रवाहिनी भवेत् पूर्वा सार्द्धाङ्गुलमिता मता । उत्सर्जनी च मध्यस्था सार्द्धाङ्गुलसम्मिता ॥ तथा अधःसंवरणी स्या देकाङ्गुलसम्मिता । अर्द्धाङ्गुलप्रमाणन्तु बुधैर्गुदमुखं मतम् ॥ मलोत्सर्गाय मार्गोयं वायुदेहे विनिर्मितः ॥ गोदते । गुद क्रीडायाम् । इगुपधेति कः ॥ यद्वा । गूयते ऽनेन । गुपुरीषोत्सर्गे । गवते वा । गुङ् शब्दे । बाहुलकाद्दप्रत्ययेनसाधु ॥

गुदकीलः । पुं । }
गुदकीलकः । पुं । } अर्शोरोगे ॥

गुदग्रहः । पुं । उदावर्त्तरोगे ॥

गुदभ्रंशः । पुं । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । प्रवाहणातिसाराभ्यां निर्गच्छति गुदं बहिः । रूक्षदुर्बलदेहस्य गुदभ्रंशं तमादिशेदिति ॥

गुदयोनिः । पुं । कुम्भीके ॥

यन्ये । यद्यन्तः [illegible] ॥

गुरणम् । न । उद्यमे । भाराद्युद्यमने ॥ गुरी उद्यमे । कुटादिः । ल्युट् ॥

गुरुः । पुं ॥ निषेकादिकृत् ॥ निषेको गर्भाधानम् आदिना सीमन्तोन्नयनादेः मन्त्रविद्यादानादेश्च ग्रहणम् । तत्कर्त्ता पित्रादिर्गुरुःस्यात् । यथा । निषेकादीनि कर्म्माणि यः करोति यथाविधि । सम्भावयति चान्नेन स विप्रो गुरुरुच्यते इति मनुः ॥ स गुरुर्यः क्रियां कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ॥ पितृमत्वाचार्य्यादौ ॥ शास्त्रोपदेष्टरि ॥ साङ्गवेदबोधके ॥ उपदेष्टरि । सम्प्रदायप्रवर्त्तके ॥ शान्तो दान्तः कुलीनश्च विनीतः शुद्धवेशवान् । शुद्धाचारः सुप्रतिष्ठः शुचिर्दक्षः सुबुद्धिमान् ॥ आश्रमी ध्याननिष्ठश्च मन्त्रतन्त्रविशारदः । निग्रहानुग्रहे शक्तो गुरुरित्यभिधीयते ॥ उद्धर्त्तुञ्चैव संहर्त्तुं समर्थो ब्राह्मणोत्तमः । तपस्वी सत्यवादी च गृहस्थो गुरुरुच्यते ॥ तस्य देशभेदेन विशेषो यथा । मध्यदेशकुरुक्षेत्रलाटकोङ्कणसम्भवाः । अन्तर्वेदी प्रतिष्ठाना आवन्त्याश्च गुरूत्तमाः ॥ गौडाः शाल्वोद्भवाः सौरा मागधाः केरलास्तथा । कोशलाश्च दशार्णाश्च गुरवः सप्तमध्यमाः ॥ कर्णाटनर्म्मदारेवाकच्छातीरोद्भवास्तथा । कालिङ्गाश्च कलम्बाश्च काम्बोजाश्चाधमा मताः ॥ मध्यदेशसमुद्भूतः शान्तः सर्वगुणैर्युतः । गुरुदारैश्च सम्पन्नो गुरुरागमसम्मतः ॥ मध्यदेशसमुद्भूत इति श्रेष्ठत्वदर्शनार्थम् ॥ शाक्ते शाक्तो गुरुः शस्तः शैवे शैवो गुरुर्मतः । वैष्णवे वैष्णवः सौरे सौरो गुरुरुदाहृतः ॥ गाणपे गाणपश्चैव कौलः सर्वत्र सद्गुरुः ॥ इति श्रीमत्तानिर्णयतन्त्रम् ॥ रोगघ्नो यथा वैद्यः पररोगचिकित्सकः । तथा गुरुः मुमुक्षोर्मे मनश्चोरं विदध्नेति श्रीदेवीभागवतम् ॥ विशेषस्तन्त्रसाराद्बोध्यः ॥ शिष्येण सद्गुरो र्निन्दादिकं न श्रोतव्यं तत्प्रमाणमाह । गुरोर्यत्र परीवादो निन्दा वापि प्रवर्त्तते । कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः इति ॥ अत्र निन्दापरीवादयोः सदसद्दोषविषयकत्वेन भेदो बोध्यः ॥ द्विमात्रे । दीर्घे ॥ दीर्घस्वरो विन्दुयुतो विसर्गी संयुक्तपूर्वश्च गुरुर्द्विमात्रः । पादान्तगामी तु गुरुर्लघुर्वा वर्णो विकल्पेन गुरुर्नियुक्तः ॥ बृहस्पतौ । सुराचार्य्ये ॥ द्रोणाचार्य्ये ॥ कपिकच्छ्वां

म् ॥ त्रि । गम्भीरार्थे ॥ बलवति ॥ पूज्ये ॥ महति ॥ दुर्ज्जरे ॥ अलघौ ॥ गृणाति उपदिशति धर्म्मादिं । गॄ शब्दे । गिरत्यज्ञानं वा । गॄ निगरणे । कुः उत्वञ्चेति कुः । उणादौ ॥

गुरुक्रमः । पुं । इतिहासे । पारम्पर्योपदेशे ॥ इति शब्दायुधः ॥

गुरुतल्पम् । न । आचार्यवेश्मनि ॥ यमुनानिरुक्त्योः ॥

गुरुत्मः । पुं । गौरसर्षपे ॥ त्रि । गुरुत्वादि ॥

गुरुपत्रकः । पुं । तिलकवृक्षे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गुरुतरः । त्रि । गरीयसि ॥ सारवत्तरे ॥

गुरुत्वगः । पुं । विमाष्टगन्तरि ॥

गुरुता ॥ स्त्री । गुरुत्वे ॥ भावेतल् ॥

गुरुतालः । पुं । तालविशेषे ॥ यथा । एक एव गुरुर्यत्र गुरुतालः स कथ्यते । अपरं नियमं विनेति ॥

गुरुत्वम् । न । गुरुत्वे ॥ पतनप्रतियोगिनि गुणे । आद्यपतनासमवायिकारणे । अलघुतायाम् ॥ यथा । अतीन्द्रियं गुरुत्वं स्यात् पृथिव्यादिद्वये तु तत् । अनित्ये तदनित्यं स्यान्नित्ये नित्यमुदाहृतम् ॥ तदेवासमवायि स्यात् पतनाख्ये तु कर्मणि ॥ इति भाषापरिच्छेदः ॥ गुरोर्भावः ।

तस्य भावस्त्वतलाविति त्वः । स्वान्तं क्लीवम् ॥ पिण्डपुष्टौ ॥

गुरुदैवतम् । न । पुष्यनक्षत्रे ॥ त्रि । गुरुतत्परे ॥ गुरुर्दैवतं यस्य ॥

गुरुपत्रम् । न । रङ्गे ॥

गुरुपत्रा । स्त्री । तिन्तिडीकायाम् । तिन्तिडीरत्ने ॥

गुरुमारिकम् । क्ली । लघुपाके ॥

गुरुमेहकः । पुं । शिरीषमधाने ॥

गुरुरत्नम् । न । पुष्परागमणौ ॥

गुरुवर्ग्गामः । पुं । बिम्बके । कागुदीनीवृ इतिभाषा ॥

गुरुवर्त्ती । त्रि । गुरुशुश्रूषके ॥

गुरुवासी । पुं । नैष्ठिकब्रह्मचारिणि ॥ अष्टाशीतिसहस्राणां यतीनां मूर्द्धरेतसाम् । स्मृतं स्थानन्तु यत्तेषां तद्देवगुरुवासिनाम् ॥

गुर्व्विणी । स्त्री । शिंशपावृक्षे ॥

गुरुशुश्रूषा । पुं । विद्यादातुः सेवायाम् ॥ यथाह भगवान् । नाहं वित्ता प्रजातिभ्यां तपसोपशमेन वा । तुष्येयं सर्वभूतात्मा गुरुशुश्रूषया यथेति ॥

गुरुसारा । पुं । शिंशपायाम् ॥

गुरुस्कन्धः । पुं । श्लेष्मातकवृक्षे ॥

गुरुका । पुं । गुरुके । नरकीलके ॥

गुरूपदिष्टः । त्रि । आचार्ये ॥

गुर्व्वोरः । पुं । देशविशेषे ॥ तद्देशस्थे

॥ गुग्गुलि॥

गुर्ज्जरी । स्त्री ॥ रागिणीविशेषे ॥ रीतिभेदे ॥ गुर्ज्जरदेशवनितायाम् ॥ "वसति रतिपति गुर्ज्जरीणां कुचेषु॥

गुर्व्वादिस्थः । पुं । योगविशेषे । सूर्य्य । शीतयोरेकराशिस्थितौ ॥

गुर्व्विणी । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥ गुरु र्गु र्व्वी गर्भोऽस्त्यस्याः । व्रीह्यादित्वात् इनिः । संज्ञापूर्व्वकत्वान्न णत्वम् ॥ यद्वा । गर्भेति गर्भं गतौ । गर्वरतस्मै तीमन् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

गुर्व्वी । स्त्री । गुर्व्विण्याम् । गर्भवत्याम् ॥ नहि वन्ध्या विजानाति गुर्व्वीप्रसववेदनाम् ॥ गुरुपत्न्याम् ॥ गुरुत्वयुक्तायाम् ॥

गुलः । पुं । ऐक्षवे । गुडे ॥

गुलञ्चकन्दः । पुं । गुल्मकन्दे ॥ शिम्बिकायाम् । कुची इति गौडभाषा ॥

गुला । स्त्री । कुम्भीवृक्षे । गूलर इति भाषा ॥

गुलिका । स्त्री । गुटिकायाम् ॥ गोली इतिभाषाप्रसिद्धे आम्लेषाघणमय्यवस्तुनि ॥ गुडपुष्प्यपाकपायघनविशेषे ॥ एतेन गुडपुष्पेण गोलकपायपथ्युपकान् रञ्जितान् औरसरिचे रिमान् सुगुलिका विदुः ॥

रोगविशेषे ॥

गुली । स्त्री । गुटिकायाम् ॥ सीतला इति भाषा प्रसिद्धे रोगे ॥

गुलुच्छः । पुं । गुच्छे । स्तवके ॥ गुलुच्छ इति पर्व्वतीय भाषा ॥ गुच्छशब्दार्थेषु । गुलुञ्छो गुच्छो गुलुच्छवदिति द्विरूपकोषात् ॥

गुलुञ्छः । पुं । गुच्छे ॥

गुल्फः । पुं । घुटिकायाम् । पादग्रन्थौ । टकुना इति भाषा ॥ गलति गच्छते वा । गलअदने । कलिगलिभ्यां फगस्योच्चेतिफक् प्रत्ययः । अतद स्वत्व ॥

गुल्मः । पुं । सत्त्वप्रधानपुरुषाधिष्ठिते । चिह्नपुरुषसमूहे ॥ चियुसेनामुखेषु ॥ तत्र रथाः ९ गजाः ९ अश्वाः २७ पदातयः ४५ । समुदायेन ९० । एतत्पर्य्यायविशिष्टसेना गुल्म इत्यर्थः ॥ सैन्यरक्षके ॥ घट्टभेदे ॥ रक्षार्थं सैन्यस्थाने ॥ प्रकाण्डरहिते । स्तम्बे । लतावितानादौ । स्तम्भमहे । एकमूलाः सह जाता: शरेक्षुप्रभृतयो गुल्माः ॥ प्लीह रोगे ॥ वायुगोला इति प्रसिद्धरोगे ॥ यथा । दुष्टा वातादयो ऽत्यर्थं मिथ्याहारविहारतः । कुर्व्वन्ति पञ्च धा गुल्मं कोष्ठान्तर्ग्रन्थिरूपिणम् ॥

तस्य पञ्चविधं स्थानं पार्श्वहृन्नाभिवस्तयः ॥ हृन्नाभ्योरन्तरे ग्रन्थिः सञ्चारी यदि वा चलः । वृत्तश्चयापचयवान् स गुल्म इति कीर्त्तितः ॥ स व्यस्तैर्जायते दोषैः समस्तैरपि चोच्छ्रितैः । पुरुषाणां तथा स्त्रीणां ज्ञेयो रक्तेन चापरः इति ॥ गुप्यतेऽस्मात् । भीमादयोऽपादाने इति साधुः । यद्वा । गुप्यते गुडति वा । गुड वेष्टने रक्षणे वा । बाहुलकात् मक् । कयोरैक्यत्वञ्च ॥

गुल्मकेतुः । पुं । अम्लवेतसे ॥

गुल्ममूलम् । न । आर्द्रके ॥

गुल्मवल्ली । स्त्री । सोमवल्लतायाम् ॥

गुल्मी । त्रि । गुल्मवति । गुल्मविशिष्टे ॥

गुल्मिनी । स्त्री । अपुष्पोद्गाच्चातात्म्ब्याद्दिक्रूपायां प्रतानिन्यां लतायाम् । सभास्वच्छलतायाम् । उलपे ॥ गुल्मः प्रतानोऽस्त्यस्याः । अत इनिठनाविति निः । ङीप् ॥

गुल्मी । स्त्री । आमलक्याम् ॥ अमल्याम् ॥ एलायाम् ॥ वस्त्रवेश्मे । पटौकसि ॥ वन्याम् ॥ ग्रथनखी वृक्षे । गुडकां खोली इति गौडभाषाप्रसिद्धे ॥

गुल्यः । पुं । मधुरे । स्वादौ ॥

गुवाकः । पुं । सुपारी इति प्रसिद्धे वृक्षे । घोण्टायाम् । पूगे । क्रमुके ॥ गुवन्त्यनेन । गुपुरीषोत्सर्गे । पिनाकादयश्चेति साधुः ॥

गुहः । पुं । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ अश्वे । घोटके ॥ शृङ्गवेरपुरवासिनि निषादाधिपतौ श्रीरामसखे ॥ गूहति रक्षति सेनाम् । गुहू संवरणे । इगुपधेति कः ॥ विष्णौ ॥ गूहते संवृणोति स्वरूपादीनि माययेति योगात् ॥

गुहषष्ठी । स्त्री । मार्गशीर्षशुक्लषष्ठ्याम् ॥

गुहा । स्त्री । सिंहपुच्छी लतायाम् ॥ गर्त्ते ॥ अकृत्रिमेऽद्रिविवरे । पर्वतान्तरावकाशे । देवखाते । बिले । गुफा द्वार इति च भाषा ॥ क्रमत्ययान्नाप् ॥ भिदादित्वात् वा ॥ गूढा अस्यां ज्ञानमेयज्ञातृपदार्थाः इति व्याख्यानात् बिदुषां बुद्धौ ॥ हृदये हृदाकाशे ॥ प्रधाने ॥

गुहाचरः । त्रि । ब्रह्मणि परमात्मनि ॥ गुहायां चरति । चरेष्टः ॥

गुहाशयः । पुं । मूषिके ॥ सिंहादिषु ॥ सिंहव्याघ्रवृकाऋक्षतरक्षुद्वीपिनस्तथा । बभ्रुजम्बुकमार्जाराः इत्याद्याः स्युर्गुहाशयाः ॥ गुहाशया वातघ्ना गुरूष्णा मधुरास्त्र ने । स्निग्धा बल्या हिता नित्यं नेत्रगुह्यविकारि

याम् ॥ विष्णौ । परमात्मनि । प्रत्यु क्रमपर्य्यायाभिवादनं विधीयते सा धु सिद्ध सुमध्यमे । प्राचैः परस्मै पुरुषाय चेतसा गुहाशयायैव नदे हमानिने । गुहायां शेते । शीङ्० । अधिकरणे शेतेरित्यच् ॥

गुहास्थितः । त्रि । बुद्धिस्थे । गुहायामा स्थितः ॥

गुहिलम् । न । धने ॥ वने ॥ गूहति गूहते वा । गुहू० । गुपादिभ्यः कित् इतिरलच् ॥ [illegible]

गुहेरः । पुं । लोहघटि ॥ लौहकारे ॥ गूहति गूहते वा । गुहू० । मूलेराद यश्चेत्येरक् ॥

गुह्यः । पुं । कमठे ॥ दम्भे ॥ परमात्म नि । विष्णौ ॥ रहस्यो मनिपदेयत्वा त् गुहायां बुद्धौ हृदयाकाशे वा नि हितः इति वा गुह्यः । गुहामर्हति । दण्डादिभ्यश्चेतियत् ॥ न । रहसि ॥ उपस्थे । भगलिङ्गयोः ॥ गुदे ॥ त्रि । रहस्ये । गोप्ये । यस्मै कस्मै चिदवक्त मनर्हे ॥ निर्जने ॥ गुहानिवासिनि ॥ गूहनम् गुह्यते वा । गुहू० । प्रसिद्ध त्वात्क्यप् ॥

गुह्यकः । पुं । देवयोनिविशेषे । कुबे रनिधिरक्षके मणिभद्रादौ ॥ गूह ति निधिं रक्षति । गुहू० । ण्वुल् । पृषोदरादित्वात्साधुः ॥ निधिं रक्ष न्ति ये यक्षास्ते स्युर्गुह्यकसंज्ञका इति व्याडिः ॥ यद्वा । गुह्यं कुत्सितं कायति । कैशब्दे । आतश्चेति कः ॥ गुह्यं गोपनी यं कं सुखं यस्येति वा । अनयोः पक्ष योः प्रसिद्धेर्हि गुहिभ्यो वेति कापि का तो ण्वुल् ॥ गूभा इति प्रसिद्धे पक्वान्ने । तस्य प्रकारः । समिता सर्पिषा भृष्टा सिताद्राक्षादिसम्भृताम् । एलाकनक कर्पूरमरीचपरिवासिताम् ॥ चिपि टान्यसमिताखण्डपुटे वेष्टयित्वा प चेत् । ततः खण्डे न्यसेत् पक्वं गुह्य कोऽयं मुदाहृतः ॥ गुह्यको बृंहणो वृष्यो हृद्यः पित्तानिलापहः । मधु रोऽतिगुरुः पाके किञ्चित् सन्धान कृत्सरः ॥

गुह्यकलोकः । पुं । पिशाचलोकादुप रि गन्धर्वलोकादधो वर्त्तमाने भुवने ॥

गुह्यकाली । स्त्री । देवीविशेषे ॥ नै पालस्थेतत्स्थाने ॥

गुह्यकेश्वरः । पुं । मनुष्यधर्म्मणि । कुबे रे ॥ गुह्यकानामीश्वरः ॥ गुह्यकाः । तेषा मीश्वरः ॥

गुह्यगुरुः । पुं । शिवे ॥

गुह्यदीपकः । पुं । खद्योते ॥

गुह्यनिष्यन्दः । पुं । मूत्रे ॥

गुह्यपुष्पः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥

गुह्यभाषितम् । न । मन्त्रे ॥ गुप्तवाक्ये ॥ गुह्यञ्चतत् भाषितञ्च ॥

गुह्यबीजः । पुं । भूतृणे ॥

गुह्याष्टकम् । न । भस्मभूत्यादिषु ॥ ते च यथा । भस्मभूस्त्रावादिडिण्डिम चाकसम्पुष्कराः । अभाससेमि षेचेतिगुह्याष्टकमिदं जगो ॥ इति स शेन्द्रसंहिता ॥

गूः । स्त्री । मले । विष्ठायाम् ॥ गच्छति । गम् । क्विप् । ऊङ्गमादौ मान्तस्ति याष्टिकेन अपोष्टकार श्च ऊकादेशः ॥

गूढम् । न । रहसि ॥ गुह्ये । त्रि । कपटे । गुप्ते । संवृते ॥ गहने । दुर्विज्ञेये ॥ गुह्यते स्म । गुह् । क्तः । यस्यविभाषेतीड्भावः ॥

गूढजः । पुं । गूढोत्पन्नपुत्रे ॥

गूढनीडः । पुं । खञ्जनखगे ॥

गूढपत्रः । पुं । करीरे ॥ अङ्कोठे ॥

गूढपथः । पुं । अन्तःकरणे ॥ गुह्यवर्त्मनि ॥

गूढपात् । पुं । सर्पे ॥ गूढाः पादा यस्य । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । गूढं पादयति । पद गतौ । ण्यन्तात् क्विप् ॥

गूढपादः । पुं । सर्पे ॥ गूढाः संवृताः पादा अस्य । पादाः नापि विद्यन्ते दे शते द्वे च विंशती इत्यागमः ॥

गूढपुरुषः । पुं । प्रणिधौ । राजाचरे

॥ गूढश्चासौ पुरुषश्च ॥

गूढपुष्पकः । पुं । वकुलपादपे ॥

गूढफलः । पुं । वदरे ॥

गूढमार्गः । पुं । भूमध्यमार्गे । सुरङ्गायाम् । सुरङ्ग इति भा. वा ॥ गूढश्चासौ मार्गश्च ॥

गूढमैथुनः । पुं । काके ॥ गूढं मैथुनमस्य ॥

गूढवर्चाः । पुं । दर्दुरे ॥ गूढं वर्चोऽस्य ॥

गूढवल्लिका । स्त्री । अङ्कोठवृक्षे ॥

गूढसाक्षी । त्रि । योऽर्थिना गूढतया प्रत्यर्थिवचनं श्रावितः सः ॥ तथाच नारदः । अर्थिना स्वार्थसिद्ध्यर्थं प्रत्यर्थिवचनं स्फुटम् । यः श्राव्यते स्थितो गूढो गूढसाक्षी स उच्यते ॥ इति ॥

गूढाङ्गः । पुं । कच्छपे ॥

गूढाङ्घ्रिः । पुं । सर्पे ॥

गूढोत्पन्नः । पुं । पुत्रविशेषे ॥ यथा । उत्पद्यते गृहे यस्य न च ज्ञायेत कस्य सः । स गृहे गूढ उत्पन्नस्तस्य स्याद्यस्य तल्पजः ॥

गूथ. । पुं । न । मले । यकृति ॥ गूयते । गु पुरीषोत्सर्गे । बा । तिथपृष्ठगूथेतिसाधु ॥

गूथभक्षः । पुं । अरभक्षे । क्षुद्रचूषे । गुये साखिक इति गौड़भाषाप्रसि

...के खगे ॥

गूनः । त्रि । कृतपुरीषोत्सर्गे । हन्ने ॥ गूयते स्म । गु० । क्तः । दुग्वोर्दीर्घश्चेति नत्वम् ॥

गूरणम् । न । उद्यमे ॥

गूवाकः । पुं । क्रमुके । गुवाके ॥ गु समयनेन । गु० । विभा० साधुः ॥

गूषणा । स्त्री । मेचके । मयूरपिच्छचन्द्रे ॥

गृञ्जनः । पुं । लसुन इति प्रसिद्धे रक्तलशुने ॥ रक्तलशुने ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ न । विषदिग्धपशोर्मांसे ॥ शालगम इति प्रसिद्धे कन्दे । शिखिमूले । वर्त्तुले । यवनेष्टे ॥ गृञ्जनः पित्तलो ग्राही तीक्ष्णोष्णो रोगनाशनः । गन्धाकृतिरसैस्तुल्यः सूक्ष्मनालः पलाण्डुना ॥ गृञ्ज्यते भक्ष्यत्वेन कथ्यते रोगेषु । गृजिशब्दे । बाहुलकादुयुट् ॥

गृष्टीवः । पुं । लोपाके । वृहच्छृगाले । बड़ा मोटा सियार इतिभाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

गृत्सः । पुं । कन्दर्पे ॥ गृध्यति । गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । गृधिपण्योर्दकौ चेति सः । पातोदन्तादेशः ॥

गृत्समदः । पुं । ऋषिविशेषे ॥

गृधिः । स्त्री । महदभिलाषे ॥

गृधुः । पुं । कामदेवे ॥ गृध्यति । गृधु० । गृभिदिम्भिधिगृधिधृषिभ्यः कुः ॥

गृध्नुः । त्रि । लुब्धे ॥ गर्द्धनशीलः । गृधु० । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः । नेड्वशि कृतीतीण्निषेधः ॥

गृध्नुता । स्त्री । लुब्धत्वे । रागे । सक्तौ ॥

गृध्रः । पुं । दाक्षाय्ये । वज्रतुण्डे । परमांसभक्षणाभिकाङ्क्षिणि खगे । गीध इति भाषा ॥ आस्पन्दस्ते । निपतन्ति गृध्राद्याः मूर्द्धि गृहोर्द्धभागे ॥ त्रि । लुब्धके ॥ गृध्यति । गृधु० । सुसूधागृधिभ्यः क्रन् ॥

गृध्रकूटः । पुं । मगधदेशस्थपर्वतभेदे ॥

गृध्रनखी । स्त्री । कोलिकाख्ये । वदर्याम् ॥ कालियाकड़ा इति गौडभाषाप्रसिद्धे कुब्जिकावृक्षे ॥ हिंसायाम् । बोंस इति भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

गृध्रपत्रा । स्त्री । धूम्रपत्राख्ये ॥

गृध्रराजः । पुं । जटायुपक्षिणि ॥

गृध्रसी । स्त्री । अवसन्धेवातरोगविशेषे ॥ स० यथा । स्फिक्पूर्वा कटिपृष्ठोरुजानुजङ्घापदं क्रमात् । गृध्रसी स्तम्भरुक्तोदैर्गृह्णाति स्पन्दते मुहुः ॥ वाता वातकफा तन्द्रागौरवारोचकान्विता । इति । गृध्रमपि ऋति । रोगकर्मणि । वातइति भ० गी०ा॥

दित्वात् ङीष् ॥

गृष्टिः । स्त्री । सकृत्प्रसूतायां गवि ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥ बदरायामोषधौ ॥ काश्मर्याम् ॥ गृह्णाति । ग्रह उपादाने । क्तिच् । पृषोदरादिः ॥ सकृत्प्रसूतायाम् ॥ अतएव गृष्ट्याश्च तुष्यास्त्वेयिगृष्ट्याशिश्वस्थेत्येव पुनर्गृष्ट्यकृतम् ॥

गृहम् । न । इष्टकादिरचिते वासस्थाने । गेहे । उदवसिते । वेश्मनि । घर इति भाषा ॥ गृह्णाति धान्यादिकम् । ग्रह । गेहेकः ॥ यद्वा । गृह ग्रहणे । गृह्यते । इगुपधेति कः ॥ कलत्रे । भार्यायाम् । दारपरिग्रहस्य ग्रहो भार्यास्वार्थयोरन्यतराविनिवेशिते सर्वकर्मसम्पादके त्रिवर्गकारणे ॥ न गृहं गृहमित्याहु गृहिणी गृहमुच्यते । तया हि सहितः सर्वान् पुरुषार्थान् समश्नुते ॥ नामनि ॥ भवने । राशे ॥ चतुर्थभवने ॥ गृह्णाति पुरुषं य स्मात् गृहं तेन प्रकीर्तितम् ॥ व्याघ्रव्यासः ॥ न गृहं बन्धनागारं बन्धनेन च कारणम् । मनसा यो विनिर्मुक्ता गृहस्थोऽपि विमुच्यत इति ॥ नहि जडं गृहं पुरुषं बन्धाति कथमन्यबन्धने कारणमस्ति किन्तु मनस आसक्तिभावं का रणमेव तां विहाय संसारं कुर्वीत मुच्यत एवेत्यर्थः ॥

गृहाः । पुंभूम्नि । कलत्रे । दारेषु ॥ तात्स्थ्यात् । भवति च तात्स्थ्यात्ताच्छब्द्यम् । अथ कोषान्तरे दारा अत्र शब्देन पुरुषा अभिधीयन्ते । एवञ्च गृहशब्दो वेश्मनि मुख्यो दारेषु त्वौपचारिक इत्यवधेयम् । गृहशब्दो यमर्थद्वयेऽपि त्रिलिङ्गः । तत्र नपुंसकलिङ्गोऽभिधेयवचनः । पुंलिङ्गस्तु बहुवचनान्त एवेति ॥

गृहकच्छपः । पुं । पेषणशिलायाम् ॥

गृहकन्या । स्त्री । घृतकुमार्याम् ॥

गृहकपोतः । पुं । प्रासादकुक्कुटे । भिक्षीकण्ठे । पारावते ॥

गृहकर्त्ता । पुं । धूसरे । शिल्पिभेदे घटके । धान्यभक्षके ॥

गृहकारकः । पुं । घरामी राज इति च प्रसिद्धे वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । प्रतिमाघटकादेव कर्म्यायां नापितस्य च । सूत्रकारस्य सम्भूतिः सोपानगृहकारकः इति पराशरपद्धतिः ॥

गृहकारी । पुं । कुम्हारी इति भाषाप्रसिद्धे कीटे ॥

गृहकुक्कुटः । पुं । चित्रपिण्डाख्ये गार्ग्ये ॥

गृहगोधा । स्त्री । त्रिपम्नस्याम् । ग-

लिकायाम्। छिपकली विस्तुय्यादिति भाषा ॥

गृहगोधिका। स्त्री। मुषल्याम्। गृहगोधायाम् ॥ अल्पा गोधा। अल्पार्थे कन्। गृहस्य गोधिका ॥

गृहगोलिका। स्त्री। पल्याम् ॥

गृहजातः। पुं। दास्यामुत्पन्ने दासविशेषे ॥

गृहणी। स्त्री। काञ्जिके ॥

गृहतटी। स्त्री। वीथ्याम् ॥ इतिहारावली ॥

गृहद्रुमः। पुं। मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

गृहधूपः। पुं। शेषधूपे ॥

गृहनाशनः। पुं। वनकपोते। चित्रकण्ठे। घुघुती पिण्डुकिया इति च भाषा ॥

गृहनीडः। पुं। चटके ॥

गृहपङ्क्तिः। स्त्री। रचकजनावासपङ्क्तौ। जिसे अब वारिक कहते ॥

गृहपतिः। पुं। गृहस्थे ॥ सत्रिणि। सद्गाव्दानकर्त्तरि गृहस्थे ॥ मन्त्रिविशेषे ॥ धर्मे ॥ गृहस्य पतिः ॥ स्त्री। गृहपत्न्याम् ॥ विभाषा सपूर्वस्येति पाक्षिको नत्वाभावः ॥

गृहपालः। पुं। शुनि ॥ गृहं पालयति। पालेरचणी। कर्मण्यण् ॥

गृहपोतकः। पुं। वास्तौ। इवेली घर इति च भाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

गृहप्रवेशः। पुं। गृहान्तर्गमने ॥

गृहबभ्रुः। पुं। गेहनकुले ॥

गृहबलिप्रियः। पुं। बकपक्षिणि ॥

गृहबलिभुक्। पुं। चटके ॥ काके ॥ बके ॥

गृहभूमिः। स्त्री। वास्तौ। वेश्मभुवि ॥

गृहमणिः। पुं। दीपे ॥

गृहमाचिका। स्त्री। चर्मचट्याम्। अजिनपत्रायाम्। चाम्चिरथा इति भाषा ॥

गृहमृगः। पुं। कुक्कुरे ॥

गृहमेधी। पुं। कृतदारपरिग्रहे। गृहस्थे ॥ गृहैर्दारैर्मेधते सङ्गच्छते। मेधृ सङ्गमे च। सुप्यजाताविति णिनिः ॥

गृहमेधिनी। स्त्री। सात्त्विक्यां गृहिण्यां ॥ गृहस्थपत्न्याम् ॥

गृहमेधीयम्। न। गृहमेध्ये ॥ गृहमेधो देवतास्य। द्यावापृथिवीतिछः ॥

गृहमेधीय। पुं। गृहाश्रमविहितेक र्मादौ ॥

गृहमेध्यम्। न। गृहमेधीये ॥ गृहमेधो देवतास्य। द्यावापृथिवीति यत् ॥

गृहयाय्यः। पुं। गृहस्वामिनि ॥ गृह्यते। गृहयतेः। स्पृहिगृहीत्यालुच्। गृहयाय्यः ॥

गृहयालुः । पुं । ग्रहीतरि । ग्रहणशीले ॥ गृह्यते तच्छीलः । गृह०धु० । स्पृहिगृहिपतीत्यालुच् । अयामन्तेतिणेरयादेशः ॥

गृहवाटिका । स्त्री । गृहासन्नवाटिकायाम् ॥

गृहसंवेशकः । पुं । गृहसन्निवेशोपदेशके । वास्तुविद्योपजीविनि ॥

गृहस्थः । पुं । गृहिणि । गृहपतौ । ज्येष्ठाश्रमिणि । द्वितीयाश्रमिणि ॥ न्यायार्जितधनस्तत्त्व ज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः । श्राद्धकृत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपिविमुच्यते ॥ गृहशब्दस्य दारवचनत्वात् कृतदारपरिग्रहोऽत्रग्रहः । गृहेतिष्ठति । स्था० । सुपिस्थदीतिकः ॥

गृहस्थूणम् । न । गृहस्तम्भे ॥ गृहस्य स्थूणा ॥

गृहाक्ष । पुं । वातायने ॥

गृहागतः । पुं । अतिथौ ॥ त्रि । गेहमायाते ॥

गृहाधिपः । पुं । गृहस्थे ॥

गृहाम्लम् । न । काञ्जिके ॥

गृहायनिकः । पुं । गृहिणि ॥

गृहारामः । पुं । निष्कुटे । गृहोपवने ॥ गृहस्यारामः ॥

गृहाणिका । स्त्री । शकुनवायाम् ॥ गृहगोधिकायाम् ॥

गृहावग्रहणी । स्त्री । देहल्याम् ॥ गृह्यमवगृह्यते ऽनया । ग्रहउपादाने । करणे ल्युट् ॥

गृहाश्रया । स्त्री । ताम्बूल्याम् । नागवल्याम् । पानकी बेल इतिभाषा ॥

गृहाश्मा । पुं । पेषणशिलायाम् । सिल इतिभाषा ॥

गृहासक्तः । पुं । गृहाके ॥ त्रि । गृहे आसक्तिविशिष्टे ॥

गृहिणी । स्त्री । भार्यायाम् ॥ इनिमेत्वर्थीयः । ङीप् । गेहकर्मकुशलायाम् ॥

गृही । पुं । गृहस्थे ॥ गृहा दाराः सन्त्यस्य । इनिः ॥

गृहीतः । त्रि । स्वीकृते । ज्ञाते ॥ प्राप्ते ॥ धृते ॥ गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्म माचरेत् ॥

गृहीतदिक् । त्रि । पलायिते । तिरोहिते ॥

गृहीतिः । स्त्री । ग्रहणे ॥

गृहीती । स्त्री । गृहीतवति ॥ गृहीतमनेन । इष्टादिभ्यश्चेति कर्त्तरि इनिः ॥

गृहेनर्दी । पुं । गेहेशूरे ॥

गृहेशः । पुं । गृहपतौ ॥

गृहोलिका । स्त्री । पल्ल्याम् ॥

गृह्यः । पुं । गृहासक्तमृगपक्षिणोः ॥ गृह्यद्वारे । गृह० । पदास्वैरीतिक्यप् ॥ न । मलवर्त्मनि । गुदे ॥ ग्रन्थप्रभेदे । गृह्यसूत्रे ॥ त्रि । अस्वैरिणि । पक्षे ॥ गृह० । ऋदुपधाच्चाकॢपिचृतेरिति क्यप् ॥ गृहेभवो वा ॥ यत् ॥

गृह्यकः । पुं । छेके । गृहासक्तपक्षिमृगयोः ॥ त्रि । निघ्ने । आयत्ते ॥ पूर्ववत्तात् स्वार्थे ऽनुकम्पायां वा कन् ॥

गृह्या । स्त्री । शाखापुरे ॥ इति मेदिनी ॥ टाप् ॥

गेन्दुः । पुं । गेन्दुकः । पुं । गेन्दूकः । पुं । कन्दुके । गेंद इति भाषा ॥ गे गाने इन्दुरिव ॥ गे इन्दुरिव प्रतिकृतिर्वा । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ पृषोदरादित्वाद्दीर्घः ॥

गेयम् । न । गीते ॥ यथा । गेयं गीतानामसहस्रम् ॥ त्रि । गातव्ये ॥ गायने ॥ अर्हे कृत्यतृचश्चेति योग्यतायामन्वोयत् । ईद्यति । गुणः ॥ गायति । गैशब्दे । भव्यगेयेति कर्त्तरिवायत् । गीयते इति वा ॥

गेष्णः । पुं । पर्वणि ॥

गेष्णुः । पुं । गायने ॥ नटे ॥ गायति । गै० । गादाभ्यामिष्णुच् ॥ सामगानकर्त्तरि ॥

गेहम् । न । उदवसिते । गृहे ॥ गेन गणेशेन ईह्यते काम्यते । ईह० । कर्मणि घञ् ॥ गेगणेशो गन्धर्वो वा ईहः ईप्सितो यस्मिन् वा ॥

गेहधूपः । पुं । अपराजितधूपे ॥ यथा । मयूरपिच्छं निम्बस्य पत्राणि बृहतीफलम् । मरिचं हिङ्गु मांसी च बीजं कार्पाससम्भवम् ॥ छागरोमाऽहिनिर्मोको विष्ठा वैडालिकी तथा । गजदन्तस्य तच्चूर्णं किञ्चिद्घृतविमिश्रितम् ॥ गेहेषु धूपनं दत्तं सर्वान् बालग्रहान् जयेत् । पिशाचान् राक्षसान् हत्वा सर्वज्वरहरं भवेदिति ॥

गेही । पुं । गृहिणि ॥

गेहेनर्दी । पुं । कापुरुषे । पिण्डीशूरे ॥

गेहेशूरः । पुं । गेहेनर्दिनि ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

गैरिकम् । न । रक्तधातौ । गेरु इति भाषा ॥ गैरिकं रक्तधातुश्च गैरेयं गिरिजं तथा । सुवर्णगैरिकं त्वन्यत् ततो रक्ततरं हि तत् ॥ गैरिकद्वितयं स्निग्धं मधुरं तुवरं हिमम् । चक्षुष्यं दाहपित्तास्रकफहिक्काविषापहम् ॥ स्वर्णे ॥ गिरौ भवम् ॥ अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥

गैरिकाक्षः । पुं । जलमधूकवृक्षे ॥

गैरी । स्त्री । लाङ्गलिकीवृक्षे ॥

गैरेयम् । न । शिलाजतुनि ॥ गिरौ भ

त्रम् । नद्यादिभ्यश्चेतिढक् ॥

गौः । पुं । बलीवर्द्दे । अनडुहि ॥ स्वर्गे । रश्मौ ॥ कुलिशे । वज्रे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ गोमेधयज्ञे ॥ ऋषभनामौषधे ॥ स्त्री । सौरभेय्याम् । अर्जुन्याम् । उस्रायाम् ॥ गोमांसं गुरु स्निग्धं पित्तश्लेष्मविवर्द्धनम् । बल्यं मांसहृद्वस्य अपथ्यं पीनसप्रणुत् ॥ चक्षुषि ॥ बाणे ॥ दिशि ॥ मातरि ॥ वाचि ॥ भूमौ ॥ वृषराशौ ॥ नवाङ्के ॥ गच्छति गम्यते वा ऽनेन वा । गम्लृ० । गमेर्डोः ॥

गावः । पुंभूम्नि । उदके । जले ॥

गोकण्टक. । पुं । गोक्षुरके ॥ स्थपुटे । विषमोन्नते ॥ गोखुरैः स्थपुटीकृते इति हेमचन्द्रः ॥ गवां खुरे ॥ विकण्टकवृक्षे ॥ गोर्धेनोः पृथिव्या वा कण्टकः ॥

गोकर्णः । पुं । अश्वतरे ॥ सर्पे ॥ गौः कर्णो यस्य । गोशब्दस्य चक्षु.पर्य्यायत्वेन गोकर्णः सर्प. ॥ सारङ्गे । मृगविशेषे ॥ गो इव कर्णावस्य । गणदेवताविशेषे ॥ अङ्गुष्ठानामिकोन्माने । अनामिकायुक्तविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ गोः कर्ण इव ॥ शैवे तीर्थविशेषे ॥ यथा । महाबलश्चगोकर्णे शिवमहापचांवडकेश्यामम. । गोकर्णी भद्रकर्णीति दि-तिदेवीगीता ॥

गोकर्णी । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ गोः कर्णइव । गौः कर्णो यस्या वा । पाककर्णेतिङीष् ॥

गोकिराटिका । स्त्री । चित्रसारिकायाम् ॥

गोकिराटी । स्त्री । सारिकाख्यखगे ॥

गोकिलः । पुं । मुसले ॥ हले ॥

गोकीलः । पुं । मुषले ॥ लाङ्गले ॥

गोकुलम् । न । गोसमूहे । गोधने ॥ गोस्थाने ॥ यथा । गोकुले कन्दुशालायां तैलयन्त्रेक्षुयन्त्रयोः । अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीषु बालातुरेषु च ॥ बलीप्रसवेनन्दावासे ॥ गवां कुलम् ॥

गोकुण्डिकः । पुं । कोटरे । बधिरे ॥ पङ्कस्थगव्युपेक्षके ॥

गोकृतम् । न । गोमये ॥ त्रि । गोभिरा चरिते ॥

गोक्षुरः । पुं । गोक्षुरके ॥ गोक्षुरः शीतलः स्वादुर्बलकृद्वस्तिशोधनः । मधुरो दीपनो वृष्य. पुष्टिदश्चाश्मरीहर. ॥ प्रमेहश्वासकासार्श. कृच्छ्रहृद्रोगवातनुत् ॥ क्षुरति । क्षुर विलेखने । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । गोर्गोषु क्षुरः ॥

गोक्षुरकः । पुं । गोक्षुर इतिभाषाप्र

सिद्धार्थपक्षच्छायायाम् । स्वादुकण्टके ॥ गौर्गवां क्षुरः ॥ स्वार्थेकन् ॥

गोखुरः । पुं । गोक्षुरे ॥ न । गवांशफे ॥

गोगोयुगम् । न । गोद्वये ॥ द्वैगावौ । द्वित्वेगोयुगम् ॥

गोगोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गोष्ठजाद्यः स्थानादिषु पशुनामभ्यः ॥

गोग्रन्थिः । पुं । करीषे ॥ गोष्ठे ॥ गोजिह्विकौषधौ ॥

गोघृतम् । न । गव्येघृते ॥ वर्षयो ॥

गोघ्नः । पुं । अतिथौ ॥ त्रि । गोघातके ॥

गोचरः । पुं । इन्द्रियार्थे । रूपशब्दगन्धरसस्पर्शस्वरूपे ॥ प्रयुञ्जते हि । उपादानगोचरं ज्ञानमिति ॥ देशे । गवांजग्धिस्थाने । वने ॥ तथाचभारविः । उपारताः पश्चिमरात्रिगोचरादिति ॥ जन्मराश्यवधिग्रहचक्रस्य राशिषु ॥ गावश्चरन्त्यस्मिन् । गोचरसञ्चरेतिनिपातितः ॥ त्रि । गोगामिनि ॥

गोचरफलम् । न । जन्मराशेः सकाशात् ग्रहाणां सञ्चारवशेन शुभाशुभफले ॥ गोचरशुद्धिर्यथा । केतूपप्लवभौममन्दगतयः षट्त्रिसंस्थाः शुभा पञ्चार्कावपि तेषु तौ च दशमे चन्द्रः पुनः सप्तमः । जीवः सप्तनवद्विप-ञ्चमगतो युग्मेषु सौम्यात्मजः शुक्रः षड्दशसप्तवर्जमितरे सर्वेष्वपान्ते शुभा इति ॥

गोचर्म । न । गोस्त्वचि ॥ परिमाणविशेषे ॥ सप्तहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डैर्निवर्त्तनम् । दशतान्येव गोचर्म दत्त्वा स्वर्गे महीयत इति बृहस्पतिः ॥ यत् किञ्चित् कुरुते पापं ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा । अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुद्ध्यतीत्याचारे मिताक्षरा ॥

गोची । स्त्री । हिमालयपत्न्याम् ॥ गावः स्तुतिरूपाः श्रुतिस्मृतीतिहाससुराणादिसम्बन्धिनी मेनादेवविषयिणी यस्याः सन्ति पूजयति यद्वा गच्छति प्राप्नोति तात्पर्यरूपेण शृणोति । अच्छु॰ । क्विप् । ङीप् ॥

गोछागः । पुं । मूकदम्बे । कोकणिमा इति गोडभाषा ॥

गोजरः । पुं । वृद्धबलीवर्दे ॥

गोजलम् । न । गोमूत्रे ॥

गोजा । स्त्री । गोलोमिकायाम् ॥ पृथिव्यां व्रीहियवादिरूपेणोत्पद्यमानः ॥ गोषु जायते । जनी॰ । जनसने ति विट् । विड्वनोरित्यात्वम् ॥

गोजागरिकः । पुं । भद्रकारके ॥ न । मङ्गले ॥

गोजापर्णी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । दुग्धफेनीवृक्षे । प्रयक्रतुम्न्याम् ॥

गोजिह्वा । स्त्री । दार्विकायाम् ॥ गोजियालता दारियोशाक इति च गौडभाषा ॥ गोजिह्वा वातला शीता ग्राहिणी कफपित्तनुत् । हन्यात् प्रमेहकासास्रव्रणज्वरहरी लघुः ॥ कोमला तुवरा तिक्ता स्वादुपाकरसा स्मृता ॥ पत्रशाकगुणाः । गोजिह्वा कुष्ठमेहास्रकृच्छ्रज्वरहरी लघुः ॥ गोर्जिह्वेव ॥

गोजिह्विका । स्त्री । गोजिह्वालतायाम् ॥ गोजिह्वेव । कन् ॥

गोडिम्बः । पुं । शृगालजम्ब्वाम् ॥

गोडुम्बः । पुं । शीर्षफले । तरमूज इति भाषा ॥

गोडुम्बा । स्त्री । गवादन्याम् । चित्राख्यकर्कट्याम् । गोमुक इति गौडभाषा ॥ गां भुवं तुम्बति । तुबि अर्द्दने । मूलकः । पृषोदरादिः ॥

गोडुम्बिका । स्त्री । गोडुम्बायाम् ॥

गोणी । स्त्री । धान्याधारे गुण इति भाषाप्रसिद्धे आवपने ॥ गोणशब्दादावपनेऽर्थे जानपदकुण्डगोणेति ङीष् ॥ छिद्रवस्त्रे । गाण्याम् ॥ धान्यमानभेदे ॥ द्विशूर्पो गोण्युदाहृता तामेव भारं जानीयादित्युक्तेः ॥ द्रोणीपरिमाणमिति वैद्यकपरिभाषा ॥

गोणीतरी । स्त्री । ह्रस्वगोण्याम् ॥ ह्रस्वा गोणी । कासूगोणीभ्यां ष्टरच् ॥ षित्वान् ङीष् ॥

गोण्डः । पुं । पामरजातौ ॥ वृद्धनाभौ नाभिगुडके । त्रि । वृद्धनाभिमति ॥ गोः अण्डमिव ॥

गोतमः । पुं । [illegible] पुत्रे गौतममुनौ ॥

गोतमान्वयः । पुं । शाक्यमुनौ ॥

गोतीर्थम् । न । गोष्ठे ॥

गोत्रः । पुं । अद्रौ । पर्वते ॥ न । ख्यायाम् । नामनि ॥ सम्भावनीयबोधे ॥ कानने ॥ क्षेत्रे ॥ वर्त्मनि ॥ छत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ पूर्वाचार्यासितेनाऽस्पदे ॥ कुले ॥ अभिजने ॥ ऋषिशब्दवाच्ये आदिपुरुषे स्वसन्तानसंज्ञाकारिणि याज्ञवल्क्यरूपे ॥ क्षत्रियवैश्ययोः अपदिष्टातिदिष्टगोत्रम् । शूद्रस्यातिदिष्टातिदिष्टगोत्रम् । यथा । न समानगोत्रां भार्यां विन्देतेत्यनेन शूद्रस्यापि सगोत्रा कथं न निषिध्यते इति चेत् अत्रोपदिष्टातिदिष्टगोत्रस्यैव निषेधो नत्वतिदिष्टातिदिष्टशूद्रगोत्रादेरिति निर्णयः ॥ क्षत्रियवैश्यशूद्राणामतिदिष्टातिदिष्टगोत्रप्रवरम् अतएवैतेषां पुरोहितगोत्रप्रवरमित्यर्थः । तथा चाग्निपुराणे

वर्णसङ्करोपाख्याने ॥ क्षत्रियवैश्यशू-
द्राणां गोत्रञ्च प्रवरादिकम् । तथा
न्यवर्णसङ्कराणां येषां विप्राश्च याज
कादयः ॥ गोत्राणि तु चतुर्विंशतिः ।
तथा च मनुः । शाण्डिल्यः काश्यपश्चै
व वात्स्यः सावर्णिक स्तथा । भरद्वाजो
गौतमश्च सौकालीन स्तथापरः ॥
कल्किश्च तथा निवेश्यश्च कृष्णात्रेयव
शिष्ठकौ । विश्वामित्रः कुशिकश्च कौ
शिक स्तथापरः ॥ घृतकौशिकमौ
द्गल्यौ आलम्यानः पराशरः । सौपा
यन स्तथाऽत्रिश्च वासुकी रोहितस्त
था ॥ वैयाघ्रपद्यकश्चैव जामदग्न्य
स्तथापरः । चतुर्विंशति गोत्राणि क
थितानि पूर्वपण्डितैः ॥ अपि च मनुः । ज
मदग्नि र्भरद्वाजो विश्वामित्रात्रिगौ
तमाः । वशिष्ठकाश्यपागस्त्या मु-
नयो गोत्रकारिणः ॥ एतेषां या
न्यपत्यानि तानि गोत्राणि मन्वते ।
एतदुपलक्षणं अन्येषामपि दर्शना
त् । तथाच । सौकालीनकौण्ड
ल्यौ पराशरवृहस्पती । काञ्चनो वि
ष्णुकौशिकौ कात्यायनात्रेयकारव
काः ॥ कृष्णात्रेयः साङ्कृतिश्च कौ-
ण्डिन्यो गर्गसंज्ञकः । आङ्गिरस इति
ख्यातः सनातकाख्यसंज्ञितः ॥ अव्य
जैमिनि रुद्राख्यः शाण्डिल्यो वात्स्य

एवञ्च । सावर्णसन्यानवैयाघ्रपद्या-
श्च घृतकौशिकः ॥ शक्तिः कात्यायन
श्चैव वासुकी गौतम स्तथा । सुनकः
सौपायनश्च मुनयो गोत्रकारिणः ॥
एतेषां यान्यपत्यानि तानि गोत्रा-
णि मन्वते । सर्वे द्विजन्मानः शूद्राः
॥ इतिधनञ्जयकृतधर्मप्रदीपः ॥ गुध
ते शब्द्यते स्वस्मात्प्रभवो ऽनेन
गु शब्दे । ष्ट्रन् भिषुष्टीपधी त्या
दिना त्रः । गां त्रायते वा । त्रैङ् पा
लने । आतोऽनुपसर्गे इति कः ॥

गोत्रजः । त्रि । गोत्रोत्पन्ने ॥ सतु जन्म
नामस्मृतिपर्यन्तसमानोदकभावात्
पश्चाद्भवति ॥

गोत्रभिद् । पुं । इन्द्रे । शक्रे ॥ गोत्रा
न् गिरीन् भिनत्ति । भिदिर्० । स
त्सूद्विषेति भिदेः क्विप् ॥

गोत्रवृक्षः । पुं । धन्वनवृक्षे ॥

गोत्रसंभवः । पुं । पक्षिविशेषे ॥

गोत्रस्खलनम् । न । अन्यस्त्रीनामग्रहणे
॥ यथा । गोत्रस्खलने आमितं मानि
नि जानीहि केवलं मे ऽस्य । व्याख्या
नतो विशेषप्रतिपत्तिः पाणिनीय-
इवेति ॥

गोत्रा । स्त्री । कौ । पृथिव्याम् ॥ गोत्राः
शैलाःसन्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् ॥ गाः
जलानि त्रायते वा । त्रैङ्० । कः ।

टाप् ॥ शङ्खायाम् । गवां गन्धे ॥ गवां
समूहः । इनित्रकट्यचश्चेति चः ॥
गोदः । पुं । मस्तिष्के ॥ त्रि । गोप्रदे ॥
गां ददाति । दुदाञ् ० । आतोऽनुपसर्गे कः ॥
गोदन्तम् । न । मटमलने । हरिता-
ले ॥ पुं । गोदन्ते ॥
गोदा । स्त्री । गोदावर्यां नद्याम् ॥
गोदानम् । न । व्रतविशेषे । केशान्ते ॥
गावः केशाः दीयन्ते खण्ड्यन्तेऽस्मिन् ।
दुदाञ् ० । कर्मणि ल्युट् ॥
गोदारणम् । न । हले ॥ कुद्दाले ॥
गां भूमिं दारयति । दृविदारणे ।
ल्युट् ॥ गौ भूमिर्दार्यतेऽनेन । क-
रणे ल्युट् ॥
गोदावरी । स्त्री । नदीविशेषे । गोत
मस्य भार्यायाम् ॥ ब्रह्माद्रिजातायाम् ॥
गोदुग्धम् । न । गोः क्षीरे ॥ अस्य गु
णाः । गव्यं दुग्धं विशेषेण मधुरं
रसपाकयोः । शीतलं स्तन्यकृत् स्नि
ग्धं वातपित्तास्रनाशनम् ॥ दोष
धातुमलस्रोतः किञ्चित् क्लेदकरं गुरु
। जरासमस्तरोगाणां शान्तिकृत् से
वितं सदा ॥ * ॥ कृष्णाया गोर्भवं
दुग्धं वातहारि गुणाधिकम् । पीता
या हरते पित्तं तथा वात हरं भवे
त् ॥ श्लेष्मलं गुरु शुक्लाया रक्ताचि
त्रा च वातहृत् । बालवत्सविवत्सा
नां गवां दुग्धं त्रिदोषकृत् ॥ बष्कयि
ण्यां त्रिदोषघ्नं तर्पणं बलकृत् पयः
। जाङ्गलानूपशैलेषु चरन्तीनां यथो
त्तरम् । पयो गुरुतरं स्नेहो यथाहा
रं प्रवर्त्तते ॥ स्वल्पान्नभक्षणाज्जातं
क्षीरं गुरु कफापहम् । तत्तु बल्यं प
रं वृष्यं स्वस्थानां गुणदायकम् ॥ प
लालतृणकार्पासबीजजं रोगिणे हि
तम् ॥ * ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥
गवां प्रत्यूषसि क्षीरं गुरु विष्टम्भि
दुर्जरम् । तस्मादभ्युदिते सूर्ये या
मं यामार्द्धमेव वा ॥ समुत्तार्य पयो
ग्राह्यं तत् पथ्यं दीपनं लघु । विव
त्सबालवत्सानां पयो दोषल-
मीरितम् ॥ अस्तं वत्सैकवर्णायाश्च
यवीकृष्णायो यदि । इत्याद्या माष
मर्यादा आर्द्रभूमी च या भवेत् ॥
तासां गवां हितं क्षीरं शृतं वाऽशृ
तमेव वा । गवां सितानां वातघ्नं कृ
ष्णानां पित्तनाशनम् ॥ श्लेष्मघ्नं रक्त
वर्णानां त्रीन् हन्ति कपिलापयः ॥
इति ॥
गोदुग्धदा । स्त्री । चणिकाख्ये । मुनी
खायाम् ॥
गोधुक् । पुं । गोपे । गोदोग्धरि ॥ गां
दोग्धि । दुह प्रपूरणे । सत्सूद्विषे
ति क्विप् ॥

गोदुहः । पुं । गोदुहि । गोपे ॥ गां दोग्धि । दुह० । मू० कः ॥

गोदोहनम् । न । गवां दोहनस्थाने ॥ गावो दुह्यन्तेऽस्मिन् । ल्युट् ॥ कालविशेषे । मुहूर्त्ताऽष्टमभागे ॥ यथा । आचम्य चोत्तरां कुर्यात् प्राज्ञो धारावलोकनम् । मुहूर्त्तस्याष्टमं भागम् दी चोत्पत्तिविभेदेत्वेति ॥

गोदोहनी । स्त्री । गोदोहनपात्रे । पात्र्याम् ॥ गौर्दुह्यते यस्याम् । दुहेः करणाधिकरणयोश्चेति ल्युट् । ङीप् ॥

गोद्रवः । पुं । गोमूत्रे ॥

गोधनः । पुं । स्थूलाग्रबाणे । गुक्का इति भाषा ॥ इति हरिवंशः ॥ न । गोसमूहे । गोकुले ॥ गवां धनं सम्मूहः ॥

गोधा । स्त्री । तलायाम् । ज्याघातवारणाय धनुर्गुणाघातवारणाय प्रकोष्ठलबावद्धायां चर्मपट्टिकायाम् ॥ निहाकायाम् । गोधिकायाम् । गोघ इति भाषा ॥ अस्या मांसपाकविधिः । गोधा च्छोप्यानलेभूयः क्षालितां लघवः कृताम् । स्विन्नाम्च तक्रतोयाभ्यां क्षालितां सुस्थापिडताम् ॥ तथैव दुरसधारानैः प्रलेपो वा विधानतः ॥ विपाके मधुरा गोधा वातपित्तप्रणाशिनी । कषाया कटुका प्रोक्ता यक्ष्मी मन्मरहनी ॥ सा सुश्रुतस्य

जलचभेदाद्विघेति व्याख्यातारः ॥ गुध्यते वाहुर्यया । गुधपरिवेष्टने । घञर्थेविधान् ॥

गोधापदिका । स्त्री । गोधापदीलतायाम् । गोयाखिया इति गौड भाषा ॥

गोधापदी । स्त्री । सुवहायाम् । गोधापदिकायाम् ॥ गोधा इवपादोमूलमस्याः । कुम्भपदीयुचेति साधुः ॥

गोधास्कन्धः । पुं । विट्खदिरे ॥

गोधिः । पुं । ललाटे ॥ गोधिकायम् ॥ गुध्यते । गुध० । इन् ॥ गावो नेत्रेधी येते यस्मिन् । कर्मण्यधिकरणे चेति किः ॥

गोधिका । स्त्री । गोधायाम् । निहाकायाम् ॥ गोहीति प्रसिद्धे जलचरे ॥ गुध्यति । गुध० । ण्वुल् ॥

गोधिकापुत्रः । पुं । गोधामावके । गोः धेये । सर्पाद्गोधायामुत्पन्ने घन्धन-गोच इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे ॥ गुध्यति । गुध० । ण्वुल् । गोधिकायाः पुत्रः ॥

गोधिनी । स्त्री । पृश्नीभेदे । पविकायाम् ॥

गोधुमः । पुं । गोधूमे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गोधूमः । पुं । नागरङ्गे ॥ ओषधिविशेषे ॥ गोम् इति प्रसिद्धे ब्रीहिविशेषे

ध । रसाले । सुमने ॥ गोधूमः सु मनो ऽभिप्रातृ त्रिविधः सच कीर्त्तितः । महागोधूम इत्याख्यः पश्चाद्देशात् समागतः ॥ मधूलीतु ततः किञ्चिदल्पा सामध्यदेशजा । निःशूको दीर्घगोधूमः क्वचिन्नन्दी मुखाभिधः ॥ गोधूमो मधुरः शीतो वातपित्तहरो गुरुः । कफशुक्रप्रदो बल्यः स्निग्धः सन्धानकृत् सरः ॥ जीवनो बृंहणो वर्ण्यो वर्ण्यो वीर्यस्थिरत्वकृत् । कफप्रदो नवीनो नचपुराणः । पुराणयवगोधूमक्षौद्रजाङ्गलशूल्यभुगिति वाग्भटेनपसन्ने गृहीतत्वात् ॥ मधूली शीतला स्निग्धा पित्तघ्नी मधुरा लघुः । शुक्रला बृंहणी पथ्या तद्वन्नन्दीमुखा स्मृता ॥ गुध्यति गुध्यते वा । गुध० । गुधेरूम. ॥

गोधूमसम्भवम् । न । काञ्जिकप्रभेदे । सौवीरे ॥

गोधूमसारः । पुं । सुमनस्य सारांशे । सीरा इति ससद्रातिचख्याते ॥ सद्विधिर्यथा । निस्तुपान् गोधूमा न्दूखले कण्डयित्वा साथङ्काले मृत्तिकादिपात्रे जले संमर्द्य धारयित्वा परदिने प्रभातसमये उपरिस्थजलंक्रमेण दूरीकृत्य ऽधस्सार मातपे शुष्कं कृत्वा पात्रान्तरे स्थापयेदिति पाक राजेश्वरः ॥

गोधूमी । स्त्री । गोलोमिकायाम् । गोधूमा इति भाषा इतिच गौडभाषा प्रसिद्धे क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥

गोधूलिः । पुं । स्त्री । समयविशेषे ॥ यथा । सन्ध्यातपाक्रान्तपश्चिमदिग्विभागे व्योम्नि स्फुरन्निरवतारकास्त्रिमेये । बद्धे गवां खुरपुटोद्गलितैः रजोभिर्गोधूलिरेव कथितो मृगुजेन योगः ॥ अपिच ॥ यावन्नस्निन्दूरवर्ण गगनतलगतं भानुबिम्बं प्रनाशं याव न्नो दिक्षु यान्ति व्रजति खुरपुटे रुद्धतो रेणुसङ्घः । ताव न्नैवास्ति दोषः प्रभवतिनच सा क्रूरदृष्टि प्रेक्षायां याचार्यां माथिवाहे सकलशुभकरी सर्वकार्यस्य सिद्धिः ॥ सान्निविधेति दीपिका । यथा । गोधूलिं त्रिविधां वदन्ति मुनयो नारी विवाहादिके हेमन्ते शिशिरे प्रयाति मृदुतां पिण्डीकृते भास्करे । ग्रीष्मे ऽर्द्धास्तमिते वसन्तसमये भानौ गते दृश्यतां सूर्ये चास्त मुपागते च नियतं वर्षाशरत्कालयोः ॥ हेमन्तशिशिरयोः मृदुता मार्त्तण्डपिण्डीकृतरविकालः । ग्रीष्मे ऽर्द्धास्तरविकालः । वर्षाशरत्सन्ध्य ऽस्तगतरविकाल इत्यर्थः ॥

गोनन्दी । स्त्री । सारसखगस्त्रियाम् ॥

गोनर्दः । पुं । सारसखगे ॥ पर्वतविशेषे ॥ न । कैवर्तीमुस्तके ॥ गां गोत्वं नर्दयति । नर्द शब्दे । कर्मण्यण् ॥

गोनर्दीयः । पुं । पतञ्जलिमुनौ । गोनर्दे ॥ गोनर्दभवः । छञ्चक्रः ॥

गोनसः । पुं । सर्पविशेषे । तिलित्से । मण्डलीसाँड़े ॥ गौरिव नासिका अस्य । अच् नासिकाया इत्यच् नसादेशश्च ॥ वैक्रान्तमणौ ॥

गोनाथः । पुं । अनडुहि ॥

गोनायः । पुं । गोपाले ॥ गां नयति । णीञ् प्रापणे । कर्मण्यण् ॥

गोनासः । पुं । गोनसे ॥ गौरिव नासा अस्य ॥ न । वैक्रान्तमणौ ॥

गोनिष्यन्दः । पुं । गोमूत्रे ॥

गोपः । पुं । गुवाला इति भाषाप्रसिद्धे सङ्करजातिविशेषे । आभीरे । वल्लवे ॥ क्षत्रियकन्यायां वैश्यात् गोपजातेः एव सम्भवः इति पराशरपद्धतिः ॥ गोष्ठाध्यक्षे ॥ भूपतौ ॥ ग्रामौघाधिकृते ॥ बोले ॥ त्रि । रक्षके । उपकारके ॥ गोपायति । गुपू रक्षणे । आयादय आर्द्धधातुके वा । अच् ॥ गां पालितवान् पारयते । आतोऽनुपसर्गे कः ॥ गां रक्षणात् पालितवान् पा० । सुप्रीतिकः ॥

गोपकः । पुं । गोपशब्दार्थे ॥ स्वार्थे कः ॥

गोपकन्या । स्त्री । आभीरसुतायाम् ॥ शारिवौषधौ ॥

गोपघोण्टा । स्त्री । क्षुद्रकोलौ । बदरीसदृशायाम् ॥ बदरीसदृशाकारा सूक्ष्मा स्वल्पफला भवेत् । अटव्यां जायते सा घोण्टा गोपघोण्टेति चोच्यते ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥

गोपतिः । पुं । शिवे । शम्भौ ॥ षण्डे । साँड इति भाषाप्रसिद्धे पशौ ॥ वृषे ॥ भास्करे ॥ विद्याधिपे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥ गवांपतिः । श्रीकृष्णे ॥ गवांपालनात् । गौर्भूमिः तस्याः पतिर्वा ॥

गोपदलः । पुं । गुवाके ॥

गोपनम् । न । अपह्नवे ॥ गोपनादौ यते स्वर्णं गुप्तिरक्षणं विना ॥ रक्षायाम् ॥ तेजपात इति भाषाप्रसिद्धे तमालपत्रे ॥

गोपनीयः । त्रि । गोपितव्ये । गोप्ये ॥

गोपभद्रम् । न । शालूके ॥

गोपभद्रा । स्त्री । काश्मर्याम् ॥

गोपभद्रिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥

गोपवधूः । स्त्री । शारिवायाम् ॥ गोपाङ्गनायाम् ॥ गोपीएववधूः । स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादिना पुंवद्भावः ॥

गोपरसः । पुं । बोले । गन्धरसे ॥ गो

पे उत्पत्तौ रसोस्य ॥

गोपवल्ली । स्त्री । मूर्वायाम् ॥ शारिवा याम् ॥ श्यामालतिकायाम् ॥

गोपा । स्त्री । गोपालिकायाम् ॥ श्यामालतायाम् ॥ गोपायति । गुपू० । पचाद्यजन्तात् अजादित्वाट्टाप् इति केचित् ॥ गाः पाति । पारक्षणे । आतोनुपसर्गे इति केप्रासे । मास क्यप्यायेन आतोमनिन् कनिब्वनि पश्चेति चेन विचि अदन्तत्वाभावा टाब्विधेरभावे गोपाः विश्वपावदिति बोध्यम् ॥

गोपानसी । स्त्री । छादनाद्युदाकथिकाष्ठयाम् । कुट्येषु छादनार्थं दत्ते वक्रकाष्ठे ॥ छादनाधारे । पटलाधारवंशपञ्जरे ॥ गोपायति । गुपू० । बाहुलकात् नसट् प्रत्यय. । अल्लोपय लोपौ ॥ गवां गोभिर्वा पानम् किरणा नां रक्षणम् किरणैर्वा शोषणम् । तत् स्यति निवर्त्तयति । षोन्तकर्मणि । आतोनुपेतिक । गौ० ङी ॥

गोपायितः । त्रि । रक्षिते ॥ गोपाय्यते स्म । गुपू० क्तः । आयादयआर्द्धधातुकेवा ॥

गोपालः । पु । नृपे । भूपे ॥ गोपे । गवां पालके ॥ ईशे ॥ श्रीकृष्णे ॥ तन्नाम यथा । पश्चाद्वक्त्रोपनीताम्बुजरुचि रक्षाभोजनेनोऽम्बुजस्थो बालो जङ्घाकटीरस्थलकलितरणत्किङ्किणीको मुकुन्दः । दोर्भ्यां हैयङ्गवीनं दधदतिविमलं पायसं विश्ववन्द्यो गोगोपीगोपवीतो रुरुनखविलसत्कण्ठभूषश्चिरं व इति तन्नसारः ॥ सर्वस्य जगतः पालनात् । विष्णौ ॥ गां भूमिं वेदं तन्मूलं यज्ञादिकं वा । पालयति । गाःपालयति वा । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥ सगणे । मध्यगुरौ । ऽ । ॥

गोपालकः । पुं । शिवे ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवां पालके ॥ गोपालएव । स्वार्थेकन् ॥

गोपालकर्कटी । स्त्री । ग्वालकाकड़ी इति प्रसिद्धे कर्कटीप्रभेदे । क्षुद्रेर्वारौ । क्षुद्रचिर्भिटायाम् ॥

गोपालिका । स्त्री । गोपालकस्त्रियाम् ॥ अमपुंयोगलक्षणोङीप्प्रासः पालकान्तान्नेति निषिध्यते ॥ कीटविशेषे । महाभीरौ ॥ शारिवाया मोषधौ ॥

गोपाली । स्त्री । गोपालकर्कट्याम् ॥ गोरक्ष्याम् ॥ गोप्याम् ॥ गोपाली करतालीनर्तनशाली पुनातु वनमाली ॥

गोपाष्टमी । स्त्री । गोष्ठाष्टम्याम् ॥ यथा । शुक्लाष्टमीकार्त्तिकेतु स्मृता गोपाष्ट

मो वृधैः । तद्दिने वासुदेवोऽभू-द्गोपः पूर्वन्तु वत्सपः ॥ तत्र कुर्या-द्गवां पूजां गोग्रासं गोप्रदक्षिणम् । गवानुगमनं कार्यं सर्वान् कामान-भीप्सता ॥

गोपिका । स्त्री । गोपप्याम् ॥ गोपाय-ति । गुपू० ण्वुल् ॥ गोप्याम् ॥

गोपित्तम् । न । गोरोचनायाम् ॥

गोपिनी । स्त्री । श्यामालतायाम् ॥

गोपी । स्त्री । गोपपत्न्याम् ॥ गोप-स्य स्त्रीत्यर्थे पुंयोगादाख्यायामिति ङीष् ॥ सारिवायाम् ॥ रक्षिकाया-म् ॥ रक्षिकायाम् । मूलप्रकृतौ ॥ गोपायति । गुपू० स्वायाभावे । प-चाद्यच् । गौरादिङीष्० ॥

गोपीथः । पुं । न । रक्षणे ॥ न । तीर्थे ॥ जलशोषयाम् ॥ गावः पिबन्त्यस्मि-न् । पा० निशीथगोपीथावगथा इ-ति थक् ॥ गोपीथः सोमपानमिति-वेदभाष्यम् ॥

गोपुच्छः । पुं । हारविशेषे ॥ गोलाङ्गू-ले ॥ गोलाङ्गूलवानरे ॥

गोपुटा । स्त्री । स्थूलैलायाम् ॥

गोपुटिकम् । न । शिववृषस्यमस्तके ॥

गोपुरम् । न । पुरद्वारे ॥ द्वारमात्रे ॥ कैवर्त्तीमुस्तके ॥ गौ जलं विपर्त्ति । पपालनपूरणयोः । मू० कः ॥ गौर्भ-वं पुरमस्येति वा ॥ यद्वा । पुरति । पुर अग्रगमने । इगुपधेति कः । ग-वां पुरम् ॥ गोपायति वा । गुपू० बाहु-लकादुरच् ॥ यद्वा । गोपायति । पुलमह-त्त्वे । इगुपधत्वात् कः । रलयोरभेदः गोभिः पुरम् ॥ गा पुरति वा । पुर० । मू० कः ॥

गोपुरकः । पुं । कुन्दुरुके । बहुगन्धे ॥

गोपुरीषम् । न । गोमये ॥

गोपेन्द्रः । पुं । विष्णौ ॥ गोपराजे ॥

गोपेशः । पुं । शाक्यमुनौ ॥ गोपराजे ॥ नन्दघोषे ॥

गोप्ता । त्रि । रक्षके ॥ गोपायति । गुपू० तृच् ॥ स्त्रीकृष्णे ॥ सहि स्वमा-यया स्वात्मानं संवृणोति ॥

गोप्त्री । स्त्री । गोपिकायाम् ॥ रक्षि-कायाम् ॥

गोप्यः । पुं । दासीपुत्रे ॥ त्रि । रक्षणी-ये ॥ गुह्ये ॥ सङ्गोपनीये ॥ यथा । आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैथुन-भेषजम् । अपमानं तपो दानं नव गोप्यानि यत्नतः इति ॥ गुप्यते । गुपू० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

गोप्यकः । पुं । दासे ॥ गोप्यात् स्वार्थे कः ॥ गोप्यं कायति वा । कै० आतर्दातकः ॥

गोप्याधिः । पुं । बन्धकविशेषे ॥ तथा च नारदः । अधिक्रियत इत्याधिः

स विज्ञेयो द्विलक्षणः । कृतकालोऽपनेयस्तु यावद्देयोद्यतस्तथा ॥ स पुनर्द्विविधः प्रोक्तो गोप्यो भोग्यस्तथैवच । गोप्योरक्षणीयः ॥

गोपाली । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

गोभण्डीरः । पुं । जलकुक्कुभखगे ॥

गोमक्षिका । स्त्री । मक्षिकाविशेषे । दंशे । डाँस इतिभाषा ॥

गोमान् । त्रि । गवीश्वरे । गोमिनि ॥ बहवो गावोऽस्य । भूम्नि तदस्यास्तीतिमतुप् ॥

गोमतम् । न । गव्यूतौ ॥

गोमतल्लिका । स्त्री । प्रशस्तायांगवि ॥ प्रशंसावचनैश्चेति नित्यसमासः ॥

गोमती । स्त्री । स्वनामख्यातायां नद्याम् । वाशिष्ठ्याम् ॥ वैदिकमन्त्रविशेषे ॥ उगितश्चेतिङीप् ॥

गोमन्तः । पुं । विन्ध्यप्रत्यन्तपर्वते ॥

गोमयः । पुं । न । गोविषि ॥ गोःपुरीषम् । गोश्चपुरीषे इतिमयट् ॥ व्यङ्गजीर्णदेहाया बन्ध्यायाश्च विशेषतः । रोगार्त्तायाः प्रसूताया न गोर्गोमयमाहरेत् ॥

गोमयच्छत्रम् । न । शिलीन्ध्रके ॥

गोमयच्छत्रिका । स्त्री । उच्छिलीन्ध्रे । शिलीन्ध्रे । टिण्टीरे ॥

गोमयप्रियम् । न । भूतृणे ॥

गोमयोत्था । स्त्री । गोमयजातकीटविशेषे । गर्द्दभ्याम् । गोबरीला इति भाषा ॥

गोमायुः । पुं । शृगाले ॥ गन्धर्वविशेषे ॥ गां विकृतां वाचं मिनोति । डुमिञ्० । कृवापेत्युण् ॥

गोमी । पुं । शृगाले ॥ बुद्धभिक्षुशिष्ये । आमयोरे ॥ त्रि । गोमति ॥ उपासके ॥

गोमीनः । पुं । मत्स्यविशेषे ॥

गोमुखः । पुं । मातलिपुत्रे ॥ महादेवगणान्तरे ॥ नक्रे ॥ वाद्यविशेषे ॥ न । कुटिलागारे ॥ वाद्यभाण्डे ॥ लेपने ॥ चौरक्रियमाणे सुरङ्गायाः प्रभेदे ॥ जपमालागोपनाय पट्टवस्त्रादिनिर्म्मिते गोमुखी इति प्रसिद्धे यन्त्रविशेषे ॥ यथा । चतुर्विंशाङ्गुलमितं पट्टवस्त्रादिसम्भवम् । निर्म्मायाऽष्टाङ्गुलिमुखं ग्रीवां तत् षड्दशाङ्गुलम् ॥ सेयं गोमुखयन्त्रञ्च सर्वतन्त्रेषु गोपितम् । तन्मुखे स्थापयेन्मालां ग्रीवामध्यगतः करः ॥ प्रजपेद्विधिनागुप्तं वर्णमालाधिकं प्रिये । इति मुण्डमालातन्त्रम् ॥ गोमुखादौ ततो मालां गोपयेन्मातृजारवत् । इति मयातन्त्रम् ॥

गोमेदः

गोमुखी । स्त्री । मन्त्रजपार्थं कर्पटादि निर्मितगुप्तिकायाम् । गोमुखे ॥ राढ देशस्थनदीविशेषे ॥

गोमूत्रम् । न । गोजले ॥ अस्यगुणाः ॥ गोमूत्रं कटु तीक्ष्णोष्णं क्षारं तिक्तं कषायकम् । लघ्वग्निदीपनं मेध्यं पित्तकृत् कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मो दरानाहकण्डूक्षिमुखरोगजित् । किलासगदवातामवस्तिरुक् कुष्ठनाशनम् ॥ कासश्वासापहं शोथकामलापाण्डुरोगहृत् ॥ *॥ कण्डूकिलासग दशूलमुखाक्षिरोगान् गुल्मातिसा रमरुदामयमूत्ररोधान् । कासं सकुष्ठजठरक्रिमिपाण्डुरोगान् गोमूत्र मेकमपि पीतमपाकरोति ॥ सर्वेष्वपि च मूत्रेषु गोमूत्रं गुणतोऽधिकम् ।

गोमूत्रि

अतो विशेषात्कथने मूत्रं गोमूत्रमुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथवर्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुगानाहकामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायं तिक्ततीक्ष्णञ्च पूरणात् कर्णशूलहृत् ॥

गोमूत्रिका । स्त्री । तृणविशेषे । गोष नायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ चित्रकाव्यविशेषे । यथा । गतिस्थानेषु यत्र मार्गे मूत्रस्य गोरिव । गोमूत्रिकेति तत् प्राहुः दुष्कराश्चित्रवेदिनः ॥ अपिच । वर्णानामेकरूपत्वं यद्येकान्तरमर्द्धयोः । गोमूत्रिकेति तत् प्राहुः दुष्करं तद्विदो विदुः इति ॥ पो ढशकोष्ठद्वये पङ्क्तिद्वये ऽर्द्धद्वयं क्रमेण विलिख्यैकान्तरविनिमयेन वाचने श्लोकनिष्पत्तिर्भवतीत्युद्धारः ॥

उदाहरणं यथा ॥

प्र	वृ	त्ते	यि	क	स	द्वा	नं	सा	ध	ने	प्य	वि	पा	दि	भिः ॥
व	दृ	चे	वि	क	स	द्वा	नं	यु	ध	ना	प्य	वि	पा	गि	भिः ॥

इति माघे १९ सर्गे ४६ श्लोकः ॥ अस्याश्चत्वारो भेदाः । पादगोमूत्रिका अर्द्धगोमूत्रिका श्लोकगोमूत्रिका विपरीतगोमूत्रिकेति भेदा इति सरस्वतीकण्ठाभरणम् ॥

गोमेदः । पुं । गोमेदकमणौ ॥ द्वीप विशेषे ॥ यथा । गोमेदे गोपतिर्नाम राजा भूमीसवोद्धतः । याम्यो ऽभूद्वज्रिकन्याना मीलथ्याना मनोः कुले ॥ सतीव हरियज्ञाय प्रवृत्तेषु भगनगुरून् । यज्ञे तं गौतमः कोपाद्यपत् सोऽगमत् क्षयम् ॥ यज्ञवाटे ऽस्य ताशाको दग्धाः कोपाग्निना मुनेः । तन्मेदसा मणीभूता

गोमेदः सततोऽभवदिति ॥

गोमेदकः । पुं । स्वनाम्ना प्रसिद्धे मणिविशेषे ॥ तत्पीतमणौ ॥ राहुरत्ने । तस्योमणौ ॥ अस्यपरीक्षा यथा । हिमालयेषा सिन्धौवा गोमेदमणिसम्भवः । स्वच्छकान्तिर्गुरुः स्निग्धो वर्णाढ्यो दीप्तिमानपि ॥ मध्यः पिञ्जरो धन्यो गोमेदइतिकीर्त्तितः ॥ चतुर्धा जातिभेदस्तु गोमेदेऽपि प्रकाश्यते ॥ ब्राह्मणः शुक्लवर्णःस्यात् क्षत्रियोरक्तउच्यते । आपीतोवैश्यजातिस्तु शूद्रस्त्वानीलउच्यते ॥ छाया चतुर्विधा श्वेता रक्ता पीताऽसिता तथा ॥ गुरुप्रभाश्च सितवर्णरूपः स्निग्धो मृदुर्वीतिमलप्रभावः ॥ स्वच्छस्तु गोमेदमणिर्धं तोयं करोति स्वच्छो धनधान्यवृद्धिम् । लघुश्चिरूपोऽतिखरोऽन्यमानः सदोषसिक्तो मलिनःखरोपि ॥ करोति गोमेदमणिर्विनाशं सम्पत्तिभोगायुबलवीर्यराशेः ॥ ये दोषा हीरके चेयास्ते गोमेदमणावपि । परीक्षा यत्नतः कार्या शाणेशा रत्नकोविदैः ॥ स्फटिकेनैवकुर्वन्ति गोमेदप्रतिरूपकम् । शुद्धस्यगोमेदस्य मूल्यं सुवर्णेर्देशगुणमाहुरेके । अन्येतथा विद्रुमतुल्यमूल्यं तथा परीक्षामरतुल्यमाहुः ॥ चतुर्विधामप्येतु धार्यं परिसम्मतमिति ॥ काकोले ॥ पद्मके ॥

गोमेदसन्निभः । पुं । दुग्धपाषाणे ॥

गोमेधः । पुं । यज्ञविशेषे ॥ तस्य कलौनिषेधो यथा । अश्वालम्भं गवालम्भं सन्न्यासंपलपैतृकम् । देवराच्चसुतोत्पत्तिः कलौपञ्चविवर्जयेत् ॥

गोयुगम् । न । गोद्वये ॥ गवोर्युगम् ॥

गोरक्षः । पुं । नागरङ्गे । नारङ्गे ॥ कपभक्तौषधौ ॥ त्रि । गोरक्षके । गोपे ॥ रक्षतीतिरक्षः । गोरक्षः ॥

गोरक्षकर्कटी । स्त्री । चिर्भिटायाम् ॥

गोरक्षजम्बूः । स्त्री । गोधूमे ॥ गोरक्षतण्डुलायाम् ॥ घोरटाफले ॥

गोरक्षतण्डुला । स्त्री । गोरक्षचाउलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रक्षुपविशेषे । गाङ्गेरुक्याम् । नागबलायाम् ॥

गोरक्षतुम्बी । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्षदुग्धा । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । ताम्रदुग्धायाम् । बहुपत्रायाम् । अमृतसञ्जीवन्याम् ॥

गोरक्षी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । गन्धपुष्पायाम् । पञ्चपर्णिकायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥ कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्ष्यम् । न । पशुपाल्ये ॥ गोरक्षतो

ति गोरचः । तस्मिमावः । घञ् ॥

गोरङ्कुः । पुं । पक्षिविशेषे ॥ नग्नके ॥ वन्दिनि ॥

गोरटः । पुं । दुर्गखदिरे ॥

गोरणम् । न । गुरणे । उद्यमे । भारा थुद्यमने ॥ गूर उद्यमे । चु० । ल्युट् ॥

गोरसः । पुं । दुग्धे ॥ दधि ॥ दुग्धा-हने । घोले । तक्र ॥ गोरसस्य दुग्धस्य विकारत्वात् उपचारात् ॥

गोरसजम् । न । तक्रे ॥

गोराटी । स्त्री ।
गोराटिका । स्त्री । } शारिकाविहगे ॥
गोरिका । स्त्री ।

गोरुतम् । न । क्रोशयुग्मे ॥ गोःशब्दे ॥

गोरोचम् । न । हरिताले ॥

गोरोचना । स्त्री । स्वनामख्यातपीत वर्णद्रव्ये । शोभनायाम् । मङ्गलाया म् । मेध्यायाम् ॥ गोरोचना हिमा तिक्ता वश्या मङ्गलकान्तिदा । विषा ऽलक्ष्मीग्रहोन्मादगर्भस्रावक्षतास्त्र हृत् ॥

गोर्दम् । न । मस्तिष्के । मस्तकभवस्ते हे ॥ गुर्यते गुरतेवा । गुरी उद्यम ने । अब्दादय इतिसाधु ॥

गोलः । पुं । सर्ववर्तुले ॥ मदनवृक्षे ॥ जारात् विधवासुते ॥ भूगोले ॥ ख गोले ॥ यथा । गोलं श्रोतुं यदि तव

मति भास्करीयं शृणु त्वमितिभि-रोमणिः ॥ एकराशौ पड्ग्रहयोगे ॥ यथा । ग्रहाश्च एकस्मिन् यदि भव ति षट्का मिलन्ति तदा गोलो योग: प्रलयपद भिन्द्रोपि लभते । भ वे स्तोको रक्षः परिहरति पुत्रस्य-जननी खपार्श्वं न यः स्यात तस्य ति वसुधा शुष्यतिनदीति ॥ एकरा शौसप्तग्रहयोगे ॥ यथा । सप्तग्रहा यदैकस्था गोलयोग स्तदाभवेत् । दुर्भिक्षं राष्ट्रपीडाच तस्मिन् काले क्षयस्तथा इति ॥ न । मण्डले ॥ गुडे वेन् । उभयोरभेदः ॥

गोलकः । पुं । जारेतोविधवासुते ॥ म णिके । अलिञ्जरे । गोल इतिभाट इ तिचभाषा ॥ गुडे ॥ पिण्डे ॥ यथा । ते नसौ गोलकः सूर्यग्रहचर्योग्यम् गो लकाः । प्रभांलभ्यो पि दृश्यन्ते सूर्य रश्मिविदीपिताः ॥ इतिसूर्यसिद्धान्तः ॥ गन्धरसे । बोले ॥ न । गोलोके ॥ गुडत्वे । गुडरचनायाम् । घञ् । स्वा र्थेकन् । उभयोरैक्यम् ॥

गोलचयम् । न । गतो प्रशस्ताप्रशस्त लक्षणे ॥ यथा । परापरः प्राप छ-ष्टयाय गोलचयं तत् क्रियते तेन ऽयम् । तथा समासः शुभलक्षणा-लाः सर्वा तथा प्राणमतो ऽभिधाः

गोलक्ष

स्ये ॥ अशुभलक्षणा गावश्चाह । सा
स्राविलरूक्षाक्ष्यो मूषिकनयनाश्च
न शुभा गावः । प्रचला चिपिटवि-
षाणाः करटाः खरसदृशवर्णा स्च ॥
दशसप्तचतुर्दन्त्यः प्रलम्बमुण्डानना
विनतपृष्ठाः । ह्रस्वस्थूलग्रीवायवम-
ध्या दारितखुराश्च ॥ श्यावातिदी
र्घजिह्वाः गुल्फैरतितनुभिरति
स्थूलैर्वा । अतिकुब्जाः कृशदेहा
नेष्टा हीनाधिकाङ्ग्यश्च ॥ ४ ॥ अथ
वृषलक्षणम् । वृषभोऽप्येवं स्थूलाति
लम्बवृषणः सिराततक्रोडः । स्थूलसि
राचितगण्डस्त्रिस्थानं मेहते यश्च ॥
मार्जाराक्षः कपिलः करटो वा न
शुभदो द्विजस्येव । कृष्णोष्ठतालुजि
ह्वः श्वसनो यूथस्य घातकरः ॥ ६ ॥
स्थूलयवाङ्गुलिमिश्रः सितोदरः कृष्ण
सारवर्णश्च । गृहजातोऽपि त्याज्यो
यूथविनाशावहो वृषभः ॥ ७ ॥ श्या
मकपुष्पचिताङ्गो भस्मारुणसन्निभो
बिडालाक्षः । विप्राणामपि न शु
भं करोति वृषभः परिगृहीतः ॥ ये
चोद्धरन्ति पादान् पङ्कादिव योजि
ताः मृदुग्रीवाः । कातरनयना ही
नाश्च पृष्ठतस्ते न भारसहाः ॥ ९ ॥ अ
थ शुभलक्षणान्याह । मृदुसंह
ततास्रोष्ठा तनुस्फिक् ताम्रतालुजि

गोलक्ष

ह्वाश्च । ह्रस्वतनूच्चश्रवणाः सुकुक्षयः
पृष्ठजङ्घाश्च ॥ आताम्रसंहतखुरा व्यू
ढोरस्का वृहत्ककुद्युक्ताः । स्निग्ध
श्लक्ष्णतनुत्वग्रोमाणस्ताम्रतनुशृङ्गाः ॥
तनुभूस्पृग्वालधयो रक्तान्तविलोच
ना महोच्छ्वासाः । सिंहस्कन्धा स्त
न्वल्पकम्बलाः पूजिताः सुगताः ॥
११ ॥ वामावर्तैर्वामे दक्षिणपार्श्वे
च दक्षिणावर्तैः । शुभदा भवन्त्यन
डुहो जङ्घाभिश्चैणकनिभाभिः ॥ वै
दूर्यमल्लिकाबुद्बुदेक्षणाः स्थूलनेत्रव
र्त्मानः । पार्ष्णिभिरस्फुटिताभिः श
स्ताः सर्वे च भारसहाः ॥ घ्राणोद्दे
शे सवलिर्मार्जारमुखः सितश्च द
क्षिणतः । कमलोत्पललाक्षाभः सु
वालधिर्वाजितुल्यजवः ॥ लम्बैर्वृष
णैर्मेषोदरश्च सङ्क्षिप्तवङ्क्षणक्रोडः
। ज्ञेयो भाराध्वसहो जवेऽश्वतुल्य
शुभफलः ॥ १५ ॥ सितवर्णः पिङ्ग
श्च ताम्रविषाणेक्षणो महावक्त्रः । हं
सो नाम शुभफलो यूथस्य विवर्धनः
प्रोक्तः ॥ १६ ॥ भूस्पृग्वालधिराता
म्रविषाणो रक्तदृक् ककुद्मांश्च क
ल्माषश्च स्वामिनमचिरात् कुरु
ते पतिं लक्ष्म्याः ॥ १७ ॥ यो वा सि
तैश्च चरणैर्यथेष्टवर्णश्च सोऽपि शु
भफलकृत् । मिश्रफलोऽपि द्विधो

यदिनैकान्तप्रशस्तोऽपि ॥ १८ ॥

इतिवाराहीसंहितायां गोलक्षणं नामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

गोला । स्त्री । गोदावर्याम् ॥ सख्याम् ॥ कुनट्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ मनःशिलायाम् ॥ अञ्जने ॥ मण्डले ॥ अलिञ्जरे ॥ बालखेलने । बालक्रीडनकाष्ठे ॥ गां दीप्तिं लाति । ला० । आतइति कः ॥ गुड्यते वा । गुडवेष्टने । घञ् । डलयोरैक्यम् ॥

गोलाङ्गूलः । पुं । असितमुखेकपिविशेषे । कपिश्रेष्ठे । दधिशोणे ॥ कृष्णवानरे ॥

गोलासः । पुं । शिलीन्ध्रे ॥

गोलिहः । पुं । घण्टापाटलौ ॥

गोलीढः । पुं । लोध्रविशेषे । घण्टापाटलौ ॥ गोभिर्लिह्यतेस्म । लिह० । क्त ॥

गोलोकः । पुं । न । श्रीकृष्णस्य नित्ये धामनि ॥ श्रीकृष्णस्थाने ॥ यथा । वैकुण्ठस्य दक्षभागेगोलोकं सर्वमोहनम् । तत्रैव राधिका देवी द्विभुजो मुरलीधरः ॥ यद्रूपं गोलकं धाम तद्रूपं नास्ति मामके । ध्यानेषा चतुर्णां किं वा ध्यानयोगो न विद्यते ॥ गुह्यतत्त्वमयं देवि नानारत्नैन शोभितम् । मध्यदेशे गोपकान्तं श्रीविष्णोः लोभमन्दिरम् ॥ श्रीविष्णोः सद्रूपस्य यत्स्थलं चित्तमोहनम् । तत्स्थानस्य माहात्म्यं किं मया कथ्यतेऽधुनेत्यादिमाहात्म्यादिकं तन्त्रशास्त्रे ब्रह्मवैवर्त्तपुराणे च द्रष्टव्यम् ॥

गोलोमिका । स्त्री । गोधुमा इति पावरी इति च गौडभाषा प्रसिद्धे क्षुद्रक्षुपविशेषे । क्रोष्टुकपुच्छिकायाम् । पृश्निपर्ण्याम् ॥

गोलोमी । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ॥ गोलोमस्य जाता । तत्रजातइत्यण् ॥ वचायाम् ॥ भूतकेशे ॥ गोलोम्नामियम् । तस्येदमित्यण् । संज्ञापूर्वकत्त्वान्नवृद्धिः ॥ वेश्यायाम् ॥ गोलोमा । स्त्री । गोशब्दोगोलोमसदृशेवाच्यः । अनडुपधालोपिन इति ङीप् ॥ गोलोमिकायाम् ॥

गोवत्सादी । पुं । वृके ॥

गोवन्दनी । स्त्री । प्रियङ्गौ । फलिन्याम् ॥ गविभूमौवन्द्यते । वदि० । कर्मणिल्युट् ॥ पीतचन्दनोत्पले ॥

गोवरम् । न । गोमयविशेषे ॥ गोष्ठस्य गोखुरक्षुण्णं शुष्कचूर्णितगोमयम् । गोवरं तत् समाख्यातं वरिष्ठं रससाधने ॥

गोवर्द्धनः । पुं । स्वनाम्ना प्रसिद्धे पर्वतविशेषे । गिरिराजे ॥ वन दि र्ति

दासोऽयं भूधरो नात्र संशयः । शुक्लप्रतिपदि प्रातः कार्त्तिके ऽर्च्यो ऽश्ववैष्णवैः ॥ पूजामन्त्रस्तु । गोवर्द्धनधराधार गोकुलत्राणकारक । विष्णुबाहुकृतोच्छ्राय गवां कोटिप्रदो भव ॥ इति ॥ त्रि । गोवर्द्धके ॥ गवां वर्द्धनः ॥

गोवर्द्धनधरः । पुं । श्रीकृष्णे । नन्दनन्दने ॥ गोवर्द्धनस्य गिरेः धरो धारकः ॥

गोवर्द्धनधारी । पुं । श्रीकृष्णे । यशोदानन्दने ॥

गोवशा । स्त्री । वन्ध्यायाङ्गवि ॥

गोविन्दः । पुं । वासुदेवे ॥ तद्ध्यानं यथा । फुल्लेन्दीवरकान्तिमिन्दुवदनं बर्हावतंसप्रियं श्रीवत्साङ्कमुदारकौस्तुभधरं पीताम्बरं सुन्दरम् । गोपीनां नयनोत्पलार्च्चिततनुं गोगोपसङ्घावृतं गोविन्दं कलवेणुवादनपरं दिव्याङ्गभूषं भजेदिति ॥ गोशब्दवाच्यानि इन्द्रियाणि निरुध्य प्राप्ते ॥ गोवेदलक्षणां वाणीं विन्दति इति व्युत्पत्त्या सर्ववेदोपादानत्वेन सर्वज्ञे ॥ गां भुवं धेनुं स्वर्गं वेदं वा अविदत् विन्दति वा । विद॰ विद्लृ॰ । गवादिषु विन्देः संज्ञायामिति शः । वाराहरूपेणोद्धरणात् कामधेनोरैश्वर्यप्राप्तेः । इन्द्रेणास्वर्गस्य निवेदनात् मत्स्यादिरूपेण वेदोद्धरणाच्च ॥ गोभिर्वाणी भिर्वेदान्तवाक्यैर्विन्दते वा । गोभिरेव यतो वेद्यो गोविन्दः समुदाहृतः इति विष्णुतिलकम् ॥ वह्निपुराणे यमानुशासनेऽस्य नाममाहात्म्यं यथा । येऽतिष्ठन्तः स्वपन्तश्च गच्छन्तः स्खलिते क्षुते । सङ्कीर्त्तयन्ति गोविन्दं ते वस्त्याज्याः सुदूरतः इति ॥ गवाध्यक्षे ॥ बृहस्पतौ ॥

गोविन्दद्वादशी । स्त्री । फाल्गुनशुक्लद्वादश्याम् ॥

गोविट् । पुं । गोमये ॥ गोविड् ॥

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये ॥ धनोपले ॥ गोविंष्ठा ॥

गोवीथी । स्त्री । मध्यममार्गे नक्षत्रविशेषाणां संज्ञाविशेषे ॥ यथा । हस्तश्चित्रा तथा स्वाती गोवीथीति तु शब्दितेति ॥

गोवृन्दम् । न । गोसमूहे ॥

गोशकृत् । न । गोमये ॥

गोशरण्यः । पुं । व्याघ्रादितो दुर्गाच्च गोः परित्राणकारके ॥ गौ र्गवां वा शरण्यः ॥

गोशालम् । न । गोगृहे ॥ गवां शाला । विभाषा सेनेति पाक्षिकं क्लीवत्वम् ॥ त्रि । गोशाले जाते ॥ स्थानान्तगोशालेति जातार्थप्रत्ययस्य लुक् ॥

गोशाला । स्त्री । गोशाले । गोसाला ।

-इतिभाषा ॥ गवां भाषा ॥

गोशीर्षम् । न । चन्दने ॥ चन्दनविशेषे । हरिचन्दने ॥ गोशीर्षाकारेण सह्यैकदेशेवाते कालतास्थ्यासिग्ध वर्णे, उत्पलगन्धिनि अतिसुरभिणी तत्वतया सदैव सर्पैर्वेष्टिते इति -व्याख्यातारः ॥ गोः शीर्षमिव गोशी -र्षं गिरिस्तत्राकर इति स्वामी ॥ ग -वांमस्तके ॥

गोशीर्षकः । पुं । द्रोणपुष्पीवृक्षे ॥ क -षभादिसमुद्भवे गोरोचनासदृशवर्णे चन्दनजातिविशेषे ॥ गोमस्तके ॥

गोशृङ्गः । पुं । बर्बुरवृक्षे ॥ न । गोविषाणे ॥

गोश्रुतिः । पुं । वैयाघ्रपद्ये ऋषिवि -शेषे ॥

गोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गावस्तिष्ठ -न्त्यत्र । स्था० । घञर्थे इति सुपिस्थ इति वा कः । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥ विदधिष्ठिताधिकारे ॥ गावः श्योपादी -नीन्द्रियाणि तिष्ठन्त्यत्रेति पूर्ववत् प्र क्रिया ॥ गोष्ठीश्राद्धे ॥

गोष्ठपतिः । पुं गवांस्थानाधिपे ॥

गोष्ठश्वः । पुं । परहिंसके । यः स्वगृहा ङ्गनेस्थितः परान् द्वेष्टितस्मिन् ॥ गो -ष्ठेश्वा इति, सप्तमीतत्पुरुषे अपतुरे -श्वादिनाऽच् । नस्तद्धितइतिटिलोपः ॥ षष्ठीतत्पुरुषेतु गोष्ठश्वा इत्येव ॥

गोष्ठाष्टमी । स्त्री । गोपाष्टम्याम् ॥

गोष्ठी । स्त्री । सभायाम् । परिषदि ॥ संलापे ॥ योग्यवर्गे ॥ विषं गोष्ठी द रिद्रस्य ॥ गावोऽनेकार्था वाचस्तिष्ठन्त्य स्याम् । घञर्थे कः । अम्बाम्बगोभूमी -तिषत्वम् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

गोष्ठीपतिः । पुं । योग्यवर्गाधिपालके ॥ सभापतौ ॥

गोष्ठीभेदः । पुं । क्रीडाविशेषे ॥

गोष्पदम् । न । गोखुरश्वभ्रे ॥ त्रि । ग वां गतिगोचरे ॥ गोपदप्रमाणे ॥ गोःपदम् । गावः पद्यन्ते यस्मिन् दे शे स गोभिः सेवितो गोष्पदः । गो ष्पदंसेवितासेवितप्रमाणेष्विति सुट् सत्वषत्वञ्चनिपात्यते । असेविते तु गोपदान्यरण्यानि । प्रमाणे गोष्प दमात्रंक्षेत्रम् ॥

गोसः । पुं । प्रातः काले ॥ उषःकाले । वि भाते ॥ गां जलं स्यति । षोऽन्तकर्म णि । आत इतिकः ॥

गोसहस्यः । पुं । गोपे ॥ गावः सन्त्यस्य । कृषिस् । अत्रिह्म.स्यात् । अमि एव इतिकः ॥

गोसदृक्षः । पुं । गवये ॥

गोसन्दायः । पुं । गोदानकर्तरि ॥

गोसम्भवा । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् । त्रि ।

गोघ्यः

गोजीते ॥

गोसर्गः । पुं । प्रभाते ॥

गोसवः । पुं । गोमेधयज्ञे ॥

गोस्तनः । पुं । चतुर्यष्टिकहारे । गोः स्तने ॥

गोस्तनी । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् ॥ द्राक्षायाम् । समेकाद्राख इति भाषा ॥ गोः गौः स्तनोऽस्याः ॥ गोस्तनसदृशे गाशब्दो गौणः । स्वाङ्गाच्चोपसर्जना दिति ङीष् ॥

गोस्थानम् । न । गोष्ठे ॥ गवांस्थानम् ॥

गोस्थानकम् । न । गोष्ठे ॥ स्वार्थे कः ॥

गोस्वामी । त्रि । गोमती ॥

गोहननम् । न । गोमये ॥

गोहरीतकी । स्त्री । बिल्वे ॥

गोहालिया । स्त्री । गोवालिया इति ख्याते लताविशेषे ॥

गोहितः । पुं । घोषलतायाम् ॥ विष्णौ ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवां हितार्थं गोवर्द्धनगिरिं धृतवान् इति गोभ्योहितः । चतुर्थीसदर्थे त्याद्विना चतुर्थी तत्पुरुषः । गोभूमे औरावतरक्षो वा शरीरं यश्च गङ्कुरैन् यो हितः ॥ त्रि । गवां हितकारके । गोयासोदरि ॥

गोह्निरम् । न । पादमूले ॥

गौध्यः । पुं । मेनासुते । मैनाके । गौर्याः हिमालयपत्न्याः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढगिति ढकिप्राप्ते छन्दसि व्यत्ययो बहुलमिति व्यत्ययेन यत्।

गौर्यः

गोदिभ्योयदिति तिंगम् ॥

गौञ्जिकः । पुं । स्वर्णकारे ॥ गुञ्जाया व्यवहारे ॥

गौडः । पुं । देशविशेषे ॥ तद्द्सीमा यथा । वङ्गदेशं समारभ्य भुवनेशान्तगं शिवे । गौडदेशः समाख्यातः सर्वविद्याविशारदः ॥ तद्देशस्थे पुंभूम्नि गौडाः ॥ तेच पञ्चोक्ता स्कन्दपुराणे । सारस्वताः कान्यकुब्जाः गौडमैथिलकोत्कलाः । पञ्चगौडा इति ख्याता विन्ध्यस्योत्तरवासिनः इति ॥

गौडवास्तुकः । पुं । न । वास्तुकभेदे ॥ तद्देवसुदइल पर्व रक्तं गौडीयवास्तुकम् ॥

गौडिकः । पुं । इक्षुकुट्टके ॥ इक्षौ ॥ गुडेसाधुः । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥ न । मद्यविशेषे ॥

गौडी । स्त्री । सुराभेदे ॥ गडिकल्याम् ॥ रागिणीविशेषे ॥ मेघरागस्य योषिदिति ॥ काव्यरीतिप्रभेदे ॥ यथा । ओज प्रसादमाधुर्य गुणयितयभेदतः । गौडवैदर्भपाञ्चालरीतयः परिकीर्तिता इति ॥

गौणः । त्रि । गुणयोगात्प्रवृत्ते ॥ अमु

खे ॥ यज्ञोपपादितेथे ॥ गुणादागतः
श्रम् ॥

गौधाधातुः । पुं । उपधातौ ॥

गौधासन्ध्यासी । स्त्री । अन्त्याश्रमिणि । कर्मफलत्यागिन्येपिकर्मानुष्ठायिनि ।

गौणी । स्त्री । वृत्तिविशेषे ॥ कश्चोति प्रकारलक्षणामन्तर्गतलक्षणाविशेषे ॥ पर्य्यायः सोपितत्पदपेयम् ॥

गौतमः । पुं । नचिकेतसः पितरि मुनिविशेषे । उद्दालके गोपतो गौतम इति प्रसिद्धे ॥ मुनिविशेषे शतानन्दे ॥ शाक्यवंशावतीर्णे बुद्धमुनिविशेषे । शाक्यसिंहे । शौद्धोदनौ बुद्धे ॥ गौतमस्यायं शिष्यः । तस्येदमित्यण् । तस्यैवापत्याद्य ॥ गौतमस्यापत्ये । ऋष्यण् । बहुत्वे गौतमाः ॥

गौतमसम्भवा । स्त्री । गोदावर्यां नद्याम् ॥

गौतमी । स्त्री । उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ गोदावर्याम् ॥ कृप्याम् ॥ शाक्यलक्षणगौतमप्रणीतायां विद्यायाम् ॥ षोडशपदार्थप्रतिपादिकायांमहत्यामतिगौतमप्रोक्तायामर्थविद्यायाम् ॥ शाङ्गरवाद्यञो ङीन् ॥ राक्षसीविशेषे ॥

गौत्तमः । पुं । स्थावरविषस्य प्रभेदे ॥

गौधारः । पुं । गोधिकासुते । महेगौधायांजाते चन्दनगोहेतिख्याते ॥ गोधाया अपत्यम् । आरगुदीचामिस्यारक् ॥

गौधूमः । पुं । गोधूमविकारे ॥ गोधूमस्यावयवो विकारो वा । बिल्वादित्वादण् ॥

गौधूमीनम् । न । गोधूमक्षेत्रे ॥ गोधूमानां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानां भवने खञ् ॥

गौधेयः । पुं । गोधिकात्मजे । गौधारे ॥ गोधाया अपत्यम् । शुभ्रादित्वाड्ढक् ॥

गौधेरः । पुं । गौधारे ॥ गोधाया अपत्यम् । गोधायाढ्रक् ॥

गौरः । पुं । श्वेतवर्णे ॥ चन्द्रे ॥ धववृक्षे ॥ अरुणवर्णे ॥ गौरा इतिख्याते पीतवर्णे ॥ श्वेतवर्णे ॥ त्रि । तद्वर्णवति ॥ विशुद्धे ॥ न । पद्मकेसरे ॥ कुङ्कुमे ॥ स्वर्णे ॥ गुरति गच्छति मनोऽत्र वा । गुरी उद्यमने गुङ् गतौ वा । ऋज्रेन्द्रेतिसाधुः ॥ गूर्यतेऽनेन वा । गुरी० ॥ ऋज्रेन्द्रेति घञ् । गौरएव ॥ प्रज्ञाद्यण् ॥

गौरस्यम् । न । पाशुपाल्ये ॥

गौरक्षीरकः । पुं । ऋजादनाम् । श्वेतक्षीरके ॥

गौरतित्तिरः । पुं । कपिञ्जले ॥

गौरत्वक् । पुं । इङ्गुदीवृक्षे ॥

गौरवम् । न । अभ्युत्थाने ॥ गुरुत्वे । लाघवाभावे ॥ गुरोर्भावः । इगन्ता लघुपूर्वादित्यण् ॥

गौरवितः । त्रि । आर्यमिश्रे ॥ गौरवः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गौरश्यामः । पुं । गिरजमधूके । मध्यमे ॥

गौरसर्षपः । पुं । श्वेतसर्षपे । सिद्धार्थे ॥ गौरश्चासौ सर्षपश्च ॥ त्रिभी राजसर्षपैः परिमिते ॥

गौरसुवर्णम् । न । चित्रकूटप्रसिद्धे पत्रशाकभेदे । शारिले । गन्धशाके ॥

गौरा । स्त्री । गौर्याम् । शिवायाम् ॥ हलितदिरूपः ॥

गौरार्द्रकः । पुं । स्थावरविषविशेषे ॥

गौरास्यः । पुं । कृष्णवानरे ॥

गौरिका । स्त्री । अष्टवर्षीयकन्यायाम् ॥ गौर्येव । कः ॥

गौरिलः । पुं । सिद्धार्थे ॥ लौहचूर्णे ॥

गौरी । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ योगाग्निदग्धदेहा या पुनर्जाता हिमालये । शङ्खेन्दुकुन्दधवला ततो गौरीति सा स्मृता ॥ अष्टवर्षा कन्यायाम् ॥ रजन्याम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ वसुधायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ वरुणभार्यायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । मायादेव्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ मल्लिकायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुवर्णकदल्याम् ॥ आकाशमांस्याम् ॥ रागिणी विशेषे । मालवरागभार्यायाम् ॥ गौरवर्णान्वितायाम् ॥ गृहणे । गुरुमध्ये । अन्त्येऽपि रश्च को गौरीनिमालितः । गौरोवर्णोऽस्त्यस्याः । गौरादित्वान् ङीष् ॥

गौरीगुरुः । पुं । हिमवति ॥ गौर्या गुरुः ॥

गौरीजम् । न । अभ्रके ॥

गौरीतकम् । न । तक्रविशेषे ॥ यथा । लवणं मरिचं हिङ्गुं जीरं नारङ्गमम्लवत् । एलाचूर्णान्वितं तक्रं धूपयेद् घृतहिङ्गुना ॥ पार्वत्या निर्मितं तक्रं सर्वदोषनिवर्हणम् । सुवर्णं पावनं दिव्यं न हेमस्य मवतृप्तिरिति ॥

गौरीपुत्रः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ गणेशे ॥

गौरीपुष्पः । पुं । प्रियङ्गुवृक्षे ॥

गौरीललितम् । न । हरिताले ॥

गौरीशिखरम् । न । तीर्थविशेषे ॥

गौरीसुतः । त्रि । दशवर्षोढात्मजे ॥

गौरुतल्पिकः । पुं । गुरुस्त्रीगामिनि ॥ गुरुतल्पं गच्छति । गच्छतौ परदा

गादिभ्यः इति ठक् ॥

गौल्मिकः । पुं । मुष्ककवृक्षे ॥

गौल्यम् । न । मधुरे ॥

गौशतिकः । त्रि । गोशतस्वामिनि ॥

गौष्ठीनम् । न । भूतपूर्वगोष्ठे ॥ पूर्वं भूतं गोष्ठम् । गोष्ठात् खञ् भूतपूर्व इति खञ् ॥ तीर्थविशेषे ॥

ग्रथितः । त्रि । गुम्फिते । दृब्धे । कृतग्रन्थने । गाँथा इति गुँथा इति च भाषा ॥ आक्रान्ते ॥ हते । हिंसिते ॥ ग्रथ्यते स्म । ग्रन्थसन्दर्भे । क्तः

ग्रथितमाखः । पुं । चटुपक्षौ ॥

ग्रन्थः । पुं । गुम्फे । ग्रन्थनायाम् ॥ धने ॥ धातौ ॥ अक्षरसङ्ख्यायाम् । द्वात्रिंशदक्षरैर्निर्मितौ । अनुष्टुप्श्लोके ॥ प्रबन्धे । विवक्षितार्थप्रतिपत्त्यनुकूलत्वे सति नियतक्रमानयोक्तसमुदाये । सन्दर्भे ॥ ग्रन्थनम् । ग्रन्थ॰ घञ् ॥

ग्रन्थकः । पुं । द्वात्रिंशदक्षरान्विते अनुष्टुप्छन्दःश्लोके ॥ संज्ञायां कन् ॥

ग्रन्थकर्त्ता । पुं । ग्रन्थकारे ॥

ग्रन्थकुटी । स्त्री । लेख्यभूमौ । लेख्यस्थाने । दफतरखाना इति यावनिक प्रसिद्धं स्वर्णगालजनभाषा ॥

ग्रन्थनम् । न । गुम्फने । ग्रन्थने । सन्दर्भे ॥

ग्रन्थना । स्त्री । ग्रन्थने ॥

ग्रन्थसन्धिः । पुं । काण्डे ॥ पटले ॥ स्थाने ॥ प्रकरणे ॥ पर्वणि ॥ अध्याये ॥ आह्निके ॥ उल्लासे ॥

ग्रन्थिः । पुं । ग्रन्थिपर्णे ॥ गाँठ इति भाषा प्रसिद्धे वस्त्रादिबन्धे ॥ वंशादिसन्धौ । पर्वणि । पोरी इति भाषा ॥ भङ्गुरतायाम् ॥ कुटिलतायाम् ॥ पिण्डालौ ॥ कौटिल्ये ॥ अन्योन्याध्यासे ॥ मायाख्यपाशे ॥ रुग्भेदे ॥ ॥ तस्य निदानसम्प्राप्ती यथा । वातादयो मांसमसृक्प्रदुष्टाः सन्दूष्य मेदश्च तथा शिराश्च वृत्तोन्नतं विग्रथितन्तु शोथं कुर्वन्त्यतो ग्रन्थिरितिप्रदिष्ट इति ॥ ग्रन्थते । ग्रथि॰ । सर्वधातुभ्य इन् ॥ खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिचरिभ्यश्चेति इञ् । स्वरभेदः ॥

ग्रन्थिकः । पुं । करीरे ॥ दैवज्ञे ॥ सहदेवपाण्डवे ॥ न । पिप्पलीमूले ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥ पुं । न । गुग्गुलौ ॥ ग्रन्थिप्रतिकृतिः । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

ग्रन्थिका । स्त्री । पिप्पलीमूले ॥

ग्रन्थितः । त्रि । ग्रथिते । गुम्फिते ॥ ग्रन्थतेस्म । ग्रथि॰ । क्तः ॥

ग्रन्थिदला । स्त्री । माम्भाफन्दे ॥

ग्रन्थिदूर्वा । स्त्री । भालादूर्वायाम् ॥
ग्रन्थिपर्णः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ न । बर्हिपुष्पे । कुक्कुरे । कुकुरौंदा इति ख्याते ॥ ग्रन्थिपर्णं तिक्ततीक्ष्णं कटूष्णं दीपनं लघु । कफवातविषश्वासकण्डूदौर्गन्ध्यनाशनम् ॥ मङ्गले मनगुणाः । रूक्षताऽलघ्वी रास स्वरन्ताग्निरत्वमिति ॥ ग्रन्थियुक्तपर्णमस्य । ग्रन्थयस्सपर्णान्यस्येतिवा ॥
ग्रन्थिपर्णी । स्त्री । अनुकालतायाम् ॥
ग्रन्थिपर्णी । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥
ग्रन्थिपाशः । पुं । ग्रन्थ्यात्मकनिमाया स्थपाशे ॥
ग्रन्थिफलः । पुं । आकुलपुष्पे ॥ मदनवृक्षे ॥ कपित्थवृक्षे ॥
ग्रन्थिभेदः । पुं । गँठकटा इति भाषा प्रसिद्धे तस्करविशेषे ॥ यः पटप्रान्तस्थितं सुवर्णादिकं ग्रन्थिमोचनेन चोरयतिस इत्यर्थः ॥
ग्रन्थिमान् । पुं । अस्थिसंहारिणि । हाडजोडा इति भाषा ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्त्यस्याभ्यिन्वा । मतुप् ॥
ग्रन्थिमत्फलः । पुं । लकुचे ॥
ग्रन्थिमूलम् । न । गृञ्जने । शिखिमूले ॥
ग्रन्थिमूला । स्त्री । भालादूर्वायाम् ॥
ग्रन्थिलः । पुं । करीरद्रुमे ॥ विकङ्कततरौ ॥ तण्डुलीयशाके ॥ त्रिताय त्वाम् ॥ पिण्डालौ ॥ चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥ न । पिप्पलीमूले ॥ आर्द्रके ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्यास्ति सिध्मादित्वाल्लच् ॥ ग्रन्थिं लाति । ला । आ० । कः ॥
ग्रन्थिला । स्त्री । अद्रमुकायाम् ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ भालादूर्वायाम् ॥
ग्रन्थिवर्णी । पुं । ग्रन्थिपर्णे ॥
ग्रन्थिहरः । पुं । अमात्ये । मन्त्रिणि ॥
ग्रन्थीकम् । न । पिप्पलीमूले ॥
ग्रसनम् । न । ग्रासे ॥ ग्रसु अदने । ल्युट् ॥
ग्रसितः । त्रि । कृतग्रासे । कवलिते ॥
ग्रसिष्णुः । त्रि । ग्रसनशीले ॥ न । प्रलयकाले ॥
ग्रस्तः । त्रि । लुप्तवर्णपदे ॥ असम्पूर्णोच्चारिते । अपूर्णवचसि ॥ लुप्तो वर्णः पदं वा यत्र वाक्ये पदे वा ॥ ग्रसते । ग्रसु० । क्तः । ग्रस्यविभाषेति पाक्षिक इडभावः ॥ भक्षिते । भुक्ते ॥
ग्रहः । पुं । अनुग्रहे ॥ निर्बन्धे । आग्रहे । अभिनिवेशे ॥ ग्रहणे ॥ रणोद्यमे ॥ पूतनादिबालग्रहे ॥ सैंहिकेये ॥ उपरागे । राहुकर्तृकचन्द्रादिकर्मकग्रासरूपक्रियायाम् ॥ सोमादिपात्रे ॥ यथा । सोमामग्रां सरायहान् गृह्णाति ॥ सूर्यादिनवसु

॥ तेषयथा । सूर्यश्चन्द्रो मङ्गलश्च बुधश्चापि वृहस्पतिः । शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेति नव ग्रहाः ॥ एषामष्टधा गति र्यथा । वक्रा ऽतिवक्रा कुटिला मन्दा मन्दतरा समा । शीघ्रा शीघ्रतरा चैवं ग्रहाणां गति रष्टधा ॥ ग्रहणम् गृह्णातिवा । ग्रह उपादाने । ग्रहवृहनिश्चिगमश्चेत्यप् । विभाषाग्रहइत्यन्वा ॥ बन्धने ॥ गृह्यते बध्यते चेतसो येन ग्रहसंज्ञकेन बन्धनेनेतिभाष्यम् ॥

ग्रहकल्लोलः । पुं । राहौ ॥

ग्रहणम् । न । स्वीकारे ॥ दलयोर्व्यापारे । आदाने ॥ आदरे ॥ करे । हस्ते ॥ उपलब्धौ ॥ बन्धाम् ॥ धीगुणे ॥ प्रत्याये ॥ इन्द्रिये ॥ बन्धने ॥ उपरागे । पर्वप्रतिपत्सन्धौ राहुणा सूर्यचन्द्रमसोर्ग्रसने ॥ अथ सूर्यचन्द्रयो र्ग्रहणकारणम् । यथा । भत्रिभाद्यन्तरे राहोः केतोर्वा संस्थितो रविः । चतुष्पादन्तरे चन्द्र स्तदासम्भाव्यते ग्रहः ॥ यस्मिन्नृक्षे रविस्तस्मा च्चतुर्दशगतः शशी । पूर्णिमाप्रतिपत्सन्धौ राहुणाग्रस्यते शशी ॥ कृष्णपक्षे तृतीयायां मासर्क्षं यदि जायते । तत्र सूर्योदये सूर्यो राहुणा ग्रस्यते रविः ॥ ग्रहणकालिकरविचन्द्रयो र्मेघेनाच्छादनानाच्छादनफलम् यथा । रविर्भौमनवांशेतु निरभ्रं ग्रास मादिशेत् । बुधसौरिनवांशेतु मलिनं चन्द्रवर्णगम् ॥ गुरोरंशक मासाद्य दृश्यते सकलाङ्कः । शशिशुक्रनवांशेतु मोक्षकाले भवस्वलम् ॥ अन्यत्राव्यक्तभूतौ तौ हस्तौ छादिताम्बरा विति ॥ चन्द्रग्रहस्तवारे सूर्ये सूर्यग्रहस्तथा । चूडामणिरयं योगस्तत्रानन्तफलं स्मृतम् ॥ अन्यस्माद्ग्रहणात् कोटिगुणम प्रफलं लभेत् ॥ इतिविशेषः ॥ गृह्यते ऽनेन । ग्रह० । करणेल्युट् । सामान्येनपुंसकम् ॥

ग्रहणिः । स्त्री । ग्रहणीरोगे ॥ गृह्णाति । ग्रह० । ग्रहेरनिः ॥

ग्रहणी । स्त्री । पुरीषपूर्णायामग्न्यधिष्ठाननाड्याम् ॥ रोगविशेषे । प्रवाहिकायाम् । सङ्ग्रहण्याम् ॥ तस्या निदानसम्प्राप्ती यथा । अतीसारे निवृत्ते ऽपि मन्दाग्ने रहिताशिनः । भूयः सन्दूषितो वह्नि र्ग्रहणीमपि दूषयेत् ॥ एकैकशः सर्वशश्च दोषै रत्यर्थमूर्च्छितैः । सा दुष्टा बहुशो भुक्त माम मेव विमुञ्चति ॥ पक्वंवा सरुजं पूति मुहुर्बद्धं मुहुर्द्रवम् । ग्रहणीरोगमाहुस्तमायुर्वेदविदोजनाः

णा इति । अतीसारे द्रवधातुप्रवृत्तिः ग्रहण्यान्तु बद्धस्यापि मलस्य प्रवृत्तिरिति तयोर्भेदः ॥ गृह्णाति जाठराग्निम् गृह्यते वा । ग्रह + । कृत्यल्युटो बहुलमिति ल्युट् । ङीप् ॥ यद्वा । ग्रहेरनिः । कृदिकारादक्तिन इति ङीष् ॥

ग्रहणीरुक् । स्त्री । ग्रहण्याम् । प्रवाहिकायाम् ॥

ग्रहणीहरम् । न । लवङ्गे ॥ त्रि । ग्रहणीहारिणि ॥

ग्रहदेवता । स्त्री । ग्रहाणामधिदेवते ॥ यथा । शिवाधिदैवतं सूर्य्यं वह्निं प्रत्यधिदैवतम् । १ । उमाधिदैवतं सोमं जलं प्रत्यधिदैवतम् । २ । स्कन्दाधिदैवतं भौमं क्षितिं प्रत्यधिदैवतम् ३ ॥ नारायणाधिदैवञ्च विष्णुं प्रत्यधिदैवतम् । बुधम् । ४ । ब्रह्माधिदैवं सूर्य्यास्य मिन्द्रं प्रत्यधिदैवतम् । ५ । शक्राधिदैवतं शुक्रं शचीं प्रत्यधिदैवतम् ६ ॥ यमाधिदैवतं प्रजापतिं प्रत्यधिदैवतम् ७ ॥ कालाधिदैवं सूर्य्यास्यं सर्पं प्रत्यधिदैवतम् । ८ ॥ चित्रगुप्ताधिदैवञ्च ब्रह्मप्रत्यधिदैवतम् ९ ॥ अग्न्यादिषु च । अग्निरापो धरा विष्णुरिन्द्रेन्द्राण्यौ प्रजापतिः । सार्पराज्ञी तथा ब्रह्मा ग्रहाणां देवताः स्मृताः । इति मधुशौनकीमतम् । वृद्धशौनकान्तु शिवादीनामेव ग्रहदेवतात्वमुक्तम् ॥

ग्रहद्रुमः । पुं । शाकवृक्षे ॥

ग्रहनायकः । पुं । सूर्य्ये ॥ शनैश्चरे ॥

ग्रहनाशः । पुं । छातियान इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

ग्रहनाशनः । पुं । ग्रहनाशे ॥

ग्रहनेमिः । पुं । चन्द्रे ॥

ग्रहपतिः । पुं । सूर्य्ये ॥ ग्रहाणांपतिः ॥ अर्कद्रुमे ॥

ग्रहपुषः । पुं । भानौ । सूर्य्ये ॥

ग्रहभक्तिः । स्त्री । केषां जनपदानां को ग्रहोऽधिपतिरित्येतत् यत्र निरूप्यते तत्र ग्रन्थे ॥ ग्रहाणां भक्तिर्विभागः ॥ विशेषं पश्य वराहसंहितायां १६ अध्याये ॥

ग्रहभिन्नम् । न । भौमादिग्रहैर्भिन्ने ॥ ग्रहेण ग्रहैर्वा भिन्नम् ॥

ग्रहभिन्नभम् । न । भौमादिग्रहैर्भिन्ने नक्षत्रे ॥ ग्रहभिन्नञ्चतत् भञ्च ॥

ग्रहभीतिजित् । पुं । गन्धद्रव्यविशेषे । चोडायाम् । दारुगन्धायाम् ॥

ग्रहमैत्रम् । न । ग्रहाणां मित्रामित्रादिविचारे ॥ यथा । सूर्य्यस्य मित्राणि कुजेन्दुजीवाः समो बुधोऽरी शनिभार्गवौ च । चन्द्रस्य मित्रे तु दिवाकरज्ञौ समाः स्मृता मन्दसितेज्य

भौमाः ॥ कुजस्य मित्राणि रवीन्दुजीवाः समौ तथा मन्दभृगू बुधोऽरिः । बुधस्य मित्रे सितभास्करौ समाः कुजेज्यमन्दा रिपुरिन्दुरेव ॥ मित्राणि जीवस्य कुजेन्दुसूर्याः शनिःसमः शुक्रबुधौ तु शत्रू । शुक्रस्य मित्रे शनिसौम्यौ समौ कुजेज्यौ तु रिपू रवीन्दू ॥ शनेस्तु मित्रे भृगुचन्द्रपुत्रौ जीवः समोऽन्येऽपरयस्तु शेषाः ॥

ग्रहयागः । पुं । ग्रहाणां यज्ञे ॥ अस्य प्रयोगमन्तु । शान्तौ पुष्टौ महेशानि सर्वे क्रूरेऽपिकर्मणि । ग्रहयागं प्रकुर्वाणो वाञ्छितार्थं मवाप्नुयादिति महानिर्वाणतन्त्रम् । तस्य शान्तिकत्वेन समासादावपि कर्त्तव्यत्वम् । पीडितस्थेषु मृदुकाले ॥ अपिच । गोचरे वा विलग्ने वा ये ग्रहारिष्टसूचकाः । पूजयेत् तान् प्रयत्नेन पूजिताः स्युः शुभावहाः ॥ श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् । वृष्ट्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाऽभिचरन्नपीति ग्रहयागतत्त्वम् ॥ अस्य प्रयोगो महानिर्वाणे द्रष्टव्यः ॥

ग्रहयुद्धम् । न । ग्रहयोरायोधने ॥ वियति चरतां ग्रहाणां उपर्युपर्यात्ममार्गसंस्थानानाम् । अतिदूराद्दृष्टविषये समतामिव सम्प्रयातानाम् ॥ आसन्नक्रमयोगाद्भेदोल्लेखांऽशुमर्द्दनासव्यैः । युद्धं चतुष्प्रकारं पराशराद्यैर्मुनिभिरुक्तम् ॥ भेदे वृष्टिविनाशो भेदः सुहृदां महाकुलानाञ्च । उल्लेखे शस्त्रभयं मन्त्रिविरोधः प्रियान्नत्वम् ॥ अंशुविरोधे युद्धानि भूभृतां शस्त्रक्षुदवमर्दाः । युद्धे चाप्यपसव्ये भवन्ति युद्धानि भूपानाम् ॥ विशेषो वाराह्यां १७ अध्याये ॥

ग्रहयुद्धभम् । न । ग्रहयुद्धर्क्षे । यस्मिन् भे ग्रहयोर्युद्धं जातं तस्मिन् ॥

ग्रहराजः । पुं । रवौ ॥ चन्द्रे ॥ ग्रहाणां राजा । टच् ॥ गुरौ ॥

ग्रहवर्षफलाध्यायः । पुं । कस्य ग्रहस्य कस्मिन्वर्षे कीदृशानि शुभफलानि भवन्ति तन्निरूपणपरे ग्रन्थसन्धौ ॥ एतोवराहमिहिरेण पूर्वमेवप्रतिज्ञातमासीत् । यथे बकफलमासेचमुनिप्रणीतमालोक्य । तद्वृत्तैर्वक्ष्येऽहं होरातन्त्रोक्तविधानमिति ॥ विशेषं पश्य वाराह्यां १९ अध्याये ॥

ग्रहवह्निः । पुं । ग्रहाणां होमाधिकरणे ॥ तेच नव सङ्ख्यकाः । यथा । कपिल. पिङ्गलो धूम्र. केतुश्च जठराग्निकः । शिखीच हाटकश्चैव महातेजा हुताशन. । हुताशनश्च विज्ञेयो नवैते ग्रहवह्नय इति ॥

ग्रहशृङ्गाटकः । पुं । वाराहोक्ते २० अध्याये ॥

ग्रहसमागमः । पुं । वाराहोक्ते २१ अध्याये निरूपितः ॥

ग्रहाधारः । पुं । ध्रुवर्क्षे ॥

ग्रहामयः । पुं । भूतादिग्रहजाते रोगे । आवेशे ॥

ग्रहाशी । पुं । ग्रहनाशवृक्षे ॥

ग्रहाह्वयः । पुं । भूताङ्कुशवृक्षे ॥

ग्रहीतृ । त्रि । ग्रहयालौ । ग्रहणकर्त्तरि ॥ गृह्णाति । ग्रह० । तृच् ॥

ग्रामः । पुं । संवसथे । विप्रादिवर्णमात्रे प्राकारपरिखादिरहिते पट्टादिशून्ये बहुजनवासस्थाने ॥ विप्राश्च विप्रभृत्याश्च यत्रैव वसन्ति हि । स तु ग्राम इति प्रोक्तः शूद्राणां वास एव वा ॥ तथा शूद्रजनप्राया सुसमृद्धकृषीवला । क्षेत्रोपयोगभूमध्ये वसतिर्ग्रामसंज्ञिका ॥ शब्दादिपूर्वको ग्रामः समूहार्थे । यथा । शब्दग्रामः भूतग्रामः इत्यादि ॥ संघः संयुगेम्भृतः ॥ स्वरविशेषे ॥ सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छनाश्चैकविंशतिः ॥ तेषु षड्जग्रामो मध्यमग्रामः पञ्चमग्रामश्चेति त्रयः । ग्रामशब्दार्थः । यथा कुटुम्बिनः सर्वएकीभूता भवन्ति हि । तथा स्वराणां सन्दोहो ग्राम इत्यभिधीयते ॥ षड्जग्रामो भवेदादौ मध्यमग्राम एव च । गान्धारग्राम इत्येतत् ग्रामत्रयमुदाहृतम् ॥ तथा । नन्द्यावर्त्तो यजीमूतः सुभद्रो ग्रामकास्त्रयः । षड्जमध्यमगान्धारास्त्रयाणां जन्महेतवः ॥ ग्रसते ग्रस्यते वा । ग्रसु अदने । ग्रसेरा चेति मन् आत्वञ्च ॥

ग्रामकूटः । पुं । शूद्रविशेषे । महत्तरे । महता इति भाषा ॥

ग्रामगृह्या । स्त्री । ग्रामबहिर्भूतसेनायाम् ॥ पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु चेति क्यप् ॥

ग्रामजनिष्पावी । स्त्री । नखनिष्पाव्याम् ॥

ग्रामणीः । पुं । नापिते ॥ पत्यौ ॥ त्रि । प्रधाने ॥ ग्रामाधिपतौ ॥ भोगिके ॥ स्त्री । वेश्यायाम् ॥ ग्रामेयायाम् ॥ नीलिकायाम् ॥ ग्रामं नयति । णी प्र० । सत्सूद्विषद्रुहादिना क्विप् । अग्रग्रामाभ्यामिति णत्वम् ॥

ग्रामतक्षः । पुं । बहूनां साधारणो काष्ठतक्षा ग्रामाधीने वर्द्धकौ ॥ ग्रामस्तक्षा । ग्रामकौटाभ्यां तक्ष्ण इति टच् ॥

ग्रामता । स्त्री । ग्रामसमूहे ॥ ग्रामाणां समूहः । ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् ॥

ग्रामधर्म्मः । पुं । व्यवाये ॥ ग्रामेभवः । युवादित्वादण् । सचासौ धर्म्मश्च ॥

ग्रामभृतः । पुं । ग्रामप्रेष्ये ॥ विप्रस्त्वेत् सपर्य्यमोवाह्वाश' ॥

ग्राममद्गुरिका । स्त्री । ग्रामयुद्धे ॥ भृशीभावे ॥

ग्राममुख । पुं । हट्टे ॥

ग्राममृग । पुं । कुक्कुरे ॥

ग्रामयाजकः । पुं । अग्राह्यब्राह्मणविशेषे । ग्रामस्थनानावर्णानां पुरोहिते ॥ ग्रामे यज्वनि ॥ इतिश्रीधरस्वामी ॥

ग्रामयाजी । पुं । बहुयाजके ॥

ग्रामवासकः । पुं । भगिनीपतौ ॥

ग्रामाधानम् । न । मृगयायाम् ॥

ग्रामाधीन ॥ त्रि । ग्रामप्रधानजनिका पितवर्द्धकादौ ॥ ग्रामेऽधि । सप्तमीतिसमास ॥ अडपत्वेतिवत् ॥

ग्रामान्तम् । न । उपशल्ये । ग्रामसन्निकटे ॥ ग्रामस्यान्तम् समीपम् ॥

ग्रामिणी । स्त्री । नीलीवृक्षे ॥

ग्रामी । त्रि । ग्रामविशिष्टे । ग्राम्य इति भाषा ॥ यथा । अधीचवाल्य चरीत वाल इत्यादि ॥

ग्रामीण । पुं । ग्राम्यशूकरे ॥ कुक्कुरे ॥ काके ॥ त्रि । ग्रामोद्भूते ॥ ग्रामे भवः । ख ॥

ग्रामीणा । स्त्री । नीलिकौषधौ ॥ पालङ्काशाके ॥ ग्रामेभवा । ग्रामाद्यखञावितिखञ् । टाप् ॥

ग्रामेयकः । पुं । ग्राम्ये ॥ ग्रामेभवः । कत्र्यादित्वात् ढकञ् ॥

ग्रामेया । स्त्री । ग्राम्यनार्याम् ॥

ग्रामेशः । पुं । ग्रामस्याधीशे । ग्रामेश्वरे ॥

ग्राम्यम् । न । स्त्रीकरणे । रतबन्धे ॥ त्रि । प्राकृते । मूढे । ग्रामभवे । ग्रामीणे ॥ इन्द्राखिकन्याघटतैलिकाया ग्राम्या निशायां इयमेघकौच ॥ अश्लीले । भरतादिवचने ॥ छागादिषु ॥ छागमेषवृषाश्वाद्याः ग्राम्याः प्रोक्ता महर्षिभिः । ग्राम्या वातहरा सर्वे दीपनाः कफपित्तलाः ॥ मधुरा रसपाकाभ्यां बृंहणा बलवर्द्धनाः ॥ ग्रामेभवः । ग्रामाद्यखञाविति यः ॥

ग्राम्यकन्द । पुं । रक्तकन्दे । घनघोड़ इति भाषा ॥ ग्राम्यकन्दस्तु दो पच ॥

ग्राम्यकर्कटी । स्त्री । कुष्माण्डे ॥

ग्राम्यकुङ्कुमम् । न । कुसुम्भे ॥

ग्राम्यधर्म्म । पुं । ग्रामधर्म्मे । मैथुने ॥ ग्रामेभवाः ग्राम्याः शाखिकशाकटिकप्रभृतयः । तेषांधर्म्मे ॥

ग्राम्यपशु । पुं । ग्रामजातजन्तौ ॥ सतु सप्तविधो यथा । गौः मेषो ऽश्वो

मनुष्यश्च अश्वाश्वतरगर्द्दभाः । इति ॥

ग्राम्यमद्गुरिका । स्त्री । शृङ्गीमत्स्ये ॥

ग्राम्यमृगः । पुं । कुक्कुरे ॥

ग्राम्यराशिः । पुं । मिथुनकन्यातुलावृश्चिक धनुष्कुम्भेषु ॥ रात्रौ मेषवृषयोः ॥

ग्राम्यवल्लभा । स्त्री । पालङ्कशाके ॥

ग्राम्यशूकरः । पुं । ग्रामोत्पन्नवराहे । विड्वराहे ॥

ग्राम्या । स्त्री । तुलस्याम् ॥ मञ्जिष्ठाविक्रायाम् ॥ नील्याम् ॥ वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदेषु कोमलापर्याये ॥

ग्राम्याश्व । पुं गर्द्दभे ॥

ग्रावा । पुं । प्रस्तरे ॥ पृथ्वीधरे । पर्वते ॥ ग्रसते । ग्रसु अदने । अन्येभ्योपीति ड. । आवनति । वनसम्भक्तौ शब्दे वा । विच् । ग्रशासावावाच ॥ ग्रसते । अन्ये० वनिप् । पृ० वा ॥ यद्वा । गिरति गृणाति वा । गृनिगरणे शब्दे वा । अन्येभ्योपीति वनिप् । पृ० ॥ यद्वा । गरति । गसेके । मू० कः । अवति । अव रक्षणादौ । बाहुलका त्कनिः ग्रत्वासावावाच ॥ मेघ ॥ इति त्रिका. ॥ त्रि । दृढे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

ग्रावस्तुत् । पुं । ऋत्विग्विशेषे ॥ भ्राज । भासेति क्विप् ॥

ग्रासः । पुं । कवले । पिण्ड । मुखपूरणान्नादौ ॥ यथा । कुक्कुटाण्डप्रमाणस्तु यावान्वा प्रविशेन्मुखम् । एतं ग्रासं विजानीयात् शुद्ध्यर्थं कायशोधनम् ॥ इति प्रायश्चित्ते पराशरः ॥ ग्रस्यते । ग्रसु० अकर्त्तरीति घञ् ॥

ग्राहः । पुं । गाह इति भाषा प्रसिद्धे जलजन्तुविशेषे । अवहारे ॥ ग्रहणे ॥ गृह्णाति । ग्रह० । विभाषाग्रहइति व्यवस्थितविभाषया जलचरे नित्य मेव ण प्रत्यय । स्वार्थेऽप्यन्तादच् मध्या ॥ शिशुके ॥

ग्राहकः । पुं । व्याधानांघातिपक्षिणि । श्येने ॥ सितावरशाके ॥ विषवैद्ये । ॥ त्रि । गाहक इति भाषाप्रसिद्धे ग्रहीतरि ॥ धान्यानांग्रहीतरि ॥ गृह्णाति । ग्रह उपादाने । ण्वुल् ॥

ग्राहयिता । त्रि । ग्रहणकारयितरि ॥

ग्राहिणी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥ छिरहटि इतिगौडभाषाप्रसिद्धे तामलूलावृक्षे ॥

ग्राहितः । त्रि । ग्रहणं प्रापिते । ग्रहण कराया इतिभाषा ॥

ग्राही । पुं । कपित्थे ॥ त्रि । ग्रहणकर्त्तरि । ग्राहके ॥ मलबद्धके । धारके ॥ गृह्णाति । ग्रह० । ग्रहादित्वा-णिनिः ॥

ग्रीष्मसु — ग्लह.

ग्राहिफलः । पुं । कपित्थगमे ॥

ग्राह्यः । त्रि । उपादेये । ग्रहीतुमु- चिते ॥

ग्रीवा । स्त्री । कन्धरायाम् । शिरोधरायाम् । तच्छिरायाम् ॥ गिरत्यनया गीर्यते ऽनयावा ॥ ग्रैवयद्भ्राजि भ्राजीवेतिसाधुः ॥

ग्रीवी । पुं । स्त्री । उष्ट्रे ॥ त्रि । प्रशस्तग्रीवायुक्ते ॥ अतिशयिता प्रशस्तावा ग्रीवा अस्त्यस्य । ग्रीह्यादित्वादिनिः ॥

ग्रीष्मः । पुं । निदाघर्त्तौ । ज्येष्ठाषाढयोः । उष्णागमे ॥ तत्कालस्य फलं यथा । ग्रीष्मोद्भवो भोगभवानुरक्तो वक्ता सुशीलो जलकेलिशीलः । विद्याधनैश्वर्ययशोमनोज्ञो धनी सुवेशः परदारचित्तइति ॥ त्रि । तद्दति ॥ ग्रसतेरसान् । ग्रसु० । ग्रीष्मइत्ययादिरूपेणनिपातितः ॥

ग्रीष्मजा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् । लोग्रा इति गौडप्रसिद्धे फलवृक्षे ॥ ग्रीष्मे जायते । जनी० । ड० ॥ नवमल्लिकायाम् ॥

ग्रीष्मपुष्पी । स्त्री । करुणीपुष्पवृक्षे ॥

ग्रीष्मभवा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मेभवोऽस्याः ॥

ग्रीष्मसुन्दरः । पुं । } ग्रीष्मासुन्दरकः । पुं । } गीमाइति गौडप्रसिद्धे शाकविशेषे ॥

ग्रीष्महासम् । न । इन्द्रतूले । वुडुड़बके । बुड़ियाकासूत इति भाषा ॥

ग्रीष्मी । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

ग्रीष्मोद्भवा । स्त्री । ग्रीष्म ॥

ग्रैवम् । न । ग्रीवाभरणे । ग्रीवायांभवम् ॥ त्रि । तत्रत्ये ॥

ग्रैवेयम् । न । कण्ठभूषणे ॥ ग्रीवायां भवम् । ग्रीवाभ्योण्चेतिढञ् ॥

ग्रैवेयकम् । न । कण्ठभूषायाम् ॥ ग्रीवायांभवम् । कुलकुक्षिग्रीवाभ्य श्वासभ्यलङ्कारेष्वितिढकञ् ॥

ग्रैष्मिक । पुं । ग्रीष्मसदृचरितेऽन्नमेधे ॥ ग्रीष्मे । तस्मैधीतेवेदः । वसन्तादिभ्यष्ठक् ॥

ग्रैष्मी । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मकालीयाम् ॥ ग्रीष्मेजातादि । सन्धिवेलादृतुनक्षत्रेभ्योण् । ङीप् ॥

ग्लपित. । त्रि । वाधिते ॥

ग्लसः । त्रि । भक्षिते ॥ ग्लसतेस्ग्लसुभदने । क्त ॥

ग्लहः । पुं । पणे । द्यूते अभस्थाने । द्यूतादौजयलब्धेनधार्यते ॥ ग्लह्यते ऽनेन वा । ग्लहआदाने । पुंसीतिघ. । हलश्चेतिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि. ॥ ग्रहएवं इतिवा-ग्लहः । अक्षेषुग्लहइति देवनविषये-पणाख्येयग्राहेवस्तुनि नियतमेवा ॥

ग्लाता । त्रि । ग्लानियुक्ते ॥

ग्लानः । त्रि । रोगात्क्षीणकाये । ग्लाक्षो ॥ रोगिणि ॥ ग्लायतिस्म । ग्लै हर्षक्षये । गत्यर्थेति क्तः । संयोगादेरितिनत्वम् ॥

ग्लानिः । स्त्री । अस्वाच्छन्द्ये । बलहीनतायाम् ॥ रोगे ॥ हानौ ॥ अनुत्साहे ॥ ग्लानम् । ग्लै० । ग्लाज्याहाभ्योनिः ॥

ग्लानिच्छेदी । त्रि । खेदहारिणि ॥

ग्लावः । पुं । मैत्रेये । सकारस्वर्गे । चैकितायने ॥

ग्लास्नुः । त्रि । म्लाने । रोगक्षीणदेहे ॥ ग्लानशीलः । ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः ॥

ग्लेपनम् । न । दैन्ये ॥ ग्लेपृदैन्ये । ल्युट् ॥

ग्लौः । पुं । मृगाङ्के । चन्द्रमसि ॥ कर्पूरे ॥ ग्लायति । ग्लै० । ग्लानुदिभ्यांडौः ॥

घः

घः । पुं । घकारे ॥ घण्टायाम् ॥ घर्घरशब्दे ॥ इतिमेदिनिकरः ॥

घटः । पुं । समाधिभेदे । कुम्भके ॥ इभशिरः कूटे ॥ कुटे । पृथुबुध्नोदराकारे । कम्बुग्रीवादिसंस्थाकारादिरूपे । कलसे ॥ कुम्भराशौ ॥ द्रोणपरिमाणे ॥ घटते । घटचेष्टायाम् । पचाद्यच् ॥

घटकः । पुं । वनस्पतौ ॥ योजके । व्यवहारे ॥ तल्लक्षणं यथा । यान्वंशोभावका स्वेव योजकश्शोधकास्तथा । दूषका बाधका स्वेव घटेते घटकाः स्मृताः ॥ अन्यच्च । के नो विशन्ति पुरुषाः पुरुषानुपूर्वीमुर्वीतले कुलभूतां परिवसंसंसथा । अभ्यन्तसूक्ष्ममपि येकुलतारतम्यं जानन्ति तेपि घटकास्तु वोधकाद्याः ॥ इत्थमुक्तिकौमुद्देशोद्धवैः कल्पिता कुलदीपिका ॥ इत्थघटे ॥ घटयति । ण्वुलात् घटेर्ण्वुल् ॥

घटजन्मा । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

घटदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् । रत्तास्याम् ॥

घटनम् । न । निर्माणे । घडना इति भाषा ॥ घटेर्ल्युट् ॥

घटना । स्त्री । हस्तिसङ्घे ॥ करिघटना घटा ॥ मेलने । योजनायाम् ॥ यथा । अघटनघटनापटीयसी मायेति ॥ घटनम् । घटसङ्घाते । चु० । ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

घटयोनिः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

घटिका

घटराज । पुं । कुम्भे ॥

घटा । स्त्री । घटने ॥ गजसंहतौ । घटनायाम् ॥ गोष्ठ्याम् ॥ समूहे ॥

घटनम् । घट० । घटाद्यः षितश्च तिथिच्चादङ् ॥

घटाला । स्त्री । कुम्भतुल्यायाम् ॥

घटिकः । पुं । चक्रिके । घटिकावादके ॥ घटीं कायति । कै० । आसद्रवितिकः । घ्याप्रेर्हिति ह्रस्व. ॥ न । मितत्वे ॥ चि । घटेनतरणशीले ॥ घटेनतरति । नैयाचष्टन् ॥

घटिका । स्त्री । घडी इति भाषाप्रसिद्धे द्रव्ये । नाडिकायाम् ॥ घटिकामानोपायो यथा । निमेषो मानुषो यो यं मात्रामात्रप्रमाणकः । तैः पञ्चदशभिः काष्ठा त्रिंशत्काष्ठास्तथाकला ॥ नाडिकातु प्रमाणेन कला दश च पञ्च च । उन्मानेनाम्भसःसा तु पलान्यर्द्धत्रयोदश ॥ हेममाषैः कृतच्छिद्रा चतुर्भिश्चतुरङ्गुलैः । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तु संस्मृत ॥ इतिविष्णुपुराणम् ॥ नैमित्तिकलयं प्रपञ्चयिष्यन् निमेषादिक्रमेण प्रथमां योक्रमेण कल्पप्रमाण मनुसारयति निमेषइति सप्तभि. । मात्रेव मात्रं प्रमाणं यस्य । एकमात्रस्य वर्णोच्चारणकालसम्मितोऽपि निमेषः । निमेषकालतुल्यापि मात्रा स्वच्छत्वात् यत्र दृशिगृह्यापेक्षोक्तिः ॥ नाडिकामानोपायमाह) उन्मानेनेति सार्द्धेन । अम्भस उन्मानेन उन्मीयते ऽनेनेत्युन्मानं पात्रम् । अर्द्धत्रयोदश सार्द्धद्वादशपलैः ॥ उन्मानरूपेण घटितानि सार्द्धद्वादशपलानि सानाडिका । सार्द्धद्वादशपलताम्रनिर्मितपात्रेण सा नाडिकामानत्वेनार्थः । किंप्रमाणंतत्पात्रं कार्यं तदाह । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तु संस्मृत इति । सार्द्धद्वादशपलतामेनापि मागधदेशप्रस्थः पूर्यते । तत् प्रमाणं पात्रं कार्यमित्यर्थः । तत्सिद्धम् । ननु तथापि पात्रेणकाले नाडिकाचारं क्रियापरिच्छेद्यत्वात् कालस्य स्यादतश्च क्रियासिद्ध्यै प्रस्नादि विधिमाह । हेमेति । माष. पञ्चगुञ्ज । हेमो माषै श्चतुर्भिश्चतुरङ्गुलेन शलाकारूपेण रचितैः कृतच्छिद्रा । एतदुक्तं भवति । सार्द्धद्वादशपलताम्रमयं मागधप्रस्थं मितं मूर्द्धायतं पात्रं चतुर्माषचतुरङ्गुलहेमशलाकया कृताधश्छिद्रं जलेस्थापितं तेन छिद्रेण यावता कालेन पूर्यते तावान् कालोनाडिकेति । तथाचगुक । द्वादशां[illegible]

लोन्मानं चतुर्भि स्तुरङ्गुलैः। स्वर्णमाषैः कृतच्छिद्रं यावत् प्रस्थजलप्लुतमिति ॥ इतितट्टीकायांश्रीधरस्वामिनः ॥ गुर्वक्षराणां मुदितं षष्ठ्या पलं पलानां घटिकैकिलैकेति कालिदासः ॥ मुहूर्त्ते ॥ अल्पे घटे ॥ घट्येव । स्वार्थे कः ॥

घटितः । त्रि । निर्मिते ॥

घटी । स्त्री । घटिकायाम् । दण्डे । घड़ी इतिभाषा ॥ यथा । अलभ्यं यदायुःपलं स्वर्णभारै र्वहो तस्य दण्डो वृथा याति यामः । इदानी मपि श्रीश्वरे मत्त चेतो वितन्वित्य लं घोषयन्तीघटीयमिति ॥ स्वल्पे कुम्भे । घड़िया इतिभाषा ॥ घटति । घट० । अच् । जातित्वात् ङीप् ॥

घटीकारः । पुं । कुलाले ॥ घटींकरोति । कृञःकर्मण्यण् ॥

घटीयन्त्रम् । न । अरघट्टे । कूपादे र्जलोद्धारणयन्त्रे । उद्घाटने ॥ घटीनोयन्त्रम् ॥ ग्रहणीरोगभेदे ॥ यथा । प्रसुप्तिः पार्श्वयोः शूलं तथा वम घटीध्वनिः । तमदन्ति घटीयन्त्रमसाध्यं ग्रहणीगदमिति ॥

घटोत्कचः । पुं । हिडिम्बायां भीमसेनाज्जाते राक्षसविशेषे ॥

घटोत्कचान्तकः । पुं । कर्णे । राधेये । युधिष्ठिराग्रजे ॥

घटोद्भवः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

घट्टः । पुं । नद्यादौ स्नानाद्यर्थमवतरणस्थाने । घाट इति-भाषा ॥ तीर्थवत् देये शुल्कग्रहस्थाने । जगात इति भाषा ॥ घट्यतेऽत्र । घट्ट चलने । हलश्चेतिघञ् ॥

घट्टगा । स्त्री । नदीविशेषे ॥ यथा । मलापहा भीमरथी च घट्टगा यथा च कृष्णा जलसान्वसा गुणैः । मला पहा घट्टपयस्तथापि पथ्यं लघु स्वादुतरं सुकान्तिदम् ॥ इति राजनिघण्टः ॥

घट्टजीवः । पुं । पाटुनि इतिभाषा प्रसिद्धे वैश्यायां रजकाज्जाते वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

घट्टनम् । न ॥ अभिघाते ॥

घट्टना । स्त्री । चलनायाम् ॥ वृत्तौ ॥

घट्टितः । त्रि । निर्मिते । घडागयाइति भाषा ॥ चित्रपटार्थं रत्नगर्भाद्येन घिसे वस्त्रादौ ॥

घण्टः । पुं । व्यञ्जनविशेषे ॥

घण्टकः । पुं । } घेंटकोणइति
घण्टकर्णः । पुं । } गौड़भाषाप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥

घण्टा । स्त्री । कांस्यनिर्मिते वाद्यवि-

शेषे । यथा । सर्वंवाद्यमयीं घण्टां वा
द्याभावे नियोजयेदिति ॥ अतिबला
याम् ॥ नागबलायाम् ॥ घण्टापाट
लौ ॥ अघानि । बाहुलकाद्धन्तेष्टो
घश्च । टाप् ॥

घण्टाकर्णः । पुं । शिवस्यातिप्रियगण
गणविशेषे ॥

घण्टाताडः । पुं । घड़ियावली घण्टा
पाँडे इतिभाषाप्रसिद्धे घण्टावा-
दिनि ॥

घण्टानादः । पुं । कुबेरमन्त्रिणि ॥

घण्टापथः । पुं । पुरप्रधानमार्गे । सप्त
तिराजमार्गे । संसरणे ॥ यथा । दश
धन्वन्तरो राजमार्गो घण्टापथः स्मृतः
॥ घण्टोपलक्षितः पन्थाः । शाकपा
र्थिवादिः ॥ यद्वा । घण्टानां पन्थाः ।
घण्टापथश्च वादित्राणां सहतां ह-
स्त्यादीनां चोपलक्षणम् । ऋक्पू-
रित्यः ॥

घण्टापाटलिः । पुं । गोलीढे । मुष्क
कद्रुमे ॥ घण्टानि इति घण्टा । घ-
टनम् । पटगतौ । घञ् । पाटं यातु
। आ० । बाहुलकाट्डिः । घण्टाया
सौ पाटलिश्च ॥

घण्टारवा । स्त्री । क्षुपविशेषे । शणपु
ष्पिकायाम् । घनसणइति भाषा
नियां इति च भाषा ॥ घण्टेव आरौ
ति । रशब्दे । अच् ॥

घण्टाली । स्त्री । कोशातक्याम् ॥

घण्टाबीजम् । न । जयपाले ॥

घण्टाशब्दम् । न । कांस्ये ॥ इतिहेम
चन्द्रः ॥

घण्टिकः । पुं । घरियालाख्ये यादोवि
शेषे ॥

घण्टिका । स्त्री । तालूर्ध्वलम्बजिह्वा-
याम् । लम्बिकायाम् ॥

घण्टिनीबीजम् । न । जयपाले ॥

घण्डुः । पुं । गजघण्टायाम् ॥ प्रतापे ॥

घण्टेश्वरः । पुं । मङ्गलपुत्रे प्रयागान्तरि
देवताविशेषे ॥

घतन । पुं । मारके ॥ हन्ति । हन० ।
हन्तेर्युग्वावलयोर्घत्वञ्चतत्वे ॥

घनः । पुं । मुस्तायाम् ॥ अब्दे । मेघे
॥ ओघे ॥ दार्ढ्ये । काठिन्ये ॥ मूर्त्ति
गुणः काठिन्यम् । असर्वगतद्रव्यपरि
माणं मूर्त्तिः । सैवगुणः ॥ विस्तारे
॥ लोहमुद्गरे ॥ हन्यते ऽनेनधा ॥
शरीरे ॥ कफे ॥ अभ्रके ॥ समाहती
याङ्कत्रयस्यपूरणे ॥ समत्रिघातस्य घनः
प्रदिष्टइति भास्कराचार्योक्तेः ॥ न ।
कांस्यतालादिवाद्ये ॥ मध्यमनृत्ये ॥
अन्त्यद्रुतपलचतांगतवाद्ययोः ॥ त्व
चे ॥ लोहे ॥ त्रि । निबिडे । सान्द्रे ॥ नि
रन्तरे । पूर्णे ॥ दृढे ॥ हननम् । हन्य

तैषायुनाया । हन० ॥ मूर्त्तौ घन इति हन्तेरप्घनादेशश्च ॥

घनकफः । पुं । वर्षोपले । करकायाम् ॥ घनस्य कफइव ॥

घनकालः । पुं । वर्षाकाले ॥ घनस्य मेघस्य कालः ॥

घनगोलकः । पुं । संश्लिष्टरजतसुवर्णे । सोनारूपामिश्रा इतिभाषा । इति हेमचन्द्रः ॥

घनच्छदः । पुं । शिग्रौ ॥

घनजम्बालः । पुं । कुकुके ॥

घनज्वाला । स्त्री । मेघदीप्तौ । वज्राग्नौ ॥

घनतालः । पुं । सारङ्गविहङ्गे ॥

घनतोयः । पुं । चातकपक्षिणि ॥

घनत्वम् । न । सान्द्रतायाम् ॥

घनत्वक् । पुं । लोध्रे ॥

घनद्रुमः । पुं । विकण्टकवृक्षे ॥

घननाभिः । पुं । धूमे ॥

घनपत्रः । पुं । पुनर्नवायाम् ॥

घनपदवी । स्त्री । आकाशे ॥

घनपल्लवः । पुं । शोभाञ्जने ॥

घनपाषण्डः । पुं । मयूरे ॥

घनप्रचः । पुं । प्राचे । विशेष विचान थिरश्लिषि ॥ घनीभूतापचायस्य ॥

घनफलः । पुं । विकण्टकवृक्षे ॥

घनमूलः । पुं । मोरटे ॥ न । पूरित सजाती याङ्कत्रयस्याघाते ॥

घनरसः । पुं । न । मेघपुष्पे । जले ॥ पुं । सान्द्रे ॥ निर्यासे ॥ मोरटे ॥ कर्पूरे ॥ पीलुपर्ण्याम् ॥ सम्यक् सिद्धरसे ॥

घनवर्त्म । न । आकाशे ॥

घनवल्लिका । स्त्री । विद्युति ॥

घनवल्ली । स्त्री । अमृतस्रवालतायाम् ॥

घनवातः । पुं । नरकविशेषे ॥

घनवासः । पुं । कूष्माण्डे ॥

घनवाहनः । पुं । शिवे ॥ मेघवाहिने ॥ इन्द्रे ॥ घनो वाहनं यस्य ॥

घनवीथिः । स्त्री । अन्तरीक्षे ॥

घनश्यामः । पुं । श्रीरामे ॥ श्रीकृष्णे ॥ त्रि । निविडकृष्णवर्णे ॥

घनसारः । पुं । कर्पूरे ॥ दक्षिणावर्त्तपारदे ॥ वृक्षविशेषे ॥ जले ॥ घनसारिदे ॥ घनो दृढः सारो ऽस्य ॥ घनस्य सारइव या शीतत्वात् ॥

घनसूची । स्त्री । सूच्याकारेमेघे ॥

घनस्कन्धः । पुं । कोशाम्रवृक्षे ॥

घनस्वनः । पुं । तण्डुलीयशाके ॥ मेघध्वनौ ॥

घना । स्त्री । मापपर्ण्याम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

घनाकरः । पुं । वर्षाकाले ॥ घनानामाकर इव ॥

घनाघनः । पुं । वर्षुकाब्दे ॥ मत्तघा

तुककुञ्जरे ॥ चक्रे ॥ वासवे । इन्द्रे ॥ अन्योन्यघट्टने ॥ त्रि । निरन्तरे ॥ घोतुके ॥ हन्ति । हन° । हन्तेर्घत्व ञ्चेति पचाद्यच्चिदित्वम् श्चाकुचा भ्यासस्य ॥

घनाघना । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

घनात्ययः । पुं । शरत्काले ॥

घनामयः । पुं । खर्ज्जूरागमे ॥

घनामलः । पुं । शाकवीरे ॥ पुनर्नवा याम् ॥

घनाश्रयः । पुं । आकाशे ॥

घनोदधिः । पुं । नरकविशेषे ॥

घनोमलः । पुं । कर्कटायाम् ॥

घरः । पुं । गृहे । गेहे ॥ हन्ति हन्यते गम्यते ऽतिथिभिर्वा । हन° । हन्ते रनुघत्वेतिरन् घादेशो नलोपश्चेति दुगयादीवृत्तिकृत् ॥

घरट्टः । पुं । घराट इतिपर्वतीयजन प्रसिद्धायां पेषण्याम् । जांता चक्की इतिप्रदेशभाषा ॥

घर्घटः । पुं । चिकणटमत्स्ये । भ्याकरा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे ॥

घर्घरः । पुं । चलद्वारिध्वनौ ॥ घाघ रा इतिप्रसिद्धे नदविशेषे ॥ घूके ॥ द्वारे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरकः । पुं । घर्घरनदे ॥ यथा । घो ग घर्घरको जलन्तु रुचिदं सन्ताप-शोषापहं पथ्यं वह्निकरं तथा बलदं दीपाग्नवृद्धिमदमिति राजनिर्घण्टः ॥

घर्घरा । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ वीणाप्रभेदे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरिका । स्त्री । क्षुद्रघण्टायाम् ॥ वा दित्रदण्डे ॥ भृष्टधान्ये ॥ नदीविशेषे ॥ वाद्यप्रभेदे ॥

घर्घरी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥

घर्घुर्घा । स्त्री । घुर्घुरे । घुरघुरिया इ तिगौड प्रसिद्धे कीटे ॥

घर्म्मः । पुं । निदाघे । स्वेदे । श्रमवा रिणि । पसीना इति भाषा ॥ आ तपे ॥ ग्रीष्मे ॥ उष्मणि ॥ जिघर्त्ति अनेन । घृ क्षरणदीप्त्योः । घरन्त्य ङ्ग मनेनवा । घृ सेके । घर्म इति घ धातोर्मगुणश्चनिपात्यते ॥

घर्म्मवारणम् । न । छत्रे ॥

घर्म्मविचर्च्चिका । स्त्री । घर्म्मविचर्च्याम् । घमाची भमौरी घमौरी घमाई इत्यादि भाषा ॥ स्वेदधारीनिरुध्य न्ति क्रोधशोकभयैस्तथा । ततः स्वे दः प्रवर्त्तेत दौर्गन्ध्यं घर्म्मचर्च्चिका ॥ राजिकाकृति कण्डोत्था यतोघर्म्मवि चर्च्चिका ॥

घर्म्मान्तः । पु । वर्षाकाले ॥

घर्म्मान्तकामुकी । स्त्री । बलाकायाम् ॥

घर्म्मितः । त्रि । सञ्जातघर्म्मे ॥ तारका

घाण्टिक: — घातिप

दिन्त्वादित्वच् ॥

घर्षः । पुं । विमर्द्दे । घसुनादृतिभाषा ॥

घर्षणम् । न । घर्षे । निघर्षे । घसुना इतिभाषा । घृषुसङ्घर्षे । ल्युट् ॥

घर्षणालः । पुं । पेषणाश्मनि । शिलापुत्रे । लोढ़ा बट्टा इत्यादि भाषा ॥

घर्षणी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

घसिः । पुं । आहारे ॥

घस्मरः । पुं । अस्मरे । भक्षके ॥ घसति तच्छीलः । घस्लृअदने । सृघस्यदःक्मरच् ॥

घस्रः । पुं । अहनि । दिवसे ॥ घसत्यन्धकारम् । घस्लृ० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ न । कुङ्कुमे ॥ त्रि । हिंस्रे ॥

घा । स्त्री । काशृचाम् ॥ घाते ॥

घाटः । पुं । अवटौ । ग्रीवापश्चाद्भागे । घाटायाम् ॥ घाटेरच् घञ्वा ॥ घाटमस्याऽस्ति वा । अर्शआद्यच् ॥

घाटा । स्त्री । घाटे । कृकाटिकायाम् । शिरसः पश्चात् सन्धौ ॥ घाटयति । घाट्यते वा । घटसङ्घाते । चु० । अच् घञ्वा ॥

घाटिका । स्त्री । घाटायाम् ॥ घाटैव ॥

घाण्टिकः । पुं । चाक्रिके । मिलितानां राजस्तावकानां संज्ञेयम् । घण्टुभिर्मिलित्वास्तुतिपाठके ॥ घण्टया चरति । चरतीतिठक् ॥ अन्यत्रतु राज्ञः प्रबोधसमये घण्टाशिल्पास्तु घाण्टिकाः ॥ धुस्तूरवृक्षे ॥ त्रि । घण्टावादिनि ॥

घातः । पुं । काण्डे । बाणे ॥ प्रहारे ॥ मारणे ॥ अङ्कपूरणे ॥ यथा । स मविघातस्ववनः प्रदिष्टः ॥ हननम् । हन० । घञ् । हनस्तोचिण्णलोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातकः । त्रि । वधकृति । हननकर्त्तरि ॥ बहूनामेककार्याणां सर्वेषां शस्त्रधारिणाम् । यद्येको घातकस्तत्र सर्वेते घातकाः स्मृताः ॥ हन्ति । हन० । ण्वुल् । हनस्तोचिण्णलोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातनम् । न । हनने ॥ वधे ॥ यज्ञपशुवधे ॥ त्रि । वधकर्त्तरि ॥

घातवारः । पुं । राशिविशेषे विशेषवारे ॥ यथा । नक्रे भौमो गोहरिस्त्री शुभस्य चन्द्रोद्वन्द्वेऽकोऽजे शनिश्च कर्के । शुक्रः कोदण्डालिमीने गुरुश्चापूकेजीवो घातवारा नमस्ता इति ॥

घातिः । स्त्री । पक्षिबन्धने ॥

घाती । त्रि । हननशीले ॥ घातयति हन्ति तच्छीलः । णिनिः ॥

घातिपक्षी । पुं । श्येने ॥

घातुकः । त्रि । क्रूरे ॥ हिंस्रे ॥ हन्ति । हन० । लषपतपदेत्युकञ् ॥

घात्यः । त्रि । हननयोग्ये ॥ यथा । "सत्यं भावं न वेत्ति व्यपनुदति यतः कर्मनाश्यो घटादिर्मिथ्याभूतश्च कर्म क्षपयति न तथा वित्तिघात्यं यतः स्यात् । इत्थं सिद्धे विभागे श्रुतिशिखरगिरा वित्तिघात्यप्रतीतौ बन्धो मिथ्येति सिद्धे न तदुपहतये कर्म जातं समर्थं मितिः ॥

घारः । पुं । सेचने ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

घारि । न । छन्दोविशेषे ॥ रं निधाय चं निधाय । घारिनाम वृत्तमेति ॥ यथा । रामराम रामराम । सारमेतदेव नाम ॥

घार्त्तिकः । पुं । घृतपूरे ॥

घासः । पुं । यवसे । स्वनामख्याते तृणे ॥ अद्यते गवादिभिः । अद० । घञ् । घञपोश्चेति घस्लादेशः ॥

घासिः । पुं । अग्नौ ॥ भक्ष्ये ॥ घसति । घस्लृ अदने । वसिघसिभ्यामिञ् ॥

घुः । पुं । ध्वनौ ॥ इति जटाधरः ॥

घुटः । पुं ।
घुटिः । स्त्री ।
घुटिकः । पुं । } पादग्रन्थौ । गुल्फे । टकुना इति भाषा ॥

घुटिका । स्त्री । गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥ घोटतेऽनया । घुटपरिवर्त्तने । कुन् । टाप् । इत्वम् ॥

घुटी । स्त्री । गुल्फे ॥ इति द्विरूपः ॥

घुणः । पुं । काष्ठकृमौ । काष्ठवेधके ॥ घोणते । घुण भ्रमणे । इगुपधेति कः ॥

घुणप्रिया । स्त्री । दन्त्याम् । उदुम्बरपर्ण्याम् ॥

घुणवल्लभा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ इति भावप्रकाशः ॥

घुण्टः । पुं ।
घुण्टकः । पुं । } गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥

घुरुः । पुं । भृङ्गे ॥ घोरते । घुर० । कादिभ्यः किदिति उः ॥

घुर्घुरः । पुं । यमकीटे । घुर्घुरिया इति भाषा ॥ शूकरशब्दे ॥

घुर्घुरी । स्त्री । जलजन्तुविशेषे । झिल्लिकायाम् ॥

घुषकः । पुं । गवेधुकायाम् ॥

घुघुवारकः । पुं । पारावतभेदे ॥

घुषितः । त्रि । शब्दिते ॥ शब्देन प्रकटीकृताभिप्राये वाक्ये ॥ घुषिर् विशब्दने । क्तः ॥

घुष्टः । त्रि । शब्दिते ॥ घुष्यते स्म । घुषिर्० । क्तः ॥

घुष्टान्नम् । न । को भोक्तेत्युद्घुष्य दीयमानेऽन्ने ॥

घुसृणम् । न । कुङ्कुमे ॥

घूकः । पुं । कौशिके । उलूके ।

घृणिः

घूकारिः । पुं । वायसे । काके ॥

घूकावासः । पुं । आखोटद्रुमे ॥

घूर्णः । पुं । श्रीसमुन्दरके । गुमा इति प्रसिद्धे ॥

घूर्णनम् । न । चक्रावर्त्ते । भ्रमणे ॥

घूर्णायमानः । त्रि । भ्राम्यमाणे ॥ घूर्णायमाने प्रयोसियथा ॥

घूर्णिः । स्त्री । घूर्णने ॥

घूर्णित. । त्रि । प्रचलायिते । भ्रमिते । य उपविष्टो निद्रया घूर्णते तस्मिन् ॥ घूर्णतेस्म । घूर्णभ्रमणे । गत्यर्थेति क्तः ॥ घूर्णासञ्जातास्यवा । तारकादित्वादितच् ॥ कम्पिते ॥

घूर्णमानः । त्रि । भ्राम्यमाणे ॥ वायुनाघूर्णमानोवृक्षः ॥

घृणा । स्त्री । ऋतीयायाम् । जुगुप्सायाम् ॥ करुणायाम् ॥ कृपायाम् ॥ घ्रियन्तेऽनया । घृसेचने । बाहुलकान् नक् । टाप् ॥ घर्षणम् । घृणुदीप्तौ । भिदादित्वङ्वा ॥

घृणावासः । पुं । कुष्माण्डे ॥ त्रि । घृणायुते ॥

घृणिः । पुं । किरणे । अंशौ ॥ ज्वालायाम् ॥ तरङ्गे ॥ सूर्ये ॥ घरति । घृ० । जिघर्त्तिवा । घृक्षरणदीप्त्योः । घृणिपृश्नीतिनिप्रत्ययो गुणाभावश्चनिपातितः ॥

घृतम्

घृतम् । त्रि । प्रदीप्ते ॥ न । जले ॥ आज्ये । पक्कनवनीते । सर्पिषि ॥ अस्यगुणाः ॥ घृतं रसायनं स्वादु चक्षुष्यंवह्निदीपनम् । शीतवीर्यं विषालक्ष्मीपापपित्तानिलापहम् ॥ अल्पाभिष्यन्दि कान्त्योजस्तेजोलावण्यवृद्धिकृत् । स्वरस्मृतिकरं मेध्यमायुष्यंबलकृद्गुरु ॥ उदावर्त्तज्वरोन्माद शूलानाहव्रणान् हरेत् । स्निग्धं कफकरं रक्षःक्षयवीसर्परक्तनुत् ॥ * ॥ गव्यं घृतं विशेषेण चक्षुष्यं वृष्यमग्निकृत् । स्वादुपाकरसं शीतं वातपित्तकफापहम् ॥ मेधालावण्यकान्त्योजस्तेजोवृद्धिकरं परम् । अलक्ष्मीपापरक्षोघ्नं वयसःस्थापकं गुरु ॥ बल्यं पवित्रमायुष्यं सुमङ्गल्यं रसायनम् । सुगन्धं रोचनं चारु सर्वाज्येषु गुणाधिकम् ॥ * ॥ माहिषन्तु घृतं स्वादु पित्तरक्तानिलापहम् । शीतलं श्लेष्मलं वृष्यं गुरु स्वादुविपच्यते ॥ * ॥ आज माज्यं करोत्यग्निं चक्षुष्यं बलवर्द्धनम् । कासे श्वासे क्षये चापि हितं पाके भवेत् कटु ॥ * ॥ घृतं दुग्धभवं ग्राहि शीतलं नेत्ररोगहृत् । निहन्ति पित्तदाहास्रमदमूर्च्छाभ्रमानिलान् ॥ * ॥ हस्तिनीस्तनदुग्धोत्थं तत् स्याद्यद्वङ्गवी

नकम् । हैयङ्गवीनं चक्षुष्यं दीपनं रुचिकृत् परम् । बलकृद्वृंहणं वृष्यं विशेषाज्ज्वरनाशनम् ॥ * ॥ वर्षादूर्द्ध्वं भवेदाज्यं पुराणं तत् त्रिदोषनुत् । मूर्च्छाकुष्ठविषोन्मादापस्मारतिमिरापहम् ॥ यथायथाऽखिलं सर्पिः पुराणं मधिकं भवेत् । तथा तथागुणैः स्वैः स्वैः रधिकं तदुदाहृतम् ॥ * ॥ योजयेन्नव मेवाज्यं भोजने तर्पणे श्रमे । बलक्षये पाण्डुरोगे कामलानेत्ररोगयोः ॥ * ॥ राजयक्ष्मणि बाले च वृद्धे श्लेष्मकृते मदे । रोगे सामे विषूच्याञ्च विबन्धे च मदात्यये ॥ ज्वरे च दहने मन्दे नवसर्पिर्न युज्यते ॥ * ॥ घृत मन्दात् परं पक्वं हीनवीर्यत्वमाप्नुयात् । तैलं पक्व मपक्वं वा चिरस्थायि गुणाधिकमिति ॥ * ॥ औषधघटितपक्वघृतस्य पूर्णवीर्यत्वं षण्मासपर्यन्तं तिष्ठति ॥ म्रियते त्रिघर्षिया । इ० । ऋष्यिष्टसिध्यः ॥.॥

घृतकरञ्ज । पुं । करञ्जभेदे । प्रकीर्य्ये । घृतपर्णके । घियाकरञ्ज इति भाषा ॥

घृतकुमारिका । स्त्री । घृतकुमार्याम् ॥

घृतकुमारी । स्त्री । कुमार्याम् । सहायाम् । तरुण्याम् ॥

घृतदीधिति । पुं । अग्नौ ॥

घृतपर्णक । पुं । घृतकरञ्जे ॥

घृतपूर । पुं । घेवर इति प्रसिद्धे पक्वान्नविशेषे । घृतवरे । पिष्टपूरे ॥ यथा । मर्दितां समितां क्षीरनालिकेरघृतादिभिः । अवगाह्य घृते पक्त्वा घृतपूरोऽयमुच्यते ॥ घृतपूरो गुरुः स्पृष्यः कफकृद्रक्तमांसदः । रक्तपित्तहरो-हृद्यः स्वादुः पित्तहरो मतः ॥ अपि च । क्षीरेण मर्दितं चूर्णं गोधूमानां सुगालितम् । विलाप्य सर्पिषा पाच्यं कटाहेऽथ सितान्वितम् ॥ घृतपूरोऽयमुद्दिष्टः कर्पूरमरिचान्वितः ॥ नालिकेरवस्तु । समिता मर्दिता क्षीरे नालिकेरसिताद्यैः । अवगाह्य घृते पाच्या घृतपूरोऽपरः स्मृतः ॥ दुग्धजोपि । पाकपिण्डीकृतं क्षीरं शर्करा चूर्णमिश्रितम् । घृतपूरविनिर्माणं कारयेत् स्वच्छसर्पिषि ॥ शालिभवोपि । सुशालिपिष्टं दुग्धन्तु क्वथितं वस्त्रगालितम् । सम्यग्युक्तं घृते पक्वं घृतपूरो भवेदयम् ॥ कशेरुजोपि । कशेरुचूर्णं निःपिष्य पाकपिण्डीकृतं पयः । निर्माणं घृतपूराणां शर्करासहितं भवेत् ॥ आम्ररसभवोपि । पक्वाम्रस्य घृते रसे रसस्वच्छपिण्डितः । शुद्धशर्करया

योज्यो घृतपूरो यहच्छया ॥ क्षीर मादं स्वल्पं हि सपक्वं चूर्णं ततः स्मृतम् । योजिते योविशेषो ऽत्र तदा ख्यास्वर्गसंस्थितः ॥ घृतपूरो गुरुर्वृष्यो हृद्यः पित्तानिलापहः । सद्यः प्राणप्रदो बल्यः सुखदो वह्निदीपनः ॥ शृङ्गाटकसुखाना मप्येवंस्याद् घृतपूरकः । विचार्य वस्तुसंयोगं तद्गुणानपि चादरेदिति ॥

घृतपूरः । पुं । } करञ्जवृक्षे ॥
घृतपूर्णकः । पुं । }

घृतमण्डलिका । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

घृतमण्डा । स्त्री । वायसुरसी इतिख्याते वायसोलीवृक्षे ॥

घृतवरः । पुं । घृतपूरे । घेवर इति-भाषा ॥

घृता । स्त्री । घृतमण्डायाम् ॥

घृताची । स्त्री । अप्सरोविशेषे ॥

घृताचीगर्भसम्भवा । स्त्री । स्थूलैलायाम् ॥

घृताङ्कः । पुं । } सरलद्रवे ॥
घृताह्वयः । पुं । }

घृतेली । स्त्री । पिङ्गकपिशायाम् ॥

घृतोदः । पुं । घृताब्धौ ॥ घृतमुदकंयस्य । उत्तरपदस्थचेत्युदकस्योदः ॥

घृष्टः । त्रि । घर्षिते । निघृष्टे । घसा इति भाषा । पुं । गन्धविशेषे ॥ यथा । घृष्टोमलयजो गन्धः सरसश्च नवेकथा । अगुरुप्रभृतिश्चापि यस्यमङ्कः प्रदीयते । घृष्टासघृष्टो गन्धोऽयं द्वितीयः परिकीर्त्तितइति ॥

घृष्टिः । पुं । किटौ । वराहे ॥ स्त्री । घर्षणे ॥ स्पर्द्धायाम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् । अपराजितायाम् ॥ वाराह्याम् । चामर आलु इति गौड भाषा ॥ घर्षति-। घृषुसङ्घर्षे । क्तिन् ॥

घृष्टिका । स्त्री । चित्रपर्णिकायाम् । पृश्निपर्ण्याम् ॥

घृष्विः । पुं । वराहे । शूकरे ॥ घर्षति-। घृषु० -। घृविहृष्यिच्छविस्वविकिकीदिविरिति क्विन्नन्तोनिपातसिद्धः ॥

घेञ्चुलिका । स्त्री । कोषादने । घेचु इतिगौडभाषा ॥

घोङ्कः । पुं । खगान्तरे ॥

घोटः । पुं । अश्वे । घोटके ॥ घोटते । घुटपरिवर्त्तने । पचाद्यच् ॥

घोटकः । पुं । घोडा इतिभाषाप्रसिद्धे पशुविशेषे । अश्वे । तुरगे । पीतौ । तुरङ्गमे ॥ अथाऽश्वलक्षणम् । दीर्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकहृदयपृथुस्ताम्रताल्वोष्ठजिह्व. सूक्ष्मत्वक्केशवालसुशफगतिमुखो ह्रस्वकर्णौष्ठपुच्छः । जङ्घाजानूरुवृत्त. समसितदशन श्चा

सर्वसंस्थानरूपो वाजी सर्वाङ्गशुद्धो भवति नरपतेः शत्रुनाशाय नित्यम् ॥ * ॥ अशुभानां रोमावर्त्तानां लक्षणमाह । अश्रुपातहनुगण्डहृद्गलप्रोथशङ्खकटिवस्तिजानुष्कमुष्कनाभिककुदे तथा गुदे सव्यकुक्षिचरणेषु तथा ऽशुभाः ॥ ० ॥ शुभावर्त्तानाह । ये प्रपाणगलकर्णसंस्थिताः पृष्ठमध्यनयनोपरिस्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगा ललाटसहिताः सुशोभनाः ॥ * ॥ ध्रुवावर्त्तानाह । तेषां प्रपाण एको ललाटकेशेषु च ध्रुवावर्त्ताः । रन्ध्रोपरन्ध्रमूर्द्धनि वक्षसि चेति स्मृतौ द्वौ द्वौ ॥ ॥ अश्वानां वयोज्ञानमाह । षड्भिर्दन्तैः सिताभैर्भवति हयशिशुस्तैः कषायैर्द्विवर्षः सन्दंशैर्मध्यमान्त्यैः पतितसमुचितैस्त्र्यब्दपञ्चाब्दिकाश्वाः । सन्दंशानुक्रमेण त्रिकपरिगणिताः कालिकापीतशुक्लाः काचा मक्षीकशङ्खावटचलनमतो दन्तपातश्च विद्धि ॥ इति वाराहीयचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

घोटकारिः । पुं । महिषे ॥

घोटकेङ्गितम् । न । अश्वचेष्टायाम् ॥ सा यथा । उत्सर्गो नशुभदमासनापरस्य वामे चज्वलनमतो ऽपरं प्रशस्तम् । सर्वाङ्गज्वलनमवृद्धिदं हयानां द्वे वर्षे दहनकणाश्च धूपनं वा ॥ अन्तःपुरं नाशमुपैति मेढ्रे कोशक्षयं याप्युदरे प्रदीप्ते । पायौ च पुच्छे च पराजयः स्याद्वक्त्रोत्तमाङ्गज्वलने जयश्च ॥ स्कन्धासनांसज्वलनं जयाय बन्धाय पादज्वलनं प्रदिष्टम् । ललाटवक्षोक्षिभुजेषु धूमः पराभवाय ज्वलनं जयाय ॥ नासापुटप्रोथशिरोऽश्रुपातनेत्रे च रात्रौ ज्वलनं जयाय । पलाशताम्रासितकर्बुराणां नित्यं शुकाभस्य सितस्य चेष्टम् ॥ प्रद्वेषो यवसाम्भसां प्रपतनं स्वेदो निमित्तं विना कम्पो वा वदनाच्च रक्तपतनं धूमस्य वा सम्भवः । अस्वप्नश्च विरोधिनां निशि दिवा निद्रालसं ध्यानता सादो ऽधोमुखता विचेष्टितमिदं नेष्टं स्मृतं वाजिनाम् ॥ आरोहणमन्यवाजिनां पर्याणादियुतस्य वाजिनः । उपवाह्यतुरङ्गमस्य वा कल्यस्यैव विपन्न शोभना ॥ * ॥ हेषितलक्षणमाह । क्रौञ्चवद्रिपुवधाय हेषितं ग्रीवया त्वचलया च सोन्मुखम् । स्निग्धमुच्चमनुनादि हृष्टवद्ग्रासरुद्धवदनैश्च वाजिभिः ॥ पूर्णपात्रदधिविप्रदेवतागन्धपुष्पफलकाञ्चनादिकम् । द्रव्यमिष्टमथवा ऽपरं भ

वे द्वेपतां यदि समीपतो जयः ॥
भव्यशानवल्लिनाभिनन्दिनः पश्चु-
रैापयिकनन्दिनो ऽथवा । सव्यपार्श्व
गतदृष्टयो ऽथवा वाञ्छितार्थफलदा
स्तुरङ्गमाः ॥ वामे च पार्दे रमिता
श्चयन्तो भर्तुः प्रवासाय भवन्ति भर्तुः
। सन्ध्यासु दीप्ता मवलोकयन्तो हे
षन्ति चेद्दन्धपराजयाय ॥ अतीव हे
षन्ति किरन्ति वालान् निद्रारताश्च
प्रवदन्ति यात्राम् । रोमत्यजो दीन
खरस्वनाश्च पांसून् ग्रसन्तश्च भया
वहाः ॥ * ॥ समुन्नवद्दक्षिणपार्श्वे
शायिन पादसमुत्क्षिप्य च दक्षिण
स्थिताः । जयाय शेषेष्वपि वाहनेष्वि
दं फलं यथा सम्भवमादिशे बुधः ॥ आ
रोहति क्षितिपतौ विनयोपपन्नो
यात्रानुगो ऽन्यतुरगं प्रतिहेषितश्च ।
। वक्त्रेण वा स्पृशति दक्षिणमात्म
पार्श्वं यो ऽश्व समर्त्तुं रचिरात् प्रचि
नोति लक्ष्मीम् ॥ मुहुर्मुहुर्मूत्रशकृ
त् करोति न ताड्यमानोऽप्यनुलो
मयायी । अकार्यभीतो ऽश्रुविलो
चनश्च शिवं न भर्तुः तुरगो ऽभिध
त्ते ॥ इति वाराह्यां ९१ अध्यायः ॥

घोटिका । स्त्री । उष्ट्रोत्पलाम् । लो
नी इति भाषा ॥ घोटिका ऽम्लरसा
ग्राहिणी वातहृत् कफपित्तकृत् । त्व-
ग्दोषव्रणगुल्मघ्नी श्वासकासप्रमेह-
नुत् ॥ अर्शे लोचनरोगे च हिता
तत्फलं च दाहकृत् ॥ इत्यविशेषे । तु
रङ्ग्याम् । चतुरङ्गायाम् ॥

घोणा । स्त्री । नासायाम् ॥ मोथे ।
अश्वनासिकायाम् ॥ घोणति अनया
वा । घुणभ्रमणे । अच् घञ्चेति
घञ्वा ॥

घोणी । पुं । वराहे । स्तब्धरोमणि ॥
घोणानासाऽस्यास्ति । व्री० इनिः ॥

घोण्टा । स्त्री । बदर्याम् । गोमघोण्टा
याम् । झाड़बेरी इति भाषा ॥ पूगह
ते ॥ घोणते । घुण० । बाहुलका
त् ट ॥ वदरीफलवृक्षयोः ॥

घोत्कारः । पुं । नासिकायाःशब्दे । घु
रौटा इति भाषा ॥

घोनसः । पुं । गोनसे । तिलित्सेसर्पे ॥

घोर । पु । त्रिपुरान्तके ॥ आङ्गिरस
गोत्रोत्पन्ने ऋषिविशेषे ॥ काकाद्या
दिषु स्थलेषु दुःखप्रकाशकाः अनव
स्थिता. रजःप्रधानतया केचिद्विशेषा
स्ते च घोरसंज्ञकाः ॥ न । विषे ॥ त्रि ।
दारुणे । भयानके ॥ हिंसायनेकाया
सबहुलेकूरे ॥ परस्याऽत्यन्तपीडा
करे ॥ दुर्गमे ॥ घोरयति । घुरभी
मार्थशब्दयोः । णिजन्तादच् ॥ यद्वा
। हन्यते । हन० । हन्तेर्घ्युरनि

ल्यच् धातोर्घुरादेशः ॥

घोरदर्शनः । पुं । उलूके ॥ त्रि । भयानकरूपे ॥

घोरपुष्पम् । न । कांस्ये ॥

घोरवासन । पुं । } शृगाले । भूरिमाये ॥
घोरवासी । पुं । }

घोरवासितम् । न । भयानकशब्दे ॥

घोरा । स्त्री । रात्रौ ॥ देवदालीलतायाम् ॥ भयानकायाम् ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ रवावुग्रभे सङ्क्रमे भास्करस्य भवेद्घोरनाम्नी सुखी शूद्रवर्गः ॥ राजस्थां मनसोहत्ती ॥

घोलम् । न । मथितेदधनि । दण्डाहते ॥ ससरं निर्जलं घोलं वातपित्तहरं स्मृतम् ॥ * ॥ मन्तुना रहितं गाल्यं दधिशुभ्रतरे पटे । जीरसैन्धवसम्मिश्रं घोलं घनतरं स्मृतम् ॥ जीरसैन्धवसंयुक्तघोलं वातप्रनाशनम् । अतीसारेच मन्देग्नौ हितं रुच्यं बलप्रदम् ॥

घोलिः । स्त्री । } पत्रशाकविशेषे । कुलकालुकायाम् ॥
घोलिका । स्त्री । }
घोली । स्त्री । }

घोष । पुं । आभीरपल्ल्याम् ॥ घोषन्त्यागावोऽत्र । घुषिर् विशब्दने । हलश्चेति घञ् ॥ गोपाले ॥ ध्वनौ ॥ कस्युदनादे ॥ अपामार्गे ॥ घोषके ॥ वाद्यप्रयत्नविशेषे ॥ पुं । कांस्ये ॥

घोषणम् । घुषघुष्टौ । घञ् ॥

घोषकः । पुं । महाकोशातक्याम् । श्वेतघोषके ॥ घोषति । घुषिर्० । पचाद्यच् । स्वार्थे कन् ॥

घोषकाकृतिः । पुं । घोषके ॥

घोषणा । स्त्री । उच्चैर्घुष्टे । लोकविज्ञापनायोच्चैः शब्दिते ॥ यथा । न कर्मणा कनीयसा हरिर्वा नात्मनः । इति बाहुं मिवोद्धृत्य वेदान्ते घोषणा कृतेति ॥ घुषिर्० । ण्यासश्रन्थो युच् ॥

घोषयित्नुः । पुं । विप्रे ॥ कोकिले ॥ घोषयति । घुषिर्० । बाहुलकात् इत्नुच् ॥ बन्दिनि ॥

घोषवती । स्त्री । वीणायाम् ॥

घोषा । स्त्री । मधुरिकायाम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ कोशातक्याम् । तुरयी तोरणी इति च प्रसिद्धे फलशाके ॥

घ्नन् । त्रि । नुदति ॥

घ्राणम् । न । नासिकायाम् । गन्धग्रहणलिङ्गेन्द्रिये ॥ न्यायमते घ्राणेन्द्रियग्राह्योगन्धस्तादौ ॥ त्रि । घ्राते ॥ घ्रायतेऽनेन । घ्रागन्धोपादाने । करणेल्युट् ॥ घ्रायते स्म यो । घ्रा० । क्त । नुदविदेति वा नत्वम् ॥

घ्रातः

घ्राणतर्पणः । पुं ॥ सुगन्धौ ॥

घ्राणदुःखदा । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥

घ्रातः । त्रि । घ्राणविषयीकृते पुष्पादौ । आत्तगन्धे । आघ्राते । घ्राणे ॥ घ्रायते स्म । घ्रा० । क्त० । नुदविदेति पाक्षिको नत्वाभावः ॥

घ्रः

घ्रातिः । स्त्री । घ्राणे । नासिकायाम् ॥ घ्राते ॥ आघ्राणम् । घ्रा० । क्तिन् ॥

ङः

ङः । पुं । विषये ॥ विषयस्पृहायाम् ॥ भैरवे ॥ ङ कारे ॥ * ॥ * ॥

इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाडौचर्याख्यप्रधानोपनामतुलारामभिश्रात्मजश्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना तथा श्रीसद्गुरुकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभारतीशिष्येण शाक्तावधूतश्रीसुखानन्दनाथपरनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ कवर्गः समाप्तिमगात् ॥ * ॥ * ॥

सर्वार्थसिद्धौ सर्वेषां सुखानन्देन निर्मितः ॥

श्रीघासीराममिश्रैस्तु मुद्राक्षिप्या प्रकाशितः ॥

वैक्रमे १९२१ वत्सरे । शालिवाहनीये १७८६ शके मार्गशीर्षासितैकादश्यां सुराचार्यवारे तुमपुरे श्रीघासीरामकनकियालालयोः

स्वकीयसंस्कृतयन्त्रे वर्णयोजकाध्यक्षकायस्थवंशोद्भव

श्रीरामप्रसाददासद्वष्ट्या

मुद्राङ्कितः ॥

